

I. Feldmanis, A. Stranga, M. Virsis

**LATVIJAS ĀRPOLITIKA
UN STARPTAUTISKAIS
STĀVOKLIS
(30. GADU OTRĀ PUSE)**

Latvijas Ārpolitikas institūts

Rīga
1993

LUB

DK 327
Fe 413

Latvian Institute of International Affairs

Latvian Institute of International Affairs
Rīga, Latvia
(EAST ASIAN LIBRARY)

Latvian Institute of International Affairs

ISBN 9984-900 0-4-5

© **LĀI** Latvijas Ārpolitikas institūts
Latvian Institute of International Affairs

Brīvības 32, LV-1716, Rīga, Latvija; tel/fax: 371-8828089

U ZINĀTNISKĀ
BIBLIOTĒKA
97 - 1

IEVADS

Latvija, kas ieguva politisko neatkarību pēc Pirmā pasaules kara, to pazaudēja Otrā pasaules kara sākumā. Kopā ar citām Baltijas valstīm tā kļuva par PSRS (Krievijas) agresijas upuri. Ceļu šai agresijai sagatavoja un nolīdzināja Maskavas un Berlīnes noziedzīgās vienošanās, kas tika noslēgtas 1939. gada augustā un septembrī. Saskaņā ar tām Latvija, Igaunija, Lietuva un Somija tika "iztirgotas un atdotas" Padomju Savienībai, kura nevilcinošies uzsāka īstenot savus agresīvos nodomus. Pret Somiju, kura nepakļāvās, Maskava, ciešot lielus zaudējumus, piedzīvoja fiasko. Toties ar Baltijas valstīm tikt galā tai izdevās necerēti viegli. 1939. gada rudenī tām tika uzspiesti bāzu līgumi, kuri ievadīja šo valstu bojā eju, jo paredzēja PSRS karaspēka ielaišanu un izvietotāņu to teritorijā. Agresiju Baltijā Maskava noslēdza 1940. gada vasarā, vispirms okupējot, pēc tam anektējot un iekļaujot PSRS sastāvā Latviju, Igauniju un Lietuvu. Baltijas tautu dzīvē un vēsturiskajā liktenī iezīmējās traģisks un reti bīstams pagrieziens. Tās varmācīgi tika izrautas no Eiropas civilizācijas aprites un pakļautas teroram, represijām, deportācijām, genocīdam, okupantu klātbūtnei, krievu kolonistu masas spiedienam, rusifikācijai, sociālistiskajam eksperimentam, atpalcībībai, nacionālās cieņas pazemojumiem un cilvēka necienīgai eksistencei.

Starptautiskās krīzes situācijā, kāda izveidojās Eiropā PSRS (Krievijas) un Vācijas savērestības rezultātā, tikpat kā izslēgta bija iespēja saglabāt neatkarīgu Latvijas valsti. Pati Latvija nebija gatava aizstāvēt savu brīvību, tā nevarēja cerēt arī uz palīdzību no ārienes. Kopā ar Lietuvu un Igauniju nebija savlaicīgi radīta stabila barjera pret PSRS agresiju ciešas militāras savienības formā. Vēl vairāk, Maskavas diktāta priekšā Baltijas valstis lielākoties uztājās izolēti, katra atsevišķi par sevi. Arī no 1934. gada septembrī izveidotās politiskās savienības daudz kas nebija palicis pāri. Tas Maskavai atviegloja agresīvo nodomu īstenošanu.

Baltijas valstu nonākšana 1939. - 1940. gadā bezizejas situācijā ir saistīta arī ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ārpolitisko darbību

starpkaru periodā. Loģiski, ka šajā sakarā izvirzās vairāki svarīgi jautājumi. Piemēram, cik lielā mērā Latvijas ārpolitiskā vadība bija savu uzdevumu augstumos? Cik efektīva bija Rīgas diplomātijas darbība valsts neatkarības nodrošināšanā? Kāda bija alternatīva tam vai citam Latvijas ārpolitiskā rakstura pasākumam vai solim? Cik lojāls pret Latvijas valsti tās neatkarības beigu fāzē bija ārlietu ministrs V. Munters?

Nav viegli vispusīgi un viennozīmīgi novērtēt Latvijas ārpolitikas plusus un minusus. Izvērstu atbildi uz izvirzītajiem jautājumiem atstāsim nobeigumam. Nopietnas izpētes vērts ir jautājums par diktaatūru ietekmi uz Baltijas valstu ārpolitiku. Atzīmēsim vienīgi, kā neraugoties uz plašu starptautisko atzišanu, kuru Latvija panāca jau 20. gadu sākumā, kā arī uz tās visai rosīgo darbību starptautiskajās organizācijās, Latvijas ārpolitiskajai vadībai starpkaru posmā neizdevās panākt vairāku svarīgu uzdevumu izpildi. Latvija, piemēram, nebija sevi tik tālu un pilnīgi apļēcinājusi kā starptautisko tiesību subjektu, lai izslēgtu vai neitralizētu jebkuru savas neatkarības apšaubīšanu. Latviju, kā arī Igauniju un Lietuvu, dažu Eiropas valstu politiskās aprindas un sabiedriskā doma pat vēl 30. gados uztvēra kā pagaidu parādību, kā "sezonas valstis".

Latvija nebija tā īsti nostiprinājusi arī savu drošību. Tiesa, ar tiem starptautiskajiem un divpusējiem līgumiem, kurus Latvija bija parakstījusi 20. un 30. gados, būtu pilnīgi pietiekami, lai nodrošinātu valsts robežas un neatkarību, ja vien pastāvētu ticība, ka šie līgumi tiks ievēroti. Taču tā tas nebija, un, neskatoties uz panāktajām vispārējās drošības garantijām, kuras deva Tautu Savienības un Briāna-Keloga pakti, kā arī citi starptautiski līgumi, Latvija jutās apdraudēta (no PSRS un Vācijas puses), jo tās drošība nebija pietiekami pārāpdrošināta. 20. gados, tiesa, Latvija parakstīja aizsardzības līgumu ar Igauniju. Taču līdz pat Otrā pasaules kara sākumam tai neizdevās (neskaitot, protams, Baltijas Antantes izveidošanu, kas bija politiska rakstura savienība) noslēgt ne daudzpusējus militāras savienības līgumus, ne arī lielvalstu garantiju līgumus. Latvijas drošības pārāpdrošināšanas politika starpkaru posmā neguva nopietnus panākumus.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas ārpolitikas problēmas starpkaru periodā nepārtraukti ir atradušās vēsturnieku uzmanības centrā. Noturīga interese par tām savā laikā bija raksturīga arī padomju vēsturniekiem. Viņu darbos Latvijas ārpolitiskā darbība tiek aplūkota un vērtēta no Maskavas viedokļa un caur tās interešu prizmu.

Vadoties no marksisma proponētā šķiriskā principa un vienpusīgi atlasot faktisko materiālu, padomju autori centās pierādīt Latvijas ārpolitiskā kursa un orientācijas nesakrītību ar latviešu tautas nacionālajām interesēm un raksturoja to kā prettautisku. Turpretī PSRS politiku Baltijā viņi iztēloja kā atbilstošu latviešu tautas centieniem. Tie bija tendenciozi, nepamatoti un absurdi apgalvojumi un vērtējumi.

Plašākais un fundamentālākais pētījums par Latvijas ārpolitiku neatkarības laikā ir latviešu izcelsmes ASV vēsturnieka E. Andersona divsējumu monogrāfija "Latvijas vēsture. Ārpolitika", kas tika publicēta 80. gadu pirmajā pusē. Šī darba raksturīgākā īpatnība ir tā, ka autors, aplūkojot Latvijas ārpolitisko darbību, plaši pārsta dažādus avotus, nereti pat necenšoties izskaidrot tajos sastopamās pretrunas un neatbilstību vērtējumos. Acīmredzot tieši izvēlēta metode traucēja E. Andersonu izveidot noteiktāku un skaidrāku koncepciju par Latvijas ārpolitiku starpkaru periodā. Iebildumus zraisa arī autora attieksme pret PSRS Baltijas politiku 30. gadu vidū. Liekas, ka viņš reizēm nostājas šīs politikas idealizācijas pozīcijās.

Lasītājam piedāvātajā grāmatā ir iztirzātas Latvijas ārpolitikas svarīgākās problēmas 30. gadu otrajā pusē un nogalē. Visi izvirzītie jautājumi ir aplūkoti uz plaša starptautisko notikumu fona. Grāmata ir sarakstīta, pamatojoties uz faktisko materiālu, kas apzināts Rīgas, Maskavas, Viļņas, Stokholmas, Helsinku, Potsdamas un Bonnas arhīvos. Autori ir plaši izmantojuši diplomātisko dokumentu publikācijas, kas izdotas Krievijā, Vācijā, Zviedrijā, ASV, Polijā, Latvijā, Anglijā, Lietuvā un Igaunijā. Ārpus viņu uzmanības nav palikuši arī latviešu, lietuviešu, igauņu, poļu, somu, vācu, angļu, amerikāņu, ebreju, krievu un ukraiņu vēsturnieku pētījumi par starptautiskajām attiecībām Otrā pasaules kara priekšvakarā. Vairāki tēmas jautājumi ir aplūkoti tieši historiogrāfiskā aspektā.

Grāmatu ir paredzēts izdot divos sējumos. Pirmais sējums ietver sešas nodaļas. Grāmatas autori: Inesis Feldmanis (ievads, pirmā, ceturtā un piektā nodaļa), Aivars Stranga (otrā un sestā nodaļa) un Mārtiņš Virsis (trešā nodaļa).

LATVIJAS ĀRPOLITISKĀ STRATĒGIJA 30. GADOS

VERSAĻAS SISTĒMA: BŪTĪBA UN ĪPATNĪBAS

Pirmais pasaules karš bija pagrieziena punkts, kas ievadīja Eiropas tautu vēsturē dažāda rakstura svarīgas pārmaiņas. Tas dziļi ietekmēja visa kontinenta turpmāko politisko, ekonomisko un sociālo attīstību. Kara rezultātā būtiski mainījās Eiropas politiskā karte, tur pastāvošā valstu sistēma. Austroungārijas impērijas sabrukums, kā arī Vācijas un Krievijas novājināšanās radīja zināmu varas vakuumu Austrumviduseiropā, kas atviegloja šajā reģionā vairāku jaunu nacionālo valstu izveidošanos¹. Nacionālais vai nacionālo valstu princips tagad gandrīz vai dominēja visā Eiropā, ienesot līdz ar to jaunus elementus un normas starptautiskajās attiecībās.

Starptautisko attiecību būtību starpkaru periodā lielā mērā noteica Parīzes miera konferences (1919. - 1920. g.) gaita, tās rezultāti un sekas. Ļoti trāpīgs un atbilstošs šajā sakarā ir VFR vēsturnieka E. Kolba atzinums. Savā darbā "Veimāras republika" viņš norāda, ka starpvalstu attiecībās pēc 1919. gada dominēja cīņa par Parīzē noteiktā *status quo* nostiprināšanu, modificēšanu vai sagraušānu².

Parīzes miera konferencē tika uzveikts "pasaules karš", pabeidzot to *de iure*. Formāli šis fakts guva izpausmi Antantes miera līgumos ar uzvarētājam valstīm. Pavisam kopā tika izstrādāti un parakstīti pieci šādi līgumi³: Versaļas - ar Vāciju (1919. g. 28. jūnijs), Senžermēnas - ar Austriju (1919. g. 10. septembris), Neijī - ar Bulgāriju (1919. g. 27. novembris), Trianonas - ar Ungāriju (1920. g. 4. jūnijs) un Sevras - ar Turciju (1920. g. 10. augusts). Visi šie līgumi bija savstarpēji cieši saistīti un veidoja Versaļas pēckara miera sistēmu. Tajos fiksētie principi un nosacījumi bija pamatā tā laika starptautiskajai kārtībai pasaulē, un tie atspoguļoja iedibināto starptautisko attiecību režīmu. Versaļas sistēma kā tāda nodrošināja Francijai virsvaru Rietumeiropā un nostiprināja Anglijas pozīcijas Tuvajos Austrumos.

Galvenais no Parīzes miera līgumiem bija Versaļas līgums. Saskaņā ar tā noteikumiem Vācija zaudēja 13 procentus no savas bijušās teritorijas un 10 procentus no iedzīvotājiem⁴. Teritoriālo pārmaiņu rezultātā Vācija tika sadalīta divās daļās. Poļu koridors⁵ atdalīja Austrumprūsiju no pārējās Vācijas. Nav šaubu, ka Berlīnei bija grūti uz ilgu laiku samierināties ar šādu situāciju. Līdz ar to Vācijas jaunā austrumu robeža nekļuva un arī nevarēja kļūt par stingra miera robežu Eiropā.

Versaļas līgums atņēma Vācijai visas kolonijas un ietekmes sfēras, kā arī paredzēja to atbrūnot. Vācu sauszemes armijā nedrīkstēja būt vairāk par 100 000 vīriem. Stipri samazināta tika Vācijas jūras kara flote, bet pilnīgi aizliegti tādi ieroču veidi kā zemūdenes, tanki, jūras un kara aviācija u.c. Vācijas teritoriju Reinās upes kreisajā krastā un 50 kilometru dziļumā labajā krastā vajadzēja demilitarizēt. Līguma 231. pants pasludināja Vāciju par vainīgu kara izraisīšanā un atbildīgu par tā

rezultātā nodarītiem materiālajiem zaudējumiem. Līdz ar to tika radīts juridisks pamats, lai no Vācijas pieprasītu reparācijas. Svarīgs bija arī līguma 428. pants, kas noteica, ka Antantes valstu karaspēks okupēs Vācijas teritoriju uz rietumiem no Reinās upes uz 5 līdz 15 gadiem. Šis akcijas mērķis bija garantēt līguma izpildi no Vācijas puses⁶.

Minētie un daudzi citi Versaļas miera līguma noteikumi saturēja Vācijai visai smagas saistības. Pašu vāciešu izpratnē šis līgums līdzinājās spēcīgai traumai. Viņi gandrīz to viennozīmīgi uztvēra kā nedzirdētu pārnodarījumu. Simtprocentīga taisnība ir Vācijas vēsturniekam H. Melleram, kurš raksta, ka Versaļas līgumu 20. gados visi vācu sabiedrības slāņi un visas vācu partijas uzskatīja par diktātu⁷.

Neitrāla novērotāja skatījumā šāda Versaļas līguma interpretācija ir vienpusīga, uz emocijām balstīta un nepietiekoši objektīva. Skaidrs, ka Parīzē panāktais miers nebija saudzīgs "Vilsona miers"⁸, uz ko vācieši cerēja līdz pat 1919. gada maijam (vācu ilūziju laiks)⁹. Taču, no otras puses, tas nebija arī "Kartāgas miers"¹⁰, kā to prasīja daudzi ietekmīgi Francijas politiķi¹¹. Lai gan Versaļas līgumā lielā mērā atspoguļojās franču pārstāvētā drošības doktrīna¹², tam pamatos bija kompromisa raksturs. Parīzes miera konferencē angļi¹³ un amerikāņi atvairīja daudzus franču uzbrukumus, panākot viņu tālejošo, pret Vāciju vērsto prasību mikstināšanu¹⁴.

Daudzi mūsdienu vācu vēsturnieki tagad atzīst, ka, neskatoties uz Versaļas miera līguma noteikumiem, pēckara starptautiskā kārtība Vācijai kopumā nebūt nebija tik nelabvēlīga. Pamatojot savu viedokli, viņi parasti norāda uz to, ka Pirmā pasaules kara rezultātā Vācija nezaudēja ne vienotas nacionālas valsts, ne arī Eiropas lielvalsts statusu. Pēc viņu domām, perspektīvā Berlīnei saglabājās iespējas no jauna spēlēt aktīvu lomu Eiropas politikā un pat iegūt sev vēl lielāku ārpolitiskās rīcības brīvību nekā pirms 1914. gada¹⁵.

Aplūkotais vācu vēsturnieku viedoklis ir pietiekami labi argumentēts. Pret to iebilst ir pagrūti, jo nevar apšaubīt faktu, ka 1919. gadā salīdzinājumā ar gadsimta sākumu vācu pozīcijas Eiropā vairākos aspektos nebija vājākas, bet tieši otrādi - pat stiprākas. Piemēram, pirms 1914. gada Vācija bija "ielenkta". Tā atradās starp četrām lielvalstīm: Angliju, Franciju, Austroungāriju un Krieviju. Pēc Pirmā pasaules kara viena no tām - Krievija - kā spēka faktors bija izslēgta no Eiropas politikas (tai uz ilgu laiku vajadzēja nodarboties ar savām iekšpolitiskajām problēmām), bet otra - Austroungārija - vispār bija pārtraukusi savu eksistenci. Valstis (Austrija, Ungārija, Čehoslovākija u.c.), kas to nomainīja, bija vājas un pašas par sevi, ņemot vērā kaut vai to teritoriju lielumu, nevarēja kļūt par nopietnu spēku starptautiskajā arēnā. Agrāk vai vēlāk šīm valstīm vajadzēja nonākt Vācijas ietekmē, jo tā bija lielvalsts, kura tām atradās vistuvāk. Citiem vārdiem sakot, istenojot izveicīgu un saprātīgu politiku, Vācijai bija labas iespējas ar laiku padarīt ne vien visu Centrālo Eiropu, bet arī Dienvidaustrumeiropu par savu ekonomisko un politisko ietekmes sfēru.

Līdzās vācu faktora jaunajam izpausmēm svarīgs Versaļas sistēmas elements bija Tautu Savienība - pirmā universālā starptautiskā organizācija, kura, pēc ASV prezidenta V. Vilsona iniciatīvas, tika izveidota Parīzes miera konferencē¹⁶. Ar šo institūtu viņš gribēja likt pamatu visaptverošai miera nodrošināšanas kārtībai pasaulē, kas balstītos uz tiesībām un mierīgu izlīgumu starp tautām. Tautu Savienība bija iecerēta

kā organizācija, kura ievadītu starptautiskās attiecības pilnīgi jaunā gultnē un garantētu visu savu locekļu drošību un neaizskaramību. Viena no idejām, kuru tai vajadzēja ievērot savā darbībā, bija kara apkarošana ar karu.

Tautu Savienība visai nosacīti attaisnoja uz sevi liktās cerības. Tai faktiski neizdevās īstenot "revolūciju ārpolitikā" un jūtam ierobežot spēka faktora nozīmi starptautiskajās attiecībās. Negaidīti drīz atklājās, ka Tautu Savienība ir samērā vājš institūts. Galvenais iemesls, kas to noteica, bija ASV atteikšanās iestāties šajā organizācijā¹⁷. Eiropas uzvarētāji lielvalstis, iegūstot līdz ar to kontroli pār šo svarīgo starptautiskās politikas instrumentu, varēja to izmantot savās interesēs, ko arī plaši praktizēja. Tajā pašā laikā ne Anglija, ne Francija nesteidzās nostiprināt tos Tautu Savienības statūtos deklarētos principus (piemēram, atbrūošanās saistības), kas veicinātu šo valstu lomas mazināšanos starptautiskajā politikā.

Tautu Savienība kā augstākā arbitražas instance un miera garants¹⁸ nenodrošināja Versaļas sistēmas stabilitāti. Pret to darbojās vairāki faktori, no kuriem daži bija tieši saistīti ar Pirmā pasaules kara visaptverošo raksturu. Tik globāls konflikts kā minētais karš nevarēja uzreiz iegūt mierīgu atrisinājumu, kas apmierinātu visas puses. Vairāki lokālie konflikti, kurus absorbēja vai aktivizēja pasaules karš, turpinājās arī pēc tā oficiālām beigām (piemēram, Krievu un poļu karš u. c.) un negatīvi ietekmēja starptautiskās attiecības, veicinot saspīlējuma saglabāšanos¹⁹.

Cits faktors, kas traucēja stingra miera iedibināšanu pēc Pirmā pasaules kara, bija ilgstošas vienotības trūkums lielvalstu vidū starptautiskās politikas pamatjautājumos. Krasi atšķirīga bija pasaules ietekmīgāko valstu attieksme jau pret pašu Versaļas līgumu. Padomju Krievija, kas nepiedalījās tā izstrādē, vadoties no ideoloģiskiem apsvērumiem un pasaules revolūcijas izvēšanas iecerēm, ilgu laiku atradās nesamierināmā opozīcijā pret Versaļas mieru. Vācija parakstīja šo līgumu tikai pēc Antantes valstu ultimātīvas prasības, bet ASV to neratificēja, distancējoties vispār no Eiropas lietām. Vienīgi Anglija un Francija joprojām aizstāvēja Versaļas līgumu, kas kļuva tūlīt starp tām par strīda ābolu. Lietojot vācu autora S. Hafnera formulējumu, ja Francija turējās pie līguma kā slīkstošais pie glābšanas riņķa, tad Anglija mēģināja to nepārtraukti uzlabot un mainīt²⁰.

Nepieciešamība modificēt un revidēt miera līgumus ar Vāciju un citām uzvarētām valstīm daļēji izrietēja no Versaļas sistēmas "uzbūves" īpatnībām. Parīzes līgumi it kā balstījās uz principiem, kuriem vajadzēja galu galā izrādīties izdevīgākiem tieši vācu bloka valstīm. Taču nelaime bija tā, ka pēckara miera kārtības galvenie "arhitekti" konsekventi neīstenoja šos principus, bet gan bieži tos pārkāpa, un vispirms attiecībā uz Vāciju un Ungāriju. Tādā veidā tika radīti zināmi priekšnosacījumi Versaļas sistēmas krīzei un pat sabrukumam. Ne velti atsevišķi vēsturnieki uzskata, ka miera līgums ar Vāciju (kā arī citi miera līgumi) "ietvēra sevi savu bojā ejas digli"²¹.

Kas tie bija par principiem? Neapšaubāmi, ka galvenais no tiem - nacionālais princips²², kas prasīja atzīt lielu un mazu tautu suverenitāti, to pašnoteikšanās tiesības, kā arī noteikt valstu robežas (kur vien iespējams) pēc etniskām pazīmēm.

Ja šis princips Parīzes miera konferencē tiktu konsekventi ievērots, tad Vācija, protams, nezaudētu 13 procentus no savas teritorijas, bet gan krietni mazāk, jo būtībā tā bija nacionāla valsts un gandrīz tikai nosaukuma pēc - impērija. Taču šajā gadījumā

ne tas ir galvenais. Uzmanību pelna cits fakts. Vadoties strikti pēc nacionālā principa, Vācijai vajadzēja paplašināt savu teritoriju uz to vāciešu apdzīvoto apgabalu rēķina, kas pirms 1918. gada atradās Austroungārijas impērijas sastāvā.

Nevēloties, lai Vācija jau 1919. gadā kļūtu par pirmā ranga lielvalsti Eiropā, Antantes valstis to nepieļāva²³. Taču tieši šī nekoncekvence nacionālā principa īstenošanā izrādījās visai liktenīga, jo tā kāpināja vācu dinamismu un atstāja izteikti negatīvu ietekmi uz visu turpmāko starptautisko attiecību attīstību. Vācijā, kur šo faktu uztvēra un asi izjuta kā netaisnību, gandrīz vai nedalītu piekrišanu ieguva nacistu izvirzītā prasība izveidot Lielvāciju, kas ietvertu savās robežās "pēdējo vācieti". Rietumvalstīm bija pagrūti apkarot šo prasību, jo tas nozīmētu atklātu vērsanos pret principiem, kurus tās proponēja un aizstāvēja. Mēģinot izkļūt no pašu radītā strupeļa, Anglija un Francija starpkaru periodā pieļāva vairākas nopietnas politiskas kļūdas. Dažas no tām aprīņojami loģiski un pat nenovēršami izrietēja no Parīzes miera konferencē pieņemtajiem lēmumiem un tur panāktajiem risinājumiem. Katrā ziņā Minhene²⁴ kā tāda bija jau reāli ieprogrammēta Versaļas līgumā.

Apstākļos, kad Parīzes miera līgumi atstāja nenoregulētas daudzas starptautiskas problēmas un nenodrošināja kaut cik stabilu politisku izlīgumu Eiropā, daudzām valstīm, it īpaši jaunajām, sekmīgas ārpolitikas īstenošana bija apgrūtināta. Pakāpeniski situācija kļuva aizvien sarežģītāka, jo 30. gadu sākumā izzuda faktori un priekšnoteikumi, uz kuriem balstījās Versaļas miers: novājinātā Vācija un Krievijas izslēgšana no Eiropas politikas. Visā pilnībā tagad atklājās pēckara miera kārtības vājākā puse. Vācija un Krievija nebija pietiekami integrētas starptautisko attiecību sistēmā. Destruktīvus elementus starptautiskajās attiecībās pēc Pirmā pasaules kara ienesa arī mazās un jaunās valstis. Negatīva tā laika parādība bija poļu, čehu, rumāņu un citu mazo tautu "imperālisms", kas traucēja savstarpēji vienoties un sadarboties. Daudzi mēģinājumi šajā virzienā beidzās neveiksmīgi. No tā cieta vispirms mazo valstu drošība, jo katra par sevi tās nebija nopietna spēka faktors un nespēja aizpildīt varas vakuumu Austrumviduseiropā.

Latvija piederēja pie tām jaunajām un mazajām valstīm, kuru darbība starpkaru periodā neizraisīja īpašus starptautiska rakstura sarežģījumus. Tās ārpolitika nebija orientēta pret citu valstu interesēm. Tai bija savi uzdevumi un savi mērķi.

LATVIJAS IEKĻAUŠANĀS EIROPAS SUVERĒNO VĀLSTU SISTĒMĀ

Padomju historiogrāfijā²⁵, kur Baltijas vēstures jautājumi tika aplūkoti no Maskavas viedokļa un caur tās interešu prizmu, Latvijas ārpolitika 20. un 30. gados ir vērtēta izteikti neobjektīvi un tendenciozi. Vadoties no marksisma proponētā šķiriskā principa un vienpusīgi atlasot faktisko materiālu, padomju autori centās pierādīt Latvijas ārpolitiskā kursa un orientācijas neatbilstību latviešu tautas nacionālajām interesēm un raksturoja to kā prettautisku. Lieki piebilst, cik nepamatoti un virspusēji ir šādi apgalvojumi, jo vēstures avoti rāda pavisam citu ainu.

Kā jebkuras citas valsts, arī Latvijas ārpolitikas izejas punkts starpkaru posmā meklējams vispirms tajā ģeogrāfiskajā konfigurācijā, kurā tā atradās. Latvija piederēja pie Baltijas jūras piekrastes zemēm, ieņēma centrālo vietu triju Baltijas valstu

vidū. Kopā ar Lietuvu un Igauniju tā ietilpa neitrālā joslā, kur sadūrās kaimiņos esošo lielvalstu (PSRS, Vācijas un Polijas) intereses. Turklāt Baltijas valstis, kā arī Somija un Polija veidoja Austrumeiropā īpašu reģionu, kas Padomju Savienību atdalīja no Vācijas.

Līdzās ģeogrāfiskā izvietojuma īpatnībām Latvijas ārpolitiku noteica valsts nacionālās un ekonomiskās intereses. Vienlaikus tā bija atkarīga no starptautiskās situācijas pārmaiņām, spēku samēra starp lielvalstīm, to ārpolitiskā kursa svārstībām. Latvijas ārpolitiskajai vadībai vajadzēja rēķināties ar starptautiskajā arēnā dominējošām idejām un Eiropas sabiedriskās domas noskaņojumiem. Starpvalstu attiecības ietekmējošu lēmumu pieņemšanā liela nozīme bija arī subjektīvam faktoram - personām, kā rokās dotajā brīdī atradās Latvijas valsts un ārpolitiskā resora vadība. Ārlietu ministra amatu brīvvalsts laikā, piemēram, pildīja tādi pazīstami politiķi kā Z. Meierovics, L. Sēja, H. Celmiņš, K. Ulmanis, F. Cielēns, A. Balodis, K. Zariņš, V. Salnais un V. Munters.

Vislielāko ievēribu neapšaubāmi pelna Latvijas pirmais ārlietu ministrs, Z. Meierovics, kurš aktīvi cīnījās par valsts neatkarības atzīšanu, propagandējot ideju par Latviju kā iespējamo tiltu starp Austrumiem un Rietumiem. Viņa laikā²⁶ tika noteikti Latvijas ārpolitiskās stratēģijas pamatvirzieni, kas ietvēra stabilu priekšnoteikumu nodrošināšanu valsts neatkarībai, tās drošības nostiprināšanu starptautiskajā arēnā un aizvien pilnīgāku iekļaušanos pēc Pirmā pasaules kara Eiropā izveidojušajās suverēno valstu sistēmā. Un kopš Latvijas brīvvalsts dibināšanas īstenotie, šiem mērķiem atbilstošie starptautiska rakstura pasākumi un akti faktiski veidoja Rīgas praktiskās ārpolitikas galveno saturu. Dabiski, ka savā vairākumā tie tika sagatavoti un īstenoti tieši Latvijas pastāvēšanas pirmajos gados.

Īpaši svarīga loma šo aktu vidū bija 1920. gada 15. jūlijā parakstītajam Pagaidu līgumam par sakaru atjaunošanu starp Latviju un Vāciju²⁷, kas izbeidza formālo kara stāvokli starp abām valstīm²⁸. Berlīne apņēmas atzīt Latviju *de iure*, tiklīdz to būs izdarījusi kāda no Versaļas miera līgumā minētajām Antantes lielvalstīm²⁹. Nozīmīga bija arī saistība, ko saturēja līguma trešais pants. Tā fiksēja abu pušu apņemšanos "neatbalstīt un savās robežās nepieļaut nekādus centienus, kuri būtu vērsti pret otras valsts likumīgo valdību"³⁰.

1920. gada 11. augustā Latvija parakstīja miera līgumu ar Krieviju, kuram līdzās krievu-igauņu (1920. g. 2. februāris) un krievu-lietuviešu (1920. g. 12. jūlijs) miera līgumiem bija īpaša politiska nozīme starptautisko attiecību uzlabošanā Austrumeiropā. Pretēji Antantei, kas ilgi uzturēja spēkā Krievijas nedalāmības ideju, Baltijas valstis faktiski pašas atrisināja vienu no sarežģītākajām sava reģiona problēmām. Rezultātā tika novērsts nopietns šķērslis, kas traucēja šīm valstīm sekmīgi izvērst dažādas diplomātiskās aktivitātes, lai nodrošinātu sev vispārēju juridisko atzīšanu.

11. augusta līguma otrajā pantā bija norādīts, ka "Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti un labprātīgi un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām suverēnām tiesībām, kuras piederēja Krievijai attiecībā uz Latvijas tautu un zemi kā uz bijušās valsts - tiesiskās iekārtas, tā arī uz starptautisko līgumu pamata, kuri šē aprādītā nozīmē zaudē savu spēku uz nākošiem laikiem"³¹. Būtiska bija šī panta beigu daļa, kas noteica, ka Latvijai, izejot no tās agrākās piederības Krievijai, nav nekādu pienākumu vai saistību attiecībā uz Krieviju. Līgums

nosprauda abu valstu robežas, kā arī risināja daudzus citus jautājumus.

Pēc miera līguma noslēgšanas ar Krieviju un Vrangeļa armijas sakāves 1920. gada novembrī, kas izgaisināja Rietumu lielvalstu - īpaši Francijas - cerības uz vecās Krievijas atjaunošanu³², pakāpeniski mainījās šo valstu nostāja, kas noveda pie Latvijas plašas starptautiskās atzīšanas. Antantes Augstākā padome to izdarīja 1921. gada 26. janvārī³³, Vācija - 1. februārī, bet 15. septembrī Latvija tika uzņemta Tautu Savienībā, kuras statūti paredzēja kopīgas garantijas katras valsts - dalībnieces politiskajai neatkarībai un teritoriālajai neaizskaramībai. Un, beidzot, 1922. gada 27. jūlijā kā pēdējā no lielvalstīm Latviju *de iure* atzina Amerikas Savienotās Valstis³⁴.

Panākot diplomātisko atzīšanu, Latvijas ārpolitiskā vadība izpildīja savu pirmo lielo uzdevumu. Latvija kļuva par pilntiesīgu starptautisko tiesību subjektu. Tagad tās diplomātūjai pavērās plašākas iespējas iekļauties vispārējā miera nostiprināšanā, atbalstot Tautu Savienību un šķīrējtiesas principu starptautisko strīdu gadījumos. Raksturīga Latvijas ārpolitiskās darbības iezīme bija izvairīšanās no citu valstu savstarpējiem konfliktiem un atturēšanās no izteikti ciešiem kontaktiem ar kādu no lielvalstīm, kuru intereses sadūrās Baltijas reģionā. Z. Meierovica iedibinātā Latvijas patstāvīgā ārpolitiskā orientācija paredzēja nodrošināt vispusīgu Baltijas valstu sadarbību, lai tās varētu sakopot spēkus savas neatkarības aizsardzībai pret varbūtējiem Krievijas (PSRS) tīkojumiem, novēršot tās vēlēšanos palikt agresīvai. Rīgas ārpolitikas pirmais vadītājs iestājās arī par labu attiecību izveidi ar Angliju, Vāciju un Krieviju (PSRS). Atkarībā no vispārējās situācijas, kādā atradās Latvija, priekšplānā izvirzījās viens no ārpolitiskās darbības virzieniem.

20. gadu pirmajā pusē Latvijas ārpolitikā dominēja "vertikālā līnija", kas noveda 1923. gada 1. novembrī pie līguma parakstīšanas par aizsardzības savienību starp Latviju un Igauniju. Taču šajā laikā tas palika faktiski vienīgais reālais panākums iecerētās Baltijas savienības izveides procesā. Gan savstarpējo pretrunu, gan Vācijas³⁵ un Padomju Savienības³⁶ nostājas dēļ dienasgaismu neieraudzīja ne "lielā" (Polija, Latvija, Igaunija, Somija, atsevišķos variantos arī Lietuva), ne "mazā" (Latvija, Lietuva, Igaunija) Baltijas savienība. Rezultātā Latvijas ārpolitikā iezīmējās pārmaiņas: "vertikālo līniju" 1925. gadā sāka aizstāt "horizontālā līnija", mēģinājumi atrast *modus vivendi*³⁷ ar Vāciju un Padomju Savienību, lai tādējādi palielinātu Baltijas valstu drošību un uzlabotu starptautisko situāciju visā Austrumeiropā.

Lokarno konferencē (1925. g. oktobris) izvirzītie un šankcionētie Vācijas-Francijas un Vācijas-Belģijas robežu neaizskaramības nodrošināšanas speciālie principi³⁸ saistīja vairāku Eiropas mazo valstu diplomātu uzmanību un sekmēja dažādu plānu izstrādi, kuros bija paredzēta šo principu attiecināšana arī uz Austrumeiropu un Ziemeļeiropu. Tā, piemēram, 1925. gada novembrī Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs H. Albats ierosināja izveidot Austrumu Lokarno, Vācijai un Padomju Savienībai kopīgi garantējot Baltijas valstis.³⁹ Plašāku starptautisku rezonansi nekā H. Albata projekts ieguva pazīstamā latviešu sociāldemokrāta F. Cielēna (Latvijas Republikas ārlietu ministrs no 1926. gada decembra līdz 1928. g. janvārim) pārstāvētais Baltijas Lokarno plāns, kura īstenošanas iespējas, starp citu, tā autors 1927. gada septembrī plaši apsprieda ar Vācijas, Francijas un Anglijas ārlietu ministriem - G. Štrēzemani, A. Briānu un O. Čemberlenu⁴⁰. F. Cielēns iestājās par to, lai Lielbritānija, Vācija, Francija un Padomju Savienība noslēgtu vienošanos, kas garantētu Latvijas,

Igaunijas, Somijas un Lietuvas neitralitāti un patstāvību⁴¹. Taču abi šie pieminētie projekti palika uz papīra, jo, kā trāpīgi norāda latviešu izcelsmes ASV vēsturnieks E. Andersons, tolaik "ne Rietumu lielvalstis, ne Vācija, ne Padomju Savienība nevēlējās garantēt Baltijas (valstu) nākotni"⁴².

Neskatoties uz Padomju Savienības tālejošiem plāniem (pakļaut mazās kaimiņvalstis savai varai un aizbildniecībai utt.), drošības un miera nostiprināšanos Austrumeiropā objektīvi veicināja Maskavas protokols, kuru 1929. gada 9. februārī parakstīja PSRS, Polija, Latvija, Igaunija un Rumānija. Tas paredzēja, ka šo valstū attiecībās pirms termiņa stājās spēkā Briāna-Keloga pakts⁴³ par atteikšanos no kara kā starptautisku konfliktu noregulēšanas līdzekļa. Nav šaubu, ka situāciju Baltijas reģionā stabilizēja arī 1932. gadā noslēgtie PSRS neuzbrukšanas līgumi ar Poliju, Latviju, Igauniju un Somiju (vienlaicīgi gan tie atkal signalizēja par Maskavas uzmācīgo, draudīgo interesi par šo reģionu), kuri saistījumā ar 1933. gadā Londonā parakstīto astoņu valstu (PSRS, Polija, Latvija, Igaunija u.c.) līgumu par agresijas definīciju veidoja zināmas kontūras jau noteiktai drošības sistēmai. 1934. gada 4. aprīlī, kad parakstīja protokolu par PSRS un Baltijas neuzbrukšanas līgumu pagarināšanu, to darbības laiks tika noteikts līdz 1944. gada 31. decembrim.

Ar starptautiskajiem līgumiem, kuri bija spēkā 30. gadu sākumā, būtu pilnīgi pietiekami, lai nodrošinātu Latvijas (arī pārējo Eiropas valstu) robežas un neatkarību, ja vien pastāvētu ticība, ka tie tiks ievēroti. Taču tā tas nebija, un, neskatoties uz panāktajām vispārējās drošības garantijām (Tautu Savienības un Briāna-Keloga pakts utt.), Latvija (tāpat kā daudzas citas Eiropas valstis) joprojām jutās apdraudēta, jo tās drošība nebija pietiekami pārāpdrošināta. 20. gados Rīgas diplomātiem neizdevās noslēgt ne daudzpusējas savienības, ne arī lielvalstu garantiju līgumus. Citiem vārdiem sakot, Latvijas drošības pārāpdrošināšanas politika nebija guvusi nopietnus panākumus⁴⁴. Rīgas diplomāti nevarēja justies gandarīti.

30. gadu sākumā Latvijas ārpolitikā vadība nepārtrauca zondēt valsts neatkarības nostiprināšanas iespējas. Lielas cerības šajā ziņā tika saistītas ar Angliju un Franciju, kuru prestižs latviešu sabiedrībā joprojām bija īpaši augsts, jo tās uzskatīja par miermīlīgām valstīm, bez agresīviem nodomiem. Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs V. Munters, piemēram, 2. sūtņu konferencē, kas notika 1935. gada vasarā, atzīmēja, ka Anglijas un Francijas "pirmā un galvenā vēlēšanās ir noturēt *status quo* respektīvi ļaut nepieciešamām pārmaiņām šai statusā norisināties ar minimuma pametumu viņu starptautiskām un nacionālām interesēm"⁴⁵.

Radikāli atšķirīga bija Latvijas vadošo aprindu nostāja pret Vāciju un Padomju Savienību. Daudzi latviešu politiķi 30. gados domāja, ka abu šo valstu ekspansīonisms agri vai vēl apdraudēs Latvijas neatkarību. Tiesa, viņu vidū pastāvēja arī zināmas domstarpības, taču galvenokārt jautājumā par to, kura no šīm lielvalstīm vērtējama kā lielāks drauds Latvijas Republikai. Tāpēc nav nejaušība, ka tieši šis strīds - "vai par Latvijas "ienaidnieku Nr. 1" būtu uzskatāma Vācija vai Padomju Savienība" (bijušā Latvijas diplomāta A. Stegmaņa formulējums)⁴⁶ - ieguva svarīgu un nozīmīgu vietu pieminētajā 2. sūtņu konferencē. Lai gan šajā forumā notikušo diskusiju gaitā tika pārstāvēti visi iespējamie viedokļi (par Latvijas potenciālo ienaidnieku Nr. 1, piemēram, Latvijas sūtnis Berlīnē E. Krieviņš uzskatīja Vāciju, bet sūtnis Maskavā A. Bilmanis - Padomju Savienību)⁴⁷, sūtņu gala secinājumam

neapšaubāmi bija kompromisa raksturs. Kā savās atmiņās norāda E. Krieviņš, mēs beidzot "vienojāmies, ka mums ir divi ienaidnieki Nr. 1"⁴⁸.

Latvijas Ārlietu ministrijas dokumentālajos materiālos visumā atklājās arī motīvi, kāpēc Latvija jutās apdraudēta no Vācijas un Padomju Savienības puses. Īpaši skaidri tas parādās, piemēram, tādā svarīgā dokumentā kā Latvijas sūtņa Vācijā H. Celmiņa ziņojums ministru prezidentam K. Ulmanim, kurš datēts ar 1936. gada 28. martu. Šajā dokumentā bez aplinkiem ir atzīmēts, ka Padomju Krievija un Vācija ir mūsu vienīgie ienaidnieki, kuri tuvākā vai tālākā nākotnē var apdraudēt mūsu neatkarību: "Padomju Krievija aiz savas pasaules revolūcijas idejas, Latvijas ostu un savu dzelzceļa galu dēļ; Vācija - savas tieksmes un telpas dēļ uz Austrumiem un uzskatot Baltijas valstis kā vācu kultūras priekšposteni Austrumos, bet Krievija un Vācija abas kopā apdraud Latviju kā savas izšķirošās "pēdējās kaujas" placdarmu."⁴⁹

LATVIJAS ĀRPOLITIKAS PAMATLĪNIJAS 30. GADU PIRMAJĀ PUSĒ

30. gadu pirmajā pusē, kad pasaules ekonomiskā krīze piespieda Eiropas valstis būtiski mainīt savu ekonomisko politiku un sakarā ar nepieciešamību iedibināt jaunus ārējās tirdzniecības principus aktualizēja saimniecisko jautājumu noregulēšanas nozīmi starpvalstu attiecībās⁵⁰, Latvijas ārpolitisko stratēģiju joprojām jūtami ietekmēja minētais nepietiekamās drošības sajūtas fakts. Turklāt raksturīgi, ka pastiprināti saasinātas izpausmes formas tas ieguva salīdzinoši ļoti agri - tūlīt jau pēc 1933. gada janvāra, kad Vācijā varu pārņēma nacisti. Viņu atklāti atzītās Vācijas ekspansijas tieksmes Austrumeiropā satrauca Latvijas valdību⁵¹, izvirzīja tai jaunus uzdevumus un problēmas. Bīstamu aktivitāti Baltijā šajā laikā sāka izrādīt arī PSRS. Rezultātā Latvijas ārpolitikā iezīmējās jauns posms, kura sākums faktiski sakrita ar V. Salnā darbību ārlietu ministra postenī, kas ilga no 1933. gada marta līdz 1934. gada martam.

1933. gada pavasarī V. Salnā vadībā notika vairākas Latvijas Ārlietu ministrijas padomes sēdes, kurās tika izanalizēta starptautiskā situācija Eiropā un atbilstoši tai noteikti Latvijas ārpolitikas aktivitātes iespējamie virzieni. Šajās sēdēs izdarītie secinājumi apkopoti Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītāja L. Ēka sastādītajā informatīva rakstura cirkulārā Latvijas sūtniem ārzemēs, kas datēts ar 1933. gada 24. aprīli. Tam bija pievienotas ministrijas ģenerālsekretāra V. Muntera divas nedēļas agrāk noformulētās tēzes par Latvijas starptautisko stāvokli un ārpolitikas uzdevumiem.

Kā liecina minētie dokumenti, viens no galvenajiem pieņēmumiem, kuru izvirzīja Ārlietu ministrijas padome un kas kalpoja par pamatu ārpolitiska rakstura vērtējumiem un slēdzieniem, bija atzinums, ka "PSRS vispārējās tieksmes Baltijas valstīm nav labvēlīgas", bet tuvākajos gados tomēr nav jāreķinās "ar Padomju Krievijas militāru uzbrukumu Baltijas valstīm", un līdz ar to "šāda bruņota konflikta iespējamība" Latvijas "praktiskā ārpolitikā tuvākā nākotnē nedrīkstētu spēlēt izšķirošu lomu"⁵².

Šajā pašā laikā Latvijas ārpolitikas vadītāji konstatēja, ka "konflikta gadījumā ar Krieviju" (ja tas pretēji prognozēm izceltos) Polija būtu gandrīz vai vienīgais reālais spēks un atbalsts. Pēc viņu domām, Polija veidoja arī zināmu aizsardzības valni

Austrumeiropā pret iespējamo vācu "Drang nach Osten". Taču, neskatoties uz šādu situāciju, vadošie latviešu politiķi viennozīmīgi noliedza nepieciešamību "valsts turpmākos likteņus" saistīt ar Varšavu⁵³, jo nevēlējās sarežģīt Latvijas attiecības ar PSRS un Vāciju. Šajā ziņā Latvijai jau bija bēdīga pieredze. Agrākajos gados tai bieži bija jādzird dažādi pārmetumi no minēto lielvalstu puses sakarā ar Polijas "izlēcieniem", tās centieniem visādi demonstrēt savu it kā vadošo lomu Baltijas valstīs.⁵⁴

Šķiet, ka, vadoties arī no citiem apsvērumiem, Latvijas ārpolitiskā resora piesardzīgo attieksmi pret Varšavu varētu visumā atzīt par pareizu un atbilstošu tā laika realitātei. Nebūs pārspilējums, ja teiksim, ka Polija, stingri ņemot, nebija ista *status quo* aizsargātājvalsts. Kā raksta VFR vēsturnieks I. Geiss, tad Polija savā godkāre nodrošināt lielvalsts stāvokli, kā arī savu robežproblēmu dēļ bija nokļuvusi kļūmīgā pozīcijā (*in eine Schieflage*) starp *status quo* aizstāvi un potenciāli revizionistisku valsti⁵⁵.

Liela uzmanība Latvijas Ārlietu ministrijas padomes sēdēs tika pievērsta arī politisko pārvērtību analīzei Vācijā pēc Hitlera nākšanas pie varas. Visi šo sēžu dalībnieki bija vienprātīgi, ka patlaban nekādā gadījumā nav iespējama Latvijas un Vācijas politiskā sadarbība vai tuvināšanās, jo "tagadējo Vācijas politisko vadoņu un režīma tieksmes Austrumeiropā ir Latvijai naidīgas un tieši vai netieši apdraud tās patstāvību"⁵⁶. Neviens no viņiem neiebilda arī pret secinājumu, ka pagaidām tomēr Vācijai nav nekādu reālu iespēju apdraudēt mieru Eiropā, jo tās eventuālo pretinieku pusē ir nenoliedzams militārs pārsvars. Cirkulārā Latvijas sūtņiem ārvalstīs L. Ēķis rakstīja, ka "tuvākā nākotnē tieši konflikti nav sagaidāmi ne starp Vāciju un viņas tiešajiem kaimiņiem, ne starp ar mums"⁵⁷.

Latvijas ārpolitisko vadību 1933. gada pavasarī īpaši satrauca Versaļas un citos miera līgumos noteikto Eiropas valstu robežu revīzijas ideja, kas plaši tika apspriesta lielvalstu diplomātiskajās aprindās sakarā ar t. s. četru valstu vai Romas pakta⁵⁷ izstrādi. Šim bažām bija arī zināms reāls pamats, jo pastāvēja varbūtība, ka Latvija, ja lielvalstis sāks risināt "poļu koridora" problēmu, var kļūt par kompensācijas objektu. Informējot Latvijas sūtņus par šādu iespēju, L. Ēķis atzīmēja, ka gadījumā, ja "Poliju piespiestu ar militāru varu vai arī ar visu lielvalstu saskaņotu uzstāšanos atteikties no koridora, tad nav izslēgts, ka Polijai pieeju pie jūras rada caur Lietuvas un Latvijas ostām"⁵⁸.

Latvijas oficiālā nostāja pret revizionistisku politiku bija viennozīmīga un skaidra. Pieminētajās Ārlietu ministrijas sēdēs tika konstatēts, ka Rīgai ir pilnīgi nepieņemama "jebkura mazo un vidējo valstu izslēgšana no lemsšanas par viņu likteņiem un robežu revīzijām"⁵⁹ Latvija iestājās par to, lai visas strīdīgās problēmas starp valstīm tiktu risinātas Tautu Savienībā. Tā uzskatīja, ka tikai šāda procedūra garantēs mieru Eiropā.

Vispusīgi izvērtējot Anglijas un Francijas ieņemto pozīciju četru valstu pakta jautājumā, Latvijas ārpolitikas vadītāji nonāca pie secinājuma, ka 1933. gada aprīļa vidū tā zināmā mērā ir jau mainījusies, un līdz ar to "robežu pārbīdīšana un jaunas Eiropas kartes taisīšana četru lielvalstu kopējā un slēgtā sabiedrībā nav vairs aktuāla"⁶⁰. Vienlaikus viņi izteica pārliecību, ka Rietumu lielvalstis "arī tagadējā situācijā" ir ieinteresētas *status quo* uzturēšanā Baltijas jūras austrumu piekrastē. Viņu

skatījumā Anglija un Francija joprojām bija valstis, kur nepieciešamības gadījumā Latvija varētu rast atbalstu: Parīzē - politiski militārā, bet Londonā - ekonomiskā ziņā.

Ārlietu ministrijā valdīja ieskaits, ka viens no vissvarīgākajiem uzdevumiem ir nodrošināt Latvijas politisko tuvināšanos ar Zviedriju un Somiju. Taču visiem bija skaidrs, ka ir grūti un naivi cerēt šajā ziņā uz drīziem panākumiem. V. Muntera formulētajās tēzēs, ņemot vērā šo realitāti, par Latvijas vienīgo isto politiskās "kopdarbības...objektu" tika atzīta Igaunija⁶¹.

Sakarā ar apdraudētības izjūtas pieaugumu 1933. gada pavasarī latviešu sabiedrībā aktīvi tika diskutēti Baltijas valstu savienības jautājums. Latvijas presē parādījās daudzi raksti, kuros šī savienība tika uzlūkota par pašu efektīvāko pretspēku tām Latvijai nelabvēlīgajām tendencēm, kas izrietēja no starptautiskās situācijas pārmaiņām Eiropā pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā. Lai gan iedzīvotāju vidū šādi uzskati bija diezgan populāri, tie faktiski atspoguļoja vairāk vēlamu nekā reāli sasniedzamo. Latvijas ārpolitikas vadītāji tolaik pavisam noteikti izslēdza ciešas politiskās sadarbības iespējas ar Lietuvu. Viņi uzskatīja (un visumā pamatoti), ka galvenais šķērslis šajā ziņā ir sarežģījumiem pārpilnā Lietuvas ārpolitika, kas bija virzīta uz Viļņas atgūšanu⁶². Pēc viņu domām, Lietuva, lai sasniegtu šo mērķi, gribēja panākt tieši to, no kā Latvija bija ieinteresēta par katru cenu izvairīties, - poļu-vācu vai poļu-krievu konfliktu⁶³.

Latvijas starptautiskā stāvokļa novērtējums Ārlietu ministrijas variantā bija objektīvs, jo visumā tika ievērotas gan galvenās tendences lielvalstu savstarpējās attiecībās, gan arī pārmaiņu pamatievirznes starptautiskajā politikā. Vienlaikus gan Latvijas ārpolitikas vadītāji atradās zināmu ilūziju gūstā un savos aprēķinos nepamatoti lielu nozīmi piešķīra Anglijas un Francijas ieinteresētībai Baltijas valstu neatkarības nodrošināšanā. Viņu uzticēšanās abām šīm lielvalstīm bija apbrīnojama un reizē mazliet dīvainā, jo kopš 20. gadu otrās puses pakāpeniski kļuva zināmi fakti, kas liecināja par Baltijas reģiona lomas samazināšanos Londonas un Parīzes ārpolitiskajā stratēģijā. Jau Anglijas negatīvā attieksme pret Austrumu Lokarno plāniem 20. gadu vidū ievadīja tās politisko attālināšanos no Austrumeiropas un parādīja, ka Baltija vairs ne tuvu neieņēma svarīgu vietu britu ārpolitisko prioritāšu sistēmā⁶⁴. Nekādu īpaši efektīvu atbalstu Latvija un citas jaunās valstis nevarēja sagaidīt arī no Francijas⁶⁵. Parīzes militārā politika un diskusija par Mažino līniju⁶⁶, kas iesākās 20. gadu vidū, skaidri ļāva noprast, ka franči nebija ne gatavi, ne arī spējīgi sniegt efektīvu palīdzību citām valstīm. Francijas armija orientējās tikai uz savas zemes aizsardzību⁶⁷.

Latvijas (arī Lietuvas un Igaunijas) ārpolitiskā situācija bija ne tik daudz atkarīga no Rietumvalstu labvēlības un atbalsta, cik no Baltijas jūras reģiona lielvalstu - Padomju Savienības, Polijas un Vācijas - relatīvā spēku līdzsvara. Baltijas valstīm īpaši bīstams bija tāds stāvoklis, ja kāds no trim lielajiem kaimiņiem sāktu gūt virsroku pār saviem konkurentiem. 1933. gadā, tiesa, tas vēl nenotika, un spēku līdzsvaru neviens nopietni neapdraudēja, lai gan apstākļos, kad pieauga saspīlējums starptautiskajā arēnā⁶⁸ minēto lielvalstu attiecībās iezīmējās vairāki jauni momenti, kas bīstami kāpināja to aktivitāti Baltijā. Kā piemēru te varētu minēt PSRS uzāicinājumu Polijai 1933. gada 14. decembrī publicēt kopēju deklarāciju, norādot tajā, ka abas valstis apņemas garantēt Baltijas valstu un Somijas neatkarību. Izvirzot šo

priekšlikumu⁶⁹, kuram 19. decembrī piekrita arī Polija, Maskava cerēja izspēlēt Poliju pret Vāciju⁷⁰ un demonstrēt, ka Baltijas valstis un Somija ietilpst tās interešu sfērā¹. Padomju-poļu akcija vistiešākā veidā bija vērsta pret Vāciju un tai vajadzēja Eiropas sabiedrībā nostiprināt iespaidu, ka Berlīne reāli apdraud minēto valstu neatkarību. *Auswärtiges Amt* IV nodaļā sastādītajā dienesta atzīmē (1934. g. 22. janvāris), izvērtējot padomju-poļu ierosinājumu, bija atklāti norādīts, ka "Krievija, lai aizplivurotu savus agresīvos plānus, iztēlo vācu briesmas"⁷⁴.

Pēc informācijas, kāda bija Vācijas ārpolitiskā resora rīcībā, Latvija un Igaunija pieklājīgā formā noraidīja padomju-poļu priekšlikumu⁷³. Abas šīs valstis uzsvēra, ka tās principā neiebilst pret deklarāciju, kas paredzētu garantēt to neatkarību. Taču būtu nepieciešams, lai šai deklarācijai pievienotos Vācija un citas lielvalstis⁷⁴.

Ieinteresēto valstu diplomātiskā sarakste parāda, cik pamatoti lielas aizdomas Latvijā, Igaunijā un Somijā izsauca šī slikti sagatavotā un pārsteidzīgi īstenotā⁷⁵ padomju-poļu akcija⁷⁶. Tā, piemēram, vācu sūtnis Tallinā O. Reinebeks 1934. gada 22. janvārī ziņoja uz Berlīni, ka Igaunijas vadošie politiķi novērtēja šo garantiju piedāvājumu kā Krievijas mēģinājumu uzņemties Baltijas valstīm par aizbildni un uzspiest tām savu gribu⁷⁷. Savukārt vācu sūtņa Latvijā G. Marciusa ziņojums Vācijas Ārlietu ministrijai (1934. g. 26. janvāris) saturēja informāciju par ārlietu ministra V. Sahnā vizīti Helsinkos 1934. gada janvārī, kuras laikā viņam somi dokumentāri pierādīja, ka PSRS un Polija nekavējoties okupētu Latviju, ja tiktu akceptēta abu valstu iecerētā deklarācija⁷⁸.

Padomju-poļu ierosinātā deklarācija⁷⁹ ātri zaudēja savu politisko aktualitāti. Pēc Polijas un Vācijas neuzbrukšanas pakta parakstīšanas 1934. gada 26. janvārī Varšavai par to zuda jebkura interese. Latvijā, tiesa, šī otrā diplomātiskā akcija sākotnēji izraisīja ne mazāku satraukumu kā pirmā, jo plaši bija izplatītas aizdomas, ka vācu-poļu tuvināšanās notikusi uz Baltijas valstu rēķina. Taču samērā drīz noskaidrojās, ka Vācijas un Polijas deklarācija nesaturēja noteikumus, kas tieši skartu Latviju⁸⁰. Igaunijas un Latvijas ārlietu ministru apspriedē, kas notika Rīgā 1934. gada februārī, V. Sahnā rakstīja, ka "Polijas-Vācijas deklarācija nerunā pretim mūsu interesēm"⁸¹. Vēl vairāk, pēc viņa domām, tā "jāapsveic kā nomierināšanas faktors, kas novērš strīdu un iespējamo konfliktu centru no Eiropas austrumiem citā virzienā, uz dienvidiem"⁸².

Minētās diplomātiskās akcijas V. Sahnā skatījumā neko nemainīja Latvijas attiecībās ar Vāciju, Poliju un PSRS: tās palikušas agrākās bez kādām pasliktināšanās pazīmēm"⁸³. Liekas, ka šāds secinājums bija pamatots, lai gan vispārējo situāciju Baltijas reģionā sāka ietekmēt jauni faktori. Polijas "izlīgšana" ar Vāciju padziļināja neuzticības gaisotni tās attiecībās ar Franciju un veicināja Parīzes intereses mazināšanos par Austrumeiropu kā "bufera zonu", jo Polija tur bija vienīgais kaut cik nozīmīgais spēks. Līpska⁸⁴ Neirāta⁸⁵ deklarācija sagrāva arī vienu no PSRS ārpolitikas stūrakmeņiem - vācu un poļu ienaidu (*Gegnerschaft*), kas bija sekas Versaļas līgumā noteiktajām robežām⁸⁶. Vācu vēsturnieks G. fon Rauhs pat raksta, ka 1934. g. 26. janvāra vienošanās (ņemot vērā to, ka Maskava vērtēja vācu-poļu saspīlētās attiecības kā stabili faktoru) satricināja līdzšinējo padomju ārpolitikas sistēmu vairāk nekā nacistu nākšana pie varas⁸⁷. Maskavai neatlika nekā cits kā pievērst īpašu uzmanību jaunū ceļu un iespēju meklēšanai ārpolitikā, pārstājot īstenot veco, revī-

zionistisko kursu, kas bija orientēts pret Versaļas sistēmu. Kļūstot tagad formāli par *status quo* aizstāvi, Padomju Savienība oficiāli iestājās par kolektīvās drošības politiku. Neskatoties uz šo reālo apstākļu diktēto pavērsienu⁸⁸, Maskavas politiskās intereses (pasaules revolūcijas veicināšana ar kara palīdzību, jaunu teritoriju sagrābšana u.c.) palika nemainīgas.

Konkrētā situācija, kāda veidojās ap Baltijas valstīm, ienesa nelielas korektīvas Latvijas ārpolitiskajā stratēģijā. Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs V. Munters informācijā sūtņiem ārvalstīs, kas datēta ar 1934. gada 23. februāri, izvirzīja šādus ārpolitikas pamatuzdevumus: turpināt Baltijas savienības veidošanas politiku, atzīt ideju par *status quo* garantēšanu Austrumbaltijā, izkopt politiskās attiecības ar PSRS un nesaasināt attiecības ar Vāciju, bez kuras Austrumbaltijas garantijas līgums zaudētu nozīmi⁸⁹. Kā redzam, Latvijas ārpolitiskā vadība deva priekšroku diplomātiskās līpošanas taktikai, nevēloties pieslēties nevienai no lielvalstīm. Joprojām tā uzskatīja, ka Latvijai, lai nodrošinātu vislabākos apstākļus valsts eksistencei, optimālākais variants ir palikt neitrālai pret visām savstarpēji konkurējošām valstīm un pret visiem iespējamajiem konfliktiem.

Visus izvirzītos uzdevumus Latvijas ārlietu resors nerīšināja ar vienādu intensitātes pakāpi. Galvenā vērība tika veltīta Baltijas valstu ciešākas sadarbības nodrošināšanai⁹⁰, jo PSRS un Vācijas aktivitātes un spiediena pieaugums reģionā no jauna aktualizēja savienības izveides ideju. Nevēlēšanās kļūt par lielvalstu politikas bezpalīdzīgu objektu spieda Latviju, kā arī Igauniju izrādīt lielāku gatavību uzņemties vienai pret otru un abām kopā pret Lietuvu jaunas saistības un pieļaut līdz ar to nelielu savas politiskās suverenitātes ierobežošanu. Taču īpaši svarīga nozīme šajā ziņā bija pavērsienam Lietuvas politikā, tās attieksmes maiņai pret Baltijas Antantes noslēgšanas plāniem⁹¹. Viens no iemesliem, kas to noteica, bija vācu-poļu pakts, jo pēc tā parakstīšanas Kauņa vairs nevarēja cerēt uz Vācijas palīdzību Viļņas apgabala atgūšanā. Turklāt Berlīne aizvien skaidrāk lika saprast, ka tā nevēlas uz ilgu laiku samierināties ar Klaipēdas (Mēmeles) apgabala pazaudēšanu⁹². Šādā situācijā Lietuva mēģināja nostiprināt savas starptautiskās pozīcijas, iedibinot ciešāku sadarbību ar Latviju un Igauniju.

Nozīmīgs solis ceļā uz Baltijas Antanti bija Latvijas un Igaunijas savienības paplašināšana. 1934. gada 17. februārī abas valstis, kas kopā bija parakstījušas aptuveni 50 dažādus līgumus, konvencijas un protokolus⁹³, ne vien pagarināja 1923. gada 1. novembra savienības līgumu, bet arī parakstīja jaunu līgumu, kurā bija noteikts, ka Latvija un Igaunija ārpolitikas līnijas saskaņošanai regulāri rīkos ārlietu ministru apspriedes. Abas puses vienojās, ka nodibinās pastāvīgu padomi Latvijas un Igaunijas likumdošanas koordinēšanai. Līgums paredzēja sadarbību starp abu valstu diplomātiskajām pārstāvniecībām ārzemēs un to delegācijām starptautiskajās konferencēs. 17. februāra līgumam varēja pievienoties arī Lietuva⁹⁴. 1934. gada 25. aprīlī Lietuva ierosināja Igaunijai un Latvijai "ciešākas kopdarbības nodibināšanu"⁹⁵. 8. un 9. maijā Rīga un Tallina kopīgi apsprieda šo priekšlikumu un to pieņēma. Pēc šī lēmuma sekoja konkrētas sarunas par Baltijas Antantes nodibināšanu, kuru ietvaros svarīga loma bija pirmajai trīs valstu pārstāvju apspriedei Kauņā, kas notika no 7. līdz 9. jūlijam. Tās gaitā gan visi punkti uz "i" vēl netika salikti. Nenoregulēta palika problēma par Latvijas un Igaunijas nostāju pret Viļņas un Klaipēdas jautāju-

mu. Tā kā Rīgai un Tallinai nebija līdzīgu neatrisinātu ārpolitikas problēmu, tās noraidīja Kauņas priekšlikumu, lai attiecībā uz atsevišķu līguma dalībnieku "specifiskajām problēmām" pārējās līgumslēdzējpusēs vismaz ievērotu labvēlīgu neitralitāti. Saprotot, ka Latvija un Igaunija nemainīs savu pozīciju, arī Lietuva nemēģināja ilgi uzturēt spēkā šo prasību. Tāpēc triju valstu pārstāvju otrās apspriedes laikā, kas sanāca Rīgā 29. augustā, bija iespējams parafēt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas saprašanās un sadarbības līgumu. Parakstīts tas tika 12. septembrī Ženēvā, bet spēkā stājās 3. novembrī⁹⁶.

Ženēvas līgums, kas tika noslēgts uz desmit gadiem, paredzēja Baltijas valstu sadarbību ārpolitikā un savstarpēju diplomātisku atbalstu starptautiskajos jautājumos (ne retāk kā divas reizes gadā vajadzēja sasaukt triju valstu ārlietu ministru konferences). Līguma piektajā pantā bija fiksēts, ka jānodibina ciešāki kontakti starp Lietuvas, Latvijas un Igaunijas diplomātiem un konsulārajiem pārstāvjiem ārzemēs. Īpaša klauzula noteica, ka Lietuvas "specifiskās problēmas" ir izņēmums un uz tām neattiecas iekšējā kopējā sadarbība un diplomātiskā palīdzība⁹⁷.

Baltijas Antantes izveidošana nozīmēja ārpolitiskās sadarbības institucionalizēšanu Baltijas telpā, kas neapšaubāmi bija visu triju valstu diplomātijas panākums. Uzmanību pelna arī fakts, ka Baltijas Antante bija viena no trim daudzpusīgām valstu savienībām, kas vispār tika noslēgtas starpkaru periodā Austrumviduseiropā. Atšķirībā no Mazās antantes⁹⁸ un Balkānu pakta⁹⁹ Baltijas valstu antante nebija orientēta pret savā reģionā atrodošos valsti, un līdz ar to tā nebija šķērslis, lai izveidotu plašāku savienību un nostiprinātu visu Austrumviduseiropas valstu drošību.

Latviešu vēsturnieks E. Dunsdorfs raksta, ka Ženēvas līgums bija "daudzmaz nozīmīgs notikums ārpolitikā" K. Ulmaņa diktatūras pirmajā gadā¹⁰⁰. Šādam atturīgam vērtējumam varētu piekrist, piebilstot, ka Baltijas Antantes nodibināšana pilnīgi saskaņā ar Latvijas vispārējo ārpolitisko orientāciju. Kā izriet no vācu sūtņa Rīgā G. Marciusa memoranda¹⁰¹, kas sacerēts sakarā ar viņa atsaukšanu no amata 1934. gada septembrī, tad Ulmaņa valdībai bija ļoti svarīgi, lai Latvija "piederētu pie Rietumiem un būtu labi ieredzēts Tautu Savienības loceklis"¹⁰².

Analizējot Ulmaņa autoritārās valdības konkrēto ārējo politiku, G. Marciuss nonāca pie secinājuma, ka tagad tā ir noteiktāka, nekā tas bija agrāk. Pēc vācu sūtņa domām, par to liecināja saimniecisko attiecību neregulēšana ar Angliju¹⁰³, kā arī Baltijas Antantes izveidošana. G. Marciuss uzskatīja, ka tādā veidā bija radīts pamats, lai Baltijas valstis varētu turpināt risināt savstarpējās tuvināšanās praktiskās problēmas¹⁰⁴.

Baltijas antantei, kuru Padomju Savienība apsveica¹⁰⁵, bet Vācija pacieta¹⁰⁶, potenciāli varēja būt ievērojama nozīme, ja vien tā kļūtu par stabilitātes faktoru reģionā. Taču praksē tās vērtība nebija īpaši liela, jo tā netika tālāk pilnveidota un pārvēsta par militāru (aizsardzības) savienību¹⁰⁷ Lietuva gan vairākkārt izvirzīja attiecīgus priekšlikumus¹⁰⁸, bet Latvija un Igaunija tos neatbalstīja¹⁰⁹. Baltijas valstis izrādījās nespējīgas izveidot "bufera zonu", kuru respektētu lielvalstis, jo bieži nesaskaņēja to intereses un ārpolitiskā orientācija¹¹⁰. Atšķirīga bija arī šo valstu nostāja pret eventualiem ienaidniekiem. Latvijas sūtis Tallinā R. Liepiņš, uzstājoties 2. sūtņu konferencē, kas notika 1935. gada vasarā, norādīja: "Igaunija par pirmo un galveno ienaidnieku uzskata Krieviju. Krievijas tagadējā tuvošanās Baltijas valstīm esot

oportūnisms. Briesmas no Vācijas puses Igaunijai ir tālākas, Lietuvai tās var apzīmēt ar 75 procentiem, Latvijai - 50 procentiem un Igaunijai - 25 procentiem, bet Somijai - nemaz"¹¹¹.

Kas attiecas uz otro V. Muntera izvirzīto Latvijas ārpolitikas pamatuzdevumu, tad tas netika izpildīts, jo ideja par *status quo* garantēšanu Austrumbaltijā neieguva konkrētu izpausmi ieinteresēto valstu attiecīgās līgumsaistībās. No Latvijas puses, protams, neizpalika zināma aktivitāte šajā virzienā, un pieminētā ideja ilgu laiku atradās Rīgas diplomātu uzmanības centrā. Atsevišķi sūtņi izvirzīja noteiktus priekšlikumus, kas tika izvērtēti un apspriesti. Izmantojot diplomātiskos kanālus, notika arī zondāžas Parīzē, Londonā un Berlīnē.

1934. gada februārī sūtis Parīzē F. Cielēns, kas neizcēlās ar ārpolitisko simpātiju nemainīgumu, atgādināja Latvijas Ārlietu ministrijas vadībai par savu 1927. gadā izstrādāto Baltijas Lokarno (Baltijas valstu neaizskaramības garantijas līguma) projektu un ierosināja pamēģināt to īstenot: "Tagad apstākļi ir vēl labvēlīgāki šāda līguma realizēšanai, jo nu citiem konkrētāki ir saredzama Baltijas valstu neaizskaramības nodrošināšana kā miera ķīla Austrumeiropā"¹¹². Pēc sūtņa domām, Baltijas valstīm "vajadzētu izmantot krievu-poļu decembra ierosinājumu, lai piedotu tam plašāku apjomu un dziļāku saturu", pārvēršot to par multilaterālu līgumu, kas paredzētu "Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības un teritoriālās neaizskaramības starptautisku garantēšanu"¹¹³. Kā varbūtējos garantus viņš minēja PSRS, Poliju, Vāciju, Franciju, Angliju un pat Zviedriju. F. Cielēns bija pārliecināts, ka ir iespējams ieinteresēt garantijas līguma parakstīšanā gandrīz vai visas nosauktās valstis. Par vienīgo izņēmumu viņš uzskatīja tikai Angliju¹¹⁴. Šajā sakarā sūtis trāpīgi atzīmēja: "Ja jau Ostens Čemberlens 1927. gadā noraidīja Anglijas piedalīšanos Baltijas valstu garantijas paktā, tad vēl jo vairāk kāpēc lai to tagad darītu Saimons"¹¹⁵¹¹⁶.

Ārlietu ministrija izsūtīja šo F. Cielēna projektu Latvijas pārstāvjiem ārzemēs. Viņu atsauksmes bija dažādas: gan pozitīvas, gan arī negatīvas. Īpaši kritisku nostāju pret F. Cielēna ierosinājumu ieņēma Latvijas pastāvīgais delegāts Tautu Savienībā J. Feldmanis¹¹⁷. Viņš neticēja iespējai noslēgt Baltijas Lokarno pakta, jo uzskatīja, ka Latvija, Lietuva un Igaunija gluži vienkārši nespēs par to "samaksāt". Pasvītrojot, ka "katrs līgums satur *Leistung und Gegenleistung*"¹¹⁸, viņš noliedzoši atbildēja uz paša izvirzīto jautājumu: vai vācieši "parakstīs šo pakta, neprasot sev ekvivalentu, mazākais Klaipēdā"¹¹⁹. Pēc J. Feldmaņa domām, arī Anglija Baltijas valstu dēļ jaunas saistības¹²⁰ Eiropā neuzņemsies, bet Francija, ja piekritis, tad pieprasīs, lai Latvija militāri sadarbotos ar Poliju, kas būtu pretrunā ar tās tradicionālo neitralitātes politiku¹²¹.

J. Feldmanis augstu novērtēja arī iecerētā Baltijas Lokarno līguma iespējamo efektivitāti, pasvītrojot, ka pat tad, ja to izdotos noslēgt, Latvijai nebūtu lielas izredzes uz savas drošības nostiprināšanu. Viņš rakstīja: "Ja mēs būsīm vāji, tad nelīdzēs ne Tautu Savienība, ne lielvalstis, ne mūsu kaimiņu garantijas."¹²² Viņa skatījumā Latvijas nākotne bija atkarīga vispirms no valsts patstāvības nodrošināšanas "dabīgajiem elementiem". To vidū J. Feldmanis minēja Baltijas valstu savienību, Polijas draudzību un ieinteresētību Latvijas neatkarībā, kā arī Varšavas un Maskavas nevēlēšanos pieļaut Vācijas ietekmes nostiprināšanos Baltijas reģionā. Viņš atzina arī Tautu Savienības, Anglijas un Francijas draudzības nozīmi Latvijas neat-

karības nodrošināšanā, lai gan neuzlūkoja šos faktorus kā "dabīgus" un organiski saistītus ar Latviju. Tautu savienība, kā norādīja J. Feldmanis, var iznīkt, bet Anglija un Francija "pie zināmiem apstākļiem var par mums dezinteresēties"¹²³.

Jautājums par Baltijas valstu neatkarības garantēšanu nokļuva 1934. gada pavasarī uz neilgu laiku PSRS un Vācijas attiecību degpunktā. 28. martā PSRS ārlietu tautas komisārs M. Litvinovs, būdams jau iepriekš pārliecināts par nelabvēlīgu iznākumu, bet mēģinot izlikties par Baltijas valstu interešu aizstāvi¹²⁴, ierosināja vācu sūtnim Maskavā R. Nadolnijam parakstīt kopēju vācu un padomju proklamāciju, kurā būtu fiksēta abu valstu apņemšanās atturēties no jebkādiem soļiem, kas varētu kaitēt Baltijas valstu neatkarībai un integritātei¹²⁵. Pēc vācu sūtņa domām, šai PSRS iniciatīvai bija divi iespējami mērķi. Ziņojumā *Auswärtiges Amt* (1934. g. 3. maijs) viņš rakstīja, ka acīmredzot Maskava, lai glābtu savu prestižu, gribēja, izmantojot Vāciju, īstenot akciju, kas neizdevās sadarbībā ar Poliju, vai arī cerēja, ka Berlīnes atteikšanās gadījumā nebūs grūti to visas pasaules priekšā pienaglot pie kauna staba kā potenciālu agresoru¹²⁶.

1934. gada aprīļa vidū Vācija noraidīja padomju priekšlikumu. Tā paziņoja, ka Baltijas valstis neviens neapdraud¹²⁷ un tāpēc nav nepieciešams garantēt to neatkarību. Vienlaikus Berlīne lika Maskavai skaidri saprast, ka tā nav Baltijas valstu aizbildne (*Schutzmacht*)¹²⁸. Tādā veidā cietā neveiksmi kārtējais PSRS mēģinājums vienoties par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas likteni aiz šo valstu "muguras".

Latvijas ārpolitiskās vadības nostāja pret Vācijas ieņemto pozīciju nebija īsti viennozīmīga. Kā izriet no vācu sūtņa Rīgā G. Marcīusa telegrammām, kas tika nosūtītas uz Berlīni 23. aprīlī (un tādu pavisam bija trīs), tad Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs V. Munters sākotnēji izrādīja it kā lielāku izpratni par Berlīnes politikas motīviem nekā valdības galva un ārlietu ministrs K. Ulmanis. G. Marcīuss rakstīja, ka V. Munters, tiekoties ar viņu 23. aprīlī no rīta, konstatējis zināmu līdzību Berlīnes un Rīgas uzskatos (*Gedankengänge*) par to, cik nepiemērots kā līguma objekts būtu jautājums par Baltijas valstu neatkarību un integritāti. V. Munters esot arī pasvītījis, ka Latvijas neatkarību neapdraudot ne Krievija, ne Vācija, ne Polija¹²⁹.

23. aprīļa pēcpusdienā notika G. Marcīusa saruna ar K. Ulmani, kurā piedalījās arī V. Munters. Noklausījis vācu sūtņa informāciju par vācu valdības attieksmi pret PSRS 28. marta ierosinājumu, K. Ulmanis paaugstinājās, vai Berlīnes noraidošā atbilde būtu jāsaprot tikai kā neiespējamības atzišana šādā veidā atjaunot draudzīgās attiecības ar PSRS un vai Vācija piekristu apsvērt konkrētās iespējas citā ceļā panākt ilgstošu mieru Austrumeiropā. G. Marcīuss apsoliya vienīgi šo jautājumu darīt zināmu Berlīnei¹³⁰.

V. Munters, iesaistoties sarunā, uzsvēra, ka pēc Maskavas ieskatiem, Berlīne ir noraidījusi tās priekšlikumu piedalīties Baltijas valstu neatkarības garantēšanas pasākumos (*Garantiemaßnahmen*) un tādā veidā aizkavējusi miera nodrošināšanu Austrumeiropā. Turklāt, kā pasvītīja V. Munters, ir sagaidāms, ka arī Latvijas parlaments un sabiedrība ievāks ziņas par Vācijas nodomiem. Tāpēc būtu ļoti svarīgi, ja Latvijas valdība, iegūstot precīzu informāciju no Berlīnes, varētu sniegt pareizu un abu valstu interesēm atbilstošu atbildi¹³¹.

Latvijas valdības rūpes neinteresēja un nesatrauca *Auswärtiges Amt* vadību. 1934.

gada 25. aprīlī ārlietu ministrs K. fon Neirāts telegrafēja G. Marcīusam, ka pašlaik nav paredzēta "krievu priekšlikuma un vācu atbildes publicēšana" un tāpēc nevarot tikt informēta latviešu sabiedrība. K. fon Neirāts noraidīja arī iespēju kaut kādā veidā uzsākt minētā jautājuma (vācu nostāja pret padomju ierosinājumu) apspriešanu ar Latvijas valdību. Viņš atkārtoja vācu atbildes saturu Maskavai, uzskatot, ka līdz ar to ir atbildēts arī uz izvirzīto K. Ulmaņa jautājumu. Telegrammas beigu daļā bija izteikts lūgums to paziņot K. Ulmanim, bet turpmākajās sarunās ar viņu izvairīties no šī temata¹³².

Berlīnes un Maskavas diskusiju par Baltijas valstu neatkarības garantēšanu plaši apsprieda un izvērtēja Latvijas sūtņi ārzemēs. Savos ziņojumos uz Rīgu viņi puda atklātas bažas gan par PSRS uzmācīgo un nelūgto aktivitāti¹³³, gan arī par Vācijas nostāju, tās centieniem saglabāt rīcības brīvību Eiropas austrumos¹³⁴. Ne mazāk viņus satrauca tā situācija, kāda sāka tāgad veidoties ap Latviju, un reālā iespēja tai pārvērsties par vienkāršu "bandinieku" padomju-vācu politiskajā šaha spēlē. Liekas, ka no sūtņiem vislabāk šo varbūtību uztvēra Latvijas pārstāvis Lietuvā L. Ēķis. 1934. gada 30. aprīlī viņš rakstīja K. Ulmanim: "Viens mūsu lielais kaimiņš (PSRS) grib par katru cenu iegāvēt, ka mēs esam apdraudēti un ka nepieciešami akti un deklarācijas, lai mūs glābtu no apdraudētības. Otrs mūsu kaimiņš (Vācija) atkal atrod mūsu stāvokli par tik drošu, ka par mūsu drošību nav vērts pat tukšus vārdus tērēt un papīru smērēt"¹³⁵.

Sakarā ar minēto priekšlikumu un Vācijas atbildi aktivizējās Latvijas diplomātu darbība, lai noskaidrotu citu lielvalstu nostāju Baltijas valstu garantēšanas jautājumā, piemēram, šādu zondāžu veica Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš. Sarunā ar Anglijas Ārlietu ministrijas (*Foreign Office*) Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljē viņš izvirzīja tiešu jautājumu - vai britu valdība būtu ar mieru garantēt Latvijas neatkarību? L. Koljē atbildēja, ka "šis jautājums gan neesot valdībā pārrunāts, bet viņš personīgi domā, ka, ja šāds priekšlikums nāktu caur Tautu savienību un ja visas lielvalstis tam piekristu, tad arī Viņas Majestātes valdība šādu garantijas deklarāciju parakstītu"¹³⁶. Mēģinot paskaidrot, kāda pēc satura varētu būt šī deklarācija, L. Koljē norādīja, ka tā, protams, nelīdzinātos Lokarno līgumam, kur noteikts, ka "Anglijai ar ieročiem vajadzības gadījumā jāuzstājoties", bet fiksētu vienīgi attiecīgu lielvalstu apņemšanos garantēt Baltijas valstu neatkarību, neparedzot nekādas konkrētas saistības (dokumentā - K. Zariņa ziņojumā K. Ulmanim par sarunu ar L. Koljē - tieši lasāmi šādi vārdi: "...deklarēt šādu stāvokli varētu"¹³⁷).

L. Koljē nostāja neatspoguļoja jaunās iezīmes Londonas uzskatos. Anglija bija ieinteresēta Baltijas valstu pastāvēšanā, bet ne tik lielā mērā, lai apliecinātu gatavību enerģiski un efektīvi rīkoties, ja šo valstu neatkarība tiktu apdraudēta. Daudziem Latvijas un Igaunijas diplomātiem tas nebija noslēpums. Tā, piemēram, igauņu sūtnis Londonā O. Kallass, tiekoties 1934. gada 2. maijā ar K. Zariņu, atzīmēja, ka viņš nemaz L. Koljē neesot prasījis, vai "Anglija būtu ar mieru mūsu neatkarību deklarēt", jo "no agrākām sarunām jau zinot, ka tālāk par Rietumu Lokarno angļi neiešot"¹³⁸.

Specifiskā variantā jautājums par Baltijas valstu neatkarības garantēšanu figurēja padomju-franču sarunās, kas norisinājās 1934. gada pavasarī un vasarā un bija veltītas ieplānotā Austrumu pakta pamatprincipu saskaņošanai. Padomju Savienība cen-

tās panākt, lai projektēto paktu, kurā piedalītos arī Baltijas valstis, apņemtos garantēt Francija¹³⁹. Maskavas aktivitāte šajā virzienā bija tik uzņēmīga un pārspīlēta, ka no jauna izraisīja latviešu politiķu vidū lielu neuzticību padomju politikai. Latvija negribēja sevi ne ļaut ievilkt PSRS politikas orbitā, ne arī kļūt par tirgošanās objektu lielvalstu sarunās.

Lai gan Austrumu pakts atbilda vispirms Francijas un PSRS interesēm un ambīcijām¹⁴⁰, tam padomju un vācu savstarpējo attiecību saasināšanās apstākļos varēja būt pozitīva nozīme miera nodrošināšanā Austrumeiropā. Latvijas valdība saskatīja šo momentu un tāpēc savos ārpolitiskajos aprēķinos neizslēdza Austrumu paktu kā varbūtēju drošības nostiprināšanas faktoru. Taču tajā pašā laikā Latvija centās saglabāt izvēles brīvību un atkāpšanās iespējas.

Austrumu pakam, kas Eiropas valstu attiecībās 1934. un 1935. gadā ieņēma īpaši svarīgu vietu, bija vairāki varianti. Galvenais no tiem - L. Bartū un M. Lītvīnova projekts, kura saskaņošanu abas puses pamatās (bet ne detaļās) nobeidza 1934. gada jūnijā. Šis projekts (uzmetums), kuru franču ārlietu ministrs L. Bartū 27. jūnijā nosūtīja angļiem¹⁴¹, sastāvēja no trim daļām: līguma par reģionālo savstarpējo palīdzību, līguma par PSRS un Francijas savstarpējo palīdzību, kā arī ģenerālā akta. Līgumā par reģionālo savstarpējo palīdzību vajadzēja piedalīties PSRS, Vācijai, Polijai, Čehoslovākijai, Somijai un Baltijas valstīm, kurās savstarpēji garantētu robežu neaizskaramību un sniegtu palīdzību tam vienošanās dalībniekam, kas būtu kļuvis par neprovocētas agresijas upuri. Pēc franču un padomju līguma noteikumiem, Francijai bija jāklūst par Austrumu pakta, bet PSRS - par Lokarno līguma garantu. Savukārt ģenerālais akts paredzēja PSRS iestāšanos Tautu Savienībā, kā arī atrunāja pārējo līgumslēdzēju pušu pienākumus un tiesības pret šo starptautisko organizāciju¹⁴².

Lai izslēgtu PSRS un Francijas savienības alternatīvu, Anglija 1934. gada jūlijā oficiāli paziņoja, ka atbalsta Austrumu pakta projektu, kā arī piekrita to iesniegt Vācijai, Itālijai un Polijai, ja tiks mainīta pakam piemītošā antivācu tendence. Londona, piemēram, iestājās par Vācijas līdzdalību PSRS un Francijas savstarpējās palīdzības līgumā un saistīja Austrumu pakta noslēgšanu ar sarunu atjaunošanu par atbrūnošanos, kuru rezultātā būtu jāpanāk līdztiesības principa bruņošanās jomā (attiecībā uz Vāciju) savienošana ar Eiropas tautu drošības nostiprināšanas ideju¹⁴³. Francija un PSRS principā piekrita šīm angļu prasībām, un Austrumu pakta noslēgšanas gadījumā PSRS tagad garantētu Vācijas rietumu robežas un Francijas austrumu robežu, Francija - Vācijas austrumu un PSRS rietumu robežas, bet Vācija - PSRS rietumu un Francijas austrumu robežas¹⁴⁴.

Latvijas oficiālā nostāja Austrumu pakta jautājumā detalizēti tika izklāstīta Ārlietu ministrijas 1934. gada 16. jūlija instruktīvajā vēstulē Latvijas sūtņiem. Vēstulē, kuru rotāja ministrijas ģenerālsēkretāra V. Muntera paraksts, bija teikts, ka, ņemot vērā franču oficiālo paziņojumu, saskaņā ar kuru pakts stāsies spēkā tikai pēc PSRS iestāšanās Tautu Savienībā, Latvijai visumā "pret šo kombināciju nav ko iebilst". Mums, kā norādīts dokumentā, ir svarīgi, lai tiktu ievēroti vismaz divi principi: visu līgumslēdzēju pušu vienlīdzība attiecībā uz to līdzdalības politiskajiem priekšnoteikumiem un veidu, kā arī pakta saskaņošana ar Tautu Savienības darbības pamatidejām. Turpretī par pilnīgi nepieņemamu Latvija uzskatīja situāciju, ja ielānotā drošības sistēma kļūtu par instrumentu, kas vērstas pret kād u noteiktu valsti, un konkrēti - Vāciju¹⁴⁵.

Instruktīvajā vēstulē V. Munters izteica izbrīnu, ka līdzšinējās sarunās nav pietiekami skaidri formulēti projektā pakta motīvi. Pēc viņa vārdiem, visu valstu diplomāti atzīst, ka pakts nostiprinās drošību Austrumeiropā, bet tajā pašā laikā izvairās atklāti ziņot, ka pašreizējais saspīlējuma pieaugums ir saistīts ar Padomju Savienības un Vācijas attiecību pasliktināšanos. Tieši no šī aspekta V. Munters asi kritizēja PSRS nostāju, kas, baidoties no Vācijas uzbrukuma un uzskatot Baltijas valstis par šīs iespējamās agresijas plācdarnu, bija ielānojusi padarīt Latvijas neatkarību un neaizskaramību par iecerētā Austrumu pakta objektu. Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs informēja sūtņus, ka šādu nodomu īstenošana nozīmētu "nostādīt šo līgumu no sākta gala uz greiziem pamatiem". Vēstulē bija skaidri un gaiši fiksēts, ka Latvija noraida PSRS mēģinājumus tai vēlamu drošības līguma formu padarīt par līguma būtību. V. Muntera skatījumā projektētā līguma būtība bija nevis Baltijas valstu stāvokļa nodrošināšana, bet gan PSRS un Vācijas attiecību uzlabošana, kuru var panākt ar Baltijas valstu palīdzību (līguma forma)¹⁴⁶.

Analizējot ielānotā Austrumu pakta "uzbūvi", V. Munters pievērsa īpašu uzmanību paredzētajam PSRS un Francijas "savstarpējās garantijas līgumam, kas saistītu Lokarno līgumu ar Austrumeiropas paktu". Viņš secināja, ka līdz ar to rastos "savdabīgs stāvoklis", jo "Francijas garantija Austrumu pakam būtu dota bilaterālā saistībā ar PSRS". Protams, šādu variantu, kad "PSRS būtu tas tilts", "caur kuru Austrumu pakts iegūst" franču papildgarantijas, V. Munters nevarēja uzskatīt un arī neuzskatīja par optimālu. Pēc viņa atzinuma, "šis jautājums ir ļoti delikāts un prasi pamatīgas pārdomas"¹⁴⁷.

Vēstules nobeigumā tika akcentēta doma, ka savstarpējās palīdzības saistības attiecas vienīgi uz pakta dalībniekiem, un tādejādi, ja Vācija līgumā nepiedalītos, tad tās agresijas gadījumā Latvija neiegūtu tiesības uz citu valstu palīdzību. Šādā situācijā, rakstīts dokumentā, pakts, lai tam būtu reālpolitiska nozīme, jāpārvērš par defensīvu paktu (pret Vāciju vērstu), kas neatbilstu idejai par drošības nostiprināšanu Austrumeiropā. Vēstulē bija pasvītrots, ka to gan ļoti saprotot franči un čehi, bet ne - krievi, kas neizslēdzot iespēju parakstīt paktu, kurā nepiedalītos Vācija. Latvijas sūtņi tika informēti, ka Latvijas valdība nebūs vairs ieinteresēta pakā, ja viena no ielānotajām dalībvalstīm atteiksies to akceptēt¹⁴⁸.

Kā liecina citi dokumenti (Latvijas Ārlietu ministrijas nodaļu vadītāju dienesta atzīmes, sūtņ ziņojumi utt.), tad Latvijas diplomātus, izvērtējot diezgan skopo informāciju par Austrumu pakta projektu, satrauca daudzās neskaidrības jautājumā par savstarpējās palīdzības sniegšanas mehānismu. 1934. gada jūlija vidū Ārlietu ministrija saņēma O. Grosvalda (sūtnis Varšavā) ziņojumu, kurā bija atzīmēts: "Galvenās briesmas Krievijas kaimiņvalstīm slēpjas tai apstākļi, ka viņām eventuāli jāielaiž Sarkanā armija savā teritorijā"¹⁴⁹. V. Munters atzina šo secinājumu, kā tas izriet no viņu piezīmēm, par pilnīgi pareizu¹⁵⁰. Vēl vairāk, viņa skatījumā savstarpējās palīdzības saistību lietošana (ja tās stājas spēkā agresijas gadījumā automātiski bez iepriekšējas Tautu Savienības sankcijas) drīzāk apdraudētu nekā nostiprinātu mieru Austrumeiropā.

Neskatoties uz zināmu atturību Austrumu pakta jautājumā, Latvija (tāpat kā Igaunija un Lietuva) oficiāli deva pozitīvu atbildi uz PSRS priekšlikumu noslēgt šo līgumu. 1934. gada 29. jūlijā Latvijas sūtnis Padomju Savienībā A. Bilmanis un

Igaunijas ārlietu ministrs J. Seljamā, kas tolaik atradās Maskavā, deklarēja, ka abas valstis labvēlīgi izturas "pret Austrumeiropas reģionālā savstarpējās palīdzības pakta ideju". Vienlaikus Latvijas un Igaunijas deklarācijas saturēja loģisku atrunu: "Ņemot vērā, ka pakta teksta vēl nav, Latvija (Igaunija) atstāj sev tiesības pēc projekta saņemšanas ienest tajā nepieciešamos labojumus un papildinājumus¹⁵¹." Dažas dienas vēlāk līdzīgu deklarāciju PSRS valdībai iesniedza Lietuvas ārlietu ministrs S. Lozoraitis¹⁵².

Atsevišķi Latvijas diplomāti, piemēram, E. Krieviņš, savos memuāros, kas sarakstīti pēc Otrā pasaules kara, izvirzīja un aizstāvēja tēzi, ka Austrumu pakta projekts (ar angļu papildinājumiem), kuru angļu vēstnieks Berlīnē E. Fipss 1934. gada jūlijā iesniedza *Auswärtiges Amt*, atbilda Baltijas valstu vitālajām interesēm un "bija vienīgais nopietni ņemamais lielvalstu garantijas piedāvājums" Latvijai, Lietuvai un Igaunijai starptautiskajā periodā¹⁵³. Šādu viedokli tomēr ir grūti bez atrunām pilnībā akceptēt. Liekas, ka Latvijas valdības uzmanīgā un rezervētā attieksme pret Austrumu pakta 1934. gada vasarā pavisam loģiski izrietēja no Baltijas valstu ģeopolitiskā stāvokļa, neuzticēšanās Padomju Savienībai un ciešajiem vēsturiskajiem, ekonomiskajiem un kultūras sakariem ar Vāciju. Rīkojoties šajā gadījumā ar "vajadzīgo apdomību"¹⁵⁴, Latvija centās atturēties atbalstīt vienus, pret citu valsti vērstu politiku. Pat franču diplomātija atzina Latvijas nostājas motīvus par dibinātiem¹⁵⁵ un pasvītēja, ka šī nostāja nebūt neliecina par Latvijas izdabāšanu Vācijai vai ģermanofilu noskaņojumu latviešu tautā¹⁵⁶.

"Atslēgas pozīciju" Austrumu pakta jautājumā ieņēma Vācija¹⁵⁷. Tā ieplānoto līgumu uztvēra kā pret sevi vērstu padomju un franču sadarbības instrumentu. 1934. gada 8. septembrī vācu valdība paziņoja, ka nepiedalīsies kolektīvā paktā, kas paredz savstarpējās palīdzības saistības, jo nevēlas tikt ierauta svešos konfliktos¹⁵⁸. Uzsverot, ka priekšroku tā dod divpusējiem līgumiem, Berlīne izteica gatavību parakstīt daudzpusēju līgumu, ja tas saturētu tikai saistības par neuzbrukšanu un konsultācijām¹⁵⁹. Līdzīgu atbildi deva arī Polija¹⁶⁰, kas septembra beigās noraidīja iespēju piedalīties Austrumu paktā (bez Vācijas), pasvītējot, ka tai ir noslēgti neuzbrukšanas līgumi ar PSRS un Vāciju¹⁶¹.

Laikā no 1934. gada rudens līdz 1935. gada pavasarim Eiropas valstu sarunās par Austrumu pakta vairākkārt notika svarīgas pārmaiņas. Tās bija saistītas gan ar vispārējās starptautiskās situācijas attīstības tendencēm, gan arī ar lielvalstu aktivitātēm un to ieņemto pozīciju korekcijām. Latvijas ārlietu vadība centās visu laiku būt lietas kursā, mēģinot izziņāt lielvalstu plānus un iespējamo pārmaiņu būtību. Tā, piemēram, 1934. gada 22. novembrī Latvijas Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītājs E. Vigrabs lūdza vairākus Latvijas sūtņus (M. Valteru, O. Grosvaldu, L. Sēju) pārbaudīt Eiropas presē parādījušās ziņas, ka projektētā Austrumu pakta jautājumā paredzamas jaunas aktivitātes, eventuāli mainot pakta saturu, atsakoties no garantiju principa un paturot vienīgi neuzbrukšanas saistības¹⁶².

Baltijas Antantes I ārlietu ministru konferencē, kas notika 1934. gada novembra beigās un decembra sākumā, Latvija, Igaunija un Lietuva no jauna apstiprināja savu labvēlīgo attieksmi pret Austrumu pakta ideju¹⁶³. Pēc nedēļas - 11. decembrī - Latvijas ārlietu vadība saņēma no Francijas un PSRS sūtņiem Rīgā 1934. gada 5. decembrī parakstīto P. Lavāla¹⁶⁴- M. Ļitvinova protokolu¹⁶⁵, saskaņā ar kuru abas puses

apņēmas neuzsākt nekādas sarunas, kuru mērķis būtu parakstīt vienošanās, kas varētu kaitēt Austrumu pakta sagatavošanai un noslēgšanai¹⁶⁶. Lai visas trīs Baltijas valstis varētu sniegt identiskas atbildes, Latvijas valdība, kas pozitīvi izturējās pret pievienošanās šim protokolam, gribēja šo jautājumu saskaņot ar Lietuvu un Igauniju¹⁶⁷. Taču Tallina savu galīgo atbildi novilcināja līdz 1935. gada janvāra sākumam, kad sakarā ar Sāras plebiscītu¹⁶⁸ un franču-itāļu vienošanos¹⁶⁹ vispārējā politiskā situācija Eiropā stipri pārmainījās. Latvijas Ārlietu ministrija uzskatīja, ka līdz ar to istais brīdis bija nokavēts un jaunajos apstākļos no politikas viedokļa nebūtu vairs loģiski sniegt atbildi frančiem un krieviem par pievienošanos 5. decembra protokolam¹⁷⁰.

1935. gada janvārī Latvijas sūtnis Tallinā R. Liepiņš saņēma Ārlietu ministrijas rīkojumu informēt igauņus par Latvijas nostāju¹⁷¹. Kā atzīmēts sūtņa ziņojumā uz Rīgu (1935. g. 22. janvāris), Igaunijas ārlietu viceministrs H. Laretejs uzņēma šo informāciju ar lielu gandarījumu un neslēptu atvieglojumu, pasvītējot, ka Baltijas valstīm apstākļos, kad "situācija Austrumu pakta jautājumā mainoties gandrīz katru dienu" un "Ļitvinovs Lavālam jau pārmetot 5. decembra vienošanās neieturēšanu, esot visprātīgāk uz kādu laiku palikt sāpus novērotāja lomā"¹⁷². V. Munters slepenā cirkulārā Latvijas sūtņiem (1935. g. 30. janvāris) rakstīja: H. Lareteja "izturēšanās apstiprina domu, ka igauņi savu attieksmi bija novilcinājuši ar tišu prātu, lai lietu izsobotētu"¹⁷³. No otras puses, viņš neizslēdza arī iespējamību, ka igauņi vienkārši pārpratuši 11. decembra demarša izraisīto situāciju, un Baltijas valstis līdz ar to nav izmantojušas izdevību nostiprināt savu līdztiesīgo stāvokli sarunās par Austrumu pakta¹⁷⁴.

Latvijas diplomātija apsveica Anglijas un Francijas 1935. gada 3. februāra komunikē, kurā bija izteikts atbalsts Austrumu paktam Eiropas drošības problēmas risinājuma kontekstā¹⁷⁵. Kopā ar Igauniju un Lietuvu Latvija izšķīrās par diplomātisku akciju, lai demonstrētu uzticību Austrumu pakta idejai. 1935. gada martā Baltijas valstu sūtņi sniedza angļu un franču ārlietu ministrijās kopīgus paziņojumus, kuros tika pausta atzinība Anglijas un Francijas kursam uz drošības nostiprināšanu Austrumeiropā¹⁷⁶. Nav šaubu, ka šie Baltijas valstu demarši palielināja Baltijas Antantes prestižu starptautiskajā arēnā un apliecināja Latvijas un Igaunijas centienus būt politikas subjektiem, aktīvi piedaloties visu to jautājumu risināšanā, kas skāra drošību Austrumeiropā.

Vairāki jauni priekšlikumi sarunās ar Austrumu pakta tika izvirzīti 1935. gada pavasarī, kad Vācijas bruņošanās politika izraisīja īpašu trauksmi Eiropā¹⁷⁷. 6. aprīlī PSRS ierosināja Baltijas valstīm noslēgt Austrumu pakta, kurā nepiedalītos Vācija un Polija¹⁷⁸. Latvijas valdība, saņemot Maskavas priekšlikumu, uzdeva saviem sūtņiem Francijā un Anglijā izzondēt šo valstu nostāju. Ziņojumā, kuru Rīga 8. aprīlī saņēma no sūtniecības Parīzē, bija akcentēta doma, ka franču valdība neiesaka Latvijai steigties un nekavējoties noslēgt ierosināto pakta¹⁷⁹. Turpretī Anglijas rekomendācija nebija tik noteikta un kategoriska. Kā izriet no K. Zariņa oficiālās vēstules K. Ulmanim, tad Latvijas sūtnis aprīļa beigās britu Ārlietu ministrijā tika informēts, ka padomju priekšlikumu apsprieda *Foreign Office* speciālā sēdē viceministra R. Vansitarta vadībā, kuras gaitā "esot vienbalsīgi atzīts", ka konkrētu ieteikumu Baltijas valstīm Maskavas ierosinājuma jautājumā Londona nevar dot, jo tai nav zināms "priekšlikuma teksts". Taču tajā pašā laikā minētās sēdes dalībnieki nonāca pie

secinājuma, ka "Majestātes valdībai nebūtu iebildumu" pret padomju ierosinātā pakta parakstīšanu, ja tas tiek noslēgts Tautu Savienības ietvaros un paredz iespējas pievienoties Vācijai un Polijai¹⁸⁰. Nevēloties saasināt attiecības ar Vāciju un Poliju un baidoties pieņemt pārsteidzīgu lēmumu tik svarīgā lietā, kas varētu apdraudēt to neitrālo stāju¹⁸¹, Latvija un Igaunija izturējās pret PSRS jauno priekšlikumu atturīgi un nogaidoši. Tās izšķīrās par galīgās atbildes novilcināšanas taktiku. 1935. gada aprīļa vidū Baltijas valstu ārlietu ministriju pārstāvji vienojās, ka Austrumu pakta problēmu un Maskavas ierosinājumu apspriedīs Baltijas Antantes ārlietu ministru konferencē, kas sāksies 6. maijā¹⁸². PSRS šādu lēmumu uztvēra kā atteikumu. Sarunā ar Lietuvas pastāvīgo delegātu Tautu Savienībā P. Klimasu, kas notika 17. aprīlī, M. Ļitvinovs izteica neapmierinātību un dziļu nožēlu sakarā ar Baltijas valstu "negatīvo attieci". Viņš uzdrošinājās pat apgalvot, ka savu priekšlikumu Latvijai un Lietuvai bija saskaņojis ar Franciju, kura savukārt izteikusi gatavību garantēt Baltijas valstu neaizskaramību, ja tās pievienosies Austrumu paktam, kurā nepiedalās Vācija un Polija¹⁸³.

Arī Vācija iesaistījās "diplomātiskajā spēlē" ap Austrumu pakta. 1935. gada 12. aprīlī tā informēja Londonu, ka ir ar mieru (līdzās divpusējiem neuzbrukšanas līgumiem) noslēgt daudzpusēju līgumu, kura pamatā būtu nēvis savstarpējās palīdzības saistības, bet gan neuzbrukšanas, arbitražas un konsultēšanās saistības (Austrumu neuzbrukšanas pakts)¹⁸⁴. Šī paziņojuma mērķis bija panākt, lai Strēzas konferencē, kas šajā laikā notika, Rietumu lielvalstis (Anglija, Francija, Itālija) nevienotos par kopējām sankcijām pret Vāciju, kura bija pārkāpusi Versaļas līguma noteikumus par tās demilitarizāciju.

Pēc tam kad PSRS 1935. gada maijā bija noslēgusi savstarpējās palīdzības līgumus ar Franciju¹⁸⁵ un Čehoslovākiju, tā ierosināja parakstīt Austrumeiropas neuzbrukšanas pakta, kurā piedalītos PSRS, Francija, Polija, Vācija, Čehoslovākija un tās Baltijas valstis, kuras to vēlēšies¹⁸⁶. Analogu priekšlikumu 3. jūnijā izvirzīja arī Francija. Memorāndā Vācijas valdībai tā ieteica noslēgt Austrumu pakta uz to noteikumu pamata, kuris Berlīnē izvirzīja 12. aprīļa deklarācijā sakarā ar Strēzas konferenci¹⁸⁷. Taču šī iniciatīva neguva panākumus, jo Vācija, kaut arī vilcinoties, to noraidīja¹⁸⁸.

Lai gan pieminētajā Baltijas Antantes 2. ārlietu ministru konferencē tika nolemts atturēties slēgt jaunus līgumus, kurus varētu iztulkot kā nostāšanās kādās lielvalstīs pusē¹⁸⁹, Latvijas valdība, kas bija satraukta par 1935. gada 18. jūnijā parakstīto vācu-angļu jūras vienošanos¹⁹⁰, sāka nopietni apsvērt iespēju "piedalīties Austrumu paktā arī bez Vācijas un Polijas". Taču Igaunija izdarīja spiedienu uz Latviju, lai novērstu šādu notikumu norisi¹⁹¹, jo Tallina bija jūtami mazāk ieinteresēta Austrumu paktā nekā Rīga. Vācu sūtnis Igaunijā O. Reinebeks ikgadējā politiskajā pārskatā atzīmēja, ka Austrumu pakta plāni, kuriem 1934. gadā igauņu ārpolitiskajā koncepcijā bija ievērojama loma, 1935. gadā aizvien vairāk atvirzījās otrajā plānā¹⁹².

LATVIJAS SŪTŅU 2. KONFERENCE

Par to, kāda 1935. gada vasarā bija Latvijas ārpolitiskās vadības attieksme pret dažādajām Austrumu pakta modifikācijām un citiem drošības nostiprināšanas variantiem Austrumeiropā, uzskatāmi liecina Latvijas 2. sūtņu konferencē nolasītie referāti un tur izskanējušo debašu pieraksti. Visi šie materiāli ir ļoti svarīgi, lai izdibinātu

Latvijas diplomātu ieskatus arī par starptautiskās situācijas attīstības pamattendencēm un Eiropas lielvalstu politikas mērķiem. Turklāt tie vēl paver iespēju iegūt priekšstatu par Latvijas ārpolitikas primārajiem virzieniem un tās attiecību stāvokli ar dažādām Eiropas valstīm. Nebūs pārspīlējums, ja teiksim, ka šajos materiālos atspoguļojās Latvijas ārpolitiku noteicošās un virzošās idejas.

Austrumu pakta problēma, kas faktiski bija galvenais jautājums sūtņu konferencē, tika tur detalizēti pārrunāta saistībā ar papildu garantiju meklēšanu Latvijas drošībai izveidojušajā starptautiskajā situācijā, kuras raksturīgākā iezīme V. Muntera skatījumā bija nenoteiktība¹⁹³. Praktiski visi sūtņi kā labāko atzina tādu drošības garantiju, kas balstītos uz kolektīvo principu. No viņu puses bieži neizskanēja nopietni iebildumi ne pret Austrumu pakta sākotnējo franču-krievu variantu, ne arī pret daudzpusēju līgumu uz Strēzas bāzes. Taču tajā pašā laikā viņi šajā ziņā neloloja īpašas ilūzijas. Viņiem bija skaidrs, ka "Austrumeiropas pakta ideja" "atrodas miršanas stadijā"¹⁹⁴.

Austrumu pakta jautājumā Latvijai tolaik reālas bija faktiski tikai divas alternatīvas: noslēgt savstarpējās palīdzības pakta ar Padomju Savienību vai arī atteikties no tā, ļaujot visam iet savu gaitu. Vairākums no Latvijas diplomātiem izteicās par pirmo iespēju. Jau konferences atklāšanas dienā (28. jūnijs) V. Munter savā referātā "Starptautiskā stāvokļa vērtējums" pasvītroja, ja Latvija vēlas aktīvi veicināt Austrumu pakta - ciktāl tas objektīvi vēl ir iespējams -, tad tai atliek sekot Čehoslovākijas paraugam un noslēgt analogu līgumu ar PSRS, kas var tikt vēlāk aizstāts ar kolektīvu pakta¹⁹⁵. Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra nostāju principā (nereti ar zināmām atrunām) aizstāvēja sūtņi J. Feldmanis¹⁹⁶, A. Bīlmanis¹⁹⁷, P. Sēja¹⁹⁸, K. Zariņš¹⁹⁹ un atsevišķi citi. Viņu izpratnē līgums ar PSRS, ja tas būtu saistīts ar Tautu Savienību un to atbalstītu Francija un Anglija, nebūtu pretunā ar Latvijas neitrālo stāju un nenozīmētu priekšlaicīgu nostāšanos vienas Lielvalsts pusē.

Latvijas sūtņi Varšavā, Helsinkos, Tallinā un Kauņā iebilda pret savstarpējās palīdzības līguma slēgšanu ar Padomju Savienību, kas nav atteikusies no savām agresīvajām tieksmēm Baltijā. Viņi neticēja Maskavas politikai un uzskatīja, ka tā rūpējas vienīgi par savu drošību. Sūtnis Francijā O. Grosvalds, piemēram, norādīja, ka Baltijas valstīm palīdzības pakts "ar Krieviju vien nav izdevīgs", jo ar to ir noslēgti neuzbrukšanas līgumi. Turklāt, pēc viņa domām, *assistance militaire* solījums Padomju Savienībai varētu Latviju, Lietuvu un Igauniju ieraut "riskantās avantūrās"²⁰⁰. Savukārt sūtnis Lietuvā L. Sēja atzīmēja, ka, slēdzot līgumu ar Krieviju, Latvija riskētu pazaudēt Vācijas, Polijas, Somijas un varbūt arī Igaunijas draudzību, un tāpēc šādu soli varētu spert tikai galējas nepieciešamības gadījumā²⁰¹.

Līdzās Austrumu paktam kā otrs iespējams pretspēks, kas varētu mazināt Latvijas drošībai un neatkarībai naidīgu tendenču bīstamību lielvalstu politikā (krievu un vācu ekspansionismu), sūtņu konferencē tika uzlūkota Baltijas valstu permanentā neitralizācija. Visplašāko ieskatu šajā jautājumā Latvijas sūtņiem nodrošināja pastāvīgā delegāta Tautu savienībā J. Feldmaņa referāts, kuru viņš nolasīja 1935. gada 1. jūlijā. Valstu neitralizācijas problēma tajā tika aplūkota no vēstures, juridiskā un politiskā aspekta.

Analizējot permanentās neitralitātes būtību, J. Feldmanis pasvītroja, ka tās pamatā ir speciāla konvencija, kuru paraksta ieinteresētās valstis un valstis garanti. Tā

nosaka visu kontrahentu tiesības un pienākumus²⁰². Neitralizētai valstij, kā norādīja J. Feldmanis, parasti ir aizliegts uzsākt karu (izņemot aizsardzības nolūkos), garantēt kādas citas valsts neitralitāti, slēgt ofensīva vai defensīva rakstura militāras savienības. Turpretī valstij garantam jārespektē neitralizētās valsts neitralitāte, un, ja to apdraud kāda cita trešā valsts, tad aktīvi jāiejaucas (līdz pat intervencijai), lai novērstu draudus.

Iztirzājot jautājumu, kādas valstis tiek neitralizētas un kāpēc tas tiek darīts, J. Feldmanis, vadoties no vēstures pieredzes un starptautiskās prakses, secināja, ka šim procesam, lai apturētu lielvalstu ekspansiju, pēdējā gadsimta laikā tika pakļautas atsevišķas mazās valstis²⁰³, kas atradās reģionos, kur saduras vairāku lielvalstu intereses. Referents nešaubījās, ka arī Latvijas, Lietuvas, un Igaunijas ģeogrāfiskais stāvoklis bija līdzīgs, jo tieši Baltija bija Vācijas, Padomju Savienības un Polijas interešu (un arī iespējamās ekspansijas) krustpunkts²⁰⁴. No otras puses, pēc viņa domām, Baltijas valstīm bija liela nozīme līdzsvara resp. miera uzturēšanā starp minētajām lielvalstīm, un tāpēc Vācijai, Krievijai un Polijai vajadzēja būt ieinteresētām, lai viena no tām varmācīgā ceļā neistenotu pārmaiņas Baltijā, jo tas skartu abu pārējo intereses²⁰⁵. Līdz ar to var piekrist J. Feldmanim, ka pastāvēja zināmi objektīvi priekšnoteikumi Baltijas valstu neitralizācijai²⁰⁶. Taču tajā pašā laikā jānorāda, ka starptautiskajā politikā darbojās spēcīgi faktori, kas daļēji neitralizēja šos priekšnosacījumus. To vidū būtu nepieciešams minēt Maskavas plānus par Baltijas valstu pakļaušanu, Berlīnes nevēlēšanos samierināties ar Klaipēdas apgabala pazaudēšanu un neatrisināto Viļņas jautājumu.

Baltijas valstu neitralizāciju nevarēja panākt, nepārvarot noteiktas juridiska rakstura grūtības. Latvijai (arī Lietuvai un Igaunijai) bija jāpilda starptautiskas saistības, kas isti neatbilda permanenti neitralizētas valsts statusam. Kā atzīmēja J. Feldmanis, tie bija pienākumi, kas izrietēja no Latvijas piederības Tautu Savienībai un latviešu-igauņu militārās savienības līguma. Zināmus sarežģījumus varēja izraisīt arī Latvijas centieni nostiprināt Baltijas Antanti²⁰⁷.

J. Feldmanis iepazīstināja konferences dalībniekus ar savām pārdomām par iespējam apiet visus šos "zemūdens akmeņus". Viņš bija pārliecināts, ka vienu no "kāzūsiem" varētu atrisināt, neitralizējot nevis atsevišķi katru Baltijas valsti, bet gan visu Baltijas Antanti kā vienu veselu vienību. Tiesa, viņš atzina, ka starptautiskās tiesības pagaidām nepazīst šādu neitralizācijas veidu. Taču viņa skatījumā šim faktam nebija būtiskas nozīmes, jo katrs jauns līgums rada jaunas starptautiskas normas²⁰⁸.

Nesalīdzināmi grūtāk J. Feldmanim bija atbildēt uz jautājumu, vai Latvijas līdzdalība Tautu Savienībā netraucēs tai kļūt par neitralizētu valsti. Viņš uzsvēra, ka Latvija "abus šos statusus" varētu savienot vienīgi ar Tautu Savienības Padomes vai Asamblejas atļauju, kuru saņem, visu apsverot, nebūtu nemaz tik neiespējami. Pēc viņa domām, galvenais, kas to nodrošinātu, būtu Tautu Savienības pakta jaunā interpretācija, kas tagad būtu jāneizslēdz iespēju jebkurai valstij, ja tā to vēlas, palikt neitrālai gandrīz vai ikviena konflikta gadījumā. "Tautu Savienības pakta ietvertā ideja par kara apkarošānu ar karu," pasvītroja J. Feldmanis, "jau pieder pagātnei un neviens vairs netic, ka Tautu Savienība varētu sarīkot kādu militāru ekspedīciju pret pakta pārkāpēju"²⁰⁹.

Baltijas valstu neitralizācija būtu Latvijai neapšaubāmi izdevīgāks un drošāks neatkarības nostiprināšanas līdzeklis nekā Austrumu pakts. Šajā variantā ievērojami mazāk tiktu ierobežota Latvijas kā starptautisko tiesību subjekta suverenitāte, jo to neinteresēja tiesības uzsākt uzbrukuma karus vai slēgt ofensīva rakstura savienības. Turklāt neitralizācija dotu iespēju Latvijai saņemt vairāku lielvalstu garantijas. Tai nevajadzētu uzņemties tos smagos un bīstamos pienākumus (savstarpējas palīdzības saistības), kurus paredzēja Austrumu pakts. Neitralizācijas līgums Latvijai neprasītu neko citu kā vienīgi savu robežu aizstāvēšanu.

Sūtņu konferencē J. Feldmanis īpaši neaifišēja šīs Baltijas valstu neitralizācijas varianta priekšrocības²¹⁰. Tā vietā viņš akcentēja domu, ka dažādu politiska rakstura grūtību dēļ (Vācija atteiktos uzstāties kā garants u.c.) neitralizācijas ideju būs sarežģīti īstenot. Pēc viņa pārliecības, tā bija jāatliek uz vēlāku laiku, kad starptautiskā situācija stabilizēsies²¹¹.

Kas attiecas uz V. Munteru, tad viņš atzina, ka principā Latvija varētu ierosināt jautājumu par Baltijas valstu neitralizāciju. Taču viņš šaubījās par šī risinājuma racionalitāti. Viņaprāt, neitralizācijas procedūra Tautu Savienībā būs ļoti ilgstoša un sarežģīta un tai būs trīs galvenie pretinieki - Vācija, Polija un Lietuva. V. Munterš neizslēdza iespēju, ka līdzās savstarpējā palīdzības līguma slēgšanai ar Krieviju Baltijas valstu neitralizācija tiek izvirzīta kā paralēlākcija²¹².

Liela uzmanība sūtņu konferencē tika pievērsta arī Latvijas attiecību izvērtēšanai ar Lielbritāniju, Vāciju, PSRS un citām valstīm. Latvijas diplomāti izteica savus ierosinājumus par ārpolitikas aktivitātes virzieniem. V. Munterš, piemēram, iestājās par to, lai Latvija iegūtu draugus tur, kur var cerēt uz "bezpārtejsku labvēlību" - Anglijā un Zviedrijā. Pēc viņa atzinuma, Latvijai jāsteno "neitrālo draudzību politika, bet nevis defensīvo draudzību politika"²¹³.

V. Muntera proponētā Latvijas politiskā tuvināšanās Anglijai un Zviedrijai bija vēlama, bet ne iespējama. 30. gadu vidū ne Anglijas, ne Zviedrijas ārpolitiskajos plānos Baltijas valstīm nebija ierādīta svarīga vieta. Zviedrija, piemēram, veidojot attiecības ar Latviju, Lietuvu un Igauniju, centās izvairīties no visa, kas varētu izraisīt sarežģījumus. Stokholmai nepatika arī paši autoritārie režīmi Baltijā. Sūtņu konferencē Latvijas pārstāvis Skandināvijas valstīs P. Sēja konstatēja, ka Zviedrija, protams, ir ieinteresēta neatkarīgu Baltijas valstu pastāvēšanā, taču politiska savienība starp šīm valstīm, lai nodrošinātu *status quo* Baltijas jūras austrumu daļā, "tuvākā nākotnē nav iedomājama"²¹⁴.

Negaidīti asu nostāju V. Munterš ieņēma sūtņu konferencē pret Somiju²¹⁵. Savā referātā viņš uzsvēra, ka Somiju gan tradicionāli uzskata par valsti, kas varētu drīz iestāties Baltijas Antantē. Taču šādai iespējai V. Munterš galīgi neticēja. Viņaprāt, to izslēdza Somijas "skandināviskie sapņi" un tas, ka tai "taisni lielajā problēmā Vācija-Krievija ir noteikta orientācija - par pirmo pret otro"²¹⁶.

Turpretī Poliju V. Munterš atzina principā par labu Latvijas sabiedroto, jo ir novērojama abu valstu interešu zināma sakritība. Ar to viņš saprata Latvijas un Polijas centienus ieturēt neitrālu stāju iepretim Berlīnei un Maskavai. No otras puses, viņš pasvītroja, ka Polija tomēr ir lielvalsts, kas vēlas dominēt neitrālajā joslā starp Vāciju un Padomju Savienību, bet tas ir iespējams vienīgi tādā gadījumā, ja vismaz viena no Baltijas valstīm pakļaujas tās norādījumiem. Tāpēc Varšavā, kā atzīmēja V.

Munters, "mēs nevaram iegūt bezparteijsku draudzību", bet, atzīstot poļu virsvadību, "nokļūsim satelīta lomā"²¹⁷.

Varšavas aizgādniecība pār Latviju V. Muntera skatījumā bija tai bīstama arī tāpēc, ka nebija atrisināti vairāki Vācijas un Polijas savstarpējo attiecību jautājumi: Danciga un poļu koridors. Viņš (tāpat kā iepriekšējie Latvijas ārpolitikas faktiskie vadītāji) baidījās, ja Vācija mēģinās miera ceļā panākt savu prasību pret Poliju izpildi, Baltijas valstis varētu kļūt par "tirgošanās vai kompensācijas objektu". Par vienīgo līdzekli pret šādu kombināciju, neskatot savlaicīgu tuvināšanos PSRS, V. Munters uzskatīja Baltijas valstu maksimālu nostiprināšanu. Viņš norādīja, ka "Baltijas valstīm jāpaliek par tādu kumosu, ko Polija nevar sagremot"²¹⁸.

V. Munters nesimpatizēja Igaunijas ārpolitiskajai orientācijai²¹⁹ un neredzēja Igaunijas un Lietuvas sadarbības priekšnoteikumus. Neskatoties uz to, viņš sūtņu konferencē stingri iestājās par Baltijas Antantes stiprināšanu. Viņš uzskatīja, ka Baltijas valstu galvenais uzdevums bija šāds: "Cementēt (Baltijas valstu - I.F.) visplašāko aprindu draudzību, veicināt savstarpēji pazišanos, mācīšanos, savstarpēju cieņu, jo devīze par mūsu kopdarbību ir pietiekama programma, ja tai pievienojam tēzi par kopēju aizsardzību pret Vāciju un Krieviju un par mūsu neitralitātes misiju Baltijas jūras austrumu piekrastē"²²⁰.

Šajā jautājumā V. Munteru atbalstīja visi citi Latvijas diplomāti. Sūtņi Londonā K. Zariņš, piemēram, bija pārliecināts, ka Baltijas Antantei jāklūst ne vien par politisku, bet arī par ekonomisku un militāru savienību. Lai to panāktu, viņaprāt, Latvijai un Igaunijai bija jānodrošina Lietuvas izlīgšana ar Vāciju un Poliju²²¹. Viņš uzsvēra, ka abām valstīm šajā nolūkā jāizdara spiediens uz Lietuvu, lai tā izprastu stāvokļa nopietnību un apjēgtu, ka tās konflikts ar Poliju Viļņas dēļ var kļūt liktenīgs visām Baltijas valstīm²²².

Latvijas diplomātijas centieni nostiprināt Baltijas Antanti bija neapstrīdami. To atzina arī neitrāli novērotāji, piemēram, vācu sūtņi Rīgā E. Šaks. Ikgadējā pārskatā *Auswärtiges Amt*, analizējot Latvijas ārpolitiku, viņš norādīja, ka 1935. gadā Latvija mēģināja visādi pasvītrot Baltijas Antantes nozīmi, lai izceltu Baltijas valstu ietekmes pieaugumu Eiropas politikā. Pēc E. Šaka domām, Latvija atklāti pretendēja arī uz vadošo lomu minētajā savienībā²²³.

Latvijas sūtņu 2. konferences noslēgumā, izvērtējot Latvijas ārpolitikas iespējamos aktivitātes virzienus, V. Munters no jauna pamatoja nepieciešamību slēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, naivi cerot, ka gala risinājums varētu būt aptverošs kolektīvs pakts. Viņš atzīmēja: "Ja mēs gribam Austrumeiropas drošības jautājuma atrisināšanu forsēt, mums tas būtu jādara ar Krievijas palīdzību"²²⁴. Tādā pašā garā izteicās arī K. Ulmanis²²⁵. Līdz ar to sūtņu konferencē iezīmēja Latvijas pagriezienu Padomju Savienības (vai krievu-franču) virzienā. Taču, lai pilnīgi izlemtu šo jautājumu, Latvijas ārpolitiskā vadība gribēja skaidri izdibināt Vācijas pozīciju, tās attieksmi pret Austrumu pakta uz Strēzas bāzes. Somijas avīze "*Uusi Suomi*" 1935. gada 2. jūlijā rakstīja, ja Vācija un Polija nepedalīsies Austrumu pakta, Latvija noslēgs līgumu ar Padomju Savienību pēc Čehoslovākijas parauga²²⁶.

1935. gada 7. jūlijā V. Munters tikās ar vācu sūtņiem Baltijas valstīs: E. Šaku, O. Reinebeku un E. Cehlinu. Sarunā, kurā kārtējo reizi risināja Austrumu pakta problēmu, ģenerālsekretārs informēja vācu diplomātus, ka "sūtņu konferencē netika pieņemts

lēmums par līguma slēgšanu ar Krieviju". Kā telegrafēja uz Berlīni E. Šaks, tad V. Muntera skatījumā īpaši vēlama būtu kāda Vācijas iniciatīva, lai Latvijai nevajadzētu parakstīt pakta ar Krieviju. Pēc vācu sūtņa atzinuma, V. Munters akcentēja domu, ka Latvijai šajā jautājumā agri vai vēlū būs jāpieņem lēmums un pavisam reāla ir Baltijas valstu pievienošanās krievu-franču drošības sistēmai²²⁷.

Par minēto sarunu Vācijas Ārlietu ministrijai ziņoja arī vācu sūtņi Kauņā E. Cehlins. Vēstulē IV nodaļas vadītāja vietniekam V. fon Grundheram viņš atzīmēja, ka, pēc V. Muntera domām, Latvijai Austrumu pakta jautājumā eventuāli jāpieņem tāda pati nostāja kā Čehoslovākijai. Lai gan V. Munters, kā rakstīja E. Cehlins, droši vien ir ļoti slīpēts un visai antivāciski noskaņots, tomēr liekas, ka šī viņa izteikuma pamatā nebija taktiska rakstura apsvērumi²²⁸.

E. Cehlinu biedēja iespējamā Latvijas iekļaušanās krievu-franču frontē, jo tad ar prieku to darīs arī Lietuva, bet Igaunijai, kas paliks pilnīgi izolēta, nekas cits neatlieks, kā gribot negribot sekot Rīgas un Kauņas paraugam. Tāpēc vācu sūtņi bija pārliecināti, ka Berlīnei, lai novērstu šādu notikumu attīstību, kaut kas noteikti ir jādara. Par labāko (un arī vienīgo) līdzekli viņš uzskatīja divpusēja neuzbrukšanas līguma piedāvājumu Latvijai un Igaunijai. Turklāt ar to, pēc sūtņa domām, varētu "atrisināt vēl vienu uzdevumu". Latvija un Igaunija attālinātos no Lietuvas, un tādējādi tiktu panākta Berlīnei tik vēlamā Lietuvas izolācija²²⁹.

Auswärtiges Amt vadība gan nebija gluži tādās domās kā E. Cehlins, tomēr tā iesaistījās diplomātiskajā spēlē, izvēloties taktiku, kas saturēja "vilinājumu un draudu" politikas elementus. 1935. gada 9. jūlijā valsts sekretārs B. fon Bīlovs nosūtīja E. Šakam telegrammu, kurā lūdza viņam uzmeklēt V. Munteru un "atsākt sarunu par Austrumu pakta". Saskaņā ar instrukciju viņam vajadzēja iepazīstināt V. Munteru²³⁰ ar vācu negatīvo attieksmi pret kolektīvajiem paktiem, uzsvērt, ka Berlīnei nav agresīvu nodomu pret Latviju, un netieši piedāvāt tai noslēgt ar Vāciju šķirējtiesas līgumu. Taču vienlaikus B. fon Bīlovs ieteica vācu sūtņim izskaidrot V. Munteram, cik bīstama Latvijai varētu būt tās vienpusīgā iekļaušanās franču-krievu frontē. Telegramu noslēdza šādi vārdi: "Pēc formas sarunai jābūt tādai, lai tā latviešiem pavērtu zināmas pozitīvas izredzes un atturētu viņus no pārstēdzīgiem lēmumiem par pievienošanos padomju fronteī, bet, no otras puses, lai mūs, izņemot gatavību parakstīt šķirējtiesas līgumu, nekas nesaistītu."²³¹

Vācu diplomācija ieplānoja un veica arī citus pasākumus²³². Saskaņā ar Ārlietu ministrijas IV nodaļas vadītāja R. Meiera rīkojumu vācu sūtņi Varšavā I. Moltke 1935. gada 13. jūlijā apmeklēja poļu ārlietu ministru J. Beku. Sarunas laikā viņš tika Berlīnes vārdā lūgts no savas puses pamēģināt ietekmēt Baltijas valstis, lai tās "neiekļautos krievu frontē"²³³.

Vēstures literatūrā ir sastopamas ziņas, ka 1935. gada 10. jūlijā Latvijas ārlietu vadība informēja PSRS sūtniecību Rīgā par gatavību noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu, paziņojot par to arī Anglijai un Vācijai²³⁴. Kā izriet no B. fon Bīlova dienesta atzīmes, tad viņa sarunā ar Latvijas sūtņi E. Krieviņu, kas notika 1935. gada 15. jūlijā, tieši šādā formā šis jautājums netika aplūkots. Tiesa, tikšanās laikā E. Krieviņš nolasīja V. Muntera vēstuli par 11. jūlija sarunu ar E. Šaku, kuras saturu B. fon Bīlovs neminēja²³⁵.

Izskaidrojot B. fon Bīlovam, kāpēc Latvija vēlās kā līdztiesīgs subjekts piedalī-

ties Austrumu paktā, E. Krieviņš uzsvēra, ka, vienīgi noslēdzot daudzpusēju līgumu, varētu tikt izveidots pretspēks franču-krievu aliansei, kas nodrošinātu līdzsvaru Eiropas austrumos. Pēc viņa domām, tagad viss ir atkarīgs no tā, vai Vācija uztur spēkā 12. aprīļa paziņojumu. Gadījumā, ja Vācija ir no tā atteikusies, tad Latvijai principiāli jāapsver iespēja "pievienoties pēc Čehoslovākijas parauga krievu-franču alianses stāmam"²³⁶.

B. fon Bilovs neslēpa, ka vācu paziņojums sakarā ar Strēzas konferenci ir sen novecojis un Vācija nejutās ar to saistīta. Tajā pašā laikā viņš pasvītēja, ka Berlīne ir ieinteresēta Baltijas valstu neatkarībā un nevēlas, lai šī neatkarība tiktu bezcerīgi sakompromitēta, Baltijas valstīm iekļaujoties franču-krievu līgumu sistēmā. Viņaprāt, šāds solis nozīmētu Latvijas, Igaunijas un Lietuvas neatkarības beigu sākumu, jo nav iespējama līdztiesīga savienība starp milzīgo Krievijas impēriju un mazajām Baltijas valstīm²³⁷.

Vācu "vilinājumu un draudu" politika sākotnēji neatstāja lielu ietekmi uz Latvijas nostāju. Sarunās ar vācu un citu valstu diplomātiem V. Munters joprojām pārstāvēja tēzi, ka Latvija būs spiesta slēgt līgumu ar Padomju Savienību, ja Vācija nepiedalīsies Austrumu paktā vai neizvirzīs kādu citu priekšlikumu, piemēram, nepiedāvās parakstīt divpusēju neuzbrukšanas līgumu. E. Šaks bija tik norūpējies par šo "ietiepību", ka vēstulē R. Meieram (1935. g. 31. augusts) lūdza viņu izkārtot V. Munteram, kad viņš septembra sākumā, braucot uz Ženēvu, trīs dienas uzturēsies Berlīnē, tikšanās ar ārlietu ministru K. fon Neirātu. Vācu sūtnim šķita svarīgi, lai iespējami augstākā līmenī V. Munteram no jauna tiktu apliecināti Vācijas miermīlīgie nolūki pret Latviju²³⁸.

Berlīnē V. Munteram 1935. gada 5. septembrī bija saruna ar K. fon Neirāta vietnieku B. fon Bilovu, kuras gaitā tika apspriesti jau tradicionāli jautājumi. Uzsverot, ka Vācijas līdzdalība Austrumu paktā veicinātu miera nostiprināšanos Austrumeiropā, V. Munters atļāvās parkāpt pat diplomātisko etiketi. Viņš atzīmēja, ka Latvijai, kurai ir neuzbrukšanas līgums ar PSRS, būtu vēlams, lai tās rietumu robežas, ievērojot vācu "Drang nach Osten", tiktu tāpat nodrošinātas kā austrumu robežas. B. fon Bilovs, kurš asi reaģēja uz šo izlēcieni, beigās tomēr atzina, ka Vācija, ja Latvija to vēlas, varētu noslēgt ar to divpusēju neuzbrukšanas līgumu²³⁹.

Aplūkoto Latvijas ārpolitiskās vadības gatavību parakstīt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS veicināja dažāda rakstura ārēji faktori. Vairāki avoti, piemēram, E. Šaka ziņojumi uz Berlīni²⁴⁰ apliecina, ka viens no tiem bija Maskavas spēcīgais ekonomiskais spiediens. Ne mazāk svarīga loma šajā ziņā bija arī Anglijas pozitīvajai attieksmei pret Latvijas politiku Austrumu pakta jautājumā. Londona 1935. gada vasarā, vēloties panākt vispārēju noregulējumu Eiropā, atbalstīja ideju gan par Austrumu pakta, gan arī par divpusēju neuzbrukšanas līgumu slēgšanu²⁴¹, kuru laikā proponēja Vācija.

No otras puses, šo faktoru iedarbību daļēji neutralizēja Igaunijas noraidošā nostāja pret Baltijas valstu divpusējo garantiju līgumu ar Maskavu, kuru Latvija kā Tallinas sabiedrotā nevarēja ignorēt. Vācijas diplomātiskajiem pārstāvjiem Baltijas valstīs nebija šaubu, ka tieši Igaunija nepieļaus Baltijas Antantes iekļaušanos padomju politikas orbitā un novērsīs tās bezierunu pakļaušanos PSRS prasībām. 1935. gada 5. oktobrī E. Šaks informēja *Auswärtiges Amt* vadību, ka Latvija, ievērojot Igaunijas nostāju, prātis izvairīties no Padomju Savienības spiediena un Baltijas valstis nenoslēgs

līgumu ar Maskavu a 'la Tschechoslowakei'²⁴².

Acīmredzot arī Latvijas ārpolitiskā vadība, neskatoties uz bailēm no Vācijas, saprata, ka gan Baltijas valstu divpusējie savstarpējās palīdzības līgumi ar PSRS (Austrumeiropas drošības pakta bilaterālā forma), gan arī kolektīvā Austrumu pakta dažādie varianti, ja kāds no tiem tiktu īstenots, īpaši nepalielinātu Latvijas drošību. Jebkurā gadījumā tā labāk būtu nodrošināta pret Rietumiem (Vāciju) nekā pret Austrumiem (Krieviju). Nemot vērā Latvijas ģeogrāfisko stāvokli un Maskavas ekspansionistiskos plānus, Austrumu pakts, liekas, nevarētu paglābt Latviju no PSRS agresijas, ja sāktos starptautiska rakstura sarežģījumi Austrumeiropā.

Itālijas un Abesīnijas konflikts, kas izcēlās 1935. gada oktobrī, galīgi atvirzīja Austrumu pakta problēmu otrajā plānā. Vēstulē Latvijas sūtniem (1935. g. 28. oktobris) V. Munters konstatēja, ka Austrumu pakts pamazām nogrimst aizmirstībā²⁴³. Līdzīgs secinājums tika izdarīts arī 1935. gada decembrī notikušajā Baltijas Antantes 3. ārlietu ministru konferencē: "Austrumu pakta plāni nav vairs aktuāli²⁴⁴." 1936. gada sākumā šo plānu nozīme starptautiskajās attiecībās kļuva jau pavisam niecīga.

Vairāki avoti liecina, ka Latvijas vispārējā nostāja Austrumu pakta jautājumā reizēm bija visai prokrieviska. Šāds atzinums izriet no vācu sūtņu Rīgā un Tallinā ziņojumiem²⁴⁵. Piemēram, E. Šaks, analizējot 1935. gada starptautiskos notikumus, norādīja, ka Latvijas nostāja pret Austrumu pakta visu laiku nebija tāda, kas ļautu secināt, ka Latvijai būtu interese par šo pakta vienīgi gadījumā, ja tajā piedalās arī Vācija un Polija²⁴⁶.

Pats V. Munters, kurš kopš K. Ulmaņa apvērsuma faktiski pārzināja mūsu Latvijas ārpolitiku²⁴⁷, vēlāk pārstāvēja niansēs citādāku viedokli. 1941. gada 7. oktobrī, atrodoties padomju cietumā, viņš pratināšanās liecināja: "Kad pakta (Austrumu - I. F.) projekts sabruka, Latvijas valdība atviegloti uzelpoja"²⁴⁸.

VĀCU UN KRIEVU FAKTORS LATVIJĀ

30. gadu vidū un otrajā pusē pastiprinājās Latvijai un citām jaunajām valstīm nelabvēlīgas tendences un iezīmes starptautisko attiecību attīstībā: Rietumu valstu (Strēzas) frontes iziršana, jaunu politisko kombināciju iespēju rašanās un īstenošanās (Berlīnes-Romas ass u. c.), Tautu Savienības politiskās krīzes padziļināšanās, Krievijas (PSRS) nostiprināšanās un atgriešanās "Eiropas koncertā", Vācijas spēka pieaugums un pretenziju palielināšanās pret Versaļas sistēmu, padomju un vācu konfrontācijas saasināšanās, Anglijas un Francijas relatīvs vājums, kas spilgti izpaudās Reinās zonas remilitarizācijas laikā. Visa tā rezultātā Austrumviduseiropas valstis nokļuva gandrīz vai bezizejas stāvoklī. Šīm valstīm vajadzēja intensīvi apsvērt un meklēt politiskās neatkarības saglabāšanas iespējas. Taču bieži tām nebija skaidrības, kā to izdarīt.

Latvijas valdības nostāju šajā laikā raksturoja vācu briesmu izcelšana un padomju draudu nenovērtēšana. Pieminētajā 1941. gada 7. oktobra nopratināšanā V. Munters atzīmēja: "Latvijas valdības uzskatus par padomju-vācu savstarpējo attiecību saasināšanos pirmajā laikā vispār var raksturot kā nenoteiktu, pārpilnu ar paniskām bailēm no Vācijas un negaidot neko labu no PSRS. Neskaidra cerība bija uz Tautu

Savienību, uz sarežģījumiem starp Vāciju un Rietumu lielvalstīm, kas novērstu Vācijas uzmanību no Austrumeiropas, uz kaut kādu laimīgu "gadījumu", kas pagrieztu Vācijas ekspansiju citā virzienā²⁴⁹."

Šie V. Muntera izteikumi liecina, ka Latvijas ārpolitiskā vadība bija gandrīz vai zaudējusi ticību iespējai PSRS un Vācijas konfrontācijas apstākļos nodrošināt valsts neatkarību. Avotos, kuru izcelsme attiecas uz 30. gadiem, nav jūtama tik liela bezcerība un pesimisms. Piemēram, tā laika Latvijas diplomātiskajā sarakstē joprojām tika akcentēta doma par neitrālas stājas nepieciešamību iepretim abiem potenciālajiem agresoriem. 1937. gada 1. janvārī Latvijas sūtnis Berlīnē H. Celmiņš ziņoja uz Rīgu: "Baltijas valstīm būtu sevišķi uzmanīgi jāievēro mūsu tradicionālā neitralitāte un, lai novērstu nepatīkšanas un liekus sarežģījumus, nekādā gadījumā nebūtu jāizrāda laipnība ne Staļinam, ne Hitleram²⁵⁰."

PSRS un Vācijas šķietami nesamierināmo pretrunu ietekmē Latvijas ārpolitiskā vadība turpināja aktīvi aizstāvēt ideju, ka Baltijas valstīm ar savu politiku jāstiprina līdzsvars starp Maskavu, Berlīni un Varšavu²⁵¹. Objektīvs pamats šī uzdevuma izvirzīšanai bija pašu minēto lielvalstu nostāja, kas, lietojot A. Bīlmaņa trāpīgo formulējumu, "kā suņi ierēcās, ja otrs sāk vairāk interesēties par kādu no Baltijas valstīm"²⁵². Taču, no otras puses, liekas, ka Baltijas valstīs bija pārlietu vājas un nepietiekami savā starpā integrētas, lai varētu izbalansēt PSRS un Vācijas arvien pieaugošo dinamismu.

Latvijas Darba kameras sanāksmē teiktajā runā (1937. g. 25. aprīlis)²⁵³ V. Munters, kurš kopš 1936. gada jūlija ieņēma ārlietu ministra posteni, izvērtējot valsts ārpolitiku, ieteica izvairīties no divām galējībām. Pēc viņa domām, Latvija nedrīkst "likt savas cerības vienīgi uz Tautu Savienību, kas vēl nav sasniegusi pilnības pakāpi", kā arī atteikties no ārpolitiskās aktivitātes²⁵⁴. Par īpaši nepieciešamu viņš uzskatīja Latvijas līdzdalību neitrālās joslās stiprināšanā starp Vāciju un Padomju Savienību. Viņš pasvītēja: "Mums jānostiprina atziņa par kopīgām interesēm valstu starpā, kas sastāda šo joslu²⁵⁵."

Līdzīgus uzskatus V. Munters pauda sarunā ar N. Čemberlenu, kas notika 1937. gada 10. maijā - neilgi pirms angļu politiķa stāšanās premjera amatā. Tās laikā viņš neitrālās joslās nostiprināšanu minēja kā Austrumeiropas drošības problēmas risinājuma variantu²⁵⁶. Analizējot miera nostiprināšanas turpmākās iespējas Eiropā, V. Munters pretēji N. Čemberlenam uzskatīja, ka nav nepieciešams, lai panāktu vispārēju izlīgumu, piespiest Berlīni, ja tā to kategoriski nevēlas, noslēgt "kādu kolektīvu līgumu, kurā piedalītos PSRS". Viņš bija pārliecināts, ka būtu vienīgi "jānoformulē tādi paši neuzbrukšanas noteikumi uz Vācijas austrumu robežas, kādi pastāv pie PSRS rietumu robežām", jo tad "varbūt vēlāk arī atradīsies "jums", ko uzlikt šai celtnei ar Vācijas un PSRS piedalīšanos"²⁵⁷. Tā neapšaubāmi bija lieliska ideja: vācu - krievu antagonisma apstākļos izbalansēt vienādā mērā ar neuzbrukšanas līgumu palīdzību Austrumeiropas valstu neitralitāti uz Austrumiem un Rietumiem.

V. Muntera skatījumā Latvijai bija jātiecas uzturēt iespējami labākas attiecības kā ar Padomju Savienību, tā ar Vāciju. Pieminētajā runā Darba kameras sanāksmē viņš norādīja: "Nākotnes miers prasīs draudzību ar lieliem faktoriem (PSRS un Vāciju - I. F.), kam ir izšķiroša ietekme uz ziemeļu un austrumu Eiropas politiku²⁵⁸."

Taču, no otras puses, viņš lieliski saprata, ka īstenot "draudzības politiku" ar minētajām lielvalstīm nav viegls uzdevums. V. Munters pasvītēja, ka Padomju Savienība un Vācija "vēlīgi seko mūsu soļiem, un mēs bieži vien un pavisam nepelnīti saņemam pārmetumus no vienas vai otras puses par iedomātu nosvēršanos pretējā pusē"²⁵⁹. Protestējot pret šādu rīcību, viņš uzsvēra: "Mums ir tikai viena ārpolitiskā orientācija un nekāda nosvēršanās ne uz vienu, ne otru pusi nekad nenotiks²⁶⁰."

Protams, ka šāda deklarācija skanēja diezgan lepni. Taču tā neatspoguļoja reālo situāciju. 30. gadu otrajā pusē Latvijas ārpolitiku varēja dēvēt par "šūpoļu politiku". Vācu prese, piemēram, to uztvēra kā "šurp un turp svārstīšanos starp Austrumiem un Rietumiem" (*ein Hin - und Herschwanken zwischen Ost und West*)²⁶¹.

2. sūtņu konferences laikā izēmējies pavērsiens Latvijas ārpolitikā PSRS virzienā, kas bija visai nosacīts, turpinājās aptuveni līdz Lielvācijas izveidošanai 1938. gada sākumā. Lai gan Latvijas ārpolitiskā vadība jau krietni agrāk saprata, ka, risinot jautājumus, kas skāra Baltijas valstis, nevar nevēlīgi izturēties pret nacistiskās Vācijas nostāju. Rīgas diplomāti sāka vērst skatu ne vien uz Maskavu, Ženēvu un Londonu, bet arī uz Berlīni. Pēc Mīnhenes konferences, liekas, Latvijas ārpolitika pakāpeniski kļuva vairāk "provāciska" nekā "prosovjetiska". Arvien pieaugošais vācu dinamisms bija to nodrošinājis.

Minētās tendences un izmaiņas Latvijas ārpolitikā uzskatāmi atklājas, ja aplūkojam konkrētās attiecības, kādas Latvijai veidojās ar Vāciju un PSRS. Ieskatš šo attiecību attīstībā parāda arī abu lielvalstu sāncensību par ietekmi Baltijā, kas tagad pilnīgi nonāca "lielās politikas" iedarbības sfērā. Stipri sašaurinājās kādas citas trešās lielvalsts iespējas nodrošināt šajā reģionā savas intereses.

Latviešu un vācu attiecības 30. gadu otrajā pusē veidojās izteiktā savstarpējas neuzticēšanās atmosfērā. Latvija joprojām baidījās no Vācijas un uzskatīja, ka Berlīnes austrumu politikas galvenais uzdevums ir "nolīdzināt ceļu vācu "Drang nach Osten"" (E. Šaka formulējums)²⁶². Savukārt Vācija bija visai stingri pārliecināta, ka Latvija pakļaujas PSRS prasībām un ir "prosovjetiski orientēta". Tomēr, neskatoties uz šādu situāciju, asi saspīlējumi abu valstu attiecībās, kad tie izcēlās, kā likums, neturpinājās ilgi. Parasti tie tika ātri un abām pusēm kaut cik pieņemamā veidā noregulēti. Tāpēc vācu sūtņu Rīgā ikgadējos ziņojumos, kurus tika izvērtētas attiecības starp Rīgu un Berlīni visa gada ietvaros, tās bieži bija raksturotas kā nevainojamas vai apmierinošas, bet nekādā gadījumā kā sliktas vai neizturamas. Piemēram, analizējot vācu politiku Latvijā 1935. gadā, E. Šaks secināja, ka šajā laikā abu valstu attiecības bija korektas, it īpaši gada otrajā pusē²⁶³. Divus gadus vēlāk - 1937. gada decembrī - viņš sniedza jau atturīgāku vērtējumu: "Lai gan Latvijas un Vācijas attiecības pārskata periodā bija korektas, tās palika izteikti vēsas²⁶⁴."

Pēc augstprātīgā E. Šaka domām, viens no šķēršļiem, kas traucēja abu valstu attiecību uzlabošanu, bija latviešu mazvērtības komplekss, kuru izsauca vāciešu inteliģence un darboties spējīgums. Vācijas un Latvijas attiecības stipri sarežģīja arī abpusējie preses kari, kuru tiešie iniciatori (no vācu puses) bieži bija Vācijā dzīvojošie baltvācieši un baltikumieši²⁶⁵. Piemēram, īpaši asi vācu preses uzbrukumi Latvijai iesākās 1936. gada janvārī, kad K. Ulmaņa valdība bija pieņēmusi t. s. Silvestra likumus²⁶⁶, kas jūtami aizskāra vietējo baltvāciešu intereses. Latvijas sūtnis Vācijā H. Celmiņš 1936. gada 4. februārī ziņoja uz Rīgu, ka pirms nedēļas viņš saskaitījis

“165 pret Latviju vērstus rakstus un piezīmes 131 preses orgānā”²⁶⁷. V. Munter sarunā ar E. Šaku, kas notika 31. janvārī, bija spiests uzsvērt, ka gadījumā, ja turpināsies vācu preses uzbrukumi, Latvijas un Vācijas attiecībās iestāsies bīstams pagrieziens²⁶⁸. Vācu valdība, baidoties no Latvijas tuvināšanās PSRS, nepieļāva šādu notikumu attīstību. Februāra sākumā tā slēdza baltikumiešu organizācijas²⁶⁹.

Vairākas reizes Latvija un Vācija mēģināja panākt izlīgumu preses lietās. Piemēram, 1935. gada novembrī uz Berlīni izbrauca Latvijas telegrāfa aģentūras, Ārlietu un Iekšlietu ministriju pārstāvji (R. Bērziņš, A. Skrebers, N. Lapsiņš), lai “personīgās sarunās” ar Vācijas attiecīgo iestāžu vadošām personām atrisinātu jautājumu par pārpratumu novēršanu, kas varētu rasties starp abām valstīm, sniedzot informāciju presē par otras valsts iekšējām lietām²⁷⁰. Kā liecina Latvijas pārstāvju dienesta atzīmes, tad, tiekoties ar *Auswärtiges Amt* austrumu nodaļas vadītāju K. Rēdigeru un preses nodaļas Baltijas valstu referentu E. Šēnbergu, abas puses secināja, ka Latvijas un Vācijas “un to preses attiecības bieži traucē vecas atmiņas, aizspriedumi un citi pagātnes mantojumi, jautājumu nepareiza apgaismošana un nostādīšana”. Sarunu dalībnieki vienojās, ka tas viss ir “jālikvidē un jānovērš”²⁷¹.

1937. gada pavasarī Vācija un Latvija panāca vienošanos, ka latviešu prese atturēsies no uzbrukumiem Vācijai, bet vācu prese - Latvijai²⁷². Pēc vācu preses uztveres, Latvija šo vienošanos, kuru V. Munter nosauca par “džentlmeņu vienošanos”²⁷³, pilnā mērā neievēroja. 1937. gada 30. decembrī E. Šaks ziņoja *Auswärtiges Amt*, ka latviešu prese joprojām ir nedraudzīgi noskaņota pret Vāciju. Vācu sūtnis sūdzējās, ka latviešu avīzes, aplūkojot starptautiskos notikumus (Spānijas pilsoņu karu u. c.), atturas no saviem komentāriem, to vietā piedāvājot angļu un franču preses vērtējumus²⁷⁴.

Interesanti atzīmēt, ka E. Šaks sarunās ar V. Munteru bieži milēja kritiski analizēt Latvijas preses nostāju pret Vāciju. V. Munteram tas, protams, bija ļoti apnicis. 1939. gada 17. aprīlī, kad Rīgā darbojās jau cits Vācijas pārstāvis, Latvijas ārlietu ministrs informēja sūtni Berlīnē E. Krieviņu: “Latvijas-Vācijas tiešās attiecībās - kamēr fon Koce ir šeit - nav bijušas ne tikai nekādas domstarpības, bet arī nevajadzīgā notu sūtīšana ir izbeigusies, un pa visu laiku (U. fon Koce ieradās Rīgā 1938. gada decembrī - I. F.) nav notikusi nevienu izrunāšanās par mūsu presi; divas parādības, kas fon Koces priekšgājēja laikā mums krita uz nerviem, kaut tas arī tad nekad nepieņēma nepatīkamu raksturu”²⁷⁵.

Īpaši uzsmānīgi E. Šaks izvērtēja Latvijas valdības pārstāvju runas un referātus. Ziņojumos Berlīnei tika fiksēti daudzi, viņaprāt, Vācijai nedraudzīgi izteikumi, kurus saturēja tā vai cita uzstāšanās. Tā, piemēram, detalizēti viņš analizēja V. Muntera sagatavoto runu²⁷⁶, kuru 1937. gada 26. novembrī Latvijas rūpnieku, tirgotāju un namīpašnieku kongresā nolāsīja sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš²⁷⁷. E. Šaku šajā gadījumā satrauca Latvijas ārlietu ministra iedrošināšanās uzskatīt vācu politiku par galveno faktoru, kas traucē noregulēt starptautiskās problēmas un nodrošināt Eiropas valstu sadarbību²⁷⁸.

Taču Vācijas pieaugošā interese par Latviju (arī Igauniju) 30. gadu otrajā pusē koncentrējās uz divām citām sfērām: savstarpējām ekonomiskajām attiecībām²⁷⁹ un vācu mazākumtautības jautājumu²⁸⁰ Berlīnē, kas finansiāli atbalstīja Baltijā dzīvojošos vāciešus un vēlējās, lai viņi kļūtu par vācu ārpolitikas disciplinētu elementu²⁸¹,

aktīvi aizstāvēja vietējo vāciešu intereses Latvijā. Gan *Auswärtiges Amt*, gan arī vācu sūtniecība Rīgā uzskatīja, ka K. Ulmaņa autoritārās valdības iekšpolitika bija izteikti antivāciska. 1936. gada pavasarī lieta nonāca pat tik tālu, ka E. Šaks sāka rakstīt par arvien plānveidīgāku un iznīcinošāku “karagājienu” pret vācu mazākumtautību²⁸². 4. aprīlī viņš piesūtīja Berlīnei sūtniecības sastādītu pārskatu par K. Ulmaņa kabineta antivāciskajiem pasākumiem²⁸³. Savukārt *Auswärtiges Amt* ar šo latviešu “grēku sarakstu”, kurā bija iekļauti “15 pārkāpumi”, iepazīstināja visas attiecīgās Vācijas iestādes²⁸⁴. Tādā veidā vācu sabiedriskā doma tika noskaņota pret Latviju.

Latvijas ārpolitikas vadītāji pārstāvēja (kaut arī ne konsekventi) viedokli, ka mazākumtautību politika (baltvāciešu lietas) ir Latvijas iekšējā lieta un tāpēc Berlīnei nav tiesību iejaukties²⁸⁵. Taču šāda nostāja nenozīmēja, ka viņi prasītu, lai Vācija pamestu savus tautas brāļus “vilkiem aprīšanai” (V. Muntera formulējums). Lai gan, tiesa, viņu skatījumā vietējie vācieši bija “liels šķērslis”, kas traucēja uzlabot Latvijas un Vācijas attiecības²⁸⁶.

Sarunās ar Vācijas oficiālajiem pārstāvjiem Latvijas diplomāti, protams, noliedza, ka Latvijā tiktu apzināti realizēta antivāciska iekšpolitika. Piemēram, tiekoties 1936. gada 20. jūnijā ar K. fon Neirātu, V. Munter pat apgalvoja, ka Latvijas valdība izturas pret baltvāciešiem “augstsirdīgi”. Pēc viņa domām, tieši paši vietējie vācieši nevēlējās sadarboties ar latviešiem un pretendēja uz “izņēmuma tiesībām”²⁸⁷.

Izvirzās jautājums, kāda tad īstenībā bija situācija? Dažādas izcelsmes avotu analīze parāda, ka autoritārisma laikā, salīdzinot ar parlamentārisma periodu (Latvijā mazākumtautību jautājums toreiz bija labāk noregulēts nekā daudzās citās Austrumviduseiropas zemēs)²⁸⁸, mazākumtautību politikas jomā novērojamas lielas izmaiņas. K. Ulmaņa valdība uzsāka īstenot “bargo kursu” pret mazākumtautībām. Taču, no otras puses, K. Ulmanis ne tuvu nelikvidēja visu to pozitīvo (piemēram, skolu autonomiju), kas kopš 1918. gada bija likts Latvijas valsts un mazākumtautību savstarpējo attiecību pamatā²⁸⁹.

Vairāki Latvijas valdības pasākumi būtiski aizskāra baltvāciešu intereses²⁹⁰. Īpaši sāpīgi, piemēram, viņi uzņēma 1935. gada 31. decembra likumus par kamerām, kuriem sekoja 14 vācu saimniecisko organizāciju slēgšana un to prāvā īpašuma (arī Rīgas Lielās un Mazās gildes vēsturisko ēku) konfiskācija²⁹¹. Pēc Latvijas politpārvaldes ziņām, gīlžu pārņemšana kameru rīcībā izsauca vietējos vāciešos neapraķstāmu nemieru un naidu. Tādu uztraukumu un nervozitāti viņi “līdz šim vēl nebija piedzīvojuši”²⁹².

Baltvāciešu vadītāji mēģināja noorganizēt plašu protesta kampaņu ar starptautisku skanējumu. Viņi apelēja ne vien pie Latvijas valdības, bet arī pie vācu sūtņa Rīgā²⁹³. Rīgas vācu un Vācijas presē tika ievietoti raksti par gīlžu likvidēšanu. Taču cerētie rezultāti izpalika. Kā norādīts Latvijas politpārvaldes priekšnieka J. Fridrihsona ziņojumā Iekšlietu ministrijai (1937. g. 20. aprīlis), baltvāciešu konservatīvā vadība secināja, ka “ciņas process par gīldēm pierādīja, ka Vācija nav tik spēcīga, lai varētu iejaukties Latvijas iekšējās lietās vācu minoritātes jautājumā”²⁹⁴. Pats būtiskākais motīvs, kāpēc K. Ulmaņa valdība īstenoja pret vietējiem vāciešiem vērstu politiku, acīmredzot bija autoritārā režīma centieni atbilstoši nacionālajam princi-

pam panākt valsts un pamattautas pilnīgi identitāti. Minētos anti-vācu pasākumus var uzlūkot kā sekas pretvācu noskaņojumam, kas veidojās latviešu sabiedrībā sakarā ar nacisma ideju lielo ietekmi baltvāciešu vidū un Berlīnes izaicinošo politiku. Latvijas valdību kaitināja arī biežās neloyalitātes izpausmes no vietējo vāciešu puses, viņu pārstāvju sūdzības Berlīnei par nodarītajām (vai it kā nodarītajām) pārestībām, kā arī viņu centieni ar Vācijas oficiālo iestāžu palīdzību panākt atsevišķu savu prasību (*kleine Wünsche*) ievērošanu Latvijā. K. Ulmaņa kabineta pozīcija šajā jautājumā bija viennozīmīga: vispirms lojalitāte un tad "*kleine Wünsche*".

Lai gan Berlīnei neizdevās *post factum* panākt Latvijas valdības piekāpšanos baltvāciešu prasībām²⁹⁵, tomēr kopumā Vācijas nostāja bija viens no faktoriem, kas jūtamai vājināja autoritārā režīma politikas antivācisko ievirzi. Tā, piemēram, K. fon Neirāta asā reakcija uz 1935. gada 31. decembra likumiem²⁹⁶ un vācu diplomātu regulārie pārmetumi V. Munteram par baltvāciešu interešu ignorēšanu²⁹⁷ spieda K. Ulmaņa kabinetu izvairīties no atklātiem konfliktiem ar baltvāciešu vadību. Nav nejaušība, ka 1937. gadā netika vairs pieņemts neviens izteikti "antivācisks likums": E. Šaks, tiesa, šo faktu izskaidroja ar to, ka iepriekšējos gados pieņemtie likumi deva Latvijas oficiālajām iestādēm iespēju turpināt mērķtiecīgo vācu elementa "izstumšanas" politiku no visām sabiedrības dzīves jomām²⁹⁸. Zināmā mērā, protams, tas atbilda patiesībai²⁹⁹, bet pakāpeniski K. Ulmaņa valdības politikā iezīmējās arī cita tendence. Tā mēģināja atrast *modus vivendi* ar Latvijas vāciešiem. Īpaši aktīvi šie centieni kļuva pēc Mīnhenes konferences, kad stipri pieauga Vācijas ietekme Austrumeiropā.

Atšķirībā no Vācijas Latvija lielu nozīmi piešķīra savstarpējā neuzbrukšanas līguma noslēgšanai. Pēc vācu sūtņa G. Marciusa ziņām, šī jautājuma aktualitāti Rīgas ārpolitikas vadītāji sāka uzsvērt kopš 1934. gada janvāra, kad tika parakstīta attiecīga vācu-poļu vienošanās³⁰⁰. V. Munterš, kurš vairākus gadus bija bijis viesis *Auswärtiges Amt*, gandrīz vai katrā tikšanās reizē ar to vai citu Berlīnes diplomātu pamatoja Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma noslēgšanas nepieciešamību. Šo jautājumu, piemēram, viņš aizskāra sarunās ar valsts sekretāru B. fon Bilovu (1935. g. 5. septembris)³⁰¹, II nodaļas vadītāju G. Kepki (1935. g. 7. oktobris)³⁰², IV nodaļas vadītāju V. fon Grundheru (1935. g. 7. oktobris³⁰³; 1937. g. 29. janvāris)³⁰⁴, ārlietu ministru K. fon Neirātu (1936. g. 20. jūnijs)³⁰⁵.

V. Munterš regulāri pārrunāja šo tēmu arī ar E. Šaku. Kamēr nebija no jauna³⁰⁶ skaidri izkristalizējusies Berlīnes noraidošā attieksme (1935. gada rudens)³⁰⁷, vācu sūtnis atbalstīja neuzbrukšanas līguma ideju³⁰⁸. Vēlāk viņam vajadzēja likt lietā visu savu izdomu, lai nedotu iespēju V. Munteram vispār izvīrīt šo jautājumu. Uz īsu brīdi E. Šaka pūliņi vainagojās ar panākumiem. 1936. gada 27. martā viņš ziņoja uz Berlīni, ka kopš 7. marta (!) V. Munterš nav vairāk interesējies par neuzbrukšanas līgumu³⁰⁹.

Latvijas ārpolitiskie vadītāji iestājās par to, lai Vācija slēgtu neuzbrukšanas līgumus vienlaikus ar visām trim Baltijas valstīm. Viņu uztverē šie līgumi būtu svarīgs drošības elements Austrumeiropā. Pēc viņu domām, tie izkliegtu latviešu sabiedrībā aizdomas un antipātijas pret vācu politiku³¹⁰, kā arī mazinātu padomju propagandas efektivitāti jautājumā par vācu "*Drang nach Osten*". Tā, piemēram, 1936. gada 20. jūnija sarunā ar K. fon Neirātu V. Munterš uzsvēra, ka vācu-latviešu neuzbrukšanas

līgums nomierinātu Latvijas iedzīvotājus un neitralizētu krievu propagandu³¹¹.

Skaidrs, ka Latvijas puses argumenti neietekmēja *Auswärtiges Amt* vadības nostāju. Atkarībā no mainošās starptautiskās situācijas vācu diplomāti turpināja izvīrīt tos vai citus iebildumus pret neuzbrukšanas līgumu slēgšanu ar Baltijas valstīm. Objektīvi šāds stāvoklis palielināja satraukumu Latvijā sakarā ar vācu iespējamiem agresīviem nodomiem un veicināja PSRS ietekmes pieaugumu.

Mēģinot nostiprināt savas pozīcijas Latvijā, PSRS savienoja iebiedēšanas taktiku (piemēram, bēdīgi slavenā A. Ždanova runa 1936. gada 29. novembrī³¹²) ar savstarpējo militāri politisko, ekonomisko un kultūras kontaktu attīstību. Īpaši aktīvi šie kontakti kļuva 1937. gadā, kad iezīmējās abu valstu "jau esošo labo attiecību padziļināšanās"³¹³. Pēc vācu sūtņa E. Šaka domām, šo procesu apstiprināja šādi notikumi: Latvijas konsulāta Ļeņingradā (tagad - Sanktpēterburga - I. F.) pārveidošanu par ģenerālkonsulātu (arī Kauņā un Tallinā), ārlietu ministra V. Muntera oficiālā vizīte Maskavā, padomju kreisera "Marats" ierašanās Liepājā, vairāku krievu žurnālistu grupu braucieni pa Latviju, Latvijas augstāko virsnieku piedalīšanās padomju bruņoto spēku rudens manevros, tiešās gaisa satiksmes līnijas Maskava-Rīga atklāšana un Latvijas preses atteikšanās kritizēt padomju sistēmu vai Maskavas valdības pasākumus³¹⁴.

Nozīmīgākais no minētajiem notikumiem neapšaubāmi bija V. Muntera vizīte Maskavā 1937. gada jūnijā. Tā laika Eiropas presē šīs vizītes mērķi, nozīme un sekas tika novērtētas visai atšķirīgi un pretrunīgi³¹⁵. Pilnīga vienprātība spriedumos par šo notikumu nav novērojama arī vācu izcelsmes diplomātos dokumentos.

Auswärtiges Amt saņēma vairākus vācu diplomātu ziņojumus par V. Muntera vizīti Maskavā. Visplašāko pārskatu par to sniedza vācu sūtniecības Maskavā padomnieks V. Tipelskirhs, kurš uzsvēra, ka šī vizīte, lai gan Latvijas ārlietu ministrs tikās ar pašu J. Staļinu (starp citu, viņš neatstāja lielu ietekmi uz V. Munteru), nebija politiski īpaši nozīmīga. Tiesa, viņš atzina, ka padomju valdības galva V. Molotovs un ārlietu tautas komisārs M. Litvinovs mēģināja panākt, lai Latvija atteiktos no lavierējošās neitralitātes politikas un atklāti nostātos Maskavas pusē. Taču V. Munterš, kā norādīja V. Tipelskirhs, nepakļāvās šim spiedienam³¹⁶.

Visai līdzīgi V. Muntera vizīti vērtēja E. Šaks. Arī viņam šķita, ka Latvijas ārlietu ministra brauciens uz Maskavu nav tik nozīmīgs, kā to cenšas iztēlot ārzemju prese. Taču, no otras puses, viņš uzskatīja, ka nedrīkst nenovērtēt tos draudus, kurus Vācijai slēpj "Latvijas pārāk intīmā draudzība ar savu lielo austrumu kaimiņu"³¹⁷.

Vācu sūtnis Kauņā E. Cehlīns savā ziņojumā Berlīnei pievērsa uzmanību V. Muntera atbildei uz M. Litvinova tostu, kas izskanēja par godu Latvijas ārlietu ministram 15. jūnijā sarīkotajā dinejā. Pēc viņa domām, V. Muntera runa, kurā tika izteikts dziļš gandarījums sakarā ar PSRS ieinteresētību Latvijas neatkarības un integritātes saglabāšanā, nebija savienojama ar Latvijas diplomātijas oficiāli sludināto neitralitātes līniju. Viņš neizslēdza varbūtību, ka vizītes rezultātā Latvija var mainīt politiku pret Padomju Savienību un izšķirties par pakļaušanos Maskavai³¹⁸.

Liekas, ka V. Muntera vizīte nepadziļināja, bet vienīgi no jauna apstiprināja jau 1935. gada vasarā iezīmējušos Latvijas pagriezienu Maskavas virzienā neitralitātes politikas ietvaros. Rīgas ārpolitikas vadītāji, kas jūtamai vairāk baidījās no vācu nekā no krievu politiskās ietekmes valstī, gan labprātāk deva priekšroku Padomju Savienībai un draudzīgu diplomātisku žestu formā demonstrēja tai pretimnākšanu. Taču

tas vēl nenozīmēja skaidru un viennozīmīgu Latvijas nosvēršanos Maskavas pusē un tās aizbildniecības pieņemšanu. Latvija joprojām vēlējas izvairīties no pārāk ciešas tuvināšanās Padomju Savienībai. Galvenais tās ārpolitikas vadmotīvs palika konfrontējošo spēku (PSRS un Vācijas) ietekmes izlīdzinājuma centieni. Pat E. Šaks, kurš bieži akcentēja Latvijas politikas prosovjetisko ievirzi, bija spiests atzīt, ka 1937. gadā Rīgas ārpolitiku galvenokārt noteica mēģinājumi "ievērot neitrāli vidēju līniju"³¹⁹. Turklāt tāds pašus uzskatus pauda Igaunijas ārlietu ministrs F. Akels, kurš arī īpaši nesimpātizēja Latvijai³²⁰.

Sarunā ar vācu sūtni Tallinā H. Froveinu (1937. gada 21. augustā) viņš uzsvēra, ka latviešu ārpolitika, salīdzinot ar igauņu, ir "nervozāka un komplicētāka", tomēr Rīga, tāpat kā Tallina, pamatā iestājas par neitralitāti³²¹.

30. gadu otrajā pusē vācu sūtnis Rīgā E. Šaks intensīvi meklēja atbildi uz jautājumu, kāpēc Latvija, uzsverot neitrālas stājas nepieciešamību attiecībās ar lielvalstīm, tomēr pievērsa nepārprotami lielāku uzmanību attiecību izkopšanai ar Padomju Savienību, nevis ar Vāciju. Vairākas reizes savus apsvērumus par šo problēmu viņš izklāstīja ziņojumos *Auswärtiges Amt*. Izrādījās, ka, pēc viņa rīcībā esošajam ziņām, V. Munters nešaubījās, ka krievu-vācu militārais konflikts ir neizbēgams un tāpēc Latvijai būtu jāizšķiras, kā šādā gadījumā rīkoties³²². Vadoties no šī pieņēmuma, E. Šaks secināja, ka Latvijas vadītāji, nosakot ārpolitisko kursu, ņēma vērā to, ka nākotnē iespējamā piespiedu tuvināšanās Krievijai būs izdevīgāka nekā pakļaušanās Vācijai³²³. Kāpēc? Vācu sūtnis domāja, ka latvieši, kuri, viņaprāt, visumā bija enerģiskāki un gudrāki nekā krievi, rēķinājās ar to, ka viņi arī krievu pārvaldītā Latvijā nodrošinās sev eksistenci. Tajā pašā laikā, uzsvēra E. Šaks, latvieši baidījās, ja vācieši pārvaldīs Latviju, tad viņiem nebūs vairs nekādu izredžu, jo viņi gluži vienkārši nespēs ar tiem konkurēt. V. Munters šajā sakarā esot pat izteicies, ka tādā gadījumā latvieši zaudētu ne vien neatkarību, bet arī zemi³²⁴.

Neskatoties uz šādu pārliecību (Latvijas ārpolitiskā vadība ir vairāk prokrieviski nekā provāciski noskaņota), E. Šaks tomēr atzina, ka Latvija 30. gadu otrajā pusē baidījās nokļūt ne vien Vācijas, bet arī Padomju Savienības atkarībā³²⁵. Apstākļos, kad reāli pieauga abu agresīvo lielvalstu ietekme Baltijā, tā centās rast lielāku atbalstu Anglijā. Latvijas ārpolitiskajos aprēķinos Londonai bija ierādīta pretpēka loma. Tai vajadzēja zināmā mērā neitralizēt Latvijai kā mazai valstij bīstamās tendences Vācijas un PSRS Baltijas politikā. Taču Anglija nebija ieinteresēta (un arī nespēja) aktīvi pretdarboties Maskavas un Berlīnes spiedienam Baltijas reģionā. Par savas Eiropas politikas galveno uzdevumu tā uzskatīja nacisma radikalitātes mazināšanu un vispārējās vienošanās panākšanu ar Vāciju pēc Lokarno līguma parauga. Šajā nolūkā Londona iestājas par piekāpšanos atsevišķām Berlīnes revizionistiskajām prasībām³²⁶.

Latvijas attiecību stāvokli ar trim minētajām lielvalstīm trāpīgi raksturoja Šveices avīze "*Basler Nachrichten*". Atsaucoties uz V. Muntera interviju, kuru viņš sniedza preses pārstāvjiem Londonā 1937. gada maijā, šī avīze atzīmēja, ka Latvija politiski un ekonomiski joprojām orientējas uz Angliju, bet tās attiecības ar PSRS ir draudzīgas, turpretī ar Vāciju - tikai korektas³²⁷. V. Munters pats gan noliedza, ka viņš būtu šādā garā izteicies un lietojis minēto formulu. Viņš pat gribēja to atspēkot sarunā ar K. fon Neirātu, kad 1937. gada maija beigās ieradās Berlīnē. Taču V. fon Grund-

hers viņu atrunāja, norādot, ka *Auswärtiges Amt* ierēdņi nav lasījuši šo avīzi un tāpēc "nav vērts par tādiem sīkumiem runāt ar reihministru"³²⁸.

Lai gan 30. gadu otrajā pusē samazinājās Lielbritānijas politiskais atbalsts Baltijas valstīm, tās ietekme uz Baltijas ārpolitisko kursu bija ievērojama. Starp abām valstīm turpināja attīstīties plaši ekonomiskie sakari. Atšķirībā no Lietuvas un Igaunijas Latvija palika uzticīga britu kara rūpniecībai³²⁹ un līdz 1938. gadam bruņojumu iepirka galvenokārt Anglijā³³⁰. Londonas un Rīgas nostāja bieži saskanēja arī starptautiskās dzīves notikumu vērtējumā. Vācu sūtnis E. Šaks, piemēram, šo faktu uztvēra kā svarīgu apliecinājumu Latvijas orientācijai uz Angliju³³¹.

Viens no Latvijas ārpolitikas stūrakmeņiem joprojām bija uzticība Baltijas Antantei³³², labu attiecību uzturēšana ar Poliju, Zviedriju, Somiju un citām valstīm, kuras, starp citu, šajā laikā bieži tika aktivizētas ar tiešu personisko kontaktu palīdzību. Pēc vācu sūtņa E. Šaka informācijas, V. Munters 1937. gadā gandrīz vai katru mēnesi uzturējās kādā no Eiropas valstu galvaspilsētām³³³. Arī vairāki ārzemju valstevīri viesojās Rīgā. Viņu vidū var minēt Neiejaukšanās komitejas prezidentu L. Plimutu (Anglija), ārlietu ministrus R. Sandleru (Zviedrija) un R. Holsti (Somija)³³⁴.

Vairāki avoti liecina, ka 1938. gada sākumā Latvijas ārpolitiskā vadība atradās jaunas izvēles priekšā. Viens no tiem - vācu sūtņa Helsinkos V. Blihera ziņojums *Auswärtiges Amt* par V. Muntera vizīti Somijā, kas notika 1938. gada maijā. Apkojot informāciju, kas nonāca viņa rīcībā par Latvijas ārlietu ministra noskaņojumu un uzskatiem, vācu sūtnis norādīja: "Sakarā ar jaunākajiem notikumiem Latvija jūtas izolēta. Uz Krieviju nevarot paļauties³³⁵. Attiecībās ar Igauniju esot sarežģītas. Kas būs ar Lietuvu pēc poļu ultimāta pieņemšanas, neesot vēl saskatāms³³⁶. Muntera kungs baidās par Baltijas valstu grupu. Acīmredzot viņš saprot, ka viņa līdzšinējās politikas pamats grūtojas, ja ne pat sāgrūst. Tāpēc viņš grib tuvināties Ziemeļvalstīm³³⁷".

Grūti ir spriest, cik objektīvas un patiesas bija šīs konkrētās ziņas. Taču, no otras puses, pavisam droši var apgalvot, ka tieši 1938. gads ienesa Latvijas starptautiskajā stāvoklī un ārpolitikā svarīgas izmaiņas. Latvija pakāpeniski attālinājās no Tautu Savienības, atteicās no kolektīvās drošības principiem un pasludināja kursu uz absolūtu neitralitāti. Lielvācijas izveidošanās, kas nozīmēja jaunu spēku samēru Eiropā, spieda Latviju arvien vairāk rēķināties ar šo pieaugošo varas faktoru. Rezultātā Latvijas politikā iezīmējās līnijas, kas vairs tik bieži neizsauca vācu diplomātu sašutumu un iebildumus. Viņu skatījumā (tiesa, joprojām tika izteikti arī pretēja rakstura vērtējumi) Latvija sāka tagad ievērot vācu intereses gandrīz jau tikpat cītīgi kā Igaunija. Tā, piemēram, 1939. gada 6. jūnijā *Auswärtiges Amt* IV nodaļas vadītājs V. fon Grundhers, pasvītrojot, ka Berlīni un Tallinu saista draudzīgās attiecības pat militārā jomā, atzīmēja: "Lielvācijas pieaugošā spēka ietekmē apmēram pirms gada arī Latvija revidēja savu nostāju pret Vāciju un šodien īsteno patiesu neitralitātes politiku"³³⁸.

E. Šaka ziņojumu analīze rāda, ka vācu puses ievēribu un atziņību izpelnījās jau V. Muntera runa, kuru viņš teica Latvijas Darba kameras sēdē 1938. gada 3. aprīlī³³⁹. Vācu sūtnim, piemēram, šajā runā patika tas, ka Latvijas ārlietu ministrs atļāvās kritizēt Tautu Savienību, kura, viņaprāt, pēc Vācijas un Itālijas izstāšanās nebija spējīga atrisināt aktuālās starptautiskās problēmas. Taču par īpaši ievēribas cienīgu

E. Šaks uzskatīja to vietu V. Muntera runā, kurā tika izvērtēta Lielvācijas izveidošana. Viņš pievērsa *Auswärtiges Amt* vadības uzmanību faktam, ka V. Munters šajā sakarā izvairījies runāt par "spēka pielietošanu" vai "aneksiju", izmaiņas Centrālajā Eiropā saistot vienīgi ar pēckara neregulējuma kļūdām³⁴⁰. Visai atšķirīgi vācu diplomāti novērtēja Latvijas nostāju Sudetu krīzes³⁴¹ laikā. V. fon Grundhers, piemēram, kā liecina viņa dienesta atzīme (1938. g. 3. oktobris), uzskatīja, ka Latvijas valdība formāli ievēroja neitralitāti. Taču, pēc viņa domām, autoritārais režīms pārāk toleranti izturējās pret tendencioziem un antivācu rakstiem latviešu presē³⁴².

Nopietnāki pārmetumi K. Ulmaņa valdībai nereti tika izteikti atsevišķos E. Šaka ziņojumos. Tā, piemēram, 1938. gada 1. oktobrī viņš informēja Berlīni, ka latviešu armijas manevri, kas laika ziņā precīzi sakrīta ar A. Hitlera politisko runu (12. septembris), notika Bauskas rajonā un bija vērsti pret Vāciju. Taču, no otras puses, kā apgalvoja E. Šaks, Latvijas valdība septembra kritiskajās dienās neveica absolūti nekādus aizsardzības pasākumus³⁴³, lai novērstu (vai pretotos) varbūtējai krievu "iearmaršēšanai" (*Einmarsch*) Daugavpilī³⁴⁴.

Tajā pašā laikā E. Šaka ziņojumos, kuri tika nosūtīti uz Berlīni pēc Minhenes konferences, novērojama arī cita tendence: labvēlīgāka nekā agrāk nostāja pret atsevišķiem Latvijas ierosinājumiem. Vispirms tas attiecās uz V. Muntera iecerī, atgriežoties no Londonas³⁴⁵, ierasties decembra sākumā Berlīnē, lai tiktos ar Vācijas ārlietu ministru J. fon Ribentropu³⁴⁶ un apspriestu ar viņu jautājumu, vai Vācija nevarētu sniegt latviešu sabiedrisko domu nomierinošu paziņojumu, ka tai nav nodomu "pārkāpt Latvijas robežas". 27. oktobrī E. Šaks ierosināja *Auswärtiges Amt* vadībai apsvērt šādu iespēju, jo uzskatīja, ka V. Munters ir pietiekoši izveicīgs, lai panāktu, pret neskatoties uz latviešu ģeneralitātes pretestību, pagnezienu Latvijas politikā pret Vāciju. Turklāt, pēc vācu sūtņa domām, "viņš ir gatavs to darīt"³⁴⁷.

Lielu uzmanību vācu diplomāti pievērsa V. Muntera rakstam "Starptautiskais stāvoklis", kas bija publicēts žurnālā "Sējējs" 1938. gada novembra numurā³⁴⁸. Novērtējot tajā izteiktās nostādnes un idejas, E. Šaks, piemēram, secināja, ka V. Munters pakāpeniski sāk izprast nepieciešamību izmainīt Latvijas nostāju pret Vāciju. Vācu sūtnis nešaubījās, ka minētais raksts atspoguļo arī K. Ulmaņa uzskatus. Tāpēc viņš izteica cerību, ka Latvijas politika tiks īstenota, ņemot vērā Vācijas intereses³⁴⁹.

Lai gan pēc Minhenes konferences, kas krasī nostiprināja Vācijas pozīcijas starptautiskajā arēnā, Latvijas politikā iezīmējās Berlīnei labvēlīgas tendences (K. Ulmaņa valdība pat uzsāka intensīvi meklēt saprašanās iespējas ar baltvāciešu vadību utt.), vācu diplomāti neatteicās no agrāk pielietotajām Latvijas "ietekmēšanas metodēm". Joprojām viņi, kā izteicās 1938. gada 3. decembrī sūtnis Berlīnē E. Krieviņš, "mūs viscaur peļ un igauņiem dzied slavas dziesmas, nostādot mūsu sabiedrotos mums uz katra soļa par priekšzīmi"³⁵⁰. Turklāt nebūs pārspilējums, ja teiksim, ka šo "antilatvisko noskaņojumu" *Auswärtiges Amt* centās uzturēt un uzkurināt arī paši igauņi. Tallinas diplomāti, piemēram, igauņu militārais atašejs Vācijā L. Jākobsens, nereti tieši sūdzējās V. fon Grundheram, ka uz Latviju kā uz sabiedroto nevarot vairs nopietni paļauties, jo latviešu sabiedrība un militārās aprindas esot rusofīli noskaņotas³⁵¹. Pat igauņu ārlietu ministrs F. Akels sarunā ar vācu sūtni H. Froveinu, kas notika 1938. gada 29. decembrī, nespēja atturēties no pārme-

tumiem Latvijai. Viņš uzsvēra, ka Latvijas nepietiekošā gatavība atvērt iebrukumu no Austrumiem apdraudot arī Igauniju, jo abu šo valstu robežas ar Krieviju ģeogrāfiski veidojot tikpat kā vienu vienību. Tāpēc no militāri stratēģiskā un arī politiskā viedokļa, kā pasviroja F. Akels, Igaunija ļoti iegūtu, ja tai izdotos panākt, ka arī Latvija ieturētu "tādu pašu skaidri pret Austrumiem militāri nodrošinātu neitralitāti"³⁵².

Auswärtiges Amt turpināja izteikt neapmierinātību ar Latvijas nostāju arī 1939. gada pavasarī. Aprīļa vidū, piemēram, V. Munteram bija vairākas sarunas ar vācu sūtni U. fon Koci. Apkopojot to rezultātus, viņš oficiālā vēstulē E. Krieviņam norādīja, ka, runājot par Latvijas un Vācijas politikajām attiecībām, "vienīgais punkts, kas varētu radīt pārpratumus, ir Berlīnes viedoklis par mūsu propadomju orientāciju". Pēc viņa informācijas, īpaši vācu militārajās aprindās ir izplatīts uzskats, ka Latvija nedomājot pretoties padomju "*Dampfwalze*" eventuālajam uzbrukumam un ir izšķirušies "ņemt šauteni "pie kājas" un ielaist krievus". Paša V. Muntera attieksme pret šādu viedokli bija viennozīmīga: Latvijas armijas dislokācija liecina, ka "mēs vispār nekad militārā ziņā neesam orientējušies citādi kā tikai pret Austrumiem"³⁵³.

KURSS UZ ABSOLŪTO NEITRALITĀTI

Gandrīz visu starpkaru periodu Latvijas ārpolitikas neatņemams elements bija uzticība Tautu Savienībai. Ilgu laiku Latvija uzskatīja šo organizāciju par svarīgāko miera, stabilitātes un *status quo* garantu. Regulāri tā sludināja atbalstu Tautu Savienībai un iestājās par kolektīvās drošības un solidaritātes principiem, kas bija likti šīs organizācijas darbības pamatā. *Auswärtiges Amt*, piemēram, vēl 1937. gada beigās raksturoja V. Munteru kā izteiktu Tautu Savienības piekritēju un ideologu³⁵⁴. Taču tajā pašā laikā Latvija necentās savā politikā balstīties vienīgi uz šo organizāciju, jo saprata, ka tai nav iespējams jebkurā gadījumā efektīvi nodrošināt dalībvalstu teritoriālo integritāti un neatkarību. Galvenā Tautu Savienības nelaime Latvijas (un arī citu valstu) skatījumā bija universalitātes trūkums. Daudzas valstis atradās ārpus šīs organizācijas ietvariem.

Iespēju robežās Latvija aktīvi piedalījās Tautu Savienības darbā. Jaunu kvalitāti šī līdzdalība ieguva 1936. gada oktobrī, kad Latvijas pārstāvi (V. Munteru) uz trim gadiem ievēlēja Tautu Savienības Padomē par nepastāvīgo locekli. Nav šaubu, ka šo ievēlšanu nodrošināja Baltijas valstu nozīmes un autoritātes pieaugums starptautiskajā arēnā pēc kopīgās ārpolitiskās alianses izveidošanas 1934. gada rudenī. Savā loma, protams, šī svarīgā rezultāta sasniegšanā³⁵⁵ bija Latvijas diplomātu (vispirms J. Feldmaņa) enerģiskai rīcībai un pareizi izvēlētai taktikai³⁵⁶. K. Ulmanis Latvijas ievēlšanu Tautu Savienības Padomē 1936. gada 13. oktobra Ministru kabineta sēdē novērtēja šādi: "Šis notikums ir vispirms uzticības parādīšana mūsu ārpolitiskajai līnijai un mūsu taktikas atzišana. Es gribētu piezīmēt, ka jo redzamu vietu šai politikā un taktikā ieņem Baltijas valstu antāntes nodibināšana"³⁵⁷.

Laikā, kad iesākās V. Muntera darbība Tautu Savienības Padomē, šī organizācija pārdzīvoja dziļu krīzi un atradās norietā stadijā. Eiropas mazās valstis jau bija zaudējušas ticību Tautu Savienības visvarenībai un tās darbības efektivitātei. Šīs organizācijas autoritāti iedragāja atbrūnošanās idejas neveiksme, nespēja novērst

agresijas aktus un karus, kā arī sankciju atcelšana pret Itāliju³⁵⁸ un citi lēmumi. Neizdevās Tautu Savienībai uz ilgu laiku uzspodrināt vai atjaunot savu prestižu, pat veiksmīgi atrisinot to vai citu konkrētu starptautiska rakstura problēmu (piemēram, Zāras apgabala piederības jautājumu), jo arvien redzamāka kļuva tās bezspēcība cīņā pret mieru un stabilitāti apdraudošām tendencēm, kas izrietēja no politiskās situācijas, kāda izveidojās 30. gadu otrajā pusē, un tā laika realitātēm. Tautu Savienības vājums un fiasko bija pavisam loģisks gala iznākums, jo šīs organizācijas sastāvā bija arī tādas valstis, kuru darbība lielā mērā ģenerēja un noteica minētās realitātes.

30. gadu otrajā pusē, kād vēl tikai iezīmējās Tautu Savienības panikums, neizpalika mēģinājumi apturēt un novērst šo procesu. Visai aktuāla bija, piemēram, ideja par izmaiņu nepieciešamību Tautu Savienības statūtos, kura tika iztirzāta dažādos līmeņos. Šo jautājumu apsvēra atsevišķas valstis, to lūkoja risināt Tautu Savienības pilnsapulcē (1936. gada rudenī) un Padomē (1938. gada sākumā), ar to nodarbojās īpaši iecelta "28 vīru" komisija. Daudzajās diskusijās liela uzmanība tika veltīta statūtu 16. pantam, kas paredzēja dažāda veida kolektīvas sankcijas (arī militāras) pret valsti - agresoru. Lai gan Tautu Savienības Padome 1938. gada janvārī iestājās par 16. panta saglabāšanu, vairākas valstis (vispirms Ziemeļu un Beniluksa valstis) turpināja iesākt kampaņu par šī panta fakultatīvu pielietojumu, kas vēlāk guva savu izpausmi virknē neitralitātes deklarāciju³⁵⁹.

Tautu Savienības pakts, kura pamatā bija ideja karu apkarot ar karu, faktiski izslēdza neitralitāti. 1937. gada aprīlī V. Munters konstatēja, ka "mūsu piederība pie Tautu Savienības un mūsu ģeogrāfiskais stāvoklis var mums uzlikt citus pienākumus kā neitralitāti"³⁶⁰. Taču šādu varbūtību Latvijas diplomāti neuzskatīja par īpaši reālu. Vēl 1935. gada vasarā, uzstājoties 2. sūtņu konferencē, J. Feldmanis atzīmēja, ka Tautu Savienības "miera ieroči tagad ir vienīgi samierināšana un draudzīgs spiediens uz konfliktā esošām valstīm". Pēc viņa domām, ievērojot to, kā pašlaik tiek interpretēts Tautu Savienības pakts, jebkura dalībvalsts var palikt neitrāla, izņemot gadījumu, ja uzbrucējs ir jau noteikts. Taču, kā norādīja J. Feldmanis, katrai valstij ir tiesības suverēni izšķirt, kura no konfliktējošajām pusēm ir uzbrucēja, un līdz ar to tai ir iespējas saglabāt visu laiku neitralitāti, aizbildinoties, ka nevar noteikt uzbrucēju³⁶¹.

Latvijas ārpolitiskā vadība 30. gados dziļi simpatizēja garantētās neitralitātes idejai. Par Latvijai izdevīgāko risinājumu tā faktiski atzina permanenti neitralizētas valsts statusa nodrošināšanu Tautu Savienības ietvaros. Tas nozīmētu, ka lielvalstis garantētu Latvijas pastāvīgo neitralitāti, tā saglabātu Tautu Savienības aizsardzību, bet pati būtu atbrīvota no pienākumiem piedalīties sankcijās, kurās paredzēja Ženēvas organizācijas statūtu 16. pants. Taču 30. gadu politiskā situācija un realitātes izslēdza šī ideālā varianta iespējamību.

Apstākļos, kad daudzās valstīs pieauga neitralitātes idejas popularitāte un arvien redzamāka kļuva Tautu Savienības nespēja aizsargāt dalībvalstu drošību, Latvijas oficiālie pārstāvji atļāvās kritizēt šīs organizācijas darbību. Šāda tendence piemita jau V. Muntera sagatavotajai runai, kuru 1937. gada 26. novembrī Latvijas tirgotāju rūpnieku un nampašnieku kongresā nolasīja A. Bērziņš. Par to, piemēram, liecināja runā izteiktie pārmetumi Tautu Savienībai, ka tā nav izvērsusi pietiekami enerģisku

darbību, lai izlidzinātu atšķirības starp divu kategoriju valstīm, no kurām vienas karā guva uzvaru, bet otras - cieta sakāvi. Tieši šajā apstākli, pēc V. Muntera domām, slēpās Ženēvas organizācijas lielākā nelaime³⁶².

Šāda jautājuma nostādne acīmredzot bija izdevīga Vācijai un atbilda tās interesēm. Katrā ziņā vācu sūtnis E. Šaks to atzinīgi novērtēja un ziņojumā Berlīnei (1937. gada 27. novembris) pat nosauca par "ievērināšanu" ³⁶³. Pēc diviem mēnešiem, no jauna iztirzājot pieminēto runu, viņš piebilda, ka V. Munters, kas līdz šim, kā likums, par galveno miera nodrošināšanas faktoru uzskatīja Tautu Savienības aizstāvēto kolektīvo drošības principu, tagad pirmo reizi atzinis arī divpusējo līgumu nozīmi³⁶⁴.

Izteikti kritisku nostāju pret Tautu Savienības darbību V. Munters ieņēma 1938. gada pavasarī. Runā Latvijas Darba kameras gadskārtējā sapulcē viņš veltīja Ženēvas organizācijai nedzirdēti skarbus vārdus: "...Tautu Savienība - pēc Vācijas un Itālijas izstāšanās nav spējīga atrisināt degošas politiskas problēmas, jo vienkārši trūkst vispār atzītu tiesisku principu, kas ļautu visām valstīm runāt kopīgu valodu. Vēl Abesīnijas jautājumu kārtoja visā pilnībā Tautu Savienība un - cieta neveiksmi. Spānijas jautājumu uzticēja ārpus Tautu Savienības stāvošai organizācijai t. s. Neiejaukšanās komitejai. Japānas-Ķīnas konfliktu³⁶⁵ nevarēja nokārtot ne Tautu Savienība, ne ārpus tās sasauktā Briseles konference. Austrijas jautājums un Lietuvas-Polijas konflikts līdz Tautu Savienībai pat nenonāca."³⁶⁶

Latvijas Tautu Savienības politiku ietekmēja Vācija, Polija, Igaunija un Skandināvijas valstis. Vācija, kas 1933. gada oktobrī bija izstājusies no Tautu Savienības, nevēlējās pieļaut šīs organizācijas nostiprināšanos, jo tas varētu veicināt Eiropas valstu konsolidēšanos un līdz ar to mazināt iespējas izvērst aktīvu cīņu pret Versaļas sistēmu. Turpretī Skandināvijas valstis, cerot uz sava ģeogrāfiskā stāvokļa izdevīgumu, negribēja būt saistītas ar Tautu Savienības 16. pantu un vēlējās palikt neitrālas, ja Eiropā izcelsies karš³⁶⁷.

Sarunās, kas notika starp V. Munteru un R. Sandleru, kad Zviedrijas ārlietu ministrs 1937. gada jūnijā viesojās Latvijā, viens no galvenajiem jautājumiem bija tieši Tautu Savienības pakta reforma. R. Sandler informēja Latvijas ārlietu ministru, ka zviedru sabiedriskā doma sakarā ar Abesīnijas notikumiem ir uztraukta par to, ka "16. pants uzliek Zviedrijai pārāk smagus pienākumus". Zviedrija, pēc viņa vārdiem, gribētu šo pantu interpretēt tā, ka "ne brupotas palīdzības sniegšana, ne sveša karaspēka caurlaišana nevar notikt automātiski, bet vienīgi ar Zviedrijas piekrišanu". Taču, kā viņš norādīja, šāda "vienpusīga interpretācija nav vispār atzīta, kaut arī pārejās Skandināvijas valstīs, Šveice un Beļģija tai principā piekrīt". R. Sandler vēlējās izdibināt arī Latvijas viedokli, lai gan viņš neizvirzīja nekādus konkrētus priekšlikumus³⁶⁸.

V. Munters, liekas, saprata, ka Zviedrijas antipātijas pret 16. pantu ir saistītas arī ar tās vēlēšanos atbrīvoties no morālā pienākuma sniegt palīdzību mūžīgi apdraudētajām Baltijas valstīm, ja tās skars iespējamais karš. Viņš R. Sandleram atbildēja, ka Latvijas valdība pagaidām atturas no diskusijām par 16. panta interpretāciju, jo uzskata, ka plašāka sabiedrība to uztvertu kā "Tautu Savienības nozīmes un starptautiskās drošības mazināšanos". Taču, no otras puses, viņš uzsvēra, ka faktiski nav iespējama tāda situācija, ka bez īpaša valdības akcepta Latvija sniegtu militāru

palīdzību kādai citai valstij vai arī cauri savai teritorijai laistu svešu karaspēku³⁶⁹.

Arī Vācija, kuras negatīvā nostāja pret Tautu Savienības statūtu 16. pantu bija labi saprotama (kara gadījumā, pamatojoties uz to, varēja izveidot daudzu valstu koalīciju pret agresoru), izdarīja zināmu diplomātisku spiedienu uz Latviju. 1937. gada jūnijā Latvijas sūtnis Berlīnē H. Celmiņš tikās ar *Auswärtiges Amt* politiskā departamenta direktoru E. fon Veičžekeru un viņa palīgiem V. fon Bismarku un V. fon Grundheru. Kā liecina H. Celmiņa ziņojums V. Munteram (1937. g. 12. jūnijs), vācu diplomāti, labvēlīgi izsakoties par Latvijas un Vācijas politiskajām attiecībām, ieteica visām Baltijas valstīm "turēties kopā, ievērot stingru neitralitāti un sargāt savu robežu"³⁷⁰. Turklāt, viņi arī norādīja, ka Vācijai, lai gan tā neatzīst Tautu savienību, nav nekas iebilstams, ja Latvija paliek tās dalībvalsts, tikai Rīgai būtu jāpieprasa šīs organizācijas reforma, sevišķi 16. paragrāfa atcelšana, jo tas nebūt nenodrošinot mieru, bet veicinot nesaskaņu un karu³⁷¹.

Sudetu krīzes laikā, kad aktuāls Berlīnes uzdevums bija nodrošināt Čehoslovākijas starptautisko izolāciju, arvien noteiktākas kļuva *Auswärtiges Amt* ierēdņu rekomendācijas Latvijai distancēties no Tautu Savienības sankciju sistēmas. Tā, piemēram, 1938. gada 1. septembrī, tiekoties ar Latvijas pilnvaroto lietvedi Vācijā Ē. Igenbergu, V. fon Grundhers izvirzīja viņam tiešu jautājumu, vai Latvijas valdība "gatavo deklarāciju par norobežošanu no 16. pantā paredzētām militārām sankcijām". Saņemot atbildi, ka Ē. Igenbergs nav informēts par valdības viedokli šajā jautājumā, *Auswärtiges Amt* IV nodaļas vadītājs uzsvēra, ka, lūk, Skandināvijas valstīs esot jau ātrāisjušās no militārām sankcijām³⁷², bet saimnieciskās sankcijas atstājušas izlemšanai konkrētos gadījumos³⁷³.

Pēc V. fon Grundhera domām, tagad ir pienācis "laiks skaidri un noteikti pateikt, ka Vācija neuzskatā un neuzskatīs par neitrālām valstis, kuras atļauj svešām armijām virzīties caur savu teritoriju". Vēl vairāk, viņš pasvītvoja, ka "ar neitralitātes jēdzienu esot grūti savienot līdzdalību Tautu Savienībā, kura tagad esot pārvērtusies par Anglijas un Francijas, kā arī PSRS līdzējušu koalīciju"³⁷⁴.

Baltijas Antantes ieviešana pret Tautu Savienības 16. pantu vispirms konsekventi sāka iestāties Igaunija. Turklāt tā mēģināja panākt, lai arī Latvija un Lietuva sekotu tās piemēram. 1938. gada 15. jūnijā V. fon Grundhers informēja Vācijas diplomātiskos pārstāvjus Varšavā, Maskavā, Kauņā, Rīgā un Stokholmā, ka Igaunija Baltijas valstu VIII ārlietu ministru konferencē, kas notika pirms dažām dienām, ierosināja visām trim valstīm nopublicēt deklarāciju par distancēšanos no Tautu Savienības 16. panta³⁷⁵.

Vēstures literatūrā ir sastopamas ziņas, ka igauņu priekšlikumam Lietuva negribēja isti piekrist, bet Latvija izturējās izvairīgi³⁷⁶. Kā izriet no triju ārlietu ministru 1938. gada 11. jūnija apspriedes protokola, tad pēc K. Seltera paziņojuma ("Igaunijas valdība galīgi nolēmusi deklarēt, ka ar 16. pantu nejutās saistīta un ka karaspēku nelaidīs cauri") V. Munters norādīja: "Vienīgi iespējama ir vācu-krievu karš, tad jāzin, kurā pusē mēs turēsimies. Mūsu viedoklis visu laiku, ka **militārās sankcijas nav obligatoriskas** - finansiālās un saimnieciskās sankcijas ir obligatoriskas pēc pakta"³⁷⁷.

1938. gada jūlijā Lietuvā, Igaunijā un Latvijā viesojās Polijas ārlietu ministrs J. Bēks, kas atbilstoši "Trešās Eiropas" koncepcijas idejām³⁷⁸ no jauna mēģināja

panākt Varšavas ietekmes nostiprināšanos Baltijā. Pēc vācu preses ziņām, kaut cik jūtamu izpratni vai ieinteresētību par J. Beka ierosmēm un centieniem izrādīja Tallinā, bet ne Kauņā vai Rīgā³⁷⁹. Tiesa, poļu ārlietu ministra vizītes laikā Latvijā tika precizēta abu pušu nostāja pret Tautu Savienības statūtu 16. pantu. 1938. gada 2. augustā V. Munters sarunā ar PSRS sūtni Rīgā I. Zotovu atzīmēja, ka Latvija un Polija uzskata 16. pantu par fakultatīvu³⁸⁰.

Kopā ar daudzām citām valstīm Latvija izšķirošo soli spēra 1938. gada 19. septembrī, kad V. Munters Tautu Savienības Asamblejā deklarēja Latvijas tiesības uz absolūtu neitralitāti. Viņš atzīmēja: "Piedzīvojumi, kas gūti, piemērojot vienā gadījumā ekonomiskas un finansiālas sankcijas, sankciju nepielietošana dažos citos gadījumos, pārrunas 28 vīru komisijā un vairāku delegātu deklarācijas šinī Pilnsapulcē noved pie slēdziena, ka sankciju sistēma pašreizējos apstākļos uzskatāma par tādu, kas ieguvusi neautomātisku raksturu. Latvijas valdība tādēļ patur sev tiesības noteikt katrā atsevišķā gadījumā, vai un cik lielā mērā tā ir spējīga piemērot pakta 16. pantā paredzētos noteikumus."³⁸¹ Tajā pašā laikā V. Munters joprojām izteica atbalstu principam, ka uzbrukums kādai Tautu Savienības dalībvalstij "uzskatāms par lietu, kas arī turpmāk skars visus Tautu Savienības locekļus"³⁸².

Pavērsienu Latvijas politikā pret Tautu Savienību noteica konkrētā starptautiskā situācija un savstarpējā neuzticības atmosfēra, kāda bija izveidojusies 30. gadu beigās. Tā bija atbilde uz Ženēvas organizācijas vājumu, tās nespēju arvien pieaugošās bruņošanās sacensības apstākļos nodrošināt vispārējo mieru un garantēt dalībvalstu drošību. Latvija nebija pārliecināta par to, ja tā paliks uzticīga 16. pantam, arī citas valstis piedalīsies tās neatkarības sargāšanā. Tā nevēlējās tikt ierauta lielvalstu iespējamajos konfliktos, jo Vācija un Itālija vairs nebija Tautu Savienības locekles, bet Ženēvas organizācija varēja pieņemt pret tām vērstus lēmumus.

Līdzīgu politisku līniju kā Latvija ieturēja daudzas mazās un vidējās Eiropas valstis. Neskatoties uz to, Latvijas minēto deklarāciju³⁸³ nevar uzskatīt par tālredzīgu politisku soli. Latvijas un citu valstu atteikšanās ievērot 16. pantu mazināja Tautu Savienības spēku un nozīmi³⁸⁴. Turklāt 16. pants bija Latvijas un citu Baltijas valstu neatkarības "vienīgā starptautiskā garantija, uz ko tās varēja atsaukties kādas ārvalsts uzbrukuma gadījumā"³⁸⁵. Un beidzot, līdz ar 19. septembra deklarāciju savā sākotnējā vērtībā jūtami tika devalvēti viens no Latvijas ārpolitikas pamatelementiem - sadarbība ar Tautu Savienību, kā arī gribot negribot radīti labvēlīgāki apstākļi 30. gadu lielo agresoru - Padomju Savienības un Vācijas - darbībai.

1938. gada septembra beigās, kad V. Munters, atgriežoties no Ženēvas, dažas dienas uzturējās Berlīnē, viņš apmeklēja *Auswärtiges Amt* politiskā departamenta direktoru E. Vērmanu. Sarunā ar viņu V. Munters, analizējot Tautu Savienības pilnsapulces gaitu, atzīmēja, ka tagad visas dalībvalstis ir vienprātis, ka militāro sankciju mehānisms nekādos apstākļos nevarot tikt automātiski iedarbināts. Turklāt, kā pasvītvoja Latvijas ārlietu ministrs, Baltijas valstis, Polija un Oslo valstu grupa skaidri deklarēja, ka arī piedalīšanos ekonomiskās sankcijās tās neuzskata par obligātu³⁸⁶.

E. Vērmans informēja V. Munteru, ka, pēc Berlīnes ieskatiem, Latvijai būtu jākvalificē kā neitralitātes pārkāpums ne vien padomju kara spēka tranzīts (*Durchmarsch*), bet arī Latvijas teritorijas pārlidošana. V. Munters apstiprināja, ka Latvija ar ieročiem rokās pretosies jebkura sveša karaspēka ienākšanai savā teritorijā. At-

tiecībā uz gaisa telpas pārkāpšanu viņš norādīja, ka šo jautājumu Latvijas valdība vēl nav īsti pārspriedusi. E. Vērmans ieteica V. Munteram precizēt viedokli šajā jautājumā un paziņot to vācu sūtnim Rīgā³⁸⁷.

1938. gada oktobrī un novembrī notika vairākas V. Muntera un E. Šaka sarunas par Latvijas neitralitāti, kuru gaitā tika aplūkots arī E. Vērmana izvirzītais jautājums³⁸⁸. 17. novembrī E. Šaks ziņoja uz Berlīni, ka V. Munters sniedzis šādu paskaidrojumu: "Kā neitrāla valsts Latvija pretosies savas gaisa telpas pārkāpšanai tāpat kā krievu karaspēka mēģinājumiem "iemarsēt" tās teritorijā vai to šķērsot (*dem Versuch eines Ein-oder Durchmarsches*)"³⁸⁹.

Laikā, kad vācu diplomāti centās izzondēt Latvijas uzskatus par neitrālas valsts pienākumiem, visas trīs Baltijas valstis aktīvi izstrādāja savus neitralitātes likumus, kuru nepieciešamība izrietēja no šo valstu pieminētajiem paziņojumiem Tautu Savienības XIX pilnsapulcē, ka tās konflikta gadījumā var palikt neitrālas un nepiedalīties sankcijās. Speciāli neitralitātes likumprojektu (tiem par pamatu bija ņemti 1938. gada maijā apstiprinātie Skandināvijas valstu neitralitātes likumi) saskaņošanai 1938. gada 2. un 3. novembrī tika sasaukta Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Ārlietu ministriju pārstāvju apspriede³⁹⁰. Savukārt šīs apspriedes akceptēto likuma tekstu apstiprināja Baltijas valstu ārlietu ministru sanāksme, kas notika 1938. gada 18. novembrī³⁹¹.

Latvijas valdība "Likumu par neitralitātes noteikumiem" pieņēma 1938. gada 13. decembrī³⁹². Šis likums, kas faktiski noteica valsts rīcību kara laikā, apliecināja, ka Latvija par vislabāko veidu, kā saglabāt neatkarību, uzskata neitralitāti. Likuma pieņemšana iezīmēja Latvijas pāreju no relatīvās uz absolūto neitralitāti.

Vēstures literatūrā Latvijas kurss uz neitralitāti bieži tiek asi kritizēts. Padomju autors V. Sipols, kurš savos vērtējumos vadās no šķiriskā principa, šo kursu, piemēram, pavisam nepamatoti pielīdzina labprātīgai kapitulācijai Vācijas priekšā un nosauc par kārtējo latviešu tautas interešu nodevību³⁹³. Visai noraidošu attieksmi pret neitralitātes politiku sludina arī ASV vēsturnieks E. Andersons, atzīmējot, ka, savā neitralitātē slēpjoties, Baltijas valstis "varēja tikai kļūt bezgribas lielvalstu vienošanās objekts". Pēc viņa domām, "realāks nodrošinājums būtu bijis piemēroties kādam no lielvalstu grupējumiem un cerēt uz labāko"³⁹⁴.

Protams, ka Latvijas valdība bija par daudz lojāli noskaņota absolūtas neitralitātes virzienā. Starptautiskas krīzes apstākļos neitralitāte pati par sevi nebija glābšanas līdzeklis. Latvijas diplomātiem pietrūka prasmes panākt, lai citas valstis respektētu un garantētu šo neitralitāti. Pats svarīgākais uzdevums palika neizpildīts un neatrisināts.

Lietuva, Latvija un Igaunija nespēja nodrošināt arī ārpolitiskās rīcības vienotību, kas bija svarīgs priekšnoteikums neitralitātes politikas īstenošanai. Baltijas antante tika nevis nostiprināta, savlaicīgi un mērķtiecīgi aktivizējot politiskos un militāros kontaktus, bet gan grauta no iekšienes. Galvenokārt Igaunijas neelastīgās un tuvredzīgās politikas rezultātā³⁹⁵ Baltijas valstis 1939. gada sākumā atradās gandrīz vai pie "sasistas siles". Situāciju, kāda bija izveidojusies, labi raksturoja Latvijas Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktors A. Stegmanis. Oficiālā vēstulē sūtnim Beļijā M. Valteram, kas datēta ar 1939. gada 2. janvāri, viņš norādīja uz trim galvenajiem faktoriem, kas traucē nodrošināt ciešāku Baltijas valstu sadarbību: "1) Lietuvas ārpolitiskās problēmas: Viļņa (tagad daudz mazākā mērā nekā agrāk) un

Klaipēda (tagad daudz lielākā mērā nekā agrāk); kas abas pārējās valstis tieši ne-tangē un kurās kā Latvija, tā Igaunija negribētu tikt ierautas; 2) Igaunijas maldīgā koncepcija par somu-skandināvu orientāciju, kas bez taustāmiem rezultātiem tiek mākslīgi veicināta, atstājot Baltijas antanti it kā novārtā. Zīmīgi, piemēram, šai tendencei ir Igaunijas nodoms nākamā Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē nākt ar priekšlikumu samazināt regulāro konferenču skaitu; 3) Zināma rivalitāte starp trim Baltijas valstīm jeb, pareizāk sakot, Igaunijas un Lietuvas apslēptais nemiers ar Latvijas it kā izcilāko stāvokli"³⁹⁶.

Savstarpēja nesaprašanās un Igaunijas nevēlēšanās ievērot ģeogrāfiskās realitātes jūtami pasliktināja jau tā ne spožo Latvijas starptautisko stāvokli. 1939. gada 26. aprīlī apkārtrakstā Latvijas sūtnim ārzemēs V. Munters to novērtēja šādi: "Manevrēšana starp trim kaimiņiem, kas savā starpā raugās viens uz otru ar neuzticību, kopēja robeža ar PSRS, Vācijas pietuvošanās mūsu teritorijai uz ļoti niecīgu distan-ci, neskaidra politika ziemeļos, nestabila situācija dienvidos, vācu minoritāte, ... - visi šie apstākļi, kopā ņemot, attaisno mūsu saucienus pēc stipriem nerviem, skaidra skata un droša prāta"³⁹⁷.

Faktiski 1939. gadā Latvija, Lietuva un Igaunija bija pat mazāk aizsargātas no agresīvu lielvalstu iespējama uzbrukuma nekā jebkad agrāk. Vainīgi par to bija arī Baltijas valstu diplomāti, kuri bieži ieņēma nogaidošu nostāju, izturējās diezgan pasīvi, gaidot notikumu turpmāko attīstību. Viņi faktiski bija aizmirsuši, ka ir iespējamas preventīvas diplomātiskas akcijas, kuru nolūks būtu neitralizēt vai paralizēt potenciālo agresoru (un vispirms PSRS) ieplānotos pasākumus. Katrā ziņā tas ļautu vismaz savlaicīgi mobilizēt pret tiem visus iespējamus politiskos spēkus.

Latvijas prestižu un izredzes mazināja arī nekONSEKVENCE izvēlētas neitralitātes politikas īstenošanā. Katrā ziņā vairāku valstu diplomāti un žurnālisti pārmeta Latvijai kraso politikas izmaiņu 1939. gada oktobrī (runa ir par PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu), kad Padomju Savienība, asistējot Vācijai ne vien *de iure*, bet arī *de facto*, amputēja Latvijas suverenitāti. Tā, piemēram, 1939. gada 20. novembrī Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš ziņoja uz Rīgu, ka angļu prese, rakstot par Baltijas valstīm, bieži lietojot nepiemērotus apzīmējumus - "vasaļu valstis", "ierobežota suverenitāte" utt. Sarunās ar Baltijas valstu diplomātiem, kā norādīja K. Zariņš, angļu žurnālisti apgalvojot, ka ir grūti izskaidrot "mūsu pašreizējo izturēšanos". Viņu domu gaita esot šāda: "Toreiz Maskavas sarunu laikā (1939. gada pavasarī un vasarā - I. F.) mums piedāvāta kopīga angļu, franču un krievu garantija, mēs, visas Baltijas valstis, Somiju līdzī ieskaitot, esot ar lielu bravūru apliecinājuši, ka nekādas palīdzības-mums nevajag, ka mēs paši esam spēji-gi sevi aizstāvēt un ka pirmā numura ieņaidnieks mums būs tas, kas pirmais pārkāps mūsu robežas. Tagad turpretim mēs, trīs Baltijas valstis, ne tikai esot savās zemēs ielaiduši svešu karaspēku..."³⁹⁸

Protams, ka Latvija 1939. gada rudenī bija nokļuvusi gandrīz vai bezizejas stāvoklī³⁹⁹. Piekāpšanos PSRS prasībām var uztvert arī kā Latvijas ārpolitisko vadītāju izmisīgu soli saglabāt valsts formālu neatkarību par katru cenu. Nav izslēgta varbūtība, ka viņi cerēja uz jaunām negaidītām izmaiņām starptautiskajā stāvoklī, kuru iespējamība slēpās lielvalstu savstarpējo attiecību pretrunīgajā veidošanās procesā.

1 Austrumviduseiropa (*Ostmitteleuropa*) - reģions starp Vāciju un Krieviju, kas sniedzas no Somijas ziemeļos līdz Grieķijai dienvidos. Starpkaru periodā šajā reģionā pastāvēja divpadsmit neatkarīgas valstis. Vēstures literatūrā parasti sešas no tām (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Čehoslovākija) tiek uzskatītas par jaunajām valstīm.

2 Kolb E. Die Weimarer Republik. - München: R. Oldenbourg Verlag, 1988. - S. 184.

3 Visi minētie miera līgumi tika parakstīti Parīzes piepilsētās. Tāpēc tos vēstures literatūrā nereti arī dēvē par "piepilsētu līgumiem" (*Vorortverträge*).

4 Schulze H. Weimar. Deutschland 1917 - 1935. - Berlin: Severin und Siedler, 1982. - S. 195.

5 Poļu (Dancigas) koridors - pēc Versaļas miera līguma Polijai piešķirtā zemes josla, kas deva tai izeju uz jūru, bet Vācijas teritoriju sadalīja divās daļās.

6 Sīkāk skat.: Версальский мирный договор. - М. 1925. - с. 3 - 20.

7 Möller H. Das Ende der Weimarer Demokratie und die nationalsozialistische Revolution von 1933 // Das Dritte Reich. Herrschaftsstruktur und Geschichte. - München: Beck, 1986. - S. 13.

8 ASV prezidenta V. Vilsona miera programmas kodolu veidoja t. s. "14 punkti", kuri tika pasludināti 1918. g. 8. janvārī. Deviņu mēnešu laikā Vilsons šo programmu papildināja ar "4 principiem" (1918. g. 11. februārī), "4 mērķiem" (1918. g. 4. jūlijā) un "5 īpatnībām" (1918. g. 27. septembrī).

Vilsona miera programma saturēja konkrētus miera noteikumus un starptautisko attiecību reformu principus. Piemēram, tā paredzēja slepenās diplomātijas atcelšanu, starptautiskās jūras tirdzniecības brīvību, muitas barjeras likvidēšanu, nacionālo bruņoto spēku samazināšanu, autonomiju Austroungārijas tautām, pašnoteikšanās tiesības Osmaņu impērijas tautām, neatkarīgas Polijas izveidošanu utt. Īpaši aktīvi Vilsons iestājās par Tautu Savienības kā starpvalstu organizācijas radīšanu un demokrātiskās iekārtas iedibināšanu Vācijas bloka valstīs. Demokrātiju viņš uzskatīja par drošāko miera garantiju. Vilsona iecerētajā pēckara pasaulē nebija paredzētas vietas autokrātiski pārvaldītām monarhijām. Pasaulē bija jānotiek demokrātiskai revolūcijai.

Kā norāda vācu vēsturnieks G. Šulcs, mieram, kuru Vilsons gribēja panākt, bija jābūt taisnīgam mieram un mieram pēc labākās sirdsapziņas, kas ievadītu imperiālisma laikmeta beigās. Tautu Savienības aizbildniecībā pasaulei vajadzēja kļūt miermīlīgai. (Schulz G. Revolutionen und Friedensschlüsse 1917 - 1920. - München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985. - S. 172)

9 Kolb E. Die Weimarer Republik. - S. 31.

10 "Kartāgas miers" - ļoti smagi miera noteikumi.

Pūniešu karos (264. - 146. g. p. m. ē.) Romas impērijas pretinieci bija Kartāga, vergturu pilsētvalsts Ziemeļāfrikā. 146. g. p. m. ē. romieši Kartāgu pilnīgi sagrāva, bet tās iedzīvotājus pārdeva verdzībā.

11 Francijas stratēģijas pamatā, kuru tā izvēlējās Parīzes miera konferencē, bija drošības doktrīna, kas balstījās gan uz stratēģiskiem, gan uz ģeopolitiskiem un demogrāfiskiem apsvērumiem. Franču valstsvīri vadījās no atziņas, ka dotajā brīdī Francija gan ir spēcīgāka par Vāciju, bet ar laiku situācija var mainīties. Tāpēc viņi

gribēja izmantot lielisko izdevību, lai novājinātu Vāciju uz iespējami ilgāku laiku un nodibinātu Eiropā franču hegemoniju. Konkrēti tas nozīmēja, ka Francija miera konferencē iestājās par Vācijas teritorijas samazināšanu austrumos un rietumos, kā arī pieprasīja to atbruņot un uzlikt tai smagas reparāciju saistības. Turklāt franči centās nostiprināt arī savus sabiedrotos uz Berlīnes rēķina. Runa te bija vispirms par Poliju, kurai franču plānos tika ierādīta galvenā sabiedrotā loma. Tai vajadzēja kļūt par sava veida aizsargbarjeru gan pret Vāciju, gan pret Padomju Krieviju.

12 Niedhart G. Geschichte Englands im 19. und 20. Jahrhundert. - München: Beck, 1987. - S. 153 - 154.

13 Pēc Pirmā pasaules kara Londona lielā mērā atgriezās pie savas pirmskara Vācijas politikas pamatprincipiem, jo uzskatīja, ka Vācijai ir jābūt lielvalstij, kas ekonomiski un politiski būtu rīcībspējīga un kuras potenciāls tiktu iekļauts Eiropas daudzpolu līdzsvara sistēmā. Atbilstoši šim priekšstatam (miera nodrošināšanas liberālais modelis) angļu valstsvīri Parīzes miera konferencē centās panākt Vācijas bruņojuma samazināšanu, tās iesaistīšanu starptautiskajā atslābuma procesā un integrāciju pasaules saimniecības sistēmā.

Angļi, kuri, pateicoties Kompienas pamiera noteikumiem (1918. g. 11. novembris), bija lielā mērā savus kara mērķus jau sasnieguši (vācu jūras kara flotes internēšana, zemūdeņu izdošana, tirdzniecības flotes atņemšana u.c.), Parīzē aktīvi pretojās Francijas mēģinājumiem novājināt Vāciju, nodrošināt savu hegemoniju Eiropā. Viņi bija pārliecināti, ka nekādā gadījumā nedrīkst atņemt Vācijai pēdējo cerību, jo tad tā var nokļūt boļševisma "apkampienos".

14 Tā, piemēram, Parīzes miera konferencē franči no sākuma pieprasīja, lai Francijas un Vācijas robeža ietu pa Reinas upi. Taču angļi un amerikāņi noraidīja šo prasību, jo uzskatīja, ka vāciešu apdzīvoto rajonu iekļaušana Francijas sastāvā būtu pretrunā ar "14 punktiem" un tautu pašnoteikšanās principiem, uz kuriem vajadzēja balstīties miera līgumam. (Sīkāk skat.: Черчилль У. Вторая мировая война, т. 1. - М.: Военное издательство, 1991. - с. 24.)

15 Haffner S. Von Bismark zu Hitler. Ein Rückblick. - München: Kindler, 1989. - S. 180 - 181; Kolb E. Die Weimarer Republik. - S. 35; Krüger P. Die Außenpolitik der Republik von Weimar. - Darmstadt: 1985. - S. 5 - 25.

16 Katrs no Parīzes miera līgumiem saturēja Tautu Savienības statūtus. Savu darbību šī organizācija uzsāka 1920. gada janvārī. Tās vadošie orgāni bija asambleja, padome un sekretariāts.

17 Izolacionisma ideju (jāatsakās no iesaistīšanās Eiropas lietās utt.) ietekmē ASV senāts 1919. gada 19. novembrī atteicās ratificēt Versaļas miera līgumu, kura integrāla sastāvdaļa bija Tautu Savienības statūti. Daudzi amerikāņu senatori neticēja Tautu Savienības idejai.

18 No Vestfālenes miera (1648. g.) līdz Pirmajam pasaules karam vienas valsts hegemonija Eiropā tika izslēgta vai aizkavēta ar lielvalstu spēka līdzsvaru. Tautu savienības izveidošana nozīmēja atteikšanos no šī principa. Tagad šai organizācijai vajadzēja garantēt miera nodrošināšanu.

19 Skat.: Geiss I. Geschichte im Überblick. - Hamburg: Taschenbuch Verlag, 1986. - S. 402 - 404.

20 Haffner S. Im Schatten der Geschichte. - München: Deutscher Taschenbuch

Verlag, 1988. - S. 104.

21 Haffner S. Im Schatten der Geschichte. - S. 105.

22 Skat.: Seskis J. Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē. - Rīga: 1991. - 179. - 187. lpp.

23 1918. g. decembrī Nacionālā sapulce Vinē pasludināja Austriju par republiku un Vācijas sastāvdaļu. Versaļas un Senžermēnas miera līgumos Austrijai tika aizliegts pievienoties Vācijai bez Tautu Savienības atļaujas. Šis aizliegums bija klajā pretrunā ar tautu pašnoteikšanās tiesībām.

Kas attiecas uz Čehoslovākijas sastāvā iekļauto Sudetu apgabalu, kur dzīvoja galvenokārt vācieši, tad tur 1919. gadā Antantes valstis nepieļāva tautas nobalsošanu par pievienošanu Vācijai.

24 1938. gada septembrī Minhenē notika četru lielvalstu (Anglijas, Vācijas, Francijas un Itālijas) konference, kas pieņēma lēmumu par Sudetu apgabala atdalīšanu no Čehoslovākijas un pievienošanu Vācijai.

25 Počs K. "Sanitārā kordona" valgos. Baltijas savienības jautājums buržuāziskās Latvijas ārpolitikā (1919. - 1925. g.). - Rīga: Zinātne, 1971. - 262. lpp.; Поч К. Санитарный кордон. - Р.: - Зинатне, 1985. - 174. с.; Sīpols V. Slepēnā diplomātija. - R.: LVI, 1965. - 240. lpp.; Sīpols V. Dzimtenes nodevība. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1940. gadam. - R.: LVI, 1963. - 261. lpp. u.c.

26 Z. Meierovics bija Latvijas ārlietu ministrs no 1918. gada 11. novembra līdz 1924. gada 26. janvārim, kā arī no 1924. gada 19. decembra līdz 1925. gada 22. augustam, kad gāja bojā autokatastrofā.

27 Šī līguma tekstu skat.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA). - 2574. f. - 4. apr. - 91. l. - 17. - 18. lp.

28 1919. gada rudenī Latvijā bija izveidojusies kritiska situācija sakarā ar t.s. Bermonta avantūru, kuras mērķis bija nostiprināt vācu pozīcijas Baltijā un pārraut "Versaļas važas". Bermonta armijā apvienojās vācu militārās formācijas (piemēram, Dzelzs divīzija u.c.) ar krievu baltgvardu daļām, un tās galvenā militārā akcija bija uzbrukums Rīgai. Ar igauņu palīdzību K. Ulmaņa valdība spēja atvairīt šo uzbrukumu, un novembrī Bermonts tika sakauts.

Tā kā 1919. gada 26. novembrī Berlīnē deklarēja, ka Bermonta spēki pāriet Vācijas aizsardzībā, Latvija pieteica karu Vācijai. Tādā veidā Latvija cerēja iegūt Antantes sabiedrotās statusu un radīt zināmu juridisku pamatu reparāciju pieprasīšanai no Vācijas. Taču šajā ziņā Latvija pārrēķinājās. Antante jau bija beigusi karu ar Vāciju, bet Baltijas valstis vēl nebija atzinusi *de iure*. Tā nebija ieinteresēta kaut ko piešķirt Latvijai no Vācijas reparāciju maksājumiem. Kara pieteikums radīja Latvijai vienīgi starptautiska rakstura sarežģījumus. Labi vēl, ka Berlīnē neraudzījās uz to nopietni.

Sarunas ar Berlīni par attiecību noregulēšanu Latvija iesāka 1920. gada aprīlī. Pirmie ziņojumi par sarunu gaitu bija visai optimistiski. Piemēram, 1920. gada 20. aprīlī Latvijas delegācijas vadītājs H. Albats rakstīja uz Rīgu, ka pirmās tikšanās laikā ar Vācijas delegāciju izdevās apmēram divarpus stundu laikā "puslīdz vienoties principiālos jautājumos". Pēc Albata informācijas, vācieši baidījušies no vārda "Friedensvertrag", bet ierosinājuši parakstāmo dokumentu vienkārši saukt par "Vertrag" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 39. l. - 6. lp.)

Latvijas Ārlietu ministrijas Vācijas nodaļas vadītājs K. Ozoliņš gan nebija noskaņots tik optimistiski. Viņš bija pārliecināts, ka Berlīnē to zaudējumu atlīdzināšanas jautājumā, kurus Latvijai nodarījis Bermonts, ieņems nepieņemamu pozīciju. K. Ozoliņam izrādījās taisnība (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 39. l. - 6. lp.).

29 Vēstures literatūrā ir sastopams uzskats, ka vācu-latviešu pagaidu līgums bija Latvijai ļoti neizdevīgs, jo Vācija neatzina atbildību par Bermonta avantūrām un deva vienīgi nenoteiktu solījumu atlīdzināt zaudējumus, ko Latvijai bija nodarījušas vācu vai vācu pavēlniecībai pakļautās karaspēka daļas. (Skat.: Latvju enciklopēdija. 2. grāmata. - Stokholmā, 1950. - 105. lpp. u.c.) Grūti ir šādu viedokli akceptēt, jo minētais līgums tomēr izbeidza oficiālo kara stāvokli starp Latviju un Vāciju, kas līdz tam jūtami sarežģīja abu valstu attiecības.

30 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 91. l. - 17. lp.

31 Turpat. - 5486. f. - 1. apr. - 729. l. - 134. lp.; Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. - R.: Zinātne, 1988. - 210. lpp.

32 Ziņojumā "Par ceļojumu Latvijas tiesiskās atzišanas panākšanai", kas tika nolasīts Satversmes sapulcē 1921. gada 18. februārī, Z. Meierovics norādīja, ka Francijas politika ilgu laiku bija orientēta "uz vecās Krievijas nodibināšanu ar intervencijas, blokādes un citu līdzekļu palīdzību". Pēc viņa domām, tikai 1920. gada decembra beigās Francija atteicās no savas agrākās politikas un iestājās par Baltijas valstīm. Viņš uzsvēra, ka tā bija Francijas valdība, kas 29. decembrī izsūtīja pieprasījumus citām lielvalstīm atzīt Baltijas valstis *de iure*. (Meierovics Z. A. Latvijas pirmā ārlietu ministra darbības atcerei veltīts rakstu krājums. - R., 1935. - 343. lpp.)

Izskaidrojot franču politiku minētajā jautājumā, savukārt Latvijas priekšstāvis Parīzē O. Grosvalds ziņojumā uz Rīgu (1921. g. 9. februāris) rakstīja, ka "Francijai, no vienas puses, nebija vairs nekādu pienākumu pret savu bijušo krievu "sabiedroto", jo tāds pēc Vrangaļa krišanas vairs nebija reprezentēts, bet, no otras puses, Baltijas valstis bija izrādījušas savu dzīvības spēju un noder (franču skatījumā - I. F.) par labu barjeru sarkanās Krievijas un Vācijas starpā". (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 121. l. - 12. lp.)

33 Pieminētajā ziņojumā O. Grosvalds, raksturojot Antantes Augstākās padomes lēmumu, pievērsa uzmanību diviem momentiem: "Latvija atzīta uzreiz no piecām sabiedroto valstīm", un tā "atzīta bez jebkādiem priekšnoteikumiem." (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 121. l. - 16. lp.)

34 Līdz 1922. gada beigām Latviju *de iure* atzina 28 valstis.

35 Vācijas Ārlietu ministrijas (*Auswärtiges Amt*) IV nodaļā sastādītajā pārskatā (1930. g. 26. novembris), piemēram, bija uzsvērts, ka 20. gados Vācija visādi centās aizkavēt nomaļvalstu bloka (*Nord-Südblock der gesamten Randstaaten*) izveidošanos Polijas virsvadībā, kas vairāk vai mazāk būtu pakļauts franču vai angļu ietekmei. (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (turpmāk - PAAA). - R 84 613. - K 663 399).

36 Iepriekšējā atsaucē minētajā pārskatā tika ļoti trāpīgi raksturota arī PSRS Austrumeiropas politika 20. gados. *Auswärtiges Amt* skatījumā tā bija virzīta uz to, lai aizkavētu Baltijas valstu savienības veidošanos Varšavas virsvadībā, uzturētu spēkā poļu-lietuviešu konfliktu Viļņas dēļ, vājinātu Austrumeiropas mazo valstu

kontakts ar Rietumu lielvalstīm un Tautu Savienību un nostiprinātu savu ietekmi nomaļvalstīs un Somijā, slēdzot ar katru no tām atsevišķus līgumus. (PAAA. - R 84 613. - K 663 394.)

37 *Modus vivendi* - noteikumi, kas dod iespēju nodibināt, kaut arī uz neilgu laiku, normālas attiecības starp divām pusēm.

38 Lokarno konferencē tika sagatavoti un apspriesti vairāki līgumi - t.s. Lokarno līgumi. Galvenais no tiem - Reinas pakts (Vācijas līgums ar Beļģiju, Franciju, Itāliju un Lielbritāniju) paredzēja Reinas demilitarizētās zonas saglabāšanu (to noteica 1919. gadā parakstītais Versaļas miera līgums) un Vācijas rietumu robežas garantēšanu. Lokarno līgumi neuzlika nekādas saistības Vācijai sakarā ar tās austrumu robežu un negarantēja tās negrozāmību.

39 "Brīvā Zeme". - 1925. - 14. nov.

40 Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atziņas un atmiņas. II sēj. Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas lielais laiks. - Lidingo, 1963. - 360. lpp.

41 Savu projektu F. Cielēns 1934. gadā novērtēja šādi: "Manā projektā nebija visos sīkumos atdarināts Lokarno līgums - jo Krievija nav Tautu savienības loceklis - bet tajā bija ielikta tā pati pamatdoma, kas Lokarno līgumā. Šādā vai citā juridiskā formulējumā Francija, Anglija, Vācija un Krievija uzņemtus garantēt Latvijas un Igaunijas - un, ja iespējams, arī Lietuvas - neatkarību un teritoriālo neaizskaramību. Tam būtu jānotiek līguma veidā, ko parakstītu kopēji visas šīs sešas resp. septiņas valstis" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 473. lp.).

42 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I. - Stokholma: Daugava, 1982. - 242. lpp.

Atceroties, kāda bija lielvalstu ārlietu ministru nostāja pret Baltijas Lokarno plānu, F. Cielēns 1934. gadā rakstīja: "Vispirms runāju ar Aristīdu Briānu. Viņš ierosinājumam principā piekrita, bet atzina, ka katrā ziņā vajadzētu pievilkt Poliju, ja arī ne kā garantējamo, tad katrā ziņā kā garantu.

Tad runāju ar Ostenu Čemberlenu. No viņa dabūju noraidošu atbildi. Anglijās ārpolitikas tradīcijās esot tas, ka tā uzņemoties tikai tādus pienākumus, kurus tā katrā ziņā varot pildīt. Ja, Lokarno līgumu slēdzot, tā esot noraidījusi Polijas rietumu robežu garantiju, tad ne tikai tāpēc, ka Vācija pretojusies šo robežu brīvprātīgai atzīšanai, bet arī tamdēļ, ka paredzamā laikā nekādus konkrētus pienākumus tālāk par Reinu nevarot uzņemties.

No Šrēzemaņa nesaņēmu noraidošu atbildi, bet viņš teica, ka bez tuvākas apspriešanas Berlīnē viņš nevarot nekā solīt. Personīgi viņš domā, ja citas lielvalstis - laikam tika domāta Krievija - piekritīšot, tad Vācija būšot dabūjama.

No krieviem noteiktas atbildes nedabūju - ne jā, ne nē. Nekādu interesi viņi par šo projektu neizrādīja. Viņu izturēšanās pret šo ideju bija nogaidoši - noraidoša" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 473. - 474. lp.).

43 Briāna-Keloga pakts tika parakstīts 1928. gada 27. augustā Parīzē. Nosaukts pakta iniciatoru - ASV valsts sekretāra F. Keloga un Francijas ārlietu ministra A. Briāna - vārdā. Paktu parakstīja 48 valstis.

44 Lai gan, piemēram, Francija bija viena no militāri spēcīgākajām Eiropas lielvalstīm, tā 20. gados savu drošību bija pārproģinājusi ar trim dažādiem starptautisko līgumu veidiem: 1) Tautu Savienības paktu; 2) politiski militārajām savi-

enībām ar Poliju un Mazo Antanti; 3) ar Lokarno līgumu, kas paredzēja, ka Anglija un Itālija garantē franču-vācu robežas neaizskaramību.

45 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 118. lp.

46 Stegmanis A. Amicus Plato, sed magis amica veritas. - "Neatkarīgā Latvija" - kāda tā bija. - R.: Avots, 1987. - 163. lpp.

47 Krieviņš E. Viņās dienās. - Melburna: Austrālijas Latvietis, 1966. - 163. lpp.

48 Turpat. - 184. lpp.

Šķiet, ka Latvijas "ienaidnieku jautājumā" ievēribas cienīga ir arī Latvijas pastāvīgā delegāta Tautu Savienībā J. Feldmaņa ieņemtā nostāja: "Kas attiecas uz abiem pārējiem mūsu lieliem kaimiņiem - Vāciju un Krieviju -, tad viņas laikam nekad sevišķi draudzīgas nebūs. Zināmos laikmetos mēs jutīsimies apdraudēti no Krievijas, bet citos atkal no Vācijas pusēs. Tagadējam stāvoklim, kad draudi nāk no Vācijas un krievs stāv sargeņģļa lomā, ir pārejošs raksturs. Mūsu īstais pretinieks tomēr vienmēr būs Krievija" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 275. lp.).

49 Turpat. - 4. apr. - 6508. l. - 22. lp.

50 1933. gadā, piemēram, Latvija noslēdza tirdzniecības līgumus ar PSRS un Lietuvu, kā arī noregulēja saimniecisko konfliktu ar Vāciju ("sviesta karu"), kuram gan bija izteikti politiska nokrāsa: Vācijas valdība 10. jūnijā aizliedza Latvijas sviesta importu, jo Latvijā 3. jūnijā bija iesācies vācu preču boikots, kuru kā cīņas akciju pret vācu fašismu organizēja sociāldemokrāti un ebreju partijas. Savukārt 1934. gadā, kā izteicās intervijā Latvijas preses pārstāvjiem (1933. gada 29. decembris) ārlietu ministrs V. Salnais, "jānokārto un jāpārkaro mūsu saimnieciskās attiecības ar Angliju, Franciju un Poliju" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 5817. l. - 1. lp.).

51 1933. gada 19. jūlijā, uzstājoties pa radio, Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais norādīja: "Pēc nacionālsociālistu nākšanas pie varas Vācijā itin visās Eiropas valstīs bij konstatējama lielākā vai mazākā mērā zināma nervozitāte, jo, zinot nacionālsociālistu politisko pagātņi un šīs kustības vadoņu agrākās runas un grāmatas, itin dabīgi varēja domāt, ka taisni starptautiskajā politikā Vācijas jaunā vara tagad mēģinās attaisnot savus agrākos solījumus vācu tautai. Varēja domāt, ka tagad Vācija krasi uzstāsies gan par miera līgumu revīziju, ciktāl šie līgumi ietver Vācijai nepatīkamus teritoriālus nosacījumus. Tāpat bija sagaidāms, ka Vācija nesamierinoši uzstāsies atbrūošanās resp. bruņošanās samazināšanas jautājumos, prasot sev tūlīt vienādas tiesības un stāvokli ar visām pārējām Eiropas valstīm bruņošanās tiesību ziņā" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 5538. l. - 16. lp.).

52 Turpat. - 2754. f. - 3. apr. - 3024. l. - 4., 12. lp.

53 Turpat. - 7. lp.

54 Turpat. - 3029. l. - 8. lp.

55 Geiss I. Geschichte im Überblick. - S. 412.

56 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3024. l. - 3. lp.

57 Romas (četru valstu vai četru) pakts - Lielbritānijas, Francijas, Vācijas un Itālijas līgums, kuru sāka izstrādāt 1933. gada martā, bet parakstīja šī paša gada 15. jūlijā Romā. Līguma mērķis bija panākt saskaņotas politikas īstenošanu starptautisko strīdu jautājumos. Francijas parlaments paktu neratificēja, tas nestājās spēkā.

58 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3024. l. - 5. lp.

59 Turpat. - 8. lp.

60 Turpat. - 9. lp.

61 Turpat. - 12. lp.

62 Krievijas-Lietuvas miera līgums (1920. g. 12. jūlijs) un Polijas-Lietuvas līgums (1920. g. 7. oktobris) atzina Viļņu un tās apgabalu par Lietuvas sastāvdaļu. Ignorējot šos līgumus, poļu karaspēks ģenerāļa L. Želigovska vadībā 1920. gada 9. oktobrī ieņēma Viļņas apgabalu. Sākotnēji tur tika izveidota Centrālās Lietuvas valsts, kuru 1922. gadā iekļāva Polijas sastāvā. Lielvalstis (Anglija, Francija u. c.) Viļņas konfliktā atbalstīja Poliju, un t. s. sūtņu konference (Versaļas līguma izpildes komiteja) 1923. gada 15. martā pieņēma lēmumu par Viļņas apgabala nodošanu Polijai. Lietuva šo lēmumu neatzina.

63 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3024. l. - 6. lp.

64 1926. g. 7. jūlijā Vācijas Ārlietu ministrija (*Auswärtiges Amt*) saņēma no vācu sūtniecības Rīgā rakstu "Nomaļvalstu problēmas jaunākais risinājums", kuru vajadzēja publicēt avīzē "*Königsberger Allgemeine Zeitung*". Šajā rakstā bija uzsvērts, ka Anglija "nekad nav nopietni domājusi politiski un militāri aizstāvēt nomaļvalstis" (PAAA. - R 312 641. - S. 11).

65 Kā liecina vairāki dokumenti, piemēram, Latvijas sūtņa Parīzē V. Šūmaņa ziņojums ārlietu ministram K. Zariņam (1932. g. 9. decembrī), daudzi latviešu politiķi uzskatīja, ka Rīgai nav ieteicams attīstīt ciešus politiskus kontaktus ar Franciju, jo tas Latviju "tuvinātu Polijai un līdz ar to ierautu konfliktā ar Padomju Krieviju" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 304. lp.).

66 Mažino līnija (nosaukta kara ministra A. Mažino vārdā) - Francijas aizsardzības nocietinājumu sistēma pie Vācijas robežas, kas celta no 1929. gada līdz 1934. gadam. Tās garums ir ap 380 kilometriem.

67 Oberländer E. Ostmitteleuropa zwischen den Kriegen. // Hitler - Stalin - Pakt 1939. Das Ende Ostmitteleuropas. - Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1989. - S. 23.

68 1933. gadā bez nozīmīgiem konkrētiem rezultātiem beidzās vairākas starptautiskās sanāksmes: monetārā un ekonomiskā konference Londonā, atbrūņošanās konference, Tautu Savienības 14. asambleja u.c. Gandrīz neviena no tolaik aktuālām starptautiskām problēmām netika atrisināta. Intervijā preses pārstāvjiem 1933. gada 29. decembrī Latvijas ārlietu ministrs V. Salnais norādīja, ka "brūņošanās nastu atvieglošanā, saimnieciskās autarkcijas un ekonomiskā haosa izbeigšanā, pasaulē miera organizēšanas iestāžu nostiprināšanā un viņu autoritātes pacelšanā pie jaunā gada sliekšņa stāvam vēl grūtāku uzdevumu priekšā, nekā veco gadu aizvadot" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 5817. l. - 1. lp.).

69 Par savu ieceri publicēt kopā ar Poliju deklarāciju PSRS savlaicīgi neinformēja pašas garantēt paredzētās valstis. Maskava to izdarīja tikai *post factum* pēc Varšavas pieprasījuma. Kā izriet no vācu sūtņa Rīgā G. Marciusa ziņojumam (1934. gada 11. janvāris) uz Berlīni pievienotajiem materiāliem, Polija nevēlējās pārkāpt savu principu - "neko neizlemt par trešām valstīm bez to ziņas un piekrišanas" (PAAA. - R 31 276. - E 495 192.).

70 1933. g. rudenī iesākās Vācijas un Polijas sarunas par abu valstu attiecību noregulēšanu, kas līdz tam bija ļoti saspīlētas, jo Berlīni neapmierināja Versaļas līgumā fiksētā vācu austrumu robeža. Par attiecību uzlabošanu ar Varšavu Ā. Hitlera

valdība izšķīrās, vadoties no tīri taktiskiem apsvērumiem. Berlīni, piemēram, tolaik uztrauca preventīvā kara iespējamība no Polijas puses.

Kas attiecas uz Vācijas nostāju pret PSRS un Polijas politiku Baltijā, tad tā bija ironiski vēsa. *Auswärtiges Amt* valsts sekretārs B. fon Bilovs 1934. g. 12. februārī rakstīja vācu sūtnim Maskavā R. Nadolnijam, ka viņš, lai raksturotu M. Litvinova Baltijas politiku, izvēlētos šādu motu: "ar to nevar iebaidīt" (Akten zur deutschen auswärtigen Politik (turpmāk ADAP) 1918. - 1945. - Serie C. - BdII, - Göttingen: Ruprecht, 1973. - S. 465).

71 Latvijas sūtnis Helsinkos V. Šūmanis, aplūkojot PSRS un Polijas demaršu, 1934. gada 23. janvāra ziņojumā ārlietu ministram V. Salnajam atzīmēja, ka "deklarācijas pieņemšanas gadījumā praktiskās politiskās sekas no tā būtu bijušas mūsu pakļaušanās Krievijas-Polijas iespaidam" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 415. lp.).

72 PAAA. - R 31 276. - E 495 223.

73 Padomju-poļu ierosinājumam piekrita vienīgi Lietuva. Somija to asi noraidīja. Ziņojumā Latvijas ministru prezidentam K. Ulmanim (1934. g. 24. aprīlis) sūtnis Helsinkos V. Šūmanis rakstīja, ka "decembra beigās somi pateikuši krieviem un poļiem tik kategorisku "nē", ka Somijas ārlietu ministrs A. Haksels cerot, ka "tie ar priekšlikumiem pie viņa vairāk negriezīšoties" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 328. lp.).

74 PAAA. - R 31 276. - E 495 225.

75 Tā šo PSRS un Polijas diplomātisko soli novērtēja vācu sūtnis Maskavā R. Nadolnijs savā 1934. gada 16. janvāra ziņojumā Vācijas ārlietu vadībai (PAAA. - R 31279. - S. 173).

76 Par to, kādus potenciālus draudus Baltijas valstīm slēpa PSRS ārlietu tautas komisāra M. Litvinova priekšlikums Polijai kopīgi ar Padomju Savienību garantēt Latvijas, Igaunijas, Lietuvas un Somijas neatkarību, raksta savos memuāros toreizējais Latvijas bankas padomes priekšsēdētājs A. Klīve: "Tas nepatīkamākais šīnī krievu akcijā bija tas, ka Litvinova sarunas notika bez ieinteresēto valstu ziņas, aiz Latvijas, Lietuvas un Igaunijas muguras. Tas katram politiķim un diplomātam rādīja, ka pēc agresoru konvencijas parakstīšanas Maskava patiesi ar mums sāk rīkoties pēc sava prāta pāri mūsu galvām. Otrkārt, Litvinova ierosinājums rādīja, ka aiz nevainīgas garantijas formulas slēpās pavisam kas cits. Ja garantija bija domāta tā, kā tā izteikta priekšlikumā, tad to nebija ko slēpt no pašām ieinteresētām valstīm - Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Slepēnības fakts turpretim liecināja, ka Litvinova patiesais nolūks bija zem garantijas maskas Baltijas valstis sadalīt iespaidu sfērās, līdzīgi tam, kā to darīja Ribentrops un Molotovs (Klīve A. Latvijas neatkarības gadi. - Grāmatu Draugs, 1976. - 312. lpp.)

77 PAAA. - R 31 276. - E 495 247.

78 Turpat. - E 495 276.

79 No Latvijas diplomātiem padomju-poļu akciju (pretēji oficiālajai nostājai) atzinīgi vērtēja sūtnis Parīzē F. Cielēns. Pēc viņa domām, Latvijai vajadzēja izmantot piedāvāto deklarāciju, lai ierosinātu noslēgt formālu līgumu, kuru parakstītu PSRS un Polija, kā arī trīs Baltijas valstis, un kas "garantētu šo trīs valstu politisko neaizskaramību un teritorijas neaizskaramību". F. Cielēns uzskatīja, ka Ārlietu

ministrija varēja pamēģināt piesaistīt par garantiem arī citas lielvalstis, piemēram, Franciju, Angliju un pat Vāciju. Ja tas neizdotos, tad Latvijai, kā viņš rakstīja ziņojumā uz Rīgu 1934. gada 8. janvārī, pietiktu ar "Krievijas un Polijas garantiju, kura arī pati par sevi būtu svarīgs faktors miera un *status quo* garantēšanā Baltijas jūras ziemeļu austrumos" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 442. lp.).

80 1934. gada 8. februārī Latvijas sūtis Berlinē E. Krieviņš informēja Ārlietu ministriju, ka viņš vakar dineja pie Vācijas prezidenta P. Hindenburga tiesībs ar kancleru Ā. Hitleru, ārlietu ministru K. fon Neirātu un valsts sekretāru B. fon Bilovu, kuri strikti nolieguši, ka vācu-poļu līgums skartu trešo valstu intereses (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3062. l. - 68. lp.).

Telegrammā *Auswärtiges Amt* (1934. g. 9. februāris) vācu sūtis Rīgā G. Marcuss norādīja, ka šis E. Krieviņa ziņojums par sarunu ar kancleru "esot ļoti apmierinošs" (PAAA. - R. 84 620. - S. 1).

81 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3042. l. - 43. lp.

82 Turpat.

83 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3042. l. - 43. lp.

84 J. Lipskis - Polijas vēstnieks Berlinē. -

85 K. fon Neirāts - Vācijas ārlietu ministrs.

86 Pistohlkors G. V. *Der Hitler-Stalin-Pakt und die Baltischen Staaten // Hitler-Stalin-Pakt 1939. Das Ende Ostmitteleuropas: - Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1989. - S. 84.*

87 Rauch G. von *Geschichte der baltischen Staaten. - S. 168.*

88 PSRS Eiropas politiku būtiski ietekmēja Tokijas darbība. Pēc japāņu agresijas Mandžūrijā 1931/32. gadā gan vēl nesevoja Maskavas attieksmes maiņa pret *status quo* Austrumeiropā, Tautu Savienību un sadarbību ar Rietumu valstīm. Pārvērtības Maskavas politikā iezīmējās 1933/34. gadā paralēli poļu-vācu, poļu-japāņu, kā arī japāņu-vācu attiecību uzlabošanās procesam.

To, ka japāņu faktoram bija svarīga lomā PSRS ārpolitikā, bieži uzsvēra arī Latvijas diplomāti savos ziņojumos. Piemēram, 1934. gada 9. jūnijā sūtis Maskavā A. Bilmanis rakstīja uz Rīgu, ka tik ilgi, kamēr "nav nokārtotas PSRS attiecības ar Japānu, PSRS svēts uzdevums ir nodrošināt savu stāvokli rietumu frontē, un ne vien nodrošināt, bet dabūt iespēju sarunāties ar Eiropas lielvalstīm, lai novērstu šo lielvalstu sāpīgos sarunātos ar Japānu" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 219. lp.).

89 Andersons E. Ārpolitika. - 414. lpp.

90 Šī uzdevuma svarīgumu īpaši pasvītēja ministru prezidents K. Ulmanis savā programmas runā, kuru viņš teica Saeimā 1934. gada 16. martā (skat.: Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. - VIII sesija. - R.: 1934. - 799. sleja).

Arī Latvijas diplomātiskajā sarakstē bieži tika akcentēta Baltijas antantes izveidošanas lietderība. Tā, piemēram, sūtis Helsinkos V. Šūmanis 1934. gada 6. martā rakstīja uz Rīgu: "Par Baltijas valstu visciešākās savienības nepieciešamību gan Latvijā nav ne mazāko domstarpību. Šis jautājums jāprojām paliek Latvijas svarīgākais un neatliekamākais ārpolitikas uzdevums.." (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 345. lp.).

91 Vēl 1933. gadā Kauņas politiskajās aprindās valdīja ieskaits, ka savienība ar Latviju un Igauniju, kur jūtama stipra poļu ietekme, apgrūtinās Lietuvas ārpolitikas

centrālās problēmas (Viļņas jautājums) atrisināšanu (sīkāk skat.: Sīpols V. *Dzimtenes nodevība.. - 27. lpp.*).

92 Pēc Pirmā pasaules kara Eiropas diplomātu aprindās valdīja uzskats, ka Klaipēdas (Mēmeles) apgabalu, kuru sauca arī par Mazo Lietuvu, varētu atdot kā kompensāciju Lietuvai, ja tā atteiktos no Viļņas. 1923. gada 18. februārī vēstnieku konference pieņēma lēmumu, ka Klaipēdas apgabals ir jāiekļauj Lietuvas sastāvā. Starpkaru periodā vairāki Latvijas diplomāti tomēr uzskatīja šo apgabalu par vācu teritoriju. Piemēram, sūtis Tallinā R. Liepiņš 1933. gada 21. decembrī rakstīja uz Rīgu: "Lietuva Vācijai ir tuvāk nekā mēs. Tā ir, kaut arī nelielā mērā, profitējusi no Vācijas uz Versaļas miera līguma pamata un tai par svešas mantas turēšanu (runa ir par Klaipēdas apgabalu - I. F.) nāksies atbildēt pirmajai" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3032. l. - 27. lp.).

93 Turpat. - 49. lp.

94 "Valdības Vēstnesis". - 1934. - 28. martā.

95 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 49. lp.

96 Turpat.

97 "Valdības Vēstnesis". - 1934. - 26. sept.

98 Mazā antante, kas tika izveidota 1921./22. gadā, faktiski bija Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas un Rumānijas aizsardzības savienība pret Ungāriju. Šis valstis baidījās no ungāru revizionisma, jo Trianonas miera līguma rezultātā bija ieguvušas teritorijas, kas agrāk atradās Austroungārijas pakļautībā.

99 1934. gada februārī Grieķija, Dienvidslāvija, Rumānija un Turcija noslēdza Balkānu paktu, kas bija orientēts pret eventuālo bulgāru revizionismu.

100 Dunsdorfs E. *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mōcekļis. - Stokholma: Daugava, 1978. - 374. lpp.*

101 Šo memorandu Vācijas Ārlietu ministrijas vadība uzskatīja par ļoti svarīgu. Tas tika piesūtīts vācu sūtņiem Maskavā, Tallinā, Kauņā, Varšavā, Helsinkos, Stokholmā un Kopenhāgenā (PAAA. - R 84 613. - S. 3.).

102 Turpat.

103 1934. g. 17. jūlijā tika parakstīts jauns Latvijas un Anglijas tirdzniecības līgums. Vienlaikus tika nokārtots arī Rīgas pilsētas parāda jautājums Lazaru bankai Londonā. (Sīkāk skat.: Zunda A. *Lielbritānija un Baltijas valstis 1933. - 1935. g. - R.: LVU, 1989. - 22. lpp.*)

104 PAAA. - R 84 613. - S. 3.

105 Vairākos avotos atspoguļojas PSRS attieksmes maiņa pret Baltijas valstu sadarbību. Piemēram, 1934. gada 31. janvārī Latvijas ģenerālkonsuls Ņujorkā A. Ļūle ziņoja uz Rīgu, ka viņam bijusi saruna ar ASV valsts departamenta Austrumeiropas nodaļas vadītāju, no kura iegūta šāda informācija: "PSRS esot grozījusi savu politiku pret Baltijas valstīm tādā veidā, ka vairs negribot pretoties triju Baltijas valstu blokam vai savienībai. PSRS tagad pat gribot veicināt šādas savienības nodibināšanu, lai Baltijas valstis būtu pietiekoši stipra barjera pret Vāciju" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 3950. lp.).

Līdzīgas atziņas lasāmas arī vācu sūtņa Maskavā R. Nadolnija ziņojumā *Auswärtiges Amt*, kas datēts ar 1934. gada 10. janvāri. Sūtis rakstīja, ka sāka principiāli mainīties Maskavas noskaņojums pret "nomaļvalstīm": agrāk tā bija

pārliecināta, ka ar visiem spēkiem, īstenojot *divide et impera* politiku, jāaizkavē Baltijas valstu sadarbība, turpretī tagad "ši valstu grupa krievu acīs" ieguvusi lielu ievēribu kā iespējams PSRS aizsargvalnis pret "agresīvo nacionālsociālismu", kurš būtu jāaizstāv un jāsaģlabā" (PAAA. - R 31 276. - E 495 171).

106 Pistohtkors G. V. Der Hitler-Stalin-Pakt und die Baltischen Staaten. - S. 84.

107 E. Dunsdorfs norāda, ka visas Baltijas valstis kopā varētu izstādīt 550 000 vīru, kas būtu ievērojams spēks starptautiskā mērogā (Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. 447. lpp.).

108 Pistohtkors G. V. Der Hitler-Stalin-Pakt und die Baltischen Staaten. - S. 84.

109 Var atzīmēt, ka Lietuvas diplomāti bieži zondēja Rietumu valstu attieksmi pret iespējamo Baltijas valstu militāro savienību. Saskaņā ar Latvijas sūtņa Anglijā K. Zariņa informāciju, kura izklāstīta viņa ziņojumā K. Ulmanim (1936. g. 13. februāris), Lietuvas ārlietu ministrs S. Lozoraitis, kurš bija ieradies Londonā uz Anglijas karaļa Džordža V bērēm, tiekoties ar britu ārlietu ministru A. Īdenu, viņam jautājis, kā Anglijas valdība skatoties, ja pastāvētu Baltijas valstu militāra savienība. A. Īdens atbildēja, ka angļu valdība apsveiktu šādu militāru savienību, jo tad Baltijas valstu "stāvoklis būtu daudz drošāks un tām nebūtu no katra ārējā vēja jābaidās" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3125. l. - 101. lp.).

110 Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs V. Munterš referātā, kuru viņš nolasiņa Latvijas sūtņu 2. konferencē 1935. gada 28. jūnijā, uzsvēra, ka Igaunija ir "ārpolitiski primitīvi orientēta - pret PSRS, ko padziļina 1924. gada notikumi un ar to sakarā stāvošā pārspīlētā draudzēšanās ar Poliju". Attiecībā uz Lietuvu viņš norādīja, ka tās "politiskā virskārta" ir "bez noteiktas nacionāli patstāvīgas orientācijas un emocionāli sveras uz Krievijas vai Polijas pusi". Pēc V. Muntera domām, "par Igaunijas un Lietuvas sadarbības priekšnoteikumiem runāt nenākas, tie ir tīri negatīvi: strīds ar Igaunijas lielo draugu Poliju un visu Baltiju apdraudošā konflikta iespējamība ar Vāciju" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 126. lp.).

111 Turpat. - 169. lp.

112 turpat. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 474. lp.

113 Turpat.

114 Savā ziņojumā F. Cielēns mēģināja atbildēt arī uz jautājumu, kāpēc Anglija nepiedalītos Baltijas Lokarno līgumā. Uzsverot, ka britu intereses "par 2/3 ir pasaulē ārpus Eiropas un tikai par 1/3 ir Eiropā", viņš norādīja: "Lielbritānija nedrīkst iesaistīties pārāk tālu Eiropas lietās, lai nezaudētu savas svarīgās pozīcijas ārpus Eiropas" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 475. lp.).

115 Dž. Saimons - Anglijas ārlietu ministrs.

116 LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 474. lp.

117 Savu nostāju pret F. Cielēna priekšlikumu J. Feldmanis izklāstīja ziņojumā K. Ulmanim, kas datēts ar 1934. gada 27. maiju.

118 Pakalpojums un pretpakalpojums.

119 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 276. lp.

120 Aplūkojot jautājumu par to, kāds varētu būt Baltijas Lokarno pakta konkrētais saturs, J. Feldmanis norādīja, ka šādam paktam vajadzētu fiksēt attiecīgo lielvalstu (Anglijas, Vācijas, PSRS u.c.) solījumu neuzbrukt Baltijas valstīm, kā arī apņemšanos uzbrukuma gadījumā sniegt tām militāru palīdzību (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065.

l. - 277. lp.).

121 Turpat.

122 Turpat. - 273. lp.

123 Turpat. - 276. lp.

124 Варес Л., Осипова О. Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. - Таллинн: Издательство Эстонской энциклопедии, 1992. - с. 85.

125 Документы внешней политики СССР, М. XVII. - М.: Наука, 1971. - с. 787.

126 ADAP. - Serie C. - Bd. II, 2. - S. 774.

R. Nadolnījs bija trāpijis desmitniekā. Par to, piemēram, liecina Lātvijas sūtņa Helsinkos V. Šūmaņa ziņojums K. Ulmanim par sarunu ar padomju sūtni B. Šteinu, kas notika 1934. gada 28. aprīlī. Šajā dokumentā bija teikts: "Jautāts, kā Maskavā ir uzņemta Berlīnes noraidošā atbilde, sūtnis Šteins man noteikti atbildēja, ka Padomju valdība (sūtnis agriezies no Maskavas pirms trim dienām) saskata šai faktā Vācijas naidīgus nolūkus iepretim Baltijas valstīm. Pēc viņa domām, Vācijas agresīvie nolūki sniedzoties daudz tālāk par Klaipēdas apgabalu. No visas sarunas nopratu, ka Maskava pat ar zināmu gandarījumu ir uzņēmusi Vācijas noraidošo atbildi un ka Padomju valdība plaši izmanto šo faktu, lai stiprinātu Baltijas valstu antagonismu pret Vāciju" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 323. lp.).

127 ADAP. - Serie C. - Bd. II, 2. - S. 729.

128 Turpat. - 730. lpp.

129 Turpat. - 748. lpp.

130 Turpat.

131 Turpat. - 749. lpp.

132 Turpat. - 759. lpp.

133 Latvijas sūtnis Helsinkos V. Šūmanis 1934. gada 24. aprīlī ziņoja uz Rīgu par sarunu ar Somijas ārlietu ministru A. Hakselu, kas viņu informēja par Somijas valdības attieksmi pret PSRS 28. marta priekšlikumu Vācijai. Ziņojumā bija izcelti A. Haksela vārdi, ka "Krievijas mēģinājumi uzņemties Baltijas jūras valstīm par garantu neesot nekas cits kā mēģinājumi iejaukties šo valstu neatkarības jautājumos" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 326. lp.).

134 1934. gada 30. aprīļa ziņojumā K. Ulmanim sūtnis Pārizē F. Cielēns galveno uzmanību pievērsa Vācijas atbildes raksturojumam ("to nevar atzīt par diplomātiski gudru"), kā arī to motīvu izvērtēšanai, kas, viņaprāt, noteica Berlīnes noraidošo nostāju pret Maskavas priekšlikumu. F. Cielēna uztverē Vācijas centieni "paturēt brīvas rokas dažādām varbūtībām" nozīmēja "zināmus draudus Baltijas valstīm un arī Krievijai" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 317. lp.).

Vairāki citi Latvijas sūtņi (L. Ēķis, A. Bilmanis), risinot minēto jautājumu, balstījās uz informāciju par A. Bilmaņa sarunu ar R. Nadolniju, kas notika 1934. gada 25. janvārī. Vācu sūtnis tās laikā bija ļoti atklāts. Viņš atzīmēja, ka Baltijas valstu neatkarību Vācija varētu garantēt tikai tik tālu, "cik jautājums grozītos ap Latviju un Igauniju". Kas attiecas uz Lietuvu, tad tā, pēc R. Nadolnija vārdiem, ir saistījusies ar Klaipēdu, bet "Klaipēdas atņemšanu Vācijai" neviens vācu valdība "ne ar kādu paktu vai deklarāciju" nekad neapstiprinās (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. -

301., 312. lp.).

135 Turpat.

136 Turpat. - 303. lp.

137 Turpat.

138 Turpat. - 304. lp.

139 Latvijas pārstāvis Ženēvā J. Feldmanis, kuram 1934. gada 1. jūnijā bija saruna ar PSRS ārlietu tautas komisāru jautājumā par Austrumu pakta rakstīšanu uz Rīgu, ka, spriežot pēc M. Ļitvinova vārdiem, franči no sākuma nav gribējuši, lai Baltijas valstis piedalītos paktā, jo šīs valstis atrodas eksponētā stāvoklī un nepieciešamības gadījumā "droši vien prasīsot palīdzību", turpretim no tām "liela palīdzība neesot gaidāma" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 235. lp.).

Sarunā ar citu Latvijas sūtni - A. Bilmāni -, kas notika 1934. gada 8. jūlijā, M. Ļitvinovs apgalvoja, ka, pateicoties vienīgi viņa uzstājībai, Francija un Čehoslovākija piekrita uzaicināt Baltijas valstis piedalīties Austrumu paktā, bet vienlaikus strikti atteicās garantēt šādu pakta (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 83. lp.).

140 Ar Austrumu pakta palīdzību franči gribēja iesaistīt Padomju Savienību Eiropas politikā, lai ierobežotu Berlīnes aktivitātes, kas bija vērstas pret Versaļas sistēmu. L. Bartū centās panākt arī PSRS un Polijas tuvināšanos, kas reāli varēja izjaukt Vācijas plānus. L. Bartū politika bija ietekmīgs līdzeklis pret Ā. Hitlera politisko stratēģiju. (Skat.: Deist W., Messerschmidt M., Volkmann H.-E., Wette W. Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges. - Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1989. - S. 719.)

141 Pret šo Austrumu pakta projektu Londona visumā izturējās pozitīvi un to atbalstīja. Noraidoša bija tās attieksme pret Austrumu pakta idejas pirmo variantu, kuru izvirzīja PSRS 1933. gada beigās un kas neparedzēja Vācijas līdzdalību paktā. Angļu uztverē šī priekšlikuma īstenošana nozīmētu antivācu alianses izveidošanu (zināmā mērā atkārtotos situācija, kāda bija pirms Pirmā pasaules kara).

142 Skat.: Andersons E. Ārpolitika I. - 595. lpp.; Počs K. Francijas ārpolitikas galvenie virzieni 30. gadu pirmajā pusē. - R.: Latvijas Universitāte, 1992. - 62. lpp.; Sipols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā 1933 - 1939. - R.: Liesmā, 1976. - 57. - 58. lpp.

143 Deist W., Messerschmidt M., Volkmann H.-E., Wette W. - Ursachen und Voraussetzungen .. - S. 719; Počs K. Francijas ārpolitikas galvenie virzieni .. - 62. lpp.; Документы внешней политики СССР. - т. 17. - с. 469, 470.

144 Внешняя политика СССР. Сборник документов. - т. 3. - М.: 1945. - 724.

145 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 26. lp.

146 Turpat. - 27. lp.

147 Turpat. - 28. lp.

148 Turpat.

149 Turpat. - 6. lp.

Līdzīgas atziņas minētajā jautājumā sastopamas arī citu Latvijas sūtņu ziņojumos. Tā, piemēram, 1934. gada 4. decembrī sūtnis Polijā M. Valters rakstīja uz Rīgu par savu sarunu ar somu sūtni Varšavā Idmani, kuras gaitā somu diplomāts izteica šādu prognozi: "Jūs varat būt droši, reiz Krievijas karaspēks būs Latvijā un, ejot tai cauri,

varēs kaut brīdi apstāties, vairs neaizies" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3066. l. - 40. lp.).

150 Turpat. - 3065. l. - 6. lp.

151 Turpat. - 3066. l. - 224. lp.

152 Turpat. - 3067. l. - 189. lp.

153 Krieviņš E. Viņās dienās.. - 170. lpp.

154 Vigrabs J. Valsts tapšana un starptautisko attiecību izveidošana // Latvija divdesmit gados. - R.: "Pagalms", 1938. - 47. lpp.

155 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3066. l. - 339. lp.

156 Turpat.

157 Krieviņš E. Viņās dienās .. - 171. lpp.

158 Rauch G. von. Geschichte der baltischen Staaten .. - S. 170.

159 Sipols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā .. - 64. lpp.

160 Latvijas diplomāti bieži mēdza atkārtot domu, ka vienīgā valsts, kas franču-krievu plānam piekrit ar entuziasmu un bez ierunām, ir Čehoslovākija. Sūtnis Varšavā O. Grosvalds, mēģinot atsegt šī entuziasma motīvus, savā ziņojumā K. Ulmanim (1934. g. 16. jūlijs) rakstīja, ka Prāga gaida sev zināmus labumus no Austrumu pakta, jo tai nav kopējas robežas ar Krieviju un tā pietiekami labi "nepazīst krievu mentalitāti" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 9. lp.).

161 Rauch G. von. Geschichte der baltischen Staaten. - S. 170.

Sarunā ar J. Feldmani, kas notika Ženēvā 1934. gada oktobra sākumā, poļu pastāvīgais delegāts Tautu Savienībā E. Račinskis uzsvēra, ka galvenais iemesls, kāpēc Varšava nesimpatizē Austrumu paktam, ir "vācu rezervēšanās". Pēc poļu diplomāta domām, pakts ir nozīmīgs vienīgi Francijai, jo tā iegūst jaunu sabiedroto pret Vāciju, un proti, - Padomju Krieviju. Polija šādu sabiedroto, kā norādīja Račinskis, nevēlas, jo tā to uzskata par bīstamāku nekā Berlīni, un kara gadījumā ar Vāciju nemaz vēl nevarot zināt, kurš no uzdevumiem izrādīsies grūtāks: vai iztriekt no valsts iebrucēju - vācietis, vai "aizdabūt prom palīdzīgo roku sniedošo komunistu - krievu" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 10831. l. - 266. lp.).

162 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3066. l. - 101. lp.

163 Andersons E. Ārpolitika I. - 535. lpp.; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 160. lp.

164 P. Lavāls - Francijas ārlietu ministrs.

165 LVVA - 2574. f. - 3. apr. - 3066. l. - 549. lp.

166 Документы внешней политики СССР. - т. 17. - с. 725 - 726.

167 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3066. l. - 549. lp.

168 Saskaņā ar Versaļas miera līguma noteikumiem Sāras apgabalu atdalīja no Vācijas un uz piecpadsmit gadiem nodeva Tautu Savienības pārvaldē. 1935. gada 13. janvārī šajā apgabalā notika iedzīvotāju aptauja par turpmāko tā statusu. 90,36 procenti no Sāras apgabala iedzīvotājiem nobalsoja par atkalapvienošanos ar Vāciju, 8,81 procenti izteicās par *status quo* saglabāšanu; bet 0,40 procenti - par iekļaušanos Francijas sastāvā (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 526. lp.).

169 1935. g. 7. janvārī Itālija un Francija noslēdza vienošanos par kolonijām. Daudzi diplomāti toreiz maldīgi domāja, ka līdz ar to Itālija pilnīgi iekļāvusies "antirevizionistisko lielvalstu grupā".

170 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3066. l. - 549. lp.

171 Turpat. - 424. lp.

172 Turpat.

173 Turpat. - 550. lp.

174 Turpat.

175 Turpat. - 3079. l. - 199. lp.

176 Turpat. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 536. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 163. - 168. lp.

177 1935. g. martā Vācija paziņoja, ka neievēros Versaļas līgumā noteiktos aizliegumus kara aviācijas izveidē, ievēda vispārējo karaklausību un uzsāka masu armijas formēšanu.

178 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 87. lp.

179 Turpat. - 84. lp.

180 Turpat. - 54. lp.

181 Ja Baltijas valstis pieņemtu PSRS 6. aprīļa priekšlikumu, tad krievu un vācu konfrontācijas apstākļos tās zaudētu iespēju būt neitrālām attiecībās ar Vāciju un Padomju Savienību, bet nonāktu PSRS aizbildniecībā un antivācu pozīcijās. Neskatoties uz to, atsevišķi Latvijas diplomāti, piemēram, A. Bīlmanis, principā pozitīvi uzņēma padomju ierosinājumu. Taču, ņemot vērā to, ka Austrumu pakts franču un krievu redakcijā paredzēja savstarpējās palīdzības saistības un dalībvalstu piekrišanu sveša karaspēka caurlaišanai, arī viņu uztrauca "krievu karaspēka problēma". 1935. gada 17. aprīlī viņš rakstīja uz Rīgu: "Vienīgās bažas ir par to, ka PSRS karaspēks, ja tas reiz atradīsies uz Latvijas teritorijas, vairs negribēs brīvprātīgi aiziet vai arī kāda pēkšņi radusies komunistu komiteja varētu proklamēt sevi par valdību un aicināt šo karaspēku palikt." A. Bīlmanis ieteica Latvijas ārlietu vadībai šādu variantu paturēt vērā un mēģināt pret to nodrošināties, noslēdzot saistībā ar Austrumu paktu, kas pilnīgi būtu pakļauts Tautu Savienībai, arī vēl speciālu nolīgumu, kas paredzētu palīdzības veidu Baltijas valstīm, un to, kā šī palīdzība likvidējama (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 59. lp.).

182 Sīpols V. Dzimentēns nodevība. - 97. lpp.

183 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 64. lp.

184 Turpat. - 54., 66. lp.

185 Vairāki Latvijas diplomāti nebija īpašā sajūsmā par 1935. gada 2. maijā noslēgtu padomju-franču savstarpējās palīdzības līgumu. Viņi jutās tā, it kā Parīze būtu piekrāpusi Baltijas valstis. Liekas, ka vislabāk šīs izjūtas ir izdevies izteikt Latvijas sūtnim Francijā O. Grōsvāldam. 1934. gada 4. maijā viņš rakstīja K. Ulmanim: "Attiecībā uz Franciju nevar noliegt, ka tā šinī brīdī savos plānos ar Baltijas valstīm nerēķinājās. Šai ziņā noticis lūzums. Mēs esam atstāti "ceļa malā". Vai tas mums ir izdevīgi vai ne, tas vēl šai brīdī nav skaidri saredzams, un par to var būt dažādas domas" (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 543. lp.).

Vīlies franču politikā bija arī V. Munters. Jo kā gan citādi var izskaidrot viņa "dusmīgo" frāzi, kuru viņš izmeta debatēs par Latvijas starptautisko stāvokli, kas notisinājās 2. sūtņu konferencē (1935. g. 2. jūlijs): "Francijas konsultācija un garantija mums nav vajadzīga. Kā drošības faktoru mēs Franciju izslēdzam" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 182. lp.).

Dīvaini, ka Latvijas diplomāti nesaskatīja (vai nevēlējās saskatīt) PSRS un Francijas attiecību uzlabošanās procesā Baltijas valstīm bīstamu tendenci. Jo nepavisam pilnīgi nebija izslēgta iespēja, ka abu lielvalstu tuvināšanās varētu aiziet tik tālu, ka Parīze apmaiņā pret kaut kādām kompensācijām būtu ar mieru "izandelēt" Latviju, Lietuvu un Igauniju Padomju Savienībai.

186 Документы внешней политики СССР. - т. 18. - с. 362.

187 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 24. lp.

Latvijas diplomāti šo daudzpusējā līguma variantu parasti dēvēja par Austrumu paktu uz Strēzas bāzes. Piemēram, pārskatā par Latvijas sūtniecības darbību Maskavā A. Bīlmanis 1935. gada 1. jūlijā atzīmēja, ka viņš ir vedis sarunas ar padomju diplomātiem par Austrumu paktu, kas "beidzot nonāca Strēzas stadijā" (*non aggression, consultation, non assistance*) (LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 380. l. - 40. lp.).

188 Kā liecina vācu valdības 1935. gada 25. maija memorands, Berlīnē uzskatīja, ka, noslēdzot PSRS un Francijas savstarpējās palīdzības līgumu, tika pārkāpts Lokarno pakts (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 28. lp.). Šo atzinumu tā vēlāk izmantoja kā formālu ieganstu, lai atteiktos uzturēt spēkā savu 12. aprīļa paziņojumu (ADAP. - Serie C. - Bd. IV, 2. - S. 417).

189 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 36., 38. lp.

190 Saskaņā ar šo vienošanos Vācija ieguva tiesības uzbūvēt jūras kara floti 35 procentu apmērā no angļu flotes. Neapšaubāmi, ka tas bija vācu diplomātijas panākums, kuru vairākas Eiropas valstis uztvēra kā nepatīkamu pārsteigumu. Daudzu valstu politiķi bija pārliecināti, ka Vācija tagad kļūs par noteicēju Baltijas jūrā. Šādas noskaņas dominēja arī Latvijā, lai gan tās presē parādījās arī izsvērtāki 18. jūnija vienošanās vērtējumi. Tā, piemēram, A. Bergs žurnālā "Burtnieks" publicēja rakstu "Lielās politikas līnijas 1935. gadā", kurā atzīmēja, ka flotes nolīgums, lai gan ar to Anglija sankcionēja Versaļas miera līguma militāro klauzulu neievērošanu, vienlaikus nozīmē arī bruņošanās ierobežojumu ("Burtnieks". - 1936. - Nr. 1. - 10. lpp.).

191 Andersons E. Ārpolitika II. - 601. lpp.

192 PAAA. - R. 84 404. - S. 7.

193 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 112. lp.

V. Munters arī pasvītroja, ka tieši šī starptautiskā stāvokļa "nenoteiktība", kas ir saistīta ar neiespējamību atšifrēt turpmāko Vācijas politiku, traucējot konstatēt, vai Latvijai "draud" "vācu vai krievu uzbrukums".

194 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 183. lp.

195 Turpat. - 129. lp. Pēc V. Muntera domām, ja Latvija noslēgtu savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS, tad Vācijai nebūtu tiesības to uzskatīt kā pret sevi vērstu, jo tā pati atkāpjas no Strēzas deklarācijā izteiktajiem priekšlikumiem.

196 Latvijas pastāvīgais pārstāvis Tautu savienībā J. Feldmanis, kurš atradās jūtāmā M. Ļitvinova ietekmē un pozitīvi vērtēja Maskavas pakta politiku, sūtņu konferencē kritizēja Latvijas atturīgo nostāju pret padomju 6. aprīļa ierosinājumu. Uzsverot, ka toreiz "krievi neliekuļoti vēlējas mūsu dalību Austrumu paktā arī bez Polijas un Vācijas", viņš iestājās par šīs "kļūdas" labošanu: "Līguma (ar PSRS - I. F.) slēgšanas iniciatīva būtu jāņem savās rokās Baltijas valstīm kā tieši ieinteresētām. Gaidīt uz citu iniciatīvu ir bez izredzēm, jo franči līgumā ar Baltijas valstīm nav ieinteresēti, bet krievi, domājams, neko nedarīs, pirms nav guvūši iespaidu, ka Balti-

jas valstis mainījušas savu rezervēto stāvokli" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 218. lp.).

197 Uzstājoties sūtņu konferencē 1935. gada 1. un 2. jūlijā, sūtnis Maskavā A. Bilmanis pasvītroja, ka Latvijai, ja Parīze un Londona tam piekrit, nevajadzētu baidīties slēgt tādu līgumu ar PSRS, kādu 1935. gada maijā parakstīja Francija. Pēc viņa domām, šāds līgums, it īpaši, ja piedalās Francija, nostiprinās Latvijas drošību (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 166., 180. lp.).

Interesanti atzīmēt, ka pārskatā par Latvijas sūtniecības Maskavā darbību, kas tika sastādīts 1935. gada jūnija beigās, A. Bilmanis aizstāvēja nedaudz savādāku viedokli: "Kamēr galīgi nav izšķirts jautājums par Austrumu pakto uz Strēzas bāzes (Vācija nebija vēl to strikti noraidījusi), nevajadzētu domāt par kaut kādu citu kombināciju" (LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 380. l. - 40. lp.).

198 Sūtnis Skandināvijas valstīs P. Sēja aicināja konferences dalībniekus kļūt par "reālpolitikiem": ja vajadzīgs, tad visām trijām Baltijas valstīm kopīgi jāslēdz līgums ar PSRS. Pēc viņa domām, kara gadījumā ar Vāciju Padomju Savienība nemaz neprasis Latvijai atļauju izvest savu karaspēku caur tās teritoriju, bet rīkosies tā, kā uzskatīs par nepieciešamu (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 169. lp.).

199 Sūtnis Londonā K. Zariņš konferences laikā ieņēma svārstīgu pozīciju. Par to liecina viņa referātā (nolasīts 1. jūlijā, bet tā teksts iesniegts agrāk) un runas debatēs (uzstājās 2. jūlijā) salīdzinājums. Referātā viņš uzsvēra, ka ir "bīstami pašreizējos apstākļos .. piesaistīties tikai vienai lielvalstij", bet debatēs mainīja savu nostāju: "Anglija skatītos labvēlīgi, ja arī Latvija noslēgtu tādu līgumu ar Krieviju kā Francija" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 179., 197. - 202. lp.). Šķiet, ka K. Zariņa nekoncekvenci izskaidro vispārējā gaisotne konferencē un V. Muntera ietekme.

200 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 213. lp.

201 Turpat. - 180. lp.

202 Turpat. - 214. lp.

203 Šajā sakarā J. Feldmanis minēja Šveici, Beļģiju un Luksemburgu. Attiecībā uz Šveici viņš, piemēram, atzīmēja, ka to 1815. gadā neitralizēja Vīnes kongress, lai apturētu Francijas ekspansiju uz austrumiem (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 215. lp.).

204 Par Baltijas valstu neitralizācijas problēmu J. Feldmanis publicēja arī plašu rakstu, kurā šo valstu īpašo stāvokli raksturoja šādi: "No vienas puses, pastāv Krievijas ekspansijas draudi, kuri gan šodien nav aktuāli, bet var no jauna uzliesmot katru brīdi. Turpretim vācu tieksmes uz austrumiem tiek sludinātas atklāti. Nevienš nevar ar pilnīgu drošību apgalvot, ka arī poļi nesāks kādu dienu sapņot par ekspansiju uz Lietuvas rēķina (Feldmanis J. Baltijas valstu neitralizācija // "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis". - 1935. - Nr. 3. - 630. lpp.).

205 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 215. lp.

206 Baltijas valstu neitralizācijas jautājums nereti tika iztirzāts arī Eiropas presē. Samērā daudz publikāciju par šo tematu, pēc Latvijas sūtņa Parīzē F. Cielēna ziņām, parādījās 1933. gada beigās un 1934. gada sākumā sakarā ar PSRS priekšlikumu Polijai garantēt Baltijas valstu neatkarību (LVVA. - 1303. f. - 1. apr. - 68. l. - 472. lp.).

207 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 215. lp.

208 Turpat.

209 Turpat. - 216. lp.

210 Ši J. Feldmaņa nostāja bija labi saprotāma, jo sūtņu konferencē viņš atbalstīja ideju noslēgt savstarpējo palīdzības līgumu ar PSRS. Turpretī "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis" publicētajā rakstā viņš lielu uzmanību pievērsa tieši Baltijas valstu neitralizācijas varianta priekšrocību izgaismošanai. Viens no viņa galvenajiem atzinumiem bija šāds: "Neitralizācijas līgums ļoti izdevīgā veidā mums dotu to drošības garantiju, ko mēs gaidījām no Austrumu pakta. Nav tomēr jāaizmirst, ka Austrumu pakts būtu nesis sev līdzī visai smagus pienākumus. Šo pakto parakstot, mums būtu jāreķinās ar to, ka mēs varētu tikt ierauti karā, piemēram, ja notiktu sadursme starp Vāciju un Čehoslovākiju, Vāciju un Poliju, Poliju un Krieviju" (Feldmanis J. Baltijas valstu neitralizācija... - 639. lpp.).

211 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 217. lp.

212 Turpat. - 187. lp.

213 Turpat. - 124. lp.

214 Turpat. - 77. lp.

215 Latvijas ārlietu vadība 30. gadu pirmajā pusē uzskatīja, ka viens no tās uzdevumiem ir nodrošināt Latvijas un Somijas politisko tuvināšanās procesu. Taču tajā pašā laikā tai bija visai skaidrs, ka nevar šajā ziņā cerēt uz drīziem panākumiem, jo darbojās vairāki objektīvi faktori, kas spieda Somiju izstrādāt diezgan lielu atturību pret tuvināšanos Baltijas valstīm.

Piemēram, Latvijas un Somijas politisko attiecību izkopšanu zināmā mērā traucēja Somijas ārpolitikas orientācija un Somijas it kā izolētais ģeogrāfiskais stāvoklis. Pat Latvijas diplomātu vidū valdīja uzskats, ka Somija atrodas drošākā situācijā nekā Baltijas valstis un tā nav tik daudz pa kājām Krievijai kā savu ostu dēļ Latvija un Igaunija.

Latvijas un Somijas ciešāku politisko sadarbību neveicināja arī nevienādā apdraudētības izjūta. Somija jutās apdraudēta tikai no Krievijas, bet Latvija - gan no Krievijas, gan arī no Vācijas.

Par traucējošu faktoru latviešu-somu attiecībās vairāki Rīgas diplomāti uzlūkoja arī Latvijas izvēlēto taktiku. 1934. gada jūnijā Latvijas sūtnis Helsinkos V. Šūmanis rakstīja K. Ulmanim, ka "savu draudzību Somijai mēs esam piedāvājuši tā, kā piedāvā vecu maizi, vietā un nevietā". Šo taktiku V. Šūmanis arī raksturoja kā izstieptās rokas politiku, kas Helsinkos radījusi pārliecību, ka Latvijas draudzība Somijai vienmēr ir nodrošināta, pat neuzņemoties nekādas saistības (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3065. l. - 147. lp.).

Pēc V. Šūmaņa informācijas, šo izstieptās rokas taktiku Latvija gan 1934. gada maijā mainīja pret pretēju taktiku, kuras raksturīgā iezīme bija atturība un izlikšanās, ka Latviju nemaz tik ļoti neinteresē cieša politiskā sadarbība ar Somiju. Svarīgs šīs jaunās taktikas elements, piemēram, bija rakstu inspirēšana Latvijās presē, kuros bija uzsvērts, ka, ņemot vērā Karēlijas irredentu, kas bija populāra Somijas akadēmiskajā jaunatnē, Latvija netiecās pēc ciešas politiskās sadarbības ar Somiju, jo tas varētu to ieraut konfliktā ar Krieviju (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 69. lp.).

216 Turpat. - 125. lp.

217 Turpat.

- 218 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 125. lp.
- 219 Referātā, kuru V. Munterš nolasija Latvijas sūtņu 2. konferencē 1935. gada 28. jūnijā, viņš, raksturojot igauņu ārpolitisko orientāciju, norādīja, ka Baltijas Antantē ietilpst "Igaunija ar savu patoloģisko polonomāniju un pilnīgi pārkalķojušajiem doktrīnām ārējā politikā, kuru vada armijas virspavēlnieks (J. Laidoners - I. F.), pie tam mūžīgas greisirdības un nenovīdības pilna, ar kaut kādiem mistiskiem plāniem par "Drang nach der Daugawa"; ar nesaprotamu orientāciju iepretim Somijai" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 122. lp.).
- Arī Latvijas pārstāvis Tallinā R. Liepiņš sūtņu konferencē piezīmēja, ka "Savienība ar Latviju Igaunijai nav sirdslieta, un tā ar mums iet kopā vienīgi apstākļu spiesta" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 114. lp.).
- 220 Turpat. - 127. lp.
- 221 Latvijas diplomātu visumā uzskatīja (un tas bija diezgan pareizi), ka Lietuva ir nokavējusi Viļņas un Klaipēdas jautājuma risināšanu. Viņiem nepatika Lietuvas izteikti prosovjetiskā orientācija un tās sekošana Maskavas padomiem. Taču tajā pašā laikā viņi pasvītroja, ka Kauņa ir uzticīga Baltijas Antantei un sekmīgi izturējusi 1935. gada 6. aprīļa pārbaudījumu (skat. . lpp.). Pēc Latvijas sūtņa Lietuvā L. Sejas ziņām, Maskava par to bija ļoti sapikusi (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 87. lp.).
- 222 Turpat. - 202. lp.
- 223 PAAA. - R 84404. - S. 6.
- 224 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 183. lp.
- 225 Sīpols V. Latvijas buržuāziskā diplomātija. - R.: Liesma, 1969. - 53. lpp.
- 226 Uusi Suomi. - 1935. - 2. Juli.
- 227 ADAP. - Serie C. - Bd. IV, 1. - S. 218.
- 228 PAAA. - R 84 613. - E 613 808.
- 229 Turpat.
- 230 Šo Vācijas ārlietu resora vadības uzdevumu E. Šaks izpildīja 1935. gada 11. jūlijā (ADAP. - Serie C - Bd. IV, 1. - S. 417).
- 231 Turpat.
- 232 Vācu diplomāti vairākās Eiropas valstu galvaspilsētās mēģināja iegūt precīzu informāciju par Latvijas sūtņu 2. konferenci. Piemēram, 1935. gada 10. jūlijā vācu sūtnis Helšinkos V. Blihers iztaujāja par šo notikumu Somijas ārlietu ministra vietnieku Vitingu (PAAA. - R. 31 278. - E 495 644).
- 233 ADAP. - Serie C. - Bd. IV, 1. - S. 417).
- 234 Sīpols V. Latvijas buržuāziskā diplomātija .. - 54. lpp.; Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. - 43. lpp.
- 235 ADAP. - Serie C. - Bd. IV, 1. - S. 440.
- 236 ADAP. - Serie C. - Bd. IV, 1. - S. 440.
- 237 Turpat.
- 238 PAAA. - R 31 278. - E 495 662.
- 239 Turpat. - R 29 973. - E 631 971.
- 240 Turpat. - R 31 278. - E 495 636.
- Kā izriet no B. fon Bīlova dienesta atzīmes (1935. g. 23. jūlijs), Maskava izdarīja stipru spiedienu arī uz Somiju, lai tā nenoskaņotu Baltijas valstis pret Austrumu

- paktu (PAAA. - R 31 278. - E 495 645).
- 241 Zunda A. Lielbritānija un Baltijas valstis.. - 44. lpp.
- 242 PAAA. - R 31 278. - E 495 656.
- 243 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 92. l. - 386. lp.
- 244 PAAA. - R 84 404. - S. 7.
- 245 Turpat. - S. 10 - 11.
- 246 Turpat. - S. 7.
- 247 1935. gada 10. oktobra ziņojumā uz Berlīni E. Šaks rakstīja, ka ministru prezidents un ārlietu ministrs K. Ulmanis ir nodevis ārpolitiku V. Munterā pārzinā un pilnīgi viņam šajos jautājumos uzticas (PAAA. - R 31 278. - E 495 655).
- 248 Cit. pēc: Ronis I. Latvijas valsts iznīcināšana // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. - R.: Zinātne, 1992. - 41. lpp.
- 249 Turpat.
- 250 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3155. l. - 15. lp.
- 251 Tā, piemēram, 1935. gada 30. aprīļa instruktīvajā vēstulē Latvijas sūtņiem Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs A. Stegmanis Latvijas tradicionālo politiku atzīmēja "kā līdzsvara ieturēšanu starp trim lielākajiem kaimiņiem" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3082. l. - 125. lp.).
- Divus gadus vēlāk, uzstājoties Darba kameras sanāksmē, V. Munterš izteica līdzīgas idejas: "Apskatot stāvokli ap Baltijas jūru, redzam, ka Baltijas valstu uzdevums meklējams divos virzienos. Jāstiprina līdzsvars starp Padomju Savienību un Vāciju, un šī darbā mēs dalāties ar visām valstīm, kurām līdzīgs ģeogrāfiskais stāvoklis. Otrs mūsu uzdevums ir rūpēties par Baltijas jūras brīvību un te mēs tuvojamijs Skandināvijai" (Trešais gads. 1936. 15.V. - 1937. 15. V. - R.: Leta, 1937. - 267. lpp.).
- 252 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 380. l. - 40. lp.
- 253 Šī V. Munterā runa izpelnījās īpašu Berlīnes ievēribu. *Auswärtiges Amt* IV nodaļas vadītājs V. fon Grundhers izsūtīja tās tekstu visām vācu diplomātiskajām pārstāvniecībām Austrumeiropas valstīs (PAAA. - R 104 627. - S. 1).
- 254 Trešais gads.. - 267. lpp.
- 255 Turpat.
- 256 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 449. l. - 14. lp.
- 257 Turpat.
- 258 Trešais gads.. - 267. lpp.
- 259 Turpat.
- 260 Turpat.
- 261 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7166. l. - 145. lp.
- 262 PAAA. - R 102 393. - S. 7.
1936. gada 25. maijā Latvijas sūtnis Berlīnē H. Celmiņš ziņoja finansu ministram L. Ēkim par sarunu ar franču vēstnieku Vācijā A. Fransuā-Ponsē. Pēc franču vēstnieka domām, Vācija vēlas austrumos paturēt brīvas rokas un "izmantot pirmo sarežģījumu savai ekspansijai". Viņš uzskatīja, ka vācu politika ir akmeņu skaldītāju darbs: "katru lielāku masīvāku akmeni sadrupināt un pārbrukt ar rulli, lai radītu gludu šoseju savam kara gājienam" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3125. l. - 37. lp.).
- 263 PAAA. - R 84 404. - S. 7.

- 264 Turpat. - R 102 395. - S. 11.
- 265 Baltikumieši - vācu brīvkorpusa dalībnieki, kas piedalījās Bermonta avantūrā un citos militāros pasākumos Baltijā.
- 266 1935. gada 31. decembrī stājās spēkā trīs likumi:
- 1) Likums par Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameru, kas atcēla 1934. gada 24. decembrī pieņemto likumu par Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameru;
 - 2) Likums par amatniecības kameru;
 - 3) Likums par Valsts Saimniecisko padomi (skat.: "Valdības Vēstnesis". - 1935. - 31. dec.).
- 267 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 6508. l. - 128. lp.
- 268 PAAA. - R 31 286. - S. 513; LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 6508. l. - 118. lp.
- 269 Andersons E. Ārpolitika I. - 450. lpp.
- 270 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 702. l. - 229. lp.
- 271 Turpat. - 234. lp.; 2574. f. - 6. apr. - 114. l. - 128. - 129. lp.
- 272 PAAA. - R 102 395. - S. 11; LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 6781. l. - 16. lp.; Sīpols V. Dzimtenes nodevība. - 125. - 126. lpp.
- 273 PAAA. - R 102 395. - S. 11.
- 274 Turpat.
- 275 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7679 l. - 185. lp.
- 276 V. Munters šajā laikā pēc franču valdības ielūguma viesojās Parīzē.
- 277 V. Muntera prombūtnes laikā viņu parasti aizstāja A. Bērziņš.
- 278 PAAA. - R. 102 395. - S. 20.
- 279 Pēc *Auswärtiges Amt* IV nodaļas vadītāja V. fon Grundhera domām, 30. gadu otrajā pusē Vācijas tirdzniecība ar Latviju attīstījās "puslīdz apmierinoši". Trīs gadu laikā (1935. - 1938.) vācu eksports uz Latviju pieauga no 27,9 milj. marķu līdz 40,8 milj. marķu, bet Latvijas eksports uz Vāciju - no 31,1 milj. marķu līdz 49,4 milj. marķu. 1938. gadā Vācijas īpatsvars Latvijas importā sastādīja 39 % (Anglijas - 19 %), bet tās eksportā - 33 % (Anglijas - 42 %).
1939. g. jūnijā V. fon Grundhers konstatēja, ka novērojama arvien izteiktāka Latvijas ekonomiskā orientēšanās uz Vāciju, it īpaši kopš 1938. g. nogāses, kad neveiksmīgi beidzās Latvijas valdības mēģinājumi saņemt kredītu no Anglijas un Zviedrijas, lai izvērstu tirdzniecību ar šīm valstīm (PAAA. - R 29 973. - 189 699).
- 280 Rauch G. von. Geschichte der Baltischen Staaten. - S. 180.
- 281 Skat.: Jacobsen H.-A. Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933 - 1938. - Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1968. - S. 603. - 618; Feldmanis I. Vācu fašisma loma Latvijas vācu nacionālā mazākuma galveno organizāciju-nacifikācijā (1933. - 1939.). - R.: LVU, 1985. - 65. - 75. lpp.
- 282 PAAA. - R 31 287. - E 680 450.
- 283 Turpat. - E 680 450-52.
- 284 Turpat. - E 680 450.
- 285 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 6508 l. - 118. lp.; PAAA. - R 31 286. - S. 513.
- 286 Turpat. - 7679. l. - 187. lp.
- 287 PAAA. - R 104 627. - 421 231.
- 288 Skat.: Oberländer E. Ostmitteleuropa zwischen den Kriegen. - S. 16.
- 289 Skat.: Feldmanis I. Mazākumtautību politika Latvijā kā politiskās kultūras

- izpaušme // Vācu faktors Latvijas vēsturē. - R.: Latvijas Universitāte, 1992. - 21. - 36. lpp.
- 290 Skat.: Garleff M. Die kulturelle Selbstverwaltung der nationalen Minderheiten in den baltischen Staaten // Die baltischen Nationen. Estland-Lettland-Litauen. - Köln: Markus Verlag, 1990. - S. 101. - 102; Rüdiger W. Aus dem letzten Kapitel deutschbaltischer Geschichte in Lettland 1919 - 1939. - Hanover / Wülfel: Selbstverlag des Verfassers, 1955. - S. 20 - 21; Wachtsmuth W. Von deutscher Arbeit in Lettland 1918 - 1934. Ein Tätigkeitsbericht. Bd. 1 - 3. Köln: 1951 - 1953; Bd. 2. - Die autonome deutsche Schule in Lettland 1920 - 1934. - Köln: Comel, 1952. - S. 399 - 407.
- 291 Garleff M. Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland. - Bonn: Verlag wissenschaftliches Archiv, 1976. - S. 177; Henn J. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen - das letzte Kapitel baltisch - deutscher Geschichte. - Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut, 1984. - S. 42.
- 292 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 887. l. - 9. lp.
- 293 Turpat.
- 294 Turpat. - 11. lp.
- 295 Vācu diplomātu aprindās cirkulēja ideja (diemžēl nav zināms, cik nopietni tā tika apspriesta), ka Berlīne, lai piespiestu Latviju atteikties no "bargā kursa" pret vācu mazākumtautību, varētu pielietot ekonomiskas sankcijas. Piemēram, 1936. gada 9. aprīlī E. Šaks, analizējot Silvestra likumus, norādīja, ka Latvijas valdība tos pieņēma četras nedēļas pēc vācu-latviešu tirdzniecības vienošanās (runa ir par 1935. g. 4. decembra nolīgumu - I. F.) noslēgšanas. Acīmredzot, turpināja vācu sūtnis, tā cerēja, ka tagad vismaz vienu gadu varēs nerēķināties ar Belīnes ekonomiskajiem pretpasākumiem (PAAA. - R 31 287. - E 680 452).
- 296 1936. g. 25. janvārī vairākās vācu avīzēs tika nopublicēta K. fon Neirāta intervija, kurā viņš aplūkoja Vācijas attiecības ar Baltijas valstīm. Vācu ārlietu ministrs izteicās, ka vācu-latviešu attiecības jūkami apgrūtiņa 31. decembra likumi. Pēc viņa domām, tagad vienīgi atliek nogaidīt, vai šie likumi un to īstenošana dzīvē nozīmēs pilnīgu Latvijas atteikšanos no agrāk dotajiem solījumiem ievērot mazākumtautību tiesības (PAAA. - R 84 389 - S. 41).
- 297 Šāds pārmetumus V. Munteram, tiekoties ar viņu, piemēram, izteica ārlietu ministrs K. fon Neirāts (1936. g. 20. jūnijs), vācu sūtnis E. Šaks (1936. g. 9. marts), valsts sekretārs H. Makenzens (1937. g. 10. oktobris) un citi vācu diplomāti (PAAA. - R 29 973. - E 631 978; R 104 627. - 421 231; R 102 395. - S. 2)
- 298 PAAA. - R 102 395. - S. 14.
- 299 Līdzīga situācija kā Latvijā veidojās arī citās Eiropas valstīs. Ar 1937. gada 14. janvāri datētajā dienesta atzīmē, kuras autors bija *Auswärtiges Amt* VI nodaļas ierēdnis F. Tvardovskis, lasāmi šādi vārdi: "1936. gadā bilance uzrāda vācu mazākumtautībām Eiropā maziem priekšrocību ainu."
- F. Tvardovskis neslēpa, ka Eiropas valstu pamattautu noskaņojums pret vietējiem vāciešiem (ar retiem izņēmumiem) bija izteikti nedraudzīgs. Pēc viņa informācijas, daudzās valstīs tika sašaurinātas vāciešu ekonomiskās iespējas un ierobežota viņu politiskā un sabiedriskā darbība (ADAP. - Serie C. - Bd. VI, 1. - S. 300 - 301.).

- Kā redzam, "antivācu pasākumi" bija Eiropas mēroga parādība, kas apstiprina domu, ka vācu mazākumtautības pašas pie daudz kā bija vainīgas. Kas attiecas tieši uz Latviju, tad var atzīmēt, ka nereti baltvāciešu izturēšanās un darbība arī noveda pie tā, ka viens vai otrs K. Ulmaņa valdības likums vai arī tās rīkojums izrādījās pret viņiem vērsts. Raksturīgs piemērs šajā ziņā bija salīdzinoši biežā naudas sodu uzlikšana Rīgas vācu avižu ("Rigasche Rundschau" un "Rigasche Post") galvenajiem redaktoriem, pamatojoties uz 1938. gada preses likumu. To publikāciju izvērtējums, par kuru ieviešanu avīzēs tika uzlikti šie sodi, parāda, ka vācu preses vadītāji apzināti ignorēja izvirzītos noteikumus un darīja visu, lai ar preses palīdzību vietējos vāciešus noskaņotu pret Latvijas valsti.
- 300 PAAA. - R 84 621. - E 631 962.
 301 Turpat. - R 29 973. - E 631 971.
 302 Turpat. - R 31 278. - E 495 661.
 303 Turpat. - E 496 667.
 304 Turpat. - R. 102 395. - S. 112.
 305 Turpat. - R. 104 627. - 421 231.
 306 1935. gada 21. maijā Vācijas kanclers Ā. Hitlers izteica gatavību parakstīt neuzbrukšanas līgumus ar visām Vācijas kaimiņvalstīm, izņemot Lietuvu. Lai gan Latvijai nebija sauszemes robežas ar Vāciju, tā uzsāka aktīvi zondēt iespējas noslēgt šādu līgumu.
- 307 Vācija tieši un atklāti nenoraidīja varbūtību noslēgt neuzbrukšanas līgumus ar Latviju un Igauniju, bet mēģināja pierādīt, ka to darīt ir lieki, jo spēkā, piemēram, ir Briāna-Keloga pakts utt.
- Turpretī līdz 1936. gada pavasarim Vācija kategoriski iebilda pret neuzbrukšanas līguma parakstīšanu ar Lietuvu, jo tā neievēroja Mēmeles konvenciju, kas paredzēja Klaipēdas apgabala autonomiju. 7. martā Ā. Hitlers faktiski atsauc šos iebildumus.
- 308 Kā liecina E. Šaka 1935. gada 10. oktobra ziņojums *Auswärtiges Amt*, viņš uzskatīja, ka neuzbrukšanas līguma noslēgšana ar Latviju dotu iespēju Berlīnei panākt K. Ulmaņa valdības attieksmes izmaiņu pret vācu mazākumtautību (PAAA. - R 31 278. - E 495 65)
- 309 Turpat. - R 29 973. - E 631 983.
 310 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7679. l. - 186. lp.
 311 PAAA. - R 104 6727. - 421 231.
 312 Ši A. Ždanova (Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Ļeņingradas apgabala komitejas sekretārs) runa VIII ārkārtējā padomju kongresā saturēja atklātus draudus Baltijas valstīm. Tā bija tik asa, netaktiska un nediplomātiska, ka Maskava pat neriskēja to neizmainītā veidā publicēt. Pēc Latvijas sūtniecības Padomju Savienībā K. Zeļļa informācijas, "A. Ždanova runas atreferējums "Pravdā" un "Izvestijā" tani daļā, kas zīmējas uz Baltijas valstīm, ir stipri mikstināts" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3125. l. - 146. lp.).
- A. Ždanova uzstāšanās izsauca dziļu sašutumu Latvijā. Visa Rīgas prese to uztvēra kā bezprecedenta gadījumu un asi nosodīja tās agresīvo toni. Piemēram, "Brīvā Zeme" rakstīja, ka Latvija neļaus sevi nevienam iebaidīt, un turpinās līdzšinējo neitralitātes politiku ("Brīvā Zeme". - 1936. - 1. dec.).
- 313 PAAA. - R 102 395. - S. 38.

- 314 Turpat. - S. 40.
 315 Skat.: Daukšts B. Muntera oficiālā un neoficiālā vizīte Padomju Savienībā (1937. gada jūnijs) // Latvijas Vēsture. - 1991. - Nr. 2. - 27. - 28. lpp.
 316 PAAA. - R 104 628. - 411 526.
 317 Turpat. - R 411 540.
 318 Turpat. - R 104 590. - 379 850.
 319 Turpat. - R 102 395. - S. 40.
 320 Варес П., Осипова О. Похищение Евropy... - 90.
 321 PAAA. - R 104 628. - 411 557.
 322 Turpat. - R 104 627. - 421 234.
 323 Turpat. - R 102 395. - S. 15.
 324 Turpat. - R 104 627. - 421 239.
 325 Turpat. - R 102 395. - S. 16.
 326 Niedhart G. Geschichte Englands.. - S. 171; Wendt B. - J. Die englische Politik des Appeasement in den dreiBigen Jahren und ihre Beurteilung in der Geschichtswissenschaft // Die große Krise der dreiBigen Jahre. - Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1985. - S. 243.
 327 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 447. l. - 7. lp.; PAAA. - R 104 627. - S. 2.
 328 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 447. l. - 8. lp.
 329 Instrukтивā vēstulē Latvijas sūtņiem, kas datēta ar 1937. gada augustu, V. Munters, novērtējot sava brauciena uz Angliju rezultātus, rakstīja, ka Londona "mums izrādīja visu iespējamo pretimnākšanu un novērtēja mūsu uzticību angļu kara rūpniecībai, kamēr Igaunija dažās vitālās lietās jau sākusi orientēties uz Vāciju, bet Lietuva - pilnīgi uz Franciju" (LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 449. l. - 5. lp.).
- 330 Skat.: Buržuāziskā Latvija imperiālistisko lielvalstu ekonomiskajā atkarībā (1919. - 1940.). Dokumenti un materiāli. - R.: Avots, 1984. - 93. lpp.; LVVA. - 1899. f. - 2. apr. - 3. l. - 195. lp.
 331 PAAA. - R 102 395. - S. 14.
 332 Latvija pievērsa noteiktu uzmanību attiecību pilnveidošanai ar Lietuvu un Igauniju, bet bieži gaidītie rezultāti izpalika. Vēl vairāk, 1937. gadā, piemēram, Latvijas un Igaunijas attiecībās izcēlās nopietna rakstura sarežģījumi. Jūlijā neveiksmīgi beidzās abu valstu sarunas par tirdzniecības līguma pagarināšanu, Veselu sašutuma vētru Latvijas presē izsauca septembrī parakstītā igauņu un somu tirdzniecības vienošanās, kura paredzēja Baltijas klauzulu (tirdzniecības atvieglinājumus) attiecināt arī uz Somiju. (Skat.: PAAA. - R 102 395. - S. 5 - 8; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 314. l. - 68. - 75. lp.).
- Vēstures literatūrā ir pārstāvēts uzskats, ka galvenā vaina par nēsaskaņām Baltijas Antantē jāuzņemas Igaunijai. F. Akels, kurš 1936. gada vasarā kļuva par ārlietu ministru, deva priekšroku sakaru attīstībai ar Poliju un Vāciju. Turpretī par Baltijas Antanti viņš bieži izteicās nelabvēlīgi (skat.: Варес Л., Осипова О. Похищение Европы... - с. 90).
- Latvijai, protams, nepatika Igaunijas tuvināšanās Vācijai. Pēc E. Šaka ziņām, kas attiecas uz 1937. gadu, tā ar lielu neuzticību sekoja igauņu-vācu attiecību attīstībai. Īpaši aizdomīgi tika uzņemti tādi notikumi kā vācu kreisera "Leipzig" ierašanās Tallinā un igauņu virsnieku piedalīšanās vācu armijas manevros (PAAA. - R 102

395. - S. 10).

333 Turpat. - R 102 395. - S. 11.

334 1937. gada augustā somu ārlietu ministrs R. Holsti viesojās arī Tallinā. Sarunā ar viņu F. Akels pajautāja, vai ir iespējama "ciešāka Baltijas valstu un Skandināvijas valstu sadarbība". Kā ziņoja uz Rīgu Latvijas sūtnis Igaunijā E. Krieviņš, R. Holsti atbilde bija skaidra un noteikta: "Neviens no Skandināvijas valstīm neuzskatīt ciešāku sadarbību ar Baltijas valstīm par iespējamu. Iemesls - mēs esot diktatori. Šinī ziņā nepastāvot nekāda atšķirība starp atsevišķām Baltijas valstīm. Visas trīs esot vienādas." (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3148. l. - 101. lp.).

335 Sarunā ar V. Bliheru, kas notika 1938. gada 5. maijā, V. Munters uzsvēra, ka, viņaprāt, tuvākajos divdesmit gados Krievijai nebūs svarīga loma starptautiskajā politikā. Savu uzskatu viņš pamatoja ar to, ka J. Staļinam esot tikai divas iespējas: pasaules revolūcija vai ķīniešu mūris. Tā kā ar pasaules revolūciju viņš tagad visur piedzīvojot fiasko, viņam nekāds cits neatliekot kā atteikties īstenot aktīvu ārpolitiku (PAAA. - R. 104 627. - 421 271).

336 Izmantojot starpgadījumu uz lietuviešu-poļu demarkācijas līnijas Viļņas apgabalā, poļu valdība 1938. gada 17. martā izvirzīja ultimātu Lietuvai un piespieda to piekrist normālu diplomātisku attiecību atjaunošanai starp abām valstīm. Lietuva faktiski tādā veidā atteicās no pretenzijām uz Viļņas apgabalu.

337 PAAA. - R 104 627. - 421 272.

338 PAAA. - R 29 973. - 189 697.

339 Skat.: LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2406. l. - 22. - 23. lp.; Ceturtais gads. - 1937. g. 15. V - 1938. g. 15. V. - R.: Leta, 1938. - 358. - 365. lpp.

340 PAAA. - R 102 395. - S. 3.

341 Sudetu krīze, kuras izcelšanās bija saistīta ar Vācijas politiku pret Čehoslovākiju un Sudetos dzīvojošo vāciešu cīņu par savu pašnoteikšanos, ilga no 1938. gada aprīļa līdz oktobrim. Tā bija viena no nopietnākajām starptautiskajām krīzēm Eiropā Otrā pasaules kara priekšvakarā. Minhenes konferencē, kas sanāca 1938. gada septembrā beigās, tika nolemts pievienot Sudetu apgabalu Vācijai.

342 PAAA. - R 104 588. - 392 136.

343 1938. gada septembra kritiskajās dienās latviešu sabiedrībā bija izplatītas bažas, ka Sudetu krīze pāraugs karā un Baltija piespiedu kārtā kļūs par vācu-krievu militārās sadursmes placdarmu.

344 PAAA. - R 104 627. - 421 296.

345 V. Munters bija ielānojis doties uz Angliju, lai atbildētu uz L. Plimuta vizīti Rīgā 1937. gada jūnijā. Londonā viņš ieradās 1938. gada 5. decembrī un uzturējās tur aptuveni vienu nedēļu, tiekoties ar premjeru N. Čemberlenu, ārlietu ministru E. Halifaksu un karali Džordžu VI.

V. Muntera oficiālais brauciens uz Angliju, kas notika laikā, kad Londonas prestižs un ietekme Austrumeiropā bija jūtami samazinājušies, parādīja, ka Latvija (pretēji Igaunijai) visas savas cerības nesaistīja ar Vāciju. Berlīnei, protams, tas īpaši nepatika. To apliecināja, piemēram, Vācijas preses nostāja. Sakarā ar V. Muntera vizīti atsevišķas vācu avīzes rakstīja pat par Latvijas ārpolitikas jaunajiem ceļiem (skat.: LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 707. l. - 32. lp.).

346 V. Munters, starp citu, divas reizes (1936. gada septembrī un 1937. gada

septembrī) izteica arī vēlēšanos tikties ar Ā. Hitleru. Taču abas reizes viņam pieklājības vizīte pie reihskanclera tika atteikta. Otrajā gadījumā zīmīgu noraidījuma motivāciju ieteica E. Šaks. Viņš ierosināja, lai *Auswärtiges Amt* ierēdņi liktu V. Munteram saprast, ka viņam, kas ik gadus vairākas reizes apmeklē Vāciju, vajadzētu labāk uztvert nacionālsociālisma būtību un ka viņš nevar prasīt, lai viņu pieņemtu firers, kamēr Latvijas valdība un prese izturas tik naidīgi pret nacionālsociālismu (PAAA. - R 104 627. - 421 245.).

347 Turpat. - R 421 313. - S.16.

348 Skat.: Sējējs. - 1938. - Nr. 11. - 1137. - 1140. lpp.

349 PAAA. - R 102 395. - S. 4.

Ļoti atzinīgi V. Muntera rakstus "Sējējā" un "Lāčplēsi" vērtēja arī V. fon Grundhers. Kā rakstīja uz Rīgu E. Krieviņš, tad, pēc V. fon Grundhera domām, šie raksti liecina, ka "mūsu ārpolitika savās pamata līnijās ejot pilnīgi konformi ar vācu ārpolitiku" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7166. l. - 145. lp.).

350 Turpat. - 131. lp.

351 PAAA. - R 104 627. - 421 303.

1939. gada 9. janvārī E. Krieviņš ziņoja V. Munteram: "Igaunu "totālo neitralitāti" vāci nebūt neapšaubot. Tā kā mūsu armijas štābam ar vācu štābu nekādu saistību neesot, tad mūsu neitralitāti vāci apšaubot un pie vāciem esot iesakņojusies - saprotams nedibināti un - varbūt ar laipnu palīdzību no igauņu puses - pārliecība par mūsu krieviskām simpātijām" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7466. l. - 210. lp.).

352 PAAA. - R 104 628. - 411 573.

353 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7679. l. - 186. lp.

354 PAAA. - R 104 627. - E 021 971.

355 Latvijas prese novērtēja vietas iegūšanu Tautu Savienības Padomē kā izcilu panākumu. Vācu sūtnis E. Šaks šajā sakarā pat atzīmēja, ka Rīgas avīzes šo notikumu īpaši pārmērīgi izcēla un slavēja (PAAA. - R 102 395. - S. 14).

356 Par Latvijas pārstāvja Tautu Savienībā J. Feldmana darbību, lai panāktu Latvijas ievēlēšanu Padomē, skat.: Ābers B. Jūlijs Feldmanis, - Vašingtona, 1963. - 143. - 150. lpp.; Zemīte L. Tautu Savienība un Latvija 1930. - 1939. - R.: LU, 1992. - 57. - 65. lpp.

357 LVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 308. l. - 219. lp.

358 1935. g. oktobrī izcēlās Itālijas un Etiopijas karš. Tautu Savienība atzina Itāliju par agresoru un pasludināja pret to statūtu 16. pantā paredzētās ekonomiskās sankcijas. Taču jau 1936. g. jūlijā šīs sankcijas tika atceltas, kas neapšaubāmi bija pretrunā ar Tautu Savienības principiem.

359 Zemīte L. Tautu Savienība. - 71. lpp.

360 Trešais gads. - 267. lpp.

V. Munters neitralitāti saprata kā "neiejaukšanos lielvalstu politikā un nepieslēšanos lielvalstīm".

361 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3079. l. - 214. - 216. lp.

362 PAAA. - R 102 395. - S. 66.

363 Turpat. - 68. lpp.

364 Turpat. - 11. lpp.

365 1937. gada jūlijā Japāna iebruka Ķīnā. Tautu Savienība izveidoja speciālu

Tālo Austrumu lietu komisiju, kurai vajadzēja noteikt attieksmi pret šo akciju. Par minētās komisijas priekšsēdētāju tika iecelts V. Munters.

366 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2406. l. - 22. lp.; Ceturtais gads.. - 359. lpp.; "Valdības Vēstnesis". - 1938. - 4. apr.

367 Andersons E. Ārpolitika I. - 678. lpp.

368 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 449. l. - 9. - 10. lp.

369 Turpat.

370 Pēc sūtņa H. Celmiņa domām, šo Vācijas ieteikumu nolūks bija brīdināt Latviju, lai tā netuvinātos Padomju Savienībai (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 678 l. l. - 16. - 17. lp.).

371 Turpat. - 17. lp.

Var atzīmēt, ka V. Munters, apmeklējot Berlīni, informēja Vācijas ārlietu resora vadību par Tautu Savienības reformu gaitu. Tā, piemēram, 1938. g. 3. februārī, tiekoties ar L. Makenzenu, E. fon Veiczekeru un V. fon Grundheru, viņš norādīja, ka jautājums par Tautas Savienības reformu ir visai sarežģīts, jo, lai to īstenotu, nepieciešama pārliecība, ka pēc reformas realizēšanas Tautu Savienībā atgriezīsies valstis, kuras no tās ir izstājušās (PAAA. - R 104 627. - 421 267).

372 Acīmredzot V. fon Grundhers ar to domāja t.s. Oslo valstu grupas (Dānija, Zviedrija, Norvēģija, Somija, Beļģija, Holande un Luksemburga) ārlietu ministru konferences paziņojumu (1938. g. 24. jūlijs), ka minētās valstis nolēmušas neuzskatīt Tautu Savienības sankciju sistēmu par obligātu (skat.: "Jaunākās Ziņas". - 1938. - 25. jūl.).

373 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3195. l. - 43. lp.

374 Turpat.

375 PAAA. - R 104 589. - 385 434.

376 Zemīte L. Tautu Savienība.. - 92. lp.

377 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3267. l. - 4. lp.

378 30. gados Polijas ārlietu ministrs J. Beks pārstāvēja t. s. "trešās Eiropas" koncepciju, kas paredzēja Varšavas virsvadībā izveidot Austrumviduseiropas neitrālo valstu bloku, kam būtu vienādi orientēta ārpolitika. Kas attiecas uz koncepcijas skanīgo nosaukumu, tad poļu valdības orgāns "Express Poranny" tā izcelšanas skaidroja šādi: "Līdzās Rietumu demokrātisko valstu Eiropai un līdzās totālo valstu Eiropai izvirzās "trešā Eiropa", kas negrib iesaistīties naidīgo bloku pretešķībās, bet vēlas mieru..., un kurā centrālo vietu ieņem Polija" (PAAA. - R 104 589. - 385 437).

379 Turpat.

380 Andersons E. Ārpolitika II. - 21. lpp.; Sīpols V. Dzimtenes nodevība.. - 150. lpp.

381 Piektais gads. - 1938. 15. V - 1939. 15. V. - R.: Leta, 1939. - 218. - 219. lpp.

382 Turpat. - 219. lpp.

383 Vairāki Latvijas diplomāti šo deklarāciju atzina par kļūdu. Daži no viņiem, piemēram, M. Valters, atļāvās to pat publiski kritizēt (skat.: PAAA. - R 102 395. - S. 16; Latvijas Kareivis. - 1938. - 16. oktobri).

384 Sīpols V. Dzimtenes nodevība.. - 150. lpp.

385 Andersons E. Ārpolitika. II.. - 22. lpp.

386 PAAA. - R 104 627. - 421 291.

387 Turpat.

388 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 3266. l. - 129. lp.; PAAA. - R 104 627. - 421 310.

389 PAAA. - R 104 628. - D 517 914.

390 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3266. l. - 146. - 147. lp.

391 Turpat. - 132. lp.

392 Turpat. - 13. lp.

Igaunija neitralitātes likumu pieņēma 1938. gada 1. decembrī, bet Lietuva - 1939. gada 25. janvārī.

393 Sīpols V. Dzimtenes nodevība.. - 165. lpp.

394 Andersons E. Ārpolitika II. - 23. lpp.

395 Варес Л., Осипова О. Похищение Европы.. - с. 93.

396 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7679. l. - 181. lp.

397 Turpat. - 199. lp.

398 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 1. - 2. lp.

399 Latvijas ārpolitiskās līnijas svārstības un izmaiņas 1939. un 1940. gadā ir aplūkotas grāmatas turpmākajās nodaļās.

2. nodaļa

BALTIJAS VALSTIS LIKTEŅA IZAICINĀJUMA PRIEKŠĀ

BALTIJAS ANTANTES NORIETS

Irdenā Baltijas valstu savienība, kura neparedzēja pat ciešu politisku kopdarbību¹, nemaz nerunājot par militāro sadarbību, 1938. gada beigās pārdzīvoja dziļu krīzi. Baltijas Antantes ārlietu ministru konferences bija kļuvušas par nesaticīgo un ambiciozo Latvijas un Igaunijas ārlietu ministru sacensības lauku². Jau tā vājās savienības ārdišanas iniciatīvu bija uzņēmies Igaunijas ārlietu ministrs K. Selters, kurš bija pilnīgi nepieredzējis ārlietās. Bijušais finansu ministrs, kurš kļuva pazīstams kā privātā kapitāla ierobežotājs un valsts sociālisma īstenotājs un kuru gan Latvijas sūtnis V. Šūmanis, gan PSRS pilnvarotais pārstāvis K. Nikitins³ (kā arī citi ārvalstu diplomāti) turēja aizdomās par korupciju, bija nonācis iedomīgā un ar lieluma māniju apsēstā Igaunijas armijas virspavēlnieka ģenerāļa J. Laidonera pilnīgā ietekmē. Kopš 1935. gada Igaunijas ārpolitika tika pakļauta armijas vadībai, visupirms J. Laidonera provāciskajām uzticības personām - štāba priekšniekam ģenerālim N. Rēkam un ar abvēru saistītajiem pulkvežiem - R. Māsingam, L. Jākobsenam un J. Laidonera radimiekam V. Sārsenam⁴. Viņi visi iestājās pret sadarbību ar Lietuvu un Latviju. Saskaņā ar Žeņēvas 1934. gada 12. septembra līguma 2. pantu Baltijas valstu ārlietu ministru konferencēm bija jānotiek vismaz divas reizes gadā. Jau 1937. gadā Igaunija centās novilcināt septītās konferences sasaukšanu. Tas pats atkārtojās 1938. gadā⁵, kad jau notika tikai viena - astotā pēc kārtas - konference (10.-12. jūnijā Rīgā). Nākamai - devītajai - bija jāsanāk Kauņā 1938. gada 19. decembrī. K. Selters ierosināja to atlikt⁶. Igauniju nostāju spēcīgi ietekmēja Vācija, kura vēlējās pilnīgi sagraut Baltijas Antanti. K. Selters arī atbalstīja Vācijas spiedienu uz Lietuvu Klaipēdas jautājumā un vilcināja konferences sasaukšanu, nevēloties uzklaut lietuviešu sūdzības. Šo igauņu nostāju tobrīd spēcīgi ietekmēja skaudība par V. Muntera apbūnījamo aktivitāti - vizītiem Londonā, Kopenhāgenā, Berlīnē 1938. gada beigās. 1938. gada 29. decembrī K. Selters sarunā ar britu konsulu Tallinā V. Gallienu izteicās, ka igauņiem vispirms jāuzzina, kādi ir šo V. Muntera braucieni rezultāti. Pat neņemot vērā K. Seltera skaudību par V. Muntera braucieniem (kuriem gandrīz nebija nekādu praktisku rezultātu - A. S.), igauņiem bija zināms pamats bažīties, kāda īsti ir Latvijas ārpolitikas nosliece Muntera aktivitāšu gaismā. Igaunijā presē 1938. gada beigās - 1939. gada sākumā uzliesmoja spēcīga prelatviska kampaņa, īpaši negatīvi skarot personiski ārlietu ministru V. Munteru. Ārvalstu sūtņi Tallinā un Rīgā vairākkārt atzīmēja Latvijas - Igaunijas attiecību neapmierinošo raksturu un atklāti nedraudzīgo polemiku presē. Somijas sūtnis Tallinā P. Hinninens 1938. gada 28. decembra ziņojumā, bet sūtnis Rīgā E. Palms 1939. gada 5. un 13. janvārī rakstīja uz Helsin-

kiem, ka "... novērotāji no malas nevar nebūt norūpējušies, vērojot to kodīgo toni un tos negatīvos viedokļus, kas ir iezīmējuši daudzus no šiem rakstiem, īpaši igauņu laikrakstos..."⁷. V. Muntera ievēlēšanu par Tautu Savienības 101. sesijas priekšsēdi (visapkaunojošākā sesija norietošās Tautu Savienības vēsturē), viņa braucieni uz Skandināviju un Angliju izraisīja K. Seltera baltu skaudību. V. Šūmanis 1939. gada 9. janvārī ziņoja uz Rīgu: "Zināms sašutums un neapmierinātība ar Latviju te ir hroniska parādība. Vajag mazākā atgādinājuma, lai no latentā stāvokļa tā pārvērstos izvirduma stadijā." V. Šūmanis uzskatīja, ka Latvijas preses nostāja ir korektāka un mierīgāka⁸. Tā bija taisnība. K. Selters, kurš bija pazīstams ar aktīvu vēlēšanās kontrolēt presi (te gan bija viņa līdzība ar V. Munteru), inspirēja Latvijai un Baltijas Antantei kopumā nedraudzīgos rakstus. Laikraksts "*Paevalēht*", kurš Igaunijā visvairāk sapņoja par neiespējamo Tallinas - Helsinku ass veidošanos, 23. janvārī rakstā "Baltijas valstu sadarbības jautājums" pasludināja, ka 1934. gada Antante izrādījās "... nepiemērota dzīvei ...", bet Baltijas valstu "... politiskās intereses ir pārāk atšķirīgas un katram savādākas ...". Tās bija bīstamas ilūzijas, kurām jau bija dziļas saknes. Igauniju nostāju padziļināja K. Seltera un J. Laidonera personiskās antipātijas gan pret K. Ulmani, gan īpaši - pret V. Munteru; neapmierinātība ar igauņu minoritātes stāvokli Latvijā; J. Laidonera aizvainojumi par igauņu nopelni 1919. gadā Latvijā nepietiekamu atzišanu un citi jautājumi, kuri bija pilnīgi nenozīmīgi 1939. gada izaicinājumu priekšā.

K. Selters bija nolēmis ietekmēt arī jauno Lietuvas ārlietu ministru, inteligentō, bet ar samērā vāju gribu apveltīto un tobrīd slimīgo J. Urbši, kuram bija jābūt gaidāmās 9. konferences priekšsēdim.

1938. gada 2. decembrī bija spiests atkāpties Lietuvas ārlietu ministrs Stasis Lozoraitis, kurš bija vadījis ministriju kopš 1934. gada 12. jūnija⁹. S. Lozoraitis bija nopietns diplomāts, kurš centās pārvarēt sava priekšgājēja, Vācijai izteikti labvēlīgā un Baltijas valstu sadarbībai nedraudzīgā Dr. D. Zauņus (*Dovas Zaunius*) mantojumu. S. Lozoraiša laikā Lietuvas attiecības ar Latviju uzlabojās. Vācija uzskatīja Š. Lozoraiti par draudzīgu poļiem. Ilgie un nogurdinošie strīdi ar Vāciju, visupirms - Klaipēdas dēļ, bija viens no S. Lozoraiša atkāpšanās galvenajiem cēloņiem. (S. Lozoraitis nebija arī īpaši labas attiecības ar Lietuvas politikā ļoti ietekmīgo Ā. Smetonas sievu Sofiju un viņas māsu Jadvigu.) Viņa vietā 5. decembrī nāca pieredzējušais diplomāts J. Urbšis, kurš nebija S. Lozoraiša mēroga personība. Nopietnais un pamatīgais Lietuvas pazinējs, Latvijas sūtnis L. Sēja, 1938. gada 6. decembrī rakstīja V. Munteram, ka J. Urbšis ir Baltijas valstu sadarbības piekritējs un Latvijai viņš ir "... laimīgākā izvēle ...". Tomēr L. Sēja pamatoti šaubījās, vai sava rakstura īpašību dēļ J. Urbšis būs pietiekami patstāvīgs¹⁰. J. Urbšis bija pieņemamāks Vācijai, lai arī viņam 1938. gadā bija frankofīla reputācija¹¹. Savukārt Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš 30. decembra ziņojumā rakstīja, ka angļi vērtē J. Urbši kā savā rīcībā samērā nedrošu diplomātu, kurš nespēs ieņemt noteiktu stāju pret Vāciju¹². Lielbritānijai patīkamāks būtu bijis lietuviešu sūtnis Londonā B. Balutis, kurš bija nelabvēlīgs Vācijai. B. Balutis tomēr nevēlējās ieņemt ārlietu ministra amatu prezidenta A. Smetonas un viņa sievas Sofijas ielīktna, sabiedrībā ļoti nepopulārā V. Mirona valdībā. (Pieredzējušais latviešu diplomāts, ģenerālkonsuls Klaipēdā J. Sēkis 1939. gada 6. marta ziņojumā Ārlietu ministrijai raksturoja V. Mironu kā "...

plāpīgu un neapdomīgu ..." politiski, kurš ir ļoti piekāpīgs Vācijai¹³. Tas bija precīzs vērtējums.)

K. Selters sāka pierunāt J. Urbši atlikt konferences sasaukšanu. Latvijas sūtnis Varšavā L. Ēkis, saņēmis Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītāja Dr. V. Māsena 1939. gada 10. janvāra informāciju par K. Seltera intrigām, atzīmēja: "Nesmuka spēlīte no igauņu puses."¹⁴ K. Seltera rīcība acīmredzami uztrauca V. Munteru. Viņa uzdevumā L. Sēja 1939. gada 4. un 24. janvārī apmeklēja J. Urbši, pārrunājot nepieciešamību paātrināt konferences sasaukšanu. J. Urbšis šajā jautājumā atbalstīja Latviju, taču viņa nostāja nebija pietiekami stingra¹⁵. Igaunij beidzot piedāvāja 1939. gada 15. janvārī, kad konference tomēr nevarēja notikt, jo V. Munters bija aizņemts Tautu Savienības Padomes darbā Ženēvā. 9. ārlietu ministru konference beidzot sanāca Kauņā 1939. gada 1. februārī. Toni tajā mēģināja noteikt K. Selters, paziņojot saviem sarunu kolēģiem, ka viņš ir pret biežu jēdziena "Baltijas Antante" lietošanu un ka Baltijas valstu interešu kopības akcentēšana esot nevēlama (*sic!*). Viņam likās, ka nākotnē jābūt pārsvarā vairs tikai divpusējām attiecībām Baltijas valstu vidū. K. Selters ārdīja vienību, kura jau tā bija pastāvējusi vairāk tikai uz papīra.

Konferences pirmajā dienā viņš atkārtoja jau 8. konferencē Igaunijas izvirzīto priekšlikumu turpmāk sasaukt ārlietu ministru apspriedes vienu reizi gadā. Arī kabineta locekļu ikgadējās vizītes uz kaimiņu valstu neatkarības svētkiem viņš uzskatīja par liekām - pietiktu ar vienu vizīti ik pa pieciem gadiem (*sic!*). Tuvākā varētu būt 1943. gadā! K. Selters šajā jautājumā jau bija uzsācis konsultācijas ar vairāk piekāpīgo J. Urbši un saņēmis viņa iepriekšēju piekrišanu. J. Urbšis bija arī piekritis šo problēmu nokārtot nevis konferencē, bet divpusējās konsultācijās¹⁶. Tas bija K. Seltera ieguvums, cenšoties reducēt trīspušu sadarbību uz divpusējām attiecībām. V. Munters bija spiests 1. februārī konstatēt, ka Latvijai atlikt tikai pievienoties Igaunijas un Lietuvas lēmumiem, tomēr aicināja nemainīt neatkarības svētku atzīmēšanas kārtību. Konference tomēr pieņēma lēmumu, ka turpmāk šos svētkus apmeklēs tikai Baltijas valstu sabiedrības, kultūras darbinieku delegācijas. V. Munters vēl centās ko saglabāt no irstošās vienības. Viņa paziņojums, atklājot konferenci, bija ieturēts samierināšanās garā. Atzīmējis augošo kritiku pret Baltijas Antanti, V. Munters tomēr iestājās par "saprāšanās garu un vēlēšanos sadarboties"¹⁷.

Igaunju priekšlikums sasaukt konferences tikai vienu reizi gadā nebija tikams V. Munteram un J. Urbšim, un K. Selters piedāvāja kompromisu - vienu konferenci noturēt, kā to paredzēja 1934. gada 12. septembra līguma 2. pants - pārmaiņus katras valsts teritorijā, bet par otru uzskatīt ikgadējo ministru tikšanos Ženēvā, Tautu Savienības sesiju laikā septembrī. V. Munters un J. Urbšis piekrita, tā bija piekāpšanās K. Selteram, jo Tautu Savienības sesiju pārslogotā un trokšņainā vide nebija labākā vieta nopietnai un pamatīgai domu apmaiņai. Konference nolēma, ka nākamā - desmitā - Baltijas valstu ārlietu ministru konference sanāks 1939. gada septembrī Ženēvā, Tautu Savienības pilnsapulces 20. sesijas laikā, un tajā prezidēs pašreizējais priekšsēdis J. Urbšis. Savukārt 11. konferencē būtu jāsanāks 1940. gada martā Tallinā. Tikai to arī varētu uzskatīt par īstu Baltijas Antantes konferenci.

Konference neveicināja vienošanos izstrādāšanu arī **ekonomiskajos un kultūras** jautājumos. K. Selters ierosināja paplašināt sadarbību ekonomiskajā jomā, lai laikus

sagatavotos iespējamiem sarežģījumiem ārējās tirdzniecības jomā. Tas bija derīgs priekšlikums, tomēr to nevar vērtēt kā tikai tādu, kura nolūks bija stiprināt saimniecisko sadarbību. 1938. gada beigās - 1939. gadā K. Selters un - viņa ietekmē - igauņu prese (īpaši - H. Tammers "*Paevaleht*") sāka izteikt pārmetumus saviem partneriem Baltijas Antantē, jo īpaši Latvijai, par saimniecisko attiecību neapmierinošo raksturu. Tiesa gan, 1923. gada 1. novembrī Latvijas un Igaunijas sešu parakstīto līgumu vidū bija arī muitas savienības līgums, 1927. gada 5. februārī bija parakstīts Igaunijas un Latvijas muitas ūnijas līgums, kurš tā arī netika īstenots. 1928. gada 25. martā bija noslēgts Igaunijas un Latvijas tirdzniecības līgums, kurš arī neradīja ciešu saimniecisku sadarbību. Trīsdesmitajos gados tirdzniecības līgumi vairs netika noslēgti. Tā bija gan Latvijas, gan Igaunijas vaina, un pārmetumi vienīgi latviešiem bija nepamatoti. (Izcilais igauņu jurists un diplomāts A. Pīps jau 1932. gadā rakstīja, ka muitas ūnija nav radusies gan Latvijas rūpnieku, gan igauņu tirgotāju pretdarbības dēļ. Viņš aicināja nedramatizēt muitas ūnijas trūkumu.) K. Selters tagad izvirzīja domu: ja nav muitas ūnijas, tirdzniecības līguma, tad nav reāla arī Igaunijas un Latvijas savienība¹⁸. Tā nebija aplama doma, taču 1939. gada sākumā K. Selteram tā nodereja visupirms Baltijas Antantes tālākai vājināšanai. Konference Kauņā nespēja panākt reālu progresu Baltijas valstu saimnieciskajā sadarbībā. Tas bija izdevīgi visām lielvalstīm. Ja būtu bijusi visu trīs Baltijas valstu laba griba un saprāšanās, tās būtu varējušas izveidot visai nozīmīgu Baltijas saimniecisko apgabalu. Dzīvē tas neīstenojās¹⁹. 1939. gada septembrī - pasaules karu - Baltijas valstis sagaidīja gan atsevišķi, gan kopā ārējās tirdzniecības ar rietumiem sabrukumam nesagatavotas. Tas bija ļoti izdevīgi PSRS un Vācijai.

Konference noraidīja arī lietuviešu priekšlikumu slēgt trīspušu konvenciju intelektuālas kopdarbības veicināšanai. Konferences noslēgumā, 3. februārī, J. Urbšis nolāsīja oficiālo komunikē, kurš bija samērā optimistisks. Baltijas valstu neitralitāte tika vērtēta kā "vislabāk atbilstoša .. triju valstu interesēm", bet konferences rezultāts - kā jauns impulss sadarbības padziļināšanai.

K. Selters paziņojumā presei bija skops; izteicis prieku par Kauņas jaunbūvēm, viņš secināja, ka konference neesot palikusi bez panākumiem. K. Selters neminēja, kuri tie bija... V. Munters cerēja, ka "... konferenču dalībnieku labai gribai pastāvēt, šaubīgie tiks pārliecināti un pretinieki aplūsināti"²⁰. Tas skanēja visai drūmi: šaubīgie bija vēl jāpārliecina, bet pretinieki - pat jāaplūsinā. Tādā veidā bija grūti cerēt uz reālu vienību. V. Munteram gan likās, ka konference vairojusi "... pieskares punktus..." un audzējusi "... simpātijas starp mūsu tautām...". Tas bija maz, un pat par to varēja šaubīties. 1936. gada maijā V. Munters bija paziņojis, ka pirms 15. maija, demokrātijas laikā, Saeima esot grāvusi ārējo politiku, "deģenerētais parlaments" vedis valsti pretī "galīgai diskreditācijai". 15. maijs ienesis jaunu politisku doktrīnu, kurā dominēs Baltijas valstu orientācija²¹. Tās bija tikai tukšas, antidemokrātiskas frāzes. Pēc ceturrtās Baltijas Antantes konferences (Tallina, 1936. gada 7.-9. maijs) V. Munters bija paziņojis presei, ka, pateicoties Antantei, Baltijas valstu starptautiskais svars ir ievērojami pieaudzis, "Baltijas valstis ir atzītas kā nepieciešams faktors Austrumeiropas drošības sistēmā", bet "starp Baltijas valstu valdībām nodibinājies pilnīga saskaņa"²². Tagad, 1939. gadā, viņš domāja par nepaklausīgo aplūsināšanu.

K. Selters tomēr bija tikai daļēji apmierināts ar Kauņas konferences rezultātiem.

L. Sēja 1939. gada 6. februārī ziņoja no Kauņas, ka Igaunijas sūtnis A. Varma kā "ievērojamu ieguvumu" vērtē konferences lēmumu samazināt ārlietu ministru tikšanos skaitu. Tomēr, kā likās L. Ēķim, K. Selters neesot bijis pilnīgi mierā, ka konference noritējusi pietiekami gludi un viņam nav izdevies neko "sevišķu izdemonstrēt"²³. Personiskās ambīcijas aizņēnoja patiesās valstiskās intereses. Tūlīt pēc konferences zviedru laikraksts "Dagens Nyheter" rakstā ar nosaukumu "Baltijas pretrunas" pamatoti atzīmēja, ka 9. konference nav devusi nekādus rezultātus, ar lielām grūtībām sastādītais oficiālais komunikē ir pilnīgi nenozīmīgs²⁴. Tā patiešām bija patiesība.

Savstarpēji atsvešinātas, bez nopietnas politiskas un pilnīgi bez militāras sadarbības, piesegušās ar papīra neitralitāti, bez sabiedrotajiem, Baltijas valstis sagaidīja liktenīgo 1939. gadu. Polijas un Skandināvijas valstu ietekmē, Igaunijai uzņemoties iniciatīvu, Baltijas valstis bija proklamējušas (Igaunija - 1938. gada 3. decembrī, Latvija - 21. decembrī, Lietuva - 1939. gada 21. janvārī) absolūtu neitralitāti, kuru nosargāt viņām nebija nekādu iespēju, ar kuru neviens nerēķinājās un kura tobrīd bija izdevīga Vācijai.

Glābšanās neitralitātē un tās neapvaldītā slavināšana oficiajā presē bija nepatīkama tiem latviešu diplomātiem, Z. Meierovica laikmeta personībām, kuru V. Munter bija nobīdījis pilnīgi malā. Nopietnais latviešu diplomāts J. Seskis, pat izsūtīts necilajā konsula amatā uz Klaipēdu, savos ziņojumos bija plaša vēriena vērtētājs, faktiski - V. Muntera oponents. 1939. gada 24. martā viņš pamatoti rakstīja: "Izslavētā neitralitāte un politiskā nevainība šos laikos vairs mazas valstis neglābj..."²⁵ Tieši tad, kad bija nepieciešama patiešām Baltijas valstu vienotība, tās nebija. 9. Baltijas valstu ārlietu ministru konference fiksēja to, ka *de facto* Antante vairs nepastāvēja.

IGAUNIJAS SAVRUPĀ GAITA

Latvijas sadarbība ar Igauniju nav bijusi viegla jau 20. gados. Lai arī 1934. gada 17. februārī tika noslēgts Līgums starp Latviju un Igauniju savienības organizēšanai, turpmākajā laikā savstarpēja neuzticība auga, nevis mazinājās. K. Pētsa un K. Ulmaņa apvērsumi nemainīja lietas uz labāku pusi. 1934. gada 12. jūnijā, tiekoties ar Igaunijas sūtni Latvijā K. Menningu, V. Munter, kura rokās pilnīgi bija nonākušas ārlietas, pārrunāja "...savstarpējo neuzticību". Abi viņi izteicās par vēlamību, lai tiktu sarīkota K. Pētsa un K. Ulmaņa tikšanās, kura tā arī nenotika²⁶. V. Munteram bija raksturīgs izteikti vienkāršots priekšstats par ārlietu realizāciju pēc 15. maija, viņam likās, ka tagad ļoti daudz ko īstenot būs vienkāršāk un ātrāk, vienpersonisku lēmumu rezultātā. Taču tieši antidemokrātiskie režīmi abās valstīs, kuros milzīgu nozīmi ieguva diktatoru un viņu uzticības personu gaume, kaprīzes, eksaltētība, pilnīgi sagrāva Latvijas - Igaunijas savienību.

1935. gadā abu valstu attiecības jau bija nopietni saindētas. Baltijas Antantes ārlietu ministru 3. konferences laikā 1935. gada 10. decembrī Rīgā Igaunijas ārlietu viceministrs H. Laretejs pārmeta Latvijai visupirms vēstures notikumu viltošanu un igauņu nopelnu 1919. gada cīņās nepietiekošu atzišanu. Pats par sevi šis pārmetums bija pamatots. Īpaši K. Ulmaņa režīma gados, lai izceltu J. Balodi - Ulmaņa formālo vietnieku un otro personu valstī - notika rupji vēstures viltojumi un Igaunijas armijas lielā nozīme 1919. gada cīņās noklusēta. Te K. Ulmaņa režīma iekšpolitiskās intere-

ses kaitēja attiecībām ar sabiedroto valsti, lai arī igauņu reakcija varbūt bija pārāk asa. Polemika presē par Cēsu kaujām tieši konferences dienās ieguva tik nīknu raksturu, ka H. Laretejs 1935. gada 10. decembrī paziņoja par Igaunijas nevēlēšanos atbalstīt Latvijas kandidatūru Tautu Savienības Padomei. Tas bija pavisam nelāgi, ka strīds par 1919. gadu neļāva pieņemt saskaņotus lēmumus 1935. gadā. Attiecības ar Latviju jau nopietni apgrūtināja igauņu armijas vadības diktāts ārlietās. H. Lareteja saruna ar V. Munteru liecināja, ka daudz kas atkarīgs no štāba priekšnieka ģenerāļa N. Rēka, kurš aktīvi jaucās valsts ārējā un iekšējā politikā²⁷.

1936.-1937. gadā savstarpējās attiecības neatgriezeniski pasliktinājās. Jauns iegansts igauņu pārmetumiem un aizvainojumiem radās 1938. gada janvārī, kad V. Munter, pirmais no Baltijas valstu ārlietu ministriem, pasteidzās Romā uzsaukt tostu Abesīnijas iekarošanai. Jau 1937. gada septembrī, Tautu Savienības gadskārtējās sesijas laikā Ženēvā, V. Munter Abesīnijas jautājumu principiāli pārrunāja ar Dr. F. Akelu un S. Lozoraiti. Abi viņi atzina, ka Abesīnijas iekarošana būs jāatzīst, te domstarpību nebija. Tomēr nedz Dr. F. Akels, nedz S. Lozoraitis nevēlējās steigties, gaidot, kamēr pirmās to izdarīs lielvalstis. Tātad atšķirības bija galvenokārt formālos jautājumos - kad un kā atzīt Abesīnijas iekarošanu, taču V. Munteram vienmēr raksturīgā steiga un vēlēšanās izdalīties citu Baltijas valstu vidū viņa kolēģiem nepatika. 1937. gada 9.-11. decembrī Tallinā notika Baltijas Antantes ārlietu ministru VII konference, kur V. Munter par savu vēlēšanos braukt uz Romu nekā neteica, vēloties par šo lietu nedaudz vēlāk privāti konsultēties atsevišķi ar Dr. F. Akelu un S. Lozoraiti. Acīmredzot V. Munter izvairījās no paredzamā Romas brauciena apspriešanas konferencē. Tūlīt pēc Tallinas apspriedes viņš Rīgā tikās ar Itālijas sūtni Dž. Rodžeri un izteica vēlēšanos Romā tikties ar Itālijas ārlietu ministru G. Čāno. Tas būtu lieki, ja V. Muntera braucienam būtu patiesi tā oficiāli uzdots mērķis - tikšanās ar Vatikāna valsts sekretāru, kardinālu E. Pačelli un Katoļu teoloģijas fakultātes (pie Latvijas Universitātes) jautājumu izkārtošana²⁸. Faktiski V. Munter brauca, meklējot Itālijas un - privāti - G. Čāno labvēlību. Divi galvenie motīvi bija pamatā V. Muntera solim. 1. Valstiskais. Dr. A. Speke rakstīja, ka K. Ulmanis un V. Munter vēlējušies meklēt "...trešo ceļu krievu lielniecisma un vācu nacisma starpā..."²⁹. Citiem vārdiem runājot, tās bija simpātijas fašismam. 2. Privātais. Tiekoties ar G. Čāno, V. Munteram gribējās tēlot Eiropas mēroga politiķi un atstāt ietekmi uz Itālijas ministru ar savu, Tautas Savienības Padomē iegūto, informāciju. Tas kārtējo, reizi liecināja par V. Muntera patmīlību, kura ieguva pat nenopietnu formu.

Itālijas sūtnis Dž. Rodžeri par tikšanās ar G. Čāno noteikumu minēja nepieciešamību uzsaukt tostu Itālijas karalim kā Abesīnijas ķeizaram. V. Munter vēlējās **formāli** konsultēties ar Dr. F. Akelu un S. Lozoraiti, lai arī nav šaubu, ka viņš bija nolēmis braukt un uzsaukt tostu, pat ja Igaunija un Lietuva būtu pretī. Privātu konsultāciju rezultātā Dr. F. Akels pret braucienu un tostu neiebilda, bet S. Lozoraitis³⁰ tomēr ieteica lietu vilcināt. V. Munteram S. Lozoraiša atbilde nepatika, viņam nepatika jebkuri iebildumi. Atbilde S. Lozoraitim bija samērā strupa: Latvija nevar gaidīt, jo nav paredzami tuvākā laikā kādi līgumi ar Itāliju vai citi politiskas dabas akti, kuru laikā varētu izkārtot Abesīnijas iekarojumu atzišanu. 1937. gada 20. decembrī V. Munter atkal tikās ar Dž. Rodžeri un izteicā savu nostāju: Romā viņš uzsauks tikai tostu, bez politiskas deklarācijas par Abesīnijas iekarošanas atzišanu;

tā būs tikai Latvijas rīcība, tā nav jāsaista ar Igauniju un Lietuvu. Šī piebilde liecināja, ka V. Muntera steiga igauņu un lietuviešus kaitināja. V. Muntera tosts neliecināšot par Latvijas nostāju pret Tautu Savienību (Itālija no tās izstājās 1937. gada 11. decembrī) maiņu. Tostu nevar uzskatīt par Latvijas pietuvināšanos Romas - Berlīnes asij³¹. Dž. Rodžeri šie noteikumi bija pieņemami. V. Munters informēja arī Anglijas un Francijas ārlietu ministrijas, neprasot gan piekrišanu braucienam. Angļiem un frančiem nebija iebildumu, viņi faktiski bija akceptējuši Abesīnijas iekārtošanu un V. Muntera gaidāmais solis bija viņiem pat izdevīgs. Sūtņa Dr. A. Spekes vārdiem runājot, Latvija pirmā „.. bija parāvusi valā durvis ..”³². Tas, protams, Latvijai godu nedarija. Zīmīgi arī, ka, informējot Anglijas un Francijas ārlietu ministrijas, V. Munters parādīja, ka viņa nostāja lielā mērā ir saistīta ar tieksmi izpelnīties lielvalstu labvēlību Ženēvā, Tautu Savienībā. Lielvalstis gan Latvijas labā nedarija neko.

1937. gada 27. decembrī Ķemeru V. Munters privāti tikās ar slimīgo Dr. F. Akelu, kurš uz īsu brīdi bija ieradies Latvijā ārstniecības nolūkos. V. Munters vēlreiz paziņoja, ka Romā „.. neuzkrītoši jānokārto Abesīnijas jautājums ..”. Dr. F. Akels piekrita un piebilda, ka, ja nāktu tāda situācija, viņš arī paceltu tostu³³. Tomēr viņš nebija pret V. Munteru atklāts: V. Muntera soli Romā igauņi turpmāk izmantoja, lai nikni uzbruktu Latvijai un V. Munteram. Abu valstu attiecības bija saēdusi savstarpējā neuzticība un intrigas.

1938. gada janvārī, ieradies Romā, ārēji V. Munters bija korekts: pirmā vizīte notika pie kardināla E. Pačelli, lai arī G. Čāno vēlējās, lai pie viņa. 19. janvārī, tiekoties ar G. Čāno, V. Munters pacēla savu bēdīgi slaveno tostu par Itālijas karali - Abesīnijas ķēzaru. G. Čāno labvēlību tas neizraisīja. Sarunā ar Itālijas ārlietu ministru V. Munters pasviroja, ka viņš pārstāv fašistu valdību, un centās tēlot Eiropas mēroga diplomātu. G. Čāno cieņu viņš ar to neieguva, Itālijas ārlietu ministrs vērtēja V. Munteru ar smīnu un augstprātību³⁴. Ieradies no Romas Ženēvā, V. Munters par savu tostu informēja Anglijas un Francijas ārlietu ministrus A. Īdenu un I. Delbosu. Tie nav cēlušies iebildumus, jo abas valstis centās rast kompromisu ar Itāliju³⁵. Iztopot lielvalstīm, V. Munters jau bija gatavs kaunpilnajai Tautu Savienības Padomes 101. sesijai.

Centšoties iegūt Itālijas labvēlību un iztopot Anglijai un Francijai, V. Munters deva tikai kārtējo ieganstu Igaunijas un Lietuvas aizvainojumiem. 21. janvārī igauņu, bet ar 27. janvārī arī lietuviešu presē sākās uzbrukumi V. Munteram par Baltijas Antantes kopējās nostājas neievērošanu. Lietuvieši bija mērenāki, bet igauņu preses tonis liecināja, cik saindētas jau bija abu valstu attiecības. 1938. gada 9. februārī pie V. Muntera ieradās Igaunijas sūtnis H. Rebane un sāka “pratināt”, V. Muntera vārdiem runājot, viņu par tostu Romā. V. Munteru jau bija galīgi sadusmojusi igauņu prese, un H. Rebanem nācās uzklaut ļoti asus, sabiedroto valstu vidū - nepieļaujamus pārmetumus par Dr. F. Akela personīgo neloyalitāti pret Munteru, par to, ka nav pārtraukti uzbrukumi presē, par igauņu izstāšanos no preses antantes. Sarunas tonis bija tik emocionāli nesavaldīgs no abām pusēm, H. Rebanem arī neievērojot subordināciju un vismaz formālu pietāti pret V. Munteru kā ministru, ka varēja rasties priekšstats, it kā abas valstis būtu tuvu sakaru pārtraukšanai. 1938. gada 10. februārī, vēstulē sūtnim Tallinā Dr. E. Krieviņam, V. Munters rakstīja: H. Rebane bija vilies, “.. ka neizdodas piešūt Latvijas ārlietu ministram neloyalitāti ..”³⁶ Incidents ar

nelaimīgo tostu Romā liecināja, ka ir vajadzīgs tikai sīks iegansts, lai Latvijas un Igaunijas savstarpējās antipātijas iegūtu neapvaldītu izpausmi.

Sadarbību ar Igauniju stipri apgrūtināja arī J. Laidonera varas pieaugums. Iz-mantojot Igaunijas ģenerālštāba “ārlietu ministra” R. Māsinga un citu provācisko militārpersonu ietekmi uz J. Laidoneru un N. Rēku, Vācija ar viņu palīdzību 30. gadu otrajā pusē izstuma no Igaunijas Ārlietu ministrijas Baltijas Antantes un Rietumu demokrātisko valstu orientācijai labvēlīgos diplomātus. Zinot par J. Laidonera un viņa apkārtnes godkāri, Vācija sāka pievērst Igaunijai īpašu uzmanību, kultivēja bīstamās ilūzijas, ka reihs nāks Igaunijai palīgā; centās radīt plaisu starp Baltijas valstīm, atšķeļot no Igaunijas Latviju un Lietuvu; iedvešot igauņu vadītājiem arī domu par nepieciešamību draudzēties ar Poliju. Tas Vācijai arī izdevās. Jau 1936. gada 28. februārī H. Celmiņš no Berlīnes ziņoja, ka te “.. gandrīz ikdienas atbrauc kāds kungs no Igaunijas ..”³⁷.

1938. gadā J. Laidoners kļuva par Igaunijas parlamenta kopējās ārpolitikas komi-sijas priekšsēdi un Valsts padomes locekli. Neoficiāli viņš noteica Igaunijas ārējo politiku. 1938. gada 8. maijā pār ārlietu ministru kļuva viņam pakļāvīgais K. Selters, kurš bija atklāti draudzīgs Vācijai un tikpat nedraudzīgs Latvijai. Ievērojamais igauņu diplomāts un valstsvīrs A. Reijs raksturoja K. Selteru kā Ā. Hitlera cienītāju, kura ikdienas patīkamākā lasāmviela bija hitleriskā lapa “*Völkischer Beobachter*”³⁸. J. Laidoners un K. Selters neieredzēja V. Munteru un vēlējās viņa aiziešanu no ārlietu ministra amata. Igaunu militārprindu naidis pret V. Munteru ieguva groteskas formas. 1936. gada 15. aprīlī sarunā ar V. Munteru K. Ulmanis atstājīja Rīgā izplatītas runas, ka igauņu militārais atašejs V. Sārsens “.. teicis, ka Jūs (V. Munteru - A. S.) jāpakar ..”³⁹. Nelīdzēja arī rotariešu sakari: gan V. Munters, gan K. Petss un J. Laidoners bija aktīvi rotarieši⁴⁰. Sabiedrībā daudz baumoja par rotariešu solidaritāti, bet lielajā politikā darbojās citi spēki (rotarieši maz ko līdzēja arī igauņu mēģinājumiem tuvināties Somijai, lai arī P. Svinhufvuds un G. Mannerheims bija goda rotarieši). J. Laidoners bija ar lieluma māniju apsēsts un kultivēja sevī apbrīnošanu. Igaunijas sūtnis Kauņā A. Varma 1938. gada aprīlī stāstīja L. Sējam: “Leišiem esot jāzina, cik liels vīrs ir ģenerālis Laidoners, pret kura ieskatīgu Igaunijas ārpolitikā nekas nevarot notikt.”⁴¹ J. Laidoners un viņa apkārtnē bija aktīvi nedraudzīga gan Baltijas Antantei kopumā, gan savienībai ar Latviju. 1937. gada decembrī Vācijas sūtnis Igaunijā H. Froveins rakstīja, ka naivais J. Laidoners atzinis: ja Latvijas un Igaunijas savienība vairs neeksistēs, par to neviens nēraudās. Aptuveni to pašu angļiem izteica Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors Dr. N. Kāsiks. Angļi pamatoti šādu nostāju vērtēja kā muļķīgu. Baltijas valstu sadarbības izārīšana bija tikai ļoti izdevīga Vācijai un PSRS⁴². Ar abvēru saistītie igauņu pulkveži kultivēja nepatiku pret Latvijas armiju. Militārais atašejs Vācijā L. Jākobsens 1938. gada 26. oktobrī Berlīnē sarunā ar Ārlietu ministrijas Baltijas un Skandināvijas nodaļas vadītāju Dr. V. Grundheru izteicās, ka Latvijas armija esot vājākais loceklis Baltijas valstu aizsardzībā, tā esot vairāk pretvāciska, nekā pretkrieviska⁴³. Šajā atziņā bija liela patiesības deva, bet L. Jākobsens, kurš īpaši neieredzēja V. Munteru, to izsakot, centās iegūt Vācijas labvēlību un denuncēja sabiedrotos latviešus.

J. Laidoners bija nedraudzīgi noskaņots arī pret lietuviešiem. 1938. gadā viņš atteicās apmeklēt Lietuvu, lietuvieši atbildēja ar to pašu, uzskatot, ka J. Laidoners

pārāk draudzējas ar poļiem. Nepatikami incidenti notika Lietuvas neatkarības 20 gadu jubilejas svinībās. 1938. gada 16. februārī K. Petss neieradās uz svinīgo aktu Tallinā, savukārt lietuvieši revanšējoties 24. februārī Igaunijas svētkos Kauņā ļoti līdzīgi apmeklēja igauņu sarīkojumus - klāt nebija ne A. Smetonas, ne armijas komandiera S. Raštika⁴⁴. 1938. gada 15. janvārī Kauņu atstāja igauņu sūtņš O. Epiks, kurš tika iecelts par Igaunijas ārlietu viceministru. O. Epiks bija ļoti skeptiski noskaņots par iespējām sadarboties ar Lietuvu un uzskatīja, ka lietuvieši nemeklējot izlīgumu ar Poliju⁴⁵. Te bija - vismaz daļēji - patiesības deva, taču O. Epiks nebija Baltijas valstu sadarbības aizstāvis un viņa iecelšanu apsveica Vācija. 1938. gada 12. aprīlī J. Laidoners publiski pamācīja lietuviešus, kā viņiem veidot attiecības ar Poliju. Jau agrāk J. Laidonera vārdi Lietuvā nereti bija atstājuši negatīvas sekas, tagad "*Lietuvos Aidas*" - valdības oficiozs - 14. aprīlī izteica nepatiku par ģenerāļa iejaukšanos Lietuvas politikā⁴⁶.

1938. gada nogalē sašpilētas kļuva Igaunijas attiecības ar Latviju. 18. oktobrī K. Selters asi pārmēta Latvijai nerēķināšanos ar igauņu minoritātes interesēm Latvijā. K. Ulmaņa režīms bija ļoti jutīgs pret ārvalstu mēģinājumiem apspriest minoritāšu stāvokli Latvijā. 21. oktobrī V. Munters izsauca igauņu sūtņi H. Rebani un paziņoja, ka par minoritāšu jautājumu nevar "... ielaisties jebkādas sarunās ar kādu ārvalsts valdību, kauču tā būtu arī Igaunija".⁴⁷ To nevarēja nosaukt par konstruktīvu nostāju. (Nepārspējamu liecību par K. Ulmaņa režīma pieeju minoritāšu jautājumam sniedza V. Munters 1939. gada 4. aprīļa sarunā ar Vācijas sūtņi U. fon Koci. Par vācbaltiešiem ministrs izteicās: "Mēs spersim soļus, lai viņus iejūgtu darbā."⁴⁸ **Iejūgtu!** Vai "iejūgtie" varēja būt patiesi lojāli?)

1938. gada 31. decembrī laikrakstā "*Rahwaleht*" J. Laidoners, atzīmējot, ka Igaunijai neesot nekādu domstarpību ne ar tuvākiem, ne tālākiem kaimiņiem, uzsvēra: "Tikai savienības attiecības ar Latviju prasa noskaidrošanu un nokārtošanu." J. Laidonera un K. Seltera kursa ietvaros to varēja saprast tikai kā tālāku savienības vājināšanu. Igaunijas armijas un Ārlietu ministrijas apmācības tika kultivēts izteiciens: ar Somiju - **sabiedrotie** bez savienības, ar Latviju - savienība bez sabiedrotajiem. Tā bija nelāga vārdu spēle. 1939. gada sākums iezīmēja J. Laidonera ietekmes pieaugumu. 11. janvārī V. Šūmanis ziņoja V. Munteram, ka prezidenta K. Peta veselības stāvoklis pasliktinās un atklāti saredzamas varaskārā J. Laidonera pretrunas ar K. Peta sam tuvo premjerministru K. Ēnpalu⁴⁹. 1939. gada 23. februārī K. Petss paugstināja J. Laidoneru par **ģenerāli**. Tā bija samērā divaina pakāpe. Tobrīd J. Laidoners bija ģenerālleitnants, bet tādi Igaunijā bija vēl divi. J. Laidonera godkāres apmierināšanai un viņa izcelšanai tika radīta ģenerāļa pakāpe⁵⁰. Nu Igaunijā bija vairāk nekā desmit ģenerālmajori, divi ģenerālleitnanti un viens ģenerālis - J. Laidoners (Latvijā šādiem nolūkiem atbilstu maršala zizlis). 1939. gadā J. Laidoners un K. Selters turpināja ilūziju kultivēšanu par sadarbību un palīdzību no Vācijas. 1938. gada jūlijā N. Rēks sarunā ar H. Froveinu bija cerējis uz Vācijas palīdzību PSRS agresijas gadījumā; 1938. septembrī par Vācijas palīdzību pret krieviem Latvijas sūtniecības Varšavā pagaidu vadītājam N. Āboltiņam stāstīja igauņu sūtņš Markuss. 1939. gada vasarā N. Rēka palīgs R. Māsings sapņoja, ka PSRS vēl nepaspēšot neko izdarīt, kad vācu flote jau būs Tallinā⁵¹. Vācijas kultivēto ilūziju dēļ, klāt nākot arī cerībām par sadarbību ar Poliju⁵², tika ārdīta sadarbība ar vienīgo sabiedroto - Latviju.

Igaunijā 1939. gadā pieauga atšķirības starp valdības provācisko orientāciju un samērā plašu sabiedrības aprindu nostāju. V. Šūmanis 1939. gada 17. aprīlī atzīmēja, ka valdībā "pieaug tendence varbūtējo ienaidnieku numurēšanā nostādīt Krieviju pirmā vietā", bet tautā "... joprojām par lielāku ienaidnieku uzskata vāciešus ..."⁵³. PSRS sūtņš Igaunijā K. Nikitins 1939. gada 21. marta telegrammā uz Maskavu izteica aptuveni to pašu. Atzīmējis K. Seltera provāciskumu, viņš secināja, ka "... plaisa starp valdību un tautu - liela".⁵⁴ Tā bija realitāte, kuru nevarēja ignorēt. J. Laidonera un K. Seltera iedoma, ka no ienaidnieka Nr. 1. - PSRS - varēs pasargāties, balstoties uz ienaidnieku Nr. 2. - Vāciju -, bija pilnīgi aplama⁵⁵.

Liela cerība Igaunijā tika saistīta ar orientāciju uz etniski radniecisko **Somiju**, īpaši - **militāro sakaru** jomā. 1938. gada jūlijā Somijas armijas komandieris H. V. Estermans apmeklēja Igauniju un pārrunāja jautājumus par Somijas jūras liča un krasta aizsardzību. H. V. Estermans vēlējās šo lietu aplūkot tikai militāri tehniskā plāksnē, bet igauņi - piešķirt tai politiski militāru nozīmi. H. V. Estermans to noraidīja kā neatbilstošu Somijas ārpolitiskajai orientācijai⁵⁶. Somijas militārā vadība tomēr turpināja kontaktus ar Igauniju, kuri nevainagojās ar praktisku militāru sadarbību. 1938. gada septembrī somu ģenerālstāba vadības pārstāvis majors Ingeliuss apmeklēja Igauniju un tikās ar pulkvedi R. Māsiņu. Sarunās pārsprieda jūras spēku un krasta artilērijas kopdarbības iespējas, informācijas apmaiņu. **Stratēģiski** ļoti nozīmīga varēja būt krasta artilērijas (kura bija izvietota somu Porskala pussalā *Makiluoto* baterija) un igauņu bateriju Naissarā un Aegnā kopdarbība. Tā varēja radīt nopietnus draudus padomju flotes darbībai. Tomēr militārā sadarbība netika īstenota. Somijas ģenerālstābam bija jāievēro valsti kopš 1935. gada dominējošā Skandināvijas orientācija, un tas sāka pievērst aizvien mazāku uzmanību Igaunijai. Somu autors M. Turtola atzīmēja: "... pasaulē stiprāko krasta cietokšņu kopīga aizsardzība netika realizēta."⁵⁷

1938. gada 24.-28. oktobrī Tallinā viesojās Somijas ģenerālstāba priekšnieks K. E. Ešs. Tā bija pirmā somu ģenerālstāba priekšnieka vizīte Igaunijā kopš 1933. gada. K. E. Ešs iepazinās ar igauņu degakmens rūpniecību, bet praktiskas militāras kopdarbības jautājumi netika pārrunāti. 1939. gada janvāra beigās - februāra sākumā Somiju apmeklēja J. Laidoners, bet bez rezultātiem. Somijā armijai nebija tās brīvības kā Igaunijā, un tai bija jāreķinās ar Ārlietu ministrijas viedokli. J. Laidonera lūgumu uzņemt viņu vēlreiz 1939. gadā vasarā Somijas Ārlietu ministrija noraidīja⁵⁸. 1939. gada jūlijā gan notika somu un igauņu zemūdeņu kopīgie manevri Somu jūras līcī, bet uz somu karaspēka manevriem 1939. gada augustā, kuros piedalījās ārzemju novērotāji, J. Laidoneru neuzlūdza⁵⁹.

Neveiksmīgas bija K. Seltera cerības saskaņot Igaunijas un Somijas nostāju jautājumā par neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. (V. Munters arī bija vēlējis, lai Vācijas priekšlikumu atbalstītu Skandināvijas valstis.) 1939. gada 5. maijā Latvijas sūtņs Helsinkos J. Tepfers apmeklēja Somijas Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktoru A. Pakaslahti un izteicās, ka Somijas piekrišana parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju "... no mūsu viedokļa liktos ļoti vēlama ...". A. Pakaslahti tobrīd, 5. maijā, informēja J. Tepferu, ka somi, līdzīgi Dānijai, acimredzot Vācijas priekšlikumu pieņems, taču vēl jānogaida līdz 9. maijam, Ziemeļvalstu ārlietu ministru konferencēi Stokholmā. Pašam J. Tepferam likās, ka somi ieņēms citādāku no-

stāju nekā Zviedrija un Norvēģija un līgumu ar Vāciju parakstīs. 12. maijā J. Tepfers jau ziņoja uz Rīgu, ka pēc Stokholmas konferences Zviedrijas un Norvēģijas ietekmē Somija nolēmusi stingri turēties pie Skandināvijas orientācijas⁶⁰ (13. jūnijā sūtnis Stokholmā V. Salmans rakstīja, ka Zviedrija Vācijas piedāvājumu "... uzņēma kā rūgtu pili. Tāpēc zviedri jutās ārkārtīgi apmierināti ar Somiju, ka tā - visā šai lietā pieslēgās viņas un Norvēģijas viedoklim.") Lai arī Somija, kā J. Tepferu informēja somu Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs A. Voimā, pret Vācijas priekšlikumu pastāvēja "... dažādi ieskati arī atsevišķās partijās ...", tomēr neuzbrūkšanas līgumu ar Vāciju Somija neparakstīja un ar Igauniju (vēl jo vairāk - ar Latviju) savu politiku, protams, nesaskaņoja. Tas radīja K. Selterā lielu vilšanos. Demonstratīva nozīme bija arī Somijas prezidenta K. Kallio nostāja: jau 1938. gadā viņš atlika vizīti Igaunijā, tagad tā bija paredzēta uz 1939. gada 18. jūliju, bet K. Kallio to atlika vēlreiz - uz rudenī (kad tā, pat gribot, vairs nevarēja notikt). 1939. gada 12. jūnijā komentējot somu nostāju pret Latvijas - Igaunijas un Igaunijas - Vācijas neuzbrūkšanas līgumiem, J. Tepfers rakstīja: "... šādā vai citādā formā var izmanīt cauri veco motīvu par Somijas savrupējo skandināvisko stāvokli, kas arī bijis noteicošais attiecībās uz Somijas izturēšanos vācu piedāvājuma gadījumā⁶¹..."

Igaunijai gan attīstījās plaši kultūras sakari ar Somiju, bet saimniecībā līdzīgas ekonomiskās struktūras un vienādās galvenās eksporta preces (kokmateriāli, papīrs, sviests) radīja sāncensību, nevis sadarbību.

Cerības uz Somiju atspoguļojās arī Igaunijas saimnieciskajā politikā - 1937. gada 2. septembrī Igaunija ar Somiju parakstīja tirdzniecības vienošanos, kurā igauņi vairs neietvēra t. s. "Baltijas klauzulu", kas līdz tam bija ietverta visos Baltijas valstu tirdzniecības līgumos. Cerot, ka attālināšanās no Baltijas Antantes stiprinās tās saites ar Skandināviju, Igaunijas valdība demonstratīvi novērsās no saimnieciskās sadarbības ar Latviju un Lietuvu. 1937. gada 27. decembrī Ķemeru V. Munters privāti tikās ar Igaunijas ārlietu ministru Dr. F. Akelu, kurš izvirzīja jautājumu par saimnieciskajām sarunām ar Latviju. Dr. F. Akels aicināja Latvijas delegāciju 1938. gada janvārī uz Tallinu, taču paziņoja, ka igauņiem sava nostāja jāaskaņo ar Somiju. V. Munters vēstulē sūtnim Igaunijā Dr. E. Krieviņam 1938. gada 4. janvārī pamatoti secināja: "... noslēgt papriekš kādu līgumu un tad prasīt Somijas piekrišanu šī līguma spēkā laišanai, tas Latvijas valdībai nav pieņemams."⁶²

Somu demokrātiskā sabiedrība bija kritiska pret K. Petsa režīmu, bet labējie - neapmierināti ar atbrīvotāju kustības (vabsistu) vajāšanām. Somu nostāja pret Igauniju 1939. gadā bija vairāk nekā atturīga. Dr. M. Valters 1939. gada 25. janvārī ziņoja no Briseles, ka somu sūtni A. Ostrēmu "... gandrīz nemaz neinteresēja Baltijas jūras kaimiņi vairāk uz dienvidiem no Somijas un viņš noliedz sadarbību ar Igauniju"⁶³. Tā bija Somijā plaši izplatīta nostāja. Savukārt sūtnis ASV Dr. A. Bilmanis 1939. gada 15. marta ziņojumā V. Munteram pareizi atzīmēja: "Ar Somiju jau agrāk plauka igauņu romantika. Skandināvijas valstis tomēr nevēlas, lai Somija pārāk cieši saistītos ar Igauniju."⁶⁴ Ziemeļu ietekmīgāko sociālistisko partiju kopdarbības komitejas sēdē Oslo 1939. gada 21.-22. augustā tika nolemts stingri turēties pie neitralitātes, bez jebkādam saistībām ārpus Skandināvijas. Šādu pašu nostāju ieņēma Skandināvijas valstu ārlietu ministru konference Oslo 29.-30. augustā⁶⁵. Ļoti lēnām igauņi raisījās no ilūzijām par sadarbību ar Somiju. 1939. gada 12. jūnijā V. Šūmanis ziņoja Ārlietu

ministrijai, ka "... tiek meklēti visādi argumenti, lai kaut kā salīmētu Igaunijas - Skandināvijas kopību ..."⁶⁶. 15. jūnijā V. Šūmanis rakstīja, ka K. Selters atzinis: mēģinājumi rast politisku saskaņu ar Somiju "... ir devuši tādus rezultātus, ka viņš vairs negrib mēģinājumus atkārtot ..."⁶⁷. Tomēr cerības uz sadarbību ar Somiju saglabājās līdz pat 1939. gada septembrim.

Pašas Somijas ārpolitiskais stāvoklis bija ļoti sarežģīta 1935. gada 5. decembrī Somija svinīgi deklarēja Skandināvijas orientāciju savā ārējā politikā, bet faktiski bija pilnīgi izolēta⁶⁸. Latvijas sūtnis Helsinkos V. Šūmanis 1936. gada 29. janvārī ziņoja, ka PSRS pārstāvis Somijā Ē. Asmuss 5. decembra deklarāciju vērtē kā negodīgu, kura tikai maskējot Somu provāciskumu. Somijas ārlietu ministra R. Holsti vizīte Maskavā 1937. gada 8.-11. februārī - pirmā ārlietu ministra vizīte PSRS - nedeļa gaidītos rezultātus, lai arī pats R. Holsti patiesi vēlējas uzlabot attiecības ar bīstamo kaimiņu⁶⁹ PSRS turpināja uzskatīt Somiju par Vācijas satelītu.⁷⁰ Lielbritānija savukārt maz ko varēja līdzēt Somijai padomju draudu priekšā, negaidot arī kādu reālu palīdzību no somiem kara gadījumā ar Vāciju. Lielbritānijas ārlietu ministrs E. Halifakss 1938. gadā sarunā ar G. Mannerheimu atzina, ka britus gan interesējot Baltijas problēmas, bet esot daudz citu, kuras jārisina⁷¹. 1939. gadā, saasinoties Anglijas attiecībām ar Vāciju, Lielbritānijā auga aizdomas par Somijas - īpaši ģenerālitātes - provāciskumu⁷². Vācijas interešu lokā trīsdesmito gadu nogalē Somija neieņēma tādu vietu, lai to nevarētu upurēt svarīgāku interešu labā. Skandināvijas valstis izvairījās no praktiskām saistībām Somijas interešu garantēšanā.

Arī somiem nav bijušas svešas ilūzijas. 1939. gada 11. janvārī Dr. M. Valters ziņoja, ka viņa somu kolēģis A. Ostrēms ir neapmierināts ar beļģu presē izteikto viedokli, ka Somijas starptautiskais stāvoklis ir vēl nedrošāks nekā Baltijas valstīs. A. Ostrēmam likās, ka Somija nav apdraudēta. 1939. gada 11. jūlijā Latvijas sūtnis ASV Dr. A. Bilmanis ziņoja V. Munteram, ka Somijas vēstnieks Vašingtonā J. Prokopē, vērtējot starptautisko stāvokli, izteicies: gan Somijas, gan Latvijas, Igaunijas un Lietuvas stāvoklis esot izdevīgs kā nekad, "... katra puse (ass valstis un sabiedrotie) cenšoties mūs piedabūt, jo bez mums nevar gūt uzvaru"⁷³. J. Prokopē bija ļoti pieredzējis diplomāts, 20. gados palaikam pat ārlietu ministrs, un tomēr viņš bija zaudējis realitātes izjūtu.

J. Laidoners un K. Selters meklēja sabiedrotos visur - Vācijā, Somijā, Polijā⁷⁴, tikai ne mazajos kaimiņos - Latvijā un Lietuvā, kurus iedomīgie igauņu vadītāji neuzskatīja par sevis cienīgiem. 1939. gada sākumā attiecību uzlabošanas iniciatīvu mēģināja uzņemties Latvija. Valdības reakcija uz J. Laidonera paziņojumiem bija mērena, preseī tika dots rīkojums izbeigt polemiku ar igauņiem⁷⁵. 9. janvārī, referējot valsts ierēdņu kursus, Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktors A. Stegmanis neizteica Igaunijai nevienu piezīmi. Demonstratīva nozīme bija J. Benjamiņa lielajam rakstam ar zīmīgu virsrakstu "Sargāsim mūsu savienību" 1939. gada 10. janvārī "Jaunākajās Ziņās". Rakstu bija inspirējis V. Munters, rakstu ievēroja ārvalstu diplomāti⁷⁶. Atzinis, ka igauņu pārmetumiem par ekonomiskās⁷⁷ un militārās sadarbības trūkumu ir pamats, J. Benjamiņš tomēr neizvērsa polemiku, bet aicināja: "Spriedīsim par militārām, saimnieciskām vai citām lietām, ja tas vajadzīgs, kārtosim to, kas vēl kārtojams, bet spriedīsim un kārtosim ceļoši, nevis ārdoši." 11. janvārī, sarunās ar ASV sūtni Dž. Vailiju, K. Ulmanis izteicās, ka gatavs "... darīt

pat neiespējamo", lai samierinātos ar igauņiem. Par izdevīgu brīdi samierinošam žestam K. Ulmanis uzskatīja Igaunijas neatkarības svētku atzīmēšanu 24. februārī un - vēl vairāk - K. Peta 65 gadu jubilejas svinības šajā pašā laikā. Tās Latvijā tika atzīmētas neredzēti plaši, K. Ulmanim pašam visur klāt esot. 23. februārī viņš pieņēma igauņu sabiedrisko organizāciju delegāciju profesora A. Pipa vadībā, 24. februārī apmeklēja svinīgu sarīkojumu Rīgas Latviešu biedrībā un Igaunijas sūtniecību, kas bija ievērojams labvēlības žests. Valdības kontrolētā prese bija ļoti glaimojoša igauņiem⁷⁸. Tomēr pašā Igaunijā lietas nekārtojās tik spoži. K. Ulmanis deleģēja uz K. Peta jubileju V. Munteru. Formāli tas bija augsts līmenis (vēl augstāka būtu bijusi pašā K. Ulmaņa vai J. Baloža vizīte), **personāli** tā nebija izdevīga izvēle. K. Ulmanis tomēr neko citu nevarēja darīt: lietuvieši bija deleģējuši armijas komandieri S. Rašīki, arī K. Berķis igauņiem būtu bijis pieņemams. Tomēr viņa stāvoklis Latvijā neatbilda S. Rašīka faktiskajai lomai Lietuvā. V. Muntera vietā K. Ulmanis varētu būt J. Balodi, bet viņš bija tikpat netikams J. Laidoneram kā V. Munteram - K. Selteram. J. Balodis bija arī kūtis uz reprezentācijas braucieniem. V. Munters veda K. Ulmaņa izcili glaimojošu apsveikumu K. Peta: "... lūdzu Jūs, ļoti mīļais un lielais draugs, pieņemiēt apliecinājumu par manu lielo cieņu un manu nesatricināmo draudzību..."⁷⁹ K. Petaš daudz glaimots bija jau iepriekšējos gados. Kad 1937. gada 17. novembrī Igaunija Latvijā iecēla par sūtni H. Rebani, V. Munters, saņemot viņa akreditācijas rakstus, nosauca K. Peta par "prezidentu - pavaldoni" (*sic!*)⁸⁰. Nebija vairs tālu līdz "valdniekam", bet glaimi, kuru mērķis bija saņemt tādus pašus atpakaļ, K. Ulmanim, maz ko varēja mainīt Igaunijas valdības īstenotajā kursā. K. Selteram un J. Laidoneram V. Munters joprojām bija pilnīgi netikams⁸¹. Ar grūtībām viņš panāca sava brauciena laikā piekrišanu apmeklēt 6. kājnieku pulka 6. atsevišķo bataljonu Vīlandē un piedalīties virsnieku banketā (dienestu Vīlandes garnizonā 1920. gada 17. oktobrī viņš bija beidzis tikai kā virsseržants, 21. kategorija)⁸². Lai arī pulkvedis A. Jāksons, kura gūstā 1919. gadā bija kritis sarkanarmietis V. Munters, tagad bija Igaunijas izglītības ministrs, igauņu valdības - un it īpaši militārpersonu - aprindās V. Munteru neieredzēja⁸³. Viņa braucienam uz Tallinu nebija praktisku rezultātu Latvijas un Igaunijas attiecību nostiprināšanā. Tiesa gan, K. Ulmaņa glaimi K. Peta, iespējams, patika. 1939. gada martā, caurbraucot caur Varšavu, K. Selters sarunā ar Latvijas sūtni lika saprast, ka derētu K. Ulmaņa un K. Peta tikšanās⁸⁴. Tā tomēr nenotika, un vēl jānoskaidro, vai K. Selters patiešām bija nopietni domājis par tās nepieciešamību. Klaipēdas krīzes laikā, 1939. gada martā, K. Selters demonstratīvi devās atpūtas ceļojumā uz Budapeštu (viņam plauka arī cerības par sadarbību ar etniski tuvo Ungāriju), Romu un Venēciju⁸⁵. Lietuva pat nesaņēma morālu atbalstu, bet Vācija saņēma zīmi, ka Igaunija jūtas pilnīgi mierīga un neapdraudēta. 29. martā, ziņojot par K. Seltera braucienu, V. Šūmanis ar ironiju rakstīja: "Labi, ja cilvēkam ir stipri nervi un droša pašaušanās uz spožu nākotni." Čehoslovākijas bojāeja 1939. gada martā, kā ziņoja V. Šūmanis, igauņu vadībā radījusi pat "... nicinošas piezīmes ...", jo "... šeit nevar iedomāties kaut ko līdzīgu, ja Igaunijai uzbruktu no ārienes"⁸⁶. Nicinošās piezīmes bija nevietā, diez vai tās atcerējās 1939. gada septembrī.

1939. gada maijā igauņu presē atkal parādījās pārmetumi Latvijai par saimniecisko attiecību neapmierinošo stāvokli⁸⁷. Tomēr formāla sadarbība ar Latviju iezīmējās 1939. gada pavasarī, gatavojoties neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju, kurā Latvija

pakļāvās Igaunijai. 6. maijā V. Munters apmeklēja Igauniju, kur ar K. Selteru pārrunāja gaidāmo neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Iniciatīva piederēja - ārēji - K. Selteram, bet faktiski - J. Laidoneram, kurš centās izmantot sarunas ar Vāciju, lai vājinātu Latvijas - Igaunijas 1923. gada aizsardzības savienību. J. Laidoners pieņēma Vācijas Ārlietu ministrijas viedokli, ka neuzbrukšanas līgumā nav jābūt klauzulai par Latvijas - Igaunijas savienības ievērošanu. Vēl vairāk, Igaunijas parlamenta ārlietu komisijas sēdē 25. maijā J. Laidoners pieprasīja, lai gaidāmā neuzbrukšanas līguma 2. panta trešā rindkopa tiktu papildināta ar teikumu, kura saturs bija šāds: ja Igaunijas un Vācijas līgums zaudētu spēku pirms 10 gadu apritēšanas termiņa tāpēc, ka pirms laika izbeigtos Latvijas - Igaunijas līgums, tad "... Igaunijas valdība un Vācijas valdība, uz vienas puses vēlēšanos, nekavējoties stāsies sarunās par līguma atjaunošanu". Kur te slēpās nelāgā būtība? K. Selters V. Šūmanim isi pirms 7. jūnija līguma parakstīšanas atklāti pateica: "... pielikums esot vajadzīgs, lai mūsu abu valstu ārpolitika varētu noritēt patstāvīgākā gaitā ...", jo 1923. gada 1. novembra un 1934. gada 17. februāra līgums it kā esot "... par daudz tālejošs visos sīkumos, zīmējoties uz abu valstu ārējās politikas saskaņošanu ...". Tas bija ļoti liels pārspilējums. K. Seltera secinājums, ka Latvijas un Igaunijas attiecības var tikai uzlaboties, ja tiks ieturēta lielāka patstāvība (faktiski - savrupība), liecināja par Igaunijas valdībā neatgriezeniski valdošo kursu uz Baltijas Antantes un Latvijas - Igaunijas savienības pilnīgu izārdisānu. Bet J. Laidonera uzspiestais papildu teikums (7. jūnija līgumam) būtībā bija vērst uz Latvijas - Igaunijas savienības **iznīcināšanu**. Tātad, ja, piemēram, Latvijas - Vācijas konflikta dēļ pirms termiņa izbeigtos Latvijas - Vācijas līgums, tad igauņi, tā vietā, lai sniegtu sabiedroto palīdzību Latvijai, nekavējoties sāktu sarunas ar Vāciju par sava neuzbrukšanas līguma (kurš nevarēja palikt spēkā ilgāk kā Latvijas - Vācijas līgums) atjaunošanu. V. Šūmanis šo J. Laidonera uzspiesto un K. Seltera pieņemto "uzlabojumu" raksturoja precīzi: "... igauņu nolūkos ir vājināt savienības līguma nozīmi iepretim Vācijas ...". K. Selters neslēpa: ja nebūtu bijis šī J. Laidonera papildinājuma, abu valstu attiecības veidotos "... par daudz cieši..." (*sic!*), kas viņam bija netikami un kas varētu nozīmēt, ka jāisteno Igaunijas - Latvijas savienība. Igaunu laikraksts "Postimes" 1939. gada 6. maijā sniedza populāru un pārsteidzoši atklātu J. Laidonera kursa izklāstu, vaicājot: "Pieņemsim, ka starp Latviju un Vāciju izceļas karš. Kura saistība tādā gadījumā ir prevalenta: vai pienākums sniegt palīdzību Latvijai, vai pienākums neuzbrukt Vācijai..."⁸⁸ Skaidrs, ka J. Laidoners⁸⁹ un K. Selters bija panākuši pēdējo - neuzbrukt Vācijai, "Paevalehi" 8. jūnijā rakstīja, ka šis J. Laidonera ierosinātais papildinājums 7. jūnija līguma 2. pantam ir "... kā pārbaudījums sabiedroto pušu uzticībai ...". Faktiski tas liecināja tikai par savstarpējo neuzticību. Uz 1939. gada vasaru igauņu aprobežotie militaristi un viņiem iztapīgais K. Selters bija pilnīgi sagrāvuši gan Baltijas Antanti, gan Latvijas - Igaunijas savienību. V. Munters, kurš praktiski vienpersoniski noteica Latvijas ārlietas, bija gājis K. Seltera pavadā. Nu pat Dr. V. fon Grundhers bija mainījis savas agrāk nelabvēlīgās domas par V. Munteru, K. Selters jau pasen nebija slēpis savas simpātijas nacionālsociālismam, toties 1939. gada jūnijā V. Grundhers secināja, ka arī V. Munters izrādot izpratni par nacionālsociālismu un vairs neesot anglofils⁹⁰. Pēc 7. jūnija līguma parakstīšanas, sniedzot interviju "Segodņa" apskatniekam E. Mahtusam, V. Munters paziņoja, ka Hitlers ir miermīlīgs ne tikai pret

Baltijas valstīm, bet visās Eiropas lietās⁹¹. Šādi secinājumi bija pilnīgi nevajadzīgi un tos varēja atstāt K. Selteram.

J. Laidoneru un K. Selteru spārmoja vācu ģenerāļa F. Haldera vizīte Igaunijā 1939. gada 26. jūnijā - 3. jūlijā, kad F. Halders solīja vācu flotes palīdzību gadījumā, ja PSRS uzbruktu Igaunijai⁹², Vācijas ciniskā spēle bija pilnīgi aptumšojusi Igaunijas ārpolitikas veidotāju apziņu un radījusi visaptverošas ilūzijas par Vācijas atbalstu. Sadarbībai ar Latviju vairs nebija vietas, lai arī igauņu oficiālo prese centās radīt tās šķietamību⁹³. Viss jau bija neglābjami zaudēts. K. Selters gan ierosināja, lai abas valstis 7. jūnija līguma ratifikācijas rakstus deponētu Berlīnē vienlaikus. Tā bija "vienība", par ko nevarēja runāt nopietni. Jūlijā K. Selters tomēr vēlējās Pērnāvā tikties ar V. Munteru (acīmredzot šī tikšanās K. Selteram bija vajadzīga tāpēc, ka sakarā ar angļu preses, īpaši - "Times" rakstiem, kuros Latvija un Igaunija tika vainotas Maskavas sarunu kavēšanā, Igaunijas ārlietu ministrs vēlējās iesniegt Lielbritānijai kopēju Latvijas un Igaunijas demaršu. Tomēr acīmredzot V. Munterš ir bijis izvairīgs un aprobežojās tikai ar K. Zariņa un A. Šmita 3. jūlija notu Lielbritānijas ārlietu ministrijai, kurā bija pasvītota nevēlēšanās, lai tās tiktu minētas lielvalstu garantiju līgumā), bet Latvijas ministrs bija nevalīgs un tikšanās notika Pērnāvā 2. augustā, pārrunājot Anglijas - Francijas - PSRS sarunu gaitu Maskavā⁹⁴. Šai tikšanās vairs nebija nekādas nozīmes abu valstu attiecību jomā.

Sadarbība izpaudās otršķirīgu, formālu jautājumu saskaņošanā. 25. augustā Igaunijas ārlietu viceministrs O. Epiks (*Ōpik*) informēja V. Šūmani, ka Igaunijas Kara ministrija pieprasījusi nodibināt juristu komisiju, kura sniegs valsts iestādēm konsultācijas par neitralitātes likuma piemērošanu un interpretāciju. O. Epiks ieteica šādu komisiju nodibināt arī Latvijā un saskaņot ar Igaunijas neitralitātes likumu īstenošanu⁹⁵. Latvijā patiešām arī nodibināja senatora O. Ozoliņa vadītu t. s. neitralitātes komisiju, kura varēja tikai interpretēt neitralitātes likumu un tā īstenošanas instrukcijas. Igaunija un Latvija tiešām saskaņoja dažus nenozīmīgus, formālus jautājumus izsludinātās neitralitātes sakarā. Šai sadarbībai nebija nekādas būtiskas nozīmes abu valstu likteņos, un tā nekādi nevarēja kompensēt iepriekšējā laikā neatgriezeniski zaudēto reālas sadarbības nodrošināšanu. Pats O. Epiks, kurš tagad bija nācis ar iniciatīvu par neitralitātes likumu interpretējumu koordināciju, 1938.-1939. gadā, būdams provāciski noskaņots, nebija neko darījis Baltijas Antantes stiprināšanā, bet 1939. gada 15. aprīlī bija atzinis, ka izturas pret Latviju ar "visdziļāko neuzticību"⁹⁶. Pat pēc viņa iniciatīvas Igaunijā nodibinātā juristu t. s. neitralitātes komisija (vadītājs - profesors A. Pips), tiklab kā senatora O. Ozoliņa komisija Latvijā savā darbībā spēja īstenot ne tik daudz precīzu un konkrētu neitralitātes likumu interpretējumu un ieteikumus to pielietošanai, - bet aprobežojās ar valdības jau pieņemto lēmumu nopamatošanu, padomu sniegšanu otršķirīgos jautājumos. Nedz Baltijas valstu valdības, nedz juristu komisijas nespēja vairs neko praktisku darīt pasludinātās neitralitātes nosargāšanā.

Izvērtējot Igaunijas ārējo politiku 30. gadu otrajā pusē, visnegatīvāko viedokli ir izteicis T. Pārmingš. Viņš uzsvēra 1) Igaunijas valdības provāciskumu; 2) šīs provāciskums pastiprināja PSRS aizdomīgumu un negatīvo nostāju pret Igauniju; 3) provāciskuma iespaidā Igaunijas vadība ir ignorējusi PSRS drošības apsvērumus. Ja Igaunijai būtu bijuši gudrāki un tālredzīgāki vadītāji, tās ārpolitiskais stāvoklis varēja būt

drošāks. Kopumā šim viedoklim var pievienoties. Strīdīgāks ir T. Pārminga secinājums, ka Igaunija būtu pat spējīga izvairīties no 1940. gada aneksijas, ja tai būtu bijuši gudrāki vadītāji. Droši vien tomēr jāatzīst, ka Igaunijas, tiklab kā Latvijas un Lietuvas aneksiju (un pirms tam - okupāciju) nespētu novērst pat demokrātiskas, patiešas nacionālas vienības valdības. Toivo U. Rauns, vērtējot T. Pārminga secinājumus, vairāk uzsvēra Igaunijas starptautiskā stāvokļa objektīvo nosacītību. Viņš uzskatīja, ka Igaunija savas drošības garantēšanai varēja izmantot trīs iespējas: 1) aliansi ar kādu lielvalsti; 2) ierobežoto Baltijas valstu savienību (Igaunija, Latvija, Lietuva); 3) stingru neitralitāti. Pirmo iespēju, uzsver T. U. Rauns, Igaunija noraidīja, nevēlēdamās par sabiedroto nedz Vāciju, nedz PSRS, un izvēlējās trešo (neitralitātes) iespēju. Tomēr T. U. Rauns atzina, ka, oficiāli būdama neitrāla un nebūdama ar Vāciju formāli saistīta, Igaunijas valdība, K. Pētusi ieskaitot, sliecās uz Vāciju.

T. Rauns gan uzskatīja, ka šī nosliece atspoguļo ārpolitisko realitāti: Lielbritānijas nevēlēšanos sniegt kādas drošības garantijas Baltijas valstīm un augošo padomju spiedienu, kuru igauņu valstsvīri iedomājās mazināt ar kursu uz Vāciju. T. U. Rauns tomēr ir ļoti skops, vērtējot Igaunijas valdības provāciskuma apjomu, kas stipri pārsniedza tos apmērus, kurus varētu attaisnot ar iepriekš minēto Igaunijas starptautiskā stāvokļa realitāti. Jāatzīmē arī, ka T. U. Rauns ļoti maz vērības veltīja Igaunijas politikai Baltijas Antantē, praktiski - savienības sagrāvei. Nevar gan nepieņemt viņa hrestomātiskajam secinājumam, ka Baltijas valstis bija savstarpēji nedraudzīgas un augstprātīgas⁹⁷.

Nozīmīgas ir problēmas, kurām uzmanību pievērsis H. Rebass. Viņš atzīmēja, ka Baltijas valstu vienību kavēja atšķirības mentalitātē. Baltijas tautu vēsture līdz neatkarības iegūšanai bija atšķirīga, kopības izjūta pastāvēja reti. "Baltijas" jēdziens plašu tautas masu apziņā nepastāvēja, tas bija ārējs, to kultivēja etniski un sociāli svešas aprindas (piemēram, Baltijas muižniecība). Arī pēc 1918. gada igauņu mentalitātē dominēja atšķirīgā, nevis kopējā izjūta. Tas ir būtisks secinājums, taču arī H. Rebass nav vērtējis to, kā Igaunijas vadība 30. gadu otrajā pusē un beigās ar savu rīcību šo atšķirību kompleksu vēl vairāk padziļināja un enerģiski kultivēja nepatiku pret Latviju un Lietuvu⁹⁸.

LATVIJAS - IGAUNIJAS MILITĀRĀS ALIANSES IZŅĪCINĀŠANA

1923. gada 1. novembra Līguma par aizsardzības savienību starp Latviju un Igauniju 3. pants paredzēja, ka, gadījumā, "... ja uzbruktu kādai no augstām līgumslēdzējām valstīm bez izaicinājuma no viņas puses, tad otra uzskatīs sevi par kara stāvoklī esošu un sniegs pirmai bruņotu palīdzību". 7. pants aizliedza slēgt savienību ar trešo valsti bez otras līgumslēdzējas piekrišanas. Militārā savienība palika tikai uz papīra. 1924. gada februārī Latvija (R. Bangerskis, E. Aire) un Igaunija izstrādāja militārās sadarbības principus, paredzot kopīgu virspavēlniecību kara gados un nepieciešamību vienoties par kopīgu valodu. Nedz vienota komandas sistēma, nedz unificēta ieroču un kodu sistēma, nedz vienota valoda netika īstenota. Vecākā virsnieku paaudze brīvi pārvaldīja krievu valodu, bet turpmāk jaunākā paaudze no tās atsvešinājās, pārvaldot angļu vai franču valodu⁹⁹. 1935. gada 29.-30. oktobrī Baltijas intelektuālās sadarbības konferencē Kauņā A. Pips un E. Blese izteicās par

angļu un franču valodu kā Baltijas valstu savstarpējo saskarsmes līdzekli. Taču pagātnes mantojums netika pārvarēts. 1923. gada 25. oktobra - 1. novembra Latvijas - Igaunijas konferencē, kuras rezultātā tika parakstīta aizsardzības savienība, lietoja krievu valodu, un Z. A. Meierovics, atbildot uz igauņu delegāta A. Pipa ierosinājumu uzrakstīt papildinātu līgumu, pateica: "Nu - tak napiši!"¹⁰⁰ Tas bija 1923. gadā, bet vēl 1935. gadā, Baltijas Antantes ārlietu ministru 3. konferencē Rīgā 9.-11. decembrī ar igauņu ārlietu ministru J. Seljamā V. Munters sarunājās krieviski un ar Lietuvas ministru S. Lozoraiti - vācu valodā¹⁰¹. Latvijas un Igaunijas armijās tā arī netika pieņemta kopējā valoda. J. Balodim, K. Berķim un arī J. Laidoneram visvieglāk būtu lietot krievu valodu (1919. gada 4. decembrī N. Judeniča armijas pulkvedis B. Poļakovs rakstīja, ka J. Laidoners igauņiski runā slikti, krieviski - ļoti labi¹⁰². 30. gados, protams, lietas bija mainījušās pretējā virzienā, bet krievu valoda pilnīgi nebija aizmirsta. J. Balodis nekādu citu arī nebija iemācījies), taču tas būtu izaicinājoši. PSRS bija viens no diviem galvenajiem Baltijas valstu ienaidniekiem! Kopējie manevri tika noturēti tikai 1930.-31. gadā, 1932. gada 19.-21. maijā Helsinkos notika Somijas, Igaunijas un Latvijas ģenerālštābu virsniņu un izlūkdienestu vadītāju apspriede, kurai nopietnas praktiskas nozīmes nebija. Turpmāk Latvijas - Igaunijas sadarbība neatgriezeniski samazinājās. Britu novērotāji atzīmēja, ka tomēr ir palicis kopējais - abu armiju virsniņu lielā dzeršana vecās krievu armijas tradīcijās¹⁰³. Baltijas Antantes nodibināšana 1934. gada septembrī Latvijas - Igaunijas militāro sadarbību nepastiprināja. Trīsdesmito gadu vidū tā jau vairs gandrīz nepastāvēja.

1935. gada 28. decembrī, pēc tikšanās ar Igaunijas informācijas aģentūras "Eta" direktoru K. Kornelu, R. Bērziņš (Valdess) rakstīja V. Munteram: Tallinā runājot, ka Latvijas un Igaunijas armiju nevar laist kopā, sāks kauties savā starpā¹⁰⁴ Tas bija bēdīgais jau desmit gadus uz papīra pastāvējušās militārās savienības rezultāts. 1936. gada 3. februārī K. Petss, sarunā ar E. Krieviņu, gan izteicās par vēlamību sarīkot kopējos manevrus, taču nekas nenotika. 1937. gadā Igaunijas ģenerālštābs, nesazinoties ar Latviju, sāka pārveidot mobilizācijas plānus, kuros jau nevēlējās paredzēt palīdzību Latvijai pret Vācijas agresiju un nerēķinājās ar Latvijas palīdzību Igaunijai-PSRS agresijas gadījumā. 1937. gada jūlijā - augustā uz papīra pastāvējuši Igaunijas un Latvijas militārā alianse faktiski bija iznīcināta. 1938. gadā ģenerālis J. Laidoners sarunā ar ASV sūtni Baltijas valstīs Dž. Vailiju vēlreiz izteica jau labi zināmo drūmo patiesību: ja sāktos karš, diez vai viena igauņu vienība vēlētos iet palīgā Latvijai¹⁰⁵ E. Andersons atbildību par to gandrīz pilnībā uzvēla tikai Igaunijas militārai vadībai: "Igauņu fainomenālie militārās stratēģijas eksperti nesaprata, ka, iznīcinot abu valstu militāro antanti, viņi faktiski paātrināja Baltijas valstu, ieskaitot paši savu, ceļu uz elli."¹⁰⁶ Savukārt D. Krovs uzskatīja, ka tieši Igaunijas ārējā politika ir bijusi visreālistiskākā no visām Baltijas valstīm¹⁰⁷.

Tātad acīmredzot jautājums nav tik vienožīmīgs. Kādi bija Igaunijas militārās vadības argumenti pret sadarbību ar Latviju?

1. Ienaidnieku numerācija. Igaunijas vadībā 30. gados nostiprinājās viedoklis, ka ienaidnieks Nr. 1 ir PSRS un Latvija ir nedrošs sabiedrotais pretspārā krieviem. Visspilgtāk to izteica ar abvēru saistītie igauņu pulkveži - R. Māsings, V. Sārsens un L. Jākobsens: ja ienāks krievi, Latvijā tos sveiks ar atplestām rokām (igauņu pulkveži

viedokļa iespaids bija jūtams arī Vācijas Ārlietu ministrijas 1938. gada 8. novembra memorandā, kurš atzīmēja Latvijas armiju kā vājāko locekli Baltijas aizsardzībā, kā vairāk pretvācisku nekā pretkrievisku¹⁰⁸. Tas ir ļoti nopietns jautājums. Latvijas sūtnis Tallinā R. Liepiņš 2. sūtņu konferencē (1935. gada 28. jūnijā - 1. jūlijā) atzīmēja, ka Igaunijā ārpolitiskā stāvokļa uztveri nosaka 1) ģeopolitiskā nedrošība; 2) padomju uzbrukuma iespējas. Igaunijai nepieciešami sabiedrotie, bet - Lietuva neder neatrisināto problēmu ar Poliju (Viļņa) un Vāciju (Klaipēda) dēļ, Latvija - nepietiekams sabiedrotais¹⁰⁹. Nepietiekamais sabiedrotais (tas bija kopumā pamatots vērtējums) igauņu vadības acīs sāka kļūt par nedrošu, neuzticamu sabiedroto. 1936. gada februārī Tallinā sāka cirkulēt pamflets, kurā Latvijas armija tika iztēlota kā glēvulīga un bailīga. Cik lielā mērā šīs bažas par Latvijas un tās armijas prokrieviskumu bija pamatotas? Tās nebija radušās pilnīgi tukšā vietā. Jau 1934. gada vasarā kļuva saredzamas atšķirības pieejā tobrīd ļoti sarežģītajam Austrumu pakta jautājumam. Kad 1934. gada jūlijā Rīgu un Tallinu apmeklēja Polijas ārlietu ministrs J. Beks un mēģināja aturēt Baltijas valstis no pakta atbalstīšanas, ģenerālis J. Laidoners jau atbalstīja J. Beku. V. Munters un arī Igaunijas ministrs J. Seljamā kopumā sliecās uz padomju priekšlikumu pieņemšanu. 1934. gada 28. aprīlī Francijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs A. Ležē informēja padomju sūtniecību par Austrumu pakta iespējamo noformēšanu. Francija tajā tieši nepiedalītos, bet slēgtu ar PSRS divpusēju savstarpējo palīdzības līgumu¹¹⁰. K. Ulmanis un V. Munters sliecās uz labvēlību Austrumu paktam. 1934. gada 22. oktobrī, sarunā ar V. Munteru, K. Ulmanis bija nobažījies par iespēju, ka var izveidoties Krievijas - Vācijas - Polijas savienība, "... kas mums ļoti bīstami". Līdz ar to "vaj nebūtu jāsāk Latvijai (ev. + Lietuva + Igaunija) aktīvāku politiku par labu Francijas - Krievijas līgumiem"¹¹¹ 1935.-1936. gadā patiešām arī bija vērojama Latvijas nosliece uz PSRS.

Igaunijā jau 1934.-1935. gadā armijas vadība (J. Laidoners, N. Rēks) sāka dominēt ārlietās un - ar Vācijas aktīvu līdzdalību - sāka kultivēt priekšstatu par Latviju kā prokrievisku zemi un nekām nederīgu partneri. Šaubu nav, prokrieviskā nosliece Latvijas armijā, īpaši vecāko virsniņu vidū, bija skaidri jūtama. Prokrieviskās simpātijas visspilgtāk kļuva redzamas 1937. gada februārī, kad Latvijā viesojās PSRS ģenerālštāba priekšnieks maršals A. Jegerovs. Vizītei - cita starpā - bija skaidrs mērķis - gūt priekšstatu par Latvijas armijas vadības noskaņojumu. A. Jegerova apmeklējuma laikā pulkvedis O. Grosbarts glaimojoši krieviem izteicās, ka Latvijai vārētu būt ar PSRS savstarpējās palīdzības līgums, tad nebūtu jābaidās no Vācijas¹¹². Tas ir būtiski: O. Grosbarts bija ļoti labējo uzskatu cilvēks, 20. gados simpatizēja ekstrēmajam Nacionālajam klubam, 30. gados viņa komandētajā auto-tanku pulkā centās iespieties pārkoņkrustu¹¹³ Stipri jāšaubās, vai O. Grosbarts simpatizēja komunismam. Viņa nostāju noteica tieši pretvāciskums, kurš armijas aprindās bija ļoti stiprs.

Pēc A. Jegerova vizītes PSRS Ārlietu tautas komisariāta I Rietumu nodaļas vadītājs, Baltijas valstis labi pārzinošais M. Karskis, secināja, ka A. Jegerova tikšanās ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas (kuras viņš arī apmeklēja) armiju vadību liecinājušas par "... nopietnu pretvācu noskaņojumu ..." un augošu labvēlīgu nostāju pret PSRS¹¹⁴. 1937. gada maijā ģenerālis J. Balodis sarunā ar PSRS sūtniecības darbiniekiem izteicās, ka kara gadījumā jāiet kopā ar PSRS; 1938. gada 11. janvārī Vidzemes divīzijas komandieris ģenerālis F. Virsaitis krievu sūtnim I. Zotovam

apliecināja: "Mūsu simpātijas jūsu pusē"; 1938. gada 28. oktobrī J. Balodis atkal apgalvoja I. Zotovam, ka latviešu simpātijas ir tikai pret krieviem, ne Vāciju¹¹⁵. Šādus draudzības apliecinājumus var minēt daudz. Tomēr te svarīgi atzīmēt, ka tie nāca pārsvarā no vecākās paaudzes virsniekiem, tipiskiem krievu laika cilvēkiem. Līdz ar J. Balodi un F. Virsaiti viens no visstiprākajiem un nākotnē bēdīgi slavenajiem prokrieviskajiem virsniekiem bija R. Dambītis - kopš 1899. gada savvaļnieks krievu armijā, Viļņas karaskola, 106. Ufas kājnieku pulks, intendatūras akadēmija utt.¹¹⁶ Krievu virsnieka mentalitāte. Tieši ar vecākās paaudzes virsniekiem A. Jegorovam, I. Zotovam u. c. bija viegli saprasties. Arī Augstākajā kara skolā, kuras priekšnieks ģenerālis H. Rozenšteins nebija prokrieviski noskaņots, sastopami diplomdarbi, kas samērā zīmīgi atspoguļo plaši izplatīto noskaņojumu. Piemēram, 1936. gada 8. janvārī kapteinleitnants Kārlis Kaliņš aizstāvēja diplomdarbu par tematu "Kādā laikā, kādā ceļā un kādu palīdzību mēs varētu gaidīt no T. S. (Tautu Savienības - A. S.), ja Latvijai uzbruktu kāds no lieliem kaimiņiem". Autors uzskatīja, ka militāru palīdzību Latvijai varētu sniegt valstis, "kuras būtu ieinteresētas mūsu pastāvēšanā". Tādas, pēc K. Kaliņa domām, varētu būt Anglija, Francija un PSRS, īpaši - pēdējā; "Tiešu militārās palīdzības sniegšanu ar karavīriem T. Savienība varētu uzticēt P.S.R.S.". Zīmīgs ir 1935. gada 2. maija PSRS - Francijas palīdzības līguma interpretējums: "Iztulkojot līguma trešo pantu, Vācijas uzbrukuma gadījumā Latvijai, kā vērstu arī pret P.S.R.S., Francija nekavējoties varētu savai sabiedrotai, un līdz ar to arī mums, sniegt savu palīdzību."¹¹⁷ Šis diplomdarbs (opponenti - ģenerālis H. Rozenšteins un kapteinis V. Deglavs) nevar tikt aplūkoti kā avots; ļoti plašiem vispārinātiem secinājumiem par Latvijas militāro domu¹¹⁸, taču arī tas liecina par Anglijai, Francijai un PSRS labvēlīgu, Vācijai nelabvēlīgu noskaņojumu armijā.

Jāatzīmē, ka t. s. prokrieviskums Latvijas armijas vadībā nebija kāds viennozīmīgs, nemainīgs un visaptverošs noskaņojums. 1938. gada beigās, pēc tam, kad PSRS nesniedza nekādu palīdzību Čehoslovākijai, Latvijā sāka augt šaubas par padomju armijas iespējām. Latvijas sūtnis Maskavā F. Kociņš 1938. gada 14. oktobrī rakstīja V. Munteram: "Pēdējo 2 nedēļu laikā nav nācis klāt neviens nopietns vērojums, kas liecinātu, ka Padomju S-ba būtu spējusi kādus noteiktus militārus soļus, lai atbalstītu Čehiju viņas varbūtējā cīņā pret Vāciju."¹¹⁹ 1. novembrī Latvijas kara aģents Maskavā pulkvežleitnants J. Zālītis sniedza uz Rīgu sīkas ziņas par tīrīšanām padomju armijā. Ar ironiju J. Zālītis atzīmēja, ka neesot skaidrs, kas tad ir sakāvis japāņus pie Hasana ezera jūlija beigās - augusta sākumā: visa padomju karaspēka vadība taču ir bijusi nacistu un japāņu spiegi¹²⁰. Tātad - Latvijas armijas vadības rīcībā bija ziņas par stāvokli PSRS armijā, un acīmredzot Latvijā bija domstarpības nostājā pret krieviem. Sūtnis Kauņā L. Seja jau 1939. gada 12. janvārī bija atzīmējis, ka ģenerālis H. Rozenšteins (tāpat kā Lietuvā - S. Raštīkis) uzskata: terors ir vājinājis padomju armiju¹²¹. Taču senlais J. Balodis, lai arī viņa rīcībā bija pulkvežleitnanta J. Zālīša (kā arī - neapšaubāmi - cita informācija) ziņojumi, esot joprojām ticējis, ka pilsoņu kara zvērbības ir pagājušas un tagad "... ir citi krievi ..."¹²²

Padomju Savienības uzverti Igaunijā noteica arī pagātnes pieredze: Igaunija bija vienīgā Baltijas valsts, kurā PSRS bija mēģinājusi organizēt atklātu, bruņotu apvērsumu - 1924. gada 1. decembra puču. ASV sūtnis Maskavā Dž. E. Deviss vēl 30. gadu otrajā pusē atzīmēja, ka igauņi nav aizmirsuši šo padomju avantūru¹²³. Savukārt

30. gadu otrā pusē, vērojot Igaunijas noslieci uz Vāciju, Padomju Savienība centās to turēt stresā. 1935. gadā no Igaunijas pierobežas deportēja igauņus. 1936. gada janvārī padomju sūtnis Berlīnē J. Surics, sarunā ar H. Celmiņu, bija aizdomīgs pār igauņu attiecībām ar Vāciju. 1938. gadā krievi sāka apcietināt igauņu zvejniekus Peipusa ezerā; 19. janvārī notika sadursme, kurā gāja bojā 2 krievu robežsargi (Lazniks un Prohorčuks); 8. februārī padomju robežsargi nolauģija un nogalināja 2 igauņu robežsargus un vienu zemnieku; 17. februārī igauņi atklāja padomju spiegošanas centru, kuru vadīja igauņu robežu nocietināšanas daļas vadītājs majors Trankmans¹²⁴. Tas nevarēja neietekmēt igauņu nostāju pret krieviem. (Attiecībā pret Latviju psiholoģiskais spiediens bija daudz mazāks, nopietnu robežincidentu 30. gadu otrajā pusē nebija. Tikai 1939. gada 22. augustā krievi apšaudīja 3. Abrenes bataljona robežsargu A. Sniedzi¹²⁵.)

Tomēr, lai arī Igaunijas vadība pārmēta Latvijai prokrieviskumu, gan J. Laidoners, gan K. Selters paši centās īstenot attiecībās ar PSRS pietiekami uzmanīgu pieeju, kas neko daudz neatšķīrās no Latvijas nostājās. Jau 1935. gada 11. aprīlī K. Petss stāstīja R. Liepiņam, ka ar Krieviju ir jādzīvo mierā. A. Reija nozīmēšana par sūtni Maskavā 1938. gada sākumā liecināja par vēlēšanās uzturēt ar PSRS labas attiecības; 9. Baltijas Antantes ārlietu ministru konferencē Kauņā 1939. gadā 2. februārī K. Selters ziņoja, ka attiecības ar PSRS esot atturīgas, bet labākas nekā 1938. gadā. Vienīgā rīvēšanās, par kuru viņš minēja, bija jautājums par padomju laikrakstu apgrozību Igaunijā (tas pats bija arī Latvijā un Lietuvā): igauņi vairs neielaida krievu laikrakstus¹²⁶. K. Seltera sniegtais Igaunijas - PSRS attiecību vērtējums gandrīz neatšķīrās no tā, ko par nostāju pret Krieviju ziņoja V. Munteris un J. Urbšis.

Vērtējot Igaunijas militārās vadības pārmetumus Latvijai par tās armijas prokrieviskumu, jāatzīmē, ka tam gan bija zināms pamats (attiecībā uz vairāku augstāko virsnieku nostāju; iedzīvotāju noskaņojumu - PSRS tika uztverta kā mazāks ļaunums nekā fašistiskā Vācija u. tml.), taču igauņu militārpersonas tomēr šo t. s. prokrieviskumu **pārspīlēja**. J. Laidonera, N. Rēka, R. Māsinga u. c. igauņu militāro vadītāju **provāciskās** simpātijas laikam tomēr bija tas galvenais apstāklis, kas lika viņiem pārspīlēt Latvijas armijas prokrieviskumu (faktiski - armijas absolūtais vairākums bija **pretvācisks**, ne tik daudz - prokrievisks) un vācu iespaidā likvidēt Latvijas - Igaunijas militāro savienību.

2. 1937. gadā Igaunijas Ārlietu ministrijas tirdzniecības departamenta direktors E. Virgo sūdzējās ASV sūtnim Baltijas valstīs A. B. Leinam, ka Ulmanis pārāk mazū uzmanību pievērš Latvijas militārai sagatavošanai. E. Andersons, vērtējot šos igauņu pārmetumus, pamatoti secināja, ka militārās savienības bojāejā: "... vainojams, prōtams, bija arī Ulmaņa valdības intereses trūkums par Latvijas armijas izveidošanu nopietnā kaujas vienībā."¹²⁷ K. Ulmaņa režīma ideoloģija ietekmēja pat militāro domu. 1936. gadā Augstākajā kara skolā virsleitnants Augstkalns savā studiju darbā secināja: "Runājot par zemes karaspēku, mēs ceram tik galā ar skaitliski divas līdz trīs reizes stiprāku ienaidnieku, jo ticam savu vadoņu pārākumam..."¹²⁸ Vadonības ideoloģija nevarēja aizvietot reālu armijas nostiprināšanu.

3. Ļoti nozīmīga loma Igaunijas - Latvijas militārās alianses iznīcināšanā bija Igaunijas ārpolitiskajai orientācijai, kurā līdz 1938. gada beigām bija vērojamas būtiskas atšķirības no Latvijas. 1933. gada 13.-14. septembrī Tallinā, sarunās ar V.

Muntru, igauņu ārlietu ministrs A. Pīps raksturoja Igaunijas "ārpolitikas formulu": darīt to, kas pieņemams Latvijai un Polijai un pret kō neiebilst Anglija. A. Pīpa pēcnācēja J. Seljamā laikā pastiprinājās nosliece uz Poliju. ASV lietvedis Tallinā H. Karlsons 1934. gada 28. septembrī atzīmēja, ka, oficiāli ieņemot neitrālu nostāju, Igaunija, cenšoties rast atbalstu saviem drošības centieniem, meklē sabiedrotos Polijā un Somijā¹²⁹. Mūs īpaši interesē Igaunijas nosliece uz Poliju, kurū spēcīgi pādzīlīnāja arī subjektīvais moments - J. Laidonera privātās simpātijas poļiem (J. Laidoners bija Igaunijas - Polijas sadraudzības biedrības priekšsēdis). Oficiāli Igaunijas sabiedrotā bija tikai Latvija. Igaunijas drošībai tas patiešām bija stipri par maz. Slepēni sāka attīstīties aizvien nozīmīgāki sakari ar Polijas armiju. Tas Latvijā izraisīja bažas. V. Munteris gan centās spēlēt kādu starpnieka lomu Lietuvas - Polijas samierināšanā, taču nevēlējās lielāku valstisku noslieci uz Poliju. Jau 1934. gada 26. oktobrī viņš pārrunāja ar štāba priekšnieka vietnieku pulkvedi H. Rozenšteinu jautājumū par Latvijas militāro sadarbību ar Igauniju un Lietuvu. H. Rozenšteins informēja V. Muntru, ka igauņi armijas akadēmiskajos kursos neoficiāli ieviesuši poļu mācībuvalodu¹³⁰. Tas nevarēja neizraisīt Latvijas uzmanību: joprojām neatrisināts bija jautājums par kopēju valodu attiecībās ar formālās sabiedrotās Igaunijas armiju. Poļu valoda, kura liecināja par Igaunijas militārās vadības noslieci, būtu nederīga attiecībās ar Latvijas armiju, bet ar Lietuvu - neiedomājama.

Acīmredzamas bija tās atšķirības, ar kādām Rīgā un Tallinā 1935. gada februārī uzņēma Polijas ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli J. Gonsiorovski. 1935. gada 27. februārī V. Muntera dienasgrāmatā atzīme par J. Gonsiorovska vizīti pie viņa ir pietiekami daiļrunīga: "Ne vairāk kā 3 minūtes. Pasvītota nepieklājība."¹³¹ (No J. Gonsiorovska puses, kā likās V. Munteram - A. S.) Latvijā J. Gonsiorovskis uzturējās tikai 2 stundas un viņu nepieņēma K. Ulmanis. Savukārt Igaunijā J. Gonsiorovskis tika uzņemts sirsnīgi, lai arī nopietnas praktiskas vienošanās netika panāktas¹³². Latvijas sūtņu 2. konferencē 1935. gada vasarā V. Munteris jau bija norūpējies par igauņu "polonofiliju". Igaunijas nosliece uz Poliju lika nemierīgajam V. Munteram mēģināt viņus ietekmēt ar citu valstu palīdzību. Tā bija nelāga V. Munterā rakstura īpašība: aizkulišu aktivitāšu veidā jauties kaimiņu valstu ārlietās, iegūstot pretī tikai nepatiku un naudu. 1935. gada 19. septembrī Ženēvā, tiekoties ar Somijas ārlietu ministru A. Hakselu, "... lūdzu ietekmēt igauņus, lai neskrīen poļiem pakal..."¹³³. A. Haksels atbildēja, ka to būs grūti izdarīt: Somijas prezidents P. Svinhuvuds esot vēlējis aicināt J. Laidoneru uz Helsinkiem, lai izrunātos par nostāju pret Poliju, "bet nav iznācis..."¹³⁴ 1935. gada 30. septembrī Londonā V. Munteris sarunā ar ārlietu ministra pastāvīgo vietnieku R. Vensitartu un Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljē izteica savas bažas par Polijas ietekmi Igaunijā, kas tobrīd nav paticis arī Lielbritānijai (R. Vensitarts atzīmēja, ka Polija pārāk nosliecas uz Vāciju. Šādā kontekstā Polijas ietekmes pieaugums Igaunijā angļiem nav paticis).¹³⁵ 1935. gada nogalē Latvijas un Igaunijas attiecības jau bija redzami saindētas un viens no igauņu neapmierinātības cēloņiem bija arī tas, ka Latvija centās uzturēt nenozīmīgus kontaktus ar Lietuvas armiju, kas nepatika N. Rēkam¹³⁶.

Igaunijas valdībai tuvu stāvošā avīze "Paevaleht" 1935. gadā sāka paust viedokli, ka draudzība ar Poliju dibinās uz ģeopolitisko stāvokli (sic!), bet J. Beks Senāta 1935. gada 1. februārī īpaši izcēla tuvās attiecības ar Igauniju. Baidoties, ka Polijas -

Igaunijas tuvināšanās ietekmēs Baltijas Antantes nosliekšanos par labu Polijai vai saasinās domstarpības pašā savienībā (Lietuvas - Polijas attiecības), Latvija šo igauņu kursu uzskatīja par nevēlamu. J. Seljamā J. Laidoners uzskatīja par nepietiekošu polonofīlu un sabiedrībā viņu atklāti kritizēja. F. Akels un K. Selters jau bija pilnīgi pakļāvīgi ģenerālim.

Igaunijas - Polijas "speciālās attiecības" tika īpaši uzsvērtas 1938. gada jūnijā. J. Beka isās vizītes Tallinā laikā. Polijas prese bija ļoti glaimojoša igauņiem, uzsverot, ka Igaunija ir vislabāk apbruņotā Baltijas valsts, ka igauņu - poļu nostāja 30. gados ir bijusi kopīga: a) Austrumu pakta lietā, "... neatļaujot sadalīt Eiropu nedraudzīgās nometnēs un nepielaižot, ka varētu notikt karaspēku caurlaišana caur savu valstu teritorijām" ("Kurjer Poranny", 1938. gada 11. jūnijs); b) nostājā pret Lietuvu. 1938. gadā J. Beks izrādīja lielu interesi par Somiju un Zviedriju, cerot uz t. s. neitrālo valstu joslu no Helsinkiem līdz Bukarestei. J. Beka iedomu iespaidā arī Polija sāka mudināt Igauniju nosliekties uz Skandināviju. Praksē tas nozīmēja, ka Igaunijas saites ar Latviju un Lietuvu tika vēl vairāk vājinātas. Poļi gan glaimoja igauņiem, uzsverot, ka Polijas un Igaunijas ārlietu ministri (uz 1938. gada jūniju) jau ir tikušies piecas reizes, ka ģenerālis N. Rēks divreiz (1934. un 1937. g.) ir silti uzņemts Polijā, bet nespēja neko reālu piedāvāt Igaunijas drošībai. Rezultātā vājinājās Baltijas Antante, kur - īpaši Lietuva - ar aizdomām uzlūkoja Igauniju kā Polijas uzticības personu. Arī Anglijā un Francijā poļu - igauņu attiecības izraisīja zināmu aizdomību, J. Beka Vācijai labvēlīgās politikas sakarā. 1938. gada 27. jūnijā Varšavā Francijas sūtnis L. Noels izteica Dr. M. Valteram aizdomas, ka Polijai ir slepens līgums ar Igauniju¹³⁷.

Tomēr galvenais cēlonis, kurš noteica Latvijas - Igaunijas militārās alianses iznīcināšanu, bija Igaunijas un - ar 1938. gada pašām beigām un īpaši ar 1939. gada pavasari - arī Latvijas nosliekšanās uz Vāciju. Reiha galvenie mērķi bija: veicināt Baltijas Antantes vājināšanu; atšķelt vispirms Igauniju; caur Igauniju piesaistīt Latviju provāciskam kursam; izolēt Lietuvu. 1938. gadā Vācijas sūtnis Tallinā H. Froveins sarunās ar ģenerāli N. Rēku pārsprieda jautājumu, kā ietekmēt Latviju, lai tā ieņemtu stingru pretpadomju pozīciju. 1938. gada vidū Vācijas Ārlietu ministrijā sāka nostiprināties viedoklis, ka varēs izmantot Igauniju, lai caur to spiestu Latviju uz tuvināšanos ar Vāciju¹³⁸. Attūstības gaita bija šāda.

1. Pieņemot, ka Latvijas armija ir prokrieviska un nepretosies padomju iebrukumam un cerot uz Vācijas palīdzību PSRS agresijas gadījumā, Igaunijas militārā vadība kopš 1937. gada vairs neplānoja militāru sadarbību ar Latviju.

2. Vācija, gūstot panākumus Igaunijā, vēlējās jau 1936. gadā arī Latvijā iedvest iluzoras cerības par vācu palīdzību. 1936. gada 31. janvārī Vācijas sūtnis E. Šaks sarunā ar V. Muntru piesolīja pat "... draudzības līgumu un militāru aliansi", ja K. Ulmaņa valdība pārtrauks spaidus pret vācbaltiešiem¹³⁹. Tie bija tikai Vācijas vilinājumi. Tobrīd Vācija nevēlējās slēgt pat neuzbrukšanas līgumu ar Latviju. Zīmīga ir E. Šaka 1936. gada 12. februāra saruna ar K. Ulmani dienas laikā pie pāvesta nuncijs "..." Jums nevajaga iet ar PSRS" - tā sūtnis. K. Ulmanis: "Ar ko tad lai iet?" E. Šaks: "Ar mums." K. Ulmanis: "Bet ko tad tā kopā iešana mums var dot?" E. Šaks: "Visu, visu, ko jūs gribat, un vēl tādas lietas, ko jūs nēmaz necerat..."¹⁴⁰ K. Ulmanis bija aizdomīgs pret Vācijas vilinājumiem. Situācija Latvijā būtiski atšķīrās

no Igaunijas. Latvijā tobrīd - 1935.-1936. gadā - bija redzama nosliece uz PSRS. Nav nejaušība, ka 1936. gada maijā, attēlojot 15. maija apvērsuma iespaidu uz valsts ārpolitiku, V. Munters rakstīja, ka demokrātijas laikā Latvijas labējie pilsoņi (vispirms bija domātas A. Berga aprindas) kavējuši izveidot labas attiecības ar PSRS, jo tiem bijis nepieņemams padomju režīms, terors Krievijā. Tagad, pēc 15. maija, atzīmēja V. Munters, neviens netraucē veidot šīs labās attiecības¹⁴¹. (Tas tiesa - V. Munteru neviens vairs netraucēja darīt ārlietās to, ko viņš viens pats vēlējas.) Vācijas iespējas pievilināt Latvijas vadību 1935.-1937. gadā bija daudz mazākas nekā Igaunijā. To noteica ne tikai K. Ulmaņa un V. Muntera atturība, rīvēšanās abu valstu vidū vācbaltu minoritātes dēļ (zīmīgi ir V. Muntera vārdi 1938. gada decembrī Londonā sarunā ar L. Koljē: Igaunija esot devusi pārlieku lielu brīvību minoritātem¹⁴²), bet arī tas, ka Latvijā armijas vadībai nebija tās politiskās lomas, kāda bija Igaunijā, un ka Latvijas armijas augstāko komandieru vidū nebija Vācijas uzticamības personu, kā tas bija Igaunijā. Rezultātā Igaunijās, propoliskā un - īpaši - provāciskā nostāja bija viens no galvenajiem cēloņiem, kuru dēļ igauņu militārā vadība faktiski likvidēja militāro aliansi ar Latviju jau 1937. gadā. Šis process tika nobeigts 1939. gada pavasarī - vasarā sakarā ar 7. jūnija neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Jaunais bija tas, ka 1939. gadā igauņu nostāju par militārās alianses anulēšanu pieņēma arī Latvija.

PERSONĪBU LOMA. V. MUNTERS UN J. LAIDONERS

Gan Igaunijā K. Petss, gan Latvijā K. Ulmanis maz interesējās par ārpolitiku. Viņus nodarbināja galvenokārt saimniecība, iekšpolitika. Līdz ar to ārlietas nonāca Latvijā V. Muntera, Igaunijā - J. Laidonera rokās. Viņu simpātijas un antipātijas, ambīcijas atstāja visnegatīvāko iespaidu uz abu valstu attiecībām. K. Ulmani Igaunijā nemīlēja un pat atklāti izsmēja "vadoņības" pārmērībās. 1936. gada 8. martā Igaunijas sūtis Londonā A. Šmits, sarunā ar K. Zariņu, izteicās, ka Latvijā ir "fuehrer" sistēma, bet Igaunija pakāpeniski ejot uz demokrātiju. V. Munteru igauņi vienkārši ienīda. 1936. gada 16. aprīlī Latvijas Ministru kabineta sēdē, apspriežot V. Muntera kandidatūru ārlietu ministra amatam, K. Ulmanis atzina, ka Igaunijas ārlietu ministrs J. Seljamā izteicies: "... kamēr M. (Munters - A. S.) būs ārlietu resora priekšgalā, nebūšot draudzības¹⁴³". Ja vienīgās sabiedrotās valsts ministrs bija secinājis, ka V. Muntera dēļ nevar uzturēt draudzīgas attiecības, tad taču būtu vismaz nopietni jāizvērtē V. Muntera darbība. Protams, J. Seljamā apgalvojums bija vienpusējs, tomēr nekāds V. Muntera lomas Latvijas - Igaunijas attiecību pasliktināšanā izvērtējums nenotika un nevarēja notikt. Latvijas valdībā visi zināja, ko K. Ulmanim nozīmē V. Munters. K. Ulmaņa un V. Muntera attiecībām bija tik bezprecedenta raksturs Latvijas vēsturē, ka tas izslēdza jebkuru nopietnu ārlietu resora vadītāja darbības izskatīšanu. Sarunā ar V. Munteru 1936. gada 15. aprīlī K. Ulmanis informēja viņu, ka Muntera nelabvēļi, kuri grupējās ap ģenerāli J. Balodi, ir piedāvājuši ārlietu ministra amatam kalpakieti satiksmes ministru B. Einbergu un sūtņus: Tallinā - Dr. E. Krieviņu, Helsinkos - V. Šūmani¹⁴⁴. B. Einbergs būtu tikams armijai, korporācijām, labējiem pilsoņiem, bet viņš bija bez pieredzes ārlietās. 16. aprīļa rītā K. Ulmanis jau bija gandrīz izšķīries par sūtņi Dr. E. Krieviņu. Viņš bija nopietns diplomāts, lai arī - ne tik ziņošs un tālredzīgs, kā to vēlāk pats atspoguļoja savās

atmiņās. Lai arī Dr. E. Krieviņš bija negatīvi noskaņots pret J. Laidonera kliķi, viņš labi sadzīvoja ar igauņiem. Viņa izvēle nāktu par labu abu valstu attiecībām. Par ministru, protams, tika iecelts V. Munters (1936. gada jūlijā).

Izlutinātais un iedomīgais J. Laidoners, kurš nemaz neklausīja neviena padomus, bija ļoti antikomunistiski noskaņots, turēja aizdomās latviešus par simpātijām Padomju Savienībai un necieta J. Balodi¹⁴⁵, kurš bija sēdējis mierā, kamēr igauņi cīnījās pret dzelzsdvīziju pie Cēsīm 1919. gadā. J. Laidoners bija ļoti neapmierināts, ka viņu nezaicināja uz Brīvības pieminekļa atklāšanu 1935. gada 18. novembrī. Te savu roku bija pielikuši J. Balodis un V. Munters. Par J. Laidonera lieluma māniju liecināja arī "Etas" direktora K. Kornela saruna ar R. Bērziņu (Valdesu) 1935. gada decembrī. Saskaņā ar K. Kornela informāciju J. Laidoners gan apmeklētu Latviju, bet tikai - ja viņu aicinātu pats K. Ulmanis¹⁴⁶. J. Balodis un arī V. Munters no savas puses centās ietekmēt K. Ulmani pret J. Laidoneru, personiskais naidis ārdīja abu valstu attiecības.

Lai arī J. Laidoners uzsvēra savu antikomunismu, viņš tomēr bija arī diezgan līdzīgs Latvijas armijas vadībai, kura Igaunijā tika vērtēta kā prokrieviska. Tā pati biogrāfija: Viļņas kara skola, krievu kara akadēmija. 1919. gadā N. Judeniča armijas aprindās J. Laidoneru vērtēja kā vienu no nedaudzajiem igauņu karavīriem, kurš labi izturas pret baltajiem krieviem un nākotnē derētu kā Baltijas militārais komandants atjaunotajā baltajā Krievijā¹⁴⁷. 30. gados J. Laidonera izspīlētais nacionālisms ir bijis tik uzkrītošs, ka radījis nepatiku pat mierīgajā Dr. E. Krieviņā, kurš dzēlīgi piezīmēja: ģenerāļa "... dzislās netecēja neviena pati pilīte igauņu asiņu"¹⁴⁸. J. Laidonera antikomunisms nebija ekvivalents pretkrieviskumam, kā viņam pašam likās.

Pēc tam kad ar J. Laidonera visaktīvāko līdzdalību tika sagrauta Latvijas-Igaunijas militārā savienība, kad Igaunijai bija uzspiests 1939. gada 28. septembra līgums ar PSRS, tieši J. Laidonera godkāri visvairāk ekspluatēja J. Stalins. "Pretkrieviskās" J. Laidonera attiecības ar Padomju Savienības vadību 1939. gada beigās - 1940. gadā bija tik nožēlojamas, ka uz to fona pat J. Balodis bija lielākas pašcieņas pilns. Gan V. Muntera, gan J. Laidonera diktāti abu valstu ārlietās un to sekas ir viena no smagākajām liecībām pret K. Ulmaņa un K. Pēta antidemokrātiskajiem režīmiem, kur pāris eksaltētu personu noteica valstu likteņus.

1939. GADA 7. JŪNIJA NEUZBRUKŠANAS LĪGUMS AR VĀCIJU UN LATVIJAS - IGAUNIJAS MILITĀRĀS ALIANSĒS LIKTENIS

Saskaņā ar K. Ulmaņa liecību 1939. gada sākumā (pirms Baltijas Antantes ārlietu ministru 9. konferences Kauņā 1939. gada 1.-3. februārī) notikusi apspriede par Baltijas valstu militārās politikas jautājumiem, kurā ņēmis dalību pats K. Ulmanis, V. Munters, J. Balodis, K. Berķis. J. Balodis izvirzījis jautājumu par nepieciešamību beidzot atrast kopēju Baltijas armiju virspavēlnieku. J. Balodis atzīmēja, ka pēc šī amata visvairāk tiecas ģenerālis J. Laidoners. Par to 1939. gadā varēja jau nopietni šaubīties, vai J. Laidoners vēlētos komandēt, viņaprāt, neuzticamo Latvijas un - vēl vairāk - Lietuvas armiju. J. Balodis ierosināja meklēt virspavēlnieku Francijā vai Anglijā. Tā ir kārtējā liecība gan par J. Baloža simpātijām Pirmā pasaules kara Antantes variantam, gan par viņa pārsteidzošo naivitāti. 1939. gadā jautājums par

kopējo virspavēlnieku bija sen novecojis un to atrisināt nebija nekādu iespēju Baltijas valstu savstarpējās atsvešinātības dēļ; bet Anglija un Francija nevēlējās uzņemties nekādas militāras saistības Baltijā. J. Baloža priekšlikumi bija arī pretrunā ar V. Muntera absolūtās neitralitātes doktrīnu, ar izvairīšanos saistīties ar lielvalstu blokiem. Pats K. Ulmanis, uzklusot J. Balodi, ir bijis ļoti uzmanīgs un baidījies, ka Baltijās valstu armiju kopēja virspavēlniecība varētu radīt Vācijas un PSRS nepatiku. Pēc šīs apspriedes tomēr bija nolemts rīkot Latvijas un Igaunijas štāba priekšnieku - M. Hartmaņa un N. Rēka - tikšanos¹⁴⁹. Tā notika Valkā 1939. gada **aprīlī**¹⁵⁰ un pierādīja, ka vienota nostāja nav panākama: M. Hartmanis uzskatīja, ka Latvijas armija galvenokārt jākoncentrē dienvidos, pret Vāciju, N. Rēks - ka austrumos, pret PSRS. Tā bija ļoti zināma atšķirība abu valstu armiju vadību pieejā jautājumā par potenciālajiem ienaidniekiem. Taču 1939. gada pavasarī kļuva acīmredzamas pārmaiņas V. Muntera nostājā. Vēl 1938. gada decembrī Londonā, sarunā ar L. Koljē, viņš bija nemierā ar Igaunijas provācisko kursu un izteicās, ka Latvija ies līdzsvartotāku ceļu¹⁵¹. Bet 1939. gada pavasarī viņš sāka strauji tuvoties igauņu nostājai. To noteica vispirms PSRS atklāts protekcionisma pieteikums (M. Lītvina 28. marta nota) un apziņa, ka Lielbritānijas palīdzība nav sagaidāma. Ļoti būtiska ir V. Muntera saruna ar Vācijas sūtni U. fon Koci 1939. gada 4. aprīlī. V. Munters izteicās: "... mums būtu no svara nesajust vajadzību uzturēt modrību no abām pusēm. Līdz šim mēs bijām izvērsti uz austrumiem, bet ļaudis sāk šaubīties..."¹⁵² ("ļaudis" gan nešaubījās, ka jāizvēršas pret Vāciju - A. S.). Pēc šīs sarunas U. Koce 13. aprīlī rakstīja uz Berlīni, ka būtu vēlams vēlreiz atgriezties pie jautājuma par neuzbrukšanas līgumu ar Latviju un varētu izmantot Latvijas (V. Muntera) vēlēšanos mazināt bažas par nepieciešamību uzturēt fronti pret Vāciju un koncentrēt spēkus uz robežās ar PSRS¹⁵³. Tobrīd tāda pārmaiņa būtu izdevīga Vācijai, tā tuvinātu Latviju Igaunijas nostājai par to, ka ienaidnieks ir tikai PSRS.

No Latvijas tomēr nāca pretrunīgas ziņas. 1939. gada aprīlī Liepāju apmeklēja Vācijas militārais atašejs pulkvedis H. Rosings. Viņa secinājums bija tradicionāls: vairāki latviešu virsnieki ir teikuši, ka labāk iet kopā ar krieviem nekā ar vāciešiem¹⁵⁴. Tomēr aprīļa beigās Vācijas Ārlietu ministrijā sāka dominēt viedoklis, ka Latvijai nav noteikti jābūt par vājāko posmu Vācijas plānā: panākot Baltijas valstu neitralitāti pret Vāciju, koncentrēt to spēkus pret PSRS. Stingri jāuzsver, ka Latvijā šādu nostāju - neitralitāte pret Vāciju un spēku izvērsšana uz austrumu robežas - atbalstīja un veicināja galvenokārt tikai V. Munters (K. Ulmanis). Armijas aprindās tas radīja pietiekami plašu nepatiku. 1939. gada 2. maijā Vācija piedāvāja neuzbrukšanas līgumu Igaunijai, 4. maijā - Latvijai, 6. maijā V. Munters Tallinā pārsprieda šo piedāvājumu ar K. Selteru, 8. maijā Latvijas Ministru kabinets izskatīja vēlamus papildinājumus neuzbrukšanas līgumam; 9. maijā Latvija un Igaunija izteica Vācijai vēlēšanos, lai nākamajā līgumā būtu pants, kurš respektētu Latvijas - Igaunijas 1923. gada 1. novembra militāro aliansi. R. Amanis rakstīja, ka Vācijas ārlietu valsts sekretārs E. Veiczekers, kurš no vācu puses veda sarunas par neuzbrukšanas līgumu, darīja visu, lai izvairītos no 1923. gada Latvijas - Igaunijas līguma pieminēšanas. Vācijas mērķis bija panākt, lai neuzbrukšanas līguma saistības būtu spēkā arī tad, ja Vācija uzbruktu Latvijai vai Igaunijai¹⁵⁵. To panākt arī palīdzēja J. Laidoners, 25. maijā piespiežot parlamenta ārlietu komisiju pieņemt papildinājumus neuzbrukšanas

līguma ar Vāciju 2. pantam, kuri pilnīgi iznīcināja 1923. gada militāro aliansi ar Latviju. Tas radīja Latvijas sūtņa Tallinā V. Šumaņa bažas. 8. jūnijā viņš lūdza no Latvijas Ārlietu ministrijas informāciju, vai K. Selters 7. jūnijā Berlīnē ir pārrunājis ar V. Munteru jautājumu par 1923. gada 1. novembra līguma saskaņošanu ar neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju. 13. jūnijā ministrijas Politiskā departamenta direktors A. Stegmanis atbildēja, ka Berlīnē nekas par to nav runāts.¹⁵⁶ Iespējams, ka tieši Berlīnē arī nebija runāts, bet 1923. gada alianses likteni jau bija izlēmis 7. jūnija 2. pants. 8. jūnijā V. Šumanis, pareizi novērtējot J. Laidonera uzspiesto 2. panta papildinājuma būtību - Igaunijas atteikšanos pildīt 1923. gada savienības līguma pienākumus pret Latviju, ja pēdējai uzbruktu Vācija -, ierosināja Latvijai atbildēt ar to pašu: "... mums jāatbild ar savienības līguma nozīmes mazināšanu iepretim Krievijai."¹⁵⁷ Tā bija kārtējā liecība, cik tālu gājusi savstarpējā neuzticība, pat naidīgums. V. Šumaņa priekšlikums faktiski nozīmēja, ka Latvija paliktu malā, ja Krievija uzbruktu Igaunijai. Īsi pirms savas bojāejas abas formāli sabiedrotās valstis bija iedomājušās, ka Vācijas vai Krievijas uzbrukums vienai no tām var neskart citu vai tā pat var noraudzīties, kā tiks iznīcināts kaimiņš.

Burtiski V. Šumaņa priekšlikums nozīmēja, ka 1923. gada 1. novembra aizsardzības savienības līguma 3. pants tiks pilnīgi ignorēts. Ar 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju Latvijas - Igaunijas militārā aliansē tika iznīcināta galīgi. Kā liecināja K. Ulmanis, pēc 7. jūnija līguma ticis apspriests jautājums par 1923. gada savienības formālu, oficiālu anulēšanu¹⁵⁸, bet to vēl nepaspēja izdarīt, sākās Otrais pasaules karš. K. Ulmaņa liecība ir svarīga. Tātad arī Latvija 1939. gadā bija pieņēmusi Igaunijas militārās vadības kursu; Vācijas bezvērtīgie neuzbrukšanas solījumi pilnīgi iznīcināja Latvijas - Igaunijas savienību.

1939. gada 6. jūlijā Maskavā Baltijas valstu sūtņi savā kārtējā apspriedē vienprātīgi izteicās par nepieciešamību stiprināt Baltijas valstu vienību un ieteica sarīkot kopīgus armijas rudenš manevrus¹⁵⁹. Kalpakietis F. Kociņš, bijušais kara atašejs Latvijā un Igaunijā L. Natkus-Natkevičs un Baltijas valstu vienībai draudzīgais A. Reijs - visi trīs sūtņi - bija darījuši, ko varēja, dzīstošo sākāru uzturēšanai starp Baltijas valstīm. No viņiem nekas nebija atkarīgs. 6. jūlija apspriedes ieteikumi disonēja ar Baltijas Antantes neatgriezenisko sābrukumu. 1939. gada vasarā Baltijas valstīm bija bezvērtīgie neuzbrukšanas līgumi ar PSRS un Vāciju, bet nebija nekā, kas varētu daudzmaz nodrošināt to eksistenci; nebija reālas militāras savienības. Pārsteidzoša ir baltiešu tuvredzība. Vācijai labvēlīgais Igaunijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors Dr. N. Kāsiks jau 1937. gada 20. decembrī izteicās, ka Latvijas - Igaunijas militārā aliansē esot Latvijai svarīgāka (*sic!*) nekā Igaunijai¹⁶⁰. Kamēr baltieši zilēja, kam ir vairāk vajadzīga savienība, aizgāja bojā visas trīs valstis.

Bēdīgi, ka 30. gados baltieši nodarbojās ar niekiem. Igaunī nopietni uzbruka latviešiem par XIII gadsimta "grēkiem" - kurš esot bijis lielāks kolaboracionists; savstarpēju atsvešinātību veicināja tukšie strīdi par to, kurš nopostījis zviedru senās pilsētas: igauņu literatūrā parādījās vispārināti, negatīvi latviešu tēli¹⁶¹. **Kārtojot pagātnes rēķinus, tika sagaidīts 1939. gads.** 1933. gadā profesors A. Pīps, atceroties sadarbību ar Z. A. Meierovicu, rakstīja: "Mēs radījām kopēju fronti cīņā par Baltijas valstu atzišanu."¹⁶² Par 1939. gadu toties bija jāsaaka E. Dunsdorfa vārdiem:

“Valstsvīrā lielums parādās grūtos apstākļos. Tikai lieli valstsvīri var grūtumu pārvarēt un rast izeju visklūmīgākos apstākļos .. Baltijas valstīm tādu lielu valstsvīru nebija ..”¹⁶³

LIETUVAS NEATRISINĀTĀS PROBLĒMAS. LIETUVAS - POLIJAS ATTIECĪBAS UN V. MUNTERA STARPniecības MĒGINĀJUMI (1934.-1938. G.)

1935. gada 28. jūnijā otrajā Latvijas sūtņu konferencē sūtņis Lietuvā L. Sēja atzīmēja, ka Lietuvas valdība tiši pieļāvusi ārpolitikas pārvēršanu par iekšpolitisko jautājumu, ilgstoši kultivējusi nesamierināmu nostāju pret Poliju, pasludinot to par ienaidnieku Nr. 1 un bīstami palaujoties uz Vācijas un PSRS šķietamo draudzību. Lai arī saprašanās ar Poliju bija Lietuvas un visas Baltijas valstu interesēs, A. Smetona nevēlējās to atzīt.¹⁶⁴

Lietuvas - Polijas izlīgums būtu bijis arī Latvijas interesēs, un 1934. gada vasarā tas sāka nodarbināt patmīlīgo un slavas kāro Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāru, faktiski - ārlietu ministru V. Munteru. 1934. gada vasarā notika intensīvi Latvijas - Lietuvas kontakti sakarā ar gaidāmo Baltijas Antantes līgumu, un V. Munters ieguva plašu informāciju par lietuviešu nostāju jautājumā par attiecībām ar Poliju. V. Munters iedomājās, ka viņš varētu kļūt par starpnieku Lietuvas - Polijās samierināšanā. Tas liecināja par viņa ambīcijām.

1934. gada pavasarī patiešām bija radušās cerības uz poļu - lietuviešu kontaktiem. Martā Poliju apmeklēja un tikas ar J. Pilsudski lietuviešu sabiedriskais darbinieks V. Zubovs; 17. aprīlī, sarunā ar Latvijas sūtņi Dr. O. Grosvaldu; J. Beks atzīmēja biklas izmaiņas Kauņā par labu izlīgumam¹⁶⁵ 12. jūnijā par Lietuvas ārlietu ministru kļuva ievērojams diplomāts S. Lozoraitis, kurš iestājās par kompromisa orientācijas piekritēja Dr. D. Zauņa. Nozīmīgi bija arī tas, ka S. Lozoraitis centās būt, cik tas bija vispār-iespējams, A. Smetonas režīmā patstāvīgs ministrs. Tas nebija viegli. Kā 1934. gada 1. jūnijā V. Munteru informēja britu lietvedis Kauņā T. Prestons, Lietuvas ārpolitiku pilnīgi noteica A. Smetonas kliķe - pats prezidents, viņa sievas Sofijas māsa Jadvīgas vīrs premjerministrs J. Tūbelis, A. Smetonas un viņa sievas uzticības persona priesteris V. Mīrons, satiksmes ministrs S. Šilings un tautininku ideologs profesors F. Tamošaitis. Pēc T. Prestona domām, toreizējais ārlietu ministrs Dr. D. Zauņus ir tikai A. Smetonas kreatūra¹⁶⁶. Tas bija samērā precīzs vērtējums. A. Smetonas režīms ierindojams tajos uzskatāmajos piemēros, par kuriem varēja teikt Latvijas sūtņa Romā Dr. A. Spekes vārdiem: šo režīmu morālās vērtības pārbaudāmas, aplūkojot diktatoru sievu lomu politikā¹⁶⁷. Sofija un Jadvīga valdonīgi ietekmēja Lietuvas politiku, gan ārlietas, gan - īpaši - iekšpolitiku (visjaunāk tas izpaudās agrārās reformas kavēšanā). Viņu ietekme bija postoša. S. Lozoraitis nāca par ārlietu ministru režīmā, kuru erozija bija acīmredzama.

1934. gada vasarā parādījās arī kādas zīmes no poļu puses. 1934. gada 26. jūnijā Lietuvas sūtņi Rīgā J. Urbšis informēja V. Munteru, ka Kauņā apmeklējis bijušais poļu premjerministrs (1931. g. 27. maijs - 1933. g. 9. maijs) pulkvedis A. Pristors, kurš ticis ar S. Lozoraiti. Sarunas bijušas samērā draudzīgas. J. Urbšis cerēja, ka

pēc A. Pristora vizītes no maršala J. Pilsudska var nākt kāds jauns priekšlikums¹⁶⁸. Šādas cerības varēja uzskatīt par pamatotām. A. Pristors bija viens no vistuvākajiem J. Pilsudska līdzgaitniekiem, tūlīt pēc Kauņas viņš bija devies pie maršala uz Druskininkiem. Tāpat kā J. Pilsudskis, arī A. Pristors bija dzimis Lietuvā - Viļņā¹⁶⁹ un pārstāvēja to grūti aptveramo mentalitāti, kura raksturīga tikai Lietuvas poļiem. 1934. gada vasarā tādā no abām pusēm - Lietuvas un Polijas - nāca ziņas par iespējamiem diplomātiskiem kontaktiem.

Pirms aplūkojam V. Muntera diplomātiskās aktivitātes, būtu jāpieskaras kādam jautājumam, kuru precīzi izvērtēt nav viegli. Politikā ir svarīgas personību privātās īpašības, mentalitāte, simpātijas, antipātijas. Kāds bija V. Muntera priekšstats par abām pusēm - Lietuvu un Poliju? Vai viņš bija labvēlīgs vai nelabvēlīgs kādai no tām?

1934. gada vasarā V. Munters par Lietuvas valdību kopumā (ne par S. Lozoraiti atsevišķi) bija visai zemās domās. V. Munters bija izteikti augstprātīgs un cinisks cilvēks, kurš pie sevis dažbrīd visai bargi vērtēja pat tos cilvēkus, bez kuru labvēlības viņš nebūtu nekas (pat K. Ulmani, arī K. Zariņu). 1934. gada 7.-9. jūlijā Kauņā notika Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ārlietu ministru konference Baltijas Antantes radīšanai. Latvijū pārstāvēja V. Munters. Lūkojoties uz Lietuvas ministru kabinētu, V. Munters sev atzīmēja: “Visi ministri - bēdīgi dzeltenī .. visi tādi kā saburzīti ..” Skatot jaunlietuviešu demonstrāciju, V. Munters pierakstīja - “zaļās fašistiskas formas”¹⁷⁰. Zīmīgs ir viņa vērtējums par lietuviešu diplomātu, delegācijas locekli E. Turausku (bijušo ziņu aģentūras ELTOS direktoru un nākamo sūtņi Čehoslovākijā, vēlāk - Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru) - “sevišķi dumjš ..”¹⁷¹. Bet kā E. Turausks vērtēja V. Munteru? Viņa priekšstatā V. Munters bija spējīgs iznīrelis, fanfaronis, kurš necietis patstāvīgi domājošus cilvēkus, arī - ārzemju vidū. E. Turauska redzējumā V. Munters lietuviešiem nepatika¹⁷². S. Lozoraiša attiecības ar V. Munteru gan veidojās samērā koleģiālas, tomēr lietuvieši Munteru sevišķi neieredzēja un viņam neuzticējās.

Arī pieejā poļiem V. Munters ir bijis sev uzticīgs un vērtējis viņus nereti ciniski, bet ārēji tomēr centies iegūt ārlietu ministru J. Beka simpātijas. Polija tomēr bija liela valsts, lai arī ne pietiekami lielvalsts, kā pati iedomājās. Poļu - lietuviešu izlīguma iespējas un savu lomu V. Munters pārspīlēja.

Pirmā izdevība, kuru V. Munters gribēja izmantot, lai uzmanīgi taustītu iespējas uzņemties starpnieka pienākumus, bija J. Beka vizīte Rīgā 1934. gada 26. jūlijā. Šīs dienas rītā V. Munters sastādīja jautājumu sarakstu, kuri pārrunājami ar J. Beku vakarā paredzētās tikšanās laikā. Septītais (pēdējais!) bija jautājums par attiecībām ar Lietuvu, jo galvenais J. Beka brauciena mērķis un sarunu objekts bija - Austrumu pakta lietas. Tomēr 26. jūlijā, dienā, tiekoties ar valsts prezidentu A. Kviesi, J. Beks pieskārs arī Lietuvas - Polijas attiecību jautājumam - tā “ir anomālija, kas tik viegli un drīzi nav likvidējama ..”¹⁷³ Vakarā, sarunā ar V. Munteru, J. Beks līdz Lietuvas problēmai netika. J. Beks plaši runāja par Austrumu pakta un bija, kā likās V. Munteram, ļoti noguris¹⁷⁴. Tajā pašā laikā Polijas ārlietu ministrs centās izrādīt draudzību Latvijai un pieminēja poļu-latviešu sadarbību brīvības cīņu laikā, kā arī savu bērību Rīgā.

1934. gada vasaras kontakti ar S. Lozoraiti un J. Beku radīja V. Munterā pārliecību, ka var sākt mēģināt spert pirmos soļus, lai mudinātu lietuviešus uz tikšanos ar

pašu J. Beku. 1934. gada 6. septembrī no Berlīnes uz Žeņevu, uz Tautu Savienības gadskārtējo pilnsapulci, Latvijas delegāts V. Munters brauca kopā ar S. Lozoraiti un brauciena laikā ievadīja ar viņu sarunas par iespējamu tikšanos ar J. Beku Žeņevā. 10. septembrī Žeņevā patiešām notika J. Beka saruna ar S. Lozoraiti. Iniciatīvu personīgo kontaktu nodibināšanai bija uzņēmis V. Munters, un saruna notika Latvijas delegācijas telpās Tautu Savienības mitnē¹⁷⁵ Munters nebija starpnieks sarunām, viņš tikai sveda kopā J. Beku un S. Lozoraiti. Tas, protams, bija neliels V. Muntera panākums. Arogantais J. Beks neslēpa, ka viņu apbūra S. Lozoraiša lielā kultūra un inteliģence. J. Beks tomēr juta, ka S. Lozoraitis nav pilnīgi drošs par savu stāvokli Kauņā un baidās no šķēršļiem poļu - lietuviešu izlīgumā¹⁷⁶.

Žeņevā, pasaules līderu sabiedrībā, V. Munters jutās ļoti brīvi, Latvijā viņam bija par šauru. V. Munters ļoti vēlējas, lai viņu ievēro. Polijas - Lietuvas konflikts bija tik nozīmīgs visai Eiropai, ka V. Munters, nedz poļu, nedz lietuviešu aicināts par samierinātāju, gribēja gūt plašāku vērienu savai darbībai. 11. septembrī, ilgajā sarunā ar Čehoslovākijas ārlietu ministru Dr. E. Benešu (kurš bija ārlietu ministrs kopš 1918. gada!) izklāstīja savus apsvērumus par Polijas ārpolitiku, t. s. attiecībām ar Lietuvu¹⁷⁷ (jāšaubās, vai D. E. Benešs uzzināja ko jaunu). 12. septembrī V. Munteram bija pusstundu ilga saruna ar J. Beku, pēc tam brokastis pie Polijas ārlietu ministra, kurās J. Beks paziņoja: "Mēs tagad esam galīgi nolēmuši, ka esam Baltijas valsts." Tās liecināja, ka Polijas politika Baltijā kļuva aktīvāka¹⁷⁸.

Tā kā Lietuvas - Polijas attiecības bija visvairāk apgrūtinājušas tikko, 12. septembrī, Žeņevā beidzot parakstītā Baltijas Antantes līguma izstrādi, V. Munters izmantoja savu uzturēšanos Žeņevā, lai ievāktu informāciju par Tautu Savienībā valdošo nostāju pret Lietuvu. 13. septembrī viņš uzklāstīja Tautu Savienības ģenerālsekretāra Ž. Avenola paskaidrojumus par Lietuvas ārpolitiku (īpaši - par attiecībām ar Poliju un Vāciju)¹⁷⁹.

Tautu Savienības pilnsapulce Žeņevā demonstrēja labi zināmo V. Muntera īpašību - viņš vēlējas izpatikt ietekmīgiem politiķiem un iegūt viņu labvēlību. Tas bija komplekss, kurš veidojās jau kopš 1920. gada, kad, ienācis Ārlietu ministrijā, V. Munters centās iegūt Z. A. Meierovica labvēlību un kura pēc tam pilnīgi nostiprināja viņa attiecības ar K. Ulmani. 1934. gada 13. septembrī Tautu Savienības pilnsapulcē J. Beks teica arogantu un pamācošu runu par minoritāšu problēmām Eiropā. Pēc J. Beka runas zālē neviens neaplaudēja: Polijai bija pavisam mazas morālas tiesības kādu pamācīt minoritāšu tiesību jomā. Bet V. Munters steidzās apsveikt J. Beku ar šo runu!¹⁸⁰ 14. septembrī Polijas - Lietuvas attiecībās V. Munters pārrunāja ar Polijas sūtni Tautu Savienībā grāfu E. Račinski, kurš bija apmierināts ar S. Lozoraiša gatavību sākt konstruktīvāku pieeju Polijai, nekā tas bija raksturīgs viņa priekšgājējam provāciskajam Dr. D. Zaunum¹⁸¹.

Polijas ārpolitika tika pārrunāta arī dinejā Lietuvas pārstāvniecībā 14. septembrī, kurā piedalījās visi lietuviešu diplomāti - S. Lozoraitis, B. Balutis, P. Klims, L. Natkus-Natkevičs. Lietuviešu nostājā pret poļiem atspoguļojās sena un dziļa naida un reālistiskas nostājas sakausējums. Pamatots bija lietuviešu šecinājums, ka, neņemot vērā vēstures mācības, poļi cenšas rast pretsparu Krievijai, tuvojoties Vācijai. Taču lietuviešu nostājā pret poļiem joprojām dominēja, V. Muntera vārdiem runājot, "ārkārtīga romantika", emociju pārsvars pār realitātes izjūtu. 14. septembrī lietu-

vieši izteicās, ka Lietuvas - Polijas sarunu uzsākšanai nepieciešams, lai poļi "pasaka, ka robeža ir diskutējama". Lietuvieši uzskatīja esošo robežu ar Poliju tikai par demarkācijas līniju, neatzīstot Viļņas aneksiju. Polijas viedoklis bija pretējs. Lietuviešu nostāja - ja poļi atzīs robežu par diskutējamu, tad "varēs runāt 10, 20 gadus" - liecināja par mazu konstruktīvisma devu.

Tomēr kāds neliels pavērsiens Žeņevā bija sācies. 20. septembrī Tautu Savienības vadības pieņemšanā par godu Baltijas valstīm J. Beks un lietuviešu diplomāts B. Balutis jau bija apmierināti, ka ir notikusi S. Lozoraiša un J. Beka tikšanās, kuru noorganizēt palīdzēja V. Munters¹⁸². 27. septembrī no Žeņevas V. Munters brauca vienā vilcienā ar J. Beku un pārsprieda pilnsapulces laikā notikušo sarunu. Šis V. Muntera un J. Beka privātās attiecības atstāja labu iespaidu (1935. gada 5. februārī J. Beks Latvijās sūtnim Dr. M. Valteram teica, ka Žeņevā ir uzticējies Munteram pat konfidenciālu informāciju), un tas deva V. Munteram cerības darboties tālāk poļu - lietuviešu samierināšanā¹⁸³.

1934. gada 14. decembrī Rīgā ieradās jaunais Lietuvas Augstākā štāba priekšnieks enerģiskais ģenerālis S. Raščiķis. Viņa vizīte arī liecināja par poļu - lietuviešu attiecību tonalitāti: dodoties uz Latviju, S. Raščiķis izteica vēlēšanos, lai gaidāmā Polijas ģenerālštāba priekšnieka ģenerāļa J. Gonsiorovska vizīte Rīgā laika ziņā nebūtu pārāk tuvu viņa braucienam (tas acīmredzami tika ņemts vērā - J. Gonsiorovskis ieradās Latvijā divus mēnešus vēlāk - 1935. gada februāra beigās). 1934. gada 15. decembrī dinejā pie Lietuvas sūtņa Rīgā V. Vileiša, kurš personīgi bija labvēlīgs izlīguma meklēšanai ar poļiem, lietuviešu sūtnis tomēr bija rezignēts: "... kā ar poļiem kādreiz ierīkosies, to neviens nezina"¹⁸⁴.

Lai arī 1934. gads nebija nesīis praktiskus rezultātus poļu - lietuviešu samierināšanā, V. Munters bija cerīgs. No Polijas nāca draudzības apliecinājumi: 4. oktobrī J. Beks pieņemot atvadu vizītē O. Grosvaldu, bija apmierināts ar kontaktiem Žeņevā ar V. Munteru. 1934. gada 9. novembrī, pieņemot jaunā sūtņa Dr. M. Valtera akreditācijas rakstu, Polijas prezidents I. Moscicka vēltija Latvijai sirsnīgus vārdus. Prezidents bija studējis Rīgas Politehnikumā, emigrācijā - Šveicē un Anglijā - ticīes ar latviešu trimdniekiem, cīnītājiem pret cārismu. Dr. M. Valters bija aizkustināts par I. Moscicka prieku, ka Latvija ir brīva valsts¹⁸⁵.

Apskatot V. Muntera mēģinājumus darboties Polijas un Lietuvas samierināšanā, ir skaidri jāatzīmē - V. Munters privāti nebija polonofils un Latvijā nebija nosliecēs uz Poliju, atšķirībā no Igaunijas (1935. gada 4. septembrī Berlīnē V. Munters pārrunāja Igaunijas un Polijas attiecības ar Igaunijas sūtni Berlīnē Dr. F. Akelu, kas informēja Munteru par polonofiliju viņa valstī. Tā visupirms nāca no militārajām aprindām)¹⁸⁶. Jau trīdesmitajos gados radās populārs, bet samērā vienkāršots tēls: 1935. gadā - rusofilais Munters; 1936.-1938. gadā - anglofilais Munters, 1939. gadā - germanofilais Munters. Viņa aktivitātes poļu un lietuviešu konflikta lietā bija radušās visupirms Munteram raksturīgās godkāres rezultātā, bet, protams, arī vēloties ko darīt visu Baltijas valstu starptautiskā stāvokļa labā. Valstisku noslieci uz Poliju V. Munters nevēlējas, un viņu uztrauca poļu aūgošā ietekmē Igaunijā. 1935. gada 30. septembrī Londonā sarunā ar Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljē un ārlietu ministra pastāvīgo vietnieku seru R. Vensitartu viņš lūdz ietekmēt Igauniju, lai tā pārāk nenoslēcas uz Poliju. L. Koljē arī apsoliņa šo

lietu pārrunāt ar Igaunijas sūtni A. Šmitu¹⁸⁷. (Igaunijas vadītājiem šī V. Muntera rošiņš nepatika.)

1935. gads nedeļa rezultātus Lietuvas un Polijas konflikta noregulēšanā. Saasinoties Lietuvā attiecībām ar Vāciju Klaipēdas dēļ, ārlietu ministrs S. Lozoraitis uzskatīja, ka jācenšas enerģiskāk panākt izlīgumu ar Poliju, lai nebūtu jāiztur nepanesama ārpolitiska spriedze. 1935. gada 2. janvārī S. Lozoraitis izteicās par vienošanos ar Poliju, (janvārī Varšavā ieradās Lietuvas neoficiālais pārstāvis, "Lietuvos Aidas" korespondents V. Gustains) 18. aprīlī viņš iesniedza A. Smetonam memorandu par izlīguma principiem; šajā pašā dienā Ženēvā J. Beks tikās ar P. Klimu. Taču, kā 1935. gada 12. jūlijā precīzi atzīmēja britu lietvedis Kauņā T. Prestons, A. Smetona un J. Tūbelis noraidījuši S. Lozoraiša iniciatīvas¹⁸⁸ A. Smetonas un J. Tūbeļa tandēms noteica Lietuvas politiku 1929.-1938. gadā un nesa tai rūgtus augļus. 1935. gada 5. maijā A. Smetona izteica nepatiku par Latviju, kura it kā pārāk atbalstot Poliju.

Arī Polijā notika pārmaiņas. 1935. gada 12. maijā nomira J. Piłsudskis: "Latvija zaudēja savu lielāko labvēli Polijā," rakstīja E. Andersons¹⁸⁹. 1935. gada 6. decembrī, Rīgā notikušajā sarunā ar V. Munteru, Polijas ārlietu viceministrs M. Arciševskis izteicās: "Polijas iekšējais stāvoklis ar Maršala nāvi zaudējis daudz. Intrigas..." Tik stabils stāvoklis vairs nebija arī J. Bekam, kas iestājās par mērenību pieejā Lietuvai. M. Arciševskis par J. Beku piezīmēja: "Viņš tagad būs klusāks..."¹⁹⁰

V. Muntera aktivitātes Polijas un Lietuvas diplomātisko kontaktu nodibināšanā turpinājās Tautu Savienības sesijā 1935. gada septembrī. 10. septembrī V. Munters pirmo reizi tikās ar J. Beku. V. Muntera noskaņojums turpmākajās dienās bija možs: viņa runa pilnsapulcē 14. septembrī bija veiksmīga, Lielbritānijas delegācija apsveica Muntera spidošo angļu valodu; 16. septembra diņejā pie Somijas delegāta R. Holsti arī J. Beks runai veltīja atzinīgus vārdus un aicināja V. Munteru uz tikšanos. 17. septembrī pusotru stundu garā sarunā ar J. Beku V. Munters ieguva samērā pilnīgu priekšstatu par Polijas nostāju pret Lietuvu. J. Beks apliecināja Polijas vēlēšanos sākt sarunas ar Lietuvu, taču bija neapmierināts ar to, ka 1935. gada laikā lietuvieši nav nākuši ar priekšlikumu sākt oficiālus diplomātiskus kontaktus. Polijā vēlējās oficiālas sarunas, kam nebija gatavi lietuvieši: "Ja jau nav spēka stāties pie atklātam oficiālām sarunām, tad arī nevar cerēt uz atrisinājumu," secināja J. Beks¹⁹¹ un atgādināja to nervozo stāvokli, kāds pastāvēja Polijas un Lietuvas starpā: abām valstīm nebija pat diplomātisko attiecību. Te bija vainojams A. Smetonas fanātiskais naidis pret Poliju un pašu poļu hegemonisms. Saruna ar V. Munteru liecināja, ka Polija ir nopietninožājusies, vai Lietuvā bīstami nepieaug Vācijas un PSRS ietekme un Lietuva nekļūš par spēlīti divu lielvalstu rokās. Šīs bažas bija pamatotas. J. Beka un V. Muntera sarunā pirmo reizi V. Munters diezgan uzmanīgi lika saprast, ka viņš varētu būt starpnieks Polijas un Lietuvas strīdā. Svarīgi ir precīzi noteikt V. Muntera (Latvijas) nostāju, ko viņš skaidri izteica J. Bekam: a) Latvija atbalsta Polijas nostāju, apstiprinot *status quo* teritoriālajā jautājumā, t. i., Viļņas piederību Polijai. Tā bija labi zināmā Latvijas nostāja, kura bija reālistiska, bet kura bija prefrunā ar A. Smetonas režīma pieeju; b) Latvija atbalstīs arī tādu atrisinājumu, kas dōs apmierinājumu Lietuvas drošībai (V. Muntera dienasgrāmatā trūkst sīkāku paskaidrojumu par šī "apmierinājuma" veidu un apjomu). Šāda nostāja neatbilda Lietuvas pieejai, kurā pats galvenais bija panākt Viļņas jautājumā no poļiem atzinumu, ka šis jautājums

ir atklāts diskusijai¹⁹². Uzreiz ir jāuzsver, ka nedz Polija, nedz Lietuva nebija lūgusi V. Muntera "atbalstu" vai likusi saprast, ka tām ir nepieciešams viņa "atbalsts" (V. Munters teica J. Bekam - varat cerēt uz Latvijas piekrišanu un "ja vajadzīgs, atbalstu"). Polijai nepavisam nebija vajadzīgs V. Munters (nedz kāds cits): poļi varēja nodiktēt Lietuvai savus noteikumus, kas arī notika 1938. gada 17. martā. Ja J. Beks demonstrēja gatavību sākt sarunas, tad, protams, ne jau V. Muntera piedāvājuma dēļ. Lietuvai starpniecība gan varētu būt noderīga, bet lietuvieši nebija gatavi atteikties no fanātiskā saukļa: "Bez Viļņas nenorimsim!" Lietuvā vēlētos tādu starpnieku, kas varētu ietekmēt tās labā Poliju, ko Latvija nedz gribēja, nedz arī varēja, pat ja gribētu. V. Munters bija atkāpies no V. Salnā 1934. gada 2. janvārī izteiktās reālistiskās nostājas: "... mēģinot spēlēt vidutāja lomu .. mēs vienmēr sasniegsim pretējo - izsauksim viņas (Lietuvas - A. S.) aizdomas ..." V. Muntera funkcijas varēja būt tīri "tehniskas" - vēlreiz savest kopā S. Lozoraiti un J. Beku Latvijas delegācijas telpās Ženēvā. Bet arī tā varēja notikt tikai tāpēc, ka sarunā ar V. Munteru 17. septembrī J. Beks izteica gatavību tikties ar S. Lozoraiti, un tāpēc, ka pats S. Lozoraitis 1935. g. septembrī lūdza Polijas ministru tikties ar viņu. V. Munters 1935. gadā pārvērtēja savas iespējas tālākajā poļu un lietuviešu strīda risinājumā.

V. Muntera un J. Beka 1935. gada 17. septembra sarunas pieraksts vēsturniekiem ir nozīmīgs avots, kas atsedz J. Beka mentalitāti: iedomātās lielvalsts šovinizms. Par Čehoslovākiju J. Beks augstprātīgi izmeta: "Mākslīgs radījums." (Nebija brīnums, ka 1938. gada rudenī Polija piedalījās agresijā pret Čehoslovākiju.) Pat ja Lietuvā pie varas nebūtu A. Smetonas režīma, attiecību normalizēšana ar Poliju nevarētu būt viegla.

1935. gada 21. septembrī Ženēvā notika otra S. Lozoraiša un J. Beka tikšanās, kuras organizēšanā V. Munters piedalījās. Lietuviešu autore R. Žepkaite V. Munteru nav pieminējusi un uzskata, ka saruna notikusi uz S. Lozoraiša iniciatīvas pamata¹⁹⁴. Tas nav gluži tā: tikties vēlējās arī J. Beks, nedaudz līdzdarbojās V. Munters. Sarunas rezultātā izkristalizējās poļu priekšlikumi (tie bija: sarunas starp abu valstu pilnvarotiem kādā no Eiropas galavaspilsētām, diplomātisko attiecību nodibināšana, pēc tam - citu jautājumu risināšana).¹⁹⁵ Jāapšaubā tomēr paša V. Muntera versija par viņa lomu šajās sarunās. Pēc Ženēvas sesijas V. Munters devās uz Londonu, kur 27. septembrī tikās ar Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljē. Angļu diplomāts no Polijas lietveža Londonā Z. Mihaļovska jau bija dzirdējis par S. Lozoraiša un J. Beka tikšanos. V. Muntera pierakstā Z. Mihaļovskis bija teicis L. Koljē, ka sarunas notikušas zem Muntera "protektorāta".¹⁹⁶ Skaidrs, ka V. Muntera aktivitātes tika ievērotas un zināmas pat Londonā, un tas nevarēja viņam neglaimot: Var tomēr šaubīties, vai Z. Mihaļovskis būs lietojis izteicienu "zem V. Muntera protektorāta". Tas varēja būt paša V. Muntera pārspilējums.

V. Muntera aktivitātes nevarēja neietekmēt angļu, franču un poļu nostāju. V. Munters gribēja, lai viņu ievēro. 1935. gada 30. septembrī Londonā britu ārlietu ministrs S. Hors sarunā ar V. Munteru izteicās par lietuviešu izlīgumu ar poļiem. V. Munteram bija skaidrs: ja viņam izdotos ko panākt, tas tiktu atzinīgi novērtēts Londonā. V. Munters tomēr atzīmēja kādu ļoti nozīmīgu detaļu - S. Hors bijis pārliecināts, ka **Liepāja** atrodas Lietuvā¹⁹⁷. Baltijas lietas pat pagātnē izcilajam britu izlūkam S. Horam bija samērā tālas. 1935. gada 3. oktobrī Londonā V. Munteram

bija arī gara un draudzīga saruna ar Polijas vēstnieku E. Račinski¹⁹⁸. Ārēji viņš baudīja simpātijas; Polijas un Lietuvas samierināšanai tā bija krietni par maz. 8. oktobrī Francijas vēstnieks Varšavā L. Noels uzzināja no J. Beka, ka Ženēvas sarunai ar S. Lozoraiti nav bijis praktiska rezultāta. Kad 18. oktobrī Varšavā sākās prāva pret ukraiņu teroristiem - poļu iekšlietu ministra B. Pjeracka slepkavām, Polijas - Lietuvas attiecības saasinājās. Polija apsūdzēja Lietuvu sakaros ar teroristiem. 1935. gada 6. decembrī Rīgā Polijas ārlietu viceministrs M. Arciševskis informēja V. Munteru, ka poļu priekšlikumus S. Lozoraitis noraidījis, poļi nu varēja teikt, lai lietuvieši "... izdeklarējas vienpusīgi ...", cik viņiem tīk¹⁹⁹. 1936. gada 30. un 31. martā V. Munters viesojās Varšavā, viņa uzņemšana nebija tik sirsnīga, kā norādīts literatūrā²⁰⁰. Poļi bija iedomājušies, ka minoritāšu stāvoklis valstī ir lielisks (1935. gada 10. septembrī Ženēvā viens no J. Beka tuvākajiem līdzgaitniekiem J. Lukaševics paziņoja V. Munteram: "Minoritāšu stāvoklis Polijā spožs."²⁰¹ Tas bija liels pārspilējums). V. Munters Varšavā lika saprast, ka Polija nedrīkst iejaukties poļu minoritātes jautājumos Latvijā, un poļiem tas nepatika. Vizītes tonalitāte nebija sirsnīga. Taču sarunā ar T. Kobiļanski, politiskā departamenta vicedirektoru, poļu un lietuviešu attiecības tika pārrunātas. T. Kobiļanskis izteicās, ka poļi ir piedāvājuši Lietuvai 4 formulas attiecību normalizēšanai²⁰², bet lietuvieši tomēr nevar pieņemt izšķirošu lēmumu²⁰³. 1936. gadā progress poļu un lietuviešu attiecībās nebija vērojams. V. Munters bija neapmierināts, ka viņa mudinājumiem lietuviešiem nepievērs uzmanību. Bez rezultātiem palika sūtņa Berlīnē H. Cēlmiņa starpniecības mēģinājumi: K. Ulmaņa uzdevumā viņš 1936. gada 24. un 31. janvārī un 1. februārī apmeklēja Lietuvas sūtņi J. Šauli un divreiz - Polijas vēstnieku J. Līpiski. Praktiski nekādas nemainījās²⁰⁴. 1936. gada 8. augustā V. Munters uzaicināja pie sevis V. Vileiši un izteicās, ka Lietuva nav darījusi pareizi, nereaģējot uz Polijas priekšlikumiem. Līdz ar to viņš 1936. gada septembrī Ženēvā vairs neuzņemšoties iniciatīvu poļu un lietuviešu samierināšanā. Te vēlreiz jāatgādina, ka neviens viņu nebija lūdzis to uzņemties un V. Munters darbojās vispirms savas slavas kārēs iespaidā. V. Munters vēlreiz atgādināja, ka Latvija "... uzskata stāvokļa likvidāciju starp Lietuvu un Poliju par ļoti vēlamu"²⁰⁵. Tādi novēlējumi, pat ja tie sasniedza A. Smetonu, neko nespēja ietekmēt. Vērtējot V. Muntera darbīgumu, jāņem vērā arī tas, ka ne tikai viņš pats, bet arī visa K. Ulmaņa valdība sāka tobrīd iedomāties, ka Latvija ir Baltijas Antantes centrs un tai ir kāds lielāks svars nekā Igaunijai un Lietuvai. Ministru kabineta 1936. gada 16. aprīļa sēdē ministru prezidenta vietnieks M. Skujenieks runāja par to, ka "... mēs vispār esam Latviju nostādījuši atkal tur, kur viņa Meierovica laikā bija ...", to interpretējot kā izcilāku vietu salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu. M. Skujeniekam likās arī, ka poļiem ir nepieciešama sadarbība ar Latviju ("... tagad atnāca pie mums ...").²⁰⁶ Nav brīnums, ka jau tā nedraudzīgie Igaunijas vadītāji un atturīgie lietuvieši ar nepatiku vēroja Latvijas pretenzijas uz līdera lomu, bet Z. A. Meierovica mēroga politika tobrīd Latvijā nebija.

1936. gada 28. septembrī Ženēvā V. Munters atkal pārrunāja ar S. Lozoraiti Lietuvas un Polijas attiecības. J. Beks ar S. Lozoraiti tikās arī bez V. Muntera palīdzības. 1937. gada 31. janvārī, pa ceļam uz Tautu Savienības Padomes sesiju, V. Munters apstājās Kauņā un atkal par to pašu runāja ar S. Lozoraiti. Lietuvieši patiešām mēģināja nodibināt kontaktus ar Poliju, bet mūsu ticībā šobrīd nav ziņu, ka

tas tiktu darīts V. Muntera interpelāciju dēļ. Tam būtu grūti ticēt. 1937. gada 1. jūlijā, kad Kauņā atklāja VI Baltijas valstu ārlietu ministru konferenci, V. Munters poļu un lietuviešu attiecības pārrunāja pat ar pašu A. Smetonu! Šādai sarunai nevarēja būt nekādu rezultātu. A. Smetona pretpoļu fanātiskumu V. Munters nevarēja mazināt, taču varēja radīt lietuviešos īgnumu par iejaukšanos viņu attiecībās ar Poliju. Pats V. Munters par sarunu ar A. Smetonu atzīmēja, ka Lietuvā "... novērojama izvairīšanās no praktiskiem soļiem, abstrakta juridiska un morāliska argumentācija"²⁰⁷. Loģiska argumentācija nevarēja ietekmēt A. Smetonu, vēl jo vairāk, ja to izteica Latvijas ministrs. Latviju un latviešus A. Smetona nemilēja, V. Munters nevarēja būt tas, ko viņš uzklāš. Lietuvas un Polijas attiecības 1937. gada laikā pasliktinājās, biežāki kļuva robežincidenti (1937. gads iesākās ar robežincidentiem Dukstas ezeru tuvumā 15. un 16. janvārī²⁰⁸, iezīmējot bīstamu tendenci līdz pat liktenīgajam šāvienam 1938. gada 11. marta rītausmā). 1937. gada septembrī Ženēvā J. Beks sarunā ar V. Munteru par robežincidentiem jau izteicās draudoši: "Ja būs vēl kāds incidents, tad mēs šausim un neatbildēsim vairs ar vārdiem, bet ar kādu kavalērijas brigādi." Ar kavalēristiem patiešām varēja draudēt tikai mazajai Lietuvai. J. Beks lūdza V. Munteru to pateikt S. Lozoraitim, kas tika arī izdarīts 24. septembrī. Tie bija uzpūtīgā J. Beka vārdi, taču S. Lozoraitim nevarēja būt patīkami, ka tos atstājēja V. Munters, kas nu lietuviešu apziņā ieguva tādas kā J. Beka uzticības personas tēlu un kas nelūgts mēģināja spēlēt starpnieku. V. Munters gan no sevis esot piebildis: "... varbūt šī kavalērija tik ātri nekustēsies, bet ... Polijas valdības pacietība tuvojās savai robežai."²⁰⁹ V. Munters tāpat faktiski bija paziņojis S. Lozoraitim poļu draudus. Psiholoģiski, neatkarīgi no V. Muntera nodomiem, tas lietuviešos nevarēja radīt pret viņu nedz uzticību, nedz draudzību, lai arī S. Lozoraitis patiesi vēlējās izlīgt ar poļiem.

1937. gada 9.-11. decembrī Tallinā notika VII Baltijas valstu ārlietu ministru konference. Jau konferences laikā V. Munters atkal piedāvāja starpniecību, solīdamies Latvijā gaidāmās J. Beka vizītes laikā pārrunāt Lietuvas un Polijas attiecību jautājumus. 11. decembrī, atceļā no Tallinas vilcienā V. Munters divas stundas atkārtoja S. Lozoraitim "... visus politiskos un stratēģiskos argumentus, kas runā par labu izlīgumam ar Poliju ... Uzsvēru, ka, pēc manas pārlicības, goda pilns izlīgums vēl ir iespējams, kas no Lietuvas neprasītu ne iepriekšēju diplomātisku sakaru nodibināšanu, nedz arī atteikšanos no 'sava viedokļa Viļņas jautājumā ...'"²¹⁰ V. Munters bija ļoti neatlaidīgs, bet acīmredzot viņš pārvērtēja savas iespējas. Sarunā vilcienā viņš pirmoreiz ļoti skaidri piedāvāja starpniecību ne jau vairs formālu kontaktu nodibināšana ar J. Beku Ženēvā, bet pēc būtības sarunām ar poļiem, solot ievērot pilnīgu konfidencialitāti, pat neinformēt par to L. Sēju. V. Munters lūdza S. Lozoraiti, ja būs nepieciešams, tieši griezties pie viņa. Tā bija pilnīgi lieka konspirācija pret lietuviešiem draudzīgo L. Sēju, nopietno latviešu diplomātu, kas bija patiesi ieinteresēts Polijas un Lietuvas samierināšanā. Piedāvājot savu starpniecību, lai arī J. Beks nebija viņu uz to pilnvarojis, V. Munters laikam bija iedomājies, ka Latvija ir lielvalsts un viņš - tās ārlietu ministrs. V. Muntera interpretējumā saruna ar S. Lozoraiti esot bijusi draudzīga. Mums trūkst S. Lozoraiša vērtējuma. Lietuvas ārlietu ministrs darīja visu, kas viņa spēkos, lai panāktu attiecību uzlabošanu ar Poliju, te viņš nebija īpaši pārliecināms. Rodas iespaids, ka 1937. gada beigās - 1938. gada sākumā viņš, iespējams, uzticējās V. Munteram. Taču poļu un lietuviešu samie-

rināšanos negribēja pieļaut A. Smetona. Ar 1937. gada 31. decembri Lietuvā tika slēgtas 5 poļu organizācijas (arī poļu skolotāju savienība), kas, protams, nevarēja veicināt attiecību uzlabošanu ar Poliju. 1938. gada 5. janvārī Tautininku partijas rajonu pārstāvju gadskārtējā sanāksmē "tautas vadonis" (A. Smetonas oficiālais tituls) neizvirzīja nevienu jaunu ideju, bet uzstājās ar pretpoļu runu, par kuru L. Sēja 10. janvārī ziņojumā V. Munteram rakstīja: "... jāsecina, ka Lietuvas valdība nedomā par kaut kādiem jauniem mēģinājumiem panākt normālu stāvokli ar Poliju..."²¹¹ Bez rezultātiem beidzās spēlētās, neoficiālās sarunas starp A. Smetonas uzticības personu V. Mironu un grāfu S. Tiškevicu, kuras 1938. gada janvārī un februārī notika Kretingā un Rīgā. Tas, ka sarunu raunds notika Rīgā, lai arī bez V. Muntera tiešas starpniecības, liecina, ka S. Lozoraitis tobrīd, vismaz - daļēji, viņam uzticējās. Sarunu rezultātā bija nolemts iecelt oficiālus pilnvarotus - Polijas sūtni Rīgā F. Harvatu un Lietuvas sūtni Parīzē - P. Klimu; pilnvaru teksts jau bija izstrādāts, oficiālām sarunām bija jāsākas Dancīgā. Taču A. Smetonas spiediena dēļ 16. februārī lietuvieši neoficiālās sarunas pēkšņi pārtrauca, un tas radīja ļoti nevēlamu reakciju Polijā. Būdams 1938. gada februārī Romā, V. Munters Polijas sūtnim Dr. A. Visockim stāstīja, ka viņa starpniecības mēģinājumi, A. Smetonas naidīguma dēļ, ir cietuši neveiksmi. V. Munters žēlējās, ka nevienam nav zināms, kad Krievijas vai Vācijas ietekmē kļūst dominējoša Lietuvā un Lietuva kavē valstu vienību. V. Munters 1938. gada 4. aprīlī rakstīja: "... Polijas ārlietu vadība šo sarunu pārtraukšanu ir ņēmusi stipri ļaunā..." L. Sēja arī atzīmēja, ka "...poļi guva iespaidu, ka viņus vienkārši mulķo..." Kad 28. februārī S. Lozoraitis sarunā ar A. Smetonu uzsvēra, ka ir nepieciešams tomēr normalizēt attiecības ar Poliju, prezidents to ieteikumu noraidīja²¹². Polijas un Lietuvas konflikts nebija novēršams un bija tuvākās nākotnes jautājums.

Lietuvas nepatika pret Latviju un Igauniju, kā Polijai pārāk labvēlīgām valstīm, bija augusi 1937. gada decembrī, kad Polijas presē sāka plaši pārspriest J. Beka gaidāmo vizīti Latvijā un Igaunijā (vizīte gan notika tikai 1938. gada vasarā). Poļu prese bija īpaši labvēlīga Igaunijai, bet - arī Latvijai. Lietuvai tas nepatika. Francijas avīze "Temps", ar sensācijas pieskaņu, publicēja ziņu, ka V. Munters var uzņemties iniciatīvu Polijas-Lietuvas samierināšanā. 5. decembrī to pārdrūkāja Kauņas "Jiddiše Štimme", bet 9. decembrī lielais lietuviešu laikraksts "Lietuvos Žinios" ar nepatiku rakstīja, ka J. Laidonēra un V. Muntera uzskati Lietuvā esot ļoti zināmi, viņi gribot palīdzēt Polijai piespiest Lietuvu izlīgt, atstājot neatrisinātu Viļņas jautājumu²¹³. "Lietuvos Žinios" samērā precīzi atspoguļoja Lietuvā plaši izplatītās noskaņas.

Austrijas anšlusa laikā Polija, vēloties demonstrēt Eiropai, ka tā ir lielvalsts un vienmēr īsteno patstāvīgu politiku, nolēma piespiest Lietuvu atjaunot diplomātiskās attiecības. 1938. gada 11. martā Vācija iesniedza ultimātu Austrijai; šai pašā dienā pulksten 5.40 no rīta Alitas apkaimē, Trasninkas sādžā, tika nogalināts poļu robežsargs S. Serafims, kas saskaņā ar lietuviešu versiju bija 17 metrus iegājis Lietuvas teritorijā. Polijā uzmirģmoja šovīnistiska pretlietuviešu kampaņa, ko vadīja ģenerāļa S. Skvarčinska "Nacionālās vienības nometne" (*Oboz Zjednoczenia Narodowego*) un citas labējas organizācijas²¹⁴. Rīgā 11. marta vakarā, kad V. Munters bija dinējā Zviedrijas sūtniecībā, viņš saņēma ziņas par Austriju, bet viņa rīcībā vēl nebija informācijas par poļu robežsarga nāvi. Ziņas no Austrijas izraisīja pārrunas dienejas viesu vidū. Vairākums uzskatīja, ka Austrijā būs tikai Vācijai paklausīgs režīms, bet

V. Munters un F. Harvats domāja, ka Austrijai kā valstij ir pienācis gals. Pēc dienejas, jau naktī uz 12. martu, V. Munters apsprieda iespējamās Vācijas rīcības sekas ar K. Ulmani. Tas liecina, ka V. Munters patiešām bija uztraukts, bet K. Ulmanis viņam bija runājams pat naktī. V. Munters izteica viedokli, ka tuvā nākotnē pieaugs Vācijas spiediens uz Poliju, Čehoslovākiju, Lietuvu un Dāniju un ka var rasties nopietni sarežģījumi Eiropā.

V. Munters lūdza K. Ulmani pilnvarot viņu sazināties ar Lietuvas sūtni J. Savicki un likt "... pie sirds Lietuvas valdībai par jaunu visai nopietni apsvērt jautājumu par izlīgumu ar Poliju". Te ir svarīgi atzīmēt, ka šo jautājumu neizlēma ministru kabinets, bet tikai K. Ulmanis un V. Munters. Tā ir viena, bet būtiska detaļa, kas rāda, kā notika ārpolitisko lēmumu pieņemšana K. Ulmaņa režīma gados. K. Ulmanis pieņēma V. Muntera priekšlikumu (mums diemžēl trūkst avotu par to, cik sīki viņš bija sekojis iepriekšējam V. Muntera aktivitātēm. Jādomā, tās bija ar viņu privāti pārrunātas un viņa akceptētas): 12. martā, sestdien, pulksten 12.30 V. Munters uzaicināja pie sevis J. Savicki. Pirms tam, no rīta, jau bija pienākusi informācija par robežincidentu. Taču ir svarīgi atzīmēt: tas, ko V. Munters teica J. Savickim, tiktu pateikts arī bez šīs ziņas. Vēlāk parādījās baumas, ka Latvija, V. Muntera vārdiem runājot, "... esot ņēmusi kaut kādu dalību pie 11. marta incidenta kārtošanas un pat piedāvājusi šai lietā savu vīdūtājību. Visas šīs ziņas ir bez jebkāda pamata, un mēs šai gadījumā ne tikai neesam spēruši kādus soļus, bet pat neesam pārrunājuši vai sevišķi centušies noskaidrot Lietuvas un Polijas viedokli incidenta lietā."²¹⁵

Te V. Munters, protams, domāja tikai incidentu šaurā nozīmē - robežsarga nāvi utt., nevis Polijas un Lietuvas konfliktu, kurā izkārtošanas mēģinājumus viņš izrādīja lielu enerģiju. Vērtējot V. Muntera rīcību, mums noteikti jāņem vērā tas, ka viņš pats ir raksturojis savu darbību un kā to uztvēra lietuvieši. Te bija ļoti lielas atšķirības. Sarunā ar J. Savicki V. Munters oficiāli, valdības (!?) vārdā (faktiski - tikai K. Ulmaņa un savā vārdā - A. S.) vērsa Lietuvas uzmanību uz draudošajām briesmām: "Es lūdzu šo draudzīgo demarsche man neņemt ļaunā un to neizfultkot kā mūsu vēlēšanas iejaukties Lietuvas ārpolitikas apsvērumos."²¹⁶ Ja V. Munters to patiešām bija teicis šādā formā, tad tā jāatzīst par korektu: jāapstrīd gan tas, ka Lietuvai bija jāiesniedz demaršs, t. i., oficiāls, par valdības viedokli uzdots brīdinājums. Demarši neatbilda sabiedroto attiecībām (kādas - vismaz formāli - tās bija Baltijas valstu vidū). J. Savickis, kas bija noskaņots par labu izlīgumam par Poliju, gan sarunā ar V. Munteru saskaņā ar ministra priekšstatu esot atzinis Latvijas viedokli par pilnīgi pareizu. Savukārt paša J. Savicka ziņojums uz Kauņu par 12. marta sarunu ar V. Munteru liecina, ka sūtnis ir bijis pārsteigts par V. Muntera auksto, oficiālo toni. J. Savickis rakstīja, ka viņam neesot skaidrs, kādā veidā Lietuva varētu astrast *modus vivendi* ar Poliju šajā dramatiskajā situācijā, ko ieteica V. Munters. J. Savickis arī atzīmēja, ka V. Munters ir uzsvēris, ka viņš runā savā un K. Ulmaņa vārdā un licis saprast, ka viņam nav J. Beka pilnvaru, bet centies radīt priekšstatu - it kā runā arī Polijas ministra vārdā²¹⁷. J. Savicka ziņojumā ticams ir rakstītais par V. Muntera griezīgo, oficiālo toni, kā arī par V. Muntera vēlēšanos uzdot sevi par J. Beka uzticības personu, kas bija nenopietni un pat nožēlojami.

J. Savickis uzstādīja V. Munteram divus jautājumus. 1. Kā Polija varētu stiprināt drošību Baltijā?

V. Muntera pierakstā viņa atbilde sniedza arī priekšstatu par ministra ārpolitiskajiem uzskatiem plašākā apjomā: "... Izlīgums ar Poliju netieši lielā mērā stiprinātu Lietuvas pozīcijas, un mēs tad savā neatkarīgajā politikā, kas iziet uz neitrālo joslu starp Vāciju un Krieviju, visi bez izņēmuma būtu vienis prātis, bez riska, ka Polijas un Lietuvas konflikts te varētu ieviest negaidītus sarežģījumus".²¹⁸ Neitrāla josla kā neatkarīgas politikas mērķis. Tieši "neitrālas joslas" izveidē Latvija ļausies visvairāk ietekmēties no ārienes un "neatkarība" būs tautoloģiskais sauklis - "latviskā orientācija". (1938. gada 21. decembra neiralitātes likums, atteikšanās no Tautu Savienības pakta 16. panta piemērošanas, 1939. gada 7. jūnija līgums ar Vāciju u. c. bija Polijas, Igaunijas un Vācijas ietekmes rezultāti. Lietuvas izlīgums ar Poliju bija Baltijas valstu interesēs, taču daudz maz "neatkarīgu, neitrālu joslu" tās varētu izveidot tikai stipras, vienoņas, bruņotas Baltijas Antantes veidā. Bet tās nebija.) 2. Vai nav jābaidās, ka poļi izlīgumu noraidīs?

V. Munters atbildēja, ka no sarunām ar J. Beku un F. Harvatu viņam radies priekšstats, ka izlīgums netiks noraidīts. Tobrīd V. Munteram nebija nekādu sakaru ar J. Beku un šis apgalvojums bija momentam neatbilstošs. J. Savicka ziņojums papildina V. Muntera atzīmes: Lietuvas sūtņa interpretējumā ministrs uzsvēra, ka Lietuvas izlīgums ar Poliju stiprinās Baltijas valstu stāvokli, pretstatā Vācijai. Tikai kopā ar Poliju mēs varam noturēties pret Vāciju, izteicis V. Munters.²¹⁹ Skaidrs, ka turpmākās izpētes vērtē ir V. Muntera nostāja pret J. Beka ideju par t. s. neitrālo joslu no Bukarestes līdz Helsinkiem un šīs nostājas evolūcija. Nedaudz vēlāk, 1938. gada vasarā, V. Munters pret to bija jau samērā atturīgs.

Sarunas laikā, 12. martā, ar J. Savicki piezvanīja L. Sēja un sniedza viņa rīcībā esošo informāciju par robežincidentu. V. Munters lika saprast Lietuvas sūtnim, ka incidents ir "... ārkārtīgi bīstams". Tas bija pareizs secinājums. Polijā šo gadījumu varēja izmantot, lai veiktu pret Lietuvu agresiju. V. Munters uzdeva L. Sējam izdarīt demaršu pie Lietuvas valdības, norādot uz vēlāmību panākt izlīgumu ar Poliju. 12. marta vakarā V. Munters uzaicināja pie sevis F. Harvatu un informēja viņu par sarunu ar J. Savicki. To jau varētu vērtēt kā V. Muntera pieteikumu uz **starpniecību**. Tajā pašā 12. martā Kauņā A. Smetona teicis lielu pret poļiem vērstu runu, kura bija apbrīnojami nevieta un kuru L. Sēja 21. marta ziņojumā V. Munteram raksturoja kā diktatora "nesaprotamas stūrgalvības" piemēru.²²⁰

14. marta rītā V. Munters piezvanīja L. Sējam un uzdeva vēlreiz brīdināt Lietuvu par stāvokļa nopietnību. 14. martā pulksten 18.45 no Varšavas zvanīja sūtnis Dr. M. Valters, kas bija saņēmis informāciju, ka Polijas Ārlietu ministrijas Austrumu departamenta direktors T. Kobiļanskis paziņojis Igaunijas sūtnim Markusam: poļi iesniegs Lietuvai ultimātu. ASV autors A. E. Senns uzskata, ka Igaunijas sūtnis ir pats izvaicājis T. Kobiļanski.²²¹ 14. martā telefonsarunā ar sūtni Varšavā Dr. M. Valteru V. Munters uzdeva viņam tikties ar T. Kobiļanski un pārrunāt Polijas un Lietuvas konfliktu.²²² Taču tas, ka Markus jau bija ticis ar T. Kobiļanski, liecināja par igauņu un poļu tuvām attiecībām.

14. martā pulksten 19.30 piezvanīja L. Sēja un informēja V. Munteru, ka S. Lozoraitis ir pieņēmis no viņa Latvijas demaršu un to vakarā apspriež Lietuvas valdība. Jāsecina tomēr, ka stāties kontaktā ar Poliju A. Smetonu pamudināja nevis Latvijas demaršs, bet ziņas no Varšavas (caur Tallinu) par gaidāmo ultimātu, kuras

viņš saņēma pulksten 15.00. Tomēr Latvijas aktivitātes varbūt tika ņemtas vērā, lemjot par diplomātisko kontaktu vietu. Taču šajā pašā dienā, 14. martā, sākās Polijas un Lietuvas diplomātiskie kontakti Tallinā, nevis Rīgā. Kad Kauņā bija saņemta ziņa par gaidāmo ultimātu un A. Smetona pirmo reizi (!) sāka apzināties, kas gaidāms, tika nolemts kontaktus ar poļiem uzturēt Rīgā caur J. Savicki. Bet, kad 14. marta vakarā S. Lozoraitis nevarēja sazināties ar J. Savicki - viņš bija izgājis vakariņās -, ministrs pulksten 22.15 pa telefonu stājās sakaros ar sūtni Tallinā B. Dailidi.

V. Munters bija neapmierināts, ka Lietuvas un Polijas kontakti nenotiek Rīgā caur J. Savicki un F. Harvatu. Kontakti Rīgā īpaši izceltu V. Munteru, taču poļi izvēlējās tieši Tallinu, pasvītrotot **īpašās attiecības** ar Igauniju. Pat ja J. Savickis 14. marta vakarā būtu bijis mājās, Polija acīmredzot noraidītu Rīgu kā diplomātisko kontaktu vietu. Tallinā B. Dailides un Polijas sūtņa V. Pšesmicka sakari bija tieši, bez igauņu starpniecības, taču Dr. F. Akels bija par tiem informēts un viņš baudīja Polijas uzticību.²²³

Ļoti svarīgi atzīmēt, ka lietuvieši Tallinā poļiem nodeva tikai priekšlikumu izmeklēt robežincidentu u. tml., nevis sākt sarunas par attiecību normalizēšanu. Tātad Latvijas demaršs bija pilnīgi ignorēts, tajā nekas nebija teikts par robežincidenta neregulēšanu, bet problēma aplūkota plašā politiskā kontekstā. Nekādi demarši, vēl jo īpaši Latvijas demarši, nespēja vest A. Smetonu pie prāta. Īpaši jāuzsver, ka Latvija ieņēma izteikti **vienpusēju** nostāju: iesniedzot Lietuvai demaršu, vairākkārt brīdinot, mudinot utt. Lietuvu, V. Munters neiesniedza nedz demaršu, nedz kādu citu paziņojumu Polijai. Igaunijas Ārlietu ministrija to atzīmēja ar n eiztrūkstoši indīgām piezīmēm, kas raksturoja igauņu nostāju pret V. Munteru un kas šajā gadījumā bija vieta.²²⁴

15. martā, pulksten 12, Varšavā T. Kobiļanskis pieņēma M. Valteru. T. Kobiļanskis bija saņēmis no F. Harvata informāciju par V. Muntera nostāju un izteica par to "lielu prieku ...". Acīmredzot T. Kobiļanskis būtu bijis apmierināts, ja V. Munters pastiprinātu spiedienu uz Kauņu. M. Valtera interpretējumā tas izklausījās šādi: "... Kobiļanskis mēģina it kā Jūs iebīdīt starpnieka lomā, bet tādā veidā, ka Jūs it kā mēģinātu darīt zināmu presiju Kauņā ...".²²⁵ Sūtņa Dr. M. Valtera nostāja bija ļoti droša: "... tādu ieskatu no savas puses nostādīju par greizu ...", Latvija "... nepazīst šai gadījumā kādu vienpusību vai partijību ...". Dr. M. Valters kārtējo reizi demonstrēja, ka ir ļoti neatkarīgs diplomāts, kurš uzņemas tādu rīcību un nostāju, kura nav Rīgā sankcionēta. Konkrētajā gadījumā Dr. M. Valtera stāja bija burtiski pretēja V. Muntera vēlmei uzņemties starpniecību. M. Valteram likās, ka T. Kobiļanskis ir iecerējis V. Munteru "... kādā vēl nepārredzamā un nenoteiktā akcijā, gribot līdz ar to Jūs pievilkt klāt Polijas ieņemtajam stāvoklim". Tas bija precīzs vērtējums. Starpniecība, vēl jo vairāk - Latvijas starpniecība, Polijai nebija vajadzīga. Ja tā patiešām būtu vēlējusies rast **starpnieku**, tad par to būtu izvēlējusies Dr. F. Akelu Tallinā. Bet Polija acīmredzot neatteiktos izmantot Latviju savās interesēs un spiedienam uz Lietuvu. Dr. M. Valteram tas nepatika, un viņš sarunā ar T. Kobiļanski atzīmēja, ka nav pamata "... domāt, ka mēs uz kādu vidutājību spiežamies ...".²²⁶ Šī piezīme bija pilnīgā pretrunā ar V. Muntera vēlēšanos spēlēt vidutājību. Domāju, ka, lasot M. Valtera ziņojumus, V. Munteram radās noteikta vēlēšanās pārāk patstāvīgo sūtni dabūt prom no svarīgās vietas Varšavā. Tas arī tika izdarīts 1938. gada septembrī, pārceļot M. Valteru uz nenozīmīgo Briseli.

15. martā, pulksten 13.30, F. Harvats informēja V. Munteru, ka gadījumā, ja Lietuva neievēros Latvijas demaršu (*sic!*), Polija iesniegs tai ultimātu²²⁷. Tas ir interesants paziņojums, kas it kā liecina, ka Polija savā rīcībā pret Lietuvu centās ievērot Latvijas demaršu. Taču šis F. Harvata paziņojums jāatzīst vai nu tikai par viņa personisko viedokli, vai par V. Muntera maldināšanu, lai radītu viņam iespaidu, ka Latvijas demaršs tiem ņemts vērā. 14.-15. martā Polijas Ārlietu ministriju nodarbināja nevis Latvijas demaršs, bet gan 1) iekšpolitiski: augošais šovinisma vilnis valstī, līdz pat prasībai atjaunot 1569. gada Lublīnas ūniju (poļu imperiālismu īpaši sludināja laikraksti "Falanga" un R. Dmowska "Warszawski Dziennik Narodowy"); 2) ārpolitiski: vispirms/bažas par Vācijas nostāju, kā arī, tiesa, mazāk, par Anglijas un Francijas rīcību²²⁸. J. Beks vispār vēl nebija ieradies Varšavā no Sorrento, kur bija pavadījis īsu atvaļinājumu; Ārlietu ministrijas nostāju koriģēja maršals E. Smiglijs-Ridzs un premjerministrs ģenerālis F. Slavojs-Skladkovskis. Mūsu rīcībā šobrīd nav ziņu, ka viņi bija domājuši par Latvijas demaršu.

V. Munters tomēr nerimās. 15. martā viņš uzdeva L. Sējam apvaicāties S. Lozoraitim, vai Lietuvas priekšlikumi poļiem (caur B. Dailīdi Tallinā) - apspriest soļus robežincidentu novēršanai - uzskatāmi par netiešu atbildi uz Latvijas demaršu un vai Lietuva ir gatava pārrunāt ar Poliju visu politisko jautājumu kompleksu. L. Sēja atbildēja to, ko arī vajadzēja gaidīt: S. Lozoraitis esot norādījis, ka Lietuvas priekšlikumi Tallinā neesot atbilde uz Latvijas demaršu un ka par demaršu varētu runāt kaut kād vēlāk! Nedz Polijai, nedz Lietuvai V. Muntera demaršs nebija vajadzīgs un bija pilnīgu lieks no abu pušu viedokļa.

15. martā Varšavā M. Valters tikās ar Francijas sūtni L. Noelu, kurš atstājot Varšavā cirkulējošās runas, ka Latvija it kā uzņēmusies starpniecību. L. Noels diezgan precīzi komentēja Polijas vēlēšanos, lai Latvija un Igaunija izdarītu spiedienu uz Lietuvu poļu interesēs. Tajā pašā dienā M. Valters un Igaunijas sūtnis Markuss nolēma tikties katru dienu un apmainīties ar viņu rīcībā esošo informāciju. Markuss bija nācis pie secinājuma, ka Polija vēlas caur Tallinu "... atstāt iebaidošus iespaidus uz Kauņu ...". 15. martā pieņemšanā Irānas sūtniecībā Varšavā M. Valters jau dzirdēja sarunas par to, ka varbūt V. Muntēram nāksies uzņemties vidutājību Polijas un Lietuvas konfliktā. Tās patiešām bija tikai baumas. Dr. M. Valters ļoti precīzi atzīmēja, ka tobrīd - 11.-15. martā - tūni Polijas Ārlietu ministrijā līdz J. Beka atbraukšanai centās noteikt T. Kobiļanskis, kurš bija ļoti temperamentīgs un nelabvēlīgs Lietuvai.²²⁹ (Francijas sūtnis L. Noels savukārt uzskatīja, ka T. Kobiļanskis ir diezgan provokācisks un Vācijas agresija Austrijā ietekmē viņa pieeju Lietuvai, pastiprinot agresivitāti.) T. Kobiļanskis varbūt arī izmantotu V. Munteru spiedienu uz Lietuvu, ne starpniecībai.

16. martā Varšavā no Sorrento atgriezās J. Beks, un pirmā informācija, ko viņš saņēma Ārlietu ministrijā, protams, nebija par Latvijas demaršu, bet par augsto šovinisma vilni valstī, kuru uzkurina OZN, un par arvien nopietnākām ziņām, kas liecina, ka Vācija ir gatava okupēt Klaipēdu²³⁰. Pulksten 16 no Varšavas V. Muntēram piezvanīja Dr. M. Valters un informēja ministru, ka sagaidāma Polijas valdības ārkārtēja apspriedē (fakuski - apspriedē pie valsts prezidenta I. Moscicka - A. S.). Pēc Dr. M. Valtera zvana V. Munters tūlīt uzaicināja pie sevis J. Savicki un paziņoja, ka sagaidāms ultimāts. Tas lietuviešiem nebija jaunums: jau 15. martā Kauņā Ārlietu

ministrijas ģenerālsēkretārs J. Urbšis bija griezies pēc palīdzības pie ārvalstu sūtniecībām. V. Munters tomēr nepavisam neizjuta situāciju un bija aizrāvēs ar savu iedomāto starpnieka misiju, kurai nedz Varšavā, nedz Kauņā nepievērsa nekādu uzmanību. Viņš paziņoja J. Savickim: "... Ja es tuvākās stundās saņemtu atbildi uz sestdienas demaršu, es uzņemtos uz sevi atbildību sazināties ar Varšavu un ieteikt ultimātu neuzstādīt."²³¹ J. Savickim arī likās, ka tā būtu pēdējā iespēja novērst ultimātu. Nedz V. Munters, nedz laikam arī J. Savickis nesaprata, ka ultimātu nekas vairs nevar novērst. Varšavā gan pastāvēja domstarpības par ultimāta saturu (t. i., prasību apjomu), nevis par to, vai ultimātu vispār var neiesniegt. Apspriedē pie I. Moscicka bija pieņemts pat lēmums būt gataviem militārai darbībai, ja Lietuva ultimātu noraidītu²³². Pat tad, ja Varšavā kāds būtu ievērojis V. Muntera demaršu, un pat tad, ja Lietuva to pieņemtu, tas taču solītu poļiem tikai sarunas ar Kauņu. Iepriekšējie neveiksmīgie diplomātiskie kontakti nebija atstājuši Varšavai nekādas cerības, ka sarunas var būt sekmīgas.

Pēc sarunas ar J. Savicki V. Munters sazinājās ar F. Harvatu un ieteica neiesniegt ultimātu jau 17. marta vakarā, bet vēl gaidīt (*sic!*), vai Lietuva nereaģēs uz Latvijas demaršu. F. Harvats solījis telegrafēt uz Varšavu. Tam nebija nekādas lomas notikumu attīstībā; F. Harvatam tā nebija arī paredzēta.

17. martā pulksten 10 V. Muntēram piezvanīja J. Savickis un informēja viņu par nakts telefona sarunu ar S. Lozoraiti. Ministrs paziņoja, ka Lietuva nevarot atbildēt uz Latvijas demaršu, bet "... taustot zemi ar angļu palīdzību ..." (t. i., - caur Anglijas lietvedi Kauņā T. Prestonu). Te viss bija skaidrs: Latvijas demaršs Lietuvai nebija vajadzīgs; A. Smetona pat vēl 17. martā pilnīgi neapzinājās, kas Lietuvai draud, ja tā nepieņem gaidāmo Polijas ultimātu. Pulksten 12 pie V. Muntera ieradās F. Harvats un vaicāja, vai vēl nav saņemtas ziņas no Kauņas, liekot saprast, ka ultimāts vēl nav iesniegts un Varšava gaidot atbildi uz Latvijas demaršu²³³. Acīmredzot F. Harvats nebija informēts par to, kas notiek Varšavā. 17. martā J. Beks nevis gaidīja atbildi uz Latvijas demaršu, bet gan slīpēja ultimāta tekstu un vilcināja tā iesniegšanu Lietuvai, lai ultimāta izpildes laiks (48 stundas) iekristu 19. martā - Svētā Jozefa dienā - maršala J. Pilsudska vārda dienā. Te izpaudās arī J. Beka vēlēšanās sevi parādīt kā J. Pilsudska mantinieku²³⁴. 17. martā J. Beku nodarbināja arī iespējamā Vācijas reakcija. Tajā dienā viņu apmeklēja Vācijas sūtnis G. Moltke un lika saprast, ka Lietuvas okupācija izsauktu Vācijas bažas. J. Beks rēķinājās ar Vācijas agresiju Klaipēdā.

Pēc sarunas ar F. Harvatu V. Munters secināja, ka Polija ultimātu tomēr iesniegs, un sazvānījās ar Anglijas lietvedi Rīgā (droši vien - P. Skārletu. V. Muntera piezīmēs nav nosaukts vārds), apvaicājoties, vai Anglija uzņēmusies vidutājību. Angļu diplomāts atbildēja, ka Lielbritānijas vidutājības neesot, bet sūtnis Varšavā H. V. Kenards gan ieteicis poļiem mērenību.

17. martā tika sasaukta Latvijas Ministru kabineta sēde. Zīmīgi, ka V. Munters jau piecas dienas bija nodarbojies ar Lietuvas un Polijas konfliktu, bet tikai tagad par to tika informēts kabinets. Latvijas ārlietas pilnīgi atradās viena cilvēka rokās, un no jebkura viedokļa tas bija nelāgi un bīstami. V. Munters ziņoja valdībai par notikumiem kopš 11. marta. Faktiski tas bija lieki: līdz 1938. gadam kabinetā bija tikai divi cilvēki, kuri bija atļāvušies kādreiz izteikt patstāvīgu domu, - M. Skujenieks un viņa ietekmē esošais J. Balodis. M. Skujenieks kopš 1938. gada 8. februāra vairs nebija

valdībā, J. Balodis kļuva arvien flegmatiskāks un pasīvāks. 17. martā valdība tikai uzklusēja V. Munteru un pilnvaroja viņu darīt visu iespējamo, lai novērstu bruņotu Polijas un Lietuvas konfliktu, neizslēdzot pat steidzamu braucienu uz Kauņu²³⁵. V. Munterš bija izvērsis tik drudžainu un uzbāzīgu darbošanos, ka nevarēja apstāties un ievērot, ka viņu neviens neaicina uz Kauņu. Ministru kabineta sēdes starplaiķā, pulksten 13.30, V. Munterš vēlreiz tikās ar britu lietvedi, kas viņu informēja par H. V. Kenarda sarunu Varšavā ar Polijas ārlietu viceministru grāfu J. Žembeku un britu ieteikumu poļiem būt savaldīgiem. To pašu J. Žembekam ieteica arī Francijas vēstnieks Varšavā L. Noels. E. Andersons rakstīja, ka 17. martā angļi konstatēja, ka Latvijas valdība "... nelāgā steigā mēģinājuši Lietuvu piespiest pieņemt Polijas ultimātu, kas lietuviešiem ļoti nepatīcis"²³⁶. 17. martā V. Munterš divreiz bija ticis ar Anglijas vēstniecības darbinieku, bet Polijas ultimāts vēl nebija iesniegts, un Latvija nevarēja spiest Lietuvu to pieņemt. Tiesa gan, lietuviešiem nepatika V. Muntera uzmākšanās ar savu demaršu.

Pulksten 14 V. Munteram zvanīja F. Harvats un interesējās, vai ir ziņas no Kauņas; tūlīt pat - pulksten 14.15 - no Kauņas nāca Ļ. Sējas zvans ar informāciju, ka Lietuva joprojām gaidot no poļiem atbildi uz saviem 14. marta (*sic!*) priekšlikumiem. Tā bija kārtējā liecība, ka A. Smetona pilnīgi neizprata realitāti²³⁷.

Un V. Munterš deva rīkojumu Ļ. Sējam vēlreiz griezties Lietuvas Ārlietu ministrijā un likt saprast, ka situācija ir draudoša, neviena lielvalsts nav piedāvājusi starpniecību²³⁸. Pulksten 15 viņš atkal uzaicināja pie sevis J. Savicki un no jauna izklāstīja savus priekšstatus par draudošo stāvokli. Lietuvieši V. Muntera aktivitātes pilnīgi ignorēja. J. Savicka ziņojums uz Kauņu liecina, ka V. Munterš ir bijis neapmierināts, ka poļu un lietuviešu kontakti nenotiek Rīgā; V. Munterš informēja J. Savicki, ka saskaņā ar F. Harvata ziņām J. Beks uzskatot, ka tikai Tallina ir īstā sakaru vieta²³⁹. Skaidrs, ka V. Munterš jutās apiets.

17. martā lietuvieši mēģināja nodibināt sakarus ar poļiem nevis caur uzmācīgo V. Munteru, bet gan caur savu sūtni Parīzē Dr. P. Klimu - vienu no visnopietnākajiem lietuviešu diplomātiem, kas Polijā bija ļoti labi pazīstams (arī no iepriekšējiem neoficiālajiem kontaktiem) un kas bija labvēlīgs izlīgumam ar poļiem. Dr. P. Klimā izvēle no lietuviešu viedokļa bija labākais, kas varēja būt, bet Polija šos kontaktus piedāvājumus noraidīja²⁴⁰. 17. marta vakarā ultimāta teksts Varšavā bija gatavs, un pulksten 22 pēc Tallinas laika V. Pšesmickis to iesniedza B. Dailidēm. V. Pšesmickis centās būt korekts un taktisks. Naktī uz 18. martu Ļ. Sēja informēja V. Munteru, ka lietuvieši ir saņēmuši poļu ultimātu²⁴¹. Saņēmis šo ziņu, V. Munterš secināja, ka viņš rakstīja savā pārskatā 4. aprīlī, ka Lietuvas valdība neapzinās "... pilnos apmēros stāvokļa nopietnību ...". 18. marta rītā V. Munterš nolēma savās aktivitātēs iesaistīt arī Igauniju. Viņš uzdeva sūtnim Tallinā E. Krieviņam noskaidrot, vai Igaunijas valdība nebūtu ar mieru iesniegt kopīgu demaršu - "draudzīgā kārtā ieteikt Lietuvai ultimātu pieņemt". 18. martā 10.15 zvanīja F. Harvats, kurū V. Munterš informēja par Latvijas priekšlikumu Tallinā. Pulksten 11.30 no Viļņas zvanīja Latvijas ģenerālkonsuls F. Donass un ziņoja, ka pilsētā ieradies E. Smiglijs-Ridzs, visur vērojama dzīva karaspēka kustība, gaisā daudz lidmašīnu²⁴². Tas arī bija vienīgais demaršs, kuru varēja saprast A. Smetona.

Dr. E. Krieviņš Tallinā ļoti ātri stājās sakaros ar ārlietu ministru Dr. F. Akelu. Jau

pulksten 13.30 sūtnis pa telefonu informēja V. Munteru, ka Igaunijas ārlietu ministrs kopīgo demaršu noraidījis. F. Akels gan diezgan pamatoti tika uzskatīts par polonoģermanofilu, taču šobrīd viņa argumenti bija loģiski un pamatoti.

1. Nedz Latvijai, nedz Igaunijai nav bijuši nekādi kontakti ar J. Beku. Tā bija taisnība - Polija nebija aicinājusi Latviju un Igauniju par starpniekiem. (Nav pilnīgi precīza šajā sakarā ASV autora D. Krova informācija, ka igauņi darbojušies kā starpnieki²⁴³. V. Pšesmicka un B. Dailides kontakti bija tieši, bet Igaunija patiešām baudīja Polijas uzticību.)

2. F. Akels, kurš vienmēr ar kritiku un ironiju runāja par 1934. gada 12. septembra līgumu, norādīja, ka Baltijas Antantē neparedz nekādu nostāju Lietuvas "specifiskajās problēmās".

3. Lietuva nav informējusi igauņus par konflikta ar Poliju attīstību. Tas arī bija pamatots arguments, kas liecināja, cik vājas bija Baltijas Antantes locekļu savstarpējās saites.

4. Lietuva nav prasījusi padomus Latvijai un Igaunijai, kāpēc būtu ar tiem jāuzmācas. Šis Dr. F. Akela arguments būtībā bija vērst pret V. Muntera ambiciozajām aktivitātēm.

5. Dr. F. Akels bija pārliecināts, ka Lietuva ultimātu pieņems. Konservatīvais Dr. F. Akels bija mierīgāks un saprātīgāks vērtētājs nekā V. Munterš.

6. Igaunijas ārlietu ministrs atklāti norādīja, ka V. Munterš piesolījis pakalpojumus Varšavā, bet neesot saņēmis atbildi. Kāpēc arī te uzbāzties. Tas bija vēl viens izaicinošs atgādinājums V. Munteram par viņa uzbāzību²⁴⁴. Pat neņemot vērā igauņu nepatiku pret V. Munteru, visi Dr. F. Akela iebildumi pret demaršu bija pamatoti. F. Akels bija apveltīts ar lielāku pašcieņu un necentās jaukties tur, kur viņu neaicināja. P. Dailide 25. martā ziņoja S. Lozoraitim, ka Dr. E. Krieviņš bija pārcenties, pīloties izpildīt V. Muntera vēlēšanos. Pat tad, kad Dr. F. Akels bija noraidījis V. Muntera piedāvājumu, E. Krieviņš nav gribējis nomierināties un prasījis, lai tiktu sasaukta Igaunijas valdijas sēde, kurā apspriestu V. Muntera priekšlikumu. Uzbāzīgais E. Krieviņš saņēma ļoti kategorisku Dr. F. Akela atteikumu sasaukt valdību V. Muntera iedomu dēļ, ministram vēl piemetinot, kāpēc tad Latvija nav iesniegusi demaršu Polijā²⁴⁵. Tā bija laba piezīme. Savukārt Dr. E. Krieviņa pārliekā iztāpība, vēloties iegūt sev V. Muntera labvēlību, ir vēl viena liecība par labu tam, ka E. Krieviņš nav bijis apveltīts ar lielu pašcieņu.

Pat saņēmis Dr. F. Akela aso noraidījumu, V. Munterš vēl nespēja ticēt, ka viņam nebūs lemts lielā diplomāta gods, 18. martā viņš vēlreiz runāja ar F. Harvatu, bet tas jau bija pilnīgi lieki. Tāpat viņš pulksten 22 zvanīja uz Kauņu un uzdeva Ļ. Sējam vēlreiz apmeklēt S. Lozoraiti. Latvijas sūtnis to arī darīja un "saudzīgā kārtā" ieteica ultimātu pieņemt²⁴⁶. Tas bija pulksten 23.30. V. Munterš vēltīgi dzenāja nopietno latviešu diplomātu Ļ. Sēju. V. Muntera mudinājumiem nebija nekādas ietekmes. S. Lozoraitis ne jau V. Muntera padomu dēļ, bet realistisku apsvērumu vadīts, iestājās par ultimāta pieņemšanu. Tikai divi Lietuvas ministri - S. Putrinskis un īpaši S. Šilings, kas jau agrāk bija viens no nesamierināmākajiem pretpoļu ideju sludinātājiem, - bija pret ultimāta pieņemšanu. 18. martā J. Beks pieņēma M. Valteru. Saņēmts un norūpējies Polijas ārlietu ministrs izstāstīja sūtnim par neoficiālajiem poļu un lietuviešu kontaktiem 1938. gada sākumā, kurus pārtrauca lietuvieši, un paziņoja,

ka Polija negrib neko citu kā diplomātisko attiecību nodibināšanu. Par V. Muntera demaršiem J. Beks neminēja ne vārda²⁴⁷. 19. marta rītā Lietuva pieņēma Polijas ultimātu, kas visumā bija ļoti mērens un pavisam neparasts diplomātijas vēsturē - Polija prasīja diplomātisko attiecību atjaunošanu (nevis paziņoja par to pārtraukšanu). Pateicoties J. Beka savaldībai, poļi prasīja mazāko, ko viņi varēja prasīt un panākt. Labējie J. Beka oponenti (R. Dmowska "Norodowa demokracja") bija neapmierināti, jo gribēja uzspiest Lietuvai militāru savienību, draudzības līgumu, bāzes Polijas flotei u. tml.

V. Munters pēc tam, kad Lietuva bija pieņēmusi ultimātu, secināja, ka visu esot izšķiris Anglijas spiediens. Patiešām, nakti uz 19. martu T. Prestons Kauņā ieteica ultimātu pieņemt²⁴⁸. 19. martā Rīgā angļu diplomāti bija apmierināti, ka Lietuva ultimātu pieņēmusi²⁴⁹. (Būtiska nozīme bija arī tam, ka lietuvieši bija uztraukušies par iespējamo Vācijas agresiju. 1938. gada 21. martā Lietuvas armijas štāba 2. daļas (izlūkošana, pretizlūkošana) priekšnieks pulkvedis K. Dulksnis informēja Latvijas kara atašeju pulkvežleitnantu V. Deglavu, ka Lietuvas vadība sākusī apzināties: ja tiks noraidīts poļu ultimāts, var sekot Polijas uzbrukums, pa kura laiku Vācija atņems Lietuvai Klaipēdu.)²⁵⁰ Beidzās septiņas drudžainas un tukšas V. Muntera aktivitāšu dienas bez jebkādiem rezultātiem. Galvenokārt godkāre bija dzinusi Latvijas ārlietu ministru. Viņu bija apreibinājusi ārēji tik spožā karjera: 1936. gada 2. oktobrī tobrīd Latvija bija ievēlēta Tautu Savienības Padomē, V. Munters kļuva Padomes loceklis. 18. pilnsapulcē - 1937. gada septembrī un oktobrī - viņš bija Tālo Austrumu komisijas vadītājs un referēja Mandātu komisijā²⁵¹. Ārējais spožums, lieliskā angļu valoda un iztapšana lielvalstīm, tobrīd visupirms Anglijai, nodrošināja V. Munteram ievēribu Tautu Savienībā. Viņš gribēja gūt Eiropas mēroga panākumus. 1938. gada martā viņš jau sapņoja par liela diplomāta slavu. Iztopot Lielbritānijai Tautu Savienībā, viņš Latvijai nesagādāja godu, taču izraisīja igauņu un lietuviešu skaidību. 1938. gada 4. janvārī igauņu laikraksts "Uus Eesti" rakstīja: "Latviešiem beidzot jāatsakās no citu Baltijas valstu aizbildņu lomas ..." Latvija ir iedomājusies, rakstīja laikraksts, ka Rīga ir visas Baltijas galvaspilsēta. Jāpiebilst, ka Latvijā tobrīd bija K. Ulmaņa režīms, bet ārlietās - tikai V. Munters.

Lielbritānijas sūtnis Č. Orde 1938. gadā, bet britu lietvedis D. Mekillops 1939. gadā ziņojumos E. Halifaksam un L. Koljē atzīmēja, ka V. Munters cenšas radīt Latvijai starptautiskajās attiecībās tādu lomu un vietu, kura ir tālu no valsts reālā svara²⁵². Tas bija pamatots vērtējums. Tikai nedemokrātiskā režīmā viena cilvēka ambīcijām varēja būt tik liela loma valsts ārlietās, un tas bija bīstami no Latvijas valsts patieso interešu viedokļa.

V. Muntera rīcību spēcīgi ietekmēja tie kompleksi, kas viņu mocīja. Vācijas sūtnis Rīgā E. Šaks 1938. gada 27. oktobrī precīzi atzīmēja, ka V. Munteram Latvijā ir ļoti daudz nelabvēļu. Lai noturētos pret saviem pretiniekiem, V. Munteram vajadzīgi panākumi starptautiskajā jomā²⁵³. Nebūdam drošs par savu stāvokli Latvijā, V. Munters stipri cerēja uz karjeru Tautu Savienībā. Darbojoties Polijas un Lietuvas konflikta lietās, viņš vēlējas gūt panākumus, kuri tiktu ievēroti gan Latvijā, gan - jo īpaši - visā Eiropā. Jau 1936. gada aprīlis, kad K. Ulmanis pirmo reizi mēģināja iecelt V. Munteru par ārlietu ministru, parādīja, ka Munteru neieredz ne tikai pārkonkrustieši vien. Armija, kalpakieši, korporācijas, konservatīvie pilsoņi - visi

bija pret viņu, un to Munters labi apzinājās. Uzspiežot savu gribu valdībai, K. Ulmanis 1936. gada jūlijā tomēr panāca V. Muntera iecelšanu par ārlietu ministru arī *de iure*, bet naidis pret Munteru sabiedrībā auga. 1938. gada septembrī, būdam Rīgā, Dr. M. Valters jau konstatēja, ka naidis pret Munteru ir "gandrīz neticams"²⁵⁴. V. Munteram bija nepārtraukti jācenšas gūt kādus panākumus, lai mazinātu spiedienu pret sevi. Viņa darbību Polijas un Lietuvas konflikta sakarā neapšaubāmi ietekmēja, Dr. M. Valtera vārdiem runājot, V. Muntera "... personālistiskā spēle ...". Taču, kā kopumā precīzi atzīmēja M. Valters, "... poļu un leišu konflikta dienās Latvija nebaudīja uzticību ne pie poļiem, ne pie leišiem ...". Lietuvieši, kā uzsvēra M. Valters, varēja pārņemt Munteram, ka "... viņš bez taktā jaucoties viņu darīšanās ...". Bet arī Varšavā, atzīmēja M. Valters, uz Munteru "... skatījās ar zināmām šaubām ...", īpaši 1935. un 1936. gadā, kad bija vērojama Latvijas nosliece uz PSRS. J. Beks vēlējās no V. Muntera "... pilnīgu piesliešanos savai politikai ..."²⁵⁵ ko nevēlējās V. Munters. Tāds bija vispārējais fons, uz kura notika V. Muntera nesekmīgās aktivitātes 1938. gada martā.

Savukārt Igaunija, kura neuzmācās ne ar kādiem starpniecības piedāvājumiem un demaršiem, bet palika it kā malā, ieguva vismaz vienas valsts - Polijas atziņību. 1938. gadā 11. jūnijā "Kurjer Poranny" - Ārlietu ministrijai tuvais laikraksts -, aplūkojot Polijas - Igaunijas attiecības, atzīmēja: "... kritiskajās dienās Igaunija parādīja pilnīgu saprašānu Polijas ieņemtam stāvoklim ..."²⁵⁶

Visu lielvalstu, arī sava iedomātā lielā drauga - PSRS - pamesta, Lietuva pieņēma Polijas ultimātu. Lai cik smagi tas bija, tomēr J. Beka ultimāts izrāva Lietuvu no tā strupceļa Polijas un Lietuvas attiecībās, kurā to bija iegrudis A. Smetonas režīms.

L. Sēja 21. marta ziņojumā atzīmēja, ka galvenā atbildība par Lietuvas un Polijas attiecību nenokārtoto stāvokli gulstas uz A. Smetonu, un pieminēja, ka S. Lozoraitis jau 1936. gadā bija mēģinājis tās normalizēt, bet "... viņam "saklīdzēja virsū" ...". Attiecību normalizēšanu ar Poliju vēlējās arī Lietuvas armijas vadība - 1938. gada 22. martā štāba priekšnieks ģenerālis J. Čerņus sarunā ar Latvijas kara atašeju pulkvežleitnantu V. Deglavu izteicās, ka būtu vēlams neuzbrukšanas līgums ar Poliju²⁵⁷.

1938. gada 23. martā Kauņā tika izplatīts uzsaukums "Tautai un valdībai", ko bija parakstījuši bijušie Lietuvas prezidenti Dr. K. Griņus un A. Stulginskis un bijušie ministru prezidenti M. Sleževičius un A. Tumens. Tajā bija teikts, ka A. Smetonas režīms, kas 11 gadus sludinājis "tautas vienību", ir tikai "... atvairījis tautas rūpes par valsts interesēm, saskaldījis to, nivelējis un pūlējies padarīt no tās valģu masu, lai tikai varētu vieglāk valdīt. Ar savu policijas režīmu viņš tautu demoralizējis ..."²⁵⁸ A. Smetona līdz 1938. gadam nebija spējis piedāvāt nevienu jau nu iniciatīvu Lietuvas un Polijas attiecību normalizēšanai.

Diplomātisko attiecību nodibināšana ar Poliju bija ne tikai pašas Lietuvas, bet arī Latvijas interesēs. 1938. gada 28. martā Kauņā ieradās Polijas sūtnis F. Harvats (pirms tam - sūtnis Latvijā). Tas bija plīķis A. Smetonam, kas bija gadiem ilgi apgalvojis, ka pieņems Polijas sūtni tikai Viļņā, bet 31. martā bija spiests viņu pieņemt Kauņā. 29. martā Lietuvas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs J. Urbšis lūdza L. Sējam informāciju par F. Harvatu. L. Sējas stāja bija patiesas, valstiskas atbildības pilna, viņš sirsnīgi vēlējās Lietuvas un Polijas attiecību uzlabošanu, sniedza

par F. Harvatu "labākās atsauksmes" un mudināja J. Urbši izrādīt poļu sūtnim laipnību²⁵⁹. F. Harvats bija izraudzīts samērā veiksmīgi: viņš bija pieredzējis diplomāts (pirms Rīgas bija 1928.-1935. gadā sūtnis Helsinkos²⁶⁰), bija labās attiecībās ar J. Beku. F. Harvats centās izvairīties no Lietuvas poļu nelabvēlīgās ietekmes. Kopumā viņš pret Lietuvu bija draudzīgs²⁶¹, to drīz vien atzinīgi novērtēja arī S. Lozoraitis. F. Harvatam izveidojās labas attiecības ar L. Sēju, kas centās veicināt poļu un lietuviu attiecību normalizēšanos.

Savukārt lietuvišu izvēle bija aplama - uz Varšavu tika nosūtīts poļiem nēslēpti nedraudzīgais K. Šķirpa. 5. aprīlī K. Šķirpa un viss lietuvišu sūtniecības personāls apmeklēja Dr. M. Valteru. Lai arī K. Šķirpa bija uzturējies Varšavā tikai vienu nedēļu, viņš jau paziņoja M. Valteram, ka Lietuva nostājā pret Poliju "... grib ieturēt ļoti stingru un noteiktu līniju ..." un noraidīt "... katru poļu mēģinājumu sev pietuvot Lietuvu ...". K. Šķirpa bija samierināšanās ar Poliju pretinieks. J. Beks bija vēlējis redzēt Varšavā kādu nozīmīgāku, politiski, figūru²⁶².

V. Muntera nostāja Polijas ultimāta dienās bija izraisījusi Lietuvā nepatiku, kura vēl pieauga pēc viņa runas 1938. gada 3. aprīlī Darba kameras sapulcē. Jāatzīst, ka V. Muntera runa - tur, kur tā skāra Lietuvas un Polijas attiecības -, bija pilnīgi korekta. Raksturojot Viļņas problēmu, V. Munters atzīmēja, ka tajā lielu lomu spēlēja jūtas, "... kuru dziļumi mums kā ārpusē stāvošiem skatītājiem nav sasniedzami ...". Tas bija pamatots vērtējums. V. Munters bija gandarīts, ka 31. martā Kauņā un Varšavā Polijas un Lietuvas sūtņi ir iesnieguši akreditācijas rakstus, un cerēja, ka "... Lietuvas sadarbība ar Baltijas Antanti, tāda ir mana teiktā ticība, vēl padziļināsies, ja viņai tagad nodibināsies normālas attiecības ar Poliju ..." ²⁶³ Kā tas V. Munteram bija raksturīgi, viņa publiskās runas atšķīrās no arogantās uzvedības ministra ikdienas darbībā, bija ļoti slīpētas un mierīgas. Tāda bija arī šī runa, un pārsteidzoši, ka pat tā nav patikusi lietuviem. 27. aprīlī Baltijas sūtņi apspriedē Varšavā K. Šķirpa paziņoja, ka V. Muntera runa (kā arī Igaunijā - J. Laidonera publiskie paziņojumi) ir radījis Kauņā neapmierinātību, V. Muntera runa "... traucējot Lietuvas politiku, .. vājinot Lietuvas faktisko stāvokli sarūnās ar Poliju ..." ²⁶⁴ Kareivīgais K. Šķirpa pat netaktiski norādījis, ka Kauņā uzskatot: Latvijai nav jārunā, bet "... esot bijis nepieciešams klusēt ...". Dr. M. Valters pamatoti noraidīja K. Šķirpās apgalvojumu, ka M. Valtera runa bijusi nedraudzīga un lietuviem - traucējoša. Protams, vērtējot K. Šķirpās paziņojumus, pat - Kauņas vārdā, jāņem vērā, ka K. Šķirpa bija liels poļu nedraugs un visupirms pulkvedis, un pēc tam - diplomāts. K. Šķirpa valdības viedokli izteica emocionālāk, tomēr, pat paturot to vērā, bija acīmredzams, ka lietuviši vispār nevēlējās, lai viņu sabiedrotie Baltijas Antantē - Latvija un Igaunija - teiktu ko tādu, kas neatbilstu Lietuvas pretpoļu nostājai. 9. aprīlī Dr. M. Valteram bija licies, ka lietuvišu naids pret poļiem "... gatavojas izzust un varbūt ātrāk, nekā to parasti domā ..." ²⁶⁵. Tas bija pārāk optimistisks secinājums.

1938. gada 12. maijā tika pasludināta jaunā Lietuvas satversme, kuras 6. pants atkal deklarēja, ka Viļņa ir Lietuvas galvaspilsēta. F. Harvata protesti bija mierīgi. Viņš centās noskaņot uz mērenību arī J. Beku. L. Sēja, raksturojot F. Harvata nostāju, uzsvēra, ka viņš ir "... izšķīries par mērenību, ar nolūku izgaistināt lietuvišu aizdomas par poļu nolūkiem un lai radītu viņos uzticību" ²⁶⁶. 1938. gada 4. aprīlī L. Sēja ziņoja V. Munteram, ka Lietuvā ir radusies nepatika pret Latviju, no kuras

gaidījuši politisku atbalstu poļu ultimāta laikā. Ar nožēlu L. Sēja atzīmēja, ka nostājā pret Latviju "... lielu un nelaimīgu lomu .. spēlēja tā pati nožēlojamā skaudība un nenovīdība". L. Sēja lika saprast, ka šīs īpašības stipri piemīt pašam A. Smetonam²⁶⁷. Tas bija pamatots novērtējums. A. Smetona neko nebija darījis attiecību nokārtošanā ar Poliju, bet tagad viņa nepatika vērsās pret Latviju, kura nevarēja atbalstīt šo stūrgalvīgo nostāju. 11. aprīlī "Lietuvos Žinios" pārmeta Latvijai un Igaunijai, ka tās nav sniegušas nekādu atbalstu Lietuvai. Ne vārda gan nebija teikts, ka A. Smetonas kurss bija novedis Lietuvu līdz 17. martā ultimātam. Taču vaina nebija A. Smetonā vienā: Baltijas valstu diktatoru savstarpējā skaudība un slavaskāre apēnoja valstu attiecības; varā neietrobožoto valdnieku - it īpaši viņu apkārtnes - untumi un ambīcijas nodarīja nelabojamu ļaunumu likteņa apzīmogotajām zemēm, kuras varēja izdzīvot, tikai cieši turoties kopā. Taču Lietuvas vadības mentalitātē bija arī kas īpašs, ko L. Sēja, labais Lietuvas pazinējs, precīzi raksturoja 1938. gada 14. maija ziņojumā: iedomas, ka var balsīties uz kādu lielvalsti (PSRS, Vāciju), ka ar to ir īpašas attiecības, un tad - šo iedomu rezultātā - kļūt lepnākiem un iedomīgākiem nostājā pret Latviju²⁶⁸.

1938. gada vasarā un rudenī iezīmējās Lietuvas un Polijas attiecību pakāpeniska uzlabošanās. Lietuvas sūtņu konference 1938. gada 20. un 21. oktobrī nolēma veidot labas attiecības ar Poliju un stiprināt Baltijas Antanti. Šajā mēnesī Lietuva spēra samierinošus soļus pret poļiem: mainījās preses tonis, tika pieņemts ļoti sāpīgais lēmums slēgt Viļņas atbrīvošanas biedrību (slēdza 25. novembrī), publiski paziņots par vēlēšanos uzlabot starpvalstu attiecības. 1938. gada 5. novembrī valdības oficiāla "Lietuvos Aidas" ievadrakstā, kas bija veltīts valsts ārpolitikas orientieriem, tika uzsvērtā tendence uz samierināšanos ar Poliju, gan norādot uz lietuvišu apspiešanu Viļņas apgabalā. Tika pieņemts arī lēmums nomainīt sūtni Varšavā - pretpolisko K. Šķirpu pārcēla uz Berlīni, bet no turienes uz Poliju - J. Šauli, kas bija pazīstams kā lietuvišu un poļu samierināšanās piekritējs un kura labo gribu atzina arī J. Beks. Poļi atbildēja ar nedaudz labāku izturēšanos pret lietuviem Viļņas apgabalā. 1938. gada 23. novembrī L. Sēja ziņoja par tikšanos ar S. Lozoraiti, kurš izteicies, ka vēloties dot Polijai zīmi par izlīguma vēlamību, Lietuvā netiks dibināta jauna, pat ar nevainīgu nosaukumu piesegta Viļņas atbrīvošanas biedrība, kuras izveidošanu tomēr prasot daudzas aprindas. Tas bija prātīgs lēmums, ko īpaši aizstāvēja pats S. Lozoraitis²⁶⁹.

Polija tomēr joprojām spēlēja piektās lielvalsts lomu, lai arī tam nebija nekāda pamata. 1938. gada decembrī poļi ieteica lietuviem būt stingrākiem pret Vāciju Klaipēdas jautājumā, 15. decembrī Berlīnē J. Beks sev raksturīgajā ambiciozajā manierē paziņoja, ka Polijai ir ekonomiskas un mariniskas intereses Klaipēdas rajonā, bet 23. decembrī Polijas vēstnieks Berlīnē J. Lipskis izdarīja demaršu Lietuvas labā, paziņojot Polijas ieinteresētību Lietuvas neatkarības saglabāšanā un *status quo* uzturēšanā Klaipēdā. Neko praktisku Lietuvas labā poļi tomēr nevarēja izdarīt. 1938. gada 22. decembrī beidzot parakstīja Lietuvas un Polijas tirdzniecības līgumu, te nopelni bija F. Harvatam²⁷⁰. Taču Lietuvas un Polijas attiecības nevarēja tik ātri uzlaboties. L. Sēja 1939. gada 7. janvārī rakstīja: "Vispārīgi tautā valda neuzticība un naids pret poļiem. 18 gadus ilgās kūdišanas un pretpoļu propagandas sekas nevar tik drīz izzust." ²⁷¹ Savukārt L. Ēķis 17. janvārī ziņoja no Varšavas, ka tagad

“.. Polija atklāti un godīgi izved savu politiku ..” un nēgribēs pieļaut, cik viņas spēkos, Baltijas valstu neatkarības vājināšanu²⁷². Taču Polijas spēki bija stipri par maziem. IX Antantes konferencē 1939. gada 2. februārī J. Urbšis samērā cerīgi runāja par iespējām uzlabot attiecības ar Poliju un neinterpretēja kaimiņzemi kā ienaidnieku Nr. 1 (tobrīd Lietuvu visvairāk nodarbināja Klaipēdas un Vācijas nostāja).²⁷³

POLIJA UN BALTIJAS VALSTIS 1939. GADA PAVASARĪ UN VASARĀ

1939. gada martā Lietuvā saasinājās Polijas un Vācijas sāncensība. Ap 15. martu Polija piedāvāja Lietuvai aizsardzības līgumu un robežu garantijas. Tūlīt sarosījās arī Vācija, Kamēr Lietuvas valdībā notika strīdi par to, vai pieņemt poļu priekšlikumus, 18. un 19. martā, Polijas ultimāta gadadienā, Kauņā notika pretpoļu demonstrācijas. Pēc dažām dienām nāca Vācijas ultimāts un Klaipēdas aneksija, iekšpolitiski - V. Mirona kabineta nomaiņa. Ultimāta laikā Lietuva no Polijas saņēma, kā Londonā aprīļa sākumā izteicās J. Beks, simpātijas apliecinājumus. Tas Lietuvai neko nevarēja līdzēt. Kad Lietuvas sūtnis Varšavā krīzes dienās mēģināja satikt J. Beku, tas “pēkšņi saslima”. L. Sēja 24. martā rakstīja par tautininku valdīšanas rezultātiem: “.. Tādu mazākumu reprezentējoša partija ar tik bēdīgu rekordu var turēties pie varas tikai politiski maz attīstītā zemē, kur par lielām politiskām kļūdām vainīgiem nav jāatbild tautai ..” 31. martā L. Sēja, vērtējot A. Smetonas nostāju Klaipēdas krīzes dienās, atzīmēja: “Valsts prezidents joprojām ir kā ūdenī iekritis, viņš nekur nerādās, nav grieziens pie pilsoņiem ar kaut mazāko aicinājumu .. Mēģinājums atkal uzstāties kā tautas vadonim izskatītos smieklīgi ..”²⁷⁴

Pēc N. Čemberlena 31. marta deklarācijas, kā ziņoja “*Kurjer Warszawski*” 4. aprīlī, Polijas sūtnis Londonā E. Račinskis apspriedās ar Lietuvas sūtni B. Baluti. Sarunas objekts bija Anglijas garantijas Polijai un to iespējamās sekas poļu un lietuviešu attiecībās. Ap 8. aprīli arī Vācijā sāka izplatīties aplamas runas par britu garantiju piedāvājumu Baltijas valstīm²⁷⁵. Aprīļa sākumā patiešām iezīmējās Polijas un Lietuvas kontaktu aktivizēšanās, sākotnēji jautājumā par neuzbrukšanas līgumu. 3. aprīlī L. Sēja ziņoja par tikšanos ar S. Lozoraiti (kām joprojām bija nopietna loma Ārlietu ministrijā). Bijušais ministrs uzskatīja, ka ar Poliju “pāredzama vienošanās”²⁷⁶. 8. aprīlī L. Eķis no Varšavas rakstīja, ka Polijās interese par Lietuvu aug. 13. aprīlī F. Harvats sarunā ar britu lietvedi Kauņā T. Prestonu izteicās, ka Polija centīsies izmantot Anglijas un Polijas vienošanos, lai stiprinātu savas pozīcijas Baltijas valstīs; Polija vēloties Baltijas valstu neatkarības un neitralitātes saglabāšanu²⁷⁷. Tomēr Lietuvas (vēl jo vairāk - Latvijas un Igaunijas) jautājums angļu un poļu militārās sadarbības kontekstā neieņēma nozīmīgu vietu. Lietuviešu sūtnis Londonā B. Balutis sarunā ar PSRS pilnvaroto pārstāvi I. Maiski 22. martā izteicās, ka E. Halifaksa interesi izraisa vienīgi Lietuvas un Vācijas saimnieciskās attiecības; vai ar Lietuvu nevarot notikt kaut kas līdzīgs kā ar Rumāniju, kurai Vācija tajā laikā uzspieda līgumu par ekonomiskajām attiecībām, pakļaujot to sev saimnieciski. E. Halifakss nebija ieinteresēts, lai arī Lietuva saimnieciski atbalstītu reihu²⁷⁸. Šajā kontekstā arī no Varšavas aprīļa sākumā nāca piedāvājumi Lietuvai paplašināt saimnieciskos sakarus. Tomēr Polijai praktiski nebija nekādu iespēju ieņemt Vācijas vietu Lietuvas ārējā tirdzniecībā.

1939. gada 1. maijā sūtnis Parīzē Dr. O. Grosvalds, ziņojot V. Munteram par sarunu ar Polijas vēstnieku J. Lukaševicu, informēja, ka J. Beka braucienā uz Londonu (4.-6. aprīlī) par Latviju vispār nekas nav runāts. Tas nebija gluži tā. J. Beks bija Londonā izteicies par Polijas lielo ieinteresētību Baltijas valstu - īpaši Lietuvas - neatkarībā. 1939. gada 19. aprīlī V. Munterš pieņēma Polijas sūtni J. Klopotovski, kas, pats to nevēlēdamies, tomēr izrunājās, ka angļu un poļu sarunās par Baltiju tomēr ir kas priests. Taču, lai arī J. Beks un N. Čemberlens secināja, ka Vācijas uzbrukums Lietuvai nozīmētu *casus belli* Polijai, nekāda plašāka jautājuma apspriešana nav notikusi²⁷⁹. Poļi tomēr vēlējās panākt tālāku attiecību uzlabošanos ar Lietuvu. 12. aprīlī pēc sarunas ar F. Harvatu L. Sēja ziņoja uz Rīgu, ka poļu sūtnis ir optimistisks neuzbrukšanas līguma izredžu jomā, lai arī pastāvēt grūtības ar abu valstu robežas atzīšanu - Lietuva to uzskatot tikai par demarkācijas līniju. 17. aprīlī S. Rašūkis sarunā ar Polijas militāro atašeju pulkvedi L. Mitkeviču (joti aktīvu Polijas un Lietuvas tuvināšanās atbalstītāju) izteicās par nepieciešamību sadarboties ar poļiem²⁸⁰. Lietuvas un Polijas attiecību raksturs ļoti interesēja V. Munteru, kas bažījās, ka iespējama lielāka lietuviešu nosliešanās uz Poliju, un līdz ar to - uz vienu bloku (Anglija, Francija).

18. aprīlī L. Sēja apmeklēja jauno premjerministru ģenerāli J. Čerņu un apvaicājās, vai Lietuva nerunā par militārām lietām. Šis jautājums liecināja par V. Muntera aizdomām, vai lietuvieši nenovirzās no absolūtas neitralitātes. J. Čerņus informēja L. Sēja, ka ar poļiem notikusi tikai iepriekšējā domu apmaiņa par neuzbrukšanas paktu, bet nekas nav minēts par militāru līgumu. Saskaņā ar premjera teikto tobrīd bijušas pārtrauktas arī sarunas par neuzbrukšanas paktu. Bez šaubām, lietuvieši bija norūpējušies par Vācijas nostāju. Tomēr koalīcijas valdībā nebija vienotas pieejas ārpolitiskajai orientācijai. J. Čerņa valdībai nebija arī noteiktas ārpolitiskās programmas. Kristīgo demokrātu līderis premjerministra pirmais vietnieks K. Bizausks sliecās uz Lietuvas piesliešanos Rietumvalstu blokam. Šis viedoklis bija īpaši nepieņemams Latvijas Ārlietu ministrijas proklamētajam neitralitātes kursam. Arī pats L. Sēja, kas bija patstāvīgs un nopietns vērtētājs, 18. aprīlī atzīmēja: “.. Mūsu noslikšanu kādā lielākā ūdenī var panākt tikai ar to, ka mūs uzskata par “lielā faktora” nenozīmīgiem piedēkļiem un mūs kā atsevišķu faktoru pilnīgi ignorē .. Kā neatkarīgu faktoru mūs neviens nevar ignorēt, jo mūsu ģeogrāfiskais stāvoklis ir un paliek interesants”²⁸¹. Tieši tāpēc, ka šis ģeopolitisks stāvoklis bija tik “interesants”, Baltijas valstu neatkarību nevarēja nosargāt papīra neitralitāte.

Nav pamata viedoklim, ko izteicis ASV autors A. Tarulis, kurš, atsaucoties uz ASV parstāvniecības Kauņā materiāliem, raksta, ka L. Sēja esot ļoti augsti vērtējis angļu garantijas Polijai un Lietuvai (*sic!*) un uzskatījis, ka Lietuvai esot viss, ko tā vēlas garantiju jomā; labi būtu, ja to pašu saņemtu Latvija²⁸². Mūsu rīcībā nav tādu L. Sējas ziņojumu; kuros viņš būtu secinājis, ka angļi ir piešķirusi garantijas arī Lietuvai. Šādam secinājumam nebija pamata. Paši angļi gan, kā to liecināja Lielbritānijas vēstnieka R. H. Klaiva saruna ar Dr. M. Valteru Briselē 1939. gada 3. aprīlī, lika manīt, ka tām neesot vienaldzīgas Baltijas valstis, bet ne vairāk²⁸³.

L. Sēja turpināja ievākt informāciju, vai angļu un poļu sarunās Londonā nav pārspriesti Baltijas jautājumi. 20. aprīlī viņš ziņoja, ka angļu un poļu sarunu laikā izskatītas Polijas netiešās apdraudēšanas iespējas, kas kļuva reālas “.. uzbrukuma

gadījumā Baltijas valstīm ..". Sīkāku informāciju L. Sēja centās iegūt no J. Urbša, bet saskaņā ar sūtņa 28. aprīļa ziņojumu ministrs zinājis tikai to, ka Londonas sarunās Baltijas valstis tikušas pieminētas kontekstā ar netiešajiem draudiem Polijai, bet jautājums palicis pa īstam nenoskaidrots²⁸⁴.

Polija ļoti vēlu sāka meklēt ceļus uz militāru sadarbību ar Baltijas valstīm. L. Ēķis 1939. gada 31. martā ziņoja Ārlietu ministrijai, ka Varšavā "uzkrītoši atklāti pastūpo poļu un Baltijas valstu solidaritātes nepieciešamību". L. Ēķis pareizi konstatēja, ka tas notiek pēc tam, kad poļu un vācu attiecības sākušas neatgriezeniski tuvojties katastrofai. "Tagad nepieciešams saslēgties ciešāk rindās (mums un poļiem ..)" - tā arvien biežāk runāja Polijas Ārlietu ministrijā²⁸⁵. Šī atziņa bija nākusi krietni par vēlu.

1939. gada 16. aprīlī Igaunijas armijas virspavēlnieks J. Laidoners beidzot devās uz Varšavu (viņš bija ielūgts jau 1938. gada septembrī, bet Minhenes krīze un paša ģenerāļa slimība neļāva tolaik īstenot vizīti). Lai arī Igaunijas ģeneralitāte bija vairākkārt deklarējusi savu draudzību ar Poliju, vizītei praktiskas nozīmes nebija. V. Šūmanis jau J. Laidonera izbraukšanas dienā informēja V. Munteru, ka "... braucienam bez draudzības stiprināšanas abu valstu armiju starpā neesot citas nozīmes"²⁸⁶. J. Laidoners un viņa pavadoņi pulkvedis R. Māsings apmeklēja kara apmācību centru un apskatīja Krakovu. Nedz Polija Igaunijai, nedz - vēl vairāk - Igaunija Polijai nespēja sniegt nekādu militāru palīdzību. J. Laidonera vizīte bija gara - no 17. līdz 24. aprīlim, un Anglijas vēstniekam Varšavā H. Kenardam likās, ka tas liecina par abu valstu tuvināšanos. Tā tas tomēr bija tikai ārēji. R. Āmanis raksta, ka vizītes laikā J. Laidoners saņēmis Polijas garantiju piedāvājumu²⁸⁷. Tas tā varētu būt, bet kādā veidā Polija varētu šīs "garantijas" īstenot? Ko īsti Polija garantētu - Igaunijas neitralitāti vai suverenitāti? Maršals E. Smiglijs-Ridzs sarunā ar J. Laidoneru minēja Vāciju kā galveno Polijas ienaidnieci, bet par tādu Vāciju gan neuzskatīja J. Laidoners. Igauniju ģenerālis arī pamatoti šaubījās, vai poļu flote spētu nosargāt Baltijas jūras piekrasti. Ņemot vērā, ka Igaunijai nebija robežas ar Vāciju, šādas poļu garantijas varētu būt vērstas tikai pret PSRS. Jāšaubās, vai Polija tādas garantijas vēlētos uzņemties un vienpusēji sevi eksponēt pret PSRS²⁸⁸. J. Laidoners gan būtu gatavs apspriest tiešu aizsardzību pret PSRS, bet tā tobrīd neinteresēja poļus, kuru garantiju jautājumam centās risināt tikai pretvācu kontekstā.

J. Laidonera brauciens arī V. Munteram radīja bažas: vai Igaunija ar Polijas starpniecību negrib pieslēties Anglijas blokādam²⁸⁹. Tās bija nepamatotas bažas, igaunji, īpaši J. Laidoners, joprojām ieturēja kopumā provācisku kursu. Ļoti zīmīgi, ka, ieradies Varšavā, J. Laidoners ne uz vienu pieņemšanu neaicināja sabiedrotās Latvijas sūtni vai kara atašeju²⁹⁰. Viņa nedraudzība pret Latviju bija pat uzkrītoša²⁹¹.

Novēlots bija arī poļu mēģinājums veidot Polijas un Lietuvas militāro aliansi. Klaipēdas zaudējuma ietekmē Lietuvā noskaņojums patiešām sāka mainīties un kļuva labvēlīgāks Polijai, bet reāla militāra sadarbība vairs nebija iespējama. Lietuvas un Polijas militārā alianse tūdaļ izraisītu visasāko Vācijas reakciju, bet to lietuvieši nevarēja atļauties. To precīzi bija atzīmējis L. Sēja jau 1939. gada 19. aprīlī: Lietuvas un Polijas militārā vienošanās "... nozīmētu izaicinājumu Vācijai, un no tā Lietuva baidās vairāk nekā no uguns .."²⁹². Lietuvas lietvedis Maskavā Bogdans 1939. gada 15. aprīlī sarunā ar F. Kociņu izteicās, ka Lietuva ir saistīta ar tikko noslēgto līgumu ar Vāciju un nevar atļauties uzturēt pietiekami neatkarīgu poli-

tiku²⁹³. Lietuvā aktivizējās provāciski noskaņotās aprindas, kurās pastāvēja pat idejas par militāru apvērsumu un Vācijai labvēlīgākā Dr. D. Zauņus iecelšanu amatā Ārlietu ministrijā. Nemierīgāks kļuva poļiem nedraudzīgais, kareivīgais sūtnis Berlīnē K. Šķirpa, kas 4. maijā sarunā ar Vācijas Ārlietu ministrijas Baltijas un Skandināvijas nodaļas vadītāju Dr. V. Grundheru bija uztraukts, ka Lietuva varētu noslēgt neuzbrukšanas paktu ar Poliju un atteikties no Viļņas. 1939. gada 8. maijā Lietuvas armijas komandieris ģenerālis S. Raščiķis devās vizītē uz Varšavu. Labi informētais L. Sēja jau 6. maijā ziņoja, ka S. Raščiķis Polijā "... ne par kādiem militāriem līgumiem .. nerunāšot .."²⁹⁴. Atkal nelāgi bija tas, ka, pieņemot poļu izaicinājumu, lietuvieši neinformēja savu Baltijas Antantes sabiedroto - Latviju. V. Munteram tas nepatika, bet tāda bija Baltijas valstu attiecību prakse. Arī L. Ēķis 1939. gada 1. maijā ziņoja uz Rīgu, ka nedz poļi, nedz Lietuvas sūtnis Varšavā J. Šaulis neinformē viņu par poļu un lietuviešu kontaktiem³⁰⁰. Poļi to varēja arī nedarīt, bet J. Šauļa pienākums (saskaņā ar Ženēvas 1934. gada 12. septembra saprašanās un sadarbības līguma 5. pantu) gan bija veidot attiecības ar krietni lielāku savstarpējās uzticības pakāpi.

S. Raščiķi Polijā uzņēma ļoti sirsnīgi. Acīmredzot necerot pat uz neuzbrukšanas līgumu ar Lietuvu, Polija centās izmantot viņa vizīti, lai panāktu vismaz lietuviešu solījumu saglabāt neitralitāti briešošajā Polijas un Vācijas konfliktā. 1939. gadā pavasarī Polijas armijas galvenajā štābā pastāvēja bažas, vai Lietuva nākamajā karā saglabās neitralitāti. S. Raščiķis Varšavā apsolīja, ka Lietuva patiešām būs absolūti neitrāla³⁰¹. 1939. gada 10. maijā Dr. M. Valters ziņoja V. Munteram, ka Polijas sūtniecībā Beļģijā sakarā ar S. Raščiķa braucienu izsakoties: Polija vēlas, lai Baltijās valstis saglabātu neatkarību³⁰². Manuprāt, tas liecināja, ka Polija nopietni necerēja uz vienošanos ar Lietuvu vai Latviju, bet galvenokārt vēlējās, lai tās pašas saglabātu neitralitāti. S. Raščiķa vizīte bija, F. Harvata vārdiem runājot, Polijas - Lietuvas attiecību uzlabošanās kulminācija³⁰³. Lietuva tomēr nevēlējās tālāk tuvināties Polijai un stingri pieturējās pie neitralitātes.

Lietuvas kontakti ar Poliju nevarēja palikt neievēroti Berlīnē. 1939. gada 21. maijā J. Urbši pieņēma Hitleru. L. Sēja 23. maijā precīzi secināja: "Pēc manām domām, vācieši mēģināja atturēt lietuviešus no pārāk lielas draudzēšanās vai pat kaut kādas saistīšanās ar Poliju"³⁰⁴. Poļu un lietuviešu militārās alianses dedzīgs atbalstītājs bija arī Latvijas kara atašejs Kauņā pulkvežleitnants V. Deglavs. Latvijas Ārlietu ministrijai bija pretējs viedoklis, atbilstošs Baltijas valstu deklarētajai neitralitātei, un apņēmība izvairīties no pieslēšanās jebkādiem blokiem.

Daži avoti liecina, ka jūnija vidū maršals E. Smiglijs-Ridzs (raksturojot viņu, L. Ēķis 1938. gada 16. septembrī atzīmēja, ka maršals "... esot pārliecināts Latvijas draugs ..") bija domājis apmeklēt Latviju³⁰⁵, bet pēc 7. jūnija līguma ar Vāciju K. Ulmanis šo apmeklējumu bija noraidījis, acīmredzot uzskatot, ka Polijas vadītāju vizīte varētu radīt nepatiku Berlīnē un aizdomas Maskavā. Latvija slēpās iedomātā neitralitātē³⁰⁶.

Lai arī mums šobrīd trūkst Polijas militāro arhīvu ziņu, tomēr ir skaidrs, ka 1939. gada jūnijā Polija patiešām bija sarosījusies jautājumā par militāriem kontaktiem ar Latviju. 26. jūnijā Polijas vēstnieks Rīgā J. Klopotovskis apmeklēja V. Munteru un pārrunāja ar viņu iespējas ielūgt kara ministru J. Balodi apmeklēt Varšavu. V. Muntera atbildē faktiski bija izvairīga, ja ne noraidoša. Viņš minēja divus motīvus:

1. J. Baloža "vispārējo antipātiju pret reprezentatīvām funkcijām". Tā bija taisnība: mazizglītotais kara ministrs, kas neprata svešvalodas, nemīlēja un neprata veikt reprezentatīvas funkcijas, bet labprātāk laiku pavadīja pie kāršu galda. Nav tik svarīgi konstatēt, kādas sekas radīja viņa izvairīšanās doties vizītēs uz ārvalstīm, šajā konkrētajā gadījumā uz Poliju. Svarīgāk ir atzīmēt, ka nevienam Latvijā nebija noslēpums: ministrs ir kūtrs, neizlēmīgs, pasīvs. Tam bija negatīvas sekas, vispirms jau armijas modernizācijas jautājumā. Tomēr tieši vecīgie un mazizglītotie ģenerāļi J. Balodis un K. Berķis, kam piemita cariskās Krievijas virsnieku aprobežotība, komandēja armiju, bet jaunais, talantīgs ģenerālis H. Rozenšteins līdz pat 1939. gada oktobrim ieņēma tikai otršķirīgus amatus, lai gan viņš bija vispiemērotākais kandidāts armijas vadībai. 2. J. Baloža apsvērumus, vai būtu pareizi apmeklēt Poliju apstākļos, kad vispirms nav notikusi viņa vizīte oficiālajā sabiedrotajā valstī Igaunijā. Taču tā bija tikai atrušanās. J. Baloža vizīti Igaunijā bija grūti iedomāties - ne tikai personiskās antipātības pret J. Laidoneru, bet arī Latvijas un Igaunijas attiecību faktiskais stāvoklis - pilnīgā atteikšanās no jebkādas militāras sadarbības - izslēdz šādu braucienu. 27. jūnijā un 4. jūlijā V. Munters tomēr pārrunāja ar J. Balodi iespējamo braucienu uz Poliju. Spriežot pēc V. Muntera sarunas ar J. Klopotovski 5. jūlijā, J. Balodis nav vēlējies braukt. Ģenerālis gan izteicās, ka viņš varētu braukt kaut kad augustā, līdz ar to oficiāls uzaicinājums būtu jāsaņem augusta sākumā, pēc tam valdība šo uzaicinājumu sāktu izskatīt. Faktiski tas bija noraidījums. J. Klopotovskis vēlreiz izteica vēlēšanos, lai J. Balodis laikā no 1. līdz 15. augustam apmeklētu Poliju³⁰⁷. Šāds apmeklējums nenotika. Skaidrs, ka poļi ar J. Balodi vēlējās pārrunāt savus piedāvājumus angļiem iekļaut Baltijas valstis garantiju sistēmā. 1939. gada vasarā Latvijas valdība (īpaši V. Munters) arī nebūtu atļāvusi J. Balodim braukt uz Poliju, jo to Vācija pēc tikko parakstītā 7. jūnija līguma varētu iztulkot kā Latvijas neitralitātes pārkāpumu.

Bailēs no Vācijas arī lietuvieši nespēja nekādus nopietnus soļus preti politiskai un militārai sadarbībai ar Poliju. 11. maijā J. Urbšis direktīvā Lietuvas sūtņiem norādīja uz nepieciešamību saglabāt pilnīgu neitralitāti³⁰⁸. 1939. gada maijā poļi deva kādu zīmi, kurai arī vajadzēja liecināt par vēlēšanos izlīgt. Latvijas konsuls Viļņā F. Donass 25. maijā ziņoja, ka Polija nomainījusi Viļņas vojevodu. Šovinistiskais L. Bocjanskis, kas bija pazīstams ar Viļņas novada lietuviešu vajāšanu, tika pārcelts uz Poznaņu, viņa vietā no Poznaņas nāca mērenais A. Maruševiskis³⁰⁹. 1939. gada vasarā nekādu jaunu nopietnu poļu un lietuviešu tuvināšanās mēģinājumu nebija. 1939. gada 1. jūlijā L. Sēja ziņoja, ka Lietuvas un Polijas tirdzniecības līguma rezultāti ir visai bēdīgi lietuviešiem - viņi ir ieveduši no Polijas preces par 3,5 miljoniem litu, bet pārdevuši tikai par 1 miljonu³¹⁰. Zīmīga ir Dr. V. Māsēna piezīme uz L. Sējas secinājuma: "...pirmais mēģinājums tirgoties ar Poliju iznācis Lietuvai ļoti neizdevīgi ..." malas "Tāpat kā mums."³¹¹ (Latvijai - A. S.). 4. augustā L. Sēja atzīmēja, ka Polijas un Lietuvas attiecību stāvoklis ir apmierinošs, bet 23. augustā -, ka poļi ir ar mieru atbalstīt Lietuvas kandidatūtu Tautu Savienības Padomē³¹². Viļņas apgabalā kļuva labvēlīgāka nostāja pret lietuviešiem.

17. augustā "Goniec Warszawski" uzsvēra, ka uzbrukums Lietuvai tiktu uzskatīts par Polijas neatkarības apdraudējumu. Tas tika rakstīts sakarā ar poļu - britu sarunām Londonā par aizsardzības līguma slepeņu pantu.³¹³

Būtisks ir vācu autora R. Āmaņa jautājums - vai Polija 1939. gadā Baltijas valstīs, īpaši Lietuvu, uzskatīja par partnerēm varbūtējā militārā sadarbībā vai tikai bija norūpējusies, lai tās neapdraudētu Polijas aizsardzību. R. Āmanis uzskatīja, ka sadarbošanās tendence Polijas nostājā nav dominējusi³¹⁴. Precīzāk šo jautājumu varētu formulēt tā: vai Poliju Lietuva interesēja kā potenciāla savstarpējās aizsardzības partnere vai arī tā būtu gandarīta, ja varētu būt tikai droša par Lietuvas neitralitāti. Reāli vērtējot abu valstu attiecības, poļi vēlējās to, uz ko vēl varēja cerēt, proti, Lietuvas neitralitāti. Pašā Polijā kara priekšvakarā tomēr nebija pilnīgas pārliecības, ka Lietuva spēs saglabāt neitralitāti un nepakļauties Vācijas musināšanai. 26. augustā Polijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta vicedirektors T. Kobiļanskis plašajā ziņojumā viceministram J. Žembekam ieteica vēlreiz pārdomāt jautājumu par neuzbrukšanas līguma piedāvāšanu Lietuvai. Tajā pašā dienā T. Kobiļanskis uzacīnāja pie sevis Lietuvas sūtni J. Šauli un viņam paziņoja, ka Polijai nav naidīgu mērķu pret Lietuvu un tā ieinteresēta Lietuvas neitralitātē.

Šīs aktivitātes atspoguļoja Polijas bažas, vai Lietuva spēs nepakļauties Vācijas ietekmei un saglabāt neitralitāti gaidāmajā Polijas un Vācijas konfliktā³¹⁵.

Polijas un Lietuvas fanātiskajiem strīdiem bija liktenīga nozīme visu Austrumeiropas tautu dzīvē. Iepriekšējo gadu naida nasta bija par smagu, lai 1939. gadā izdotos rast samierināšanos. 1939. gada pavasarī un vasarā Baltijas valstīs acīm redzami pieauga Vācijas ietekme. Pretsvarā Vācijas saimnieciskajām iespējām (Lietuvas produkcijas boikots Vācijā varētu Lietuvu saimnieciski gandrīz iznīcināt), politiskajiem pasākumiem un militārajām aktivitātēm Klaipēdā Polija reāli maz ko varēja piedāvāt.

VIĻŅAS JAUTĀJUMS UN LATVIJA

Polijas un Lietuvas dziļais konflikts Viļņas piederības dēļ kļuva par visnepatīkamāko un visbīstamāko problēmu Baltijas telpā, izjauca Baltijas valstu savienības plānus un bija viens no apstākļiem, kas veicināja to neatkarības zaudēšanu. Strīds Viļņas dēļ iznīcināja Z. A. Meierovica lielās Baltijas savienības plānus; 1922. gada 12. augustā Meierovics paredzēja: "Sentimentāli vēsturisks iemesls - Viļņa - novedīs Lietuvu nelaimē"³¹⁶ Viļņas atgūšana Lietuvā ieguva reliģiski fanātisku raksturu, tās bija neaizskarams temats, ko nedrīkstēja pārrunāt no racionāla viedokļa. Fanātisko strīdu dēļ ieguvēji bija Lietuvas un Polijas neatkarības ienaidnieki: PSRS un Vācija. Šo valstu aģentūra līdzās lietuviešu demagogiem gādāja par to, lai Viļņas jautājums saglabātos iracionālu kaislību varā³¹⁷.

Viļņas jautājums smagi nodarbināja Polijas diktatoru J. Pilsudski. Viņš bija dzimis Lietuvā, saaudzis ar to, identificēja sevi ar dzimteni. "Pie mums, Lietuvā ...," mēdza teikt J. Pilsudskis³¹⁸. Mīlestības un naida kompleks, kas raksturoja J. Pilsudska un daudzu citu poļu nostāju pret Lietuvu, bija liktenīgs visai Austrumeiropai. Cerības radās pēc 1926. gada 12. maija J. Pilsudska valsts apvērsuma. Viņš piedāvāja Lietuvai militāru savienību un muitas ūniju. Latvijā savukārt 1926. gada 7. maijā par ārlietu ministru kļuva K. Ulmanis, kas arī patiesi bija ieinteresēts kāmiņu valstu samierināšanā. 1926. gada vasarā pēc Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ārlietu ministru konferences 13. un 14. jūlijā Tallinā K. Ulmanis devās uz Kauņu, lai pierunātu

lietuviešus piekrist J. Pilsudska priekšlikumam. "Ulmanis tomēr piedzīvoja diplomātisku neveiksmi," secina E. Dunsdorfs. Lietuvieši J. Pilsudska priekšlikumos saskatīja draudus pat savai nacionālai identitātei, atblāzmu no vecā aristokrātiskā federālisma, krajovcu un brīvmūrnieku idejām (B. Limanovs, T. Vroblevska), ar kurām kādreiz bija saskāries arī A. Smetona. E. Dunsdorfs atzina, ka J. Pilsudska piedāvājuma neveiksmei bija globālas sekas: "Apsverot vēstures notikumus, kas sekoja četrpadsmit gadu vēlāk - trīs Baltijas valstis iekļaujot Padomju Savienībā un Poliju pārvēršot par Padomju Savienības satelītu -, ir jāatzīst, ka Pilsudska ierosinātā politika būtu varējusi šo katastrofu novērst. Tas, ka Ulmanis atbalstīja Pilsudska viedokli Viļņas jautājumā un centās samierināt Lietuvu ar Poliju, liecina par Ulmaņa ārpolitikas tālredzību..." Īpaši svarīgs ir E. Dunsdorfa secinājums: "Padomju Savienība Viļņas jautājumā bez ierunām nostājās Lietuvas pusē, jo tai tas nekā nemaksāja, bet, nostiprinot Lietuvas nostāju, bija cerības, ka Viļņas jautājums arī turpmāk novērsīs Baltijas valstu apvienošanās³¹⁹⁷". PSRS cerības piepildījās. 1928. gada 15. maija konstitūcijā Viļņa tika pasludināta par Lietuvas galvaspilsētu. Viļņas jautājums kavēja Baltijas Antantes izveidi. 1934. gada 25. aprīlī Lietuvas ārlietu ministrs Dr. D. Zauņus iesniedza Latvijas un Igaunijas sūtņiem L. Ēķim un J. Lepikam trīs lappušu memorandu par principiem, uz kuru pamata Lietuva varētu pievienoties Latvijas - Igaunijas 1934. gada 17. februāra savienības līgumam. (Rīgā Lietuvas sūtnis J. Urbšis iesniedza ārlietu ministram K. Ulmanim Lietuvas valdības *aide-memoire*.) Sūtņa L. Ēķa pierakstā Dr. D. Zauņus vēlējās, lai "... katrs faktors, kas skar vienu, skar visus..., katrs drauds pret vienu - arī pret otru ..., neviens jautājums nešķir ...". Lietuvas memoranda 5. pants paredzēja Lietuvas t. s. specifisko problēmu ievērošanu³²⁰. Tieši šīs problēmas - Viļņa un Klaipēda - atraidīja Latviju un Igauniju. Apspriežot Lietuvas piedāvājumu, Latvijas valdība izjuta Igaunijas ļoti rezervēto nostāju un Polijas spiedienu. Igaunijai tobrīd jau pastāvēja tuvas attiecības ar Poliju, un tā nevēlējās kaitināt Varšavu Viļņas jautājuma dēļ. Lietuviešu memorandu nodeva izskatīšanai J. Laidoneram, kura spiediena dēļ J. Seljamā svarīgākos jautājumus saskaņoja ar poļiem. 3. maijā telefona sarunā ar Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāru V. Munteru Igaunijas ārlietu viceministrs H. Laretejs paziņoja, ka nevar pozitīvi izturēties pret Lietuvas priekšlikuma pašreizējo variantu. Lietuvas memorands tika apspriests H. Lareteja divu dienu - 7.-8. maijā - vizītes laikā Rīgā. H. Laretejs atzina, ka Polija ir veikusi Igaunijā enerģisku demaršu pret Igaunijas saistīšanos ar Lietuvu un igauņi tagad nevar domāt par Lietuvas pievienošanos 1934. gada 17. februāra līgumam. 11. maijā Francijas sūtnis Rīgā Ž. Tripjē informēja V. Munteru, ka franču sūtniecībā Tallinā saņemtas ziņas no Igaunijas ārlietu ministra J. Seljamā par Polijas spiedienu. Polija paziņojusi, ka tai būs jāgroza sava politika Latvijā un Igaunijā, ja tās pieņems lietuviešu priekšlikumu. 14. maijā J. Seljamā sarunā ar Lietuvas sūtni Tallinā B. Dailidi atzina, ka Polija ir liels faktors Igaunijas ārējā politikā, un ieteica Lietuvai uzlabot attiecības ar to. 22. maijā J. Seljamā izlidoja uz Varšavu, lai nomierinātu Poliju un apsolītu, ka Igaunija nesaistīsies ar Lietuvas specifiskajām problēmām³²¹.

Polija centās ietekmēt arī Latviju. 2. maijā Polijas sūtnis Z. Beckovičs iesniedza poļu demaršu K. Ulmanim. Z. Beckovičs gan atzīmēja, ka Polija ir labvēlīga Baltijas konsolidācijai, bet negatīvi izturas pret tagadējo Lietuvas priekšlikumu. Z. Becko-

viča saruna ar K. Ulmani liecināja, ka poļi ir ne tikai pret Latvijas un Igaunijas saistīšanos ar Lietuvu un Viļņas jautājuma atzīšanu lietuviešu interpretējumā, bet visupirms vēlētos, lai Latvija un Igaunija ietekmētu lietuviešu diplomātisko sakaru nodibināšanai ar Poliju. K. Ulmanim Z. Beckoviča iesniegtais demaršs nav sevišķi patīcis un viņš izvaicāja sūtni, kāpēc Polija iepriekšējos gadus nav neko teikusi pret Baltijas Savienību. Turpmāk Polijas aktivitāte Rīgā bija nepiedzīvoti liela. 3. maijā V. Munteru informēja Ž. Tripjē par poļu nepatiku; 8. maijā Ž. Tripjē sarunā ar Latvijas Ārlietu ministrijas administratīvā departamenta direktoru L. Sēju stāstīja, ka "... poļiem esot ļoti enerģiskas instrukcijas", Lietuvas priekšlikumā pieņemšana grozītu Polijas politiku pret Latviju. Z. Beckovičs kļuva ļoti aktīvs. 9. maijā sūtņim informēja V. Munteru par Polijas negatīvo nostāju pret Lietuvas priekšlikumu. Z. Beckovičs paziņoja, ka Polija nevēlas Latviju ietekmēt, bet faktiski viņa to jau darīja. 11. maijā viņš sāka solīt V. Munteram saimniecisko sakaru paplašināšanu ar Poliju; 15. maijā diezgan vēsā sarunā Z. Beckovičs iztaujāja V. Munteru par Latvijas nostāju pret Lietuvas specifiskajām problēmām. Vārdos V. Munteru bija ļoti drošs: "Mūsu politika ir neatkarīga..." Polijas nostāja Latvijai tomēr bija jāņem vērā un 15. maijā V. Munteru informēja Z. Beckoviču, ka Lietuvas specifiskās problēmas vēl tiks skaidrotas diplomātiskos kontaktos ar lietuviešiem. 18. maijā Z. Beckoviča sarunā ar V. Munteru bija brīdinājuma tonis: "Tuvināšanās ar Lietuvu - automātiskā attālināšanās no Polijas..." Kā tas bija raksturīgi V. Munteram, vārdos viņš bija ļoti pašapzinīgs, nereti - ass un uzpūtīgs. "Mēs arvien vadīsimies no savām interesēm..." paziņoja V. Munteru³²². Ārpus lielmanīgajiem vārdiem Latvija ņēma vērā Polijas un Igaunijas negatīvo nostāju pret Lietuvas priekšlikumu iekļaut gaidāmajā Baltijas Antantes līgumā t. s. specifiskās problēmas. Lietuvas priekšlikumu negatīvi vērtēja arī Somija³²³. Poļi, iespējams, - Latvijas un Igaunijas ietekmēšanai - uzsvēra, ka PSRS ir gatava atteikties no G. Čičeriņa 1926. gada 28. septembrā notas³²⁴. Tā bija patiesība. Latvija ņēma vērā Polijas un Igaunijas iebildumus pret t. s. Lietuvas specifiskajām problēmām, tā bija realitiska nostāja. Tomēr stipri jāšaubās, vai vispār bija jāparaksta Baltijas Antantes līgums, pirms bija atrisinātas Lietuvas problēmas. Pēc tikšanās ar J. Beku 24. maijā Dr. O. Grosvalds bija skeptisks par vienošanos ar Lietuvu, pirms tā ir atrisinājusi savus specifiskos jautājumus. Dr. O. Grosvaldam bija tāisnība.

Līdz pašam pēdējam brīdim Lietuva vēlējās Viļņas jautājumu piesaistīt Baltijas Antantes līgumam. Pat pēc S. Lozoraiša kļūšanas par ārlietu ministru 1934. gada 12. jūnijā Lietuva vēl mēģināja panākt "specifisko problēmu" iekļaušanu līgumā. 1934. gada 29. jūnijā Lietuvas sūtnis Rīgā J. Urbšis sarunā ar V. Munteru "piedraudēja": Lietuva arī atturēsies no Latvijas "specifiskām problēmām"³²⁵. Latvijai tādu to lietuviskajā kontekstā (teritoriāli strīdi, ārvalstu prasības), par laimi, nebija. Kauņas konferencē 1934. gada 7.-9. jūlijā "specifisko problēmu" jautājums vēl palika neatrisināts. V. Munteru 7. jūlijā rakstīja, ka Lietuva joprojām negrib pievienoties Latvijas un Igaunijas 1934. gada 17. februāra alianses līgumam, prasa grozīt tā tekstu un iekļaut tajā savus specifiskos jautājumus. V. Munteram likās, ka Lietuvās nostāju tobrīd noteica ne tik daudz racionāli apsvērumi, cik emocijas ("prestižs", kā atzīmēja V. Munteru)³²⁶. Tas bija precīzs vērojums. Īpaši Viļņas jautājums sen bija pārstājis būt racionālu apsvērumu objekts un, kā 1933. gada 14. decembrī O. Grosvaldam

paziņoja J. Bekš, bija kļuvis Lietuvā par “.. iekšpolitisku jājamzirdziņu ..”.

S. Lozoraitis Baltijas ārlietu ministru konferencē 1934. gada 29. un 30. augustā beidzot atkāpās no prasības iekļaut antantes līgumā Klaipēdas un Viļņas problēmu. 1934. gada 12. septembra Ženēvas līguma trešajā pantā bija atzīts, ka “pastāv specifiskas problēmas, kas varētu apgrūtināt saskaņotu stāvokli attiecībā uz šīm problēmām”, un noteikts, ka šīs problēmas “.. ir izņēmums šā līguma pirmā pantā paredzētām saistībām”, t. i., apņemšanās saprasties ārpolitikas jautājumos, kuriem ir kopīga nozīme un pienākums sniegt politisku un diplomātisku palīdzību starptautiskos sakaros³²⁷. Arī pēc 1934. gada septembra Viļņas problēma nodarbināja Latviju. K. Ulmanis 1940. gada augustā izsūtījumā rakstītajās “Manās piezīmēs” atcerējās: “Mēs ļoti nopūlējamies Viļņas jautājuma atrisināšanas lietā .. tā, lai šārp Lietuvu un Poliju varētu izveidot diplomātiskās attiecības. Kad Lietuvas sūtnis Rīgā bija ne-laikis Vileišis (Vītauts Vileišis nomira 1937. gadā - A. S.), likās, ka lietas sāk vērsties uz labo pusi, diemžēl Polija zaudēja interesi par šo jautājumu. Taču arī Lietuva par pašu labāko, ja ne vienīgo šī jautājuma atrisinājumu uzskatīja Viļņas atpakaļsaņemšanu, ko Polija uzskatīja par pilnīgi izslegtu..” Latvijas pūles bija veltīgas, abu valstu nostāja - pretēja, Viļņas jautājuma psiholoģiskā nostāja - latviešiem sveša. Kad 1935. gada 7. jūnijā V. Munterš pārrunāja Viļņas jautājumu ar V. Vileišu un ieteica dibināt diplomātiskus sakarus ar Poliju, atstājot teritoriālo jautājumu atklātu, Vileišis sāka atkal nopietni žēloties par L. Želigovski. V. Munteru tas kaitināja (“.. sāka veco dziesmu par Želigovski ..”). R. Liepiņš 1933. gada 21. decembrī, norādot uz lietuviešu “.. slimīgo neuzticību ..”, bija pāreizi atzīmējis: “.. jo mēs Lietuvai vairāk uzbāzīsimies ar savu mīlestību, jo tālāk mēs būsim no mērķa ..”³²⁸.

Viļņas jautājums kļuva ļoti svarīgs A. Smetonas režīma pastāvēšanai: režīmam savu iekšpolitisko interešu dēļ bija nepieciešams, lai pastāvētu Viļņas problēma; režīms kultivēja ilūzijas un iracionalitāti. 1937. gada martā tautininku nedēļas laikrakstā “*Mūsu Kraštas*” partijās ideologs (kādu laiku - arī ģenerālsekretārs) Vincs Rastenis noraidīja jebkuru kompromisu Viļņas jautājumā, bet nopietni pārsprieda, kas būtu, ja Polija piedāvātu apmaiņai pret Viļņu lielāku (*sic!*) teritoriju - Lietuvas konstitūcija aizliedza samazināt valsts teritoriju, bet neliedza to palielināt! Šāda sholastika nodarbināja tautininkus. Pēc J. Pilsudska nāves, viņa mātes mirstīgo atlieku pārvešanas uz Viļņu un maršala sirds apbedīšanas pilsētā, kā precīzi 1935. gada 3. jūnijā atzīmēja R. Liepiņš, Viļņas atdošana Lietuvai kļuva neiedomājama; J. Pilsudskis “.. ar savu nāvi ir nogriezis ceļu atpakaļ uz Viļņu ..”.

L. Sēja 1938. gada 30. aprīlī ziņoja, ka pati valdība un tautininku partija ir organizējušas un vada pāri par 500 “Viļņas atbrīvošanas biedrības” nodaļām, “.. jaunatne jau no skolas šola padotā nemiņīgai propagandai par labu Viļņas atgūšanai ..”³²⁹. L. Sēja nevarēja nepamanīt, ka A. Smetonas režīma sociālais balsts - augoša un parazitējoša ierēdņu masa - uztur Viļņas jautājumu emocionāli histēriskā spriedzē, “.. neskaitāmi lietuviešu politiķi ir taisījuši karjeru ar Viļņas palīdzību”³³⁰. A. Smetonas režīmu ASV autors J. Slavens novērtējis kā “apgaismoto despotismu”, bet cits ASV autors - L. Sabalūns atzīmējis ļoti svarīgu šī režīma iezīmi: tā psiholoģiskā bāze bija līdzīga fašismam³³¹. Viļņas jautājums bija jāuztur uzbudinātā, fanātiskā stāvoklī, tas bija kļuvis par režīma pašsaglabāšanas lietu. Katru gadu maija pēdējās divas nedēļas Lietuvā bija “Viļņas sezona”, kad emocijas tika uzkurinātas līdz baltkvelei. Nostājai

pret Viļņas atbrīvošanas biedrību, Viļņas dzelzs fondu komiteju un citām neskaitāmām tamlīdzīgām organizācijām bija rituāla nozīme. Arī minoritātēm bija jāapliecina sava lojalitāte tieši ar attieksmi pret Viļņu³³². Īpaši agresīvi Viļņas jautājumā bija noskaņoti t. s. jaunie tautininki, kurus vadīja vēlākais tautininku partijas ģenerālsekretārs J. Statkus. Viņi atspoguļoja tieši A. Smetonas režīma gados uzblīdušās ierēdņu masas un karstasinīgo jauno virsnieku noskaņojumu un pauda to žurnālā “*Vairās*”. Pretpoļu radikālismā J. Statkus bija pat līdzīgs voldemāriešiem un uzskatīja, ka vecīgais A. Smetona ir par daudz mērens.

1938. gada 12. maija jaunajā Lietuvas satversmē atkal tika pasludināts, ka Viļņa ir Lietuvas galvaspilsēta. L. Sēja šajā sakarā atzīmēja, ka šai rīcībai “.. nevar saredzēt nekādu nopietnu vajadzību ..”³³³.

Viļņas jautājumu ciniski ekspluatēja PSRS un Vācija un to aģentūra Lietuvā, rīdot lietuviešus pret poļiem. Nākamie kolaboranti ieguva popularitāti, kurinot pretpoļu noskaņojumu. Simbolisks bija notikums Kauņas operā 1938. gada 19. martā. Operas “*Samsons un Dalila*” izrādes starpbrīdī mušinošu pretpoļu runu teica žurnālists Justs Paļeckis, nākamais Lietuvas “*Kirhenšteins*”. L. Sēja, kas arī bija teātri, atzīmēja: “Publika stipri aplaudēja ..” Pats J. Paļeckis vēlāk rakstīja, ka aplaudējis arī Kauņas mērs un nākamais premjers A. Merķis. 1940. gadā J. Paļeckis kļuvis par Lietuvas kolaborantu Nr. 1, bet A. Merķis, kas bija viņam aplaudējis, tiks izsūtīts un beigās savas gaitas Vladimiras apgabalā, tālu no dzimtenes³³⁴. Pretpoļu fanātismu kultivēja arī Maskavas subsidētie Lietuvas komunisti. A. Sniečkus 1938. gada sākumā notikušās poļu un lietuviešu sarunas Kretingā nodēvēja par “.. pārdošanos fašistiskajai Polijai ..”; 27. martā komunisti Kauņā organizēja mītiņus ar pretpoļu lozungiem. No Lietuvas komunistu mutes skanēja Maskavas vēlēšanās nepieļaut Lietuvas izlīgumu ar Poliju³³⁵.

Jau 1939. gada pavasarī Vācija sāka paklusām kūdīt Lietuvu gatavoties Viļņas aneksijai. 1939. gada 2. maijā F. Harvats ziņoja uz Varšavu, ka Hitlera 50. gadu jubilejas svinību laikā Berlīnē S. Raščiķis saņēma vācu mājienu par Viļņas jautājuma atrisināšanas nepieciešamību. Polijas kara atašējs Kauņā pulkvedis L. Mitkevičs 1939. gada pavasarī konstatēja, ka Vācijas atašējs pulkvedis E. Justs bieži apmeklēja Lietuvas augstākās militārpersonas, S. Raščiķi ieskaitot, mudinot militāri atgūt Viļņu³³⁶. Par laimi, lietuvieši nepakļāvās Vācijas musinājumiem. Tomēr Viļņas jautājums saindēja viņu attiecības ar Poliju līdz par abu valstu bojāejai. F. Harvats plašajā 1939. gada 21. augusta ziņojumā, atzīmējot Lietuvā joprojām dziļu iesēdušos negatīvo nostāju pret Poliju, tās cēloni redzēja visupirms “*Viļņas kompleksā*”³³⁷.

LATVIJA UN LIETUVAS - VĀCIJAS ATTIECĪBAS

Iedomājoties par ienaidnieku Nr. 1 Poliju, Lietuva ilgstoši saglabāja bistamu, iluzoru pašlaušanos uz PSRS vai Vācijas atbalstu. V. Šūmanis 1933. gada 21. oktobrī pamatoti atzina, ka Lietuva vienīgā no Baltijas valstīm “.. vedusi liela stila ārējo politiku, spēlējama uz Berlīnes un Maskavas antagonismu pret Varšavu.. augstā spēle var kļūt liktenīga Lietuvas nacionālām interesēm ..” V. Šūmanis precīzi uzsvēra, ka šādu politiku radīja “.. viena otra Lietuvas valstsvīra patmīlības kārē ..” Uzskatot Vāciju par dabisko sabiedroto, lietuvieši vilcināja attiecību normalizēšanu ar Poliju.

Pat tad, kad Vācijas - Polijas 1934. gada 26. janvārī deklarācija sagrāva lietuviešu provācisko kursu, Dr. D. Zauņus izjauca V. Zubova un J. Pilsudska kontaktus. 1934. gadā lietuvieši nokavēja pēdējo iespēju normalizēt attiecības ar Poliju, J. Pilsudska dzīves laikā (1934. gada janvāra sākumā Francijas vēstnieks Varšavā Ž. Larošs, sarunā ar O. Grosvaldu, pareizi atzīmēja "gala vārdu .. teiks vienīgi maršals, kurš uzskata Lietuvas jautājumu par savu personīgo lietu .."), bet Vācijā - sabiedrotā vietā - ieguva ienaidnieku.³³⁸

Vissmagākais jautājums Lietuvas - Vācijas attiecībās 1934.-1939. gadā bija **Klaipēdas jautājums**. Arī Klaipēdas jautājuma risinājumā Latvija mēģināja uzņemties starpniecību. Stāvoklis Klaipēdā saasinājās pēc 1934. gada 8. februāra, kad Lietuvas valdība ne tikai sāka pastiprināti vajāt vietējos nacistus, bet arī veica tādus pasākumus (piemēram, ierobežoja vācu valodas lietošanu), ko gan Vācija, gan Rietumu demokrātijas zemes uzņēma kā izaicinošas akcijas, ar kurām tiek pārkāpti Klaipēdas statūti³³⁹ (R. Liepiņš 1934. gada jūlijā bija saņēmis Tallinā ziņas, ka A. Smetonas režīms sāka forsēt Klaipēdas lietas, lai novērstu uzmanību no režīma nepopulārās iekšpolitikas). Vācijas valdības un klaipēdiešu sūdzības Tautu Savienībā palika bez panākumiem, taču **Lielbritānija** jau ar 1934. gada septembrī mēģināja izmantot V. Munteru, lai ietekmētu Lietuvu. 1934. gada septembrī Ženēvā britu ārlietu ministrs Dž. Saimons sarunā ar V. Munteru vaicāja, vai Latvija nevarētu pamudināt Lietuvu būt mērenākai Klaipēdā. "Būtu žēli, ja sāktos ar Lietuvu," izteicās Dž. Saimons, pieļaujot Vācijas agresijas iespēju³⁴⁰. 1934. gada rudenī konflikts Klaipēdā vērsās plašumā sakarā ar gaidāmo kara tiesu pret apcietinātajiem vietējiem nacistiem. Anglija aktivizēja savu diplomātisko darbību, cenšoties atturēt Lietuvu no tālākas attiecību saasināšanas ar Vāciju. 1934. gada 28. novembrī un 7. decembrī britu lietvedis Rigā S. Torrs tikās ar V. Munteru un lūdza viņu ietekmēt S. Lozoraiti, lai Lietuva "netrako Klaipēdas jautājumu".³⁴¹ Par Ā. Hitlera ietekmēšanu angļi rūpējās maz. 1935. gada 26. janvārī sarunā ar Lietuvas sūtni V. Vileiši V. Munters pārrunāja Lielbritānijas ieteikumus Lietuvai. Ko iesaka Latvija, vaicājis V. Vileišis. "Ieteicu mērenību militārajā propagandā," dienasgrāmatā ierakstīja V. Munters³⁴². V. Vileišis piekrita, jo kaislības patiešām bija sasniegušas pārāk augstu līmeni; gan Vācija, gan Lietuva savilka karaspēku pierobežā. Cenšoties ietekmēt Vāciju, Lietuvu, 1935. gada 29. janvārī atzīmēja sūtnis Tallinā R. Liepiņš, sāka to "... baidīt ar izlīgšanu ar Poliju ...". Šādai konjunktūristiskai politikai nevarēja būt panākumu.

1935. gada 21. maijā Ā. Hitlers reihstāgā savā "miera runā" teica, ka Lietuva esot tāda valsts, kas neievēro "cilvēku sabiedrības visvienkāršākās normas". 1935. gada martā Dž. Saimons un A. Īdens no tikšanās ar Ā. Hitleru bija guvuši iespaidu, ka Lietuva ir atbildīga par miera traucējumiem visā Austrumeiropā. Šķiet, viņi arī vēlējas ticēt šīm apsūdzībām. 1935. gada 1. aprīlī M. Valters ziņoja no Varšavas, ka Ž. Larošs paudis neapmierinātību ar lietuviešiem. 7. jūnijā V. Munters ieteica V. Vileišim sākt sarunas ar Vāciju par Klaipēdu.

1935. gada 27. septembrī Francijas, Lielbritānijas un Itālijas valdības (P. Lavāls, A. Īdens un P. Aloizi) vēstulē Tautu Savienības ģenerālsekretāram Ž. Avenolam informēja, ka tās lūgušas gan Lietuvu, gan Vāciju ieturēt mērenību Klaipēdas jautājumā. Aicinājumi Ā. Hitleram izrādījās pilnīgi veltīgi³⁴³.

1935. gada septembrī Ženēvā V. Munters Klaipēdas jautājumu pārrunāja ar S.

Lozoraiti. Kā liecina ieraksts V. Muntera dienasgrāmatā 1935. gada 19. septembrī, S. Lozoraitis juties aizvainots, ka nedz Latvija, nedz Igaunija nav sniegušas Lietuvai atbalstu konfliktā ar Vāciju. Igaunju ministrs J. Seljamā vispār izvairījās šo jautājumu pārspriest³⁴⁴. Tā bija labi zināmā Igaunijas nostāja, bet S. Lozoraiša aizvainojums nebija vietā. Ilgajās diskusijās pirms Ženēvas 1934. gada 12. septembra līguma parakstīšanas un līguma trešajā pantā tika atzīts, ka ir "specifiskas problēmas" (t. i., Viļņa un Klaipēda), kurās kopīga nostāja nav atrasta. Latvija tomēr bija Lietuvai izpalīdzīga. Līdz konfliktam Vācija 1934. gadā politisku apsvērumu dēļ iepirka līdz 60 procentiem no Lietuvas eksporta produkcijas, bet 1935. gadā - vēl jo svarīgāku politisku apsvērumu dēļ - tā pieteica Lietuvai ekonomisku karu, gribēdama to saimnieciski iznīcināt. Latvija, vēloties palīdzēt Lietuvai, sāka ar 1935. gadu iepirkt krietni vairāk Lietuvas produkcijas³⁴⁶.

Lielbritānija joprojām centās ietekmēt Lietuvu un šajā nolūkā izmantot Latviju. 1935. gada 30. septembrī Londonā sarunā ar V. Munteru S. Hors lietuviešu darbību Klaipēdā atzina par ļoti muļķīgu ("*Lithuanians have been very stupid*") un mudināja V. Munteru ietekmēt Lietuvu³⁴⁷. S. Hors dažbrīd bija izpelnījies pat ģermanofila reputāciju (kas gan arī bija vienkāršots vērtējums), taču ir skaidrs, ka britu valdība, cenšoties "nomierināt" Lietuvu, neizrādīja tādu pašu aktivitāti Ā. Hitlera apvaldīšanā. 14. oktobrī M. Valters ziņoja, ka Francijas sūtnis L. Noels mudina Latviju ietekmēt Lietuvu.

Lietuvas "specifiskās problēmas" Latviju kaitināja. 1935. gada decembrī sūtnim Tautu Savienībā J. Feldmanim nepatika Lietuvas "... pārāk skaļā aktivitāte Viļņas un Klaipēdas jautājumā .. ēna, kuru met Lietuva, krīt uz visām Baltijas valstīm"³⁴⁸. Rūpējoties par "ēnu", kuru Lietuva met uz Latviju un Igauniju, Lietuvas kaimiņi mazāk domāja par to, ka nedz Tautu Savienība, nedz tās lielvalstis, kas noteica toni Ženēvā (vispirms, Anglija) ne ar ko praktisku un nozīmīgu nevar un nevēlas subsidēt latviešus un igauņus par viņu lomu lietuviešu "nomierināšanā" un atturēšanās no Lietuvas specifiskajām problēmām.

1936. gada 13. janvārī Rigā garā sarunā ar V. Munteru britu lietvedis Kauņā T. Prestons atzinīgi novērtēja Latvijas mēģinājumus panākt lietuviešu mērenību Klaipēdā un ieteica tos turpināt. T. Prestons informēja: Lielbritānijas sūtniecība Berlīnē cenšas ietekmēt Vāciju. (1935. gada 12. decembrī un 1936. gada janvārī britu sūtnis E. Phips veda sarunas ar K. Neirātu.)

1936. gada sākumā Lietuvas un Vācijas attiecību spriegums patiešām sāka kristies: Lietuva samierinājās ar to, ka jauno Klaipēdas direktoriju sāka vadīt Vācijai pieņemamais prezidents A. Baldžus; Vācija, nevēloties veicināt Lietuvas tālāku nosliekšanos uz PSRS, piedāvāja lietuviešiem uzlabot tirdznieciskos sakarus³⁴⁹. 13. februārī S. Lozoraitis informēja L. Sēju, ka angļi atzinuši Lietuvas nostāju par pareizu. Arī Vācija izmantoja Latviju, lai ietekmētu Lietuvu. 1935. gada 5. aprīlī K. Neirāts ieteica Latvijas sūtnim Dr. E. Krieviņam nomierināt Lietuvu, 1935. gada jūnijā Vācijas diplomāti Romā aicināja Latvijas sūtni Dr. A. Speki parūpēties, lai lietuvieši būtu mēreni. Diemžēl E. Krieviņš atvadu vizītē pie Ā. Hitlera 1935. gada 25. oktobrī (E. Krieviņš bija pārcelts par sūtni Tallinā) zaudēja mēra sajūtu. Kad Ā. Hitlers sāka stāstīt, ka vienīgās grūtības Austrumeiropā sagādādot lietuvieši Klaipēdā, E. Krieviņš atbildēja, ka Latvija nopietni cenšoties ietekmēt Lietuvu un neatbalstot

tās nostāju. Izdabājot Ā. Hitleram, E. Krieviņš uzsvēra, ka Vācija un Latvija ir vienotas svarīgā pasaules uzskatā, sevišķi parlamentārās sistēmas noliegšanā. E. Andersons ar ironiju rakstīja: "Hitlers bija tik iepriecināts, ka uzdāvināja dūšīgajam parlamentārās sistēmas noliedzējam savu parakstītu portretu sudraba ielokā un sudraba paplāti."³⁵⁰

1936. gada 7. februārī K. Neirāts piedāvāja Lietuvas sūtnim Berlīnē J. Šaulim sākt tirdzniecības sarunas. J. Feldmanis pēc tikšanās ar lietuviešu sūtni Parīzē P. Klimu 1936. gada 20. februārī ziņoja V. Munteram: saņēmuši vācu priekšlikumus par tirdznieciskajām attiecībām, lietuvieši jau kļūst mazāk ieinteresēti attiecību normalizēšanā ar Poliju. Tā bija Lietuvas ārpolitikas kļūdainā nekonsekvence.

Jāšaubās, vai Latvijai bija jāizdara spiediens uz Lietuvu vēl 1937. gada beigās. 1937. gada 6. septembrī Lietuvas varas iestādes ekspropriēja 440 hektārus zemes, visupirms militārām vajadzībām Klaipēdas apkaimē (zemes lielākā daļa piederēja Klaipēdas vāciešiem). Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs fon Makenzens 15. oktobrī sarunā ar Lietuvas sūtni J. Šauli apsūdzēja Lietuvu Klaipēdas statūtu pārkāpšanā. Lietuvas valdība pamatoti noraidīja šos pārmetumus; pat Vācijas ģenerālkonsuls Mēmelē R. fon Zaukens aicināja Ārlietu ministriju nedramatizēt ekspropriācijas nozīmi. Tomēr V. Munters, 1937. gada rudenī cenšoties uzlabot attiecības ar Vāciju, vēlējās pakalpot Berlīnei. 1937. gada 3. novembrī un 1. decembrī L. Sēja viņa uzdevumā apmeklēja S. Lozoraiti un korekti ieteica nesaasināt attiecības ar Vāciju, ko Lietuva tobrīd arī nevēlējās darīt. Sūtniecības Berlīnē padomnieks A. Stegmanis 8. decembrī ziņoja uz Rīgu, ka fon Grundhers pateicies par L. Sējas demaršiem Kauņā un par Latvijas atsaucību uz vācu lūgumiem³⁵¹.

1938. gada 4. aprīlī L. Sēja konstatēja, ka Lietuvā ir sākusies sīva poļu un vāciešu sāncensība iespaida dēļ; 4. maijā L. Sēja atzīmēja, ka Lietuvas attiecības ar Vāciju kļuvušas āreji draudzīgākas; 1938. gada rudenī - 19. septembrī - viņš rakstīja, ka Lietuvas valdība "... visādi pūlējusies draudzēties ar Vāciju..."³⁵². Šis vērtējums visupirms attiecās uz premjerministru V. Mironu. Tomēr Klaipēdas jautājums sagrāva lietuviešu cerības uz ciešāku tuvināšanos ar Vāciju. Lietuvas pretimnākšana Vācijai šajā jomā bija ļoti liela, V. Mironš bija stipri piekāpīgs. Sākot ar Vācijas ārlietu ministra K. fon Neirāta 1936. gada janvāra interviju avīzei "*Niederdeutscher Beobachter*", Vācija centās kultivēt Lietuvā ilūzijas, ka tai nav citu mērķu kā Klaipēdas statūtu pilnīgas ievērošanas nodrošināšana. Taču nekādas lietuviešu koncesijas nespēja apmierināt impēriju. 1938. gada 21. oktobrī Ā. Hitlers izdeva slepenu pavēli bruņoto spēku vadībai par Klaipēdas okupācijas sagatavošanu³⁵³.

Naktī uz 1938. gada 1. novembri Klaipēdā tika atcelts karastāvoklis, un tā bija svarīgākā koncesija Vācijai. Lietuvas valdība bija pilnīgi zaudējusi iniciatīvu Klaipēdas jautājumā. 1938. gada 4. novembrī S. Lozoraitis pieņēma L. Sēju, kas pēc sarunas ar ministru konstatēja: "Lietuvas valdība" .. bezspēcīgi noskatās, kas tur (Klaipēdā - A. S.) notiks ..." "*Lietuvos Aidas*" 5. novembra ievadrakstā bija izteikta cerība, ka kara stāvokļa atcelšana uzlabos Lietuvas attiecības ar Vāciju.³⁵⁴ L. Sēja vēroja, kā polemikā ar Vāciju nogurdinātais ministrs uz vācu un lietuviešu attiecībām "... raugās ar bažām, pat pesimismu ..." 1938. gada beigās Lietuvā pieauga provāciski noskaņoto šovinistu - voldemāriešu aktivitātes, kuras veicināja arī A. Smetonas režīma pilnīga degradācija. Ar 1938. gada 9. decembri Kauņā sākās stu-

dentu nemieri, kur plaši tika sludināti antisemitiski lozungi. 10. decembrī studentu sapulce Kauņā pieņēma antisemitisku, voldemāriešu garā ieturētu rezolūciju, apsūdzot A. Smetonu labvēlībā ebrejiem. 12. decembrī studentu mītiņos skanēja saukļi pret A. Smetonas sievas Sofijas un "lietuviešu Rasputina" (V. Mirona) kundzību³⁵⁵.

Vācijai labvēlīgo un tās slepeni finansēto voldemāriešu aktivitātes vairoja A. Smetonas režīma neatgriezeniskā trūdēšana. 1938. gada 14. decembrī, vērtējot studentu nemierus par labu A. Voldemāram, L. Sēja precīzi raksturoja A. Smetonas valdību: tā "... balstās gandrīz vienīgi un atklāti uz bruņotu spēku, t. i., policiju un armiju ..." 1939. gada 2. janvārī L. Sēja vēlreiz rakstīja: "... Režīms ar ļoti šauru bāzi, bez atbalsta plašās tautas masās .. Vēsture māca, cik ļaunu galu var nest tāds režīms ..." ³⁵⁶.

1938. gada decembrī Lietuva piedāvāja Vācijai, J. Urbša vārdiem runājot, "visplašāko piekrišanu" Klaipēdas statusa interpretēšanā³⁵⁷. 6. decembrī sarunā ar pulkvedi E. Justu S. Raštkis viņam skaidroja, ka Lietuva nekad nav darbojusies par labu kādai aliansei pret Vāciju, bet Klaipēdai nākotnē solīja Dancigas brīvpilsētai līdzīgu statusu. 1939. gada 3. janvārī V. fon Grundhers tomēr bija nobažījies, vai nenotiks Polijas un Lietuvas izlīgums, kas varētu apgrūtināt Vācijas nodomu īstenošanu. Ā. Hitlera tikšanās ar J. Beku 5. janvārī nedeva nekādus rezultātus, taču Vācija tuvākajam laikam ieguva pārliecību, ka Polija neiejauksies Klaipēdas jautājumā³⁵⁸.

1939. gada 5. janvārī L. Sēja ziņoja, ka Lietuva ir atcēlusī Klaipēdā savas politiskās policijas darbību, kas bija viena no galvenajām Vācijas prasībām. Visas 11 prasības, kuras Vācija bija uzstādījusi 1938. gada 25. martā, bija izpildītas. Bijušā bermontieša Dr. O. Neimaņa vadītie Klaipēdas nacisti izvērta drudzainu darbību. Ar 1938. gadu Klaipēdā strauji auga antisemitisms, terors pret židieņiem. Daudzi židi centās atstāt Klaipēdu, viņu īpašumus sāka uzpirkt arī vācieši - Latvijas pilsoņi. 1939. gada 10. janvārī L. Sēja bija nobažījies par gaidāmo pretebreju likumdošanu, kura skars arī Latvijas pilsoņus - ebrejus Klaipēdā. Līdz 13. janvārim Lietuva izpildīja visus Vācijas 1938. gada martā izvirzītos 11 punktus, kuriem vajadzēja it kā nomierināt klaipēdiešus un Vāciju. Klaipēdā bija atcelts arī karastāvoklis, kurš bija pastāvējis kopš 1926. gada un kura atcelšana bija galvenā Vācijas prasība, bet Vācija nerimās. 23. janvārī ģenerālkonsuls Klaipēdā J. Seskis ziņoja sūtniecībai Kauņā, ka Latvijas pilsoņu ebreju lielākajai daļai ar grūtībām ir izdevies pārdot savus īpašumus vai pārvest tos uz Lietuvu. Arī slavenais sudrabkalis Šacs, Latvijas pilsonis, pārvarot vietējo nacistu pretestību, izveda uz Kauņu savas darbnīcas iekārtu³⁵⁹.

Lietuvas premjerministra V. Mirona 1939. gada janvārī presē sniegtās intervijas, kurās viņš solīja netraucēt Klaipēdai organizēt dzīvi saskaņā ar savu pasaules uzskatu, t. i., nacismu, palika bez atbalss. 9. janvārī Latvijas Ārlietu ministrijas departamenta direktors A. Stegmanis paziņoja: "Mums nav arī iemesla domāt, ka attiecībā uz Klaipēdas problēmu Berlīnē pastāvētu uz radikālu atrisinājumu."³⁶⁰ Kā tas bija raksturīgi K. Ulmaņa režīmam, publiskajiem paziņojumiem bija maz kopīga ar patieso notikumu uztveri. V. Munters saprata, ka Klaipēda drīz nonāks reihā sastāvā, J. Seskis 31. janvārī pesimistiski secināja: "Klaipēdas apgabals Lietuvai neglābjami zudis ..." J. Seskis, tāpat kā L. Sēja, uzskatīja, ka "... varbūt Latvijai un Lietuvai būtu izdevīgāk, ja Lietuva šo politiski un nacionāli saindēto provinci amputētu.. morālistiski viņa jau tagad ir Lielvācijas sastāvdaļa ..." ³⁶¹.

Jau iepriekšējos gados L. Sēja un J. Seskis uzskatīja, ka, pat neņemot vērā Vācijas lomu Klaipēdas nacistiskajā, Lietuvai būtu vēlāmāk iztikt bez Klaipēdas un Viļņas. Abi viņi bija sirsnīgi lietuviešu draugi un šo uzskatu balstīja tikai pārliecībā, ka Lietuvai beidzot jāizvirza par uzdevumu nacionālas valsts izveide, kuru nav iespējams realizēt, cenšoties saglabāt Kaipēdu³⁶² un pieprasot nelietuvisko Viļņu. Šādā uzskatā bija reālisma deva, bet tas nevarēja cerēt uz lietuviešu atsaucību. Savukārt Igaunijā Vācijas ietekmē ārlietu ministrs K. Selters bija pilnīgi vienaldzīgs pret Lietuvas problēmām. 1939. gada 13. janvārī Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs E. Veiczekers lika sūtnim Tallinā H. Froveinam brīdināt K. Selteru, lai viņš nepieļauj gaidāmajā baltiešu ārlietu ministru konferencē deklarācijas, kurās igauņi atbalstītu Lietuvas vēlēšanos saglabāt *status quo* Klaipēdā. 1939. gada 2. februārī Baltijas Antantes IX konferencē J. Urbšim bija jāatzīst, ka galvenā Lietuvas ārpolitiskā problēma ir Lietuvas attiecības ar Vāciju Klaipēdas dēļ³⁶³. Ministrs konstatēja, ka Anglija un Francija - Klaipēdas statūtu parakstījušās valstis - neko nepalīdz Lietuvai Klaipēdā. Tās zaudēšana vairs nebija novēršama.

Lietuvieši, kā S. Raščiķis 1938. gada 6. decembrī informēja pulkvedi E. Justu, bija upurējuši pretvācisko ārlietu ministru, kristīgo demokrātu S. Lozoraiti, bet par sūtni Berlīnē iecēla fanātisko Viļņas atkarošanas aizstāvi pulkvedi K. Šķirpu, taču attiecības ar Vāciju neuzlabojās. Lai arī K. Šķirpa ieradās Berlīnē jau 1938. gada beigās, vācieši viņam ļāva iesniegt akreditācijas rakstu tikai 1939. gada 28. februārī. Tas bija zīmīgi. L. Sēja 1939. gada 8. martā secināja, ka lietuvieši ir izpildījuši visas Vācijas prasības Klaipēdas jautājumā, cerot uz attiecību normalizēšanos, taču nav panākuši nekādus rezultātus. Vācija turpināja arī atbalstīt A. Voldemāra nacionālistu partiju un Lietuvas aktīvistu apvienību, kura Klaipēdā darbojās pret A. Smetonas režīmu. 1939. gada 14. martā J. Seskis atzīmēja, ka Vācija finansē voldemāriešu lapeli "*Bendras Žugis*", kurai raksturīgs klajš antisemitisms. "Kas gan vieglāk nekā tautas masas sarīdīšana pret židiem, profesors Augustīns Voldemārs - senais ukraiņietis³⁶⁴ - šim darbam būtu sevišķi noderīgs," rakstīja J. Seskis³⁶⁵.

Balstoties uz priekšstatu, ka Lietuva nespēs sekmīgi attīstīties kā nacionāla valsts, ja tā pretendēs uz neetnisko Viļņu un centīsies noturēt politiski un morāli zaudēto Klaipēdu, L. Sēja un J. Seskis uzskatīja, ka Klaipēdas vardarbīga pievienošana Vācijai var nest Lietuvai arī labumu. "Es esmu pārliecināts, ka Lietuvas ārpolitiskais stāvoklis strauji uzlabojies," 1939. gada 23. martā rakstīja L. Sēja. Tas bija tikai islaicīgs, taktisks uzlabojums. L. Sēja uzskatīja, ka tobrīd Vācija tālāk neies, Latvijai briesmas nedraud, lielām operācijām vācu militārie "... spēki nav nemaz šakoncentrēti"³⁶⁶. L. Sējas pamatotais secinājums tomēr neatbilda plašu iedzīvotāju slāņu augošajām bažām Latvijā.

Lietuvā pēc Klaipēdas aneksijas auga bailes, ka Vācija neaprobežosies ar 22. marta līgumu. 23. martā PSRS pilnvarotais pārstāvis Kauņā N. Pozdņakovs ziņoja uz Maskavu, ka Lietuvā vērsas plašumā baumas par to, ka Vācija izvirzīs prasības arī Latvijai: saimniecisko sadarbību un kontroli pār ostām. Lietuvieši bija pilnīgā sprostā. Kā ziņoja N. Pozdņakovs, viņi baidās gan no Polijas, gan no Vācijas, gan no Polijas un Vācijas sazvērestības³⁶⁷. Šādā stāvoklī Lietuvu bija iemanevrējis arī A. Smetonas pretoļu fanātisms. 29. martā Lietuvas sūtnis Maskavā Dr. J. Baltrušaitis izmisis stāstīja M. Ļitvinovam par to, cik rupji J. Ribentrops runājis ar J. Urbši

Klaipēdas okupācijas laikā, un par to, ka Kauņā aug bažas, vai Vācija neuzspiedīs Lietuvai protektorātu. PSRS nostāja bija ciniska. M. Ļitvinovu interesēja tikai tas, vai J. Baltrušaitim ir informācija par Lietuvas un Polijas sarunām³⁶⁸. PSRS vēlējas tikai vienu - izjaukt jēbkuru lietuviešu un poļu samierināšanos, un krievu nostāja bija identiska vācu nostājai. Slavenajā A. Ždanova rakstā *Pravdā* 1939. gada 29. jūnijā tika pausta atklāta nepatika pret Polijas un Anglijas garantijas līgumu un garantiju iespējamo attiecināšanu uz Lietuvu. A. Ždanovs lietuviešiem lika saprast, ka PSRS pieļaus tikai vienu garantijas veidu - to, kuru uzspiedīs Padomju Savienība pati³⁶⁹.

Zīmīgi tomēr, ka Klaipēdas zaudējums nerādīja Lietuvā tādu naidu pret Vāciju kā Viļņas aneksija - pret Poliju. Saimnieciski Klaipēda Lietuvai bija nesalīdzināmi nozīmīgāka nekā Viļņa, taču Viļņa masu jūtās bija kļuvusi līdzīga Jeruzalemei ebreju jūtās. Satricinājums, ko pārcieta A. Smetonas režīms Klaipēdas zaudējuma dēļ, bija mazāks, nekā varēja gaidīt³⁷⁰. Pats A. Smetona gan bija smagi satriekts. L. Sēja 1939. gada 17. aprīlī rakstīja: "Liels trūkums ir tas, ka Lietuvas valsts prezidents no pašas krīzes sākuma līdz šai dienai nav sacījis nevienu atklātu vārdu, lai tautu drošinātu, mierinātu, lai to morāliski stiprinātu. Svarīgākais un labākais, kas līdz dzirdēts, nācis no ģen. Raščiķa."³⁷¹

Klaipēdas aneksija skāra arī Latvijas pilsoņu likteņus. Sarunā ar M. Ļitvinovu 1939. gada 29. martā Lietuvas sūtnis Dr. J. Baltrušaitis dramatiski attēloja bēgļu likteni. Aprīlī no Klaipēdas izraidīja pēdējos 200 ebrejus, tur notika uzbrukumi arī Latvijas ebreju tautības pilsoņiem. Latvijas valdības protesti palika bez atbalsta³⁷². Latviju skāra arī Klaipēdas ebreju - ne Latvijas pilsoņu - dramatiskais liktenis. Kauņas "*Jidiše Štimme*" 1939. gada 23. maijā atzīmēja, ka Latvija neļauj iebraukt Klaipēdas ebrejiem, kam ir bijušā Klaipēdas gubernatora izdotās pases³⁷³. Visi gribēja tikt vaļā no nelaimīgajiem bēgļiem. 19. jūlijā PSRS lietvedis Berlīnē G. Astahovs ziņoja V. Molotovam, ka pieaug Vācijas spiediens uz Lietuvu, pieprasot, lai lietuvieši piekrīt ebreju - Lietuvas pilsoņu - tiesību ierobežošanai Klaipēdā. Vācija vēlējas atņemt vēl nedaudzajiem Klaipēdā palikušajiem ebrejiem - Lietuvas pilsoņiem - tiesības izvest savu īpašumu³⁷⁴.

Vācijas varas iestāžu attieksme pret Latvijas ģenerālkonsulu Klaipēdā J. Seski tomēr bija pieklājīga, konsulāts tika saglabāts līdz 1940. gada pavasarim. J. Seskis ar nepatiku vēroja, kā pagrīst agrāk plaukstošās pilsētas dzīve. 1940. gada 25. janvārī viņš informēja sūtniecību Kauņā, ka Klaipēdā sāk aprūnēt kurināmais, ziepes, zāles, arvien sliktāk kļūst ar pārtiku. Bija pagājuši tikai desmit mēneši, kopš Klaipēda bija pievienota reiham, bet garīgā un fiziskā pagrimuma pazīmes bija acīmredzamas. Klaipēdas lietuviešiem, protams, nebija ne skolu, ne biedrību, J. Seskis, vērojot Klaipēdas - nū jau fašistiskās Vācijas provinces - vienmuļīgo dzīvi, tomēr secināja: "Visi nosoda karu, bet es esmu tālu no domām, ka Vācijā sagaidāma kāda sacelšanās. Vācu tautai ir liels respekts pret savu valdību, jo viņa mil būt vadāma un valdāma..."³⁷⁵

1939. gada pavasarī, vērojot Polijas un Lietuvas tuvināšanās mēģinājumus, Vācija aktivizēja savu politiku pret Lietuvu, piesolojot tai tālejošus saimnieciskus sakarus. Poļu "*Kurjer Warszawski*" 13. aprīlī rakstīja, ka Vācija grib panākt Lietuvas saimniecisko atkarību, kurai sekos politiskas konsekvences. 1939. gada 28. aprīlī L. Sēja ziņoja par tikšanos ar J. Urbši, kurš informēja sūtni par S. Raščiķa braucienu uz Hitlera jubilejas svinībām. Hitlers bijis pret S. Raščiķi ļoti laipns, apgalvojis, ka pēc

Klaipēdas Vācijai vairs neesot nekādu prasību pret Lietuvu, bet pastāvot ļoti labas perspektīvas saimniecisko attiecību jomā. 1939. gada 5.-6. maijā Lietuvā ieradās J. Ribentropa padomnieks Dr. B. P. Kleists, kas labi pazina Lietuvu. Viņš ievāca informāciju par noskaņojumu lietuviešu politiskajās aprindās³⁷⁶. Bez jebkādiem šķēršļiem noritēja Lietuvas un Vācijas sarunas par tirdzniecības līguma noslēgšanu, kuras sākās 24. aprīlī. 19. maijā S. Lozoraitis informēja L. Sēju, ka lietuvieši pat neesot gaidījuši no Vācijas tik piekāpīgu pretimnākšanu; ap 30 procentiem no Lietuvas ārējās tirdzniecības būšot ar Vāciju, Lietuva saņemšot arī pietiekoši plašu un izdevīgu brīvo zonu Klaipēdā³⁷⁷. Vācijas labestība bija pilnīgi savtīga: tās mērķis bija iegūt Lietuvas tirgu un atturēt to no tuvināšanās Polijai. 20. maijā Lietuva un Vācijā noslēdza tirdzniecības līgumu: 30 procenti Lietuvas eksporta un 40 procenti importa (bet kopā ar Bohēmijas un Morāvijas protektorātu - 50 un 40 procentu) piederēja Vācijai³⁷⁸. Ā. Hitlers negaidīti 22. maijā pieņēma J. Urbši, audiece iepriekš nebija paredzēta. Tas bija demonstratīvs šķietamas miermīlības žests. Pusstundās ilgās tikšanās laikā runāja tikai Hitlers, kas bija labā noskaņojumā. Vācija vēloties ar saviem kaimiņiem dzīvot mierā, ar Lietuvu uzturēt ciešus saimnieciskos sakarus, nekādu citu mērķu Vācijai neesot. Ā. Hitlers ieteica lietuviešiem stingri turēties pie neitralitātes, kas tobrīd bija izdevīgi Vācijai. Par Klaipēdu Ā. Hitlers, kā atcerējās J. Urbšis, gandrīz vai ar nožēlu teicis, ka lielvalsts nevarējusi vairāk paciest eksistējušo stāvokli ("*Eine Grossmacht konnte es nichtschulden*"). L. Sēja 23. maijā atzīmēja, ka Ā. Hitlera laipnības mērķis bijis atturēt Lietuvu no tuvināšanās Polijai³⁷⁹. To Vācija arī panāca.

LATVIJA UN LIETUVAS - PSRS ATTIECĪBAS

Padomju Savienība, izmantojot Lietuvas un Polijas naidu, jau 1926. gada 28. septembrī bija rādījusi bīstamu spraugu Baltijas valstu vidū. Lietuva, iedomājoties PSRS par atbalstu nostājā pret Poliju, izjauca Baltijas valstu vienoto nostāju un parakstīja šajā dienā separātu neitralitātes un neuzbrukšanas līgumu ar Padomju Savienību. Sākās ilgā un iluzorā Lietuvas draudzība ar PSRS. Drīz pēc G. Čičerina solījumiem par "īpašo draudzību" Lietuvā 1927. gada maijā atklāja liela mēroga padomju spiegošanu, kuru vadīja bijušais Lietuvas ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis K. Kleščinskis - aģents "Ivanovs IV"³⁸⁰ 1931. gada 5. maijā, pēc tam 1934. gada 4. aprīlī, Lietuvas un PSRS līgums tika vēlreiz pagarināts līdz 1945. gada 31. decembrim. Kā liecināja J. Urbšis, starp abām valstīm pastāvēja arī "džentlmeņu vienošanās": abas puses apņēmušās sniegt viena otrai konfidencialu informāciju par savu ārējo politiku, kura var skart abpusējās intereses J. Urbšis gan nekā nav rakstījis par to, kādu informāciju lietuvieši saņēmuši no PSRS, toties viņš atklāja, ka pār savām aktivitātēm Baltijas Antantes izveides jomā 1934. gadā Lietuva pastāvīgi informējusi Padomju Savienību un saņēmusi tās akceptu³⁸¹. Nav šaubu, ka šī vienošanās galvenokārt bija izdevīga tikai PSRS.

1931. gada 22. maijā Lietuvas valdība solīja informēt Padomju Savienību par visiem jautājumiem, kuri skar tās attiecības ar Baltijas valstīm, Poliju, Vāciju un Rietumu valstīm, ja šiem jautājumiem ir nozīme Lietuvai vai PSRS ārpolitiskajam stāvoklim. 1934. gadā, pēc tam, kad 12. septembrī Žeņevā bija parakstīts Baltijas

Antantes līgums, Lietuvas valdība informēja Padomju Savienību, ka "džentlmeņu vienošanās" arī turpnāc Lietuvai būs svarīgāka nekā vienošanās ar Latviju un Igauniju (*sic!*). Izcilais lietuviešu diplomāts, ilggadējais sūtnis Parīzē P. Klīms, savās atmiņās rakstīja, ka pats nosaukums - "*gentlement agreement*" - attiecībās ar Maskavu skanēja nenopietni; Krievija nebija tā vieta, kur meklēt "džentlmeņus"³⁸².

Latvijas Ārlietu ministrijā ar zināmām bažām vēroja Lietuvas prosovjetisko kursu. Jau 1934. gada 7. martā ministrijas apspriedē par Latvijas attiecībām ar PSRS tās dalībnieki (V. Salnais, L. Sēja, V. Munters u. c.) konstatēja, ka PSRS kūda Lietuvas gan pret Vāciju, gan pret Poliju³⁸³. Kad 1934. gada 14. decembrī kara tiesa Kauņā sāka iztiesāt 122 Klaipēdas nacionālsociālistu prāvu, Lietuvas attiecības ar Vāciju saasinājās līdz pēdējai iespējai. Bet PSRS nostāja? 1935. gada 17. februārī brokastīs pie Latvijas iekšlietu ministra V. Gulbja Lietuvas sūtnis V. Vileišis paskaidroja, ka Padomju Savienība ir apmierināta ar Lietuvas un Vācijas konfliktu. Tā bija īsta PSRS divkosība, bet lietuvieši tomēr, kā precīzi 1935. gada 27. martā atzīmēja R. Liepiņš, "savās spekulācijās arvien balstās uz Padomju Savienību..."³⁸⁴

Lietuvas iespējamā tālākā nosliekšanās uz PSRS nodarbināja V. Munteru 1935.-1936. gadā arī sakarā ar neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. 1935. gada 21. maijā Ā. Hitlers paziņoja, ka Vācija ir gatava parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar visām kaimiņvalstīm, izņemot Lietuvu, kura neievēro Klaipēdas konvenciju. 1935. gada 5. septembrī Berlīnē sarunā ar V. Munteru Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors B. fon Bilovs norādīja, ka Latvija un Igaunija nav Vācijas kaimiņvalstis un uz tām Ā. Hitlera priekšlikums neattiecas, bet ar Lietuvu nav iespējams slēgt līgumu Klaipēdas dēļ. 1935. gada 6. decembrī Rīgā Polijas ārlietu viceministrs M. Arciševskis informēja V. Munteru, ka poļu vēstnieks Berlīnē J. Līpskis ir ieguvis iespaidu, ka Vācija pārdomā iespēju piedāvāt neuzbrukšanas līgumu Latvijai un Igaunijai, bet ne Lietuvai³⁸⁵. (Tas bija aplams priekšstats. Vācijai šādu nodomu nebija arī pret Latviju un Igauniju. Vācija gan centās uzturēt Baltijas valstu interesi par neuzbrukšanas līgumiem. 21. novembrī Polijas lietvedis Berlīnē S. Lubomirskis tika izvaicāts, kāda būtu poļu nostāja pret Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līgumu (patiesās vēlēšanās to slēgt Vācijai nebija.) V. Munters atbildēja M. Arciševskim, ka bez Lietuvas neuzbrukšanas līgumus nevarētu slēgt. Ir iespējams, kā uzskatīja V. Munters, mudināt Lietuvu uz piekāpšanos Vācijai Klaipēdā, bet ne pilnīgi izslēgt to no neuzbrukšanas līguma ieceres. Tūlīt pēc sarunām ar M. Arciševski - Baltijas Antantes ministru III konferencē Rīgā 1935. gada 9. decembrī - S. Lozoraitis patiešām solīja, ka Lietuva Klaipēdā ies samierināšanās ceļu.

Neuzbrukšanas līgums ar Vāciju nodarbināja V. Munteru arī 1936. gadā. 13. janvārī sarunās ar T. Prestonu viņš atklāja gan vēlēšanos lūgt no Vācijas neuzbrukšanas līgumus, gan arī bažas par to, vai šis līgums netiks noraidīts. V. Munters noteikti vēlējās, lai arī Lietuva varētu runāt ar Vāciju par līgumu, citādi lietuvieši nonāks "krievu apkampienos...". Jāatzīmē, ka T. Prestons bija tobrīd aizdomīgs, ka pati Latvija ir lielā "krievu iespaidā", un šīm aizdomām - vismaz daļēji - bija pamats. 13. janvārī viņš ieteica V. Munteram neorientēties uz krievu un franču bloku, bet labvēlīgi novērtēja domu par neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Taču Ā. Hitlers ar neuzbrukšanas līguma idejām tikai vēlējās iekārdināt Baltijas valstis un atraut tās no tuvināšanās Krievijai³⁸⁶. 1936. gada 7. martā, piedāvājot neuzbrukšanas līgumus kaimiņvalstīm,

A.Hitlers šoreiz minēja arī Lietuvu, kura esot kļuvusi mērenāka Klaipēdā. 11. martā S. Lozoraitis stāstīja L. Sējam, ka Ā. Hitlera runa Lietuvā uzņemta ar gandarijumu un lietuvieši vēlētus slēgt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju kopā ar Igauniju un Latviju. 24. martā M. Valters ziņoja no Varšavas, ka T. Kobiļānskis ieteicis latviešiem mudināt lietuviešus slēgt līgumu ar Vāciju. Kā redzams, Varšavā valdīja aplams priekšstats, it kā būtu jāmudina Lietuva, nevis Vācija. Ā. Hitlera 7. marta runu nepamatoti augstu novērtēja arī V. Munters, bet R. Liepiņš 21. martā no Maskavas rakstīja, ka Latvijai jā rūpējas, lai "... Kauņa Maskavas suflīeriem neļautu sevi iemidzināt". R. Liepiņš uzskatīja, ka Ā. Hitlera priekšlikums nepatīk Maskavai, bet "... Kauņa, pateicoties tās atkarībai no Maskavas, lielā mērā ir ierobežota .. ārpolitisko lēmumu pieņemšanā ...". Šoreiz tomēr vaina nebija lietuviešu atkarībai no PSRS, bet Ā. Hitlera. Nedz Latvija, nedz Lietuva neko nepanāca. E. Andersons atzīmēja: "Hitlera solījumi apdraudētajām valstīm piedāvāt neuzbrukšanas līgumus bija tikai dūmu pūšana acīs paredzētajiem upuriem"³⁸⁷

PSRS ietekme Lietuvā īpaši spēcīga bija 1935.-1936. gadā, kad bija ļoti asas Lietuvas attiecības ar Vāciju un kad Lietuva - samērā pamatoti - arī Poliju uztvēra kā Vācijas sabiedroto. (Polijas un Vācijas sadarbība bija jaunākais, ko lietuvieši varēja iedomāties.) Padomju ietekmei bija arī materiāls pamats. Atšķirībā no Igaunijas un Latvijas padomju vieta Lietuvas ārējā tirdzniecībā tieši šajos gados bija liela³⁸⁸. 1935. gadā, boikotējot Lietuvas preces, Vācija sāka tās vairumā iepirkt Igaunijā, turklāt - par augstākām cenām. Tā Vācija stiprināja savu ietekmi Igaunijā. Savukārt PSRS, sākot iepirkt daudz vairāk Lietuvas produkcijas, stiprināja savu ietekmi Lietuvā. (R. Liepiņš 1936. gada 23. janvārī, raksturojot padomju - lietuviešu tirdznieciskās sarunas, atzīmēja, ka lietuvieši ir ļoti piekāpīgi cenu ziņā, kas ir kaitīgi latviešiem un igauņiem. Krievi to centīsies izmantot kā precedentu)³⁸⁹. Rezultātā Baltijas Antante tika vājināta no abām pusēm: PSRS - caur Lietuvu, Vācija - caur Igauniju. Latvija centās noturēt līdzsvaru, iegūstot nelabvēļus gan Lietuvā, gan Igaunijā.

Cerības uz PSRS atbalstu Lietuvā ļoti veikli kultivēja Baltijas un Polijas jautājumos pieredzējušais padomju diplomāts M. Karskis, kuru 1931. gadā iecēla par sūtni Kauņā, lai nepieļautu Lietuvas tuvināšanos Latvijai un Igaunijai. M. Karskis darbojās Lietuvā līdz 1936. gada 8. decembrim, izveidojot ļoti ietekmīgus sakarus lietuviešu sabiedrībā un uzturot īpašu draudzību ar A. Smetonas un viņa sievas Sofijas uzticības personu priesteri V. Mironu. Tāpat kā Igaunijā un Latvijā, arī Lietuvā lielu uztraukumu radīja A. Ždanova brutālie draudi Baltijas valstīm 1936. gada 29. novembrī. Tomēr īsi pirms savas aizbraukšanas M. Karskis centās mērķtiecīgi pārliecināt Lietuvas valdību, ka A. Ždanova vārdi neatspoguļo PSRS patieso nostāju un ka tikai Padomju Savienība var aizsargāt Baltijas valstis. Angļu lietvedis Kauņā T. Prestons 1936. gada 13. janvāra sarunā ar V. Munteru raksturoja M. Karski kā izcilu intrigantu. Tas atbilda patiesībai. L. Sēja 1936. gada 29. janvārī atzīmēja, ka Lietuvas (vai arī Latvijas) attiecību pasliktināšanās ar Vāciju vienmēr uzlabo M. Karska garastāvokli.

Lietuvas iekārdināšanai PSRS pārdeva tai 1935. gadā ieroču partiju. Lietuviešu ieguvums nebija liels, taču tobrīd citas valstis ieročus Lietuvai nepārdeva, un tas uzturēja Padomju Savienības prestižu. Pēc M. Karska pārejas augstākā amatā - par PSRS Ārlietu tautas komisariāta 1. Rietumu nodaļas vadītāju - padomju aktivitātes

Lietuvā kritās. 1937. gadā Ārlietu tautas komisariāts pārdzīvoja pirmo lielo tīrīšanas vilni, padomju diplomātiskajās pārstāvniecībās notika biežas un haotiskas pārmaiņas. Pēc M. Karska Padomju Savienību Lietuvā īsu brīdi pārstāvēja pagaidu lietvedis B. Podoļskis, tad nāca sūtis P. Krapivincevs, ko L. Sēja 1938. gada 4. maijā raksturoja kā "gluži nepiedzīvojušu un neaktīvu". Arī padomju puse acīmredzot nav bijusi ar viņu apmierināta, un 1938. gada rudenī P. Krapivincevs tika pārcelts par sūtniecības padomnieku uz Parīzi, un ar 1938. gada 8. oktobri par pagaidu pilnvaroto lietvedi tika iecelts N. Pozdņakovs, kas palika Lietuvā līdz pat 1940. gada vasarai un daudz darīja okupācijas sagatavošana³⁹⁰ Līdz pat 1939. gada 19. oktobrim viņam nebija pilnvarotā pārstāvja rango. L. Sēja, 1939. gada 4. maijā komentējot to, ka V. Pozdņakovs joprojām ir tikai pagaidu lietvedis, saskatīja šajā apstākļi padomju politikas pasivitāti Lietuvā³⁹¹. Iespējams, ka tas bija nedaudz vienpusīgs spriedums. Diplomāta rangs pats par sevi vēl neliecināja par pasivitāti. N. Pozdņakovs bija relatīvi aktīvs arī kā pagaidu lietvedis. 1939. gada maijā pēc V. Molotova nākšanas par ārlietu komisāru sākās tīrīšanas otrais vilnis, kad V. Molotovs un viņa vietnieks V. Dekanozovs varēja pārliecināties, kuri no M. Lītinova laikiem palikušie diplomāti der jaunajai vadībai. N. Pozdņakovs tika uzskatīts par derīgu, un pēc tam, kad 1939. gada 28. septembra PSRS un Vācijas draudzības līgums atzina Lietuvu par piederošu pie padomju ietekmes sfērām un kad 10. oktobrī Lietuvai tika uzspiests līgums par savstarpējo palīdzību un Viļņas nodošanu Lietuvai, N. Pozdņakovs kļuva par pilnvaroto lietvedi³⁹².

Lietuvā cerības uz PSRS stingri kultivēja pats A. Smetona un viņa kļiķe. L. Sēja 1935. gada 6. jūnijā atzīmēja: "... Maskavas orientācija dominē vairāk valdībā, bet mazāk tautā ...". Šaubas sāka rasties armijas aprindās. Enerģiskais armijas komandieris S. Raštīkis 1938. gada 12. janvārī atklāja L. Sējam savas šaubas par padomju armijas spējam. S. Raštīkis secināja, ka terors un politrūku kundzība bija nopietni mazinājuši padomju armijas kaujas spējas³⁹³. Laikā, kad Polija iesniedza ultimātu Lietuvai, PSRS ļoti maz ko darīja Lietuvas labā. 19. martā padomju kara atašejs Kauņā Tjagunovs izteicās, ka Lietuvas dēļ PSRS neies karot ar Poliju.

1938. gada 21. martā L. Sēja atzīmēja: Padomju Savienība, īpaši sūtņa M. Karska laikā, vienmēr lika saprast, ka mazāko briesmu gadījumā padomju tanki nāks palīgā Lietuvai. Lietuvieši šiem solījumiem ir ticējuši, tagad Maskavas prestižs sāk kristies. 29. martā L. Sēja rakstīja, ka J. Urbšis viņu informējis par Maskavas padomju lietuviešiem ultimātu pieņemt. Padomju Savienībai patiešām ar Lietuvu nebija savstarpējās palīdzības pakta; padomju priekšlikums Lietuvai pieņemt ultimātu bija nopietna PSRS diplomātiskā sakāve³⁹⁴.

1938. gada 9. aprīlī Baltijas valstu sūtņu apspriedē Varšavā tika pārspriesta PSRS pagaidu pilnvarotā lietveža Polijā P. Līstopada izplatītā informācija, ka Polijas un Lietuvas krīzes dienās viņš divreiz bijis pie J. Beka, vienu reizi - pie T. Kobiļānska un ka PSRS brīdinājumi ietekmējuši poļus. Sūtņi šos P. Līstopada vārdus uzņēma ar skepsi ne tikai tāpēc, ka viņš bija tos teicis reibumā. Igaunijas sūtis Markuss atzīmēja, ka J. Beks pieņēma tikai sūtņus un lietvedis pie viņa nemaz nevarēja piekļūt. (Faktiski P. Līstopads tikai vienu reizi bija Ārlietu ministrijā, kur nodeva M. Lītinova 17. martā interviju preseī un pavadnotu.) K. Šķirpa gan atzina, ka Kauņā ir valdījusi pārliecība: PSRS nepieļaus Polijai veikt vardarbību pret Lietuvu³⁹⁵. Lietu-

viēšu palāvība uz PSRS bija par lielu, lai arī Polijas valdība paturēja prātā PSRS un Lietuvas īpašās attiecības. (Vienīgais "konflikts", kas krieviem ar poļiem notika ultimāta laikā, bija nenopietns - padomju kara atašejs Varšavā P. Ribalko, kurš bija vadošā persona padomju sūtniecībā, nevis lietvedis P. Ļistopads, ģērbies privātās drēbēs, ieradās Viļņā, lai pavērotu poļu karaspēka koncentrēšanos. Viņš izraisīja policijas aizdomas, tika aizvests uz policijas iecirkni, bet vēlāk, protams, atbrīvots.³⁹⁶)

Padomju Savienību Polijas draudi Lietuvai nodarbināja nesalīdzināmi mazāk nekā poļu un lietuviešu iespējamais izlīgums. Tūlīt pat pēc Polijas ultimāta 1938. gada 17. martā PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks V. Potjomkins 26. martā izsūtīja vēstules sūtniem Kauņā, Tallinā un Varšavā, pieprasot uzmanīgi sekot lietuviešu un poļu attiecību normalizēšanās gaitai. Vēstule liecināja par PSRS nevēlēšanos pieļaut Polijas un Baltijas valstu tuvināšanos³⁹⁷. Tas bija galvenais PSRS mērķis. Polijas ietekmes pieaugums Baltijas valstīs, no padomju viedokļa, bija pats sliktākais variants Padomju Savienībai, kuram bija visiem līdzekļiem jāpretojas. Vienlaikus PSRS uzskatīja, ka tai pašai ir neatņemamas tiesības uz hegemoniju šajā reģionā³⁹⁸. Maskava turpināja lietuviešu muļķošanu. Kad 1938. gada jūlijā Maskavā ieradās Kauņas galva A. Merķis, viņam tika izrādīta izcila laipnība un viņu pat pieņēma ārlietu komisārs M. Ļitvinovs, lai arī to neprasiya protokols³⁹⁹. Lietuviešu cerības uz PSRS tomēr palēnām plaka. Pēc PSRS un Polijas attiecību krasas saasināšanās 1938. gada vasarā šī gada rudenī iezīmējās tendence uz to izlīdzināšanos. Pirmā zīme par to bija Polijas vēstnieka V. Gžibovska saruna ar padomju ārlietu vicekomisāru V. Potjomkinu 21. oktobrī, kurā pēdējais vēl minēja Polijas "... agresīvo rīcību pret Lietuvu...". Turpmāk PSRS interese par Lietuvu patiešām mazinājās, jo tā neatradās padomju ārpolitikas galveno uzdevumu lokā.⁴⁰⁰

Padomju ietekme Lietuvā sāka mazināties arī pēc Čehoslovākijas krīzes 1938. gada rudenī. 4. oktobrī L. Sēja rakstīja, ka Lietuva, vērojot, kā PSRS pameta likteņa varā arī savu sabiedroto Čehoslovākiju, sāka pārskatīt savu prosovjetisko līniju, jo, "lai tagadējos apstākļos pītos ar Maskavu, kur Čehoslovākijas piedzīvojumi visiem stāv acū priekšā, lietuviešiem vajadzētu pilnīgi zaudēt prātu..."⁴⁰¹. Maskava bija solījusi sniegt palīdzību Čehoslovākijai, bet ar Poliju, ja tā izdarītu agresiju pret Čehoslovākiju, saraut 1932. gada 25. jūlija neuzbrukšanas paktu. Čehoslovākija palīdzību nesapēma, un līgums ar poļiem netika anulēts, lai gan Polijā okupēja Tešinu.

1938. gada 20.-22. oktobrī Kauņā notika Lietuvas sūtņu apspriede. Tas bija nopietnākais valsts starptautiskā stāvokļa izvērtējums visā trīsdesmito gadu otrajā pusē; pat pēc apspriedes oficiālā nobeiguma sūtņi vēl dažas dienas uzturējās galvaspilsētā, konsultējoties par ārējās politikas jautājumiem. Konference nolēma vairs nenoslēgties ārpolitikā uz PSRS, bet tuvināties Latvijai un Igaunijai un uzlabot attiecības ar Poliju. Tikai ilggadējais Lietuvas sūtnis Maskavā, J. Staļina apbrīnotājs Dr. J. Baltrušaitis joprojām iestājās par draudzēšanos ar PSRS. Viņa priekšlikumi tika noraidīti⁴⁰². Lai demonstrētu, ka no tendenciozās noslieces uz Maskavu vairs "... nekas redzams nepaliks pāri..." (L. Sējas vārdi no ziņojuma V. Munteram 1938. gada 24. oktobrī), tika nolemts ar 1939. gada janvāri nomainīt Lietuvas sūtniecības vadību Maskavā, atsaucot krieviem izcili draudzīgo sūtņi Dr. J. Baltrušaiti un kara

atašeju pulkvedi K. Skuču. 1939. gada 24. janvārī F. Kociņš rakstīja V. Munteram par J. Skuča aizbraukšanu: "Pulkv. Skuča personā sarkanarmijas štābs zaudē sakarņieku ar Lietuvas armiju. Viņa draudzīgās attiecības ar Padomju Savienības militārajām aprindām (K. Skučs bija kara atašejs kopš 1934. gada - A. S.) nebija noslēpums diplomātikajā korpusā."⁴⁰³ Ar J. Baltrušaiša atbrīvošanu no sūtņa amata tomēr tik ātri neveicās. Sešdesmit sešus gadus vecais J. Baltrušaitis, kas Krievijā bija nodzīvojis 42 gadus, nesteidzās atstāt Maskavu.

Baltijas Antantes IX konferencē 1939. gada 2. februārī J. Urbšis jau pieminēja pat mazu rīvēšanos PSRS un Lietuvas starpā, kas agrāk bija neparasti. PSRS izteica lietuviešiem pārmetumu par padomju preses neielaišanu, Lietuva atbildēja, ka tas pats notiek Padomju Savienībā⁴⁰⁴. Tas, protams, nebija nopietns konflikts. Klaipēdas aneksijas laikā PSRS nekādu palīdzību Lietuvai nesniedza un pat nepiedāvāja. Ļoti zīmīga ir N. Pozdņakova 22. marta telegramma uz Maskavu, kurā viņš informēja Ārlietu komisariātu par nakti uz 22. martu notikušo sarunu ar S. Lozoraiti (J. Urbša prombūtnes vai slimības gadījumos S. Lozoraitis aizstāja ministru). Noklausījies S. Lozoraiša informāciju par Berlīnes ultimātu, N. Pozdņakovs sāka uzdot papildu jautājumus. Vispirms tie bija veltīti Polijas nostājam un lietuviešu un poļu attiecībām⁴⁰⁵. Pat Lietuvai dramatiskajās dienās PSRS interesējās galvenokārt par to, lai patiešām nenormalizētos Polijas un Lietuvas attiecības. Lietuvas Ārlietu ministrijā tomēr nekādi nevarēja atraisīties no inerces, ko bija radījušas ilgo gadu īpašās attiecības ar PSRS. Piektajā aprīlī N. Pozdņakovs ziņoja uz Maskavu, ka saņēmis no Ārlietu ministrijas konfidenciālu paziņojumu par gaidāmo S. Rašička braucienu uz Berlīni, uz Ā. Hitlera 50 gadu jubileju. Braucienam būšot tikai protokola nozīme, N. Pozdņakovam teikts Lietuvas Ārlietu ministrijā.⁴⁰⁶ Par katru soli lietuvieši informēja krievus.

Aprīlī beidzot Maskavu atstāja Dr. J. Baltrušaitis. Tam bija simboliska nozīme. J. Baltrušaitis sūtņa amatā bija astoņpadsmit gadus, viņš personificēja Lietuvas draudzību pret PSRS. Dr. E. Krieviņa vārdiem runājot, krievi uz J. Baltrušaiti "... vienmēr lūkojās kā uz savu cilvēku", bet Francijas vēstnieks Maskavā R. Kulondrs uzsvēra, ka Baltrušaitim - vienīgām no diplomātikā korpusa - bija tieši kontakti ar Kremli.⁴⁰⁷ Izsmalcinātais dzejnieks simbolists G. d'Annuncio un G. Hauptmaņa spožais atdejojotājs krievu valodā J. Baltrušaitis savā mentalitātē bija gandrīz krievs: viņš dzejoja krieviski⁴⁰⁸, viņa sieva bija krieviete, brāļi un māsas - PSRS pilsoņi. J. Baltrušaiša draudzība pret krieviem bija tik izteikta, ka radīja pat problēmas Maskavas diplomātikajā korpusā. Kad 1938. gada sākumā Maskavā pieauga čekas spaidi pret ārvalstu sūtniecībām (nepārtraukta novērošana, apmeklētāju aresti, preses nepiegādāšana, pārtikas produktu iegādes ierobežošana), Lielbritānijas vēstnieks vikonts A. Čilstone sāka aptaujāt sūtņus, lai iesniegtu kolektīvu protestu Ārlietu komisariātā. Dr. J. Baltrušaitis atteicās to darīt pirmais, viņam sekoja naivais J. Staļina cienītājs ASV sūtnis Dž. Deiviss, republikāniskās Spānijas sūtniecība. No vienotas diplomātu nostājas nekas neiznāca. Dr. J. Baltrušaitis gan bija sniedzis privātstundas krievu valodā lēdijai Čilstonei (pats vikonts arī neprata krievu valodu), taču viņa politisko stāju neietekmēja privāti labās attiecības ar Čilstoneiem. F. Kociņš 1938. gada 26. augustā, ziņojot V. Munteram par ārvalstu vēstniecību Maskavā iedalīšanu četrās kategorijās, draudzīgo vēstniecību vidū pirmo minēja Lietuvu un tikai tad repub-

likānisko Spāniju⁴⁰⁹ Maskavā smalkais lirīķis bija iemantojis dažu ārvalstu diplomātu aprīni⁴¹⁰, taču Lietuvā trīsdesmitajos gados viņam radās problēmas attiecībā ar ārlietu ministru S. Lozoraiti, kas nevēlējās ieturēt tik prosovjetisku kursu. 1938. gada 30. septembrī F. Kociņš rakstīja, ka J. Baltrušaiša attiecības ar S. Lozoraiti nav sevišķi labas, bet sūtnis uzskata sevi par privilēģētā stāvoklī esošu un pat ignorē ministra rīkojumus⁴¹¹. Tas bija rets gadījums diplomātijas praksē un liecināja, ka J. Baltrušaiša nostāju stingri atbalstīja pats A. Smetona. J. Baltrušaitis piederēja pie t. s. vecajiem sūtņiem (ar ļoti lielu stāžu), kuri varēja uzturēt tiešus kontaktus ar A. Smetonu; kā 1938. gadā 6. decembrī atzīmēja F. Kociņš, ārlietu ministrs “.. viņus nevar no vietām izkustināt ..”. J. Baltrušaiša prokrieviskums bija tik izteikts, ka gan S. Lozoraitis, gan J. Urbšis acīmredzot nav snieguši viņam informāciju par kontaktiem ar Poliju, nevēloties, lai tas tūlīt kļūtu zināms Maskavai. Zīmīgi, ka tad, kad 1939. gada 29. martā M. Ļitvinovs iztaujāja J. Baltrušaiti par Lietuvas un Polijas tuvināšanās mēģinājumiem, sūtņa rīcībā nav bijis nekādas informācijas.⁴¹² Dr. J. Baltrušaiša nostāja apgrūtināja Baltijas valstu diplomātu sadarbību Maskavā.

J. Baltrušaitis baltiešu sūtņu apspriedes parasti ignorēja, trīsdesmito gadu otrajā pusē tas sarūgtināja F. Kociņu un (sākot ar 1938. gadu) - arī Igaunijas sūtni A. Reiju, kuri abi bija Baltijas valstu sadarbības aizstāvji. Izvairoties no kontaktiem ar kaimiņvalstu diplomātiem, J. Baltrušaitis bija uzticības persona padomju Ārlietu komisariātā. Informāciju, ko viņš ieguva, uzzināja arī M. Ļitvinovs⁴¹³. 1939. gada 6. aprīlī J. Baltrušaitis beidzot atvadījās no Maskavas. Viņam tika izrādīta izcila laipnība: sūtni pieņēma M. Kaļiņins, V. Molotovs un M. Ļitvinovs, viņš saņēma vērtīgas balvas, un Maskavā notika krievu dzejnieka daiļrades vakari. F. Kociņš 16. aprīlī ziņojumā uz Rīgu atzīmēja: ar J. Baltrušaiša aizbraukšanu “.. zūd viens no locekļiem tai draudzības saitē, kas ilgus gadus stiprināja abu valstu attiecības”.⁴¹⁴ Sākotnēji J. Baltrušaitim bija pat iecere pavisam palikt uz dzīvi Maskavā; pēc tam viņš tomēr devās uz Parīzi. Lietuvā viņš neatgriezās: tā bija viņam kļuvusi garīgi sveša un smalkajam dzejniekam - par daudz provinciāla, kā 1938. gada 2. aprīlī bija rakstījis F. Kociņš, Lietuva J. Baltrušaitim ir kļuvusi pavisam tāla. Tikai pēc J. Baltrušaiša aizbraukšanas 1939. gada 15. aprīlī pie Igaunijas sūtņa A. Reija notika pēc ilgiem laikiem pirmā visu triju Baltijas valstu diplomātisko misiju vadītāju apspriede, kurā Lietuvu pārstāvēja pagaidu lietvedis Bogdans⁴¹⁵. Meklējot draugus tūlumā, Baltijas valstis sāka saredzēt cita citu tikai īsu brīdi pirms bojā ejas.

Un tomēr Lietuvā pat 1939. gadā bija saglabājusies īpaša nostāja pret PSRS. Zīmīga ir jaunā Lietuvas sūtņa L. Natkus-Natkeviča pirmā saruna ar V. Molotovu 1939. gada 10. maijā. Lietuvas sūtnis izteicās, ka Lietuva ir labvēlīga pret “PSRS vienpusējām garantijām”. Padomju Savienībai nebija ar Lietuvu robežu, un nedz M. Ļitvinova 1939. gada 17. aprīļa priekšlikumos, kuri tika iesniegti Lielbritānijas sūtnim Maskavā V. Sidsam, nedz PSRS 2. jūnija projektā, ko V. Molotovs iesniedza Lielbritānijas sūtnim un Francijas pagaidu pilnvarotajam lietvedim Maskavā, Lietuva nebija minēta garantējamo valstu vidū. Nav arī īsti skaidrs, ko L. Natkus-Natkevičs bija domājis - kādas garantijas- Lietuvas neitralitātei, suverenitātei, teritoriālajai integritātei... (Jēdzienā “Baltijas valstis” Padomju Savienība tobrīd ietvēra Latviju, Igauniju, Somiju.) Nav arī skaidrs, kā PSRS varētu praktiski garantēt, piemēram, Lietuvas neatkarību. L. Natkus-Natkeviča paziņojums prasa vēl papildu

izpēti, bet, šķiet, tas liecina, cik ilgi Lietuvā tika kultivēta prosovjetiska nostāja. Būtiski ir tas, ka V. Molotovu šajā sarunā ar L. Natkus-Natkeviču interesēja nevis garantiju (Lietuvai) jautājums, bet gan tas, ko Lietuvai dod Baltijas Antante. Acīmredzot V. Molotovs gribēja arī šajā reizē gūt kādu informāciju par Lietuvas attiecībām ar Latviju un Igauniju, par politiskiem un militāriem sakariem⁴¹⁶.

Lietuvas nostāja pret Maskavas sarunām 1939. gada vasarā acīmredzot atšķirās no Latvijas un Igaunijas. Lai arī literatūrā norādīts, ka padomju 2. jūnija projekts varētu tikt lietots Lietuvas neatkarības garantēšanai⁴¹⁷, šādu viedokli grūti akceptēt. Paši lietuvieši 1939. gada vasarā jutās nobažījušies, ka viņi netiek minēti Maskavas sarunās. 5. jūlijā Maskavā L. Natkus-Natkevičs apmeklēja britu sūtni V. Sidsu un lūdza, lai Lietuva tiktu iekļauta garantiju līgumā. L. Natkus-Natkevičs atzīmēja, ka “.. Lietuvas sabiedriskā doma jūtas izolētās pozīcijās salīdzinājumā ar pārējām divām Baltijas valstīm, par kurām notiek sarunas Maskavā ...”.⁴¹⁸ Būtiskākais te bija tieši tas, ka lietuvieši vēlējās trīspušu garantijas, ko Latvija un Igaunija noraidīja. 25. augustā padomju lietvedis Kauņā V. Semjonovs ziņoja uz Maskavu, ka lietuvieši bija uztraukušies par sevis nepieminēšanu triju pušu sarunās. V. Semjonovs uzskatīja, ka Lietuva baidās, vai PSRS vispār nepārtrauks par to interesēties⁴¹⁹. Šis V. Semjonovs spriedums arī liecināja, ka PSRS 1939. gada vasarā patiešām maz interesējās par Lietuvu un neparedzēja tā iekļaušanu garantiju sistēmā, ko vēlējās lietuvieši. PSRS interesēja tikai tādas garantijas, kuras varētu īstenot nākotnē vismaz protektorāta formā. Tikmēr, kamēr Lietuvai nebija robežas ar PSRS un pastāvēja Polija, Padomju Savienība to nevarēja īstenot un Lietuvas liktenis tai bija vienaldzīgāks. Rādās, ka lietuvieši to nav vēlējušies īsti saprast.

Nobeigumā tomēr ir jāuzdod smags jautājums:

Vai bija vērts Latvijas - Igaunijas šāvienības līgumam, kurš bija tikai formāls, vēl piesaistīt Lietuvu. V. Munters uzskatīja, ka labākais, kas Ārlietu ministrijā ir sarakstīts par Lietuvu, ir R. Liepiņa plašais 1933. gada 21. decembra pārskats. Lietuva tajā ir attēlota kā valsts, kuras ārpolitika “.. visus gadus ir bijusi dēku pilna ..”, kā neuzticams potenciālais sabiedrotais, kurš Latviju var “pārdot” Vācijai vai Krievijai. Lietuvas politīķi raksturoti kā aizspriedumu, skaudības un neuzticības pilni. Tuvs spriedums R. Liepiņam bija V. Šūmanis, kurš 1933. gada 30. decembrī rakstīja: “Mūsu diplomātiskā vēsturē mēs vairākkārt nevietā esam piedāvājuši Lietuvai mūsu draudzību. Rezultātā arvien ir izrādījies, ka mūsu labi domātie draudzības žesti ir tikai pavairojuši Lietuvas neuzticību iepretim mums”.⁴²⁰ Ar šādiem priekšstatiem par Lietuvu tika parakstīts arī Ženēvas 1934. gada 12. septembra līgums, šie priekšstati neizzuda arī turpmākajos gados. No lietuviešu puses latvieši saņēma pretī līdzīgas jūtas. 1936. gada 29. janvārī L. Sēja rakstīja, ka Lietuvā pastāv aizdomas par Latvijas slepeno konspirēšanu pret Lietuvu kopā ar Vāciju un ka lietuvieši priecājas, ka Latvijas attiecības ar Vāciju (ģilžu likuma dēļ) ir pasliktinājušās⁴²¹ Aizdomas, skaudība, neuzticība, Lietuvas specifisko problēmu slogs - viss tas padarīja attiecības ar Lietuvu par tādām, kurās zaudējumi pārsniedza ieguvumus.

LATVIJAS UN LIETUVAS MILITĀRO SAKARU PROBLĒMA

Latvija un Igaunija ļoti vēsi izturējās pret Lietuvas ierosinājumu izveidot Baltijas valstu militāro aliansi. Lietuva jutās visvairāk apdraudēta - gan no Polijas, gan no Vācijas - un 1934. gadā, pēc Baltijas Antantes nodibināšanās, sāka cilāt militāras savienības ideju. Tās aizstāvis bija Lietuvas armijas štāba priekšnieks, pēc tam armijas komandieris, enerģiskais ģenerālis S. Raštiķis. Latvijas nostāja bija ļoti piesardzīga. 1934. gada 26. oktobrī V. Munters pārrunāja Lietuvas priekšlikumus ar štāba priekšnieka vietnieku pulkvedi H. Rozenšteinu (tas liecināja, ka V. Muntera rokās pakāpeniski nonāca arī ārējo militāro sakaru jautājumi un nepārtraukti mazinājās J. Baloža ietekme): H. Rozenšteins uzskatīja, ka vispirms ir jānoskaidro, cik tālu Lietuva ir saistījusies ar PSRS, pēc tam varētu sākt ar informācijas apmaiņu⁴²². Latvijas nostāju ietekmēja Lietuvas augošais konflikts ar Vāciju Klaipēdas dēļ. Kad 1934. gada 14.-16. decembrī Rīgā viesojās pulkvedis S. Raštiķis un ierosināja izveidot militāru aliansi, V. Munters to noraidīja, vispirms tāpēc, ka nebija nokārtotas Lietuvas attiecības ar Vāciju un Poliju. J. Balodis bija labvēlīgs S. Raštiķa piedāvājumam, bet V. Munters bija pret to. Lietuvā savukārt A. Smetona joprojām loloja cerības uz PSRS un 1935. gada janvārī noraidīja S. Raštiķa idejas. Latvijas armijas komandieris K. Berķis tomēr 1935. gada 4. un 5. februārī ciemojās Kauņā. Nekādu praktisku rezultātu vizītei nebija, bet tā tūlīt izraisīja Vācijas un pat Somijas interesi. Šajā laikā arī Latvija sāka tuvināties PSRS. 1935. gada 11. februārī Somijas sūtis E. Palīns, bet 12. februārī - Vācijas sūtis E. Šaks izvaicāja V. Munteru, vai nevar izveidoties Latvijas, Lietuvas un PSRS savienība⁴²³. V. Munters ņēma vērā Vācijas un Polijas nepatiku pret iespējamiem Latvijas militāriem sakariem ar Lietuvu. Vāciešiem un poļiem veicās Igaunijā, noskaņojot igauņu militārpersonas pret lietuviešiem. Arī pats K. Petss bija nemierā ar Lietuvu un 1935. gada 11. aprīlī stāstīja R. Liepiņam, ka "... tā pilnām burām peld krievu ūdeņos". Baltijas valstu ārlietu ministru otrajā konferencē Kauņā 1935. gada 6.-8. maijā S. Lozoraitis neoficiāli atkal izvirzīja jautājumu par Lietuvas pievienošanu Latvijas un Igaunijas militārai savienībai, bet V. Munters un J. Seljamā bija pret to. Īpaši Igaunijas nosliece uz Poliju un Vāciju nepieļāva militāru attiecību veidošanu ar Lietuvu. 1935. gada vasarā Lietuvā gan viesojās Latvijas aviācijas eskadriļa pulkveža J. Indāna vadībā un pat Igaunijas kara ministrs, ģenerālleitnants P. Lills. Šiem braucieniem arī nebija nopietnas nozīmes. P. Lills gan nebija naidīgs pret Lietuvu, bet Igaunijā visa teikšana piederēja J. Laidone-ram⁴²⁴, kurš Igaunijas sūtņu konferencē Pērnavā 1935. gada jūlijā uzbruka J. Seljamā par "draudzēšanos" ar Lietuvu. N. Rēks pēc pirmā brauciena uz Poliju, 1934. gada oktobrī, paziņoja, ka viņš uzņemts kā brālis (*sic!*). Lietuvai šajā "brālība" nebija vietas. Savukārt V. Munters arī personiski izjuta Vācijas aizdomas par PSRS ietekmi Lietuvā, arī militārā jomā. 1935. gada 5. septembrī Berlinē B. Bilovs paziņoja V. Munteram, ka Padomju Savienība ir izbūvējusi Lietuvā kara aerodromu⁴²⁵. 1936. gada februārī S. Lozoraitis vēlējās uzzināt Lielbritānijas nostāju pret iespējamo Baltijas valstu savstarpējās palīdzības paktu. Francijas ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs M. Ležē un A. Īdens izteicās par baltiešu sadarbības paplašināšanu, ko lietuvieši interpretēja kā labvēlību arī militārai sadarbībai. Latvijas un Igaunijas nostāju tas nemainīja⁴²⁶. Kad 1936. gada martā K. Škučs Maskavā sāka runāt par militāras savienības ar Latviju un Igauniju nepieciešamību, igauņu kolēģa - militārais

atašejs, majors Sinka atbildēja: tikai tad, kad noregulēsiet attiecības ar Poliju. Lietuvā S. Raštiķis centās enerģiski īstenot Lietuvas armijas reorganizāciju un bruņojuma modernizēšanu, taču sadūrās ar grūtībām, kuras bija līdzīgas arī Latvijā, - ar vecīgā A. Smetonas neizlēmību, sarežģījumiem ieroču iegādē. 1937. gada oktobrī un novembrī Francijā ilgstoši uzturējās Lietuvas kara ministrs P. Šņukšta. 1938. gada 12. janvārī sarunā ar L. Sēju S. Raštiķis informēja sūtni, ka no lieliem iepirkumiem Francijā nekas nav iznācis. Arī angļi vairs nepieņem ieroču pasūtījumus. Lietuviešiem draudzīgais L. Sēja, cenšoties palīdzēt, mudināja britu lietvedi Kauņā T. Prestonu parūpēties, lai Lielbritānija pieņemtu lietuviešu pasūtījumus. Saskaņā ar L. Sējas informāciju T. Prestons to bija arī darījis, bet rezultāts izpalika⁴²⁷. PSRS armijas izlūkdienesta sagatavotajā rokasgrāmatā par Lietuvas armiju bija atzīmēts, ka Lietuvas tehniskais apbruņojums esot vājš, štābu darbs un tehniskā sagatavotība - zemā līmenī, mācības ziemas apstākļos nenotiekot, armijas modernizācijas tempi lēni. Tomēr tika secināts, ka armijā ienāk jauni, enerģiski virsnieki, maksimāla uzmanība tiek pievērsta mobīlas aizsardzības izveidei, armija atrodas būtiskas reorganizācijas stadijā.⁴²⁸

1938. gada rudenī Čehoslovākijas krīzes dienās, kad Latvijā valdīja liels uztraukums, no jauna aktivizējās doma par nepieciešamību tomēr veidot militāru sadarbību ar Lietuvu. Kā rakstīja Dr. M. Valters, "... vieni teica, ka jāsūta armijas pārstāvji uz Lietuvu un Igauniju, lai norunāru militāru sadarbību, otri cēla preti ierunu, ka "... tāda rīcība varot izsaukt vācu dusmas".⁴²⁹ Te M. Valters domāja J. Balodi un V. Munteru un augošās domstarpības viņu vidū. Rūpīgi jāpēti 1938. gada rudens V. Deglava plašie piedāvājumi par sadarbību, kuri tobrīd lietuviešus pat pārsteidza un izraisīja aizdomas. Nekas tamlīdzīgs agrāk nebija dzirdēts. 1938. gada beigās pats K. Ulmanis ar armijas vadību apsprieda jautājumu par sadarbību ar Lietuvas armiju, "... jo pretinieka karaspēka pārādišanās Lietuvā būtu tiešs drauds pārējām divām valstīm"⁴³⁰.

Interesi izraisa Polijas kara atašeja Kauņā, Lietuvai un Latvijai draudzīgā pulkveža L. Mitkeviča atmiņas rakstītais. L. Mitkevičs liecināja, ka 1938. gada 12. novembrī Latvijas kara atašejs pulkvežleitnants V. Deglavs armijas štāba uzdevumā piedāvājis L. Mitkevičam ievadīt sarunas par Polijas un Baltijas valstu militāro sadarbību un sagatavot kopējas darbības plānu kara gadījumam ar Vāciju (vai pat - PSRS). V. Deglavs esot sniedzis arī konkrētus skaitļus militārai darbībai pret Vāciju: Lietuvā tiktu izvietotas 15-20 Baltijas valstu kājnieku divīzijas, ar to radot pret vācu spēkiem Austrumprūsijā vērstu grupējumu un veidojot Polijas un Vācijas kara gadījumā ziemeļu fronti. L. Mitkevičs tomēr ir bijis rezervēts, uzskatot šo piedāvājumu par priekšlaicīgu un piezīmējot, ka lietuvieši vēl nav aizmirsuši poļu ultimātu 1938. gada martā un abu valstu savstarpējās attiecības vēl nav tuvas. V. Deglavs tomēr uzskatījis, ka Lietuvas armijā ir pietiekami daudz gudru komandieru, kuri jau ir gatavi sākt apspriest jautājumu par militāro sadarbību ar Latviju, Igauniju un Poliju. V. Deglavs savus priekšlikumus izteica arī Lietuvas armijas komandierim S. Raštiķim un štāba 2. daļas priekšniekam pulkvedim K. Dulksnim, taču konkrētas sarunas nav iesāktas. Te ir viela nopietnai izpētei, kurā sava vieta būs arī neordinārajai Viktora Deglava personībai⁴³¹. Skaidrs, ka daudz maz nopietni varēja pārrunāt tikai plānus militārai darbībai pret Vāciju. Visapšaubāmākā vieta L. Mitkeviča atmiņās ir norāde,

ka V. Deglava iecerēs bija arī kas par iespējamo kopdarbību pret PSRS agresiju. Diez vai lietuvieši būtu pārsprieduši šādu variantu, tas būtu diezgan negaidīts arī no latviešu (J. Balodis, M. Hartmanis) puses.

Nekas praktisks militārajā sadarbībā ar Lietuvu tomēr netika veikts. Tas nozīmēja V. Muntera linijas uzvaru pār J. Baloža vēlēšanos sadarboties ar Lietuvu. Jau 1938. gada beigās V. Munters uzskatīja, ka Vācijas iespējamā agresija pret Lietuvu - Klaipēdā - ir nenovēršama un Latvijai jāpaliek neitrālai, nesniedzot Lietuvai atbalstu, pat ja tas tiktu prasīts. V. Muntera pieeja bija diezgan ciniski praktiska. 1938. gada decembrī, viesojoties Londonā, sarunās ar Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvjiem viņš izteicās, ka Lietuvai jāsāk jau tagad domāt par ārējās tirdzniecības pārorientēšanu uz Liepāju⁴³². V. Munteram bija skaidrs, ka lietuvieši zaudēs Klaipēdu, un viņš nevēlējās pieļaut militāri saistīties ar Vācijas apdraudēto Lietuvu. Igauniju nostāja bija vēl izteiktāk nelabvēlīga Lietuvai - lai uzturētu iedomāto draudzību ar Vāciju, viņi centās 1938. gada beigās izvairīties no sakariem ar vācu apdraudētajiem lietuviešiem un, cik iespējams, novilcināt kārtējo - deviņo Baltijas valstu ārlietu ministru konferenci Kauņā. J. Laidonera viedoklis bija cinisks. Orientējoties uz Vāciju, viņš pat 1939. gada pirmajā pusē vēl cerēja, ka var notikt Polijas un Vācijas izlīgums uz Lietuvas un varbūt pat Latvijas rēķina, atrisinot Dancigas koridora jautājumu. J. Laidoners uzskatīja, ka Vācijas un Polijas darījums nedrīkst skart Igauniju, kurai ir īpašas attiecības gan ar Vāciju, gan ar Poliju. Ja tiktu sadalīta Lietuva vai pat paceltos Liepājas ostas problēmas - Igaunija paliktu malā, nesaistoties ar apdraudētajiem latviešiem un lietuviešiem. Šāda J. Laidonera nostāja nepieļāva domu par militāru sadarbību ar Lietuvu⁴³³.

1939. gada februāra beigās S. Raštīkis pa ceļam no Tallinas divas dienas viesojās Rīgā un tikās ar J. Balodi un K. Berķi⁴³⁴. V. Munters un viņa ietekmē K. Ulmanis tomēr nevēlējās pieļaut tuvināšanos Lietuvai, jo tā varētu izraisīt Vācijas iebildumus. S. Raštīka brauciens palika bez rezultātiem. Lietuvieši tomēr neatmeta pilnīgi domu par militāro sadarbību ar Latviju un Igauniju. 1939. gada 3. martā tobrīd vēl valdošās tautininku partijas žurnāls "Vairas" publicēja lielu rakstu par vēlamību pārvērst Baltijas Antanti militārajā savienībā. Rakstu ievēroja krievu sūtniecība un pareizi secināja, ka tam nebija atbalss Latvijā un Igaunijā⁴³⁵.

1939. gada 18. aprīlī jaunais Lietuvas premjerministrs ģenerālis J. Čerņus sarunā ar L. Sēju nožēloja, ka "... starp Latvijas un Lietuvas armijas vadībām neesot ciešāku kontaktu"⁴³⁶. Te vispirms bija vainīgas Lietuvas t. s. specifiskās problēmas un Latvijas, Igaunijas politiskās vadības nēgriba. Pēc tam kad Lietuva bija spiesta nodibināt diplomātiskās attiecības ar Poliju (1938. gada martā) un kad pēc Klaipēdas aneksijas tai bija *de facto* neuzbrukšanas līgums ar Vāciju, lietuviešiem likās, ka vairs nav šķēršļu militārai sadarbībai ar Latviju un Igauniju. Viņiem nācās kārtējo reizi piedzīvot vilšanos. Ļoti interesants ir PSRS sūtņa I. Zotova 1939. gada 7. jūnija ziņojums Maskavai. I. Zotovs bija saņēmis informāciju no Lietuvas sūtņa Polijā P. Dailides, ka Lietuva ir izrādījusi iniciatīvu attiecībā uz sarunām par Baltijas valstu militāro aliansi. Agrāk tās kavējuši Klaipēdas un Viļņas jautājumi, tagad Lietuva no jauna piedāvājusi militāras savienības ideju. Saskaņā ar P. Dailides viedokli Igaunija jau gandrīz neiebilst pret militāro aliansi, ar Latviju notiek sarunas, taču latviešu militārpersonas izturas vēsi un cenšas novilcināt lietuviešu priekšlikumu pieņemšanu. Lie-

tuva esot gatava sūtīt pat parakstīt militāras savienības līgumu⁴³⁷. Šajā P. Dailides informācijā negaidīts ir Igaunijas nostājas raksturojums. 7. jūnijā, kad I. Zotovs tikās ar P. Dailidi, Berlīnē tika parakstīts Latvijas un Vācijas, kā arī Igaunijas un Vācijas neuzbrukšanas līgums. Nav divaini, ka V. Munters to parakstīšanas priekšvakarā nevēlējās pieļaut militāras savienības izveidošanu ar Lietuvu; militāro savienību ar Igauniju 7. jūnija līgums faktiski galīgi iznīcināja. V. Munters ietekmēja arī armijas vadību, kurā bija simpātijas militārai savienībai ar Lietuvu. Iespējams, ka V. Muntera nostāju arī ietekmēja aizdomas par lietuviešu iespējamo izlīgumu ar Poliju un Lietuvas pieslēšanos caur Poliju Anglijas un Francijas blokam. Lietuvā patiešām, kā jau atzīmējām, pēc Klaipēdas aneksijas parādījās islaicīga nosliece uz vienošanos ar Poliju. Vienā Lietuvas sabiedrības daļā, arī armijas aprindās, dzima idejas par revanšu, ejot kopā ar Poliju. Vēlāk, 1939. gada oktobrī, tobrīd jau bijušais Polijas sūtnis Kauņā F. Harvats rakstīja, ka 1939. gada aprīlī un maijā sākumā Lietuvā izplatījās runas par Lietuvas un Polijas kopīgu cīņu pret Vāciju, Klaipēdas atgūšanu un Austrumprūsijas sadalīšanu starp Poliju un Lietuvu (*sic!*)⁴³⁸. Lietuvas valdība šos noskaņojumus noraidīja, ar Poliju netika parakstīts pat neuzbrukšanas līgums, bet V. Munters jau bija pilnīgi norakstījis Lietuvu Vācijai un nevēlējās nekādi ar to saistīties.

Šaubas izraisa P. Dailides informācija, ka Igaunija ir gandrīz gatava militārai savienībai ar Lietuvu. 1939. gadā Igaunijas ārpolitikas noteicēja ģenerāļa J. Laidonera nedraudzīgā nostāja pret lietuviešiem saglabājās. Igaunija noraidīja Lietuvas prezidenta A. Smetonas pirmo reizi izteikto vēlēšanos ciemoties Tallinā; K. Selters noraidīja sūtņa Parizē O. Strandmaņa 17. maija aicinājumu slēgt militāru aliansi ar Lietuvu. 12. jūnijā valdībai tuvās avīzes "Paevaleht" redaktors H. Tammers rakstīja, ka Lietuva turpinot attālināties no Igaunijas⁴³⁹. J. Laidoners bija ļoti daudz darījis, lai likvidētu militāro savienību ar Latviju; grūti iedomāties, kāpēc viņš tagad būtu labvēlīgs tādai ar Lietuvu. Tiesa gan, J. Laidoners bija piekritis apmeklēt Lietuvas armijas svētkus 1939. gada 8. septembrī,⁴⁴⁰ kas bija zīmīgi - 1938. gadā viņš atteicās braukt uz Lietuvu, nepieņēma Lietuvas ordeni un atļāvās citādu aizvainojošu rīcību.

Jautājums par lietuviešu priekšlikumu noslēgt militāro savienību un igauņu nostāju vēl jāpēta, ja pieņemam, ka P. Dailides sniegtā informācija I. Zotovam par Igaunijas nostāju atbilda patiesībai. Varētu gan iedomāties, ka J. Laidoners, 1939. vasarā vēlējās Vācijas aizsardzību Igaunijai, bija apsvēris arī Lietuvas un Latvijas pieslēšanos šādam aizsardzības līgumam ar Vāciju. (J. Laidoners par to it kā runājis ar vācu ģenerāli F. Halderu Igaunijā 1939. gada jūnijā⁴⁴¹). Varbūt šo J. Laidonera ieceru kontekstā viņš arī bija kļuvis labvēlīgāks domai par sadarbību ar Lietuvu provāciskā virzienā, par ko gan jāšaubās.

BALTIJAS VALSTU DIPLOMĀTI: KOPĀ UN ŠKIRTI

1923. gada 1. novembra līguma par aizsardzības savienību starp Latviju un Igauniju 2. pants paredzēja, ka abas valstis apņemas sniegt savstarpēju "diplomātisku palīdzību savos starptautiskajos sakaros". 1934. gada 17. februāra Latvijas un Igaunijas savienības organizēšanas līguma 5. pants bija daudzsoļošāks: tas paredzēja saskaņot "... diplomātisko un konsulāro pārstāvju darbību ārzemēs, cik vien cieši tas iespējams". Ženēvas 1934. gada 12. septembra līguma par Baltijas Antantes nodibināša-

nu 5. panta formulējums atkal jau bija mazāk saistošs un nekonkrēts, paredzot tikai "...piemērotus kontaktus ..."⁴⁴². Praksē šo saistību īstenošana nebija vienkārša. Vēl pirms Ženēvas līguma parakstīšanas, 1934. gada 10. septembrī Ženēvā V. Munterš, Lietuvas ārlietu ministrs S. Lozoraitis un Igaunijas ministrs J. Seljamā apsprieda, kā racionāli izmantot tos Baltijas valstu sūtņus, kuri bija akreditēti vairākās valstīs, un kā pārstāvēt Baltijas valstu intereses tajās valstīs, kurās nebija sūtņu. Turpmāk diplomātu sadarbībai tika pievērsta arvien mazāka uzmanība.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē diplomātu sadarbību, visupirms, ietekmēja tikko izveidotās "papīra antantes" ātrais noriets, Baltijas valstu nesaskaņas, dažādās ārpolitiskās orientācijas, personiskās nesaskaņas un ambīcijas, diktatoriskie režīmi. Lietuvā ļoti lielu lomu spēlēja Sofijas un Jadvīgas labvēlība vai nelabvēlība: 1938. gada 27. oktobrī Varšavā britu sūtnis H. Kennards, sarunā ar L. Ēķi, atzīmēja, ka diplomātam, kurš neprot spēlēt kārtis un dzert liķieri ar abām dāmām, nav ko cerēt uz karjeru Kauņā. Šajā piezīmē bija patiesības deva.⁴⁴³

Ar 1938. gadu Latviju īpaši interesē Igaunijas un Vācijas attiecības, taču, kā 1939. gada 24. janvārī Ārlietu ministrijai ziņoja sūtnis Romā Dr. A. Speke, igauņu kolēģim J. Lepikam raksturīga "atturība un nezināšana", kad nākas pieskarties vācu un igauņu attiecībām⁴⁴⁴. Tā bija detaļa, kas arī liecināja par atsvešinātību un neuzticību starpvalstu līmenī. Te gan varēja kļāt nākt arī J. Lepika un K. Seltera attiecību ietekme: J. Lepiks piederēja pie tiem igauņu diplomātiem, kam bija nelabvēlīga attieksme pret Igaunijas bruņoto spēku vadības un ārlietu ministra K. Seltera provācisko kursu un kas bija izdabūti arī no Ārlietu ministrijas.

Starpvalstu attiecības tieši ietekmēja arī Baltijas valstu sūtņu attiecības Varšavā. Līdz 1938. gada marta beigām Polijā bija tikai divi baltiešu sūtņi - Latvijas un Igaunijas. Pēc Polijas un Lietuvas diplomātisko attiecību piespiedu atjaunošanas ieradās arī Lietuvas sūtnis, un 1938. gada 9. aprīlī notika pirmā triju Baltijas valstu sūtņu apspriede Varšavā. Turpmāk tomēr sūtņu sadarbība nav bijusi cieša un pilnīgi veiksmīga. Jan 1938. gada 4. jūlijā Dr. M. Valters informēja V. Munteru, ka Lietuvas sūtnis K. Šķirpa turas savrup, līdz ar to "...tuvākā laikā .. nevarot domāt par kārtējām apspriedēm". K. Šķirpas savrupības cēloņi bija jāmeklē arī viņa pārliecībā, ka Latvija un Igaunija nav atbalstījušas Lietuvu Polijas ultimāta dienās un piekopj draudzīgu politiku pret Poliju. Varšavā K. Šķirpam nepatika. Dr. M. Valtera attiecības ar Igaunijas sūtni Markusu bija korektas, taču tās sāka ietekmēt atšķirības abu valstu pieejā Polijai. Igaunijai, 1934.-1939. gadā pastāvēja t. s. speciālās attiecības ar Poliju. Poļu prese 1938. gada jūnijā, kad notika J. Beka vizīte Tallinā, Igauniju raksturoja kā "Polijas interešu ambasadoru" Baltijas Antantē. Īpašo attiecību raksturs atspoguļojās arī sūtņa Markusa (kas turklāt arī privāti bija saaudzis ar Poliju, kur viņam pe Pihskas bija zemes īpašumi) nostājā, kura bija korekta pret M. Valteru un K. Šķirpu, bet tuvākā poļiem nekā saviem baltiešu kolēģiem.

Latvijas un Igaunijas attiecību pasliktināšanās 1937. gadā atspoguļojās arī sūtņu attiecībās Varšavā. 1938. gada sākumā Latviju interesēja Igaunijas un Polijas tirdzniecības līgums. 15. februārī M. Valters rakstīja Ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītājam E. Vigrabam, ka jau agrāk bija grūtības iegūt ziņas no igauņiem par viņu attiecībām ar poļiem, "...tagad būtu vēl mazāk cerību .. attiecības pret mums ir ļoti nedraudzīgas".

Arī šeit, protams, bija zināma sūtņu personisko uzskatu ietekme: M. Valters, cik mēs varam spriest no viņa sarakstes ar V. Munteru, ir bijis samērā kritisks pret J. Beka ārpolitiku, ko viņš vērtēja kā pardaudz labvēlīgu Vācijai (1938. gada oktobrī Vācijas sūtnis H. A. Moltke, sarunā ar M. Valtera pēcnācēju L. Ēķi, atzīmēja, ka bija manijis M. Valtera aso pretvāciskumu); Polijas un Igaunijas t. s. īpašās attiecības M. Valteram arī nav īpaši patikušas. 1938. gada 17. jūnija ziņojumā V. Munteram, atstādot ārzemju diplomātu viedokļus, Dr. M. Valters, kā tas viņam bija pierasts, ārzemnieku mutē ielika arī savu viedokli: neesot saprotams, "...kāpēc Igaunijai nepieciešams pieturēties pie poliskā novirziena"⁴⁴⁵.

Kad 1938. gada 2. septembrī Varšavā ieradās jaunais sūtnis L. Ēķis, viņa attiecības ar kolēģi Markusu atšķirības abu valstu ārpolitiskajos virzienos atspoguļojās vēl jūtāmāk. Privāti tās arī bija draudzīgas, bet 1939. gada 2. janvārī L. Ēķis ziņoja Latvijas Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktoram A. Stegmanim, ka "...katra saruna, kuru esmu vedis ar Markusu, tiek atreferēta poļu Ārlietu ministrijai". L. Ēķim nācās atzīt, ka "...Lietās, kuras poļiem nevarētu visā atklātībā izteikt, labāk ir ar Markusu nerunāt"⁴⁴⁶. Diemžēl arī L. Ēķa attiecības ar Lietuvas kolēģi nav bijušas pietiekami biedriskas, lai gan tās nevarēja tādā mērā negatīvi ietekmēt starpvalstu pretrunas, kā tas bija Igaunijas un Latvijas gadījumā. 1939. gada 8. aprīlī L. Ēķis žēlojās, ka Lietuvas sūtnis J. Šaulis ļoti skopi viņu informē par attiecībām ar poļiem. Lietuvas un Polijas attiecību stāvoklis 1939. gada pavasarī ļoti interesēja V. Munteru, bet L. Ēķis nesēja ministram sniegt pietiekamu informāciju. 1939. gada 1. maijā L. Ēķis vēlreiz ziņoja, ka saņemt informāciju no J. Šaula ir gandrīz neiespējami⁴⁴⁷. Te, protams, visupirms atspoguļojās Lietuvas bažas, lai tās biklie kontakti ar Poliju nekļūtu plaši zināmi un neizraisītu Vācijas atbildes reakciju. Saskaņā ar L. Ēķa informāciju J. Šaulis nav vēlējis sastrādāties arī ar Igaunijas sūtni Varšavā Markusu. Daudz cerīgāks stāvoklis nebija arī Parīzē. Klaipēdas krīzes laikā pie Latvijas sūtņa Dr. O. Grosvalda 1939. gada 21. martā notika kārtējā Baltijas sūtņu apspriede. Lietuvas sūtnis P. Klims neinformēja savus kolēģus par Lietuvas un Vācijas konfliktu. 23. martā O. Grosvalds ziņoja V. Munteram, ka no P. Klima nav iespējams iegūt informāciju par Klaipēdu, t. i., par tobrīd vissvarīgāko jautājumu Lietuvas dzīvē, kurš nevarēja neinteresēt tās kaimiņus⁴⁴⁸. (Taču tieši šajās dienās, 20. martā, britu kara atašeja palīgs Berlinē saņēma no Lietuvas sūtniecības "stingri konfidencialu" informāciju par J. Urbša sarunu ar J. Ribentropu. Arī Lielbritānijas sūtniecība Rīgā saņēma no lietuviešiem informāciju par viņu nostāju Klaipēdas krīzes dienās⁴⁴⁹. Lielbritānija bija lielvalsts, lai arī vienaldzīga pret Lietuvas likteni.) Ar P. Klimu bija nemierā arī mūsu sūtnis Beļģijā Dr. M. Valters, kas 1938. gada novembrī rakstīja, ka Lietuvas sūtnis, kurš bija akreditēts arī Briselē⁴⁵⁰, ierodas tur ļoti reti (pastāvīgi Beļģijā lietuvieši uzturēja vienu diplomātu - V. Gili, kas nodarbojās visupirms ar saimniecisko attiecību jautājumiem; lietuvieši uzskatīja Beļģiju par zemi, kur var augt Lietuvas pārtikas produktu patēriņš) un ar viņu nav iespējamas tuvākas attiecības⁴⁵¹. Te jāņem vērā, ka līdzekļu trūkuma dēļ Baltijas valstis nevarēja uzturēt sūtniecības visur, kur būtu vajadzīgs, un tas arī varēja apgrūtināt sadarbību (pats M. Valters, kas līdz 1938. gada 1. septembrim bija sūtnis Varšavā, bija akreditēts arī Budapeštā, kur viesojās visai reti, par ko pat Latvijas Ārlietu ministrijā bija dažādi viedokļi). Sava nozīme varēja būt personiskajām īpašībām. Dr. M. Valters bija dižs

ideologs un 1919. gadā - izcils politiķis, bet diplomātijas tehnikas ziņā - īpaši trīsdesmitajos gados - dažbrīd neuzmanīgs, kā cilvēks - diezgan iedomīgs⁴⁵². Viņš nebija arī mierā ar Igaunijas sūtni O. Strandmani, kura pamatdarba vieta bija Parīze un kurš, reti iebraucot Beļģijā, ir bijis vēss pret M. Valtera mēģinājumiem nodibināt tuvākas attiecības. Varbūt galvenā vaina bija tieši tajā apstākļi, ka 64 gadus vecais O. Strandmanis nav vairs bijis tik kustīgs kā par viņu pat vecākais M. Valters un nav vēlējies bieži izbraukt ārpus Parīzes. Citādi bijušais Igaunijas valsts vecākais un ārlietu ministrs nebija arogants un nedraudzīgs. Dr. O. Grosvalds, 1939. gada 1. maijā par viņu rakstīja V. Munteram: “.. godīgs un patīkams kolēģis .., bet viņa informācijas parasti ir diezgan mazvērtīgas, jo Strandmanis kā vecāks kungs ved ļoti klusu un pasīvu dzīvi un maz apgrozās oficiālās aprindās un sabiedrībā”⁴⁵³.

Drūms stāvoklis bija Maskavā. Jau 1935. gada 1. jūlijā Latvijas sūtņu otrajai konferencei domātajā pārskatā sūtnis Maskavā Dr. A. Bīlmanis vēlējās ciešākus kontaktus starp baltiešu diplomātiem Maskavā. Lietuvas sūtnis J. Baltrušaitis Baltijas valstu sūtņu apspriedes parasti ignorēja. Lietuva bija iedomājusies PSRS par draugu Nr. 1 un lietuviešu sūtnim - krievu dzejniekam - J. Baltrušaitim nelikās nozīmīgi tikt ar latviešiem un igauņiem; kā rakstīja Dr. A. Bīlmanis, “.. viņam pilnīgi pietika ar PSRS draudzēšanos”. A. Bīlmaņa pēcnācējs - R. Liepiņš 1936. gada martā konstatēja, ka J. Baltrušaitis dažbrīd savus vērtējumus ņem no K. Radeka rakstiem⁴⁵⁴. Arī Igaunijas sūtnis, Vācijai atklāti draudzīgs K. Tofers, nebija Baltijas valstu sadarbības aizstāvis. Viņu 1936. gadā nomainīja J. Laidonera kreatūra - diplomāta darbam pilnīgi nederīgais pulkvedis Traksmā. Stāvoklis sāka mainīties tikai 1938. gadā, kad ievērojamais diplomāts viceministrs A. Reijs, kas nebija provāciski orientēts, tika izspiests no Igaunijas Ārlietu ministrijas un iecelts par sūtni Maskavā⁴⁵⁵. Latvijas sūtnis F. Kociņš bija sirsnīgs Baltijas valstu vienotības aizstāvis. Viņa attiecības ar A. Reiju bija labas. Tikai tad, kad 1939. gada 6. aprīlī Maskavā atstāja J. Baltrušaitis, 15. aprīlī notika pirmā visu triju Baltijas valstu pārstāvju apspriede (Lietuvu pārstāvēja lietvedis Bogdans). 1939. gada 6. jūlijā sūtņu kārtējā apspriedē, šoreiz pie jaunā Lietuvas sūtņa L. Natkus-Natkeviča, visi trīs bija vienprātis, ka jāstiprina Baltijas valstu vienība - arī armiju sadarbības jomā. Baltijas diktatori bija citādās domās. L. Natkus-Natkeviča zīmīgo atšķirību no Dr. J. Baltrušaiša negaidīti pasvītroja Lietuvas sūtņa vārdi, ka Vācijas agresija tomēr būtu “mazāka nelaime”⁴⁵⁶. Šis secinājums; ko nevarētu sagaidīt no J. Baltrušaiša, bija cēlies nevis no provāciskām simpātijām, bet gan no PSRS baigās realitātes - tautu deportāciju un genocīda - apzināšanās.

Baltijas sūtņu savstarpējās attiecības varēja kļūt draudzīgākas sūtņu personisko īpašību ietekmē. Sūtnis Kauņā L. Sēja, ļoti nopietns, godīgs diplomāts, bija vienkāršs un draudzīgs dabas cilvēks. Par sūtņa pienākumu viņš uzskatīja uzturēt pēc iespējas labākas attiecības ar ārvalstu pārstāvjiem Lietuvā. Tas viņam arī lielā mērā izdevās, un Latvijas Ārlietu ministrija ieguva ļoti pamatīgu informāciju. Par sūtņa darbības kvalitāti var spriest pēc savas valsts Ārlietu ministrijai sniegtajiem konkrētās valsts iekšējās un ārējās politikas vērtējumiem, pēc ekspertīzes pamatīguma. L. Sēja šai ziņā jāpieskaita visievērojamākajiem latviešu diplomātiem. Īpaši grūti diplomātam bija strādāt mazā, nedemokrātiskā valstī, kurai bija smagi konflikti ar kaimiņiem un kur valdīja vadoņa režīms. Tas, kas lielā un demokrātiskā valstī tiktu uzvertes mierīgi, šeit varēja izraisīt nopietnas, nelabvēlīgas sekas. Mierīgais, savaldīgais L.

Sēja Kauņā bija savā vietā. L. Sēja arī nebija runīgs tur, kur to nevarēja atļauties. L. Sēja iesniedza prezidentam A. Smetonam akreditācijas aktu 1934. gada 22. septembrī (L. Sēja vienreiz jau bija bijis sūtnis Lietuvā - 1923.-1924. gadā), akreditācijas ceremonija viņam likās slikti organizēta, taču 28. septembra ziņojumā Ārlietu ministrijai Rīgā viņš rakstīja: “Protams, par novērotajiem defektiem šie nevienam nestāstu, jo lietuvieši ļoti jutīgi”⁴⁵⁷. L. Sēja labi pazina lietuviešu mentalitāti un patiešām bija diplomāts. L. Sēja spēja izvēidot ļoti labas personiskās attiecības gan ar Vācijas sūtni Kauņā, diplomātiskā korpusa duajēnu Dr. E. Cehlinu, gan arī ar nedraudzīgās Igaunijas pārstāvjiem 1935.-1936. gadā viņam bija labas attiecības Dr. J. Lepiku, kurš tomēr maz interesējās par Lietuvas lietām un L. Sēja no viņa nevarēja iegūt nopietnu informāciju. J. Lepiks lietuviešus viennozīmīgi vērtēja kā rusofilus. Privāti L. Sēja labi sadzīvojis arī ar nākamiem sūtņiem - O. Oepiku un A. Varmu. 1938. gada 4. oktobrī viņš rakstīja V. Munteram, ka sadarbība ar Igaunijas sūtni A. Varmu esot “viegla un patīkama”⁴⁵⁸. Te, protams, varēja būt no svāra, ka pats A. Varma pārstāvēja tos Baltijas valstu sadarbībai labvēlīgos igauņu diplomātus, kuri bija izstumti no Ārlietu ministrijas un nevarēja ietekmēt Igaunijas ārpolitiku, A. Varma, kā uzskatīja L. Sēja, nebija sajūsmināts par K. Seltera propolisko noslieci. Privāti labās attiecības ar L. Sēju nevarēja kompensēt nesaskaņas valdību līmenī. Ja V. Munteram sarunā ar Igaunijas sūtni Latvijā H. Rebani 1938. gada 9. februārī apsūdzēja igauņu ārlietu ministru Dr. F. Akelu “.. politiskā un personālā nelojalitātē ..”, bet H. Rebane - V. Muntera interpretējumā - runājis ar ministru paaugstinātā tonī un “.. plātījies ar rokām ..”⁴⁵⁹, tad var secināt, ka saindētā abu valstu attiecību gaisotne dažu sūtņu attiecībās bija pat mazāk jūtama.

Arī Prāgā sūtņu savstarpējās attiecībās liela loma bija rakstura īpašībām. Lietuvas sūtņa E. Turauska (1934-1939) interpretējumā Latvijas pārstāvis M. Nukša bijis samērā nedraudzīgs un auksts, turklāt varēja just, ka E. Turauskam nav patīkusi arī M. Nukšas sieva - E. Turauska vērtējumā primitīva un neskolota francūziete⁴⁶⁰. Toties E. Turauskam izveidojušās draudzīgas attiecības ar Latvijas sūtniecības Prāgā darbinieku E. Īgenbergu, ko viņš vērtēja kā ļoti enerģisku pretstatā flegmatiskajam M. Nukšam. (E. Īgenbergs patiešām bija viens no spējīgākajiem jaunās paaudzes diplomātiem.) Taču Latvijas sūtnim šis E. Īgenberga attiecības ar E. Turausku nav patikušas. Tā bija nekur neizbēgamā raksturu, gaumes, aizspriedumu u. tml. ietekme uz diplomātiju. Pats M. Nukša savukārt ziņojumos Ārlietu ministrijai ir uzsvēris ne tik daudz personisko īpašību lomu, kā to, ka diplomātu vidū nav iedomājama “.. tuvāka sadarbība, nekā tā ir starp centriem ..”

Nozīmīgs jautājums bija diplomātu pieļaujamās atklātības robežas. Tās regulēja Latvijas sūtņa “Svinīgais solījums” (“.. neizpauž dienesta noslēpumus, apzinoties, ka par savu darbību man jāatbild likuma priekšā”⁴⁶¹), sūtņu rakstura īpašības, valstu savstarpējo attiecību tonalitāte, bet arī neizbēgami tas, ka Baltijas valstis bija mazas un bieži iedomājas, ka tām ir lieli draugi. Neskaitāmi ir piemēri, kad Latvijas, Igaunijas un Lietuvas diplomāti bija pārlieku konfidenciali atklāti ar lielvalstu pārstāvjiem, bet ļoti skopi ar savstarpēju informācijas. Diplomātu darbībā atspoguļojās tas bēdīgais stāvoklis, par kuru E. Andersons rakstīja: “Baltijas valstu vadība allaž palāvās uz iedomātiem sabiedrotiem, nemēģināja nostāties uz savām kājām un nopietni sadoties rokās.”⁴⁶²

Būtisks jautājums diplomātijas īstenošanas tehnikā ir sūtņu attiecības ar kādas valsts Ārlietu ministriju un personiski ārlietu ministru. Te visās trijās Baltijas valstīs bija ne mazums problēmu. Latvijā un Igaunijā tās radīja ārlietu ministru ambiciozās personības, nereti arī trūka takta. Lietuvas diplomāts E. Turausks uzskatīja: V. Munteram ir patīcis, ka sūtņi (domājams - tikai Lietuvas un Igaunijas) ir viņam "kabatā" - ministrs vēlēties uzturēt ārēji familiāras attiecības, sadzerot, bet pēc tam gaidījis prefi pakļaušanos un piebalsošānu viņam - daudz vairāk, nekā to paredzēja un pieļāva sūtņa statuss⁴⁶⁵. Šajā vērtējumā bija sava patiesības deva, kura atsedza V. Muntera rakstura iezīmes - valdonību, augstprātību un iedomību. Saskaņā ar E. Turauska liecību V. Munteris ir noraidījis viņa iecelšanu par sūtni Latvijā 1939. gadā, jo nav vēlējis sūtni, kas nebūs viņam "kabatā"⁴⁶⁴. Taču - kā jebkurš spriedums - E. Turauska vērtējums ir subjektīvi iekrāsots - Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvs liecina, ka V. Munteram trīsdesmitajos gados bija izveidojušās privāti samērā labas attiecības ar Lietuvas sūtņiem V. Vileiši (1934-1937) un J. Savicki (1937-1939). Mūsu rīcībā nav ziņu, ka V. Munteris būtu centies bāzt viņus "kabatā". Nozīmīgi šo labo attiecību uzturēšanā bija tas, ka gan V. Vileišis, gan J. Savickis vēlējās Lietuvas izlīgumu ar Poliju, ko kategoriski noraidīja A. Smetona. Diplomātiskajā praksē par neparastu jāuzskata sūtņa kritika par savas valdības rīcību, ko viņš izsaka citas zemes ārlietu ministram. 1938. gada 18. marta rītā (kad naktī Lietuva bija sāņēmusi Polijas ultimātu par diplomātisko attiecību tūlītēju atjaunošanu) J. Savickis piezvanīja V. Munteram un "... pateica, ka Lietuvas Ārlietu ministrijā valdot pilnīgs sabrukums un ka viņš neko citu nevarot teikt kā to, ka Lietuvas valdība savas vainas dēļ tagad atrodas ultimāta priekšā..."⁴⁶⁵. Tā bija arī vēl viena liecība par labu tam, ka A. Smetonas fanātiskais naids pret Poliju un tās ierindošana par ienaidnieku Nr. 1 nebija guvuši atbalstu visos Lietuvas diplomātos, kuru iespējas ietekmēt ārpolitiku Smetonas diktatūras apstākļos tomēr bija nenozīmīgas. Tajā pašā laikā arī mierīgos J. Savicki un V. Vileiši dažreiz stipri aizskāra V. Muntera nelāgās rakstura īpašības - augstprātīgums, iedomība, takta trūkums kā arī lietuviešu mentalitātes neizpratne. Pašam V. Munteram likās, ka viņš poļu ultimāta laikā ir bijis pietiekami korekts attiecībās ar J. Savicki, taču lietuviešu sūtņa ziņojumi, īpaši par pirmo sarunu ar V. Munteru konfliktā dienās, 12. martā, liecina, ka J. Savickis ir bijis ļoti nepatīkami pārsteigts un sārūgtināts par to, cik kokaini, bargi, oficiāli V. Munteris viņam nolāzījis Latvijas demaršu un pamācījis, kā veidot attiecības ar Poliju⁴⁶⁶. Lietuvā V. Munteris ieguva "mazā Beka" veidolu.

Savukārt Latvijas sūtniecība Kauņā, lai arī to vadīja lietuviešiem ļoti draudzīgais sūtnis L. Seja, dažbrīd sūdzējās par nespēju saņemt Lietuvas Ārlietu ministrijā diplomātiskajai darbībai pilnīgi nepieciešamo informāciju. 1937. gada jūlijā sūtniecība želojās par "... neticami neparastiem apstākļiem vietējā Ārlietu ministrijā ..., nodaļā, kur parasti ziņas iegūstamas, nav neviena ierēdņa, kas tās varētu sagādāt un sūtniecībai nodot..."⁴⁶⁷. Tā atkal bija kārtējā detaļa, kura liecina, ka Baltijas valstis gan pievērsa pastiprinātu uzmanību un laipnību iedomāto sabiedroto - lielvalstu - diplomātiem, bet bija pārsteidzoši paviršas un izvairīgas savstarpējos kontaktos.

Igaunijā K. Selters ambīciju ziņā vēl pārspēja V. Munteru. (Abi viņi ar to atšķirās no mierīgajiem un satīcīgajiem Lietuvas ārlietu ministriem - S. Lozoraiša un J. Urbša.) Jau būdams saimniecības ministrs, viņš sāka piesavināt Ārlietu ministrijas

kompetencē esošās lietas. Kad 1935.-1937. gadā, iedomājoties, ka tās dabiskā sabiedrotā ir Somija un attiecību uzturēšanai ar to jāizārda saimnieciskā sadarbība ar Latviju un Lietuvu, Igaunija sāka "... noārdīt visus tiltus, kas ved uz dienvidiem ...", Latvijas sūtnis Dr. E. Krieviņš lūdza K. Selteru nesagraut to, kas bija celts ar lielām pūlēm. Pēc tam provāciskais K. Selters E. Krieviņu vairs pat nepieņēma, nelīdzēja arī korporatīvās saites (K. Selters bija "Vironia" filistrs un protežēja viroņus). Viņa atklāti nedraudzīgā attieksme pret vienīgo sabiedroto - Latviju - un tās diplomātiem bija skaidri redzama arī 1938.-1939. gadā, kad K. Selters vadīja Igaunijas ārlietas. K. Selters bija K. Peta favorīts un kopā ar J. Laidoneru varēja darīt, ko gribēja.⁴⁶⁸

Baltijas Antante, neparedzēdama ciešu politisku kopdarbību, neīstenojās arī diplomātu ciešā sadarbībā. Jau 1936. gada maijā Igaunijas nākošais ārlietu ministrs Dr. F. Akels paziņoja E. Krieviņam, ka nekādas Baltijas Antantes nav un nav jāmaldina sabiedriskā doma. Tā bija taisnība. Tad, kad diplomātu sadarbība sākās, viss jau bija zaudēts. 1940. gada 9. janvārī (!) Lietuvas ārlietu ministrs J. Urbšis pirmo reizi aicināja pie sevis uz apspriedi L. Seju un igauņu sūtni J. Latiku. Turpmāk tām bija jānotiek katru otrdienu. Tas pats bija arī Rīgā (apspriedes sākās 1939. gada 29. decembrī) un Tallinā. Tā tika īstenoti Baltijas Antantes 10. konferences (1939. gada 7.-8. decembrī Tallinā) lēmumi. Biežākas kļuva sūtņu apspriedes (piemēram, Parīzē - 1940. gada 10. janvārī - 2. februārī, 5. martā)⁴⁶⁹, sūtņu savstarpējās attiecības - lielākas uzticības pilnas.

LATVIJAS NEITRALITĀTE: IDEOLOĢIJA UN PRAKSE

Līdz 1938. gadam Latvija oficiāli centās deklarēt uzticību Tautu Savienībai un tās paktam nereformētā veidā. Īpaša nozīme bija nostājai pret Tautu Savienības pakta 16. pantu, kurš paredzēja sankcijas pret agresorvalsti. 1935. gada 14. novembrī Latvija apstiprināja savu gatavību pildīt šajā pantā paredzētās sankcijas (sakarā ar Itālijas agresiju pret Abesīniju). Ar 1936. gada sākumu Tautu Savienībā sāka pārsprīst pakta reformas, ko rosināja Lielbritānija. 1936. gada 30. martā Tautu Savienības iespējamās reformas tika skartas V. Muntera sarunā ar J. Beku Varšavā. Tā kā Lielbritānijai vēl nebija konkrēta Tautu Savienības pārkārtošanas plāna (lai arī iezīmējās tendence - vājināt sankciju mehānismu), tad arī J. Bekam nebija skaidras nostājas.⁴⁷⁰

Latvija saglabāja savu formālo uzticību 16. pantam, kamēr neparādījās negatīvi piemēri kaimiņvalstīs un Skandināvijā. 1936. gada 20. maijā vēstulē sūtņiem V. Munteris apstiprināja Latvijas uzticību Tautu Savienības paktam. 1936. gada 2. oktobrī Latviju ievēlēja Tautu Savienības Padomē un Ministru kabineta 19. oktobra sēdē K. Ulmanis to novērtēja kā "... ārkārtīgu sasniegumu". V. Muntera ievēlēšana radīja igauņu naidīgu skaidību un Dr. F. Akels Munteru pat neapsveica. Padomes darbībā V. Munteris pakļāvās Lielbritānijas nostājai, demonstrējot sev raksturīgo pielāgošanos un oportūnismu. 1937. gada janvārī viņš vēl sludināja Latvijas uzticību Tautu Savienībai, bet tā gada augustā - Ž. Avenola formālās un nenozīmīgās vizītes Rīgā laikā - uzsvēra, ka pat tikai diskusija par Tautu Savienības Statūtiem var graut tās autoritāti.⁴⁷¹ Ar 1937. gada decembrī sākās neatgriezenisks Tautu Savienības pakta sabrukums. Visupirms Somija paziņoja par vēlēšanos paliekt neitrālai, būt atsvā-

binātai no 16. panta pienākumiem. Somu nostāja ietekmēja Igauniju, kura netāldzīgi centās sekot tās paraugam. Nostāju pret Tautu Savienību V. Munters pārrunāja privāti tikšanās ar Igaunijas ārlietu ministru Dr. F. Akelu Kemeros 1937. gada 27. decembrī. 1938. gada 4. janvārī, vēstulē sūtnim Tallinā Dr. E. Krieviņam, V. Munters rakstīja, ka saruna ar Dr. F. Akelu liecinājusi par Igaunijā augošu vēsumu pret Tautu Savienību. Igaunija pirmā bija nolēmusi iet aplamo ceļu un atsvēsināties no Savienības. V. Munters informēja Dr. E. Krieviņu, ka Latvijā vēl nav stingra viedokļa par nostāju pret Tautu Savienību. V. Muntera secinājums par Tautu Savienības evolūciju bija šāds: "viena otra valsts" centīsies vājināt savas saites ar Savienību, bet vēl neies "līdz pilnīgai atkrišanai..."⁴⁷² Acīmredzot te bija domātas Somija un Igaunija. Nav skaidrs, vai V. Munters jau tobrīd bija galīgi nolēmis sekot viņu paraugam. V. Munteru ietekmēja 1938. gadā notikušī ķēdes reakcija: Zviedrija, Somija, Norvēģija, Holande u. c. valstis paziņoja, ka neuzskata vairs par obligātu 16. panta automatisku lietošanu. Taču izšķirīgi V. Munteru ietekmēja Lielbritānijas un Polijas nostāja. Domājams, ka V. Muntera runa Darba kameras sapulcē 1938. gada 3. aprīlī jau liecināja par nostājas maiņu pret Tautu Savienību. V. Munters uzsvēra gadījumus, kad Tautu Savienība bija izrādījusi bezspēcīga, secināja: "... politikā jāraugās faktiem acīs un jārēķinās ar faktiem..."⁴⁷³

1938. gada 9. aprīlī, pieņemot Latvijas sūtni Dr. M. Valteru, J. Beks kritiski izteicās par Tautu Savienību. Polija bija jau panākusi Igaunijas nostāšanos savā pusē Tautu Savienības lietā. 13. jūnijā, apkopojot poļu preses ziņas, M. Valters atzīmēja, ka igauņi tiek pozitīvi izcelti par gatavību "... revidēt attiecības pret Ženēvas iestādi...". Polijas iespaids arī Latvijā pieauga 1938. gada vasarā. 17. jūnijā Dr. M. Valters ziņoja V. Munteram, ka J. Beks gaidāmās vizītes laikā Latvijā vēlas plašāk izrunāties par Tautu Savienības lietām. 13.-15. jūlijā Polijas ārlietu ministrs uzturējās Latvijā. Polijas preses atsauksmes par vizīti kopumā bija labvēlīgas, izņemot galēji labējo, provokācisko Viļņas "Slovo", kur galveno politisko rakstu autors bija latviešu nedraugs V. Studņickis. Ļoti zīmīgs vērtējums sastopams laikrakstā "Polonia" 17. jūlijā: "Muntera kunga uzskati tagad ievērojami tuvojušies Beka kungs uzskatiem, tuvojušies negaidītos apmēros..." (sic!) Apkopojot poļu preses nostāju, Dr. M. Valters 13. jūlijā rakstīja V. Munteram: "Starptautiskās sadarbības laukā visi laikraksti atzīmē, ka Latvijas uzskati par Tautu Savienības pakta 16. pantu pēdējā laikā uzrādīt zīmīgu un strauju evolūciju, tuvojoties Polijas, Ziemeļvalstu un Igaunijas vienveidīgajiem ieskatiem"⁴⁷⁴. Dr. M. Valtera sniegtās poļu preses vērtējuma apkopojums izcēla galveno kopīgo nostāju pret 16. pantu. "Polonia" viedoklis bija par plašu - V. Munters "... negaidītos apmēros..." nebija tuvojies visiem J. Beka uzskatiem. Latvija bija samērā vēsa pret J. Beka ideju par neitrālā bloka veidošanu no Rumānijas līdz Somijai. Šajā J. Beka idejā tomēr slēpās draudi nonākt lielākā iespaidā no Polijas. Latvijas pagaidu lietvedis N. Ābolpiņš 1938. gada jūlijā, apkopojot poļu presē izteiktos vērtējumus par šo "neitrālo bloku", rakstīja: "Visi laikraksti noteikti noraida dažādo Polijas neatkarīgai politikai naidīgo starptautisko avotu insinūācijas, it kā Polija montētu kādus blokus, asis vai frontes jeb censtos pēc hegemonijas Baltijas rajonā..." Taču interesanti atzīmēt, ka rietumnieciski noskaņotā "Polonia" 17. jūnijā rakstā "Rīgas uzrunas", vērtējot J. Beka 13. jūlijā Rīgā teikto par Polijas vēlēšanos uzturēt līdzsvaru un izvairīties no jebkādas bloku politikas, piebilda: "Tas

jau skan kā jauna bloka programma." Tālāk laikraksts samērā precīzi atzīmēja: "Ja abi ministri atsakās no domām par "blokiem", nelietosim šo vārdu. Tā vietā liksim "nogrupējumi" un būsīm ne pārāk tālu no patiesības." Ši "nogrupējuma" iecerē tomēr bija maz reālistiska, un Latvija par to neizrādīja lielu interesi. Sarunā ar Ž. Avenolu 1938. gada augustā J. Feldmanis apgalvoja, ka Latvija nedomā piedalīties jebkādos blokos. Taču šaurākā jautājumā - par nostāju pret 16. pantu, kurš līdzās 10. pantam bija viens no vissvarīgākajiem, un nostājā, pret kuru lielā mērā atspoguļojās nostāja pret Tautu Savienību kopumā - Latvija gāja aiz Polijas -, un tas nebija gudri. Tiesa gan, te nebija runas par Polijas rīcības kopēšanu pilnā apmērā. 1938. gada 25. augustā Dr. M. Valters ziņoja V. Munteram, ka Polija ir nolēmusi likvidēt pastāvīgo delegāciju pie Tautu Savienības; "... delegācijas atcelšana vedama sākarā ar Polijas vispārīgo politiku, kas nav labvēlīga Tautu Savienībai"⁴⁷⁵...". Latvija šajā jomā Poliju nekopēja, un J. Feldmanis palika par sūtni Tautu Savienībā līdz pat okupācijai.

Polija jau agrāk bija guvusi lielus panākumus Igaunijā, tagad poļi, kā 1938. gada 13. jūnijā atzīmēja Dr. M. Valters, "... caur Igauniju meklē savu iespaidu ir uz Lietuvu, ir uz visu Baltijas valstu kopību"⁴⁷⁶. Panākumi neizpalika Latvijā un tad - pat Lietuvā. Lai gūtu arī Lietuvas piekrišanu Polijas nostājai pret Tautu Savienību, Polija 1938. gada jūlijā veica samierinošu žestu: pa ceļam uz Rīgu J. Beks nolaidās Kauņā un pusstundu uzturējās tās lidostā. Polijas presē to atzīmēja kā svarīgu lietu, lai arī te bija tikai simboliska nozīme (tiesa gan, poļu un lietuviešu naida kontekstā šim notikumam bija lielāks svars). Polijā izplatījās runas, ka S. Lozoraitis apmeklēs Varšavu oficiālā vizītē. Šādai vizītei abas valstis vēl nebija gatavas, bet acīmredzot Polija centās izrādīt uzmanību Lietuvai. 30. augustā, Tautu Savienības sesijas priekšvakarā, J. Beks pieņēma K. Šķirpu un laipnā sarunā centās pārliecināt sūtni, ka Polijas un Lietuvas nostāja pret Tautu Savienības 16. pantu ir identiska. J. Beka interretējumā runa esot tikai par 16. panta praktisko lietojumu, nevis par pašu normu, kuras tiesiskā bāze it kā turpināšot pastāvēt.⁴⁷⁷ Tā bija sofistika, kuru 1938. gada septembrī Tautu Savienībā atkārtoja arī V. Munters. Lāi arī pašam K. Šķīrpam privāti bija nepatīkama jebkura norāde, ka Lietuvai var būt kas kopējs ar Poliju, Lietuvas valdība arī pieslējās to valstu grupai, kura ar savu nostāju pret 16. pantu vājināja Tautu Savienību.

Tobrīd bija uzkrītoša Latvijas iespaidošanās tieši no Polijas. 1938. gada 2. septembrī, tiekoties ar J. Beku, jaunieceltais Latvijas sūtnis Varšavā L. Ēķis par nesenā Polijas ārlietu ministra vizīti izteicās: "... ārējās politikas jautājumos mēs daudzējādā ziņā rīkojamies vienoti un saskaņoti..." Latvija bija ļāvusies J. Beka argumentiem par Tautu Savienības vājumu un bīstamību. Latvijas ietekmēšanai Polija izmantoja arī uzkrītošas laipnības izrādīšanu. Tiklīdz L. Ēķis 1938. gada 2. septembrī ieradās Varšavā, viņu tūlīt pieņēma J. Beks. Sarunā ar L. Ēķi ministrs pievērsa uzmanību tiem jautājumiem, kuros Polija ietekmēja Latviju. Tautu Savienību J. Beks raksturoja kā "... bezspēcībā un dezorganizācijas stāvoklī..." esošu organizāciju. Zīmīgi, ka J. Beks uzsvēra Polijas un Latvijas kopību: "Mūsu politiskā koncepcija un uztvere kā Latvijā, tā Polijā - ir mierīga, tikpat mierīga un vēsa pret visiem uztraukumiem kā Baltijas jūra."⁴⁷⁸ V. Munteru spēcīgi ietekmēja arī Skandināvijas valstu nostāja. R. Sandleris lielajā runā Matmarā 1938. gada augustā beigās izteicās, ka "... būtu pārsteidzoši", ja Baltijas valstis ieņemtu citādāku nekā Skandināvija un Polija no-

stāju pret 16. pantu. (Svarīgi atzīmēt, ka šajā laikā J. Beks centās radīt priekšstatu par Polijas un Zviedrijas tuvām attiecībām). 1938. gada 30. augustā Latvijas ministru kabinets pieņēma lēmumu tuvināties t.s. Oslo grupai.

Taču dažas dienas pirms V. Muntera runas Ženēvā Latvijā bija jāpiedzīvo K. Ulmaņa režīmā ļoti reta parādība - publiski izteikti spriedumi par valsts ārpolitiku, kuri nesakrita ar V. Muntera viedokli. Mierīgs nevarēja būt sūtnis Dr. M. Valters, kurš tikko no Varšavas bija pārcelts uz Briseli. Jebkurā vietā un amatā M. Valters visupirms bija ideologs, politiķis un domātājs. Nekas nevarēja viņu atturēt no savu neatkarīgo spriedumu izteikšanas. 14. septembrī "Latvijas Kareivī" Dr. M. Valters brīdināja, ka t. s. absolūtā neitralitāte un atteikšanās no Tautu Savienības pakta pildīšanas novedīs pie "... Tautu Savienības sabrukuma ...". M. Valters uzstāja, ka "... seviski mazāko valstu drošība jāmeklē pirmā kārtā valstu kopdarbībā, ne norobežošanās"⁴⁷⁹. Zīmīgi, ka viņš rakstīja tieši "Latvijas Kareivī" - armijas aprindās nemiers ar V. Muntera ārpolitiku 1938. gadā bija ļoti ievērojams; šī gada rudenī arī pats K. Ulmanis saskārās ar armijas pārstāvju nepatiku pret V. Munteru, bet ārlietu ministrs baudīja pilnīgu viņa uzticību un labvēlību⁴⁸⁰.

1938. gada 19. septembrī Ženēvā, runājot debatēs par Ž. Avenola zinojumu, V. Munters centās ietērt Latvijas atteikšanos no 16. panta obligātas izpildīšanas solījumu saglabāt uzticību Tautu Savienības ideāliem. Viņš aicināja atturēties no destruktīvas Savienības kritikas un tās ideju kompromitēšanas - vārdos vai darbos. V. Munters mudināja stiprināt (*sic!*) Tautu Savienību, kuras sabrukums būtu "... draudīgs apstiprinājums .. civilizācijas krīzei ..."⁴⁸¹. Praktiski arī Latvija veicināja pretējo: V. Munters paziņoja par atteikšanos uzskatīt 16. panta lietošanu par obligātu. Arī te klāt nāca vārdos izteikta nožēla un cerība, ka vairāku valstu pieejai 16. pantam ir tikai "pārejas periods" ("*a period of transition*") raksturs. Tie bija tikai liekulīgi vārdi. Dr. M. Valters pamatoti atzīmēja, ka "... diskusija, kas norisinājās ap Tautu Savienību, rādīja Latviju tai pusē, kas īstenībā bija pret Tautu Savienību, lai gan tas tika dažādi vārdos slēpts". M. Valters rakstīja, ka V. Munters Ženēvā bija "... iesaukts par "otro Beku" vai arī par "mazo Beku" ..."⁴⁸². Attiecībā uz 1938. gada septembra Tautu Savienības sesiju precīzāk būtu teikt - "mazais Halifakss". V. Munters centās izpatikt visupirms Lielbritānijai: "Es esmu vienīgais ar cienijamo Lielbritānijai pārstāvi ..." Un atkal - pilnīgi bezvērtīga piebilde: V. Munters cerēja, ka agresija pret Tautu Savienības locekli arī turpmāk izraisīs citu locekļu bažas (*sic!*)⁴⁸³. Tas jau skanēja pat nenopietni. Arī Igaunija 1938. gada 19. septembrī deklarēja t. s. neitralitāti un atteikšanos no 16. panta obligātas lietošanas. Atšķirības no Latvijas bija tikai formālajā motivācijā - K. Selters savā runā vairāk uzsvēra pievienošanos Oslo valstu grupai, pēc tam - Lielbritānijai un Polijai, V. Munters - visupirms Lielbritānijai.⁴⁸⁴ 1938. gada 22. septembrī Latvijai un Igaunijai pievienojās Lietuva. Galvenais šajās deklarācijās bija faktiskā atteikšanās no Tautu Savienības pakta 16. panta paredzētajām saistībām par obligātu palīdzības sniegšanu citām Tautu Savienības locekļiem, kuras apdraudēja ārējie ienaidnieki. Lai arī Tautu Savienība pārdzīvoja neatgriezenisku norietu⁴⁸⁵, tomēr 16. pants bija Baltijas valstu neatkarības vienīgā starptautiskā garantija, uz ko tās varēja atsaukties ārvalsts uzbrukuma gadījumā. Padevušās Lielbritānijas, Vācijas, Skandināvijas un Polijas vēlmēm, Baltijas valstis labprātīgi un nevajadzīgi no tās atteicās, nebūdamas spējīgas savu deklarēto nei-

tralitāti aizstāvēt. Nepamatoti cerot, ka tās varēs izvairīties no iestāšanās Vācijas un PSRS vai Polijas konfliktā, tās ar savu nostāju tikai atvieglāja agresoru politiku.

Rīgā V. Munteru gaidīja nepatīkams pārsteigums, kuru atkal sagādāja M. Valters. 16. oktobrī "Latvijas Kareivis" publicēja jaunu viņa rakstu, kurā tika izvērtēti Tautu Savienības pilnsapulces rezultāti. Paši par sevi sūtņa publiski vērtējumi valsts ārpolitikai un starptautiskajam stāvoklim būtu neparasti pat demokrātiskā sabiedrībā - sūtnis ir tikai Ārlietu ministrijas subordinēts darbinieks, kura pienākumi nepieļauj publisku savas valsts ārpolitikas kritiku. Bet Dr. M. Valters visupirms bija ideologs un drosmīgs cilvēks. K. Ulmaņa režīmā publiska valsts ārpolitikas kritika, lai arī ietērpta pietiekami korektā un slēptā formā, bija kas nedzirdēts un liecināja par M. Valtera raksturu un valstisko stāju. M. Valtera rakstā bija divas galvenās atziņas. **Pirmā.** Katra vērsšanās pret Tautu Savienību veicina kara tieksmju pieaugumu un aizstāvības spēju mazināšanu. 16. panta pārvēršana fakultatīvā nevar dot vairāk drošības. Skaidrs, ka šī atziņa tieši bija vēsta pret V. Munteru. **Otrā.** Neiespējams izvairīties no "... savstarpējās palīdzības politiskām sistēmām .. varētu uzskatīt par nevēlamu katru tālāku vārdu, kas nestiprinātu visu kopējo saimi, pašu tautu sadarbības principu Tautu Savienībā ..."⁴⁸⁶. Pēc šī M. Valtera raksta viņa attiecības ar V. Munteru faktiski ieguva naidīgu raksturu.

Jau 1938. gada vidū Vācija bija pārliecināta, ka spēs izmantot Igauniju, lai caur to spiestu uz Latviju Vācijai izdevīgajā neitralitātes jautājumā. 1938. gada 29. oktobrī V. fon Grundhers izteica pateicību Igaunijas sūtnim K. Toferam par igauņu panākumiem, veicinot Latviju un Lietuvu atteikties no 16. panta saistībām un proklamēt stingru neitralitāti. Tas bija Vācijas toreizējās interesēs⁴⁸⁷. **Pirmais** plašākais neitralitātes skaidrojums bija V. Muntera raksts ar nosaukumu "Starptautiskais stāvoklis" "Sējējā" 1938. gada novembrī. Svarīgākais secinājums bija šāds: Latvijas neatkarība "... nav noenkurota Versaļas miera līgumā, bet brīvi slēgtos miera līgumos ar PSRS un Vāciju". Šis secinājums ietvēra sevi lielu daudzšķautņainību. Faktiski tas atzina, ka Versaļas līguma bojā eja var it kā neskart Latviju. Formāli šāds viedoklis varēja pastāvēt, bet to nevar nosaukt par tālredzīgu. Latvijas drošības neesošo garantu saredzot tikai līgumos ar PSRS un Vāciju, liekas, valsts ārpolitikas jau tā nelielās manevra iespējas tika vēl vairāk sašaurinātas. Līgumi ar PSRS un Vāciju praksē Latvijas neatkarību "nenoenkuroja", bet tikai to vārdiski apliecināja. Šāds priekšstats par Latvijas drošību atstāja tikai šauru telpu lavierēšanai starp Maskavu un Berlīni līdz tam brīdim, kamēr PSRS un Vācija būtu vienojušās. Kā redzēsīm tālāk, aplūkojot Dr. M. Valtera polemiku ar V. Munteru,⁴⁸⁸ šāda orientēšanās uz līgumiem ar Vāciju un PSRS neizbēgami radīja arī zināmas politiskas un ideoloģiskas konsekvences, kuras padziļināja K. Ulmaņa režīma attīstības iekšējā loģika.

V. Munters "Sējējā" sludināja, ka neitrālā līnija iegūst "... arvien precīzāku raksturu ...". Šī "precizitāte" nebija īpaši samana. V. Muntera izpratnē tā nozīmēja: - 1) jāmazina cerības uz Tautu Savienību; 2) vairāk jādomā par Latvijas neitralitātes militāru nostiprināšanu. Tā bija pareiza doma, bet praksē tika darīts maz; 3) jāstiprina vadonības režīms Latvijā. Šeit izpaudās nepiedodama tukšvārdība un režīma egoisma iztēlošana par valsts neatkarības garantu. V. Muntera secinājums, ka "... partiju sistēma nav vairs spējīga .. atrisināt tos jautājumus, ar kuriem mums šodien ik brīdī jāsaprotas", bija antidemokrātiskās ideoloģijas recidīvs, kurš, lūkojo-

ties nākotnē, bija pretējs pasaules attīstībai: tieši demokrātiskās valstis pārdzīvoja Otro pasaules karu. Apsūdzot demokrātiju valstu vājināšanā, V. Munterš pieprasīja stiprināt **vienprātību**, t. i., vadonību Latvijā. Nekādu ieguldījumu Latvijas neitralitātes stiprināšanā šie rīkojumi nevarēja dot un droši vien bija arī domāti tikai tam, lai ārējos apstākļus izmantotu K. Ulmaņa režīma stiprināšanai. Ļoti nozīmīgs bija V. Munterš secinājums: "Mūsu acu priekšā top jauna Eiropa. Mēs neatrodamiem vairs tai Eiropā, kurā 1918. gada 18. novembrī proklamēja Latvijas valsti. Arī šī Latvija ir pavisam citādāka, nekā tā bija toreiz. Mēs esam gājuši līdz laikmetam i kultūrā, i saimniecībā, i valsts organizācijā un beidzot arī sociālās sistēmas uztverē. Mums arī ārpolitiski jāiekļaujas jaunā Eiropā..."⁴⁸⁹ Pie šī V. Munterš nozīmīgā secinājuma vēl pakavēsimies, vērtējot Dr. M. Valtera rakstīto. Taču jau tagad jāatzīmē, ka tas bija skaidrs Latvijas attīstības tendenču raksturojums: Latvija vairs nebija 1918. gada **demokrātiskā** valsts un vēlējās iekļauties nevis demokrātiskajā pasaulē, bet jaunajā Eiropā, kurai 15. maijs esot gājis līdzī, t. i., autoritārai, totalitārai, pretdemokrātiskai Eiropai. Te - ļoti svarīgs jautājums par 15. maija režīma ideoloģisko simpātiju lomu ārpolitikas īstenošanā. V. Munterš raksts "Sējēja" tika pozitīvi novērtēts Berlīnē. 1. decembrī, sarunā ar E. Krieviņu, V. Grundhers atzina, ka Latvijas ārpolitika "... ejot pilnīgi konformi ar vācu ārpolitiku..."⁴⁹⁰. Šādā secinājumā gan bija pārspīlējums, bet tas bija precīzs attiecībā uz Latvijas neitralitātes kursu.

1938. gada 21. decembrī Latvija pasludināja absolūtu neitralitāti. (Jāatzīmē, ka Latvijas valdība izprata pasludinātās neitralitātes **mērķus** - lai "... izsargātu no ieraušanas starptautiskos sarežģījumos un konfliktos..."⁴⁹¹ Galvenais mērķis bija nepieļaut Latvijas ieraušānu karā. Šī mērķa īstenošana varēja nesakrist ar neitralitāti, tomēr valdība neitralitātes jēdzienu tulkoja ļoti plaši, pat pēc 1939. gada 5. oktobra uzspiestā līguma uzskatot Latviju par neitrālu valsti. Neitralitātes izplūdušais formulējums nosedza visus valdības soļus, kurus tā veica.) Igaunija to bija veikusi jau 3. decembrī, bet, kā atzīmēja K. Arjakass, faktiski valsts tuvinājās Vācijai. To asi kritizēja opozicionārais demokrātiskais bloks, kura pārstāvis J. Teišons uzskatīja, ka vajag saglabāt proanglisko orientāciju; valdības nostāja padziļināja plaisu ar sabiedrību, jo, kā 1936. gada 4. decembrī rakstīja E. Krieviņš "... igauņu tautai sirdis nebūt nepukst priekš Vācijas..."⁴⁹² Latvijā legāla opozīcija netika pieļauta, taču nelegāli K. Ulmaņa ārpolitiskais kurss tika asi kritizēts. Mums trūkst pilnīgi objektīvu liecību par pilsoniskās opozīcijas nostāju, taču arī Latvijā bija samērā populāras noskaņas, līdzīgas tām, kuras izplatījās Igaunijā. Īpaši asu valdības ārpolitikas kritiku izvērsa nelegālā LKP. Komunisti 1938. gada jūlijā laida klajā savu pazīstamo uzsaukumu "Neatdosim Latviju Hitleram", kurā sludināja: Latvijas valdība "... cenšas jums iegalvot, ka nekādas kara briesmas mūsu zemi neapdraudot, ka Ulmaņa "tautas valdība" nepieslienoties nevienam blokam un piekopjot neitralitātes politiku, kas nodrošinot mieru Latvijai un arī pārējām Baltijas valstīm. Tie ir meli... Ulmaņa valdība arī vairs nerunā par uzticību Tautu Savienībai, bet gan skaji jūsmo par "reālpolitiku", t. i., kapitulēšanu Berlīnes un Romas apspiedēju priekšā..."^{492a} Nav pamata ignorēt komunistu aktivitātes: šis uzsaukums tika izplatīts samērā plaši (maksimālais laikam tika sasniegts 1938. gadā, no 17. līdz 22. septembrim, kad Rīgā politiskā policija atrada 139 uzsaukumus), strādnieku aprindās tas bija diezgan populārs. Tomēr kopumā komunistu ietekme nebija nozīmīga. Taču 1939. gada martā

politiskā policija secināja: "Strādnieku aprindās tiek arī minēts, ka Latvijas valdība par daudz pakļaujoties Hitlera iespaidam, kas vedot uz domām, ka valdībai esot kopīga politika ar Vāciju..."⁴⁹³ Tā ir liecība par to, ka oficiālais skaidrojums par Latvijas neitralitāti neradīja ievērojamā iedzīvotāju daļā uzticību. Uzskati par kopējo - "politiku ar Vāciju" bija pārspīlēti, tomēr atspoguļoja ne tikai plašo naidu pret Vāciju, vēl joprojām palikušās simpātijas Tautu Savienībai, diezgan bieži sastopamu labvēlīgu nostāju pret PSRS. Te atspoguļojās arī apziņa par neitralitātes kursu kā izdevīgu Vācijai (masu apziņā tas ieguva ar Hitleru "kopīgas politikas" veidolu).

1939. gada 8. februārī V. Munterš kā sabiedrisko lietu ministra vietnieks runāja Rīgā aizsargu sanāksmē. Apskatot jautājumu par to, kas jādara, lai neitralitāte "... pārvērstos darbā", V. Munterš pasludināja: 1) nedrīkst pieslēties nevienam valstu blokam; 2) pašiem jālemj, vai un kādā veidā jāsteno Tautu Savienības lēmumi par sankcijām; 3) jābūt gataviem neitralitāti aizstāvēt. Sīkāk izklāstot valdības priekšstatus par neitralitātes uzturēšanu, V. Munterš visvairāk uzsvēra nepieciešamību **morāli** gatavoties būt neitrāliem: a) atturēties no simpātiju un antipātiju uzplūdiem pret ārvalstīm; b) uzstāties pret parādībām, kuras ārdot Latvijas sabiedrības vienību. Tas stiprināšot neitralitāti (!). Faktiski te par neitralitātes saglabāšanas garantu tika uzdots lojalitāte vadonības režīmam, opozīcijas apkarošana. Neitralitātes nodrošināšanai tas neko nevarēja dot, V. Munterš norādījumi sekot vadoņa norādījumiem tikai liecināja par tieksmi atturēt iedzīvotājus no katras patstāvīgas domas un starptautisko situāciju izmānot vadonības interesēm. Tikai pēc šīs "morālās gatavošanas" (kas pati par sevi ir pilnīgi nepieciešama jebkurā, bet it īpaši - mazā un militāri vājā valstī; cita lieta - šīs "morāles" saturs) sekoja V. Munterš atziņa par nepieciešamību uzlabot armijas apbruņojumu. Šajā jomā veikums bija nepilnīgs. Minētie diezgan prāpandistiskie saukļi, aicinājumi sekot K. Ulmaņa rīkojumiem, kā sludināja V. Munterš, "... padarīs mūs neuzvaramus..."⁴⁹⁴. Klausoties ministru, varēja rasties priekšstats, ka Latvija dzīvo kādā iluzorā pasaulē⁴⁹⁵. V. Munterš runa, kā uzskatīja E. Andersons, tomēr bija speciāli organizēta, un viens no tās svarīgākajiem mērķiem bija pasludināt, ka Latvijas nevēlēšanās pieslēties nevienam blokam un ieturēt neitralitāti - tas esot bijis saistīts ar Igaunijas aktīvu tuvināšanos Vācijai un Latvijas vēlēšanos dot ziņu, ka tā 1939. gada sākumā neieturēs pret Vāciju neko vairāk kā neitralitāti⁴⁹⁶. Tomēr, pārļausot V. Munterš runu Rīgā Vidzemes aizsargu sanāksmē, var šaubīties, vai 700 tās dalībnieku varēja ko saprast par Latvijas "reālistiskāku un neitrālāku" nostāju pret Vāciju. Domājams, ka šo secinājumu par V. Munterš runas slēptāko ievirzi E. Andersons ir pārņēmis no Lielbritānijas Ārlietu ministrijas izvērtējumiem, kuri, kā liekas, nebija balstīti tikai uz šo V. Munterš uzstāšanos.

Spiežot pēc dažiem Latvijas Ārlietu ministrijas materiāliem, 1939. gada sākumā ir meklēta kāda iespēja piesaistīt pasludināto neitralitāti jau iepriekš noslēgtajiem līgumiem. Ārlietu ministrija pievērsa uzmanību visu triju Baltijas valstu miera līgumiem ar Krieviju 1920. gadā. Igaunijas - Krievijas 1920. gada 2. februāra līguma 5. pants un šis pats pants Lietuvas - Krievijas 1920. gada 12. jūlija mierā paredzēja, ka Krievija ievēros Igaunijas (Lietuvas) patstāvīgo neitralitāti un piedalīsies tās garantijās, ja šī neitralitāte tiks starptautiski atzīta.⁴⁹⁷ Igaunijas un Lietuvas proklamētās neitralitātes nebija patstāvīgas neitralitātes stāvoklis, un tās nebija starptautiski atzī-

tas. Latvijas un Krievijas 1920. gada 11. augusta miera līgumā nebija pat tik nekonkrēta panta. Latvijas Ārlietu ministrija 1939. gada sākumā secināja, ka 1920. gada miera līgums nesatur t. s. neitralitātes klauzulu⁴⁹⁸ (strīdīgi ir tas, vai Igaunijas, Lietuvas līgumu 5. pantu var uzskatīt par neitralitātes klauzulu vārda istā nozīmē) un pasludināto neitralitāti nevar piesaistīt 1920. gada 11. augusta līgumam. Acīmredzot Ārlietu ministrija saprata, cik deklaratīva un nepamatota ir Latvijas pasludinātā neitralitāte.

Nākamais notikums, kurā Latvija proklamēja neitralitāti, bija **Klaipēdas okupācija**. Latvijas prese sniedza ļoti ierobežotu informāciju par Klaipēdas krīzes attīstību. Acīmredzot tas bija saistīts ar iekšpolitiskiem notikumiem: aizsargu organizācijas 20. gadadienu, kurai tika veltīta visa uzmanība. 18. martā, atklājot izstādi "Darbs un atpūta", K. Ulmanis teica: "Tikai šini zemē, tikai mūsu pašu valstī Latvijā, vienībā un uzticībā celtajā Latvijā, patstāvīgā un neatkarīgā, ir mūsu dzīve, droša pašu dzīve, tagad un visā nākotnē. Tikai māpi - pa kreisi vai pa labi no tā."⁴⁹⁹ Tās bija skaistas frāzes, ne vairāk, kuros tika pasludinātas par Latvijas ārpolitikas koncepciju, citētas un uzdotas par gudrības atklāsmi. Režima iekšējai loģikai atbilstošajā propagandā un nepieciešamajā pašiedvesmā Alfrēds Bērziņš aizsargu svinībās 20. martā sludināja: "Brīviem dzīvot, brīviem mirt."⁵⁰⁰ Acīmredzot ar saukļiem vien nav gribējis apmierināties kara ministrs ģenerālis J. Balodis. Saskaņā ar ASV sūtņa Dž. Vailija informāciju J. Balodis pieprasījis tūlītēju Latvijas armijas mobilizāciju un latviešu karaspēka koncentrāciju gar Lietuvas robežu, bet tam pretojies V. Munters. Ārlietu ministrs esot saņēmis U. fon Koces apliecinājumu, ka Latvijai no Vācijas nekādas briesmas nedraud.⁵⁰¹ Izmantojot par avotu ASV 1943. gadā izdoto G. Meiksina⁵⁰² grāmatu "*The Baltic Riddle*", E. Andersons secināja, ka, ignorējot J. Baloža ierosinājumus, Latvijas valdība šajās kritiskajās dienās nosūtīja uz Somiju oficiālā vizītē armijas komandieri K. Berķi, štāba priekšnieku M. Hartmani un pulkvedi J. Puksi, tā paralizējot armijas vadību⁵⁰³. Šis G. Meiksina novērojums bija precīzs un kopumā atbilda patiesībai⁵⁰⁴. Domājams, ka K. Berķa un M. Hartmaņa brauciens (20.-25. martā) bija domāts arī, lai dotu zīmi Vācijai: Latvija neuzskata sevi par apdraudētu. (Tiesa gan, viņi Somijā pasūtīja arī lielāku skaitu labas kvalitātes minmetēju. Nekāda militāra alianse ar Somiju, protams, nevarēja izveidoties un reālas nozīmes šai vizītei nebija.)⁵⁰⁵ Zīmīgi, ka 23. martā "Brīvā Zeme" ievietoja vācu "*Deutsche Allgemeine Zeitung*" labvēlīgo spriedumu par K. Berķa vizīti, kura liecinot par Latvijas valdības mierīgo noskaņojumu. Acīmredzot K. Berķa brauciens bija V. Muntera līnijas apliecinājums - pretstatā J. Baloža nostājam. 21. martā Latvijas valdība pasludināja **neitralitāti** Klaipēdas jautājumā (Igaunija tāpat) - Lietuva bija palikusi pilnīgi viena, pat bez oficiālajiem sabiedrotajiem. Naktī uz 23. martu Lietuva bija spiesta parakstīt Klaipēdas līgumu. Tā **ceturtais** pants noteica abpusēju atturēšanos no varas lietošanas un prasīja neatbalstīt spēka lietojumu no trešās valsts puses pret vienu no līgumslēdzējam⁵⁰⁶. Faktiski tas bija neitralitātes līgums. Tā komentāri Latvijā bija optimistiski. "Brīvā Zeme" 24. martā, izceļot līguma 4. pantu, secināja: līgums "... ievērojami stiprinājis arī pārējo Baltijas Antantes valstu stāvokli". Šādam secinājumam reāla pamata nebija: Vācijas parakstīto līgumu vērtību tikko, 15. martā, bija rādījis Čehoslovākijas liktenis; Baltijas Antante pastāvēja tikai uz papīra, to nule pierādīja arī Igaunijas un Latvijas nostāja Klaipēdas krīzes dienās.⁵⁰⁷ Referējot 2. aprīlī Darba kameras sēdē, V. Munters gan atzina, ka Klaipē-

das jautājums ir smags Lietuvai, taču arī izcēla līguma 4. panta nozīmi Latvijai kā tās drošību stiprinošu elementu, bet, runājot par Lietuvu, secināja: "... pielaižams, ka jaunradītais stāvoklis ietekmēs labvēlīgi Lietuvas stāvokļa stabilitāti un nacionālo spēku koncentrāciju..."⁵⁰⁸ Lietuvas ārpolitisko stāvokli līgums nevarēja stabilizēt, iekšpolitikā diktators A. Smetona gan bija spiests piekrist 28. marta koalīcijas kabineta ģenerāļa J. Čerņus vadībā izveidei, kurā pieauga armijas loma (valdībā bija četri ģenerāļi) un kurš visumā bija spiests būt labvēlīgs Vācijai. J. Čerņus kabinets nomainīja A. Smetonas un viņa sievas uzticības vīra V. Mirona ļoti nepopulāro (bet opozīcijā - pat ienīsto) valdību, par kuru Latvijas sūtnis L. Sēja 1938. gada 14. decembrī bija rakstījis, ka tā "... balstās gandrīz vienīgi un atklāti uz bruņotu spēku, t. i., uz policiju un armiju...". 1939. gada 29. marta ziņojumā L. Sēja secināja, ka atbrīvošanās no A. Mirona ir liels ieguvums, "... izbeigusies tautinīnku partijas valdīšana, izbeigusies (vismaz jācer) dāmu iejaukšanās valsts lietās...". (A. Smetonas režīma trūdēšanu īpaši uzskatāmi rādīja viņa sievas Sofijas un viņas māsas Jadvīgas - Smetonas drauga Juozas Tūbeļa sievas - pastāvīgā iejaukšanās politikā. No 1929. gada līdz 1938. gada beigām Lietuvā valdīja A. Smetonas - J. Tūbeļa tandēms.) Jauno J. Čerņus kabinetu bija faktiski radījis un aiz viņa stāvēja armijas komandieris S. Raščiķis. L. Sēja 3. maijā ziņoja, ka J. Čerņus valdībai gan nav sīkākās ārpolitikas programmas, bet tā tomēr Latvijai būs izdevīgāks nekā Mirona kabinets⁵⁰⁹.

Baltijas valstu ārlietu ministri pat neapsprieda jauno stāvokli, neveica nekādas konsultācijas par iespējamo tālāko notikumu gaitu. Latvija un Igaunija bija priedīgas, ka notikušais viņas neskar. Latvijas nostāja bija pat pārāk nekorekta. V. Munters acīmredzot jau norakstīja Lietuvu galīgi Vācijai. Klaipēdas krīzes dienās Londonā Latvijas sūtniecības lauksaimniecības atašējs E. Zolmanis sāka interesēties Lietuvas sūtniecībā, vai Lietuva, gadījumā ja to okupēs Vācija, nenodos Latvijai savas bekonu eksporta (uz Angliju) kvotas, "mēs tomēr esam savi ļaudis". Tik liels prakticismis Lietuvas dramatiskajās dienās radīja diplomātisku incidentu: Lietuvas sūtnis Rīgā J. Savickis iesniedza savas valdības protestu Latvijas Ārlietu ministrijai⁵¹⁰. Klaipēdas zaudējums Latvijas valdībā tika uzņemts pat ar apslēptu gandarījumu: Klaipēda bija apsteigusi Liepāju eksporta operāciju jomā, caur Klaipēdu bija gājuši 70 procenti no Lietuvas ārējās tirdzniecības⁵¹¹. Nu lietuvieši bija spiesti plašāk izmantot Liepāju.

Klaipēdas aneksija veicināja pretvācu noskaņojuma pieaugumu Latvijā, kas samērā bieži saturēja sevi arī negatīvu nostāju pret K. Ulmaņa valdību. Politiskās policijas Liepājas nodaļas priekšnieks N. Roznieks 18. aprīlī ziņoja J. Fridrihsonam, ka iedzīvotājos sastopama neapmierinātība ar K. Berķa vizīti Somijā Klaipēdas krīzes laikā, bet a/s "Tosmāre" strādnieki izteikušies: "... nav labi, ka tajā laikā, kad vācietis tikko neuzbrūk mums virsū, mūsu zemūdenes, abas reizē, atrodoties izārdītas Tosmāres dokos"⁵¹². Politiskā policija, apkopojot iedzīvotāju noskaņojuma 1939. gada martā izvērtējumus, secināja, ka "... latviešu aprindās sakarā ar Vācijas ekspansiju izpaužas samērā krass pretvācu noskaņojums...", tas īpaši raksturīgs strādniekiem un zemniekiem. Vācijas agresija veicināja satraukuma pieaugumu ebreju minoritātē, kurā pastiprinājās simpātijas PSRS (Latvijas pakļaušanu PSRS "... uzskata par mazāko ļaunumu nekā pakļaušanos Vācijai..."). Savukārt Vācijai labvēlīgs noskaņojums atzīmēts "... daļā no bagātākās latviešu inteliģences...", kura "... neuzskatīja varbūtēju Latvijas pakļaušanu Vācijai par sevišķu ļaunumu..."⁵¹³. Klaipēdas

krīze, Čehoslovākijas neatkarības pilnīga iznīcināšana pastiprināja Latvijas iedzīvotāju bažas par valsts likteni, bet valdības reakcija zīmīgi atspoguļojās Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktora J. Anšmita 22. marta rīkojumā, kurš uzdeva ministrijas ierēdņiem apkarot baumas un aizliedza viņiem "... zīlējumus par mūsu valsts nākotni, zīmējoties uz iedomātām briesmām no kādām citām valstīm, sevišķi mazdūšīgiem slēdzieniem, ka mūsu valstij nebūs nekādas izejas utt. Tādi zīmējumi un slēdzieni ir bīstami un var radīt tautā nevēlamu psiholoģisku noskaņojumu ...". 31. marta rīkojumā J. Anšmits norādīja, ka Latvijā var būt tikai viena atbilde uz krīzi Eiropā: "... vienība un tā ir reizē Latvijas nākotnes un miera drošākā garantija"⁵¹⁴. "Vienība" te, protams, tika saprasta K. Ulmaņa režīma garā, bet vietā E. Dunsdorfa precīzais secinājums, ka 15. maijs "... ir sašķēlis tautu vairāk nekā jebkurš cits politiskais notikums Latvijas līdzšinējā isā neatkarības laikmeta vēsturē"⁵¹⁵. Tā nebija nejaušība, ka tieši 1939. gada 28. martā, drīz pēc Klaipēdas krīzes, K. Ulmanis saņēma sava bijušā līdzgaitnieka t. s. 17 viru blokā (jeb t. s. Demokrātiskais bloks) un Tautas padomē pazīstamā sabiedriskā darbinieka Miķeļa Bruža vēstuli. Aicinot K. Ulmani "... radīt ar tautas līdznoteikšanu likumīgu valsts Konstitūciju ...", M. Bružis sniedza vienu no precīzākajiem režīma briesošās krīzes novērtējumiem. Atzīmējot, ka "... krīze ir toties draudošāka, jo ievērojam aktuālo Eiropas politisko situāciju ...", viņš norādīja uz iekšpolitiskiem "nemiera digļiem": "... tekošā momentā tādi briest minoritāšu jautājumā, smagās nodokļu nastas, resp., nodokļu departamenta terorā, valsts kapitālismā ar pārkreditētām ražotāju a/s, valsts celtniecībā konjunktūras periodā ...". M. Bružis pamatoti secināja, ka režīma piekritēji "... jūtas nedroši savās pozīcijās, jo neveiksmes gadījumos, kas pie jaunu ideju realizācijas ir neizbēgami, tie tiek atvietoti ar jauniem elementiem ...". Izslavētās "vienības" vietā M. Bružis redzēja, ka "... trūkst pārliecinātu un sirsnīgu jaunā režīma piekritēju un Vadonis atrodas izolētā stāvoklī"⁵¹⁶ (pasvītrotis M. Bružis). Tā bija atklāta un patiesa valoda, kuru režīms nevēlējās uz klausīt. T. s. vienība ap Vadoni, kas tika cildināta, neko nevarēja dot Latvijas drošībai. Zināmas panikas iezīmes nav bijušas svešas pat režīma izredzētājās aprindās, kas nav paticis pretvāciski noskaņotajam ģenerālim J. Balodim. 1939. gada 18. aprīlī Kurzemes divīzijas komandiera v. i. pulkvedis Ž. Jomerts (ģenerālis O. Dankers tobrīd bija Vācijā, piedalījās Ā. Hitlera 50 gadu jubilejas svinībās) Liepājas pilsētas valdes telpās sasauca apspriedi, kurā piedalījās armijas un aizsargu vadība, pilsētas galva. Ž. Jomerts informēja, ka viņu bija izsaucis pie sevis uz Rīgu ģenerālis J. Balodis un izteicies par panisko noskaņojumu Liepājā, no kurienes pat daži augstākie aizsargu virsnieki esot zvanijuši viņam un satraukti vaicājuši, kas būs. J. Balodis bijis neapmierināts ar noskaņojumu Liepājā un paziņojis, ka Latvija noteikti cinīsies pret jebkuru iebrukēju. Domājams, ka šis J. Baloža solis - Ž. Jomerta uzaicinājums uz Rīgu O. Dankera prombūtnē - liecināja par augošo rīvēšanos starp kara ministru un Kurzemes divīzijas komandieri, par kura provāciskajām simpātijām sāka runāt sabiedrībā⁵¹⁷. Tā bija arī kārtējā liecība par J. Baloža pretvācisko stāju.

Klaipēdas krīzes laikā Latvijas valdība spēra soli, kuru nevar saskaņot ar pasludināto neitralitāti. 21. martā Ministru kabinets pieņēma zināšanai Vācijas valdības paziņojumu par 15. martā piespiesto nolīgumu starp Vāciju un Čehoslovākiju, kas likvidēja tās neatkarību, un 16. marta dekrētu par Bohēmijas-Morāvijas protektorāta

izveidi. Taču kabinets neapmierinājās tikai ar to vien, ka "... pieņēma zināšanai ...", bet slēdza Čehoslovākijas sūtniecību Rīgā. Tas nozīmēja Čehoslovākijas neatkarības iznīcināšanas atzišanu un nebija savienojams ar patiesu neitralitāti. Šis solis bija labvēlīgs Vācijai⁵¹⁸.

Tieši Klaipēdas krīzes laikā un Čehoslovākijas bojā ejas dienās aktīvākas savā aģitācijā kļuva LKP un LSSZP, izvērsot K. Ulmaņa valdības kritiku⁵¹⁹. Pretvāciskā noskaņojuma pieaugumu demonstrēja divu ļoti dažādu (politiskajā pārliecībā, mentalitātē u. tml.) cilvēku nostāja. **Pirmā** - kreisā politiskā trimdnieka B. Kalniņa vēstule vecākiem no Helsinkiem 1939. gada martā, pēc Klaipēdas aneksijas: "Tā tad vācieši tagad ir vairs tikai 30 km no Kurzemes robežas! Velni, nāk arvien tuvāk. Leišu diktatūra kapitulēja bez vajadzības; ja Lietuva tagad būtu griezusies pie demokrātiskām lielvalstīm, PSRS un Polijas, tā varēja cerēt uz pabalstu un prūšu cūkas būtu aprāvušas."⁵²⁰ Priekšstats par demokrātisko lielvalstu nostāju ir nepamatoti labvēlīgs tām, neizprotot Anglijas un Francijas egoismu un nevēlēšanos sniegt Lietuvai ne vismazāko palīdzību. Tomēr ir radušās cerības sakarā ar Anglijas garantiju politiku, "... nu Anglija sola visiem savas drošības garantijas ..."⁵²¹. (Nebūt ne visiem, ne Baltijai - A: S)

LKP un LSSZP varēja cerēt uz kādu atbalsi Latvijas iedzīvotāju pretvāciskajā noskaņojumā. Jau 1938. gada novembrī, izsekojot vietējos nacistiski noskaņotos vācbaltiešus un valstsvāciešus, politiskā policija atzīmēja Ervīna Koha teikto: "... latvieši, pat tādas aprindas, no kurām to nevarētu gaidīt, gandrīz 100% izteikušies, ka konflikta gadījumā labāki iešot kopā ar Krieviju nekā Vāciju."⁵²²

Otrā liecība - konservatīvā J. Seska vēstule Latvijas sūtniecībai Kauņā 1939. gada 31. janvārī, vēl pirms Klaipēdas aneksijas, bet kad konsuls uzskatīja, ka tā jau ir nenovēršama. "Imperālistiskās Vācijas robežas par 125 km pievirzījušas Latvijai tuvāk ..." ar apvaldītu satraukumu rakstīja J. Seskis, kurš savos ziņojumos atklāti demonstrēja pretvācisku stāju un naidu pret nacionālsociālismu⁵²³.

To, ka kreiso pretvāciskajai aģitācijai ir bijuši arī kādi panākumi, tāpat liecina V. Muntera 1939. gada 26. aprīļa apkārtraksts, kas tika piesūtīts visiem Latvijās diplomātiskajiem pārstāvjiem. "Arī pagrīdes aģitācija laiku pa laikam uzdzirkst; tā ir diezgan primitīva, jo pietiek uzburt Hitlera nākšanas bubuli, pasaku par atjaunotām prasībām dēļ agrārlīdzības vai pat dēļ muižu restitūcijas (!), lai atrastu tumšos ļaudis dzirdīgas ausis," rakstīja ministrs. Jāatzīmē, ka patiesībā "dzirdīgas ausis" tika atrastas ne tikai "tumšos ļaudis", te V. Muntera nicīgais apzīmējums nebija vietā. Ministrs uzskatīja, ka "... laimīgā kārtā cilvēki jau tiktāl notrulināti, ka šādas baumas vairs neatstāj vajadzīgo iespaidu un vispārīgais darba un dzīves temps nekad nav ticis traucēts. Nav bijusi vērojama nedz noguldījumu atprasīšana, nedz pārtikas krājumu palielināšana, kas vēl septembrī notika diezgan jūtamās apmēros"⁵²⁴. Šis relatīvais miers salīdzinājumā ar Minhenes krīzes laiku pilnībā neatspoguļoja plašu masu apziņā notiekošo. Iedzīvotājos auga šaubas, pesimisms un drūmas priekšnojautas par Latvijas valsts likteni. Tās nespēja kliedot uzmacīgā režīma propaganda. Sociāldemokrāts Dr. F. Mendērs uzskatīja, ka V. Muntera 2. aprīļa runa Darba kamerā bija domāta arī tam, lai mēģinātu izkliedēt strādnieku vidē augošās bažas par Latvijas ārpolitisko stāvokli⁵²⁵. Sabiedrībā uzplaukusi baumu kultūra īpaši ērcināja Alfrēdu Bērziņu, kurš visvairāk bija centies uniformēt gan presi, gan iedzīvotāju

domāšanu. 13. aprīlī Latvijas Rakstu un mākslas kameras pilnsapulcē viņš ar niknumu uzbruka Rīgas kafejnīcām, kuras “.. ir vēl sliktāku un vēl indīgāku īpašību pilnas - tās ir tenkas, kuras pie kafejnīcu galdiņiem rodas, kuras no turienes iet plašumā ..”⁵²⁶. Faktiski te bija draudi - nepalaid muti! Taču, kā pamatoti secināja Dr. F. Menders, baumas “.. nu reiz ir tas veids, kādā diktatoriskos režīmos atspoguļojas tautas noskaņojums un viņas domu dažādība.”⁵²⁷ Arī krievu kara atāseja pulkveža K. Vasiļjeva 1939. gada 7. maija ziņojumā atzīmēts, ka pretstatā valdības oficiālajam optimismam valstī aug baumu lavīna, bet pati valdība ir uztraukumā un neziņā.⁵²⁸

Nākamais notikums, kurš esot apliecinājis Latvijas “.. skaidro politisko līniju” un uzticību neitralitātei (saskaņā ar AM ģenerāļsekretāra M. Nukšas 1939. gada 15. septembra pārskata secinājumu), ir bijusi nostāja pret M. Ļitvinova 1939. gada 28. marta notu, kura tika iesniegta F. Kociņam un A. Reijam un kurā tika izteikta PSRS “ieinteresētība Latvijas Republikas politiskās un ekonomiskās neatkarības saglabāšanā ..” un gatavība nepalikt “.. vienkārša skatītāja lomā, ja tiks izdarīti mēģinājumi atklāti vai slēptā veidā iznīcināt (Latvijas) patstāvību un neatkarību ..”. Būtībā tas bija ļoti nopietns brīdinājums Latvijai un Igaunijai, kurām PSRS pieprasīja: 1) nepieļaut kādai trešai valstij iegūt Latvijā īpašas tiesības un privilēģijas mūsu valsts teritorijā un ostās (tās bija īpaši akcentētas); 2) nepieļaut trešās valsts politisku, ekonomisku vai cita veida kundzību Latvijā. Šādas PSRS prasības, lai arī izteiktas visai ultimātīvi, bija kopumā saprotamas. Taču blakus tām un var teikt - visupirms - tika deklarēts kas visai grūti precizējams: PSRS gatavība nepieļaut “.. хотя бы умаление или ограничении независимости и самостоятельности Латвийской Республики”⁵²⁹. Šis vārds умаление (burtiski - mazināšana) bija diezgan zīmīgs un atspoguļoja PSRS tendenci (kura kļuvis īpaši saredzama 1939. gada vasaras sarunās ar Angliju un Franciju) formulēt padomju interešu apdraudējumu tik plašos, izplūdušos izteicienos, kuri dotu iespēju Padomju Savienībai pret Baltijas valstīm lietot militāri politiskus soļus jebkad, kad krievi to uzskatītu par sev vajadzīgu. “Умаление” bija tik stiepjamais jēdziens, ka tas 1939. gada situācijā varētu krieviem ļoti noderēt. Šis 28. marta PSRS paziņojums bija pieteikums uz krievu tuvo “netiešās agresijas” formulējumu un tā konsekvencēm. PSRS paziņojumā ne ar vārdu nebija minēts, kas ir tā trešā valsts, kura varētu apdraudēt Latviju un līdz ar to arī Krieviju. V. Sīpols rakstīja, ka PSRS paziņojums liecinātu par gatavību pretoties “Vācijas kundzības nodibināšanai Baltijā”⁵³⁰. Burtiski tas tā netika teikts 28. marta paziņojumā, bet faktiski gan PSRS brīdināja Baltijas valstis netuvināties Vācijai, “.. nota atgādināja brīdinājumu par kara pieteikšanu .. (Igaunijai, Latvijai), ja tās padomju vēlmes brīvprātīgi vai spiesti neievērotu”⁵³¹. Gan Igaunija, gan Latvija šo PSRS pretenziju uz protekcionismu 7. aprīlī noraidīja; M. Nukšas 1939. gada 15. septembra pārskats liecina, ka abas valstis savas atbildes M. Ļitvinovam ir saskaņojušas⁵³². Latvijas noraidošā atbilde krieviem nav patikusī. 1939. gada 14. septembrī PSRS sūtīs Latvijā I. Zotovu, rakstot par padomju ieinteresētību Baltijā, atcerējās M. Ļitvinova notu. Tajā esot bijusi “draudzīgā garā” izteikta šī ieinteresētība. Latvijas valdība to noraidījusi un atbildējusi ar pastiprinātu “orientāciju Vācijas virzienā ..”⁵³³. Šajā I. Zotova vēstulē var saskatīt divus būtiskus momentus M. Ļitvinova notas sakarā: 1) PSRS “draudzīgā ieinteresētība” faktiski bija protekcionisma pieteikums; 2) “pastiprinātā orientācija uz Vāciju” atspoguļoja Latvijas bažas par augošajām PSRS pretenzijām Baltijā.

V. Muntera jau minētā runa 2. aprīlī faktiski bija atbilde M. Ļitvinovam (lai arī ministrs dažos jautājumos atbildēja PSRS vēl savā nākamajā lielajā runā - 12. maijā). Ministrs stingri norādīja, ka Latvija pati sargās savu neatkarību un nevienam nedos “.. pilnvaras pāri mūsu galvām noteikt mūsu politikas virzienu ..”. Šajā runā V. Munters izklāstīja, viņa vārdiem runājot, precizējumus Latvijas ārpolitikā, kuri gan tobrīd par tādiem jau vairs nevarēja tikt uzskatīti. Tika atkārtota tobrīd jau vairs ne jaunā nostāja pret Tautu Savienību un paziņots, ka Latvijas neitralitāte esot vienīgā izeja starptautiskā situācijā, kad “.. sabrukušā tiesību sistēmā valsts grib saglabāt savas patstāvības pamatus ..”. Te tomēr bija pretruna, kuru V. Munters droši vien izprata, bet par kuru neteica: ja tiesību sistēma sabruka (un tas tā patiešām bija), tad tās vietā nāca tikai brutāls spēks, kurš pilnīgi ignorēja mazo un neaizsargāto valstu papīra neitralitāti. Publiski ministrs bija optimistisks: Latvija varot raudzīties nākotnē bez bažām, ja pieturēsies “.. pie divi lietām - pie Latvijas patstāvības un pie Latvijas dzīves interesēm, ne pa labi, ne pa kreisi no tām ..”. Tas bija K. Ulmaņa 18. marta vārdu atkārtojums (acīmredzot, kā jau tas bija viņiem pieņemts, runas tika rakstītas kopā vai arī V. Munters bija pirmuzmetumu autors). Šiem vārdiem nevarēja būt nekādas ietekmes uz reālu iespēju saglabāt neatkarību. Pat šī 2. aprīļa runa, par spīti ārējam optimismam, atspoguļoja bailes gan no Vācijas, gan no PSRS brīdinājuma. V. Muntera runa, kura tika publicēta ar nosaukumu “Latvijas stāja”, beidzās ar vēl vienu pretrunu, kura atspoguļoja Latvijas stāvokļa augsto dramatismu. Ministrs pieprasīja ieņemt “noteiktu stāju” atbilstoši K. Ulmaņa norādījumiem un tad viss kļušot skaidrs, nebūšot šaubu un pretrunu. “Mūsu virzienā nekādas vielas bīstamiem sarežģījumiem nav saredzamas, bet .. starptautiskā atmosfērā kā tādā ir sajūtami nelabi sasprindzinājumi.”⁵³⁴ Šī secinājuma pirmā daļa bija vērsta pret Latvijā augošo uztraukumu un brīdināja nenovērsties no K. Ulmaņa norādījumiem. Secinājuma beigas faktiski anulēja nepamatoto optimismu par to, ka “mūsu virzienā” nav vielas sarežģījumiem; jo norādīja uz bīstamo sasprindzinājumu starptautiskajās attiecībās. Tieši tie noteica Latvijas nākotni, nevis propagandētā “noteiktā stāja”.

V. Muntera bažas par M. Ļitvinova notu atspoguļojās arī viņa sarunā ar U. fon Koci 4. aprīlī. Acīmredzot ministrs ir vēlējies zināt Vācijas sūtņa novērtējumu krievu paziņojumam, bet pieskārs šim jautājumam ļoti uzmanīgi (informējot U. fon Koci par V. Molotova demaršu “garāmejojot”). U. Koce “.. palicis domīgs: vai neesot jāreķinās ar P.S.R.S. pārsteigumiem .. esot 200 000 vīri un tanku korpuss iepretim mūsu un igauņu robežām”. V. Munters U. fon Koces bažas par PSRS iespējamu spiedienu noraidīja⁵³⁵. Tas tomēr vēl neļauj secināt, ka V. Munteru nenodarbināja PSRS draudu pieaugums. Ministrs gan acīmredzot nav ticējis militāra spiediena iespējai jau tobrīd.

Dramatiskāki ir vērtējumi, kurus sastopam V. Muntera 26. aprīļa apkārtrakstā visiem Latvijas diplomātiem pārstāvjiem ārzemēs. Vienmēr pastāv starpība starp publiski teikto un konfidenciali izklāstīto. Tomēr Latvijā šo starpību pasplašināja režīma intereses: vadonības vēlēšanās uzturēt priekšstatu par K. Ulmani kā tādu, kas visu zina, redz un ir apveltīts ar dievišķām dotībām. V. Munters savā apkārtrakstā uzsvēra, ka Latvijas pasludinātai neitralitātei var tikt uzstādīti grūti uzdevumi: “.. mūsu stāvoklis nav vieglais. Manevrēšana starp trim kaimiņiem, kas savā starpā raugās viens uz otru ar neuzticību, kopēja robeža ar P.S.R.S., Vācijas pietuvošanās

mūsu teritorijai uz ļoti niecīgu distanci, neskaidra politika ziemeļos, nestabila situācija dienvidos, vācu minoritāte, naidīgo spēku propaganda un pretpropaganda - visi šie apstākļi, kopā ņemot, attaisno mūsu saucieni pēc stipriem nerviem, skaidra skata un droša prāta.”⁵³⁶ Tomēr divaini, ka V. Munters nav pievērsis lielāku uzmanību M. Lītvinova notai, bet rakstījis: “.. līdz šim mēs vēl noteiktu spiedienu neesam manījuši ne no vienas puses ..”⁵³⁷ Konfidencialā sarunā ar U. fon Koci 8. aprīlī V. Munters pamatoti secināja, ka PSRS vēlas piesavināt sev tiesības uzspiest garantijas Baltijas valstīm⁵³⁸. Svarīgs ir apkārtrakstā izteiktais secinājums: “Anglijas un Francijas sūtņi ir galīgi nevarīgi, nekā nezina, nekādu informāciju nevar sniegt, nekādu darbību neattīsta, ja neskaita, ka viņu mājās ievērojamā skaitā apgrozās prominenta vietējā vācu sabiedrība. Tie nu gan nav istie Hitlera sekotāji, bet baumas fabricē ne sliktāk par citiem ..” Tas gan teikts par sūtņiem un pilnīgi tieši nebūtu attiecināms uz Anglijas un Francijas valdībām, bet V. Muntera vārdu saturs un dzēlīgā intonācija, domājams, liecināja, ka ministrs nebija augstās domās par Anglijas un Francijas politiku Eiropā⁵³⁹. (Šajā sakarā var piekrist vācu vēsturniekam G. fon Rauham, kurš atzina: Anglijas tikai iluzorā interese par Baltiju veicināja Vācijas lomas pieaugumu un Baltijas valstu vadības apzināšanos, ka jāreķinās ar nacistiskā reihā interesēm⁵⁴⁰.)

Precīzs ir arī V. Muntera sniegtais Igaunijas neitralitātes faktiskā kursa novērtējums: “.. jau dzird noteiktas balsis par to, ka uz sabiedrotajiem vairs nevar paļauties un ka jāorientējas “ass virzienā”.”⁵⁴¹ T. i., - deklarētā neitralitāte realitātē iemiesojās tuvināšanās Vācijai. Tomēr jāatzīst, ka 1939. gada pavasarī arī Latvija sekoja Igaunijai.

Latvijas neitralitāte tika izvērtēta V. Muntera lielajā runā Valsts saimnieciskās un kultūras padomju pirmajā kopsēdē 12. maijā. Ņemot vērā to, ka šīs padomes, kurām bija tikai nenozīmīgas padomdevēja tiesības, bija viens no K. Ulmaņa īstenotās antidemokrātiskās Satversmes reformas stūrakmeņiem,⁵⁴² kļūst saprotama V. Muntera runas pirmās daļas - pat vadonības režīma apstākļos - frāzainība. Tā sastāvēja no retorikas, kura atkārtoja K. Ulmaņa saukli - mums jāiet uz priekšu un tikai uz priekšu! Tomēr blakus frāzainībai bija sadzirdami arī nopietni vārdi: 1. Vācijās 1939. gada 28. aprīļa lēmumu uzteikt Vācijas un Polijas neuzbrukšanas līgumu V. Munters pamatoti novērtēja kā “.. svarīgu robu drošības sistēmā mūsu Eiropas daļā”. Jau 26. aprīļa apkārtrakstā, pārdomājot iespējamu vācu un poļu konfliktu, V. Munters secināja, ka Latvijai šādā gadījumā būtu ļoti grūti saglabāt neitralitāti. Iespējamā Vācijas un PSRS vienošanās tobrīd netika aplūkota, lai arī V. Munters tobrīd (uz 12. maija runas laiku) jau bija saņēmis vismaz vienu ziņojumu par PSRS un Vācijas tuvināšanās pieļaujamību. 1939. gada 6. maijā tas bija nācis no sūtņa Somijā - J. Tepfera, kurā, atsaucoties uz somu avotiem, bija minēta iespēja sagaidīt “.. tālākas pārmaiņas PSRS ārpolitikas virzienā, neizslēdzot pat saprašanos ar Vāciju ..”⁵⁴³ Taču šādas fragmentāras informācijas izvērtēšana publiskā runā būtu priekšlaicīga un pat izaicinoša. (Dažas dienas vēlāk, 19. maijā, F. Kociņš ziņojumā V. Munteram plaši atfērēja Filadelfijas “The Saturday Evening Post” publicētās padomju izlūka V. Krivicka liecības par Staļina slepenajiem kontaktiem ar Ā. Hitleru 1937. gadā. Tobrīd F. Kociņš vēl nesaistīja šīs publikācijas ar iespējamu padomju un vācu vienošanos 1939. gadā.⁵⁴⁴ Domāju, ka F. Kociņa piesūtītais V. Krivicka atmiņu izklāsts nevarēja ietekmēt V. Muntera ārpolitisko vērtējumu 1939. gada maijā.) 2. V. Munters faktiski

vēlreiz pievērsās PSRS 28. marta notai (lai arī tā netika minēta), paziņojot, ka Latvija sargās savu neitralitāti visiem līdzekļiem: ja notiktu “.. mūsu robežu aizskaršana, tad sauktu kaujā visu tautu”. V. Munters uzsvēra, ka Latvijas neatkarība atbilst PSRS interesēm: tas bija zīmīgs PSRS 28. marta paziņojuma teksta atkārtojums, kurš bija izteikts tiešāk nekā 2. aprīļa runā un bija domāts PSRS nomierināšanai.

Atzīmējis augošo saspilējumu lielvalstu vidū, V. Munters tomēr secināja, ka lielvalstu manevros mazās valstis var cerēt palikt ārpus saspilējumiem. Lai to panāktu, ministrs uzskatīja par nepieciešamu: 1) stingri turēties pie neitralitātes; 2) stiprināt aizstāvēšanās gribu un spēju. V. Munters paziņoja, ka abos virzienos Latvija “.. godam pastāvējusi ..”. Praksē tomēr vienīgais, ko Latvija patstāvīgi būtu spējusi darīt, - stiprināt valsts aizsardzību, bet šajā jomā bija izdarīts maz.

12. maija runā - kā nevienā citā - V. Munters īpaši izcēla “latvisko orientāciju” kā neatkarības saglabāšanas garantu. Valsts ārpolitikā “.. pati Latvija ieņem pirmo vietu .. agrāk par daudz skatījāmie apkārt un darījām savu rīcību par daudz atkarīgu no citu vērtējumiem, spriedumiem un ieteikumiem”. Tie tomēr bija tikai vārdi, bez jebkāda praktiska seguma. “Latviskā orientācija” bija vadonības laikmeta propagandas kārtējais auglis, kuru, pēc K. Ulmaņa ieteikuma, sludināja V. Munters, tā neospēja mainīt valsts starptautiskajā stāvoklī, un E. Andersons to pamatoti vērtēja kā “.. traģiski lepnu deklarāciju bez seguma ..”⁵⁴⁵.

V. Muntera 12. maija norādījumi ieguva vēl pārspilētāku apjomu valdības kontrolētajā presē, veidojot nereālistisku priekšstatu par Latvijas “valstisko egoismu” kā valsts drošību stiprinošu politiku. 10. jūnijā “Brīvajā Zemē” J. Nigrands ieteica būt egoistiem, domāt tikai par Latviju, domās neizplūst “.. bez gala un malas”⁵⁴⁶. Ar J. Nigranda vārdu parakstīti raksti “Brīvajā Zemē” (iespējams, ka to autors bija pats V. Munters) apskatīja Latviju, kā precīzi piebilda E. Andersons, “.. it kā citā, nereālā pasaulē ..”⁵⁴⁷.

Šajā pašā kopsēdē referēja finansu ministrs A. Valdmanis, kura runu presē publicēja ar nosaukumu “Mūsu gatavība”. A. Valdmaņa runa bija veltīta Latvijas pasludinātās neitralitātes materiālajam nodrošinājumam. 1. **Stratēģisko rezervju sagādāšana.** Tas patiešām bija ļoti būtisks jautājums, kurš tieši iespaidoja valsts saimniecību. A. Valdmanis apgalvoja, ka izejvielu (īpaši - metālu) rezerves esot sagādātas veselam gadam. Kā tas kļūs redzams tuvā nākotnē, 1939. gada septembrī, šāds secinājums nebija pamatots. Smagais stāvoklis, kas izveidosies Latvijas saimniecībā 1939. gada rudenī, sākoties Otrajam pasaules karam, saimnieciskai blokādei, nevar tikt izskaidrots tikai ar paša A. Valdmaņa neizdarību vien, lai arī tā neizpalika. Dziļākie cēloņi slēpās K. Ulmaņa režīma īstenotajā sociālistiskajā ekonomiskajā politikā - privātās saimniecības ierobežošanā, aizvien lielākā plānveidībā un saimnieciskās dzīves valstiskošanā. Tas, ko A. Valdmanis 12. maijā iztēloja kā valsts ārpolitisko stāvokli stiprinošu, faktiski bija tikai režīma saimniecības attīstības rezultāts. Jau 1938. gada 20. septembrī Finanšu ministrijā tika radīts Ārējās tirdzniecības departaments, kurš pārņēma bijušās Finanšu ministrijas valūtas komisiju, arī daļu no Tirdzniecības un rūpniecības departamenta funkcijām: ārējās tirdzniecības kontroli, valūtas operācijas u. c. Saskaņā ar saimniecības birokrātiskās uzraudzības tendencēm departamentā tika izveidota importa apakškomisija ar 17 (!) sekcijām. Skaidrojot departamenta izveides nolūkus, A. Valdmanis paziņoja: “.. pakāpeniski

pāriet uz plānsaimniecību ārējā tirdzniecībā, nosakot tirdzniecības plānu ilgākam laika periodam uz priekšu.⁵⁴⁸ Kā pierādīs 1939. gada rudens, valsts birokrātiskā saimniecība izrādījās par neveiklu, smagnēju un nespējīgu savlaicīgi nodrošināt valsti ar stratēģiski svarīgām izejvielām. Lai arī režīma propaganda centās pierādīt, ka tikai valstiskā saimniecība var radīt materiālu pamatu sekmīgai ārpolitikai - ko nespējot privātā ekonomika -, prakse to neapstiprināja. 1939. gadā, kad īpaši bija vajadzīga izejība, spēja ātri pielāgoties, valdība pieņēma tādus lēmumus, kuri gan atbilda režīma interesēm, bet nevarēja stiprināt "mūsu gatavību". A. Valdmanis 12. maijā paziņoja, ka, ierobežojot privātuzņēmējus, valsts ir atļāvusi importēt benzīnu un petroleju tikai 4 firmām⁵⁴⁹. Jau pēc dažiem mēnešiem kļuvis redzams, ka saimniecības pakļaušana politikai un ideoloģijai var tikai vājināt valsti. A. Valdmaņa informācija, ka rūpniecībā tiks dibinātas kopas, kurām cenas diktēs valsts, bet tirdzniecībā tiks veidotas "kopdarbības sabiedrības"; raksturoja režīma saimnieciskās politikas monopolizācijas iezīmes, bet tām nebija nekāda sakara ar valsts ārējās drošības nosargāšanu.

A. Valdmaņa runā tika optimistiski vērtētas valsts aizsardzības spējas. Ministrs norādīja uz diviem galvenajiem virzieniem, kuriem jāpievērš augoša uzmanība: 1. Aviācijas attīstība (jaunu iznīcinātāju eskadriju iegāde); 2. sauszemes robežu aizsardzības nostiprināšana (artilērijas un motorizētu vienību prioritāte). Acīmredzot pats A. Valdmanis patiešām ir bijis armijas apbruņojuma enerģiskāks uzlabošanas piekritējs, taču saskaņā ar viņa liecībām Ministru kabineta locekļi gan sākuši aptvert tanku nozīmi modernajā karā, bet neesot bijuši vēl spējīgi novērtēt aviācijas lomu. 1939. gada 29. aprīlī A. Valdmanis bija lūdzis U. fon Koci atbalstīt ieroču iepirkumus Vācijā. Tomēr 21. jūnijā Latvija pasūtīja Vācijā tikai 4 jūras lidmašīnas (A. Valdmanis pats esot gribējis pasūtīt 26 lidmašīnas), 4 smagos apvidu un 20 vidējos apvidu auto⁵⁵⁰. 1939. gada 15. maijā, runājot Nacionālajā operā, K. Ulmanis apgalvoja: "Mūsu aizstāvēšanās spējas .. tieši militāri ir daudz lielākas nekā pirms 5 gadiem .. kila un drošība tam ir mūsu brīvības cīņu virspavēlnieks kara ministrs ģenerālis Jānis Balodis .."⁵⁵¹ Faktiski nedz J. Balodis, nedz K. Ulmanis nepiemita vajadzīgā enerģija armijas apbruņojuma jomā. Galvenā atbildība par to jāuzņemas pašam K. Ulmanim. Nav šaubu, ka mazajai Latvijai nebūtu pa spēkam noturēties pret potenciālo agresoru (Vācija, PSRS) pārspēku, tomēr "... ar labu plānošanu, kapitālu ieguldījumu un visu resursu un iedzīvotāju mērķtiecīgu sagatavošanu domu par Latvijas ieņemšanu agresoram varēja padarīt visai nepievilcīgu"⁵⁵². Taču arī armijas nostiprināšanu kavēja K. Ulmaņa režīma un visupirms paša vadoņa augošās bažas par armijas lojalitāti, K. Ulmanim raksturīgās bailēs no sazvērestības; asās nesaskaņas starp vadoņa favorītu Alfrēdu Bērziņu un J. Balodi u. tml.

Labi informētais V. Stalažs rakstīja, ka K. Ulmanis baidījās no regulārās armijas spēku pieauguma un favorizēja aizsargus⁵⁵³. Kopš 1938. gada beigām K. Ulmani arvien vairāk nodarbināja bažas par iespējamo kalpakiešu apvērsumu. Armijā pastiprināja vadonības propagandu, sludinot, ka "... demokrātija .. gribēja no latviešu vidus galīgi izskaust prieku paklausīt vai gribu galvenokārt pavēlēt .."⁵⁵⁴. Režīma intereses pieprasīja visupirms paklausīgu armiju; antidemokrātiskus režīmus vienmēr nodarbina pašsaglabāšanās un uzturēšanas intereses. Armijas apbruņošanas jautājums nodarbināja valdību, taču bez vajadzīgās enerģijas; daudz kas 1939. gadā jau bija nokavēts.⁵⁵⁵

Politiskās policijas rīcībā bija ziņas, ka jaunākās paaudzes virsnieki izsaka neizpratni par ģeneralitātes iesīkstējušajiem un novecojušajiem uzskatiem. 1939. gada 15. aprīlī politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieks N. Roznieks ziņoja J. Fridrihsonam: "... daži karavīri mūsu armijas augstāko virsnieku rīcībā, darbības metodikā un tradīcijās saskata vecās cara armijas skolas burtisku izpildījumu, kas nekādos apstākļos nebūtu savienojama ar tagadējā laikmeta prasībām ..." Arī 18. aprīlī ziņojumā N. Roznieks raksta par "dažu virsnieku" nemieru ar armijas vājo apbruņojumu un armijas vecīgās vadības konservatīvismu⁵⁵⁶. N. Roznieka ziņas saskan ar angļu un amerikāņu militāro novērotāju pārskatiem par Latvijas armiju. ASV militārās izlūkošanas 1937. gada analizēs norādīts, ka tikmēr, kamēr neaizies vecie cara laiku virsnieki, nav sagaidāma Latvijas armijas nopietna modernizācija. Arī angļi 1937. gadā bija secinājuši, ka progress armijā ir ļoti mazs, bet amerikāņi 1938. gada beigās vēlreiz atzina: veco ģenerāļu palikšana pie stūres bremzē armijas kvalitatīvo uzlabošanu⁵⁵⁷. Ļoti nozīmīgs ir amerikāņu novērotāju secinājums, ka Latvijas armija neesot paredzēta patstāvīgai, neatkarīgai cīņai par savas valsts saglabāšanu. Šī secinājuma labāku izpratni var gūt, lasot Somijas sūtņa Latvijā E. Palina 1939. gada 5. janvāra ziņojumu savai valdībai. Sniegsim no tā plašāku izvilcumu: "No mūsu militāro speciālistu ziņojumiem ir, protams, jau zināma tā bezrūpība, ar kādu Latvijas pašreizējais režīms - pārsteidzoši, tieša, ņemot vērā kara ministra ģenerāļa Baloža ietekmīgo stāvokli - ir attiecies pret valsts aizsardzības institūcijām .. Varu apmierināties ar isu konstatējumu, ka armija un tās vajadzības, nerunājot nemaz par tikpat kā neesošu floti, ir bijušas gluži pabērna lomā tai laikā, kamēr lielas summas ir izlietotas ne tikai zemnieku un strādnieku saimnieciskā un izglītības līmeņa uzlabošanai, lauksaimniecības un rūpniecības ražības celšanai. Tirdzniecības un amatniecības efektīvizēšanai, ceļu un ielu savešanai pirmšķirīgā kārtībā utt. - kas, protams, viss ir pilnīgi pamatoti un nepieciešami, - bet arī tiešai lepnībai, kā daudz valsts reprezentācijas ēku celtniecībai, dažādu liela mēroga svētku organizēšanai u. tml. Aizsardzības spēku vajadzību gluži acīs kritošo neņemšanu vērā, salīdzinot ar citām vajadzībām, oficiālos līmeņos, visumā arī nemēģina noliegt. Kad reiz runāju par to ar kādu atbildīgu stāvokli ieņemošu cilvēku, viņš mēģināja izskaidrot visu šo lietu šādā veidā: "Mēs uzskatām par nepieciešamu pirmām kārtām izmantot valsts rīcībā esošos līdzekļus valsts iekšējā politiskā, saimnieciskā un izglītības stāvokļa nostiprināšanai un uzlabošanai un visupirms tautas nabadzīgo slāņu stāvokļa uzlabošanai, lai tie patiesi saprastu un justu, ka viņiem ir tēvzeme, kurā ir labi dzīvot, kas rūpējas par viņiem un ko tād ir vērts aizsargāt .. Šī doma, protams, pati par sevi ir pilnīgi pareiza .. Tomēr paliek fakts, ka senāko gadu nevērības dēļ Latvijas armijas aizsardzības spējas šobrīd ir samērā vājas .." "Tālāk seko pati interesantākā plašā ziņojuma vieta. E. Palins uzdot sev jautājumu - vai Latvijas valdība vispār gatavojas izmantot armiju valsts aizsardzībai? Izvērtējot 1938. gada notikumus - Čehoslovākijas krīzi, Minheni, sūtnis secina: "... ja Padomju Savienība .. būtu no Latvijas pieprasījusi atļauju šķērsot pa zemi un gaisā tās teritoriju, piedraudot panākt to ar militārā spēka lietošanu, tad Latvija izšķirošajā mirklī neuzsāktu bruņotu pretošanos, bet, domājams, apmierinātos ar asa protesta izteikšanu Padomju Savienībai un pasaulei skaidrotu, ka pārspēka priekšā tā bijusi spiesta nostāties ceļā ..." Prognozējot iespējamo notikumu gaitu, E. Palins izrādījās ļoti tālredzīgs: ja "... Latvija nākotnē

kādreiz sastopoties ar patiesiem draudiem, tad var rīkoties tādā veidā, kādā tā .. visticamāk būtu rīkojusies pagājušruden - cerot tādējādi radīt situācijā **varbūt** izglābties no tās **pilnīgās** katastrofas, kāda, cilvēciski skatoties, sekotu tūlīt pēc bruņotas pretošanās ..” Nopietnu pārdomu vērts ir E. Palīna rezignētais secinājums: “Jāpatur prātā, ka, ja Baltijas valstis reiz patiesi tiks pakļautas karam starp Padomju Savienību un Vāciju, to liktenis katrā ziņā būs ļoti smags. Par to Latvijas atbildīgie vadītāji, protams, ir skaidrībā. Ja viņi tāpēc valstij liktenīgos mirkļos ieņemtu tādu pozīciju, kas no malas varētu likties divaina, bet viņu acīs un pēc viņu domām sniedz vismaz kaut kādas, lai cik arī mazas, izglābšanās iespējas, tad no malas nav tiesību nosodīt šādu nostāju - neatkarīgi no tiem reālajiem rezultātiem, kas noskaidrosies tikai pēc tam ..”⁵⁵⁸ . Vismaz divi E. Palīna ziņojuma aspekti, liekas, ir maz apstrīdami. Milzīgie līdzekļi tika iztērēti propagandai, organizēto apsveikumu apmaksāšanai, Ulmaņa slavināšanai - pilnīgi zemē nosviesta nauda. Jau 1934. gada 11. jūnijā Alfrēds Bērziņš pārrunāja ar V. Munteru jautājumu par 15. maija izmaksām. A. Bērziņš bijis norūpējies, ka tobrīd no valsts budžeta asignēti vēl tikai 4000 lati, bet “.. 15. maijs un apsveikumi maksā daudz vairāk”. J. Lejiņš savukārt ir minējis, ka 15. maijs ir izmaksājis 460 000 latu. Redaktore D. Šleiere pamatoti secināja vēstulē A. Andersonam, ka tā vietā, lai nopietni domātu par valsts aizsardzību, tika izvērstā vadonības monumentālā celtniecība, krasi pieauga nevajadzīgo, bet labi atalgoto ierēdņu skaits⁵⁵⁹; “.. pie kam bija radīta pat jauna Sabiedrisko lietu ministrija ar 328 darbiniekiem⁵⁶⁰, kas producēja frāzes”. 1939. gada aprīlī valsts kontrole atklāja, ka vadonības tukšzieds - Sabiedrisko lietu ministrija - bija pieļāvusi nelikumības finanšu lietās, ministrijas darbiniekiem pašiem iedzīvojoties⁵⁶¹.

Grūti aprēķināt tos morālos zaudējumus, kuri radās, vārdos sludinot vienu un dzīvē īstenojot citu. 1939. gadā tika izkaldināts lepnais sauklis: “Labāk stāvēt mirt nekā dzīvot uz ceļiem.” Diendienā tika atkārtots, ka Latvija nepadosies bez cīņas. Visenerģiskāk to pauda aizsargu organizācijās 20 gadu svinībās 1939. gada 19. martā Liepājā Kurzemes divīzijas komandieris ģenerālis O. Dankers: Latvija nepadosies kā Čehoslovākija 1938. gada septembrī, “.. mēs cīnīsimies līdz pēdējai patronai⁵⁶²”. Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktors A. Anšmits 1939. gada 22. marta rīkojumā uzsvēra, ka “.. Latvija cīnīsies līdz pēdējam elpas vilcienam ..” Tie bija tikai lepmi vārdi. 1939. gada 20. decembrī M. Valters rakstīja K. Ulmanim: “Tavu skaisto vārdu: Labāk stāvēs mirt, nekā uz ceļiem dzīvot, nedrīkst vairs cilvēkiem atmiņā saukt - tie smaida ..”⁵⁶³

1939. gada 7. jūnijā Latvijā parakstīja neitralitātes līgumu ar Vāciju. 18. jūnijā, aizsargu jundā, K. Ulmanis sludināja: “.. mēs varam droši justies tagad un visos laikos, pieturēdamies pie patstāvīgas, no katras un ikkura ārienes iespaida brīvas ārējās politikas ..”, to varam, jo “.. stipri ir mūsu spēki ..”⁵⁶⁴. Lieta nebija tik vienkārša. Pats 7. jūnija līgums bija “ārienes iespaids” rezultāts. 1939. gada 27. jūnijā sarunā ar Itālijas sūtni Dž. Rodžeri V. Munters izteicās, ka Latvijai “var nākties sākt orientēties uz Vāciju kā alternatīvu iespējamām garantijām, kuras varētu tikt uzspiestas Maskavas sarunu laikā”⁵⁶⁵ ASV sūtnis Dž. Vailijs jūnija beigās atzīmēja, ka vācieši V. Munteru ļoti apstrādājuši (izmantojot arī ministra vājību pret glaimiem), un secināja, ka Munters sāk stūrēt Vācijas virzienā. Vācijas prestižs Latvijā - vismaz V. Muntera apziņā - sāka pieaugt. Neitralitātes līgums faktiski

tomēr iezīmēja (lielā mērā - piespiedu) tuvināšanos Vācijai.⁵⁶⁶ Zīmīga ir K. Ulmaņa liecība čekas izmeklētājam 1941. gada 5. jūlijā par 1939. gada 7. jūnija līgumu: “.. tālāk iet uz ciešāku sadarbību ar Vāciju bija neiespējami ..”⁵⁶⁷ (tuvināšanās tendence tomēr atzīmēta). Itālijas sūtnis Tallinā V. Čikonardi secināja: ar 7. jūnija līgumu Igaunija un Latvija vēlējas parādīt PSRS, ka tai nedraud briesmas no Vācijas caur Baltiju⁵⁶⁸. PSRS uztvēra 7. jūnija līgumu pilnīgi **pretēji**. V. Čikonardi secinājums bija strīdīgs. Bet no “ārienes iespaids” brīvu politiku nevarēja atļauties pat lielvalstis, kur nu vēl Latvija. Oficiālie 7. jūnija skaidrojumi bija atbilstoši režīma propagandai, nevis realitātei. T. Veiherts rakstīja: mēs varam “.. zināmā mērā uzskatīt sevi par stāvošu ārpus lielvalstu strīdus un konfliktu joslām”⁵⁶⁹ Formāla neitralitāte nevarēja to nodrošināt. 1939. gada vasarā nostājā pret Maskavas sarunām Latvijas valdība lepmi deklarēja to frāzi, ko V. Munters pirmo reizi dzirdēja 1936. gada 30. martā Varšavā no pulkveža J. Beka: “.. nekas par mums bez mums ..”⁵⁷⁰ un ko viņš piesavinājās. Pat attiecībā pret Poliju, kura bija iedomājusies sevi par lielvalsti, tie bija tikai lepmi vārdi, kas neglābjami vēlu - 20. augustā - kļuva skaidrs arī pašam J. Bekam. 15. jūnijā K. Karulis “Brīvajā Zemē” pat “piedraudēja” lielvalstīm: Latvija negrib būt ne pie kādiem blokiem, ja tās griba netiks ievērota, mēs “varētu spert pat kategoriskākus soļus šīs mūsu gribas aizstāvēšanai”⁵⁷¹. Grūti bija iedomāties, kādus “kategoriskākus” soļus Latvija būtu varējusi spert. Tā bija tikai samākslota poza.

Šobrīd mūsu rīcībā nav autentisku dokumentu, kuri apstiprinātu K. Ulmaņa 1941. gada 5. jūlijā krievu ieslodzījumā rakstīto, ka Maskavas sarunas radījušas Latvijā “lielu nomierinājumu”, cerību, ka tiks atjaunota Pirmā pasaules kara antante un Latvija nostātos šīs koalīcijas pusē, ja “.. mūsu teritorija kļūtu par kara lauku ..”. K. Ulmanis liecināja, ka šis “.. domas nevarēja tikt pirmslaicīgi izpaustas ..”. Ja pieņemtu, ka šī liecība atbilst patiesībai, tad aina būtu šāda: K. Ulmanis slepenībā vēlas, lai tiktu nodibināta PSRS - Anglijas - Francijas militārā savienība, kurai varētu pievienoties arī Latvija.

Tomēr šādas domas nevarēja izpaust pirms laika. Acīmredzot te darīšana ar K. Ulmaņa vēlēšanos noraidīt čekistu nodomu apvainot viņu provāciskā kursā. Nav nekādu liecību, ka K. Ulmanis 1939. gada vasarā būtu klusībā cerējis uz antantes atjaunošanu, bet V. Munters praktiskajā darbībā savu iespēju robežās centās panākt, lai Maskavas sarunas nevainagotos ar panākumiem un Latvijai uzspiestām garantijām. Tiesa gan, K. Ulmanis šajā pašā 1941. gada 5. jūlijā liecināja, ka V. Munters esot lielā mērā darbojies patstāvīgi, saskaņojot ar K. Ulmani tikai galvenās līnijas⁵⁷². Bet te patiešām bija runa par **galveno** līniju, kur K. Ulmaņa un V. Muntera nostājā 1939. gada vasarā bija identiska. K. Ulmaņa liecināto gan varēja attiecināt, piemēram, uz ģenerāļa J. Baloža nostāju. Ar 7. jūnija līgumu Latvijas valdība saistīja pārliekas cerības. Pēc tam kad Vācija iztirgoja Baltiju 1939. gada 23. augustā un 28. septembrī, E. Veiczekers 1940. gada 20. februārī paziņoja Dr. E. Krieviņam: “Neuzbrukšanas līgums ar mums taču nosakot tikai to, ka vāciešiem neesot pret mums nekādu “böse Absichten” (jaunu nodomu - A. S.), nekādas saistības neuzbrukšanas līgums nesatur.” (It kā 23. augusts nebūtu “jauns nodoms”!) Svarīga ir Dr. E. Krieviņa vilšanās pilnā piezīme: “.. bet toreiz, kad mēs līgumu slēdzām, Veiczekers ar mums runāja mazliet citos toņos, kuros viscaur izskanēja tas, cik ļoti Vācija ieinteresēta līguma slēgšanā, toreiz nebija šīs dienas rezerves ..”⁵⁷³

PSRS UN LATVIJAS - VĀCIJAS NEUZBRUKŠANAS LĪGUMS

Latvijas pasludināto absolūto neitralitāti Padomju Savienība vēroja ar augošu nepatiku un aizdomām. Pats par sevi 1938. gads nebija nesīs pozitīvu bilanci Latvijas un PSRS attiecībās. Robežšķirtni iezīmēja V. Muntera neveiksmīgās un liekās aktivitātes poļu - lietuviešu konflikta dienās. 7. aprīlī M. Ļitvinova sarunā ar F. Kociņu pārmeta V. Munteram Polijas atbalstīšanu; 20. aprīlī "Pravda" viņu nosauca par fašistisko valstu rokaspuiši: F. Kociņš 1938. gada 22. oktobrī, izvērtējot šo gadu, atzīmēja no padomju puses piekopto spiedienu uz Latviju: PSRS denonsēja 2. jūlija tirdzniecības līgumu ar Latviju, padomju lidmašīnas sāka regulāri pārkāpt Latvijas gaisa telpu, pastiprinājās Latvijas sūtniecības Maskavā darbinieku izsekošana, biežāk tika apcietināti un neizdoti Latvijas pilsoņi⁵⁷⁴. Latvijas nostāja pret Tautu Savienību izraisīja augošu PSRS nepatiku. 1938. gada 1. februārī Tautu Savienībā M. Ļitvinovs izteicās par labu kolektīvajai drošībai un 16. panta obligātai pielietošanai. Pats par sevi Līgas liktenis Krieviju interesēja maz; 14. maijā, 101. sesijas laikā, M. Ļitvinovs atzina, ka no Līgas likvidācijas PSRS "ciestu vismazāk...". Taču konkrētajā attieksmē pret Baltijas valstīm PSRS aizdomas izraisīja ne tik daudz baltiešu formālā attieksme pret 16. pantu (ši Baltijas valstu nostāja Padomju Savienību neapdraudēja), bet padomju priekšstats, ka Baltijas valstu attiecības pret Tautu Savienību atspoguļo augošu Vācijas ietekmi. M. Ļitvinova runa 1938. gada 21. septembrī bija vērsta arī pret baltiešu ārlietu ministriem, lai arī viņi netika minēti vārdā. M. Ļitvinovs izteicās, ka "dažas mazās valstis..." ir tieši pakļāvušās "vienas agresīvas valsts..." spiedienam 16. panta jautājumā. Te bija domātas arī Baltijas valstis un Vācija. M. Ļitvinovs pamatoti atzīmēja, ka 16. pantam tikai tad ir vērtība, ja tas ir obligāts. Kā nopietns brīdinājums izskanēja M. Ļitvinova drūmais pareģojums, ka 16. panta pasludināšana par fakultatīvu nesīs visupirms ļaunumu tām valstīm, kas to dara. Tā bija patiesība. 1938. gada 23. septembrī, runājot Tautu Savienības 6. politiskajā komisijā, M. Ļitvinovs vēl skaidrāk atsedza padomju nostājas būtību: bažas, ka mazās valstis var kļūt par vēl lielāka spiediena no agresoru puses objektu⁵⁷⁵. Latvijas nostāju Tautu Savienībā PSRS aplūkoja tieši kontekstā - Vācija - Baltijas valstis. 1938. gada 1. novembrī F. Kociņš rakstīja V. Munteram, ka Latvijas pasludinātā neitralitāte (Tautu Savienības sesijā) un atteikšanās no 16. panta obligātas lietošanas padomju presē vēl vērtēta samērā maz, tomēr jau samanāma vērtējuma tendence: norādīt uz Vācijas ietekmes pieaugumu Baltijas valstīs⁵⁷⁶. 1938. gada 7. novembrī, Oktobra revolūcijas svētkiem rīkotās pieņemšanas laikā, M. Ļitvinovs apmainījās dažiem vārdiem ar F. Kociņu. M. Ļitvinovs Latvijas neitralitātē saskatīja "puspagriezienu uz Vāciju..." un aicināja neko vairāk nedarīt neitralitātes jomā, ko varēja saprast kā mierīgi izteiktu brīdinājumu neveikt veselū pagriezienu Vācijas virzienā⁵⁷⁷.

Turpmākajos pētījumos būtu jāprecizē PSRS nostāja pret Baltijas valstīm - poļu attiecību kontekstā 1938. gada beigās - 1939. gada sākumā. Polijas attiecību pasliktināšanās ar Vāciju lika poļu valdībai, īpaši - maršalam E. Smiglijam-Ridzam, meklēt attiecību uzlabošanu ar PSRS: (Abas valstis - PSRS un Polija - bija izslēgtas no Minhenes lēmumiem, tās jutās aizvainotas un izolētas.) To ievadīja Polijas vēstnieka V. Gžibovska tikšanās ar PSRS ārlietu komisāra vietnieku V. Potjomkinu 1938. gada 20. oktobrī un tobrīd noslēdza 1938. gada 27. novembra oficiālais paziņojums par padomju un poļu attiecībām: Padomju un poļu kontaktu gaitā tika skarts arī Baltijas

drošības jautājums. Jau 1938. gada 20. oktobra sarunā ar V. Gžibovski V. Potjomkins atkārtoja padomju nepatiku, ka Polija noraidījusi padomju 1933. gada 14. decembra priekšlikumu poļiem publicēt t. s. Baltijas deklarāciju, kura nozīmētu protekcionisma pieteikumu Baltijā. Jau tas bija zīmīgi. Pēc 1938. gada 27. novembra paziņojuma M. Ļitvinovs informēja sev tuvo Lietuvas sūtni J. Baltrušaiti, ka PSRS kontaktos ar poļiem (M. Ļitvinovs tikās ar V. Gžibovski 22. oktobrī, 4. un 25. novembrī. Iespējams, ka bija arī vēl citas tikšanās) **izvirzījās** Baltijas valstu drošības garantēšanas jautājums, bet V. Gžibovskis nav to apspriedis. Saņēmis no Lietuvas lietveža Bogdana informāciju par PSRS un Polijas sarunām un Baltijas valstu pieminēšanu, F. Kociņš 1938. gada 8. decembrī apmeklēja V. Potjomkinu un vēlējās zināt, kādā kontekstā ir bijušas pieminētas Baltijas valstis. V. Potjomkins tikai atzīmēja, ka PSRS un Polijas attiecību uzlabošanās var nākt par labu Baltijai. Daudz atklātāks bija padomju atašejs Kauņa Korotkihs, kurš 1938. gada novembrī sarunā ar L. Mitkeviču izteicās: PSRS varētu slēgt aliansi ar Poliju un Rietumu valstīm, ja pretī saņemtu iespējas okupēt Baltijas valstis⁵⁷⁸. Jāsecina, ka jebkurā brīdī PSRS vēlējās izvirzīt jautājumu par t. s. drošības garantijām Baltijai. Šobrīd, 1938. gada oktobrī - novembrī, tas tika piedāvāts Polijai, kura no šī jautājuma apspriešanas atteicās. Mūsu rīcībā tomēr nav daudz ziņu par to, vai ir bijuši kādi konkrēti padomju piedāvājumi poļiem, kā PSRS iedomājās Baltijas drošības garantēšanu kopā ar poļiem u. tml. Polijas nostāja tobrīd bija šāda: nedarīt neko vairāk, kā atjaunot labvēlīgākas attiecības ar PSRS, balstoties uz 1932. gada 25. jūlija neuzbrukšanas līgumu; atdzīvināt balansu politiku starp Maskavu un Berlīni; jebkādu tālāku tuvināšanos Padomju Savienībai noraidīt. J. Beks arī kļūdaini uzskatīja, ka pēc Minhenes PSRS ir uz ilgāku laiku izspiesta no Eiropas. Polijas atteikšanās apspriest Baltijas drošības garantiju problēmas tikai vairoja padomju interesi, vismaz par Latviju un Igauniju. 1938. gada 29. novembrī J. Feldmanis ziņoja, ka PSRS pārstāvis Tautu Savienībā Sokoļins izrāda "lielu interesi..." par Latviju un tās attiecībām ar Poliju. Tas liecināja par padomju dziļo aizdomīgumu pret Poliju, kuru nevarēja pārvarēt poļu netālejošie priekšlikumi par attiecību normalizēšanu ar PSRS. 14. decembrī J. Feldmanis ziņoja; ka Sokoļins brīdinājis viņu par gaidāmo Vācijas ekspansiju Baltijā. Zīmīgs bija Sokoļina apgalvojums, ka "... no Baltijas valstīm visvairāk esot apdraudēta Igaunija...". Reāli skatoties, tā tas nebija, taču droši vien atspoguļoja padomju nemieru par vācu iespaida pieaugumu Igaunijā. Latvijas nostāja Tautu Savienībā Sokoļinam nav patikusi, lai arī viņš nav izrādījis atklātu aroganci. "Ja notiktu uzbrukums Baltijas valstīm, tad tās varētu Ženēvā saukt visas pasaules priekšā pēc taisnības un domājams rastu atbalsi..." izteicās Sokoļins sarunā ar J. Feldmani⁵⁷⁹. Skaidrs, ka bija aplami vājināt saites pat ar jau mirstošo Tautu Savienību. Morāla pretošanās agresīvai un apelēšana pie pasaules sabiedriskās domas dažbrīd ir gandrīz vienīgā un cienīgā mazo valstu atbilde agresoram.

Vērtējot PSRS nostāju, jāatzīmē, ka tā nevēlējās nedz Vācijas, nedz Polijas ietekmes pieaugumu Baltijā; jau 1938. gada nogalē izvirzīja Baltijas drošības garantiju problēmu kontekstā ar Poliju. Vai te bija domāta ietekmēs sfēru sadale, kādi būtu bijuši konkrēti drošības garantijas līdzekļi - šie un citi jautājumi vēl jārisina. Attūstības loģika bija šāda: jo vairāk Latvija un Igaunija sāka baidīties no PSRS un 1939. gada pirmajā pusē - nu jau abas - slikties uz Vāciju, jo vairāk pieauga PSRS

vēlēšanās panākt sev tiesības uz protektorātu. Vai bija un kādas alternatīvas Latvijas un Igaunijas politikai 1939. gada sākumā - tas ir jautājums, kuru vēl vajadzēs risināt.

PSRS sūtne Stokholmā A. Kolontaja pēc tikšanās ar V. Munteru 1938. gada 10. decembrī rakstīja V. Poļjomkinam, ka Munterš viņu apsveicis ar padomju "... panākumiem pret Poliju...". Šī koķetēšana ar krieviem viņu nostāju nemainīja. Turpmākajos mēnešos biežāki kļuva uzbrukumi Latvijai presē. 1939. gada sākums tomēr nesa arī kādu nelielu, īslaicīgu atvieglojumu. Padomju Savienībā norima 1937.-1938. gada baigās tīrīšanas vilnis. 1939. gada 2. februārī F. Kociņš rakstīja: "... 2 gadus atpakaļ ievadītais tīrīšanas process visumā beidzies.. liels, asiņains darbs visās nozarēs, dažreiz pārsniedzot savā nežēlībā kara komunisma laikmeta teroru..."⁵⁸⁰ Jau agrāk bija iznīcināti daudzi latviešu komunisti⁵⁸¹ - visnesamierināmākie neatkarīgās Latvijas ienaidnieki. Likās, ka PSRS ārējā un iekšējā politika varētu kļūt mierīgāka un prognozējamāka. Taču padomju protektorāta pieteikums - M. Litvinova 28. marta paziņojums F. Kociņam un A. Reijam - skaidri rādīja padomju pretenzijas Baltijā. Pēc tam kad Latvija un Igaunija padomju uzbāšanos noraidīja, sekoja militāra spēka demonstrējums: 20. aprīlī sākās Baltijas flotes manevri, kurus apmeklēja baltiešiem draudīgais A. Ždanovs⁵⁸². 1939. gada pavasarī PSRS nepatiku vispirms izraisīja Igaunijas militārās vadības provāciskais kurss. 7. martā padomju sūtis Tallinā K. Nikitins ziņoja uz Maskavu, ka Igaunija noslēgusi slepenu līgumu par Vācijas karaspēka caurlaišanu caur savu teritoriju, pret PSRS⁵⁸³. Tādas ziņas pilnībā neatbilda patiesībai: līgums nebija noslēgts, lai arī J. Laidoners un N. Rēks vēlējas ar Vāciju militāri sadarboties. 21. martā K. Nikitins rakstīja uz Maskavu, ka vasarā Igaunijā sagaidāms vācu tūristu pieplūdums - sūtis to interpretēja kā tālāku tuvināšanos reiham⁵⁸⁴. K. Nikitina ziņojuma tonis pārspilēja vācu briesmu apjomu, fakti tika tendenciozi interpretēti, tomēr PSRS bažas par Vācijas ietekmes pieaugumu Igaunijā no padomju drošības apsvērumu viedokļa bija pamatotas. Vismaz 1939. gada aprīlī sāka augt padomju aizdomīgums arī pret Latviju. 17. aprīlī I. Zotovs ziņoja uz Maskavu par gaidāmajām Rīgas 20 gadu atbrīvošanas (no P. Stučkas režīma) gadskārtas svinībām. I. Zotovs atzīmēja, ka to priekšvakarā Latvijā aug vietējo vācbaltiešu nacistu aktivitātes. Tas bija pamatots secinājums. PSRS sūtis bija nācis pie slēdziena, ka Latvijā tiek veikts "... paplašināts fašistisks, legāls darbs pret mums (Padomju Savienību - A. S.). Latvijas valdība to veicina ..", bet "darbaļaudis" augot simpātijas Padomju Savienībai⁵⁸⁵. Šajā vērtējumā bija daļēja patiesības deva - labvēlīgs noskaņojums pret PSRS pastāvēja samērā lielā Latvijas iedzīvotāju daļā; pārspilēti bija teikts, ka Latvijas valdība veicina vietējo fašistu aktivitātes. Krievu uzmanību piesaistīja Vācijas kara atašeja pulkveža H. Rosinga ierašanās Rīgā no Helsinkiem 17. aprīlī. 22. aprīlī I. Zotovs ziņoja uz Maskavu, ka H. Rosings sarunās ar Latvijas armijas virsniekiem Liepājā piedāvājis Vācijas protektorātu (*sic!*), bet saņēmis negatīvu atbildi⁵⁸⁶. Nav tik svarīgi atzīmēt, ka H. Rosings nebija pilnvarots un nevarēja apspriest ar Liepājas garnizona virsniekiem protektorāta piedāvājumus - ja tādi būtu bijuši, tad nāktu no Vācijas valdības, ne jau caur H. Rosingu - Liepājas garnizonā. (H. Rosinga teiktais tomēr zīmīgs: Vācija 1939. gada pavasarī vēlējas radīt iespaidu, ka tā ir draudzīga Baltijai.) Svarīgs ir PSRS nostājas atspoguļojums, augošās aizdomas par Latvijas provācisku kursu. 26. aprīlī V. Munterš rakstīja Latvijas sūtņiem, ka PSRS sūtniecība Rīgā ir kļuvusi "sevišķi aktīva" un nodarbojas ar diezgan plaša vēriena nemākulīgi

organizētu "sabiedrības ietekmēšanu"⁵⁸⁷. Tiklīdz kļuva zināms par Vācijas piedāvājumiem Latvijai un Igaunijai slēgt neuzbrukšanas līgumu, K. Nikitins 4. maijā ziņoja, ka 3. maijā notikusi slēgta Igaunijas Valsts padomes sēde (jau nākamajā dienā K. Nikitina rīcībā bija informācija par tās gaitu!), kurā J. Laidoners apgalvoja, ka Igaunija nekad neies kopā ar PSRS, neuzstāsies pret Vāciju, neslēgs nekādus paktus ar PSRS. K. Nikitins arī ziņoja, ka Igaunijā pastāv opozīcija pret J. Laidonera provācisko kursu⁵⁸⁸. Viņa informācija atbilda patiesībai⁵⁸⁹. Ļoti labi informēti, padomju diplomāti Latvijā un Igaunijā ar katru savu ziņojumu kāpināja bažas par Vācijas draudiem Baltijā un K. Ulmaņa un K. Pētsa provāciskumu. Viens no interesantākajiem avotiem ir padomju kara atašeja Rīgā pulkveža K. Vasiļjeva plašā vēstule uz Maskavu 1939. gada 7. maijā. Galvenais secinājums, ko Maskavā, lasot to, varēja izdarīt: K. Ulmanis un V. Munterš "lietot Hitlera apkampienos"; Vācija gatavo agresiju, kuru sekmē Latvijas valdība. Ļoti interesanti, ka K. Vasiļjevs ir sniedzis "ģenerāļa Baloža grupas" novērtējumu: tā iestājoties par Latvijas nacionālās patstāvības saglabāšanu un cer uz PSRS palīdzību. K. Vasiļjeva informācija liecina par Latvijas valdībā pastāvējušām domstarpībām ārpolitiskās orientācijas jomā. Nav šaubu, ka krievi uzturēja sakarus ar t. s. Baloža grupu (visticamāk - caur ģenerāli R. Dambīti), taču K. Vasiļjevs J. Balodi nevērtēja augstu: nekādus konkrētus soļus pret K. Ulmani neveic un diez vai uz tiem spējīgs. Tas bija precīzs vērtējums. Zīmīgi, ka K. Vasiļjevs ne tikai rakstīja par t. s. darbaļaudžu un inteligences simpātijām pret PSRS, kas - vismaz daļēji - pretstatā Vācijai - atbilda īstenībai, bet jau 1939. gada 7. maijā uzstāja, ka "darbaļaudis" vēloties ātrāku Latvijas pievienošanu PSRS⁵⁹⁰. Šādas informācijas piegādāšana uz Maskavu jau 1939. gada pavasarī liecināja, ka V. Molotovs vēlējas to saņemt un ka Padomju Savienība bija nopietni sākusī meklēt iespēju nodibināt Latvijā sākotnēji vismaz protektorātu. Šobrīd mūsu rīcībā nav nekādu materiālu, kuri liecinātu, ka Padomju Savienība uzskatītu gaidāmos Latvijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumus ar Vāciju kā zināmu savas drošības garantu. Tiesa gan, 9. maijā Vācijas Ārlietu ministrijas Preses nodaļas vadītāja vietnieks B. Štumms sarunā ar padomju pagaidu pilnvaroto lietvedi G. Astahovu norādīja uz gaidāmajiem neuzbrukšanas līgumiem ar Latviju un Igauniju kā zīmi, kura liecinot, ka Vācijai neesot aktīvu tieksmju šajā virzienā (t. i., tieksmju, kuras būtu bīstamas PSRS). G. Astahovs šo norādījumu nav atzinis par vērā ņemamu⁵⁹¹.

Gan V. Munterš, gan K. Selters apzinājās, ka gadījumā, ja neuzbrukšanas līgumā ar Vāciju netiks ietverts pants par Latvijas un Igaunijas 1923. gada militārās savienības saglabāšanu, tas var izraisīt padomju nepatiku⁵⁹². Nav tik daudz no svara vērtēt, vai Vācijas uzbrukums Latvijai vai Igaunijai tobrīd bija reāls, taču no padomju drošības viedokļa Latvijas un Igaunijas militārās savienības ignorēšana 7. jūnija līgumā (ko uzspieda Vācija, J. Laidoneram aktīvi piepalīdzot) bija neizdevīga un nevarēja Padomju Savienību apmierināt. 7. jūnija līgums būtiski atšķirās no 1932. gada 5. februāra Latvijas un PSRS neuzbrukšanas līguma. Latvijas un PSRS līguma 6. pants paredzēja, ka vienai no līgumslēdzējām pusēm ir tiesības līgumu uzteikt bez iepriekšējās paziņošanas termiņa ievērošanas, ja otra slēdzēja puse uzbrūk kādai trešajai pusei⁵⁹³.

31. maijā V. Molotovs PSRS Augstākajā Padomē, nenosaucot vārdā Latviju un Igauniju (bet domājot tās), runāja par "... mazo valstu ..." nespēju nosargāt savu neitralitāti⁵⁹⁴. 5. jūnijā V. Molotovs pieņēma Igaunijas sūtņi A. Reiju, kurš mēģināja

klīdēt padomju bažas sakarā ar gaidāmo neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Acīmredzot A. Reijam tas neizdevās vai arī V. Molotovs nav vēlējies atkāpties no saviem priekšstatiem. Par to liecināja viņa piezīme, ka Somija tomēr ir noraidījusi Vācijas priekšlikumus, bet Latvija un Igaunija - pieņēmušas, kā arī V. Molotova secinājums, ka ir jāšaubās par Igaunijas patiesu neitralitāti⁵⁹⁵. A. Reijs gan mēģināja iegalvot, ka Igaunija ir draudzīga pret PSRS un cer uz tās palīdzību. Varbūt tās arī bija paša A. Reija domas, bet nekādi ne J. Laidonera un K. Seltera. Pat neņemot vērā PSRS tieksmes uz protektorātu Baltijā, V. Molotova viedoklis, ka Igaunijas politiku nevar vērtēt kā īsti neitrālu, bija pamatots. Uz 7. jūnija līguma parakstīšanas brīdi PSRS un Latvijas, Igaunijas attiecības bija dziļi savstarpēju aizdomu un nepatikas pilnas.

Latvijā sākotnēji bija radušās zināmas cerības sakarā ar M. Ļitvinova atstādināšanu. 3. maijā asprātīgo intrigantu M. Ļitvinovu, kuru padomju sūtniecības (20. gados) padomnieks Parīzē G. Besedovskis bija raksturojis kā skaudīgu cilvēku ar šauru redzesloku un Varšavas priekšpilsētas bodnieka mentalitāti⁵⁹⁶, nomainīja krievu šovinists V. Molotovs. Rodas iespaids, ka Latvijā šī nomaina sākotnēji ir radījusi atvieglojuma sajūtu. V. Munterš 7. maijā britu sūtnim Č. Ordem teica, ka M. Ļitvinova atcelšana liecina par PSRS nevēlēšanās uzņemties reālas saistības sarunās ar Angliju un Franciju. F. Kociņš 12. maijā ziņoja V. Munteram, ka V. Molotovs tūlīt pat izklīdējis "... ārzemju preses māņus ..." par it kā sekmīgām sarunām ar Angliju un Franciju. F. Kociņam likās, ka tas ir "... apsveicams solis ...", jo M. Ļitvinovs šīs netiešās sarunas bija slēpis⁵⁹⁷.

F. Kociņa ziņojums atspoguļoja Latvijas bažas, ka krievu sarunās ar Angliju un Franciju var tikt izšķirts Latvijas liktenis un tai uzspiestas padomju garantijas (bija jūtams, ka sūtnis ir pat apmierināts, ka "... Ļitvinova sarunu pēdējie rezultāti ar Angliju un Franciju nav atraduši atbalstu Kremli ..." ⁵⁹⁸). V. Molotova iecelšana par ārlietu tautas komisāru tomēr tikai uz īsu brīdi radījusi cerību Latvijā, ka PSRS, Anglijas un Francijas sarunas nevainagosies ar panākumiem. 1939. gada maijā un jūnijā Latvijas norūpēšanās par iespējamo tās "pārdošanu" krieviem auga.

PSRS 7. jūnija līgumu uztvēra kā neapstrīdamu Vācijas ietekmes pieaugumu Latvijā un Igaunijā. 9. jūnijā I. Zotovs devās turp, kur nesen bija H. Rosings - uz Liepāju -, un interesējās par iedzīvotāju nostāju pret Vāciju⁵⁹⁹. 13. jūnijā "Pravda" ievadrakstā uzbruka K. Selteram un Somijas ārlietu ministram E. Erko, ka tie vēlas izjaukt "... miermīlīgo valstu fronti pret agresiju ..." ⁶⁰⁰. (Zīmīgi, ka V. Munterš nebija minēts. "Pravda" apsūdzēja K. Selteru un E. Erko, ka tie ir pakļāvušies "... iespaidiem no ārienes ...", ar ko bija domāta Vācija un klāt vēl Anglijas un Francijas "... reakcionārās aprindas ...". Tieši Igaunijas nosliece uz Vāciju un Somijas nevēlēšanās piekāpties padomju spiedienam Ālandu salu konvencijas jomā visvairāk saniknoja PSRS.) 21. jūnijā padomju sūtnis Varšavā N. Šaronovs iztaujāja L. Ēķi par 7. jūnija līgumu un neslēpa, ka Padomju Savienība to vērtē kā Vācijas iespaida pieaugumu. L. Ēķis to noraidīja, uzsverot, ka Latvijā nav iedomājama kapitulācija Vācijas priekšā un E. Haham līdzīgas marionetes⁶⁰¹. PSRS šie apgalvojumi nenomierināja. Šajā pašā 21. jūnijā K. Nīkitins no Tallinas ziņoja, ka igauņu armijas lielākā daļa pārsviesta uz robežu ar PSRS, bet tuvākajās dienās Igaunijā gaida vācu ģenerāli F. Halderu⁶⁰². 1939. gada 29. jūnijā Kominternes sekretariāts Maskavā pieņēma lēmumu "Par stāvokli Latvijā un LKP uzdevumiem" (zīmīgi, ka lēmums saucās "Par stāvokli

Latvijā.", te mūs īpaši interesē ne tik daudz LKP darbības vērtējums, bet - kā Kominternes vadība - G. Dīmitrovs; O. Kūsinens, K. Gotvalds, P. Toljati, V. Piks, kuri ņēma dalību šī lēmuma sagatavošanā un apspriešanā, - vērtēja Latvijas ārpolitiku; nav šaubu, ka šie vērtējumi atspoguļoja V. Molotova un J. Staļina nostāju), kurā Latvijas un Igaunijas politiku novērtēja kā pakļaušanos Vācijai. K. Ulmanis - zem neitralitātes segas - vēloties pilnīgi kapitulēt Vācijai, secināja Kominternes vadība⁶⁰³. Kominternes lēmumā tika atzīmēta vācbaltiešu un valsts vāciešu fašistu aktivizēšanās Latvijā, kas kopumā atbilda patiesībai.

PSRS nostāja pret Latvijas un Igaunijas 7. jūnija neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju radīja bažas abās valstīs. 27. jūnijā K. Selters sarunā ar K. Nīkitinu lika saprast, ka Igaunija izturas pret Padomju Savienību ļoti draudzīgi un PSRS ir trešā (*sic!*) draudzīgā valsts - pēc Latvijas un Somijas⁶⁰⁴. Tie bija pat nenopietni apgalvojumi, kuriem krievi neticēja, un K. Nīkitins 29. jūnija ziņojumā uz Maskavu uzsvēra F. Haldera vizīti Igaunijā. 1939. gada 30. jūnijā F. Kociņš rakstīja V. Munteram, ka rudenī ir gaidāmi padomju karaspēka manevri Ļeņingradas apgabalā, Igaunijas un Latvijas robežu tuvumā. F. Kociņš pamatoti uzskatīja, ka manevru vietas izvēle ir ļoti zīmīga⁶⁰⁵. Vērtējot genocīdu pret tautām Padomju Savienībā, 6. jūlijā F. Kociņš jau secināja, ka Latvijai "... mazāka nelaime tomēr būtu vācu briesmas" ⁶⁰⁶. Ļoti svarīga ir PSRS sūtņa I. Zotova 13. jūlija telegramma no Rīgas. Viņš ne tikai atzīmēja Vācijas tūristu grupu skaita pieaugumu Latvijā, ne tikai secināja, ka Latvijas sabiedrībā aug aizdomas pret valdību sakarā ar 7. jūnija līgumu. I. Zotovs piedāvāja Ārlietu tautas komisariātam "... draudzīgi brīdināt ..." Latviju par vācu aktivitāšu pieaugumu mūsu valstī. Šī telegramma arī ir viena no liecībām, ka Padomju Savienība 1939. gada vasarā uzskatīja Latviju par provāciski orientētu zemi. Šajā pašā 13. jūlijā K. Nīkitins no Tallinas ziņoja, ka igauņi joprojām pārsviež bruņojumu uz robežu ar PSRS⁶⁰⁷. Par PSRS pastiprināto uzmanību liecināja arī padomju pagaidu pilnvarotā lietveža Vācijā G. Astahova 19. jūlija ziņojums V. Molotovam, kurā viņš rakstīja par Vācijas augošo uzmanību pret Latviju un Igauniju (izceļot F. Haldera vizīti Igaunijā)⁶⁰⁸. Protams, vērtējot PSRS nostāju pret Latviju un Igauniju pēc 7. jūnija līguma ar Vāciju, jāņem vērā, ka šī nostāja faktiski atspoguļoja tikai divu cilvēku - J. Staļina un V. Molotova viedokli. V. Molotovam kā ārlietu komisāram bija raksturīgi visus jautājumus pilnīgi saskaņot ar J. Staļinu, viņš bija arī ļoti stūrgalvīgs cilvēks. (Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš 1939. gada 27. jūnijā ziņoja V. Munteram, ka angļu Ārlietu ministrijā par V. Molotovu ir izveidojies šāds spriedums: "... Molotovs esot pilnīgi nesagatavota persona ... starptautiskā stāvokļa svarīgām apspriedēm. Viņš ieņēmis savaš domas reiz galvā un pret argumentiem tas nevarot, varbūt arī negribot saprast un apsvērt.")⁶⁰⁹. Domājams, ka viņš 7. jūnija līgumu vērtēja kā Latvijas provāciskās politikas izpaušmi, nevis kā Vācijas zīmi par iespējamu vienošanos ar PSRS, un pie šāda vērtējuma arī stingri turējās. Lai arī kādi būtu bijuši PSRS vērtējumi 7. jūnija līgumam, Padomju Savienībai tas galu galā bija **izdevīgi**. Tas bija izdevīgi **starptautiskajā** jomā. 7. jūnija līgums radīja aizdomas pret Latviju vairākās valstīs. Jau pirms līguma parakstīšanas V. Muntera nepatiku izraisīja ārzemju preses vērtējumi. 7. aprīlī Varšavas "Haimt" secināja, ka Latvijā pastiprinās Vācijas iespaids. Tā tas patiešām bija, bet V. Muntera reakcija bija nervoza. Uz I. Moreina sagatavotā poļu ebreju preses pārskata V. Munterš uzrakstī-

ja: "Griezt Ēķa (L. Ēķis - sūtnis Varšavā - A. S.) vērību. Polija taisa diversiju - pat ar žīdu preses palīdzību⁶¹⁰". Šī V. Muntera nervozitāte tomēr ir zīmīga, tā liecina, ka "Haini" bija aizskārusi kādu jūtīgu stīgu - viņa nevēlēšanās atzīt, ka Vācijas ie-spajds Latvijā patiešām sāka augt. Īsā V. Muntera piezīme liecina arī par nepatiku pret Poliju - proti, tās izteikto pieslēšanos Anglijas un Francijas garantiju politikai, pret kuru V. Munterš juta dziļas aizdomas. Gaidāmais līgums ar Vāciju izraisīja arī Polijas interesi, lai arī tā nav oficiāli ieteikusi Latvijai līgumu neparakstīt. 10. maijā Dr. M. Valters ziņoja no Briseles: vietējā poļu sūtniecībā viņš informēts, ka Polija neiebilda pret līgumu, bet poļi šaubās, vai Vācija to pildīs⁶¹¹. Zīmīga tomēr bija Polijas sūtņa Kauņā F. Ģarvata nostāja. L. Sēja 1939. gada 13. maijā ziņoja V. Munteram, ka sarunās ar F. Ģarvatu poļu sūtnis atzinis, ka "... Vācija mēģinājusi izlietot savu 1934. gada neuzbrukšanas līgumu ar Poliju, lai pēdējo aizkavētu arī citāda veida papildu garantiju meklēšanā, un, kad šie mēģinājumi neizdevušies, 1934. gada līgumu uzteikusi". (1939. gada 28. aprīļa runā reihstāgā Ā. Hitlers paziņoja par 1934. gada 26. janvāra deklarācijas par draudzību un neuzbrukšanu ar Poliju anulēšanu - A. S.) F. Ģarvats faktiski brīdināja, ka "... Latvijai un Igaunijai tagad jārēķinoties ar to, ka Vācija viņām zināmos apstākļos var piemērot līdzīgu taktiku ...". F. Ģarvats ieteica pie "... līguma teksta sastādīšanas .. ievērot vislielāko uzmanību, un tiesība uz papildu garantijām būtu tieši atzīmējama līgumā ..."⁶¹².

Pēc 7. jūnija Polijā aizdomas par Latvijas ārpolitisko orientāciju pat auga, lai arī tās varbūt nebija tik plaši izplatītas kā PSRS. 1939. gada 29. jūnijā L. Sēja Kauņā sarunā ar F. Ģarvatu konstatēja, ka Polijas sūtnis ir uztraucies par Latvijas pārorientēšanos uz Vāciju. F. Ģarvats arī informēja L. Sēju, ka viņa rīcībā ir ziņas par Latvijas sabiedrībā valdošajām domstarpībām, pat - virzienu cīņu - ārpolitikas orientācijas jomā⁶¹³. F. Ģarvata informācija, kuru viņš bija saņēmis no Polijas sūtņa Rīgā J. Klopotovska, bija pareiza un tieši tāpēc izraisīja Latvijas Ārlietu ministrijas nepatiku. A. Stegmanis, kurš bija tuvs J. Balodim un kuram pašam nepatika 7. jūnija līgums, tomēr V. Muntera uzdevumā 30. jūnijā norādīja L. Ēķim noliegt Varšavā "... nepareizo informāciju par Latvijas ārējo politiku, kā arī iekšpolitisko stāvokli Latvijā"⁶¹⁴. 14. jūlijā L. Ēķis tikās ar J. Beku, kurš bija mierīgāks nekā F. Ģarvats un neuzskatīja, ka Latvija iebraukusi Vācijas ūdeņos⁶¹⁵. Mums šobrīd trūkst informācijas par to, kāds ir bijis maršala E. Smiglija-Ridza viedoklis, kura nostāja ārpolitiskajos jautājumos nebija vienmēr identa J. Beka uzskatiem⁶¹⁶. Kopumā Polijā nepieauga bažas par Vācijas politiku Baltijā. 7. jūnija līgums ar Vāciju radīja arī zināmas aizdomas Lielbritānijā, gan vairāk - pret Igauniju. Jau maijā angļi enerģiski noprotēja divu Anglijā būvēto moderno igauņu zemūdeņu - "Kalev" un "Lembit" paredzēto vizīti Vācijā. (22. maijā N. Rēks bija izdevis slepenu pavēli par to braucieniem uz Ķīli. Angļu spiediena dēļ vizīte tika atsaukta.)⁶¹⁷ Britu lietvedis Tallinā V. Galliēns 11. jūlijā sarunā ar K. Selteru atklāti izteica aizdomas par Igaunijas draudzēšanos ar Vāciju⁶¹⁸. Padomju Savienība bija radījusi šaubas par Latvijas un Igaunijas nevēlēšanās lūgt trīspušu garantijas bija Lielbritānijai izdevīga. 12. jūnijā, pieņemot K. Zariņu, E. Halifakss ieminējās: "... krievi sakot ...", ka Baltijas valstu valdību (acīmredzot - Latvijas, Igaunijas) nostāja "... var grozīties ...", t. i., kļūt provāciska. K. Zariņš šādu iespēju noliedza⁶¹⁹.

Igaunijai jūta, ka 7. jūnija līgumu PSRS izmanto, lai radītu Anglijā priekšstatu par baltiešu provāciskumu un pastiprinātu savas pozīcijas Maskavas sarunās. 6. jūlijā Igaunijas sūtnis Londonā A. Šmits apmeklēja E. Halifaksu un izteicās, ka Padomju Savienība droši vien mēģinās saskatīt kaut ko ļaunu Latvijas un Igaunijas līgumos ar Vāciju un izdarīt spiedienu Maskavas sarunās. PSRS to patiešām arī darīja, bet iegānu bija devušas pati Latvija un Igaunija ar 7. jūnija līgumu. Jūlija beigās V. Galliēns jau diezgan asi norādīja K. Selteram, ka Igaunijas neitralitātes politika nav objektīva, tā ir provāciska un "... var dot Padomju Savienībai pamatu apgalvot, ka Igaunija nav kompetenta izlemt, kad tai vajadzīga palīdzība ..."⁶²⁰.

Latvijā turpināja pienākt ziņas arī no citām valstīm, ka 7. jūnija līgums uzņemts ar aizdomām. Zviedru laikraksts "Svenska Dagbladet" rakstīja, ka Maskava 7. jūnija līgumu vērtē kā pierādījumu Latvijas un Igaunijas gatavībai nonākt zem vācu iespaida. Rodas iespaids, ka pati "Svenska Dagbladet" bija aptuvenās domās: "Social-Demokraten" piezīmēja, ka Latvija var maz rēķināties ar izpratni no Maskavas pēc 7. jūnija "Arbetaren" atzīmēja, ka ar 7. jūnija līgumu Vācija cenšas izolēt Poliju. ⁶²¹ Dr. A. Bilmanis jau 5. maijā bija ziņojis no Vašingtonas, ka Francijas vēstniecībā ASV valda viedoklis: Latvijas gaidāmais līgums ar Vāciju ir nelabvēlīgs, demonstratīvs žests pret rietumu demokrātiskajām valstīm⁶²². Arī pašā ASV sabiedrībā nostāja pret šiem neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju bija samērā negatīva. Igaunijas sūtnis Kauņā A. Varma mēģināja nomierināt ASV lietvedi B. Gafleru (B. Gufler) un pirms 7. jūnija līguma stāstīja viņam, ka Igaunija vēlas gan stipru Krieviju, gan stipru Vāciju, tā negrib palīdzēt ne vienai, ne otrai. Igaunijai jau esot neuzbrukšanas līgums ar PSRS, tagad būs ar Vāciju un tās ārpolitiskais stāvoklis uzlabosies⁶²³. Tā tas bija tikai formāli. Pats A. Varma varbūt arī patiešām bija šādas absolūtas neitralitātes - starp Vāciju un PSRS - piekritējs, bet Igaunijas valdība, īpaši J. Laidoners, sliecās uz Vāciju un nepamatoti cerēja uz tās atbalstu pret PSRS.

Kopumā jāsecina, ka Latvija un Igaunija pēc 7. jūnija bija pilnīgā diplomātiskā izolācijā, to ārpolitisko manevru iespējas bija minimālas. Eiropā auga aizdomas par šo valstu provāciskumu. Tas bija izdevīgi Padomju Savienībai.

V. Molotova uzspēlētās aizdomas pret Latviju auga un viņš tās aktīvi iedvesa Anglijai un Francijai. 15. jūnijā sarunā ar Lielbritānijas vēstnieku V. Sīdsu, Francijas vēstnieku P. Nadžiāru un britu diplomātu V. Strengu V. Molotovs atzīmēja, ka V. Munterš esot atturējies no igauņu un somu asajiem paziņojumiem par triju valstu (Anglijas, Francijas, PSRS) sarunām. Taču jau 22. jūnijā sarunā ar V. Sīdsu V. Molotovs bija īpaši aizdomīgs tieši par V. Munteru braucieniem uz Berlīni un secināja, ka Latvija var bīvēprātīgi vai zem spiediena nonākt Vācijas atkarībā, kas būtu draudi Padomju Savienībai. V. Molotova interpretējumā Baltijas valstu valdības esot ļoti tālu no savu valstu iedzīvotājiem (acīmredzot - bija domātas Somija, Igaunija un Latvija - A. S.) un ir gatavas saistīties ar Vāciju⁶²⁴. Vai laika posmā no 15. līdz 22. jūnijam būtu notikusi kāda redzamāka izmaiņa Latvijas nostājā par labu Vācijai? Praksē nē. V. Molotovs bija nolēmis ekspluatēt 7. jūnija līgumu par labu Padomju Savienības prasībām iekļauti Latvijai un Igauniju garantējamo valstu vidū un paturēt sev tiesības iejaukties viņu iekšējās lietās, motivējot to ar Vācijas draudu apkašošanu.

Tūlīt pēc sarunas ar K. Zariņu 12. jūnijā E. Halifakss telegrafēja Č. Ordem, ka viņš - ministrs - ir atzinis sarunā ar sūtni, ka savu drošības apsvērumu dēļ PSRS

nevar būt neinteresēta kaimiņu valstu neatkarībā. K. Zariņš acīm redzami juta, ka 7. jūnija līgumu Padomju Savienība turpinās izmantot Anglijā, lai iespaidotu britus par labu padomju nostājai Baltijas valstu garantiju jautājumā. Pēc tikšanās ar E. Halifaksu 12. jūnijā K. Zariņš mēģināja izskaidrot 7. jūnija līguma raksturu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamentā. E. Halifaksa 23. jūnija vēstule Č. Ordem liecina, ka K. Zariņš ir vēlējis, lai viņa informācija caur angļiem nonāktu PSRS. Tas, protams, atspoguļoja Latvijas bažas par padomju nostāju. Saskaņā ar E. Halifaksa rakstīto K. Zariņš uzsvēris, ka 7. jūnija līgumam nav nekādu slepenu pantu, ka Latvija nav saistījusies ar Vāciju vairāk nekā ar PSRS, parakstot 1932. gada neuzbrukšanas līgumu⁶²⁵. Slepenu pantu patiešām nebija, bet mēs nezīnām, vai krievi patiešām ticēja, ka to nav. Salīdzinājums ar 1932. gada 5. februāra Latvijas - PSRS līgumu bija nepamatots: 1932. gada līguma 3. un 6. panta ļoti būtiskās saistības nebija iekļautas 1939. gada 7. jūnija līgumā⁶²⁶. K. Zariņš stāstīja Ziemeļu departamentā (ar nolūku, lai tas nonāktu pie krieviem), ka V. Munteris guvis no Ā. Hitlera priekšstatu: Vācija nevēlas no Latvijas neko citu kā neitralitāti un nevēlas Latviju izmantot uzbrukumam PSRS. Ā. Hitleris teicis V. Munteram, ka no Spānijas un Ungārijas Vācija gaida vairāk nekā neitralitāti, no Latvijas - tikai neitralitāti⁶²⁷. Pat ja briti tieši šādā interpretējumā arī sniedza K. Zariņam teikto krieviem (par ko mums pašlaik ziņu nav), nav liecību, ka PSRS būtu nomierinājusies. Ar 7. jūniju Latvijas valdība bija pati sniegusi krieviem palīdzīgu roku.

Cik lielā mērā krievu aizdomas par Latvijas nosliekšanos uz Vāciju bija pamatotas? 1939. gada pavasarī un vasarā - kā iedomāts pretspars padomju protekcionisma un garantiju pieteikumam - Latvijā patiešām sāka ļoti stipri zaudēt agrāko līdzsvaru starp PSRS un Vāciju un noteikti tuvinājās Vācijai. Tas nenozīmēja, ka valsti pastāvēja reālas, provāciskas "netiešās agresijas" briesmas, krievu izpratnē - kā provācisku kolaborantu nākšana pie varas. V. Muntera nosliece uz Vāciju bija viņa starptautiskā stāvokļa vērtējuma konsekvence, kura bija cēlusies visupirms no bažām par PSRS atklāto aizbildniecības tieksmju pieaugumu. Savukārt tās latviešu aprindas, kuras tradicionāli un konsekventi bija garīgi, kulturāli un politiski orientētas uz Vāciju, nebija īpaši nozīmīgas. 1939. gada pavasarī sarunā ar I. Zotovu Alfrēds Bērziņš izteicās, ka Latvijā patiešām ir tādi cilvēki, kas labprāt pievienotos vācu orientācijai - t. i. - līdz pat Latvijās pakļaušanai Vācijai. Komentējot šos A. Bērziņa vārdus, V. Sīpols stipri pārspīlēja šo latviešu aprindu lomu, lai pamatotu padomju pretenzijas uz garantiju uzspiešanu Latvijai t. s. netiešās agresijas gadījumā⁶²⁸. Alfrēds Bērziņš bija domājis visai šauras aprindas. Piemēram, politiskā policija 1939. gada 31. augustā atzīmēja, ka Liepājas prāvests V. Sanders (uzturēja sakarus ar pērkoņkrustiešiem), bijušie redzamie niedristi - Teodors Kadiķis (1939. gadā - Liepājas notārs), Sleinis, Jēkabsons ir patiesi provāciski noskaņoti un vēlas Latvijas pakļaušanos Vācijai⁶²⁹. Niedristi, daļa no pērkoņkrusta - šīs aprindas bija visai mazskaitliskas, viņu ietekme tobrīd - ne tik nozīmīga. Savukārt diplomātu viedokļi bija diezgan dažādi. Dž. Vailijs 1939. gada 8. jūlijā rakstīja ASV sūtnim Parizē V. Bullitam, ka Latvijās un Igaunijās valdošās šķiras (*ruling class*), ja nāktos izšķirties starp krievu un vācu okupāciju, izšķirtos par vācu⁶³⁰. Šāds secinājums nedod pilnīgi precīzu novērtējumu, jo te ir runa par izšķiršanos starp diviem ļaunumiem. Domāju, ka pat "valdošajā šķirā" nebija viennozīmīgas atbildes uz jautājumu, kurai okupācijai dot "priekšroku".

Vācijas sūtniecības padomnieks G. Stāmers nedaudz vēlāk, 1939. gada nogalē, secināja, ka tikai maza latviešu inteliģences daļa patiešām orientējas uz Vāciju un cer uz tās uzvaru pasaules karā⁶³¹. 1939. gada vasarā PSRS pārspīlēja gan Latvijas valdības noslieci uz Vāciju, gan t. s. iekšējā, pronacistiskā apvērsuma draudus. Tas bija nepieciešams, lai uzspiestu Latvijai padomju garantijas. Tiesa gan, vairāki konkrēti padomju vērojumi bija precīzi. Patiešām, pēc 7. jūnija līguma aktivizējās vietējie vācbaltu nacisti. Politiskā policija konstatēja, ka viņu vidū sastopami šādi neuzbrukšanas līguma vērtējumi: tas ir "... Vācijas panākums pret ierosināto drošības bloku, kurā Anglija centusies saistīt Latviju un arī pārējās Baltijas valstis". Parādījās pozitīvi V. Muntera vērtējumi, kas agrāk bija neiedomājami⁶³². Šādos vērtējumos patiesības deva bija ne tik daudz, ka Anglija vēlējusies iesaistīt Latviju "... drošības blokā ...", bet, ka Vācija ar 7. jūnija līgumu vēlējas stiprināt Latvijas valdībā noskaņojumu pret PSRS, Anglijas un Francijas sarunām. 7. jūnija konsekvence patiešām bija Vācijas tūristu grupu Latvijā un Igaunijā pieaugums, ko vairākkārt atzīmēja krievu sūtniecības. 19. jūlijā Kuldīgā Vācijas ekskursantu grupa sarunās ar vietējiem vācbaltiešiem paredzēja "... Latvijas "anšlusu" Vācijai, vismaz saimnieciskā ziņā ..." tuvējo piecu gadu laikā⁶³³. Šādas ieceres Vācijā patiešām pastāvēja, visupirms pret Lietuvu, bet arī pret Latviju. 7. jūnija līgums tomēr nesaturēja nekādus slepenus pielikumus, kas padarītu Latviju un Igauniju pilnīgi par Vācijas satelītiem. Taču runas par pielikumiem tika apzināti izplatītas Vācijā, tās parādījās franču presē, tad nelegālajā sociālistiskajā presē Latvijā⁶³⁴. Baumas par slepenajiem pielikumiem bija izdevīgas PSRS.

Iekšpolitiski 7. jūnija līgums pastiprināja pretrunas starp K. Ulmani (V. Munteru) un antiulmanisko opozīciju, kā arī nemieru vismaz vienā armijas daļā. Personāliju līmenī tas spilgti izpaudās J. Baloža un V. Muntera konfliktā (ņemot vērā, ka J. Balodis nebija viens, bet simbolizēja savu "aizmuguri" - M. Skujenieku, A. Bergu, M. Valteru, samērā plašas civilās un militārās aprindas)⁶³⁵. **Privāti** V. Muntera un J. Baloža attiecības bija sliktas vismaz no 1936. gada aprīļa, kad J. Balodis nepieļāva V. Muntera iecelšanu par ārlietu ministru⁶³⁶. V. Munteris to nevarēja piedot. Personiskās antipātijas padziļināja domstarpības ārpolitiskās jautājumos, kuros J. Balodis pauda arī viņu spēcīgi ietekmējošā M. Skujenieka u. c. domas. Lielbritānijas sūtnis E. Monsons 1937. gada jūnijā ziņoja uz Londonu, ka britu ārlietu viceministra lorda Plimuta vizītes laikā V. Munteris nav aicinājis uz pieņemšanu J. Balodi un M. Skujenieku, bet J. Balodis atklāti izrādot savu nepatiku pret V. Munteru. ASV lietvedis E. Pekers 1938. gadā atzīmēja, ka Latvijas armijā pastāv domstarpības, ar ko iet kopā - PSRS vai Vāciju. J. Balodis domāja, ka - ar PSRS. 1939. gada janvārī Vācijā pienāca ziņas no Igaunijas par J. Baložu un V. Muntera domstarpībām. J. Balodis tika raksturots kā stipri pretvācisks, kurš uztur armijas izvietojumu austrumu un dienvidaustrumu virzienā - pret Vāciju⁶³⁷.

Domstarpības padziļinājās 1939. gada pavasarī, kad Vācijā sāka apsvērt, vai nevarētu izmantot savā labā V. Muntera augošās bažas par PSRS draudiem. 1939. gada 4. aprīlī U. Koce sarunā ar V. Munteru vēl izteicās (Muntera pierakstā): Berlīnē domājot, ka Latvijā "... iepretim krieviem esam nolēmuši šauteni ņemt pie kājas un nepretoties"⁶³⁸. Jāpēti, kādu ietekmi uz V. Munteru atstāja padomju militārā doktrīna - sakaut ienaidniekus viņa teritorijā, dot preventīvus triecienus, par ko VK(b)P 18. kongresā runāja Sarkanās armijas politiskais vadītājs Ļ. Mehliss. V. Munteris šo

padomju militāro doktrīnu bija ievērojis. 15. aprīļa rītā, informējot Č. Ordi par M. Litvinova 29. marta notu, viņš izteicās, ka negaidot padomju karaspēka iebrukumu Latvijā, lai aizsteigtos priekšā Vācijai⁶³⁹. V. Munteram likās, ka PSRS neesot pieciekošas intereses par Latviju. Acimredzot tomēr šī drūmā perspektīva - padomju preventīvs trieciens Baltijā - nodarbināja V. Munteru.

Aprīlī Vācijas Ārlietu ministrijā tomēr nostiprinājās viedoklis, ka, piedāvājot neuzbrukšanas līgumu Latvijai, varēs panākt tās neitralitāti nākamā konfliktā Austrumeiropā (karā ar Poliju) gadījumā un to, ka Latvija nelaidīs caur savu teritoriju citas valsts karaspēku (domāta - visupirms PSRS). 19. aprīlī V. Munters pieņēma Polijas vēstnieku J. Klopotovski, kurš izvaicāja ministru, ko dotu Latvijai neuzbrukšanas līgums ar Vāciju. Kā nedaudz vēlāk J. Klopotovskis izteicās I. Zotovam, V. Munters atbildējis: Vācija neuzbruks Latvijai, bet Latvija nelaidīs caur savu teritoriju svešu karaspēku⁶⁴⁰. 2. maijā J. Ribentropa padomnieks Dr. P. Kleists sīkāk atsedza Vācijas mērķus, kurus tā vēlējas iegūt ar neuzbrukšanas līgumiem:

*kara ar Poliju gadījumā ir svarīga Baltijas valstu neitralitāte; kādreiz vēlāk šo neitralitāti Vācija varēs pārkāpt;

*neuzbrukšanas līgumi apgrūtinās PSRS politiku, Baltijas valstis aties no Padomju Savienības; Vācijas nostāja pret Baltijas valstīm šobrīd būs laipna, baltiešiem tiks piedāvāti plaši ekonomiski sakari - tas veicinās noslieci uz Vāciju;

*nākotnē, kad Vācijai tas būs izdevīgi, tā pārkāps neuzbrukšanas līgumus, bet uz to brīdi neuzbrukšanas līgumi jau būs izjaukuši mehānismu, kurš ļauj PSRS automātiski iejaukties Baltijas lietās. Šis izplūdušais formulējums tomēr skaidri norādīja uz Vācijas mērķi - ar neuzbrukšanas līgumiem ar Latviju un Igauniju nepieļaut padomju - britu - franču **garantiju** pieņemšanu Baltijā⁶⁴¹.

1939. gada 4. jūnijā sarunā ar I. Zotovu M. Skujenieks izteicās, ka sabiedrībā aug opozīcija pret valdības ārpolitiku. Domstarpības, kā atzīmēja M. Skujenieks, ir nostājā pret Vāciju. Skaidrs, ka samērā daudziem Latvijā neuzbrukšanas līgums ar Vāciju trīspušu sarunu (PSRS, Anglijas, Francijas) laikā bija izaicinošs. 15. jūnijā to pašu, ko teica M. Skujenieks, I. Zotovam atkārtoja J. Balodis. Par J. Baloža neapmierinātību ar 7. jūnija līgumu liecināja arī A. Stegmanis - Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors (formāli - trešais cilvēks ministrijā) - ģenerālis esot "... izteicis šaubas ..." par šī līguma nepieciešamību⁶⁴². Nepatika - vai vismaz šaubas - par 7. jūnija līguma lietderību bija izplatītas ne tikai armijā vai K. Ulmaņa opozicionāru aprīnās. Šobrīd trūkst papildu informācijas par finansu ministra A. Valdmaņa nostāju, kurš pats apgalvoja, ka ir iestājies par trīspušu (padomju, angļu, franču) pieņemšanu (to varētu arī vērtēt kā pretstatu 7. jūnija līgumam)⁶⁴³.

Ar 7. jūnija līgumu Vācija istenoja savus **taktiskos** ārpolitiskos mērķus: * nepieļaut Baltijas valstu pievienošanos Vācijas ielenkšanas politikai, * nodrošināt Baltijas valstu pārtikas produktu eksporta pieaugumu uz Vāciju⁶⁴⁴, * izlietot Latviju un Igauniju kā zināmu barjeru pret iespējamu PSRS iejaukšanos Vācijas karā ar Poliju. Vācija iedrošināja Latviju un Igauniju aizstāvēt savu neitralitāti, neļaut padomju karaspēkam šķērsot viņu teritoriju, koncentrēt karaspēku uz robežas ar PSRS⁶⁴⁵. Šai Vācijas politikai gan bija ļoti iss mūžs, to nomainīja drīzā vienošanās ar PSRS par ietekmes sfēru sadali, taču Latvijas valdībā nostiprinājās nepamatotas cerības par 7. jūnija līguma vērtību un Vācijas labvēlīgu nostāju.

Par nemiera apjomu ar 7. jūnija līgumu Latvijas armijā liecina vairāku vecāko virsnieku atbrīvošana no dienesta⁶⁴⁶. Visnozīmīgākā bija ilggadējā armijas izlūkdienesta vadītāja, izcila profesionāļa pulkveža G. Ķikula - J. Balodim tuvā virsnieka - atbrīvošana no amata 21. jūnijā un pārcelšana par militāro atašeju Varšavā un Bukarestē. E. Andersons uzskatīja, ka G. Ķikula atcelšanu ir panācis ģenerālis H. Rozenšteins⁶⁴⁷. Tobrīd H. Rozenšteins bija V. Muntera uzticamības persona, viens no nedaudzajiem armijā. Kāpēc tad G. Ķikuls tika atcelts no amata? Domāju, ka atbilde meklējama A. Kundrāta liecībās. A. Kundrāts rakstīja, ka G. Ķikuls ir nodibinājis sakarus ar K. Ulmaņa opozicionāriem - M. Skujenieku, A. Bļodnieku, pat ar "... sociāldemokrātu partijas labējā spārna pārstāvjiem ..." ⁶⁴⁸. 15. maija sagatavošanas aktīva līdzdalībnieka pulkveža G. Ķikula un viņa "ciņu biedru" - V. Muntera un H. Rozenšteina⁶⁴⁹ - ceļi šķīrās. G. Ķikuls bija stājies sakaros ar antiulmaniešiem un te bija nozīme arī viņa nemieram ar 7. jūniju un V. Muntera noslieci uz Vāciju. Armijas aprindās 1939. gada vasarā pat radās iecere V. Munteru varmācīgi nolaupīt un piespiest atteikties no ministra amata⁶⁵⁰. 1939. gada jūlijā, uzturoties Latvijā, britu ģenerālis A. Berts konstatēja armijas aprindās neuzticību pret V. Munteru⁶⁵¹. 1939. gada augusta sākumā - saskaņā ar A. Stegmaņa liecību - J. Balodis vēlreiz izteicis nepatiku par 7. jūnija līgumu⁶⁵². Padomju Savienībai šī Latvijā pastāvošā opozīcija V. Muntera ārpolitikai bija izdevīga un rādīja krieviem politisku manevru iespējas.

PSRS un Vācijas līguma priekšvakarā padomju diplomāti Latvijā un Igaunijā (un arī Vācijā) bija izveidojuši šādu abu valstu ārpolitikas un iekšējā stāvokļa raksturojumu: Latvija un Igaunija var pat lūgt vācu karaspēka iesoļošanu savā teritorijā; Latvija kopā ar Igauniju un Somiju (*sic!*) veido pretpadomju bloku; Latvija un Igaunija pilnīgi orientējas uz Vāciju, bet K. Selters un V. Munters augusta sākumā ir tikušies Pērnāvā, lai koordinētu sadarbību pret PSRS. Šie vērtējumi bija vai nu pārspīlēti, vai arī pilnīgi bez pamata. Provāciskā tendence, kura bija stipra Igaunijā un auga arī Latvijā, tika viennozīmīgi vērtēta kā potenciāls vai jau esošs kolaboracionisms, kas gan bija patiesība par igauņu ietekmīgo virsnieku (R. Māsings, L. Jākobsens, V. Sārsens) nostāju, bet vienkāršojums, vērtējot pat K. Seltera stāju. 11. jūlijā V. Galliēns ziņoja Č. Ordem, ka K. Selters ir atzīmējis PSRS izrādīto agresivitāti Baltijā, kādas, kā likās ministram, neesot Vācijai⁶⁵³. K. Selters, kā parasti, bija iluzoros priekšstats par Vāciju, bet var šaubīties, vai tas liecināja par viņa vēlēšanos piekopt Padomju Savienībai naidīgu politiku.

Raksturojot iekšpolitisko stāvokli Latvijā, I. Zotovs 21. augustā atzīmēja, ka sabiedrībā - pat armijā un aizsargos - pastāv stiprs pretvācisks noskaņojums un nepatika pret 7. jūnija līgumu. Tā bija patiesība. Ļoti svarīgi, ka gan I. Zotovs, gan K. Ņikitins īpaši uzsvēra nemiera pieaugumu minoritātēs Igaunijā un Latvijā, izceļot antisemitisma izplatīšanos un etnisko krievu neapmierinātību pierobežā ar PSRS⁶⁵⁴.

Tas ir nopietns jautājums - minoritātes Baltijas valstīs un PSRS aneksionistiskie mērķi. 30. gadu nogalē PSRS sāka pievērst īpašu uzmanību minoritātēm pierobežas valstīs, jo īpaši - Polijā. Nevēlēšanās, lai PSRS diskutētu Tautu Savienībā par minoritāšu lietām Polijā, bija viens no J. Beka 1934. gada 13. septembra paziņojuma Ženēvā - ka Polija vairs neuzskata sevi par saistītu ar minoritāšu tiesību līgumiem Tautu Savienības ietvaros, kamēr visas valstis neuzņemsies saistības minoritāšu jomā - cēloņiem. 30. gadu nogalē PSRS sāka intensīvāk pievērst uzmanību mi-

noritātēm Polijā: 1938. gada martā to sāka cilāt "Pravda", apsūdzības Polijai atklāti izskanēja PSRS Augstākās Padomes sesijā 1938. gada 10.-12. augustā, bet pēc Minhenes krīzes padomju ārlietu vicekomisārs V. Potjomkins zīmīgi izteicās, ka ukraiņi Polijā sāk mosties⁶⁵⁵. Lai arī minoritāšu stāvoklis Polijā patiešām bija ļoti nelabvēlīgs⁶⁵⁶, PSRS nostāja bija ciniska, jo nekur minoritātes tā necieta kā PSRS.

Latvija 30. gados padomju oficiālus apvainojumus par krievu minoritātes stāvokli nesapņēma, pat otrādi. V. Muntera vizītes Maskavā laikā 1937. gada 15. jūnijā M. Ļitvinovs uzsvēra, ka Latvijas - PSRS attiecību īpatnība esot tā, ka pilnīgi trūkstot robežstrīdu un minoritāšu problēmas, kuras aprūtinot robežvalstu lielākās daļas savstarpējās attiecības⁶⁵⁷. Šis paziņojums tomēr nebūtu jāuzskatā par apliecinājumu tam, ka PSRS neizmantoja minoritāšu jautājumus Latvijā savās interesēs. Minoritāšu problēmas ekspluatācija pieauga, jo tuvāk nāca Latvijas okupācija un jo vairāk pati PSRS ārpolitika ieguva tradicionālā krievu imperiālisma vaibstus. 1938. gada 10. augustā F. Kociņš atzīmēja, ka "... galīgi nokritizēta ir prof. Pokrovska vēsturiskā skola, kura bij. Krievijas valdniekus raksturoja kā svešu tautu apspiedējus ..." ⁶⁵⁸.

POLIJAS - LIELBRITĀNIJAS SAVIENĪBA UN LATVIJA

Polijas politikas galvenais mērķis Baltijā bija nepieļaut, cik tas bija Polijas iespējas, lai Baltijas valstis nonāktu Vācijas vai PSRS atkarībā. Polijas nostājā pret Baltijas valstīm saglabājās neizbēgams dualisms - tās tika aplūkotas gan kā potenciālās sabiedrotās, gan kā iespējamās pretinieces, ja tās nonāktu Vācijas vai PSRS pilnīgā iespaidā. Paša J. Beka viedoklis, ka Baltijas valstis, ja tās būtu gatavas aizstāvēt savu neatkarību, varēja vienmēr paļauties uz Polijas atbalstu, bija patētisks, bet ne pilnīgi atbilstošs realitātei⁶⁵⁹. Polijas iespējas tika pārvērtētas. Baltijas valstīm bija sava, lai arī - ne galvenā vieta J. Beka ambiciozajos plānos veidot t. s. bloku no Melnās līdz Baltijas jūrai (konceptija bloku miedzumozu). Kad 1934. gada 22.-24. aprīlī Varšavā viesojās Francijas ārlietu ministrs Ž. L. Bartū un publiski nosauca Poliju par Eiropas piekto lielvalsti, J. Beks sarunās ar viņu sāka cilāt savu lielo bloku plānu. Francijai tas tikās fantastiski⁶⁶⁰. Bez Lielbritānijas un Francijas atbalsta šie plāni bija pavisam nereāli, bet Polijas attiecības ar abām valstīm turpmākajos gados pasliktinājās (Francija vai atsala (Anglija). Polijas valdības oficiozs - "Gazeta Polska" - 1936. gada novembrī, J. Beka vizītes Londonā laikā, sāka pārspriest Lielbritānijas lomu pretvācu vai pretpadomju valstu bloku izveidē⁶⁶¹. Lielbritānija nevēlējās atbalstīt ne vienu, ne otru. Latvijas sūtni ārzemēs nav saņēmuši britu vai franču diplomātu labvēlīgus vērtējumus J. Beka lielajiem plāniem⁶⁶².

Lai arī Lietuvai bija perifēriāla vieta J. Beka ārpolitiskos mērķu vidū, bez attiecību normalizēšanas ar Lietuvu bija grūti cerēt uz neitrālā bloka izveidi. 1936. gada 6. martā J. Feldmanis ziņoja uz Rīgu, ka Ženēvā J. Beka kancelejas priekšnieks grāfs M. Lubenskijs sarunā ar J. Feldmani, izteicies - J. Beks uzskatot Lietuvu par naidīgu valsti - un piebilda: "... šī tauta nav cienīga būt patstāvīga .. drīz viņu nopērkot vāci, drīz krievi ..." ⁶⁶³ Šajos vārdos bija neapšaubāma iedomātās lielvalstis imperiālisma deva, lai arī piezīmē par Vācijas un Krievijas lomu Lietuvas ārpolitikas deformācijās bija sava patiesības deva. Polijas - Lietuvas diplomātisko attiecību piespiedu normalizēšanu 1938. gada martā J. Beks arī skatīja kā soli pretī bloka idejas realizācijai⁶⁶⁴.

taču veids, kādā Lietuvai tika uzspiestas diplomātiskās attiecības un Polijas reālais svars starptautiskajā jomā nerādīja pamatu abu valstu dziļākam izlīgumam. Ultimāts Lietuvai un tā rezultāts gan bija J. Beka īslaicīgs personāls triumfs Polijā⁶⁶⁵, taču neitrālā bloka idejas realizācija neveicās. Jāpiekrīt Polijas autoram J. M. Novakovskim, ka J. Bekam gan ļoti gribējās augsti pacelt Polijas prestižu, tomēr neitrālā bloku ambiciozais plāns neatbilda poļu iespējām praktiski nodrošināt saviem kaimiņiem un iedomātiem partneriem politisku un militāru atbalstu⁶⁶⁶. 1938. gada pavasārī pēc attiecību piespiedu normalizēšanas ar Lietuvu pat Viļņas šovinistiskais, Latvijai nedraudzīgais laikraksts "Slovo", kurš pauda Viļņas konservatoru (*oboz konserwatyistow z Wilna*) atklāto, provācisko kursu un kur plaši drukājās baltiešu nedraugs V. Studņickis, sāka sludināt Baltijas valstu vienību ap Poliju⁶⁶⁷. J. Beks atzina, ka pēc Austrijas anslusa bija nobažījies par Vācijas tālākām aktivitātēm un tāpēc sācis intensīvi pārdomāt neitrāla bloka realizācijas iespējas⁶⁶⁸. Polijas iespējas veidot šādu bloku bija tālu par vājām un 1938. gada vasarā J. Beks atkal sāka meklēt Anglijas atbalstu. 1938. gada jūnijā, sarunā ar H. Kenardu, J. Beks izteica Polijas vēlēšanos stiprināt drošību Baltijā un cerību uz britu atbalstu. Lielbritānija uz šo priekšlikumu nereāģēja. 1938. gada pavasārī Polija sāka zondēt pat ASV nostāju - sūtīs Vašingtonā J. Potockis sāka sniegt intervijas par vēlamību veidot miera bloku starp PSRS un Vāciju. 1938. gada 19. jūnijā ASV sūtis Varšavā A. D. Bidls atzīmēja, ka J. Beks turpina sapņot par neitrālo bloku. Lai arī no Lielbritānijas nenāca nekādas atbildes uz J. Beka piedāvājumiem, viņš turpināja to atgādināt britiem. 1938. gada augustā, admirālītes 1. lorda A. Dafa-Kūpera privātā brauciena laikā, J. Beks jau piedāvāja angļiem kopīgu poļu-britu atbalstu Baltijas valstīm, cik tālu tās piekops neatkarīgu politiku. K. Dafs-Kūpers šo piedāvājumu ignorēja⁶⁶⁹, britu mērķos tobrīd neietilpa Polijas lomas stiprināšana Baltijā. Balto-Skandināvijas bloks, klāt nākot britu flotes atbalstam, bija tāls gan Skandināvijai, gan Anglijai. J. Beka neitrālo valstu bloka ideja ar katru dienu nesa sevī arvien vairāk pretrunu ar viņa paša īstenoto politiku attiecībā pret Vāciju un PSRS.

1938. gadā Baltijas valstu jautājums J. Beku nodarbināja arī sakarā ar Padomju Savienības politiku Eiropā, īpaši - Čehoslovākijas kontekstā. J. Beka un poļu armijas štāba priekšnieka ģenerāļa V. Staheviča vizīte Latvijā bija saistīta cita starpā ar poļu bažām, ka Latvija var izlaist cauri padomju karaspēku⁶⁷⁰. Polijas - PSRS attiecības 1938. gadā, līdz oktobrim, bija vienas no vissliktākajām abu valstu vēsturē, un tobrīd Polija uzskatīja Padomju Savienību par bistamāku nekā Vācija, bet M. Ļitvinovu J. Beks ne bez pamata vērtēja kā Polijas plaši pazīstamo ienaidnieku⁶⁷¹. Neitrālo valstu izveides bloka iecere, kuru J. Beks īpaši intensīvi cilāja 1938. gadā, nesapņēmot Lielbritānijas un Francijas atbalstu un priekšplānā izvirzoties Polijas - Vācijas attiecībām, 1938. gada nogalē sāka zaudēt jebkuru nozīmi. Baltijas valstu jautājums Polijas ārpolitikā sāka iegūt citādāku pieskaņu, visupirms - iespējamās Vācijas agresijas kontekstā. Šādā skanējumā tas tika arī risināts Polijas attiecībās ar Lielbritāniju.

Kādu brīdi pēc Čehoslovākijas krīzes J. Beks vēl interesējās par Latvijas iespējamo nosliekšanos uz PSRS. 1938. gada 27. oktobrī L. Ēķi pieņēma J. Beks, kuru acīmredzot vēl nodarbināja jautājums par to, vai Latvija nelaidīs cauri krievu karaspēku⁶⁷². J. Beks ieteica Latvijai būt uzmanīgai attiecībās ar PSRS un solīja Polijas pilnīgu draudzību. Pilnīgi lieka un ar Latvijas neitralitāti nesavienojama bija

V. Muntera rīcība: viņa uzdevumā L. Ēķis 27. oktobrī paziņoja, ka Latvija pilnīgi izprot un attaisno Polijas rīcību, okupējot Tešinu⁶⁷³. Poļu bažas par Latvijas iespējamu nonākšanu krievu vai vācu iespaidā patiešām aktivizēja Polijas diplomātiju. Sūtis Rīgā J. Klopotovskis saņēma J. Beka instrukciju cik var draudzīgi sastrādāties ar Latvijas ārlietu ministriju. 1. decembrī J. Klopotovskis apmeklēja Politiskā departamenta direktoru A. Stegmani un apliecināja Polijas ieinteresētību Baltijas valstu patstāvībā. Ietekmīgais Polijas Ārlietu ministrijas Austrumu departamenta direktors T. Kobijaņskis, kuru Dr. M. Valters bija vērtējis kā "... Ārlietu ministrijas ideologu ...", kas bija nelabvēlīgs Lietuvai, tagad, 1938. gada oktobrī, sāka apliecināt L. Ēķim poļu ieinteresētību Baltijas Antantes pastāvēšanā⁶⁷⁴.

1938. gada nogalē - 1939. gada sākumā, pasliktinoties Polijas attiecībām ar Vāciju, poļus sāka nodarbināt jautājums par Baltijas valstu drošību Vācijas politikas kontekstā; padomju politika Baltijā - līdz 1939. gada vasarai - Poliju vairs tik ļoti neuztrauca.

1939. gada martā Padomju Savienība vēlreiz piedāvāja Polijai Baltijas valstu sadalīšanu. 1959. gada 18. martā vēstulē vēsturniekam B. Budurovičam V. Gžibovskis liecināja, ka pēc tam, kad J. Beks 1939. gada 11. martā Senātā paziņoja par Polijas - PSRS attiecību uzlabošanu, poļu vēstnieku izsaucis pie sevis M. Ļitvinovs. Konfidencialās tikšanās laikā padomju ārlietu komisārs piedāvāja Baltijas valstu sadalīšanu pa Daugavas robežu⁶⁷⁵. Tā ir vēl viena liecība par labu tam, ka PSRS konsekventi centās panākt - vismaz daļēji - Baltijas valstu iekļaušanu savā ietekmes sfērā (kas nozīmēja - baltiešu neatkarības bojā eju) slepenū darījumu ceļā - arī ar Poliju. 1939. gada 23. augusts bija ieprogrammēts padomju imperiālisma mērķos Baltijā. V. Gžibovskis lika saprast M. Ļitvinovam, ka Varšavai ir negatīva nostāja pret šādiem priekšlikumiem. Polija vēlējas attiecību normalizēšanu ar PSRS, bet nevēlējas tuvināties Padomju Savienībai, arī - uz Baltijas valstu rēķina. Baltijas valstu drošības jautājumus Polija 1939. gadā mēģināja risināt tikai poļu-britu attiecību kontekstā. Saņēmusi poļu noraidījumu (trešo 30. gadu laikā - skaitot par pirmo M. Ļitvinova 1933. gada 14. decembra piedāvājumu), PSRS turpmāk Baltijas valstu iznīcināšanas projektus atlika darījumiem ar Vāciju.

Polijas centieni iegūt britu atbalstu Baltijas valstu drošībai bija bez redzamiem rezultātiem. Pēc Minhenes konferences un Polijas nostājas pret Čehoslovākiju (Tešinas lieta) poļu vērtējums Londonā bija zemāks kā jebkad⁶⁷⁶. 1938. gada 29. septembrī L. Ēķis atzīmēja, ka "... nīkums uz poļiem vietējās franču un angļu aprindās ir milzīgs...". 1938. gada 27. oktobrī H. Kenards sarunā ar L. Ēķi, izteicās, ka "... Polijas vecā nelaime esot tā, ka viņa gribot .. spēlēt lielvalsts lomu, bez lielvalstij nepieciešamām saimnieciskām un politiskām dotībām ...". H. Kenards diezgan neskaidri piebilda, ka briti esot tomēr ieinteresēti "Baltijas jautājumos"⁶⁷⁷. Interese nebija liela. 1939. gada janvārī britu Ārlietu ministrija informēja lietvedi Kauņā T. Prestonu, ka Lielbritānija nedomā sākt militāru aktivitāti, ja Vācija uzbruktu Lietuvai vai citai Baltijas valstij⁶⁷⁸. J. Beks tomēr turpināja atgādināt britiem savu ideju par Polijas - Lielbritānijas sadarbību drošības stiprināšanā Baltijā: 1939. gada februārī, pārrunājot ar H. Kenardu savu gaidāmo vizīti Londonā, ministrs izteica vēlēšanos tās gaitā apspriest arī šo jautājumu. Briti šo piedāvājumu atstāja bez ievēribas⁶⁷⁹, taču 1939. gada pavasarī briti tomēr tam bija spiesti pievērsties. Polijas kā Lielbritānijas

sabiedrotās militāri stratēģiskais stāvoklis lika britu militārajam atašejam Varšavā, pulkvežleitnantam E. R. Svordam aplūkot Baltiju savos 22. marta apsvērumos. Viņš uzskatīja, ka Lietuva un Latvija varētu būt vērtīgas Polijas sabiedrotās, koncentrējot savu karaspēku pret Austrumprūsiju, kā rezultātā Vācijai būtu jānovirza uz turieni lielāki spēki (briti uzskatīja, ka pret Austrumprūsiju jākoncentrē līdz 20 divīzijām). Šāds apsvērums bija saistīts ar nolūku atvieglot spiedienu uz poļu armiju no Austrumprūsijas. Tomēr E. R. Svords reālistiski konstatēja, ka Latvijas un Lietuvas stāvoklis ir tāds, ka ir neticama to aktīva intervence, kamēr nebūs skaidrs kara iznākums. Liekas, ka tādā situācijā, kurā būtu saredzama uzvara pār Vāciju, Latvijas vai Lietuvas iesaistīšanās kara darbībā pret Vāciju bija grūti ticama - Latvija vismaz censtos izvairīties no piedalīšanās jebkurās militārās operācijās un palikt ārpus kara. Savukārt E. R. Svorda spriedumi, ka britu zemūdeņu iesaistīšanās karā Baltijas jūrā būtu mazefektīva, ka Francija Baltijas jūrā vispār neko nevarēs palīdzēt Polijai un ka jāsapaida Vācijas pilnīga kundzība Baltijas jūrā, bija atbilstoši patiesībai.

Raksturojot Lietuvu, E. R. Svords to vērtēja kā iekšējai novājināšanai pakļautu un no Polijas viedokļa - neticamu sabiedroto (*improbable ally*)⁶⁸⁰. Tas patiešām tā arī bija, bet Polija tomēr centās Lietuvu sev tuvināt.

1939. gada pavasarī Polijas starptautiskais stāvoklis krasi pasliktinājās. 1939. gada 24. martā britu sūtis Varšavā H. Kenards rakstīja ārlietu ministram E. Halifaksam, ka Vācijas līgums ar Lietuvu, tirdzniecības līgums ar Rumāniju un vācu protekcionisms Slovākijā padarījuši Polijas sabiedrisko domu ļoti uztrauktu, parādījušies uzbrukumi J. Beka ārpolitikai. 1939. gada 5. aprīlī E. R. Svords rakstīja H. Kenardam, ka pieaug draudi Polijas pilnīgai ielenkšanai. E. R. Svords uzsvēra ne tikai Čehoslovākijas bojā eju, Vācijas ietekmes pieaugumu Ungārijā, bet - īpaši - "teitoņu ietekmes" izplatīšanos Lietuvā pēc Klaipēdas aneksijas. E. R. Svords ziņojumā H. Kenardam sīkāk pievērsās jautājumam par Polijas apgādi kara ar Vāciju gadījumā. Atzīmējis, ka Baltijas jūra var kļūt par vācu ezeru, E. R. Svords uzsvēra Polijas ieinteresētību uzturēt sakarus ar sabiedrotajiem caur PSRS, kā arī - caur Latviju un Lietuvu - uz PSRS vai Baltijas jūru, ja tā būs kuģojama⁶⁸¹.

Baltijas valstu drošības jautājumu Polija lika priekšā Lielbritānijai J. Beka vizītes laikā Londonā 1939. gada 4.-6. aprīlī. 31. martā N. Čemberlens pasludināja, ka Anglija un Francija sniegs Polijai visu iespējamo palīdzību, ja tiktu apdraudēta Polijas neatkarība un Polijas valdība uzskatītu par vajadzīgu pretoties. N. Čemberlēna deklarācija bija vairāk domāta Vācijas iebaidīšanai⁶⁸², bet Polijā radīja nepamatotu drošības sajūtu. J. Beka uzdevums bija pārvērst N. Čemberlēna paziņojumu par garantijām skaidrā, divpusējā militāri-politiskā savienībā. 4. aprīlī, pirmās tikšanās ar E. Halifaksu reizē, J. Beks piedāvāja izskatīt trīs jautājumu grupas: 1) Padomju Savienības loma un vieta Eiropas politikā; 2) stāvoklis Donavas baseinā; 3) Baltijas valstu drošība. J. Beks uzsvēra Polijas ieinteresētību šajā rajonā (īpaši - Lietuvā) un ieteica uzmanīgi palīdzēt un iedrošināt Baltijas valstis pretoties Vācijas spiedienam. E. Halifakss uz to faktiski nereaģēja⁶⁸³. Kad sarunai pievienojās N. Čemberlens, J. Beks savu piedāvājumu atkātoja. J. Beka paziņojums, ka Klaipēdas krīzes laikā Polijas valdība informējusi Lietuvas valdību, ka tai pieder poļu simpātijas un ka lietuvieši bijuši pateicīgi par to, izraisīja N. Čemberlēna dzelīgu piezīmi, ka tas gan nav glābis Lietuvu⁶⁸⁴. Briti centās pilnīgi izvairīties no Baltijas jautājuma iekļaušanas

sarunās ar poļiem. Tomēr J. Beka iespējas Londonā bija nedaudz augušas, jo britiem bija jāiegūst poļu palīdzība Lielbritānijas netiešās apdraudēšanas gadījumā - Vācijai iebrūkot Beļģijā, Holandē, Dānijā, Šveicē. J. Beks vēlējās iegūt pretī britu garantijas Polijai netiešo draudu gadījumā - Vācijai nostiprinoties vai iebrūkot Baltijā iestātos *casus foederis*⁶⁸⁵. Londonā J. Bekam izdevās panākt pavisam nedaudz: kad 6. aprīļa vakarā tika pieņemts konfidencialais kopsavilkums (*summary*) par vizītes rezultātiem, tajā tika atzīmēts, ka pirms britu-poļu formālas savstarpējas palīdzības līguma noslēgšanas vēl jāatrisina vairāki jautājumi. Pēdējais bija minēts sekojošais: "Polijas valdība uzsver nepieciešamību, apsverot sadarbību, ņemt vērā "Austrumu Baltijas valstu" pozīciju."⁶⁸⁶ Kā redzams, J. Bekam neizdevās panākt pat miglainu britu solījumu. Kopsavilkums fiksēja tikai Polijas vēlēšanos, ne britu apņemšanos⁶⁸⁷. Svarīgi uzsvērt, ka J. Beks ierosināja Londonā pārspriest Baltijas valstu drošības jautājumu bez jebkādam baltiešu pilnvarām vai vismaz konsultācijām ar viņiem. J. Beks nevarēja atbrīvoties no mentora toņa, kurš bija pretrunā ar Polijas reālajām iespējām. 5. aprīlī J. Beks paziņoja N. Čemberlenam, ka Austrumeiropai tikko esot gājis pāri baļu psihozes periods, kura laikā Polija esot bijusi gatava palīdzēt jebkurai valstij, kura sekotu Polijas piemēram (*sic!*). Šie bezsaturīgie apgalvojumi nevarēja pārliecināt N. Čemberlenu. J. Beks tomēr paziņojis "Daily Telegraph" žurnālistam V. Gotlibam, ka Anglija atbalstīs Polijas vitālās intereses Baltijā un ka poļi ies palīgā Baltijas valstīm, pat ja nebūs iepriekšējo saistību (*sic!*).⁶⁸⁸ Iespējams gan, ka poļu priekšlikumi tika pārspriesti J. Laidonera vizītes laikā Polijā aprīlī.

17. aprīlī arī Francijas premjerministrs E. Daladjē publiski deklarēja par Francijas saistībām pret Poliju, arī - netiešo draudu gadījumā. Franču reālās palīdzības spējas bija nenozīmīgas; līdz pat Otrā pasaules kara sākumam ar Poliju netika parakstīta politiskā vienošanās. Franči gan ir dažbrīd ietvēruši savā uzmanībā arī Baltiju. 16. aprīlī E. R. Svords Varšavā sarunā ar Francijas jūras atašeju kapteini Ž. Grijo pārsprieda Polijas jūras spēku darbības iespējas. Runa bija arī par Tallinu, un viņi abi konstatēja, ka būtu grūti iegūt igauņu piekrišanu dot iespēju poļu flotei izmantot Tallinas ostu, igauņi baidoties no Vācijas nostājas. Tas bija reālistisks secinājums⁶⁸⁹.

15.-19. maijā Parīzē notika Polijas - Francijas, 23.-30. maijā Varšavā - Polijas - Anglijas militāro delegāciju sarunas⁶⁹⁰. Baltijas valstu jautājums ir pieminēts poļu-franču sarunās. 31. maijā E. R. Svords atzīmē par iepriekšējā dienā notikušo sarunu ar franču militāro atašeju Polijā ģenerāli F. Misē atrodama informācija, ka poļu - franču militāro delegāciju laikā Parīzē poļi pacēlušī jautājumu par Francijas jūras spēku palīdzību Baltijas jūrā. Franči bija atbildējuši, ka Ziemeļu ūdeņi ir Lielbritānijas pārziņā; Francija neko negribēja un nevarēja līdzēt⁶⁹¹. (Sarunās ar britu militāro misiju Varšavā jūlijā, britu flotes darbība Baltijā netika pārrunāta⁶⁹².)

Latvijas un Igaunijas 7. jūnija līgums ar Vāciju pastiprināja Polijas nemieru par savu ielenkšanu, un tas kļuva zināms arī Lielbritānijai. 11. jūnijā Tautu Savienības augstais komisārs Dancigā K. Burkharts sarunā ar britu Ārlietu ministrijas Centrālā departamenta (kopš 1934. gada Polija atradās Centrālā departamenta pārziņā, Baltijas valstis un PSRS - Ziemeļu departamenta) darbinieku R. Mekinu izteicās, ka Polija vēlas sevi atbrīvot no pilnīgi atklātas, Vācijai pretī izstādītas pozīcijas un ka to uztrauc V. Muntera vizīte Berlīnē. Polija sāka justies zināmā mērā ielenkta. Čehoslovākijas pilnīga okupācija jau bija mainījusi - Polijai par ļaunu - stratēģisko stāvokli:

tagad tā bija atvērta plašam vācu karaspēka iebrukumam; Slovaikijā nodibinājās vācu marionetes J. Tiso valdība; Vācija nostiprinājās Rumānijā. Vācijas ietekmes pieaugums Baltijā bija nelabvēlīgs Polijai. K. Burkharts atzīmēja, ka Ā. Hitlers Berlīnē ir izrādījis V. Munteram lielu laipnību un tas ir sagādājis raizes poļiem⁶⁹³. Kā liecināja ASV sūtniecības Kauņā 1939. gada 13. jūnija ziņojums, lietuvieši bija saņēmuši slepenu poļu piedāvājumu slēgt neuzbrukšanas līgumu⁶⁹⁴. Tas, protams, atspoguļoja poļu bažas par Vācijas ietekmes pieaugumu Baltijā.

Poļu- britu sarunas par savstarpējās palīdzības līgumu turpinājās 1939. gada vasarā, un 2. augustā Polijas vēstnieks Londonā E. Račinskis ziņoja J. Bekam, ka E. Halifakss ir gatavs tās tuvināt politiskā līguma parakstīšanai. Līguma teksts vēl tomēr nebija gatavs un Baltijas valstu iekļaušana britu garantijās Polijai neatrisināta⁶⁹⁵. 10. augustā E. Račinskis iesniedza Polijas - Lielbritānijas aizsardzības līguma projektu, kura slepenā protokola (*protocole secret*) 3. pants paredzēja, ka līgums tiks īstenots arī, ja tiks apdraudēta Lietuvas, Latvijas un Igaunijas neatkarība un integritāte un ja šīs valstis lūgs vienas no līgumslēdzēju puses palīdzību (*et solliciteront aide et assistance d' une des Hautes Parties con tractantes*). Svarīgi atzīmēt, ka visas Baltijas valstis - Latvija, Lietuva, Igaunija - poļu projektā bija minētas vienkopus, t. i., Igaunijas un Latvijas neatkarības un integritātes pārkāpšana tika uzskatīta par tikpat nozīmīgu kā šāda darbība pret Lietuvu. Vēl ir jāatzīmē, ka poļu projekts paredzēja savstarpējās palīdzības līguma stāšanos spēkā, ja tiktu apdraudēta minēto valstu neatkarība un integritāte. Lielbritānijai šāds piedāvājums bija netikams. 14. augustā, vēstulē E. Račinskim E. Halifakss atzīmēja, ka 10. augusta projekts atšķiras no 6. aprīļa secinājumiem: slepenā protokola projekts neietver Rumāniju, par kuru runāts ar J. Beku Londonā, bet ietver Baltijas valstis, kuras Londonas sarunās ir tikai pavirši pieminētas⁶⁹⁶.

Spriežot pēc mūsu rīcībā pašlaik esošās informācijas, Baltijas valstis par šo projektu nebija informētas un Polija, tikpat kā Lielbritānija, nebija pilnvarotas pārspriest jautājumus, kas attiecās uz Latviju, Igauniju un Lietuvu. Poļu projekts gan paredzēja Polijas - Lielbritānijas savstarpējās palīdzības līguma stāšanos spēkā, ja Baltijas valstis lūgtu palīdzību un būtu gatavas aizstāvēt savu neatkarību. Būtu jāamēģina šajā sakarībā atbildēt uz diviem jautājumiem. 1. Kāda būtu bijusi Baltijas valstu reakcija, ja poļi prasītu to viedokli par savu projektu? Liekas, ka tobrīd Baltijas valstis būtu noraidījušas to iesaukšanu poļu - britu līgumā, saskatot šeit nopietnus draudus saviem neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju.⁶⁹⁷ Savukārt jautājumā, vai Baltijas valstis būtu griezušās pie Polijas pēc palīdzības Vācijas agresijas gadījumā, būtu vēl vairāk mākslīgs. 1939. gada vasarā, vismaz Latvijā un - īpaši - Igaunijā valdības aprindās Vācijas draudus neuzskatīja par reāliem⁶⁹⁸.

1 Baltijas Antantes 1934. gada 12. septembra "Saprašanās un sadarbības līgums starp Latviju, Lietuvu un Igauniju" paredzēja tikai saprašanos "tajos ārējās politikas jautājumos, kuriem kopēja nozīme.." - Līguma tekstu skat.: Andersons E. Ārpolitika II. - 553. lpp.; Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. 1940. g. 16. jūnijs - 19. jūlijs. - R.: Zinātne, 1991. - 235.-237. lpp.

2 V. Sīpols nav slēpis gandarījumu, rakstot, ka Baltijas Antante 1938. gada beigās - 1939. gada sākumā gandrīz jau bija beigusī pastāvēt. - Sīpols V. Dzimitenes nodevība. - R., 1963. - 234. lpp.; R. Putins Peters arī atzīmēja, ka Baltijas Antante 1938.-1939. gadā atradās politiskā sabrukuma stāvoklī. Viņa, protams, par to nebija priecīga. - Putins Peters R. Problems of Baltic diplomacy in the League of Nations - Journal of Baltic studies. 1983. - Vol. XIV. - Number 2. - p. 142.

3 V. Šūmaņa 1939. g. 11. janvāra ziņojums; K. Nikitina 1939. g. 6. decembra vēstule. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 59. lp.; Полпреды сообщают.. - с. 192.

4 Anderson E. The Baltic Entente 1914.-1940. Its Strength and Weakness - Acta Universitatis Stockholmiensis. - Uppsala, 1988. - p. 87; Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš 1938. gada 30. decembrī ziņoja uz Rīgu, ka Lielbritānijas Ārlietu ministrijā valda uzskats: N. Rēks un R. Māsings "...vedot lielu Vācijas propagandas politiku". - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 286. lp. Tā tas patiešām arī bija.

5 1938. gada 11. un 12. maija telefona sarunas starp Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāru J. Tepferu un sūtni Kauņā L. Sēju liecināja, ka K. Selters bija ierosinājis atlikt uz laiku 8. konferences sasaukšanu. Tas izraisīja lielu nepatiku Lietuvā, kur ārlietu ministrs S. Lozoraitis centās stiprināt sakarus ar Igauniju un Latviju. Pēc Polijas ultimāta 1938. gada 17. martā Lietuva bija zaudējusi lielu daļu no ilūzijām par iedomāto atbalstu no PSRS un Vācijas, kuras bija atstājušas lietuviņus vienus, un vēlējās tuvināties Latvijai un Igaunijai. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 302. lp.

6 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 98. l. - 24. lp.

7 Suomen Ulkoministerion arkisto (Helsinki). - Palin Riia 14. I. 1939. 5/c 16 UM.; Ziņas par nesaskaņām Baltijas Antantē parādījās arī Eiropas presē. Tas nepatika Latvijas Ārlietu ministrijai. Spriežot pēc ministrijas Rietumu nodaļas vadītāja v. i. G. Lerhes vēstules sūtnim Romā Dr. A. Spekem 1939. gada 16. janvārī, ministrija uzdeva sūtniem ievākt informāciju, vai prese raksta par "...ēventuālām nesaskaņām Baltijas Antantē...". Sūtņu uzdevums bija sniegt optimistisku interpretējumu par stāvokli Baltijas Antantē. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 46. lp.; Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.-1939. - Athens, Georgia, 1974. - p. 131.

8 LVVA. - 2475. f. - 15. apr. - 101. l. - 62. lp.

9 Banevičius A. 111 Lietuvas valstybes 1918.-1940. Politikos veikēju. - Vilnius, 1991. - 86. lpp.

10 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 191. lp.

11 L. Sējas ziņojums 1938. g. 7. decembrī. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 192. lp.

12 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 285. lp.

13 Turpat. - 188. lp.

14 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 98. l. - 24. lp.

15 Turpat. - 102. l. - 151. lp.

16 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 3. lp.; Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania.. - p. 131.

17 "Jaunākās ziņas". - 1939. - 2. febr.

18 J. B. - Sargāsim mūsu savienību. - Jaunākās Ziņas. - 1939. - 10. janv.; Пийп.

A. Балтийские проблемы. - Политика (журнал Таллинн) 1990. - №. 11. - с. 89.

19 Andersons E. Ārpolitika I. - 267. lpp.

20 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 98. l. - 23. lp.; "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 4. febr.

21 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 39., 44. lp.

22 Turpat. - 23. - 13., lp.

23 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 98. l. - 23. lp.

24 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 2648. l. - 11. lp.

25 Turpat. - 3257. l. - 106. lp.

26 Turpat. - 2630. f. - 1. apr. - 61. - 7. lp.

27 Turpat. - 10. l. - 24. lp.; N. Rēka darbības stilu zīmīgi raksturoja viņa piedalīšanās Igaunijas jaunās konstitūcijas izstrādāšanā 1937. gadā. N. Rēka dūre vairākkārt nolaidusies uz galda, "pastiprinot" viņa viedokļa uzspiešanu pārējiem. - Lipping I. Emergence of Estonian authoritarianism. - Baltic History. Columbus, Ohio, 1974. - p. 216; Jāpiekrit E. Andersonam, ka Igaunijā nebija neviena, kas varētu apturēt armijas vadības "ārdīšanos ārlietās". - Andersons E. Ārpolitika II. - 30. lpp.

28 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 19., 20., 67. lp.; Sīpols V. Dzimitenes nodevība. - 141. lp.

29 Speke A. Atmiņu brīži. Ainas. Epizodes. Silueti. - Zelta Ābele, 1967. - 291. lp.

30 Tas nenozīmēja, ka S. Lozoraitis būtu bijis principiāli pret Abesīnijas iekarošanas atzīšanu. Lietuva to nevarētu atļauties arī tā apstākļa dēļ, ka Itālija bija Klaipēdas konvenciju parakstījusi valsts. Jau 1935. gada 10. septembrī Ženēvā, pārrunājot Abesīnijas lietu ar S. Lozoraiti un J. Seljamā, visi trīs konstatēja, ka "...formāli un morāliski Itālijai nav taisnība", bet Baltijas valstu politikas pieejai jābūt "ļoti uzmanīgai". V. Munters tobrīd īpaši atzīmēja Lietuvas sevišķo stāvokli, jo Itālijas kā Klaipēdas konvencijas signatūra nostāja tai bija svarīga konfliktā ar Vāciju un Lietuva nevēlējās meklēt nesaskaņas ar Itāliju. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 16. lp.

31 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. 128. l. - 59. lp.

32 Speke A. Atmiņu brīži.. - 291. lp.

33 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 19.-20. lp.

34 Andersons E. Ārpolitika I. - 634. lp.

35 A. Īdena nostāja gan bija zināmas atšķirības, salīdzinot ar Anglijas premjerministru N. Čemberlenu, kurš bija gatavs daudz vairāk piekāpties agresoriem. - skat. sīkāk - Трухановский В. Т. Антон Иден. - М., 1983. - с. 147-151.

36 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 58. lp.

37 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - Toronto, 1983. - 697.-698. lpp.; Варес П., Осипова О. Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. - Таллин, 1992. - с. 91-92. LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 224. lp.

38 Andersons E. Ārpolitika I. - 521.-522. lpp.; Rei A. The Drama of the Baltic people. - Abo, 1972. - p. 258.

39 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 50. lp.

40 Turpat. - 2231. f. - 1. apr. - 20. l. - 148. lp.

41 L. Sējas ziņojums V. Munteram 1938. gada 19. aprīlī. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 322. lp.

42 Anderson E. The Baltic Entente 1934. - 1940.. - p. 88.

43 Rauch G. von The Baltic States. The years of independence. Estonia, Latvia, Lithuania. 1917.-1940. - University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1974. - p. 202; Dunsdorfs E. Deviņviru spēks. - Stokholma, Daugava, 1956. - 269. lpp.

44 L. Sējas ziņojums V. Munteram 1938. gada 25. februārī. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 383. lp.

45 L. Sējas 1938. gada 17. janvāra ziņojums. - Turpat. - 400.-401. lp.

46 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 323. lp.

47 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3266. l. - 184. lp.

48 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 195. lp.

49 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 59. lp. Acīmredzot J. Laidoners ir centies noskaņot K. Petšu pret K. Ēnpalu un panākt viņa nomaņu. PSRS sūtņis K. Nikitins 1939. g. 7. martā ziņoja uz Maskavu, ka K. Petss domājot par K. Ēnpalu atstādināšanu. - Год кризиса. 1939.-1939. т. 1, Док. и матер. - М., 1990. - с. 251. Tomēr panākt K. Ēnpalu nomaņu līdz 1939. gada rudenim J. Laidoneram neizdevās.

50 "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 24. febr.

51 Арьякас К. Внешняя политика Эстонской республики в 1939 году. - Радуга, 1988, Nr. 11. - с. 64.; Варес П., Осипова О. Похищение Европы. - с. 92.; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 155. lp.

52 Latvijas sūtņis PSRS F. Kociņš 1938. gada 29. septembrī rakstīja V. Munteram, ka "... dažu valstu pārstāvji..." (diplomāti Maskavā - A. S.), pārrunājot Baltijas valstu nostāju, "... kā nedrošāko elementu.. min Igauniju, ko ved sakarā ar Polijas politiku.." - LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 232. lp. Te bija domāta Polijas ietekme Igaunijā.

53 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 10. lp.

54 Год кризиса. 1939.-1939. т. I - Документы и материалы. - М., 1990. - с. 313.

55 G. Rauhs šo Igaunijas valdības nostāju raksturoja kā "pārsteidzošu". - Rauch G. von The Baltic States... - p. 203.

56 V. Šūmaņa 1939. gada 13. februāra ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 46. lp.

57 Turtola M. Aspects of finnish - estonian military relations in the 20's and 30's. - The Baltic in international relations.. - Acta Universitatis Stockholmiensis. Uppsala, 1988., - p. 108.-109.

58 Raun T. U. Finland and Estonia: cultural and political relations. 1917-1940. - Journal of Baltic studies, 1987. - Vol. XVIII. - Number 1. - p. 16.

59 Turtola M. Aspects of finnish - estonian military relations.. - p. 109.; Raun T. U. - Finland and Estonia.. - p. 16.

60 Galveno lomu konferencē spēlēja Zviedrijas ārlietu ministrs R. Sandlers, uzsverot, ka līgums ar Vāciju nav savienojams ar neitralitāti un ierobežos Somijas

suverenitāti. - Nurek. M. Great Britain and the Baltic in the last months of peace, march - august, 1939. - p. 35.

61 J. Tepfera ziņojums V. Munteram 1939. gada 12. maijā; V. Šūmaņa ziņojums V. Munteram 1939. gada 12. jūnijā. - LVVA. - 2574. f. - 7435. l., - 26., 58. lp.; J. Tepfera ziņojumi 5. maijā; V. Salnā - 13. jūnijā. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 15., 37., 77. lp.

62 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 70. lp.; 1935.-1937. gadā Latvijai bija pozitīva bilance tirdzniecībā ar Igauniju, 1938. gadā tā kļuva izteikti negatīva. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2621. l. - 9. lp.

63 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 27. lp.

64 Turpat. - 3. apr. - 2991. l. - 26. lp.

65 Turpat. - 15. apr. - 112. l. - 15. lp.; 3235. f. - 6. apr. - 285. l. - 1. lp.

Skandināvijas Ārlietu ministru konference Oslo izraisīja arī lielu Latvijas Ārlietu ministrijas interesi. Dr. V. Māsēns lūdza no sūtņiem Stokholmā, Helsinkos un ģenerālkonsula Oslo "... izsmeļošas ziņas..". Tās pienāca jau 1. septembrī, kad viss bija mainījies. 1939. gada 9. septembrī Helsinkos Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktors A. Pakaslahti, informējot J. Tepferu par konferences gaitu, atzina, ka pasaules kara rezultātā tā lēmumi vairs nav aktuāli. A. Pakaslahti zīmīgi lietoja jēdzienu "Oslo valstu grupa". Somija sevi pilnīgi identificēja ar Skandināvijas orientāciju, lai arī tās kaimiņi nebija uzņēmušies saistības Somijas neatkarības garantēšanā. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2594. l. - 1.-5. lp.

66 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 57.-58. lp.

67 Turpat. - 3. apr. - 3262. l. - 75. lp.

68 Jutikkala E., Pirinen K. A history of Finland. - Espoo, 1984. - p. 246; Hovi K. Der Hitler-Stalin-Pakt und Finnland. - Hitler-Stalin-Pakt 1939: Das Ende Ost Mitteleuropas? - Frankfurt am Main. - Fischer Taschenbuch Verlag. - 1989. - S. 63; 1935. gada 12. septembrī Ženēvā Somijas ārlietu ministrs A. Haksels informēja V. Munteru par somu vēlēšanos tuvināties Skandināvijai. Raksturojot Skandināvijas valstu nostāju pret Somiju, A. Haksels bija diezgan reālistisks: "Norvēģi nekā par mums negrib dzirdēt. Arī dāņi samērā maz. Tikai caur Zviedriju.." - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 24. lp.

69 Backlund L. Rudolf Holsti in Moscow: an episode in finno-soviet relations. Journal of Baltic studies, 1988. - Vol. XIX. - Number 3. - p. 261; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 487. lp.

70 Skat. padomju sūtņa V. Derevjanska sarunu ar R. Holsti 1938. g. 19. apr., V. Derevjanska interesi par vācu militārdelegācijas vizīti Somijā. - Док. внешне. политики СССР, т. 21. М., 1977. - с. 208; "Pravda" 1938. gada 9. jūlijā asi uzbruka somiem par orientāciju uz Vāciju. - War and peace in Finland. A documented survey. - New York. Soviet Russia today, 1940. - p. 106.

71 Salmon P. British security interests in Scandinavia and the Baltic. 1918.-39. - The Baltic in international relations.. - Acta Universitates Stockholmiensis. Uppsala, 1988. - p. 116, 129.

72 Angļu lietvedis Kauņā T. Prestons sarunā ar L. Sēju 1939. gada 17. aprīlī žēlojās par somu provāciskumu un nedraudzību krieviem. Lielbritānijai bija vajadzīgi sabiedrotie pret Vāciju un tai nepatika, T. Prestona vārdiem runājot, somu rusofo-

bija. Lielbritāniju interesēja tikai savas impēriskās intereses. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 56. lp.

73 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 112. l. - 37. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 319. lp.

74 Savukārt Polijā, kā liecināja poļu sūtņa Kauņā F. Harvata saruna ar L. Sēju 1939. gada augusta sākumā, pastāvēja aizdomas par J. Laidonera un K. Seltera provāciskumu. Aizdomām bija pamats, un tās liecināja, ka nevarēja būt runas par nopietnu Igaunijas un Polijas sadarbību. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 6. lp.

75 Pēdējie polemikas raksti bija "Ritā", 1939. gada 4. un 8. janvārī.

76 Skat., piem., E. Palina ziņojumu Nr. 3. 1939. g. 13. janvārī - Raportti No 3. - SUA, 5, c 16.

77 Tieši Igaunija 1936. gada 28. novembrī paziņoja, ka neesot vairs ieinteresēta Baltijas saimnieciskās konferences turpināšanā. - Варес П., Осипова О. Похищение Европы. - , c. 90.

78 Skat. arī izdevumu "Konstantins Petss". - R., 1939; Andersons E. Ārpolitika II. - 34. lp.

79 "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 27. febr.

80 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 15. lp.

81 Somijas sūtnis E. Palins 1939. g. 7. janvāra ziņojumā ļoti vērīgi atzīmēja: "Šis nelabvēlības pamatā ir, protams, vesela rinda dažādu apstākļu -, pirmkārt, atbildīgo personu mentalitātes lielās atšķirības un no tā izrietošie pārpratumi un apvainošanās. Taču ļoti skaidri var just, ka tā cilvēciskā īpašība, kuras vārds ir skaudība, vispirmām kārtām visā šai lietā spēlē nozīmīgu lomu. Īpaši ministrs Munter ir kļuvis par šo jūtu objektu no igauņu puses. Izskatās, ka Igaunijā īsti nevar samierināties ne ar Muntera ārpolitiskajām aktivitātēm gan Tautu Savienības aprindās ... ne ar viņa daudzajos ārzemju braucienos iegūtajām plašajām simpātijām - kas viss nenoliedzami ir atstājis enā Igauniju un tās ārpolitikas vadītājus." - Raportti No 2. Salainen. - SUA, 5, c 16.

82 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 1. l. - 2. lp.

83 Pērkonkrustiešu lapīnās gan tika apgalvots, ka V. Munteram jau kopš 1919. gada esot lieli sakari ar ģenerālleitnantu P. Lillu - 1939. gadā viņš bija Igaunijas kara ministrs. Tās bija pērkonkrustiešu iedomas. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 16. l. - 1. lp. Pērkonkrustiešu lapīnā "Kas bija 15. maija apvērsuma autors".

84 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 314. lp.

85 1939. gada 1. aprīlī Latvijas sūtnis Itālijā Dr. A. Speke ziņoja uz Rīgu, ka K. Selters 31. martā aizbraucis no Romas, kur divas dienas uzturējies kā tūrists. A. Spekes ziņojumā bija jūtams neliels aizvainojums, ka nedz K. Selters, nedz igauņu sūtnis Romā J. Lepiks nav vēlejušies šajās dienās tikties ar A. Speki. Latvijas sūtnis acīmredzot bija gaidījis pieklājības vizīti no sabiedrotas valsts ārlietu ministra. Tā ir viena detaļa, kura tomēr liecina par Latvijas - Igaunijas attiecību klimatu. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 39. lp.

86 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 30., 35. lp.

87 "Paevaleht" 1939. gada 30. maijā, "Uus Eesti" 31. maijā emocionāli aprakstīja abu valstu saimniecisko sāncensību Valkā. Latvijas Valkā preces bija lētākas, igauņi centās tās iepirkt vairumā un, apejot muitu, ievest Igaunijā. No tā cieta Igaunijas Valkas un Dienvidigaunijas tirgotāji. 1939. gada pavasarī iezīmējās lata kursa krišanās, kas padarīja Latvijas preces vēl lētākas (oficiālais apmaiņas kurss

bija 1 lats - 72 centi, bet neoficiālais - 1 lats - 50 centi). Igaunijas preses tonis gan bija pardaudz uztraukts, Latvijas saimnieciskās invāzijas briesmas - stipri pārspīlētas, tomēr vēlreiz tika atgādināts par abu valstu nenoregulētajām saimnieciskajām attiecībām. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2626. l. - 1-3. lp.

88 V. Šūmaņa 1939. gada 8. jūnija ziņojums. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l., 24-26., 46. lp.

89 Cik lielā mērā J. Laidonera apziņa bija tālu no sadarbošanās ar Latviju un Lietuvu, liecināja arī Igaunijas Valsts padomes sēde 1938. gada 11. novembrī, kurā apsprieda ieroču iegādes problēmas. Valsts padomes loceklis A. Oinas vaicāja, vai nebūtu iespējams radīt kaut vienu kopēju Baltijas valstu kara rūpnīcu. J. Laidoners atbildēja, ka nav vērts kopā ar Latviju būvēt municiju rūpnīcu, jo pat kara gadījumā varēs iepirkt ieročus un municiju ārzemēs. Tiesa gan, pat ja Baltijas valstis būtu 1938. gadā sadarbojušās bruņojuma ražošanas jomā, tas būtu krietni par vēlu. J. Laidoners 1938. gada 11. novembrī atzina, ka Igaunija nav spējīga pati uzsākt lidmašīnu un pretgaisa ieroču ražošanu. Tomēr, ja baltieši būtu sākuši domāt par sadarbību agrāk, pat lidmašīnu ražošanas uzsākšana nebūtu bijusi pilnīgi neiespējama lieta. - От пакта Молотова-Риббентропа до договора о базисах. - Таллин: Периодика, 1990. - с. 28-30.

90 Andersons E. Ārpolitika, II. - 81. lpp.

91 Сегодня. - 1939. - 10 июня.

92 Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939. - p. 351.

93 12. jūnijā H. Tammer laikrakstā "Paevaleht" rakstīja, ka Latvijas un Igaunijas sadarbība pēdējā (pasv. mans - A. S.) laikā kļuvusi ciešāka: nostājā pret PSRS valdot "spontāna vienprātība.". Sadarbība bija izveidojusies tikai Vācijas priekšlikuma par neuzbrukšanas līguma jomā, tā neizpaudās citās, abu valstu kopdarbībai būtiskās jomās, pat nostājā pret PSRS tās bija, H. Tammera vārdiem runājot, "spontānas .." - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 59. lp.

94 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 143. l. - 7. lp.; - 2674. f. - 3. apr. - 2651. l. - 4. lp.

95 Turpat. - 2570. f. - 1. apr. - 463. l. - 15-16. lp.

96 Andersons E. Ārpolitika II. - 76. lpp.

97 Raun T. U. Estonia and the Estonians. - Hoover institution press. - Stanford, California, 1987. - p. 124, 125, 142. T. U. Rauna darbs tika ļoti pozitīvi recenzēts - skat. recenziju: Thaden. E. C. - Journal of Baltic studies, 1988. - Vol. XIX. - Number 2. - p. 178-179. Tomēr recenzents faktiski neaplūkoja Igaunijas ārējai politikai 20.-30. gados veltītās nodaļas.

98 Rebas H. "Baltic Regionalism..." - Journal of Baltic studies, 1988. - Vol. XIX. - Number 2. - p. 101, 102, 104.

99 Anderson E. The pacts of mutual assistance between the U.S.S.R. and the Baltic States. - Baltic History. Columbus, Ohio, 1974. - p. 240; Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - 651.-652. lpp.; 20. gadu pirmajā pusē štābu virsniekus Latvijā apmācīja franču valodai. - Champonnois S. Colonel Emmanuel du Parquet's mission in Latvia 1919-1920. - Journal of Baltic Studies, 1992. - Vol. XVIII. - Number 4. - p. 336.

100 Andersons E. Ārpolitika. I. - 251. lpp.

101 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 20. lp.

- 102 Kukk H. The failure of Judenich's north-western army in 1919: a dissenting white russian view. - Journal of Baltic studies, 1981. - Vol. XIX. - Number 4, p. 364.
- 103 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 653. lpp.
- 104 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 22. lp.
- 105 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.- 1939. - p. 126.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 40. l., 298. lp.
- 106 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 654. lpp.
- 107 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.- 1939. - p. 127.
- 108 Rauch G. von The Baltic States. The years of independence.. - p. 202.
- 109 Andersons E. Ārpolitika. I. - 516. lpp.
- 110 Сиполс В. Я. Советский Союз в борьбе за мир и безопасность. 1933-1939.6 с. - 64.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 40. l., 277. lp.
- 111 Ieraksts V. Muntera dienasgrāmatā 1934. g. 22. oktobrī - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 1. lp.
- 112 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 733. lpp.
- 113 Ieraksts V. Muntera dienasgrāmatā 1934. g. 23. novembrī. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 12. lp.
- 114 Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и стонии. Восстановление Советской власти. - М., 1978. - с. 142.
- 115 Sipols V. Dzimtenes nodevība. - 120.-121. lpp.
- 116 "40 gadu karavīra gaitas". - "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 7. janv.
- 117 Nacionālā bibliotēka, Retumu nodaļa. R, X/16, 9. māpe. - Nr. 5. - 48.-50. lp.
- 118 Skat. citādu uzskatu piemērus Augstākajā kara skolā - pulkveža P. Antēna darbu "Partizāņu darbība atbrīvošanas karā un tās iespējamības varbūtējā nākotnes karā" (1934), kurā PSRS apskatīta kā "... mūsu varbūtējais pretinieks..." - Nacionālā bibliotēka. R, X/16. - Inv. nr. 90-31216, 57. lpp.; virsleitnanta Augstkalnā darbā "Kāda loma varētu piekrist Latvijā aviācijai un kādai vajadzētu būt tās organizācijai un apbruņojumam mūsu apstākļos" (1936) par potenciālo ienaidnieku uzskatītas gan PSRS, gan Vācija. - Turpat, inv. nr. 65.-40801. - 7. lpp.
- 119 LVVA. - 2574. f. #2. apr. - 7081. l. - 236. lp. Militārās vēstures speciālists A. Pētersons rakstīja, ka 1938. gada septembrī PSRS esot izveidojusi spēcīgu armiju grupējumu Čehoslovākijas virzienā (16 divīzijas un 5 brigādes) un Rīgas virzienā (pirmajā ešelona - 11 divīzijas un 5 brigādes). - "1939. gada 23. augusts sākās 1938. gada 23. septembrī." - "Neatkarīgā Čiņa". - 1991. - 23. aug. Neapšaubot to, ka PSRS arī veica kādus demonstratīvus pasākumus rietumu robežu virzienā, tie nebija domāti reālai militārai darbībai. 1938. gada 23. septembrī PSRS gan iesniedza Polijai brīdinājumu nepiedalīties agresijā pret Čehoslovākiju, taču Polijas ārlietu ministrs J. Beks 27. septembrī sarunā ar Vācijas sūtni G. Moltki to pamatoti novērtēja kā "... propagandistisku akciju, kurai nav lielas nozīmes..." - Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937-1939. т. III. - М., 1981. - с. 224. 1938. gadā PSRS nevarēja veikt agresiju Eiropā, neriskējot iesaistīties karā gan ar Poliju, gan ar Vāciju, ko J. Staļins, protams, nevēlējās.
- 120 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 43., 268. lp.
- 121 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 404. lp.

- 122 Skat. pilnīgi ticamu A. Valdmaņa liecību par J. Baloža nostāju pret krieviem. - Zemgals B. Dienas baltās nebaltās. - Ženēvā, 1949. - 29. lpp.
- 123 Baltic states: a study of their origin and national development, their seizure and incorporation into the USSR. - Editors - Igor I. Kavass, Adolph Sprūdžs. Third reprint edition. Buffalo, NewYork, 1972. - p. 199.
- 124 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 32. lp. (Latvijas vēstniecības Maskavā materiāli); Turpat. - 83. l. - 28. lp. (sūtniecība Tallinā); Andersons E. Ārpolitika. I.- 494. lpp.; Внешняя политика СССР. Сб. док. т. IV. (1935 - июнь 1941 г.) - М., 1946. - с. 332.
- 125 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6964. l. - 1. lp.
- 126 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 4. lp.; 2575 f. - 15. apr. - 83.l. - 41. lp.
- 127 Andersons E. Ārpolitika I. - 546. lpp.
- 128 Nacionālā bibliotēka. Retumu nod., R/x/16 - Inv. nr. 65.-40801. - 59. lp.
- 129 Andersons E. Ārpolitika I. - 515. lpp.; LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 22. lp.
- 130 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 3. lp.
- 131 Turpat, 36. lp.
- 132 Dr. M. Valtera 1935. gada 2. marta un 1. aprīļa ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. 94. l. - 355., 454. lp.
- 133 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 59. lp.
- 134 Turpat.
- 135 LVVA. - 2630. f. - 1. apr., 9. l. - 78. lp.
- 136 1935. gada 10. decembrī Rīgā, 3. Baltijas valstu ārlietu-ministru konferences laikā, Igaunijas ārlietu viceministrs H. Larējs izteica V. Munteram veselu pārmetumu virkni par Latvijas - Igaunijas attiecību neapmierinošo raksturu, to vidū - arī ģenerāļa N. Rēka dusmas par to, ka viņa latviešu kolēģis, štāba priekšnieks M. Hartmanis, neesot viņu 1934. gada decembrī informējis par S. Raštiņa braucienu uz Latviju. Acīmredzot M. Hartmanis to nebija darījis tāpēc, ka rēķinājās ar iespējamo N. Rēka nevēlēšanos, lai S. Raštiķis vispār tiek uzņemts Latvijā. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 24. lp.
- 137 Dr. M. Valtera ziņojumi V. Munteram. - 1938. gada 13., 17., 28. jūnijā. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 73., 87., 94., 102., 103. lp.
- 138 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. - p. 120-121; Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 710. lpp.
- 139 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 36. lp.
- 140 K. Ulmanis šo sarunu atstāstīja V. Munteram, un tā atspoguļota viņa dienasgrāmatā. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 42. lp.
- 141 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 40. lp.
- 142 D. Crowe. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. - p. 127.
- 143 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 52. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 132. lp.
- 144 Turpat. - 50. lp.
- 145 K. Ulmaņa zīmīga liecība: J. Laidoners "... ļoti neieredzēja mūsu bijušo virspavēlnieku J. Balodi" - Ulmanis K. Manas piezīmes. 1940. gadā augusts. - "Zvaigzne". - 1992. - Nr. 15/16. - 10. lpp.
- 146 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 22. lp.; Dr. E. Krieviņa 1935. gada 23. a novembra ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 13. lp.

- 147 H. Kukk. The failure of Judenich's north-western army in 1919.. - p. 364.
- 148 E. Krieviņš. Viņās dienās.. - 229. lpp.
- 149 Kārlis Ulmanis. Trimdnieka manuskripts un cietumnieka nopratināšanas protokoli. - "ZA Vēstis". - 1991. - Nr. 2. - 134. lpp.
- 150 Rauch G. The Baltic States. The years of independence.. - p. 202. Par tikšanos laiku ir bijuši dažādi viedokļi, taču tā patiešām ir notikusi aprīlī, jo K. Selters 26. aprīļa sarunā ar H. Froveinu informēja viņu par M. Hartmaņa un N. Rēka sarunām. - Ahmann R. German treaties with Estonia and Latvia of June 1939.. - p. 360.
- 151 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania.. - p. 127.
- 152 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 194. lp.
- 153 Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of June 1939.. - p. 346.
- 154 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 231. lp.
- 155 Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939.. - p. 348-349; Rauch G. The Baltic States. The years of independence.. - p. 204; Sīpols V. Dzimtenes nodevība.. - 129. lpp. Iespējams, ka premjers K. Ēnpalu nav īpaši vēlējis pilnīgi iznīcināt 1923. gada aliansi. 1939. gada 17. maijā V. Šūmanis ziņoja V. Munteram, ka K. Ēnpalu vēlas, lai vācu priekšlikumi tiktu pieņemti "mums izdevīgākā redakcijā" (t. i., Latvijai, Igaunijai - A.S.) (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 55. lp.). Neko panākt no Vācijas nebija iespējams. K. Selters informēja V. Šūmani, ka Igaunijā jāreķinās ar parlamenta "suverenitāti". Faktiski tas nozīmēja, ka "atjaunotajam parlamentam" bija jāreķinās ar J. Laidoneru, jo pretējie uzskati, kurus pauda Igaunijas valsts padomes priekšsēdis J. Puhks un īpaši J. Tenisons, kurš vadīja opozīciju pret līgumu ar Vāciju, netika ņemti vērā. - LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 3252. l. - 56. lp.; Krieviņš E. Viņās dienās.. - 208. lpp.
- 156 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 23. lp.
- 157 Turpat.
- 158 Ulmanis K. Manas piezīmes.. - 10. lpp.
- 159 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 291. lp.
- 160 Andersons E. Ārpolitika I. - 548. lpp.
- 161 Rebas H. "Baltic Regionalism"???. - p. 104.; Krieviņš E. Viņās dienās.. - 229. lpp. 1939. gada sākumā, kad pats K. Ulmanis vēlējās veicināt samierināšanos ar Igauniju, Latvijā parādījās raksti, kuri cildināja igauņu senatni. - Skat. F. Baloža cildinājumus igauņu XIII gs. vadonim Lembitam. - Konstantīns Petss. - R., 1939. - 31. lpp.
- 162 Putins Peters R. Problems of Baltic diplomacy in the League of Nations.. - p. 138.
- 163 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 448. lpp.
- 164 Andersons E. Ārpolitika I. - 530. lpp.
- 165 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 93. l. - 119. lp.
- 166 Turpat. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 1. lp.
- 167 Speke A. Atmiņu brīži. Ainas. Epizodes. Silueti. - Zelta Ābele. - 1967. - 279. lpp.
- 168 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 22. lp.
- 169 Gabinetu drugiej Rzeczypospolitej. - Likon wydawnictwo, Szczecin-Poznan, 1991. - 227. lpp.
- 170 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 33.-34. lp.
- 171 Turpat. - 33. lp.

- 172 Turauskas E. Lietuvos nepriklausomibes netenkant.. - 27.-28. lpp.
- 173 J. Beka vārdi V. Muntera pierakstā. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 45. lp.
- 174 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 46. lp.
- 175 Turpat. - 7. l. - 3. lp.
- 176 Beck J. Final report. Diplomatic memoirs of colonel Jozef Beck. - New York, 1957. - p. 76.
- 177 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 7. l. - 6.-lp.; 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 19. lp.
- 178 Turpat. - 11. lpp.
- 179 Turpat. - 16. lpp.
- 180 Turpat. - 18. lpp.
- 181 Turpat. - 17., 20. lpp.
- 182 Turpat. - 24. lpp.
- 183 Turpat. - 25., 33. lpp.
- 184 Turpat. - 46. lpp.; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 94. l. - 561. lp.
- 185 Turpat.. - 2570. f. - 14. apr. - 1620. l. - 281. lp.; 2575. f. - 15. apr. 99. l. - 7. lp.
- 186 Turpat.. - 2630. f. - 1. apr. 9. l. - 1. lp.
- 187 Turpat. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 78. lp.
- 188 Žiugžda R. Lithuania and Western Powers. 1917.-1940 - Vilnius, Mintis Publishers, 1987. - p. 159-162. lpp; Andersons E. Ārpolitika I. - 577. lpp.; LVVA. - 2585. f. - 15. apr. 94. l. - 269. lp.
- 189 Andersons E. Ārpolitika I. - 504. lpp.
- 190 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 16. lp.
- 191 Ieraksts V. Muntera dienasgrāmatā 1935. g. 17. septembrī. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 43. lp.
- 192 Žiugžda R. Lithuania and Western Powers. 1917.-1940. - p. 166.
- 193 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 42. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 93. l. - 194. lp.
- 194 Žepkaite R. Diplomātija imperializmo tarnyboje.. - 241. lpp.
- 195 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 19. lp.
- 196 Turpat. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 69. lp.; 3.-4.
- 197 Turpat. - 84. lp.
- 198 Turpat.
- 199 Turpat. - 10. l. - 18. lp.; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 94. l. - 34 - 115. lp.
- 200 Andersons E. Ārpolitika I. - 505. lpp.
- 201 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 15. lp.
- 202 Skat. sikāk - Žepkaite R. Diplomātija imperializmo tarnyboje.. - 243. lp.
- 203 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 44. 46. lp.
- 204 Turpat. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 459 - 468. lp.
- 205 V. Muntera 1938. gada 4. aprīļa pārskats par viņa darbību poļu un lietuviešu samierināšanā. - LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 19. lp.
- 206 Ieraksts V. Muntera dienasgrāmatā 1936. gada 16. aprīlī. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 52. lp.
- 207 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 20. lp.
- 208 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 2645. l. - 97. lp.
- 209 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 20. lp.
- 210 Turpat. - 20.-21. lp.

- 211 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 407. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 2645. l. - 75. lp.
 212 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 22. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 362. lp.; Cienciala A. M. Poland and Western powers. 1938-1939, London, Toronto, 1968 - p.49; Žiugžda R. Lithuania and Western Powers. 1917.-1940. - p. 174.-176.
 213 Latvijas AM 1937. gada 13. decembra ārzemju preses pārskats. - LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 444. l. - 107. lp.
 214 Žiugžda R. Lithuania and Western Powers. 1917.-1940. - p. 177; Senn A. E. The Polish Ultimatum to Lithuania, March 1938. - Journal of Baltic studies, 1982, Vol. XIII. - Number 2. - p. 148; Gabinetu Druzej Rzeczypospolitej. - Praca zbiorowa pod redakcją Janusza Farysia i Janusza Pajewskiego - Szczecin - Poznan, 1991. - 272. lpp.; Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej. - Szczecin, 1992. - 191. lpp.
 215 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 19. lp.
 216 Turpat. - 22. lp.
 217 Žalys V. Lietuva Baltijas Antantis sistemoje. - Vēst. zin. kand. disertācija. Viļņa, 1989. - 128. lpp.
 218 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 23. lp.
 219 Žalys V. Lietuva Baltijos Antantis sistemoje.. - 128. lpp.
 220 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 361., 373. lp.
 221 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 23. lp.; Senn A. The Polish Ultimatum.. - p. 146.
 222 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 205. lp.
 223 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 24. lp.; Žepkaite R. Diplomacija imperializma tarnyboje. - 252. lpp.; Senn A. E. The Polish Ultimatum.. - p. 146.; Žalys V. Lietuva Baltijos Antantis sistemoje.. - 129-130. lpp.
 224 Lietuvos sūtna Tallinā B. Dailides ziņojums uz Kauņu 1938. gada 25. martā. - Žalys V. Lietuva Baltijos Antantes sistemoje.. - 133. lpp.
 225 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 205. lp.
 226 Turpat. - 205. - 206. lp.
 227 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 32. lp.
 228 Senn A. The Polish Ultimatum.. - p. 147.
 229 Dr. M. Valtera ziņojums Nr. 30. 1938. gada 16. martā - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 202. lp.
 230 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 25. lp.
 231 Seen A. The Polish Ultimatum.. - p. 148.
 232 Seen A. The Polish Ultimatum.. - p. - 148-149.
 233 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 26. lp.
 234 Senn A. The Polish Ultimatum.. - p. 156.
 235 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 27. lp.
 236 Andersons E. Ārpolitika I. - 5087. lpp.
 237 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 11., 28. lp.
 238 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 28. lp.
 239 Žepkaite R. Diplomacija imperializmo tarnyboje.. - 259. lpp.
 240 Senn A. The Polish Ultimatum.. - p. 149.
 241 Žalys V. Lietuva Baltijos Antantis sistemoje.. - 130 lpp.; Beck J. Final report.. - p. 146;

- 242 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 29. lp.
 243 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938-1939. - p.128.
 244 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 30. lp.
 245 Žalys V. Lietuva Baltijos Antantis sistemoje.. - 133. lpp.
 246 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 361. lp.
 247 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 192. lp.
 248 Žepkaite R. Diplomacija imperializmo tarnyboje. - 260. lpp.; Faryš J. Koncepteje polskoj polityki zagranicznej. 1918.-1939. - Warszawa, 1982. - 382.lpp.
 249 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 31. lp.
 250 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 368. lp.
 251 Andersons E. Ārpolitika I. - 675.-676. lpp.
 252 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.-1939. - p. 113.
 253 Andersons E. Ārpolitika II. - 27. lpp.
 254 Dr. Valters M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru, .. - 98. lpp.
 255 Turpat. - 103. lp.
 256 Dr. M. Valtera 1938. gada 13. jūnija poļu preses pārskats - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 103. lp.
 257 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 352., 361., 373., 374. lpp.
 258 Turpat. - 348. lp.
 259 Turpat, 337.-338. lp.
 260 Losowski P. Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. - Wydawnictwo Sejmowe. - Warszawa, 1992. - 20. lpp.
 261 E. Turauskas vērtēja F. Harvatu kā diezgan sīkumainu un formālu diplomātu (E. Turauskas. - Lietuvos nepriklausomybes neten kant.. - 17. lpp.) Patiešām, kā to īpaši raksturoja viņa darbība Helsinkos, F. Harvats bija izpildīgs ierēdnis, bez plašākas un dziļākas lietu izpratnes. Taču F. Harvata formālisms Kauņā bija saistīts ar cenšanos precīzi izpildīt savas valdības norādījumus, būt uzmanīgam, laipnam, iekārot lietuviešu uzticību (F. Harvata kā diplomāta raksturojumus skat. V. Šumaņa 1934. gada 8. janvāra ziņojumā. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 81. l. - 159.-161. lp.).
 262 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 178. lp.
 263 Ceturtais gads. Letas izdevums. - 262.-263. lpp.
 264 Dr. M. Valtera 1938. g. 28. aprīļa ziņojums V. Munteram - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 150. lp.
 265 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 174. lp.
 266 Turpat. - 102. l. - 303. lp.
 267 Turpat. - 335. lp.; Labais Lietuvas pazinējs R. Liepiņš 1933. gada 21. decembrī bija atzīmējis lietuviešu "... neaprobežotu skaudību." - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 332. lp.
 268 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 312. lp.
 269 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 4. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 200. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 2645. l. - 26. lp.; Žepkaite R. Lietuva ir didžiosios valstybės. 1918.-1939. m. - 166. lpp.; Beck J. Final report .. - p. 147.
 270 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 157., 162. lp.; Slavenas Julius P.

- Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler. - p. 264.
- 271 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 363. lp.
- 272 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 144. lp.
- 273 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 4. lp.
- 274 Turpat. - 2574. f. - 15. apr. - 102. l. - 84. lp.; 2574. f. - 2. apr. - 3257. l. - 106. - 142. lp.; Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.-1939. - p. 172.
- 275 Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939. - p. 341.
- 276 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 74. lp.
- 277 Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.-1939. - p. 165.
- 278 Год кризиса. - т. I. - с. 315.-316.
- 279 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 69.-74. lp.; 3. apr. - 3245. l. - 20. lp.; 3. apr. - 3238. l. - 262. lp.; Žiugžda R. Lithuania and Western Powers. - 213. lpp.
- 280 Žiugžda R. Lithuania and Western Powers. - p. 206.
- 281 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 58., 59. lp.
- 282 Tarulis A. N. Soviet policy toward the Baltic states. 1918.-1940. - University of Notre Dame Press, 1959. - p. 128.; Angļu 1939. gada 31. marta garantijas Polijai (ne Lietuvai) patiešām diezgan augsti vērtēja "..." - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 280. lp.; Latvijā valdošo nostāju 1939. gadā (līdz uzspiestajam 5. oktobra līgumam) V. Munteris raksturoja saimniecisko kameru kopsēdē 1939. gada 22. oktobrī: "... Miera laikā nav vēlams nodibināt savstarpējās palīdzības attiecības ar lielām valstīm ..." - "Rīts". - 1939. - 23. okt.
- 283 Andersons E. Ārpolitika II. - 72. lpp.
- 284 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 39. lp.
- 285 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 288. lp.
- 286 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 13. lp.
- 287 Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia. - p. 358.
- 288 1938. gada beigās Polijā iezīmējās tendence uzlabot attiecības ar PSRS, par ko arī Latvijas sūtni Briselē Dr. M. Valteru 1938. gada 16. decembrī informēja Polijas vēstnieks Mihāls Moscičiks, prezidenta J. Moscička dēls. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 9. lp.
- 289 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 267. lp.; Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. 1938.-1939. - p. 172.
- 290 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 257. lp.
- 291 Anglijas pārstāvniecības Tallinā vadītājs V. Galliēns 1939. gada 20. maijā atzīmēja, ka J. Laidonera nostājā skaidrāk izpaužas proģermāniskās tendences. V. Galliēnam pamatoti likās, ka J. Laidoners, aplūkojot Igaunijas attiecības ar Vāciju un Krieviju, sliecas uz Vāciju un pārkāpj agrāk formāli ieturēto līdzsvarotību. - Zunda A. Anglija un Baltijas valstis. - "Izglītība". - 1990. - 28. febr.
- 292 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 59. lp.
- 293 Turpat. - 2575. f. - 111. l. - 252. lp.; Crowe D. The foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania, 1938.-1939. - p. 174.

294 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 32. lp.; V. Šūmanis 1939. gada 17. aprīlī ziņoja no Tallinas, ka Igaunijas štābā valdot uzskats, ka Polijai neesot īpašas intereses slēgt neuzbrukšanas līgumu ar Lietuvu, jo kara gadījumā ar Vāciju poļi varot pāriet Lietuvas robežu. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 101. l. - 12. lp. Polijas nostājā pret Lietuvu tomēr dominēja interese tieši par to, lai Lietuva nepakļautos Vācijas ietekmei, saglabātu neitralitāti un necenstos atgūt Viļņu ar varu.

300 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 252. lp.

301 Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939.-1940. - Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo - 10.-12. lpp.; Truska L., Kanceričius V. - Lietuva Stalino ir Hitlerio-sanderio verpetuše. - Vilnius, "Mintis", - 1990. - 15. lpp.

302 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 24. lp.

303 F. Harvat - Do Pana Ministra spraw zagranicznych, w Paryżu. Stockhol, 20 października 1939. r. - Hoover institution of war revolution and peace. PMSZ box 5. - Dok. fotokopiju manā rīcībā nodeva Dr. V. Žālis (Viļņa).

304 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 51. lp.

305 Polijas un Latvijas militārie kontakti trīsdesmitajos gados nebija nozīmīgi un galvenokārt aprobežojās ar vairāku Latvijas virsnieku mācībām Polijas karaskolās, Polijas kara flotes kuģu remontu Liepājas kara ostas darbnīcās, informācijas apmaiņu starp abu valstu armijas izlūkdienestiem. Skat. Jēkabsons E. Latvijas un Polijas militārie sakari. - "Diena". - 1992. - 19. sept.; Polijas nostāja trīsdesmitajos gados ietekmēja arī aizdomas, vai Latvija nav pardaudz draudzīga PSRS. 1935. gada 17. septembrī Ženēvā J. Beks sarunā ar V. Munteru izteicās, ka viena trešā valstis (domāta PSRS) kūdot Latviju pret Poliju un poļi pat gribējuši atsaukt savu kara atašeju no Rīgas. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 46. lp.

306 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 176. lp.; Andersons E. Ārpolitika II. - 67. lpp.; "Brīvība", 1939. gada jūn. (nr. 3/7), 26. lpp.; Meiksin G. The Baltic riddle. - p. 105.; Vācu autors R. Āmanis nav sniedzis sīkāku Polijas nostājas izvērtējumu, atzīmējot vienīgi, ka poļi aplūkoja Baltijas valstis tikai pašas Polijas drošības skatījumā. (Bet kā gan citādi viņi tās varēja aplūkot? - A. S.) - The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939: - Bargaining Plot or an Alternative for German-Soviet understanding. - Journal of Baltic studies, 1989. - Vol. XX. - Number. 4. - p. 363.

307 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3239. l. - 4.-5. lp.

308 Truska L., Kancevičius V. Lietuva Stalino ir Hitlerio sanderio verpetuše. - 15. lpp.

309 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 184. lp.

310 1938. gadā bija paredzēts, ka savstarpējās tirdzniecības apjoms sasniegs 12 miljonus litu, taču jau tobrīd bija skaidrs, ka lietuviešiem ir maz ko piedāvāt Polijai. Lietuvas pārtika interesēja Vāciju, ne Poliju. Tirdzniecības līgums tika noslēgts galvenokārt politisku apsvērumu dēļ, bet saimnieciska pamata tam nebija. - L. Ēķa 1938. gada 17. decembra ziņojums V. Munteram - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 64. lp.

311 Latvijai tirdzniecībā ar Poliju laikā no 1934. līdz 1938. gadam bija negatīva bilance. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2621. l. - 15. lp.

312 LVVA. - 2574. f. - 15. apr. - 102. l. - 1., 5., 16. lp.

- 313 L. Ēka 18. augusta ziņojums. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 103. lp.; Žepkaite R. Lietuva ir didžiosios valstybes. 1918.-1938. - 175. lpp.; DBFP. Third series. 1939. - Vol. VII. - London, 1954. - p. 656, 699.
- 314 Ahmann R. German treaties with Estonia and Lithuania of June 1939. - p. 353.
- 315 Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939.-1940. - 14. lpp.
- 316 Andersons E. Ārpolitika I. - 147., 159., 171., 177. lpp.
- 317 Lietuvišu autors R. Žiugžda, vērtējot Lietuvas un Polijas konferences Kopenhāgenā 1925. gada 1.-15. septembrī un Lugāno tā paša gada 12.-25. oktobrī, kur Polija prasīja pasta, telefona un telegrāfa sakaru, dzelzceļa satiksmes un citu - pilnīgi dabisku - jautājumu atrisināšanu, rakstīja: Lietuvas "darba tauta" (sic!) un "plašā sabiedrība" neesot pieļāvusi Lietuvas neatkarības (!) apdraudēšanu un pieprasījusi pārtraukt kontaktus ar Poliju. Ja pasta sakaru atjaunošanas iespējas bija satraukušas "darba tautu", tad patiešām ir taisnība E. Andersonam, kas lietuviešu nostāju raksturojis kā tuvu patoloģiskai. - Žiugžda R. Lithuania in International Relations in the 1920's. - Acta Universitatis Stockholmiensis. The Baltic in international relations between the two world war. - Uppsala, 1988. - p. 68.-69; Andersons E. Ārpolitika I. - 177. lpp.
- 318 J. Pilsudska adjutanta M. Lepecka dienasgrāmata. Sk. grāmātā: Наленч Д. и Т. Юзеф Пилсудский. Легенды и факты. - М., 1990. - 310. lpp.
- 319 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 230.-231. lpp.; Aleksandravičius E. Political goals of lithuanians, 1863.-1918. - Journal of Baltic Studies. Fall 1992. - Vol. XXIII. - Number 3. - p. 232, 236.
- 320 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 122., 126., 128. lp.
- 321 Turpat. - 134.-135. lp.; R. Liepiņa 1934. gada 23. maija ziņojums - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 209. lp.
- 322 Turpat. - 126., 129., 130.-135. lp.
- 323 Skat. Somijas sūtņa E. Palīņa 1934. gada 27. aprīļa sarunu ar V. Munteru. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 123. lp.
- 324 1934. gada 3. maijā V. Munters sarunā ar Ž. Tripjē izteicās, ka pienāk ziņas par Polijas vēlēšanos panākt no Padomju Savienības G. Čičerina 1926. gada 28. septembra notas grozīšanu. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 126. lp.; Pēc PSRS - Lietuvas 1926. gada 28. septembra līguma parakstīšanas G. Čičerins iesniedza Lietuvas ministru prezidentam M. Sledževum notu, kurā atzina, ka "... lietuviešu robežu faktiskais pārkāpums..." (Generāļa L. Želigovska karagājiens 1920. gada oktobrī - A. S.) nav mainījis PSRS attieksmi pret Krievijas - Lietuvas 1920. gada 12. jūlija miera līguma 2. pantu un tā pielikumu Nr. 1, kurš apstiprināja Viļņas piederību Lietuvai un noteica, ka Lietuvas un Polijas robeža tiks noteikta uz abpusējās vienošanās pamata. - Документы внешней политики СССР. т. 3. - М., 1959. - с. 28, 31; т. 9. - М., 1964 - с. 448.; 1934. gada 5. maijā PSRS faktiski atteicās no G. Čičerina notas, piekrāpjot Lietuvu. - Karski J. The great Powers and Poland. 1919.-1945. - University Press of America, 1985. - p. 252.
- 325 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 27. lp.; Dr. O. Grosvalda 1934. gada 26. maija ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 93. l. - 103. lp.
- 326 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 33. lp.
- 327 Žalys V. Baltijos Antantes susidarymas. - Lietuvos TSR Mokslas Akademi-

jos darbai. A serija, 1988 t. 2 (103). - 78.-79. lpp.; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 93. l. - 220. lp.

328 Ulmanis K. Manas piezīmes. - "Zvaigzne". - 1992. - Nr. 15/16. - 10. lpp.; V. Muntera 1935. gada 7. jūnija vēstule Dr. E. Krieviņam. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 20. lp.; arī 332., 339. lp.

329 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 318. lp.; 83. l. - 25. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 2645. l. - 75. lp.

330 L. Sējas 1938. gada 21. marta ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 362. lp.

331 Journal of Baltic studies, 1974. - Vol. V. - Number 1. - p. 66; 1973. - Vol. IV. - Number 4. - p. 405.

332 1937. gada aprīlī "Židu tautības Lietuvas frontes cīnītāju" organizācijas konference pieņēma rezolūciju par Viļņas atbrīvošanas komitejas atbalstīšanu, arī materiālu. - LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 444. l. - 52. lp. Tas nenozīmēja, ka Lietuvas ebreju vidū nebija tādu, kuri nevēlētos Viļņas atgūšanu, taču šādu un citu rezolūciju pieņemšana vispirms atspoguļoja to nenovēršamo faktu, ka visām Lietuvas organizācijām bija noteikti jāapliecina atbalsts A. Smetonas režīma pieejai Viļņas jautājumam.

333 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 362. lp.

334 Turpat. - 368. lp.; Палещис. В двух мирах. М., 1974. - 250 lpp.; Banevičius A. III Lietuvos valstybes 1918-1940. Politikos Veikeju., - 91. lpp.

335 Очерки истории Коммунистической партии Литвы. т. 2. 1920.-1940. - Вильнюс, Минтис, 1980. - 472.-475. lpp.

336 Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939-1940. - Warszawa, 1985. - 11. lpp.; Tarulis A. N. Soviet policy toward the Baltic states. 1918.-1940. - p. 130.

337 Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939-1940. - 13. lpp.

338 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 93. l. - 214., 215., 188. lp; 83. l. - 305. lp.

339 1924. gada 8. maijā Parīzē Lielbritānijas, Francijas, Itālijas un Japānas pārstāvji parakstīja Klaipēdas konvenciju, kura regulēja Lietuvas valdības, Direktoriņas un Seimeļa attiecības, lietuviešu un vācu valodas līdztiesību, Klaipēdas ostas pārvaldi utt. - Žiugžda R. Lithuania and Western powers. - 74. lpp.

340 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 7. l. - 20. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 183. lp.

341 Turpat. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 14.-16. lp.

342 Turpat. - 9. l. - 54. lp.

343 Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda - Memel, and Hitler. - p. 258.-259; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 94. l. - 354. lp.; 83. l. - 20., 111. lp.

345 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 54. lp.

346 Andersons E. - Ārpolitika I. - 529. lpp.

347 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 80. lp.

348 Putins Peters R. Problems of Baltic diplomacy in the League of Nations.. - p. 133; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 94. l. - 108. lp.

349 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 28. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 309. lp.; Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda - Memel, and Hitler. - p. 259.

350 Andersons E. Ārpolitika I. - 447.-400. lpp.; Brīvība, 1967. - Nr. 2. - 2. lpp.

351 Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler. - p. 259.-269.;

- Andersons E. Ārpolitika I. - 455. lpp.; Sīpols V. Dzimtenes nodevība - 129. lpp.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. 289., 322. lp.
- 352 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 270.-311. lp.
- 353 Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler. - p. 259.-261.
- 354 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2645. l. - 26. lp.
- 355 L. Sējas 1938. gada 5. un 23. novembra, 12. un 13. decembra ziņojumi V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 211., 200., 183., 181., 184. lp.
- 356 Turpat. - 102. l. - 155., 174. lp.
- 357 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 4. lp.
- 358 Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler. - p. 263.
- 359 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 241., 247., 267. lp.; Žostautaite P. Klaipēdas kraštas. 1923.-1939. - Vilniaus.: "Mokslas", 1992, 262.-263., 299. lpp.
- 360 "Jaunākās Ziņas". 1939. - 10. janv.
- 361 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 211. lp.
- 362 Raksturojot Klaipēdas lietuviešus, L.Sēja 1938. gada 20. oktobrī atzīmēja, ka viņu vidū ir ļoti daudz pārvācojušos pilsoņu, kuri faktiski Lietuvai ir zuduši. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 232. lp.
- 363 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 4. lp.; Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler.. - p. 266.
- 364 A. Voldemārs 1917.-1918. gadā darbojās Ukrainā, bija Centrālās Radas loceklis, piedalījās Radas sarunās ar Vāciju Brēstļitovskā 1918. gada janvārī. J. Seskis ir domājis ukraiņu antisemitismu, kas 1918.-1919. gadā izvērsās drausmīgos grautņos.
- 365 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 180., 175. lp.; Rudis G. Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai. - Grām.: Augustīnas Voldemaras. Pastabos sauleludzi valanda. - Vilnius: "Mintis", 1992. - 23. lpp.
- 366 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 149. lp.
- 367 Год кризиса. 1938-1939. т. 1. Документы и материалы - М., 1990. - с. 310.
- 368 Год кризиса.. - т. 1. - с. 344-310.
- 369 Жданов А. Английское и французское правительства не хотят равного договора с СССР. - Правда. - 1939. - 29. jūn.
- 370 Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler.. - p. 268.
- 371 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 23. lp.
- 372 Andersons E. Ārpolitika II. - 56. lpp.
- 373 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 50. lp.
- 374 Год кризиса.. - т. 2. - с. 109.
- 375 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 135. lp.
- 376 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 39. lp.; L. Sējas 1939. gada 23. maija ziņojums. - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 51. lp.; 3. apr. - 2646. l. - 3. lp.
- 377 Turpat. - 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 31. lpp.
- 378 Žiugžda R. Lithuania and Western Powers.. - p. 208.
- 379 Урбшис Ю. Литва в годы суровых испытаний. 1939-1940. Вильнюс. - "Минтис", 1989. - с.18.; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 25. lp.; 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 51. lp.
- 380 Tarulis Albert N. Soviet policy toward the Baltic states.. - p.75.-77.

- 381 Урбшис Ю. Литва в годы суровых испытаний.. - с. 23.
- 382 Žiugža R. Lithuania and Western Powers. 1917-1940. - p. 143 -144; Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tomyboje. - Vilnius: Mintis, 1991. - 105. lpp.
- 383 Ieraksts V. Muntera dienasgrāmātā 1934. gada 7. martā - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 108. lp.
- 384 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 34. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 50. lp.
- 385 Turpat. - 9. l. - 5.-7. lp.; 10. l. - 18. lp.; Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda-Memel, and Hitler.. - p. 258.
- 386 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 20. lp.; Andersons E. Ārpolitika I. - 450. lp.
- 387 LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 15., 36., 102. lp.; Andersons E. Ārpolitika I. - 453. lp.
- 388 1935. gadā PSRS Lietuvas eksportā ieņēma 2. vietu (12 milj. litu), atpaliekot tikai no Anglijas un ieņemot Vācijas vietu (1934. gadā Vācijas vieta 25 procenti eksporta, 1935. gadā - 4 procenti). Absolūtos un relatīvos skaitļos PSRS ļoti nopietni atpalika no Anglijas (pāri par 40 procentiem no Lietuvas eksporta, PSRS - 9 procenti, 1934. gadā - bija tikai 3 procenti), tomēr PSRS daļa Lietuvai bija nozīmīga. PSRS arī bija viens no galvenajiem partneriem Lietuvas pārtikas produktu lielākajai eksporta organizācijai "Maistas". 1936. gadā PSRS ieņēma jau tikai 4. vietu (10 milj. litu) eksportā, bet saglabāja nopietnu daļu Lietuvas importā. 1935. gadā no Lietuvas PSRS importēja preces; izejvielas ar 14 milj. litu, 1936. gadā - par 15 milj. litu (salīdzinājumam - no Vācijas - par 14 milj. litu). - Latvijas AM preses nodaļas pārskati par Lietuvas saimniecību. - LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 329. l. - 131. lp.; 6. apr. - 444. l. - 11. lp.
- 389 LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 329. l. - 140. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 514. lp.
- 390 Andersons E. Ārpolitika I. - 107. lpp.; Год кризиса.. - т. 1 - с. 398; Полпреды сообщают.. - с. 516; LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 310. lp.; 8. apr. - 66. l. - 504. lp.; Tarulis A. N. Soviet policy toward the Baltic states.. - p. 93.; LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 27. lp.
- 391 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 37. lp.
- 392 Рошин А. В довоенном наркомате. - Международная жизнь, 1991. - т.11 - с. 121; Полпреды сообщают.. - с. 516.
- 393 L. Sējas 1935. gada 6. jūnija un 1938. gada 13. janvāra ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 404. lp.; 94. l. - 187. lp.
- 394 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 338., 362. lp.; Cienciala A. M. Poland and Western Powers. 1919-1939. - p. 52.
- 395 Dr. M. Valtera 1938. gada 11. aprīļa ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 174. lp.; Izpētes vērtā tomēr ir ļoti zīmīga K. Šķirpas piezīme, kuru viņš ultimāta dienās iztieca Vācijas kara atašejam Maskavā E. Kestringam: Lietuva tagad maksājot par to, ka esot noraidījusi padomju piedāvājumus par militāru sadarbību (sic!) - Vitas R. A. The Polish - Lithuanian crisis of 1938 .. - p. 72.
- 396 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 136., 177. lp.
- 397 Документы внешней политики СССР, т. 21 (1.1-31 XII 1938). - М., 1977. - с. 155.
- 398 Misiunas R. The role of the Baltic States in Soviet relations with the West during the interwar period. - The Baltic in international relations between the two

- world wars. Acta Universitatis Stockholmiensis. - Uppsala, 1988. - p. 176.-177.
- 399 F. Kociņa 1938. gada 24. jūlija ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 133. lp.
- 400 Год кризиса.. - т. I. - с. 76.
- 401 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 242. lp.
- 402 F. Harvats 1938. gada 7. novembrī ziņoja uz Varšavu, ka lietuvieši beidzot atmetuši visas cerības uz PSRS. Tas gan nebija gluži tā. Tarulis A. N. Soviet policy toward the Baltic states.. - p. 97.
- 403 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 227. lp.; 111. l. - 225. lp.
- 404 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3214. l. - 4. lp.
- 405 Год кризиса.. - т. I. - с. 316-317.
- 406 Turpat. - с. 360.
- 407 Krieviņš E. Viņās dienās.. - 234. lpp.; Budurowycz B. Polish - Soviet relations. 1932.-1939. - Columbia University Press, 1963. New York, London. - p. 111.
- 408 Ne velti literatūrzinātnieki viņu vērtē kā "krievu simbolistu" - Pachmuss T. Russian culture in the Baltic States and Finland, 1920.-1940. - Journal of Baltic studies; 1985. - Vol. XIX. - Number 4. - p. 398.
- 409 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 142.-144. lp.; 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 108. lp.; Jelavich V. British observers of Soviet Affairs. 1917.-1939. - The Russian Review. - Vol. 51, Number 3, 1992, July. - p. 410.
- 410 Skat. vācu diplomāta liecību H. von Herwarth. Zwischen Hitler und Stalin. Erlebte Zeitgeschichte. 1931-1945 - Frankfurt am Main - Berlin, 1986. - S. 66., 157.
- 411 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 142.-144. lp.
- 412 Год кризиса.. - т. I. - с. 345.
- 413 Skat., piemēram, J. Baltrušaiša sarunu ar M. Ļitviņovu 1938. gada 23. martā. Sarunā Lietuvas sūtnis atstāstīja informāciju, kuru pulkvedis K. Skučs bija ieguvis no Vācijas kara atašeja ģenerāļa E. Kestringa - Сиполс В. Я. Советский Союз в борьбе за мир и безопасность. 1933-1939. - М., 1974. - с. 273-274, 155.
- 414 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 57. lp.
- 415 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 252. lp.; 8. apr. - 74. l. - 753. lp.
- 416 Год кризиса.. - т. I. - с. 422-443; Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937-1939, т. 2. - М., 1981. - с. 71-72, 114.
- 417 Žiugzda R. Lithuania and Western Powers. 1917.-1940. - p. 212.
- 418 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezģlojumos. - "Izglītība". - 1990. - 28. febr.
- 419 Поппреды сообщают.. - с. 18
- 420 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 332.-336. lp.; 81. l. - 166. lp.
- 421 Turpat. - 8. apr. - 66. l. - 504. lp.
- 422 Turpat. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 3. lp.
- 423 Turpat. - 33. lp.
- 424 LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 329. l. - 21., 48. lp.; R Liepiņa 1935. gada 11. aprīļa, Dr. E. Krieviņa 1935. gada 1. augusta ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 15., 41. lp.
- 425 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 9. l. - 10. lp. Mūsu rīcībā pašlaik nav precīzāku ziņu par PSRS un Lietuvas militāro sadarbību, kas apstiprinātu vācu aizdomas par

- kara aerodromu. Šķiet, tas bija Vācijas izdomājums. S. Lozoraitis 1976. gadā rakstīja, ka Lietuvai nekad nav bijusi slepena militāra vienotšanās ar PSRS. - Vitas R. A. The Polish - Lithuanian crisis of 1938.. - p. 62., 72.
- 426 Dr. O. Grosvalda 1936. gada 6. februāra, L. Sējas 14. februāra, H. Celmiņa 28. februāra ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 224, 323, 342. lp.
- 427 L. Sējas 1938. gada 4. maija ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 311., 404. lp.
- 428 Литва. Краткий справочник по вооруженным силам и стране. Февраль 1939. Пятое управление РККА. М. - с. 85-86.
- 429 Dr. Valters M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru. - 105.-106. lpp.
- 430 Ulmanis K. Manas piezīmes. 1940. gads. Augusts. - LVĪŽ, 1993, Nr. 1. - 160. - 161. lpp.
- 431 Mitkiewicz L. Wspomnienia Kowienski - Veritas, London, 1968, l. 153.-155.; S. Rašūkis rakstīja, ka V. Deglavs ir bijis L. Mitkeviča tuvs draugs un informators, kura informācija esot bijusi precīza un labvēlīga lietuviešiem. - Rašūkis S. Ivykai ir žmones. - Chicago, 1972. - 472. lpp. Iespējams, ka V. Deglava izteiktie Latvijas armijas štāba (M. Hartmaņa) apsvērumi caur L. Mitkeviču ir nonākuši pie angļiem un atspoguļojušies britu kara atašeja Varšavā apakšpulķveža E.R. Svorda 1939. gada 22. marta apsvērumos. Svords minēja Latviju un Lietuvu kā iespējamās Polijas (eventuāli - pat Lielbritānijas) sabiedrotos, kurū armijas tiktu vērstas pret vācu karaspēku Austrumprūsijā un mazinātu spiedienu uz Poliju. - DBFP. Third series. 1939. - Vol. IV. - London, 1951. - 478-479.
- 432 Žalys V. Lietuva Baltijos Antantis Sistemoje. - 147. lpp.
- 433 Magnuss I. The Baltic States and Finland. 1934.-1940. - Monogrāfija. Rokraksts. Tallina.
- 434 Surgailis G. Lietuvos karinomenes Vadai. - Vilnius: Mintis, 1992. - 146. lpp.
- 435 Поппреды сообщают.. - с. 285.
- 436 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 52. lp.
- 437 Год кризиса.. - т. 2. - с. 10.-11.
- 438 Charwat Fr. - Do pana Ministra Spraw Zagranicznych w Paryżu. Stockholm, 20 pазdziernika 1939 r. - Hoover Institutional War, Revolution and Peace. Stanford, California. PM SZ box 5. - Dok. fotokopiju maņa rīcībā nodeva Dr. V. Žalīs (Lietuvas Vēstures institūts, Viļņa).
- 439 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7435. l. - 59. lp.; 7483. l. - 206. lp.
- 440 L. Sējas 1939. gada 4. augusta ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 9. lp.
- 441 Andersons E. Ārpolitika II. - 113. lpp.
- 442 Turpat. - 552.-553., 548. lpp.
- 443 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 7. l. - 9. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 122. lp.
- 444 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 46. lp.
- 445 Dr. M. Valtera 1938. gada 15. februāra, 11. aprīļa, 28. aprīļa, 13. un 17. jūnija, L. Ēķa 21. oktobra ziņojumi V. Munteram. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 87., 94., 165., 172., 227. lp.; 97. l. - 142. lp.
- 446 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 202. lp.

447 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 216., 362. lp.
448 Turpat. - 3257. l. - 103. lp.
449 Slavenas Julius P. Lithuania, Klaipeda - Memel, and Hitler. - p. 266.
450 P. Klims bija Lietuvas sūtnis Francijā, Beļģijā, Luksemburgā, Spānijā un Portugālē. Tik plašs darbības lauks tiešām apgrūtināja sūtņa aktivitātes šajā, viņa paša vārdiem runājot "lietuviešu impērijā". - Klimas P. Lietuvas diplomātieje tarnyboje. - Vilnius: Mintis, 1991. - 112.-113. lpp.
451 Andersons E. Ārpolitika I. - 646. lpp.
452 Skat. ierakstu V. Muntera dienasgrāmatā 1935. gada 22. oktobrī: "Poļi nemierā ar Valteru. Esot nesmuki izrunājies ar Prezemycka (Vaclavs Pržesnickis - Polijas diplomāts, sūtnis Tallinā - A. S.) kundzi, noturot to par vācieti." - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 3. lp. Te V. Munters atzīmēja Dr. M. Valtera raksturīgu un diplomātam nepiedodamo vaļību sarunās.
453 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 20. lp.
454 Turpat. - 2570. f. - 1. apr. - 380. l. - 5. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 12., 385. lp.
455 Senā privātā pazišanās dažbrīd varēja mazināt starpvalstu līmenī esošo nesaskaņu atspoguļojumu sūtņu attiecībās. Tofers K. simpātizēja nacionālsociālismam un atbalstīja K. Seltera Latvijai nedraudzīgo kursu, taču ar mūsu sūtni Berlīnē Dr. E. Krieviņu viņš privāti bija gluži labās attiecībās: viņi bija skolasbiedri Pērnavas ģimnāzijā un korporanti (Krieviņš E. - "Letonia", K. Tofers "Veronia"). - Krieviņš E. Viņās dienās. - 194., 207. lpp.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 40. l. - 133. lp.
456 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 291. lp.
457 Turpat. - 2570. f. - 14. apr. - 1353. l. - 448. lp.
458 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 291. lp.; 8. apr. - 66. l. - 502. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 26. lp.; 2570. f. - 14. apr. - 1353. l. - 448. lp.
459 V. Muntera vēstule sūtnim Igaunijā Dr. E. Krieviņam 1938. gada 10. februārī. - LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 60. lp.
460 Turauskas E. Lietuvas nepriklausomybes netenkant. - 27.-28. lpp.
461 LVVA. - 2570. f. - 14. apr. - 1620. l. - 4. lp.; M. Nukšas 1936. gada 19. februāra ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 147. lp.
462 Andersons E. Pēdējās dienās. - "Daugavas Vanagu Mēnešraksts" - 1980. - Nr. 5 (183). - 24. lpp.
463 Turauskas E. Lietuvas nepriklausomybes netenkant. - 28. lpp.
464 Turpat. - 26.-28. lpp.
465 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 29. lp.
466 Žalys V. Lietuva Baltijos Antantis sistemoje. - 128. lpp.
467 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2645. l. - 79. lp.
468 R. Liepiņa 1935. gada 2. marta, Dr. E. Krieviņa 1936. gada 9. septembra ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 69. lp.; 8. apr. - 40. l. - 96. lp.
469 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 302. lp.; 3281. l., 4., 42. lp.
470 Andersons E. Ārpolitika I. - 673. lpp.; LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 44. lp.
471 Munters V. Meierovica ārpolitiskā orientācija. - "Sējējs", 1937. - Nr. 1 (janv.). - 236. lp.; Putins Peters R. Baltic diplomacy in the League of Nations. - p. 135; LVVA. - 2570. f. - 14. apr. - 1043. l. - 281. lp.

472 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 128. l. - 68. lp.
473 Ceturtais gads. - 359.-360. lpp.
474 Dr. Valters M. 1938. gada 9. aprīļa, 11., 13. jūnija, 13. jūlija ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 39., 47., 104., 177. lp.
475 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 18. lp.; J. Feldmaņa 1938. gada 23. augusta ziņojums - 2575. f. - 8. apr. - 74. l.; 15. apr. - 92. l. - 25. lp.
476 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 96. lp.
477 Dr. Valters M. 1938. gada 31. augusta ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l., 4. lp.
478 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 200. lp. Šis skaistās frāzes izteica t. s. absolūto neitralitāti, kurā Latvija, sekojot Polijai, iemanevrēja sevi stāvoklī, kurā tā bija pilnīgi nespējīga atzvētēt proklamēto neitralitāti.
479 Valters M. Tautu Savienības jaunā gadskārtējā sanāksme. - "Latvijas Kareivis". - 1938. - 14. sept.; Beck J. Final report. - p. 153; V. Salmā 1938. gada 1. septembra ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 74. l. - 143. lp.; 79. l. - 111. lp.
480 Andersons E. Ārpolitika I. - 426. lpp.
481 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 172. l. - 2. lp.
482 Dr. Valters M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru. - 102., 104. lpp.
483 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 172. l. - 2. lp.
484 Putins Peters R. Baltic diplomacy in the League of Nations. - p. 135.
485 Tautu Savienības noriets kļuva acīm redzams jau pirms 1938. gada. Tomēr ir samērā divaini, ka K. Ulmanis jau 1933. gadā ir sniedzis kādus pārsteidzošus vērtējumus. 1933. gada 19. oktobrī viņš atgriezās no ārstēšanās Vācijā. Vakarā notika trīs stundas gara saruna ar viņam tuvo V. Munteru, kurš dienasgrāmatā atstājis ierakstu, ko varētu vērtēt ar izbrīnu: Ulmanis "... hitlerismu vērtē stipri. Izstāšanās no T. S. (Tautu Savienības) - prātīgs solis". (Sic! - A. S.) - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 54. lp. Divtik negaidīti vērtējumi - pozitīvais hitlerismam un Vācijas aiziešanai no Tautu Savienības, kas nozīmēja kursu uz karu. Īpašas izvērtes cienīgs būtu jautājums - kas K. Ulmanim patika hitlerismā? Vācijas aiziešanu no Tautu Savienības par "prātīgu soli" no Latvijas viedokļa gan nevarēja nosaukt.
486 Valters M. To pašu ceļu tālāk. - "Latvijas Kareivis". - 1938. - 16. okt.
487 Andersons E. Ārpolitika I. - 458. lpp.; II. - 20.-22. lpp.; Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - 710. lpp.
488 M. Valtera - V. Muntera polemika sīkāk apskatīta grāmatas otrajā sējumā.
489 V. Munters. Starptautiskais stāvoklis. - "Sējējs". - 1938. - nov. (Nr. 11), 1138.-1140. lpp.
490 Sīpols V. Dzimtenes nodevība. - 157. lpp.
491 Piektais gads. - 109. lpp.
492 Арьякас К. Внешняя политика Эстонской Республики в 1939 году. - "Радуга", 1988, Т II, с. 64.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 40. l. 0.21. lp.
492a Revolucionārās lāpiņas. III d. 1934.-1940. - R., 1963. - 481. lpp.; Neitralitātes politiku nosodiņa arī LSSZP, prasot savienību ar PSRS. - "Brīvība" - 1939. - Nr. 2 (6). - 6. lpp.
493 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 38. lp.; 1/22. apr. - 922. l. - 58. lp., par

komunistu aktivitātēm skat. - 3235. f. - 3. apr. - 8., 9., 10., 41. un citas lietas. Noskaņojumu Latvijas sabiedrībā labi raksturoja nostāja pret vācu kreisera "Köln" viesosanos Rīgā gadu iepriekš, 1938. gada 28. maijā - 3. jūnijā. Politiskā policija atzīmēja: "Vietējā latviešu sabiedrība pa lielāku daļu par vācu jūrnieku un vietējo vāciešu demonstratīvo izturēšanos sarunās izteicās visai naidīgi, un bija dzirdamas par piezīmes, ka neesot vajadzējis atļaut latviešu ilggadējiem kakla kungiem, izsūcējiem un ienaidniekiem Latvijā iebraukt..." Naidīgas piezīmes vācu jūrniekiem vēltija arī Rīgas ebreji. - LVVA. - 3235. f. - 1. apr. - 922. l. - 34. lp.
494 "Rīts". - 1939. - 9. febr.

495 Jau 1933. gada 4. septembrī sarunā ar V. Munteru K. Ulmanis bija izteicies par nepieciešamību izgudrot "... jaunas kustības programmu". Par tās saturu K. Ulmanis runāja samērā miglaini: "Ne Vilsona princips, bet mums pašiem jāattaisno sava eksistence un jānodrošina savas eksistences pastāvēšana pēc būtības."
Nav isti skaidrs, kurš no V. Vilsona principiem vairs nederēja, droši vien pēdējais, 14. pants, kurā bija izteikta Nāciju līgas ideja. Taču pretstatā Tautu Savienības principiem K. Ulmanis un V. Munters tā arī nespēja radīt "jaunas kustības programmu". Plaši propagandētā "latviskā orientācija" ārpolitiski bija tikai lepni vārdi bez praktiskā seguma. Nedz iekšpolitikā, nedz ārējā politikā nebija jaunas programmas, ne arī K. Ulmanis spēja radīt "jaunu kustību". LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 29. lp.

496 Andersons E. Ārpolitika II. - 37. lpp. E. Andersons pamatoti uzsvēra, ka V. Muntera runās un intervijās "... bija faktiem neatbilstošs raksturs...". - Turpat, II. - 424. lpp.

497 Док. внешней политики СССР. - т. 2, М., 1958. - с. 342; т. 3, М., 1959. - с. 32.

498 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6937. l. - 7. lp.

499 "Brīvā Zeme". - 1939. - 18. martā.

500 "Aizsargs". - 1939. - Nr. 4 (90). - 259. lpp.

501 Andersons E. Ārpolitika II. - 50. lpp.

502 G. Meiksins bija pazīstams žīdu "Bunda" darbinieks Latvijā, - pēc 1934. gada 15. maija - viens no aktīvākajiem nelegālistiem. Kad 1936. gada novembrī notika aresti "Bunda" aktivistu vidū, G. Meiksins nelegāli izbrauca uz Franciju, kur 1938. gadā kļuva par LSSZP izdevuma "Brīvība" praktisko izdevēju. LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 921. l. - 60. lp.; 920. l. - 503. lp.

503 Andersons E. Ārpolitika II. - 52. lpp.

504 Skat. arī "Brīvība". - 1939. - Nr. 2 (6). - 7. lpp.; Iespējams, ka informāciju un interpretējumu G. Meiksins 1939. gada augustā varēja saņemt arī no B. Kalniņa, kurš tobrīd apmeklēja Parīzi un tikās ar G. Meiksinu. - Arbetarrēlsens Arkiv. 4:2. Stokholma. Pats B. Kalniņš K. Berķa vizītes laikā dzīvoja Helsinkos.

505 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki. - 681. lpp.

506 Nav pilnīgi precīzs E. Andersona formulējums: "... neatbalstīs spēkus, kurus virzītu trešās valstis pret vienu vai otru no viņām" (t. i., - līgumslēdzējam - A. S.). - Andersons E. Ārpolitika II. - 54. lpp.; skat. līg. oriģ. - Tarybu Valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940.-1941. metai. Dokumentu rinkinys. - Vilnius, 1965. - 32. lpp.; skat. arī - Жюгжда Р. Политика Великобритании по отношению к Литве в 1937-1940 гг. - Западный империализм в Прибалтике. Сб. научных трудов. - Рига:

ЛГУ, 1986. - с. 108.

507 Ari Igaunijas un pašas Lietuvas oficiālās preses nostāja kopumā bija optimistiska. "Paevaleht" 1939. gada 29. martā rakstā ar tendenciozu nosaukumu "Neitralitātes padziļināšana" secināja, ka Lietuvas un Vācijas līgums, kurā bija ietilpināts neuzbrukšanas princips, "... izgaisināja visas bažas...". Laikraksts uzskatīja, ka "... neitrāla valsts nevar un nedrīkst lietot aktīvas drošības sistēmas pašaizsardzības nolūkā. Tai jāpaliek pie pasīvas sistēmas, resp., pie neuzbrukšanas līgumiem". 1939. gada 9. maijā "Lietuvos Aidas" rakstā "Baltijas valstu neitralitāte un tās garantijas" uzsvēra līguma politisko nozīmi visu Baltijas valstu neitralitātes nostiprināšanā. Tie nebija realitātē balstīti secinājumi. Baltijas valstu preses pozitīvos vērtējumus Klaipēdas jautājuma "mierīgajam" atrisinājumam atzīmējis arī Rauhs G. fon - The Baltic States. - p. 198.

508 "Brīvā Zeme". - 1939. - 3. apr.šo V. Muntera secinājumu vēl vairāk pastiprināja "Aizsarga" apskatnieks T. Veihersts, apgalvojot, ka Klaipēdas līguma 4. pants dod "... zināmas drošības un neaizskaramības garantijas no vācu puses..." - "Aizsargs". - 1939. - Nr. 4 (190). - 309. lpp. Jāatzīmē, ka arī sūtnis ASV Dr. A. Bilmanis 25. marta ziņojumā secināja: "Nostiprinoties militāri Klaipēdā, Vācija tagad it kā galīgi nodrošina Baltijas valstu un Polijas neitralitāti un stabilizē status quo šai rajonā." - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 112. l. - 23. lp. Dr. A. Bilmaņa vērtējumā gan ir šaubu moments ("it kā"), tomēr tas liecina, ka Latvijas Ārlietu ministrijā 1939. gada pirmajā pusē veidojās samērā labvēlīgs priekšstats par Vācijas Eiropas politiku un zināma nosliece uz Vāciju.

509 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 35., 90., 91., 174. lp.,

Eidintas A. Antanas Smetona. - Vilnius: Mintis, 1990. - 14., 158.-160. lpp.

510 Žalys V. Lietuva diplomātija istorija. Rokraksts. Viļņa (atsauce uz Lietuvas Valsts arhīvu - 383. f. - 7. apr. - 2152. l. - 22.-23. lp.).

511 Žostautaitė P. Klaipėdas kraštas 1923.-1939. - 390. lpp.

512 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 500. l. - 13. lp.

513 Turpat. - 343. l. - 38.-39. lp.

514 Turpat. - 500. l. - 6.-8. lp.

515 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve. - 346. lpp.

516 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 281. l. - 144.-145. lp.

517 Turpat. - 3235. f. - 1/8. apr. - 500. l. - 10.-11. lp.

LSSZP mēnešraksts "Brīvība" atzīmēja, ka armijā, virsnieku vidū, 1939. gada aprīlī vērojama neapmierinātība ar ģenerāļa O. Dankera un M. Hartmaņa vizīti Berlīnē uz Ā. Hitlera 50. jubilejas svinībām. - "Brīvība". - 1939. - Nr. 2 (6). - 16. lpp. Vismaz vienā armijas daļā patiešām bija vērojama nepatika ar šo latviešu ģenerāļu vizīti. Pats M. Hartmanis, acīmredzot nav īpaši vēlējis braukt uz Berlīni, to atzīmēja savā ziņojumā uz Maskavu PSRS kara atašejs Latvijā pulkvedis K. Vasiļjevs 1939. gada 7. maijā. Vācijā M. Hartmanis, liekas, nav ieredzēts. N. Rēks jau 1936. gada novembrī Berlīnē konstatēja, ka M. Hartmani vācieši pie sevis nekad nelūgs. 1939. gadā Vācija tomēr vēlējās sev piesaistīt Latviju. - Советские архивы, 1990. т. 2. - с. 26.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 40. l. - 16. lp.

Liekas, ka visai zīmīga liecība par latviešu vidū augošajām pretvāciskajām noskaņām ir politiskā trimdinieka, K. Ulmaņa pretinieka un dēkaiņa Voldemāra

Ozola vēstule. K. Ulmanim 1939. gada sākumā V. Ozols rakstīja par savu vēlēšanos atgriezties Latvijā un lojāli darboties valsts labā apstākļos, kad sarežģījās starptautiskais stāvoklis un pieaug draudi Latvijas neatkarībai. Protams, grūti viennozīmīgi spriest par V. Ozola piedāvājuma visiem motīviem, taču ticāms būtu, ka viņu uztrauca Vācijas agersivitātes pieaugums un viņš patiesi vēlējas aizmirst seno naidu un darīt ko Latvijas labā. K. Ulmanis V. Ozolā piedāvājumu asi noraidīja: 1939. gada 28. aprīlī Ministru kabinets atņēma viņam Latvijas pavalstniecību. - LVVA. - 3235. f. - 2. apr. - 6192. l. - 198. lp.

518 "Brīvā Zeme". - 1939. - 23. marts. Salīdzinājumam: simbolisks pretstats. ASV sūtnis Rīgā Dž. Vailijs tobrīd bija atvaļinājumā Amerikā, no kurienes nosūtīja līdzjūtības telegrammu čehu sūtnim Latvijā P. Bāračekam. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 112. l. - 19. lp.

519 Skat. "Hitlera izaicinājums Eiropai". - "Brīvība". - 1939., Nr. 2 (6) - 6. lpp. Revolucionārās lapīņas. 1920.-1940., III. - R., 1963. - 508.-511. lpp. u. c.

520 LVVA. - 3235. f. - 1/1. apr. - 300. l.

521 "Brīvība". - 1939. - Nr. 2(6).

522 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 922. l. - 235. lp.

523 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 211. lp.

524 Cit. no Dr. Valters M. Mana sarakste.. - 20.-21. lpp.

525 LZA Misiņa bibliotēka. Retumu nodaļa. Mendērs F. Domas, darbi un dzīve. 1904.-1940. II. - 5379. lpp.

526 Piektais gads.. - 408. lpp.

527 F. Mendērs. Domas, darbi.. - 5388. lpp.

528 Советские архивы, 1990. - т. 2. - с. 25.

529 СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 г. - август 1939 г.). Документы и материалы. - М., 1971. - с. 292-283.

530 Сиполс В. Я. Дипломатическая борьба накануне Второй мировой войны. - М., 1979. - с. 230.

531 Andersons E. Ārpolitika II. - 76. lpp.

532 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 163. lp.

533 Полпреды сообщают.. - с. 37.

534 "Brīvā Zeme". - 1939. - 3. apr.

535 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 195. lp.

536 Dr. Valters. Mana sarakste. - 20. lpp

537 Turpat.

538 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Krustceļi un sānceļi. - 190. lpp.

539 Dr. Valters M. Mana sarakste.. - 22. lpp. Jāatzīmē tomēr, ka Latvijas diplomātiskajā korpusā bija vērojami arī atšķirīgi vērtējumi. Ļoti pieredzējušais diplomāts A. Birznieks, kurš tobrīd bija konsuls Dancigā un bija ļoti negatīvi vērtējis N. Čemberlenu (A. Birznieks rakstīja, ka pēdējais, kurš Anglijā ir sapratis, kā ir Hitlers, ir tieši N. Čemberlens), tomēr kļuva optimistiskāks pēc angļu garantijām Polijai 31. martā. 1939. gada 1. aprīļa ziņojumā Ārlietu ministrijā viņš tās raksturoja kā vispatīkamāko no visiem pēdējo mēnešu notikumiem starptautiskajā dzīvē. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 92. lp.

540 Zunda A. Lielbritānijas īstenotā nomierināšanas politika un Baltijas valstu

starptautiskais stāvoklis (Rietumu historiogrāfijas analīze). - "Latvijas Vēsture". - 1991. - Nr. 1. - 40. lpp.

541 Dr. Valters M. Mana sarakste.. - 22. lpp.

542 K. Ulmanis, runājot 1939. gada 15. maijā Nacionālajā operā, norādīja, ka Likums par valsts padomju kopsēdēm esot solis preti "tiešākai tautas vietnieku darbībai valsts darbībā..". - "Brīvā Zeme". - 1939. - 16. maijā.

543 Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Krustceļi un sānceļi.. - 196. lpp.

544 АБПР. - ф. 38 - д. оп. 1. - д. 232. - с. 134-138.

545 Andersons E. Ārpolitika I. - 417., 424. lpp.

546 Nigrands J. Kur mēs esam. - "Brīvā Zeme". - 1939. - 10. jūn.

547 Andersons E. Ārpolitika II. - 103. lpp.

548 Piektais gads. 1938. 15. V - 1939. 25. V. Letas izdevums, 1939. - 57.-58. lpp.

549 "Brīvā Zeme". - 1939. - 12. maijā.

550 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - Toronto, 1983. - 591. lpp.; LVVA. - 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 308. lp.; 1939. gada 21. jūnija Finanšu ministrijas lūgumu par ieroču iegādēm Ministru kabinetam; skat. - Buržuāziskā Latvija imperiālistisko lielvalstu ekonomiskajā atkarībā. 1919.-40. Dokumenti un materiāli. - R., 1984. - 95. lpp.; Sīkākus datus par ieroču iegādēm 1938.-1939. gadā skat. - I. Gore, A. Stranga. Latvija: Neatkarības mīkkrēslis. Okupācija. 1939. g. - septembris - 1940. g. jūlijs. - "Izglītība". - 1992. - 238.-239. lpp.

551 "Brīvā Zeme". - 1939. - 15. maijā.

552 Andersons E. Ārpolitika II. - 20., 133. lpp.; skat. arī A. Plensners. Pret vētrām un negaisiem. Atmiņas. - Grāmatu Draugs, 1982. - 297. lpp.

553 Stalažs V. No prezidenta līdz bandiniekiem. - "Tēvzemes Avīze". - 1991. - 13. jūl. - 6. lpp.

554 Bušs D. Autoritātes atdzimšana. - "Latvijas Kareivis". - 1939. - 21. maijā.

555 1939. gada jūnijā Anglijas sūtnis Č. Orde informēja Foreign Office, ka V. Munters prasa izpildīt 1938. gada vienošanos par ieroču piegādi. Anglija to vairs nevēlējās darīt. - A. Zunda. Lielbritānija un Baltijas valstis. 1938.-1940. - "Izglītība". - 1993. - 19. nov.

556 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 500. l. - 13.-15. lp.; 1939. gada augustā pēdējā karavīru atvaļināšana tika izdarīta pirms termiņa, lai sekmētu lauku novākšanas darbus. Līdz ar to armijas sastāvā bija radies nekomplekts, īpaši tehniskajās karaspēka daļās. To J. Balodis atzina 12. septembrī. - "Komplektēts armijas sastāvs". - "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 12. sept.

557 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - Toronto, 1983. - 741.-742. lpp.

558 Suomen Ulkoasiainministerio arkisto. Palin raportti no 1. - Latvian ja Viron väleistä seä Latvian puolusvalmiudestag (salainen). - 5/C 16.

559 Pat oficiālā statistika atzīmēja ļoti strauju izdevumu pieaugumu administratīvo iestāžu uzturēšanai: 1936./37. gadā - Ls 4, 8 milj., 1938./39. - Ls 6,03 milj. - Latvija skaitļos. Red. A. Maldups. R., 1938, 401. lpp. Nav vēl precīzi noteikts augošais ierēdņu skaits. 1940. gada 29. maijā apspriedē Iekšlietu ministrijā K. Veidnieks minēja šādus skaitļus: valsts iestādēs - 45 000, pilsētu pašvaldībās - 15 000, pagastu pašvaldībās - 12 000, saimnieciskajos uzņēmumos (privātos ieskaitot); jāņem

vērā, ka saimniecībā auga to uzņēmumu skaits, kur pamatkapitāls piederēja valstij) - 30 000. Profesors J. Bokalders bija iecerējis, sākot ar 1940. gada martu, publicēt "Ekonomists" datus par ierēdņu skaita pieaugumu pēc 15. maija. J. Bokalderam šķita, ka to skaits, nerēķinot vairākus simtus kamerās, ir kļuvis lielāks par 8000, daudzi savas vietas ir ieguvuši protekcijas ceļā. (J. Bokaldera publikācija tomēr dienas gaismu neieraudzija.) - LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 2. lp.; 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 18. lp.; arī oficiālā statistika atzīmēja ierēdņu skaita pieaugumu: valsts iestādēs (ieskaitot kalpotājus, strādniekus) - no 43 916 uz 1934. gada 15. maiju līdz 50 225 uz 1938. gada 1. janvāri; pašvaldībās - no 22 996 līdz 24 893 (atbilstoši 1934. gadā un 1938. gadā). - Latvija skaitļos. Red. A. Maldups. R., 1938., 511.-515. lpp. Uzreiz pēc 15. maija dotie dolijumi, ka "saeimas darbību pārtraucot, valsts ietaupīs 1 milj. latu gadā" ("Pēdējā Brīdī", 1934. gada 2. jūn.), bija klaja propaganda. Pēc 1934. gada 15. maija bija vērojams nepārtraukts izdevumu pieaugums pārvaldes aparāta uzturēšanai.

560 1938. gada 1. janvārī darbinieku skaits Sabiedrisko lietu ministrijā bija pat vēl lielāks - 506. - Skat.: Latvija skaitļos. Red. A. Maldups. - R., 1938. - 512. lpp.

561 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 7. lp.; Lejiņš J. Mana dzimtene. - Ziemeļblāzma, Vasteras, 1971. - 112., 148. lpp.; Andersons E. Ārpolitika II. - 221. lpp.

562 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 38. lp.; Likteņa ironija: šos kareivīgos vārdus teica O. Dankers, nākotnē - vācu okupācijas laikā - kolaborants Nr. 1. Laikam O. Dankers tobrīd, 1939. gada martā, pat centās būt vārdos īpaši kareivīgs. Viņa stāvoklis vairs nebija drošs, kad vecīgais ģenerālis apprecēja jaunu vācbaltieti Irmu Mandavu. Šis laulības radīja rīvēšanos ne tikai ar pretvācisko ģenerāli J. Balodi, bet tās bija ievērojams arī pats K. Ulmanis. Kad 1936. gada 16. aprīlī Ministru kabineta sēdē J. Balodis enerģiski iestājās pret V. Muntera iecelšanu par ārlietu ministru, kā galvenos iemeslus minot "... tautība un sieva ..." (krieviete - A. S.); K. Ulmanis piebilda: "Sievas arī ģenerāļa kunga resorā ir daudzas svešautietes. Pret tās, kas agrāk noticis (t. i., - V. Muntera laulībām) mums grūti celt iebildumus, bet ja tas tagad vēl notiek, tad ir slikti, un, jo vecāks ir cilvēks (O. Dankeram otro laulību brīdī bija pāri par 50 - Aut.), kas prec svešautietes, jo sliktāk." - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 52. lp. Grūti pateikt, kā O. Dankers būtu rīkojies, ja K. Ulmaņa valdība būtu 1939. gada rudenī pretojusies krievu spiedienam, taču jau šī gada rudenī viņš bija izteicis vēlēšanos piedalīties t. s. vācbaltu repatriācijā. Vārdu un rīcības attiecības: O. Dankers šajā ziņā nebija vienīgais... - O. Dankera raksturojumu skat. Dr. Langes - SS šturmbandfirera - 1942. gada 29. maija ziņojumā. - Silabriedis J., Arklāns B. Politiskie bēgļi bez maskas. - R., 1963. - 65.-69. lpp.; 1940. g. 22. augustā Pozenē viņš jau rakstīja vietējai SS vadībai: "Kā es, tā arī mana sieva esam cēlušies no vācu vecākiem un esam vāciski uzaudzināti." - Biezais H. Latvija kāšķrusta varā. Sveši kungi - pašu ļaudis. - Gauja, 1992. - 19. lpp.

563 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 500. l. - 6. lp.; Dr. Valters M. Mana sarakste. - 109. lp.

564 "Aizsargs". - 1939. - Nr. 7/8 (15. jūl.). - 502. lpp.

565 K. Karulis "Brīvajā Zemē" 3. jūnijā pamatoti atzīmēja, ka V. Molotova garantiju projekts ir "... aizbildniecības tieksmju pazīme". K. Ulmaņa 18. jūnija runu var uzskatīt arī par reakciju uz triju lielvalstu sarunām Maskavā.

566 Andersons E. Ārpolitika II. - 81., 100., 112. lpp.

567 "LZA Vēstis". - 1991. - Nr. 1. - 135. lpp.

568 Zalcmanis J. Vācijas sarunas ar Latviju un Igauniju 1939. gadā. - "Daugavas Vanagu Mēnešraksts". - 1969. - Nr. 4. - 21. lpp.

569 Veiherts T. Mēneša apskats. - "Aizsargs". - 1939. - Nr. 7/8 (15. jūl.). - 563. lpp.

570 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 46. lp.

571 Karulis K. Mēs un lielvalstis. - "Brīvā Zeme". - 1939. - 15. jūn.; Zviedru "Göteborg Posters", raksturojot "Brīvās Zemes" toni pēc 7. jūnija, apzīmēja to par "... labi spēlētu ticību". - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 17. lp. Patiešām tā bija uzspēlēta ticība un nozīmīgums.

572 "LZA Vēstis". - 1991. - Nr. 1. - 133., 135. lpp.

573 Dr. E. Krieviņa 1940. gada 22. februārā ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 94. lp.

574 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 287. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 74. l. - 754. lp.

575 Внешняя политика СССР. Сб. док. Т. IV (1935-июнь 1941). - М., 1946. - с. 355, 384, 386, 389.

576 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 273. lp.

577 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 199. lp.

578 LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. lp.; Год кризиса.. - т. I - с. 75-77, 79, 93-94, 113, 117-118.; Cienciala A. Poland and Western Powers. 1938.-1939. - p. 253; Budurowycz B. Polish - Soviet relations. 1932.-1939. - p. 133.; Mitkiewicz L. Wspomnienia - kowieskie 1938 - 1393 p. 159.

579 LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. l. - 31., 217. lp.; Beck J. Final report.. - p. 178; Budurowycz B. Polish - Soviet relations. 1932.-1939.. - p. 126.

580 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 235. lp.; Док. внешн. полит. СССР. т. 21. - с. 678.

581 1938. gada 7. janvārī F. Kociņš, vērtējot represijas pret latviešiem PSRS, atzīmēja: "Ka krievu tauta latviešus nemīlēja, baidījās un neieredzēja par viņu cietsirdību un nežēlību Pilsoņu karā, - nebija noslēpums." - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 8. lp. F. Kociņam bija taisnība.

582 Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939. - p. 358; Rauch G. The History of Baltic States.. - p. 200.

583 Год кризиса.. - т. I. - с. 251.; 1941. gada 11. jūlijā, būdams apcietinājumā Krievijā, J. Laidoners liecināja, ka Igaunijai ne ar vienu valsti nav bijuši slepenie līgumi. - J. Laidonera liecību fotokopiju manā rīcībā nodeva Dr. J. Magnuss (Igaunijas Vēstures institūts).

584 Год кризиса.. - т. I. - с. 313.

585 Turpat. - т. I. - с. 387-388. lpp.

586 Turpat. - 396. lpp.

587 Cit. no Dr. M. Valters. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru.. - 20. lpp.; PSRS sūtniecības darbību es tomēr nenosauktu par galīgi nemākulīgu. Tās aktivitātes 1939. gada pavasarī patiešām auga un izraisīja paša K. Ulmaņa interesi. Kad 1939. gada 21. aprīļa viesībās sūtniecībā (sakarā ar V. I. Leņina dzimšanas dienu) bija pārstāvētas ļoti daudzās prominentas Latvijas sabiedrības personas, to saraksts tika piegādāts K. Ulmanim. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 276. l. - 70. lp.

- 588 Год кризиса.. - т. 1. - с. 427.
- 589 Latvijas sūtnis Tallinā V. Šūmanis 1939. gada 17. maija ziņojumā, apskatot Igaunijas sabiedrības nostāju pret gaidāmo neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, rakstīja, ka opozīciju vada J. Tenisons, kurš uzskatīja: "Igaunijas istā vieta esot kopā ar Angliju, Franciju un pat Krieviju pret Vāciju..." J. Tenisons bija pārliecināts, ka kara gadījumā uzvarēs demokrātiskās rietumvalstis. Arī A. Pīps nebija apmierināts ar gaidāmo līgumu, lai arī neoponēja tam tik noteikti kā J. Tenisons. A. Pīps uzskatīja, ka līgums ir jāsaņāgo ar Igaunijas un Krievijas esošo neuzbrukšanas līgumu. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 53.-54. lp.
- 590 Советские архивы. 1990 г. - ном. 2. - с. 24-26.; par J. Baloža nostāju skat. zīmīgu B. Kalniņa spriedumu Helsinkos 1939. g. aprīlī: uz Baloža nostāšanās pret Ulmani ir mazas cerības, ģenerālis ir "... pabailīgs un nevēloties piedalīties". - ARAB. Stokholma. 4:2. - 433. lp.
- 591 Год кризиса.. - т. 1. - с. 441-442. B. Štuma saruna ar G. Astahovu liek precizēt R. Āmaņa rakstīto, ka ideju par Vācijas un Latvijas, Igaunijas neuzbrukšanas līgumiem kā ieguldījumu PSRS drošībā un zīmi par iespējamo Vācijas un PSRS vienošanos ir pirmais izvirzījis Vācijas sūtniecības Maskavā padomnieks V. Tipel-skirhs, turklāt - tikai 7. jūnijā. - Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939.. - p. 342-343. Taču jāpievienojas R. Āmaņa viedoklim, ka PSRS neuzskatīja Vācijas neuzbrukšanas līgumus ar Latviju un Igauniju par iegul-dījumu paredzamajai vienošanās ar PSRS. - Turpat. - 343. lpp.
- 592 Варес П., Осипова О. Похищение Европы.. - с. 104.
- 593 Līguma tekstu skat. Andersons E. Ārpolitika II. - 550. lpp.; 7. jūnija līgumā tāda noteikuma nebija un skaidrs - kāpēc: Vācija to slēdza tieši tāpēc, lai saglabātu Latvijas un Igaunijas neitralitāti nākamajā karā, kuram Vācija gatavojās. Lai arī formāli 1939. gada vasarā Latvijai bija divi neuzbrukšanas līgumi, tie bija ļoti atšķirī-gi. Faktiski (ņemot vērā padomju ieceres, plānus, kuri šoreiz paliek otrā plānā; tiek salīdzināti abu neuzbrukšanas līgumu teksti un saturs) par neuzbrukšanas līgumu vārda istā nozīmē var nosaukt 1932. gada 5. februāra līgumu.
- 594 Год кризиса.. - т. 1. - с. 526.-527.
- 595 Turpat - т. 2. - с. 10.
- 596 Соколов В. Наркоминдел Максим Литвинов. - "Международная жизнь", 1991. - м 4. - с. 107, 113-114.
- 597 АВПР - ф. 38-д. - оп. 1. - д. 232. - с. 152.; DBFP. Third series. Vol. V. - 1939. London, 1952. - p. 462.
- 598 АВПР - ф. 38-д. - оп. 1. - д. 232.. - с. 154.
- 599 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 94. lp.
- 600 "Вопрос о защите трех Балтийских стран от агрессии". - "Правда". 1939. - 13 июня.
- 601 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 153. lp.
- 602 Год кризиса.. - т. 2. - с. 45.
- 603 LVA. - 240. f. - 1. apr. - 1218. l. - 16.-18. lp.
- 604 Год кризиса.. - т. 2. - с. 73.-74.
- 605 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 111. l. - 290. lp.
- 606 Turpat. - 291. lp.

- 607 Год кризиса.. - т. 2. - с. 94.
- 608 Turpat. - с. 95., 109.
- 609 АВПР - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 228. - с. 227.; Соколов В. Наркоминдел Вячеслав Мопотов. - Международная жизнь. 1991. - ном. 5. - с. 102.
- 610 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2743. l. - 3. lp.
- 611 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 24. lp. I.
- 612 АВПР. - ф. 38 п. - оп. III. - д. 112. - с. 59.; F. Harvata ieteikumi nebija praktiski īstenojami - nekādu "papildu garantiju" "piemērošanu gaidāmā līgumā ar Vāciju reihis nepieļautu. Līgums no vācu puses tika iecerēts tieši pret alternatīvo garantiju pieņemšanu Latvijā. "Papildu garantijas" tobrīd varēja būt tikai saistītas ar Maskavas sarunām, un šīs garantijas Vācija nevēlējās pieļaut. Liekas, ka F. Harvata vārdi varēja Latviju ne tik daudz atturēt no gaidāmā līguma ar Vāciju, cik vēl vairāk pastiprināt aizdomas pret Maskavu. F. Harvats izteicās L. Sējam, ka PSRS palīdzības gadījumā "... krievi vienmēr mēģināšot sev nodrošināt ideoloģisku ieguvumu; viņu palīdzība kurai katrai no kaimiņu valstīm tādēļ būtu saistīta ar lielām briesmām..." - Turpat, 59. lpp.
- 613 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l., 13. lp.
- 614 Turpat. - 12. lp.
- 615 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 153. lp.
- 616 1938. gada 27. aprīlī Dr. M. Valters ziņoja V. Munteram, atsaucoties uz Francijas vēstnieku L. Noelu, ka maršals E. Smiglijs-Ridzs ne vienmēr ir vienprātis ar J. Beku, kuru vairāki diplomāti Varšavā vērtēja kā provācisku. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 6. lp.
- 617 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 703. lp.
- 618 DBFP. 1919. - 1939. Third series. 1939. Vol. VI - London, 1953. - p. 325.-327.
- 619 АВПР. - ф. 38 - д. - оп. 2. - д. 228. - с. 265.
- 620 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezģlojumos - "Izglītī-ba". - 1990. - 28. febr.
- 621 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 16. lp.; 4. apr. - 7483. l. - 164. lp.
- 622 Turpat. - 2575. f. - 15. apr. - 112. l. - 29. lp.
- 623 Baltic states: a study of their origin and national development, their seizure and incorporation into the U. S. S. R. - p. 207.
- 624 DBFP. Vol. VI. - p. 118, 161.
- 625 Turpat. - p. 48, 159.
- 626 1939. g. 6. jūnijā. V. Galliēns informēja Č. Ordi, ka Igaunijas ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktors Dr. N. Kaasiks paziņojis viņam, ka 7. jūnija līgumam būs pielikums, kurš noteiks Latvijas - Igaunijas militārās alianses saglabāša-nu. - DBFP. Vol. V. - London, 1952. - p. 775. Pielikumu par Latvijas - Igaunijas līgumu saglabāšanu 7. jūnija līgums nesaturēja un liekas, ka N. Kāsiks vienkārši maldināja V. Galliēnu. Savukārt 1932. g. 5. februāra līguma 3. pants bija saglabāja visas saistības, kuras līdzējas puses bija slēgušas pirms līguma.
- 627 DBFP.. Vol. VI. - p. 159.
- 628 Sīpols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā 1933.-1939. g. - R., 1976. - 247. lpp.
- 629 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 500. l. - 30.-31. lp.
- 630 Taremae H. Baltic materials among the John C. Wiley papers. - Journal of

- Baltic studies, 1978. - Vol. IX. - Number 3. - p. 210.
- 631 Skultāns V. Pirms pēdējā cēliena. Angļu un vācu diplomātu vērojumi Latvijā. - "Daugavas Vanagu Mēnešraksts". - 1985. - Nr. 5. - 21. lpp.
- 632 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 89-90. lp.; Vēl pat 1939. gada 20. septembrī Kuldīgas vācbaltu nacisti izteicās, ka jāpateicas V. Munteram par Maskavas sarunās, vasarā, izteikto garantiju noraidījumu. - Turpat. - 239. lp.
- 633 Turpat. - 112. lp.
- 634 Skat. sīkāk. Ahmann R. The German treaties with Estonia and Latvia of 7 June 1939. - p. 349-350; "Nost tautas nodevējus". - "Brīvība". - 1939. - Nr. 3/7. - 2. lp. "Brīvība" atsaucas uz ziņām franču presē par slepenajiem pielikumiem.
- 635 Uzmanības vērtā ir iekšlietu ministra V. Gulbja atcelšana no amata 1939. gada sākumā. Komunisti uzskatīja, ka tās cēlonis ir viņa domstarpības ar V. Munteru ārpolitikas jomā, V. Gulbja nostāja bijusi tuva J. Balodim. Šis jautājums vēl jāpētī. - LKP XVIII konferences materiāli. 1939. gada 11. februāris. LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 17. lp.
- 636 Ieraksts V. Muntera dienasgrāmatā 1936. gada 16. aprīlī: Ministru kabinetu sēdē "ģenerālis pateicas visas armijas, inteliģences, jaunatnes vārdā, ka mani nepielaida par ārlietu ministru". - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 53. lp.
- 637 Andersons E. Ārpolitika I. - 581. lpp.; II. - 26., 36. lpp.
- 638 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 194. lp.
- 639 DBFP. - Vol. V. - p. 214-215.; Zīmīgi, ka LKP orgāns "За единство" uzsvēra: L. Mehliss esot domājis tieši Latviju (sic!), uz kuras teritoriju "...tikšot pārceltas militārās operācijas..." - "За единство, 1939, ном. 5/6. - с. 13. Padomju militārais atašejs Kauņa Korotkihs 1939. gada aprīlī paziņoja poļu atašejam L. Mitkevičam, ka PSRS un Polijas (sic!) uzdevums būtu militāri iebrukt Baltijā, ja šeit rastos Vācijas agresijas vai ietekmes pieauguma draudi. - Док. и матер. по истории советско - польских отношений. т. VII. - 1939. - 1943 гг. - М., 1973. - с. 86.
- 640 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 262. lp.; Sīpols V. Dzimtenes nodevība.. - 191. lpp.
- 641 Год кризиса.. - т. - с. 422.; Slēdzot 7. jūnija līgumu, Vācija atklāti darīja zināmu Latvijai un Igaunijai, ka, gadījumā, ja abas valstis meklēs vēl kādas trešo valstu garantijas, Vācija sarāus parakstītos neuzbrukšanas līgumus. - Nurek M. - Great Britain and the Baltic in the last months of peace. March - August, 1939. - The Baltic and the out break of the Second World War. - Cambridge University Press. - 1992. - p. 38.
- 642 Sīpols V. Dzimtenes nodevība.. - 202. lpp.; "Neatkarīgā Latvija" - kāda tā bija - 177. lpp.; Par J. Baloža negatīvo nostāju pret 7. jūnija līgumu liecināja arī E. Treigūts-Tāle. - Latvieši, karš ir sācies. - 1. sēj., 1990. - 335. lpp.
- 643 Zemgals B. Dienas baltas, nebaltās. - Ženēvā, 1949. - 27. lpp. A. Valdmaņa liecībām tomēr ir maza ticamības pakāpe.
- 644 Jāatzīst, ka nelegālās LKP lapa - "За единство" - to bija uztvērusi, uzsvērot: 7. jūnija līgums domāts, lai Latvija uzturētu tirdzniecību ar Vāciju arī kara gadījumā, kas ir nepieciešams Vācijai. - Маски сорваны. - За единство.. - 1939. - Тк. 7. - с. 2.
- 645 Ahmann R. Nazi German policy towards the Baltic states on the eve of the Second World War. - krāj. The Baltic and the outbreak of the Second World War. -

Cambridge University Press. - 1992. - p. 68., 73.

- 646 Tie bija R. Dambītis, N. Fogelmanis, A. Skurbe un citi, kuri, domāju, bija saistīti ar antiulmaniskas sazvērestības plāniem. - Skat. sīkāk - Stranga A. Arveds Bergs un Kārlis Ulmanis (1934.-1940.). - LZAV. - 1991. - Nr. 8. - 125.-126. lpp.
- 647 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 688. lpp.
- 648 Kundrāts A. Neredzamā divīzija. - Toronto, 1964. - 72. lpp.
- 649 H. Rozenšteinu sazvērnieku pulkā tika nolemts aicināt 1933. gada 24. oktobrī, bet 26. oktobrī V. Munteram bija "īsti draudzīga saruna ar Čikulu..", no kura viņš sāka saņemt konfidenciālu informāciju. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 5. l. - 56., 58. lp.
- 650 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - 75. lpp.
- 651 Andersons E. Ārpolitika II. - 102. lpp.
- 652 "Neatkarīgā Latvija" - kāda tā bija." - 182. lpp.
- 653 DBFP. - Vol. VI. - p. 325.
- 654 I. Zotova 21. augusta, 14. septembra un K. Ņikitina 23. augusta vēstules uz PSRS Ārlietu tautu komisariātu; G. Astahova informācija poļu lietvedim Berlīnē S. Ļubomirskim 7. jūnijā. - Попредья сообщают.. - с. 9, 10, 14, 15, 34-35; Док. и матер. по истории советско - польских отношений. т. VII. - 1939.-1943. гг. - М., 1973. - с. 118.
- Politiskais noskaņojums Latgalē ir jāpētī speciālā darbā. Atzīmēsim tikai, ka 1939. gadā patiešām jau samērā atklāti sāka izpausties neapmierinātības pazīmes. 1939. gada 19.-22. aprīlī politiskā policija apcietināja 11 latgaliešu aktivistus ar F. Kempu priekšgalā, kuri bija sākuši izplatīt nelegālus uzsaukumus, prasot Latgales autonomiju. Šīs grupas darbība nebija nozīmīga, bet tā tomēr atspoguļoja plašāku aprindu noskaņojumu: par tās darbību zināja katoļu garīdzniecības aprindas, zināma ēna krita arī uz izglītības ministra biedru J. Čamani. Kopā lietā figurēja 23 cilvēki. - skat. sīkāk par latgaliešu aktivitātēm un t. s. Dzelzs leģionu. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 569. l. - 1.-2., 35., 192. u. c. lp.
- 655 Beck J. Final report.. - p. 66; Budurowycz B. Polish-Soviet relations. 1932-1939.. - p. 109, 125; Karski J. The Great powers and Poland 1919-1945.. - p. 255.-256.
- 656 Objektīvus vērtējumus par minoritāšu stāvokli Polijā skat. - Polonsky A. Politics in independent Poland. 1936.-1939. - Oxford University Press, 1972. - p. 458, 465.-470.
- 657 Внешняя политика СССР. Сб. док. - т. IV. (1935.-июнь 1941 г.) .. - с. 256.
- 658 Salīdzinājumā ar M. Ļitvinova paziņojumu skat. padomju finansētās LKP viedokli, kurš tika izteikts tieši vienā laikā ar M. Ļitvinova uzslavām Latvijai: "Neraugoties uz valdības apgalvojumiem, ka mazākumtautībām būs tās pašas tiesības, kas agrāk, faktiski mēs redzam viņu interešu ierobežošanu, kas sevišķi izpaužas Latgalē - "...zemē radīts naids pret poļiem, krieviem, ebrejiem...". - LKP, LKJS un Sarkanās palīdzības revolucionāras lapiņas. 1920.-1940. - III daļa, 1934.-1040. - R. 1963. - 440. lp.; 1939. gada janvārī LKP jau sludināja, ka ebreji ir "...pati beztiesīgā minoritāte Latvijā". - За единство. - 1939. -Nr. 2 (январь); "Brīvība" rakstīja, ka Latvijā tiek gatavoti pretžidu likumi. - "Brīvība". - 1939. -Nr. 1(5). - 8., 9., 23. lp.; LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 124. lp.

659 Beck J. Final report.. - p. 73.

660 Sūtņa Varšavā Dr. O. Grosvalda 1934. gada 28. aprīļa ziņojums ārlietu ministram K. Ulmanim. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 93. l. - 110. lp.

661 Faryš I. Koncepcje polskie polityki zagranicznej. 1918.-1939. - lpp. 332.

662 Lielbritānija un Francija atbalstīja Baltijas Antantes nodibināšanos un izteica vēlēšanos, lai tā nostiprinātos, taču ne - poļu plānu kontekstā. H. Celmiņš 1936. gada 31. janvārī ziņoja no Berlīnes, ka Francijas sūtnis A. Fransuā-Ponsē vairākkārt mudinājis viņu, lai Latvija iespāido Lietuvu izlīgumam ar Poliju. A. Fransuā-Ponsē nodarbināja visupirms Vācijas draudi un viņš ieteica H. Celmiņam stiprināt Baltijas Antanti, kuru, kā pamatoti atzīmēja franču sūtnis, grib saskaldīt Vācija - caur Igauniju. Polijas ideja par bloku - pretsparu Vācijai un arī PSRS - nevarēja apmierināt Padomju Savienības sabiedroto - Franciju. Savukārt K. Zariņš 1936. gada 6. februārī ziņoja no Londonas, ka no īsām sarunām ar A. Īdeni viņš ir guvis priekšstatu: briti vēlētos, lai Baltijas valstis vienādotu savu armiju apbruņojumu (ieperkot angļu ieročus). A. Īdens bija vēlējis zināt, cik lielas ir Latvijas aizstāvēšanās spējas. Kad 1936. gada februāra sākumā Londonā ieradās S. Lozoraitis, L. Koljē mudināja viņu iepirkt britu ieročus (līdz tam Lietuva iepirka ieročus Vācijā, Krievijā, Čehoslovākijā). 13. februārī sarunā ar L. Sēju Kauņā S. Lozoraitis informēja sūtni, ka A. Īdens izteicies par Baltijas valstu sadarbības padziļināšanu politiskajā un militārajā jomā. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 316., 323., 388., 468. lp. Baltijas Antantes stiprināšanu briti vēlējās ārpus saistības ar Polijas iluzorajiem plāniem.

663 LVVA - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 142. lp.

664 Vitas R. A. The Polish-Lithuanian crisis of 1938. Events surrounding the Ultimatum. - Lituania (The Lithuanian quarterly), 1984. - Vol. 30. - Nr. 2. - p. 53.

665 Karski J. The Great powers and Poland. 1919-1945.. - p. 206; Dr. M. Valters 1938. g. 25. aprīlī ziņoja V. Munteram, ka pēc ultimāta pieņemšanas Varšavā, namu logos, līdzās prezidenta I. Moscicka portretiem pirmo reizi parādījās J. Beka ģimenes. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 161. lp.

666 Nowakowski J. M. Jozef Beck. - Ministrowie spraw zagranicznych (1919.-1939.). - Szczecin, 1992. - lpp. 200.

667 Tas bija īpaši raksturīgs ģenerāļa L. Želigovska rakstam "Slāviska ideja", kurā bija uzsvērts, ka Baltijas tautām ir jāsaista savs liktenis ar Poliju. - skat Dr. M. Valtera 1938. g. 6. maija ziņojumu par L. Želigovska rakstu. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 131. lp. Lietuviešiem L. Želigovska vārds vien iedvesa naidu, nemaz nerunājot par to, ka baltiešus nevarēja vilināt iluzorā un svešā "slāviskā ideja". Pēkšņi 1938. gadā L. Želigovskis bija secinājis, ka poļi ir slāvi!

668 Beck J. Final report.. - p. 150.

669 Cienciala A. M. Poland and Western Powers 1938-1939.. - p. 87; Pražmovska A. The role of Danzig in Polish - German relations on the eve of the Second World War. - The Baltic and the outbreak of the Second World War.. - p. 81.; Dr. A. Bilmaņa 1938. gada 18. aprīļa ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 74. l. - 718. lp.

670 Budurowycz B. Polish - Soviet relations. 1932-1939.. - p. 117.

671 Beck J. Final report.. - p. 168.; J. Beks uzskatīja, ka M. Ļitvinova nostāju pret Poliju ietekmēja specifisks pretpoļu komplekss, kuru Beks nosauca par "litvaka kompleksu", t. i., Krievijas židu naidu pret Poliju. - Final report.. - p. 190. Ši reālā

vai iedomātā kompleksa iztīrīšana neietilpst mūsu darba mērķos. M. Ļitvinovs patiešām bija naidīgs Polijas valstij kā tādai, un vēl pirms V. Molotova nākšanas pār ārlietu komisāru M. Ļitvinova vietnieks V. Potjomkins 1938. gada 4. oktobrī, sarunā ar Francijas vēstnieku R. Kulondru, izteicās, ka viņš neredzot citas iespējas, kā ceturta Polijas sadalīšana (sic!). - B. Budurowycz. Polish-Soviet relations. 1932-1939.. - p. 127. M. Ļitvinova nelāgās īpašības bija pamanījis arī J. Feldmanis, raksturojot viņu kā izteiktu ciniķi un izskaidrojot to ar M. Ļitvinova izcelšanos. - J. Feldmaņa 1936. gada 27. janvāra ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 481. lp.

672 Šis jautājums vēl nopietni jāpēti. Vācija, vēl daudz izteiktāk nekā Polija, bija nobažījusies par Latvijas gatavību izlaist cauri PSRS karaspēku. 1938. gada 21. oktobrī L. Ēķis ziņoja V. Munteram, ka Vācijas sūtnis Varšavā H. A. Moltke ir pārliecināts par Latvijas militāro aprindu rusofilismu un pat lielniecismu. L. Ēķis šādu viedokli bija noraidījis, izsakot tomēr ļoti precīzu piebildi: "Ja Latvijai kaut kādā katastrofā būtu jāklūst aprītai, tad viena daļa latviešu domā, ka pie Vācijas latvieši būtu kalpi, bet pie Krievijas - kungi, vai vismaz - zināms virsslānis". - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 141. lp. Te bija runa par latviešu mazvērtības kompleksu attiecībā ar vāciešiem, ilgo nebrīves gadu sekām un apziņu, ka viņi ir spējīgāki par krieviem. Jautājumā par krievu karaspēku caurlaišanu šobrīd jāzīdara aptuvens secinājums, ka Vācijas un Polijas aizdomas bija pamatotas: krievu armija tiktu izlaista cauri bez pretošanās.

673 L. Ēķa 1938. gada 28. oktobra ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 124.-127. lp.

674 L. Ēķa 1938. g. 21., 27., 28. oktobra ziņojumi; Dr. M. Valtera 1936. g. 12. marta un 1938. g. 16. marta ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 124.-127., 130. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 66. l. - 82. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 96. l. - 203. lp.; Nav pamatoti V. Sīpola mēģinājumi radīt priekšstatu, ka 1938. gada beigās Polijā nopietni pastāvēja vēlēšanās atjaunot 1772. gada robežas. - Сиполс В. Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны. - с. 215. Šādas cerības pastāvēja šovinistiskās aprindās, bet - ne valdībā.

675 Budurowycz B. Polish-Soviet relations. 1932-1939.. - p. 145.

676 Karski J. The Great Powers and Poland. 1919-1945.. - p. 241.

677 L. Ēķa 1938. gada 29. septembra un 29. oktobra ziņojumi. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 97. l. - 122., 151. lp.

678 Nurek M. Great Britain and the Baltic in the last months of peace march-august, 1939. - The Baltic and outbreak of the second World War.. - p. 25.

679 Cienciala A. Poland and Western powers. 1938-1939.. - p. 206.

680 DBFP. - Vol. IV. - London, 1951, p. 479.

681 DBFP. - Vol. IV. - p. 497.; Vol. V, London, 1952. - p. 41.

682 Cienciala A. Poland and Western Powers. 1938-1939.. - p. 227.; Dziewanovski M.K. Polakel in the twentieth century - Columbia University Press. New-York, 1977. - p.112.

683 DBFP. - Vol. V. - London, 1952. - p. 2.-3.

684 Turpat. - p. 16.-17.

685 Beck J. Final report.. - p. 178.-179.

686 DBFP. - Vol. V. - London, 1952. - p. 49.

687 J. Beka atņinas rada maldīgu priekšstatu, it kā briti bija apņēmušies jau aprīlī paplašināt savu garantiju loku. - J. Beck. Final report.. - p. 179.

688 DBFP.. - Vol. V. - p. 34.

689 Karski J. The Great Powers and Poland. 1919.-1945.. - p. 271, 330, 332.; DBFP.. - Vol. V. - p. 240.

690 DBFP. - Vol. V. - p. 331.; Miedzynarodowe tlo agresji Rzeszy Niemieckiej na Polske w 1939 roku. Wybor dokumentow. - Warszawa, 1986, lpp. 92.

691 DBFP. - Vol. V. -1952. - p. 758.-759.

692 Cienciala A. Poland and Western Powers. 1919.-1939.. - p. 242; Vienīgā valsts Baltijas reģionā, kurā briti izrādīja zināmu ieinteresētību, bija Somija. Ģenerāļa V. Kirkes vizīte Somijā 1939. gada 18.-25. jūnijā literatūrā ir vērtēta kā mēģinājums pretdarboties Vācijas ietekmei: E. Halifakss 1939. gada maijā atzīmēja, ka somu ģenerālštābs ir provācisks, bet tomēr var tikt skarts arī no citām ietekmēm. - Spring D. W. The Soviet decision for war against Finland, 30. november 1939. - Soviet studies. - Vol. XXXVIII. - Number 2. - April, 1986. - p. 224.

693 DBFP. -Vol. VI. - London, 1953. - p. 45., 47. ; Skat. Dr. M. Valtera pamatotu piezīmi par 7. jūnija līgumu: tas bija "... politiska un morāla tautas iemīdzināšana. Tas pastiprināja ļoti jūtami noskaņas pret Baltijas valstīm Anglijā un Francijā un attālināja mūs arī no Skandināvijas valstīm, tāpat no Polijas". - Dr. M. Valters. Mana sarakste.. - 110. lp.

694 Vitas R. A. The Polish - Lithuanian crisis of 1938.. - p. 71.

695 Miedzynarodowe tlo agresji Rzeszy Niemieckiej na Polske w 1939 roku.. - l. 106.lpp.

696 DBFP. - Vol. VI. - p. 656., 699.; Norvēģu autors O. F. Knudsens pārmeta Baltijas valstīm, ka tās 30. gados nav mēģinājušas izmantot Rietumu demokrātiskās lielsvalstis kā pretsparu Padomju Savienībai un Vācijai. Šis pārmetums ir paviršs. Arī Polijas - Anglijas sarunas liecināja, ka briti izvairījās, cik vien iespējams, pieminēt Baltijas valstis. - Knudsen Olav F. The Foreign Policies of the Baltic States: Interwar years and Restoration. - Cooperation and Conflict. 1993. - Vol. 28 (1). - p. 54.-55.

697 Grūti precīzi noteikt, vai V. Munters 1939. gada vasarā vēl redzēja kādas Latvijas ārpolitiskās izvēles iespējas, izņemot to telpu, kura bija, nosacīti runājot, starp Vāciju un PSRS. Pēc 6. jūlija sarunas ar V. Munteru Č. Ordeņ radās iespaids, ka ministrs uzskata Krievijas - Vācijas garantijas Latvijai (no Č. Ordes ziņojuma nav īsti skaidrs, kādas garantijas- neatkarībai, neitralitātei utt.) par labāko "... nākamo atrisinājumu no Latvijas viedokļa", V. Munters gan neesot gribējis ticēt, ka Vācija iešot uz šādu vienošanos ar Krieviju. - DBFP. 1919.-1939. - Vol. VI. - p. 301. V. Muntera domāšana acīmredzot bija formāla: divi neuzbrukšanas līgumi - ar PSRS un Vāciju; tālāk - "labākais atrisinājums"- PSRS - Vācijas garantijas. Te, kā redzams, garantiju loks ir sašaurināts līdz pēdējai iespējai; Rietumu valstis vairs nefigurē; formāli šādas divpusējas garantijas bija iedomājamas, tikai Krievijai un Vācijai saglabājot savstarpējo sacensību un pretnostatījumu: izlīgumu un Baltijas valstu sadalīšanu, cik var noprast, V. Munters tobrīd nepārsprieda. V. Muntera neskaidro mājieni (Č. Ordes atstāstījumā vai pat interpretējumā) visvājākā vieta bija priekšstats, ka Baltijas valstis ir tik vērtīgas un svarīgas, ka Krievija un Vācija var nodarboties ar

to garantiju jautājumu, nevis tās sadalīt vai upurēt viena otrai nozīmīgāku mērķu labad. K. Selters 12. jūnijā V. Galliēnam izteicās, ka nevar ignorēt Vācijas - Krievijas saprašanos un Baltijas valstu atdošanu Krievijai. Nav īsti skaidrs, vai viņš tomēr ticēja šādai iespējai. - Turpat. - p. 327.

698 E. Andersons ir minējis Itālijas sūtņa Tallinā V. Čikonardi 5. augusta sarunu ar K. Selteru, kurā ministrs viņu informējis par slepenām igauņu - vācu (sic!) sarunām par Vācijas militāro palīdzību Igaunijai. E. Andersons pieļāva iespēju, ka šīs sarunas, ja ir notikušas, no vācu puses varēja būt arī nenopietni domātas. Ja tās patiešām ir bijušas, tad Igaunijas valdības nosliecē uz Vāciju ir vēl skaidrāka jeb, kā jau 1938. gada 26. novembrī rakstīja Dr. E. Krieviņš: Vācija slavējot igauņu valstsvīrus, jo "... ārpolitikā Igaunija noteikti noslejojoties uz Vācijas pusi ..." - Andersons E. Ārpolitika II. - 116.-117. lp.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. l. - 272. lp.; Igaunu - vācu sarunas, pēc F. Haldera vizītes, par militāru sadarbību un vācu palīdzību, minētas arī padomju izdevumā, bet - bez atsaucēm uz dokumentiem. - История Эстонской СССР. т. III, Таллинн, 1974. - с. 430.

3. nodaļa

VĀCIJAS UN LATVIJAS 1939. GADA 7. JŪNIJA NEUZBRUKŠANAS LĪGUMA NOSLĒGŠANĀ

VĀCIJAS UN LATVIJAS ATTIECĪBAS 1939. GADA SĀKUMĀ

1939. gada sākums salīdzinājumā ar 1938. gada rudeni neliecina par jaunajām pārmaiņām Vācijas politikā pret Latviju. Gan aizvadot veco - 1938. - gadu, gan sagaidot jauno - 1939. - gadu, starp abu valstu diplomātiem norisinājās tradicionālais savstarpējās apsveikšanās ceremoniāls. Par šķietami labo saskaņu abu valstu starpā it kā bija jāliecina arī tam, ka jau 1939. gada otrajā dienā Latvijas ārlietu ministra V. Muntera uzdevumā viņa sekretārs N. Ozoliņš lūdza sūtni Berlīnē E. Krieviņu "būt tik laipnam" un nosūtīt apsveikuma kartīti kādam G. Širmeieram, kurš esot V. Muntera paziņas "Vācu valsts ierēdņu apvienības" vadītāja H. Nēfa "tuvs draugs un atpūties Ķemeross".

Taču patiesībā mierīgums bija tikai ārējs, kaut arī laba vēlējumi atspoguļoja apsveicēju isto noskaņojumu². Kāpēc tas tā, - to diezgan labi, izejot katrs no savām pozīcijām, apzinājās ne tikai latviešu un vācu diplomāti, bet arī plašas iedzīvotāju aprindas abās zemēs.

Minhenes politika bija iecentrējusi Vācijas agresiju Austrumeiropas virzienā. Tādēļ vācu ģeopolitikus H. Tiss - un ne bez pamata - tajā pašā gadā izdotajā grāmatā "Tautu cīņas Baltijas jūras telpā" varēja konstatēt: "Tā kā Minhenes līgums nomierinoši iedarbojās uz Eiropu (t. i., galvenokārt rietumu lielvalstīm - M. V.), tad tam jo stiprāk vajadzēja izraisīt apziņu par mainīto stāvokli Austrumeiropā, sevišķi Baltijas nomaļvalstīs." (t. i., Igaunijā, Latvijā, Lietuvā - M. V.)

Tik tiešām, 1938. gada trauksmainie notikumi ļoti ietekmēja Latvijas sabiedrisko un politisko domu. Pirmoreiz tas notika 1938. gada martā, kad Hitleram izdevās anektēt "anšlusa" ceļā Austriju: Taču vislielāko uztraukumu Latvijā, tāpat kā visā pasaulē, izraisīja Vācijas agresija pret Čehoslovākiju (Minhenes līguma ietvaros Vācijai tika pievienots Sudetu apgabals jeb, kā to ciniski dēvēja nacistu propaganda, skolas grāmatas ieskaitot, - "firers atgriezta reiha sastāvā Sudetiju")⁴. Kopumā ņemot, dažādie sociālie slāņi Latvijā, arī valdošie (neskaitot dažas kopumā provācisķi noskaņotas personas, kā, piemēram, A. Valdmani u.c.) uztvēra Vācijas rīcību kā tiešu agresiju, kas tālākās konsekvencēs varētu apdraudēt arī Latviju. Uztraukums sakarā ar notikumiem ap Čehoslovākiju Latvijā kulmināciju sasniedza 1938. gada 28. septembrī. Šajā dienā ļoti jutīgi uz šiem notikumiem reaģēja ekonomikas nervs - finanses, un proti, tika reģistrētas vislielākās sīko un vidējo noguldītāju rindas pasta krājīkās, Latvijas Bankā, Kredītbankā un citās bankās. Viena pati Ziemeļu banka (piederēja ebreju kapitālam) šajā dienā izmaksāja saviem noguldītājiem apmēram

miljonu latu. Vairākas bankas vispār pārtrauca vekseļu diskontu un naudas transferēšanu, kas jūtami iespaidoja stāvokli vairumtirdzniecībā⁵.

Par iedzīvotāju noskaņojumu šajā laikā liecina Latvijas Politpārvaldes priekšnieka J. Fridrihsona pārskats (datēts ar 1938. gada 29. septembri) savai priekšniecībai par pēdējo dienu norisi: "Noskaņojums, kas radās sakarā ar Vācijas agresiju un tās gūtiem panākumiem, visumā uz strādniekiem un inteliģenci atstāja nospiedošu iespaidu. Strādnieku noskaņojums stipri naidīgs Vācijai, un kā vienīgo glābēju tie uzskatīja PSRS. Cirkulēja baumas, ka mūsu kara ministrs ģenerālis J. Balodis esot pat jau sāzinājis ar Staļinu un ka pēdējais esot apsolījis Latvijai palīdzību vācu iebrukuma gadījumā. Jau tā nervozo stāvokli nedrošu darīja avīzes "Rīts" 28. septembra numurā ievietotais paziņojums par visu pilsoņu apgādi ar gāzu maskām, kā arī plakāti un lozungi "Visiem jāiegādājas gāzu maskas!"⁶

Satraukums bija arī Latvijas diplomātos. To izraisīja Vācijas konkrētie militārie soļi pēc Minhenes. Latvijas sūtnis Kauņā L. Sēja 1938. gada 30. decembra ziņojumā rakstīja: "...man izdevies iegūt arī dažus konkrētus faktus (par Vāciju - M. V.), vismaz divus: 1) kad atlaisti rezervisti, kuri bija iesaukti vācu armijā Čehoslovākijas krīzes laikā, viņi brīdināti, ka 1939. gada janvārī viņiem būšot atkal jāierodas; 2) rezervistu apliecības derīgas tikai līdz 1939. gada 28. februārim. No angļu avota dzirdu, it kā Ziemassvētku laikā vai īsi pirms svētkiem Vācija pārcēlusi prāvas karaspēka daļas no Čehoslovākijas robežām uz Austrumprūsiju."

Kā redzams, izejot jaunajā - 1939. - gadā, Latvijas politiķiem savā attieksmē pret Vāciju nevarēja būt un arī nebija īpašu ilūziju. Turklāt viņiem bija labi zināms vācu sabiedrībā valdošais noskaņojums pret Latviju. Par to ne vienreiz vien savos ziņojumos vēstīja Latvijas sūtnis Berlīnē E. Krieviņš. 1938. gada 26. novembrī viņš, piemēram, ārlietu ministram V. Munteram rakstīja: "Pārlicība, ka mēs esam ģermanofobi šī vārda plašākā un sliktākā nozīmē, vācu sabiedrībā, partijā un vācu valdības aprindās ir ļoti izplatīta..." Turklāt, pēc E. Krieviņa domām, "...tiklab vācu Ārlietu ministrijas, kā arī partijas noteicošo personu pašreizējais noskaņojums pret Latviju nav labvēlīgs, un ka pēc šo aprindu ieskatiem mūsu attiecībās daudz kas būtu grozāms un labojams"⁸. Vēl vairāk, nacistiskās Vācijas ārpolitiskā vadība nereti visai asi novērtēja Latvijas ārpolitisko kursu. Par to varam pārliecināties, iepazīstoties ar Vācijas Ārlietu ministrijā sastādīto dienesta atzīmi (1939. gada 21. janvāris) sakarā ar V. Muntera ierašanos Berlīnē. Tajā bija teikts: "Jau trīs gadus Munteris ir ārlietu ministrs. Viņš ir gados jaunāks cilvēks ar augstu inteliģenci un skaitās kā īpaši labs saimniecisko jautājumu pazinējs, bet viņš ir arī pazīstams kā oportūnists, kurš pie tam ir neuzticams un pārliēku uzpūtīgs."

Baltvācu cilmes un precējies ar krievieti, tagad viņš ir uzsvērts nacionālatvietis (*National-Lette*).

No vācu viedokļa Latvijas politika, jo īpaši dēļ sliktās apiešanās ar minoritātēm, kā arī diezgan stipras piesliešanās Padomju Savienībai, ir neiepriecinoša. Kopš neilga laika gan rādās, ka vāciem draudzīgās Igaunija ietekmē šajā jomā gatavojas zināmas izmaiņas. Taču vācu ārpolitikai vēl nav jūtamu pierādījumu par stāvokļa uzlabošanu, un tādēļ tā izturas nogaidoši.

Valdīšanas forma Latvijā ir autoritāra. Reiha ārlietu ministrs Munteris kungu šoreiz nepieņems. Latvijas ārlietu ministra pieņemšanu pie firera un reihskanclera

ārlietu resors pašreizējā momentā uzskata par nepiemērotu.”⁹

Aptuveni tajā pašā laikā Vācijas Ārlietu ministrijā visā nopietnībā apgrozībā parādījās kāds doktora K. Glogera no Alberšteinas sniegtais tendenciozais Latvijas politikas vērtējums. Pārsūtot šo viņa ziņojumu vācu sūtniecībai Rīgā, Berlīnes ārpolitiskā resora ierēdņi norādīja, ka tas “piestādīts attiecīgajām partijai (t.s. NS-VSP - M.V.) iestādēm”.

K. Glogers, balstoties uz saviem iespaidiem Lietuvā un Latvijā (viņš tajās bija “studiju braucienā” no 1939. gada 19. līdz 24. janvārim), par Latviju sniedza reālam lietu stāvoklim pēc būtības maz atbilstošu ainu:

“Latvijā apstākļi ir daudz skaidrāki (nekā Lietuvā - M. V.). Kad 1938. gada septembrī durvju priekšā bija karš, tur tika atklātas kārtis. Spēcīgu strāvotāju ietekmē valdībai nācās izvēlēties par labu Maskavai. Augstāko militārpersonu un policistu vadībā tika gatavots liels vācu masu slaktiņš (pasvītrojums tekstā - M.V.). Policijā tika izveidota īpaša akcijas komisija, izsniegtas listes un viss gatavots tā, ka uz norādījumu varēja apšaut visus vāciešus. Valsts vāciešus ievietotu koncentrācijas nometnēs pie Padoņņu robežās. Minhenes mierīgais atrisinājums Latvijas vadošajiem vīriem nāca negaidīts. Viņi bija par daudz tālu iedrošinājušies un tagad nezina, kā ar godu varētu tikt atpakaļ.”¹⁰ Pēc K. Glogera domām, arī K. Ulmanis būtu pelnījis Vācijas striktāku attieksmi, jo “Ulmanis atrodas spēcīgākajā Dubina ietekmē. Dubins ir augsta ranga brīvumnieks un dod pavēles savam brālim¹¹ Ulmanim¹²”.

Arī 1939. gada 28. janvārī notikusi saruna starp Latvijas sūtni Berlīnē E. Krieviņu un Vācijas Ārlietu ministrijas augstāku ierēdņi Dr. Šteinaheru apliecina līdzīgo V. Muntera ārpolitiskās orientācijas traktējuma esamību ne tikai ārlietu resora aprindās vien. Šajā tikšanās reizē E. Krieviņš cēla “visnopietnākos iebildumus” pret “...”*Westdeutscher Beobachter*” š. g. 24. janvāra numurā iespiesto provokatoriskā satura notīci (atzīmi - M. V.) un vispār pret pilnīgi nepielaižamo Latvijas ārpolitikas vadītāja kvalifikāciju (*sowjetfreundlicher*¹³) speciāli. Dr. Šteinahers piekrita man, ka šāda satura noticeš nav pielaižamas un attaisnojamas”¹⁴.

Glūži tāpat arī 1939. gada februārī Vācijas un Latvijas attiecības bija (vismaz diplomātiskajā aspektā) rutinēti vēsas. Tā, 8. februārī E. Krieviņš rakstīja uz Rīgu savam ministram: “Sestdien, 4. februārī, biju *Auswärtiges Amt* pie Grundhera¹⁵. Nekādu konkrētu jautājumu, kas būtu bijuši pārrunājami, man šoreiz nebija. Arī fon Grundhers no savas puses konstatēja, ka pašreiz neesot nekā tāda abu valstu attiecībās, kas prasītu kādas diskusijas. Cik viņš pārdzot, viss ritot kārtīgi un normāli. Arī ar mūsu preses izturēšanās *Auswärtiges Amt* tagad esot apmierināts.” Tiesa, uz pēdējo apgalvojumu E. Krieviņš nekavējās iebilst vācu diplomātam, ka “attiecībā uz vācu presi mūsu lietā es gan nevaru teikt glūži to pašu”¹⁶.

Kā redzams, šajā laikā vācu diplomāti savos Latvijas kolēģos centās radīt iespaidu, ka abu valstu savstarpējās attiecības nekas neapņēno un tās ir tādas, kādām tām arī nāktos būt. Vācijai radīt šādu iespaidu Latvijā acimredzot bija svarīgi - priekšā taču bija pilnīga Čehoslovākijas iekļaušana trešā reiza sastāvā un Klaipēdas aneksija.

Tādēļ nav brīnums, ka nākamais Vācijas agresīvais solis 1939. gada martā (jau visā pilnībā tika okupēta Čehoslovākija, tāds pats liktenis piemeklēja Lietuvai ļoti svarīgo Klaipēdas apgabalu) pastiprināja augošo satraukumu Latvijā. Tautas uztrau-

kums, bažas par savas valsts likteni šajā brīdī, līdzīgi kā Minhenes konferences laikā, atspoguļojās politiskās pārvaldes pārskatos. Taču ne tikai tajos vien. Apzinoties situācijas nopietnību, daudzi pilsoņi kaut daļēji centās rast izeju, lai iespaidotu Latvijas ārpolitisko kursu. Tā kā pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma iespējas ar Saeimas starpniecību ietekmēt šo svarīgo valsts dzīves jomu bija liegtas, tad konkrētajā gadījumā šie centieni izpaudās vēstulju veidā (vairāk anonīmu, retāk - parakstītu) atbildīgiem politiķiem, arī pašam K. Ulmanim.

Šīs vēstules ir atšķirīgas, taču pauz ne tikai izmisumu, bet arī apņēmību cīnīties pret iespējamo Vācijas agresiju. Lūk, trīs fragmenti no vēstulēm, kas adresētas K. Ulmanim: 1) “Mūsu mīļo Latviju taisās norīt valā palaistais bandīts Hitlers. Lai latviešiem nebūtu jāvergo zem šī briesmoņa nagiem, tad esat tik prātīgi un atdodot mīļo Latviju zem kādas citas lielvalsts, tikai ne šim briesmonim. Vai tiešām nav nevienas valsts, kura gribētu un varētu saņemt Latviju zem savā protektorāta?”; 2) “Nekas mums nebūs žēl izšķirošajā brīdī atdot par Latviju; savu mantu un dzīvību un to, kas katrai mātei ir dārgāks par viņas dzīvību, savus bērnus! Labāk pazust no pasaules kā senajai Spartai, bet nepiedzīvot to, ko tagad piedzīvo nabaga Čehija!”; 3) “Lauki ir uztraukti no notikumiem mūsu sabiedrotā Lietuvā. Ar līgumu starp Vāciju un Lietuvu (1939. gada 22. martā starp abām valstīm, Vācijai draudot ar karu, tika parakstīts līgums, ka Lietuva “brīvprātīgi nodod” Klaipēdas apgabalu) pēdējā ir atrauta no mūsu sabiedrības. Šis līgums starp Vāciju un Lietuvu ir neuzbrukšanas līgums starp kaķi un peli. Tas var pastāvēt tikai tik ilgi, kamēr kaķim cerība citur paēst. Kas pasargās peli no kaķa nagiem, kad ar līgumu tā ir atļāvusi sev asti nokost? Un nāks rinda Dancigai, un tad - mums... Mēs nepadosimies šai laupītāju tautai un nekādu neuzbrukšanas līgumus ar to neslēgsim, jo tie būs spēkā tikai tik ilgi, kamēr Vācijai tas būs nepieciešams...”¹⁷

Satraukuma pilnus vārdus savai vadībai Rīgā šajā sakarībā adresēja sūtnis Berlīnē E. Krieviņš. Viņš rakstīja: “Vāci, kas tagad var atzīmēt fantastisku varas pieaugumu, bez cīņas ieguvuši bruņotānos materiālus 40 divīzijām, lielu skaitu smago lielgabalu, papildinājuši aeroplānu kadru 1400 lidmašīnām un, pateicoties līgumam ar Rumāniju, kas ir daudz svarīgāks par Čehoslovākijas un Klaipēdas iegūšanu, ievērojami paplašinājuši savas saimniecības un armijas apgādes bāzi”¹⁸.

Straujā un nepārprotamā notikumu attīstība Eiropas austrumos prasīja no Latvijas ārpolitiskās vadības ne tikai konkrētu rīcību. Tai vajadzēja arī nospraust tādas pamatlīnijas savai darbībai šajā dramatiskajā situācijā, kas spētu nodrošināt ja ne mieru, tad garantētu drošību savai tautai. Tomēr izrādījās, ka toreizējai Latvijas diplomātijai ar V. Munteru priekšgalā to veikt nebija pa spēkam. Latvijas ārpolitikas ietvarus un zināmu fatalitāti tajos šajā laikā noteica ne tikai vispārējais spēku samērs Eiropā, bet arī pašu šīs politikas nesēju pieeja ārpolitisko jautājumu risinājumiem. Vēl vairāk - ļoti svarīga bija spēja novērtēt šīs problēmas ne tikai diezgan šaurās ģeopolitiskās shēmas (katrā no savas puses ļoti lielās valstīs - Vācija un Padoņņu Savienība, bet pa vidu mazā Latvija, Lietuva un Igaunija un lielāka Polija) traktējumā, bet arī samērot tās ar visas Eiropas (ja ne pasaules) mēroga politiskiem, ekonomiskiem u. c. faktoriem, radot vietumis pat neordināru gala iznākumu. Uz tādu Latvijas ārpolitisko vadību savās ļoti nopietnajās apcerēs aicināja pieredzējušais politiķis Dr. M. Valters, kurš pildīja sūtņa pienākumus Beļģijā, taču viņu neņēma

vērā, kas diezgan skaidri rādīja, ka tradicionālisms Latvijas ārpolitiskajā domāšanā bija sīkstāks nekā jaunā meklējumi¹⁹. Tas bija vēl jo vairāk svarīgi laikā, kad "visās dalībniecēs: Lielbritānijā, Padomju Savienībā, Vācijā un Polijā Baltijas valstu paaugstinātā stratēģiskā nozīme radīja neskaitāmu daudzumu baumu un zondāžas"²⁰.

Pie tādām ultimātīvām zondāžām var attiecināt PSRS ārlietu tautas komisāra M. Ļitvinova 1939. gada 28. martā izteikto paziņojumu Igaunijas un Latvijas sūtņiem, ka sakarā ar notikumiem Klaipēdā PSRS nevar mierīgi uzņemt šo valstu statusa maiņu²¹. Dienu pirms tam M. Ļitvinovs sarunā ar Latvijas sūtni F. Kociņu izteicās: "Mēs neticējam Minhenes miera politikai... un vai mums nebija 100 procentu taisnība?" Padomju Savienības valdības viedoklis esot visiem skaidri zināms, teica tālāk M. Ļitvinovs: "...tā esot gatava visiem līdzekļiem atbalstīt kolektīvu darbību pret agresoru. Tagad vārds esot Anglijai. Padomju Savienība nebūt nejutoties apdraudēta, viņai palīdzība neesot vajadzīga. Padomju Savienība neies ne pie viena lūgties: Viņa gaidīs Anglijas konkrētus priekšlikumus."²²

Kā jau atzīmēts, šo Padomju Savienības iniciatīvu Latvija un Igaunija noraidīja. 1939. gada 8. aprīlī V. Munters ļoti konfidenciali pastāstīja vācu sūtnim Rīgā U. fon Kocem, ka atbilde bijusi skaidri un asi sastādīta un līdz ar to "Ļitvinovs nevar neredzēt noraidījumu krievu iniciatīvai". Interesanti atzīmēt, kā Munters izskaidroja Kocem šādu Ļitvinova priekšlikuma parādīšanos. Viņš uzskatīja, ka tas drīzāk saistāms ar Anglijas vienpusīgajām garantijām Polijai un ka PSRS "laikam gribot spēlēt līdzīgu lielvalsts lomu attiecībā uz Baltijas valstīm"²³. Tiktāl Munters. Taču iespējams, ka šie Ļitvinova priekšlikumi bija vieni no viņa pēdējiem soļiem, lai kaut cik saglabātu paša īstenoto ārpolitisko koncepciju, kas bija vēsta uz sadarbību ar rietumu demokrātijas valstīm pret Vāciju un kurai pēc Minhenes konferences jo sevišķi bija nepieciešami kaut daļēji apliecinājumi tās panākumiem ne tikai ārpolitisko motīvu dēļ, bet arī nemitīgi pieaugošā dramatisma dēļ PSRS iekšējā attīstībā, kuru izraisīja Staļina politika. Taču ir arī skaidrs, ka 28. marta paziņojums bija vērstis vispirms pret Latviju.

No otras puses, Latvijas ārpolitiskās vadības neuzticēšanās Padomju Savienības politikai bija visai loģiska un izrietēja ne tikai no ideoloģiska rakstura motīviem, bet ņemot vērā arī PSRS agresīvos nodomus un tās deklarēto ārpolitisko soļu reālo īstenošanu. To, ka pēdējie (arī M. Ļitvinova vadībā) bija visai nekonsekventi un nesagājās ar iepriekš minēto labas gribas izpaušmi, pierādīja kaut vai tas, cik nopietni PSRS bija ieinteresēta iestāties par Lietuvu Klaipēdas jautājumā. Jākonstatē, ka tā bija vairāk nekā izvairīga. Šajā sakarībā Latvijas sūtnis F. Kociņš 1939. gada 30. martā satraukti ziņoja V. Munteram: "Nedēļu pirms Klaipēdas atdošanas Lietuvas sūtnis J. Baltrušaitis ieradies pie Ļitvinova un informējis par draudošo stāvokli. Ļitvinovs pārmetis, ka Lietuvas valdība atdodot vāciem vienu pozīciju pēc otras un ka sakarā ar vispārējo politisko stāvokli Eiropā tai neesot ne mazākās iespējas Klaipēdas apgabalu noturēt. Attiecies dot kaut kādus padomus vai solījumus."²⁴

PSRS pretenziju atklāta izpaušanās pret Somiju arī uztrauca Latvijas diplomātu: "Zīmīgi ir Somijas un Padomju Savienības tirdzniecības sarunu pārtraukšanas iemesli, kuru pamatā bijušas politiskas prasības, kas nav saskanējušas ar Somijas neitrālo politiku." F. Kociņš brīdināja savu vadību, ka arī mums "jārēķinājas tuvākā nākotnē ar varbūtējiem mūsu tuvāko lielāko kaimiņu politiskas dabas iespaušošanas mēģinājumiem"²⁵.

Latvijas ārpolitiskajai vadībai neievērota nepalika arī M. Ļitvinova saruna ar Igaunijas sūtni A. Reiju 1939. gada 19. aprīlī. Igaunijas sūtnis tajā vēlreiz iztīrāja ar PSRS deklarāciju saistītos jautājumus un interesējās par Igaunijas atbildes publicēšanas laiku, uz ko Ļitvinovs izteicās, ka "pašlaik Eiropas politikā esot daudz svarīgāki jautājumi, kādēļ viņš domā, ka neesot ko steigties..."²⁶.

Var pievienoties vācu vēsturnieka R. Āmaņa konstatējumam, ka 1939. gada martā un aprīlī starptautiskais stāvoklis, bet jo īpaši Baltijas valstu stāvoklis, starp Vāciju un Padomju Savienību mainījās ātrā tempā²⁷.

Tajā pašā 1939. gada aprīlī tomēr no Anglijas un ASV nāca arī nedrošas, bet reizē skaidras iniciatīvas, kas tā vai citādi bija vērstas pret Vācijas agresīvo darbību. Kas attiecas uz Angliju, tad tā ar savu garantiju politiku sāka veidot to, ko Vācijā dēvēja par "Einkreisungspolitik" (ielenkšanas politika). Savukārt ASV šajā laikā veica pirmo nopietno zondāžu, kas Vācijā, cik var spriest, radīja vēl lielāku uztraukumu nekā angļu iniciatīva. F. D. Rūzvelts 14. aprīlī nāca klajā ar pieprasījumu, lai Hitlers un Musolini paziņotu, ka negrasās nedz uzbrukt, nedz iemaršēt citu valstu teritorijā, uzskaitīdams pavisam 31 valsti, turklāt šo sarakstu vienas no pirmajām ievadīja Baltijas valstis (Latvija tajā bija minēta kā trešā)²⁸. Par šo F. D. Rūzvelta akciju 15. aprīlī Rīgu tieši informēja tās sūtnis ASV A. Bilmanis²⁹.

Vācijas nervozitātei sakarā ar abām šīm iniciatīvām bija nopietns pamats, jo 1939. gada 11. aprīlī tika parakstīts plāns "Weiss" par Polijas sagraušanu. Tādēļ, dabiski, vācu ārpolitika pievērsa lielu uzmanību arī tam, kā uz šīm iniciatīvām reaģēs Baltijā³⁰. Drīz vien noskaidrojās, ka Anglijas priekšlikumi "Einkreisungspolitik" ietvaros Baltijas valstis nav bijuši, un arī pašu šo valstu ārpolitiskā vadība, baidīdamās no Vācijas militārā spēka un tiešā tuvuma, negribēja riskēt un norobežojās no angļu minētās politikas, kas jo izteikti parādījās Latvijas nostājā.

Pirmā nopietnākā Latvijas ārpolitiskās vadības viedokļa zondāža no vācu puses notika 1939. gada 17. aprīlī. Kā izriet no A. Stegmaņa apkārtraksta Latvijas sūtniem ārvalstīs (1939. gada 19. aprīlis), šajā dienā U. fon Kocē V. Munteram sakarā ar F. D. Rūzvelta vēstījumu vācu valdības uzdevumā uzdeva "divus jautājumus: 1) vai Latvija jūtoties apdraudēta no Vācijas puses un 2) vai Latvijas valdība tieši vai netieši autorizējusi prezidentu Rūzveltu nākt klajā ar minēto priekšlikumu"³¹. Uz pēdējo jautājumu V. Munters uzreiz atbildēja noraidīši, bet attiecībā uz pirmo - norādīja, ka viņš vēl neesot saņēmis F. D. Rūzvelta vēstījuma oficiālo tekstu un līdz ar to nevarot pareizi novērtēt ne jautājuma, ne "arī savas atbildes pareizo nozīmi"³².

Pēc šī U. fon Kocē demarša Latvijas valdība, sazinoties ar Tallinu, Kaunu, Varšavu, Stokholmu un Londonu, noskaidroja, ka Anglijai un Polijai vācu valdība nekādus jautājumus nav izvirzījusi, bet Zviedrija un Igaunija, kurām bija uzstādīti tādi paši jautājumi kā Latvijai, uz abiem atbildējušas negatīvi³³. Kas attiecas uz Lietuvas nostāju, tad tās ārlietu ministrs J. Urbšis sakarā ar pirmo jautājumu paziņojis, ka "Lietuvā sabiedriskā doma, norīpējusies par starptautisko saspiļējumu, apsveic katru mieru stiprinošu iniciatīvu, bet, tā kā ar Vāciju 1939. gada 22. martā ir noslēgts līgums, "spēka lietošana nav domājama". Uz otru jautājumu J. Urbšis atbildējis ar "nē"³⁴.

1939. gada 18. aprīlī E. fon Veiczekers (Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs) zvānīja uz Rīgu U. fon Kocem un izteica neapmierinātību, ka Latvijas atbilde "tiekot vilcināta"³⁵. E. fon Veiczekera satraukums gan nebija īsti pamatots. 19. aprīlī V.

Munters nodeva U. fon Kocem Latvijas atbildi, kas bija visai atturīga: "Latvijas valdība neredz pamatu, kādā sakarībā tai tika uzstādīts šis jautājums. Lai uz to atbildētu, (Latvijas valdība - M. V.) būtu gatava to darīt ar Vācijas valdību tikai no dažādiem blakus apstākļiem brīvā domu apmaiņā. Latvijas valdība nevar neko piebilst tam, ka pašreizējais Latvijas un Vācijas attiecību stāvoklis nedod iemeslu runāt par kaut kādu Latvijas neatkarības un neaizskaramības apdraudēšanu. Neraugoties uz to, Latvijas valdība neslēpj, ka pašreizējo starptautisko situāciju attiecībā uz starpvalstu attiecību tālāko attīstību tā vēro ar rūpēm un bažām un iestājas par miera saglabāšanu. No savas puses tā arī nākotnē stingri pieturēsies pie savas neitrālās politikas."³⁶ No šīs Latvijas striktās neitralitātes deklarācijas izrietēja tās attieksme arī pret Anglijas ārpolitiku kopumā. Kad U. fon Koce, kā viņš pats raksta 19. aprīļa ziņojumā savai priekšniecībai, "neuzkrītošā veidā" divas reizes iztaujājis V. Munteru par angļu politiku, tad pēdējais ar "vislielāko noteiktību apgalvoja, ka Anglija nav izdarījusi nevienu mēģinājumu, lai iesaistītu Latviju pretvācu joslā"³⁷.

Pēc V. Muntera domām, tieši 22. martā angļiem telegrafētais paziņojums par Latvijas neitralitāti ir spiedis angļus atteikties no šādiem mēģinājumiem, pašapmierināti piebilstot, ka tas ir šī, viņaprāt, Latvijas diplomātijas panākuma pamatā³⁸.

Taču daudz lielākus sarežģījumus Vācijai starptautiskā mērogā sagādāja Rūzvelta iniciatīva. Kaut arī pēc savas formas (varbūt pēc būtības) tā bija vairāk propagandistiska nekā reālpolitiska, tā spieda Hitleru un vācu ārpolitisko vadību atrast vismaz propagandistisku atbildi. Taču Rūzvelta izvirzītie jautājumi bija pārāk konkrēti, bet kaut kādā veidā nacisti savus karā plānus, sniedzot atbildi, apstiprināt negrasiņās. Tādēļ Vācijas ārlietu resors rīkojās tā, lai, no vienas puses, netiktu dota tieša atbilde un līdz ar to saglabātu sev brīvas rokas šādā aspektā, bet, no otras puses, varētu pakāpeniski radīt diplomātisko nodrošinājumu agresijai pret Poliju, Šķiet, ka tas tad arī bija viens no cēloņiem, kas līdz tam pret Latvijas centieniem noslēgt neuzbrukšanas līgumu atturīgajā vācu ārpolitikā radīja pēkšņu pārmaiņu - iniciatīvu slēgt neuzbrukšanas līgumu ar Latviju, kā arī ar citām Baltijas un Skandināvijas valstīm. Šo piedāvājumu noticea arī Hitlera apsvērumi, ka Eiropas ziemeļaustrumos nepieciešams saglabāt neitrālu valstu joslā, kas kara gadījumā kalpotu Vācijai kā tieši sasniedzams pārtikas līdzekļu un izejvielu rezervuārs³⁹.

Vācijas politikas aktivizācijai attiecībā pret Igauniju un Latviju bija izdevīga arī Latvijas armijas ģenerālītes pārstāvju vizīte Berlīnē sakarā ar Ā. Hitlera 50. jubilejas svinībām. Kaut arī ielūgums bija izsūtīts krietni agrāk⁴⁰ (zīmīgi, ka no Latvijas brauca gan frankofīlais ģenerālis M. Hartmanis, gan germanofīlais ģenerālis O. Dankers), visām šīm svinībām bija jaušama skaidra pretangļu tendence. Kā konfidenciali uz Rīgu 12. aprīlī ziņoja E. Krieviņš, Vācijā "prominentu militāru personu ierašanos apsvēktu no tām valstīm, kas atrodas tanī Eiropas daļā, kur Anglijai un Francijai nav nekā ko meklēt"⁴¹.

Hitlera dzimšanas dienas (20. aprīlis) svinības notika jau pēc F. D. Rūzvelta izdarītā paziņojuma (jānorāda, ka, pēc E. Krieviņa informācijas, uz svinībām nebija uzaicināti ne amerikāņi, ne franči, ne poļi, ne PSRS), un tāpēc Latvijas ģenerāļu pieņemšanu pie Hitlera var uzskatīt par nākamo nopietnāko soli Vācijas diplomātiskajā spēlē, kas tagad jau bija virzīta uz divpusēja neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Latviju, vienlaikus cenšoties diskreditēt F. D. Rūzvelta paziņojumu. "Hitlers mūsu

kungiem pateicis," informēja V. Munteru E. Krieviņš 21. aprīlī par M. Hartmaņa un O. Dankera audienci pie Hitlera, "ka pēc Klaipēdas jautājuma nokārtošanas viņam vairs neesot nekādu pretenziju Baltijas valstīs. Latvija varot no Vācijas puses justies droša un turpināt savu uzbūves darbu. Vācija esot ne tikvien mums vajadzīgs rūpniecības ražojumu producents, bet arī mūsu lauksaimniecības produktu laba noņēmēja. Šos saimnieciskos sakarus vajagot izkopt."⁴²

Pēc šādas pozitīvas gaisotnes radīšanas 1939. gada 28. aprīlī sekoja pats Vācijas piedāvājums uzsākt sarunas par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu. To izteica Vācijas ārlietu ministrs J. fon Ribentrops Latvijas sūtnim E. Krieviņam. Tajā pašā dienā Hitlera uzstājās ar runu reihstāgā, kurā apgalvoja, ka Vācija garantē neatkarību jebkurai valstij, kas vien to vēlēties, un ka uz šīs bāzes Vācija ir gatava uzsākt sarunas. Dienu vēlāk attiecīgu priekšlikumu Vācija izdarīja Igaunijai⁴³.

Šādā situācijā Latvijas ārpolitiskajai vadībai nācās izšķirties: vai nu pieņemt vācu priekšlikumu par savstarpējās neuzbrukšanas līguma noslēgšanu, vai arī paziņot pārējai pasaulei, ka Latvija jūtas apdraudēta. Taisnības labad jāpiebilst, ka līdzīgā situācijā bija arī Igaunija, Somija, Dānija, Norvēģija un Zviedrija, kuras saņēma līdzīgus priekšlikumus. Līdz ar Norvēģiju un Zviedriju no minētajām valstīm arī Somija atteicās pieņemt vācu ierosinājumu. Oficiālais somu pamatojums skanēja šādi: "Somija nejutās no Vācijas apdraudēta un ar apmierinājumu atzīmē Vācu Valsts pozitīvo attieksmi pret Somijas neitralitāti un neatkarību, un tādēļ somu valdība neuzskata par vajadzīgu noslēgt piedāvāto līgumu."⁴⁴ Protams, Somijas nostāju var izskaidrot ar to, ka tās valdības uztverē abu valstu attiecības bija relatīvi labas, vai arī ar cerībām, ka Somijas ģeogrāfiskais stāvoklis neļaus Vācijai uzsākt tiešu agresiju pret to. Savādāk sprieda citu valstu diplomāti. Sākās intensīvs neuzbrukšanas līgumu sagatavošanas darbs.

SARUNAS PAR VĀCIJAS UN LATVIJAS NEUZBRUKŠANAS LĪGUMA NOSLĒGŠANU

1939. gada 2. maijā Latvijas valdības sēdē tika apspriests Vācijas ierosinājums par neuzbrukšanas līgumu. Ministru kabinets piekrita sarunu uzsākšanai⁴⁵. Divas dienas vēlāk - 4. maijā - Igaunijas ārlietu ministrs K. Selters griezās pie Latvijas valdības ar ierosinājumu saskaņot jautājumus sarunām ar Vāciju un šajā nolūkā uzaicināja V. Munteru ierasties Tallinā⁴⁶. Tajā pašā dienā pulksten 17 sūtnis Berlīnē E. Krieviņš mutiski darīja zināmu J. fon Ribentropam Latvijas atbildi uz 28. aprīļa priekšlikumu: "Latvijas valdība paziņo par savu principiālo gatavību stāties sarunās par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu. Latvijas valdība apsvēic reihskanclera runā un Jūsu man izteikto gatavību noslēgt uz neierobežotas abpusējības pamata šo neuzbrukšanas paktu." "Lai izvairītos no pārpratumiem," turpināja E. Krieviņš, "atļaujiet man piebilst, ka Latvijas valdība pārstāv uzskatu, ka būtu nemērķtiecīgi saistīt šīs sarunas ar kādiem citiem jautājumiem, kā, piemēram, kas skartu vācu tautas grupas vietu Latvijā. Tā domā, ka minētais jautājums nevar būt valdību sarunu priekšmets."⁴⁷

Vācijas ārlietu ministrs nodiktēja E. Krieviņam vācu puses sagatavoto neuzbrukšanas līguma projektu. Tā preambulā bija teikts: "Vācijas Valsts kanclers un Latvijas

Republikas prezidents, cieši nolēmuši uzturēt mieru starp Vāciju un Latviju visos apstākļos, vienojas šo apņemšanos nostiprināt ar valsts līgumu.”⁴⁸ Tālāk projektā bija norādīts: “Vācu Valsts un Latvijas Republika nekādā gadījumā nevērsīsies viena pret otru ar karu vai pielietojot citāda veida varas līdzekļus. Gadījumā, ja no kādas trešās valsts notiktu pret vienu no līdzējām pusēm kāda pirmā rindkopā aprādītā darbība, tad otrā līdzēja puse šādu darbību nekādi neatbalstīs.” J. fon Ribentrops piedāvāja noslēgt līgumu uz desmit gadiem un izvirzīja prasību, lai pēc ratificēšanas līgumu grāmatas tiktu “pēc iespējas drīzāk apmainītas Berlīnē”⁴⁹.

Tajā pašā dienā E. Krieviņš kopā ar J. fon Ribentropu, E. fon Veiczekeru un L. fon Grundheru pārrunāja presei nododamo paziņojumu, kuru vajadzēja sniegt abu valstu oficiālajām ziņu aģentūrām⁵⁰. Latvijas Telegrāfa aģentūras ziņojums bija šis: “Sakarā ar jau agrākos gadījumos ievadīto domu izmaiņu starp Latvijas un Vācijas valdību abu valstu valdības tagad vienojušās noslēgt savā starpā neuzbrukšanas līgumu.”⁵¹ Tiesa, vācu paziņojumā, kā to ļoti rūpīgi fiksēja Latvijas Ārlietu ministrijā, bija pasteigušies ierakstīt, ka par līguma saturu abu pušu starpā jau pastāv saskaņa⁵².

Zīmīgi, ka sakarā ar šo faktu Vācijas Ārlietu ministrijā galvenā vērtība tika vēlta Anglijai. Vācu oficiālā ziņu aģentūra “*Deutsches Nachrichtenbüro*” savos materiālos, kas tika nodoti ārlietu resorā, sniedza trīs ziņojumus par angļu preses reakciju 4. maijā⁵³. Tā vienā no tiem tika izteikts šāds viedoklis: “Visas Londonas avīzes ziņo, ka Vācija piedāvājusi neuzbrukšanas paktu ne tikai četrām Skandināvijas valstīm, bet arī Latvijai un Igaunijai. Lielākā daļa avīžu uzskata, ka Vācija grib šīs zemes kara gadījumā neitralizēt un atbrīvot Baltijas jūru vācu flotei Polijas ielenkšanas pilnīgošanai.” Citā “DNB” ziņojumā (ar atzīmi “Tikai saņēmēja stingri personiskai zināšanai”) bija atferēts V. Bartleta raksts “*News Chronicle*”, kurā uzsvērts, ka “Vācija acīmredzot cer šādā veidā aizkavēt kolektīvās aizsardzības sistēmas pilnveidošanu Austrumeiropā. Taču Polijas gadījums rāda, ka Vācijas apgalvojumiem nav pozitīvas vērtības, drīzāk tā ir pat negatīva, jo valstis baidās Vācijai samaitāt garastāvokli”⁵⁴.

Savukārt Vācijas presē Latvijas apņemību sākt sarunas par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu izmantoja galvenokārt savā kampaņā pret ASV. Ešenē iznākošais nacistu laikraksts “*National Zeitung*” rakstā “Skaidrs vācu mērķis” jau ņirgājās par F. D. Rūzveltu: “Šiem neuzbrukšanas līgumiem gan nav lielas nozīmes pasaules politikā, bet Vācija to vienmēr ir uzskatījusi par pašsaprotamu lietu, kas tagad tikai diplomātiski fiksēta.”⁵⁵

6. maijā Tallinā ieradās V. Munter, lai apspriestos ar savu igauņu kolēģi K. Selteru⁵⁶. Igaunijā attiecībā uz topošo līgumu bija radies noteikts oficiāls viedoklis. “Valdība akcentēja galvenokārt divus momentus,” raksta mūsdienu igauņu vēsturnieks K. Arjakass, “apelējot pie lietas ārējās puses, tā atzīmēja, ka 1932. gadā bija noslēgts neuzbrukšanas līgums ar PSRS (1934. gadā tas tika pagarināts), un ja tagad tiks noslēgts analogs līgums ar Vāciju, tad Igaunijas valdība darīs visu iespējamo, lai saglabātu līdzsvaru un nodrošinātos savu iespēju robežās no dažādām nejausībām. Izskanēja arī apliecinājumi, ka līgums likvidēs pamatu apgalvojumiem par Vācijas draudiem Baltijai, mainīs PSRS aizdomas šajā sakarībā un veicinās sasprindzinājuma mazināšanos.”⁵⁷ Līdzīgas, taču ne identas, domas tajā laikā pauda arī Latvijas oficiālās aprindas.

Pēc šīs apspriedes 9. maijā gan Latvijas, gan Igaunijas sūtņi Vācijā iesniedza papildinājumus jau iepriekšminētajam vācu izstrādātajam neuzbrukšanas līguma projektam⁵⁸. Pēc būtības gan Igaunijas, gan Latvijas papildinājumi bija līdzīgi. Uzmanība galvenokārt tika koncentrēta uz diviem momentiem: 1) vācu līguma projekts neparedzēja 1923. gada 1. novembrī izveidotās Latvijas un Igaunijas militārās savienības uzlikto pienākumus; 2) Latvijas un Igaunijas ārpolitisko resoru vadītāji uzskatīja, ka par trešās valsts atbalstīšanu konflikta - resp. kara - gadījumā nevar runāt tad, ja ar to uztur normālas tirdzniecības un tranzīta attiecības⁵⁹. Gan Igaunijas, gan Latvijas valdība rezervēja sev tiesības mainīt līguma saturu tādā gadījumā, ja Vācija noslēgs neuzbrukšanas līgumus ar Skandināvijas valstīm un Somiju un to teksts atšķirsies no Latvijas un Vācijas vai Igaunijas un Vācijas līgumiem⁶⁰.

Dienu vēlāk E. Krieviņš tikās ar E. fon Veiczekeru, lai pārrunātu jautājumu par Latvijas un Igaunijas militārās savienības līguma “izrezervēšanu” (resp. vērā ņemšanu)⁶¹. E. Krieviņš norādīja, ka Latvijas iniciatīvā nav nekādas neuzticēšanās līguma idejai, bet Latvija 1932. gada 5. februārī ir noslēgusi neuzbrukšanas līgumu ar Krieviju, kura 3. pants satur ļoti būtisku rezervi attiecībā uz agrākajām Latvijas savienības saistībām ar trešajām valstīm. “Ja mēs izvairāmies no šādas klauzulas,” turpināja E. Krieviņš, “krievi no tā varēs izdarīt Latvijai nevēlamus secinājumus”, bet “Igaunijas un Latvijas līgums ir visas Latvijas ārpolitikas pamats” un “Latvija nekādā veidā nedrīkst to satricināt”⁶². Uz šiem E. Krieviņa iebildumiem E. fon Veiczekers atbildēja, ka viņš neesot zinājis par “pieminēto gadījumu, t.i., Latvijas rezervi iepretim Padomju Krievijai”; bet tagad viņam latviešu vēlēšanās kļūst saprotamāka: “Šodien uz to es raugos daudz pozitīvāk nekā vakar un sekošu tālāk šai lietai”⁶³.

To, ka Latvijas ārpolitikā vadība, slēdzot neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, īpaši nerēķinājās ar sabiedrisko domu un nebija arī izvērtējusi visas šī soļa sekas, liecina tas uztraukums, kāds bija Valsts saimniecības padomes un Valsts kultūras padomes atklātajā un slēgtajā kopsēdē 1939. gada 12. maijā. Ilustrācijai - daži izvilkumi no slēgtās sēdes stenogrammas: “A. Zalts (Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameras ģenerālsēkretārs): - Kādu iespaidu varētu atstāt Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līguma noslēgšana uz Latvijas attiecībām ar PSRS?”

V. Munter: - Atbilde uz šo jautājumu jau atrodama manā ziņojumā (ārlietu ministrs uzstājās ar oficiālu runu šajā sēdē, un tā tika gan translēta pa radio, gan publicēta presē un saturēja vispārīgu starptautiskā stāvokļa vērtējumu, akcentējot Latvijas stingro neitralitāti). Neuzbrukšanas saistība ir miera politikas liecība, un kā tādu mēs gribam to redzēt vērtējam.

A. Zalts: - Laikrakstos lasām ziņas, ka Anglija nedod Baltijas valstīm viņu neatkarības garantijas. Vai šāds Anglijas viedoklis mūsu patstāvības jautājumā ir pašu Baltijas valstu ārpolitikas rezultāts vai arī tas nozīmē kaut ko citu?

V. Munter: - Šis jautājums man nav saprotams. Mūsu patstāvību neviens neapšaubā, un tā neprasa nekādas garantijas. Palīdzības solījumus mēs neesam prasījuši, un tādos mums arī neviens nav piedāvājis.

A. Zalts: - Latvijas Lauksaimniecības kamera pie ārlietu ministra Muntera kunga runas paceļ jautājumu, vai ir nozīme slēgt neuzbrukšanas līgumus, ja tos nepilda, kā to rāda beidzamo gadu piedzīvojumi?

V. Munter: - Es domāju, ka es neuzbrukšanas līgumu nozīmi esmu pietiekoši iztirzājis savā ziņojumā. Man pie teiktā nav ko piebilst. Kas attiecas uz līguma nepildīšanu, Latvijai tādu piedzīvojumu nav, un es neļūtos aicināts izteikties par citu valstu piedzīvojumiem.⁶⁴

Zināmu uztraukumu par līgumu šajā laikā izrādīja arī Polija. Kā 13. maijā uz Rīgu ziņoja sūtņis Lietuvā L. Sēja, tad "no sarunām ar .. poļu kolēģi .. ir zināms, ka Polijas valdība ar lielu interesi seko Latvijas un Igaunijas sarunām ar Vāciju par neuzbrukšanas līgumu". Pēc poļu valdības uzskatiem, Latvija un Igaunija nevar atteikties no neuzbrukšanas līguma, un principā vācu priekšlikums ir pieņemams, bet Vācija var neievērot līgumu.⁶⁵ L. Sēja arī norādīja, ka "... pēc poļu kolēģas domām, mums, tāpat kā lietuviešiem un igauņiem, esot jābūt pilnīgā skaidrībā, ka ar Vāciju būs jākaujas"⁶⁶.

Maija vidū turpinājās Vācijas konsultācijas ar Igauniju un Latviju. 16. maijā E. fon Veiczekers nodeva E. Krieviņam pretimnākošus vācu priekšlikumus tām Latvijas pozīcijām, kuras tika iesniegtas 9. maijā. Tie liecināja, ka Vācijas centieniem noslēgt neuzbrukšanas līgumus ir tīri pragmatisks raksturs. Šajos priekšlikumos līdzās ratifikācijas termiņu formālai iztirzāšanai vācu puse ierosināja parakstīt speciālu "parakstīšanas protokolu" kā papildinājumu līgumam, kurā būtu norādīts, ka, parakstot līgumu, abas puses ir vienprātis par to, ka nav uzlūkojama kā nepieļaujama darbība kādas trešās valsts atbalstīšana līguma 1. panta 2. rindkopas nozīmē, ja starp konfliktā nepiedalošos līgumslēdzēju pusi un trešo valsti tiek turpināta normāla, miera stāvoklim atbilstoša preču apmaiņa un preču tranzīts. "Parakstīšanas protokolā" bija paredzēts arī fiksēt: "...ja noritējošo sarunu laikā starp Vāciju, Dāniju, Zviedriju, Norvēģiju un Somiju par tāda paša tipa līgumu noslēgšanu novedīs pie tā, ka kāda šī līguma vai vairāku līgumu noteikumi atšķirsies no šodien parakstāmā Vācijas un Latvijas līguma noteikumiem, Vācijas valdība ir gatava pēc Latvijas valdības pieprasījuma izdarīt atbilstošas izmaiņas abu pušu līgumā."⁶⁷ Sakarā ar Vācijas priekšlikumu ārlietu resors 18. maija vakarā uzdeva E. Krieviņam informēt vācu pusi par Latvijas viedokli. Latvijas ārpolitiskā vadība iebilda pret vācu ierosinātajā "parakstīšanas protokolā" lietoto apzīmējumu "miera stāvoklis", kā arī citiem formulējumiem⁶⁸.

Vienlaikus norisinājās pozīciju saskaņošana starp Latviju un Igauniju. Šajā procesā gan tika gūti panākumi, gan radās arī sarežģījumi. 16. maijā Igaunijas sūtņis Berlīnē K. Tofers iesniedza savas valsts alternatīvos variantus līguma pantu interpretācijai⁶⁹, kas bija ļoti tuvu Latvijas nostājai, bet pāris dienu vēlāk situācija mainījās, galvenokārt iekšpolitisko norišu dēļ Igaunijā. Tā, piemēram, bija domāts, ka K. Selteram 18. maijā būtu jāierodas uz apspriedi ar Latvijas ārlietu ministru Rīgā, bet viņš neieradās. Kā 19. maija rītā K. Selters telefoniski paziņoja V. Munteram, tad Igaunijā 25. maijā tika sasaukta parlamenta ārlietu komitejas sēde un tikai pēc tās viņš gribētu ierasties Rīgā, lai apspriestos⁷⁰.

Izšķirošā fāze Vācijas un Latvijas, kā arī Vācijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumu sagatavošanā iestājās maija divdesmitajos datumos. 23. maijā E. Krieviņš Berlīnē vienojās, ka Latvijas ārlietu ministrs V. Munter apmeklēs Vāciju pēc divām dienām, kur tiksies ar vācu ārpolitisko vadību⁷¹.

25. maijā V. Munteram un E. Krieviņam notika pusotru stundu gara saruna ar E.

fon Veiczekeru un K. Gausu (Vācijas Ārlietu ministrijas Juridiskās daļas vadītāju). Tās gaitā tika pārrunātas līguma sagatavošanas procesā izvirzījās četras problēmas: 1) vislielākās politiskās labvēlības piešķiršana; 2) līguma ilgums un pagarināšana; 3) ko saprot ar uzbrucēja atbalstīšanu un 4) Latvijas un Igaunijas 1923. gada 1. novembra militārās savienības izvērtēšana (rezervēšana) neuzbrukšanas līguma kontekstā⁷².

Kā liecina Latvijas ārlietu resora materiāli, katra no šīm minētajām problēmām tika kaut kādā veidā atrisināta. Pirmajā gadījumā (ar vislielākās politiskās labvēlības piešķiršanu Latvijas Ārlietu ministrijā saprata iespēju mainīt neuzbrukšanas līguma saturu tādā gadījumā, ja Vācija slēgs analogus līgumus ar Skandināvijas valstīm un līgumu tekstos būs atšķirīgi formulējumi) - vācu puse paziņoja V. Munteram, ka šī problēma atrītot, jo Zviedrija, Norvēģija un Somija atteikušās slēgt neuzbrukšanas līgumus ar Vāciju un līdz ar to "ši klauzula nebūšot nepieciešama"⁷³.

Otrajā gadījumā - par līguma ilgumu un pagarināšanu (arī izbeigšanas) variantiem - galvenā problēma abu pušu sarunās izrādījās jautājums par pagarināšanu, jo līgumu pagarināt varēja, gan to papildinot (mainot), gan slēdzot to no jauna pēc termiņa izbeigšanās (resp. tas būtu jāuzsaka). Pēc V. Muntera informācijas, vācieši bija ar mieru "runāt kā par vienu, tā par otru vai arī par abām lietām, bet liek priekšā palikt tikai pie "Kündigung"⁷⁴, jo tādā gadījumā līguma izbeigšanai būtu vajadzīgs lēmums, kādu pieņemtu tikai pēc nopietnas apsvēšanas"⁷⁵.

Trešā problēma - ko saprast ar uzbrucēja (kādam no līgumslēdzējpusēm) atbalstīšanu. Pēc Latvijas ārlietu ministra V. Muntera domām, vācu variants te radies kā "konglomerāts no Latvijas, Igaunijas un Dānijas priekšlikumiem". Piedāvātais teksts skanēja šādi: "Ja konfliktā nepiedalošās līgumslēdzējpusēs izturēšanās atbilst vispārējiem neitralitātes noteikumiem, tad to nevar uztvert kā atbalstīšanas līguma 1. panta 2. rindkopas nozīmē. Tāpēc nav kvalificējama kā nepieļaujama atbalstīšana, arī tādā darbībā, ja konfliktā nepiedalošā līgumslēdzējpusē turpina normālu preču apmaiņu un preču tranzītu ar trešo valsti."⁷⁶ Kā redzams, tad šis teksts pēc satura ir tuvu "parakstīšanas protokolā" proponētajai galvenajai tēzei.

Pārrunājot ar vāciešiem ceturto jautājumu - par Latvijas un Igaunijas 1923. gada 1. novembra militārās savienības respektēšanu neuzbrukšanas līgumu slēgšanā ar Vāciju -, V. Munteram radās iespaids, ka Vācija pieturēsies pie šādas formulas: "Līgums (Vācijas un Igaunijas) tomēr nepaliek spēkā ilgāk kā šodien parakstītais tāds pats līgums kā starp Vāciju un Latviju"⁷⁷.

Sarunu laikā V. Munter telefoniski konsultējās ar savu Igaunijas kolēģi K. Selteru⁷⁸. Jāpieņem, ka viņš informēja V. Munteru arī par to, kā risinās tajā pašā dienā notikusi Igaunijas parlamenta abu kameru ārlietu un aizsardzības komisiju sēdes. Tās bija veltītas neuzbrukšanas līguma slēgšanai ar Vāciju. Sēdēs izskatīja šādus jautājumus: 1) par Latvijas un Igaunijas 1923. gada 1. novembra militārās savienības līguma izvērtēšanu (rezervēšanu); 2) par līguma uzteikšanas iespēju vienam partnerim, ja otrs partneris uzbrūk trešai valstij; 3) par Igaunijas un Vācijas šķirējtases līguma ievērošanu.

Jāatzīmē, ka Igaunijas prezidents K. Petss vēlējās, lai arī opozīcija atbalstītu līgumu, un tāpēc K. Selters ar to veda attiecīgas sarunas. Tomēr parlamentā apspriedēs 25. maijā opozīcija saglabāja savu kritisko attieksmi pret neuzbrukšanas līgumu. Profesors A. Pīps pilnīgi pamatoti uzsvēra, ka šis līgums ir tikai Vācijas manevrs, bet

Igaunijas starptautiskais stāvoklis, to parakstot, pasliktināsies. Cits ievērojams opozīcijas darbinieks J. Tenisons uzskatīja, ka sarunas par līguma slēgšanu ir jānovilcina. K. Selters šajās sēdēs pārstāvēja pretējo, t.i., valdības, viedokli un iestājās par līguma slēgšanu⁷⁹.

Šādā situācijā 27. maijā Rīgā notika apspriede abu valstu ārlietu resoru vadītājiem. No Latvijas puses tajā līdz ar V. Munteru piedalījās Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs M. Nukša, Politiskā departamenta direktors A. Stegmanis un Latvijas sūtnis Igaunijā V. Šūmanis. Igauniju pārstāvēja ārlietu ministrs K. Selters un sūtnis Latvijā J. Rebane⁸⁰.

Šajā tikšanās reizē abas puses vēlreiz skāra būtiskākās līguma fineses. K. Selters ierosināja, ka "būtu jānoskaidro jautājums par līdzīga noteikuma uzņemšanu neuzbrukšanas līgumos ar Vāciju, kāds ir neuzbrukšanas līgumos ar Padomju Savienību 6. pantā, t.i., neuzbrukšanas līgumu var uzteikt bez termiņa ievērošanas, ja otrā līgumslēdzējuse uzbrūk kādai trešai valstij"⁸¹. Tomēr, kā secināja apspriedes dalībnieki, Vācija neies uz šāda noteikuma uzņemšanu līgumos ar Latviju un Igauniju. Turklāt sakarā ar 1938. gada nogalē abās valstīs pasludinātajiem neitralitātes likumiem būtiski bija mainījusies arī to manevrētspēja starptautiskajā arēnā, uz ko tika norādīts apspriedes protokolā: "Īstenībā jau arī 6. pantā (līgumos ar PSRS - M. V.) paredzētā tiesība, pēc Latvijas un Igaunijas deklarācijas Tautu Savienības pakta 16. panta lietā, vairs nesaskan ar abu valstu neitralitātes politiku." Tādēļ apspriedē izvirzījās jautājums par nepieciešamību kaut kādā veidā informēt PSRS, ka Latvija un Igaunija vairs nevar saistīt sevi ar attiecīgā neuzbrukšanas līguma 6. pantu⁸².

Tālāk V. Munterš informēja savu igauņu kolēģi par sarunu rezultātiem Berlīnē 25. maijā. K. Selters pievienojās domai, ka līgumu ar Vāciju pagarināt vai izbeigt būtu labāk, to uzteicot, jo tas "prasot drosmi un aktīvu darbību"⁸³. Arī Latvijas ārlietu ministra atferētā vācu formula par to, ka konfliktā nepiedalošās līgumslēdzējuses un trešās valsts savstarpējā preču apmaiņā un tranzīta nav uzskatāmi par šīs trešās valsts atbalstu, ja vien tas notiek neitralitātes ietvaros, izpelnījās K. Seltera atzinību: "Šis teksts ir ļoti labs."⁸⁴

Savukārt ļoti nopietni bija Igaunijas iebildumi pret V. Munteru izklāstīto vācu priekšlikumu, kas skāra 1923. gada Latvijas un Igaunijas militārās savienības līgumu: "Līgums (Vācijas un Igaunijas) tomēr nepaliek spēkā ilgāk kā šodien parakstītais tāds pats līgums kā starp Vāciju un Latviju." K. Selters uz V. Munteru teikto, ka vācieši uzskata, ka šāds traktējums Igauniju pilnīgi apmierinās, uzsvēra: "Ja akceptētu vācu tekstu, Igaunijai būtu jānificē sava ārējā politika ar Vāciju. Tas Tallinu un Rīgu pārāk sasaistītu." "Vācu formulu varētu pieņemt," turpināja Igaunijas ārlietu ministrs, "tikai ar papildinājumu, kas skanētu apmēram tā: "...ja Latvijas (resp. Igaunijas) valdība neizsakās par līguma spēkā palikšanu". Pretējā gadījumā, piebilda K. Selters, "vajadzētu revidēt Latvijas un Igaunijas militārās savienības līgumu, jo esot taču jāatzīst katrai līgumslēdzējai pusei tiesība līgumu uzteikt arī pirms termiņa, ja otrs partneris to nepilda."⁸⁵ V. Munterš gan nedaudz satricināja sava kolēģa pārliecību, ka Vācija pieņems viņa iebildumus (un, kā izrādījās vēlāk, arī nepieņēma), norādot, ka "pēc vācu domām .. paredzot līgumā šādu tūlītējas uzteikšanas iespēju, Latvija un Igaunija varētu viegli nokļūt kādu lielvalstu kombināciju ietekmē, kas tās piespiestu Vāciju deklarēt par uzbrucēju"⁸⁶.

Šajā kontekstā Latvijas un Igaunijas ministru apspriedē vispārīgos vilcienos tika izskatīts arī 25. maijā abām valstīm iesniegtais Lielbritānijas memorands, kurā, kā konstatēja K. Selters, angļi pavēstīja, ka "1) palīdzību mums sniegs tikai uz mūsu vēlēšanos; 2) memorandā neiet runa par mūsu neatkarības vai neaizskaramības aizsargāšanu, bet gan par pretošanos neitralitātes pārkāpšanai; 3) vārds "assistance"⁸⁷ nav sevišķi skaidrs un varētu nozīmēt arī tikai diplomātisko palīdzību"⁸⁸. Pēc šo jautājumu apspriešanas K. Selters tūlīt steidzīgi izlidoja uz Tallinu, lai informētu savu valdību⁸⁹.

Tūlīt pēc Igaunijas ārlietu ministra aizlidošanas V. Munterš telefoniski informēja sūtni Berlīnē E. Krieviņu par sarunām ar K. Selteru, kā arī par provizorisko vienošanos ar savu igauņu kolēģi, ka līgumu varētu parakstīt vēl 31. maijā⁹⁰. Vienlaikus tika uzdots E. Krieviņam "pārrunu kārtībā" *Auswärtiges Amt* apvaicāties, vai Vācija "arī ar Latviju nevēloties notu apmaiņu par no līguma izrietošo domstarpību atrisināšanu miera ceļā", jo Igaunija šādos gadījumos gatavojās atsaukties uz savu šķērējtiesas līgumu ar Vāciju⁹¹. Tās pašas dienas vakarā pienāca Vācijas atbilde par iespējamo līguma parakstīšanas datumu. Vācu puse noraidīja V. Munteru priekšlikumu un ierosināja, ka "līguma parakstīšana jāatliek uz to nedēļu, kas sākas ar 1939. gada 5. jūniju"⁹². Uz otro Latvijas ierosinājumu Vācija atbildi nedeļa.

Latvijas diplomātijai nācās arī nervozēt sakarā ar Igaunijas darbību. Neraugoties uz vienošanos, Latvijas Ārlietu ministrija nesāņēja solītās ziņas par K. Seltera apspriedēm Tallinā nedz 27. maija vakarā, nedz 28. maijā no rīta. Tikai 28. maijā ap pusdienlaiku Igaunijas Ārlietu ministrija caur Latvijas sūtniecību Tallinā sniedza pirmo nopietnāko informāciju. Igaunija ierosināja Latvijas un Igaunijas 1923. gada 1. novembra savienības izvērtēšanu neuzbrukšanas līgumā papildināt ar vārdiem "ja Igaunijas valdība neizsakās par tālāku līguma pastāvēšanu", tādējādi rezervējot sev tiesības līgumu ar Vāciju uzteikt. Vienlaikus Latvijas pusei tika sniegtas ziņas, ka "igauņi arī pateikuši, ka krievus par atteikšanos no (neuzbrukšanas līguma ar PSRS) 6. punktā paredzētās tiesības, informēšot tikai pēc līguma parakstīšanas ar Vāciju"⁹³. Dienu vēlāk Latvijas ārlietu resors tika informēts, ka K. Selters ar Vācijas sūtni Igaunijā H. Froveina starpniecību "tomēr uzstādījis Berlīnē jautājumu par laikā neierobežotu (līguma) uzteikšanu pēc PSRS līguma 6. panta parauga". Kā ziņoja Latvijas sūtnis V. Šūmanis, kurš bija runājis šajā sakarā ar Igaunijas ārlietu ministru, tad Froveina atbilde bijusi absolūti negatīva⁹⁴. K. Selters ierosināja arī 31. maijā sniegt presei komunikē par to, ka panākta vienošanās par Vācijas un Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumiem, vienlaikus norādot, ka tehnisku iemeslu dēļ līgumu parakstīšana notiks nākamajā nedēļā⁹⁵.

29. maijā no Vācijas sūtniecības Rīgā lietveža Štamera V. Munterš uzzināja, ka Berlīnē paziņojusi divus līguma parakstīšanas iespējamus datumus: 30. maiju, ko Igaunijas dēļ V. Munterš noraidīja, un 5. jūniju. Uz pēdējo tad orientējās arī Latvijas ārlietu ministrs⁹⁶. Taču šajā dienā līguma parakstīšana nenotika. Kāpēc?

1. jūnijā pēc Vācijas negatīvās atbildes uz Igaunijas priekšlikumu papildteikuma jautājumā pie 1923. gada 1. novembra Igaunijas un Latvijas militārās savienības līguma notika speciāla Igaunijas valdības sēde. Tajā tika nolemts izvirzīt Vācijai jaunu priekšlikumu, kas paredzētu "stāšanos sarunās par līguma atjaunošanu, ja tas zaudētu spēku" uz iepriekšminētās Latvijas un Igaunijas savienības pamata⁹⁷. 2.

jūnijā Igaunijas sūtnis Berlīnē K. Tofers iesniedza šo priekšlikumu Vācijas Ārlietu ministrijā, kur to no savas puses juridiski slīpēja K. Gauss. Taču tajā dienā šo ierosinājumu nevarēja pieņemt, jo nebija nekur sastopams... J. fon Ribentrops, kura akcepts bija nepieciešams šādai sekmīgai sarunu noslēgšanai. Tādēļ līguma parakstīšana 5. jūnijā tika atcelta. T. s. igauņu-Gausa formula saņēma principiālu J. fon Ribentropa piekrišanu tikai dienu vēlāk⁹⁸.

Šīs formulas būtība bija šāda. Vadoties no Igaunijas diplomātu nostādnes par sarunu uzsākšanu spēku zaudējušā līguma atjaunošanai, Vācijas un Igaunijas resp. Latvijas neuzbrukšanas līguma 2. panta pēdējā rindkopa tagad skanēja šādi: "Līgums tomēr nepaliek spēkā ilgāk kā šodien parakstītais tāds pats līgums starp Vāciju un Latviju. Ja šī iemesla dēļ līgums zaudētu spēku pirms 2. rindkopā paredzētā termiņa, tad Igaunijas valdība un Vācijas valdība uz vienas puses vēlēšanos nekavējoties stāties sarunās par līguma atjaunošanu."⁹⁹

Kā V. Munteru vēlāk informēja Latvijas sūtnis Tallinā V. Šūmanis, tad, pēc K. Seltera domām, "pielikums (acimredzot - minētais teikums) esot vajadzīgs, lai mūsu abu valstu ārpolitika varētu noritēt patstāvīgākā gaitā" jeb, "citiem vārdiem sakot, pievienotais teikums uzsver Latvijas un Igaunijas tiesību lemt par *casus foederis* esamību un neesamību."¹⁰⁰ "Protams, tādu patstāvīgu lemšanu neizslēdz arī mūsu 1923. gada savienības līgums," konstatēja tālāk V. Šūmanis, "bet ir arī skaidrs, ka lemšanas tiesību uzsvēršana kādā vēlākā līgumā padara savienības līguma saistības vaļīgākas. Un nav ne mazāko šaubu, ka to panākt ir bijis igauņu nolūks."¹⁰¹

Var atzīmēt, ka Igaunijas politiskajās aprindās eksistēja arī citi viedokļi, līdzīgi tam, kuru pārstāvēja avīzes "Paevaleht" redaktors H. Tammers. Viņš rakstīja avīzes 8. jūnija numurā: "Interesanti atzīmēt, ka Vācijas - Igaunijas un Vācijas - Latvijas neuzbrukšanas līgumos ņemta vērā Igaunijas - Latvijas kara savienības esamība, kas gan nav skaidriem vārdiem izteikta, tomēr izlobāma no otrā panta trešās rindkopas. Igaunija un Latvija tadā kārtā ir apņēmušas neuzbrukt un kopīgi palikt neitrālas iepretim Vācijai. Ja Vācija, piemēram, uzbrūkt vienai no tām, zaudētu savu spēku arī otrās valsts saistības iepretim Vācijai un tā varētu stāties pie militārās palīdzības sniegšanas savam sabiedrotajam. Izņēmums, protams, būtu tai gadījumā, ja viena no sabiedrotajām valstīm pretuzbrukuma vietā uzsāktu sarunas par līguma atjaunošanu. Šāda rezervācija ir kā pārbaudījums sabiedroto pašu uzticībai, kas jāizšķir, nevis noslēdzot neuzbrukšanas līgumu ar trešo valsti, bet gan kādā citā ceļā."¹⁰²

Nav šaubu, ka "igauņu-Gausa" formulas iekļaušana Latvijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumos ar Vāciju bija izdevīga Berlīnei, jo tika nodrošināta iespēja konflikta gadījumā neitralizēt vienu no latviešu un igauņu savienības partneriem. Igaunijas nostāja minētās formulas jautājumā zināmā mērā atspoguļoja Tallinas ārpolitiskās vadības pārliecību, ka Igaunija ir mazāk apdraudēta no Vācijas puses nekā Latvija.

SARUNAS PAR VĀCIJAS UN LATVIJAS NEUZBRUKŠANAS LĪGUMA NOSLĒGŠANU UN TĀ STARPTAUTISKĀ REZONANSE

Pēc visu domstarpību novēršanas ar Igauniju Vācija ierosināja pēc iespējas ātrāk parakstīt neuzbrukšanas līgumus. 5. jūnijā Vācijas sūtniecības lietvedis Štāmers no jauna nodeva V. Munteram vācu valdības ielūgumu ierasties Berlīnē 7. jūnijā uz līguma parakstīšanu. Dienu vēlāk V. Munterš izbrauca uz Berlīni¹⁰³.

Tā pēc sarežģītajām konsultācijām, kas ilga gandrīz mēnesi, 1939. gada 7. jūnijā pulksten 11.30 Berlīnē Vācijas ārlietu ministrs J. fon Ribentrops un Latvijas ārlietu ministrs V. Munterš svinīgi parakstīja neuzbrukšanas līgumu starp Vāciju un Latviju uz desmit gadiem. Vienlaikus līdzīgu līgumu ar Vāciju parakstīja arī Igaunijas ārlietu ministrs K. Selters.

Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma teksta gala variants principos nebija mainīts un sastāvēja no diviem pantiem. Pirmais pants skanēja šādi: "Latvijas Republika un Vācijas Valsts nekādā gadījumā nevērsīsies viena pret otru ar karu vai pielietojot citāda veida varas līdzekļus.

Ja no kādas trešās valsts puses notiktu pret vienu no līdzējām pusēm kāda pirmā rindkopā aprādītā veida darbība, tad otrā līdzēja puse šādu darbību nekādi neatbalstīs." Līguma otrais pants saturēja noteikumu par tā ratifikācijas un spēkā stāšanās kārtību. Vienlaikus tika parakstīts arī speciālais "parakstīšanas protokols", tiesa, bez rindkopas par līguma iespējamo maiņu¹⁰⁴.

Tajā pašā dienā pēc līguma noslēgšanas Latvijas ārlietu ministru sava vācu kolēģa J. fon Ribentropa klātbūtnē pieņēma Vācijas Valsts kanclers Ā. Hitlers. Sarunā, kura ir fiksēta un ilga 55 minūtes¹⁰⁵ parādījās arī daži momenti, kuri vairāk vai mazāk uzskatāmi apliecināja šī līguma slēgšanas šauri pragmatisko raksturu no abām pusēm.

Ā. Hitlers sarunā ar V. Munteru balstījās uz Vācijas un Latvijas ekonomiskajām attiecībām, kas bija relatīvi labas. Uzstājoties par šo attiecību padziļināšanu, viņš ar saviem solījumiem centās pēc būtības atraut Latviju no tās pārējiem ārējās tirdzniecības partneriem. Hitlers īpaši akcentēja Vācijas interesi par tām zemēm, kurās nav lielrūpniecības, "...un pie šīm zemēm pieder arī Latvija"¹⁰⁶. Viņš izvirzīja sarunu arī par Latvijas armijas modernizācijai tik nepieciešamā bruņojuma iespējamo piegādi no Vācijas. Kā liecina sarunas pieraksts, Hitlers atzīmējis: "Vācija arī zina (un Munterš tam piekrita), ka Latvijai vajag ieročus, un arī šajā jomā Vācija ir kvalitatīvi konkurētspējīga, arī šeit vajag veidot ilgstošu ekonomisku plānošanu, noslēdzot ilglaicīgus tirdzniecības līgumus."¹⁰⁷

Sarunas gaitā Hitlers izteica arī vispārīgu atzinumu, ko varētu pieņemt kā Vācijas nostāju līguma vērtējumā. Pēc viņa domām, "Vācija ir vitāli ieinteresēta, lai šīs valstis (Latviju un Igauniju) pabalstītu un stiprinātu to drošību"¹⁰⁸. Vēlāk gan notikumu attīstība parādīja, ka tas bija kārtējais taktiskais gājiens, lai Austrumeiropā "uzsīstu cenu" Baltijas valstīm.

Savukārt V. Munterš sarunā ar Hitleru, izsakot apmierinājumu sakarā ar abu valstu saimniecisko attiecību attīstību, vienlaikus uzsvēra, ka šajā paktā viņš saskata ne tikai "militāru neuzbrukšanas garantiju, bet vispirms psiholoģiski nomierinošu aktu"¹⁰⁹. Tadā veidā V. Munterš lika saprast vācu politiķiem, ka Latvijā diezgan nopietni rēķinājās ar līguma deklarativismu.

Ja Hitleram šī līguma noslēgšana bija izdevīga Anglijas un tās sabiedroto Eiropas politikas tālākai šķobīšanai, tad V. Munteram šis līgums nozīmēja nosacītu Vācijas apņemšanos nelietot militāru spēku pret Latviju. Viņš cerēja, un tas pēc Klaipēdas aneksijas bija ļoti svarīgi, ka līgums atstās arī nomierinošu ietekmi sociāli psiholoģiskajā aspektā uz Latvijas sabiedrību.

1939. gada 8. jūnijā tika publicēts Latvijas Telegrāfa aģentūras paziņojums par neuzbrukšanas līgumu parakstīšanu starp Latviju un Vāciju un Igauniju¹¹⁰. Pati šī paziņojuma sastādīšana, kā liecina arhīva materiāli, nenotika bez sarežģījumiem. Komunikē sākotnējais variants bija iecerēts kā strikti neitrāls un izteikti vērst pret angļu, franču un padomju sarunās apspriesto Baltijas valstu iespējamo garantēšanu. Paziņojuma pirmuzmetuma beigu daļa skanēja šādi: "Latvijas valdība un Igaunijas valdība apņēmušas patstāvīgi gādāt par savu valstu politiskās neatkarības uzturēšanu un tādēļ tās noraida domu, ka šī neatkarība tiktu garantēta no citām valstīm vai arī viņas tiktu ievilkta citādā veidā jebkādas lielvalstu kombinācijās."¹¹¹

Paziņojuma galīgais variants tomēr bija krietni vien mērenāks. Tajā bija norādīts, ka pēc līguma parakstīšanas starp Vācijas ārlietu ministru un Latvijas un Igaunijas ārlietu ministru "notika atklāta domu apmaiņa, kurā no vācu puses uzsvērts, ka Vācijas valdība apņēmusies vienmēr respektēt Latvijas un Igaunijas politisko neatkarību, bet no latviešu un igauņu puses savukārt norādīts, ka Latvijas valdība un Igaunijas valdība apņēmušas patstāvīgi gādāt par savu valstu politiskās neatkarības uzturēšanu un pieturēties pie stingras neitralitātes politikas"¹¹².

Kā Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līgumu vērtēja pašas līgumslēdzējas valstis? Vācijā - un to uzskatāmi pierāda t. s. Ribentropa preses arhīva materiāli¹¹³ - šī līguma noslēgšana pavisam noteikti tika traktēta kā "mieru mīlošās" reihā politikas uzvara pār "sapuvušajām demokrātijām", t. i., Angliju, Franciju un zināmā mērā arī ASV. Izteikti mazāk savā panākumu eiforijā nacisti apspēlēja PSRS iespējamās zaudējumus vai ieguvumus. Galvenais Vācijas preses uzbrukumu objekts bija un palika Anglija. Tā Gebelsa avīze "Der Angriff" līguma noslēgšanas dienā rakstīja: "Mūsu pozīcija. Angļiem zināmā mērā ir nepatīkami noskatīties, ka Berlīnes līgumu slēgšana kā ass sitiens iedarbojas uz Vācijas "ielenkšanas" politiku. Vācija, protams, gan nepieprasis saviem kaimiņiem (Latvijai un Igaunijai) iestāties pretbritu frontē."¹¹⁴

Savukārt "Lielvācijas nacionālsociālistiskās kustības" cīņas avīze "Völkische Beobachter" savā Berlīnes izdevumā 7. jūnijā ievadīja rakstu "Vācu ieguldījums miera nostiprināšanā Baltijas jūras telpā". Tajā var izlasīt šādu rindkopu: "Vācu lasītājam, kas pēdējos mēnešos un nedēļās ir uzmanīgi sekojis britu (Vācijas) ielenkšanas politikas šaha gājieniem, nav īpaši nepieciešams norādīt uz to lielo nozīmi, kāda ir neuzbrukšanas līgumiem ar Latviju un Igauniju. .. Tas, ka firers arī šeit apmierinājās ar striktu neitralitāti un neizdarīja pat vismazāko mēģinājumu iekļaut Latviju un Igauniju kādā vācu "pretfrentē" (pret Angliju), ir jauns spīdošs pierādījums vācu politikas godīgumam."¹¹⁵ Dienu vēlāk tā pati avīze uzsvēra, ka "Igaunija un Latvija ir strikti neitrālas (neitralitāte pret ielenkšanu)"¹¹⁶.

Par īstu seismogrāfu noskaņojuma uztveršanai no Baltijas valstīm šajās dienās kļuva Vācijas Ārlietu ministrija. Tās vadībai periodiski tika sniegti īpaši "Speciālie pārskati par Baltijas preses nostāju pret Vācijas - Latvijas un Vācijas - Igaunijas

neuzbrukšanas līgumu parakstīšanu". Lai raksturotu vācu skatījumu par līgumu noslēgšanas atbalsi Latvijā, citēsim pirmo šādu ziņojumu, kas datēts ar 1939. gada 8. jūniju, - "Stāvoklis (Baltijas presē) uz plkst. 15 pēcpusdienā". Par Lietuvas presi šajā dokumentā teikts, ka tā ieradījusi nelielu vietu informācijai par līgumiem. Igaunijas avīzes savukārt kā vienmēr atzinīgi novērtējušas līgumus¹¹⁷. Kas attiecas uz Latvijas presi, tad dokumenta sastādītāji atzīmējuši šādu ainu: "(par līgumu noslēgšanu paziņots) lieliem burtiem, galvenokārt pirmajā lappusē (tikai bulvārlapā "Jaunākās Ziņas" - septītajā lappusē). Virsraksti ieturēti "neitrāli"¹¹⁸ Tālāk sekoja konstatējums, ka savu pozīciju šajā jautājumā izteicis vienīgi oficiozs "Brīvā Zeme", kas atkārtojusi Latvijas diplomātijā jau vispārpieņemto līguma novērtējumu, ka jaunā neuzbrukšanas līguma mērķis ir ienest Latvijas attiecībās ar abiem lielajiem kaimiņiem - Vāciju un PSRS - līdzsvaru un ka tā noslēgšana iznīcinot visas baumas par Vācijas naidīgajiem plāniem pret Latviju¹¹⁹.

Tik tiešām Latvijas prese, novērtējot līgumu, akcentēja galvenokārt tikai to, ko varētu interpretēt kā Vācijas apņemšanos ievērot Baltijas valstu neitralitāti. Tā, piemēram, avīze "Rīts" uzsvēra, ka "līgumi garantējot Baltijas valstīm stingru neitralitāti un politisko neatkarību"¹²⁰. Arī krievu valodā iznākušā avīze "Сегодня" rakstīja līdzīgi¹²¹. Dažas dienas pēc līguma parakstīšanas tā pat publicēja garāku rakstu "Berlīnes pakts - Latvijas neitralitātes politikas īstenošana", kurā bija mēģināts noskaidrot, kādu apsvērumu dēļ Latvija parakstīja šo līgumu. Pēc avīzes domām, Tautu Savienība "nav spējīga aizstāvēt Latviju, tādēļ Latvija veidos pati savu neitralitāti kā Šveice, Beļģija, Skandināvijas valstis"¹²².

Vācijas un Latvijas un Vācijas un Igaunijas 1939. gada 7. jūnijā noslēgtā neuzbrukšanas līgumu starptautiskā rezonanse bija neviennozīmīga un saskanēja ar attiecīgās valsts politisko kursu tajās pasaules tik sarežģītajās dienās. Īsu ārzemju avīžu nostādņu un vērtējumu atferējums, protams, sev raksturīgā manierē, piemēram, 9. jūnijā sniedza "Völkischer Beobachter" savā Minhenes izdevumā. Šo ziņu kopu ievadīja triumfējošs virsraksts "Demokrātijas (Anglija, Francija, ASV - M. V.) apjukumā", kam sekoja konstatējums, ka Londonas avīzes, tāpat kā Vācijai slēdzot neuzbrukšanas līgumu ar Dāniju 1939. gada 5. jūnijā, lietojot noklusēšanas metodi. Savukārt par franču radikālsociālista E. Errio izdevuma "Ere Nouvelle" (Parīze) nostāju bija teikts, ka tam grūti noslēpt savu neapmierinātību un vilšanos par noslēgtajiem līgumiem. Poļu avīzēm tajā pašā "Völkischer Beobachter" numurā tika pārņemts, ka tās sējot neuzticību ar savām negatīvajām atsauksmēm par notikušo. Toties īpaši tika izcelts Šveices avīzes "Neue Zürcher Zeitung" vērtējums, ka Vācija strādā ātrāk nekā Londona, Parīze un Maskava¹²³.

Daudz nopietnāku materiālu par neuzbrukšanas līgumu noslēgšanas starptautiskā rezonansi vāca Vācijas un Latvijas Ārlietu ministrijas. Vācijas oficiālā ziņu aģentūra "DNB" savos pirmmateriālos, kas bija paredzēti dienesta lietošanai, atzīmēja, ka itāļu presē ziņa par paredzamo līgumu noslēgšanu uztverta ar prieku¹²⁴. Taču franču presē, pēc "DNB" ziņām, parādījušās pat fantastiskas lietas. Tā, piemēram, Latvijas sūtnim Parīzē O. Grōsvāldam nākoties nemitīgi atsaukt šādus nepatiesus apgalvojumus: 1) ka Vācijās un Latvijas neuzbrukšanas līgums satur slepenus protokolus ("DNB" materiālā pilnīgi pāreizi teikts, ka "šai ziņai nav nekāda pamata") un 2) ka Latvijas ārlietu ministram bija Berlīnē jāpieļauj, ka gar Latvijas un PSRS robežu

Vācija varēs būvēt nocietinājumus, kas arī bija bez jebkāda pamata¹²⁵. Grūti, protams, tagad izspriest, kur un kāpēc cēlās šādas baumas par Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma saturu, kaut arī Francijai - dabiski - bija pamats izturēties ar aizdomām pret visu, ko darīja Vācija¹²⁶. To apliecina arī Latvijas sūtņa Parīzē O. Grosvalda ziņojums V. Munteram par franču preses nostāju: "Arī vakardienas "Le Temps" (1939. gada 9. jūnijs) atzīst, ka konflikta briesmas Eiropas Ziemeļaustrumos izzustu, ja Vācija ievērotu parakstīto līgumu noteikumus." Tālāk Latvijas sūtņš informēja par franču kreisās preses skeptisko attieksmi pret līgumu, norādot, ka tajā paziņojumi par līgumu parakstīšanu nodrukāti "ar ironisku virsrakstu "Igaunij un latvieši neiebruks Vāciju"¹²⁷.

Savukārt Polijas un Skandināvijas valstu preses vērtējumos bija jūtama Vācijas agresivitātes akcentēšana. Iznīcinošu un pārliecinošu (vācu un latviešu) līguma un V. Muntera darbības vērtējumu 1939. gada 13. jūnijā sniedza Polijas avīze "Kurjer Polski". Ievadrakstā par neuzbrukšanas līgumu un V. Muntera paskaidrojumiem žurnālistiem bija teikts: "... Munters bija atradis par vajadzīgu ne vien plašu izklāstu, kādi labumi Latvijai izriet no līguma ar Vāciju, - bet arī apgalvot visai pasaulei un nākamām paaudzēm, ka viņš dziļi tic kanclera Hitlera mīlībai ne vien attiecībā pret Latviju, bet tāpat arī attiecībā pret Eiropu. Pie šādas pārliecības Munters nonācis garās privātās sarunās ar Vācijas Valsts kancleru.

Ir jāšaubās, vai šādas ticības apliecināšana par vācu saimnieka miermīlību ir no Muntera puses visai izdevies manevrs"¹²⁸.

Objektīvi, bet reizē ļoti atturīgi Latvijas un Igaunijas līgumus ar Vāciju vērtēja Zviedrija. V. Salnais (Latvijas sūtņš Stokholmā) šādu nostāju pamatoja šādi: "Šī samērā stiprā atturība šejienes galvaspilsētas presē pa daļai izskaidrojama arī ar to, ka Zviedrijas sabiedrībā un arī valdības aprindās nekādas lielās sajūsmas par Vācijas piedāvājumu arī Skandināvijai slēgt neuzbrukšanas līgumu vispārīgi nebij" un nav. Jāsaka taisni pretējais: tiklab valdība, kā sabiedrība šo piedāvājumu uzņēma kā rūgtu pili." V. Salnais vēl piebilda, ka "zviedri liek vienmēr just savas bažas par to, ka Vācija arī šo neuzbrukšanas līgumu izmantos savā praktiskā politikā, veidojot tālākas attiecības ar Dāniju"¹²⁹.

Savukārt ļoti informētā un Vācijai naidīgā ebreju prese vērtēja Vācijas un Latvijas, kā arī Vācijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumus, izejot no tā, kādu iespaidu šīs vienošanās atstāja uz tajā laikā notiekošajām lielvalstu sarunām Maskavā. Tā 9. jūnijā Francijā iznākošā "Pariser Haint" konstatēja, ka līgumam nav nekādas militāras vai arī morāliskas nozīmes, jo "Hitlers taču nevienam nevarēs iestāstīt, ka te ir runa par nopietnu lietu. (Vai Latvija un Igaunija kādreiz varētu uzbrukt Vācijai?)". Pēc avīzes domām, "tikai vienu lietu Hitlers gan sasniedza ar līguma parakstīšanu - viņš padarīja grūtāku angļu un krievu saprašanos"¹³⁰, kas, nenoliedzami, kopumā atbilda patiesībai.

Pēc Latvijas Ārlietu ministrijā ienākušās informācijas, arī Varšavā iznākušajā ebreju avīzē "Haint" (1939. gada 13. jūnijs) izteiktas līdzīgas domas, vēl vairāk akcentējot tēzi par Latvijas un Vācijas, kā arī Igaunijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumu destruktīvo ietekmi uz Maskavas sarunām: "Arī Baltijas valstis ir pret Krievijas atgriešanos Eiropā, un tāpēc tās uzstājas pret garantijām, ko krievi grib viņām ar angļu un franču palīdzību uzspiest, un tāpēc Latvija un Igaunija tik steidzīgi arī

noslēdza neuzbrukšanas paktu ar Vāciju. Mazās Baltijas valstis skaidri zin, ka viņas var pārvērsties par izejas bāzi vienai no karojošām pusēm - Vācijai vai Krievijai, un latviešu un igauņu baroni (pasvītrotis kāds Latvijas Ārlietu ministrijas ierēdnis - M. V.) ir izšķirušies, ka vācu protektorāts ir labāks par krievu protektorātu. Tas ir abu Baltijas valstu neuzbrukšanas līguma ar Vāciju faktiskais nolūks."¹³¹

Kā redzam no vācu un latviešu neuzbrukšanas līguma noslēgšanas starptautiskās rezonances, tad visumā šajā laikā Latvijas un Vācijas attiecībās bija raksturīga nenoliedzama vācu diplomātijas spēja izmantot Latvijas ārpolitisko darbību savās interesēs, nezaudējot obligāto formāli juridisko pieeju. Savukārt Latvijas diplomātija, izejot ar zināmu nolemtības sajūtu uz šāda līguma parakstīšanu, apzināti vai neapzināti radīja situāciju, kurā aizvien vairāk varēja sašaurināties Latvijas ārpolitikas darbības lauks. Savas galīgās konsekvences šī Latvijas politika piedzīvoja, iesākoties jaunam posmam Vācijas ārpolitikā 1939. gada vasarā.

1 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 975. l. - 10. lp.

2 V. Munters 1936. gadā par H. Nēfu izteicās, ka viņš "...izturas pret mūsu nacionālajiem centieniem ar cieņu un draudzību". - Turpat. - 141. l. - 74. lp.

3 Thies H. Das Völkerringen in der Ostseeraum. - Leizig, 1939. - S. 13.

4 Gehl W. Geschichte. - Breslau: F. Hirt, 1946. - S. 208, 214.

5 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 920. l. - 20. lp.

6 Turpat. - 102. lp.

7 Архив внешней политики России (- АВПР). - Ф. 38-л. - оп. 1. - д. 107. - с. 104.

8 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7832. l. - 15. lp.

9 BA Abteilung Potsdam. - Film Nr 19677.

10 Vācijas Ārlietu ministrija sūtniecībai Rīgā 02.14.1939. - BA Abteilung Potsdam. - Film Nr. 40116.

11 Brīvumnieku savstarpējais apzīmējums - "brālis". M. Dubins bija ievērojams ebreju tautības finansists un politiķis.

12 BA Abteilung Potsdam. - Film Nr. 40116.

13 Pret PSRS draudzīgi noskaņots.

14 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7466. l. - 53. lp. Vienlaikus Latvijas sūtņš vērsa vācu diplomāta uzmanību arī uz izdevumiem, kas parādījās tajā laikā Vācijā un tendenciozi atspoguļoja vai nu Latvijas vēsturi, vai politiku. Runa bija par šādiem darbiem: Pfelcera grāmatu "Lielā robežā", B. Kronbaheres darbu "Vācu dzīves telpa vēsturē" un E. fon Zalomona grāmatu "Par vācu brīvkorpusa cīņtājiem".

15 L. fon Grundhers bija Baltijas valstu nodaļas vadītājs Vācijas Ārlietu ministrijā.

16 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7466. l. - 6. lp. Līdzīgi E. Krieviņam tajās dienās izteicās Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs E. fon Veiczekers un tās Saim-

- nieciskā departamenta direktors K. Šnurre. Arī vācu sūtnis Rīgā U. fon Koce atzīmēja, ka "pašlaik mūsu starpā viss esot kārtībā".
- 17 LVVA. - 5969. f. - 2. apr. - 96. lp.
- 18 Turpat. - 2574. f. - 4. apr. - 7467. l. - 91. lp.
- 19 Skat. M. Valtera saraksti ar V. Munteru 1939. gada sākumā. - LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 148. l. - 10. lp.
- 20 Ahmann R. Die baltischen Staaten zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1933 - 39. Neutralität oder Allianz - zwei Wege zu ihrem Untergang? // Contact or Isolation? Soviet-Western Relations in the Interwar-Period. - Stockholm: 1991. - S. 392.
- 21 Padomju varas atjaunošana. - 95. lpp.
- 22 АБПР. - Ф. 38-д. - оп. 1. - д. 232. - с. 236
- 23 BA Abteilung Potsdam. - AA. - Film Nr. 15072.
- 24 АБПР. - Ф. 38-д. - оп. 1. - д. 232. - с. 238.
- 25 Turpat.
- 26 Turpat. - c. 200.
- 27 Ahmann R. Die Baltischen Staaten zwischen... - S. 391.
- 28 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7496. l. - 59. lp.
- 29 Turpat. - 1 lp.
- 30 Rūzvelta 15. aprīļa nota bija pamatā Ribentropa inspirētajai aptaujas akcijai iepretim Baltijas valstīm, kurā vajadzēja konstatēt, vai tās nav pamudinājušas Rūzveltu uz šo soli un ka tām nevajag neuzbrukšanas līgumus ar Vāciju. - Ahmann R. Die baltischen Staaten... - S. 392.
- 31 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7496. l. - 29. lp.
- 32 Turpat.
- 33 Turpat.
- 34 Turpat.
- 35 Turpat.
- 36 АБПР. - Ф. 38-т. - оп. 1. - д. 12. - с. 14.
- 37 BA Abteilung Potsdam. - Film Nr. 15072.
- 38 Turpat.
- 39 Ahmann R. Der Hitler-Stalin-Pakt... - S. 34.
- 40 Latvijas valdības piekrišanu Vācijas sūtnis U. fon Koce saņēma 1939. gada 8. aprīlī. - BA Abteilung Potsdam. - Film Nr. 15072.
- 41 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7467. l. - 114. lp.
- 42 Turpat. - 123. lp.
- 43 Turpat. - 7438. l. - 215. lp. Laikabiedru iespaidus par šiem ar neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju saistītiem notikumiem skat. sīkāk: Treigūts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies. - B.v., Gauja, 1990. - 1. d. - 302. - 335. lpp.
- 44 BA Abteilung Potsdam. - AA. - Nr. 60418. - Bl. 29.
- 45 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 215. lp.
- 46 Turpat.
- 47 Turpat. - 220. lp.
- 48 Turpat. - 221. lp.
- 49 Turpat.
- 50 Turpat. - 215. lp.

- 51 Turpat. - 222. lp.
- 52 Turpat. - 215. lp. Jānorāda, ka vēl 4. maija pusnaktī E. Krieviņš zvanija E. fon Veiczekeram par V. Muntera lūgumu izņemt no paziņojuma teksta šo formulējumu: E. fon Veiczekers paziņoja Latvijas sūtnim, ka ir jau par vēlu veikt kādas korektūras un lūdza nodot šo ziņu V. Munteram līdz ar saviem sveicieniem, kā arī neizpratni par V. Muntera iebildēm pret tekstu. - PAAA. - R 29 973. - K 189 819.
- 53 BA Abteilung Potsdam. - AA. Nr. 60418. - Bl. 70. - 72.
- 54 Turpat. - Bl. 72.
- 55 Turpat. - Bl. 67; "National Zeitung" - 1939. - 6. Mai.
- 56 LVVA. - 2374. f. - 4. apr. - 7483. l. - 215. lp.
- 57 Арьякас К. Внешняя политика Эстонской Республики в 1939 году. // "Радуга". - 1988. - ном. 11. - с. 65.
- 58 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 215. lp.
- 59 Turpat. - 215. lp.
- 60 Turpat. - 225. lp.
- 61 Turpat. - 215. lp.; PAAA. - R 29 973. - K 189 794.
- 62 ADAP. - Serie D. - Bd. 6. - S. 389.
- 63 Turpat.
- 64 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 425. l. - 58. lp. Šajā sakarībā interesants ir fakts, ka 1939. gada 10. maijā E. Krieviņš griezās pie E. Veiczekera pēc konsultācijas, saprotams, V. Muntera uzdevumā, vai V. Munters savā 12. maija runā Valsts saimniecības padomes sēdē nevarētu teikt, ka Hitlers jau 8 dienas pirms savas runas reihstāgā (28. aprīlī) Latvijas armijas pārstāvjiem izteicis domu par neatkarības garantijām tām valstīm, kas to vēlas. Veiczekers atbildēja, ka principā neiebilstot, bet tas vēl jāsapņo ar J. fon Ribentropu, kurš tajā brīdī atradās Berhtesgadenā. - PAAA. - R. 2 9973. - K 187 799.
- 65 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 58. lp.
- 66 Turpat. - 59. lp.
- 67 Turpat. - 4. apr. - 7483. l. - 226. lp.
- 68 Turpat. - 228. lp.
- 69 Igaunijas ārpolitiskā vadība, gluži tāpat kā Latvijas valdība, vēlējās, lai Vācija ņemtu vērā Latvijas un Igaunijas militārās savienības līgumu, un ierosināja Igaunijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumu padarīt atkarīgu no Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līguma. "Līdz ar to (Vice versa) Igaunijai būtu tiesības uzteikt līgumu tādā gadījumā, ja līgums ar Latviju vairs nebūtu spēkā." - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 227. lp.
- 70 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 215. lp.
- 71 Turpat. - 216. lp.
- 72 Turpat.
- 73 Turpat. - 201. lp.
- 74 Uzteikšana.
- 75 Turpat. - 202. lp.
- 76 Turpat.
- 77 Turpat.
- 78 Turpat. - 216. lp.

- 79 Turpat. - 202. lp.
- 80 Turpat. - 200. lp.
- 81 Turpat.
- 82 Turpat.
- 83 Turpat. - 202. lp.
- 84 Turpat.
- 85 Turpat. - 203. lp.
- 86 Turpat. - 204. lp.
- 87 Palīdzība.

88 LVVA. - 2374. f. - 4. apr. - 7483. l. - 206. lp. Šajā apspriedē V. Munters jautāja K. Selteram arī par Igaunijas sūtņa Parizē O. Strandmaņa iniciatīvu Baltijas valstu sūtņu sanāksmē (tā notika 17. maijā) par Latvijas un Igaunijas militārās savienības paplašināšanu ar Lietuvas pievienošanu, ko Strandmanis toreiz formāli lūdza nodot Latvijas un Igaunijas valdībām. K. Seltera atbilde bija skaidra: "Tas ir personīgs ierosinājums. Igaunijas valdība to neapstiprina."

89 K. Selters Rīgā ielidoja 9.35, sarunas ar V. Munteru sākās 10.30. K. Selters Rīgu atstāja 14.10. Vēl tajā pašā dienā E. Krieviņš telefoniski sazinājās ar E. fon Veiczekeru, informējot viņu par šīs tikšanās saturu un igauņu puses priekšlikumiem, piebilstot: ja Vācija piekrist Igaunijai, tad arī Latvijai nav ko iebilst pret igauņu variantiem. - PAAA. - R 29 973. - K 189 718.

90 Latvijas ārlietu ministrs bija gatavs parakstīt līgumu arī 30. maijā, taču bija paredzamas igauņu kolēģu aktivitātes abām valstīm vēlamu grozījumu panākšanai. - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7583. l. - 217. lp.

- 91 Turpat.
- 92 Turpat.
- 93 Turpat.
- 94 Turpat.
- 95 Turpat.
- 96 Turpat. - 218. lp.
- 97 Turpat.
- 98 Turpat.
- 99 Turpat. - 3. apr. - 3252. l. - 24. lp.

100 Šajā gadījumā - tiesību lemt par līguma pārtraukšanu un atjaunošanu.

101 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 25. lp. V. Šūmanis uzskatīja, ka igauņu nolūks ir vājināt (Latvijas un Igaunijas) savienības līguma nozīmi iepretim Vācijai, "...jo, kā zināms, šeit pastāv ieskaits, ka Latvija ir vairāk apdraudēta no Vācijas nekā Igaunija. Turpretim paši igauņi apzinās, ka krievu briesmas viņiem esot lielākas nekā Latvijai". Neapšaubāmi, V. Šūmanam bija taisnība, ko apliecina K. Seltera teiktie vārdi Froveinam 1939. gada 28. maijā. Igaunijas ārlietu ministrs uztraucās, ka gadījumā, ja Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgums zaudē savu spēku, tad vēl joprojām eksistē 1923. gada Igaunijas un Latvijas militārās savienības līgums: "Tātad, ja Latvija savas provokācijas dēļ nonāks karastāvoklī ar Vāciju, tad Igaunija pazaudēs savu neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju... Tik tālu saistīties ar Latviju Igaunija nevar," teikts Froveina ziņojumā Vācijas Ārlietu ministrijai. - PAAA. - R 29 973. - K 189 707.

102 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 45. lp.

103 Turpat. - 4. apr. - 7483. l. - 218. lp.

104 Pilns līguma oficiālais teksts pirmoreiz tika publicēts "Valdības Vēstnesī" 1939. gada 28. jūnijā (skat. arī: Padomju varas atjaunošana Latvijā. - 101. - 102. lpp.). Latvijas Ministru kabinets līgumu ratificēja jau 21. jūnijā, bet ratifikācijas dokumentu apmaiņa, ar kuru līgums stājās spēkā, notika 1939. gada 24. jūlijā Berlīnē (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 218. lp.). Vēl 10. jūnijā Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs M. Nukša nodeva oficiālus līguma tekstus Lietuvas, Somijas un Lielbritānijas sūtņiem, bet 12. jūnijā tas tika izdarīts arī Padomju Savienības un Polijas sūtņiem. (Turpat.)

105 ADAP. - Serie D. - Bd. 6. - S. 542 - 545.

106 Turpat. - S. 543. lpp.

107 Turpat. - 545. lpp.

108 Turpat. - 543. lpp.

109 Turpat. - 545. lpp.

110 "Rīts". - 1939. - 8. jūn.

111 АБИП. - Ф. 38-п. - оп. 1. - д. 12. - с. 13.

112 "Rīts". - 1939. - 8. jūn.

113 BA Abteilung Potsdam. - Ribbentrop Presse-Archiv (tālāk - RPA). - Nr. 57 987. Sakarā ar Vācijas un Latvijas un Vācijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumu noslēgšanu "šajā arhīvā" glabājas 18 dažādu Vācijas avižu izgriezumi ar atsauksmēm.

114 BA Abteilung Potsdam. - RPA. - Nr. 57 987; Der Angriff. - 1939. - 7. Juni.

115 Turpat. - Bl. 30; Völkischer Beobachter. - 1939. - 7. Juni.

116 Turpat. - 8. Juni.

117 Latvijas sūtnis Tallinā V. Šūmanis savā 1939. gada 8. jūnija ziņojumā atstāta Igaunijas oficiāla "Uus Eesti" rakstu "Igaunijas neitrālais ceļš", kurā bija uzsvērts, ka "...Vācijas priekšlikums noslēgt neuzbrukšanas līgumu esot uzskatāms par apliecinājumu tam, ka mazajām valstīm Ziemeļos no Vācijas nedraud nekādas briesmas" (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 41. lp.).

118 BA Abteilung Potsdam. - RPA. - Nr. 57 987. - Bl. 17.

119 Turpat; "Brīvā Zeme". - 1939. - 8. jūn.; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3252. l. - 43. lp.

120 "Rīts". - 1939. - 9. jūn.

121 "Сегодня". - 1939. - 7 июня.

122 Turpat.

123 "Völkischer Beobachter". - 1939. - 9. Juni.

124 BA Abteilung Potsdam. - AA. - Nr. 60 418. - Bl. 111.

125 Turpat. - Bl. 79.

126 Par to, ka arī Vācijas oficiālajās iestādēs diezgan nopietni nodarbojās ar dažādu (tikai pretēja satura) baumu apstrādi, liecina kaut vai tas, ka 1939. gada 10. jūnijā RSHA ienāca gestapo Ķīles nodaļas ziņojums, kurā tika apgalvots, ka Latvija 1936. gadā noslēgusi militārās sadarbības līgumu uz trim gadiem ar PSRS.

127 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 97., 99. lp.

128 Turpat. - 3. apr. - 3252. l. - 6. lp.

129 Turpat. - 19., 15. lp.

130 Turpat. - 22. lp.

131 Turpat.

4. nodaļa

BALTIJAS JAUTĀJUMS PADOMJU-ANĢĻU-FRANČU SARUNĀS 1939. GADA PAVASARĪ UN VASARĀ

ANĢĻIJAS GARANTĪJU POLITIKA: BŪTĪBA UN SEKAS

1939. gada pavasarī vērojama strauja starptautiskās situācijas pasliktināšanās Eiropā, neuzticības palielināšanās lielvalstu savstarpējās attiecības, ko īpaši izraisīja Berlīnes izaicinošā un agresīvā darbība. Vācijas kā dinamiskākās valsts ārpolitikā jau pierastās "tautas idejas" vietā, kuru 1938. gadā plaši izmantoja, nopūloties attaisnot vāciešu apdzīvoto teritoriju iekļaušanu reihā sastāvā, sāka atklāti dominēt "impērijas ideja": tā pieļāva arī nevāciešu pakļaušanu vācu varai¹. Rezultātā no Eiropas politiskās kartes pazuda neatkarīgā Čehoslovākija², pieauga Vācijas spiediens uz Dienvidaustrumeiropas valstīm, jūtami saasinājās vācu-poļu attiecības³. Pirms pusgada veidot uzskatā Minhenes sistēma⁴ sārbruka, tā arī nesasniedzot savu nobeigtību. Vācu ekspansionisms tagad visā pilnībā apdraudēja spēku līdzsvaru Eiropas kontinentā, un noteiktos apstākļos tas varēja novest pie kara. Analizējot faktorus, kas noteica Vācijas toreizējo politiku, Latvijas ārlietu ministrs V. Munters apkārtrakstā Rīgas sūtniem ārzemēs (1939. gada 26. aprīlis), neizslēdzot kara iespējamību, tomēr gan secināja, ka "tas nav uzskatāms par neizbēgamu"⁵.

Nav šaubu, Čehoslovākijas kā patstāvīgas valsts iznīcināšana bija pret Angliju vērstas akts, tai naidīga demonstrācija, atklāts trieciens Londonas prestižam. AnĢļu premjeram N. Čemberlenam tas vienlaicīgi nozīmēja arī morālu sakāvi, jo tika pārkāpti viņa piedāvātie "spēles noteikumi": Čemberlens, kurš uzstājās pret vācu varas vienpusīgu lietošanu, Minhenes konferencē reizē ar nolīgumu par Sudetu apgabala atdalīšanu no Čehoslovākijas un atdošanu Vācijai panāca arī anĢļu-vācu deklarācijas parakstīšanu. Saskaņā ar to Ā. Hitlera apsoliya neuzsākt, nekonsultējoties ar Angliju⁶. Šī apņemšanās gan palika tikai uz papīra. 1939. gada martā, istenojot izrēķināšanos ar Čehiju, Ā. Hitlera pilnīgi ignorēja paredzēto "konsultāciju metodi".

Līdz ar to vāciešu ieiešana Prāgā, protams, nevarēja neizraisīt AnĢlijas pretreakciju. Berlīne bija pārkāpusi nacionālvalstisko principu. Okupēta tika teritorija, ko apdzīvoja čehi, nevis vācieši. Turklāt britiem bija skaidrs, ka drīz sekos Ā. Hitlera nākamā akcija, kas vēl tiešāk apdraudēs viņu intereses. Visa Austrumeiropa nonāca Londonas uzmanības centrā.

Kā tēlaini raksta latviešu trimdas autors O. Perrō, pēc Bohēmijas un Morāvijas protektorāta izveidošanas N. Čemberlens "vairs nesmaidīja kā par palaidīna izdarītu nedarbu"⁷. Viņš izšķīrās par aktīvu un enerģisku rīcību. 1939. gada 31. martā, Polijas oficiālo aprindu rīcības pamudināts⁸, britu premjers paziņoja, ka anĢļi ir gatavi agresijas gadījumā sniegt poļiem palīdzību⁹. Pēc N. Čemberlenā vārdiem, tādu

pašu pozīciju šajā jautājumā ieņēma arī Francijas valdība¹⁰. Šīs vienpusīgās garantijas drīz ieguva abpusēju raksturu, kas tika fiksēts 6. aprīlī publicētajā anĢļu-poļu komunikē (sakarā ar Varšavas ārlietu ministru J. Beka vizīti Londonā), norādot, ka starp abām valstīm panākta vienošanās par savstarpējās palīdzības sniegšanu, ja "tieši vai netieši tiktu apdraudēta kādas puses neatkarība"¹¹. Nedaudz vēlāk - 13. aprīlī - AnĢlija un Francija deva garantijas Rumānijai un Grieķijai, bet 12. maijā - arī Turcijai¹², šādā veidā skaidri apliecinot, ka gan Londonā, gan Parīzē iesākusies Minhenes mācību apzināšana. Rietumvalstis vairs nevēlējās atklāti piekāpties politiskajam pretiniekam - Vācijai, kas šādu rīcību iztulkoja kā vājuma pazīmi. Rietumvalstis nolēma Ā. Hitleru pabaidīt ar kara iespējamību divās frontēs.

No otras puses, AnĢlija pavisam "neaizcirta durvis" sarunām ar Vāciju. Piemēram, Polijas gadījumā tika garantēts nevis *status quo*, bet gan poļu neatkarība, kas neizslēdza robežu revīziju¹³. Taču neuzticības gaisotne, kāda tagad valdīja starp abām lielvalstīm, stipri apgrūtināja (lai neteiktu vairāk!) anĢļu-vācu saprašanos. Pāt padomju sūtnis AnĢlijā I. Maiskis 1939. gada martā bija spiests atzīt, ka tuvākajā laikā nav iespējamas kaut kādas Berlīnes un Londonas sarunas¹⁴. Padomju vēstures literatūrā ilgu laiku valdīja uzskats, ka 1939. gada pavasarī AnĢlija neatteicās no Minhenes politikas, bet vienīgi mainīja savu taktiku¹⁵. Šādu apgalvojumu ir grūti akceptēt, jo fakti apliecina pretējo. Tieši garantiju politika ievadīja būtiskas pārmaiņas AnĢlijas ārpolitiskajā kursā. Londona gan vēl kādu laiku realizēja "nomierināšanas" (*Appeasement*) politiku, ja ar to saprotam (sekojot, piemēram, VFR vēsturniekam V. Mihalkam) mēģinājumus "ar kolektīvu vienošanos palīdzību nākt pretim autoritāro valstu revizionistiskajiem centieniem", lai saglabātu AnĢlijai nepieciešamo mieru un glābtu tās kā pasaules lielvalsts apdraudētās pozīcijas¹⁶. Taču šīs politikas ietvaros, kas, starp citu, kā *ultima ratio* neizslēdza arī karu¹⁷, 1939. gada pavasarī norisinājās skaidra un ļoti svaiga akcentu pārbīde: gatavību piekāpties Vācijai pakāpeniski nomainīja pretestības organizēšana tās iespējamām agresīvajām akcijām. AnĢlijas ārpolitikā jau būtisku vietu tagad ieņēma aizsardzības frontes veidošana pret Vāciju, Eiropas austrumos galvenō lomu uzticot Polijai. Var pat piekrist N. Čemberlenam, kurš 1939. gada 27. martā norādīja, ka garantiju politikas mērķis ir "aizturēt un izjaukt Vācijas mēģinājumus dominēt pasaulē"¹⁸. Katrā ziņā paši vācieši, kas precīzi sajuta un uztvēra pārmaiņas britu politikā, tās uzskatīja par diezgan nozīmīgām. 31. marts, piemēram, Ā. Hitleram bija īsta melnā diena, jo N. Čemberlena paziņojums viņu neizsakāmi sanikņoja¹⁹. Gebelsa propaganda bez kavēšanās uzsāka niknu kampaņu pret anĢļu un franču īstenoto Vācijas "ieienkšanas politiku" (*Einkreisungspolitik*). No otras puses, britu garantijas Ā. Hitlera gan neuztvēra kā pēdējo brīdinājumu vai kā pavēli nekavējoties apstāties. Gatavošanās karam pret Poliju netika pārtraukta. Ā. Hitlera ieņēma "karotāja pozīciju"²⁰.

No militārā viedokļa Rietumvalstu garantijas, liekas, nebija īpaši nozīmīgs faktors, jo Londonai un Parīzei bija grūti sniegt Polijai un citām valstīm efektīvu palīdzību. Abu lielvalstu pasākumi bruņošanās jomā bija joprojām orientēti vienīgi uz savas zemes aizsardzību. Neskatoties uz to, šīs garantijas radīja jaunu politisku situāciju Austrumeiropā un pavēra plašas iespējas dažādām kombinācijām starp lielvalstīm, kuras lielākoties neatbilda AnĢlijas un Francijas interesēm. Hitlera, piemēram, uzskatīja, ka tagad ir nepieciešams iegūt PSRS labvēlību, lai vispirms izolētu

Poliju un pēc tam - Maskavai esot neitrālai vai ar tās palīdzību - to sakautu²¹.

Anglijas garantiju politika faktiski veicināja PSRS ietekmes pieaugumu starptautiskajā arēnā, kas pakāpeniski noveda pie tā, ka notikumu attīstības režija Austrumeiropā izslidēja no Londonas rokām²². Kopš 1939. gada aprīļa, kad trīsstūris Maskava-Londona-Berlīne kļuva par Eiropas politikas centru un noteicošo spēku, tā vājāko smaili jau veidoja Anglija. Nebija vairs britu spēkos ne Vāciju piespiest saglabāt mieru, ne to uzvarēt karā. Londona nevarēja arī nodrošināt PSRS iesaistīšanos "antivācu frontē" uz sev pieņemamiem noteikumiem. Anglija bija nokļuvusi neapskaužamā situācijā.

Anglijas un Francijas sarunās ar PSRS, kas pēc Rietumu lielvalstu iniciatīvas iesākās 1939. gada pavasarī²³ un neapšaubāmi bija viens no jauniem elementiem britu ārpolitikā²⁴, visi to partneri neatradās vienādās pozīcijās. Līdz ar savu vienpusīgo garantiju politiku Anglija un Francija bija faktiski lielā mērā nostiprinājušas arī Padomju Savienības drošību pret iespējamo vācu agresiju: PSRS atradās vēl uz austrumiem no Polijas un Rumānijas, kurām bija dotas garantijas. Ja vēl pirms 1939. gada 31. marta Padomju Savienībai bija zināms pamats bažām, ka tai varētu uzbrukt "Vācija viena vai kopā ar Poliju", tad pēc šī datuma šāds uzbrukums bija maz ticams, jo Vācijai tādā gadījumā vajadzētu karot divās frontēs, bet tieši no tā "Hitlers ar visiem līdzekļiem centās izvairīties"²⁵. Tiesa, Rietumu lielvalstu garantijas nebija Baltijas valstīm, kuras (izņemot Lietuvu) tieši robežojās ar Padomju Savienību. Taču Baltijas koridors bija pārlietu šaurs, lai caur to vien Vācija varētu nopietni apdraudēt PSRS. Turklāt Berlīnes iespējas šajā ziņā pavisam iluzoras (lasīt - nereālas) padarīja Vācijas teritorijas sašķeltība.

Ievēribas cienīgs ir E. Andersona atzinums, ka, dodot garantijas Polijai, N. Čemberlens patiesībā sevi iespēlēja J. Staļina rokās²⁶. Tiešām, nav šaubu, ka angļu līdz galam nepārdomātais solis būtiski uzlaboja PSRS pozīcijas trīspusīgajās sarunās²⁷ un ļāva tai spēlēt pirmo vijoli. Maskava ieguva iespējas diktēt savus noteikumus, ko tā arī plaši izmantoja. Vēl vairāk, pateicoties angļu garantiju politikai un Hitlera lēmumam (1939. gada aprīlī) atrisināt "poļu problēmu" ar militāriem līdzekļiem, PSRS pēkšņi nokļuva arbitra lomā un varēja vispār izvēlēties, vai tā eventuāli gribētu "uzstāties kopā ar Rietumvalstīm pret "agresoru" (t.i., Vāciju), vai arī karu lokalizēt (*beschränkt lassen...*) Centrālajā Rietumeiropā"²⁸. Turpretī Londonas un Parīzes ārpolitiskās manevrēšanas iespējas bija samērā ierobežotas. Visādā ziņā gan Anglijai, gan Francijai vairāk nekā jebkad agrāk bija nepieciešams Padomju Savienību iekļaut kopējā "ielencēju frontē". Ne velti tās veselus piecus mēnešus centās panākt vienošanos ar Maskavu. Pēc angļu vēsturnieka A. Beloka domām, abas valstis to darīja trīs iemeslu dēļ. Pirmkārt, angļi un franči saprata, ka bez Padomju Savienības līdzdalības būs grūti sniegt efektīvu palīdzību Polijai; ja tai uzbruks Vācija. Otrkārt, Anglijas un Francijas sabiedrība šādvēra līgumu ar PSRS kā izšķirošo līdzekli, lai savaldītu Ā. Hitleru. Treškārt, šādā veidā varēja vislabāk aizkavēt vienošanos starp Vāciju un Padomju Savienību²⁹.

BALTIJAS JAUTĀJUMS TRĪSPUSĪGO SARUNU SĀKUMA FĀZĒ

Paralēli trīspusīgajām sarunām PSRS aktivizēja slepenos diplomātiskos kontaktus ar Vāciju, lai noskaidrotu varbūtējās vienošanās noteikumus. 1939. gada vasarā notika arī neoficiāla pozīciju zondēšana, lai mēģinātu (bet bez panākumiem) pārvarēt antagonismu starp Angliju un Vāciju uz citu valstu rēķina. Taču tikai pirmajās divās no pieminētajām sarunām redzamu vietu ieņēma Baltijas jautājums. Raksturīgi, ka PSRS abos gadījumos pieprasīja atzīt tās īpašās politiskās intereses Baltijā, kas atspoguļoja jaunā, Latvijai un Igaunijai nesalīdzināmi bīstamākā kvalitātē, jau kopš 30. gadu sākuma skaidri iezīmējušās PSRS lielvalstiskās pretenzijas uz Baltijas valstu aizbildņa lomu un apstiprināja PSRS agresīvos nodomus.

Kas attiecas konkrēti uz angļu, franču un padomju sarunām, tad Baltijas jautājums tādā vai citā variantā tika apspriests visos šo sarunu posmos: sākuma fāzē (1939. gada aprīlis - jūnija pirmā puse), kā arī Maskavā notikušajās tiešajās politiskajās (1939. gada 15. jūnijs - 2. augusts) un militārajās (1939. gada 12. - 23. augusts) sarunās. Šķiet, ka prioritāte šī jautājuma izvirzīšanā nosacīti piederēja Anglijai. 1939. gada 15. aprīlī britu vēstnieks Maskavā V. Sids, pēc ārlietu ministra E. Halifaksa norādījuma, oficiāli pieprasīja PSRS valdībai atbildi uz jautājumu, vai tā nebūtu ar mieru publicēt paziņojumu, ka agresijas gadījumā jebkurš Padomju Savienības kaimiņš Eiropā, kas izrādīs pretestību, varēs cerēt uz PSRS palīdzību, ja tā būs vēlama³⁰. Līdz ar to faktiski šis angļu priekšlikums paredzēja padomju garantijas attiecināt uz Poliju, Rumāniju, Latviju, Igauniju un Somiju. Tajā pašā laikā Anglija nebija vēl sev ieplānojusi saistības pret PSRS un Baltijas valstīm. Maskavu šāds variants neapmierināja.

Padomju Savienība savus priekšlikumus angļu vēstniekam V. Sidsam nodeva 17. aprīlī. Tajos bija ierosināts noslēgt PSRS, Anglijas un Francijas savstarpējās palīdzības paktu uz laiku no pieciem līdz desmit gadiem, kā arī paredzēts visām trim pusēm kopīgi sniegt jebkuru palīdzību - arī militāru (pat tad, ja to neprasa) - Austrumeiropas valstīm, "kas atrodas starp Baltijas un Melno jūru un robežo ar PSRS, ja pret šīm valstīm tiks izdarīta agresija"³¹. PSRS uzstājās par to, lai tiktu noteikti militārās palīdzības apmēri un veidi, kādu katra no līgumslēdzējam valstīm sniegs agresijas upuriem³². Visām valstīm pakta dalībniecēm vajadzēja uzņemties saistības: pēc kara darbības iesākšanās neuzsākt katrai atsevišķi kaut kādas sarunas un neslēgt separātu mieru.³³

Līdz ar šo padomju priekšlikumu Rietumvalstīs nonāca grūtas izvēles priekšā³⁴. Britu premjers N. Čemberlens baidījās, ka priekšlaicīgā angļu, franču un padomju aliansē varētu izprovocēt "ielenkto" Vāciju uz preventīvu karu, kam Anglija militāri vēl nebija gatava. Viņš bija acīmredzot pārliecināts, ka būtu pietiekami tikai ar politiskās darbības saskaņošanu (*politische Abstimmungen*) starp Rietumvalstīm un Padomju Savienību, lai Hitleru pārliecinātu par kara bezcerīgumu un tādējādi viņu no tā atturētu³⁵. Pēc Londonas ieskatiem, PSRS neitrālā pozīcija vai arī tās vienpusīgs paziņojums, ka Polijai (vai kādai citai valstij) kara gadījumā tiks nodrošināta materiāla palīdzība, pastiprinātu šokējošu iedarbību uz Vāciju.

Lai gan N. Čemberlena valdība vēl nebija gatava slēgt savienību ar PSRS, tā arī tieši nenoraidīja padomju ierosinājumus, bet 8. maijā nāca klajā ar jauniem priekšlikumiem, kuros netika skarts savstarpējās palīdzības pakta jautājums. Saskaņā ar

angļu mainīto nostāju PSRS vajadzēja uzņemties saistības sniegt palīdzību (tikai vēlamības gadījumā!) Anglijai un Francijai, ja tās, izpildot savas saistības ar Austrumeiropas valstīm, tiktu ierautas karā³⁶. Skaidrojot šo priekšlikumu būtību angļu parlamentā (10. maijā), N. Čemberlens īpaši uzsvēra: ārlietu ministrs E. Halifakss esot paskaidrojis padomju vēstniekam Londonā I. Maiskim, ka "angļu valdība nevēloties uzlikt par pienākumu Padomju Savienībai izvest intervenciju bez Anglijas un Francijas atbalsta"³⁷.

Angļu 8. maija ierosinājumi faktiski bija mēģinājums mainīt sev nelabvēlīgo situāciju, kurā Londona bija nokļuvusi sakarā ar vienpusīgo garantiju politiku. Taču tajā pašā laikā tie liecināja arī par angļu valdības gatavību ņemt vērā Padomju Savienības nostāju un meklēt kompromisa variantu. Vācu vēstnieks Londonā G. Dirksens, piemēram, uzskatīja, ka minētajos priekšlikumos ietvertā formula (PSRS jāsniedz palīdzība Anglijai un Francijai vienīgi gadījumā, ja tās ir iesaistījušās karā, pildot savas saistības pret Austrumeiropas valstīm) nozīmēja Rietumvalstu pretimnākšanu Padomju Savienībai. Pēc viņa domām, ar šo piekāpšanos varētu tikt atspēkota agrākā Maskavas iebilde, ka angļi grib panākt, lai Padomju Savienība, ja tas būs nepieciešams, viena pati sniegtu palīdzību savām kaimiņvalstīm³⁸.

PSRS, protams, negribēja atteikties no iespējas sarunās diktēt savus noteikumus un 14. maija memorandā noraidīja angļu priekšlikumus. Pēc padomju valdības domām, tie nesaturēja savstarpības principu attiecībā pret PSRS un nostādīja to nelīdztiesīgā stāvoklī. Memorandā tika arī uzsvērts, ka angļu priekšlikumos garantija no Austrumeiropas valstīm attiecināta tikai uz Poliju un Rumāniju, bet PSRS ziemeļrietumu robežas no Somijas, Igaunijas un Latvijas puses palikušas nepiesegtas³⁹.

1939. gada 14. maijā atbildē uz angļu ierosinājumiem Padomju Savienība faktiski atkārtoja 17. aprīļa priekšlikumu pamatidejas. Tiesa gan, bija arī atsevišķi precizējumi. Tā, piemēram, memoranda otrajā punktā bija norādīts, ka trim lielvalstīm jādot garantijas Viduseiropas un Austrumeiropas valstīm, kurām draudētu agresija, un tieši nosauktas arī Latvija, Igaunija un Somija⁴⁰.

Kā raksta vācu vēsturnieks R. Vēbers savā darbā "Hitlera-Staļina pakta rašanās vēsture", 16. maijā starp pazīstamo angļu diplomātu R. Vansitartu un padomju vēstnieku Londonā I. Maiski notika saruna, kuras gaitā tika aplūkoti PSRS jaunie priekšlikumi. R. Vansitarts mēģināja pierādīt, ka padomju prasība pēc garantijām Baltijas valstīm ir absurda, jo Vācija diez vai varētu efektīvi uzbrukt Padomju Savienībai vienīgi caur šīm valstīm. I. Maiskis bija spiests šāda jautājuma nostādnei vismaz daļēji piekrist⁴¹.

Līdzīgi uzskati bija arī vairākiem citiem tā laika diplomātiem. 1939. gada 30. maijā Latvijas sūtnis ASV A. Bīlmanis ziņoja uz Rīgu: sarunā ar viņu ASV valsts departamenta Eiropas nodaļas vicedirektors L. Hendersons izteicās, ka PSRS bažas par Vācijas iespēju "izvest agresiju pret Padomju Krieviju pārī Baltijas valstīm, neaiztiekot Poliju, esot absurdas"⁴². Tas viss, liekas, skaidri atsedza PSRS izvēlēto taktiku: ar veiklu paņēmieni palīdzību radīt sarežģītumus trīspusīgajās sarunās, mēģinot tās novilcināt. Maskavu šajā laikā faktiski vairs neinteresēja kolektīvā drošība Eiropā. Tās politikā aizvien skaidrāk iezīmējās linija, kas bija virzīta uz izvairīšanos no sadarbības ar Rietumvalstīm, lai aizsargātu *status quo* Austrumviduseiropā. Pēc angļu vēsturnieka E. Vata ziņām, kopš 1939. gada aprīļa vācu sūtniecība Londonā

saņēma slepenu⁴³ Lieta tāda, ka *Foreign Office* Sakaru departamentā strādāja padomju aģents H. Kings, kurš ne vien nodrošināja Maskavai ieskatu britu konfidencialajos dokumentos, bet arī sagādāja padomju izlūkdienestam iespēju "piespēlēt" īpaši atlasītus britu slepenos materiālus vācu sūtniecībai⁴⁴. Acimredzot šīs akcijas mērķis bija pabaidīt Berlīni ar to, ka nav izslēgta padomju un angļu vienošanās.

Ne katru reizi informācija, kas nonāca vācu rīcībā, bija pietiekami precīza. Tā, piemēram, 1939. gada 15. maijā G. Dirksens telegrafēja *Auswärtiges Amt*: pastiprinās iespaids, ka Anglija vairs nevēlas piekāpties Padomju Savienībai⁴⁵. Taču notikumu attīstība un reālie fakti liecināja tieši pretējo. 1939. gada maija otrajā pusē, kad aktuālāki nekā līdz tam kļuva PSRS un Vācijas tuvināšanās draudi, britu valdībai vajadzēja izšķirties par radikālākiem soļiem. 24. maijā angļu kabinets nonāca pie secinājuma, ka "alianse ar PSRS ir mazāks ļaunums nekā karš ar Vāciju"⁴⁶ un piekrita pieņemt padomju ierosinājumu noslēgt savstarpējās palīdzības paktu. Vairāki Rietumu vēsturnieki šo lēmumu vispirms vērtē kā N. Čemberlena personīgu sakāvi⁴⁷, jo tieši viņš visu laiku bija iestājies pret saistībām ar PSRS⁴⁸. Taču reizē ar to šis lēmums ievadīja arī zināmu pagrieziena angļu ārpolitikas kursā: Jau britu vēstnieks V. Sidss sarunā ar PSRS tautas komisāru V. Molotovu, kura notika 27. maijā, aplūkojot pieminētā lēmuma praktiskās izpausmes, skaidri un gaiši norādīja, ka tās nozīmējot ne vairāk, ne mazāk kā "radikālu pavērsieni angļu ārējā politikā"⁴⁹. Šī angļu mainītā politiskā linija konkrētu atspoguļojumu ieguva padomju, angļu un franču vienošanās projektā, kuru Anglijas un Francijas pārstāvji iesniedza V. Molotovam 1939. gada 27. maijā. Atšķirībā no iepriekšējiem Rietumvalstu ierosinājumiem šis projekts akceptēja savstarpējās palīdzības pakta ideju tādā veidā, ka ikkura līgumslēdzējpusē apņēmās sniegt savstarpēju palīdzību ne vien tiešas agresijas gadījumā pret vienu no līguma partneriem, bet arī, ja līgumslēdzējpusē nonākusi konfliktā ar kādu Eiropas lielvalsti, tās agresijai vērsties pret garantētu vai neitrālu Eiropas valsti. Tiesa, pēdējā variantā palīdzība bija paredzēta tādā gadījumā, ja neitrālā valsts, kuru skar agresija, to lūgs⁵⁰.

Kā redzams, saskaņā ar 27. maija angļu un franču projektu lielvalstu palīdzība bija ielānota arī neitrālajās Baltijas valstīs, ja tās to prasīs⁵¹. Taču padomju puse ieņēma demonstratīvi izvairīgu pozīciju. Tā negribēja pilnā mērā saskatīt pozitīvos elementus angļu-franču priekšlikumā, kā arī tikai daļēji atzina Anglijas un Francijas piekāpšanos PSRS prasībām. Pavisam neizprotams (lai neteiktu vairāk) bija V. Molotova apgalvojums PSRS Augstākās Padomes sesijā (1939. gada 31. maijā), ka angļi un franči 27. maija priekšlikumos neko nerunā par savu palīdzību trim valstīm pie PSRS ziemeļrietumu robežām, kuras var izrādīties nespējīgas aizstāvēt savu neitralitāti agresoru uzbrukuma gadījumā⁵². Šāda PSRS nostāja liecināja, ka Maskava trīspusīgās sarunas jau bija pakļāvusi lielajai politiskajai spēlei par padomju-vācu saprašanās priekšnoteikumiem, kura, kā parāda vācu Ārlietu ministrijas dokumenti, nopietni tika ievadīta 1939. gada 20. maijā⁵³. Visai zīmīgu, bet ne pilnīgi precīzu PSRS politikas novērtējumu sniedza vācu sūtnis Maskavā V. fon der Šulenburgs. 1939. gada 1. jūnijā viņš rakstīja uz Berlīni, ka, spriežot pēc V. Molotova runas, Padomju Savienība, neskatoties uz aizdomām, joprojām ir gatava slēgt līgumu ar Angliju un Franciju, bet vienīgi tādā gadījumā, ja "tiks pieņemtas visas tās prasības". Turklāt vācu sūtnis neaizmirst arī pieminēt: V. Molotovs savā runā iz-

vairījās no uzbrukumiem Vācijai un jāva noprast, ka padomju puse ir gatava turpināt Berlīnē un Maskavā iesāktās sarunas⁵⁴.

2. jūnijā PSRS no jauna iesniedza Anglijai un Francijai savstarpējās palīdzības līguma projektu, kurā, piemēram, bija tieši nosauktas tās valstis (Beļģija, Grieķija, Turcija, Rumānija, Polija, Latvija, Igaunija un Somija), kas saņems triju lielvalstu palīdzību agresijas gadījumā⁵⁵. Atšķirībā no angļu-franču 27. maija priekšlikuma padomju projekts paredzēja automātiskas garantijas - palīdzību neatkarīgi no tā, vai kāda no nosauktajām valstīm, tai uzbrūkot agresoram, to prasīs vai neprasīs¹. Acīmredzot Padomju Savienība vēlējas pārliecināt angļus un frančus, ka ir tāda reāla iespēja, ka Baltijas valstis vācu agresijas gadījumā nemaz negriezīsies pēc palīdzības pie trim lielvalstīm. No otras puses, Padomju Savienība neapšaubāmi šādā veidā mēģināja radīt sarežģījumus sarunās, kā arī demonstrēt Vācijai savu īpašo ieinteresētību Baltijā. Angļi, starp citu, labi izprata šos Padomju Savienības nodomus. Sarunā ar Latvijas sūtni Berlīnē E. Krieviņu, kas notika 1939. gada 6. jūnijā, britu vēstnieks Vācijā N. Hendersons pasvītoja, ka "krievi pār daudz spintizē un teoretizē, runājot par reciprocitāti un citām augstām lietām. Patiesībā viss tas interesē krievus ļoti maz⁵⁷".

N. Hendersons bija arī stingri pārliecināts, ka PSRS spēlē divkosīgu spēli. 1939. gada 14. jūnijā E. Krieviņš ziņoja uz Rīgu V. Munteram, ka, pēc britu vēstnieka domām, krievi "grib sakūdit Vāciju ar Angliju, Franciju un Poliju, paši turēties nomalpus un galu galā būt galveni ieguvēji". Tajā pašā laikā N. Hendersons uzskatīja, ka "kura katra agresija no vācu puses izsauktu angļu akciju, gluži neatkarīgi no tā, vai šī agresija būtu vērstā pret Dancīgu, pret Poliju vispār vai pret kādu citu valsti"⁵⁸.

LATVIJAS ATTIEKSME PRET LIELVALSTU GARANTIJĀM

Latvijas nostāja lielvalstu garantiju jautājumā pilnībā saskaņēja ar to ārpolitisko līniju, kuru K. Ulmaņa valdība ieturēja 1939. gada pavasarī un vasarā. Latvijas valdošās aprindās centās stingri ievērot neitralitātes politiku un nepieļaut citu valstu nelūgtu aizgādniecību un iejaukšanās Latvijas iekšējās lietās. Pēc debatēm par ārpolitikas jautājumiem, kas notika 1939. gada 21. martā, Ministru kabinets, piemēram, akceptēja šādu paziņojumu: "Neskatoties uz jaunu saspīlējumu starptautiskajās attiecībās, Latvijas līdzšinējā neitrālā izturēšanās un neatkarīgā politika vislabāk atbilst valsts un tautas interesēm. Pieturoties pie šīs politikas, valdība jorojām pieliks visas pūles valsts drošības nostiprināšanai un rūpēsies par to, lai Latvijū, tāpat kā līdz šim, izsargātu no ieraušanas starptautiskos sarežģījumos un konfliktos"⁵⁹.

Savas tiesības uz neitralitāti Latvijai bija aktīvi jāapstiprina attiecībās ar lielvalstīm, kuras aizvien biežāk sāka tās apšaubīt un noliegt. Piemēram, 1939. gada 17. martā E. Igenbergs ziņoja uz Rīgu: "Ir.. skaidrs, ka vācieši tagad jau atmet neitralitātes pozīciju priekš mazām valstīm un uzskata, ka tām jānostājas Vācijas pusē⁶⁰". Līdzīgu pozīciju ieņēma arī Padomju Savienība. Par to liecināja PSRS ārlietu tautas komisāra M. Ļitvinova 1939. gada 28. marta paziņojums, kurā bija uzsvērts, ka Padomju Savienība nevarēs "palikt vienkāršā novērotāja lomā, ja tiks izdarīti mēģinājumi atklāti vai slēptā veidā iznīcināt (Latvijas) patstāvību un neatkarību"⁶¹.

PSRS paziņojums zināmā mērā bija reakcija uz Vācijas darbību, kas destabilizēja situāciju Austrumeiropā, piespiežot Lietuvu 1939. gada 22. martā noslēgt vienošanos par Klaipēdas (Mēmeles) apgabala atdošanu. Daži Rietumu vēsturnieki šo 28. marta deklarāciju vērtē kā Padomju Savienības vienpusīgās garantijas Baltijas valstīm⁶². Domājams, ka šāda jautājuma nostādne nav īsti pareiza. PSRS toreiz vienīgi atklāti deklarēja, ka minētās valstis *de facto* ietilpst tās interešu sfērā. Taču tas bija ļoti bīstams simptoms.

Latvijas un Igaunijas saskaņotā atbilde tika dota 1939. gada 7. aprīlī. Latvijas valdības vārdā to M. Ļitvinovam iesniedza Rīgas sūtnis Maskavā F. Kociņš. Viņš pasvītoja, ka Latvija "nevar dalīt ne ar vienu valsti savas tiesības un savu pienākumu rūpēties par savu neatkarību un patstāvību"⁶³. Citiem vārdiem sakot, Latvija nevēlējās pieļaut savas suverenitātes ierobežošanu.

Latvijas un Igaunijas diplomātu vidū nebija vienprātības jautājumā par to, vai publicēt abu valstu atbildi uz M. Ļitvinova paziņojumu. Igaunī uzskatīja, ka tā jāpublicē, jo, pēc viņu domām, 28. marta paziņojums bija noteikts "*menace*" (draudi - I. F.), faktiski pat ultimāts. Tāpēc, kā uzsvēra Igaunijas ārlietu viceministrs O. Epiks (Ēpik) sarunā ar Latvijas sūtni Tallinā V. Šūmani, tas jādara zināms visai pasaulei⁶⁴.

Lielu satraukumu Latvijas ārpolitikas vadībā 1939. gada aprīļa otrajā pusē un maija sākumā izraisīja neziņa par to, kā padomju-franču-angļu sarunās tiek risināts Baltijas jautājums. Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors A. Stegmanis V. Muntera uzdevumā 20. aprīlī pieprasīja Latvijas sūtniem ārvalstīs noskaidrot, "kādā veidā Baltijas valstis šajās sarunās būtu tangētas"⁶⁵. Elļu ugunij pielēja no igauņu diplomātiem iegūtā informācija. Kā 26. aprīlī uz Rīgu ziņoja V. Šūmanis, viceministrs O. Epiks izteicies, ka "Francija mūs (t.i., Latvijū un Igaunijū - I.F.) esot jau sen pārdevusi Krievijai". Šajā pašā ziņojumā bija arī uzsvērts, ka Igaunijas ārlietu ministrijas aprindās noskaņojums ir tāds, ka "pielaiž no Anglijas puses arī iespējamību mūs "izandelēt"⁶⁶.

1939. gada 26. aprīlī V. Munters telefoniski deva rīkojumu sūtnim Londonā K. Zariņam ierasties Anglijas Ārlietu ministrijā un sniegt tur paziņojumu. Kā liecina V. Zariņa ziņojums V. Munteram (1939. gada 7. aprīlī), tad viņš, izpildot šo uzdevumu, *Foreign Office* pārstāvim deklarējis, ka "mēs nepieļaidīsim, ka citas valstis bez mūsu ziņas un piekrišanas taisītu kādus lēmumus par mūsu zemi, vienalga vai tas būtu eventuālai karaspēka transportēšanai caur mūsu zemi uz sauszemes vai gaisā jeb vai tie būtu citādas dabas lēmumi". K. Zariņš saņēma atbildi, ka sarunās ar PSRS "līdz šim ne no Krievijas, ne Anglijas puses neesot iekustināts jautājums par Baltijas valstu stāvokli"⁶⁷.

Sākotnējā informācija, kura nonāca Latvijas Ārlietu ministrijas rīcībā par angļu-franču-padomju sarunām, bija pretrunīga. Situācija noskaidrojās 1939. gada maija sākumā, kad kļuva zināma Anglijas un PSRS oficiāli deklarētā nostāja. Piemēram, 9. maijā TASS pirmo reizi pievērsa uzmanību trīspusīgajām sarunām⁶⁸, sniedzot angļu 8. maija priekšlikuma novērtējumu, bet 11. maijā avīzē "Izvēstija" ievietotajā rakstā "Par starptautisko stāvokli" bija izklāstīta PSRS pozīcija pieminētajās sarunās⁶⁹.

Zīmīgi, ka šajā laikā vēl ne Anglija, ne Francija, ne PSRS tieši Latvijas valdību nebija oficiāli informējusi par trīspusīgajās sarunās skartajiem jautājumiem⁷⁰. Liel-

valstis Latviju, kā arī citas Baltijas valstis, gluži vienkārši bez to piekrišanas bija padarījušas par savas politiskās spēles objektiem. Uzstājoties 1939. gada 12. maijā Valsts saimnieciskās padomes un Valsts kultūras padomes kopējā sēdē, ārlietu ministrs V. Munterš norādīja: "Kas attiecas uz mūsu valsti, tad man skaidrības labā šeit noteikti jāpasvīturo, ka mums neviens nav piedāvājis nekādas garantijas un mēs tādas arī neesam prasījuši."⁷¹

Pirmā no Baltijas valstu neinformēšanas taktikas atteicās Anglija. 25. maijā britu sūtnis Rīgā Č. Orde iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijā memorandu, kurā bija atzīmēts, ka sagaidāmi jauni angļu priekšlikumi Maskavai⁷². Par šo 27. maijā iesniegto priekšlikumu saturu Č. Orde informēja V. Munteru 30. maijā. Raksturojot Londonas nostāju trīspusīgajās sarunās, viņš norādīja, ka britu valdība iestājas par to, lai trīs lielvalstīm būtu tiesības sniegt apdraudētajām valstīm palīdzību vienīgi pēc šo valstu pieprasījuma un turklāt Padomju Savienībai par šo palīdzību vienmēr būtu jākonsultējas ar Angliju un Franciju. Pēc angļu domām, pastāvot šādiem drošības pasākumiem, ne Latvijas, ne arī citu ieinteresēto valstu brīvība netiktu apdraudēta⁷³.

Atšķirībā no Anglijas PSRS neinformēja Latviju par saviem priekšlikumiem, kurus bija paredzēts izvirzīt, bet tajā pašā laikā padomju ārpolitikas vadītāji, pieņemot F. Kociņu (Latvijas sūtni Maskavā), apstiprināja, ka trīspusīgajās sarunās tiek apspriests arī jautājums par Baltijas valstu garantēšanu. Šādu informāciju F. Kociņš, piemēram, 17. maijā saņēma no ārlietu tautas komisāra vietnieka V. Potjomkina⁷⁴; bet 5. jūnijā - arī no paša V. Molotova⁷⁵. Taču iegūtās ziņas bija ļoti vispārīgas un neatsedza lietas būtību.

Līdzīgi kā PSRS rīkojās arī Francija. Latvijas sūtnis Parīzē O. Grosvalds sarunā ar *Quai d'Orsay* ģenerālsekretāru M. Ležē (1939. gada 23. jūnijs) atļāvās pat izteikt nožēlu, ka franču valdība nav sekojusi Anglijas paraugam un tieši informējusi Latviju par trīspusīgajām sarunām. Atbildot uz šo pārmetumu un citiem sūtņa jautājumiem, M. Ležē atzīmēja, ka iecerētajā padomju, angļu un franču paktā "Baltijas valstis nomināli tikpat maz tikšot minētas kā, piemēram, Holande, Beļģija, Luksemburga un Šveice, kaut gan šīs valstis varētu būt par operāciju bāzi uzbrūkošai valstij"⁷⁶.

Vairāki dokumenti apliecina, ka Latvija principā pozitīvi vērtēja britu 27. maija priekšlikumā ietvertās idejas. Piemēram, Latvijas valdības notā Anglijai (1939. gada 12. jūnijs) bija norādīts, ka "grūti saprast, kāpēc Molotovs uzskata par neapmierinošu Lielbritānijas ierosināto formulu par neitrālām valstīm."⁷⁷ Ne reizi vien šo jautājumu sarunās ar *Foreign Office* pārstāvjiem skāra arī sūtnis K. Zariņš, pasvīturojot, ka 27. maija priekšlikums bija Latvijai pieņemams un, "ja visas trīs lielvalstis par to būtu vienojušās, Baltijas valstis nekādus iebildumus neceltu"⁷⁸.

Pret trīs lielvalstu iespējamām garantijām Maskavas variantā Latvijas valdība ieņēma noraidošu nostāju. Latviju, kā arī citas Baltijas valstis, satrauca V. Molotova 31. maija runa, kurā viņš paziņoja par nepieciešamību atrisināt jautājumu par garantijām Baltijas valstīm un aizstāvēja lielvalstu tiesības noteikt, kad tās būs reāli apdraudētas⁷⁹. 1939. gada 7. jūnijā angļu premjers N. Čemberlens informēja parlamentu, ka "no Somijas"⁸⁰, Igaunijas un Latvijas valdībām saņemti paziņojumi, ka šo valstu neitralitātes politika neatļaujot tām pieņemt garantijas"⁸¹. N. Čemberlens piebilda, ka nav iespējams "uzspiest garantijas valstīm, kuras tādas nevēlas saņemt"⁸².

Kā liecina britu sūtņa Č. Ordes ziņojums uz Londonu (1939. gada 8. jūnijs), V. Munteru apmierināja šāda Anglijas nostāja⁸³.

Piemienētajā Latvijas valdības notā (1939. gada 12. jūnijs), kuru sūtnis K. Zariņš nodeva britu ārlietu ministram E. Halifaksam, no jauna tika pasvītrots, ka neitralitātes politika neatļauj Latvijai pieņemt tādas garantijas, kādas dotas dažām Eiropas zemēm⁸⁴. Latvija, kā izriet no dokumenta, nebija ieinteresēta priekšlaicīgi "uzņemties saistības lūgt palīdzību noteiktai valstij, lai novērstu neitralitātes pārkāpumu". Notā atspoguļojās arī Latvijas valdības bažas, ka trīspusīgo sarunu rezultātā var tikt noslēgts tāds līgums, kas ierobežos Latvijas iespējas nodrošināt savas suverēnās tiesības⁸⁵.

Latvijas un citu Baltijas valstu nostāja garantiju jautājumā pakāpeniski guva zināmu atzinību angļu sabiedrībā un politikajās aprindās. Par to regulāri Rīgu informēja Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš. Piemēram, ziņojumā V. Munteram, kas datēts ar 1939. gada 9. jūniju, viņš pievērsa īpašu uzmanību angļu sabiedriskās domas noskaņojuma maiņai par labu Baltijas valstīm, to politikai. Saskaņā ar viņa vērojumiem vēl pirms dažām nedēļām briti "nebija skaidrībā, vai mūsu negatīvā izturēšanās iepretim garantijām, sevišķi no Maskavas, ir uzskatāma par pamatotu, vai ne". Turpretī tagad, kā uzsvēra K. Zariņš, pat "viskarstākie Maskavas politikas partizāni atzīst, ka Baltijas valstu ieņemtais viedoklis ir tas pareizais to neitralitātes un suverenitātes paturēšanai"⁸⁶. Acimredzot šo noskaņojuma maiņu daļēji izraisīja Maskavas nepiekāpība un divkosība trīspusīgajās sarunās.

Foreign Office vadības attieksmē pret Latvijas pārstāvjiem dominēja arišķība un snobisms. Taču tas netraucēja angļu diplomātus sarunās ar Latvijas sūtni patēlot arī demokrātus, izrādot šķietamu interesi par Baltijas tautu dzīvi un noskaņojumu. Sevišķi spilgti šī uzspēlētā labvēlība atklājās, kad angļu ārlietu resora pārstāvji aplūkoja un izvērtēja Londonas Baltijas politiku. Angļu ieturētā līnija trīspusīgajās sarunās parasti tika idealizēta un parādīta latviešiem, igauņiem un somiem tīkamā un vēlamā gaismā. Londona nepametīs Latviju "likteņa varā" un "nepiekāpsies krievu prasībām" - šādu un līdzīgu solījumus regulāri dzirdēja sūtnis K. Zariņš. 1939. gada 16. jūnijā viņš rakstīja uz Rīgu, ka *Foreign Office* Ziemeļdepartamentā vadītājs L. Koljē no jauna atkārtoti uzsvēra, ka viņi "pilnīgi saprotot mūsu ieņemto stāvokli un neatstāšot mūs Krievijas noteikšanā"⁸⁷.

Angļu diplomātu izvēlētā taktika pārrunās ar Baltijas valstu sūtņiem bija cieši saistīta ar Londonas ieinteresētību uzturēt spēkā atsevišķus sev izdevīgus mītus, saglabāt savu ierasto imidžu, it īpaši vienu no tā šķautnēm, kas visu starpkaru periodu tika rūpīgi veidota. Te runa ir par Angliju kā mazo valstu nesavtīgu aizstāvi. Taču patiesībā britiem nelielo tautu vitālās interesēs šķita mazsvarīgs faktors. Viņi savā politikā vadījās pēc lielvalstiskās (impēriskās) domāšanas principiem. Tā bija mazo tautu liela nelaime, tām vajadzēja balstīties vienīgi uz saviem spēkiem. Vēl lielāka šo tautu nelaime bija neprasme saskaņot savas intereses un apvienot spēkus cīņā par neatkarības saglabāšanu.

Visi analizētie dokumenti parāda, ka Latvijas valdība bija par stingru neitralitātes ievērošanu un, vadoties no pēdējo gadu starptautisko notikumu pieredzes, noraidīja domu, ka paļaušanās uz svešu spēku un palīdzību stiprinātu valsts drošību. Bez šaubām, šis konstatējums vien vēl neatklāj visus tos motīvus, kāpēc tā bija pret trīs lielvalstu garantijām. Risinot šo jautājumu, var atzīmēt, ka Latvijas ārpolitiskajai

vadībai, kas par ļoti svarīgu atzina devīzi "Nekas par mums bez mums" (J. Beka izteiciens, ko mēdza atkārtot V. Munters)⁸⁸, nepatika PSRS⁸⁹, Anglijas un Francijas diplomātu prakse spriest par citu valstu likteņiem bez to pārstāvju klātbūtnes. Turklāt Rīgas pazīstamākie politiķi skaidri apjauta garantiju īsto jēgu un saprata, ka aiz tām slēpjas pavisam reāli draudi Latvijas neatkarībai. Neviens no viņiem ne par matu neticēja PSRS oficiāli sludinātajai miermīlībai. 1939. gadā Padomju Savienību viņi uzskatīja par tādu pašu - ja vēl ne lielāku - ienaidnieku Latvijai kā Vācija.

Arī Latvijas sūtni ārzemēs joprojām apsprieda jautājumu par Baltijas valstu apdraudētības pakāpi, kādu rada attiecīga lielvalsts. Piemēram, V. Šūmanis 1939. gada 21. janvārī no Tallinas rakstīja uz Rīgu, ka Igaunija uzskata Krieviju "par ienaidnieku Nr. 1, pēc tam nāk Vācija". Turpretī Latvijā, kā tālāk atzīmēja V. Šūmanis, "visbiežāk sastopams pretējais ieskaits". Pēc viņa domām, šī uzskatu dažādība ir dabiska parādība, ievērojot Baltijas valstu ģeogrāfiskā stāvokļa atšķirības⁹⁰.

Šajā ziņojumā V. Šūmanis īpašu uzmanību pievērta Igaunijas ārlietu ministra K. Seltera nostājai, kurš bija pārliecināts, ka Latvija atrodas labākā stāvoklī nekā Igaunija, jo no Vācijas, "lai arī kāda viņa būtu, nevarot sagaidīt tādas mežonības kā no Krievijas". K. Selters uzsvēra, ka "pietiekot sagūstīt, iznīcināt vai izsūtīt desmit tūkstošus igauņu inteliģences, lai igauņu tauta drīzā laikā vispārīgi pazustu"⁹¹.

Šāda attieksme pret PSRS bija vēsturiski pareiza un atspoguļoja padomju valsts agresīvo un antihumāno būtību. Ņemot to vērā, bija pavisam loģiski, ka Latvija, Igaunija un Somija⁹² V. Molotova neatlaidīgo prasību attiecināt triju lielvalstu garantijas uz Baltijas valstīm uztvēra kā bēru zvanu savai neatkarībai un uzskatīja šīs garantijas tikai par iegānu Padomju Savienības izplānotajai Baltijas valstu ieņemšanai. Fakts, ka bija paredzētas trīspusīgas garantijas, pēc Latvijas valdības domām, neko īpašu negrozīja. Kāpēc? Dosim vārdu A. Bērziņam, K. Ulmaņa kabineta sabiedrisko lietu ministram. 1976. gadā publicētajā grāmatā "1939. Lielo notikumu priekšvakarā", kura iznāca Ņujorkā, viņš atzīmēja: "Padomju Savienības nolūks ir pārāk skaidrs. Veltas ir pūles to slēpt ar miera un citu tautu drošības mīļotājas masku; ja izceltos karš ar Vāciju, divas Baltijas valstu neitralitātes garantētājas - Anglija un Francija - būtu atgrieztas no iespējas piekļūt Baltijas valstīm, lai sniegtu palīdzību. Paliktu tikai viens garantētājs - Padomju Savienība, kas izšķirtu, kad Baltijas valstis apdraudētas, kad un kādā veidā tām sniedzama palīdzība, īsi sakot, - Padomju Savienībai būtu pilnvaras okupēt Somiju, Igauniju un Latviju pēc ieskaitem. Šis Molotova nolūks, pie kura viņš tik stūrgalvīgi turējās, bija nepārprotams Baltijas valstu valdībām, un tādēļ tās nepieņēma pretējās garantijas uzspiešanai"⁹³.

Pieņemot piedāvātās garantijas Latvijai nozīmēja arī atklāti pasludināt sevi par Vācijas ienaidnieku. Šādos apstākļos Latvijas valdība uzskatīja, ka ir iespējams atzīt vienīgi Latvijas neitralitātes garantijas, ja tās dod PSRS, Anglija, Francija un arī Vācija. "Mums garantēt varētu tikai neitralitāti," 1939. gada 3. jūnijā rakstīja avīze "Brīvā Zeme", "bet tādi garantijai jābūt vispusīgai un ne tik vienpusīgai"⁹⁴. Pēc avīzes domām, vienīgi tādā gadījumā, ja garantēšanā piedalās Anglija, Francija, PSRS un Vācija, Latvijai ir iespējams "palikt ārpus lielvalstu pretešībām un saglabāt savu politisko neatkarību"⁹⁵.

1939. gada jūnijā Latvijas Ārlietu ministrija saņēma informāciju, ka Eiropas

presē "tiekot ventilēts jautājums par eventuālu Baltijas valstu neitralitātes garantēšanu kopīgi no Krievijas un Vācijas"⁹⁶. Par to, piemēram, uz Rīgu 27. jūnijā ziņoja sūtnis Parīzē O. Grosvalds⁹⁷. Taču Ārlietu ministrijai trūka pierādījumu, ka šo ideju atzītu ieinteresēto lielvalstu oficiālās aprindas. Kā norādīja vēstulē O. Grosvaldam (1939. gada 30. jūnijs) Politiskā departamenta direktors A. Stegmanis, spriežot pēc vācu preses ziņām, Berlīnē "šāds projekts neatrod labvēlīgu atbalstu", bet krievu prese par to vispār klusē⁹⁸. Tāpēc Ārlietu ministrijas vadība uzskatīja, ka Latvijas diplomātiem ārzemēs nav jāparāda nekāda aktivitāte - "nedz pozitīvā, nedz negatīvā nozīmē"⁹⁹.

Kas attiecas uz Vāciju, tad tās mērķis bija panākt, lai Baltijas valstis atteiktos no triju lielvalstu garantijām¹⁰⁰. Berlīnes aktivitātes šajā virzienā bija rūpīgi pārdomātas un pakļautas vācu stratēģiskā kursa interesēm. Tā piedāvāja un parakstīja neuzbrukšanas līgumus ar Latviju un Igauniju¹⁰¹, bet, gatavojot priekšnoteikumus darījumam ar PSRS, uzspēlēja demonstrēja savu ieinteresētību Baltijā, lai tādējādi kāpinātu šī reģiona kā varbūtējā maiņas objekta vērtību. Baltija kā teritorija, kuru varētu anektēt, Hitleru tolaik maz vilināja¹⁰². Viņa galvenais uzdevums bija nodrošināt iespējas atrisināt "poļu jautājumu", bet to nevarēja izdarīt bez Padomju Savienības "uzpirkšanas".

BALTIJAS JAUTĀJUMS TIEŠAJĀS POLITISKAJĀS SARUNĀS MASKAVĀ

Baltijas jautājums kā starptautiska problēma jaunā kvalitātē atklājās padomju, angļu un franču tiešajās politiskajās sarunās, kas sākās Maskavā 1939. gada jūnija vidū un turpinājās līdz 1. augustam. No PSRS puses sarunās piedalījās ārlietu tautas komisārs V. Molotovs un viņa vietnieks V. Potjomkins. Angļu pārstāvēja Ārlietu ministrijas Centrālās Eiropas nodaļas vadītājs V. Strengs un V. Sidss, vēstnieks Padomju Savienībā, bet Franciju - P. Nadžiārs, sūtnis Maskavā. Pavisam kopā notika 12 sēdes¹⁰³.

Tiešās politiskās sarunas norisinājās gausi un savstarpējā neuzticības gaisotnē. Pēc V. Molotova domām, kuras viņš atklāti izteica Rietumvalstu pārstāvjiem, Anglija un Francija izturoties pret krieviem kā pret muļķiem un vientiešiem¹⁰⁴. Kā liecina Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra M. Nukšas dienesta atzīme, sarunā ar viņu, kas notika 1939. gada 7. augustā, angļu diplomāts V. Strengs (lidojot no Maskavas uz Londonu caur Stokholmu, viņš 15 minūtes uzkavējās Rīgā) deva šādu sarunu novērtējumu: "Sarunas esot visai īpatnējas: runā kā pret mūri. Molotovam nav sarunu prakses; sarunas notiekot franču valodā, kuru Molotovs laikam drusku saprot; tulkojot Potjomkins, bet bieži viņa tulkojumi esot neprecīzi"¹⁰⁵.

Maskavas politisko sarunu norises analīze parāda, ka Anglija un Francija, kas kopš paša sākuma "padomju priekšā uzstājās kā lūdzēji"¹⁰⁶ (P. Nadžiāra formulējums 1939. gada 22. jūnija vēstulē franču ārlietu ministram Ž. Bonē), lielā mērā piekāpās PSRS prasībām, iespēju robežās gan mēģinot pieturēties pie savas sākotnēji izvēlētas taktikas - vest sarunas lēnām, nesteidzoties, nereti bez vajadzīgā tiešuma un atklātības. Turpretī Padomju Savienība, izmantojot savu stāvokļa priekšrocības, tīši un apzināti vilcināja sarunas, bieži ieņemot nepieņemamu pozīciju un izvirzot arvien

jaunus vienošanās nosacījumus¹⁰⁷. Lasot dokumentus, reizēm pat rodas iespaids, ka V. Molotovs tā vien gribēja izprovocēt Angliju uz galēju rīcību - panākt, lai tā pārtrauktu sarunas. N. Čemberlens, starp citu, tieši minētā iemesla dēļ apsvēra šādu varbūtību¹⁰⁸.

Pats politisko sarunu sākums Maskavā gan vēl isti neiezīmēja būtiskas pārmaiņas Anglijas un Francijas nostājā pret Baltijas valstu garantēšanu. 1939. gada 15. jūnijā V. Molotovam iesniegtie angļu un franču priekšlikumi, kaut arī tie saturēja atšķirīgus formulējumus, šajā jautājumā faktiski neieteica neko īpaši jaunu salīdzinājumā ar to, kas jau bija ierosināts 27. maija projektā. Katrā ziņā Latvijai, Igaunijai un Somijai nebija paredzēta automātiska palīdzības sniegšana agresijas gadījumā. Par to varam pārliecināties, ja iepazīstamies ar 15. jūnija priekšlikumu pirmā panta trešo paragrāfu. Tas paredzēja, ka PSRS, Francija un Anglija apņemas cita citai sniegt visu iespējamo palīdzību, ja kāda no tām tiks ierauta militārā konfliktā ar noteiktu Eiropas lielvalsti (faktiski domāta - Vācija), kuras darbību visas trīs līgumslēdzējas puses, savstarpēji konsultējoties, atzīs par bīstamu "citas Eiropas valsts neatkarībai vai neitralitātei tādā veidā, ka tas rada draudus ieinteresētās līgumslēdzējas valsts drošībai"¹⁰⁹.

Nav šaubu, pieņemot šādu ierosinājumu, jebkurai no līgumslēdzējām pusēm bija jāreķinās ar iespēju, ka ieplānotās konsultācijas var arī nedot nekādus rezultātus. Vācijas agresijas gadījumā pret Baltijas valstīm, piemēram, Padomju Savienībai, protams, tas nebūtu izdevīgi. Savu ieņemto pozīciju pirmajā sarunā ar V. Molotovu (15. jūnijā) angļu un franču pārstāvji motivēja ar to, ka Latvija, Igaunija un Somija nevēlas garantijas¹¹⁰.

1939. gada 16. jūnijā V. Molotovs paziņoja Anglijas un Francijas pārstāvjiem, ka viņu jaunie priekšlikumi neapmierina Padomju Savienības valdību. Viņš atzīmēja, ka garantijas Baltijas valstīm ir padomju, angļu un franču vienošanās obligāts nosacījums (*sine qua non*)¹¹¹. Pretējā gadījumā, pēc V. Molotova domām, būtu labāk jautājumu par trīspusīgajām garantijām vispār atlikt un turpināt sarunas par vienkārša pakta noslēgšanu, kas paredzētu, ka PSRS, Francijas un Anglijas savstarpējās palīdzības saistības būtu spēkā tajā gadījumā, ja agresors tieši uzbruktu kādās līgumslēdzējas puses teritorijai¹¹². Nav šaubu, ka šāda sarunu attīstības perspektīva nevarēja apmierināt Angliju un Franciju, jo tās atšķirībā no PSRS bija vienpusīgi garantējušas vairākas Eiropas valstis pret agresiju.

Pavisam cita situācija trīspusīgajās sarunās Baltijas valstu garantēšanas jautājumā sāka veidoties 21. jūnijā, kad angļi un franči piedāvāja jaunu savstarpējās palīdzības līguma pirmā panta projektu. Tagad no Londonas un Parīzes puses faktiski tika izteikta gatavība garantēt visas astoņas valstis, kas bija minētas 2. jūnijā izvirzītajā padomju projektā, tās tieši nenosauca¹¹³. Paši angļi un franči bija cieši pārliecināti, ka jaunajā priekšlikumā ievērotas visas PSRS vēlmēs un tās drošības intereses, arī jautājumā par garantiju attiecināšanu uz Baltijas valstīm¹¹⁴. Netiešs apliecinājums tam bija Baltijas valstu sūtņu demaršs Maskavā. Viņi Anglijas pārstāvjiem 22. jūnijā izteica bažas, ka "Lielbritānija un Francija līguma labā ir gatavas upurēt Baltijas valstis Padomju Savienībai"¹¹⁵.

PSRS valdība kārtējo reizi noraidīja angļu un franču priekšlikumus, nepamatoti apgalvojot, ka tie nav nekas vairāk kā veco ierosinājumu atkārtojums¹¹⁶. Tomēr

Londona un Parīze turpināja meklēt saprašanās iespējas¹¹⁷. 1939. gada 27. jūnijā, pēc Anglijas ārlietu ministra E. Halifaksa rīkojuma, sūtis V. Sidss paziņoja padomju pusei, ka Anglija iestājas par to, lai agresijas gadījumā visas trīs lielvalstis palīdzētu cita citai, kā arī tām valstīm, kuru neatkarību vai neitralitāti viena no līgumslēdzējām valstīm vēlas aizstāvēt. Padomju Savienībai būtu tiesības izšķirt, kad un kāda no šīm valstīm būtu apdraudēta. Konkrēti tika minētas Igaunija, Somija, Latvija, Polija, Rumānija, Turcija, Grieķija, Beļģija, Luksemburga, Holande un Šveice¹¹⁸.

Par šiem jaunajiem angļu priekšlikumiem savlaicīgi ieguva informāciju arī Latvijas valdība. 1939. gada 28. jūnijā notika Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa saruna ar Anglijas Ārlietu ministrijas vadošu darbinieku D. Kirkpatricku. Tās gaitā noskaidrojās, ka britu ierosinājums "paredz Anglijas, Francijas un PSRS savstarpējo palīdzību: a) ja notiktu tiešs uzbrukums vienai no valstīm un b) ja tiktu apdraudēta viena no sekojošām 10 kaimiņvalstīm: Somija, Igaunija, Latvija, Polija, Rumānija, Turcija, Grieķija, Beļģija, Holande, Šveice"¹¹⁹.

Pirms šie priekšlikumi oficiāli tika noformēti rakstveidā un iesniegti Maskavai, tā uzsāka kārtējo preses kampaņu pret Rietumvalstīm. 1939. gada 29. jūnijā avīzē "Pravda" tika publicēts A. Ždanova (VK(b)P Ļeņingradas apgabala komitejas sekretārs) raksts "Angļu un franču valdības negrib līdztiesīgu līgumu ar PSRS", kas saturēja asus pārmējumus Parīzei un Londonai. Rakstā, piemēram, bija apgalvots, ka Anglijas un Francijas valdības nevēlas pašu līgumu, bet vienīgi sarunas par to, lai apmānītu savu valsti sabiedrisko domu un varētu sagatavot vienošanos ar agresoriem¹²⁰.

Nav šaubu, ka viens no A. Ždanova raksta mērķiem bija izdarīt spiedienu uz Londonu un Parīzi, lai tās kļūtu vēl piekāpīgākas. Taču, no otras puses, to varēja uzvert arī kā uzaicinājumu Berlīnei aktivizēt kontaktus ar Padomju Savienību¹²¹. Ne velti raksts izraisīja vispārēju ievēribu vācu diplomātu vidū Maskavā. V. fon der Šulenburgs to pat sīki analizēja uz Berlīni nosūtītajā telegrammā (1939. gada 29. jūnijs). Īpašu vērību viņš piegrieza A. Ždanova (oficiālai!) nostājai pret Baltijas valstu garantēšanu. Sūtis uzsvēra, ka Maskavas viedoklis šajā jautājumā ir nemainīgs un tā joprojām iestājas par automātiskas palīdzības sniegšanu šīm valstīm agresijas gadījumā¹²². (Starp citu, vācieši jau toreiz lieliski saprata, ko Maskava isti grib un ap ko lieta grozās.)

E. Halifaksa 27. jūnija ierosinājuma pamatidejas guva izpausmi angļu un franču izstrādātajā trīspusīgā savstarpējās palīdzības līguma pirmā panta projektā, kā arī publicēt neparedzētā protokola variantā, kas V. Molotovam tika iesniegts 1. jūlijā. Šajos priekšlikumos bija apliecināta Anglijas un Francijas gatavība agresijas gadījumā kopā ar PSRS dot garantijas 11 valstīm (tās minētas protokolā), šo valstu skaitā bija arī Baltijas valstis¹²³. Turklāt angļi un franči tagad bija atteikušies no sava izvirzītā galvenā priekšnoteikuma - nepieļaut PSRS palīdzību cietušai valstij bez tās piekrišanas¹²⁴. Atzīstot, ka trīs lielvalstu garantijas uzbrukuma gadījumā vienai no protokolā nosauktajām valstīm var stāties spēkā automātiski¹²⁵, Rietumvalstis būtiski piekāpās PSRS prasībām Baltijas jautājumā. Acīmredzot Anglija un Francija gribēja tādā veidā nodrošināt Padomju Savienības labvēlību un līdz ar to aizkavēt sarežģītajā starptautiskajā situācijā padomju un vācu tuvināšanos. No otras puses, Rietumvalstīm, protams, nebija viegli (Londonai grūtāk nekā Parīzei) izšķirties par šādu soli. Abām valstīm nelikās īpaši patīkama sadarbības perspektīva ar totalitāro un anti-

humāno Staļina režīmu. Trīspusīgā līguma noslēgšanas gadījumā krasi samazinātos arī angļu un franču politiskās manevrēšanas iespējas. Jūtami ciestu arī abu valstu prestižs demokrātiskās pasaules acīs.

Padomju Savienība joprojām nebija apmierināta. Tas no jauna liecināja par tās nekonstruktīvo nostāju. V. Molotovs iebilda pret Luksemburgas, Holandes un Šveices iekļaušanu garantējamo valstu sarakstā un, lai aizkavētu līguma izstrādi un parakstīšanu, pakāpeniski ievadīja diskusiju par jaunu problēmu - "netiešo agresiju". Jau 1. jūlijā sarunā ar V. Sidsu, V. Strengu un P. Nadžiāru viņš atzīmēja, ka angļu un franču projekts neparedz "netiešas agresijas" gadījumus¹²⁶. Pavisam skaidri padomju puses mainītā pozīcija atklājās trīspusīgās vienošanās (pirajā un otrajā pantā, kā arī protokola) Maskavas variantā, kuru V. Molotovs angļu un franču sūtņiem iesniedza 3. jūlijā. Šajā dokumentā, piemēram, bija runa par trīs lielvalstu savstarpējām saistībām gadījumā, ja kāda no tām tiks ierauta konfliktā ar kādu citu Eiropas valsti, sniedzot palīdzību gan tiešas, gan netiešas agresijas gadījumā ikvienai no astoņām Eiropas valstīm (arī Latvijai, Igaunijai un Somijai), kuras neatkarību vai neitralitāti viena no līgumslēdzējusēm atzīst kā obligāti aizsargājamu¹²⁷. Ar "netiešo agresiju" minētajos dokumentos tika saprasts "iekšējs apvērsums" vai "pavērsiens (tās vai citas garantējamās valsts - I. F.) politikā par labu agresoram"¹²⁸.

Nav šaubu, ka 3. jūlija priekšlikumi jāvērtē kā mēģinājums tieši sarežģīt padomju, angļu un franču sarunas¹²⁹. Neskatoties uz to, padomju vēstures literatūrā šiem centieniem tika dots izteikti pozitīvs vērtējums¹³⁰. Padomju (krievu) autori bija pārliecināti, ka Vācijai 1939. gadā nebūtu bijusi nekāda problēma sagrabt Baltijas valstis netiešas agresijas ceļā. Vēl vairāk, viņiem šķita, ka "netiešas" agresijas iespēja tolaik bija pat nesalīdzināmi reālāka. Kā raksta, piemēram, M. Pankrašova, Baltijas valstīs pastāvošie diktatoriskie režīmi "pilnībā varēja atrast kopēju valodu ar hitlerisko Vāciju"¹³¹.

Izvirzot šādus apgalvojumus, padomju (krievu) autori parasti ignorēja lietas otro pusi - Baltijas valstu bailes no Padomju Savienības agresijas, kas 1939. gada vasarā jūtami pieauga. Pēc F. Kociņa (Latvijas sūtnis PSRS) informācijas, Baltijas valstu sūtņi Maskavā 6. jūlijā bija vienojušies, ka, izceļoties karam, vācu briesmas būtu mazākas nekā krievu briesmas, un secinājuši: ja ielaidīs "krievu uti" kažokā, to arī vairs nedabūs", jo Baltija ir krievu vitālās interesēs un viņi to uzskata par savu dzīves telpu¹³². Lai cik žēl, šis atzinums tik tiešām izrādījās pravietisks.

Latvijas ārpolitiskā vadība, protams, oficiāli neuzskatīja situāciju par tik bezcerīgu, ka jau būtu jāizvēlas viens no diviem ļaunumiem. Taču arī tā bija satraukta par Anglijas gatavību (tiesā, vēl ne pārāk spilgti izteiktu) lēti pārdot Baltijas valstu neatkarību. 1939. gada 29. jūnijā V. Munters nosūtīja uz Londonu K. Zariņam telegrammu, kurā pieprasīja informēt *Foreign Office* vadību par Latvijas bažām sakarā ar angļu piekāpšanos Maskavā. Telegrammā bija atzīmēts, ka šāda britu valdības nostāja izraisīa aizvien pieaugošu neapmierinātību Latvijas sabiedrībā¹³³.

Izpildot savu valdību instrukcijas, 1939. gada 3. jūlijā Latvijas, Igaunijas un Somijas sūtņi iesniedza *Foreign Office* notas, kurās bija pasvītrots, ka šīs valstis "nevēlas būt pieminētas lielvalstu garantiju līgumā"¹³⁴. Līdzās šai akcijai, kuras mērķis bija ietekmēt Londonas nostāju, Baltijas valstu diplomāti rūpīgi apsvēra citas iespējas, kā nosargāt savu valstu politisko neatkarību starptautisko attiecību nestabili-

tātes un krīzes apstākļos. Latvijas ārpolitikas vadītājiem, piemēram, simpātiska šķita varbūtība (lai gan viņi īpašas cerības šinī ziņā neloloja), ka Baltijas valstu neitralitāti varētu kopīgi garantēt PSRS, Anglija un Vācija. 1939. gada 30. jūnijā A. Stegmanis (Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors) rakstīja uz Parīzi sūtnim O. Grosvaldam, ka "ideja reproducēt Beļģijas stāvokli¹³⁵ pie Baltijas jūras pelna vismaz zināmu uzmanību"¹³⁶.

Latvija centās arī izzondēt attiecīgo lielvalstu pozīciju minētajā jautājumā. Kā liecina U. fon Koces (vācu sūtnis Latvijā) telegramma Vācijas Ārlietu ministrijai, kura datēta ar 1939. gada 3. jūliju, V. Munters sarunā ar viņu norādīja, ka Latvijas valdība gan noteikti un viennozīmīgi noraidītu angļu-krievu garantiju Latvijas suverenitātei, bet apsvērtu priekšlikumu par Latvijas neitralitātes garantēšanu, izvirzot kā priekšnoteikumu arī Vācijas līdzdalību. V. Munters vēlējās uzzināt, kā Berlīne izturas pret šo ideju vispusīgi garantēt Latvijas neitralitāti pēc Beļģijas parauga. U. fon Koce atbildēja noliedzot: Vācijā "nejūt nekādu vajadzību pēc līgumattiecību revīzijas"¹³⁷ (1939. gada 7. jūnijā bija noslēgts vācu un latviešu neuzbrukšanas līgums - I. F.).

Latvijas attieksmi pret vienuspusīgajām trīs lielvalstu garantijām V. Munters analizēja arī intervijā (1939. gada 7. jūlijā) angļu avīzes "*The Times*" korespondentam. Viņš uzsvēra, ka Latvija nevēlas garantijas savai neatkarībai - jo tā ir politisks fakts, kas nav apšaubāms. Pēc viņa domām, ja šādu garantiju dotu un vēlāk to atsauktu, tas nozīmētu Latvijas neatkarības sašaurināšanu. Latvija, kā uzsvēra V. Munters, necenšas panākt arī savu robežu garantēšanu, jo tās nosaka līgumi, kas noslēgti brīvās sarunās. Turklāt Latvijas teritoriālo integritāti neviens nekad nav apstrīdējis.

Intervijā V. Munters atzīmēja, ka Latvijai vienīgais ceļš ir stingra neitralitāte, un tāpēc tā pretošies jebkuram mēģinājumam uzspiest garantijas¹³⁸. Šādu V. Muntera nostāju var apstrīdēt, tomēr tā bija diezgan loģiska, jo Latvijas neatkarību lielā mērā nodrošināja tieši Vācijas, Padomju Savienības un Polijas interešu saviņšanās Baltijas reģionā. Tieši Latvijai, arī Igaunijai un Lietuvai, bija liela nozīme spēka līdzsvara uzturēšanā starp minētajām lielvalstīm. Baltijas valstu pieslēšanās vienai no šīm lielvalstīm izjauktu šo līdzsvaru un apgrūtinātu *status quo* saglabāšanu reģionā.

Ziņojumā V. Munteram (1939. gada 8. jūlijs) K. Zariņš norādīja, ka intervija avīzei "*The Times*" (kuru viņš nosauca par spožu gaismas atmirdzumu "tanī tumsā, kādā ietinušās Maskavas sarunas") britu Ārlietu ministrijā "atstājusi vislabāko iespaidu"¹³⁹. Anglijas atbilde (protams, ne tiešā nozīmē) sekoja pēc pāris dienām. N. Čemberlens 10. jūlijā sniedza oficiālu paziņojumu (*statement*) par Maskavas sarunām, kas atstāja ļoti nomierinošu iespaidu Baltijas valstīs. Viņš uzsvēra, ka angļu valdība gribētu respektēt Somijas, Igaunijas un Latvijas neitralitāti un neatkarību¹⁴⁰. Sarunās ar K. Zariņu *Foreign Office* pārstāvji, konkretizējot šo valdības viedokli, izteicās vēl atklātāk. Pēc viņu domām, "vienošanās ar Maskavu visādā ziņā būtu panākama, bet attiecībā uz Baltijas valstīm "*carte blanche*"¹⁴¹ tomēr dot nevarot"¹⁴².

Raksturīgi, ka līdz ar Latviju pret trīs lielvalstu varbūtējām garantijām uzstājās tādas valstis kā Holande, Beļģija, Somija, Igaunija. Pēc V. Muntera ziņām, to valstu vidū (Polija, Rumānija, Grieķija u.c.), kuras bija pieņēmušas angļu un franču garantijas, nebija nevienas, kas vēlētos arī PSRS garantijas¹⁴³. Neuzticēšanās Padomju Savienībai bija vispārēja. To lieliski saprata arī paši Maskavas diplomāti. Piemēram, I. Zotovs (PSRS sūtnis Latvijā) 1939. gada augustā ziņoja uz Maskavu V. Moloto-

vam, ka Latvijas valdība baidās no PSRS garantijām, bet ne no kādas citas valsts palīdzības¹⁴⁴. Šajā gadījumā varētu teikt arī citādi: Latvijas drošības intereses prasīja garantiju pret pašu garantētgrībošo valsti - PSRS, tās tīkojumiem.

Vēstures literatūrā nereti ir sastopami apgalvojumi, ka Baltijas valstīm vajadzēja pieņemt angļu, franču un padomju garantijas¹⁴⁵. Šāda jautājuma nostādne nav precīza un rada maldīgu iespaidu, ik kā Baltijas valstu negatīvā vai pozitīvā nostāja pret garantijām varēja būtiski ietekmēt trīspusīgo sarunu gaitu. Patiesībā Latvijas, Igaunijas un Somijas viedokļiem garantiju jautājumā nebija lielas praktiskas nozīmes. Ja Anglija, Francija un PSRS vienotos, līgumu parakstītu bez Baltijas valstu ziņas un garantijas tām vienkārši uzspiestu. Viss lielā mērā bija atkarīgs tieši no Padomju Savienības, bet Maskavu interesēja tikai tādas garantijas, kas PSRS dotu iespēju izdevīgā brīdī okupēt Baltijas valstis. Par to uzskatāmi liecināja arī padomju puses izvirzītā jēdziena "netiešā agresija" interpretācija.

1939. gada 9. jūlijā V. Molotovs Maskavā nodeva britu un franču sūtņiem jaunu trīspusīgās vienošanās protokola projektu (t. s. papildu vēstuli), kurā tika jūtami mainīta 3. jūlijā ierosinātā "netiešās agresijas" formula. Tagad ar "netiešo agresiju" bija jāsaprot rīcība, kurai kāda no minētajām valstīm (kopā bija nosauktas desmit valstis, arī Latvija, Igaunija un Somija - I. F.) piekrit citas valsts spēka lietošanas draudu rezultātā vai arī nepastāvošiem šādiem draudiem, un ja šāda rīcība izraisa šīs valsts teritorijas un spēku izmantošanu pret pašu valsti vai kādu no līgumslēdzēju pusēm, tādējādi izraisot šīs valsts neatkarības zaudēšanu vai tās neitralitātes pārkāpšanu¹⁴⁶.

Ko var teikt par šo "netiešās agresijas" formulu? Skaidrs, ka tā bija mākslīga un grūti savienojama ar realitāti. Baltijas valstis, liekas, Vācijas iebiedētas, varēja atteikties no neitralitātes politikas. Taču absurda bija iedomā, ka Latvija, Igaunija un Somija pašas labprātīgi atteiktos no neitralitātes vai pat neatkarības. Politiskā patstāvība - tā ir viena no visu tautu augstākajām vērtībām.

Pieņemot padomju "netiešās agresijas" izpratni, tiktu radīta iespēja līgumslēdzējvalstīm, galvenokārt Maskavai, iejaukties garantējamu valstu iekšējās lietās, par ieganstu izmantojot pārmaiņas, piemēram, to valdību sastāvos utt.¹⁴⁷. Anglija un Francija tādu situāciju negribēja pieļaut un atklāti uz to norādīja Padomju Savienībai. Kā liecina V. Sīdsa telegramma ārlietu ministram E. Halifaksam (1939. gada 18. jūlijs), angļu valdība iestājās par to, lai "netiešās agresijas" definīcija būtu tāda, kas "neizsauktu aizdomas neatkarīgajās un neitrālajās valstīs"¹⁴⁸. Padomju formula, protams, šim prasībām neatbilda. Vēl vairāk, tā vedināja angļus uz domām, ka Padomju Savienība meklē vienīgi juridisku ieganstu, lai Londonas un Parīzes aizsegā varētu īstenot savus agresīvos plānus Baltijas valstīs¹⁴⁹.

Anglija un Francija, kas 1939. gada 17. jūlijā apliecināja savu gatavību dot garantijas Baltijas valstīm gan tiešas, gan arī netiešas agresijas gadījumā, izvirzīja vairākas savas "netiešās agresijas" formulas. Būtībā tās bija nesalīdzināmi reālākas nekā padomju piedāvātā definīcija un ietvēra divus principus: a) spēka lietošanas draudus un b) valsts atteikšanās no neatkarības un neitralitātes. Piemēram, ja aplūkojam 2. augustā izvirzīto formulu, tad redzam, ka angļi un franči ieteica ar "netiešo agresiju" saprast rīcību, kas "neizslēdz (vai arī ietver sevi) akciju, ko veic minētā valsts citas lielvalsts izteiktu spēka lietošanas draudu dēļ un kuras rezultātā tā zaudē savu neatkarību vai pārstāj būt neitrāla"¹⁵⁰.

Jūlija beigās Anglija un Francija piekāpās vairākām PSRS prasībām. 23. jūlijā, piemēram, angļi un franči atzina, ka politiskā un militārā vienošanās varētu stāties spēkā vienlaikus¹⁵¹. Pēc divām dienām viņi paziņoja, ka ir ar mieru sākt sarunas, lai saskaņotu militārās vienošanās tekstu¹⁵². Taču jautājumā par "netiešās agresijas" definīciju Anglija tik lielu piekāpību neizrādīja. Šajā gadījumā rezultātus nedeva pat Parīzes mēģinājums izdarīt politisku spiedienu uz Londonu (Ž. Bonē vēstule E. Halifaksam 1939. gada 19. jūlijā)¹⁵³. Anglija palika pie sava viedokļa. "Indirect aggression" krievu formula tai nebija īsti pieņemama.

1939. gada 31. jūlijā angļu parlamentā norisinājās debates par ārpolitiskiem jautājumiem, kuru gaitā tika apspriesta valdības nostāja Maskavas sarunās. Kā 2. augustā uz Rīgu ziņoja K. Zariņš, visi runātāji, izņemot vienu, uzsvēra, ka Baltijas valstu integritāte un neitralitāte ir respektējama¹⁵⁴. No otras puses, atsevišķi runātāji, piemēram, angļu ārlietu ministra vietnieks R. Batlers, pārmeta Padomju Savienībai centienus ierobežot Baltijas valstu neatkarību¹⁵⁵.

Padomju vēstures literatūrā ir izplatīta tēze, ka Anglija iedzinusi (vai tai bijis nodoms iedzīt) politiskās sarunas strupceļā ar savu nostāju jautājumā par garantijām trešajām valstīm¹⁵⁶. Šim apgalvojumam faktiski nav nekāda pamata, un pretrunā ar to ir pat atsevišķi V. Molotova izteikumi. Sarunā ar angļu un franču pārstāvjiem, kas notika 1939. gada 23. jūlijā, viņš, piemēram, norādīja, ka domstarpības par "netiešās agresijas" definīciju nav būtiskas un formulas izstrāde neradīs nepārvaramas grūtības¹⁵⁷.

Baltijas jautājums tika skarts arī padomju, angļu un franču militārajās sarunās, kas notika Maskavā no 1939. gada 12. augusta līdz 23. augustam. Tas bija laiks, kad padomju un vācu kontakti sasniegta jau izšķirošu stadiju. Padomju Savienība nebija ieinteresēta panākt šajās sarunās konkrētus rezultātus, tās Staļinam bija nepieciešamas vienīgi kā alibi, kas dotu iespēju attaisnot topošo darījumu ar Vāciju. Galvenais iemesls, kāpēc netika izveidota padomju, franču un angļu alianse, bija nevis padomju un poļu pretrunas¹⁵⁸ (kā apgalvo atsevišķi vēsturnieki), bet gan Staļina ilgtermiņa ārpolitiskā stratēģija, kas bija virzīta uz kara izraisīšanu starp Rietumu valstīm.

Raksturīgi, ka padomju puse militāro misiju sarunās jau konkretizēja savus plānus, pieprasot kara gadījumā Baltijas valstu svarīgāko salu un ostu okupāciju. 1939. gada 15. augustā izvirzītajos PSRS priekšlikumos bija norādīts, ka spēcīgai angļu un franču kara kuģu eskadrai jāizlaužas uz Baltijas jūru. Anglijas un Francijas valdībām būtu jāpanāk Baltijas valstu piekrišana tam, ka angļu un franču flote uz laiku izmanto Ālandu salas, Monzundas arhipelāgu, kā arī Hanko, Pērnavas, Hāpsalas, Ainažu ostas. Ja jautājums par šo salu un ostu izmantošanu tiktu atrisināts labvēlīgi, tad kopā ar angļu un franču flotēm Baltijas valstu aizsargāšanai tur varētu bāzēties arī padomju Baltijas flote¹⁵⁹.

Gan angļu-franču-padomju politisko, gan militāro sarunu norises analīze rāda, ka Anglija un Francija 1939. gada vasarā bija spiestas atzīt padomju politisko interešu prioritāti Baltijas reģionā. Taču ne viena, ne arī otra valsts (Anglija vairāk nekā Francija) vēl nebija ar mieru pilnīgi pamest Baltijas valstis likteņa varā, "atdot" tās Padomju Savienībai ar visām no tā izrietošām konsekvencēm.

Pavisam citādu risinājumu gala rezultātā Baltijas jautājums ieguva padomju-vācu sarunās. To, ko īsti negribēja darīt Anglija un Francija, izdarīja Vācija. Hitleris

iztirgoja to, kas viņam nemaz nepiederēja, - latviešu, igauņu un citu tautu brīvību. Tieši pateicoties viņam, Staļins varēja pakļaut Baltiju, kas, tāpat kā visa Austrumviduseiropa, Maskavas lielvalstiski šovinistiskajā un aprobežoti egoistiskajā skatījumā vienlaicīgi bija teritoriālo interešu objekts, stratēģisks priekšlauks PSRS militārai nodrošināšanai un tilts ekspansijas un agresijas tālākai attīstībai.

1 Analizējot A. Hitlera politiku, 1939. gada 17. martā Latvijas sūtniecības Berlīnē pagaidu vadītājs Ē. Igenbergs rakstīja V. Mūnteram, ka Vācija tagad "no nacionālās politikas pārgājusi uz imperiālismu un pacēlusi "Das Banner heiligen deutscher Nation..." (Svētās vācu nācijas karogu - I. F.) (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7467. l. - 57. lp.).

Šajā sakarā nepieciešams atzīmēt, ka Gebelsa propagandas skatījumā "impērijas ideja" bija ļoti izdevīga, lai "atgaisnotu" to teritoriju pakļaušanu vācu varai, kuras agrāk apvienoja Vācu nācijas Svētās Romas impēriju, kas tika izveidota X gs. gs. vidū un galīgi sabruka XIX gs. sākumā.

2 Čehoslovākija kā patstāvīga valsts tika likvidēta 1939. gada martā. Čehija kļuva par Vācijas provinci - "Bohēmijas un Morāvijas protektorātu", Slovaķija ieguva formāli neaizkarīgas valsts statusu (faktiski atradās pilnīgā Berlīnes atkarībā), bet Aizkarpatu Ukrainu iekļāva Ungārijas sastāvā.

Čehoslovākijas okupācija norisinājās mierīgā ceļā, bez asins izliešanas. 1939. gada 15. martā čehu prezidents E. Haha un ārlietu ministrs F. Hvalkovskis, kuri bija izsaukti uz Berlīni, pieņēma vācu ultimātu, kas saturēja prasību neizrādīt pretestību vācu karaspēkam, kad tas pāries Čehoslovākijas robežu.

Pat Berlīnē akreditētie ārvalstu diplomāti bija pārsteigti, cik viegli čehi pakļāvās vāciešu spiedienam un draudiem. Kā ziņoja uz Rīgu Ē. Igenbergs (1939. gada 17. marts), tad diplomātu vidū čehu rīcība "izsauca zināmu nicināšanu". Viņi uzskatot, ka "vismaz vēstures dēļ" čehiem vajadzēja pretoties (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7467. l. - 54. lp.).

3 Pieminētajā Ē. Igenberga ziņojumā bija atzīmēts: "Man palika iespaids (pēc sarunām ar ārvalstu diplomātiem - I. F.), ka apdraudēti tagad jūtas visi: tikpat rumāņi, kā serbi vai poļi, šveicieši vai dāņi" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7467. l. - 59. lp.).

4 Saskaņā ar Minhenes vienošanos angļu valdība un franču valdība apsoliya starptautiskas garantijas Čehoslovākijas jaunajām robežām pret neprovocētu agresiju. Pēc poļu un ungāru mazākumtautību jautājuma neregulēšanās bija paredzēts, ka arī Vācija un Itālija dos garantiju Čehoslovākijai. Taču tas faktiski nenotika.

5 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7679. l. - 197. lp.

6 Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937 - 1939. - т.2 - М., Из-во политической литературы, 1981, с. 241; Черчилль В. Вторая

мировая война.. - т. 1. - с. 144.

7 Perro O. Otrā pasaules kara uvertūra // "Treji Vārti" - 1976. - Nr. 5. - 19. lpp. 8 1939. gada 26. martā Polija noraidīja vācu variantu par abu valstu strīdīgo jautājumu neregulēšanu. Berlīnē, piemēram, iestājās, lai Polijas valdība piekristu Dancigas pievienošanai Vācijai un eksteritoriālas autostrādes būvei caur Polijas teritoriju uz Austrumprūsiju.

9 Документы и материалы.., т. 2. - с. 62; Год кризиса. - Документы и материалы. В двух томах. - М.: Издательство политической литературы 1990, т. 350 - 351.

10 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 62; Год кризиса.. - т. 1. - с. 351.

11 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 65.

12 Anglijas garantijas politiku plaši atbalstīja britu sabiedrība. Saskaņā ar izdarīto aptauju datiem 1939. gada aprīlī 83 procenti no respondentiem atzina minēto Londonas politiku par atbilstošu Anglijas interesēm (skat.: 1939. An der Schwelle zum Weltkrieg. Die Entfesselung des Zweiten Weltkrieges und das internationale System. - München: 1990, S. - 197).

13 Niedhart G. Geschichte Englands.. - S. 172.

14 СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 - август 1939 г.). - Документы и материалы. - М.: Наука, 1971 - с. 258.

15 Sipols V. Pirmā kara politiskā krīze Eiropā.. - 230. - 233. lpp.; Трухановский В. Г. Антони Иден. - М.: Международные отношения, 1983. - с. 173 и др.

16 Michalka W. Ribbentrop und die deutsche Weltpolitik 1933 - 1940. - München: W. Fink Verlag, 1980. - S. 239.

17 Niedhart G. Appeasement: Die britische Antwort auf die Krise des Weltreiches und des internationalen Systems vor dem Zweiten Weltkrieg // Historische Zeitschrift, 1978. - Bd. 226. - S. 71.

18 Hillgruber A. Zur Entstehung des Zweiten Weltkrieges. - Düsseldorf: Droste Verlag, 1982. - S. 26.

19 Fleischhauer I. Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938 - 1939. - Berlin: Ullstein, 1990. - S. 129.

20 Perro O. Otrā pasaules kara uvertūra.. - 19. lpp.

Starp citu, angļu garantijas Polijai izraisīja niknumu arī Maskavā. Tā iestājās par to, lai angļu valdība paskaidrotu, ka apsolutā palīdzība Polijai tiks sniegta vienīgi (!) Vācijas agresijas gadījumā (skat.: Bullock A. Hitler und Stalin. Parallele Leben. - Berlin: Siedler, 1991. - S. 801 - 803; Документы и материалы.. т. 2. - с. 72).

21 Fleischhauer I. Der Pakt... - S. 133.

22 Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg.. - S. 682.

23 Padomju historiogrāfijā bija izplatīta tēze, ka trīspusīgās sarunas par PSRS, Anglijas un Francijas aizsardzības savienības izveidošanu iesākās pēc Maskavas iniciatīvas (skat.: Трухановский В. Антони Иден. - с. 174 и др.).

24 Niedhart G. Sitzkrieg versus Blitzkrieg // Der Zweite Weltkrieg. - München: Piper, 1990. - S. 54.

25 Myllyniemi S. Die baltische Krise 1938 - 1941. - Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1979. - S. 44.

26 Andersons E. Ārpolitika II. - 65. lpp.

- 27 Angļiem gluži vienkārši trīspusīgajās sarunās vairs nebija ko isti piedāvāt Maskavai, lai nodrošinātu tās atbalstu un palīdzību kara gadījumā ar Vāciju.
- 28 Hillgruber A. Sowjetische Außenpolitik im Zweiten Weltkrieg. - Düsseldorf: Droste Verlag, 1979. - S. 26.
- 29 Bullock A. Hitler und Stalin.. - S. 802.
- 30 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 71; Год кризиса.. - т. 1. - с. 382.
- 31 17. aprīļa priekšlikumos pieminētās Austrumeiropas valstis nebija tieši nosauktas. 19. aprīlī M. Lītvinovs nosūtīja PSRS vēstniekam Parīzē J. Suricam telegrammu, kurā "atšifrēja" šīs valstis, minot Igauniju, Somiju, Latviju, Poliju un Rumāniju (Год кризиса.. - т. 1. - с. 393).
- 32 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 72; Год кризиса.. - т. 1. - с. 386 - 387.
- 33 Turpat. - с. 72.
- 34 Pazīstamais angļu politiķis V. Čerčils, kurš 1940. gada maijā nomainīja premjera posteni N. Čemberlenu, savos memuāros, kas sarakstīti pēc Otrā pasaules kara, mēģina pierādīt (bet ne visai pārliecinoši), ka Anglijai vajadzēja nekavējoties pieņemt PSRS 17. aprīlī izvirzītos priekšlikumus. Pēc viņa domām, tādā gadījumā vēstures gaita varēja būt citāda Черчилль В. Вторая мировая война. - т. 1. - с. 165).
- 35 Ahmann R. Der Hitler-Stalin-Pakt: Nichtangriffs- und Angriffsvertrag? // Hitler-Stalin-Pakt 1939. Das Ende Ostmitteleuropas? - Frankfurt am Main: Taschenbuch Verlag, 1989. - S. 34.
- 36 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 84; Год кризиса.. - т. 1. - с. 438 - 439.
- 37 LVVA. - 2754. f. - 4. apr. - 7489. l. - 171. lp.
- 38 PAAA. - R 104 590. - 379 883.
- 39 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 86; Год кризиса.. - т. 1. - с. 458 - 459.
1939. gada 15. maijā vācu vēstnieks Anglijā G. Dirksens ziņoja uz Berlīni, ka jaunie padomju priekšlikumi sagrāva angļu cerības. PSRS nevēloties ar Angliju citādi vienoties kā vienīgi uz pilnīga savstarpīguma pamatiem (PAAA. - R 104 590. - 379 884).
- 40 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 87; Год кризиса.. - т. 1. - с. 459.
- 41 Weber R. Die Entstehungsgeschichte des Hitler-Stalin-Paktes 1939. - Frankfurt am Main: Peter D. Lang, 1980. - S. 126.
- 42 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 206. lp.
- 43 Cit. pēc: Ahman R. Der Hitler-Stalin-Pakt. Eine Bewertung der Interpretationen sowjetischer Außenpolitik mit neuen Fragen und neuen Forschungen // Der Zweite Weltkrieg. - München: Piper, 1990. - S. 100.
- 44 Bullock A. Hitler und Stalin.. - S. 802.
- 45 PAAA. - R 104 590. - 379 884.
- 46 Andersons E. Ārpolitika II. - 90. lpp.
- 47 Weber R. Die Entstehungsgeschichte.. - S. 132.
- 48 Angļu premjeram N. Čemberlenam bija grūti izšķirties par ciešu politisko sadarbību ar PSRS. To apstiprina pat ieskats Latvijās sūtņa K. Zariņa ziņojumos. 1939. gada 11. maijā viņš informēja V. Munteru: "Londonas politiskajās sarunās

galvenais temats vēl vienmēr ir sadarbība ar Padomju Krieviju un pat iespējama savienība ar to. Sabiedrība ar lielu nepacietību gaida kādu sīkāku "statementu" (paziņojumu - I. F.) šai jautājumā, bet premjers diemžēl ir stipri mazrunīgs un *House of Commons* (Apakšnamā - I. F.) uz viņiem uzstādītiem jautājumiem atbild visai rezervēti. "Back bench" (pēdējais solis, pārnestā nozīmē - opozīcijas nometne - I. F.) deputātu starpā atskan balsis, ka, ja Čemberlens vēl ilgi turpināšot šo lēno tempu, tad viņš nekur tālāk par Minhenes "appeasement'u" netikšot" (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 172. lp.).

49 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 104; Год кризиса.. - т. 1. - с. 511.

50 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 104 - 105.

51 1939. gada 3. jūnijā G. Dirksens informēja Berlīni par PSRS iebildumiem (ziņas bija iegūtas no padomju sūtniecības Londonā darbiniekiem) pret Rietumvalstu 27. maija priekšlikumiem, no kuriem viens attiecās uz paredzēto palīdzību Baltijas valstīm. Vācu vēstnieks atzīmēja: "krievu argumentācija" (caur Baltijas valstu teritoriju vācu karaspēks var netraucēti nonākt pie PSRS robežām; Igaunija un Latvija nav spējīgas aizstāvēt savu neitralitāti utt.) liecina, ka viņi vēlas draudošas agresijas gadījumā okupēt nomaļu valstis, pat pret to gribu (PAAA. - R 104 590. - 379 891).

52 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 109 - 110; Год кризиса.. - т. 1. - с. 526 - 527.

53 ADAP. - Serie D. - Bd. VI. - S. 454.

54 PAAA. - R 104 590. - 379 887.

55 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 114; Год кризиса. - т. 2. - с. 5.

56 Sarunā ar vācu sūtni H. Froveinu, kas notika 1939. gada 3. jūnijā, igauņu ārlietu ministrs K. Selters, izvērtējot PSRS nostāju garantiju jautājumā, secināja, ka Maskava nevēlas, lai Latvija un Igaunija saglabātu neitralitāti, bet grib nodibināt padomju protektorātu Baltijā. Tiesa, K. Selters nešaubījās, ka Anglija to nepieļaus. Lai gan viņš kritizēja arī Londonas un Parīzes politiku, kuras kopā ar Maskavu plāno kļūt par Eiropas policistiem (PAAA. - R 104 590. - 379 893).

57 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7468. l. - 342. lp.

58 Turpat. - 344. lp.

59 Turpat. - 1307. f. - 1. apr. - 316. l. - 69. lp.

60 Turpat. - 2574. f. - 4. apr. - 7467. l. - 58. lp.

61 Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. Dokumenti un materiāli. - R.: Zinātnē, 1987. - 96. lpp.

62 Myllyniemi S. Die Baltische Krise.. - S. 26.

63 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 13. lp.

64 Turpat. - 127. lp.

65 Turpat. - 7490. l. - 41. lp.

66 Turpat. - 7489. l. - 127. lp.

1939. gada 27. aprīlī Latvijas sūtnis Maskavā F. Kociņš informēja V. Munteru par franču diplomātu nostāju Baltijas jautājumā: "Vispārīgi ir nācies dzirdēt .. izbrīnu, kādēļ Baltijas valstis nevarētu pieņemt bruņota konflikta gadījumā tik izdevīgo (!?) Padomju Savienības palīdzību. Arī doma, ka Baltijas valstis varētu uz laiku zaudēt savu neatkarību, nav sveša tām valstīm, kas uz savās ādas nav izjutušas komunisma

pastāvošo iespaidu un ar vieglu roku paradušas ziedot otras valsts neatkarību savas sargāšanai” (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 120. lp.).

67 Turpat. - 7490. l. - 144. lp.

Sarunā ar vācu sūtniecības Londonā padomnieku I. Kordtu, kas notika 1939. gada 5. maijā, K. Zariņš uzsvēra, ka viņa demaršs *Foreign Office* bija ļoti noteiktis (PAAA. - R 104 590. - 379 881).

68 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 168. lp.

69 Известия. - 1939. - 11 мая.

70 1939. gada maija pirmajā pusē Latvijas Ārlietu ministrija turpināja saņemt no sūtniem ārzemēs daudzus ziņojumus, kuri saturēja informāciju par Baltijas jautājuma vietu triju lielvalstu sarunās. Tā, piemēram, 11. maijā K. Zariņš rakstīja uz Rīgu: “Esmu dzirdējis angļu politikus vairākkārt izsakāties, ka, ja jau Majestātes valdība reiz garantējusi Poliju, Rumāniju un Grieķiju, tad kamdēļ atstāt tukšu vietu pie Baltijas jūras austrumu krastiem, vēl jo vairāk tamdēļ, ka būtu daudz mazāk pamata baidīties, ka angļu kareivjiem šeit nāksies šķēpus lauzt” (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 173. lp.).

71 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 425. l. - 26. lp.

72 Turpat. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 2. lp.

73 Turpat.

74 Tiekoties ar V. Potjomkinu, F. Kociņš piezīmēja, ka sakarā ar triju lielvalstu sarunām ārzemju presē parādās raksti par Baltijas valstu garantijām, ko “Padomju Savienība it kā prasot no Anglijas”. V. Potjomkins, atbildot uz šo jautājumu, norādīja: “Anglija ir garantējusi no Padomju Savienības kaimiņiem tikai Poliju un Rumāniju, atstājot atklātu jautājumu par Somiju un Baltijas valstīm. Esot dabīgi, ka Padomju Savienība interesējoties par Anglijas ieskatiem šai Eiropas stūrī. Pagaidām sarunās noskaidrojot tikai principus.”

F. Kociņš neatlaidās. Viņš pasvītēja, ka Padomju Savienība neesot dementējusi informāciju (“*Daily Telegraph*” 8. maijā), ka Polijas un Vācijas kara gadījumā Padomju Savienība okupēs Baltijas valstis. V. Potjomkins apsolīja šo gadījumu noskaidrot (LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 181. lp.).

75 Padomju varas atjaunošana. - 100. lpp.

76 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 92. lp.

77 От пакта Молотова-Риббентропа до договора о базисах. Документы и материалы. - Таллинн: Периодика, 1990. - с. 47.

78 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 124. lp.

Kā liecina britu konsula Tallinā V. Galliēna saruna ar K. Selteru (1939. gada 25. maijs), arī Igaunija atzina par pieņemamu angļu piedāvāto formulu attiecībā uz Baltijas valstīm (Documents on British Foreign Policy. 1919 - 1939. - Vol. V. 1939. - London, 1952. - p. 69.).

79 Год кризиса. - т. I. - с. 525 - 528.

80 1939. gada 7. jūnijā Latvijas sūtnis Helsinkos J. Tepfers ziņoja uz Rīgu, ka 6. jūnijā Somijas ārlietu ministrs E. Erko uzstājies parlamentā ar rīnu, kurā aplūkojis PSRS politiku garantiju jautājumā. Pēc E. Erko informācijas, Maskava vēlas Somijū iekļaut to valstu skaitā, kurām būtu paredzētas trīs lielvalstu automātiskās garantijas agresijas gadījumā, un tādā veidā atdalīt no pārējām neitrālajām Ziemeļu valstīm.

Somu ārlietu ministra nostāja pret šādiem mēģinājumiem bija noraidoši asa: “Šāda veida garantijas netikšot pieņemtas. Tas nebūtu savienojams ar Somijas kā suverēnas un patstāvīgas valsts stāvokli un vienīgais viedoklis, kā minētajā gadījumā uzskatīt šādas palīdzības sniegšanu, varot būt tās uzlūkošana par agresiju” (LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3266. l. - 9. lp.).

Atšķirībā no Baltijas valstīm Somija bija tieši sadūrisies ar PSRS agresīvajiem tīkojumiem. 1939. gada martā Maskava pēkšņi izvirzīja jautājumu par somiem piederošo salu (Sūrsāri, Lavensāri u.c.) iznomāšanu Padomju Savienībai.

Somu kategoriskais “nē” nesamulsināja Maskavu. Ar slepenu misiju uz Helsinkiem tika nosūtīts bijušais PSRS sūtnis Somijā B. Šteins. Viņa uzdevums bija pārliecināt somus un panākt viņu piekāpšanos Maskavas prasībām. Somu valdība neļāva sevi iespaidot (skat.: Шейнис З. Полпред Б. Е. Штейн // Новая и новейшая история - 1991, ном. I. - с. 114 - 115).

81 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 3. lp.

82 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 8. jūn.

83 Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezglojumos // “Izglītība”. - 1990. - 28. febr. - 6. lpp.

84 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 36. lp.

85 От пакта. - с. 48.

86 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 31. lp.

87 Turpat. - 58. lp.

Gandrīz vai tādu pašu nostāju sludināja arī britu ārlietu ministrs E. Halifakss. Sarunā ar igauņu sūtni Londonā A. Šmitu (1939. gada 7. jūnijs) viņš pasvītēja, ka trīs lielvalstīm jāmēģina izstrādāt tāda formula, kura, no vienas puses, garantētu Baltijas valstu (tieši tās nenosaucot) aizsardzību, jo to teritorijās var norisināties PSRS vitālās intereses aizsargāšanas vācu akcijas. No otras puses, nedrīkstētu atstāt vienīgi Padomju Savienībai tiesības izlemt, kad katrs konkrētais gadījums aizskar šīs intereses (Documents on British Foreign Policy. - Vol. VI. - p. 95 - 96).

88 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 425. l. - 26. lp.

89 Sarunā ar igauņu sūtni Maskavā A. Reiju, kas notika 1939. gada 15. jūnijā, vācu sūtniecības padomnieks V. Tipelskirhs painteresējās, vai sakarā ar to, ka trīs lielvalstu sarunās tiek risināts Baltijas jautājums, Padomju Savienības valdība ir oficiāli griezusies pie Latvijas un Igaunijas valdībām. A. Reijs atbildēja noliedzīgi (PAAA. - R 104 590. - 379 902).

90 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7466. l. - 217. lp.

91 Turpat. - 218. lp.

92 Ne tikai Baltijas valstis, bet arī Somija, Polija un Rumānija izturējās ar aizdomām pret Padomju Savienību un noraidīja tās tiešu militāru palīdzību. Arī gandrīz neviens no Rietumvalstu diplomātiem nopietni neticēja, piemēram, PSRS gatavībai aizstāvēt un saglabāt Polijas *status quo*.

93 Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā. - Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1976. - 159. lpp.

94 “Brīvā Zeme” - 1939. - 3. jūn.

95 Turpat. - 10. jūn.

96 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 74. lp.

97 Turpat. - 75. lp.

98 Turpat. - 74. lp.

99 Turpat.

100 1939. gada jūnijā *Auswärtiges Amt* vadība atzinīgi novērtēja Latvijas un Igaunijas nepieņemamo nostāju garantiju jautājumā. Kā liecina V. fon Grundhera dienesta atzīme (1939. gada 6. jūnijs), tad Berlīnes skatījumā abas valstis ieturēja stingru neitralitātes kursu un nepakļāvās ne angļu, ne krievu spiedienam (PAAA. - R 104 590. - 379 896; ADAP. - Serie D. - Bd. 6. - S. 541).

101 Pieminētie neuzbrukšanas līgumi tika parakstīti 1939. gada 7. jūnijā. Kā norādīja V. fon Grundhers, pēc Latvijas un Igaunijas valdību domām, šie līgumi dos iespēju abām valstīm sekmīgāk izturēt angļu un krievu diplomātisko spiedienu garantiju jautājumā (PAAA. - R 104 590. - 379 896).

102 Rauch G. von. Halders Besuch in Estland im Juni 1939 // Reval und die Baltische Staaten. - Marburg: I. G. Herder-Institut, 1980. - S. 189 - 190.

103 Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии. 1939 - 1941. - М.: Высшая школа, 1992. - с. 16.

104 Weber R. Die Entstehungsgeschichte.. - S. 126.

105 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 66. lp.

106 Год кризиса.. - т. 2. - с. 50 - 51.

107 Tiekoties ar vācu diplomātu V. Tipelskirhu (1939. gada 15. jūnijs), igauņu sūtnis Maskavā A. Reijs precīzi raksturoja PSRS nostāju un taktiku trīspusīgajās sarunās. Viņš atzīmēja, ka PSRS nopietni nevēlas noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar Angliju un Franciju. Tāpēc, pēc viņa domām, tiklīdz Londona un Parīze pieņems padomju noteikumus, tā Maskava izvirzīs jaunas prasības (PAAA. - R 104 590. - 379 902).

108 Deist W., Messerschmidt M., Volkmann H.-E., Wette W. Ursachen und Voraussetzungen.. - S. 830.

109 Документы и материалы.. - т. 2. - с. - 121; Год кризиса.. - т. 2. - с. 31.

110 Documents on British Foreign Policy.. - Vol. VI. - p. 116.

111 Weber R. Die Entstehungsgeschichte.. - S. 180.

Telegrammā PSRS sūtnim Parīzē J. Suricam (1939. gada 16. jūnijs) V. Molotovs pasvīturoja, ka angļu un franču 15. jūnija priekšlikumi nostāda Padomju Savienību "arķaunojoši nelīdztiesīgā stāvoklī" (Год кризиса.. - т. 2. - с. 34).

112 Документы и материалы. - т. 2. - с. 367.

113 Turpat. - 2. sēj. - 126., 369. lpp.; Год кризиса.. - т. 2. - с. 45 - 46.

114 Anglijas un Francijas sūtņi, iesniedzot 1939. gada 21. jūnijā V. Molotovam jaunā savstarpējā palīdzības līguma pirmā panta projektu, nevarēja atturēties no ironijas un diezgan atklāti izsmēja Maskavas stūrgalvību, kura negribēja atteikties no savas prasības, ka līguma tekstā tieši jāmin garantējamās valstis. Viņi norādīja: "Ievērojot padomju valdības viedokli, kā arī **ģeogrāfiskās realitātes**, Baltijas valstis, Polija un Rumānija, ja abas valdības neklūdās, ir tieši tās Eiropas kaimiņvalstis, kuru neaizskaramība veido vienu no PSRS drošības elementiem (Document on British Foreign Policy..., Vol. 6., p. 135).

115 Andersons E. Ārpolitika II. - 97. lpp.

116 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 370; Год кризиса.. - т. 2. - с. 49.

117 Vācu sūtniecības Maskavā padomnieks V. Tipelskirhs ziņoja uz Berlīni, ka 1939. gada 22. jūnijā V. Strengs sniedza interviju angļu preseī. Viņš esot izteicies, ka sagaidāms pēdējā angļu un franču priekšlikuma noraidījums un līdz ar to visas līdzšinējās iespējas trīspusīgajās sarunās būs izsmeltas. Pēc V. Strenga domām, viņš savu misiju Maskavā varētu turpināt vienīgi tādā gadījumā, ja no Londonas tiks saņemtas jaunas instrukcijas, kas atļaus turpināt piekāpšanos Padomju Savienības prasībām. Galvenais jautājums, kas uzsvēris V. Strengs, ap ko norisinās diskusijas, ir Baltijas valstu garantēšanas veids (PAAA. - R 104 590. - 379 906).

118 Andersons E. Ārpolitika II. - 160. lpp.

119 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 4. lp.

120 Год кризиса.. - т. 2. - с. 73; "Правда". - 1939. - 29 июня.

121 Bullock A. Hitler und Stalin.. - S. 804.

122 PAAA. - R 104 590. - 379 909.

123 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 129; Год кризиса.. - т. 2. - с. 75 - 76.

124 Das Deutsche Reich.. - S. 685.

125 Myllyniemi S. Die baltische Krise.. - S. 45.

126 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 80.

127 Год кризиса.. - т. 2. - с. 80.

128 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 130; Год кризиса.. - т. 2. - с. 81.

129 Sakarā ar PSRS 3. jūlija priekšlikumiem, kuri paredzēja tiešas un netiešas agresijas variantu, franču avīze "Jour" rakstīja, ka triju lielvalstu sarunas pārvēršas par komēdiju. Minētā avīze izdarīja vēl vienu ļoti būtisku secinājumu: Maskavu nav iespējams iesaistīt "miera piekritēju frontē", jo tā vēlas, lai visi citi, izņemot PSRS, nonāktu kara stāvoklī (PAAA. - R 104 590. - S. 6.)

130 Atsevišķi Krievijas vēsturnieki tagad izvirza prasību, lai tiktu pilnā apjomā publicētas Maskavas tiešo politisko sarunu stenogrammas (skat.: Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии.. - с. 16).

131 Панкратова М. И. В канун второй мировой войны // Новая и новейшая история, 1985. - т. 5. - с. 122.

132 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3067. l. - 10. - 11. lp.

133 Turpat. - 2570. f. - 5. apr. - 480. l. - 51. lp.

134 Andersons E. Ārpolitika II. - 101. lpp.

135 Beļģijas neitralitāti bija garantējušas Anglija, Francija, Itālija un Vācija.

136 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 74. lp.

137 ADAP. - Serie D. - Bd. VI. - S. 700 - 701.

138 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7489. l. - 51. - 52. lp.; "The Times". - 1939. - 8 July.

139 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 107. lp.

140 Turpat. - 133. lp.

141 "Carte blanche" - neierobežotas pilnvaras, rīcības brīvība.

142 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7490. l. - 119. lp.

143 Turpat. - 7489. l. - 52. lp.; "Brīvā Zeme". - 1939. - 10. jūl.

144 Полпреды сообщают. Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и стонией (август 1939 г. - август 1940 г.). - М.: Международные отношения. - 1990. - с. 12.

- 145 Andersons E. Ārpolitika II. - 107. lpp.
- 146 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 133; Год кризиса.. - т. 2. - с. 90.
- Kā liecina franču sūtņa P. Nadžiāra telegramma (1939. gada 10. jūlijs) ārlietu ministram Ž. Bonē, frančiem šajā formulā visvairāk nepatika vārdi "vai arī nepastāvot šādiem draudiem (Год кризиса.. - т. 2. с. 93).
- 147 1939. gada jūlijā franču prese pievērsa lielu uzmanību Maskavas piedāvātas "netiešās agresijas" formulas analīzei. Raksturīgi, ka daudzas avīzes par to atklāti ironizēja. Piemēram, pēc avīzes "Jour" domām, šī formula, jau ieraugot Rīgas vai Tallinas ielās nacistu formā tērptu cilvēku, dod iespēju saukt: "Netiešā agresija! Uz priekšu!" (PAAA. - R 104 590. - S. 10).
- 148 Documents on British Foreign Policy.. - Vol. VI. - p. 375.
- 149 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S. 253; Deist W., Messerschmidt M., Volkmann H.-E., Wette W. Ursachen und Voraussetzungen.. - S. 830; Ahmann R. Der Hitler-Stalin-Pakt... - S. 36.
- 150 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 166.
- 151 Documents on British Foreign Policy.. - Vol. VI. - p. 456.
- 152 Turpat. - 522. lpp.
- 153 Год кризиса.. - с. 112.
- 154 LVVA. - 2754. f. - 4. apr. - 7490. I. - 140. lp.
- 155 Внешняя политика СССР. Сборник документов. - М.: 1946. - т. 4. - с. 438.
- 156 Sīpols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā.., 27. lpp. u.c.
- 157 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 385.
- 158 Sīpols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā.., 27. lpp. u. c.
- 159 Документы и материалы.. - т. 2. - с. 241; Год кризиса.. - т. 2. - с. 223.

5. nodaļa

PADOMJU UN VĀCU 1939. GADA 23. AUGUSTA NEUZBRUKŠANAS LĪGUMS UN LATVIJA

PSRS UN VĀCIJAS ATTIECĪBAS 1939. GADA PAVASARĪ

1939. gads iezīmēja starptautiskajā dzīvē krāsas pārmaiņas, kuras pavadīja strauji progresējoša vispāratzīto un pieņemto starpvalstu attiecību normu un principu tālāka devalvācija. Pateicoties Vācijai, Itālijai, Padomju Savienībai un atsevišķām citām valstīm, starptautiskajā politikā aizvien noteiktāk sāka dominēt klajš spēks, gandrīz vai absolūta mazo tautu interešu ignorēšana. Tas noveda pie dramatisma pilniem, daudzām tautām liktenīgiem notikumiem. Atcerēsimies, ka tieši 1939. gadā trīs Eiropas tautas - čehi, albāņi un poļi - zaudēja savu politisko neatkarību. Turklāt PSRS un Vācijas saprašanās rezultātā pavisam ilūzora kļuva arī latviešu, igauņu un lietuviešu valstiskā patstāvība. Faktiski šo tautu liktenis bija jau apzīmogots un izlemts. Agrāk vai vēlāk tām bija jāpārtrauc "suverenitātes spēlīte", kā tolaik mēdza ciniski izteikties dažu lielvalstu diplomāti. Cita lieta, ka apstākļos, kādi bija izveidojušies, arī pašas Baltijas tautas varēja izrādīt lielāku pretošanās gribu nolemtībai un vēlāk tik viegli nesamierināties ar neizbēgamo neatkarības zaudēšanu.

1939. gadā noslēgto padomju un vācu ekonomisko un politisko vienošanās aktu vidū īpašu vietu ieņēma 23. augustā Maskavā parakstītais neuzbrukšanas līgums, kas tolaik nepatīkami pārsteidza gandrīz visu pasauli. Nav šaubu, ka šāda reakcija bija dabiska un neviltoja, lai gan pieminētais līgums nekļuva par realitāti pavisam pēkšņi, pilnīgi negaidītu un neparedzētu faktoru ietekmē. Katrā ziņā tas nebija ekspromta rezultāts. 23. augusta vienošanās sagatavošanu diktēja gan PSRS, gan Vācijas lielvalstiskās intereses un abu valstu agresīvie nodomi pret kaimiņvalstīm. Tā loģiski izrietēja no Staļina ārpolitiskajām mērķnostādnēm, kas ietvēra sevī kara izraisīšanu starp Rietumu valstīm, kura sākuma posmā, kamēr abas karojošās puses savstarpēji novājinās, Padomju Savienībai vajadzēja palikt neitrālai un "ar iespējami mazāku risku panākt iespējami lielākas priekšrocības"¹. No otras puses, sadarbību ar Padomju Savienību neizslēdza, bet - tieši otrādi - uzskatīja par nepieciešamu arī atsevišķas nacistu partijas ietvaros eksistējošās ārpolitiskās koncepcijas.

Atzīmēsim, ka Vācija līdzās Ā. Hitlera ārpolitiskajai programmai - t.s. vairāku pakāpju plānam (*Stufenplan*), kas paredzēja vispirms vācu iekarojumus Eiropā, pēc tam ar Itālijas un Anglijas palīdzību "dzīves telpas" iegūšanu Austrumos utt.² - pastāvēja arī vairākas citas programmas, plāni un projekti, kas tika uzlūkoti kā "firera" plāna "precizējums" vai pat kā alternatīva tam³. Diskutējams, protams, ir jautājums, vai koncepciju plurālisms jāuzskata par vācu ārpolitikas būtisku iezīmi vai arī visas alternatīvas bija vēltīgas un pilnīgi atkarīgas no Ā. Hitlera ārpolitiskā

kursa. No tā, kā risina šo problēmu, ir zināmā mērā atkarīga atbilde uz citu līdzīgu, bet ne mazāk svarīgu jautājumu. Un proti - vai Ā. Hitlera konkrētās ārpolitikas soļi atbilda viņa izvirzītajai ārpolitiskajai programmai un, ja saskaņēja ar to, tad kādā mērā pieļāva alternatīvas, atkāpes, taktiskus manevrus?

Aplūkojot 23. augusta līguma iespējamību caur Vācijā eksistējošo "paralēlo" ārpolitisko plānu savstarpējās mijietekmēšanās prizmu, nevar atstāt neievērotu J. fon Ribentropa (Vācijas ārlietu ministrs no 1938. gada 4. februāra) ārpolitisko koncepciju. Vairāki Rietumu vēsturnieki ir centušies izpētīt, vai J. fon Ribentropa ārpolitiskie uzskati varēja ietekmēt Ā. Hitlera politiku, to modificēt un līdz ar to kvalitatīvi mainīt. Protams, ka atbildes uz šo jautājumu tika dotas visas atšķirīgas.

Iepazīsimies ar dažām no tām. Piemēram, VFR vēsturnieks H. A. Jakobsens, kuru agrāk nereti dēvēja par nacisma ārpolitikas labāko pazinēju (viņa spalvai pieder apjomīgs darbs - "Nacionālsociālistiskā ārpolitika 1933.- 1938."), raksturoja J. fon Ribentropa kā vienkāršu Ā. Hitlera rupu. Pēc viņa domām, vācu ārlietu ministrs nebija spējīgs ne izstrādāt, ne arī īstenot patstāvīgu politiku⁴. J. fon Ribentropa lomas novērtējumā H. A. Jakobsens balstījās galvenokārt uz laikabiedru liecībām.

Neskatoties uz H. A. Jakobsena kā vēsturnieka autoritāti, viņam šajā gadījumā piekrist ir pagrūti. Katrā ziņā pārliecinātāka ir to Rietumu autoru argumentācija, kuru pozīcija bija jūtami atšķirīgāka. Viens no tiem - angļu vēsturnieks E. Robertsons, kurš J. fon Ribentropa ārpolitikā saskata alternatīvu Ā. Hitlera ārpolitiskajai programmai. Viņš ir pārliecināts, ka 1937. gada otrajā pusē Ā. Hitlera ārpolitiskajā kursā bija novērojamas pārmaiņas, kuras var izskaidrot vienīgi ar J. fon Ribentropa ietekmi. E. Robertsons norāda, ka no šī laika Ā. Hitlera politika bija antiangliski un prosovjetiski orientēta, kas savu kulmināciju sasniedza 1939. gada 23. augustā noslēgtajā padomju un vācu neuzbrukšanas līgumā⁵.

Atsevišķos aspektos līdzīgu viedokli pārstāv arī pazīstamais VFR vēsturnieks A. Hilgrūbers, kaut gan visumā viņš jūtami atturīgāk nekā E. Robertsons vērtē J. fon Ribentropa lomu Vācijas ārpolitikā kursa noteikšanā. Pamatojoties uz paša J. fon Ribentropa izteikumiem, A. Hilgrūbers, piemēram, rakstīja, ka viņa uzdevums bija triju lielvalstu (Vācijas, Japānas un Itālijas) savienību paplašināt līdz "kontinentālam blokam", kas līdz ar minētajām valstīm aptvertu arī Padomju Savienību un citas zemes. Ar šo politiku, kā norādīja A. Hilgrūbers, J. fon Ribentrops nonāca pretrunā ar Ā. Hitlera ārpolitisko programmu, saskaņā ar kuru Anglijai vajadzēja kļūt par Vācijas sabiedroto, lai sasniegtu galveno mērķi - "dzīves telpas" iekarošanu Austrumos⁶.

Par J. fon Ribentropa lomu vācu ārējās politikas veidošanā speciālu monogrāfiju ("Ribentrops un vācu pasaules politika 1933. - 1940.") ir sarakstījis VFR vēsturnieks V. Mihalka. Šajā darbā ir atzīmēts, ka J. fon Ribentrops atšķirībā no Ā. Hitlera, kurš uztvēra karu pret PSRS kā svarīgāko uzdevumu, prasīja īstenot pilnīgi pretēju ārpolitiku. J. fon Ribentrops, piemēram, 1938. gada pavasarī uzskatīja, ka Padomju Savienība sakarā ar "tirīšanas procesiem" armijā izslēgusi sevi kā varas faktoru. Tāpēc, pēc viņa domām, PSRS gan oficiāli jāapzīmē kā Vācijas pretiniece, bet patiesībā politikai jābūt viennozīmīgi vērstai pret Angliju⁷.

V. Mihalka nešaubās, ka līdz ar vācu un padomju neuzbrukšanas līguma noslēgšanu 1939. gada 23. augustā J. fon Ribentropa alternatīvā koncepcija kļuva par realitāti-

ti⁸, jo Vācijas ārlietu ministra skatījumā šis līgums bija "antibritu kontinentālā bloka" stūrakmens. Vēl vairāk, pats J. fon Ribentrops uztvēra šo vienošanos kā vācu lielvalstiskās politikas (*Weltmachtpolitik*) pamatu⁹. Arī pēc savas "zvaigžņu stundas" (23. augusta līguma parakstīšanas Maskavā) viņš pielika ne mazumu pūļu, lai panāktu ilgstošu izlīgumu ar PSRS¹⁰.

Raksturīgi, ka arī laikabiedri pavērsieni Vācijas politikā pret Padomju Savienību bieži saistīja ar J. fon Ribentropa vārdu, ar viņa ietekmi uz Ā. Hitleru. Par to, piemēram, liecina Latvijas sūtņa Vācijā E. Krieviņa ziņojumi uz Rīgu. Vienā no tiem (1939. gada 24. oktobris) ir uzsvērts, ka vācu sabiedrībā, it īpaši inteliģences aprindās, "valda dziļa neapmierinātība ar valdības "austrumpolitiku"" un tāpēc A. Rozenbergs (galvenais nacisma ideologs - I.F.) "partijas aprindās atklāti aģitējot pret Ribentropu"¹¹. Vēl vairāk - kā rakstīja E. Krieviņš 1940. gada 2. janvārī - tad "pašreizējo oficiālo vācu austrumu politiku, kuru noteicot Hitlers un viņa iedvesmotājs Ribentrops, ar sirdi un pārliecību netaisot pat līdz neviens *Auswärtiges Amt* un citu vācu iestāžu ierēdnis"¹². Pēc Latvijas sūtņa informācijas, "no iespaidīgām personām varbūt vēl H. Himleru (*SS* vadītājs - I.F.) varot uzskatīt par šīs politikas partizāni", bet "H. Gērings (nacists Nr.2 - I.F.) un ļaudis ap viņu" neatbalsta šo politiku un uzskatot, ka 1939. gada augustā Berlīnei "būtu pieticis uzstādīt krieviem ultimātīvu prasību, lai viņi paliek neitrāli vācu un poļu konfliktā, un tad Vācijai nebūtu vajadzējis tā pārdoties krieviem, kā tas tagad noticis"¹³.

Padomju un vācu neuzbrukšanas līgumu sagatavoja arī starptautisko attiecību attīstības tendences 30. gadu otrajā pusē. No šī aspekta abu lielvalstu noziedzīgais darījums Maskavā bija J. Staļina savā ziņā savdabīga atbilde uz 1938. gada septembrī notikušo Minhenes konferenci. Neskatoties uz to, nevar pilnībā piekrist, piemēram, VFR vēsturniekam K. Hildebrandam, kurš raksta, ka jau Minhenē tika likti "izšķirošie pamati" PSRS un Vācijas 23. augusta līgumam. Pēc viņa domām, izejot no tā, ka Padomju Savienībai bija liegta iespēja piedalīties Minhenes konferencē, kas to attālināja no līdzdalības Eiropas problēmu risināšanā, J. Staļins secināja, ka PSRS īstenotā kolektīvās drošības politika piedzīvojusi neveiksmi un tāpēc nepieciešams ievadīt padomju ārpolitikas pārorientēšanos. Galu galā tas noveda pie PSRS tuvināšanās ar Vāciju, lai izvairītos ne vien no briesmām, ka varētu izveidoties pret Padomju Savienību vēsta "kapitālistisko valstu vienota fronte", bet arī "lai tās - tieši otrādi .. savstarpēji iepītu karā"¹⁴.

Oponējot K. Hildebrandam, nav lieki piebilst, ka 1939. gada pavasarī un vasarā bija tikpat kā izslēgta iespēja izveidoties "kapitālistisko valstu vienotai pretpadomju fronteī". Vācu ekspansionisms apdraudēja ne vien PSRS, bet arī Anglijas un Francijas nacionāli valstiskās intereses. Ne velti britu ārpolitikas galvenais saturs bija nepieļaut krasas spēka samēra pārmaiņas par labu Berlīnei. Tāpēc Londona nekādā ziņā nebija ieinteresēta Padomju Savienības sagrāvē. Taisnība ir Maskavas vēsturniekam V. Dašičevam, kurš norāda: nepārzinot Eiropas politiku, J. Staļins nesaprata, ka PSRS "drošība bija nesaraucami saistīta ar Anglijas un Francijas drošību"¹⁵.

Pats par sevi 23. augusta neuzbrukšanas līgums atspoguļoja kvalitatīvi jaunu pakāpi PSRS un Vācijas attiecībās pēc to zināma "pārrāvuma" kopš Ā. Hitlera nākšanas pie varas. Taču pat "pārrāvuma periodā" nacistu partijas virsotnē atradās politiski ietekmīgas personas, kas vismaz daļēji iestājās par Rapallo kursa turpināša-

nu starp Maskavu un Berlīni. No otras puses, arī Padomju Savienība 30. gadu vidū un otrajā pusē veica vairākas zondāžas, lai izdibinātu Berlīnes uzskatus par abu valstu attiecību attīstības perspektīvām. Kā raksta VFR vēsturnieks A. Hilgrūbers, J. Staļins pat M. Lītvina ērā¹⁶ visu laiku turēja atklātu "taktiskas kooperācijas iespēju ar Hitlera Vāciju, kas vērsta pret Rietumu valstīm"¹⁷. Atsevišķi citi vācu autori (I. Fleišhauere) gan nepiekrīt šādai nostādnei, atzīmējot, ka tā dēvētā J. Staļina īpaša patika pret A. Hitleru arī padomju un vācu konfrontācijas periodā (1935. - 1939. gadā) "bija un paliek mīts"¹⁸.

Vācijas un PSRS tuvināšanās tendences reālāku izpausmi ieguva pēc Minhenes konferences¹⁹. 1938. gada oktobrī abas puses vienojās (t.s. V. fon der Šulenburga un M. Lītvina "džentlmeņu vienošanās" - I.F.), ka presei un radio turpmāk jāatsakās no uzbrukumus inscenēšanas abu valstu vadītājiem²⁰. Šajā laikā bez starpgadījumiem norisinājās arī padomju un vācu sarunas par tirdzniecības vienošanās pagarināšanu. Taču tālākā Berlīnes un Maskavas kontaktu attīstība tobrīd vēl netika nodrošināta, jo 1938. gada nogalē un 1939. gada sākumā A. Hitlers pēkšņi visu uzmanību pievērsa Polijai, mēģinot ar to vienoties un padarīt par savu sabiedroto. J. Staļinam vajadzēja gaidīt. Viņš to arī darīja, saglabājot gatavību sarunām ar Vāciju²¹.

Jaunas iezīmes un vēsmas padomju un vācu attiecībās vērojamas 1939. gada pavasarī. Loģisks, bet ne īpaši svarīgs ir jautājums, kurai no abām valstīm piederēja iniciatīva savstarpējo kontaktu aktivizēšanā un nostiprināšanā²². Vēstures literatūrā uz šo jautājumu ir sniegtas dažādas atbildes. Līdz 1989. gadam publicētajos padomju autoru darbos (ar retiemi izņēmumiem) parasti tika apgalvots, ka priekšlikumu par padomju un vācu divpusējo attiecību uzlabošanu izvirzīja Vācija (Hitlers)²³. Tajā pašā laikā daudzi (bet ne gluži visi) padomju vēsturnieki pilnīgi nepamatoti pasvītvoja un izcēla Padomju Savienības noraidīto attieksmi pret vācu diplomātijas mēģinājumiem izzondēt abu valstu attiecību normalizēšanas iespējas. Viņi arī melīgi apgalvoja, ka šādu nostāju Maskava saglabāja tik ilgi, kamēr vēl pastāvēja kaut nelielas cerības sekmīgi pabeigt 1939. gada pavasarī un vasarā notikušās padomju, angļu un franču sarunas par savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu²⁴.

Rietumu autoru darbos minētajā jautājumā pārstāvēti arī citi viedokļi. Diezgan izplatīts ir uzskats par Padomju Savienības ieinteresētību, tās sākotnējo iniciatīvu un īpašo lomu attiecību normalizēšanā ar Vāciju²⁵. Nereti šajā sakarā Rietumu vēsturnieki norāda uz spilgti novērojamām pārmaiņām padomju ārpolitikā 1939. gada sākumā, piemēram, uz Maskavas atteikšanos no kolektīvās drošības principiem, vai padomju ārpolitikas elastīguma pieaugumu, kuru pavadīja uzsvērtā PSRS neatkarīgās pozīcijas pasvītrotāna un demonstrēšana. Pēc VFR vēsturnieka A. Hilgrūbera domām, tieši šīs pārmaiņas liecināja par Padomju Savienības "gatavību provizorisksai saspēlei ar Vāciju"²⁶.

Rietumu historiogrāfijā ir arī tādi darbi, kuru autori nešaubās par Padomju Savienības un Vācijas kopīgo ieinteresētību savstarpējo attiecību uzlabošanā. Saskaņā ar viņu uzskatiem ideja par abpusēju tuvināšanās lietderību un nepieciešamību pakāpeniski nobrieda gan Maskavā, gan Berlīnē. Šādu viedokli, piemēram, savos memuāros "Mēs un Kremlis" aizstāvēja G. Hilgers, kurš 30. gados bija Vācijas sūtniecības Maskavā padomnieks un vadīja tās ekonomisko nodaļu, kā arī angļu autors A. Beloks²⁷.

Atšķirīga, bet visumā pietiekami argumentēta tēze ir pārstāvēta VFR vēsturnie-

ces I. Fleišhaueres darbā "Pakts: Hitlers, Staļins un vācu diplomātijas iniciatīva"²⁸. Pamatojoties uz plašu avotu klāstu, minētā autore izdara secinājumu, ka padomju un vācu neuzbrukšanas līgums radās pēc sava rakstura dažādu iniciatīvu rezultātā. Pēc viņas domām, sākotnējā (pirmā) iniciatīva piederēja vācu diplomātijai, kas orientējās uz Krieviju (*Deutsche Russland - Diplomatie*). Tā tika izvirzīta īsi pēc Minhenes konferences, un tās nolūks bija attiecīgas ārpolitiskās situācijas veidošana, kas izslēgtu Sudetu krīzei līdzvērtīgu starptautisku sarežģījumu atkaršanos un nedotu A. Hitleram iespēju izraisīt lielu karu. Vācu diplomāti (V. fon Šulenburgs u.c.) cerēja izmantot PSRS ārpolitisko izolāciju, lai, samazinot saspīlējumu krievu un vāciešu attiecībās, nodrošinātu Berlīnei elementāras manevrēšanas iespējas. Viņi iestājās par abu lielvalstu attiecību noregulēšanu uz jauniem pamatiem, akcentējot nepieciešamību juridiski nostiprināt neuzbrukšanas saistības²⁹.

I. Fleišhauere uzskata, ka Molotova un Ribentropa pakta galīgā varianta kaldināšanā galvenā loma bija A. Hitleram, kurš, iesaistoties "ciņā par krievu labvēlību", no sākuma kā līdzekli savu mērķu sasniegšanai (Polijas izolācija u.c.) plaši izmantoja vācu diplomātu iniciatīvu. Viņa norāda, ka šī iniciatīva pakāpeniski izsmēla savas iespējas un to aizvien vairāk un vairāk aizēnoja paša A. Hitlera ierosmes, kuras izšķirīgā brīdī guva virsroku. Svarīgākā nozīme te bija A. Hitlera telegrammai J. Staļinam (1939. gada 20. augusts), kurā izteiktajiem solījumiem vajadzēja galīgi salauzt J. Staļina pretestību un nodrošināt padomju un vācu pakta parakstīšanu³⁰.

Atsevišķi VFR vēsturnieki savos darbos priekšplānā izvirza ideju par t.s. "dalīto iniciatīvu"³¹. Nav šaubu, ka arī šis uzskats ir visai labi pamatots. Publicētie vācu diplomātiskie dokumenti lielā mērā apliecina, ka sākotnējā iniciatīva abu valstu kontaktu pilnveidošanā 1939. gada pavasarī vairāk piederēja Padomju Savienībai, bet istas sarunas sākās tad, kad jūlija beigās Vācija uztvēra šo iniciatīvu.

Daudzi autori ir vienprātīgi, ka zaļo gaismu Maskavas un Berlīnes tuvināšanās norisei iededza J. Staļina runa 1939. gada 10. marta VK(b)P 18. kongresā, kurā viņš, atzīmējot Rietumu valstu preses sacelto troksni ap Vācijas "Ukrainas plāniem", pasvītvoja, ka šis darbības mērķis ir sakūdit Padomju Savienību pret Berlīni un "bez redzama pamata izprovocēt konfliktu"³². Tādā veidā J. Staļins lika saprast, ka Ukraina nejutās Vācijas apdraudēta, un līdz ar to, kā raksta, piemēram, G. Hilgers, "būtiski veicināja augsnes sagatavošanu padomju un vācu saprašanās norisei"³³. Savukārt, pēc vēsturnieka E. Andersona ziņām, pats Vācijas ārlietu ministrs J. fon Ribentrops J. Staļina runā nepārprotami saskatīja "vēlēšanos uzlabot Vācijas un PSRS attiecības"³⁴. Pārrunās, kas notika starp PSRS vadītājiem un J. fon Ribentropu tieši pēc neuzbrukšanas pakta parakstīšanas naktī no 23. uz 24. augustu, V. Molotovs it kā apstiprināja šo faktu, norādot, ka J. Staļins ar savu runu 1939. gada martā, kura "Vācijā tika pareizi saprasta", ievadīja "apvērsumu abu valstu politikajās attiecībās"³⁵.

Vēstures literatūrā ir sastopama arī J. Staļina 10. marta runas citāda interpretācija. Piemēram, I. Fleišhauere raksta, ka šī runa, kurai vajadzēja demonstrēt Anglijai un Francijai Padomju Savienības neatkarīgo stāju pasaules politikā, bija skaidrs bridinājums Rietumu valstīm³⁶. Pēc viņas domām, pateicoties vienīgi vācu sūtniecības Maskavā pūlēm, Berlīnē nostiprinājās uzskats, ka J. Staļins savā runā neizslēdza padomju un vācu saprašanās iespēju³⁷.

Ko var teikt par šo J. Staļina runu? Kā noteikts vēstures avots tā skaidri liecināja par to, ka Padomju Savienība rezervēja sev izvēles tiesības. Tā negribēja bez ierunām nostāties Anglijas un Francijas pusē. Eventuāli tā bija gatava izlīgt arī ar Vāciju³⁸ un ļāva tai to saprast³⁹. Diemžēl nav precīzi zināms, vai Maskavai šajā laikā bija izstrādāti arī kaut kādi konkrēti plāni un ieceres sakarā ar iespējamo tuvināšanos Berlīnei.

J. Staļina 10. marta runai sekoja atsevišķi diplomātiski soļi, kas vairāku vēsturnieku skatījumā bija apliecinājums tam, ka Padomju Savienība uzsāka zondēt tuvināšanās iespēju Vācijai. Viens no šādiem soļiem bija padomju pilnvarotā pārstāvja Berlīnē A. Merekalova vizīte 1939. gada 17. aprīlī pie Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāra E. fon Veiczekera. Kā izriet no vācu diplomātiskajiem dokumentiem (E. fon Veiczekera memorands), tad šī apmeklējuma laikā, kas bija pirmais kopš A. Merekalova stāšanās amatā 1938. gada pavasarī⁴⁰, viņš interesējās, kā E. fon Veiczekers vērtē padomju un vācu attiecību stāvokli, un pasvītvoja, ka abām valstīm ir iespējams sapsasties⁴¹.

VFR vēsturniece I. Fleišhauere izvirza pieņēmumu, ka E. fon Veiczekers, kurš bija ieinteresēts padomju un vācu kontaktu attīstībā, sarunas saturu ar A. Merekalovu atstājot tādā veidā, kas drīzāk atbilda viņa paša vēlmēm un interpretācijām nekā padomju sūtņa vārdiem⁴². Šo hipotēzi zināmā mērā apstiprina 17. aprīļa sarunas padomju versija. A. Merekalova telegramma (1939. gada 18. aprīlis), kas adresēta PSRS Ārlietu tautas komisariātam, faktiski nedod iespēju noskaidrot, vai viņš vispār ir sniedzis paziņojumu par PSRS un Vācijas politisko attiecību perspektīvām⁴³. Taču, pamatojoties vienīgi uz šo faktu, nevajadzētu izdarīt tālejošus secinājumus. Līdz šim vēsturniekiem nav vēl bijusi izdevība izdibināt, kādi lēmumi ārpolitikas jautājumos 1939. gada pavasarī tika pieņemti padomju valsts varas augstākajos ešelonos.

Pieminēto A. Merekalova vizīti Rietumu vēstures literatūrā nereti dēvē par J. Staļina pirmo "dāvanu" Ā. Hitleram⁴⁴, kuram 1939. gada 20. aprīlī palika apaļi 50 gadi. Savukārt, par otro Staļina "dāvanu" atsevišķi vēsturnieki (piemēram, E. Andersons) uzskata 1939. gada 3. maijā notikušo PSRS ārlietu tautas komisāru maiņu⁴⁵: ebreja M. Litvinova portfeli ieguva krievs V. Molotovs. Viņi ir pārliecināti, ka M. Litvinovu, kuru plaši pazina kā sadarbības piekritēju ar Angliju un Franciju⁴⁶, atcēla no amata, lai varētu panākt saprašanos ar Vāciju⁴⁷. Šo versiju apstiprina daudzi dokumenti, un to vidū arī tādi, kas atspoguļoja toreizējo padomju diplomātu uzskatus. Tā, piemēram, 1939. gada 5. maijā notika PSRS vēstniecības Berlīnē padomnieka G. Astahova saruna ar *Auswärtiges Amt* ekspertu Austrumeiropas saimniecības jautājumos K. Šnuri, kuras gaitā padomju diplomāts likā nepārprotami manīt, ka ārlietu tautas komisāru maiņai būs īpaši liela nozīme padomju ārpolitikas tālākā attīstībā⁴⁸. Vairāku vēsturnieku (gan rietumu, gan krievu) darbos ir pārstāvēts citāds viedoklis. Tādi autori kā I. Fleišhauere, B. Bonvečs un citi⁴⁹ pasvītvoja, ka M. Litvinova atcelšanas tiešais iemesls bija progresa trūkums padomju, angļu un franču sarunās par militāri politiskās savienības izveidošanu. Pēc viņu domām, ar ārlietu tautas komisāru maiņu Maskava no jauna deva mājienu (gan Vācijai, gan Rietumu valstīm), ka M. Litvinova pārstāvētā politika nav Padomju Savienībai vienīgi iespējamā alternatīva.

Lai gan šādu 3. maija akta interpretāciju nebūtu pareizi noraidīt, tomēr tā izraisā

zināmus iebildumus. Raksturotā viedokļa piekritēji, liekas, nevelta vajadzīgo uzmanību situācijas pārmaiņām Austrumeiropā sakarā ar Anglijas un Francijas vienpusīgo garantiju politiku, kas faktiski nostiprināja PSRS drošību un ļāva tieši Maskavai (nevis Londonai) spēlēt pirmo vijoli trīspusīgajās sarunās. Turklāt M. Litvinovs tika atcelts no amata⁵⁰ tikai divas nedēļas pēc padomju priekšlikuma izvirzīšanas Londonai un Parīzei par savstarpēja palīdzības pakta parakstīšanu. Angļu, franču un padomju sarunas tolaik atradās pašā sākuma stadijā, bet progresa sasniegšanai tik svarīgu jautājumu risināšanā ir nepieciešams laiks. Ņemot visu to vērā, var diezgan droši apgalvot, ka jau 1939. gada maijā Maskava īpaši simpatizēja iespējamai sadarbībai ar Vāciju, bet sarunas ar Angliju un Franciju tā turpināja, lai vienīgi maldinātu pasaules sabiedrisko domu.

Liekas, ka aplūkotie viedokļi par padomju ārpolitiskās vadības maiņas iemesliem un sekām pilnīgi neizslēdz viens otru. Abi tie ietver arī kopīgas atziņas: gan vienā, gan otrā gadījumā runa (tiesa gan, dažādā mērā) ir par padomju ārpolitiskā kursa maiņu. Pirmā viedokļa piekritēju skatījumā izšķiršanās par to padomju valsts varas augstākajos ešelonos ir jau nepārprotami notikusi: J. Staļins, uzskatot M. Litvinova pārstāvēto kolektīvās drošības politiku par Padomju Savienībai neizdevīgu, pieņēmis lēmumu meklēt saprašanās iespējas ar Vāciju. Pēc otrā viedokļa pārstāvju domām, 1939. gada pavasarī PSRS sāka ieņemt neitrālu pozīciju (atceicās no idejas par attiecību izkopšanu vienīgi ar Rietumu valstīm), kas neizslēdza arī tuvināšanos ar Vāciju. Taču šī alternatīva tika uzlūkota kā slēpta (potenciāla) iespēja, kuru J. Staļins, pieņemot galīgo lēmumu, varēja izvēlēties, bet vēl nebija to izdarījis.

Kas attiecas uz Vāciju, tad tā pieminētos padomju puses diplomātiskos soļus (Staļina 10. marta runu un Litvinova atcelšanu 3. maijā) uztvēra kā "aicinājumu uz tango", kā piedāvājumu sadarboties un uzlabot savstarpējās attiecības⁵¹. Zīmīgi, ka visumā līdzīgi padomju ārpolitikas pārvērtības interpretēja arī Rīgas diplomāti. Ieskatīsimies Latvijas ārpolitikas dokumentos.

Jau 1939. gada aprīlī Latvijas sūtņa ziņojumos atrodama vispārēja rakstura informācija par Vācijas un PSRS varbūtējo tuvināšanos. Šī Latvijas diplomātu īpašā interese par pieminēto lielvalstu kontaktiem bija loģiska un objektīvu apstākļu izraisīta, jo Baltijas valstu starptautiskais stāvoklis, to kā neatkarīgu valstu eksistence bija lielā mērā atkarīga no Vācijas, Padomju Savienības un Polijas savstarpējo attiecību rakstura. Latvijai, Lietuvai un Igaunijai bija bīstama jebkura eventuāla vienošanās starp divām no nosauktajām lielvalstīm, ja tā panāktu uz trešās reģina. Taču pats bīstamākais Baltijas valstu ārpolitikas vadītājiem šķita tāds padomju un vācu izlīgums, kas vērst pret *status quo* saglabāšanu Austrumeiropā.

Kā pirmais no Latvijas diplomātiem "jaunas vēsmas" PSRS un Vācijas attiecībās, liekas, fiksēja sūtnis Berlīnē E. Krieviņš. 1939. gada 27. aprīlī viņš ziņoja uz Rīgu Latvijas ārlietu ministram par savu sarunu ar Vācijas Propagandas ministrijas preses šefu Bēmeru, kurš pasvītvoja, ka "neesot izslēgta Vācijas saprašanās un izlīgšana ar Krieviju...". Bēmers Krieviņam arī pavaicāja, vai viņš "esot beidzamajā laikā lasījis vācu presē nopietnus uzbrukumus Krievijai"⁵².

Vairākos Latvijas sūtņu ziņojumos bija tieši skarts jau pieminētais jautājums par M. Litvinova nomaņu ārlietu tautas komisāra posteni ar V. Molotovu. Raksturīgi, ka lielākoties šis notikums tika uztverts kā pierādījums Maskavas gatavībai tuvināties

Berlīnei. Piemēram, faktiski šāds secinājums izriet no Latvijas sūtņa Somijā J. Tepfera ziņojuma V. Munteram, kas datēts ar 1939. gada 6. maiju. J. Tepfers norāda, ka 5. maijā viņš apmeklējis Somijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru Pakaslahti, kurš atzīmēja, ka tagad "ir iespējama tālāka pārmaiņa PSRS ārpolitikas virzienā, neizslēdzot pat saprašanās ar Vāciju, dodot tai brīvāku rīcību pret Poliju."⁵³

Satura ziņā stipri līdzīgu informāciju Latvijas Ārlietu ministrija saņēma arī no E. Krieviņa. 1939. gada 7. maijā viņš rakstīja V. Munteram: "Litvinova demisiju šejienes vācu aprindās novērtē visumā atturīgi un izvairās taisīt no tās tālejošus slēdzienus, zīmējoties uz Padomju Krievijas politiku nākotnē, bet šinī attiecībā tomēr izskan gandarijums un tieksme konstruēt sakarus starp pārmaiņu Krievijas ārpolitikas vadībā un to apstākli, ka savā 28. aprīļa runā Hitlers Krieviju nepieminēja." Pastiprinot šo secinājumu, E. Krieviņš citēja arī Francijas vēstnieka Vācijā R. Kulondra vārdus, ka, "ja Staļins to uzskatītu par oportūnu, viņš pat Kominternes sēdekli varētu pārcelt kaut uz Meksiku, lai izrādītu pretimnākšanu Hitleram". Ziņojumu viņš nobeidza ar svarīgu konstatējumu: "...man tomēr ir ienākušas ziņas par to, it kā krievu-vācu sarunas jau esot ievadītas."⁵⁴

PSRS UN VĀCIJAS ATTIECĪBAS 1939. GADA VASARĀ UN BALTIJAS JAUTĀJUMS

Kā liecina Vācijas un PSRS diplomātiskie dokumenti, tad spēle par abu valstu saprašanās priekšnoteikumiem visā nopietnībā tika iesākta 1939. gada 20. maijā. Sarunā ar vācu sūtni Maskavā V. fon der Šulenburgu "neparasti draudzīgi noskaņotais"⁵⁵ padomju ārlietu tautas komisārs V. Molotovs paziņoja, ka nepieciešams "politisks pamats" iepilnnotajām abu valstu ekonomiskajām sarunām⁵⁶.

Savā ziņojumā par šo tikšanos Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāram E. fon Veiczekeram (22. maijs) V. fon Šulenburgs atzīmēja, ka V. Molotova izturēšanās viņam likusies aizdomīga. Pēc vācu sūtņa domām, V. Molotovu neapmierina ekonomisko sarunu atjaunošana kā "politisks žests" un acimredzot viņš vēlas, lai mēs izvīrītu "tālejošus politiska rakstura piedāvājumus". Tajā pašā laikā V. fon der Šulenburgs izteica bažas, ka vācu puses "iespējamās ierosinājumus Kremlis izmantos, lai šantāžētu Angliju un Franciju". Taču, no otras puses, sūtnim bija skaidrs: ja Vācija gribēs kaut ko Maskavā sasniegt, tad tai neizbēgami "agrāk vai vēlāk būs kaut kas jādara"⁵⁷.

V. fon der Šulenburga ziņojums vēl nebija sasniedzis Vācijas galvaspilsētu, kad sūtnis saņēma stingru norādījumu no E. fon Veiczekera pārtraukt jebkuru aktivitāti, lai noskaidrotu padomju puses pozīciju (*ganz stillzuhalten*), un nogaidīt, kamēr Maskava būs gatava runāt tiešāku valodu⁵⁸. Šādu Berlīnes nostāju noteica vairāki apstākļi. Pirmkārt, Ā. Hitlera vilcinājās izšķirties⁵⁹, jo baidījās no Maskavas noraidošās atbildes (ja tiktu izvīrīti konkrēti vācu priekšlikumi), ko pavadītu "tatāru smieklis". Otrkārt, J. fon Ribentrops šajā laikā bija aizrāvies ar ideju attīstīt kontaktus ar Kremli, apejot V. fon der Šulenburgu⁶⁰.

Īsu brīdi *Auswärtiges Amt* valdīja neskaidrība arī par to, kā īsti būtu jāsaprot 20. maija sarunā ar V. fon der Šulenburgu izteiktā V. Molotova frāze par "politiskā

pamata" nepieciešamību, lai turpinātu abu valstu ekonomiskās sarunas: vai kā vēlēšanās uzsākt politiskās sarunas, vai arī kā savstarpējo kontaktu pilnveidošanas noraidījuma forma⁶¹. Šo "rēbusu" vācu diplomātiem palīdzēja atrisināt padomju pārstāvis Berlīnē G. Astahovs, kurš 30. maijā bija ieradies vizītē pie E. fon Veiczekera. Attiecībā uz minēto V. Molotova un V. fon der Šulenburga sarunu G. Astahovs lika noprast, ka padomju ārlietu tautas komisāram nebija nolūks izjaukt "turpmāko vācu-padomju apspriešanos"⁶². Kontakti starp abām valstīm turpinājās, lai gan jūnijā un jūlijā tie nebija īpaši aktīvi. Gan PSRS, gan Vācija ieņēma nogaidošu pozīciju⁶³.

Pavisam atklāti jautājumu par iespējamo PSRS ārpolitisko kursu G. Astahovs apsprieda 15. jūnijā ar Bulgārijas sūtni Berlīnē P. Draganovu, lieliski saprotot, ka viņa atzinumi nekavējoties tiks darīti zināmi Vācijas Ārlietu ministrijai. Atsevišķu Rietumu vēsturnieku skatījumā šie izteikumi bija Kremļa jauns, acimredzams kārdinājums⁶⁴. Nav šaubu, ka šāds uzskats ir visai pamatots, jo G. Astahovs nemaz neslēpa bulgāru sūtnim, ka J. Staļins vēl nav izšķīries, vai slēgt vienošanos ar Angliju vai Franciju, vilkt garumā sarunas ar tām, vai arī tuvināties Vācijai. Pēdējo variantu padomju pilnvarotais pārstāvis uzskatīja par visvēlamāko. Viņš, tiesa, atzīmēja, ka Maskava joprojām baidās no vācu uzbrukuma Padomju Savienībai caur Baltijas valstīm vai Rumāniju, bet tūlīt piebilda, ja Berlīne deklarētu, ka tai nav agresīvu nodomu vai arī tā būtu gatava noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar Padomju Savienību, tad J. Staļins acimredzot atturētos no līguma slēgšanas ar Angliju⁶⁵.

Kā norāda VFR vēsturnieks E. Nolte, 1939. gada jūnijā un jūlijā strupceļā nonāca Berlīnes sarunas ar Tokiju par militāra pakta noslēgšanu. Pēc viņa domām, tieši šī iemesla dēļ J. fon Ribentrops un Ā. Hitlera "savos apsvērumos pirmo reizi nopietni iekļāva neuzbrukšanas pakta ideju" ar Padomju Savienību⁶⁶. Berlīnei bija nepieciešamas brīvas rokas politikā pret Poliju. Pretēji Anglijai no Padomju Savienības tā varēja sagaidīt šādu pretimnākšanu.

Kas attiecas uz Angliju, tad jūnija vidū arī tā meģināja iedibināt jaunus kontaktus ar Vāciju, kuri, lietojot britu sūtņa Berlīnē N. Hendersona formulējumu, tomēr "kā no angļu, tā vācu puses atradās Maskavas iespēju ēnā"⁶⁷. Turklāt Londonas aktivitātes ietekme tieši uz Ā. Hitleru bija visai niecīga⁶⁸. Viņu īpaši neinteresēja arī jūlijā notikušo angļu diplomāta H. Vilsona un H. Geringa pārstāvja H. Voltāta neoficiālo sarunu rezultāti. Ā. Hitleru faktiski nevilināja angļu ierosinātā sadarbības programma, kas ietvēra koloniju piedāvājumu, Vācijas austrumu robežas nelielu revīziju (kā zināms, briti garantēja nevis Polijas robežas, bet gan tās neatkarību), kopēju angļu un vācu deklarāciju par atteikšanos no spēka lietošanās, paziņojumu par savstarpēju neiejaukšanās, abu valstu ekonomisko sarunu uzsākšanu un paziņojumu par abpusēju bruņojuma samazināšanu⁶⁹. Visi šie noteikumi saturēja Ā. Hitleram vairākas nepatīkamas saistības, kuras viņam nevajadzētu uzņemties, sadarbojoties ar Padomju Savienību⁷⁰. Minētais britu un vācu izlīgšanas modelis atbilda "Veiczekera un citu *Auswärtiges Amt* pārstāvju priekšstatiem"⁷¹. Arī H. Geringa bija par to, bet ne - Ā. Hitlera⁷².

Neskatoties uz šādu situāciju, jaunas tendences PSRS un Vācijas attiecībās iezīmējās gausi. Faktiski līdz jūlija otrajai pusei turpinājās vienīgi zondāžas, kas norisinājās savstarpējā neuzticības gaisotnē. Lai izšķirtos par tālāku rīcību, abām valstīm bija nepieciešama precīza informācija par otras puses nostāju un nodomiem.

Berlini, protams, vispirms interesēja trīs lielvalstu sarunas Maskavā. Ne velti vācu diplomāti par tām regulāri ievāca ziņas citās valstīs. Piemēram, 1939. gada 3. jūlijā vācu sūtnis Rīgā U. fon Koce sīki iztaujāja V. Munteru par krievu taktiku Maskavas sarunās, 1. jūlijā izvirzīto angļu priekšlikumu saturu un Latvijas attieksmi pret ielānotajām trīs lielvalstu garantijām⁷³. Atbildot uz šiem jautājumiem, Latvijas ārlietu ministrs norādīja, ka krievi pašlaik neizvirza savus priekšlikumus, bet gan vienīgi kritizē sarunu partnerus. Pēc viņa domām, Maskava vislabprātāk gribētu panākt tāda pakta noslēgšanu, kas paredzētu, ka Anglija un Francija dotu garantijas Baltijas un vairākām citām Eiropas valstīm, bet Padomju Savienība uzņemtos saistības sniegt palīdzību tikai garantētajām valstīm⁷⁴.

V. Munterš atzina par visai iespējamu, ka PSRS noraidīs 1. jūlijā iesniegto angļu projektu. Tādā gadījumā viņš prognozēja Maskavas sarunu pārtraukšanu uz zināmu laiku. Šādu iznākumu, starp citu, viņš uzskatīja par ļoti izdevīgu Latvijai⁷⁵.

No dažādiem avotiem iegūtā informācija aizvien vairāk pārliecināja vāciešus, ka sarunas ar Londonu un Parīzi Maskavai kalpoja par līdzekli, lai pamudinātu viņus uz izšķirīgāku rīcību. Tāpēc nav nejaušība, ka jaunā padomju iniciatīva, kura tika izvirzīta 1939. gada 18. jūlijā, guva jau spēcīgāku atbalsi. (Maskava paziņoja, ka pēc atsevišķu jautājumu noskaidrošanas varētu akceptēt un parakstīt tikpat kā izstrādāto abu valstu saimniecisko līgumu⁷⁶.) 21. jūlijā atsākās padomju un vācu tirdznieciskās sarunas⁷⁷, bet nākamajā dienā E. fon Veiczekers jau telegrafēja uz Maskavu V. fon der Šulenburgam, ka nogaidīšanas laiks ir beidzies un sarunās ar krieviem vār risināt arī politiskus jautājumus⁷⁸.

Istas pārmaiņas PSRS un Vācijas politisko attiecību jomā ieskicējās pēc 1939. gada 25. jūlija, kad Berlīne uzzināja par angļu, franču un padomju sarunās panākto vienošanos, kas paredzēja Anglijas un Francijas militāro komisiju sūtīšanu uz Maskavu. Vācijai vajadzēja tagad galīgi pārvarēt savu atturību. Tā arī bija gatava riskēt un uzsākt tiešas politiskās sarunas⁷⁹.

Spēle par padomju un vācu saprašanās priekšnoteikumiem sasniedza savu izšķirošo fāzi, ko raksturoja Vācijas īpaša aktivitāte, reizēm pat drudzaina steiga. Sarunas, apspriedes, dialogi sekoja cits citam: 26. jūlijā Vācijas Ārlietu ministrijas eksperts Austrumeiropas jautājumos K. Šnurre tikās ar PSRS diplomātiem G. Astahovu un E. Babarinu, 2. augustā notika J. fon Ribentropa un G. Astahova saruna, 3. augustā V. fon der Šulenburgs ieradās vizītē pie V. Molotova utt. Visās šajās, kā arī citās vācu un padomju diplomātu sarunās pakāpeniski iezīmējās "politiska izlīguma" iespējamās kontūras. Tā, piemēram, 2. augustā J. fon Ribentrops skaidri pateica G. Astahovam, ka Berlīne ir ieinteresēta PSRS un Vācijas ekonomiskajā sadarbībā un abu valstu politisko attiecību reorganizācijā. Vācijas ārlietu ministrs atzīmēja, ja Maskava gribēs ar Berlīni saprasties, tad "no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai nebūs tādu problēmu, kuras nevarētu abpusēji apmierinoši atrisināt". Pēc J. fon Ribentropa domām, Baltijā pietiek telpas abām lielvalstīm, bet jautājumā par Polijas likteni iespējama vienošanās noslēgšana ar Krieviju⁸⁰.

Raksturīgi, ka, risinot Baltijas jautājumu, Vācija ļoti ātri piekāpās PSRS prasībām par tās īpašo interešu atzīšanu šajā reģionā. Faktiski vienas nedēļas laikā (no 26. jūlija līdz 3. augustam) Berlīne nonāca pie secinājuma, ka Padomju Savienības labvēlība un ieinteresētība abpusējo attiecību uzlabošanā būs "jānopērk" ar pretim-

nākšanu Baltijas jautājumā. Vēl 26. jūlijā K. Šnurre, tiekoties ar G. Astahovu un E. Babarinu, uzsvēra, ka jārespektē Baltijas valstu un Somijas integritāte⁸¹, bet jau 3. augustā V. fon der Šulenburgs paziņoja V. Molotovam: Vācija ir ar mieru ievērot Padomju Savienības vitālās intereses Baltijā⁸². 1939. gada 14. augustā, atceroties šo paziņojumu, V. fon der Šulenburgs informēja E. fon Veiczekeru, ka V. Molotovu "paskaidrojumi par Baltiju līdz zināmai pakāpei apmierināja, taču viņš vēlējās uzzināt, vai mēs ar Baltijas valstīm saprotam arī Lietuvu"⁸³.

Saskaņā ar ASV vēsturnieka E. Andersona ziņām 1939. gada 4. augustā Vācijas Ārlietu ministrijā notika diskusija par Baltijas jautājumu. Berlīnei bija skaidrs, ka par PSRS neitralitāti ielānotajā vācu un poļu konfliktā būs jāmaksā cena, kas nozīmētu Vācijas ziemeļaustrumu robežas tiešu apdraudējumu. Cena vāciešiem tomēr nešķita pārāk augsta, jo "par to Vācija iegūtu Polijas izolāciju un varbūtēju Rietumu valstu atbaidīšanu no iejaukšanās. Ja tas notiktu, Padomju Savienība būtu saistīta ar Vāciju, kaut gan Padomju Savienība uzgrūstu kara vainu Vācijai"⁸⁴.

Vāciešu izvirzītie piedāvājumi un ierosinājumi tik ļoti ieinteresēja Maskavu, ka tā vairs nespēja saglabāt mākslīgi uzspēlēto atturību. 11. augustā V. Molotovs telegrafēja G. Astahovam, ka padomju valdība ir gatava vest sarunas ar Vāciju par politiskiem jautājumiem⁸⁵. 12. augustā G. Astahovs par to informēja K. Šnurri, norādot, ka padomju pusi interesē jautājumi par presi, kultūras sadarbību, līguma "atsvaidzināšanu"⁸⁶, Poliju. Padomju pilnvarotais pārstāvis pieminēja, ka nosaukto problēmu apspriešana var notikt vienīgi pakāpeniski, pasvitrojot, ka padomju valdība par sarunu vietu iesaka Maskavu⁸⁷. Tādējādi padomju puse (V. Molotovs) piedāvāja politiskas sarunas turpināt jau visai konkrētā veidā. Maskavas ieteikšana par sarunu vietu padomju varas vīriem reizē bija gan prestiža jautājums, gan arī pārbaudes līdzeklis Vācijas gatavībai novest iesāktās sarunas līdz galam.

Ziņojumā V. Molotovam par 12. augusta sarunu ar K. Šnurri G. Astahovs atzīmēja, ka vācieši ļoti vēlas novērst iespējamo padomju, angļu un franču militāro vienošanos. Lai to panāktu, viņi, pēc padomju sūtņa domām, bija ar mieru darīt to, kas vēl pirms pusgada viņiem pašiem liktos pilnīgi izslēgts: "Atteikšanās no Baltijas, Besarābijas, Austrumpolijas (nerunājot nemaz par Ukrainu) - tas dotajā momentā ir mazākais, kam vācieši piekristu bez garas runāšanas, lai tik saņemtu no mums solījumu neiejaukties konfliktā ar Poliju"⁸⁸.

Lai gan vācu sūtnis V. fon der Šulenburgs ziņoja uz Berlīni, ka Maskava sakarā ar britu un franču militāro misiju ierašanos "neceļ lielu troksni"⁸⁹, tomēr acīmredzot trīs lielvalstu militāro sarunu sākums, kā arī V. Molotova piedāvājums pamudināja Berlīni uz enerģisku rīcību. 1939. gada 14. augustā J. fon Ribentrops uzdeva V. fon der Šulenburgam ierasties pie V. Molotova un nolasīt instrukciju, kurā bija faktiski piedāvāts Padomju Savienībai kopīgi atrisināt "teritoriālos jautājumus", kas saistīti ar Austrumeiropu, konkrēti minot tādus reģionus kā "Baltijas jūra, Baltija, Polija, Dienvidaustrumu rajons utt.". Instrukcijā bija fiksēta arī Vācijas ārlietu ministra gatavība ierasties Maskavā īstermiņa vizītē, lai "firera vārdā izklāstītu firera uzskatus Staļina kungam"⁹⁰.

V. fon der Šulenburga un V. Molotova attiecīgā tikšanās notika 1939. gada 15. augustā. Iesākot sarunu, vācu sūtnis paziņoja, ka saskaņā ar informāciju, kas ir vāciešu rīcībā, padomju valdība ir ieinteresēta turpināt politiskās sarunas (!), bet tā

vēlas, lai tās norisinātos Maskavā. Pēc tam kad padomju ārlietu tautas komisārs to apstiprināja, V. fon der Šulenburgs nolasīja no Berlīnes saņemto instrukciju, kuru V. Molotovs, ļoti uzmanīgi noklausījies, nosauca par ļoti svarīgu un piebilda, ka nevar uzreiz sniegt atbildi, jo vispirms viņam par to jāziņojot savai valdībai⁹¹.

Kā izriet no V. fon der Šulenburga telegrammas *Auswärtiges Amt* (1939. gada 15. augusts), tad attiecībā uz J. fon Ribentropa izteikto gatavību ierasties Maskavā V. Molotovs norādīja, ka šāda vizīte būtu labi jāsagatavo, lai domu apmaiņa dotu arī kaut kādus pozitīvus rezultātus. Šajā sakarā viņš izteica vēlēšanos uzzināt, kā vācu valdība uzņemtu ideju par neuzbrukšanas pakta noslēgšanu ar PSRS un vai tā nevarētu Maskavas interesēs izdarīt spiedienu uz Tokiju, lai būtu iespējams uzlabot padomju un japāņu attiecības un noregulēt abu valstu pierobežu konfliktus. V. Molotovs izvirzīja arī jautājumu, vai Vācija ir iecerējusi dot "kopējas garantijas Baltijas valstīm"⁹².

Ā. Hitlers, kurš Berhtesgadenē kopā ar J. fon Ribentropu studēja pēdējos ziņojumus no Maskavas⁹³, akceptēja V. Molotova priekšlikumus. 1939. gada 16. augustā vācu ārlietu ministrs dēva jaunus norādījumus V. fon der Šulenburgam. Telegramma, kuru vācu sūtnis Maskavā saņēma 17. augustā, apliecināja Vācijas gatavību noslēgt, ja to vēlas padomju valdība, neuzbrukšanas līgumu ar Padomju Savienību, kas paliktu nemainīts 25 gadus. Berlīne bija ar mieru arī "kopā ar PSRS garantēt Baltijas valstu drošību" un iestāties par padomju un japāņu attiecību uzlabošanu un nostiprināšanu⁹⁴.

Jautājuma izvirzīšanās pār Vācijas un PSRS kopīgām garantijām Baltijas valstīm bija lielā mērā nejaus pārpratoms. V. fon der Šulenburga vēstulē E. fon Veiczeke-ram (1939. gada 26. augusts) bija teikts, ka 15. augusta sarunā ar viņu V. Molotovs, liekas, minēja "kopīgas garantijas Baltijas valstīm (tikai) kā vienu no A. Rosso kunga (Itālijas sūtnis PSRS - I.F.) ziņojuma punktiem⁹⁵, bet nepieprasīja no mums noteikti dot tādas garantijas"⁹⁶. Pēc V. fon der Šulenburga domām, šādas kopējas garantijas būtu pretrunā ar padomju valdības nostāju trīs lielvalstu sarunās⁹⁷. Vācu sūtnim sen bija skaidrs, kādas "garantijas" patiesībā vēlējās Maskava. Jau 1939. gadā 7. augustā viņš rakstīja *Auswärtiges Amt* padomniekam M. Šlīpam: "Man liekas, ka Padomju Savienība vairs negrib, lai mēs garantētu Baltijas valstu neatkarību."⁹⁸

Pieminētā J. fon Ribentropa telegramma (1939. gada 16. augustā) V. fon der Šulenburgam saturēja Vācijas ārlietu ministra piedāvājumu jebkurā laikā, sākot ar 18. augustu, ierasties Maskavā ar Ā. Hitlera apstiprinātu pilnvaru, kas ļautu atrisināt visas PSRS un Vācijas savstarpējo attiecību problēmas, bet vajadzības gadījumā arī parakstīt attiecīgu līgumu⁹⁹. Nepieciešamība J. fon Ribentropam braukt uz Maskavu tika pamatota ar to, ka situācijā, kad kuru katru brīdi var izcelties nopietni incidenti (jo "Vācija ir apņēmības pilna visu laiku neciest poļu provokācijas"), vēlams ātri noskaidrot padomju un vācu attiecības un savstarpēji noregulēt aktuālos jautājumus¹⁰⁰. Jāpiebilst, ka patiesībā gan Berlīne bija tā, kas šajā laikā pastiprināja spiedienu uz Poliju, bet centās to darīt tik izveicīgi un prasmīgi, lai atbildību par abu valstu attiecību pasliktināšanos būtu iespējams uzvelt Varšavai. Attiecību saasināšana ar Poliju faktiski bija iecerēta no Berlīnes puses kā īpaši rafinēta taktika iepretim Maskavai. Ar to tika pamatota drudžainā steiga.¹⁰¹

Uz Vācijas 15. augusta paziņojumu padomju valdība oficiālu atbildi sniedza 17. augustā. Līdzās labvēlīgai attieksmei pret iespējām uzlabot PSRS un Vācijas politiskās attiecības tā ietvēra arī konkrētus priekšlikumus. Maskava uzskatīja, ka pirmajam solim padomju un vācu attiecību uzlabošanās procesā jābūt tirdzniecības un kredīta vienošanās noslēgšanai. Šim aktam varētu sekot neuzbrukšanas pakta noslēgšana vai 1926. gada neitralitātes līguma apstiprināšana, parakstot vienlaikus speciālu protokolu, kas noteiktu abu pušu intereses kādos ārpolitikas jautājumos un būtu pakta neatņemama sastāvdaļa¹⁰².

Tādējādi Padomju Savienība oficiāli izvirzīja abu valstu attiecībās jautājumu par speciālu protokolu¹⁰³. Pamatojoties uz šo faktu, var uzskatīt, ka PSRS, tiesa, nosacīti, bija 23. augustā parakstītā slepenā protokola iniciatore¹⁰⁴. Aplūkotajos Padomju Savienības priekšlikumos vēlāmā protokola kvalificēšanai gan vēl netika lietots vārds "slepenis". Taču tas bija pats par sevi saprotams, ka dokuments par interešu sfēru norobežošanu kara priekšvakarā jātur slepenībā¹⁰⁵.

Protams, ka Vāciju nevarēja apmierināt 1926. gada Berlīnes līguma atjaunošana, jo tas nesaturēja savstarpējās neuzbrukšanas saistības, bet līdzējpušu neitralitāti ierobežoja ar noteikumu par partnera "miermīlīgu izturēšanos" pirms kādas trešās lielvalsts uzbrukuma¹⁰⁶. Šādā variantā Ā. Hitlers neiegūtu PSRS akceptu agresijai pret Poliju un Maskava varētu saglabāt izvēles brīvību vācu un poļu konflikta gadījumā. Visos neuzbrukšanas līgumos, kurus kopš 1934. gada slēdza Ā. Hitlera valdība, neitralitātes saistības palika neierobežotas, kas atviegloja agresiju pret trešajām valstīm¹⁰⁷. 1932. un 1933. gadā noslēgtie PSRS neuzbrukšanas līgumi šajā ziņā jūtami atšķīrās. Lieta tāda, ka 1931. gadā padomju un poļu sarunu laikā par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu PSRS atteicās no sava iepriekšējā līgumu koncepta, kas arī paredzēja neierobežotu neitralitāti, un pārtrauca iestāties par "ierobežojošo anulēšanas klauzulu" (*Einschränkende Kündigungsklausel*)¹⁰⁸.

Savā atbildē uz PSRS 17. augusta priekšlikumiem, kas V. fon der Šulenburgam tika nosūtīta 18. augustā, J. fon Ribentrops no jauna pasvītēja, ka vācu un poļu attiecībās dienu no dienas kļūst aizvien saspīlētakas. Vācijas ārlietu ministrs, kuru, starp citu, dzina izmisumā V. Molotova taktika¹⁰⁹ - vest sarunas nesteidzīgi, apliecināja, ka šādā situācijā Berlīne ir gatava nekavējoties parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar PSRS, un lūdza V. fon der Šulenburgu nolasīt padomju ārlietu tautas komisāram vācu neuzbrukšanas līguma trīs pantus. (?) Pirmais no tiem saturēja savstarpējās neuzbrukšanas saistības, otrs paredzēja, ka līgums stājas spēkā tūlīt pēc tā parakstīšanas,¹¹⁰ bet trešā panta līguma projektā vispār nebija. J. fon Ribentrops steigā to bija gluži vienkārši aizmirsis uzrakstīt. Acīmredzot tam vajadzēja saturēt neierobežotas neitralitātes saistības.

Kas attiecas uz speciālo protokolu, tad J. fon Ribentrops norādīja, ka, ierodoties Maskavā, viņam būs tiesības to parakstīt. Pēc viņa domām, protokols varētu regulēt interešu sfēru saskaņošanas jautājumus Baltijā, Baltijas valstu problēmas utt.¹¹¹. Tādējādi, lai nodrošinātu Maskavas labvēlīgu neitralitāti pret ielānoto vācu un poļu konfliktu, Berlīne bija ar mieru piekāpties daudzām PSRS prasībām. Tā bija gatava upurēt jauno valstu neatkarību un nostiprināt Padomju Savienības pozīcijas pret Vāciju. Turklāt Ā. Hitlera piekrita novērst arī japāņu spiedienu pret Padomju Savienību Tālajos Austrumos, kam, pēc latviešu trimdas vēsturnieka J. Zalcaņa domām,

“noteikti vajadzēja kāpināt Kremļa darbības spēku pret visu Rietumu pasauli”¹¹².

1939.gada 19. augustā notika V. fon der Šulenburga un V. Molotova tikšanās. Pirmās sarunas laikā (tā sākās pulksten 14 un ilga vienu stundu) vācu sūtnis iepazīstināja padomju ārlietu tautas komisāru ar J. fon Ribentropa atbildi uz Padomju Savienības 17. augusta priekšlikumiem un apsprieda ar viņu vairākus vācu puses izvirzītos jautājumus. Svarīgākais no tiem - iecerētā vācu ārlietu ministra vizīte Maskavā. V. Molotovs norādīja, ka nav iespējams pat aptuveni noteikt šīs vizītes laiku, jo tā prasa visrūpīgākos sagatavošanas pasākumus. Tas attiecas arī uz neuzbrukšanas paktu un vienlaicīgi parakstāmo protokolu. Vācu neuzbrukšanas līguma projekts, kā uzsvēra padomju ārlietu tautas komisārs, “nekādā ziņā nav izsmeljšs”. Viņš ierosināja, lai vācu puse izvēlas par savstarpējā neuzbrukšanas pakta paraugu kādu no tiem neuzbrukšanas līgumiem, kuru PSRS noslēgusi ar citām valstīm. V. Molotovu neapmierināja arī Berlīnes nostāja pret speciālo protokolu: vācu valdībai vajag noteiktāk paziņot, kāds būs tā saturs¹¹³.

Otrajā sarunā, kas notika pēc pusotras stundas, V. Molotovs jau ieņēma krasi atšķirīgu pozīciju¹¹⁴. Par šīs pēkšņās pārvērtības iemesliem viņš V. fon der Šulenburgu neinformēja. Vācu sūtnis uzskatīja, ka te nebija izslēgta J. Staļina iejaukšanās¹¹⁵. Atsevišķi vēsturnieki, piemēram, I. Fleišhauere, neatzīst šo V. fon der Šulenburga skaidrojumu par pietiekami argumentētu. Viņa norāda, ka, ņemot vērā brizanto situāciju, V. Molotovs tolaik pēc katras sarunas ar vācu sūtni sniedza pārskatu J. Staļinam¹¹⁶. Pēc I. Fleišhaueres domām, šajā gadījumā problēma ir daudz būtiskāka: jānoskaidro, kāpēc tieši 19. augustā pēcpusdienā mainījās Padomju Savienības nostāja. Meklējot atbildi uz pašas izvirzīto jautājumu, viņa (līdzās citiem faktoriem) īpašu uzmanību velta angļu un franču diplomātu neveiksmīgajiem mēģinājumiem panākt Polijas piekrišanu padomju karaspēka avertuālai iziešanai cauri tās teritorijai¹¹⁷ (tas bija viens no jautājumiem, kas tika aplūkots padomju, angļu un franču militārajās sarunās - I.F.). Piebildīsim, ka 19. augusta pēcpusdienā J. Staļins gan vēl nevarēja zināt poļu valdības galīgo atbildi, turklāt tā nebija pilnīgi noraidoša¹¹⁸.

Otrās sarunas laikā V. Molotovs paziņoja, ka padomju valdība ir ar mieru uzņemt J. fon Ribentropu Maskavā apmēram nedēļu pēc informācijas publicēšanas par parakstīto padomju un vācu ekonomisko vienošanos¹¹⁹, t.i., 26. vai 27. augustā. Vienlaicīgi viņš nodeva V. fon der Šulenburgam padomju puses izstrādāto neuzbrukšanas pakta projektu¹²⁰. Tas ietvēra faktiski visu (!), ko vien Ā. Hitlers varēja vēlēties: neierobežoto neitralitāti, kas pieļāva vācu uzbrukumu Polijai, kā arī tādu neuzbrukšanas saistību izpratni, kas garantēja savstarpējo tirdzniecību arī kara gadījumā un izslēdza jebkādu kooperāciju ar citām lielvalstīm pret līguma partneri¹²¹. Tiesa, par šo “labdarību” un pretimnākšanu vācu pusei tik nepieciešamā varianta “atrašanu” un piedāvājumu PSRS pieprasīja augstu cenu. Neuzbrukšanas līgums varēja stāties spēkā tikai tadā gadījumā, ja vienlaicīgi tiek parakstīts speciāls protokols pār ārpolitiskiem jautājumiem. “Protokols,” uzsvērts padomju neuzbrukšanas līguma projektā, “ir Pakta sastāvdaļa.”¹²²

V. Molotova un V. fon der Šulenburga 19. augusta otrās sarunas rezultāti pilnā mērā nevarēja apmierināt Ā. Hitleru. Ja tiktu akceptēts padomju puses ierosinājums par J. fon Ribentropa ierašanos Maskavā 26. vai 27. augustā¹²³, viņam vajadzētu atteikties no 12. augustā pieņemtā lēmuma par uzbrukumu Polijai 26. augustā. To

darīt Ā. Hitlers negribēja, un tāpēc viņš nolēma personiski iejaukties, lai ar savas autoritātes spēku piespiestu padomju varas vīrus mainīt ieņemto nostāju. 20. augustā viņš nosūtīja telegrammu “Staļina kungam”, kurā paziņoja, ka atbalsta padomju piedāvātā neuzbrukšanas līguma projektu, un lūdza viņu pieņemt J. Ribentropu 22. vai 23. augustā. Ā. Hitlers informēja J. Staļinu, ka “vēlamo papildu protokolu” ir iespējams izstrādāt ļoti īsā laikā, ja “atbildīgs Vācijas valsts darbinieks” varēs personiski ierasties Maskavā. Telegramma lika J. Staļinam pavisam skaidri saprast, ka kuru katru brīdi var sākties poļu un vācu konflikts: “Sasprindzinājums starp Poliju un Vāciju kļuva nepanesams.”¹²⁴ Visai vienošmīgs bija arī cits secinājums, kas izrietēja no šī apgalvojuma: akcijai pret Poliju vajadzīgs PSRS akcepts.

1939. gada 21. augustā V. fon der Šulenburgs telegrafēja uz Berlīni, ka firera vēstījums J. Staļinam atstāja ļoti dziļu iespaidu uz V. Molotovu¹²⁵. Taču no “lielās politikas” viedokļa Ā. Hitlers, neapšaubāmi, pieļāva bistamu kļūdu, jo viņa rīcība liecināja par to, ka bez PSRS palīdzības Vācijai grūti īstenot savus plānus. Maskavai tas deva iespēju “uzsist sev cenu” un kāpināt jau tā lielās prasības. Kā raksta vēsturnieks E. Andersons, arī pats Ā. Hitlers saprata, ka “pirmo reizi iespēlējis sevi citu rokās”, un no savas rezidences Alpu kalnos zvanīja valsts maršalam H. Geringam, ka viņš izdarījis “stulbu kļūdu”¹²⁶.

Pēc zināmas vilcināšanās 21. augusta vakarā uz Berlīni tika nosūtīta J. Staļina atbilde Ā. Hitleram, kurā bija teikts: “Pateicos Jums par vēstuli. Es ceru, ka vācu un padomju neuzbrukšanas līgums būs izšķirīgs pagrieziena politisko attiecību uzlabošanā starp mūsu valstīm. Mūsu valsts iedzīvotājiem nepieciešamas savstarpēji mierīgas attiecības. Vācijas valdības piekrišana neuzbrukšanas pakta noslēgšanai rada pamatu politiska sasprindzinājuma novēršanai un miera un sadarbības nodibināšanai starp abām valstīm. Padomju valdība ir devusi man rīkojumu informēt Jūs, ka tā piekrit, ja Ribentropa kungs ierastos Maskavā 23. augustā.”¹²⁷

Līdz ar to tika pabeigti sagatavošanas darbi J. fon Ribentropa vizītei Padomju Savienībā, kuras rezultāti kļuva tik liktenīgi Polijai un Baltijas valstīm. Sprotams, ka Latvijas diplomāti visu šo laiku pievērsa īpašu uzmanību PSRS un Vācijas attiecībām un iespēju robežās cītīgi sekoja līdzī to attīstībai. Taču viņu rīcībā esošā informācija bija ļoti vispārīga. To uzskatāmi atspoguļoja, piemēram, sūtņa E. Krieviņa 1939. gada 20. jūlija ziņojums Latvijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoram A. Stegmanim. Dokumentā bija pasvītots, ka “par vācu un krievu tuvināšanās mēģinājumiem” tagad “runā visās Berlīnes kafējnicās”. Zīmīgi, ka E. Krieviņš pats šajā laikā tomēr īpaši neticēja PSRS un Vācijas vienošanās iespējai: “.. taisni tas apstākļi, ka šīs valodas par visādām sarunām ir pār daudz intensīvas, pamudina izturēties pret tām ar zināmu rezervi un neticēt tām simtprocentīgi.”¹²⁸

Līdzīga bija arī Latvijas sūtņa Maskavā F. Kociņa nostāja. 1939. gada 31. jūlijā viņš rakstīja uz Rīgu, ka “.. bijuši, ir un būs arī nākotnē vācu mēģinājumi tuvoties Padomju Savienībai arī politiskajā laukā..”. Pēc viņa domām, tas bija arī labi saprotams, jo izjaukt franču, angļu un padomju sarunas “.. ir mērķis, kurš attaisno visus līdzekļus”. F. Kociņš vēl pieminēja, ka “angļu sarunu vedēji Maskavā ne vienu reizi vien pasvītrotuši, ka tie izjūt vācu pretspiedienu uz katra soļa”¹²⁹.

Latvijas diplomātu ziņojumos augusta sākumā parādās jau visai konkrēta informācija par noteikumiem, uz kādiem iespējams PSRS un Vācijas izlīgums. Piemēram, 9.

augustā E. Krieviņš ziņoja V. Munteram, ka valodas par vācu un krievu tuvināšanos nāk pat no R. Hesas (Ā. Hitlera vietnieks nacistu partijas lietās - I.F.) tuvu stāvošām personām, kas "... zina stāstīt par Hitlera plāniem izlīgt ar Maskavu uz Polijas un Baltijas valstu rēķina, restituējot Krieviju 1914. gada robežās...". Šīs baumas, kā norādīja R. Krieviņš, iet vēl tālāk: "29. jūlijā uz Berlīni bijis atbraucis no savas atpūtas vietas - Krimas - Pāpens (pazīstams vācu politiķis - I.F.) ar tādiem krievu kungiem, kurus viņš neuzkrītošā veidā nevarējis savest ar Hitleru Berhtesgādenē. Tādēļ arī Hitleris un Ribentrops tanī dienā pēkšņi ieradusies Berlīnē uz šo svarīgo tikšanos."¹³⁰

Jūtams, ka šoreiz paša sūtņa attieksme pret šo informāciju jau bija nopietnāka. Acīmredzot viņš saprata, ka tuvojās "vētra" un krasi pastiprinās draudi Baltijas valstīm. Par to liecināja arī viņa mēģinājums noskaidrot jautājumu "par krievu un vācu lietām" sarunā ar *Auswärtiges Amt* valsts sekretāru E. fon Veiczekeru. Vācu diplomāts gan kategoriski noliedza pašu politisko sarunu faktu, norādot, ka neizprotot, "... no kurienes varot rasties cirkulējošās baumas". Šajā sakarā E. fon Veiczekers arī atzīmēja, ka "pirms dažām dienām pie viņa viesojušies viņa dēli, kas bija iebraukuši Berlīnē no dažādiem Vācijas apgabaliem". Abi "vienā balsī apgalvojuši", ka Vācijai jau "līgums ar Krieviju esot kabatā"¹³¹

Pēc 1939. gada 15. augusta PSRS un Vācijas politisko sarunu norisi neatzina arī padomju diplomāti. Piemēram, 19. augustā E. Krieviņš rakstīja uz Rīgu V. Munteram, ka "baumas par politiskām sarunām ar Vāciju G. Astahovs kategoriski atsauc". Šajā pašā ziņojumā Latvijas sūtnis norādīja, ka, pēc G. Astahova apgalvojuma, padomju vēstniecībā Berlīnē "ienākot anonīmas vēstules no vāciem ar ieteikumu maršēt kopīgi un sadalīt Poliju"¹³²

VĀCIJA "ATDOD" BALTIJAS VALSTIS PADOMJU SAVIENĪBAI (J. FON RIBENTROPA "ZVAIGŽŅU STUNDA")

Pirmā oficiālā informācija par padomju un vācu politiskajām sarunām tika publicēta 1939. gada 22. augustā. Tā vēstīja, ka notikusi domu apmaiņa starp Vācijas un PSRS valdībām jautājumā par politisko attiecību uzlabošanu starp abām valstīm, kuras gaitā tika konstatēta abu pušu vēlēšanās novērst kara draudus un noslēgt neuzbrukšanas līgumu. Šajā sakarā tuvākajās dienās uz sarunām Maskavā ieradās Vācijas ārlietu ministrs J. fon Ribentrops¹³³.

Kad kļuva zināms par J. fon Ribentropa braucienu uz Maskavu¹³⁴, V. Munteris lūdza vācu sūtniecību Rīgā nekavējoties piezvanīt uz *Auswärtiges Amt* un informēt, ka viņš būtu ļoti iepriecināts, ja Vācijas ārlietu ministrs pa ceļam varētu nolaisties Rīgā, lai būtu Latvijas valdības viesis¹³⁵. Taču J. fon Ribentrops, protams, nedomāja par to, lai "mazai valstij sagādātu mērķīgu drošības sajūtu".¹³⁶ 1939. gada 23. augustā E. Krieviņš rakstīja uz Rīgu V. Munteram, ka 22. augustā "pulksten 4 pēc pusdienas ģenerālkonsuls V. Šuberts no protokola mani informēja telefoniski, ka J. fon Ribentrops ļoti pateicoties par uzmanību, bet lidojums notiekot tik lielā steigā, ka nolaistšanās Rīgā neesot iespējama"¹³⁷.

Vācijas ārlietu ministrs ieradās Maskavā 23. augustā. Ā. Hitleris bija viņam piešķīris pilnvaras vest sarunas ar PSRS pārstāvjiem Vācijas vārdā par neuzbrukša-

nas pakta noslēgšanu un visiem ar to saistītiem jautājumiem, kā arī parakstīt, ja būs iespējams, neuzbrukšanas paktu un citas vienošanās¹³⁸. Maskavas sarunu laikā J. fon Ribentrops faktiski rīkojās pēc principa "izdarīt jebkuru piedāvājumu un pieņemt jebkuras prasības"¹³⁹.

Sarunu pirmajā raundā, kas, pēc J. fon Ribentropa vārdiem, ilga trīs stundas,¹⁴⁰ samērā viegli tika atrisināta "poļu problēma", bet zināmas grūtības radīja Baltijas valstu jautājums. Ā. Hitleris bija noteicis pa Daugavu padomju un vācu interešu sfēru robežu¹⁴¹, Vācijai paredzot Lietuvu un pusi Latvijas, bet PSRS atstājot otru pusi Latvijas un Igauniju.¹⁴² Taču J. Staļins Padomju Savienībai pieprasīja arī Latvijas ostas Liepāju un Ventspili (respektīvi, - visu Latviju)¹⁴³, turklāt Somiju un daļu Rumānijas¹⁴⁴. J. fon Ribentrops nebija pilnībā uz to sagatavojies¹⁴⁵. Viņš deva rīkojumu nosūtīt uz Berlīni steidzamu telegrammu, kurā "lūdza nekavējoties fireram paziņot", ka sarunās ar J. Staļinu un V. Molotovu, kas vispār "noritēja visai pozitīvi mūsu garā, noskaidrojies, ka izšķirošais punkts gala rezultātam ir krievu prasība, lai Liepājas un Ventspils ostas tiktu no mums atzītas par viņu interešu sfēru". "Es būtu pateicīgs," teikts tālāk telegrammā, "par apstiprinājumu vēl pirms pulksten 20 pēc vācu laika (Ribentropa telegramma tika nosūtīta pulksten 20.05 pēc Maskavas laika - I.F.), ka firers tam piekrīt. Paredzēta slepena protokola parakstīšana par abu pušu interešu sfēru norobežošanu visā Austrumu reģionā, kam es principā esmu piekritis"¹⁴⁶.

J. Staļina prasība par Latvijas Rietumu piekrastes iekļaušanu PSRS interešu sfērā liecināja, ka padomju varasvīru acīs Baltijas valstis bija darījuma objekti. No otras puses, tā atspoguļoja Maskavas centienus, tās vēlmi kļūt par cienīgu konkurentu Berlīnei plašas ekspansijas izvērsšanā un jaunu teritoriju sagrābšanā. Taču J. Staļina tālejošie agresīvie nodomi Ā. Hitleru tūbrīd īpaši neuztrauca, tie viņam vēl nelikās aktuāli un bīstami. Viņam īpaši svarīgi šķita parakstīt vienošanos ar PSRS, lai atrisinātu "poļu jautājumu", bet otršķirīga nozīme viņa skatījumā bija apstāklim, "kāda cena par to būs jāmaksā"¹⁴⁷. Saņemot pieminēto J. fon Ribentropa telegrammu, Ā. Hitleris lika vienīgi atnest atlantu, "paņēma lupu, pārbaudīja stratēģisko stāvokli"¹⁴⁸ un telegrafēja uz Maskavu: "Jā, piekrītu."¹⁴⁹

Ā. Hitlera atbilde Maskavā tika saņemta pulksten 23¹⁵⁰. Ceļš noziedzīgās vienošanās noslēgšanai bija pilnīgi brīvs. Attiecīgie dokumenti tika parakstīti 1939. gada 24. augustā pulksten 2 no rīta¹⁵¹. Latviešu trimdas vēsturnieks E. Andersons raksta: "Pēc tam vācieši un krievi nodzēra Baltijas valstu bēres. Fon Ribentrops neapzinādamies nodzēra arī pats savas bēres. Iespējams, ka viņš šīs dzīres atcerējās tad, kad viņš kāpa karātavās 1946. gada 16. oktobrī. Sadzēries fon Ribentrops telefonēja Hitleram par vienošanās parakstīšanu. Hitleris savā rezidencē sajūsmā sīta ar rokām pret sienu un priekā kļiedza: "Tagad man visa pasaule kabatā. Tagad man ir Polija tur, kur es vēlos."¹⁵²

1939. gada 23. augustā parakstītā padomju un vācu neuzbrukšanas līguma teksts bija visai lakonisks. Līgums sastāvēja no septiņiem pantiem. Tas paredzēja abu līgumslēdzēju pušu saistības "atturēties no jebkādas vardarbības, no agresīvas rīcības un jebkāda uzbrukuma vienai pret otru gan atsevišķi, gan kopā ar citām valstīm". Gadījumā, ja starp PSRS un Vāciju rastos strīdi vai konflikti kāda veida jautājumos, abas puses apņemas "šos strīdus vai konfliktus atrisināt vienīgi miera

ceļā, draudzīgi apmainoties domām vai, ja tas būs vajadzīgs, izveidojot komisijas konflikta noregulēšanā". Atbilstoši līgumam PSRS un vācijas valdības vienotās nepiedalīties "jebkādā valsts grupējumā, kas tieši vai netieši vērsti pret otru pusi", kā arī apņēmas "viens otru informēt par jautājumiem, kas skar to kopīgās intereses"¹⁵³.

No padomju un vācu neuzbrukšanas līguma preambulas skaidri izrietēja, ka tas nebija tapis vispārējā miera interesēs, bet gan virzīts tikai uz miera uzturēšanu starp abām lielvalstīm¹⁵⁴. Līgums paredzēja neierobežotas neitralitātes saistības, tas nesaturēja klauzulu, kurā būtu norādīts, ka līgums zaudē spēku, ja viena no līgumslēdzējām pusēm uzbrūk trešai valstij. Tā vietā līguma otrais pants, faktiski tāpat kā 1939. gada 22. maijā parakstītais vācu un itāļu "Tērauda pakts"¹⁵⁵, sankcionēja agresiju, uzbrukuma karu pret trešo valsti. Šajā pantā bija fiksēts, ja gadījumā viena no līgumslēdzējpusēm kļūst "par kara darbības objektu no trešās lielvalsts puses, otra līgumslēdzējpusē nekādā formā šo lielvalsti neatbalstīs"¹⁵⁶. Te nav izšķirts, vai viens no līguma partneriem nonāks "kara darbības objekta" lomā savas vai citas valsts darbības rezultātā. Līdz ar to pieļauta iespēja katrai no līgumslēdzējpusēm uzbrukt kādai citai valstij. 1939. gada 25. augustā Ā. Hitlers rakstīja Itālijas valdības galvai B. Musolīni, ka, "pateicoties šim vienošanās (domāts 23. augusta līgums - I.F.), tiek garantēta Krievijas labvēlīga attieksme jebkura konflikta gadījumā"¹⁵⁷.

Visai neparasts bija arī līguma septītais pants, kurā teikts, ka līgums stājas spēkā tūlīt pēc tā parakstīšanas. Parasti līgumos tiek norādīts, ka likumisku spēku tie iegūst pēc ratifikācijas. Pilnīgi iespējams, ka abas puses baidījās, kaut tikai otra puse nepārdomātu. Uztraukumam tomēr nebija pamata. Gan Vācija, gan PSRS ratificēja neuzbrukšanas līgumu 1939. gada 31. augustā¹⁵⁸ - dienu pirms Otrā pasaules kara sākuma. Komentāri šajā gadījumā ir lieki: kāda sakrītība un gaišredzība, kāds savlaicīgums! Ratifikācijas dokumentu apmaiņa notika Berlīnē 1939. gada 24. septembrī¹⁵⁹.

Kā redzam, jau 23. augusta oficiālais teksts pēc būtības bija atklāti cinisks izaicinājums pasaules demokrātiskai domai, jo paktu neierobežoja nekādi nosacījumi, tas saturēja atkāpšanos no visiem pret agresijas principiem¹⁶⁰. Taču padomju un vācu neuzbrukšanas līguma neatņemama sastāvdaļa bija arī bēdīgi slavenais slepenais papildu protokols, kurā bija teikts: "Sakarā ar Vācijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības neuzbrukšanas pakta parakstīšanu abu valstu pilnvarotie pārstāvji, kas parakstījuši šo paktu, sevišķi konfidenciāli apsprieda šo jautājumu par abu pušu interešu sfēru norobežošanu Austrumeiropā.

Šis apspriešanas rezultāts ir šāds:

"1. Teritoriāli politiskas pārkārtošanās gadījumā pie Baltijas valstīm (Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas) piederīgos apvidos Lietuvas ziemeļu robeža ir vienlaikus Vācijas un PSRS interešu sfēru robeža. Lietuvas intereses attiecībā uz Viļņas apgabalu tiek apbūvēti atzītas.

2. Teritoriāli politiskas pārkārtošanās gadījumā Polijas valstij piederīgos apvidos Vācijas un PSRS interešu sfēras aptuveni norobežo upju līnija: Nareva, Visla un Sana.

Jautājumu, vai abu pušu interesēm atbilst neatkarīgās Polijas valsts saglabāšana un kādām jābūt tās robežām, galīgi varēs noskaidrot tikai tālākās politiskās attīstības gaitā.

Jebkurā gadījumā abas valdības šo jautājumu risinās draudzīgas saprašanās garā.

3. Eiropas dienvidaustrumos padomju puse uzsver PSRS intereses Besarābijā. Vācu puse apliecina savu pilnīgu politisko neieinteresētību šajā rajonā.

4. Abas puses šo protokolu turēs stingrā slepenībā."¹⁶¹

Nepagāja ne nedēļa, bet slepenais protokols jau tika koriģēts. Šajā gadījumā nevar neuzdot jautājumu - kāpēc un kā tas notika? Lietas būtību atklāja vācu sūtņa Maskavā telegramma *Auswärtiges Amt*, kas nosūtīta 1939. gada 25. augustā. V. fon der Šulenburgs ziņoja, ka viņu šodien izsaucis V. Molotovs, un paskaidroja: lielās steigas dēļ, kādā tika sastādīts papildu protokols, un sakarā ar to, ka "sarunās pietiekami netika izmantotas kartes", protokola tekstā "ieviesusies neskaidrība". Otrā paragrāfa pirmās rindkopas beigām faktiski esot jāskan tā: "...norobežo upju līnija: Pisa, Nareva, Visla un Sana"¹⁶². Lai gan V. Molotovs uzskatīja, ka par noslēgtās vienošanās jēgu nav nekādu šaubu, tomēr viņš vēlējās, kā rakstīja vācu sūtnis, lai kārtības labad attiecīgo teikumu papildinātu ar upes nosaukumu "Pisa", kas varētu, viņaprāt, "notikt vēstuļu apmaiņas formā starp viņu un mani". Telegrammas beigās V. fon der Šulenburgs lūdza piešķirt viņam nepieciešamās pilnvaras, lai būtu iespējams vienoties ar V. Molotovu par vēlamo precizējumu¹⁶³.

1939. gada 27. augustā vācu sūtnis Maskavā no jauna atgādināja Vācijas Ārlietu ministrijai savu lūgumu¹⁶⁴. Tajā pašā dienā V. fon der Šulenburgs saņēma valsts sekretāra E. fon Veiczekera parakstītu telegrammu, kas piešķīra viņam prasītās pilnvaras¹⁶⁵. Un, beidzot, 1939. gada 28. augustā V. Molotovs un V. fon der Šulenburgs varēja parakstīt "papildu vienošanos", kas precizēja slepenā protokola otrā paragrāfa pirmo rindkopu (*Erläuterung zum "Geheimen Zusatzprotokol"*)¹⁶⁶.

"Papildu vienošanās" apmierināja Maskavas vēlēšanos, lai tiktu nepārprotamāk aprakstīta demarkācijas līnija starp PSRS un Vācijas interešu sfērām Polijā. Pēckara periodā šī vienošanās savukārt bija pamats, kas ļāva padomju propagandistiem radīt sajukumu, apgalvojot, ka ir izplatītas padomju un vācu neuzbrukšanas līgumā t.s. slepenā protokola fotokopijas ar dažādu tekstu¹⁶⁷.

23. AUGUSTA LĪGUMS: KARA, DALĪŠANAS UN IZNĪCĪBAS PAKTS

23. augusta neuzbrukšanas līgums un tā slepenais papildu protokols kā vienots veselums bija prettiesisks un cinisks darījums, izlīgums uz "trešo valstu rēķina". Noslēdzot šo paktu, PSRS un Vācija pārkāpa vairākas starptautiskas vienošanās, piemēram, 1928. gada Parīzes paktu par kara aizliegumu un Tautu Savienības asamblejas 1932. gada rezolūciju, kurā "tā atzina par spēkā neesošu jebkuru Līgas locekļa teritoriālās integritātes aizskaršanu un politiskās neatkarības pārmaiņas, kas notikušas pretēji statūtu 10. panta¹⁶⁸ vai Parīzes pakta noteikumiem"¹⁶⁹. Padomju un vācu vienošanās bija pretrunā arī ar daudziem divpusējiem līgumiem, kurus abas līgumslēdzējas puses bija parakstījušas ar citām valstīm.

Molotova un Ribentropa pakts bija amorāls līgums visos aspektos. Pat Vācijas valdošajās aprindās atradās cilvēki, kas jutās neērti šī noziedzīgā darījuma dēļ. Viens no tiem bija *Auswärtiges Amt* valsts sekretārs E. fon Veiczekers, otrais pēc ranga ārlietu resora hierarhijā. 1939. gada 14. oktobrī viņš savās piezīmēs norādīja: "Normalvalstu (tā vācieši bieži dēvēja Baltijas valstis - I.F.) un Somijas pamešana likteņa varā, kā arī pēc firera vēlēšanās īstenotā ļoti steidzīgā vāciešu izvešana (*Rück-*

führung) no šiem apgabaliem ir dāvāna Krievijai, kuru tai mēs (izņemot Lietuvu) jau pasniedzām Maskavā 23. augustā. P a s a u l e t o mums vēl ilgi nepiedos.”¹⁷⁰

Novērtēdams 23. augusta neuzbrukšanas līgumu, VFR vēsturnieks E. Nolte norāda, ka, noslēdzot šo pakto, Padomju Savienība “atbrīvoja Vācijai ceļu karam pret Poliju”. Tāpēc šajā gadījumā runa bija par kara pakto. Šim karam, kā tālāk izsakās E. Nolte, vajadzēja vienlaikus novest pie Austrumeiropas sadalīšanas interešu sfērās. Tātad tas bija arī dalīšanas pakts. Taču dalīšana, vismaz attiecībā uz Poliju (arī uz Baltijas valstīm - I.F.), neaprobežojās ar ietekmes zonu noteikšanu, jo tika sugestēta valstiskuma izzušana. Tāpēc tas bija iznīcināšanas pakts. Pēc E. Noltē domām, kā kara, dalīšanas un iznīcināšanas pakts 23. augusta līgumam nav analoga (*keine Parallele*) Eiropas vēsturē XIX un XX gadsimtā¹⁷¹.

E. Noltem, protams, ir taisnība. Viņu būtiski papildināt nav viegli. Varētu vienīgi pasvītrot, ka jau raksturotā padomju un vācu neuzbrukšanas līguma noziedzīgā orientācija uz kara izraisīšanu visspilgtāk atklājas slepenajā protokolā. Ja to aplūkojam, tad redzam, ka vienošanās izejas punkts, galvenais priekšnosacījums un neaizsegts mērķis bija “teritoriāli politiskas pārkārtošanas gadījums”. Turklāt attiecībā uz Poliju protokolā ir pavisam skaidri norādīts, ka “jautājumu, vai abu pušu interesēm atbilst neatkarīgas Polijas valsts saglabāšana...”, “galīgi varēs noskaidrot tikai tālākās politiskās attīstības gaitā”¹⁷².

Padomju un vācu pakts, kas mainīja spēku samēru Eiropā Vācijas labā un iedēzda zaļo gaismu braukšanas gatavībā esošajai vācu kara lokomotīvei, bija viens no pašiem būtiskākajiem faktoriem, kas veidoja un noteica tā laika starptautisko situāciju. Ā. Hitlers tagad ieguva unikālu iespēju izraisīt Otro pasaules karu sev izdevīgos apstākļos, nebaidoties par to, ka Vācijai varētu draudēt karš divās frontēs¹⁷³. Ja raugāties uz notikumu norisi no šādā aspekta, tad pavisam aplams, lai neteiktu vairāk, šķiet daudzu padomju (krievu) vēsturnieku izvīzītais apgalvojums, ka 23. augusta līgums, izejot no 1939. gadā pastāvošajām realitātēm, bija neizbēgams¹⁷⁴. Tikpat nepamatoti ir arī vairāki citi argumenti, kurus, lai attaisnotu padomju un vācu pakto vai arī mazinātu tā noziedzības pakāpi, aizstāvēja (un aizstāv), piemēram, tādi padomju (krievu) autori kā V. Sīpols, V. Faļins, O. Ržeševskis, Ļ. Bezimenskis un O. Kovaļovs¹⁷⁵. Var piekrist Maskavas vēsturniekam V. Dašiņevam, kurš, oponentējot minēto autoru uzskatiem, raksta, ka 1939. gadā nepastāvēja tādi draudi, lai varētu izveidoties Rietumu lielvalstu vienota pretpadomju fronte ar Vāciju. Padomju Savienībai nebija jābaidās arī no tā, ka pēc Polijas sagrāves Ā. Hitlers uzbrūktu PSRS. Lai sāktu karu, nepieciešams vismaz šāda kara militāri stratēģiskais plāns. Taču “Barbarosas” plānu vācu virspavēlniecība sāka izstrādāt tikai 1940. gada jūlijā, bet Ā. Hitlers to apstiprināja tā paša gada 18. decembrī¹⁷⁶.

1939. gadā Padomju Savienībai nedraudēja - pretēji oficiālās padomju (krievu) propagandas apgalvojumiem - arī otrās frontes briesmas Tālajos Austrumos. Militārajam konfliktam ar japāņiem pie Halhingolas upes bija visai ierobežots raksturs. “Generālim Žukovam,” kā raksta VFR vēsturnieks H. Ā. Jakobsons, “lai sagrautu japāņus.. pietika ar dažām divīzijām un 500 tankiem.”¹⁷⁷ Turklāt Japānas militāri stratēģiskie plāni bija saistīti ar ekspansiju Dienvidaustrumāzijā, Ķīnā un Klusā okeāna dienviddaļā¹⁷⁸, nevis ar uzbrukuma gatavošanu Padomju Savienībai. Sarunā ar japāņu sūtni Berlīnē, kas notika 1939. gada 22. augustā, *Auswärtiges Amt* valsts

sekretārs E. fon Veiczekers uzsvēra, ka patlaban ir labi redzama Tokijas nevēlēšanās saasināt krievu un japāņu konfliktu. Pēc viņa domām, ir skaidrs kā diena, ka par Japānas ienaidnieku Nr. 1 ir kļuvusi Anglija, bet Vāciju apdraud galvenokārt britu, nevis krievu politika¹⁷⁹.

Lai gan nav viegli, negrēkojot pret vēsturisko patiesību, “attaisnot” PSRS politiku 1939. gada vasarā, tomēr šādi mēģinājumi joprojām ir sastopami ne vien padomju (krievu), bet arī atsevišķu Rietumu autoru darbos. No pēdējā laikā publicētajiem pētījumiem visspilgtāk tas ir novērojams pieminētajā I. Fleišhaueres grāmatā “Pakts”. Apbrīnas vērtā ir autore neatlaidība un noteiktība, ar kādu viņa idealizē J. Staļina politiku, plaši izmantojot (vairāk nevietā nekā vietā) nodrāzto tēzi par PSRS drošības interesēm. Maskavas darbībā viņa reti kad saskata kaut ko nosodāmu: tai tikpat kā nav agresīvu tīkojumu pret kaimiņvalstīm.

Viena no I. Fleišhaueres pamattēzēm ir pieņēmums, ka Padomju Savienība 1939. gada vasarā nopietni vēlējās noslēgt vienīgi militāro savienību ar Rietumu valstīm, bet tās kontakti ar Vāciju (līdz augusta vidum) bija virzīti tikai uz abpusējo attiecību “normalizēšanu”¹⁸⁰. Citiem vārdiem sakot, viņa mēģina pierādīt, ka pat vēl piecas minūtes pirms divpadsmitiem, veidojot attiecības ar Vāciju, Maskava neloloja kaut kādas tālejoši agresīvas ieceres. Taču viņas argumentācija šajā gadījumā ir diezgan vāja un nepārliecinoša, jo balstās uz ļoti šauru avotu bāzes. To neveido nekas vairāk kā vienīgi publicētie J. Staļina un V. Molotova paziņojumi, atsevišķi viņu izteikumi ārvalstu pārstāvjiem. Ir labi saprotams, ka šie avoti nepelna uzticību. Tie kalpoja melīgai propagandai un neatspoguļoja Maskavas istos nodomus un lēmumus.

Pavisam aplams ir cits I. Fleišhaueres apgalvojums. Viņa ir pārliecināta, ka Padomju Savienība, kas izrādīja pretimnākšanu Vācijas vēlmēm un mēģināja to “nomierināt” (viņas skatījumā 23. augusta pakts bija galvenokārt padomju nomierināšanas politikas instruments), gribēja vispār izvairīties no militāra konflikta. Pēc I. Fleišhaueres domām, Maskava neesot zinājusi par Berlīnes ciešo apņemību sākt karu pret Poliju, jo Vācijas diplomāti Kremlī radīja iespaidu, ka Vācija gribētu konfliktu ar Poliju atrisināt bez spēka lietošanas¹⁸¹.

Liekas, ka ne Staļins, ne arī V. Molotovs nebija tik naivi, lai ticētu visam, ko viņiem stāstīja vācu diplomāti. Visa Molotova un Ribentropa pakta sagatavošanas gaita un atteikšanās no ierobežotās neitralitātes klauzulas (kas paredzētu, ka līgums zaudē spēku, ja viena no līgumslēdzējpusēm uzbrūk trešai valstij) liecināja, ka Maskavā ļoti labi izprata Berlīnes politiku. Turklāt J. Staļins arī no slepeno dienestu ziņojumiem bija lietas kursā par vācu plāniem¹⁸².

Var teikt, ka centieni idealizēt PSRS 1939. gada politiku lemti neveiksmei. Fakti apstiprina Padomju Savienības apzinātu līdzdalību Otrā pasaules kara izraisīšanā. Cita nianse ir jautājumam, vai arī bez 23. augusta līguma Vācija būtu iesākusi karu pret Poliju. Skaidrs, ka mēģinājumi sniegt uz to atbildi ir savā ziņā spekulācija, jo faktiski jānodarbojas ar minēšanu, kas būtu, ja nebūtu bijis. Citiem vārdiem sakot, šis jautājums joprojām paliek atklāts. Taču tajā pašā laikā, neapšaubāmi, ir pamats apgalvojumam, ka Ā. Hitlers neriskētu sākt karu bez Padomju Savienības piekrišanas. Ne velti daudzi vēsturnieki to uzskata par neapstrīdamu aksiomu. Piemēram, vācu autors E. Nolte pilnīgi izslēdz Vācijas uzbrukuma iespēju Polijai, ja “pie tās austrumu robežas atrastos naidīga lielvalsts”¹⁸³.

Par Ā. Hitlera vēlēšanos pirms militārā konflikta izraisīšanas noskaidrot PSRS pozīciju liecina arī pati notikumu norise 1939. gada augustā, jau citētie *Auswärtiges Amt* dokumenti, atsevišķu vadošo vācu politiķu atzinumi. Šajā sakarā pievērsisim uzmanību E. fon Veiczekeram. 1939. gada 18. augustā viņa dienasgrāmatā izdarīta atzīme, ka Berlīnei steidzīgi jāvienojas ar Maskavu, jo pēc astoņām dienām¹⁸⁴ "jānod trieciens Polijai (*der Schlag gegen Polen geführt werden soll*)"¹⁸⁵. Savukārt 1939. gada 14. oktobrī E. fon Veiczekers rakstīja, ka bez 23. augusta līguma nebūtu izraisīts karš¹⁸⁶.

Ā. Hitlera bija sagatavojis arī atkāpšanās pasākumus, ja neizdotos noslēgt līgumu ar Padomju Savienību. Tādā gadījumā, piemēram, viņš "augusta beigās sarīkotu lielu 1914. gada Tannenbergas kaujas¹⁸⁷ uzvarētāju godināšanas ceremoniju¹⁸⁸ un sasauktu Nirnbergā nacionālsociālistu miera salidojumu"¹⁸⁹. Starp citu, augusta vidū jau bija izsūtīti uzaicinājumi uz šo kongresu. Katrā ziņā 1939. gada 14. augustā V. fon der Šulenburgs rakstīja E. fon Veiczekeram, ka negribot braukt uz Nirnbergas kongresu, jo par labāku uzskatot palikt Maskavā¹⁹⁰.

Reizē ar rīcības brīvību karam padomju un vācu vienošanās nodrošināja Vācijai iespēju saņemt no PSRS pārtiku un nepieciešamās izejvielas¹⁹¹. 1939. gada 22. augustā Ā. Hitlera, uzrunājot vācu virspavēlniekus, norādīja: "Mums nav jābaidās no blokādes. Austrumi piegādā mums labību, lopus, ogles, svinu, cinku."¹⁹² Īpaši plašas šīs piegādes kļuva pēc 1940. gada 11. februāra, kad abas valstis noslēdza jauno ekonomisko vienošanos¹⁹³. PSRS apgādāja Vāciju lielā apjomā ar stratēģiskām izejvielām, kuras speciāli Berlīnes vajadzībām iepirka arī trešajās valstīs. Liekas, ka šī padomju un vācu saimnieciskā kooperācija tālu pārsniedza Padomju Savienības drošības un ekonomiskās intereses. Acīmredzot PSRS uzskatīja, ka Vācija ir vajāka nekā Anglija un Francija, un tāpēc bija ieinteresēta to stiprināt karā pret Parīzi un Londonu, kas iesākās 1939. gada 3. septembrī, lai "ar nogurdinoša kara palīdzību mazinātu Rietumu lielvalstu iespējas pēc to uzvaras pār Hitleru atjaunot *status quo* Austrumeiropā"¹⁹⁴.

Nebūs pārspilējums, ja teiksim, ka 23. augusta līgums iezīmēja savienības veidošanos starp Maskavu un Berlīni, kuru Ā. Hitlera uzlūkoja "kā kompensāciju par Itālijas nepiedalīšanos karā"¹⁹⁵. No otras puses, pēc firera iecerēm, padomju un vācu paktam vajadzēja atbaidīt Angliju un Franciju no iejaukšanās poļu un vācu konfliktā¹⁹⁶. 1939. gada 24. augustā Veiczekera dienasgrāmatā izdarīts šāds ieraksts: "Vakarā - pēc lidojuma no Zalcburgas atpakaļ uz Berlīni - Ribentrops, ierodoties no Maskavas, fireram, Geringam un man aprakstīja savus turienes darījumus. Prieku mazliet aizēnoja šaubas, jo izpaliek gaidītā britu parlamenta reakcija. Neskatoties uz Maskavu, Anglija un Francija atkal nostājās Polijas pusē."¹⁹⁷

Šajā sakarā var piezīmēt, ka sākotnēji arī vācu sabiedrība pozitīvi uztvēra vācu un padomju paktu. Tā gaidīja no neuzbrukšanas līguma vispirms kara draudu novēršanu, Polijas kapitulāciju bez cīņas. 1939. gada 23. augustā Latvijas sūtnis Berlīnē E. Krieviņš ziņoja uz Rīgu: "Vācu tauta tagad vairāk nekā jebkad pārliecināta, ka kara briesmas novērstas, ka Polija jau tikpat kā vairs neeksistē"¹⁹⁸. Taču pagāja tikai pāris dienu, un situācija krasi mainījās. Citā E. Krieviņa ziņojumā (1939. gada 30. augusts) Latvijas Ārlietu ministrijai ir teikts: "Vispirms vācu sabiedrībā un tautā pilnīgi izgaususi sajūsmas par krievu un vācu paktu, no kura gaidīja brīnumu - kara

briesmu novēršanu. Tagad par paktu ir dzirdamas tikai ironiskas piezīmes, pie tam gluži atklāti. Ka pakts ar lieliniekiem nav glābis situāciju, to sabiedrība saprot arī no Anglijas un Polijas militārā līguma parakstīšanas. (Šis līgums tika parakstīts 1939. gada 25. augustā - I.F.)"¹⁹⁹

Preteji Ā. Hitleram J. Staļins nešaubījās par to, ka Anglija un Francija arī pēc padomju un vācu pakta noslēgšanas izpildīs savas saistības ar Poliju²⁰⁰. Tāpēc viņš uzskatīja, ka karš starp Vāciju un Rietumu lielvalstīm ir neizbēgams. Pēc VFR vēsturnieku A. Hilgrūbera un K. Hildebranda domām, izšķirošais J. Staļinam bija neaizkavēt karu un ar Ā. Hitlera palīdzību to netieši izraisīt²⁰¹. Šādā gadījumā PSRS nonāktu trešā, kas smejas, lomā un iegūtu iespēju piedalīties kara laupījuma sadalē. Pēc Vācijas uzbrukuma Polijai (1939. gada 1. septembrī) tas tā patiesībā arī notika. 3. septembrī Anglija un Francija pieteica karu Vācijai. 17. septembrī PSRS uzsāka zemisku agresiju pret Poliju, palīdzot vāciešiem to sakaut. Kopīgi ar Berlīni sadalot Poliju, Maskava pievienoja sev 51,4 procentus no tās teritorijas²⁰².

Molotova un Ribentropa paktā paredzētā interešu sfēru sadale Austrumeiropā ļāva Padomju Savienībai pakāpeniski nostiprināt savas stratēģiskās pozīcijas, īstenot agresīvos nodomus pret kaimiņvalstīm, nodrošināt sev jaunu teritoriju sagrābšanu. No PSRS puses tā bija tuvdredzīga un noziedzīga politika. Par to Padomju Savienībai arī nācās samaksāt. Nav šaubu, ka starp 1939. gada 23. augustu un 1941. gada 22. jūniju pastāv tieša saistība. Divu diktatoru laupītāju "draudzība" - īsta vai uzspēlēta - nevarēja būt mūžīga. Vienkāršs aritmētisks aprēķins rāda, ka tā ilga 22 mēnešus.

Lietojot VFR autora S. Hafnera formulējumu, par "krievu cinisma"²⁰³ upuriem kļuva arī Baltijas valstis. Padomju un vācu vienošanās noveda pie Latvijas, Igaunijas un Lietuvas neatkarības likvidešanas. Pievērsisim šajā sakarā uzmanību Latvijas attieksmei pret 23. augusta līgumu.

Latvijas valdība uzņēma vēsti par PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līguma parakstīšanu ar dziļām bažām²⁰⁴. Tā zināja arī par slepeno protokolu. Cits jautājums, vai tās rīcībā esošās ziņas bija pietiekami precīzas²⁰⁵. Pēc Otrā pasaules kara publicētajās atmiņās E. Krieviņš raksta, ka viņa V. Munteram uz Rīgu sūtītā informācija par PSRS un Vācijas paktu bijusi droša: "Jau 24. augustā visi pavedieni bija mūsu rokās. Mums bija pilnīgi droša un eksakta informācija ne vien par pašu līgumu, bet arī par slepeno protokolu. Mums bija zināms, ka saskaņā ar šo protokolu Somija, Igaunija un Latvija ietilpinātas Padomju Savienības ietekmes sfērā, Lietuva - Vācijas."²⁰⁶ Piebildīsim, ka Latvijas Ārlietu ministrijas dokumenti faktiski neapstiprina šo E. Krieviņa apgalvojumu. Lai par to pārliecinātos, ieskatīsimies viņa ziņojumā, kas datēts ar 1939. gada 25. augustu. Tajā viņš raksta: "Man vakar bija saruna ar kādu kolēģu, kurš man uzstādīja jautājumu, vai es esot apsvēris to, ka Ribentrops, pat ja iepriekš bijusi panākta ar krieviem vienošanās par pakta sīkumiem, ielidojis Maskavā, tomēr atradies savā ziņā turieniešu gūstā. Vai es nepielaižot varbūtību, ka krievi sarunās ar vāciešiem pacēlušī jautājumu par mums? - "Paktu jau mēs ar Jums slēgsim, bet par mazu protokoliņu par tām 2 Baltijas aitiņām un to stūrgalvīgo aunu (Somiju) taču Jums nekas nevarētu būt. Mūsu sarunās ar angļiem un frančiem mēs visu laiku esam uzsvēruši savu interesi tieši par šo mums tuvo stūrīti. Tā ir mūsu "dzīves telpa", mūsu mute, caur kuru mēs elpojam. Mēs ar Jums par tām lielām lietām citādi vienoties nevaram, ja Jūs mums tur neatstājāt brīvas rokas. Arī Jums ir

no svāra, lai preču piegāde Jums no mūsu zemes varētu brīvi ritēt caur šo zemju ostām. Tamdēļ šīm trim valstīm jāizbeidz suverenitātes spēlīte un jāapmierinās ar Slovākijas likteni. Mēs šīs trīs valstis ņemam savā aizgādniecībā. Jūs, vāci, varat vēlāk to pašu darīt ar Lietuvu.” Kas Ribentropam, ja ar viņu šādi runāts, atlicis darīt. Viņš, saprotams, piekritis. Vāci mierīgi varot piemiegt acis pret krievu spiedienu uz Baltijas valstīm. Tas nebūt nerunājot pretim vācu neuzbrukšanas līgumam ar Latviju un Igauniju.

Tik tālu mans kolēģa. Par šādu kombināciju man šodien runāja no divām pusēm kā drošu realitāti. Eiropas telpa starp vācu rietumu robežu un Urāla kalniem esot sadalīta abu Maskavas līguma partneru starpā. Tur vairs esot vieta tikai divām lielām tautām: vāciešiem un krieviem. Tagadējam raibam stāvoklim, kur ik pēc pāris stundām nākot jaunas robežas ar visādām formalitātēm, pasu, vīzu un muitas kontrolēm, ar jaunām valūtām etc., jāizbeidzoties.²⁰⁷

Neskaitot E. Krieviņu, Latvijas ārlietu resors saņēma informāciju par Polijas un Baltijas valstu sadalīšanas variantiem (vai plāniem) sakarā ar PSRS un Vācijas 23. augusta vienošanos arī no saviem sūtņiem Francijā un Polijā²⁰⁸. Bez tam Latvijas ārpolitisko vadību par slepenā protokola esamību brīdināja citu valstu diplomāti²⁰⁹. Liktenim bija labpatiesies, ka V. Molotova un J. fon Ribentropa parakstītais protokols nepalika slepens ne uz vienu dienu. Katrā ziņā jau 24. augusta rītā tā saturs bija zināms ASV sūtniecībā Maskavā. Attiecīgo informāciju sūtniecības sekretārs Č. Bolens saņēma no vācu sūtniecības Maskavā darbinieka H. Hervarta fon Bitensfelda²¹⁰.

Lai gan Latvijas Ārlietu ministrijā ienāca arī citāda rakstura informācija, visas šīs ziņas par 23. augustā notikušo interešu sfēru sadali²¹¹ deva pamatu V. Munteram griezties pie Vācijas sūtņa U. fon Koces ar jautājumu, vai padomju un vācu neuzbrukšanas pakts neskar Baltijas valstu neatkarību. Kā liecina U. fon Koces 1939. gada 31. augusta telegramma *Auswärtiges Amt*, V. Munteram viņam tajā pašā dienā paziņoja, ka “Latvijas valdība nekādā ziņā nejutoties skarta no Vācijas un Krievijas līguma”. Taču latviešu sabiedrībā izplatījies nemiers sakarā ar to, ka Latvija ir kā atdota Krievijai. Tāpēc viņš prasa kādu paziņojumu šajā jautājumā. Ja Vācijas valdība šādam priekšlikumam piekristu, viņš varētu informēt presi, ka sarunā ar Vācijas sūtni no kompetentas puses saņemta informācija, ka Maskavā noslēgtais līgums neapdraud Baltijas valstu integritāti un drošību²¹².

Līdzīgu jautājumu vācu sūtnim Helsinkos V. Bliheram uzdeva arī Somijas ārlietu ministrs E. Erko. Tāpēc 1939. gada 1. septembrī Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretārs E. fon Veiczekers telegrafēja vācu sūtnim Maskavā V. fon der Šulenburgam, lai viņš ierastos pie V. Molotova un iepazīstinātu viņu ar vācu iecerēto atbildes projektu²¹³.

Pēc Vācijas un Padomju Savienības viedokļu saskaņošanas E. fon Veiczekers 1939. gada 4. septembrī nosūtīja telegrammu U. fon Kocem. Tajā bija norādīts, ka vācu sūtnis tiek pilnvarots V. Munteram mutiski paskaidrot, “ka mūsu attiecībās ar Latviju pamats ir 7. jūnijā noslēgtais neuzbrukšanas līgums un ka mums.. nav bijuši darījumi, kas būtu pretrunā šim paktam”²¹⁴ U. fon Koce, izpildot šo rīkojumu²¹⁵, mēģināja dezinformēt Latvijas valdību²¹⁶.

Arī Latvijas sūtnis Berlīnē E. Krieviņš, tiekoties ar Vācijas Ārlietu ministrijas

oficiālajām personām, nereti iztīrāja jautājumu par padomju un vācu neuzbrukšanas līguma iespējamo ietekmi uz Latviju. Tā, piemēram, 1939. gada 30. augustā sarunā ar *Auswärtiges Amt* Politiskās nodaļas vadītāju E. Vērmanu viņš gribēja izdibināt, “vai Maskavā ir runāts par Baltijas valstīm”. Divi dokumenti (E. Krieviņa ziņojums V. Munteram un E. Vērmana dienesta atzīme - abi datēti ar 1939. gada 30. augustu) apliecina, ka E. Vērmanis deva noraidošu atbildi. Taču tajā pašā laikā viņš pasvitroja, ka viens tagad ir noteikti skaidrs: “Ja kas notiek Austrumos, tas attiecas vienīgi uz Vāciju un Padomju Savienību, ne uz vienu citu.”²¹⁷

Pēc 1939. gada 23. augusta līguma noslēgšanas Latvijas vieta starptautisko attiecību sistēmā Austrumeiropā ieguva jaunas dimensijas. Apstākļos, kad jau bija radīti priekšnoteikumi PSRS agresīvo nodomu īstenošanai Baltijā, Latvijai jūtami bija apgrūtināta iepriekšējās uz neitralitāti orientētās ārpolitiskās linijas turpināšana, stipri samazinājās arī diplomātijas manevrēšanas iespējas. Latvijas ārpolitikas kursā aizvien vairāk sāka dominēt “nolemības elements”, noslīde pa “horizontālo līniju” Austrumu virzienā, piekāpšanās PSRS spēka spiedienam. Šis virzības ātrums bija atkarīgs arī no tā, cik liela loma kādā brīdī bija Padomju Savienības faktoram Vācijas ārpolitikā. Latvijas diplomācija šajā sarežģītajā situācijā nebija savu uzdevumu augstumos. Tā nespēja nodrošināt valsts neatkarību.

1 Toppitsch E. Stalins Krieg. Die Sowjetische Langzeitstrategie gegen der Westen als nationale Machtpolitik. - München: Gunter Olzog Verlag, 1986. - S.16.

2 Skat.: Hildebrand K. Vom Reich zum Weltreich. Hitler, NSDAP und koloniale Frage 1919 - 1945. - München: W. Fink, 1969. - S.772-777; Kuusisto S. Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Außenpolitik 1933-1939. - Helsinki: 1984. - S.26-29; Wendt B. - J. Großdeutschland. Außenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitler-Regimes. - München: Deutschen Taschenbuch Verlag, 1987. - S.221-233 u.c.

3 Skat.: Hildebrand K. Deutsche Außenpolitik 1933-1945. Kalkül oder Dogma? - Stuttgart: 1976. - S.100-104; Проэктор Д. Фашизм: Путь агрессии и гибели. - М.: Наука, 1985. - с. 150 и.с.

4 Jacobsen H. - A. Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938. - Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1968. - S.257.

5 Skat.: Michalka W. Ribbentrop und die deutsche Weltpolitik 1933-1940. Außenpolitische Konzentration und Entscheidungsprozesse im Dritten Reich. - München: W. Pink Verlag, 1980. - S.13.

6 Hillgruber A. Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege. - Göttingen: 1967. - S.87-90; skat. arī: Michalka W. Ribbentrop.. - S.14.

7 Michalka W. Ribbentrop.. - S.169.

Atsevišķi vācu autori, piemēram, E. Fromms, uzskata, ka Ā. Hitlers, vērtējot Anglijas politiku, pārlieku uzticējies J. fon Ribentropa domām, kurš neapšaubāmi

esot bijis gudrs, bet paviršs cilvēks - nespējīgs līdz galam izprast britu sistēmas politiskās, ekonomiskās un sociālās fineses (Фромм Э., Адольф Гитлер - клинический случай некрофилии. - Москва: Прогресс, 1992. - с.93).

8 Michalka W. Ribbentrop.. - S.170.

Tieši tādu pašu viedokli aizstāv arī vairāki citi vācu vēsturnieki. Piemēram, H. Altrichters un J. Bekers savā darbā "Kara izcelšanās 1939. gadā" norāda, ka J. fon Ribentrops bija PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līguma galvenais arhitekts (Altrichter H., Becker J. Kriegsausbruch 1939: Beteiligte, Betroffene, Neutrale. - München: Beck, 1989. - S. 34).

9 Michalka W. "Vom Motor zum Getriebe". Das Auswärtige Amt und die Degradierung einer traditionsreichen Behörde // Der Zweite Weltkrieg. - München: Piper, 1990. - S. 254.

10 Atšķirībā no Ā. Hitlera J. fon Ribentrops uzskatīja, ka Vācijai sava nākotne jānodrošina nevis Austrumos, bet gan Āfrikā (Altrichter H., Becker J. Kriegsausbruch.. - S. 35).

11 LVVA. - 2574.f. - 4. apr. - 7470.l. - 142. lp.

12 Turpat - 7671.l. - 13. lp.

13 Turpat. - 16. lp.

14 Hildebrand K. Das Dritte Reich. - München: R.Oldenbawg Verlag, 1987. - S.36.

15 "Lauku Avīze". - 1989. - 25. aug.

16 M. Litvinovs - PSRS ārlietu tautas komisārs no 1930. līdz 1939. gadam.

17 Hillgruber A. Deutschlands Rolle.. - S. 89-90.

18 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S. 421.

19 Vācu diplomāti Maskavā jau dažas dienas pēc Minhenes konferences prognozēja pārmaiņas PSRS ārpolitikā. Tā, piemēram, 1938. gada 3. oktobrī V. fon Tipelskirhs ziņoja Auswärtiges Amt vadībai: "Nedrīkst atteikties no domas, ka Padomju Savienība pārskatīs savu ārpolitiku. Vispirms tas varētu skart attiecības ar Vāciju, Franciju un Japānu." (ADAP. - Serie D. - Bd.V. - S. 27).

20 Das Deutsche Reich.. - Bd.1. - S. 683; Herwarth H. von. Zwischen Stalin und Hitler. Erlebte Zeitgeschichte. - Frankfurt am Main.: Verlag Ullstein, 1982. - S. 161; Hilger G. Wir und der Kreml. Deutsch-Sowjetische Beziehungen 1918 - 1941. Erinnerungen eines deutschen Diplomaten. - Bonn: Athenäum Verlag. - S.274.

21 Das Deutsche Reich.. - Bd.1. - S.683.

22 Angļu vēsturnieks A.Beloks uzskata, ka, runājot par PSRS un Vācijas tuvināšanos, nav īsti prātīgi strīdēties par to, kas spēra pirmo soli - vācieši vai krievi. Pēc viņa domām, 1939. gada pavasarī bija zondāžas un mājieni no abām pusēm (Bullock A.Hitler und Stalin... - S. 806).

23 История Второй мировой войны 1939 - 1945. В двенадцати томах. - М.: Военное изд-во, 1974. - т.2. - с. 279-280. Максимичев И.О. Дипломатия мира против дипломатии войны. - М.: Международные отношения, 1981. - стр. 237-249; Проэктор Д.М. Фашизм: путь агрессии и гибели. - с.170; Сиполс В. Внешняя политика Советского Союза. 1936 - 1939 гг. М.: Наука, 1987. - с. 310 - 340; Сиполс В. За несколько месяцев до 23 августа 1939 годаю Международная жизнь. - 1989. - ном. 5. - с. 128 и.с.

24 Piemēram, V. Sīpols, izvērtējot Maskavas un Berlīnes savstarpējās attiecības

1939. gada vasarā, norāda: "Padomju valdība tā arī neatbildēja uz vācu diplomātu zondēšanas mēģinājumiem un turpināja savus centienus sekmīgi noslēgt sarunas ar Anglijas un Francijas militārajām delegācijām. Tomēr augusta vidū padomju valdībai kļuva pilnīgi skaidrs, ka vienoties ar Angliju un Franciju par efektīvu savstarpējās palīdzības līgumu nav iespējams (Sīpols V. Pirmskara politiskā krīze.. - 296. lpp.).

25 Allard S. Stalin und Hitler. Die sowjetrussische Außenpolitik 1930. - 1941. - Bern: 1974. - S. 52- 113; Andersons E. Ārpolitika II. - 71. lpp.; Fabry P.W. Der Hitler - Stalin Pakt 1939 - 1941. Ein Beitrag zur Methode sowjetischer Außenpolitik. - Darmstadt: Fundus Verlag, 1962. - S. 20-22; Gruchmann L. Der Zweite Weltkrieg. - München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990. -S. 15; Hillgruber A. Endlich genug über Nationalsozialismus und Zweiten Weltkrieg? - Düsseldorf: Droste Verlag, 1982. - S. 80-81; Hillgruber A. Sowjetische Außenpolitik.. - S.21.

26 Hillgruber A. Sowjetische Außenpolitik.. - S. 7.

27 Hilger G. Wir und der Kreml.. -S.274; Bullock A.Hitler und Stalin.. - S. 806.

28 Lai gan liekas divāini, vācu autores I. Fleišhaueres galvenais nolūks ir maksimāli attaisnot PSRS politiku 1939. gadā vasarā. Viņa mēģina to darīt pat ar lielāku degsmi un arī rafinētāk, nekā tas bija novērojams tajos padomju vēsturnieku darbos, kas publicēti līdz 1989.gadam.

29 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S. 404-405.

Nepieciešams atzīmēt, ka I.Fleišhauere ir pirmā vēsturniece, kas, rakstot, par vācu diplomātu uzskatiem un mērķiem, plaši izmantoja V. fon der Šulenburga privāto saraksti.

30 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S: 408-415.

31 Nolte E. Der Europäische Bürgerkrieg 1917 - 1945. Nationalsozialismus und Bolschevismus. - Frankfurt am Main: Ullstein, 1987. -S. 307-309; Weber R.W. Die Entstehung des Hitler - Stalin -Paktes 1939.. - S.139; Ahmann R. Der Hitler-Stalin-Pakt.. - S. 100; Wendt B. - J. Großdeutschland.. - S.179.

32 СССР-Германия 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. - 1989. - т.1. с.9.

Šos J. Staļina vārdus Berlīnē uztvēra kā uzaicinājumu uzsākt dialogu (ADAP. - Serie D. - Bd. VI. - S. 1-3.)

33 Hilger G. Wir und der Kreml.. - S. 274.

34 Andersons E. Ārpolitika - II. - 71.lpp.

35 Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939 - 1941. - Dokumente des Auswärtigen Amtes. - Tübingen: Lauppische Buch Randlung, 1949. - S.88.

36 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S. 424.

37 Turpat. - S. 120.

1939. gada 13. martā V. fon der Šulenburgs nosūtīja uz Berlīni pārskātu par minēto J. Staļina runu. Par īpaši zīmīgu viņš uzskatīja to faktu, ka "Staļina ironija un kritika daudz lielākā mērā bija vērsta pret Angliju nekā Vāciju" (ADAP. - Serie D. - Bd. VI. - S. 1-3).

38 Bonwetsch B. Vom Hitler-Stalin-Pakt zum "Unternehmen Barbarossa" // Osteuropa. - 1991. - Nr.6. - S. 565-566; Семиряга М. Советский Союз и предвоенный политический кризис // Вопросы истории. - 1990. - ном. 9. - с. 52.

39 Atsevišķu vācu vēsturnieku -piemēram, B. Venta - skatījumā šī J. Staļina runa

- bija "skaidrs mājienis no Kremļa puses" (Wendt B. Großdeutschland.. - S. 179).
- 40 Visai ilgu laiku attiecības starp PSRS un Vāciju tika uzturētas ar abu valstu diplomātisko pārstāvju epizodisku kontaktu palīdzību. A. Merekalova vizīte pie E. fon Veiczekera 1939. gada aprīlī izbeidza šāda veida praksi. Iestājās jauns posms Maskavas un Berlīnes attiecībās.
- 41 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S. 22.
- 42 Fleischauer I. Der Pakt.. - S. 140 - 153.
- 43 Год кризиса... - т.1. - с.389
- 44 Andersons E. Ārpolitika II. - 79. lpp.
- 45 Turpat. - 78. lpp.
- 46 Hilger G. Wir und der Kreml.. - S. 274; Fest J. Hitler. - Berlin: Ullstein, 1991. - S. 799.
- 47 Kā liecina vairāki diplomātiska rakstura dokumenti, M. Ļitvinovs, kurš pēc tautības bija ebrejs, arī šī ģimesla dēļ nebija pieņemams Vācijai kā iespējamo sarunu partneris. Piemēram, Igaunijas sūtnis Maskavā A. Reijs rakstīja uz Tallini (1939. gada 31. augustā), ka "ar ebreju (domāts M. Ļitvinovs - I.F.) Ribentrops nesāktu runāt" (От лакта.. - с. 110).
- 48 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.255; Die Beziehungen.. - S.3; СССР - Германия.. - с. 13.
- Nav lieki atzīmēt, ka tagad pat atsevišķi Krievijas vēsturnieki atzīst, ka tieši 1939. gada pavasarī izēmējās pagrieziens padomju ārpolitikā. Piemēram, M. Semirjaga raksta, ka, sākot ar maiju, J. Staļins un V. Molotovs aizvien noteiktāk izšķirās par likmi uz Vāciju (Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии.. с.18).
- 49 Bonwetsch B. Vom Hitler-Stalin-Pakt.. - S.566; Fleischauer I. Der Pakt.. - S. 163-166; Шейнис З.Максим Максимович Литвинов: революционер, дипломат, человек. - М.: Изд-во политической литературы, 1989. - стр. 363-364.
- 50 Pēc atsevišķu Eiropas diplomātu domām, V. Molotovs, kurš svarīgajā postenī nomainīja M. Ļitvinovu, slikti pārzināja ārlietas. Tā, piemēram, britu sūtnis V. Sidss pēc pirmās tikšanās ar jauno ārlietu tautas komisāru, kas notika 1939. gada maijā, ziņoja uz Londonu: "...liktenim bija labpaticis mani sāvest kopā ar cilvēku, kas neko nesaprot ārpolitikas jautājumos..." (Jakobson M. Diplomatie im Finnischen Winterkrieg 1939/40. - Düsseldorf: 1970. - S. 106.)
- 51 Jau 1939. gada 7. maijā, četras dienas pēc V. Molotova stāšanās amatā, franču sūtnis Berlīnē R. Kulondrs informēja Quai d'Orsay, ka Vācija meklē tuvināšanās iespējas ar PSRS, kas var novest (līdzās visam citam) pie ceturtais Polijas dalīšanas (ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S. 101).
- 52 LVVA. - 2574.f. - 4. apr. - 7467.l. - 142. lp.
- 53 Turpat. - 3. apr. - 3252.l. - 77.lp.
- 54 Turpat. - 4. apr. - 7467.l. - 180. lp.
- 55 Ширер В. Взлет и падение третьего рейха. - М.: Военное издательство, 1991. - т.1. - с.516.
- 56 Die Beziehungen.. - S.7; Год кризиса.. - т.1. - с.482-483.
- 57 ADAP. - serie D. - Bd. VI. - S. 464.
- 58 Turpat. - S. 454.
- 59 Pēc angļu autora A. Beloka domām, Ā. Hitlera neizlēmību noteica bažas, ka J.

- Staļins varētu jebkuru Vācijas soli izmantot, lai sekmīgi nobeigtu angļu, franču un padomju sarunas (Bullock A. Hitler und Stalin.. - S. 806).
- 60 Fleischauer I. Der Pakt.. - S. 196-197.
- 61 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S. 502.
- 62 Die Beziehungen.. - S.14; ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.503.
- 63 Ahmann R. Nichtsangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa 1922-1939. - Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1988. - S.625.
- 64 Zalcmanis J. Die Preisgabe der baltischen Staaten 1939. Eine bewußte Handlung Hitler-Regierung. - Stockholm: Lattiska Nationella Fonden, 1987. - S. 13 u.c.
- 65 Die Beziehungen.. - S.23.
- 66 Nolte E. Der Europäische Bürgerkrieg.. - S. 308.
- Ši atziņa, tieša, dažādās variācijās sastopama arī vairāku citu Rietumu autoru darbos (skat.: Wendt B.J. Großdeutschland.. - S. 178).
- 67 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.584.
- Nevar piekrist padomju vēstures literatūrā izplatītajam apgalvojumam, ka 1939. gada vasarā sarunas starp vadošajām Eiropas lielvalstīm norisinājās trīs līdzvērtīgos virzienos: turpinājās padomju un vācu kontakti, tika vestas aktīvas angļu un vācu sarunas un norisinājās sarunas starp PSRS, Angliju un Franciju. Visas šīs sarunas nebija vienādi nozīmīgas. Angļu un vācu kontakti palika zondāžas stadijā, un nebija faktiski nekādu cerību panākt Londonas un Berlīnes politisku izlīgumu.
- 68 Das Deutsche Reich.. - Bd.1. - S.691.
- 69 Skat.: Документы и материалы.. - т.2. - с. 153-157.
- 70 Das Deutsche Reich.. - Bd.1. - S.691.
- 71 Turpat.
- 72 Henko J. England in Hitlers politischen Kalkül. Vom Scheitern der Bündnis-konzeption bis zum Kriegsbeginn (1935-1939). - Boppard am Rhein: 1973. - S.268.
- 73 PAAA. - R 104 628. - 411 579.
- 74 Turpat
- 75 Turpat.
- 76 Bullock A. Hitler und Stalin... - S.806.
- 77 Andersons E. Ārpolitika II. - 115. lpp.
- 78 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.701.
- 79 Zalcmanis J. Die Preisgabe.. - S.13.
- 80 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.882; Год кризиса.. - т.2. - с.158; СССР - Германия.. - с.28.
- 81 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.848; Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939-1941. Dokumentation zusammengestellt und eingeleitet von Dietrich A. Loeber. - Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1972. - S.15; Год кризиса.. - т.2. - с.137.
- 82 ADAP. - Serie D. - Bd.VI. - S.893; Rauch G. von. Geschichte.. - S. 175; Vizulis I. The Molotow-Ribbentrop pact of 1939: The Baltic case. - Westport: Praeger, 1990. - p.13; Год кризиса.. - т.2. - с.161-162.
- 83 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.55.
- 84 Andersons E. Ārpolitika II. - 116. lpp.
- 85 Год кризиса.. - т.2. - с.184.

86 Runa ir par PSRS un Vācijas (Berlīnes) līgumu par neuzbrukšanu un neitralitāti, kas tika noslēgts 1926. gada 24. aprīlī. Formāli šis līgums (pēc tā pagarināšanas 1931. gadā) bija 1939. gadā vēl spēkā.

87 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 48.

88 Год кризиса.. - т.2. - с. 185.

89 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.55.

90 Turpat. - S.52; Nazi-Soviet Relations. 1939-1941. - Documents from the Archives of the German Foreign Office. - Washington: Department of State, 1948. - p.43; Год кризиса.. - т.2. - с.232-233.

91 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 72-73; СССР-Германия.. - с. 33-34; Год кризиса.. - т.2. - с.229.

92 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 364; СССР-Германия.. - с. 33.

93 Zalcmanis J. Die Preisgabe.. - S.18.

94 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.70; СССР-Германия.. - с. 39.

95 Sarunā ar V. fon der Šulenburgu, kas notika 1939. gada 15. augustā, V. Molotovs vēlējās uzzināt, cik patiesa ir informācija, kuru padomju valdība saņēma no sava pilnvarotā pārstāvja Romā jūnija beigās par viņa sarunu ar Itālijas ārlietu ministru G. Čāno. Šajā sarunā G. Čāno paziņoja, ka Vācija izstrādājot plānu, kura mērķis ir PSRS un Vācijas attiecību būtiska uzlabošana. Plāns, pēc itāļu ārlietu ministra vārdiem, paredzēja Vācijas gatavību ietekmēt Tokiju, lai tā uzlabotu attiecības ar PSRS, kā arī iespēju noslēgt vācu un padomju neuzbrukšanas līgumu, abu lielvalstu garantijas Baltijas valstīm utt. V. fon der Šulenburgs atbildēja, ka G.Čāno paziņojums acīmredzot balstās uz Itālijas sūtņa Māskavā A.Rosso informāciju, ar kuru viņam bija saruna par padomju un vācu attiecību uzlabošanu. Taču šī informācija, kā uzsvēra vācu sūtnis, ir tikai daļēji patiesa. (Skat.: ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 72-74; СССР-Германия.. - с.33-37.)

96 Kā izriet no V. fon der Šulenburga un V. Molotova 15. augusta sarunas pieraksta padomju variantā, vācu sūtnis norādīja, ka, tiekoties ar A. Rosso, viņš nav nekā teicis par Vācijas un PSRS kopīgajām garantijām Baltijas valstīm (Год кризиса.. - т.2. - с.230).

97 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 84.

98 Nazi-Soviet Relations.. - p.43.

99 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.70; Nazi-Soviet Relations.. - p. 58.

100 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.70.

101 Deist W., Messerschmidt M., Volkmann H.E., Wette W. Ursachen und Voraussetzungen.. - S. 839.

102 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 96; СССР-Германия.. - с.40-41.

103 Cenšoties izdibināt padomju valdības uzskatus par speciālā protokola vēlamo saturu, V. fon der Šulenburgs 17. augusta sarunā ar V. Molotovu vairākas reizes minēja garantijas Baltijas valstīm kā vienu no iespējamiem jautājumiem, kas varētu tikt atspoguļots pieminētajā dokumentā. Taču V. Molotovs visādi izvairījās no konkrētas atbildes, norādot, ka iniciatīva protokola sastādīšanā jāuzņemas ne tikai Padomju Savienībai, bet arī Vācijai. Tiesa, viņš atzina, ja jautājumi, kuri izvirzīti vācu valdības 15. augusta paziņojumā, nevar tikt fiksēti līgumā, bet vienīgi - protokolā (skat.: Год кризиса.. - т.2. - с. 270-271).

Acīmredzot ar šādas taktikas palīdzību V. Molotovs vēlējās "uzsist cenu" un panākt jaunus piedāvājumus no Vācijas. Spriežot pēc G. Astahova ziņojuma (1939. gada 8. augusts), viņam bija zināms, ka vācieši līgumā it kā bija ar mieru iekļaut klauzulu par Vācijas neieinteresētību Baltijas valstu (izņemot Lietuvas), Besarābijas un Austrumpolijas likteni. No Padomju Savienības viņš turpretī gaidīja, lai tā apstiprinātu savu neieinteresētību attiecībā uz Dancīgu un agrāko "vācu Poliju" (skat.: Год кризиса.. - т.2. - с.180).

104 Sarunā ar G. Astahovu, kas notika 1939. gada 4. augustā, K. Šnurre izvirzīja priekšlikumu, ka reizē ar padomju un vācu tirdzniecības un kredīta vienošanos varētu parakstīt arī slepenu protokolu, kurā fiksētu abu pušu vēlēšanās uzlabot politiskās attiecības (Год кризиса.. - т.2. - с.175).

105 König H. Das deutsche-sowjetische Vertragswerk von 1939 und seine Geheimen Zusatzprotokolle // Osteuropa. - 1989. - N 5. - S. 449.

Tagad arī atsevišķi Maskavas vēsturnieki, piemēram, M. Semirjaga, atzīst, ka V. Molotovs bija slepenā protokola iniciators (Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии.. - с.24).

106 Внешняя политика СССР. Сб. документов. - М.: 1945. - т.3. - с.55.

107 Ahmann R. Der Hitler-Stalin-Pakt. - S.38.

108 Ahmann R. Nichtsangriffspakte.. - S.631-640.

109 Bullock A. Hitler und Stalin.. - S.808.

110 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 101; Nazi-Soviet Relations.. - p.61.

111 Turpat. - p.63.

112 Zalcmanis J. Die Preisgabe.. - S. 20.

113 ADAP. - Serie D. - Bd. VII. - S.125; СССР - Германия.. - с.46; Год кризиса.. - т.2. - с.275-276.

114 Pēc angļu autora A. Beloka ziņām, šajā sarunā V. Molotovs bija tik draudzīgs, cik iepriekš vēss un oficiāls (Bullock A. Hitler und Stalin.. - S.809).

115 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.125.

V. Čerčils savos memuāros raksta, ka 1939. gada 19. augusta vakarā J. Staļins paziņoja Politbirojam par savu nodomu parakstīt paktu ar Vāciju (Черчилль В. Вторая мировая война.. - с.178).

116 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S.330.

117 Turpat. - 331.lpp.

118 Kā liecina franču militārā atašeja Varšavā F. Misē telegramma Francijas Kara ministrijai (1939. gada 19. augusts), tad Polijas valdības nostāja pret padomju karaspēka eventuālu caurlaišanu tolaik jau bija vērojamas jaunas iezīmes. Ārlietu ministrs J. Beks bija devis tiesības franču militārai misijai Maskavas sarunās manevrēt tā, it kā "nekāds jautājums poliem nebūtu ticis izvirzīts" (Год кризиса.. - т.2. - с.278; СССР в борьбе за мир. - с.621).

119 PSRS un Vācijas tirdzniecības un kredīta vienošanās tika parakstīta 1939. gada 19. augustā, bet informācija par to presē publicēta 21. augustā. Saskaņā ar šo vienošanos Vācija piešķīra PSRS kredītu 200 miljonu marķu apmērā vācu preču iepirkšanai divu gadu laikā. PSRS savukārt vajadzēja Vācijai šajā pašā laikā piegādāt preces par 180 miljoniem marķu.

120 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.126; Nazi-Soviet Relations.. - p.63; СССР-

- Германия.. - с.48.
- 121 Ahman R. Der Hitler-Stalin-Pakt.. - S.39. Pat I: Fleiſshauere, kura, izmantojot dažādus (nereti visai apstrīdamus) paņēmienu, cenšas šo pakta projektu interpretēt Padomju Savienībai maksimāli izdevīgā garā, beigu beigās tomēr spiesta atzīt, ka 2. panta formulējums pieļauj vācu uzbrukumu (agresiju), ja to it kā "izprovocē" ar spēka lietošanu kādā trešā (neskaitot līgumslēdzējpusēs) lielvalsts (Fleischhauer I. Der Pakt.. - S.334).
- 122 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.126; Nazi-Soviet Relations.. - p.63; СССР-Германия.. - стр.46; Год кризиса.. - т.2. - с.278.
- 123 Nimbērgas procesā (1945. g.novembris - 1946.g. oktobris) bijušais Auswärtiges Amt Juridiskās nodaļas vadītājs F. Gauss aprakstīja Ā. Hitlera reakciju, saņemot ziņu, ka padomju valdība beidzot piekritusi J. fon Ribentropa vizītei Maskavā. Viņš atcerējās, ka Ā. Hitlers triumfējoši pacēla rokas un izplūda skaļos smieklos (skat.: Bullock A. Hitler und Stalin.. - S.809).
- 124 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.131; СССР-Германия.. - с.52; Год кризиса.. - т.2. - с.302.
- 125 СССР-Германия.. - с.53.
- 126 Andersons E. Ārpolitika II. - 117. lpp.
- 127 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.141; СССР - Германия.. - с.55; Год кризиса.. - т.2. - с.303.
- 128 LVVA. - 2574.f. - 4.apr. - 7468.l. - 167.lp.
- 129 Turpat. - 144.lpp.
- 130 Turpat. - 121.lp.
- 131 Turpat.
- 132 Turpat. - 93.lp.
- 133 "Правда". - 1939. - 22 авг.; Год кризиса.. - т.2. - с.304-305.
- 134 Kā 1939. gada 22. augustā uz Maskavu ziņoja padomju sūtnis Anglijā I. Maiskis, vēsts par J. fon Ribentropa braucienu uz Maskavu izraisīja lielu uztraukumu Londonas politiskajās aprindās. Taču visai drīz angļi nomierinājās, jo secināja, ka nav notikusi nekāda katastrofa. Viņi atcerējās, ka visi neuzbrukšanas pakti, kurus slēdza Padomju Savienība, "satur klauzulu, kas paredz iespēju tos nekavējoties anulēt, ja viena no līgumslēdzējpusēm izdara agresijas aktu pret trešo valsti" (СССР в борьбе за мир.. - с. 631; Год кризиса.. - с. 312). Lieki piebilst, cik rūgti angļi maldījās.
- 135 Zalcmanis J. Die Preisgabe.. - S. 22.
- 136 Turpat.
- 137 LVVA. - 2574.f. - 4.apr. - 7468.l. - 89.lp.
- 138 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.167; СССР-Германия.. - с.58.
- 139 Pistohlkors G.W. Der Hitler-Stalin-Pakt.. - S.91.
- 140 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.184.
- 141 Janßen K.H. Des große Spiel // "Die Zeit". - 1989. - 25 August. - S.34.
- 142 Andersons E. Ārpolitika II. - 119.lpp.
- 143 Zalcmanis J. Die Preisgabe.. - S.22; Bullock A. Hitler und Stalin.. - S.813.
- 144 Andersons E. Ārpolitika II. - 119. lpp.
- 145 Zalcmanis J. Die Preisgabe.. - S.22.
- 146 ADAP. - Serie D. - Bd. VII. - S.184-185.
- 147 Fabry P.R. Hitler-Stalin-Pakt.. - S.83.
- 148 Janßen K.H. Das große Spiel.. - S.34; Bullock A. Hitler und Stalin.. - S.813; Fleischhauer I. Der Pakt.. - S.372.
- 149 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.187.
- 150 СССР-Германия.. - с.60.
- 151 Janßen K.H. Das große Spiel.. - S.34.
- Tas, cik ātri un viegli Ā. Hitlers piekrita Padomju Savienības prasībām un atteicās no stratēģiski ļoti nozīmīgās Latvijas teritorijas daļas, pārsteidza pat pieredzējušos vācu sūtniecības darbiniekus Maskavā (Herwarth H. von. Zwischen Stalin und Hitler.. - S.187)
- 152 Andersons E. Ārpolitika II. - 114.lpp.
- Arī J. Staļins bija apmierināts ar 23. augusta līgumu un uzskatīja to par lielu uzvaru. Kā savos memuāros raksta, piemēram, N. Hruščovs, padomju diktators domāja, ka viņš ir pārspējis viltībā Ā. Hitleru, jo saskaņā ar līgumu Padomju Savienība faktiski ieguvusi Igauniju, Latviju, Lietuvu (?), Besarābiju un Somiju utt. (Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. - 1990. - ном.7 - с.86).
- Vairāki Rietumu vēsturnieki norāda, ka, noslēdzot paktu ar Staļinu, Ā. Hitlers izspēlēja kārtējo trumpi, jo panāca padomju un vācu vienošanos par Polijas sadalīšanu. Taču šajā gadījumā trumpis izrādījās pavisam vājš, jo Rietumu lielvalstis savu nostāju nemainīja, bet Padomju Savienība ieguva iespēju nostiprināties (skat.: Graml H. Grundzüge nationalsozialistischer Außenpolitik // Das Dritte Reich. - München: Verlag C.H.Beck, 1986. - S.124-125).
- 153 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.205; СССР-Германия.. - с.61.
- Šis nosacījums, piemēram, izslēdza iespēju Maskavai, pat ja tā gribētu, turpināt sarunas ar Angliju un Franciju.
- 154 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.205; СССР-Германия.. - с.61.
- 155 Das Dritte Reich. Dokumenten zur Innen- und Außenpolitik. - Bd.1, "Volksgemeinschaft" und Großmachtspolitik 1933-1938. - München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985. - S.274.
- 156 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.205; СССР-Германия.. - с.61; Год кризиса.. - т.2. - с.320.
- 157 Das nationalistische Deutschland und die Sowjetunion 1939 - 1941. Akten aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes. - Berlin: 1948. - S.89; СССР-Германия.. - с.71.
- Šajā vēstulē Ā. Hitlers, starp citu, atkal no jauna pasvītēja, ka 23. augusta līguma rezultātā starptautiskajās attiecībās radies jauns stāvoklis, kas paver Berlīnes-Romas valstīm lieliskas iespējas un perspektīvas.
- 158 СССР-Германия.. - с.8-80.
- 159 LVVA. - 2574.f. - 4.apr. - 7469.l. - 61. lp.
- 160 Kad J. fon Ribentrops no Maskavas atgriezās Berlīnē, Ā. Hitlers viņu apsveica kā "otro Bismarku" (Bullock A. Hitler und Stalin.. - S.815).
- No otras puses, vairāki Maskavas vēsturnieki, piemēram, M. Semirjaga, uzskata, ka 23. augusta līguma parakstīšana bija viena no lielākajām J. Staļina politiskajām kļūdām (Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии.. - с.51)

161 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.206-207; Das dritte Reich.. - S.282; Год кризиса.. - т.2. - с.321; Советско - германские документы 1939-1941 гг.// Новая и новейшая история. - 1993.- ном. 1. - с. 89-90.

162 ADAP. - Serie D. - Bd. VII. - S.247.

163 Turpat. - 247. lpp.

164 Turpat. - 292. lpp.

165 Turpat. - 297. lpp.

166 Galīgā redakcijā šī rindkopa skanēja šādi: "Teritoriāli politiskas pārkārtošanas gadījumā Polijas valstij piederīgos apvidos Vācijas un PSRS interešu sfēras aptuveni norobežo upju līnija: Pisa, Nareva, Visla un Sana" (ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.297; Советско-германские документы.. - с.90).

167 König H. Das deutsch-sowjetische Vertragswerk von 1939.. - S.457.

168 Atgādināsim, ka Tautu Savienības Statūtu 10. pants paredzēja "respektēt un aizsargāt pret agresiju visu Savienības lōcekļu teritoriālo neaizskāramību un politisko neatkarību".

169 Bojārs J. Vai spēks rada tiesības? // "Literatūra un Māksla". - 1989. - 22. jūl. - 2. lpp.

170 Die Weizsäcker Papiere 1933-1950. - Frankfurt am Main: Verlag Ullstein, 1974. - S.178.

171 Nolte E. Der Europäische Bürgerkrieg.. - S.311; Nolte E. Geschichtsdanken im 20. Jahrhundert. - Berlin: Ullstein, 1991. - S.166.

172 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.206; СССР-Германия.. - с.62; Советско-германские документы.. - с.89.

173 Piemēram, vācu vēsturnieks J. Bekers raksta, ka 23. augustā līgums nodrošināja Vāciju pret risku karot divās frontēs, kā arī deva iespēju A. Hitleram sakaut Poliju un izraisīt lielu Eiropas karu (Becker J. Weltmacht oder Untergang. Der Weg von Hitlers Reich in den Zweiten Weltkrieg // Kriegsausbruch 1939: Beteiligte, Betroffene, Neutrale. - München: Beck, 1989. - S.34).

174 Pedēja laikā arī atsevišķi Maskavas vēsturnieki, piemēram, M. Semirjaga, visai asi kritizē šo viedokli. Pēc viņa domām, padomju un vācu pakts nebija neizbēgams, jo padomju valdība toreizējā starptautiskajā situācijā varēja izvēlēties vairākas citas iespējas (Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии.. - с.57).

175 "Правда". - 1988. - 1 сент.; "Правда". - 1989. - 11 авг.; Год 1939. - М. Политиздат, 1990. - с. 319-354; Сиполс В. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны. - М.: Международные отношения. - 1989. - стр. 262-330 и др.

176 Дашичев В. Пакт: пагубность и неизбежность // "Знание - сила". - 1989. - 8. - с.31.

177 Якобсен Г. Человечество воевало // Литературная газета. - 1989. - 30 авг. - с.17.

178 Дашичев В. Пакт.. - с.81.

179 СССР-Германия.. с. 56-57.

180 Fleischhauer I. Der Pakt.. - S. 404-436.

181 Turpat. - S. 416-435.

182 Bonwetsch B. Vom Hitler-Stalin-Pakt.. - S.571.

Arī ieskats N. Hruščova memuāros parāda, ka antifāšists Nr. 1 J. Staļins ļoti labi zināja antibolševika Nr. 1 Ā. Hitlera plānus. Tā, piemēram, 1939. gada 24. augustā J. Staļins informējis Kremļa varasvīrus, ka "Hitlers uzbruks Polijai, sagraus to un padarīs par savu protektorātu" (Мемуары.. - с.86).

183 Nolte E. Der Europäische Bürgerkrieg.. - S.312.

184 Uzbrukumam Polijai vajadzēja sākties 1939. gada augustā, vēlāk tas tika pārcelts uz 1. septembri.

185 Die Weizsäcker Papiere.. - S.159.

186 Turpat. - S.178.

187 1914. gada augustā P. Hindenburga komandētā 8. vācu armija guva izcili grandiozu uzvaru pie Tannenbergas (Austrumprūsija) pār ģenerāļa Samsonova vadīto krievu armiju.

188 Gatavojoties uzbrukumam Polijai, Vācija koncentrēja karaspēku Austrumprūsijā. Lai maldinātu pasaules sabiedrisko domu, Gēbelsa propaganda apgalvoja, ka šis karaspēks piedalīsies Tannenbergas kaujas uzvarētāju godināšanas ceremonijā.

189 Andersons E. Ārpolitika II. - 117.lpp.

190 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S.55.

191 Becker J. Weltmacht oder Untergang.. - S.34.

192 ADAP. - Serie D. - Bd.VII. - S. 170.

193 Skat.: СССР-Германия.. - с. 36-39.

194 Ahmann R. Der Hitler-Stalin-Pakt.. - S.42.

195 Якобсен Г.А. Человечество воевало.. - с.17.

196 Wendt B. - J.Großdeutschland.. - S.180

Var atzīmēt, ka Anglija nepameta Poliju likteņa varā. 1939. gada 25. augustā Anglija un Polija parakstīja savstarpējās palīdzības līgumu. Par šo jautājumu sīkāk skat. 6. nodaļā.

197 Die Weizsäcker Papiere.. - S.160

198 LVVA. - 2574.f. - 4. apr. - 7568.l. - 81.lp.

199 Turpat. - 50. lp.

200 Hilger G. Wir und der Kreml.. - S.289.

201 Hillgruber A., Hildebrand K. Kalkül zwischen Macht und Ideologie.. - S.20.

202 1.9.39. Europäer erinnern sich an den Zweiten Weltkrieg. - Zürich: 1990. - S.156.

203 Haffner S. Im Schatten der Geschichte. - München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. - S. 145.

204 Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā.. - 145. lpp.

205 Historiogrāfiskā un avotpētniecības aspektā šis jautājums aplūkots grāmatas 6. nodaļā.

206 Krieviņš. E. Viņas dienās.. - 210. lpp.

207 LVVA. - 2574.f. - 4. apr. - 7468.l. - 74. lp.

208 Turpat. - 3. apr. - 3260.l. - 3. lp; 4. apr. - 7444.l. - 102. lp.

209 Vizulis I. The Molotov - Ribentrop pact.. - p. 22.

210 Herwarth H. von. Zwischen Stalin und Hitler.. - S. 188.

211 Kā izriet no U. fon Koces ziņojuma Auswärtiges Amt vadībai, kas datēts ar 1939. gada 30. augustu, kādam vācu sūtniecības darbiniekam dienu iepriekš bija saruna ar Latvijas Ārlietu ministrijas preses nodaļas vadītāju A. Skrēberu, kuras laikā

noskaidrojies, ka sakarā ar padomju un vācu neuzbrukšanas pakta noslēgšanu Latvijā "valda ārkārtējs sašutums un dusmas pret Vāciju". A. Skrēbers pārmeta vācu diplomātiem, ka 23. augusta līgums Baltijas valstīs "pilnīgi atstājot krievu tvēriena varā" un "tieši iedrošinot krievus uz tāda veida iniciatīvu". Turpretī vācu sarunu partneris lika saprast, ka tas "noteikti.. esot pilnīgi aplams uzskats". Līgums "skarot.. vienīgi Vācijas un Krievijas attieksmi vienai pret otru to tagadējās robežās" (PAAA. - R 104 628. - 411 583).

212 ADAP. - Serie D. - Bd. VII. - S. 386-387.

213 Turpat. - 409. lpp.

214 ADAP. - Serie D. - Bd. VII. - S. 452.

215 Latvian - Russian Relations. - Washington: 1978. - p. 192.

216 Vēstures literatūrā ir atrodams ziņas, ka U. fon Koce šajā laikā (1939. gada augusta beigās - septembra sākums) zināja par slepeno protokolu, jo J. fon Ribentrops bija viņu par to informējis (Vizulis I. The Molotow - Ribentrop pact. - p. 16).

Auswärtiges Amt vadība informēja Berlīnes diplomātiskos pārstāvjus ārzemēs arī par PSRS un Vācijas 1939. gada septembra noziedzīgajiem darījumiem. Tā, piemēram, 1939. gada 6. oktobrī J. fon Ribentrops nosūtīja stingri slepenu paziņojumu vācu sūtņiem Rīgā, Helsinkos un Tallinā, kurā bija teikts: "Maskavās sarunu laikā ar Padomju valdību stingri konfidenciali pārrunāts jautājums par abu pušu interešu sfēru Austrumeiropā norobežošanu un, proti, gan par līdzšinējās Polijas valsts teritoriju, gan arī par Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Somijas valstīm. Turklāt interešu sfēru norobežošana ir saskaņota šo teritoriju teritoriāli politiskās pārveidošanas gadījumam. Šim nolūkam noteiktā robežlīnija sakrīt ar to līniju, kas attiecībā uz līdzšinējās poļu valsts teritoriju nosaukta un publiski paziņota vācu un padomju līgumā par robežu un draudzību pirmajā pantā. Starp citu, šī līnija ir identiska ar vācu un lietuviešu robežu. No tā izriet, ka Lietuva, Latvija, Igaunija un Somija nepieder augšminētajā izpratnē pie vācu interešu sfēras. No kaut kādiem paziņojumiem par šo tēmu es lūdzu arī turpmāk atturēties." (PAAA. - R 104 590. - 379 911.)

Kā izriet no V. Muntera 1941. gada 30. oktobra liecībām, U. fon Koce viņu 1939. gada rudenī un 1940. gada pavasarī vairākkārt informēja par Molotova un Ribentropa pakta slepenajiem protokoliem. Pamatojoties uz šīm liecībām, Latvijas vēsturnieks I. Ronis raksturo U. fon Koci kā īstu Baltijas valstu draugu un godavīru (Ronis I. Kārļa Ulmaņa trimdas piezīmes // "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls", 1992. - Nr. 4. - 148. lpp.). Noticēt tam nav viegli. Zināmi ir dokumenti, kas parāda U. fon Koci pavisam citā gaismā. Viņš bija viens no tiem vācu diplomātiem, kas uzskatīja pat par nepieciešamu oficiāli izteikt prieku par tās valsts bojā eju, kurā līdz tam viņš bija akreditēts. 1940. gada 8. augustā, dažas dienas pēc Baltijas valstu iekļaušanās Padomju Savienībā, viņš apciemoja padomju sūtni Rīgā. Ziņojot par šo sarunu uz Berlīni, U. fon Koce norādīja: "Iesākumā es izteicu savus laimes vēlējumus sakarā ar to, ka aneksijas realizācija esot apmierinoši noslēgusies, un piebilda, ka mums kā Krievijai draudzīgai nācijai pirmām kārtām būtu iemesls līdzpriecāties par šo sekmīgo akciju." (Diktierte Option.. - S. 252).

217 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7468.l. - 53. lp.; Diktierte Option.. - S. 67.

6. nodaļa

PASAULES KARA SĀKUMS UN LATVIJA

23. AUGUSTA PSRS -

VĀCIJAS LĪGUMS UN LATVIJAS VALDĪBAS RĪCĪBA

Sadalīšanas rēgs vajāja Baltijas valstis kopš pašiem to izveidošanās sākumiem. Pirmo reizi, liekas, tās parādījās 1921. gadā, kad 18. martā Rīgā tika noslēgts Polijas un Krievijas miera līgums. Tūlīt parādījās runas par to, ka līgumam ir pievienots slepens pants: Polija paliks neitrāla, ja Krievija uzbruks Latvijai, Krievija saglabās neitralitāti, ja Polija nolems pievienot sev Lietuvu. Abās valstīs oficiāli noraidīja šīs baumas¹. Turpmāk sadalīšanās rēgs parādījās vairākkārt (1922. gads - Rapallo, 1933. gada decembris - PSRS un Polija; 1934. gads - Polijas un Vācijas, PSRS un Vācija u.c.), pie tā zināmā mērā pat sāka pierast, un Baltijas valstis maz ko varēja darīt, lai to atvairītu. 1938. gada beigās sāka izplatīties informācija, ka Polija piedāvājusi attiecību uzlabošanu ar PSRS, lai apsteigtu PSRS un Vācijas vienošanos. 1938. gada 5. decembrī L. Ēķis rakstīja V. Munteram: "Ja tāds vācu - krievu izlīgums būtu sagaidāms vai iespējams, tad nav daudz šaubu par to, uz kā rēķina šādas kombinācijas varētu notikt."² PSRS un Vācijas potenciālā vienošanās 1939. gadā tomēr maz nodarbināja Latvijas valdību - tās spēkos nebija šo vienošanos novērst vai nopietni aizkavēt. Taču tas nenozīmē, ka Ārlietu ministrijai nebija jau laikus jāizstrādā kaut minimālas - Latvijas iespēju robežās - paredzamās darbības skices. 1939. gadā nenotika neviens plašāks Latvijas starptautiskā stāvokļa izvērtējums. Valdība pat nesasauca sūtņu konferenci, lai arī kopš iepriekšējās bija pagājuši jau gandrīz četri dinamisku un dramatisku pārmaiņu pilni gadi. Šodien varētu tikai minēt, kādus priekšlikumus sniegto sūtņi un ministrijas vadošie darbinieki, ja viņiem tiktu piedāvāts pārspriest PSRS un Vācijas vienošanās iespējamās sekas. Taču jebkuru ārpolitiskās darbības variantu apspriešana būtu vērtīgāka nekā paļaušanās uz viena paša V. Muntera viedokli un izvairīšanās izvērtēt valsts eksistences problēmas ārkārtējos apstākļos.

Vēl 1939. gada 21. augustā V. Munteris rēķinājās ar iespējamo progresu padomju, angļu un franču sarunās Maskavā. Šajā dienā viņš tikās ar Polijas vēstnieku Rīgā J. Klopotovski un izteica vēlēšanos, lai triju valstu pakts saturētu **agresora definīciju** pēc starptautiskajā praksē pieņemtā parauga. (1933. gada 3. jūlijā Londonā bija parakstīta speciāla konvencija par agresora noteikšanu. To parakstīja PSRS, Latvija, Igaunija, Polija, Rumānija, Turcija, Persija un Afganistāna, nedaudz vēlāk - arī Lietuva, Somija u. c. valstis.) J. Klopotovskis atbalstīja V. Muntera priekšlikumu³. (Šobrīd vēl nav skaidrs, vai V. Muntera sarunu ar J. Klopotovski bija kādā veidā saistīta ar poļu-britu sarunām Londonā.) Pieļaujams, ka Latvija būtu izteikusi savu vēlēšanos Anglijai, Francijai un PSRS; tās nolūks bija skaidrs: agresora definīcija tiktu uzlūkota par kādu iespēju (praksē gan tā būtu bijusi tikai formāla un) atraidīt

PSRS uzņēmās Latvijai ar garantijām. Latvijas rīcībā nebija nekādu citu līdzekļu, lai pretdarbotos padomju uzņēmīgajam protekcionismam, kā mēģināt diplomātiskā ceļā panākt formāli tiesiskas barjeras - piemēram, agresora definīcijas (kura formāli apgrūtinātu padomju iejaukšanos, motivētu ar t.s. netiešajiem draudiem) iekļaušanu trīs pušu līgumā. Latvijas un, iespējams, Polijas aktivitātes šajā ziņā nevarēja tikt īstenotas - tieši 21. augusta pēcpusdienā, pulksten 17.10 V. Molotova Maskavā paziņoja grāfam F. V. Šulenburgam par J. Staļina piekrišanu J. Ribentropa vizītei 23. augustā. 22. augustā "Pravda" publicēja TASS oficiālo paziņojumu "Par padomju - vācu attiecībām", kurš informēja par gaidāmo neuzbrukšanas pakta parakstīšanu⁴.

22. augustā "Brīvā Zeme" pirmajā lappusē publicēja K. Karuļa rakstu "Vācu pārsteigumi" - sakarā ar gaidāmo PSRS - Vācijas līgumu. Tas, ka raksts bija oficiozā "Brīvā Zeme", jau pats par sevi bija svarīgi: vēstulē Dr. M. Valteram 1939. gada 26. jūnijā K. Ulmanis atzīmēja, ka "Brīvā Zeme" pauž Ārlietu ministrijas atziņas un "...ārlietu ministrs savu politiku saskaņo ar visu kabinetu un arī ar mani..."⁵ Zīmīgi, ka raksta autors bija K. Karulis. Ž. Unāms viņu ir raksturojis kā K. Ulmaņa iecienīto reportieri, kuram Ulmanis bieži vien devis nostādni rakstiem. Savukārt A. Bērziņš liecināja, ka K. Karulis ir rakstījis V. Muntera inspirētus rakstus⁶. Tātad šo rakstu var uzskatīt par valdības viedokli. K. Karuļa galvenie secinājumi bija šādi:

* gaidāmais 23. augusta līgums jāuztver ar lielu apmierinājumu, tas pasargās (!) Eiropas austrumus un ziemeļaustrumus no kara. "Līgums - jauns mieru stiprinošs elements."; * Latvijai tas esot psiholoģisks gandarījums, jo gan ārvalstīs, gan pašu mājās bijuši tādi, kas ar nicinošu smīnu uzņēmuši 7. jūnija līgumu ar Vāciju. Tagad neuzbrukšanas līgumu slēdz pat PSRS.

Pamatoti pieņemot, ka tas bija ārlietu ministra viedoklis, tas jāatzīst par kļūdainu, lai arī formāli it kā sakarīgu. Tā, ka K. Karulis atspoguļoja V. Muntera viedokli, liecina paša ministra saruna ar Itālijas sūtni Dž. Rodžeri 24. augustā: V. Munterš bijis ļoti apmierināts ar PSRS - Vācijas līgumu, kurš padarījis Latvijas stāvokli drošāku⁶. Šādi vērtējumi liek apšaubīt pat atzītās V. Muntera analītiskā spējas⁷ un tuvināties Dr. M. Valtera viedoklim, kurš ir atzinīgi atzīmējis ministra "tehniku", ne vairāk (t. i. darbības formālo pusi)⁸. (Jāatzīmē, ka arī Igaunijas ārlietu ministrs K. Selters sarunā ar vācu sūtni H. Fröveinu 28. augustā apsveica līgumā noslēgšanu un secināja, ka tas stiprinot (!?) Igaunijas drošību. Igaunijai esot jābūt pateicīgai Vācijai par šādu līgumu⁹! Tātad abu valstu ministri neko īsti nebija sapratuši. K. Selterā vārdi par "pateicību Vācijai" pārsteidzoši un nožēlojami liecina, cik tālu savās provāciskās cerībās bija gājis ministrs. Abu ministru optimistiskā līguma vērtējumi tomēr atspoguļoja patiesībā esošo apjukumu, bažas, notikušā neizpratni un nepamatotas cerības, ka Vācija nav izmetusi papīrkuŗvi 7. jūnija līgumu un atdevusi Latviju, Igauniju krieviem. Tieši K. Selters bija viskonsekventāk stūrējis preti 7. jūnijam, iespaidojot arī V. Munteru. Tagad neatkarības nodrošināšana ar neuzbrukšanas līgumu bija pilnīgi ruīnēta.

Interesi izraisa V. Muntera sūtnim Dž. Rodžeri izteiktais viedoklis: ja Anglija un Francija parakstītu līgumu ar PSRS, Latvija tiktu ierauta karā! Šo pašu ministra viedokli nedaudz vēlāk, 15. septembrī, ministrijas ģenerālsekretārs M. Nukša izklāstīja konfidencialajā ziņojumā sūtniem (tas bija jāuztver kā instrukcija un oficiozs vērtējums, pie kura jāpieturas) - pēc 23. augusta līguma: "...no Baltijas valstīm

novēršas tā nevēlamā uzmanība, kura ap šīm valstīm bija koncentrējusies pa angļu-franču-krievu sarunu laiku."¹⁰ Te ir būtiska kļūda Latvijas starptautiskā stāvokļa izvērtējumā pēc 23. augusta. Anglijas - Francijas - PSRS līgums, ja tiktu parakstīts, gan apdraudētu Latvijas neatkarību PSRS sagaidāmo garantiju dēļ, tomēr tas būtu bijis nopietns solis Eiropā pretim mieram. Uzskats, ka šāds līgums iegrūstu Latviju karā, ir apšaubāms, ja vien nepieņem viedokli, ka Latvija būtu militāri pretojusies Padomju Savienībai. Vai uzmanība Latvijai Maskavas trīs pušu sarunu laikā bija tik nevēlama? Tā vismaz diezgan atklāti atsedza PSRS, Anglijas, Francijas mērķus un nolūkus Baltijā. Tagad bija nācis 23. augusta līgums, kur "nevēlamas uzmanības" vietā bija slepeni izlemts liktenis, kuru vairs nevarēja grozīt.

Būtisks ir jautājums, cik lielā mērā Latvijas valdība bija informēta par 23. augusta līguma slepeno protokolu un cik lielā mērā ticēja ļoti pretrunīgai informācijai, kura pienāca. Vispopulārākā ir sūtņa Berlīnē Dr. E. Krieviņa versija, ka jau 24. augustā viņam esot bijusi pilnīga informācija par slepeno protokolu un laikā no 25. augusta līdz 1. septembrim viņš vairākkārt informējis V. Munteru¹¹. Taču jau burtiski nākamajā savu atmiņu lappusē E. Krieviņš atzīst, ka viņam neesot bijis skaidrs, kā interpretēt "interesu sfēras", un secina: "Par mūsu nezināšanu un minējumiem nav sevišķi ko brīnīties"¹². 1978. gadā E. Dunsdorfs sniedza samērā plašu literatūrā izteikto versiju par Latvijas valdības informētības līmeņa izvērtējumu. Svarīgs ir E. Dunsdorfa konstatējums, ka viņam nav izdevies arhīvos atrast E. Krieviņa ziņojumus, kuri saturētu to informāciju, kurai bija jābūt saskaņā ar sūtņa memoāriem.¹³ 23. augustā E. Krieviņš bija ziņojis: "Par pakta nozīmi tieši priekš Baltijas valstīm pagaidām varētu teikt tik daudz, ka mūsu stāvoklis kļūtu ļaunāks, ja Krievija turpmāk spēlētu vācu politikā svarīgu faktoru lomu."¹⁴ Kā redzam, 23. augustā E. Krieviņš neko daudz nezināja (protams, par slepenajiem protokoliem viņš tobrīd arī vēl nevarētu zināt); viņa secinājumi ir samērā triviāli, tie varēja tikt izteikti arī bez PSRS - Vācijas līguma. Dr. E. Krieviņa apgalvojums, ka iegūto informāciju viņš 24. augustā sniedzis arī Lietuvas sūtnim K. Šķirpam, nav nopietns: K. Šķirpa tobrīd nemaz nebija Berlīnē, bet bija aizbraucis uz Kauju, kur mudināja premjerministru J. Čerņu uz Viļņas sagrābšanu. Kā redzēsīm, arī pēc dažām dienām Dr. E. Krieviņa zināšanas nebūs pilnīgākas. Taču 23. augustā pienāca arī L. Ēķa ziņojums no Varšavas. V. Muntera piezīmes uz ziņojuma malām ir svarīgas, lai gūtu priekšstatu par ministra tā brīža vērtējumu PSRS - Vācijas līgumam. L. Ēķis atkārtoja PSRS oficiozo viedokli, ka līgums ar Vāciju neizslēdzot iespēju vienoties arī ar Angliju un Franciju. V. Munterš piezīmēja: "Kā vispār daudz maz prātīgs cilvēks tā var runāt." Te komentāri lieki, ministra piezīme ir pilnīgi vietā, tikai - tā izcēla ne tik daudz V. Muntera sprieduma realitāti, kā L. Ēķa konkrēta secinājuma naivumu. Svarīgāka ir ministra atzīme pie sūtņa rakstītā par Polijā kļīstošajām valodām par slepenām vienošanām un sadalīšanu - "...tas ir poļu izgudrojums...", secināja V. Munterš¹⁵. Viņš nevēlējās ticēt ļaunai vēstij, taču kļuva nemierīgs un patiesībā nebija tik optimistisks, kā to varētu spriest no sarunas ar Dž. Rodžeri. Jau 24. augusta rītā V. Munterš, pēc savas iniciatīvas, tikās ar U. fon Koci. Sūtnim nebija ko teikt par līgumu, kurš bija parakstīts pirms dažām stundām¹⁶.

24. augustā L. Ēķis no Varšavas ziņoja ministram par iepriekšējā dienā notikušo sarunu ar Polijas Ārlietu ministrijas Austrumu departamenta vadītāju T. Kobiļanski,

kurš norādīja uz Vācijas priekšlikumu Krievijai sadalīt Baltijas valstis pa Daugavas līniju. T. Kobiļanskis uzskatīja, ka šis ziņas ir ļoti nopietnas. Kā redzam, precīza slepenā protokola satura T. Kobiļanska rīcībā vēl nebija, runa bija par iepriekšējo Vācijas priekšlikumu¹⁷. Tomēr jāatzīst, ka šāds T. Kobiļanska paziņojums būtu bijis jāizvērtē ļoti nopietni. Savukārt sūtnis Parīzē Dr. O. Grosvalds 25. augustā, raksturojot valodas par Polijas un Baltijas valstu sadalīšanas plāniem, uzskatīja, ka "... ja tie vēl tagad nav fiksēti rakstiski, Vācijas un Krievijas ciešās sadarbības gadījumā vienmēr var rasties no jauna". Tas bija realists vērtējums¹⁸. Dr. O. Grosvalda ziņojumā Baltijas valstu sadalīšanas iespēja, manuprāt, jaušama vairāk nekā no Dr. E. Krieviņa rakstītā. Rodas iespaids, ka arī uz šiem ziņojumiem, kur gan nebija drošas informācijas par slepeno protokolu, Latvijas valdība uzskatīja par labāku nereaģēt, uzskatot, ka tās spēkos nav ko mainīt. Var iedomāties arī, kāds apmulsums patiesībā valdīja K. Ulmaņa un V. Muntera prātos. 1939. gada jūlija sākumā sarunā ar bijušo angļu lietvedi Rīgā Dž. Trantu V. Munters izteica gan vēlēšanos, lai izjuku Maskavas sarunas, gan neticību, ka Vācija un PSRS varētu saprasties: "Tai spriedumā ar Muntera muti izpaudās Ulmaņa vēlmīgā doma." Galvenā kļūda, kuru Munteris bija pieļāvis jau 1937. gadā, vērtējot Latvijas starptautisko stāvokli, bija pārliecība, ka Baltijas valstu loma starp Vāciju un PSRS ir tik liela, tā pat pieaugs un nav iespējams abu lielvalstu izlīgums uz baltiešu rēķina. Šis kļūdainais vērtējums ietekmēja V. Muntera spriedumus arī 1939. gadā.¹⁹ Nu bija izjukušas trīs pušu sarunas un notikusi Vācijas un Krievijas vienošanās. 24. augustā runas par Baltijas valstu sadalīšanu jau plaši cirkulēja Latvijas valdības aprindās. Šajā dienā sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš sarunā ar Vācu biedrības Latvijā (*Deutschen Volksgemeinschaft*) prezidentu Alfrēdu Intelmani izteicās, ka no Parīzes saņemtās ziņas par kādu Vācijas - PSRS norunu "Polijas un Baltijas telpas sadalīšanās jautājumā... pie kam Daugava esot domāta kā robeža un Rīga kritižot Krievijai."²⁰ Te novēloti bija nākusī informācija par iepriekšējiem vācu piedāvājumiem. Šī informācija bija arī K. Ulmaņa rīcībā. Vietējo vācbaltiešu aprindās šis ziņas par Daugavu kā robežu bija noturīgas un dažbrīd izsauca pat dzīvokļu maiņu.

Neziņas gaisotni, kura valdīja ne tikai Rīgā, atspoguļoja L. Ēķa 25. augusta ziņojums. Saskaņā ar viņa informāciju Polijas Ārlietu ministrijā jau mainījis iepriekšējās divās dienās esošais uzskats un tagad tiekot apgalvots, ka baumām par sadalīšanu neesot pamata²¹. Pat 29. augustā J. Beks uzskatīja, ka viss vēl nav zaudēts.

Bažas un drūmas priekšnojautas neatspoguļojās oficiozajos V. Muntera paziņojumos. 25. augustā "Jaunākās Ziņas" publicēja J. Benjamiņa sniegto PSRS un Vācijas līguma apskatu. Arī tas atspoguļoja V. Muntera viedokli: Eiropai draudošās briesmas Latvijai tieši neskar, mūsu valsts drošību garantē savlaicīgi parakstītie neuzbrukšanas līgumi ar PSRS un Vāciju. Zīmīgi, ka arī šis J. Benjamiņa raksts tika izmantots nevis realitātes izvērtējumam, bet režīma apoloģiskai. J. Benjamiņš atsaucās uz nesenu sarunu ar V. Munteru, kurš izteicies: Latvijas drošība, balstīta uz neuzbrukšanas līgumiem, esot panākta "... tikai pateicoties sabiedriskās domas vienotai aizmugurei, kādas agrāk nebija"²². Šāds secinājums patiešām atspoguļoja K. Ulmaņa režīma oficiozo propagandistisko nostāju. Jau 1935. gadā, vērtējot 15. maija ietekmi uz valsts ārpolitiku, V. Munters rakstīja: ir nācis lūzums, jo vairs nav jāmeklē kompromiss starp dažādām partijām. Partijas "... varēja pielaiest kļūdas, kas vairs nebūtu

bijušas labojamas...". Ārlietu ministrijas autoritāte pirms 15. maija tikusi grauta. Tā bija apvērsuma cildināšana un tieksme radīt priekšstatu, ka pēc 15. maija ir radīti nesalīdzināmi labāki apstākļi sekmīgai ārējai politikai un Latvijas drošības nodrošināšanai²³. Šī propagandā atspoguļojās arī V. Muntera inspirētajā J. Benjamiņa rakstā. Taču 1939. gada skarbahā realitātē bija acīmredzams, ka

* nekādu drošību parakstītie neuzbrukšanas līgumi Latvijai neatnesa (turklāt līgums ar PSRS bija parakstīts jau 1932. gada 5. februārī, t. i., Saemas laikā. Saskaņā ar V. Muntera versiju demokrātijas rezultātā pār Latvijas ārlietām bija "savilkušies draudoši mākoņi". Bet nu ministrs lepojas ar "savlaicīgiem" līgumiem, viens no kuriem bija parakstīts parlamentārā laikā, klāt vēl nākot tam, ka 1932. gada februārī K. Ulmanis nebija nedz ministru prezidents, nedz ārlietu ministrs);

* nekādas "vienotas sabiedriskas aizmugures" nostāja pret Latvijas ārpolitiku nebija, īpaši - pret nesen noslēgto 7. jūnija līgumu ar Vāciju. Pretēji valdības nostājai, iedzīvoji, kā atzīmēja politiskā policija, "... galvenā kārtā nosveras Vakareiropas pusē..."²⁴ K. Ulmaņa režīms nemeklēja šo "sabiedrības aizmuguri" ārlietās, kuras pilnīgi atradās V. Muntera autoritārajā pārvaldē. J. Benjamiņa publikācija kārtējo reizi atspoguļoja režīma vēlēšanos saglabāt savu autoritāti apstākļos, kad tas nedz spēja ietekmēt, nedz precīzi paredzēt starptautiskās situācijas attīstību.

PSRS augusta beigās bija ieinteresēta mazināt bažas pierobežas valstīs par 23. augusta līguma iespējamām sekām. 28. augustā sūtnis Varšavā N. Šaronovs pats pieteicās ar vizīti pie L. Ēķa un apgalvoja, ka nekāda ietekmes sfēru sadalīšana nav notikusi, Polija un Latvija neesot apdraudētas (!) un sarkanais imperiālisms nepastāvot.

L. Ēķis atkārtoja Latvijas Ārlietu ministrijas oficiālo nostāju: līgums esot miera faktors, bet neesot skaidrs, cik tālu nākotnē var sniegties krievu un vācu sadarbība²⁵. L. Ēķis bija vēlējis gūt no N. Šaronova kādu precīzāku informāciju, bet tas bija neiespējami: padomju sūtnis, neapšaubāmī, ir bijis instruēts tikai noraidīt baumas par sadalīšanu un slavēt PSRS "miermīlīgumu". Mūsu rīcībā nav PSRS Ārlietu ministrijas vadības dokumentu, kuri ļautu spriest par to, vai padomju sūtņi bija informēti vai ne par 23. augusta līguma slepeno protokolu. Ņemot vērā augstāko slepenības pakāpi, kura gan PSRS, gan Vācijā sedza šo dokumentu, varētu domāt, ka tas nebija viņiem zināms. L. Ēķa 28. augusta ziņojums nedeļa nekādu jaunu informāciju V. Munteram.

1939. gada 29. augustā Latvijas Ārlietu ministrijas Preses nodaļas vadītājs A. Skrēbers sarunā ar kādu vācu sūtniecības Rīgā darbinieku pārmeta Vācijai, ka tās līgums ar PSRS pilnīgi atstāj Baltijas valstis "... krievu tvēriena varā..." un "... tieši ierosinot krievus uz tāda veida iniciatīvu...". A. Skrēbera vārdi laikam būs visšķaidrāk izteiktās Latvijas valdības bažas par 23. augusta līguma sekām. Tie liecina, ka uz 29. augustu bija saņemts pietiekami daudz informācijas, taču tie vēl neliecina, ka uz šo brīdi valdībā bija skaidra un viennozīmīga apziņa par to, ko Latvijai nesīs 23. augusta līgums. Acīmredzot A. Skrēbera teiktais bija domāts, lai saņemtu no Vācijas sūtniecības kādu informāciju, visvēlamāk, protams, noliegumu par cirkulējošajām baumām. Taču A. Skrēbera sarunas partneris lika sāprast, ka baumas par sadalīšanu "... esot pilnīgi aplams uzskats..."²⁶.

31. augustā Vācijas sūtniecība ziņoja uz Berlīni, ka Latvijā izplatās baumas par

Krievijas un Vācijas vienošanos un šobrīd vēl nezināmu samaksu, kuru saņēmusi Krievija. Pats U. fon Koce tobrīd par slepeno protokolu nezināja, J. Ribentrops par to sūtņus Tallinā, Rīgā un Helsinkos informēja ar 6. oktobra slepeno paziņojumu²⁷.

Augusta beigās aizdomas bija radušās K. Zariņam Londonā. Tur igauņu sūtnis A. Šmits jau 22. augustā ziņoja uz Tallinu: padomju-vācu sarunās esot bijusi runa par Igaunijas un Latvijas nodošanu Krievijas "īpašas ietekmes sfērā". A. Šmits par šīs informācijas patiesīgumu tomēr nebija pilnīgi pārliecināts un ziņoja par to kā par "baumām". 26. augustā K. Zariņš rakstīja V. Munteram, ka dzirdamas runas par Baltijas valstu nodošanu krieviem, "pazīmes rāda, ka dūmu tomēr gluži bez uguns nebūs..". "Runas" K. Zariņš bija dzirdējis no A. Šmita. 4. septembrī sūtnis ziņoja uz Rīgu, ka A. Šmits pirms dažām dienām esot saņēmis no britu Ārlietu ministrijas informāciju, ka Baltijas valstis nodotas krievu iespaida sfērā²⁸. (Zīmīgi, ka pašam K. Zariņam angļu šādu informāciju nebija devuši.) Tomēr K. Zariņa 4. septembrā ziņojums neliecina, ka viņš patiešām ir bijis pārliecināts par "runu" patiesību; nav bijis viņam arī skaidrs, ko nozīmē "ietekmes sfēras". K. Zariņa ziņojums Rīgā pienāca septembra otrā pusē, kad V. Munteru jau nodarbināja nevis baumas, bet karš Polijā un padomju karaspēks pie Latvijas robežām.

E. Dunsdorfs ir izvērtējis arī citu sūtņu ziņojumus (piemēram, V. Salnā 27. augusta vēstuli no Stokholmas, kurā nekādu ziņu par slēpeno protokolu nav, toties ir cerība, ka varbūt līgums dos Baltijas valstīm lielāku drošību) un literatūrā izteiktos viedokļus. E. Dunsdorfa secinājums kopumā bija pamatots: pilnīgi drošu avotu tobrīd nebija. Pamatota ir arī E. Dunsdorfa piezīme, ka A. Klives atmiņās rakstītais par slepeno protokolu (".. trešā vai ceturta diena .. ārlietu ministram Munteram un prezidentam bija jau rokā .."²⁹) acīmredzot ir ņemts no E. Krieviņa atmiņām un nav balstīts uz kādu ticamāku avotu. E. Andersons 1984. gadā arī noraidīja E. Krieviņa versiju, norādot, ka sūtņa ziņojumi V. Munteram ir saglabājušies un tajos nav ne vārda par slēpeno protokolu. Taisnība ir E. Andersonam, kurš, analizējot E. Krieviņa ziņojumus, rakstīja, ka sūtnis ir nojautis ļoti maz³⁰. (9. augustā E. Krieviņš bija ziņojis uz Rīgu, ka Berlīnē cirkulējot valodas par "... Hitlera plāniem slēgt vienošanos ar Maskavu uz Polijas un Baltijas valstu rēķina, restitūējot Krieviju 1914. gada robežās". Pēc 23. augusta nav sūtņa ziņojumu, kuros viņš būtu bijis precīzāk informēts³¹!)

Lai gūtu patiesāku ainu par Latvijas valdības rīcībā bijušo informāciju, izmantošim nevis atmiņas, citas dokumentāri nepamatotas liecības (turklāt - sniegtas krietnu laiku pēc notikušā, kad viss bija skaidrs), bet gan 1939. gada materiālus.

Augusta beigās bija ienākusi šāda informācija.

1. **No žurnālistu aprindām.** ASV žurnālists D. Dejs, kurš Latvijā dzīvoja jau gandrīz 19 gadus, 1939. gada augustā uzturējās Karaļaučos un pēc līguma parakstīšanas izvaicājis Dr. B. Kleistu, Vācijas Ārlietu ministrijas speciālu uzdevumā veicēju, kurš izteicies: 23. augusta līgumā paredzēts ievērot Baltijas valstu neitralitāti. Šo informāciju D. Dejs tūlīt pat sniedza latviešu konsulam Karaļaučos E. Vigrabam, kurš 24. augustā to nosūtīja V. Munteram. Mūsu uzdevums nav vaicāt, vai Dr. B. Kleists mēloja vai ne, bet secināt: 24. augustā V. Munters bija saņēmis ziņu, ka nekas ļauns nav noticis³². Taču pienāca arī uztraucoša informācija - augusta beigās Ārlietu ministrija noteikti zināja, ka angļu "Daily Express" 26. augustā (27. augustā

to pārdrūkāja Parīzes "Последние новости") informēja lasītājus par ietekmes sfēru sadalīšanu un Baltijas valstu nodošanu krieviem. Liekas, ka, saņemot šo pretrunīgo informāciju, V. Munters vēlējas ticēt (vai patiešām ticēja, grūti pilnīgi apstiprinot) tai, kura atstāja cerības. Pat tad, ja viņš pats bija pārliecināts, ka Latvija nodota krievu ietekmes sfērā, viņam bija publiski jārunā cits: režīma intereses nepieļautu traģiskās patiesības nosaukšanu vārdā, jo tas nonāktu pretrunā ar izslavētajiem 15. maija ieguvumiem ārpolitikā.

2. Dr. E. Krieviņa informācija, kura reāli eksistēja, nevis kuru viņš uzbūra savās atmiņās. **Eksistējošs** bija viņa ziņojums par 30. augusta sarunu ar V. Haselblatu, vācu tautas grupu savienības Eiropā priekšsēdētāju (*Geschäftsführender Vorstandsmittglied des Verbandes der deutschen Volksgruppen in Europa*), kurš viņu informēja par tikko Berlīnē notikušo vācu minoritāšu pārstāvju apspriedi. Tajā izskanējuši divi pretēji viedokļi. Vienu izteicis Dr. V. Grundhers: Baltijas valstis neesot figurējušas krievu un vācu sarunās Maskavā. Otru - valstssekretāra E. V. Boles (*Staatssekretär und Chef der Auslandsorganisation der NSDAP im A.A.*) pārstāvis: Baltijas valstis nodotas Krievijas ietekmes sfērā. Zīmīgi, ka E. Krieviņš ir tikai pārstāstījis šos V. Haselblata vārdus, bet nav sniedzis nekādu savu komentāru, vērtējumu, kurš liecinātu, kādu viedokli viņš uzskatīja par ticamāku³³. Dr. E. Krieviņa ziņojumā nav nekā par slepenajiem protokoliem, kuri viņam it kā bija jau zināmi³⁴. 1939. gada Latvijas Ārlietu ministrijas dokumentos atzīmētās patiešām esošās ziņas par 23. augusta līgumu vienmēr jāsalīdzina ar to pārsteidzošo informācijas apjomu, kurš raksturīgs atmiņu rakstītājiem daudzus gadus pēc notikušā.

Vācbaltiešu aprindās Latvijā tomēr izplatījās satraucošas baumas par slepenām vienošanām jau pirms 23. augusta. Viņu uztraukums bija kļuvis zināms arī K. Ulmanim, kurš krievu ieslodzījumā 1941. gadā atcerējās: "... augusta beigās .. vai septembrī dažas vāciešu ģimenes, kuras dzīvoja Daugavas ziemeļu krastā, pārbrauca uz dienvidu piekrasti un aizņēma tur dzīvokļus."³⁵

Nākamais avots, kurš - vismaz daļēji - atspoguļoja, ko zināja un, galvenais, kā Ārlietu ministrija interpretēja tās rīcībā esošās ziņas, ir jau minētais M. Nukšas pārskats (kurš gan ir stipri nepilnīgs) 1939. gada 15. septembrī. No tā izriet, ka bija saņemta ļoti **pretrunīga informācija**.

1. No ASV sūtniecības Maskavā bija pienākušas savstarpēji izslēdzošas ziņas. Igaunieņiem amerikāņi bija teikuši, ka krievu un vācu sarunās par Baltijas valstīm gan spriests, bet "tādā nozīmē, ka sarunu vedējas valstis uzskata Baltijas valstu neatkarīgu eksistenci par vēlamu" (!). Bet F. Kociņš no ASV sūtņa L. Steinharda bija saņēmis informāciju, ka ietekmes sfēras esot sadalītas. F. Kociņš uzskatīja, ka šo informāciju amerikāņiem ir piegādājuši francūži; sūtnis šai ziņai nav ticējis³⁶.

Nav īsti tomēr skaidrs, kāpēc igauņi bija saņēmuši no ASV sūtniecības kļūdainu informāciju. L. Steinharda telegrammā uz Vašingtonu (24. augustā) bija teikts, ka sūtnis ir saņēmis informāciju par Latvijas un Igaunijas iekļaušanu padomju interešu sfērā. Taču ir iespējams arī, ka L. Steinhardam nav bijis īsti skaidrs, ko nozīmē "interesu sfēru sadalīšana".

Pats Igaunijas sūtnis A. Reijs 31. augustā ziņoja uz Tallinu, ka L. Steinharda diezgan neskaidri izteicies: 23. augustā notikusi "džentlmeņu vienošanās". Acīmredzot A. Reijam nav bijis īsti skaidrs, kas tā par vienošanos. Kā redzam, ir zināma

atšķirība formulējumos un pat saturā - Latvijas Ārlietu ministrijas esošajā informācijā, kura droši vien bija nākusi no mūsu sūtniecības Maskavā (kura savukārt to droši vien bija saņēmusi no paša A. Reija) un sūtņa A. Reija ziņojums uz Maskavu. Kāpēc L. Steinhards nav pateicis A. Reijam to, kas ASV sūtnim bija zināms jau 24. augusta rītā, kad amerikāņu diplomāts Č. Bolens ziņoja viņam no G. Bitenfelda saņemto informāciju par Latvijas un Igaunijas nodošanu padomju interešu sfērā? Mēs tā arī nevarēsim pārvarēt visas pretrunas, aplūkojot visdažādākās ziņas par 23. augustu. Skaidrs ir gan, ka baltiešu galvās jaucās visdažādākās ziņas un nav konstatējams, ka būtu pieņemta kādas vienas informācijas prioritāte³⁷. Jāsecina, ka literatūrā populārais viedoklis, ka L. Steinhards ir sniedzis viennozīmīgu informāciju Baltijas valstīm par to iekļaušanu padomju interešu sfērā³⁸, nav pilnīgi precīzs.

2. M. Nukšas pārskatā atzīmēta kāda Francijas sūtniecības Maskavā darbinieka sniegtā informācija par slepeno protokolu. Tā laikā būs bijusi Latvijas sūtniecības Maskavā militārā atašeja pulkvežleitnanta J. Zāliša 30. augusta saruna ar Francijas militāro atašeju L. Abrāmu. M. Nukša ir atzīmējis šajā pašā dienā - 30. augustā - notikušo J. Zāliša sarunu ar Vācijas militāro atašeju ģenerāli E. A. Kestringu, kurš apgalvojis: neesot bijis ne mazāko ruņu par slepenu vienošanos. J. Zālītis ir noticējis E. Kestringam.

J. Lejiņš liecināja, ka Alfrēds Bērziņš 1969. gadā informējis viņu: V. Munters esot ziņojis kabinetam par 23. augusta līguma slepeniem pantiem, kā avotu minot francūzus. Arī K. Karulis rakstīja, ka F. Kociņš saņēmis "no franču avotiem" ziņas par slepeno protokolu. Nevar tomēr droši apgalvot, ka K. Karulis būtu zinājis par šo no Maskavas pienākušo informāciju jau 1939. gadā, nevis ieguvis to no literatūras vēļāk³⁹.

E. Andersons rakstīja, ka ASV Ārlietu ministrija no sūtņa L. Steinharda iegūto informāciju par slepenajiem protokoliem esot nodevusi angļiem. (Jau 24. augustā L. Steinhards bija ticis ar britu sūtni V. Sidsu, kurš esot maz ko sapratis par 23. augustā notikušo.) Tomēr K. Zariņa (pēc 23. augusta) sarunas ar Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljē neliecināja, ka L. Koljē būtu sniedzis kādu informāciju Latvijas sūtnim⁴⁰. (Angļu autors R. Edmonds, atsaucoties uz britu slepeno dienestu pētnieku K. Endrjū, atzīmējis, ka angļu izlūkdienesta informācija par vācu-krievu paktu esot bijusi neapmierinoša⁴¹.) Jāpiezīmē, ka M. Nukšas konfidencialajā pārskatā nefigurēja nedz Dr. E. Krieviņa un tā sniegtā informācija par slepenajiem protokoliem, nedz kādas citas, daudz maz ticamas ziņas. Tas nenozīmē, ka tādas nevarēja būt⁴². M. Nukšas pārskatā nav atzīmēta sūtņa ASV Dr. A. Bilmaņa 2. septembrī no Vašingtonas izsūtītā informācija; tā pienāca Rīgā tikai 25. septembrī. Dr. A. Bilmanis gan lietoja vārdus "slepenie protokoli", taču uzskatīja, ka "... par Latviju un Igauniju neesot nekas minēts, un šo valstu eksistence neesot apdraudēta..."⁴³. Tādu informāciju viņš bija saņēmis ASV Ārlietu ministrijā, un tā ir kārtējā liecība par to, ka L. Steinharda piegādātā informācija nav tikusi plaši izpausta un to Dr. A. Bilmanim nav piegādājis arī Latvijai draudzīgais Ārlietu ministrijas Eiropas departamenta vicedirektors L. Hendersons. Tikai 9. septembrī Dr. A. Bilmanis beidzot bija saņēmis no ASV Ārlietu ministrijas informāciju, ka Latvija un Igaunija - PSRS iespaidu sfērā. Ko tas isti nozīmē, dr. A. Bilmanis nesaprata.⁴⁴

Kopumā var piekrist E. Dunsdorfam, kurš, vērtējot sūtņu ziņojumus, atzīmēja, ka tiem ir raksturīgs "... viscaur optimistisks tonis"⁴⁵. Rodas iespāids: lai arī pilnīgi

drošas informācijas nav bijis⁴⁶, esošo informāciju tomēr centās nepamatoti interpretēt cik iespējami optimistiskāk. Taču pat ja Latvijas valdības rīcībā būtu bijusi pilnīgi neapstrīdama informācija, ka valsts liktenis ir izšķirts, tai diez vai ticētu. Tā ir bieži sastopamā vēlēšanās cerēt uz labāko. Igaunju vēsturnieks K. Arjakass atzīmēja: arī Igaunijas valdība nav ticējusi, ka valsts liktenis ir izšķirts. Tas varētu likties dīvaini, jo ģenerālis J. Laidoners, kura ietekme uz ārlietām bija ļoti liela, jau 1939. gada sākumā bija pamatoši secinājis: ja Staļins un Hitlers vienosies, Baltijas valstu liktenis būs izšķirts.⁴⁷ Tagad bija vēlēšanās izprast vārdus "ietekmes sfēras" iespējami mazāk traģiski.

Mēģinājumi ko izzināt no padomju pārstāvjiem Baltijas valstīs arī bija bez sekēm. 24. augustā Lietuvas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors E. Turausks uzaicināja pie sevis krievu lietvedi N. Pozdņakovu un vēlējās iegūt informāciju par 23. augusta līguma ietekmi uz Baltijas valstīm. N. Pozdņakovs, kura rīcībā tobrīd, cik var spriest, nav bijušas nekādas instrukcijas, kādas atbildes jāsniedz, aprobežojās ar vārdiem par PSRS draudzību pret mazajām valstīm. Krievu pilnvarotais pārstāvis Igaunijā K. Ņikitins 23. augustā ziņoja uz Maskavu, ka ziņas par J. Ribentropa vizīti PSRS šokējušas Igaunijas valdību. Lai arī K. Ņikitina ziņojumā sastopami pārspilējumi, viņš tomēr samērā precīzi konstatēja igauņu valdības nepamatotās cerības un orientāciju uz Vāciju, kuras tagad bija sagruvušas. K. Ņikitins rakstīja, ka ir sagaidāmi jautājumi, vai Baltijas valstis neesot sadalītas starp Vāciju un PSRS. Domājams, ka K. Ņikitins to rakstīja arī tāpēc, lai netieši vaicātu Maskavai, kāda atbilde jāsniedz. 30. augustā K. Selters pieņēma K. Ņikitinu un uzmanīgi, kā atzīmēja krievu sūtnis, mēģināja izzināt ko vairāk par 23. augustu. K. Ņikitins izklāstīja PSRS oficiālo versiju. K. Selters pozitīvi novērtēja Vācijas - PSRS līgumu, bet, kā var spriest no K. Ņikitina dienasgrāmatas, Igaunijas ārlietu ministrs nav bijis omā⁴⁸. Tas saprotams. PSRS pilnvarotais pārstāvis I. Zotovs informēja Ārlietu tautas komisariātu, ka 23. augusts sākotnēji ir radījis Latvijā bažas par iespējamu Baltijas sadalīšanu, bet uzreiz pēc tam valdība to novērtējusi kā Latvijas neitralitāti stiprināšanu, kā notikumam, kurš veicinot līdzsvara uzturēšanu Baltijā. (Tādi patiešām ir bijuši Latvijas valdības oficiālie vērtējumi. Grūti pateikt, vai V. Munters iekšēji pat 1939. gada augusta beigās saglabāja savu 1936. gada beigās izteikto neticību Vācijas - PSRS vienošanās iespējai.) Lietuvieši tomēr ir bijuši nedaudz uzstājīgāki, cenšoties iegūt informāciju par 23. augustu. 28. augustā Lietuvas sūtniecības Rīgā konsuls K. Korečka apmeklēja I. Zotovu un pozitīvi novērtēja PSRS - Vācijas līgumu. Liekas, ka K. Korečka apmeklējuma mērķis bija ne tik daudz tāpēc, lai pozitīvi vērtētu 23. augusta līgumu, cik uzmanīgā formā censtos iegūt ziņas par PSRS - Vācijas attiecību sekām Baltijā. To K. Korečka ietēra pārdomu un jautājumu formā par PSRS - Vācijas ideoloģiju nesamierinātību, Hitlera "Mein Kampf" rakstīto u. tml. I. Zotovs atbrūnājās ar frāzēm par iespējam veidot labas starpvalstu attiecības arī ar pretējo ideoloģiju pārstāvjiem⁴⁹. Bez pieejas Krievijas arhīviem grūti izdarīt korektus secinājumus, taču rodas iespāids, ka PSRS pārstāvji Baltijā netika no Maskavas informēti par 23. augusta slepeno protokolu.

29. augustā notika Latvijas Ministru kabineta sēde, kurā V. Munters ziņoja par starptautisko stāvokli un nepieciešamajiem valdības soļiem: 30. augustā "Brīvā Zeme" pirmajā lappusē publicēja informāciju par šo sēdi ar zīmīgu virsrakstu: "Nav

vajadzīgi ārkārtēji līdzekļi!” (!) Šajā pašā numurā bija publicēts slavenais paziņojums “Kara nebūs” (tas nebūtu jāuzskata par rakstu, kā tradicionāli tiek darīts) - tas bija no Vācijas saņemtās informācijas pārstašts ar secinājumu: “Noteikti runā, ka kara nebūšot.” Pazīstamais žurnālists A. Liepa liecināja: paziņojuma “Kara nebūs” manuskripts “Brīvās Zemes” ārliešu redaktoram A. Strautmanim pienācis tieši no KULmaņa ar iniciāļiem “K. U.” un rīkojumu: “Šo - šīsdienu numurs”⁵⁰. Nav šaubu, ka šo Vācijā cirkulējošo runu apkopojumu bija veicis un iesniedzis K. Ulmanim ministrs V. Munters. Pulkvedis A. Plensners šo informāciju “Brīvajā Zemē” komentēja ļoti sarkastiski: “Hitlers laikam nebija ‘Brīvo Zemi’ lasījis un jau karu tad iesācis.”⁵¹ To A. Plensners teica 1978. gadā; pēc gadu desmitiem daudzi kļuva ļoti redzīgi.

Lai arī grūti iedomāties, kādi ārkārtēji līdzekļi būtu jālieto, tomēr jāatzīst, ka valdības locekļu komentāri 29. augusta Ministru kabineta lēmumam bija neattaisnojami optimistiski. 30. augustā Valmierā, atklājot Ziemeļlatvijas skolotāju dienas, izglītības ministrs J. Auškāps paziņoja: “Tagadējais politiskais saspīlējums nevar mūs uztraukt ne vien personīgi, bet nevar arī traucēt mūsu valsts dzīvi un darbu.”⁵² Nevar uztraukt pat personīgi?! Tas jāatzīst par vieglprātīgu secinājumu.

Privāti V. Munters tomēr bija satraukts. Sūtnis Heļsīnkos J. Tepfers, kurš augustā bija Latvijā, aptuveni 29. - 30. augustā apmeklēja ministru, kurš “.. bija diezgan pesimistiski noskaņots un izteicās, ka tagad karš, liekas, būs neizbēgams...”⁵³.

Interesants ir K. Karuļa raksts “Brīvajā Zemē” 31. augustā “Divi līgumi”. K. Karulis salīdzināja 23. augustu ar Rapallo līgumu, taču mūs var interesēt secinājumi par iespējamo Anglijas un Francijas nostāju: abas valstis esot vienotas “.. tai ziņā, ka no vācu un padomju vienošanās nedrīkst ciest arī citas valstis. Ja notiktu pretējais, Anglija un Francija solījušās iejaukties saviem militāriem spēkiem”. Tik zīmīgi secinājumi bija izteikti ar V. Muntera piekrišanu vai arī tās bija viņa paša domas. Tātad šis raksts būtu jāatzīst par pirmo publikāciju, kurā tika izteiktas slēptas bažas par to, ka 23. augusta līguma rezultātā var ciest “.. arī citas valstis..”, kā arī cerība, ka Anglija un Francija to nepieļaus, izmantojot pat militārus spēkus. Iespējams, ka tā bija arī cerība, ka Rietumu demokrātijas centīsies aizstāvēt Baltijas valstis; iespējams, ka pilnīgi nepamatoto cerību veicināja Anglijas - Polijas 25. augusta līgums.

Saskaņā ar A. Klīves atmiņām K. Ulmanis esot bijis ļoti “.. pacilātā un priecīgā omā..”, uzzinot, ka Anglija 1939. gada 31. martā piešķirusi garantijas Polijai: “.. dzīvi mēs paliksim. To mums nodrošina Anglijas garantijas Polijai un Rumānijai..” Stipri jāšaubās, vai K. Ulmanis ko tādu ir teicis. Savukārt jau pēc Latvijas okupācijas, 1940. gada 18. jūnijā, K. Ulmanis esot teicis Klīvem: “Anglija un Francija mūs atstāja savam liktenim.” A. Klīves atmiņas, kurām piemīt īpaši liela fantāzijas deģa, nedod skaidru priekšstatu par K. Ulmaņa cerībām uz Angliju. Iespējams, ka tās arī kādā mērā bija, protams, neizteiktas tādā verbālā formā, (1940. gada 18. jūnijā arī K. Ulmanis diez vai žēlojās A. Klīvem par Anglijas nostāju: stipri jāšaubās, vai šajā dienā Klīve vispār bija pie K. Ulmaņa. Jāpiekrīt Alfrēdam Bērziņam, ka šī tikšanās ir radusies no A. Klīves vēlēšanās “.. atstāt lasītājiem iespaidu, ka Ulmanis pat tik kritiskā dienā nav varējis iztikt bez Klīves padoma...”⁵⁴)

Mūsu rīcībā šobrīd tomēr nav pietiekami daudzveidīgu un plašu avotu, kuri ļautu spriest par to, cik lielā mērā Latvijas valdībā bija saglabājušās cerības uz Angliju.

1939. gada augusta beigās tās nevarēja būt pamatīgas, pretējā gadījumā to pastāvēšana liecinātu par realitātes izjūtas trūkumu. Jau Čehoslovākijas liktenis bija uzskatāms piemērs. 1938. gada 20. oktobrī F. Kociņš bija apmeklējis čehu sūtni Maskavā Z. Firlingeru, kurš sarūgtināts secināja: Anglija “.. esot pierādījusi, ka tā savu interešu labā ir spējīga upurēt mazās valstis...”⁵⁵.

Valdības istenotais monopols uz informāciju (praktiski - uz informācijas neizsniegšanu) radīja baumu lavīnu. I. Zotovs 6. septembrī ziņoja uz Maskavu, ka pēc 23. augusta “.. PSRS un miera pretinieki izplatot baumas” par ietekmes sfēru sadalīšanu, “.. baumas lien no visām spraugām, viena ļaunāka par otru..”. Arī A. Kroders bija spiests atzīt: “.. gaiss bija sabiezēts un pilns visdažādāko baumu un tenku.” Valdības oficiozais optimisms bija nevietā, un tam daudzi neticēja. Iekšlietu ministrs K. Veitmanis 3. septembrī Abrenē runāja: “Nevienai valstij pret mums nav un nevar būt nekādu prasību, .. mums nekādas tiešas briesmas nedraud..” Liekas, ka vienīgais gadījums, kad Latvijas presē parādījās īsa piezīme, ka ārzemēs tiekot izplatītas ziņas, “.. it kā ar šo paktu (23. augusta līgums - A. S.) būtu skartas arī Baltijas valstis”, bija “Jaunākajās Ziņās” 5. septembrī⁵⁶. Nekā vairāk nebija.

Valdība nesniedza nekādu plašāku paziņojumu nedz uzreiz pēc 23. augusta, nedz - sākoties Pasaules karam. K. Karuļa 31. augusta raksts ir vienīgais, kurā ļoti klusināti atspoguļojās arī nemiers par 23. augusta līguma iespējamām sekām. A. Klīve rakstīja, ka nedz K. Ulmanis, nedz V. Munters nav snieguši nekādus paziņojumus sakarā ar trauksmaino notikumu attīstības gaitu⁵⁷. Visumā tas ir pareizi, taču A. Klīves uzmanībai ir paslidējis garām K. Ulmaņa - “mazpulku virsvadoņa” - tipiskā vadonības garā ieturētais vēstījums mazpulkiem sakarā ar organizācijas desmit gadu pastāvēšanas pompozajām svīnībām. Vēstījumā, kuru 1. septembrī publicēja “Brīvā Zemē”, ieskanējās arī traģiska nots. Runājot par nepieciešamību iemācīt bērnus mīlēt dzimteni, Ulmanis cerēja, ka “.. ar to mēs apturēsim arī vilņus no ārienes, kas grib atņemt mums mūsu zemi”⁵⁸. Tie bija diezgan nopietni vārdi, bet vairāk neko K. Ulmanis neteica. Pat šie vārdi vēstījumā mazpulkiem bija pilnīgi ieskauti vadonības tukšajā čalošanā. Pieņemot Latvijā akreditētos diplomātus sakarā ar jauno - 1939. - gadu, K. Ulmanis bija teicis, ka raugoties nākotnē “.. bez pārlieka optimisma, bet arī bez neattaisnojošām bažām”⁵⁹. Nu optimisma vairs nevarēja būt, K. Ulmanis neapšaubāmi bija ļoti norūpējies, bet tauta nesadzirdēja no viņa neko vairāk par 1. septembra vēstījuma dažiem, taču drūmiem vārdiem. Pirmais plašais K. Ulmaņa vēstījums nāca tikai 12. oktobrī, kad krievu karaspēks jau gatavojās ienākt Latvijā. (Šo runu iekšlietu ministrs K. Veitmanis 1939. gada 25. oktobrī pašvaldību vadītāju sanāksmē vērtēja kā “.. mūsu valsts politisku deklarāciju un programmu”⁶⁰. Šī “programma” bija izklāstīta, kad viss jau bija zaudēts.) E. Treigūts-Tāle savās atmiņās raksta, ka V. Munters jau augustā bijis pārliecināts, ka karš ir nenovēršams. Iespējams tas tā varēja arī būt, bet nekādi neatspoguļojās ministra inspirētajos rakstos presē, sarunās ar ārvalstu diplomātiem. Valdība bija apjukumā un nesaprata, ko vēl varētu darīt valsts labā, un turēja neziņā arī tautu.

Ļoti bargi K. Ulmaņa nostāju kara priekšvakarā ir vērtējis E. Dunsdorfs, vaicājot: ko K. Ulmanis darīja līdz 1. septembrim? “.. avotos nav ne mazāko norādījumu, ka Ulmanis un valdība būtu izrādījusi kaut kādu aktivitāti..”. Ko vajadzēja darīt, pēc E. Dunsdorfa domām? “Ja tiešām Ulmaņa rokās nonāca ziņa, ka pastāv slepens līgums

starp Vāciju un Padomju Savienību, tad vajadzēja būt skaidram, ka tas nozīmē Latvijas galu, un tad bija steidzīgi jārikojas, lai glābtu, ko vēl var saglābt.”⁶⁴ Te var tikai vēlreiz piebilst, ka īstas skaidrības par 23. augusta slepeno pielikumu nebija, īpaši par to, ko nozīmē “ietekmes sfēras”⁶². Daudz interesantāki ir E. Dunsdorfa spriedumi par to, ko K. Ulmanis vēl būtu varējis darīt liktenīgā 1939. gada rudens dienās. E. Dunsdorfs domāja, ka būtu bijis jāstādā jauna valdība, “.. apmainot ministrus, kas zināja tikai teikt “jā”, ar tādiem, kam bija patstāvīga doma ..”. Jaunas valdības sastādīšana būtu bijis signāls tautai, ka draud briesmas. E. Dunsdorfs gan pats atzīst, ka šāda valdības sastādīšana būtu bijis ļoti grūts uzdevums, “.. jo starp tiem, ko Ulmanis bija ap sevi sapulcējis, nebija personu ar patstāvīgām domām, bet tie, kas bija ārpus šī loka, nebija pret viņu labvēlīgi noskaņoti”⁶³. Te ir vismaz divi jautājuma aspekti. Pirmais: pat ja K. Ulmanis būtu sastādījis jaunu valdību, Latvijas ārpolitisko stāvokli grozīt par labu tas nespētu, taču nākamo okupāciju apgrūtinātu. Otrais aspekts šķiet interesantāks.

Vai K. Ulmanim varētu pat ienākt prātā doma signalizēt par briesmām tādā veidā, kā sastādīt jauno valdību. Droši vien ne. Šāds solis visupirms iezīmētu kādu iekšēju pārmaiņu, kādu zīmi, varbūt vārgu demokratizācijas asnu. Tas bija pilnīgi neiespējami tajā politiskās attīstības loģikā, kura raksturoja K. Ulmaņa režīmu 1939. gadā: augošajās totalitārisma iezīmēs “.. autoritārajā vadonības valstī” (režīma oficiālais nosaukums, kura autors bija profesors K. Dišlers) jeb “nedoktrinājā fašismā”⁶⁴. Tieši 1939. gada vasarā tika pabeigta jaunā pilsētu pašvaldību likuma izstrādāšana (piemērošana sākās ar 1. oktobri). Šis likums tika pasludināts par K. Ulmaņa veidotās politiskās satversmes **pamatakmeni**⁶⁵. Tā daba bija klaji antidemokrātiska, simbolizējot režīma sistēmas būtību⁶⁶. Tieši 1939. gadā K. Ulmanis pastiprināti pārdomāja vienas - valsts - partijas izveidi, kas būtu nopietns solis preti totalitārismam⁶⁷. K. Ulmaņa apkārtne augošu ietekmi ieguva favorīts Alfrēds Bērziņš. Viņa izvirzīšanās par vadoņa mantinieku liecināja, ka ne mazākās demokrātiskas pārmaiņas nav sagaidāmas. Atlaist valdību, kura sastāvēja tikai no K. Ulmaņa gribas izpildītājiem, - tas bija pretrunā ar vadoņa režīma būtību un attīstības neizbēgamo gaitu. Tiesa gan, Ulmanim patiešām būtu bijis jāsignalizē tautai par augošajām briesmām, bet valdības maiņa nebija tāds signāla veids, uz ko viņš būtu spējīgs. To varēja izdarīt arī daudz vienkāršāk un tiešāk - atklātā vēstījumā, uzrunā u. tml. Bet tas izpalika, un 3. septembrī nāca klajā tikai ļoti īss, frāžains valdības paziņojums⁶⁸, kurā nekas nebija izklāstīts. Pat šajās dramatiskajās Pasaules kara dienās valdības sniegtās informācijas apjomu un tonalitāti spēcīgi ietekmēja režīma iekšējās intereses. Visa augusta nogale un septembra sākums, kad pasaule jau bija ierauta karā, Latvijā bija izvērstā kārtējā vadonības kampaņa - mazpulku dibināšanas 10 gadu jubileja, kuras atzīmēšanas laikā Ulmaņa kults ieguva groteskus un odiozus apmērus un formu. Uzmanība mazpulkiem atainoja režīma attīstības tendenci: vēlēšanos pilnīgi unificēt sabiedrības dzīvi, tai skaitā - uz mazpulku pamata izveidot vienu valstisku jaunatnes organizāciju⁶⁹, slēdzot tās, kuras režīms neuzskatīja par pietiekami lojālām un autoritārisma ideoloģijai atbilstošām⁷⁰. Vadonības kulta garā ieturētie mazpulku svētki bija tik nozīmīgs režīma atribūts, ka bargi un skaudri vārdi par starptautisko stāvokli un Latvijai draudošām briesmām neiederējās šajā jūsmas un K. Ulmaņa pielūgsmes gaisotnē⁷¹.

Te ir nopietns jautājums par autoritārā režīma interešu pretrunu ar apkārtējo realitāti. Mazpulku svētku laikā tika izvērstā tik neapvaldīta “lielā 15. maija Radītāja” (K. Veitmaņa vārdi) apjūsmošana, ka to nevarēja aptumšot ar traģiskajām vēstīm, kuras liecinātu, ka valsts likteni nosaka nevis K. Ulmaņa “Dieva dotā nojauta, ģeniāla tālredzība un intuīcija”⁷², bet lielvalstu brutālā vara. Ulmaņa kults, kuram bija sava iekšēja un nenovēršama loģika, nevarēja nenonākt kliezdošā pretrunā ar Latvijas valsts pastāvēšanas reālajām izredzēm un neiespaidot to atspoguļojumu. 1939. gada 7. septembrī tautas labklājības ministrs J. Volonts cildināja K. Ulmaņa ģeniālo tālredzību, 8. septembrī iekšlietu ministrs K. Veitmanis, titulējot Ulmani par “.. mūsu zemes lielo sējēju..”, sludināja, ka viņš zinās “.. īsto laiku un vietu, kur jākaisa derīga sēkla, lai tā dotu zelta graudu birumu”. 14. septembrī Alfrēds Bērziņš Latvijas Darba kameras un arodbiedrību darbinieku apspriedē solīja, ka “.. mūsu tautas vadonis ar savu gudro prātu un milzīgiem piedzīvojumiem patris nosargāt latviešu tautu no ārējām briesmām, tāpat arī no lieliem iekšējiem satricinājumiem.”⁷³ Šajā A. Bērziņa secinājumā ir būtisks saturs: Latvijas starptautiskais un iekšējais stāvoklis esot saistīts un atkarīgs no “vadoņa gudrā prāta”, t. i., - sasaiste ar Ulmaņa prestižu, oreolu. Ja stāvoklis pasliktinās, vēl jaunāk - kļūst draudošs, tas apēno vadoni, apšaubā viņa dievišķās spējas novērst nelaimi. K. Ulmaņa režīms, kur vadonība saskaņā ar profesora K. Dišlera prātojumiem bija galvenais no četriem pamatprincipiem, nespēja sniegt tautai patiesību par valsts patieso stāvokli, jo ar to tiktu kompromitētas vadoņa providences spējas, pats vadonības princips. K. Ulmaņa personības kults jau bija sasniedzis fantasmagoriskus apmērus, Latvijā vadonim bija par šauru. Režīma iztapīgie rakstītāji jau paredzēja K. Ulmanim hercoga Jēkaba godu. Profesora E. Bleses K. Ulmaņa biogrāfijas rokraksts pāreģoja: “.. Latvju karogs taisās pacelties arī svešās tālā okeāna salās, lai arī tur paustu Latvijas un viņas lielā vadoņa diženo slavu.”⁷⁴ Pēc šādas lieluma mānijas apstiprības režīms patiešām nespēja atklāti atzīt kaut vai daļu no patiesības par Latvijas reālo starptautisko stāvokli.

Domājot par E. Dunsdorfa rakstīto, jāņem vērā arī, ka diktatoriskos režīmos milzīgu nozīmi iegūst diktatora personiskās īpašības. A. Valdmanis ir atzīmējis, kā K. Ulmanis ļoti baidījies no nodevības savā apkārtne. Alfrēds Bērziņš liecināja, ka Ulmanis neesot uzticējies cilvēkiem⁷⁵. Līdz ar to doma par jauniem cilvēkiem valdībā, nemaz nerunājot par valdību kopumā, būtu K. Ulmanim arī smaga psiholoģiska problēma. Jauna valdība 1939. gada rudenī nebija iedomājama.

Vēl radikālāks savās prasībās ir bijis Dr. B. Kalniņš. Komentējot E. Krieviņa atmiņas, viņš rakstīja: “..E. Krieviņa ziņojumiem 1939. gadā vajadzēja pamudināt Ulmani steidzīgi grozīt savu politiku, atgriezties pie demokrātijas un nodot varu koalīcijas valdībai, kūr būtu pārstāvētas visas partijas “no sienas līdz sienai”. Tas bija pirmais un galvenais, ko vajadzēja darīt, zinot, kas Latvijai draud. Tas būtu bijis toreiz vienīgais un pareizais solis, lai briesmu brīdī radītu atkal vienotu latviešu tautas fronti pret ārējo ienaidnieku, tāpat kā tas reiz bija 1919. gadā.”⁷⁶ Vēlreiz jāatkārto, ka neko tādu Ulmanis veikt negribēja. Tālredzīgu vērtējumu jau 1937. gadā izteica B. Kalniņa partijas biedrs K. Lorencs. Vēstulē B. Kalniņam uz Helsinkiem 1937. gada 28. novembrī rakstīja: “Ir jāuzstājas pret visām ilūzijām, ka 15. maija režīmam būtu iespējams nolaisties uz liberālākām sliedēm.. šī valdība nav

evolūcijas spējīga; kad pienāks liktenīgā stunda, tā lūzis un kritis, bet ne "pārveidosies" 777

Nākamais, ko Ulmanis būtu varējis darīt, domāja E. Dunsdorfs, nākt klajā "... ar uzsaukumu tautai, minot visu, kas par gaidāmām briesmām bija zināms, un ar šādu, latviešiem adresētu, uzsaukumu griežoties pie pasaules, kaut pie tās pašas diplomātiski aktīvās Amerikas, kur pret Ulmani kā personu, kas tur ieguvis izglītību, bija zināmas simpātijas" 778. Te mūs interesē par Ameriku teiktais. Nebūtu jārunā par to, ka ASV būtu ko praktiski veikusi Baltijas valstū labā. Jau 1932.gada 18.aprīlī Latvijas ārlietu ministrija bija konstatējusi, ka ASV ir ļoti maza interese par Latviju. Tas nebija sagaidāms. Runa ir par iespējamu amerikāņu sabiedrības morālu atbalstu Latvijai. To patiešām varēja meklēt. Bet ASV nostāju pret Latviju nelabvēlīgi ietekmēja K. Ulmaņa režīma antidemokrātiskā daba. Negatīvi spriedumi par Latviju parādījās jau pirms 1934. gada 15. maija. Mūsu jautājuma kontekstā tik daudz nav no svāra konstatēt, vai tie bija pamatoti, cik atzīmēt to esamību un to pieejamību pašam F. Rūzveltam. ASV sūtnis Baltijas valstīs (1933. - 1936. g.) Dž. Mekmarejs vēstulē prezidentam F. Rūzveltam 1934. gada 27. martā rakstīja par "... nacionālistisko garu fašisma paveidā", kurš izpaužoties Latvijā un kurš "... vispirms .. izpaužas stingrākā nostājā pret minoritātēm...". Dž. Mekmareja redzējumā Latvijas valdība (tobrīd - jau K. Ulmaņa kabinets) bijībā "... skatās uz nacistu organizāciju kā uz Vācijas nacionālās varas koncentrācijas iemiesojumu" un "vēlas to atdarināt". E. Dunsdorfam likās, ka nedz Dž. Mekmarejs, nedz F. Rūzvelts nezinaja, kas ir fašisms. Prezidenta un viņa sūtņa priekšstati par fašismu ir speciālas (ne mūsu darba) izpētes uzdevums. Tomēr ir vērts atzīmēt pašu faktu, ka šādi Latvijas vērtējumi bija sastopami ASV visaugstākajās aprindās (F. Rūzvelts Dž. Mekmareja vērtējumu par Latviju, kā arī Igaunijas un Lietuvas iekšpolitiskās attīstības tendencēm bija atzinis par lielisku!) 779.

Sarunās ar V. Munteru Dž. Mekmarejs vairākkārt prasīja parlamentārās sistēmas atjaunošanu. V. Munterš atbildēja, ka Latvijas valsts iekārtu zināmā mērā varētu uzskatīt par fašismam līdzīgu, kura attīstoties korporatīvās iekārtas virzienā 80.

E. Andersons pamatoti atzīmēja, ka Latvijas iekšpolitiskais stāvoklis, kuru ASV lietvedis E. L. Pekers 1937. gada 11. decembrī apzīmēja par fašistiska tipa autoritāru režīmu, amerikāņiem nepatika. V. Muntera saruna ar E. L. Pekeru 1937. gada 27. decembrī atsedza šo pretrunu: Pekers mudināja atjaunot demokrātiju, Munterš nesaskatīja neko jaunu fašistiskā ideoloģijā, kur pirmā vietā esot tauta. 1938. gada novembra beigās Beļģijā ASV vēstnieks Dž. Deiviss sarunā ar Latvijas sūtni Dr. M. Valteru vaicāja, vai mums beidzot atjaunos demokrātisku iekārtu 81. Pēc 1939.7. jūnija līguma ar Vāciju Latvija bija pilnīgā izolācijā. M. Skujenkijs privātā vēstulē sūtnim Stokholmā V. Salnajam, vērtējot 7. jūnija līgumu, rakstīja: "... Francijas, Amerikas S.V. un angļu diplomātija šeit par to ir pilnīgā nesaprašanā un izskaidro to ar ideoloģiskām režīma simpātijām, kas, man liekas, ir arī pareizi ..." 82. Par šo simpātijū apjomu un lomu ārpolitisko lēmumu pieņemšanā runāsim vēlāk, bet pašlaik tikai jāatzīmē, ka ASV sūtnis Dž. Vailijs jūnijā secināja, ka V. Munterš sāk stūrēt Vācijas virzienā. Tas nevarēja kāpināt ASV simpātijas pret Latviju. Samērā grūti atbildēt uz jautājumu, cik lielā mērā ASV sabiedrība 1939. gadā simpatizēja Latvijai. K. Ulmaņa režīms tās neairoja. Dr. M. Valters vēstulē K. Ulmanim 1940. gada 20. janvārī rakstīja: "... lai iegūtu atkal Rietumeiropas un Amerikas noteicošo aprin-

du simpātijas, ir vajadzīgs arī iekšējā politikā iet citus ceļus .. ar tām "doktrīnām", kas nāk no Alfrēdiem un Andrejiem Bērziņiem, mēs kļūstam aizvien svešāki valdošām aprindām un iestādēm Rietumos, Amerikā, it visur .. Arī mūsu ārējais stāvoklis atkarīgs lielā mērā no mūsu doktrīnas un mūsu politiskās satversmes..." 83

Nav noliedzams, ka vismaz vienā amerikāņu daļā šīs simpātijas pret Latviju mazināja arī K. Ulmaņa režīma nostāja pret ebrejiem. K. Ulmaņa nacionālais sociālisms - ebreji izspiešana no saimnieciskās dzīves 84, represijas pret sociāldemokrātiem un cionistiem, favorizēšana reliģiskajiem ortodoksiem - agutistiem u.c. jau 1934. gadā radīja trauksmi ASV. Divi iespaidīgi žīdu laikraksti - "Jewish Daily Forward" (sociālistiska nokrāsa) un "The Jewish Morning Journal" (labā spārna, lielrūpnieku un finansistu izdevums) vairākkārt pievērsās ebreju stāvoklim Latvijā, Turklāt "Forward" galvenais autors par Latviju R. Abramovičs jau agrāk bija paudis nelabvēlību pret antidemokrātiskajām tendencēm mūsu valstī, toties iespaidīgais "The Jewish Morning Journal" 85 līdz tam bija ļoti draudzīgs Latvijai. Nelāgas ziņas par ebreju stāvokli uz ASV, kur ebreju kopiena bija ļoti ietekmīga, 1934. gada decembra beigās atveda Dr. M. Nuroks, izcilais reliģisko cionistu "Mizrachi" partijas līderis ne tikai Latvijā, bet pasaules mērogā pazīstamais Tautu savienības eksperts minoritāšu tiesībās. 1935. gada janvārī Dr. M. Nuroks tikās ar ASV ebreju kongresa prezidentu B. Deutsch, cionistu līderi Dr. S. Veisu, viņu pieņēma ietekmīgais Ņujorkas mērs La Gardija 86.

Nelabvēlīga informācija nāca arī no K. Ulmaņa režīma vajātajiem žīdu sociāldemokrātiem. Atbrīvots no ieslodzījuma, uz ASV emigrēja "Bunda" CK loceklis, pazīstamais Daugavpils pašvaldību darbinieks Levins-Šackess. 1936. gadā viņš Ņujorkā kļuva par Žīdu Sociālistiskās biedrības ("The Jewish Socialist Society") sekretāru un laikraksta "Wecker" redaktoru. Laikraksts Latvijas autoritāro iekārtu raksturoja kā fašismu. ASV presē K. Ulmaņa režīmu nosodīja arī no Latvijas emigrējušie cionistu sociālistu vadītāji M. Lāzersons, Z. Lackijs-Bertoldi, Dr. J. Helmanis un citi 87. 1939. gadā ebreju Latvijā piedzīvoja augošus spaidus saimniecībā, kuri bija vērsti uz viņu diezgan brutālu izspiešanu no ekonomikas. 1939. gada 28. novembrī tika pieņemts pilnīgi sociālistiskais "Likums par tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu ārkārtējo uzraudzību", kura likumprojekts jau agrāk bija izraisījis latviešu uzņēmēju bažas. 22. novembrī tirdzniecības un rūpniecības ministrs J. Blumbergs mierināja: likums vērstis pret ebrejiem 88. 1940. gada janvārī "Jewish Daily Forward" atzīmēja jaunu saimniecisku spaidu pieaugumu, kas vērsti pret žīdiem, norādot arī uz diskrimināciju, neļaujot ebreju pilsoņiem iegādāties izceļojošo baltvācu īpašumus u. tml. Acīmredzot bija vērojama pat nelāga prakse ierobežot žīdu tautības pilsoņu tiesības irēt dzīvokļus pilsētas centrā, kas jāvērtē kā antisemitisma izpausme. Pirmo reizi par to rakstīja Palestīnas laikraksts "Davar" 1939. gada 27. decembrī, pēc tam - 1940. gada janvārī ASV žurnālā "Forward" 89.

Protams, mums nav pamata pārspilēt žīdu aprindu lomu ASV nostājas pret Baltiju ietekmēšanā. Laikā posmā no 1938. gada līdz 1942. gadam arī pašā Amerikā bija nopietni audzis antisemitisms. Dr. A. Bilmanis 1939. gada 18. septembrī rakstīja uz Rīgu: "... pieņemamas arī pretžīdu kustība Amerikā ..." 90

Praktiskā jomā Latvija, protams, no ASV nekādu atbalstu nevarēja sagaidīt. 1939. gada 23. martā Dr. A. Bilmanis, aplūkojot ASV politikas nostāju Eiropas

krīzes jautājumā, pareizi secināja: “.. var droši paredzēt, ka Z ASV nepiedalīsies nekādā Anglijas ierosinātā kopdeklarācijā pret agresoru.” 25. martā, izvērtējot Klaipēdas aneksijas atbalsis ASV, sūtnis atzīmēja: “Latvijas vārds nav nemaz pieminēts nekādā sakarībā ar pēdējo dienu notikumiem. “ Pamatots bija arī Dr. A. Bīlmaņa 11. jūlija atzinums par ASV nostāju garantiju jautājumā Baltijas valstīm (kuru apskatīja Maskavas sarunās): “Z ASV tomēr neko neies darīt visā šīnī lietā. ...”⁹¹ ASV visvairāk uztrauca Japānas, arī Vācijas ekspansionisma pieaugums, PSRS tika uzlūkota kā iespējams pretspēks tām. Nostāja pret Baltiju kopumā bija pilnīgi vienaldzīga. 1939. gada 13. oktobrī, apskatot ASV preses nostāju, Dr. A. Bīlmanis atzīmēja, ka tā ir labvēlīga PSRS, un uzskatīja, ka Padomju Savienībai esot tiesības (!) uz Latviju. Zīmīgi, ka ļoti negatīvu padomju agresīvās politikas Baltijā novērtējumu 1939. gada decembrī sniedza tieši Nujorkas žīdu izdevums “*Morgen*”⁹².

Tomēr var piekrist E. Dunsdorfam, ka, apelējot pie amerikāņu simpātījam brīvībai, Latvija varbūt arī varētu gūt kādu morālu gandarījumu (tiesa gan, tobrīd neko vairāk). 1938. gada martā, apmeklējot Latviju, bijušais ASV prezidents H. Hūvers izteica savas simpātijas mazo sarunu brīvības cīņām kā visas cilvēces brīvības cīņu vēstures sastāvdaļai. Taču arī H. Hūvera nostāju ietekmēja K. Ulmaņa sociālisms. 1940. gadā, izklāstot sava Eiropas brauciena mērķus, H. Hūvers norādīja, ka viņš ir vēlējies noskaidrot diktatūru izceļšanās cēloņus. Galvenais, pēc viņa domām, bija **ekonomiskā plānošana**, valsts intervence saimniecībā⁹³. Grūti savienot H. Hūvera brīvā tirgus saimniecības ideoloģiju un K. Ulmaņa ekonomiku, kuru “*Völkischer Beobachter*” 1938. gada 10. maijā bija precīzi raksturojis kā “Latvijas ekonomisko boļševismu”⁹⁴. Tātad pat šis H. Hūvera (kuram tobrīd gan nebija lielas ietekmes ASV) brauciens liecināja par pretrunīgu nostāju pret jaunajām valstīm, kurās pieauga antidemokrātisms. Latvija laikam gan vēl varēja izmantot amerikāņu simpātijas brīvībai. Taču, kad 1939. gada 20. septembrī amerikāņu laikraksta “*Omaha World Herald*” redakcija transatlantiskā sarunā ar K. Ulmani vaicāja par Latvijas starptautisko stāvokli, viņš atbildēja, ka PSRS neapdraud Latviju. Šo sarunu pārdrūkāja liela daļa amerikāņu laikrakstu. Amerikāņu avīzes redaktors pat nav gribējis ticēt K. Ulmaņa optimistiskajiem vērtējumiem, bet Ulmanis uzsvēris: PSRS deklarējusi savas neitralitātes politikas turpināšanu attiecībā uz Latviju (!), ka uz robežas padomju pusē netiek sakopots karaspēks. K. Ulmanis maldināja pat amerikāņus. Necenšoties pat iegūt kādu ASV sabiedrības morālu atbalstu, Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, pati ļāva amerikāņu sekretāram K. Hellam vēlāk rakstīt: “.. mēs nejutām, ka būtu nepieciešami kādi diplomātiski soļi ...”⁹⁵ (ASV Ārlietu ministrijā praktiski nebija augstu ierēdņu, kuri būtu draudzīgi Latvijai. Dr. A. Bīlmanis 1939. gada 15. marta ziņojumā V. Munteram kā tādu minēja tikai Eiropas departamenta vicedirektoru L. Hendersonu⁹⁶.) Praktiski Amerika neko darījusi nebūtu⁹⁷, bet Latvijai bija jāapelē pie pasaules demokrātiskās apziņas, tas būtu vismaz morāli atvieglojis mūsu darbību trimdā pēc 1940. gada. Arī ASV presē, gan - ne visā, varēja rast atbalstu Latvijas brīvības centieniem. 1939. gada 18. septembrī “*New York Times*” bija asi nosodījusi padomju iebrukumu Polijā, rakstot: “Hitlerisms ir brūns komunisms, staļinisms ir sarkans fašisms.”⁹⁸

E. Dunsdorfs rakstīja šādi: “Ja laupītājs draud iebrukt mājā, tad mazākais, ko var darīt, ir kliegt ...”⁹⁹ E. Dunsdorfam iebilda J. Labsvīrs (K. Ulmaņa režīma gados -

Sabiedrisko lietu ministrijas departamenta direktors): “Nelīdzētu arī nekāda kliegšana.”¹⁰⁰ Praktiskā joma - patiešām, novērst gaidāmo krievu okupāciju nebija Latvijas spēkos. Taču E. Andersons pamatoti secināja: “Baltijas valstu rezignētā un - daudzū notikumu vērtētāju izpratnē - glēvā padošanās citu varu diktētajam liktenim nenovēršami radīja smagu iespaidu ārzemēs.”¹⁰¹

Vērtējot Latvijas valdības nostāju Otrā pasaules kara pašā priekšvakarā un kara pirmajās dienās, interesants ir M. Skujenieka secinājums privātā vēstulē V. Salmajam 1939. gada novembrī: “Mūsu Ārlietu ministrija un visa valdība līdz pat 3. sept. pl. 2. p. p. bija stingri pārliecināta, ka Anglija nekaros (tāpat kā Vācija). Šeit valda absolūta angļu mentalitātes nepazīšana. Šeit valda Kaufmaņa gars, kas grib andelēties ar sikumprecēm.”¹⁰² Angļu mentalitātes nepazīšanu M. Skujenieks, domājams, saistīja ar K. Ulmaņa režīma, pēc viņa domām, simpātījam fašistiskiem un antidemokrātiskiem režīmiem. Savukārt Anglijas nostājas pret Poliju neizpratni (kā likās M. Skujeniekam) var izskaidrot jau ar 1939. gada pavasarī V. Muntera sniegto vērtējumu angļu garantiju politikai. “Vai garantijas .. nenozīmē reālu apņemšanos nepieļaut vairs nekādus varas aktus, par to, pēc manām domām, vēl pārāgri spriest ...” secināja V. Munter 1939. gada 26. aprīlī¹⁰³. Bija jūtams, ka viņā patiešām valda dziļa neuzticība pret Angliju, kura 1939. gada vasarā bija vēl pieaugusi.

Latvijas valdības nostāja 1939. gada augusta beigās, cenšoties saglabāt ārēju optimismu, atspoguļojās arī armijas stāvoklī. Ja “Brīvā Zeme” 21. augustā kopējās tendences ietvaros sludināja - “satraukums nevietā”, tad taču armijas gatavībai bija jābūt citādā līmenī. Tomēr 1939. gada augustā - septembrī valsts bruņotie spēki nebija sagatavoti mobilizācijai. Tikai 1. septembrī štāba priekšnieks ģenerālis M. Hartmanis izsūtīja armijas komandiera pavēli nekavējoties pārtraukt visus atvaļinājumus un komandējumus, kareivjiem atgriezties savās daļās¹⁰⁴. Zīmīga liecība sastopama politiskās policijas priekšniekā J. Fridrihsona 1939. gada 4. septembra ziņojumā iekšlietu ministram K. Veitmanim: J. Fridrihsons atzīmēja, ka Kurzemes divīzijas jaunākie virsnieki izteikuši nemiernu ar to, ka visa divīzijas vadība, ieskaitot ģenerāli O. Dankeru, Pasaules karam sākoties, ir bijuši atvaļinājumā¹⁰⁵. Tas atspoguļoja valsts vadības kopējās nostājas tendenci pašā kara priekšvakarā.

POLIJAS - ANGLIJAS 1939. GADA 25. AUGUSTA LĪGUMS UN BALTIJAS VALSTIS

1939. gada 1. septembra rītā nacistiskā Vācija iebruka Polijā. 3. septembrī Polijas vēstnieks Lōdonā E. Račinskis lūdza lordu E. Halifaksu saskaņā ar 25. augusta Polijas Lielbritānijas savstarpējās palīdzības līguma 1. pantu sniegt Polijai iespējamo palīdzību¹⁰⁶. Šajā pašā dienā Lielbritānija un Francija pieteica karu Vācijai. 19. augustā Dr. E. Krieviņš bija ziņojis V. Munteram, ka pasaules karam konflikta ar Poliju dēļ “.. tic reti kāds vācietis ..”, tam neticot arī krievu lietvedis Berlīnē G. Astahovs. Nu 1. un 2. septembrī E. Krieviņš rakstīja, ka ierindas vācieši ir “.. rūpju pilni un nospiesti. Visi staigā kā salauzti. ...”¹⁰⁷. Zīmīga ir E. Krieviņa informācija par tikšanos ar V. Grundheru 1. septembrī. V. Grundhers paziņoja, ka 23. augusta PSRS - Vācijas līgums esot pastiprinājis drošību un stabilitāti Baltijā, Igaunijā, Latvija un Lietuva varot justies pilnīgi drošas! “Es tam piekritu..” (!?) - ziņoja V.

Munteram sūtnis¹⁰⁸. Patieso stāvokli E. Krieviņš nemaz nesaprata.

Angļu vēsturnieks profesors Dž. Haidens (*John Hiden*) 1989. gadā izteica viedokli, ka vēsturnieki esot atstājuši novārtā britu intereses Baltijā 1939. gadā. Pēc Dž. Haidena domām, šīs intereses esot bijušas nozīmīgas, skaidrojot Lielbritānijas lēmumu pieteikt Vācijai karu 3. septembrī. Dž. Haidens gan neprecizēja, kādas īsti bija šīs britu intereses, arī viņa lietotais apzīmējums - Lielbritānijas intereses Baltijas reģionā **kopumā** - padara ainu samērā neskaidru¹⁰⁹. Jāpiekrīt somu vēsturniecei M. L. Hin-kanenai, kura, atzīmējot Dž. Haidena spriedumu oriģinalitāti, nevarēja atrast kādas nopietnas liecības par labu Lielbritānijas ieinteresētībai uzņemties saistības Baltijas valstu neatkarības garantēšanā¹¹⁰. Nopietnais Anglijas ārpolitikas pētnieks P. Salmons (*Patric Salmon*) 1986. gadā uzsvēra, ka Lielbritānija Baltijā izvairījās no politiskām vai militārām saistībām. P. Salmons uzskatīja, ka Lielbritānija ir atstājusi novārtā savas **stratēģiskās** intereses Baltijā. Tikai vienreiz, 1932. gada augustā, britu admirālitate sagatavoja dokumentu par iespējamo jūras spēku izmantošanu kara gadījumā ar Krieviju ("*War weith Russia: Naval Appreciation*"), kurā secināts, ka jūras operācijām būtu nepieciešama droša bāze Somijā vai, iespējams, Igaunijā¹¹¹. 1936. gada 19. aprīlī V. Čērčils sarunā ar seru M. Henkiju (*Maurice Hankey*) izteica, Henkija vārdiem runājot, "fantastisku ideju" par britu flotes ievērojamās daļas sūtīšanu uz Baltiju, lai nepieļautu šeit Vācijas hegemoniju. V. Čērčils tobrīd nebija pat valdības loceklis, un tās patiešām bija tikai fantāzijas. Pie šīs idejas viņš atgriezās vēlreiz 1939. gada martā¹¹². 1939. gada martā britu stratēģiskajā memorandā, apskatot kara flotes iespējamās aktivitātes Baltijas jūrā, tika secināts, ka tām nevarētu būt ilgstošs efekts. 5. maijā Lielbritānijas Ārlietu ministrija, izvērtējot stāvokli, kurš rastos, Vācijai okupējot Baltijas valstis, atzina, ka tas neattaisnotu Anglijas iesaistīšanos karā, ja vien visa Austrumeiropa nekļūtu par otro fronti Vācijai. Jāšaubās, vai Austrumeiropas valstu vājās armijas spētu radīt "otro fronti". Britu nostāju Baltijā precizēja angļu militārā delegācija Polijā 23. - 30. maijā, izslēdzot iespējas karaliskajai flotei darboties Baltijas jūrā, kura netika ietverta britu stratēģiskajā militārajā plānošanā. Poļu autors M. Nureks atzīmēja, ka pat 25. augusta Polijas un Anglijas līgums būtībā nemainīja britu politiskos mērķus Baltijā: Anglija izvairījās no militārām saistībām (izņemot - ar Poliju) un drošības jautājumu risināšanas, jo stāvoklis Baltijas reģionā tieši nevarēja jūtami ietekmēt Lielbritānijas drošību¹¹³. Šim jautājumam tomēr jāpievērš sīkāka uzmanība. Britu intereses galvenokārt koncentrējās uz to, lai Baltijas valstis nepalielinātu savu produkcijas eksportu uz Vāciju un tādējādi nostiprinātu Vācijas saimniecību. Arī pats Dž. Haidens 1992. gadā atzina hrestomātisko patiesību, ka briti nekad nav solījuši Baltijas valstīm militāru palīdzību¹¹⁴. Jāpiekrīt E. Andersonam, ka britu nostāju ietekmēja arī tas, ka Baltijas Antante pastāvēja galvenokārt tikai uz papīra un neparedzēja militāru sadarbību. Britu militārie plānotāji neuzlūkoja Baltijas valstis kā militāro faktoru un nereķinājās ar viņām kara plānos 1939. - 1940. gadā¹¹⁵.

Padomju, angļu un franču militāro delegāciju sarunu laikā 1939. gada 15. augustā PSRS ģenerālštāba priekšnieks B. Šapošņikovs izklāstīja padomju priekšstatu par Anglijas un Francijas flotes darbību Baltijā: spēcīgas eskadras ielaušanos (!) Baltijas jūrā, angļu un franču jūras spēku izvietojumu Igaunijas salās, arī Pērnāvā (!), Liepājā, Ainažos (!). Tēpat izvietotos arī padomju Baltijas flote, kurai gan nebūtu

"jāielaužas" šajā telpā¹¹⁶. Tas, cik nevienādās lomās te bija Anglija, Francija un PSRS, pat ja rietumu valstis piekristu šim priekšlikumam, ir acīm redzams. Jāpiekrīt Dž. Haidenam un P. Salmonam, kuri Maskavas militāro delegāciju sarunu gaisotni raksturoja kā "augošu nerealitāti"¹¹⁷. Anglijas nostāju pret iespējamām militārām saistībām Baltijā nedaudz raksturo Lielbritānijas lietveža Kauņā T. Prestona saruna ar L. Sēju. 12. augustā sūtnis par to ziņoja ārlietu ministra v. i. Alfrēdam Bērziņam: "Militāro ekspertu sarunas nebūšot garas. Galvenais angļu objekts šais sarunās esot flotes nolīgums, jo angļi vēloties izmantot krievu zemūdenes Baltijas jūrā. Ļoti iespējams, ka angļi sūtīšot uz Kronštati pat zināmu jūras virsnieku skaitu, lai pareizi nostādītu zemūdeņu dienestu."¹¹⁸ No šiem T. Prestona vārdiem nevar izdarīt plašus secinājumus par Anglijas nostāju, tomēr var saredzēt: * angļu cerības uz militāro vienošanos ar PSRS, * angļu **nevēlēšanos** nopietni iesaistīties militārā klātbūtnē Baltijas jūrā (T. Prestona teiktais vienīgi par militāriem padomniekiem). Baltijas valstis tomēr bija izplatījušās runas par iespējamu angļu zemūdeņu ierašanos. Itālijas vēstniecība jūnijā tās ievēroja Igaunijā; 10. jūlijā Polijas ārlietu viceministrs J. Žembeks pārrunāja ar Latvijas militāro atašeju Varšavā pulkvedi G. Ķikuli angļu flotes iespējas darboties Baltijas jūrā. G. Ķikuls bija skeptiski noskaņots par šāda manevra realitāti. Šī saruna liecina, ka poļi mēģināja noskaidrot baltiešu nostāju poļu-angļu savienības kontekstā. Latvijas armijā tika pārspriesta arī Maskavas sarunu gaita. Kriemtu brīdī pēc 1939. gada vasaras, 1940. gada 28. martā, politiskās policijas informators atzīmēja virsnieku vidū pastāvošās runas: "Ja savā laikā nebūtu noraidīts angļu palīdzības priekšlikums, tad Baltijas jūrā būtu angļu flotes bāzes un komunistu te nebūtu."¹¹⁹ Īstenībā nekāda angļu "palīdzības priekšlikuma ..." Baltijas valstīm nebija.

1939. gada 18. augustā Londonā poļu sūtnis E. Račinskis sāka sarunas ar britu ārlietu ministra pastāvīgo vietnieku A. Kadoganu un Centrālās Eiropas departamenta direktoru V. Strengu par Polijas-Anglijas līguma noslēgšanu. Angļi vilcinājās; pats E. Halifakss atpūtās un pat nebija Londonā. E. Račinskis no jauna pacēla Baltijas valstu jautājumu. Atzīstot, ka J. Beka aprīļa vizītes laikā tas skarts tikai garāmeļot, viņš tomēr uzstāja iekļaut Baltijas valstu gaidāmajā poļu-britu garantiju sistēmā. E. Račinska formulējums bija visai izplūdis: Lielbritānijai būtu jāiejaucas (*to intervene in respect of these three Baltic states*), ja Baltijas valstis izrādītu bruņotu pretestību agresoram un lūgtu Polijas palīdzību. Bet, ja neizrādītu un nelūgtu? Tad taču Polijas stratēģiskais stāvoklis vēl vairāk pasliktinātos¹²⁰. Svarīgi atzīmēt, ka E. Račinskis joprojām neprecizēja agresoru vārdā - 6. aprīļa angļu-poļu komunikē bija atzīmēts, ka nākamais savstarpējās palīdzības līgums tiks realizēts jebkuras agresijas gadījumā. Briti vēlējās līgumā minēt tikai vienu potenciālo agresoru - Vāciju - un neattiecināt garantijas uz PSRS iespējamo agresiju. J. Beks centās saglabāt 6. aprīļa formulējumu. Šī nostāja bija jūtama arī E. Račinska priekšlikumos.

Briti centās novilcināt līguma parakstīšanu. A. Kadogans ieteica poļiem uzzināt Baltijas valstu nostāju pret viņu priekšlikumiem¹²¹. Liekas, ka A. Kadogans bija pārliecināts par baltiešu noraidošu nostāju. Poļu britu sarunas Londonā nebija galvenais notikums britu diplomātijai. Kā rakstīja A. Teilors, briti vēlējās piemērot Polijas-Anglijas līgumu Maskavas sarunām, kuras tika vērtētas kā daudz svarīgāks notikums. Pulkvežleitnanta E. Svorda 19. augusta ziņojums H. Kennardam liecina, ka

Baltijas valstis un Polija tika aplūkotas Maskavas sarunu gaismā. E. Svords izteicās par labu padomju karaspēka caurlaišanai caur Poliju, padomju karaspēka operācijām pret Austrumprūsiju, padomju eventuālu palīdzību Lietuvai Klaipēdas (Mēmeles) atbrīvošanai un varbūtēju poļu flotes bāzēšanos Klaipēdā. Tas bija pilnīgā pretrunā ar poļu nostāju. 19. augusta ziņojumā E. Halifakss H. Kennards rakstīja, ka J. Beks ir nobažījies par padomju prasību karaspēka caurlaišanai caur Viļņas koridoru, kas nozīmētu Polijas atdalīšanu no Baltijas valstīm un eventuālu Vācijas iebrukumu Lietuvā¹²². E. Halifakss telegrafēja H. Kennardam, ka poļi uzstāj uz ātrāku Anglijas-Polijas līguma parakstīšanu, taču britu valdība uzskata, ka galvenais uzdevums pašlaik ir nepieļaut Maskavas sarunu izjukšanu un Polijai jāpiekāpjas padomju prasībām par karaspēka caurlaišanu.

Jāšaubās, vai poļiem izdotos panākt 25. augusta līgumu tādā redakcijā, kādā tas tika parakstīts, ja neizjuku Maskavas sarunas un nebūtu 23. augusta līguma. PSRS-Vācijas līguma iespaidā un satraukumā, kas valdīja britu Ārlietu ministrijā, 25. augusta rītā E. Račinskis un E. Halifakss parakstīja līgumu, kurā tika iekļautas arī Baltijas valstis, taču ne tik viennozīmīgi, kā to paredzēja poļu projekts. Lietuva bija izdalīta nopietnāk. Briti panāca agresora nosaukšanu vārdā - tikai Vācija -, neuzņemoties nekādas saistības pret Poliju padomju agresijas gadījumā. Tātad britu garantijas nebūtu jāīsteno arī PSRS agresijas pret Baltijas valstīm gadījumā. 25. augusta līgumam nebija nekādas praktiskas nozīmes Polijas neatkarības nosargāšanā; tas bija izolēts līgums, kuram bija piesaistīta tikai Francija, kas bijas pilnīgi nespējīga sniegt Polijai palīdzību; Baltijas valstu neatkarības aizstāvēšanai līgums bija vēl mazvērtīgāks, jo Anglija nebija uzņēmusies saistības Baltijas valstu neatkarības atjaunošanai pasaules kara gaitā. Formāli, pēc sava apjoma, 25. augusta līgums bija tās nebija neredzētas bija arī angļu saistības Austrumeiropā, kas nekad agrāk nebija bijušas. Praktiskas nozīmes tām gaidāmajā Vācijas-Polijas konfliktā nebija¹²³. Mums šobrīd nav informācijas, vai augustā poļi bija informējuši par saviem priekšlikumiem baltiešus.

Lielbritānijas valdība bija nogājusi pretrunīgu ceļu. 1938. gada 19. decembrī K. Zariņš ziņoja, ka Londonā valda liela neuzticība pret J. Beku. Vācijas agresija pret Čehoslovākiju stipri nobaidīja N. Čemberlenu, neuzticību pret J. Beku nomainīja bezatbildīgā 30. marta deklarācija, kura pat pārsteidza Polijas ārlietu ministru, tie tikai Ā. Hitleru. Izmantojot N. Čemberlenu uztraukumu, J. Beks panāca divpusējās Polijas-Lielbritānijas savienības proklamēšanu. Pieci britu postulāti, kuri tika likti 4. - 6. aprīļa sarunām, nepieminēja Baltijas valstis¹. Poļi panāca Baltijas valstu iekļaušanu sarunās.

Savu galveno ārpolitisko līniju - piekopt viemēr neatkarīgu politiku, nenoslēcošies nopietni nedz uz Maskavu, nedz uz Berlīni - attiecībās pret Baltijas valstīm: J. Beks patiešām izturēja. Polija noraidīja ne tikai PSRS piedāvātos Baltijas valstu sadalīšanas plānus, bet arī tos, kuri nāca no Vācijas (kas 1934. - 1938. gada bija Polijai tuvāka)¹²⁴. Polijas vēlēšanās 1939. gada pavasarī - vasarā tuvināt sev Baltijas valstis tomēr bija bez panākumiem.¹²⁵

25. augusta līguma 2. panta 2. sadaļa paredzēja, ka savstarpējā palīdzība tiks sniegta, ja vien no līgumslēdzējām pusēm tiks iesaistīta karā ar "Eiropas lielvalsti" (domāta bija Vācija - A. S.) šīs Eiropas lielvalsts darbības dēļ pret trešo Eiropas valsti. Līgumam pievienotais protokols paskaidroja, ka te ir domāta Vācijas iespēja arī agresija pret Beļģiju, Holandi un Lietuvu. Tātad Vācijas darbība, kura ap-

draudētu Lietuvai neatkarību vai neitralitāti tādā mērā, ka tiktu uzskatīta par tiešiem draudiem Polijai, liktu piemērot līguma 1. pantu par tūlītēju Anglijas palīdzību Polijai. Atzīmēsim, ka šī protokola 2. panta sadaļa "b" paredzēja Anglijas palīdzību Polijai, Vācijas darbības pret Lietuvu dēļ, bez kādām konsultācijām ar vēl trešo valsti un neatkarīgi no tā, vai Lietuva pretotos agresijai un lūgtu Polijas palīdzību. Latvija un Igaunija tika minētas protokola 2. punkta sadaļā "c", kura paredzēja, ka tās var tikt aplūkotas līdzīgi Beļģijai, Holandai un Lietuvai, sākot ar to brīdi, kad stāsies spēkā vienošanās par savstarpējo palīdzību starp Angliju un trešo valsti un šīs vienošanās saistības tiks attiecinātas arī uz Latviju un Igauniju. Vācijas darbība pret Latviju un Igauniju, apdraudot to neatkarību vai neitralitāti, tiktu uzskatīta par pamatu Anglijas palīdzības sniegšanai Polijai, ja vēl kāda trešā valsts slēgtu savstarpējās palīdzības vienošanos ar Angliju un šī vienošanās garantētu Latvijas un Igaunijas neatkarību un neitralitāti.¹²⁶

E. Andersons uzskatīja, ka "...tas miglaini zīmējas uz Padomju Savienību...". Lai atbildētu uz jautājumu, cik pamatoti un vai vispār šādi "miglaini mājienu" bija, vēl jāveic pētījumi. Zīmīgi tomēr, ka nedz Lietuvu, nedz Latviju un Igauniju Lielbritānija par šo līgumu neinformēja. K. Zariņš 6. septembrī izsūtīja uz Rīgu (pienāca - 14. septembrī) 25. augusta līguma tekstu. Slepenais protokols nebija zināms.¹²⁷

Jāuzsver, ka Baltijas valstu neatkarības noriets neuztrauca Angliju, tās vadītāji "...domāja nevis par to, lai kaut cik vērā ņemami nosodītu PSRS par tās soļiem Baltijā, aizsargātu šīs valstis, bet vairāk gan par to, kā sev piesaistīt par sabiedroto Padomju Savienību". Anglijas stratēģijas galvenais mērķis bija nepieļaut PSRS savienību ar Vāciju, kas apdraudētu Lielbritānijas impēriju¹²⁸.

Anglijā, sākoties Otrajam pasaules karam, par Latviju nedaudz interesējās tikai kā par tirdzniecības partneri.

Pēc tam kad Latvijā pēc 1939. gada 1. septembra izsludināja neitralitāti, V. Munterš 4. septembrī uzdeva sūtņiem doties personiskā audiencē pie ārlietu ministriem notificēt šo lēmumu. 5. septembrī K. Zariņu pieņēma lords E. Halifakss. 6. septembrī sūtis ziņoja V. Munteram, ka E. Halifakss, neskatoties uz lielo aizņemtību, pieņēmis K. Zariņu ļoti drīz pēc pieteikuma un paziņojis, ka Anglija ievēros Latvijas neitralitāti, "...mūsu simpātijas vienmēr būs ar Jums". E. Halifakss vairākkārt izteicis savas simpātijas V. Munteram¹²⁹. Gan teiktais par Latvijas neitralitātes ievērošanu, gan komplimenti V. Munteram bija tikai vārdi bez kāda praktiska seguma. Kad 11. septembrī Igaunija lūdza Lielbritāniju sniegt oficiālu deklarāciju par savas neitralitātes respektēšanu, igauņi šādu rakstveida oficiālu deklarāciju nesaņēma. Komentējot britu lietveža Tallinā atbildi, ka Lielbritānija nedomā apdraudēt (!) Igaunijas neitralitāti, E. Andersons piebilda: "Lielbritānijas valdībai bija absolūti vienaldzīgs Baltijas valstu liktenis."¹³⁰

Kopējā grāmatā, kura nāca klajā 1991. gadā, Dž. Haidens un P. Salmons secināja, ka Lielbritānija nekad nav solījusi tiešu militāru atbalstu Baltijas valstīm. V. Čērčila 12. septembrī ierosinātās "Keterinas" operācijas piecu galveno mērķu vidū nekas nebija teikts par Igauniju, Latviju, Lietuvu, darbība Baltijās valstu udeņos nebija paredzēta¹³¹. Paša V. Čērčila attieksme pret Baltijas valstīm bija atklāti ciniska. Oktobra sākumā, kad Igaunijai un Latvijai bija jau uzspiests krievu protektorāts, viņš sarunā ar PSRS sūtņi I. Maiski izsmēja "...sentimentālos liberāļus un

leiboristus, kuri birdina asaras sakarā ar "krievu protektorātu" pār Igauniju un Latviju." V. Čerčils uzskatīja, ka "... PSRS jābūt saimniekam Baltijas jūras austrumu krastā un viņš ir ļoti priedīgs, ka Baltijas valstis ir iekļautas PSRS, nevis Vācijas valstiskajā sistēmā... Šeit Anglijas un PSRS intereses nesaduras, bet drīzāk - sakrīt..."¹³². Lielbritānijas impērijas interesēs mazās Baltijas valstis spēlēja ļoti mazu lomu. Baltiešiem gan raksturīgi žēloties par Lielbritānijas nevērību, taču briti domāja par sevi un nevarēja sniegt garantijas bezspēcīgām valstīm, kuras nedz varēja sevi pašas aizsargāt, nedz arī nopietni domāja par pretošanos.

VĀCIJAS AGRESIJA PRET POLIJU. LATVIJAS SŪTNIČĪBAS UN LATVIJAS PILSOŅU LIKTENIS POLIJĀ

Nav ziņu, ka Polijas valdība kara pašās pirmajās dienās vēlējas noskaidrot kādas militāras sadarbības iespējas ar Latviju. Latvijas sūtniecība Varšavā 1. un 2. septembrī, pēc Polijas "kara iestāžu pieprasījuma", izsniedza diplomātiskās un dienesta vīzas 12 Polijas pilsoņiem, viņu vidū arī ģenerālim Mečeslavam Norvidam-Neigebaueram. Visi viņi uzrādīja par brauciena gala mērķi Rīgu¹³³. Droši vien viņiem nav bijis nekādu mērķu Latvijā, bet tā bija poļu militārā misija uz Londonu ģenerāļa M. Norvida-Neigebauera vadībā, kura Rīgu izmantoja tikai tranzītam uz Angliju.

Polijas interešu aizstāvēšanu Vācijā uzņēmās Zviedrija, bet, tā kā zviedriem nebija konsulātu Karaļaučos un Klaipēdā, 2. septembrī Polijas valdība lūdza Latviju pārstāvēt poļu intereses šajās teritorijās. Latvija piekrita¹³⁴. Vēl 4. septembra rītā J. Beks bija optimistisks, bet straujās karadarbības rezultātā naktī uz 5. septembri bija pieņemts lēmums evakuēt Ārlietu ministriju un diplomātiskos korpusus. 5. septembra rītā sūtīsim Varšavā L. Ēķim piezvanīja Polijas ārlietu ministra J. Beka sekretārs un ieteica sūtniecībai evakuēties no galvaspilsētas, jo Polijas valdība nespēj garantēt tās drošību. Sūtņis atstāja Varšavu¹³⁵. Kopā ar L. Ēķi izbrauca arī vecākā stenogrāfiste korespondente Freda Bērņsteina. L. Ēķa stāvoklis nebija drošs. 11. septembrī no poļu pilsētas Kšzemeņecas viņš rakstīja V. Munteram: "Es katrā ziņā uzskatu par savu pienākumu palikt pie poļu valdības, kaut arī tas būtu savienots ar risku priekš manas dzīvības vai ērtības un drošības." Sūtņis uz to brīdi jau bija nodrošinājis ar Rumānijas vīzu, bet "... uz PSRS brauktu tikai viskritiskākā momentā, ja būtu jāglābj kailu dzīvību." L. Ēķa vēstule V. Munteram liecināja arī par diplomāta augstu pienākuma apziņu: "... zinu, ka esmu mūsu valsts pārstāvis šejienes grūtos un sajukušos apstākļos. Esmu vecs karavīrs¹³⁶. No bumbām un lodēm man bail nav un ceru, ka viņas mani neķers. Bet, ja ķers, tad rūpējaties par manu ģimeni..."¹³⁷

17. - 19. septembrī L. Ēķis uzturējās rumāņu robežpilsētā Čerkautos, bet 19. septembrī, sekojot Rumānijas valdības norādījumiem, izbrauca uz Bukaresti. Varšavā līdz ar Latvijas sūtniecības nama bojāeju aizgāja bojā arī L. Ēķa privātais arhīvs¹³⁸. Pēc tam kad L. Ēķis atstāja Varšavu, sūtniecībā palika 13 Latvijas pilsoņi, vēlāk vēl trīs atrada patvērumu tās telpās. 19. septembrī sūtniecības sekretāram A. Langinam izdevās (caur Londonu) nosūtīt telegrammu uz Ārlietu ministriju Rīgā, informējot par Latvijas pilsoņu stāvokli ielenktajā Varšavā. Īpašu sūtniecības uzmanību saistīja Latvijas pilsoņu žīdu liktenis, kuri tobrīd atradās Varšavā. Nebija šaubu, kas viņiem draudēja, vāciešiem okupējot pilsētu. Karam sākoties, Varšavā bija aptuveni 100

Latvijas pilsoņi, no kuriem lielākā daļa - ebreji¹³⁹. Sākotnēji sūtniecība interesējās arī par Latvijas pilsoņu mantiskajām interesēm Varšavā - M. Dreišpulam un R. Levinsonam piederēja sinepju fabrika, A. un T. Sobolevičam fabrika Varšavas priekšpilsētā u. tml. Turpmāk tomēr sūtniecība nodarbojās tikai ar to, lai glābtu nelaimīgos Latvijas pilsoņus, kuri bija palikuši Varšavā. 21. septembrī no pilsētas ar poļu militāro autobusu evakuējās 34 Latvijas pilsoņi, no kuriem 22 nebija privātpersonas. Tie pārsvarā bija žīdu tautības mūsu valsts pavalstnieki. Pat pēc Varšavas krišanas 27. septembrī sūtniecības pussagrautajā namā palika A. Langins un joprojām rūpējās par vēl palikušajiem Latvijas pilsoņiem, kuru skaitu viņš vērtēja no 60 līdz 74, liela daļa no tiem - ebreji¹⁴⁰. Daži Latvijas pilsoņi rada patvērumu Igaunijas sūtniecībā. **Starptautisku** uzmanību piesaistīja visā pasaulē pazīstamā žīdu reliģiskā darbinieka - sestā Ļubaviču rebes J. Šneersona - liktenis¹⁴¹. Kad 21. septembrī no Varšavas evakuējās krietna daļa Latvijas pilsoņu žīdu, Josifam Šneersonam bija paziņots par aizbraukšanas iespēju, bet viņš bija slims un nevarēja atstāt Varšavu. Ļubaviču rabīna liktenis sāka uztraukt žīdu organizācijas ASV. "Joint" aktīvist Jozefs Rosens griezās pie Savienoto Valstu sūtņa Rīgā Dž. Vailija ar lūgumu veicināt J. Šneersona izglābšanu. 27. septembrī ASV lietvedis E. Pekers apmeklēja Latvijas Ārlietu ministriju rūpēs par rabīna likteni. Varšavā arī J. Šneersons pats personiski rakstīja A. Langinam, lūdzot izglābt viņu un ģimeni (Dinu un Sāru Šneersonas). Šo uzdevumu nebija tik viegli izpildīt: pārvietošanās pilsētā bija saistīta ar lielām briesmām, ierasties J. Šneersona dzīvesvietā (Naļeski - 7) un nogādāt viņu pussagruvušajā sūtniecībā bija ļoti sarežģīti. Nav šaubu, ka pasaulslavenā žīdu reliģiskā vadītāja dzīvībai draudēja lielas briesmas: vācieši jau bija okupējuši Varšavu. Rabīna liktenis uztrauca arī ebreji kopienā Rīgā; M. Dubins, kurš jau 1927. gadā bija rūpējies par J. Šneersona izglābšanu, vairākkārt griezās pēc palīdzības Ārlietu ministrijā. Pēc Varšavas okupācijas Latvijas sūtniecība Berlīnē sazinājās ar vācu Ārlietu ministriju un paņāca, ka Vācijas okupācijas iestādes norīkos latviešu sūtniecības sapostītā nama apsardzi un neaiztikts sūtniecības arhīvu. Latvijas sūtniecības Berlīnē darbinieka J. Vigraba telegramma A. Langinam uz Varšavu 10. oktobrī liecināja, ka M. Dubins ir lūdzis arī sūtniecību Vācijā darīt ko var J. Šneersona glābšanai¹⁴². 17. oktobrī no Varšavas uz Berlīni devās "diplomātu vilciens", kurā aizbrauca aptuveni 80 cilvēku, to vidū A. Langins, kā arī J. Šneersons ar savu ģimeni¹⁴³. A. Langins bija darījis visu, kas viņa spēkos, lai glābtu Latvijas pilsoņus žīdus no bojāejas; Rīgas "Haint-Batog" 22. oktobrī viņu sumināja kā varoni.¹⁴⁴

Polijas traģēdijas piemērs bija nozīmīgs arī Latvijas sakarā. Polijas valdība atstāja valsti un neparakstīja nevienu kapitulāntisku lēmumu. Būtiska ir E. Andersona piezīme, ka "... Polijas valdība tomēr bija tālredzīgāka nekā Baltijas valstu valdības līdzīgā situācijā vēlāk. Tā plānoja arī varbūtēju darbību ārpus Polijas."¹⁴⁵ K. Ulmaņa valdība neveica nekādas praktiskus soļus šādas valstiski nepieciešamas darbības nodrošināšanai: 1962. gadā V. Munters rakstīja, ka pēc L. Ēķa aizbraukšanas no Varšavas viņam radušās bažas par brīvas satiksmes iespējamību ar diplomātiskajām pārstāvniecībām. Bažas pastiprināja Vācijas istenotā Baltijas jūras blokāde. V. Munters ierosināja piešķirt zināmu rīcības brīvību sūtņiem Anglijā un ASV un pārvest tiem vajadzīgos budžeta līdzekļus par gadu uz priekšu. K. Ulmanis šos priekšlikumus uzskatīja par priekšlaicīgiem (!?). Savukārt pats V. Munters noraidījis kā pesimisu-

tisku sūtņa Vācijā Dr. E. Krieviņa septembra sākumā it kā izteikto ierosinājumu radīt pamatus Latvijas valdības eventuālai darbības turpināšanai ārzemēs. Latvijas militārais atašējs Vācijā pulkvedis A. Plensners 1978. gada 18. novembrī Stokholmā liecināja, ka jau 1939. gada vasarā kopā ar Dr. E. Krieviņu aicinājuši valdību "... izsūtīt uz ārzemēm zem tirdzniecības, kultūras un citu delegāciju segas iespējami lielāku citu izmeklētu cilvēku skaitu, kas ar mieru darboties paredzamos ārkārtējos uzdevumos un apstākļos. Tas gan maksās, bet okupācijas gadījumā ne valsts kase, ne cita valsts manta vairs nebūs mūsu"¹⁴⁶. Šie priekšlikumi neesot ievēroti. Alfrēds Bērziņš rakstīja, ka arī viņš esot ieteicis K. Ulmanim izveidot ārzemēs fondu Latvijas interešu aizstāvēšanai; K. Ulmanis uzdevis šo jautājumu nokārtot V. Munteram, bet "... nav ziņu, ka Ārlietu ministrija bez plānošanas par kāda bankas konta atvēršanu Ženēvā būtu ko konkrētu darījusi šī Latvijas atbrīvošanas fonda radīšanai"¹⁴⁷. Pie A. Bērziņa rakstītā jāpiebilst, ka pārmetumi tikai Ārlietu ministrijai te nav pilnīgi pamatoti: nav šaubu, ja K. Ulmanis būtu vēlējis radīt šādu fondu (tā nosaukums, domājams, ir A. Bērziņa beletristikas auglis - "atbrīvošanas fonds" - 1939. gadā tāds nosaukums diez vai varēja figurēt; te - trimdas laika poētika), tad - neapšaubāmi - liktu to izveidot. Izlēmības trūkums bija raksturīgs tieši K. Ulmanim, bez kura sankcijas nekas nevarēja notikt. Grūti pārbaudāma ir versija, ka šāda fonda izveides iniciators ir bijis pats A. Bērziņš. Ja tas tā ir bijis, tad arī viņš, tobrīd viens no vistuvākajiem cilvēkiem K. Ulmanim, nav neko darījis, lai panāktu sava priekšlikuma īstenošanu. Varētu secināt, ka neattaisnojama pasivitāte ir bijusi raksturīga visu pirms K. Ulmanim, bet arī V. Munteram un Alfrēdam Bērziņam. Saskaņā ar ASV sūtņa Rīgā Dž. Valija 1939. gada 28. augustā iegūto informāciju Latvijas valdība tomēr bija nosūtījusi visām sūtniecībām ārzemēs valūtu viena gada darbības nodrošināšanai. Pēc diviem mēnešiem, 30. oktobrī, ministru kabinets pilnvaroja V. Munteru parakstīt vienošanos ar Vācijas sūtni U. Koci par 3 miljonu latu pārvedumu uz Vāciju¹⁴⁸. Šī summa, domājams, varēja tikt izmantota pasūtīto ieroču vai Latvijas sūtniecības otrās ēkas pirkuma apmaksai¹⁴⁹. Nav ziņu, ka šie līdzekļi būtu domāti kādās diplomātiskas darbības īstenošanai ārkārtējos apstākļos; Vācijā tas arī nebūtu iespējams. Savukārt Dr. E. Krieviņš bija maz gatavs cīņai par Latvijas interesēm ārzemēs: jau 1940. gada 8. augustā Berlīnē viņš lūdza Vācijas pavasarnieciņu¹⁵⁰. Kāda tad bija lojalitāte pret Latviju, kura *de iure* turpināja pastāvēt. Nelielam salīdzinājumam var piezīmēt, ka Lietuvas sūtni B. Balutis (Anglijā), P. Klims (Francijā) un S. Lozoraitis (Vatikānā) patiešām 1939. gada 2. novembrī, tiekoties Parīzē (1939. gada 29. oktobrī - 2. novembrī), sagatavoja un iesniedza savai valdībai memorandu, kurā analizēja iespējas ārzemēs izveidot "Brīvības fondu", kā arī trimdas valdības eventuālu darbību¹⁵¹. A. Smetona ieteikumus neievēroja. Arī K. Ulmaņa valdība bija pilnīgi negatava un bez gribas aizstāvēt Latvijas intereses ārpus dzimtenes. Latviešu diplomāts V. Kreicbergs, kurš 1939. gadā strādāja sūtniecībā Stokholmā, ir pieminējis zīmīgu un valdības kopējo nostāju raksturojošu gadījumu: drīz pēc krievu ievākšanās Latvijā 1939. gada oktobrī sūtnis Ženēvā J. Feldmanis lūdza V. Munteru pārvest uz Šveici plašākus naudas līdzekļus, kas varētu nodrošināt eventuālu darbību ārzemēs. "Atbilde bija: "Neceliet paniku."¹⁵²

LATVIJAS NEUTRALITĀTE OTRĀ PASAULES KARA SĀKUMĀ

Lai arī Latvijas neitralitāte bija vairākkārt vārdiski apstiprināta, tās **praktiskā** īstenošana valsts institūciju darbībā līdz pat 1939. gada augusta beigām netika izstrādāta. Šķiet, tas liecināja par to, ka Latvijai pastāvīgi bija tik ierobežotas iespējas pasludināto īstenot, ka neitralitāte faktiski nozīmēja cenšanos iespēju robežās pielāgoties ārējai realitātei, nespējot to nedz ietekmēt, nedz mainīt. 26. augustā Finanšu ministrijā notika apspriede par nepieciešamajām instrukcijām neitralitātes likuma īstenošanai. Apspriede pierādīja, ka Finanšu ministrija, kuras pārziņā bija ārējā tirdzniecība, muiža, ostas utt., nebija sagatavojusies jautājumu praktiskam risinājumam un mēģināja tos pārdresēt Kara un Ārlietu ministrijai¹⁵³. Ārlietu ministrija, 30. augustā izvērtējot neitralitātes likuma īstenošanas gaitu, atzīmēja bēdīgo ainu. Nedz kara iestādēm, nedz robežsargiem, policijai vai satiksmes resoriem nebija instrukciju, kā praktiski īstenot jau 1938. gadā pieņemto likumu. Ārlietu ministrija konstatēja, ka Finanšu ministrijā lielā steigā tiek gatavoti likumi par teritoriālajiem ūdeņiem un instrukcijas ostu kapteiņiem, muitnicu priekšniekiem, bāku uzraugiem¹⁵⁴. Ārlietu ministrijas vērtējums par faktisko stāvokli, kāds bija izveidojies pašā kara priekšvakarā neitralitātes likuma lietojuma un interpretācijas ziņā, liecina, ka gan pašā Ārlietu, gan Finanšu ministrijā bija nolaidīga un bezrūpīga attieksme pret izsludināto neitralitātes likumu un cerības, ka starptautisko attiecību gaita neliks šo likumu vistuvākajā laikā lietot konkrēti, nevis frāžu un deklarāciju līmenī.

31. augustā, kad Polijas - Vācijas saspīlējums sasniedza kulmināciju, Baltijas valstis sāka realizēt 1938. gada 18. novembrī Rīgā parakstīto vienošanās protokolu par saskaņotu neitralitātes noteikumu īstenošanu, kurš paredzēja arī nemainīt neitralitātes likumus bez savstarpējas saprašanās. Tomēr pat šajā formālajā jautājumā konsultācijas Baltijas valstu vidū sākās krietni par vēlu. 31. augusta vakarā Igaunijas Ārlietu ministrija nodeva Latvijas sūtnim V. Šūmanim igauņu neitralitātes deklarācijas projektu, kurš būtu jāizsludina sakarā ar gaidāmo kara darbības uzliesmojumu. 1. septembra rītā Igaunijas sūtniecības padomnieks R. Mihvics igauņu priekšlikumu nodeva personiski V. Munteram, tūlīt arī pienāca informācija no V. Šūmaņa. Sūtnis ziņoja, ka K. Selters vēlas, lai neitralitātes deklarācijas teksts un spēkā stāšanās laiks abām valstīm sakristu. Igaunijai tomēr vēl nebija galīgi izlēmuši, vai nosaukt karojošās valstis vārdā un ar kuru datumu pasludināt deklarāciju par spēkā esošu. 1. septembrī Latvijas Ārlietu ministrijā bija parādījusies arī doma iesniegt Maskavā demaršu par Baltijas valstu neitralitāti. Acīmredzot tas liecināja, ka lielākās bažas bija par Maskavas nostāju (2. septembrī gan K. Selters, gan V. Munter personiski aicināja pie sevis krievu sūtņus un iesniedza tiem notas par neitralitātes izsludināšanu).

K. Seltera projektā bija piedāvāts formulējums - Igaunija (respektīvi - arī Latvija) paliek neitrāla **brūnotajā** konfliktā, kas ir izcēlies. Tas neapmierināja V. Munteru, kurš uzskatīja, ka konflikts un karš nav viens un tas pats. Kad 1. septembrī notika Latvijas valdības sēde, V. Munter izteica pārliecību, ka Vācijas un Polijas karš nepaliks izolēta parādība, 1. septembra vakarā V. Munter divreiz tikās ar Lietuvas sūtni P. Dailidi un informēja viņu par igauņu priekšlikumu saskaņot neitralitātes deklarāciju. Tomēr saskaņot deklarācijas tekstus ar Lietuvu nepaspēja, lietuvieši kā pirmie jau 1. septembrī publicēja valdības lēmumu par neitralitāti¹⁵⁵. 1. septembrī V.

Munters bija izstrādājis neitralitātes deklarācijas projektu, kura 1. pantā pasludināja, ka Latvija ir neitrāla, bet V. Munters vēl nebija pārliecināts, vai jānosauca karā iesaistījušās valstis vārdā; 2. pants paredzēja, ka "Latvijas teritorijā aizliegta katrā darbība, kas pēc vispār atzītiem starptautisko tiesību noteikumiem nesaskan (aizskar) ar šo neitralitāti". Te V. Munters bija turējies pie 1938. gada 13. decembrī Ministru kabinetā pieņemtā Likuma par neitralitāti, kura 15 pantos bija samērā sīki izklāstīti tie darbības veidi un rīcība, kas aizliegti neitrālajā Latvijā¹⁵⁶. Tomēr 1. septembra vakarā (pulksten 22) notika V. Muntera telefonsaruna ar K. Selteru, kurā pieprasīja šo 2. pantu izlaist, jo tāda neesot Zviedrijas un Somijas deklarācijās¹⁵⁷. Igaunija un, sekojot tai, arī Latvija un Lietuva jau 1938. gadā balstījās uz Skandināvijas valstu neitralitātes konvencijām (pirmo reizi pieņemtas 1912. gada 21. decembrī, no jauna apstiprinātas 1938. gadā¹⁵⁸). Šai dogmatiskajai sekošanai skandināviem nebija nekādas nozīmes (igauņu preše, īpaši "Paevalehti", no jauna ļoti optimistiski un plaši cildināja kopīgo (!?) nostāju ar Skandināviju, solot sadarbības padziļināšanu¹⁵⁹; tam nebija nekāda pamata). Liekas, ka V. Muntera projekts bija tiesiski precīzāks, arī lietuviešu 1. septembrī izsludinātā neitralitātes lēmuma 2. pants bija tieši tādā redakcijā, kā Latvijā bija piedāvājis V. Munters. 2. septembra rītā M. Nukša informēja P. Dailidi, ka 2. pants izlaists, piekāpjoties igauņiem. 2. septembrī tika publicēta "Deklarācija par Latvijas neitralitāti", kurā K. Ulmanis pasludināja, ka 1. "... karā, kas izcēlies starp ārvalstīm, Latvija ievēros stingru neitralitāti. 2. Pamatojoties uz Likumu par neitralitātes noteikumiem (Lik. kr., III, 1938., 227), nolemju, ka minētā likuma noteikumi iepretim visām karojošām valstīm piemērojami, sākot ar 1939. gada 1. septembri."¹⁶⁰ Deklarācijas teksts bija pilnīgi identisks igauņu tekstam. Praktiski tūlīt bija jārisina jautājumi par deklarācijas piemērošanu. Lai arī Likums par neitralitātes noteikumiem bija pieņemts jau 1938. gadā, tā praktiskās īstenošanas programma netika izstrādāta. (Tiesa gan, nebija arī no kurienes pārņemt - Tautu Savienība bija iecerējusi izstrādāt neitralitātes kodeksu kā gaidāmā vispārējā starptautisko tiesību kodeksa sastāvdaļu. Taču tas netika izstrādāts¹⁶¹.) K. Ulmaņa izsludinātā "Deklarācija par Latvijas neitralitāti" paredzēja piemērot 1938. gada 21. decembrī pieņemtā likuma noteikumus, taču paša Likuma 3. nodaļa noteica, ka "... likuma noteikumi .. piemērojami ar Valsts prezidenta lēmumu .. viņa noteiktā apmērā"¹⁶². Septembra sākumā "noteiktais apjoms" bija vēl visai neskaidrs. Īstenojot K. Ulmaņa pasludināto deklarāciju, Ministru kabinets 2. septembrī pieņēma Likumu par Latvijas teritoriālajiem ūdeņiem - 4 jūras jūdzes (7,5 km) no krasta, kā arī gaisa telpa virs šīs ūdeņu joslas. 6. septembrī krievu sūtņi I. Zotovs ziņoja uz Maskavu, ka, neskatoties uz izsludināto neitralitāti, Latvijas jūras robežas neesot bijušas noteiktas un 2. septembra likums ticis pieņemts steigā. 2. septembrī PSRS sūtniecība šī likuma tekstu tūlīt pat (ar lidmašīnu) aizsūtīja uz Maskavu¹⁶³.

Teritoriālo ūdeņu noteikšana 4 jūras jūdžu platumā radīja dažas formālas problēmas Latvijai attiecībā ar ārvalstīm. Latvija bija balstījusies uz to, ka vispārātzītu starptautisku noteikumu par teritoriālajiem ūdeņiem nebija. Senatora O. Ozoliņa komisija atzina, ka Latvija nebija uzņēmusies nekādas starptautiskas saistības teritoriālo ūdeņu jomā, bet Hāgas 1930. gada konference nebija panākusi vienošanos šajā jautājumā. Igaunijā 1938. gada 21. janvāra likumā bija noteikusi 4 jūdzes, Somijā likuma par teritoriālajiem ūdeņiem nebija, bet 1920. gada 14. oktobra Tartu miers ar

Krieviju noteica to platumu 4 jūdzes Somijas līcī¹⁶⁴, Botnijas līcī platumš nebija noteikts. Dānijai bija 3 jūdzes, bet Zviedrijai jau kopš pašam XVIII gs. beigām - 4 jūdzes. Tā kā Latvija turējās pie Skandināvijas likuma burta, tad senators O. Ozoliņš secināja, ka Skandināvijas valstis (Zviedrija un daļēji Somija) praktiski tikai iedibinājušas **ieraduma tiesības**, uz kurām atsaucās arī Latvija. Praksē tomēr izrādījās, ka Vācija un Anglija neatzina 4 jūdžu platumu. 1939. gada 20. oktobrī U. fon Koce iesniedza Ārlietu ministrijai Vācijas protestu, pieprasot 3 jūdzes (protestu atkārtoja 1940. gada 24. janvārī un 8. februārī); Vācija turējās pie 1914. gada nostājas teritoriālo ūdeņu jomā. 1939. gada 27. oktobrī un 1. novembrī 4 jūdzes noprotēstēja Lielbritānijas sūtniecība Rīgā. Vislielākos draudus neitrālo valstu teritoriāliem ūdeņiem sagādāja Vācijas brutālā rīcība. Neatzīstot Zviedrijas tiesības uz 4 jūdžu platumu, vācieši izlika mīnas arī ceturtajā jūdzē, tā apdraudot kuģošanu (3 jūdžu platumā ūdeņu dziļums bija tikai 5 metri un lielākie kuģi tur nemaz nevarēja peldēt). 1939. gada 27. novembra protestu, kurā zviedri norādīja uz aptuveni 150 gadus pastāvošo tradīciju 4 jūras jūdžu platumā ievērošanā, Vācija ignorēja.

Vācu mīnas ļoti stipri apdraudēja arī Somiju. 1939. gada novembrī Oslo laikraksts "Morgenbladet" un Stokholmas "Svenska Dagbladet" atzīmēja, ka vācu draudi Somijai nāk par labu krieviem: Somija iespiesta starp sabiedrotiem - PSRS un Vāciju. Latvijas Tieslietu ministrijas juristu komisija neitralitātes jautājumos 1939. gada 9. novembrī un 6. decembrī apsprieda teritoriālo ūdeņu platumu un secināja, ka līdz 2. septembra likumam Latvija bija turējusies pie 3 jūdzēm, ko ārvalstis varētu izmantot savu protestu pamatošanai. Tomēr, kā liecina Ārlietu ministrijas 1940. gada 3. janvāra atbilde Lielbritānijas sūtniecībai, Latvija bija nolēmusi ieturēt 4 jūdžu platumu. Igaunijā 1939. gada 2. decembra verbālnotā Vācijas sūtniecībai Tallinā liecina, ka igauņi bija nolēmuši daļēji piekāpties, un paziņoja, ka "... izņēmumā no miera laika noteikumiem ... neitralitātes izvešanā attiecībā uz karojošām valstīm savas teritoriālās jūras apmērus nosaka uz trim jūras jūdzēm"¹⁶⁵. Praksē tomēr šim jautājumam nebija īpašas nozīmes - pēc 1939. gada 5. oktobra Latvija bija *de facto* PSRS protektorāts, šeit bija padomju jūras spēku bāzes, līdz ar to nedz Vācija, nedz vēl jo vairāk Anglija nevarēja neņemt vērā to apstākli, ka Latvijas 4 jūdzes platīe teritoriālie ūdeņi lielā mērā ir jau arī padomju ūdeņi (piemēram, ja tiktu izlikti vācu mīnu lauki, tie apdraudētu PSRS kara kuģus un tas Vācijas - PSRS attiecību gaismā nebija iespējams).

Latvijas valdība septembrī tomēr neizsludināja pat daļēju mobilizāciju robežu un neitralitātes aizsardzībai. (Tas pats bija Igaunijā. Saskaņā ar krievu sūtņa informāciju Igaunijas valdība pēc 23. augusta līdz 30. augustam ir noturējusi divas ilgas sēdes¹⁶⁶. Acīmredzot jau šajās sēdēs pārrunāja iespējamo Igaunijas nostāju. Pēc 1. septembra, atsaucoties uz Latvijas lēmumu, igauņi mobilizāciju neizsludināja.) Šis lēmums bija izskaidrojams visupirms ar bailēm no PSRS.

Neitralitātes deklarācijas īstenošanai A. Valdmanis 2. septembrī izdeva instrukciju ostu kapteiņiem, muitnieku priekšniekiem, kurā uzdeva viņiem sniegt ziņas "par katru ārvalstu kuģi Latvijas ostā" Armijas štābam¹⁶⁷. 4. septembrī Ārlietu ministrijā notika apspriede, kurā piedalījās arī flotes komandieris T. Spāde un ģenerālis V. Tepfers, kara virstiesas prokurors. Tās mērķis bija izstrādāt neitralitātes deklarācijas lietojumu saskaņā ar 1938. gada 21. decembra likumu. **Pirmais** jautājumu loks

skāra ostu problēmu. Neitralitātes likuma 2. pants paredzēja: karojošo valstu kara kuģiem aizliegts iebraukt Latvijas kara ostās vai ūdeņos, kas pieder piekrastes aizsardzības ierīču joslām. Taču Latvijā **kara ostu nebija**, 4. septembra apspriedē tika izteikta doma, ka par tādām varētu izsludināt Daugavgrīvu, Rīgu, daļu no Liepājas ostas (Tosmāri). Tas tomēr radīja bažas, ka gadījumā, ja Latvija tiktu ierauta karā, šīs par kara ostām **izsludinātās**, kas tādas faktiski nebija, varētu kļūt par bombardēšanas un citas militāras darbības objektu. Lai arī 4. septembrī tika piedāvāts par kara ostu izsludināt Daugavgrīvu, tas netika izdarīts. Domājams, visupirms tāpēc, lai ne ar ko nepiesaistītu karojošo valstu uzmanību Latvijai (īstenībā lielvalstis jau zināja, ka Latvijai kara ostu nav, jo pavisam nelielās kara flotes turēšanai tās nebija vajadzīgas). Piekrastes aizsardzības ierīču joslas Latvijā arī nebija, tiklab kā nebija arī ieceres to radīt. **Otrais** jautājumu loks - par Neitralitātes likuma 4. panta piemērošanu. Šis pants paredzēja, ka - lielākais - divi vienas karojošās valsts kuģi varēja vienlaikus uzturēties Latvijas ostās. Kara ministrija 4. septembra apspriedē piedāvāja Latvijas piekrasti sadalīt četros piekrastes rajonos (Liepājas, Ventspils, Rīgas, Ainažu), kuros (katrā) varētu uzturēties līdz diviem vienas karojošās valsts kara kuģiem. Praksē šo piekrastes sadalījumu neīca.

Vēl viens jautājums bija par Rīgas jūras līča statusu. 4. septembra apspriedē atzina, ka saskaņā ar starptautisko tiesību normām Rīgas jūras līcis ir atklāta jūra. Saskaņā ar 1938. gada Neitralitātes likuma II nodaļu likums "... neskar tiesības un pienākumus, kas izriet no starptautiskiem līgumiem..."¹⁶⁸. Apspriedē tika pārrunāta iespēja kopā ar Igauniju ierosināt jautājumu par Rīgas jūras līča pasludināšanu par *mare clausum*. Praksē tas netika īstenots, droši vien tāpēc, ka līča pasludināšana par *mare clausum* radītu ne tikai tiesiskas, bet arī militāras dabas jautājumus: kā nosargāt šo jauno statusu? Apspriedē arī secināja, ka pagaidām nav vajadzīga Irbes jūras šauruma aizsprostošana ar mīnām¹⁶⁹. Rodas iespaids, ka Latvijas valdība centās izvairīties no jebkādiem lēmumiem, kuri gan būtu vērsti uz 1938. gada neitralitātes likuma precīzāku īstenošanu, bet kuru īstenošana radītu kaut nelielus ārpolitiskus sarežģījumus¹⁷⁰. Apspriedē arī liecināja, ka laikā no 1938. gada 21. decembra līdz 1939. gada 1. septembrim gan bija veltīta liela uzmanība neitralitātes propagandistiskai popularizēšanai, taču likuma praktiskās īstenošanas pasākumu komplekss netika izstrādāts. 1939. gada septembrī gan tika radīta Tieslietu ministrijas neitralitātes komisija senatora O. Ozoliņa vadībā, kura sniedza dažādiem resoriem skaidrojumus par Neitralitātes likuma piemērošanu. Šie skaidrojumi dažbrīd balstījās nevis uz pašu likumu, bet gan uz Latvijas ārpolitisko realitāti un tās interpretējumu¹⁷¹.

Pēc 4. septembra apspriedes V. Munterš sastādīja konfidenciālu atzīmi par Neitralitātes likuma lietojumu un interpretāciju. V. Munterš uzskatīja, ka Latvijas uzdevums ir nepieļaut neko, ko "... kāds no karotājiem varētu uzskatīt par neitralitātes laušanu, kas to varētu pamudināt vai ar ko tas varētu attaisnot bruņotu akciju pret mums"¹⁷². Šādā interpretācijā nebija un nevarēja būt runas par patiesu neitralitātes ievērošanu, bet Latvijas valdības rīcība tika padarīta atkarīga no tā, ko kāds "karotājs" varētu iedomāties par neitralitātes pārkāpumu. Tas bija ļoti oportūnistisks secinājums, kurš gan balstījās dramatiskajā realitātē, bet kuram tomēr nebija sakara ar nodomu patiešām ievērot neitralitāti: Vācija, PSRS, Anglija vai kāda cita karojoša valsts varēja iedomāties, ko vien vēlējas, bet PSRS vienmēr varēja atrast jebkuru ieganstu

agresijai. Šis V. Munterš konfidenciālais pārskats jau skaidri liecināja: oficiāli sludinot neitralitāti, valdība bija nolēmusi ieturēt kursu uz pielāgošanos karojošo valstu - visupirms formāli neitrālās PSRS un karojošās Vācijas - interesēm. V. Munterš bija noskaņots filozofiski: "Neitrālas valsts tiesības nestāv augstāk, kā tas faktiskais kompromiss līmenis, uz kura nodibinās līdzsvars starp neitrālo un karotāju spēku."¹⁷³ Tas bija reālistisks secinājums, taču Latvijas valdība sludināja neitralitāti pat tad, kad nekādu kompromisu vairs nebija. V. Munteram bija arī jāatzīst, ka Latvijas neitralitātes deklarācija ir "... pār daudz vispārīga ..", ir vajadzīgi papildu noteikumi par tās īstenošanu. Taču visi ar ārpolitiku saistītie likumi un to īstenošana bija V. Munterā ziņā, un, ja kas nebija izlemts, par to bija atbildīgs autoritatīvais ministrs.

Visnepatīkamākā vieta V. Munterš konfidenciālajā pārskatā bija viņa priekšlikums - "... apsvērt ierobežojumus pilsoņu ceļojumiem uz ārzemēm"¹⁷⁴. Tātad var secināt, ka šī antihumānā lēmuma iniciators bija V. Munterš. E. Andersons pamatoti rakstīja, ka "... valdības iestādes izdarīja briesmīgu kļūdu ..., neļaujot personām, kam bija iespējams, atstāt Latviju un cīnīties par tās interesēm ārzemēs..."¹⁷⁵ Te gan jāpiebilst, ka tā nebija "kļūda", bet apzināta rīcība, kura no režīma viedokļa nemaz nebija kļūdaina¹⁷⁶. Pēc šī V. Munterš ierosinājuma sekoja valdības lēmums neizņemt no atpēkt iedzīvotājiem ārzemju pases, kas jau bija noziedzīgs solis. E. Dunsdorfs rakstīja, ka tie, kuri būtu varējuši izglābties, bija spiesti palikt Latvijā, un "... daudzi no viņiem ar grieķu traģēdijas likumību gāja pretim fiziskai iznīcībai". K. Ulmanis "... savā iecirtīgajā iedomā, ko viņš vēlāk formulēja vārdos - es palikšu savā vietā, jūs palieciat savā - nedeva iespēju glābties tiem, kas skaidri nojauta, ka viņiem draud bojā eja"¹⁷⁷.

V. Munterš konfidenciālajā pārskatā pieļāva arī iespēju dibināt Latvijā "Kara kabinetu", kas "... mūsu apstākļos iedomājams kā otrais "Mazais kabinets"¹⁷⁸ un kurš risinās jautājumus, kas "... ceļas no mūsu neitrālās valsts stāvokļa bruņota konfliktā laikā"¹⁷⁸. Praksē tas netika nodibināts - gan tāpēc, ka visu jautājumu lemšanu koncentrēja savās rokās V. Munterš, gan tāpēc, ka jau 1939. gada septembra otrajā pusē pēc PSRS agresijas pret Poliju notikumi sāka risināties tik strauji, ka nebija laika dibināt kādus "mazā kabineta" paveidus.

POLEMIKA AR LIELBRITĀNIJU

Lielbritānija bija cēlusī iebildumus jau pret 1938. gadā pieņemtajiem Skandināvijas valstu neitralitātes likumiem. Kad "Latvijas Kareivis" 1938. gada 23. novembrī rakstīja par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas 1938. gada 18. novembra vienošanos pieņemt identiskus neitralitātes likumus, angļu sūtnis Č. Orde 25. novembrī izteicā iebildumus pret dažiem likuma pantiem (tiem, kuri aizliedza Latvijas ostās iebraukt apbruņotiem tirdzniecības kuģiem un zemūdenēm, pret aizliegumu kara lidmašīnām pārlidot Latvijas teritoriju u. c.; pilnīgi līdzīgus iebildumus igauņiem Č. Orde bija deklarējis 21. novembrī). 1939. gada 22. maijā Anglija iesniedza izvērstu memorandu zviedriem, 30. maijā - somiem, 1. jūnijā - Latvijai, 5. jūnijā - Igaunijai. Memorandu saturs faktiski bija vienāds. 1938. gadā igauņu spiediena rezultātā bija pieņemts Neitralitātes likums, kas bija analogisks skandināvu likumiem un faktiski noteica saistības **jūras karā**. (1939. gada jūnijā igauņi jau bija krietni viluši, visupirms -

Somijā. 1939. gada 15. jūnijā V. Šūmanis ziņoja V. Munteram, ka K. Seltera "... mēģinājumi saskaņoties arī politiskajos jautājumos ar Somiju ir devuši tādus rezultātus, ka viņš vairs negrib mēģinājumus atkārtot". Angļu iebildumi galvenokārt bija vērsti uz Latvijas Neitralitātes likuma 2. pantu (tiesības aizliegt iebraukt Latvijas teritoriālajos ūdeņos karojošo valstu karakuģiem), 5. pantu (aizliegums karojošo valstu kuģiem papildināt kurināmo neitrālo valstu ostās), 13. pantu (aizliegums Latvijā vākt ziņas par karojošo valstu karaspēka kustību) u.c. Lai izstrādātu atbildi uz angļu memorandu, Tieslietu ministrijā 15. augustā sasauca starpresoņu apspriedi (Ārlietu, Tieslietu, Finanšu, Kara, Iekšlietu ministrijas pārstāvji), kuru vadīja Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs M. Nukša. Tieslietu ministrijas juriskonsults N. Vinzarājs, komentējot angļu memorandu, pamatoti norādīja, ka tās "... īstenībā ir starptautisko tiesību iztulkojums no angļu-sakšu doktrīnas vienpusīga viedokļa"¹⁷⁹. Apspriede nolēma novilcināt atbildes iesniegšanu angļiem; kā secināja Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītājs Dr. V. Māsēns, "... mums gandrīz visos jautājumos nāksies nogaidīt, kamēr Skandināvijas valstis dos savu atbildi". Tik rūpīga sekošana skandināviem bija pilnīgi nevajadzīga. 2. septembrī sūtīms Helsinkos J. Teffers apmeklēja Somijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru A. Pakaslanti, kurš informēja viņu par somu nostāju pret Lielbritānijas protestu: Somijas vēlējušies "... izbēgt no jebkuras polemikas ar angļu valdību šai lietā. Tamdēļ arī, kur vien tas bija iespējams, angļu celtie iebildumi apskatīti labvēlīgi un pa daļai pat atzīti par dibinātiem ...". 1939. gada septembrī Baltijas valstis vairākkārt konsultējās savā starpā, palēnām izstrādājot kopīgu atbildi angļiem¹⁸⁰. Septembra sākumā igauņi piedāvāja kopīgu apspriedi, kura 9. - 10. septembrī notika Kauņā. (Dienzēl šī Baltijas valstu vienība izpaudās tikai pilnīgi nenozīmīgu un formālu jautājumu saskaņošanā.) Latviju tajā pārstāvēja Dr. V. Māsēns. Apspriede nonāca pie secinājuma, kuram bija visai maza vērtība: vēlams, lai atbilde angļiem būtu vienāda, bet pieļaujamas arī atšķirības. Pēc apspriedes vēl notika konsultācijas ar Lietuvu un Igaunijas sūtņiem, 26. - 28. septembrī ar sūtniecības padomniekiem K. Karečku un R. Mihvicu. Atbilde angļiem tika iesniegta tikai 2. oktobrī. Kopumā Baltijas valstis savu 1938. gada likumu nemainīja. Praktiskas nozīmes šai notu apmaiņai ar Lielbritāniju nebija, jo tās karakuģi, lidaparāti, bruņotie tirdzniecības kuģi u. tml. Latvijas formālo neitralitāti nepārkāpa. Pēc krievu bāzu ierīkošanas Baltijas valstis Lielbritānija to arī nevarēja atļauties¹⁸¹.

NEITRALITĀTES ĪSTENOŠANA 1939. GADA SEPTEMBRĪ

2. septembrī izsludinātajai neitralitātes deklarācijai sekoja 3. septembra Isais valdības vēstījums, kurš tika vērtēts kā deklarācijas pastiprināšana¹⁸². Šādam vēstījumam nebija nekāda pamata. 3. septembra vēstījumā nebija tiesiska pastiprinājuma, tajā nebija valdības darbības mērķu sīkāka izklāsta vai kādas nozīmīgas informācijas iedzīvotājiem. Pirmie preses komentāri K. Ulmaņa izsludinātai neitralitātei bija nepamatoti optimistiski. 3. septembrī "Brīvā Zeme" rakstīja, ka kuģniecības jomā "... Latvijas neitralitāte dod mums lielas priekšrocības"¹⁸³. Jau burtiski pēc dažām dienām kļūs redzams, ka šādiem spriedumiem nebija pamata.

Neitralitātes oficiālā **propaganda** jāpieskaita pie pašākumu kompleksa, kuram nebija sakara ar ārējo politiku, bet kurš tika īstenots režīma iekšpolitisko interešu

labā. Propagandas izvērtēšanai maz ko var dot tās salīdzinājums ar realitāti, jo tā arī nebija domāta kā ārējā stāvokļa patiens atspoguļojums. Iekšlietu ministrs K. Veitmanis 8. septembrī Rēzeknē apgalvoja, ka jābūt gataviem "... savu neitralitāti aizsargāt visiem mūsu rīcībā esošiem līdzekļiem"¹⁸⁴. Tobrīd nebija izsludināta pat daļēja mobilācija, visi pārējie eventuali līdzekļi (tiesa gan, nenosauktie) neko nevarēja dot neitralitātes nosargāšanā¹⁸⁵. 1939. gada septembrī bija nopietni jāšaubās, vai Latvijas valdības mērķis patiesi ir nosargāt neitralitāti pilnīgi atbilstoši Neitralitātes likumam. Jāņem vērā, ka pat pēc 1939. gada 5. oktobra līguma, kad Latvija faktiski kļuva par PSRS protektorātu un mūsu zemē izvietojās krievu karaspēks, valdība propagandēja Latviju kā neitrālu valsti. Neitralitātes jēdziens tika skaidrots neierobežoti plaši. Jāsecina, ka šādas pieejas cēlonis meklējams režīma iekšpolitikā - Neitralitātes likumu bija izsludinājis K. Ulmanis. Ja valdība atzītu, ka likuma burta un gara pārkāpšana sākās jau septembrī (skat. sīkāk - turpmāk), tad tas varētu apšaubīt "vadoņa" izslavēto nemaldīgumu. Jebkurš valdības solis tika identificēts ar K. Ulmani. To uzskatāmi demonstrēja Alfrēda Bērziņa 14. septembra runa Latvijas Darba kameras un arodbiedrību darbinieku sanāksmē. A. Bērziņš secināja, ka Latvijas neatkarību sargā noslēgtie neuzbrukšanas līgumi ar PSRS un Vāciju. Šāds secinājums nebija pamatots, 1939. gads bija uzskatāmi demonstrējis līgumu vērtību. Acīmredzot to saprata arī A. Bērziņš, jo viņa runā tika izteikta arī cerība, ka valstis, kas parakstījušas līgumu ar Latviju, tos pildīs. Arī šādu cerību nebija pamata, tomēr tā vismaz daļēji saprotama: nebija nekas cits atlicis, kā cerēt¹⁸⁶. Svarīgi ir A. Bērziņa secinājumi par izsludinātās neitralitātes mērķi - neitralitāte esot vienīgais ceļš, kā pasargāt **no ieraušanas karā**. Nav tik svarīgi šobrīd konstatēt, ka uz papīra neitralitāte nevar nodrošināt neieraušanu karā. Būtiskāks ir kas cits: A. Bērziņš norādīja uz **faktisko** valdības ārpolitikas mērķi - centties palikt ārpus kara darbības. Neitralitātes deklarācija piesedza šo mērķi, taču, ja praksē bija jāizšķiras starp neitralitātes striktu ievērošanu un cenšanos par katru cenu izvairīties no konflikta ar PSRS vai Vāciju, neitralitāte faktiski tika upurēta, saglabājot gan tās propagandu. Zīmīgi, ka V. Munters savā pazīstamajā intervijā preseī pēc 1939. gada 5. oktobra kapitulācijas nemaz nepieskārs neitralitātes saglabāšanas jautājumam, bet precīzi norādīja: "Latvijas neiejaukšanās karā ir bijis mūsu ārējās politikas uzdevums kopš tā brīža, kad kara varbūtība sāka ietilpt visu valstu ārpolitikas apsvērumos."¹⁸⁷ Karā Latvija arī varēja netikt ierauta (uz laiku), kļūdamā par PSRS satelītu. Bet tā jau nebija patiesa neitralitāte. Taču to nevarēja publiski atzīt, jo Alfrēds Bērziņš 14. septembra runā visvairāk uzsvēra, ka Latvijas neatkarību (un neitralitāti) nosargās "... tas Virs (K. Ulmanis - A. S.), kas ar gudriem līgumiem panācis draudzīgās attiecības ar lielajām kaimiņvalstīm; kas mūs piegriezis pie neitralitātes, kas tas pats Virs, mūsu tautas Vadonis, ar savu gudro prātu un milzīgiem piedzīvojumiem prātis pasargāt latviešu tautu no ārējām briesmām, tāpat arī no lieliem iekšējiem satricinājumiem"¹⁸⁸. Vadonības režīma loģika identificēja K. Ulmani ar Latviju. Alfrēds Bērziņš Rīgas radiofonā 1939. gada 22. decembrī sludināja, ka "15. maija Vienības valsts ir kļuvusi par Kārļa Ulmaņa Latviju..."¹⁸⁹ Īstenības idealizācija līdz ar to bija neizbēgama, jo drūmā realitāte nedrīkstēja mest ēnu uz "vadoņi". Katra brīvāka doma, šaubas bija aizliegtas. Aizsargu komandieris K. Prauls 1939. gada novembrī izrikoja: jebkuru vadoņa pavēli izpildīt "... bez domāšanas..." Jebkuru! Bez ap-

domāšanās! Taču režīms uzņēmās lielu risku: objektīvā stāvokļa pretruna ar oficiālo propagandu drupināja vadonības pamatus, jo realitātē istenojās ne jau vadonības žilbinošās frāzes. Ja jau nekas Latvijā nevarēja notikt bez K. Ulmaņa ziņas, tad tieši "vadonis" uzņēmās smagu atbildību par visdrūmākajiem notikumiem 1939. gada 5. oktobrī un 1940. gada 17. jūnijā.

Alfrēda Bērziņa runā paustās cerības, ka "vadonis" pasargās valsti no "lieliem iekšējiem satricinājumiem", pauda arī vārdos neizteiktas bažas par režīma likteni. Izslavētā vienotība bija iluzora. Ne tikai slepenpolicijas ziņojumos, bet arī Ministru kabineta locekļu publiski teiktajā atspoguļojās nemiers, ka "... dažādu ekstrēmu novirzienu darbinieki atkal parādās .. sāk savu agitācijas darbu..."¹⁹⁰

Plašākais neitralitātes skaidrojums 1939. gada septembrī bija Ārlietu ministrijas Līgumu departamenta direktora A. Kampes raksts "Neitralitāti nodrošina latviska orientācija" 15. septembra laikrakstā "Brīvā Zeme". A. Kampe tika uzskatīts par V. Muntera uzticīgāko ierēdni Ārlietu ministrijā, bet K. Ulmanim opozicionārās pilsoņu aprindas viņu vērtēja kā neapdāvinātu darbinieku¹⁹¹. Kā viss, kas tika publicēts Latvijā par ārlietām, raksts atspoguļoja oficiālo valdības (t.i., - V. Muntera) viedokli. A. Kampes interpretējumā "... neitralitāte ir tikai līdzeklis, neitrāla nostāja ir tikai ierocis", kuram jānodrošina Latvijas neieraušana karā. Te A. Kampe vēl precizāk nekā A. Bērziņš norādīja, ka neitralitāte nav Latvijas ārpolitikas mērķis, bet tikai līdzeklis¹⁹². Pavisam nevietā un banāls bija A. Kampes kārtējais apgalvojums, ka Latvijas neitralitāti nodrošinot "latviskā orientācija". Šī "latviskā orientācija" bija vadonības laikmeta propagandas produkts, kuru, pēc K. Ulmaņa ieteikuma, sludināja V. Munters un kuru E. Andersons pamatoti vērtēja kā "traģiski lepru deklarāciju bez seguma"¹⁹³. Tā bija bez seguma jau iepriekšējos gados, bet 1939. gada septembra vidū, kad krievu tanki tuvojās Latvijas robežai, tās propaganda bija izaicinoši neatbilstoša realitātei.

Praksē Latvijas valdība drudzaini mēģināja panākt pasludinātās papīra neitralitātes ieviešanas solījumus no PSRS un Vācijas. 31. augustā V. Munters, tiekoties ar U. fon Koci, vēlējās gūt apstiprinājumu, ka 23. augustā PSRS un Vācija nav vienojušās uz Baltijas valstu rēķina¹⁹⁴. Tobrīd U. fon Kocem vēl nebija Vācijas valdības instrukcijas, kā atbildēt uz šādiem jautājumiem, atbildes saturs vēl nebija saskaņots arī ar krieviem. 2. septembrī E. Veiczekers uzdeva sūtnim Maskavā F. Šulenburgam saskaņot atbildes tekstus ar V. Molotovu. Vācu priekšlikums bija šāds: 23. augustā nav slēgtas nekādas vienošanās, kas būtu pretrunā ar Vācijas 1939. gada 7. jūnija līgumiem ar Latviju un Igauniju. PSRS šo priekšlikumu pieņēma¹⁹⁵. Šajā pašā dienā PSRS Ārlietu tautas komisariāts izsūtīja cirkulāru padomju sūtniem, kurā uzdeva atbildēt uz jautājumiem par 23. augusta līgumu precīzi saskaņā ar to, ko teicis V. Molotovs Augstākās Padomes sesijā 31. augustā¹⁹⁶. Praksē tas nozīmēja, ka PSRS pārstāvji centās atstāt V. Molotova runu un - pēc iespējas - panākt tās atspoguļojumu presē. (V. Molotovs paziņoja, ka PSRS ir uzticīga mierīgajai līdzāspastāvēšanai ar "nepadomju valstīm". Par 23. augusta līgumu V. Molotovs izteicās, ka ārzemēs esot aprindas, kuras vēloties tajā ieraudzīt vairāk, nekā līgumā rakstīts. Tas domāts, lai sētu neuzticību pret PSRS - Vācijas līgumu. Latvija viņa runā netika tieši nosaukta, taču tika domāta šādā interpretācijā: "... mums ir neuzbrukšanas līgumi ... ar dažādām valstīm, kuru pusfašistiskā iekārta visiem zināma." V. Molotovs nedeva

nekādus solījumus šos līgumus ievērot, aprobežojoties ar trafaretajām frāzēm par PSRS miermīlīgumu. Blakus tam runas beigās skanēja cieti vārdi: nevienu jautājumu Eiropā, īpaši Austrumeiropā, vairs nevarēs risināt bez PSRS līdzdalības. Tā bija patiesība. 1. septembrī F. Kociņš telefonsarunā ar Ārlietu ministriju atferēja V. Molotova runu, nekādas citas informācijas sūtnim tobrīd nebija.¹⁹⁷ V. Munteru tomēr nav nomierinājuši V. Molotova vārdi. 2. septembrī V. Munters pieņēma I. Zotovu un lūdza, lai TASS vai nu publicē oficiālu paziņojumu, kurā noraidītu ārzemju presē parādījušās baumas par Baltijas valstu sadalīšanu, vai lai Latvijas avīzēs tiktu publicēta intervija ar I. Zotovu, kurš noraidītu tādas baumas. Krievijas sūtnis saskaņā ar instrukciju mierināja V. Munteru, atstāstot V. Molotova runu. V. Munters tomēr ir vēlējis saņemt oficiālu paziņojumu, un I. Zotovs uzskatīja, ka tas būtu publicējams kādā no ministra piedāvātajiem veidiem¹⁹⁸. V. Molotovs tomēr uzskatīja, ka nekādi paziņojumi nav jāsniedz. Tā bija arī ar Vāciju saskaņota nostāja. 2. septembrī arī K. Selters uzaicināja pie sevis krievu sūtni K. Ņikitinu un paziņoja par Igaunijas izsludināto neitralitāti. Acīmredzot K. Selters bija vēlējis saņemt arī kādu informāciju no PSRS pilnvarotā pārstāvja, taču K. Ņikitins tikai faktiski pieprasīja, lai igauņu avīzes pilnībā (!) publicētu V. Molotova runu. K. Selters tomēr bija nolēmis turpināt K. Ņikitina iztaujāšanu un speciāli viņam rīkoja pieņemšanu 5. septembrī¹⁹⁹.

Rīgā V. Munters 3. septembrī vēlreiz tikās ar I. Zotovu (tik neierasti biežas krievu sūtņa vizītes, protams, liecināja par Latvijas valdības nervozitāti) un atkārtoti lūdza, lai TASS vai pats I. Zotovs sniegtu publisku paziņojumu, noraidot baumas par Polijas un Baltijas sadalīšanu. V. Munters piebilda, ka viņš personiski gan saprotot, ka PSRS vēloties dzīvot mierā un draudzībā ar Latviju, bet sabiedrība esot jānomierina²⁰⁰. PSRS valdība neuzskatīja par vajadzīgu pat sniegt ko līdzīgu tam paziņojumam, ko publicēja Vācijas vēstniecība. 2. septembrī Vācijas vēstniecībai tika nodots oficiāls Latvijas paziņojums par absolūtas neitralitātes izsludināšanu; 4. septembrī V. Munters pieņēma U. fon Koci un lūdza Vācijas valdību publicēt deklarāciju par Latvijas neitralitātes respektēšanu. U. fon Koce saskaņā ar instrukcijām paziņoja, ka Vācija neko nav slēgusi, kas būtu pretrunā ar 1939. gada 7. jūnija līgumu, un tāpēc "... šeit būtu lieka vēl sevišķa deklarācija par Latvijas neitralitātes respektēšanu"²⁰¹. Tāds paziņojums tika publicēts arī presē. Vācija tāpat neuzskatīja par vajadzīgu pat formāli deklarēt, ka tā ievēros Latvijas neitralitāti, kā to bija darījusi attiecībā pret Šveici vai Holandi. Latvijas valdību šāda deklarācija būtu apmierinājusi, bet tagad bija jācenšas sniegt pēc iespējas optimistiskāku esošās Vācijas nostājas interpretējumu.

5. septembrī K. Selters rīkoja pieņemšanu savā vasarnīcā, kurā tika uzlūgti tikai trīs sūtni - K. Ņikitins, V. Šūmanis un Lietuvas sūtnis Tallinā B. Dailide. K. Selters to skaidroja ar nevēlēšanos aicināt nevienu no karojošo valstu sūtniem, taču pieņemšanā nebija arī citu neitrālo valstu, piemēram, Skandināvijas, sūtņu. Faktiski šī pieņemšana tika rīkota tikai tāpēc, lai iegūtu kādu informāciju par Baltijas valstu likteņiem un PSRS nostāju. Gan V. Šūmanis, gan B. Dailide centās uzzināt, vai PSRS nepiedalīsies karā Vācijas pusē un vai nav notikusi Baltijas valstu sadalīšana. K. Ņikitins atbildēja pilnīgi precīzi saskaņā ar 2. septembra instrukcijām: viss esot pateikts V. Molotova 31. augusta runā²⁰². K. Ņikitina dienasgrāmata liecina, ka viņš faktiski nav atļāvis nekādus V. Molotova runas komentārus vai sīkākus izklāstus.

Savukārt V. Šūmaņa 6. septembra ziņojums V. Munteram liecina, ka K. Ņikitins it kā esot “.. kategoriskā formā ..” apgalvojis, ka “.. viņš dodot savu galvu un goda vārdu par to, ka Maskavas paktā (23. augusta līg. - A. S.) neesot norunāts vai parakstīts kaut kas attiecībā uz Baltijas valstīm.. Krievija nepiedalīšoties nedz Polijas sadalīšanā, nedz kādās citās teritoriālās kombinācijās ar Vāciju..”²⁰³. Iespējams, ka K. Ņikitins ko tādu arī teica, taču neatspoguļoja to savā dienasgrāmatā vai ziņojumos uz Maskavu, jo 2. septembra instrukcija neparedzēja nekādu V. Molotova runas plašāku interpretāciju, solījumu sniegšanu vai baumu par Baltijas valstu sadalīšanu apspriešanu. Latvijas Ārlietu ministrijā savukārt bija vēlēšanās dzirdēt tieši tādus solījumus. (Uz šo brīdi jau bija skaidri redzama K. Seltera vēlēšanās neticēt, ka ir notikusi Baltijas valstu sadalīšana. ASV pagaidu pilnvarotais lietvedis Tallinā V. Leonards tieši 5. septembrī atzīmēja, ka K. Selters un igauņu armijas štāba vadība noraida ziņas par slepeno vienošanos.²⁰⁴)

Acīm redzama ir arī Latvijas Ārlietu ministrijas vēlēšanās ticēt krievu apgalvojumiem. M. Nukšas 1939. gada 15. septembra pārskatā atzīmēts V. Šūmaņa 6. septembra ziņojums, kurā sūtnis atstāstīja K. Ņikitina teikto. Bez komentāriem un skepsēs M. Nukša rakstīja, ka K. Ņikitins esot vērtējis Baltijas valstu ārpolitiku kā gudru un tālredzīgu²⁰⁵.

Pilnīgi bez sekmēm bija arī mēģinājumi panākt Maskavā kādu publisku paziņojumu par Latvijas neitralitātes ievērošanu. 2. septembrī F. Kociņš pieprasīja audienci pie V. Molotova, taču tobrīd pieņemts netika. 3. septembrī ziņojumā uz Rīgu sūtnis atstāstīja tikai diplomātu aprindās Maskavā cirkulējošās runas. F. Kociņš rakstīja, ka Vācijas sūtniecības darbinieki, ieskaitot personiski pašu sūtni F. Šulenburgu, izrādot pret Baltijas valstu pārstāvjiem lielu laipnību un solot - “.. kamēr pastāvēs starp Vāciju un Padomju Savienību labas attiecības, nav ko baidīties un viņu neitralitāte tiksot respektēta”²⁰⁶. Rodas iespaids, ka sūtnis patiešām arī ticēja šiem meliem. Nākamais F. Kociņa ziņojums ir datēts ar 11. septembri. V. Molotovs vēl nebija pieņēmis sūtni un F. Kociņš joprojām atstāstīja diplomātiskajā korpusā dzirdētos spriedumus: attiecībā par Baltijas valstīm valdot uzskats, ka “.. tuvākajās nedēļās tur krievu spiediens nenotiksot, kas nebūt neesot izslēgts nākotnē”²⁰⁷. Šādai informācijai bija ļoti maza vērtība, F. Kociņš nav mēģinājis arī sniegt kādu nopietnāku izvērtējumu. (Igauņu “*Paevaleht*” 11. septembrī bija pavisam nesaprotami optimistiska, ziņojot, ka Maskavas “autoritatīvās aprindas” izsakoties par Baltijas valstu neitralitātes nesatricināmību²⁰⁸. Neko tādu “autoritatīvās aprindas” neteica.)

15. septembrī F. Kociņu beidzot pieņēma V. Molotovs, “no kura sakarā ar dažādām baumām, galvenā kārtā laikrakstos, par it kā slepenām norunām starp Vāciju un PSRS sūtnis vēlējas informāciju..”. V. Molotovs “atbildēja vēsi”, ka viss ir pateikts viņa 31. augusta runā, “...cits viņam nekas neesot sakāms, jo dot zvērestu esot “не к лицу”²⁰⁹. Tikko saņēmis no F. Kociņa ziņas par neveiksmīgo mēģinājumu panākt V. Molotova solījumu ievērot Latvijas neitralitāti, V. Munters atkal uzaicināja pie sevis I. Zotovu. Krievu sūtnis savā dienasgrāmatā 15. septembrī atzīmēja, ka V. Munters un F. Kociņš esot aizvainoti par V. Molotova atbildi un saistot to ar iespējamām PSRS militārām akcijām Baltijā²¹⁰. V. Muntera apvainošanās par V. Molotova nostāju ir divaina: vai patiešām ministrs bija gaidījis no PSRS kādus “zvērestus”, un, ja tie tiktu doti, vai tad tiem ticētu? Sarunā ar I. Zotovu V.

Munters jau uzbāzīgi lūdza publicēt “politisku paziņojumu”, ka PSRS nepārkāps ar Latviju noslēgtos līgumus. I. Zotova atbilde pēc būtības bija rupja, bet atbilstoša PSRS nostājai: “.. masu nomierināšana ir jūsu (t. i., Latvijas - A. S.) iekšējā lieta.”²¹¹ Tā bija arī zīmīga **toņa maiņa**. Mūsu rīcībā esošie materiāli liecina, ka līdz septembra vidum I. Zotovs vismaz ārēji ir bijis korektāks. 16. septembrī Maskavā notika visu triju Baltijas valstu sūtņu apspriede, taču lietuviešu un igauņu rīcībā arī nav bijis kādas skaidrākas informācijas par PSRS nostāju²¹². (11. septembrī A. Reijs bija saņēmis norādījumus prasīt audienci pie V. Molotova, kurš sūtnim atbildēja to pašu ko F. Kociņam: viss pateikts viņa 31. augusta runā, nekas nav piebilstams.²¹³)

Zīmīgi, ka Latvijas valdība gan centās, cik spēdama, iegūt no PSRS mūsu valsts neitralitātes ievērošanas solījumus, taču nav vēlējusies pat atzīt faktu, ka tā ir vairākkārt griezusi pie krieviem. Kad 1939. gada septembrī ASV sūtniecība apvaicājās Ārlietu ministrijā, vai Latvija pieprasījusi no PSRS savas neitralitātes respektēšanu, atbilde bija noliedzoša. Jāpiekrīt E. Andersonam, kurš uzsvēra - Latvijas valdība “.. lika manīt, ka tai ir iemesls ticēt, ka Vācija nav noslēgusi nekādu slepenu protokolu ar PSRS .. valdība laikam nopietni domāja, ka jebkurš Padomju Savienības mēģinājums ieroņot Latvijas un Igaunijas neatkarību tik ļoti iebojātu Vācijas un PSRS attiecības, ka Padomju Savienība atturēšies no jebkādas avatūras”²¹⁴. Nevēlēšanās pat atzīt, ka no PSRS ir pieprasīts, bet nav saņemts neitralitātes ievērošanas solījums, domājams, liecināja par bailēm izdarīt patiesus un reālus secinājumus. To apstiprina arī M. Nukšas 1939. gada 15. septembra pārskats. Lai arī Latvija nebija saņēmusi pat proklamētās neitralitātes ievērošanas mutisku solījumu no PSRS un Vācijas, lai arī PSRS nebija noliegusi ziņas par 23. augusta slepeno protokolu, valdībā auga bažas un neziņa, bet M. Nukša informatīvajā pārskatā secināja, ka, pateicoties (!?) neitralitātei, tiešas briesmas nedraudot ne no vienas puses. “Baltijas valstis šodien sevi redz samērā labā stāvoklī,” secināja M. Nukša²¹⁵. Tādu viedokli gan pauda Latvijas un Igaunijas ārlietu ministri (Lietuvā vērtējumi bija realistiskāki), bet tas bija tālu no realitātes. K. Selters 5. septembra pieņemšanā, ka ziņoja V. Šūmanis, pat uzskatīja, ka Baltijas valstis “.. šodien ne bez pamata var sevi uzskatīt par zināmā mērā vislabāk situētām”²¹⁶. Līdz 19. septembrim, kad PSRS sāka Igaunijas jūras blokādi²¹⁷, bija atlikušas divas nedēļas... Saskaņā ar J. Zalcmaņa publikācijām V. Munters 20. septembrī vēl mēģinājis ierosināt “..neitrālo Eiropas valstu sabiedrošanos nolūkā aizsargāt savu neatkarību ..”, iespējams, cerot uz Vatikāna starpniecību²¹⁸. Latvijas arhīvos nav izdevies atrast kādu liecību par šādu V. Muntera aktivitāti²¹⁹, kura, pat ja tā ir bijusi, nevarēja dot nekādu rezultātu.

Svarīgi būtu atbildēt uz jautājumu - kā M. Nukšas jau vairākkārt citētajā 1939. gada 15. septembra pārskatā varēja rasties secinājums, ka, pateicoties neitralitātei, Latvijai tiešas briesmas nedraud ne no vienas puses (!?). Vai tas atspoguļoja tikai paša M. Nukšas kļūdainos priekšstatus? Ministrijas ģenerālsekretārs tobrīd bija viens no vispieredzējušākajiem darbiniekiem, kurš bija sācis diplomātisko darbību jau 1920. gadā. Nevar droši secināt, ka M. Nukšas pārskati patiešām atspoguļoja viņa vērtējumus. Svarīgi ir ņemt vērā M. Nukšas rakstura īpašības, par kurām ir liecinājis ministrijas Politiski ekonomiskā departamenta direktors A. Stegmanis. M. Nukša ir bijis “tipisks flegmatīks”, kurš strādājis bez dedzības, nav bijis ieinteresēts gūt kādu citu informāciju, izņemot to, kuru ir saņēmis no V. Muntera²²⁰. Taču, domā-

jams, M. Nukšas (kā arī citu Ārlietu ministrijas darbinieku) spriedumus un vērtējumus ļoti lielā mērā ietekmēja arī paša ministra V. Muntera darba stils un rakstura īpašības. Saskaņā ar A. Stegmaņa liecībām jau kopš 1934. gada vairs notika agrāk praktizētās ministrijas padomes sēdes (liekas, ka pēdējā sēde notika 1934. gada 27. augustā²²¹), kurās tika sniegta starptautiskā stāvokļa analīze. Nu viss bija atkarīgs tikai no viena V. Muntera gribas. Būtiska ir A. Stegmaņa informācija, ka visi Ārlietu ministrijas darbinieki, pat ģenerālsekretārs (kurš oficiāli bija otrā persona ministrijā) bija tikai V. Muntera rīkojumu izpildītāji. A. Stegmanis nevarēja atcerēties gadījumu, kad iedomīgais ministrs būtu apspriedies ar kādu no kolēģiem. A. Stegmanis minēja pat tādu divvainību, ka viņš - nozīmīgākā departamenta direktors - nav saņēmis no ministra informāciju par Latvijas ārpolitikas svarīgākajām problēmām. Tas pats esot bijis ar M. Nukšu, un šis informācijas trūkums atspoguļojās arī ģenerālsekretāra sastādītajos pārskatos. Jāpieņem, ka arī pienākošās informācijas **interpretējumā** ministrijas ierēdņi bija tikai paklausīgi V. Muntera viedokļa atstāstītāji, bez savas domas; viņi centās atspoguļot ministra oficiāli paustos optimistiskos vērtējumus²²².

Vēl plašāku nekā A. Stegmanis V. Muntera rakstura izvērtējumu ir sniedzis Dr. M. Valters, tobrīd - sūtnis Beļģijā. Lai arī A. Stegmanis un M. Valters nav ieredzējuši viens otru, pilnīgi neapzināti, izslēdzot jebkuru viedokļu saskaņošanas iespēju, viņi ir devuši ļoti līdzīgus vērtējumus. Dr. M. Valtera secinājumi gan ir plašāki un pamatīgāki. M. Valters norādīja, ka V. Munteris nepieļāva "neatkarīgu, svaigu vērošanu", bet pieprasīja "tikai pakļaušanos saviem nodomiem un patmīlībai...". Jebkurš patstāvīgāks uzskats "... atstāties pret viņaaidu...". V. Munteram bijusi raksturīga tieksme "... iznīcināt patstāvīgāku domāšanu...", ministrijas ierēdņi kļuva "... nekustīgi, nemainīgi, skatās tikai, kā iztapt ministrijas pavēlniekam...". Ministram bijusi raksturīga "... griezīga, diplomātiskai rīcībai nepiemērota daba, pie kuras apakšnieki - ierēdņi - gandrīz bez iniciatīvas, bez brīvības izteikt domas, bez sajūtas par pašcieņu...". V. Muntera ekstrēmā patmīlība un iedomīgums noveda pie tā, ka "... mūsu oficiālā ārlietu politika likās tik pārliecināta par savu pareizību, ka citādus ieskatus vienkārši noraidīja"²²³. Šie bargie vērtējumi bija patiesi. Taču šis V. Muntera rakstura īpašības varēja gūt tik neierobežotas izpausmes iespējas tieši K. Ulmaņa režīmā, kur katrs bija tikai vadoņa gribas īstenotājs. Režīma būtības visdailrunīgāko raksturojumu ir sniedzis pats K. Ulmanis. Sarunā ar V. Munteru 1936. gada 15. aprīlī (sakarā ar domstarpībām kabineta jautājumā par V. Muntera iecelšanu ārlietu ministra amatā) K. Ulmanis teica: "Mēs esam sastrādājušies. Vajag arvien kungu un kalpu. Kalps atkarīgs no kunga..."²²⁴. Viņi bija sastrādājušies: Ulmanis - kungs, Munters - kalps. Kunga un kalpa kompleks kā režīma būtība, bezierunu paklausība kā svarīgākais kritērijs, izraugoties ierēdņus. Munters - Ulmaņa kalps, Ārlietu ministrijas ierēdņi - ministra kalpi.²²⁵

Ārlietu ministrijas oficiāli paustie Latvijas starptautiskā stāvokļa optimistiskie novērtējumi tomēr nevar pilnībā liecināt par to, ka V. Munters patiešām ir ticējis oficiozajiem sludinājumiem. Droši vien vēl mazāk pamata uzturēt možās un labvēlīgās prognozes ir bijis augsti profesionālajam armijas izlūkdienestam. ASV sūtnis Dž. Vailijs 1939. gada septembrī atzīmēja, ka militārās izlūkošanas dienests neesot tik bezrūpīgi pašāvēģis kā valdība, kura sludinot, ka ne Vācijai, ne PSRS nav

nekādas intereses traucēt *status quo* Baltijas valstīs. Mums diemžēl trūkst armijas izlūkdienesta arhīva lielākās daļas, kuru pulkvedis F. Celms-Celmiņš sadedzināja naktī uz 1940. gada 17. jūniju. Lai arī ilggadējais armijas drošības dienesta vadītājs pulkvedis G. Kikuls 1939. gada jūnijā bija atbrīvots no amata politisku apsvērumu dēļ, dienesta profesionālais līmenis, protams, palika augsts. Kara ministrs J. Balodis arī uzskatīja, ka, sākoties Pasaules karam, štāba informācijas daļai rodas jauni uzdevumi, un pieprasīja asinēt tam papildu līdzekļus. 13. septembrī Ministru kabinets izdalīja 20 000 latu slepenu uzdevumu veikšanai²²⁶.

1940. gada 1. janvārī angļu sūtnis Č. Orde atzīmēja, ka Latvija kara sākumā iespēju robežās ir centusies būt korekti neitrāla, bet tas neesot bijis pilnā mērā iespējams Vācijas un PSRS kopdarbības dēļ²²⁷. Būtiski tomēr precizēt Neitralitātes likuma piemērošanu un censties noskaidrot, cik liels ir bijis PSRS un Vācijas spiediens un kur Latvijas atteikšanās no neitralitātes bija neattaisnojama.

ĀRVALSTU PILSOŅU UN BEZPAVALSTNIEKU PROBLĒMAS

Jau pirms 1939. gada septembra Latviju nodarbināja augošais (legāli un nelegāli) ārvalstnieku un bezpavalstnieku pieplūdums valstī. 1938. gadā valsts sāka ierobežot žīdu bēgļu uzņemšanu, decembrī Berlīnē notika sarunas, kuru rezultātā Latvijā tika aizliegts ieceļot ebrejiem - Vācijas (arī bijušās Austrijas, Čehoslovākijas) pilsoņiem.²²⁸ 1939. gadā pieauga to personu skaits, kuras vēlējās ieceļot Latvijā²²⁹. 8. augustā Kārtības policijas departamenta direktors A. Ausmanis rīkojumā prefektiem, apriņķu priekšniekiem un dzelzceļu policijas priekšniekiem atzīmēja nelegālu robežas pārgājēju - lielākoties žīdu bezpavalstnieku - nelegālu ieplūšanu valstī, īpaši Daugavpils un Ilūkstes apriņķa robežās²³⁰. Latvijai bija grūti viņus izraidīt, jo neviena valsts nevēlējās pieņemt nelaimīgos bēgļus.²³¹ 1939. gadā lavīnveidā pieauga Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta Ārzemnieku nodaļas darba apjoms. Līdz septembrim ārzemnieku lietu skaits pieauga četras reizes. Kopš 1939. gada nodaļā ienāca 5697 iecelošanas lietas. 6083 personas lūdza tranzīta tiesības. 1939. gada 31. augustā Ārzemnieku nodaļa sastādīja "nevēlamo iecelojēju sarakstu", kuru vēlāk papildināja. Ar septembri tika ieviesti būtiski ierobežojumi: iecelošana bez vīzas tika atstāta tikai sakaros ar Igauniju; ārzemniekiem tika liegta uzturēšanās vairākos Latvijas rajonos²³². (Uz 1940. gada maiju no "zināmiem rajoniem" - pierobeža, padomju bāzu tuvums, Latvijai nozīmīgie objekti - tika izraidīti 280 bezpavalstnieki.) Uz 1940. gada 1. maiju Latvijā bija 13 000 ārvalstu pilsoņu (bez poļu laukstrādniekiem un bēgļiem) un 7042 bezpavalstnieki (Rīgā - 3900), no tiem liela daļa - invalīdi un slimie²³³. Mazajai un saimnieciskās krīzes mocītajai Latvijai tas bija liels skaits.

Latvijas valdība bija nobažījusies, vai šī ārzemnieku masa neradīs problēmas izsludinātās neitralitātes sakarā. 1939. gada septembra pirmajā pusē Iekšlietu ministrija paredzēja ārzemnieku (kuri nelegāli ieķļūst Latvijā vai ir "nevēlami") internēšanu un pat nosūtīšanu uz Kalnciema akmeņlauztuvēm, kas jāuzskata par pārāk bargu iecerī (ieslodzīto dzīves apstākļi akmeņlauztuvēs bija ļoti smagi, izstrādes norma, pēc 1936. gada ziņām, 1,5 m³ akmens dienā)²³⁴. Ārvalstnieki un bezpavalstnieki radīja smagas saimnieciskās dabas problēmas: 1939. gadā vismaz 3316 bija meklējuši darbu, 439 bezpavalstnieki un 176 ārzemju pilsoņi tika nosūtīti lauku

darbos²³⁵. Iekšlietu ministrijas lēmums ar 1939. gada 15. decembri ierobežot ārzemnieku uzturēšanos "zināmos rajonos" izraisīja **Lietuvas** sūtniecības protestu. Latvijā uz (1940. gada 1. aprīli) bija 5776 Lietuvas pavalstnieki ar gada uzturēšanās atļauju un (uz 1939. gada augustu) - 10 409 laukstrādnieki. Līdz 1940. gada 20. februārim Lietuvas sūtniecība bija iesniegusi jau 43 verbālnotas Lietuvas pilsoņu ierobežošanas ("zināmos rajonos") sakarā²³⁶.

Vācijas pilsoņi. Saskaņā ar Iekšlietu ministrijas Ārzemnieku nodaļas vadītāju K. Ābela ziņām Latvijā 1939. gadā pastāvīgi dzīvoja 2300 Vācijas pilsoņu, kā arī liels skaits vācu tautības nansenistu (bezpavalstnieku). Vācbaltiešu izceļošanas laikā 1939. gada beigās Latviju atstāja arī 1885 Vācijas pilsoņi un 1004 nansenisti²³⁷. Vācijas pilsoņi bija disciplinēti, un nekādi incidenti, kuri apdraudētu Latvijas neitralitāti, pagaidām mums nav zināmi. Apkaunojoša ir V. Muntera rīcība, cenšoties izspiest no Latvijas Vācijas pilsoņus - ebrejus. 1939. gada 13. decembrī sarunā ar U. Koci viņš pieprasīja paātrināt viņu izvešanu no Latvijas. U. Koce solīja to izdarīt ap 1940. gada 15. janvāri un izvietot ebrejus paredzamajā Ļubļinas rezervātā.²³⁸ V. Munterš nejuta līdzi nelaimīgajiem ebrejiem; kāpēc mums jābrīnās, ka pēc 1940. gada pasaulē daudzi nejuta līdzi Latvijai?

Polijas pilsoņu, kuri pastāvīgi dzīvoja Latvijā, skaits 1939. gadā bija 3000. Par politiska rakstura incidentiem mums ir maz ziņu, taču V. Svorakovskis, kurš bija ieradies Latvijā acīmredzot 1939. gada septembrī, ir ņēmis dalību poļu virsnieku bēgšanas organizēšanā²³⁹. Polijas pilsoņi radīja nopietnas saimnieciska rakstura problēmas. 350 no viņiem bija sociāli apgādājami un saņēma pabalstu no Latvijas valsts. Latvija bija slēgusi speciālu konvenciju ar Polijas valdību: 1939. gadā šiem pabalstiem bija izlietots LS 51 000²⁴⁰. Ārlietu ministrijas Līgumu departamenta direktors A. Kampe 1940. gada 21. jūnijā ziņojuma A. Kirhenšteinam, Latvija joprojām pilda savas saistības pret sociāli apgādājamiem Polijas pilsoņiem, bet nav vairs saņēmusi nekādu atbalstu no poļu trimdas valdības²⁴¹ (kuru Latvija neatzina!). Ārlietu ministrija uzskatīja, ka ir jāgriežas pie Vācijas un PSRS, kas bija okupējušas Poliju, lai tās sedz Latvijas izdevumus. Latvija tomēr neko nesaņēma.

Nopietna bija poļu sezonas laukstrādnieku problēma. Uz 1939. gada 1. septembrī Latvijā atradās aptuveni 26 000 (!) poļu laukstrādnieku. Līdz kara sākumam viņi bija saņēmuši atļauju uzturēties Latvijā uz vienu gadu; sākot ar septembri, Ārlietu ministrija izrikoja izdot uzturēšanās atļaujas tikai uz īsiem termiņiem. Uz 1940. gada sākumu Latvijā bija palikuši ne mazāk par 17 000 laukstrādnieku. 1940. gada 21. februārī Iekšlietu ministrijā A. Austrums (Ausmanis) ziņoja, ka ziemas mēnešos uz PSRS okupētajiem Polijas apgabaliem bija aizbraukuši 6000 poļu laukstrādnieku. Ieradījuši padomju postu, daudzi vēlējās iekļūt atpakaļ Latvijā, arī nelegāli. A. Austrums ieteica viņus nodot Darba centrāles rokās. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks (Veitmanis), atsaucoties uz PSRS barbarisko pieredzi darbaspēka piespiedu pārvietošanā, aicināja veikt pasākumus piespiedu nodarbinātībai. Pirmie "zināmo ļaunu kategorijā", kuri "... uz pavasara pusi būs jāspiež darbā", bija Polijas bēgļi un internētie karavīri. Daži no PSRS uz Latviju atbēgušie poļi, kas savām acīm bija redzējuši tās šausmas, kuras piemeklēja krievu okupētos apgabalus, bija pārsteigti, ka Latvijas strādniekos bija sastopamas simpātijas komunistiem. Kad K. Kosieviču 1940. gada 11. aprīlī nosūtīja darbā uz Amatniecības skolu Rīgā, Brīvības ielā Nr.

196, viņu pārsteidza dažu strādnieku priekšstats par dzīvi PSRS un simpātijas komunistiem²⁴².

Poļu laukstrādnieki praktiski neradīja politiskas dabas sarežģījumus attiecībā ar Vāciju vai PSRS, bet iekšpolitiski - gan. Jau 1939. gada septembrī J. Fridrihsons atzīmēja, ka poļu laukstrādnieki sāk ļoti stipri dzert; pieauga arī kriminālnoziedzumu skaits, to vidū sastopami arī ļoti smagi. 1940. gada 7. jūnijā ārvessods tika izpildīts Polijas pavalstniekam M. Baranovskim, kuram to 22. maijā kara tiesa piesprieda par īpaši smagu kriminālnoziedzumu izdarīšanu 1939. gada 18. decembrī Jelgavas apriņķa Bērzes pagastā²⁴³.

E. Andersons, pamatojoties uz angļu izlūkdienesta vadītāju Latvijā ("Vitvels") ziņām, rakstīja, ka angļu slepenie dienesti vēlējušies pārvest uz Angliju šos 25 - 26 tūkstošus poļu laukstrādnieku, bet plāns neesot izdevies - angļi neesot vēlējušies samaksāt ceļa izdevumus²⁴⁴. Latviešu avotos liecības par šādām iecerēm neesam atraduši. Tās šķiet nereālas. 25 000 cilvēku transportēšana uz Angliju kara laikā bija maz iespējama; angļi bija ieinteresēti poļu lidotāju nonākšanā Anglijā - tie varēja ņemt dalību karā pret Vāciju, turpretī laukstrādnieku tūkstoši - tie būtu tikai smags slogs. Tāda operācija patiešām varētu izraisīt Vācijas un Krievijas iejaukšanos. Latvija uzmanīgi saskaņoja ar krieviem un vāciešiem poļu pārvietošanos - 1940. gada 3. janvāra Ārlietu ministrijas "Pro memoria" liecina, ka poļu bēgļu un laukstrādnieku izbraukšanā no Latvijas tika noskaidrots Vācijas viedoklis, bet 1940. gada 8. janvārī F. Kociņš sarunā ar V. Molotovu lūdza krievu atļauju vairāk nekā 300 poļiem izbraukt uz viņu bijušo dzīves vietu, tagadējo padomju Rietumbaltkrieviju²⁴⁵. Senatora O. Ozoliņa vadītā t. s. neitralitātes komisija secināja, ka poļu civilbēgļiem (to pašu varētu teikt arī par viriešiem laukstrādniekiem) nav ieteicams ļaut izbraukt uz Rietumu valstīm, jo viņi var iestāties poļu karaspēka vienībās, kas savukārt izraisītu Vācijas un PSRS nepatiku²⁴⁶.

Latvijas pilsoņu stāja. Lai arī Latvija bija izsludinājusi neitralitāti, tiesiski tas nenozīmēja, ka arī katram Latvijas pilsonim jābūt neitrālam. Senatora O. Ozoliņa vadītā komisija uzskatīja, ka starptautiskās tiesības neuzliek arī par pienākumu neitrālai valstij kavēt atsevišķu pilsoņu iestāšanos karojošo valstu armijās²⁴⁷. Šajā jautājumā Ārlietu ministrija savu nostāju bija paziņojusi jau septembra sākumā, kad 5. un 13. septembrī sūtnis Parīzē Dr. O. Grosvalds informēja, ka vairāki Latvijas pilsoņi Francijā ir griezušies sūtniecībā ar lūgumu ļaut viņiem brīvprātīgi iestāties Francijas armijā²⁴⁸. Ārlietu ministrija atbildēja, ka tā nevar nedz ieteikt, nedz aturēt no šādā soļa. Protams, ja liels skaits Latvijas pilsoņu sāktu stāties karojošo valstu armijās, tas radītu valdībā uztraukumu, tomēr šāds stāvoklis bija praktiski neiespējams, un pagaidām mums zināmi tikai atsevišķi gadījumi. 1939. gada septembrī uz Poliju izdevās nelegāli pāriet Latvijas pilsonim Francim Čehovičam, kur viņu armijā tomēr neņēma un viņš atgriezās Latvijā²⁴⁹.

Nopietnākas problēmas varēja radīt Latvijas pilsoņi **vācbaltieši**, kuru vidū bija plaši izplatītas simpātijas reiham. Saskaņā ar politiskās policijas ziņām "Ansona un Co" fabrikā Rīgā vairāki vācbaltiešu strādnieki (Frīdenbergs, Rants, Štāls, Šmits, Cimmermanis u.c.) septembra sākumā izvēršuši aģitāciju par labu brīvprātīgai izbraukšanai uz Vāciju un stāšanos reihā armijā. Šādu nostāju tobrīd neatbalstīja vietējo vācbaltiešu nacistu vadība, baidoties no politiskās policijas represijām, stin-

gri noliedza "katru mēģinājumu pārklūt pāri robežai", jo tikai, "... kad mūs sauks, tad organizēti, kādi mēs esam, sekosim aicinājumam"²⁵⁰. E. Krēgers ir rakstījis, ka pašu vācbaltiešu jaunieši tomēr nelegāli atstāja Latviju un brīvprātīgi iestājās Vācijas armijā. Tie būs bijuši "Ansona un Co" fabrikas strādnieki brāļi Martinovi, kuri saskaņā ar politiskās policijas 19. septembra informāciju ar kādu vācu kuģi atstājuši Latviju.²⁵¹ Nopietnāku incidentu tomēr nav bijis.

Praktiski nav zināmi gadījumi, kad Latvijas pilsoņi - krievi būtu nelegāli pārgājuši uz PSRS. Tas, protams, bija visai bīstami - pārgājējus PSRS gaidītu cietums. Tomēr vietējo krievu noskaņojumā pieauga simpātijas pret Padomju Savienību un cerības uz padomju iebrukumu Latvijā. Vairojās sīki incidenti ar policiju: 15. septembrī Rīgas-Krustpils vilcienā piedzēries krievs Andrejs Uljanovs nicinoši izteicās par Latvijas valsti un pāreģoja drīzu tās bojā eju; 3. decembrī piedzērušais Jekims Fedotovs Daugavpili uzkrītoši lietoja padomju vārdu "товарищи" u. tml.²⁵² Te atspoguļojās nelāga tendence: krievu minoritātes krietna daļa gaidīja okupantus.

Kā sīks, kuriozs gadījums jāatzīmē notikums naktī uz 23. septembri, kad Latvijas teritorijā nelegāli ieradās viens padomju zaldāts, kurš negribējis karot pret Poliju.²⁵³ Par viņa likteni trūkst ziņu, domājams, ka viņu izdeva atpakaļ krieviem.

KAROJOŠO VALSTU MILITĀRPERSONU INTERNĒŠANA. CIVILIE BĒĢI LATVIJĀ

Latvija atradās tiešā karadarbības tuvumā, ar Poliju tai bija 105 kilometru gara robeža. Septembra pašā sākumā valdība ācmredzot vēl nerēķinājās ar to, ka Latvijā tuvākajās dienās var meklēt patvērumu karojošo valstu karavīri, kara kuģi vai lidmašīnas. Īgauņi bija modrāki: septembra pirmajās dienās ģenerālis J. Laidoners izdeva rīkojumus par karojošo valstu karavīru internēšanu un atbrūšanu, ja tie meklēs patvērumu Īgaunijā. Neskatoties uz relatīvi lielo attālumu, jau 4. septembrī poļu lidmašīna nolaidās Jūlemistē un tika internēta²⁵⁴. Latvijā šajā pašā dienā sagatavotajā J. Fridrihsona pārskatā atzīmēts, ka Liepājas garnizona virsnieku vidū izplatās bažas, vai Polijas kara flote nemēģināšot internēties Liepājas ostā. J. Fridrihsons atzīmēja, ka visa Kurzemes divīzijas vadība bija atvaļinājumā un vairāki jaunākie virsnieki bijuši nemierā ar to, ka komandējošais sastāvs neesot gatavs iespējamiem notikumiem.²⁵⁵ (Tas atspoguļoja kopējo armijas nesagatavotību.) Pirmie internēšanas gadījumi bija sīka mēroga: 11. septembrī Liepājas jūrmalā nolaidās vācu divmotoru bumbvedējs un 4 tā apkāpēs locekļi tika internēti²⁵⁶. 15. septembrī Liepājā no Gdiņas ar motorlaivu ieradās 9 poļi (5 virsnieki un 4 matroži)²⁵⁷.

Valdība veica papildu pasākumus, lai pastiprinātu Polijas robežas apsardzi²⁵⁸. 18. septembra rītā Latvijā nolaidās pirmās poļu lidmašīnas (22. septembrī M. Nukšas sagatavotajā pārskatā atzīmēts, ka pie Daugavpils nolaidušās 83 poļu kara lidmašīnas, kuras internētas²⁵⁹). Laikā no 17. līdz 21. septembrim Latvijā ieplūda poļu bēgļi - militārpersonas un civilie iedzīvotāji²⁶⁰. Bēgļu plūsma izrādījās daudz mazāka, nekā to gaidīja Latvijas valdības aprindās: jau 20. septembrī tā praktiski izbeidzās, jo padomju karaspēks okupēja Polijas pierobežu ar Latviju (20. septembrī krievu autokolonna ieradās Drujā), 22. septembrī - Turmontu staciju.²⁶¹ M. Nukša 1940. gada 26. janvāra pārskatā atzīmēja, ka septembrī Latvijā bija ieradusies poļu virsnieki un

daži diplomāti gan ar "Lot" sabiedrības lidmašīnām, gan "... ierazdamies ārpus maršruta speciālās lidmašīnās un bez iepriekšējas sazināšanās ar mūsu iestādēm".²⁶² Kā liecināja Alfrēds Bērziņš, Latvijas valdība, pievēršot poļu bēgļu internēšanas jautājumiem lielu uzmanību, sākotnēji bažījās tikai par Vācijas nostāju - Polija un Vācija bija kara stāvoklī²⁶³. Turpmāk daudz lielāka uzmanība bija pievērsta PSRS nostājai, kura gan nebija oficiāli karojusi ar Poliju, bet pievērsa pastiprinātu uzmanību poļu bēgļu stāvoklim Latvijā. Uz 1939. gada 6. oktobri Latvijā bija 1559 internētas poļu militārpersonas (to vidū 111 policisti)²⁶⁴. Sākotnēji viņi tika izvietoti Liepājā (aptuveni 750 bēgļi), Lilastē (400), Litenē (policisti, poļu robežapsardzības korpusa kareivji u.c. karaspēka vienību kareivji - uz 25. septembri - 478), Cēsu karavīru sanatorijā (uz 26. septembri - 20 karavīri), lidotāji - Cekulē. Nometne Litenē pastāvēja līdz 1940. gada 20. martam, Lilastē - līdz 11. maijam. Tika likvidētas arī nometnes Liepājā, Cēsis, palika Ulbrokā²⁶⁵. Latvijā patvērumu guva arī poļu civilbēgļi. Avotos sastopamas atšķirīgas ziņas par to skaitu - dažviet sastopam skaitli - 379, taču citviet atrodam informāciju, ka Siguldā poļu bēgļu nometnē bijuši internēti 259, bet Valmieras nometnē - 268 bēgļi. Uz 30. septembri Siguldas nometnē bija palikuši 152, Valmierā - 82 bēgļi, pārējie bija atbrīvoti un pārgājuši dzīvot civilos apstākļos, taču policijas uzraudzībā²⁶⁶.

Materiālās dabas problēmas. Poļu bēgļu uzturēšana sagādāja Latvijai nopietnus materiālos zaudējumus. Jau uz 2. oktobri Latvijas Kara ministrijai sakarā ar internēto poļu karavīru apgādi (telpu iekārtošana, veļas, apavu u. tml. iegāde) bija radušies izdevumi - Ls 143 859. Tika aprēķināts, ka kārtējie mēneša izdevumi internēto uzturēšanai sastādīs Ls 62 012 (t. sk. - uzturs vienam internētam - Ls. 0,63 dienā). Līdz 1940. gada 1. februārim poļu karavīru uzturēšana jau bija izmaksājusi Ls 330 000²⁶⁷. Civilbēgļu uzturēšana Siguldas un Valmieras nometnēs arī neizmaksāja lēti. 26. septembrī Iekšlietu ministrija aprēķināja, ka 6 mēnešos uzturēšana izmaksāja Ls 100 000 (t. sk. - ēdiens vienam cilvēkam - Ls 1 dienā). Sakarā ar internēto civilbēgļu lielākās daļas atbrīvošanu izmaksas izrādījās mazākas - uz 1940. gada 1. februāri - Ls 25 000²⁶⁸. Jau 30. septembrī Ārlietu ministrijā tika sasaukta starpresoru apspriede (piedaloties Ārlietu, Iekšlietu, Kara ministriju un Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvjiem) par poļu bēgļu apgādi. Latvijas stāvoklis bija sarežģīts: poļu trimdas valdību Latvija neatzina, bailēs no Vācijas un PSRS Latvija centās arī visādā izvairīties no poļu bēgļu jautājumu internacionalizēšanas. Tomēr valdība bija spiesta meklēt Rietumu valstu materiālu atbalstu un netieši - arī no V. Sikorska valdības. 1939. gada 5. novembrī V. Munters lūdza Lielbritānijas sūtni Č. Ordi sekmēt palīdzības saņemšanu no Anglijas vai poļu valdības trimdā (kuru K. Ulmaņa valdība taču neatzina!). 24. novembrī Č. Orde piesūtīja rakstisku atbildi, kurā paziņoja, ka Lielbritānija nav spējīga sniegt finansiālu vai cita veida palīdzību bēgļiem. V. Munters uz sūtņa atbildes malas piezīmēja: "Te nu bija!"²⁶⁹

Latvijas sūtni ārzemēs darīja visu iespējamo, lai panāktu pabalstu saņemšanu poļu bēgļu uzturēšanai. Dr. A. Bilmanis 1940. gada 7. maijā rakstīja ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītājam V. Māsēnam, ka Latvijas sūtniecība ASV ir panākusi no ASV Sarkanā Krusta pabalstu 1000 latu apmērā, kas, protams, bija niecīga summa. Dr. A. Bilmanis piesūtīja plašas ziņas par poļu bēgļiem Latvijā lielajam Ņujorkas poļu laikrakstam "Novy Sviat". Stāvokli sarežģīja atkal tas ap-

stāklis, ka Latvija neatzina V. Sikorska trimdas valdību, bet ASV savāktos līdzekļus poļu bēgļu pabalstam poļu sūtniecība Vašingtonā sadalīja saziņā ar trimdas valdību (Francijā). Savāktos līdzekļu lauvas tiesa nonāca lielajām bēgļu masām Rumānijā un Ungārijā. Saskaņā ar Dr. A. Bilmaņa ziņām pat Lietuva, kurā bija aptuveni 40 000 poļu bēgļu²⁷⁰, "... nav saņēmusi .. nekādus līdzekļus"²⁷¹. Dr. A. Bilmanis tomēr darīja visu iespējamu, lai ieinteresētu ASV palīdzības organizācijas poļu bēgļu labā Latvijā. Lietu apgrūtināja poļu organizāciju ASV lielais daudzums un sadrumstalotība; 1940. gada jūnijā Latvijas okupācija pārtrauca Dr. A. Bilmaņa aktivitātes. Arī sūtnis Londonā K. Zariņš centās panākt materiālu atbalstu Latvijai. 1940. gada 6. martā viņš informēja V. Munteru par sarunu ar *Foreign Office* atbildīgo par poļu bēgļu lietām Karvellu, kurš informēja sūtni, ka Anglija nevienai valstij neesot sniegusi finansiālu pabalstu, bet Rumānijai, Ungārijai un Lietuvai piegādājusi silto apģērbu un medikamentus. Atbilstoši Karvella ziņām palīdzības piešķiršanu Anglija saskaņo ar Londonas poļu komiteju, kura norāda uz vislielākās nepieciešamības zemēm. Acīmredzot K. Zariņš bija izvairījies no jebkādiem kontaktiem ar poļu organizācijām Anglijā, jo tās sadarbojās ar V. Sikorska valdību. Karvells apsolīja: varbūt 1940. gada rudenī Latvija varēs no Anglijas saņemt drēbes un medikamentus poļu bēgļu vajadzībām²⁷². Tomēr, pateicoties K. Zariņa lūgumiem, Anglija pārskatīja savu nostāju un sniedza Latvijai arī tiešu finansiālu pabalstu - laikā no 1940. gada 20. maija līdz 8. jūlijam tas sastādīja 15 270 latus²⁷³. Tas tiešām nevarēja atrisināt Latvijas problēmas: jau 1940. gada 4. aprīlī Ministru kabinets bija spiests assignēt vēl Ls 25 000 poļu bēgļu ires un apkures apmaksai (laikā līdz 1. septembrim), 20. aprīlī - Ls 6250 - Tieslietu ministrijai jautājumu kārtošanai, kas bija radušies poļu bēgļu lietās²⁷⁴. Lai kaut kādā veidā atvieglotu poļu bēgļu uzturēšanas finansiālo slogu, 1940. gada 11. janvārī Ārlietu ministrijā notikušajā apspriedē tika izskatīts jautājums par poļu karavīru nosūtīšanu (ar Darba centrāles palīdzību) lauksaimniecības un mežu darbos²⁷⁵.

Polijas bēgļu tiesiskais statuss. Formāli Latvija un Lietuva neatzina Ženēvas 1929. gada konvencijas par internēšanas noteikumu piemērošanu, jo neuzskatīja sevi par karojošām valstīm, bet praksē šo konvenciju ievēroja. Polijas bēgļu un Polijas pilsoņu, kuri jau pirms 1939. gada septembra dzīvoja Latvijā, intereses neaizstāvēja neviena valsts; Latvija arī neatzina nevienas valsts tiesības to darīt²⁷⁶.

Ārlietu ministrija ievāca ziņas par poļu bēgļu stāvokli citās zemēs²⁷⁷. Latvijas valdība, radot poļu militārajiem un citiem bēgļiem cik vien iespējams normālus uzturēšanās apstākļus, kategoriski noraidīja iespējas bēgļu jautājumu internacionalizēt, saskatot tajā iespējamu neitralitātes pārkāpumu. Kauņas židu laikraksts "*Idiše Štime*" 1940. gada 15. janvārī rakstīja, ka poļu trimdas valdība vēlējusies sūtīt uz Baltiju bijušo ārlietu viceministru M. Arciševski, kura uzdevums būtu iepazīties ar poļu bēgļu stāvokli. Latvija un Lietuva nav vēlējusās viņu uzņemt²⁷⁸. (Lietuvā bēgļus gan inspicēja Sarkanā Krusta ģenerālsekretārs M. Deiviss²⁷⁹. Tas saprotams, jo Lietuvā bēgļu skaits bija daudz lielāks nekā Latvijā.) 1940. gada 20. martā Dr. A. Bilmanis ziņoja, ka Polijas vēstnieks ASV J. Potockis lūdzis amerikāņu Ārlietu ministriju, lai tā uzdod ASV militārajam atašejam Rīgā majoram G. Hūtsteineram pārbaudīt poļu stāvokli nometnēs Latvijā. ASV Ārlietu ministrija šo lūgumu noraidīja, nevēloties saistīties Eiropas lietās. Lai arī internēto un bēgļu stāvoklis Latvijā bija

labs, ASV parādījās arī Latvijai nelabvēlīga informācija. 1940. gada martā sūtnis A. Bilmanis publicēja sūtniecības biļetenu par poļu stāvokli Latvijā: "... lai apkarotu nepareizās ziņas, ko no Latvijas piesūta poļiem tuvu stāvošas diplomātu aprindas..."²⁸⁰

Latvijas valdība tomēr atļāva 1939. gada decembra beigās, Ziemassvētkos, Apustuliskajam nunciijam monsijnoram A. Aratam apmeklēt internēto poļu nometnes. 1939. gada 28. decembrī viņš rakstīja V. Munteram, ka ir pilnīgi apmierināts ar Latvijas militāro iestāžu un Sarkanā Krusta apiešanos ar poļu bēgļiem²⁸¹.

Uz 1940. gada jūniju, kad Latvija tika okupēta, valstī bija palikuši 919 poļu karavīri un 357 civilbēgļi, no tiem 103 karavīri un 135 civilbēgļi bija izteikuši vēlēšanos repatriēties uz Vācijas okupētiem Polijas apgabaliem. Līdz jūnijam jau 429 internētie karavīri un 14 civilbēgļi bija repatriējušies uz Vācijas okupētajiem Polijas apgabaliem, 111 karavīri un 3 civilbēgļi - uz PSRS okupētiem Polijas rajoniem, uz citām neitrālām valstīm - 55 internētie karavīri, uz Lietuvai pievienotajiem Polijas apgabaliem - 42 karavīri un 9 civilbēgļi (pēc Latvijas okupācijas daudzi poļu karavīri un civilbēgļi tika deportēti.)²⁸² Mūsu rīcībā šobrīd vēl nav pietiekošas informācijas par repatriēšanās motīviem. Pieļaujams, ka Vācija vai PSRS varēja tikt izvēlēta ne tikai tāpēc, ka tās bija dzimšanas vietas. T. Leins ir atzīmējis, ka padomju terors, deportācijas atstāja tik šausminošu iespaidu uz Polijas okupēto teritoriju iedzīvotājiem, ka 1940. gada pavasarī pat ebreju vidū parādījās vēlēšanās repatriēties, lai atgrieztos Vācijas okupētajos rajonos²⁸³.

POLIJAS BĒGĻU PROBLĒMA LATVIJAS NEITRALITĀTES KONTEKSTĀ UN ATTIECĪBĀS AR PSRS UN VĀCIJU. POLIJAS SŪTNIĒCĪBAS SLĒGŠANA

Latvija un Lietuva nopietni uztraucās par to, kā Vācija un PSRS reaģēs uz poļu bēgļu uzņemšanu. 1939. gada 11. septembrī U. fon Kocē ziņoja uz Berlīni, ka Latvija nepieņems savā teritorijā Polijas karaspēku vai poļu valdības locekļus, ja tie mēģinātu gūt šeit patvērumu²⁸⁴. Iespējams, ka V. Munterš tā arī bija informējis Koci: nav šaubu, ka Polijas valdības locekļiem Latvija patvērumu nedotu, neliels poļu karavīru daudzums Latvijā tomēr internējās. Domājams, ja viņu būtu bijis vairāk, Latvija mēģinātu nepieļaut savas robežas pāreju. Arī Lietuvas armijas štābs, tiklīdz naktī uz 20. septembri Lietuvas robežu pārgāja 5000 poļu karavīru un 200 mašīnu, jau 20. septembrī par to informēja krievu militāro atašēju Kauņā I. Korotkihu²⁸⁵.

Lai arī Latvijā nebija internēta neviena Polijas valdības amatpersona, bailēs no krieviem un vāciešiem Latvijas valdība centās samazināt arī to poļu skaitu, kuri vēlējās izmantot mūsu valsti tranzītam uz Zviedriju un Angliju. 1939. gada septembra sākumā Latvijas konsulāts Viļņā bez grūtībām izsniedza poļiem vizas, tad pienāca V. Muntera rīkojums bez ministrijas atļaujas vizas vairs neizsniegt. Daudzi poļi centās izņemt tranzītvizas Latvijas sūtniecībā Kauņā. Tās bija izņemušas arī J. Pilsudska atraitne Aleksandra un viņas meitas Vanda un Jadviga (21. septembrī iebrauca Rīgā un 22. septembrī izlidoja uz Stokholmu), Polijas prezidenta trimdā V. Rakkeviča kundze ar bērniem, pazīstamo poļu aristokrātu un politiķu dzimtu Radzivilu, Sapiehu, Potocku un daudzu citu piederīgie²⁸⁶.

Latvijas valdību nopietni uztrauca notikums ar poļu zemūdeni "*Orzel*" (sīkāk

skat. grāmatas 2. sējumā). 18. septembrī TASS publicēja paziņojumu, kurā apvainoja Baltijas valstis Padomju Savienībai naidīgu zemūdeņu (daudzskaitli - !) slēpšanā. LETA uzreiz 20. septembrī paskaidroja, ka Latvijas ūdeņos nav nevienas ārzemju zemūdenes un ka ir pastiprināta krastu apsardzība. Presē parādījās raksti ar zīmīgiem virsrakstiem - "Latvija nav novirzījies no neitralitātes ceļa."²⁸⁷ Faktiski Latvija tobrīd jau bija sākusi no šī ceļa novirzīties!

19. septembra valdības sēdē V. Munters, K. Veitmanis un satiksmes ministrs B. Einbergs ziņoja par viņu resoru darbību sakarā ar kara gaitu Polijā un tās atbalsīm Latvijā²⁸⁸. Droši vien šajā sēdē tika pieņemts neglītāis lēmums pārtraukt attiecības ar Polijas sūtni Latvijā. Alfrēds Bērziņš 1959. gadā rakstīja, ka valdībā pastāvējuši pretēji uzskati šajā jautājumā, daži ministri esot uzskatījuši, ka Polijas okupācija vēl nenozīmējot Polijas valsts pastāvēšanas izbeigšanos²⁸⁹. Diemžēl A. Bērziņš nav norādījis, kuri ministri bija ieņēmuši politiski ētiskāku nostāju. Acīmredzot viņš pie tiem nav piederējis, jo būtu par to minējis savās atmiņās. Visdrošāk, ka viņš ir bijis solidārs ar V. Munteru, kurš, izdabājot krieviem un vāciešiem, iestājās par attiecību pārtraukšanu ar Polijas sūtni. Nobijies bija arī prokrieviskais J. Balodis. 20. septembra vakarā sarunā ar PSRS sūtni I. Zotovu viņš stāstīja, ka Latvijas pierobežā ar Poliju, Daugavpils un Ilūkstes rajonos, esot bijusi vērojama poļu aktivitāte. "Tagad viņi uzvedas mierīgi, jo tur ievestas pastiprinātas Latvijas karaspēka daļas," savā dienasgrāmatā J. Baloža teikto atzīmēja I. Zotovs. "Ar sīku faktu palīdzību (Balodis) parādīja, ka viņš ar poļiem .. nekad nav draudzējies..," pierakstīja sūtnis²⁹⁰. Nav šaubu: J. Baloža apgalvojumi, ka valdība ir apvaldījusi poļu aktivitātes (vai tādas vispār ir bijušas, šobrīd ziņu nav) un ka viņš nekad nav draudzējies ar poļiem, bija izteikti tikai tāpēc, lai iegūtu krievu labvēlību. 20. septembrī arī V. Munters informēja I. Zotovu, ka Latvijas robeža ar Poliju slēgta un vērojami tikai atsevišķi pārejas gadījumi²⁹¹. Tobrīd krievi Latvijai vēl nebija izteikuši nekādus pārmērumus, bet valdība jau bija novirzījies no patiesi neitralas nostājas un, izdabājot PSRS, bija gatava pieņemt - pirmā no Baltijas valstīm - kaunpilno lēmumu par Polijas sūtniecības slēgšanu, ko krievi pat vēl nedz prasīja, nedz lika manīt, ka viņiem tas patiktu. Praksē šī jautājuma - Polijas vēstniecības slēgšana - risināšana bija diezgan sarežģīta. 19. septembrī Ministru kabinets tikai pieņēma lēmumu par attiecību pārtraukšanu, bet tā īstenošanas formu ietekmēja arī J. Klopotovska nostāja. A. Bērziņš liecināja, ka daži (atkal - anonīmi) valdības locekļi domājuši, ka J. Klopotovskim jāļauj pašam izšķirties - turpināt darbību vai ne²⁹². (Jāšaubās, vai sūtnis brīvprātīgi pārtrauku savu funkciju realizēšanu.) V. Munters gan nepārstāvēja šādu nostāju.

20. septembrī telefoniski caur Latvijas sūtniecībām Kauņā un Tallinā tika panākta vienošanās ar lietuviešiem un igauņiem, ka arī viņi iesniegs memorandus Polijas sūtniem par attiecību pārtraukšanu ar viņiem. Šajā pašā dienā L. Sēja no Kauņas ziņoja, ka lietuvieši atzīstot Latvijas nostāju par pareizu, bet paši vēl nesteigs savas poļu sūtniecības likvidāciju²⁹³. Te jāatzīmē divi būtiski fakti: * kā redzam, Polijas sūtniecību un konsulātu likvidācijas **iniciatīvu** bija uzņēmusies Latvija, t. i., - V. Munters. Ar to nevaram lepoties; * Baltijas valstu vienotība izpaudās tikai formālu, otršķirīgu vai pat nožēlojamu (kā šis - poļu sūtniecība lietā) jautājumu saskaņošanā (proti, tur, kur tā varēja arī izpalkt), bet īstenoties nopietnā ārpolitiskā un militārā sadarbībā. Taču tieši šeit tās arī nebija.

21. septembrī laikraksts "Rīts" publicēja kādu zīmīgu rakstu, kurš jau jāvērtē kā **Latvijas atteikšanās** prologs no neitralitātes un nostāšanās - vismaz garīgi - agresorvalstu - Vācijas un PSRS - pusē. Līdz 21. septembrim Latvijas preses nostāja visumā bija neitrāla un korekta, pat ar slēptām simpātijām pret Poliju. Tas nepatika V. Munteram. Kad 6. septembrī Rīgā no Varšavas ieradās Vilis Stalažs, Latvijas sūtniecības Polijā atašejs, viņam nācās uzklaut arlietu ministra asus pārmetumus: "Savās korespondencēs "Jaunākajās Ziņās" jūs pārāk simpātizējat poļu armijai."²⁹⁴ V. Munters baidījās no vācu sūtniecības iespējamiem protestiem. Raksts "Rītā" gan saucās "Polijas traģēdija", bet stāvoklis Polijā, tās iekšējā un ārējā politika līdz septembra katastrofai tika vērtēti **burtiski** ar V. Molotova 17. septembra radorunas vārdiem⁴. Šajā runā, attaisnojot padomju iebrukumu Polijā, V. Molotovs paziņoja, ka Polijas valsts ir beigusi pastāvēt un ka PSRS ņem savā "aizsardzībā" ukraiņus un baltkrievus - "asinsbrāļus". Agrā 17. septembra rītā V. Molotovs nolasīja Polijas sūtnim V. Gžibovskim padomju notu, kurā tika pasludināts Polijas iekšējais sabrukums ("внутренняя несостоятельность"). Notas un radorunas tekstu 18. septembrī publicēja "Известия". Ne ar ko nav attaisnojams fakts, ka "Rīts" savā rakstā, vērtējot stāvokli Polijā, lietoja apkaunojošos V. Molotova spriedumus.²⁹⁶ Protams, Latvijas prese tobrīd izjuta brutālu krievu sūtniecības spiedienu - rupjais sūtniecības sekretārs M. Vetrovs centās iespaidot gan Sabiedrisko lietu ministriju, kura regulēja preses darbību, gan laikrakstu redakcijas²⁹⁷. Bailēs no krieviem Sabiedrisko lietu ministrija pastiprināja preses cenzūru: pēc krievu iebrukuma Polijā A. Grīns sacerējis emocionālu rakstu "Ceturta Polijas sadalīšana", kuru iespiest "Brīvajā Zemē" nepieļāva tieši Alfrēds Bērziņš²⁹⁸. Tā vietā nāca raksts "Rītā". Jāatzīst, ka krievu vēlmju ievērošana neko nevarēja dot Latvijai: sovetiem nevēlamu rakstu parādīšanās dēļ Latvija netiktu okupēta 1939. gada septembrī, bet iztapība nevarēja iecerēto okupāciju novērst.

Raksts "Rītā" bija nozīmīgs arī tajā sakarā, ka atklāja Latvijas deklarētās papīra neitralitātes propagandistisko saturu, kuram nebija nekā kopīga ar patiesu neitralitāti. "Rīta" (tobrīd tas bija otrais - līdzās "Brīvajai Zemei" - valdības oficiozs) interpretējumā Latvijas neitralitāte neļaujot vērtēt Vācijas vai PSRS rīcību - tas būšot neitralitātes pārkāpums (!), taču tiesāt poļus, turklāt ar V. Molotova vārdiem, - to varēja un te netika saskatīts neitralitātes pārkāpums. Raksta secinājums, ka Latvijas neitralitāte nodrošinās nākotni, "... kura nesatur sevī kara briesmas ..", ir jāvērtē tikai kā propaganda. Latvijas neitralitāte nespēja novērst nedz krievu protektorātu (1939. gada 5. oktobris - 1940. gada 16. jūnijs), nedz valsts okupāciju 1940. gada jūnijā.

Šajā pašā dienā, 21. septembrī²⁹⁹, sākās arī V. Muntera darbība Polijas sūtniecības slēgšanas jomā. V. Munters uzaicināja pie sevis J. Klopotovski un nolasīja viņam "Pro memoria", kurā bija teikts, ka Latvijas valdība spiesta pārtraukt uz laiku attiecības ar Polijas sūtni. V. Muntera motivācijā bija jūtams V. Molotova paziņojuma iespaids: Polijas valdība esot atstājusi valsts teritoriju un tādā veidā pārtraukusi sakarus ar Latvijas sūtni un valdību, pie kuras pēdējais akreditēts. Tas nebija tiesa: sakari ar L. Ēķi Rumānijā gan nebija izcili labi, bet pastāvēja visu laiku - par to liecina diplomātiskā sarakste, kura ir saglabājusies. Nav šaubu: V. Munters pats saprata, ka nav nekāda sakara starp to, kur tobrīd atradās Polijas valdība, kādi tai ir sakari ar Latvijas sūtni, un J. Klopotovska stāvokli Rīgā. Tā bija mākslīga un

nelikumīga sasaiste, Rīgā V. Muntera sakarus ar J. Klopotovski nekas cits neapgrūtināja, izņemot bailes no Vācijas un Krievijas. M. Nukšas 1940. gada 20. janvāra pārskatā par Polijas sūtniecības likvidēšanu jau ir pilnīgi atklāti atzīts, ka sūtniecības slēgšanas **patiesais cēlonis** bija bailes no PSRS: "...ievērojot stāvokli pie mūsu austrumu robežas, kur bija saskatāma PSRS karaspēka daļu koncentrācija..."³⁰⁰ V. Munters demonstrēja pārsteidzošu servilitāti PSRS priekšā, un salīdzinājumā ar viņu K. Seltera un J. Urbša nostājas bija korektākas. Tomēr šajā 21. septembrā tikšanās reizē ar J. Klopotovski V. Munters centās izvairīties no asumiem un droši vien cerēja, ka J. Klopotovskis patiešām pats pārtrauks poļu sūtniecības un konsulātu darbību. V. Munters paziņoja, ka lēmums pārtraukt ar J. Klopotovski **oficiālus** sakarus nenozīmējot, ka Latvija noliedz Polijas valsts eksistenci, J. Klopotovskis turpmāk tikšot uzskatīts par *etranger distingue* (ievērojamu ārzemnieku; pretstats varēja būt - *etranger indésirable* - nevēlams ārzemnieks). J. Klopotovskim tika solīts saglabāt diplomātisko imunitāti un tiesības arī turpmāk saņemt no ārzemēm valūtu: Latvija ievērosot diskreciju (tā būtu jāsaprot kā konfidencialitāte), ja to ieturēšot arī pats J. Klopotovskis. Te acimredzot bija domāts, ka Latvijas valdība tobrīd neiebilstu, ja J. Klopotovskis kā privātpersona paliktu Rīgā un ar viņu varētu uzturēt **neoficiālus**, konfidencialus kontaktus. Sarunā ar J. Klopotovski V. Munters vēl piebilda, ka viņa "*Pro memoria*" neko neprejudicē (t. i., - nerada jaunu tiesisku stāvokli), respektīvi: ja kādā Polijas valdība atkal sāktu darboties, tad Latvija no jauna izskatītu jautājumu par diplomātisko attiecību atjaunošanu. (Par to varēja ļoti nopietni šaubīties.) Praksē tomēr izrādījās, ka J. Klopotovskis atteicās pieņemt viņam piedāvāto jauno - faktiski nelegālo un necienīgo - stāvokli. (M. Nukša 1940. gada 26. janvāra pārskatu interpretācija J. Klopotovskis "...bija tapis ļoti rosīgs un uzbāzīgs..."³⁰¹). Tas bija nekorekts vērtējums. Pēc 1940. gada okupācijas arī Latvijas sūtni daudziem ārzemēs likās nepatīkami ("uzbāzīgi"). J. Klopotovskis nolēma griezties pēc palīdzības pie Polijas sabiedrotā valstu sūtniem Rīgā. Tāda rīcība paātrināja Polijas sūtniecības jautājuma izšķiršanu asākā veidā, nekā V. Munters to bija vēlējis.

25. septembrī Anglijas un Francijas sūtni iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijai memorandus, protestējot pret Polijas sūtniecības slēgšanu. Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs M. Nukša, saņemot memorandus, atbildēja, ka Latvijas valdība tikai pārtrauc uz laiku (*suspend*), bet nepārtrauc vispār (*cessation*) attiecības ar Polijas sūtni. Pēdējais nevarot saņemt instrukcijas no bijušās valdības Rumānijā, jo rumāņi neļaujot turpināt bijušo Polijas amatpersonu darbību savā teritorijā. Tā, protams, bija tikai formāla atrunāšanās. 28. septembrī Lielbritānijas sūtnim tika nodota rakstiska atbilde, kurā Latvijas valdība norādīja, ka nevar piekrist par svešas valsts pārstāvja (Polijas) stāvokli diskutēt ar trešās valsts pārstāvi. Mutiskā sarunā Lielbritānijas sūtnis Č. Orde necēla iebildumus pret Latvijas atteikšanos diskutēt par šo jautājumu. Šajā pašā 28. septembrī rakstiska atbilde tika iesniegta Francijas sūtnim Žanam Tripijē. Uz viņa piezīmi, ka Polija ir Francijas sabiedrotā, M. Nukša atbildēja, ka Latvija kārtu savas attiecības ar kādu valsti neatkarīgi no tā, vai tai ir vai nav sabiedrotās³⁰². Tā arī bija tikai formāla atrunāšanās. Turpmākās V. Muntera sarunas ar J. Klopotovski, kā rakstīja A. Bērziņš, dažbrīd ir bijušas dramatiskas.

30. septembrī L. Sēja ziņoja no Kauņas, ka Latvijas rīcība, pārtraucot oficiālos sakarus ar Polijas sūtni, Lietuvas sabiedrībā un diplomātiskajā korpusā guvusi nelab-

vēlīgu novērtējumu un ārlietu ministrs J. Urbšis izteicies, ka Lietuva līdzīgu soli nesperšot³⁰³. Nepagāja ilgs laiks, un arī Lietuvu atstāja poļu sūtnis. Lietuvas nostāja tomēr nebija pilnīgi identiska tai, ko Rīgā ieņēma V. Munters. Polijas bijušais sūtnis Lietuvā F. Harvats 1939. gada 20. oktobrī, būdams jau Stokholmā, sniedza poļu trimdas ārlietu ministram A. Zaleskim sīku ziņojumu par sūtniecības Kauņā slēgšanu. F. Harvats atzīmēja, ka Rīgā V. Munters pasludināja sakaru pārtraukšanu ar Polijas sūtni J. Klopotovski bez jebkāda spiediena vai pat mājienu no krievu puses. Tā patiešām bija nožēlojamā patiesība. Lietuvieši, kā atzīmēja F. Harvats, nesekoja V. Munteram, negribēja saraut attiecības ar poļiem un nevēlējās rivēties ar Franciju un Angliju. Lietuviešu nostāju izšķiroši ietekmējis uzspiestais līgums ar PSRS 10. oktobrī, kuru krievi sakabināja ar Viļņas jautājumu. 29. septembrī V. Molotovs pieprasīja Lietuvas valdības pārstāvju ierašanos Maskavā. Lietuvieši jau pirms J. Urbša izlidošanas uz Maskavu 3. oktobrī lika saprast poļiem, ka jāreķinās pat ar Baltijas valstu boļševizāciju vistuvākajā laikā un poļu diplomātu stāvoklis vairs nebūs drošs. F. Harvats šo argumentu kategoriski noraidīja, uzsvērot, ka personiskai drošībai nav nozīmes. Protams, tas bija principa jautājums. Lietuvieši tomēr nav centušies atklāti spiest F. Harvatu likvidēt sūtniecību. Lēmumu par aizbraukšanu no Lietuvas F. Harvats pieņēma pats. 13. oktobrī viņš iesniedza Lietuvas Ārlietu ministrijai protestu sakarā ar Viļņas pieņemšanu no agresora - PSRS - rokas. Latvijas Ārlietu ministrijas sastādītajā pārskatā par poļu sūtniecības likteni tika atzīmēts, ka J. Urbšis arī esot apšaubījis F. Harvata tiesības runāt Polijas vārdā. Tas nebija gluži tā. J. Urbšis acimredzot izvairījās F. Harvatu pieņemt, protests tika iesniegts E. Turauskam. 16. oktobrī F. Harvats aizbrauca no Kauņas³⁰⁴. Lietuvieši tomēr bija bijuši korektāki par V. Munteru, viņi nav steigušies pielabināties krieviem vēl pirms piespiestā līguma.

30. septembrī Polijas prezidents profesors I. Moscickis nodeva savas pilnvaras bijušajam senāta prezidentam V. Rackevičam, kurš tolaik atradās Parīzē. Viņš iecēla par Polijas trimdas valdības galvu ģenerāli V. Sikorski, bet 3. oktobrī - ASV valsts sekretārs K. Hells, dienu vēlāk - 4. oktobrī - Lielbritānijas valdība atzina V. Rackeviču un V. Sikorski. Polijas valsts likumīgā kontinuitāte tika saglabāta! Nu V. Munteram būtu bijis laiks izpildīt solīto - izskatīt jautājumu par attiecību atjaunošanu ar Polijas sūtni un V. Sikorska valdību Anžē (Francijā), ar kuru Latvijas sūtnis Dr. O. Grosvalds³⁰⁵ varēja netraucēti uzturēt sakarus... Tas, protams, netika izdarīts. 3. oktobrī Polijas sūtnis Rīgā J. Klopotovskis un sūtniecības personāls atstāja Latviju un devās uz Stokholmu. Viņiem gan vēl tika atļauts bez muitas nodevām pārdot sūtniecībai piederošos automobiļus un izvest visus sūtniecības un privātos naudas līdzekļus³⁰⁶.

1939. gada 23. oktobrī Polijas ģenerālkonsuls Ženēvā K. Trebickis piesūtīja Tautu Savienībai protesta notu pret Polijas sadalīšanu un Viļņas pievienošanu Lietuvai. Nedaudz divaini, ka lietuvieši ilgi vilcinājās ar atbildi un Lietuvas sūtnis Tautu savienībā J. Savickis to iesniedza Ž. Avenolam tikai 1940. gada 29. martā. Diplomātu korpusā Ženēvā radās viedoklis, ka lietuvieši ir vēlējušies izvairīties no atbildes poļiem, un snieguši to krievu vai vācu iespaidā. Lietuviešiem izpalīdzīgs centās būt J. Feldmanis un Tautu Savienības sekretariātā noraidīja "...mūžīgās tenkas, it kā Baltijas valstis kā bērni var sekot tikai norādījumiem...". Tomēr arī pašam J. Feldma-

nim nebija skaidrs, kāpēc lietuvieši ir kavējušies ar atbildi³⁰⁷.

1940. gada 27. februārī noslēdzās 6 jaukto padomju un vācu komisiju darbs, kuras nosprauda jauno Vācijas un Polijas aptuveni 1500 km garo robežu sadalītās Polijas teritorijā. Slavenajos Augustovas mežos abu agresoru valstu karavīri ar motorzāģiem izveidoja 10 m platu stigu, Polijas miesā iedzina 2820 robežstabus³⁰⁸. Polija tomēr nebija mirusi! Zīmīgi, ka V. Sikorska valdība ir gribējusi atjaunot sūtniecību darbu Kauņā un Tallinā un gan caur angļiem, gan tieši veikusi iepriekšēju zondāžu³⁰⁹. Lietuva un Igaunija tomēr negribēja pieļaut poļu trimdas valdību oficiālu pārstāvniecību pastāvēšanu! Taču V. Sikorska valdība nav pat mēģinājusi par šo jautājumu runāt ar Latvijas valdību, acīmredzot tāpēc, ka poļu vēstniecības slēgšana Rīgā notika visarogantākā veidā³¹⁰.

Ar J. Klopotovska aizbraukšanu diplomātiskās problēmas Rīgā vēl nebija pilnīgi atrisinātas un radās pat jaunas. J. Klopotovska izbraukšanas dienā - 3. oktobrī - Latvijas Ārlietu ministrija saņēma Lielbritānijas sūtņa Č. Ordes notu, kurā viņš paziņoja, ka Lielbritānija uzņemas poļu interešu aizstāvību Latvijā un pārņem sūtniecības namu Rīgā, Mednieku ielā 6^b, un konsulāta ēku Daugavpilī. Oficiāli Latvijas valdība neatzina Lielbritānijas tiesības pārstāvēt poļu intereses Latvijā, kā arī centās novilcināt poļu sūtniecības un konsulāta Daugavpilī nodošanu Lielbritānijas aprūpē. 1939. gada 5. novembra sarunā ar Č. Ordi V. Munteris izteicās, ka Latvijai būtu vēlams, lai poļu sūtniecība un konsulāts Daugavpilī nonāktu neitrāla aizbildņa (*neutral trustee*) pārziņā³¹¹. Lielbritānija tomēr uzstāja, un Latvijas valdība bija spiesta piekrist: poļu sūtniecības ēka bija Polijas Republikas īpašums un Anglijas vēstniecība to pārvaldīja līdz 1940. gada 5. septembrim, kad sūtniecības Baltijas valstīs beidza darboties. Pēc tam šo ēku formāli aprūpēja Anglijas vēstniecība Maskavā, bet 1940. gada 7. decembrī Latvijas Ārlietu ministrijas likvidators A. Jablonskis informēja Ministru Padomes priekšsēdētāju V. Lāci, ka namu paredzēts nacionalizēt³¹². Tā bija padomju varas patvaļa.

Cinisma kalngals bija arī PSRS nostāja jau 1939. gadā. 1939. gada decembra beigās padomju sūtņi I. Zotovs sāka apvaicāties Latvijas Ārlietu ministrijā, kā tā raudzītos, ja PSRS pieprasītu poļu sūtniecības namu Rīgā (!). Lai arī PSRS formāli nebija karojusi ar Poliju, taču labprāt pievāktu tās īpašumus. Latvijas Ārlietu ministrija, aizbildinoties ar starptautisko tiesību normām, faktiski izvairījās no šī jautājuma apspriešanas³¹³. PSRS arī neuzstāja, līdz netālajai okupācijai nebija vērts strīdēties ar Angliju un Latviju.

Izvērtējot Polijas vēstniecības slēgšanas gaitu trijās Baltijas valstīs, jāatzīmē, ka visdramatiskākā veidā tā notika Latvijā. Nedz K. Selters, nedz J. Urbšis poļu sūtniecības lietā "... nebija taisījuši formālu deklarāciju"³¹⁴. Tā patiešām bija tikai formalitāte, tomēr, kā redzam, Latvijas kaimiņi bija izvairījušies no sadomātās un nepamatotās deklarācijas iesniegšanas. Tas acīm redzami nepatika V. Munteram, un K. Selteram bija pat jāatsainojas: deklarācija nav bijusi tāpēc, ka "... lēmums pieņemts steigā". Latvijā poļu sūtniecības slēgšana tika īstenota visbargākajā veidā, V. Munteram izdarot spiedienu uz visām valdības iestādēm. 22. septembrī viņš izsūtīja kabineta locekļiem rīkojumu: "... turpmāk amata attiecības ar Polijas sūtni un konsuliem nav uzturamas, .. ar minētiem pārstāvjiem nevar notīkt sarakstīšanās.." Tas bija bezkaunīgs diktāts. Ārlietu ministrija mēģināja izskaidrot zināmas atšķirības

Baltijas valstu nostājā "... ar triju poļu sūtņu rakstura atšķirībām"³¹⁵. Tas nebija nopietns skaidrojums. J. Klopotovskis patiešām bija pazīstams kā ļoti enerģisks cilvēks, taču galvenais cēlonis bija nevis J. Klopotovska, bet V. Muntera rakstūrā - vēlēšanās izpatikt PSRS.

"POĻU SEKCIJA" LIELBRITĀNIJAS VĒSTNIECĪBĀ

Neskatoties uz to, ka Latvija oficiāli neatzina Anglijas tiesības pārstāvēt Latvijā Polijas intereses, Lielbritānija gan Lietuvā, gan Latvijā nodibināja pie savas sūtniecības Rīgā un tās nodaļas Kauņā poļu sekcijas un nodarbināja tur ierēdņus, kas pārzināja Polijas pilsoņu lietas. 24. oktobrī M. Nukša sastādīja dienesta atzīmi par sarunu ar Anglijas sūtni Č. Ordi, kurš informēja viņu par vēlēšanos pieņemt darbā ierēdņus poļu lietās, kuriem pagaidām gan nebūtu diplomātu statusa. Č. Orde minēja grāfa M. Žembeka kandidatūru "poļu padomnieka" amatam³¹⁶. M. Žembeka kandidatūru M. Nukša noraidīja: izskaidrojums jāmeklē tajā apstākļi, ka Mihails Žembeks bija ievērojamā Polijas diplomāta - J. Beka tuvā līdzgaitnieka un ārlietu viceministra Jana Žembeka - brālis³¹⁷. Žembeka vārds bija pārāk pazīstams un radīja Latvijas Ārlietu ministrijā bažas, vai tas nepiesaistīs Vācijas un Polijas uzmanību. Angli tomēr bija uzstājīgi. 5. novembrī V. Munteris tikās ar Č. Ordi un paziņoja, ka Latvija nevar dot piekrišanu tādu ierēdņu darbībai, kuri oficiāli sauktos par Polijas interešu aizstāvjiem, bet grāfs M. Žembeks (ieradās Latvijā septembra otrā pusē) tiek uzskatīts par nevēlamu ārziņnieku, kuram tiks piedāvāts atstāt Latviju³¹⁸. Angli neatkāpās no M. Žembeka kandidatūras, un V. Munteris bija spiests, klusu ciešot, pieciest M. Žembeka darbību Lielbritānijas vēstniecībā, kur viņam bija padomnieka rangs, bet, neskatoties oficiāli par Polijas interešu pārstāvi, M. Žembeks bija augstākais ierēdnis Lielbritānijas sūtniecībā Rīgā un nodaļā Kauņā, kas pārzināja poļu lietas. Arī sūtniecības nodaļā (kopš 1940. gada aprīļa - patstāvīga sūtniecība uz kara laiku ar ierobežotām tiesībām) Kauņā angļi izveidoja "*Polish section*". Lai gan 1939. gada 17. decembrī Lietuvas valdība paziņoja Lielbritānijas lietvedim Kauņā, ka neatzīst ģenerāļa V. Sikorska trimdas valdību un nevar atļaut diviem poļu diplomātiem darboties kā atašējiem pie angļu sūtniecības nodaļas Kauņā, Lielbritānija to neņēma vērā. Ir avoti, kas liecina, ka lietuvieši bijuši spiesti atļaut darboties "poļu sekcijā" pat 4 ierēdņiem - poļiem, kuriem gan nebija diplomātu statusa un kuri aprūpēja poļu bēgļus³¹⁹. Latvijas iestādes nelika šķēršļus Lielbritānijas sūtniecības darbībai poļu lietās, taču, kā 1940. gada 16. janvārī atzīmēja M. Nukša, "... palīdzības sniegšana poļu bēgļiem no sūtniecības pusēs nav bijusi tiklab kā nekāda: priekš tam sūtniecībai - vismaz līdz šim - nebija kredīta."³²⁰ M. Žembeks uzturējās Latvijā līdz pat okupācijai, un 1940. gada vasarā viņam un poļu aviosabiedrības "*Lot*" pārstāvim Pjatkovskim, kurš bija ieradies Latvijā³²¹, radās grūtības atstāt okupēto valsti. 1940. gada 14. augustā Anglijas sūtniecības Rīgā pirmais sekretārs D. Mekillops lūdza V. Lāci atļaut M. Žembekam ar ģimeni un Pjatkovskim izbraukt uz Stokholmu. Izbraukšanu bija kavējušas padomju drošības iestādes: galu galā M. Žembeku un Pjatkovski izlaida no Padomju Latvijas.

Latvijas valdības neglīto lēmumu par Polijas sūtniecību Rīgā pamatoti bargi vērtējuši latviešu demokrāti. Dr. M. Valters vēstulē K. Ulmanim 1940. gada 26.

janvārī rakstīja atklātus un patiesus vārdus: "Pretēji visiem starptautiskiem ieska-
tiem, mēs esam deklarējuši Poliju par neesošu, kur visas valstis gluži citādi uz to
skatās. Berlīnes-Maskavas apkampieniem pievilkti, mēs esam jau zaudējuši katru
kustības brīvību."³²² E. Andersons atzīmēja, ka vēlākie trimdnieki, sūkstīdamies
par Zviedriju un citu valstu nostāju pret Baltijas diplomātiskajām pārstāvniecībām,
aizmirsta savu valdību nostāju pret Polijas, Čehoslovākijas un citu lielo agresoru
upuru diplomātiskajām pārstāvniecībām³²³.

Arī E. Dunsdorfa bargais vērtējums bija pamatots: "Polijas sūtniecības slēgšana,
kas, bez šaubām, bija notikusi ar Ulmaņa ziņu, nebija valdības cienīgs akts. Šī
Polijas sūtniecības slēgšana demonstrēja Padomju Savienībai Latvijas servilitāti un
nostiprināja Padomju Savienības diktatora Staļina viedokli, ka Latvija ir zeme, ko
varēs paņemt bez liela riska. Ar Polijas sūtniecības slēgšanu Rīgā Latvija bija faktis-
ki nostājusies abu sabiedroto - Vācijas un Padomju Savienības - pusē, un līdz ar to tā
vairs nebija neitrāla zeme. Tā bija laužusi savu divas reizes (1. un 3. septembrī)
svinīgi deklarēto neitralitāti."³²⁴ Savukārt, kā liecināja liepājnieks K. Siljakovs, vietējie
poļi bija sašutuši par Polijas sūtniecības slēgšanu, radās pat "... zināms naids pret
mums"³²⁵ Pieglaimība agresoriem nedarīja godu Baltijas valstīm un nevarēja glābt
tās no gaidāmās bojā ejas. Slēdzot Polijas vēstniecību, Latvija brīvprātīgi atteicās
pat no savas papīra neitralitātes. Baltieši ignorēja to patiesību, ka amorāla rīcība
nespēj dot mazai valstij drošību un novērst agresora rīcību. 1936. gada oktobra
beigās igauņu politiķi J. Tenisons, A. Pīps, J. Kuks un J. Tēnants bija rakstījuši K.
Petsam: "...maza valsts nevar tādā mērā balstīties uz savu karaspēku kā uz tiesiskām
jūtām un nevainojamu pašapziņu..."

Latvijas valdības cenzētā prese nesniedza nekādas ziņas par Polijas likteni vācu
un krievu okupantu varā. Valdības rīcībā tomēr bija - ja arī ne sevišķi plaša -
informācija par okupantu rīcību. 25. septembrī LETA korespondents ziņoja no Ro-
mas: "Itāļu novērotāji pārsteigti par ātro "sovetizāciju", ko izved PSRS karaspēks
ieņemtajos Austrumpolijas apgabalos. Sovietizēšanu izved zibenātrumā, tūkstošiem
ģimeņu pēkšņi nonākušas komunistu varā un zaudējušas visu savu morālisko, ma-
teriālo un reliģisko mantojumu."³²⁶ Tikai J. Lapiņš "Sējējā" ļoti klusināti, rakstīja,
ka krievu okupētajā Polijas daļā "... visur ievēd komunistisko iekārtu"³²⁷.

A. Langins līdz 1939. gada 17. oktobrim, uzturēdamies Varšavā, bija vērojis un
ziņoja Latvijas Ārlietu ministrijai par nacistu spaidiem pret ebrejiem. 1940. gada
janvārī Rīgā privāti uzturējās (tranzītā) bijušais Polijas premjerministrs A. Pristors,
kurš stāstīja par drausmīgajiem apstākļiem vācu okupētajā Polijas daļā, arī par poļu
padzišanu no saviem dzīvokļiem Pozenē (Poznaņā), kur tika izmitināti no Latvijas
izceļojušie vācbaltieši³²⁸. Lietuvā tomēr pastāvēja preses brīvības paliekas un Kauņas
žīdu laikraksts "Idiše Štime" 1940. gada 27. februārī citēja okupētās Lodzas "Lo-
dzer Zeitung", kurš rakstīja: "Baltijas vāciešiem vajag saprast, ka Firers viņiem
uztīcējis svētu misiju atsvabināt no žīdiem Lodzi un anektētās poļu teritorijas."³²⁹

POĻU PAGRĪDES DARBĪBA

Lietuvas un Latvijas valdība bija nobažījušās par poļu nelegālu darbību³³⁰ un
viņu sakariem ar Angliju un Franciju. Jau 1939. gada 27. septembrī Polijā izveidojās

pirmās pagrīdes pretošanās grupas - *Sluzba Zwyciestwy Polski* (Polijas uzvaras
dienests) ģenerāļa M. Tokarzevska-Karaseviča vadībā. Viļņas apgabalā nodibinājās
poļu pagrīdes armijas *Armija Krajova* (AK) atzari. Vairāk nekā 300 pretošanās
organizācijas radās Polijā 1939. - 40. gadā. Neviena no Polijas partijām un kustībām,
neviens no to līderiem nesadarbojās ar okupantiem.

Šobrīd mums vēl trūkst pilnīgu ziņu par to, kā Latvijā darbojās poļu pagrīde,
kura bija orientēta uz emigrācijas valdību. Poļu autori uzskata, ka nacistu okupācijas
laikā Latvijā un Igaunijā darbojās aptuveni 500 poļu pagrīdnieku, kuri bija saistīti ar
AK³³¹. Jau 1939. gada rudenī Viļņā tika atklātas nelegālas poļu grupas, slepena
raidstacija un apcietināti aptuveni 300 poļu. Nelegālajās grupās ietilpa visupirms
poļu jaunatne, kuru uztrauca lietuviešu pārmērības (S. Batorija Viļņas Univeristātes
slēgšana, poļu skolotāju atbrīvošana no darba u. tml.). Latvijas konsuls F. Donass
pamatoti atzīmēja, ka krievi un vācieši ir ieinteresēti izprovocēt poļus, lai lietuvieši
iestigtu konfliktā ar viņiem, "... lielnieki un arī vācieši ir ieinteresēti likvidēt polietī-
bas stipro bastionu Viļņā."³³² Lietuvā (pārsvarā Viļņā) tika izveidotas poļu pagrīdes
organizācijas "*Bialy orzel*", "*Orly polskie*", "*Organizacja Polski walczacej*" un
citas³³³; F. Harvats 20. oktobrī rakstīja A. Zaleskim, ka viņš ir nodrošinājis politiskās
informācijas ievākšanas organizēšanu Lietuvā. Te gan nebija runa par tiešu slepenu
organizāciju izveidi, bet acimredzami, ka pirms izbraukšanas no Lietuvas Polijas
sūtniecība bija parūpējusies par konfidencialas darbības nodrošināšanas iespējām.

Arī Latvijā pirmās nelegālās aktivitātes sākās jau 1939. gadā. Angļu izlūkdienests
centās organizēt internēto poļu virsnieku (īpaši - lidotāju) bēgšanu no Latvijas un
nokļūšanu Rietumos. Jau 1939. gada 9. oktobrī Latvijas iedzīvotājs, rīdzinieks F.
Kozarkevičs bija organizējis dažu poļu internēto karavīru bēgšanu. Nopietnāka akci-
ja bija iecerēta nedaudz vēlāk, 20. oktobrī F. Kozarkevičs nopirka no Liepājas
zvejniekiem divas laivas, bet 21. oktobra vakarā Pāvilstā bez iepriekšējas pie-
teikšanās iebrauca velkonis "Mintauts". 22. oktobra naktī pulksten 1.40 no Liepājas
nometnes izbēga 65 internētie poļu virsnieki. Bēgšanas iniciators bija pulkvedis E.
Perkovičs, tās iegansts - 21. oktobra rītā bija sākusies poļu virsnieku pārbaude, lai
atņemtu viņiem vieglos ieročus, kas vēl joprojām glabājās pie viņiem! Divkārtējais
priekšlikums nodot ieročus bija palicis bez uzraudzības, poļi bija atteikušies dot arī
virsnieka goda vārdu, ka ieroču nav (poļu virsnieku vēlāk izteiktie apgalvojumi, ka
nometnē slikti ēdina un nelaiž pastaigāties, nebija pilnīgi pamatoti). E. Andersons
pamatoti raksturojis Liepājas nomettes režīmu kā maigu un atzīmējis izlūtināto poļu
virsnieku prasību, lai viņiem dotu latviešu kareivjus kā apkalpotājus (?). Jau 23.
oktobra rītā visi bēgļi (izņemot poručiku Česlavu Rinkēviču) bija noķerti. Līdz ar to
bēgļu pārvešana ar "Mintautu" uz Zviedriju nenotika. Tomēr naktī uz 22. oktobra
velkonis izbrauca uz Zviedriju un, iespējams, uz tā bija daži poļi. "Mintauta"
pārbraukšanas organizēšanā dalību bija ņēmuši Latvijas poļu biedrības Liepājas
nodaļas valdes priekšsēdētāja biedrs Boromejs Romanovskis, bet Pāvils Cacko un
Aleksandra Jablonska Liepājā, Juliānas ielā 16, bija ierīkojuši nelegālu civildrēbju
glabātavu: tās bija domātas internētiem poļu karavīriem. Incidents ar poļu virsnie-
kiem no Liepājas nomettes darīja Latvijas militārās un policijas iestādes daudz
uzmanīgākas. 2. decembrī politiskā policija caurskatīja Jaunatnes kristīgās savienī-
bas mītni Rīgā, J. Alunāna ielā 7, un atrada tur 17 poļu emigrantus, pārsvarā studen-

tus no Viļņas, kuri vēlējās doties uz Rietumu fronti un gatavojās reģistrēties Anglijas sūtniecībā³³⁴.

Ļoti nobažījušies bija lietuvieši. L. Sēja 1939. gada 21. decembrī informēja V. Munteru par sarunu ar ārlietu ministru J. Urbši, kurš bija uztraucies, ka "...poļu bēgļi kopā ar Viļņas poļiem nekā labāka nezinot kā intriģēt, konspirēt un gatavot nemierus..."³³⁵. Lietuvas policistiem bija doti stingri norādījumi uzraudzīt poļu virsniekus un būt gataviem viņus internēt nometnēs. Viļņas novadā aktivizējās franču un angļu izlūkdiens³³⁶. 1940. gada 26. februārī Maskavā, Latvijas sūtniecībā, Baltijas valstu sūtņu kārtējā sanāksmē Lietuvas sūtnis L. Natkus-Natkevičs informēja par to, ka lietuviešu drošības iestādes Viļņas apgabalā atklājuši poļu nelegālus centrus, kuri sadarbojas ar angļu un franču izlūkdiensu. L. Natkus-Natkevičs uzskatīja, ka poļu pretestības organizāciju šūnas darbojas arī Latvijā un Igaunijā, bet lietuvieši jau piedzīvo krievu spiedienu un prasības izdot poļu nelegālistus³³⁷. Poļu aktivitātes Lietuvā uztrauca arī Latvijas Iekšlietu ministriju (iekšlietu ministrs K. Veidnieks par to runāja ministrijas apspriedē 1940. gada 21. februārī³³⁸). Ja Latvijā būtu notikuši kādi lielāki poļu militārpersonu bēgšanas gadījumi, to varētu izmantot savās interesēs Vācija un Krievija. A. Stegmanis liecināja, ka ģenerālis J. Balodis 1940. gada sākumā, būdams slims, tomēr vairākkārt interesējies, "kā uzvedoties .. internētie poļu karavīri"³³⁹.

Krievijas agresijas pret Somiju laikā padomju Ārlietu komisariāts un sūtniecība Rīgā pastiprināja spiedienu uz Latviju, lai aizkavētu internēto poļu karavīru (arī no Lietuvas- tranzītu) izbraukšanu uz Zviedriju. (20. oktobrī F. Harvats no Stokholmas bija rakstījis uz Parīzi, ka karavīru izbraukšana uz Franciju caur Stokholmu esot organizēta ļoti labi.³⁴⁰) Krievi uztraucās, vai poļi no Zviedrijas nedosies uz Somiju un piedalīsies cīņā pret padomju agresoru, vai Rietumos nestāsies sabiedroto armiju sastāvā, kuras arī, kā tika plānots, varētu nonākt Somijas frontē. Decembra sākumā Anglijā un Francijā tika loloti plāni par Lietuvā internēto poļu karavīru nosūtīšanu uz Somiju, bet PSRS lietuviešus brīdināja par šādas akcijas bīstamību. Poļu valdība trimdā cerēja noorganizēt desantu vienības no Baltijas valstīs internētiem poļu karavīriem. Lietuvas un Latvijas valdībām ar šiem sapņojumiem nebija nekāda sakara. 1939. gada decembra beigās L. Natkus-Natkevičs tika izsaukts uz Ārlietu komisariātu, kur viņam izteica neapmierinātību ar Lietuvu, kurā pastāvēt V. Sikorska valdības vervēšanas birojs³⁴¹. Vervēšana bija notikusi nelegāli, ar britu sūtniecības nodaļas Kauņā palīdzību. Somu konsulatā Kauņā reģistrējās 209 brīvprātīgie, no kuriem vairākums bija poļi. 30. decembrī arī F. Kociņu izsauca pie PSRS ārlietu vicekomisāra V. Potjomkina, kurš "draudzīgā kārtā" aizrādīja, ka no Latvijas lielā skaitā (*sic!*) izbraucot poļu karavīri un ka daļa no tiem dodoties uz Somiju. Rīgas aerodromā notiekot aizdomīgi lidojumi. Šādas pašus pārmetumus Rīgā V. Munteram izteica I. Zotovs. V. Munterš tos noraidīja: formāli PSRS nebija nekāda pamata izteikt jebkādas pārmetumus, jo tā oficiāli nebija atradusies kara stāvoklī ar Poliju. Decembra laikā no Latvijas uz Zviedriju bija izbraukuši tikai 40 poļi; no Lietuvas (caur Latviju) - 430, ieskaitot sievietes un bērnus. Latvijas rīcībā nebija nekādu ziņu, vai kāds no viņiem vēlas tālāk doties uz Somiju³⁴². 1940. gada 8. janvārī V. Molotovs pieņēma F. Kociņu, kurš viņu informēja, ka poļu izbraukšana uz Somijas armiju nenotiek, bet Latvijā tiekot rūpīgi pārbaudīti izbraucēju saraksti³⁴³. V. Molotovs

atbildēja, ka poļu izbraukšana uz Somiju esot nepatīkama. Šīs piezīmes bija pilnīgi pietiekami, lai Latvijas Ārlietu ministrija turpmāk visas poļu izbraukšanas lietas saskaņotu ar PSRS sūtniecību Rīgā. Kad Kara ministrija informēja Ārlietu ministriju, ka 18 Latvijā internētie poļu karavīri 18. janvārī varētu izbraukt uz Stokholmu, ka viņiem ir zviedru vīzas un līdzekļi lidmašīnas biļetes iegādei, Baltijas valstu nodaļas vadītājs V. Māsēns 12. janvārī konsultējās ar padomju sūtniecības padomnieku I. Čičajevu. Padomnieks poļu izbraukšanu noliedza un lika gaidīt atļauju no Maskavas. Poļu karavīru vietā uz Stokholmu izlidoja 15 ebreju tautības bēgļi, ar to izglābjot sev dzīvību.

Poļu izlidošana uz Stokholmu kopš 1940. gada janvāra tika saskaņota ar I. Čičajevu, kuram bija precīza informācija par viņu skaitu. Tajā pašā laikā I. Zotovs atkārtoja viltus apsūdzības. Vai nu sūtnim bija dots uzdevums vākt "informāciju" par Latvijas nelojalitāti, neskatoties uz to, vai šim apsūdzībām bija jebkāds pamats, vai arī sūtniecībā I. Čičajevs diezgan patstāvīgi kārtoja lietas, nesniedzot pat pilnu informāciju sūtnim. (Lai arī PSRS Ārlietu ministrijas materiāli mums ir pieejami ļoti nelielā skaitā, rodas iespaids, ka V. Molotova patiesā uzticamības persona Rīgā bija I. Čičajevs.) Latvijas "pārkāpumus" lietā par poļu karavīru nosūtīšanu uz Somiju ir pieminējis A. Drīzulis, apgalvojot, ka, pārkāpjot 5. oktobra līgumu, ar valdības ziņu notikusi poļu virsnieku "...vervēšana fašistiskās organizācijās pret Padomju Savienību"³⁴⁴. Tas ir melnīgs apgalvojums.

"Ziemas kara" laikā arī Lietuvai bija jāuzklausa PSRS pārmetumi. 1940. gada 9. janvārī padomju pilnvarotais lietvedis N. Pozdņakovs, lai arī viņa rīcībā nebija faktu, izteica J. Urbšim savu neapmierinātību par poļu izbraukšanu uz Somiju. 24. janvārī Lietuvas sūtnis P. Dailide informēja V. Munteru, ka PSRS pieprasījusi, lai Lietuva neatbrīvo internētos poļus līdz Pasaules kara beigām. PSRS uzstājās gan kā Vācijas sabiedrotais, gan uztraucās par poļu iespējamo nonākšanu Somijā. Baltijas valstis bija spiestas ņemt vērā gan Vācijas, gan PSRS spiedienu. Latvijas Iekšlietu ministrija 1940. gada janvārī deva instrukciju L. Sējam neizdot poļiem (Kauņā) vairs tranzītvīzas. Tas bija nelāgs lēmums, kurš neļāva poļiem izglābties. Taču arī Zviedrija, Vācijas iebaidīta (vācieši sāka aizturēt zviedru kuģus, meklējot uz tiem poļus), sāka neuzņemt savās lidmašīnās poļus vecumā no 16 līdz 50 gadiem³⁴⁵.

Baltijas valstu stāvoklis nebija viegls: no vienas puses tās kontrolēja PSRS, bet neapmierinātību izrādīja arī tālās Rietumu valstīs, kuras gan neko nevēlējās darīt baltiešu labā. 1940. gada februārī laikraksts "*Le Soir*" asi uzbruka Latvijai par to, ka kavē poļu bēgļu izbraukšanu uz rietumiem. Kā 1940. gada 13. februārī rakstīja L. Sēja, "...laikraksts pat prasot, lai Latvijai šo izturēšanos pieminētu miera sarunās"³⁴⁶. Latvija tās nepiedzīvoja.

Lietuvai sagādāja nopietnas problēmas poļu pretošanās organizācijas. 1940. gada 16. martā, kad Maskavā pie L. Natkus-Natkeviča notika Baltijas valstu sūtņu kārtējā apspriede, Lietuvas sūtnis informēja savus kolēģus par V. Molotova prasību, lai lietuvieši veiktu "...enerģiskus soļus .. poļu aktivitātes likvidēšanā"³⁴⁷.

PSRS pagaidu pilnvarotais lietvedis Lietuvā V. Semjonovs 1940. gada 3. jūnijā atzīmēja, ka 1940. gada februārī un martā lietuvieši veica plašus arestus, februāra beigās Kauņā arestētie poļu pagrīdnieki esot uzturējuši sakarus ar franču kara atašeja palīgu **Pišonu**. Saskaņā ar V. Semjonova versiju poļu pretošanās organizācijas darbojas pret PSRS un uztur sakarus ar Lietuvas slepeno policiju. V. Semjonovs uzskatīja,

ka viens no poļu pagrīdnieku atzariem specializējas tieši pret PSRS un ka lietuvieši pret to ir ļoti liberāli. V. Semjonova plašais 3. jūnija ziņojums apstiprina faktu, ka Lietuva bija noraidījusi padomju prasību izdot apcietināto poļu grupu Padomju Savienībai. Tā bija Lietuvas atzīstama un cēla rīcība. V. Semjonovam arī likās, ka poļi ir organizējuši trīs diversijas pret padomju karaspēka daļām un ir saistīti ar padomju zaldātu "nolaupīšanu". Kā redzams, poļu pagrīde un tās sakari ar Rietumu valstu izlūkdienestiem figurēja padomju apvainojumos Lietuvai okupācijas priekšvakarā.

Pagaidām mums trūkst informācijas, vai padomju drošības dienesti un gestapo ciņā pret poļu pagrīdi sadarbojās arī Baltijas valstīs. 1939. gada decembrī Zakopanē (Polijā) tika nodibināts kopējais NKVD un gestapo mācību centrs poļu pretošanās kustības apkarošanai. (Vācijas un PSRS 1939. gada 28. septembra līguma par draudzību un robežām slepenais protokols paredzēja sadarbību poļu pretestības apkarošanā²⁴⁸.)

BALTIJAS VALSTU DIPLOMĀTISKO UN MILITĀRO SAKARU JAUTĀJUMI 1939. GADA SEPTEMBRĪ

Kārtējai Baltijas valstu ārlietu ministru tikšanās (kā to bija nolēmusi 9. ārlietu ministru konference Kauņā 1939. gada februārī) bija jānotiek 1939. gada septembrī Ženēvā, kur 8. septembrī bija jāsanāk Tautu Savienības Padomei, bet 11. septembrī jāsākas 20. - jubilejas - pilnsapulcei³⁴⁹. 22. augustā Latvijas Ministru kabinets iecēla Latvijas delegāciju priekšsēdētāja, pirmā delegāta V. Muntera vadībā (delegāti - J. Feldmanis un senators O. Ozoliņš, papildu delegāts - J. Zirnis, Latvijas pārstāvniecības Tautu Savienības 1. sekretārs)³⁵⁰. Kara rezultātā Tautu Savienības sesija nenotika. Baltijas valstis septembrī veica savstarpējās konsultācijas tikai nenozīmīgajā neitralitātes deklarāciju saskaņošanas jautājumā.

Visvairāk apdraudēta no karadarbības jutās Lietuva. Vācija sāka kūdit lietuviešus uz neitralitātes pārkāpšanu un Viļņas atgūšanu. Jau septembra pirmajās dienās lietuvieši ierosināja noturēt Kauņā 14. septembrī Baltijas valstu ārlietu ministru konferenci. L. Sēja uzskatīja, ka Lietuvas valdības priekšlikuma pamatā visupirms ir bažas par iespējamo PSRS nostāju; Lietuvas Ārlietu ministrijā (kuru tobrīd, ministra J. Urbša slimības laikā, faktiski vadīja kristīgais demokrāts, rietumnieciski noskaņotais K. Bizausks), kā secināja L. Sēja, valdot pārliecība par Maskavas un Berlīnes slepeno vienošanos, "... tādēļ attiecībā uz Maskavu Baltijas valstīm esot nepieciešama vislielākā modrība"³⁵¹. Lietuvieši Baltijas valstu vidū bija visprecīzāk novērtējuši realitāti³⁵². Lietuvas Ārlietu ministrija uzdeva sūtņiem Rīgā un Tallinā B. Dailidēm un P. Dailidēm sākt konsultāciju par konferences sasaukšanu. Pirmais noraidījums tūlīt nāca no K. Seltera. 5. septembra pieņemšanas savā vasaras rezidencē laikā, sarunā ar V. Šūmani, viņš izteicās, ka Lietuvas ierosinājumus nav nācis īstajā laikā un tas var radīt ārzemēs dažādus mīņējumus³⁵³. Ja pat Pasaules kara izcelšanās nebija "... istais laiks" tikties ar Baltijas Antantes sabiedrotajām valstīm, tad patiešām Baltijas Antante bija palikusi pilnīgi lieka, un būtu bijis pat labāk, ja tā būtu bijusi oficiāli anulēta. K. Selters grima ilūzijās par to, ka Baltijas valstu stāvoklis ir labāks nekā jebkad, un neticēja ziņām par 23. augusta līguma slepenajiem protokoliem. Igaunų nostāja izraisīja Lietuvā lielu vilšanos. 11. septembrī Lietuvās sūtis Rīgā P.

Dailide apmeklēja V. Munteru un, izteicis sarūgtinājumu par Igaunijas nostāju, atzīmēja, ka "... esot tomēr vesela rinda jautājumu, kurus konference būtu varējusi pārrunāt...". V. Munters paziņoja, ka Latvija konferencē būtu piedalījies. Šobrīd mūsu rīcībā vēl trūkst sīkāku ziņu, vai tāda patiešām bija V. Muntera nostāja, vai arī K. Seltera noraidījums Latvijai bija ļoti izdevīgs un uz to varēja atsaukties kā uz konferences nenoturēšanas iemeslu. V. Munters sarunā ar P. Dailidi atzīmēja, ka "... viņam gan arī liekoties, ka pašreizējā situācijā nebūtu bijis lietderīgi šādu sasaukt, jo būšot grūti atrast jautājumus, par kuriem varētu kaut ko konkrēti runāt pie pašreizējiem apstākļiem"³⁵⁴. Šī V. Muntera piezīme liecina, ka arī viņš faktiski bija pret konferenci Kauņā. Baltijas valstis bija nolēmušas pat bojā ejas priekšvakarā iet tai pretī katra savrup. 15. septembrī M. Nukša secināja, ka "... nesagatavotā konference būtu novedusi vienīgi pie vispārējas izrunāšanās bez taustāma rezultāta, kas tagadējos apstākļos nebūtu vēlams"³⁵⁵. Kāpēc tas nebija vēlams? Visupirms Igaunija un Latvija nevēlējās pat vismazākā veidā saistīties ar Lietuvu, kura tika uzskatīta par pārāk apdraudētu un faktiski bija norakstīta kopš Klaipēdas. Septembrī varēja rēķināties, ka Lietuva var tikt ierauta karadarbībā un tās sabiedrotie Baltijas Antantē turējās nost no Kauņas. K. Selters vēl pat 19. septembrī sarunā ar H. Froveinu sapņoja par Vācijas palīdzību³⁵⁶; V. Munters savukārt ne ar ko nevēlējās piesaistīt krievu uzmanību. Lietuviešu Ārlietu ministrijas bažas par PSRS nostāju un vēlēšanos to pārspriest Kauņā viņu atbaidīja. Latvijas Ārlietu ministrijā valdīja pilnīga neziņa un bailes³⁵⁷. M. Nukšas (V. Muntera) arguments, ka konference būtu bijusi "nesagatavota", nav nopietns. Manā rīcībā nav informācijas, ka baltieši būtu nopietni gatavojuši ārlietu ministru tikšanos Ženēvā, paredzētās Tautu Savienības sesijas laikā. Kara apstākļos vēl vairāk nebija iespējams iet pa veco - rutinas - ceļu - vairāku mēnešu garu, strīdu pilnu saskaņošanu un rīvēšanos. Tā bija tikai atrunāšanās.

Nenotikusi Kauņas konference bija Baltijas Antantes sabrukuma spilgta izpausme. 1940. gada 20. janvārī Dr. M. Valters rakstīja K. Ulmanim: Baltijas valstu savienības "... vēsture ir diezgan pamācoša, un varētu teikt, tās liktenis bija jau diezgan skaidri saredzams no tās pirmajām dienām .. vai nu tuva savienība, vai nekāda, bet savienība, kas no iekšpuses notiek intrigantas ciņas, mazas personiskas spēju drāmas, personīgi naidi, etiķetes koķetēšana - tā nav savienība, kura var būt politisks spēks."³⁵⁸ V. Muntera viedoklis, ka grūti atrast jautājumus, par kuriem varētu spriest Kauņā, gan pārsteidza, gan arī apliecināja faktu, ka Baltijas Antante bija izrādījies pilnīgi neistenojama un formāla. Gan K. Selters, gan V. Munters nevēlējās Kauņā pārrunāt pašu galveno jautājumu, kurš tobrīd nodarbināja Lietuvas armijas komandieri S. Raštiķi - armiju sadarbība. "Bet vai tiešām Baltijas valstu armijas būtu bijušas tik nespēcīgas, ja Baltijas valstu starpā valdītu draudzīga un gudra saskaņas politika? ... Baltijas valstis pašas vainīgas pie tagadējā stāvokļa, kur tās nav pratušas saskaņoties un pat ne tiktāl apvienoties, kā tas būtu vajadzīgs pašiem primitīvākiem aizsardzības nolūkiem,"³⁵⁹ rakstīja Dr. M. Valters.

1939. gada septembrī Baltijas valstis neveica arī nekādus kopīgus militārus aizsardzības pasākumus. J. Laidonera vizīte Lietuvā, kurai bija jānotiek 7. - 9. septembrī, tika atlikta: oficiālais skaidrojums bija, ka Lietuvā nekādi armijas svētki nenotiks un ka vizīte atlikta uz Lietuvas vēlēšanos³⁶⁰. Spriežot pēc L. Sējas ziņojumiem, kādi armijas svētku pasākumi Lietuvā tomēr ir notikuši un 8. septembrī, to laikā, A.

Smetona un S. Raščiķis ir teikuši oficiālas uzrunas³⁶¹. Tātad ir ticamāk, ka J. Laidoners nevēlējies braukt uz Lietuvu, izvairoties apspriest lietuviešu piedāvājumus par militāro sadarbību. Nekādi sakari neizveidojās arī starp latviešiem un igauņiem. 1. septembrī Latvijas Kara ministriju apmeklēja Igaunijas kara atašejs pulkvežleitnants Mollins, kur latvieši viņu izjautāja, vai igauņi veiks rezervistu iesaukšanu³⁶².

Nav šobrīd isti skaidrs, kad tieši igauņi bija nolēmuši izvirzīt iniciatīvu par Igaunijas un Latvijas armijas vadītāju tikšanos. E. Andersons rakstīja, ka K. Selters un J. Laidoners jau 17. septembrī nolēmuši uzņemties iniciatīvu šīs tikšanās organizēšanā³⁶³. Savukārt Igaunijas armijas štāba 1. daļas priekšnieks A. Lutss rakstīja, ka J. Laidoners bija nolēmis nodibināt kontaktus ar latviešiem pēc tam, kad PSRS sāka rupju spiedienu pret Igauniju, izmantojot par ieganstu poļu internētās zemūdenes "Orzel" izbēgšanu no Tallinas ostas³⁶⁴. Tātad šāds lēmums varēja tikt pieņemts 18. (TASS draudīgais paziņojums) vai - visticamāk - 19. septembrī, kad Maskavā V. Molotovs izsauca A. Reiju un paziņoja, ka poļu zemūdenes var apdraudēt padomju tirdzniecības kuģus un tāpēc no Kronštates jau šajā dienā izbrauc 2 kreiseri un 6 - 8 mazāki kuģi zemūdeņu meklēšanai³⁶⁵. Ar 19. septembri sākās Igaunijas jūras blokāde³⁶⁶. Skaidrs ir gan, ka saskaņā ar J. Laidonera iniciatīvu tikšanās bija jānotiek **Valkā 20. septembrī**. Šīs dienas rītā pulksten 11 V. Šūmanis piezvanīja uz Latvijas Ārlietu ministriju Baltijas valstu nodaļas vadītājam Dr. V. Māsēnam: "Šodien pat no rīta ģen. Laidoners ar ģen. Balodi Valkā. Lai arī .. pārdomā, kādā formā par to informēt atklātību, lai nebūtu atkal pārrunu un aizdomu," tāds ir V. Māsēna telefona sarunas pieraksts³⁶⁷. Pulksten 12.30 V. Šūmaņa informācija tika nodota V. Munteram. Nav skaidrs, vai J. Laidoners tobrīd jau bija izbraucis uz Valku. V. Šūmaņa telefona zvans it kā liecināja, ka ģenerālis jau izbraucis. A. Valdmanis vēstulē E. Andersonam 1963. gada 6. februārī liecināja, ka J. Laidoners jau bija izbraucis uz Valku. A. Lutss rakstīja, ka J. Laidoners bija gatavs 20. septembra rītā izbraukt, bet, saņēmis latviešu noraidījumu, neizbrauca³⁶⁸. Svarīgāk ir meklēt atbildi uz jautājumu, kāpēc tikšanās nenotika. Līdz šim pastāvēja divas versijas: 1) latviešu nevēlēšanos braukt uz Valkas igauņu daļu. Kā redzams no V. Šūmaņa telefona zvana, J. Laidoners it kā bija gatavs braukt uz Valku, lai arī nav skaidrs, uz kuru. Domāju tomēr, ka nav vērts skaidrot, vai bija domāta latviešu vai igauņu Valka. Tas nebija galvenais jautājums un kā tāds varēja rasties tikai vēlāk atmiņās (piemēram, A. Valdmaņa); 2) bailes no krievu reakcijas. Par ticamāku jāatzīst otrā. PSRS nostāja pret Latviju septembrī tiks apskatīta otrajā sējumā. Šeit tikai norādīsim A. Lutss rakstīja, ka Igaunijas armijas štāba priekšnieks ģenerālis N. Rēks saņēmis latviešu noraidījumu ar aizbildināšanos, ka pašlaik tikšanās nav laika. Igaunijai tam nav ticējuši un secinājuši, ka Latvijas valdība ir noraidījusi tikšanos bailēs no krieviem³⁶⁹. Tas bija patiess secinājums. TASS 18. septembra paziņojums izraisīja lielas V. Muntera bažas. 19. septembrī viņš pašrocīgi uzrakstīja LETAI paziņojumu, ka nedz Latvijas ostās, nedz teritoriālajos ūdeņos nav arņemju zemūdeņu, 21.00 to nodeva LETAI³⁷⁰, 20. septembrī tas tika publicēts presē.

Igaunijai ar latviešu (V. Muntera) nostāju bija neapmierināti un, kā rakstīja A. Lutss, esot pat veikuši savu mobilizāciju plānu pārskatīšanu un neesot vairāk rēķinājušies ar Latvijas armijas iespējamo atbalstu³⁷¹. Te ir jānorāda uz diviem atšķirīgiem momentiem. 1. V. Muntera nostāja - bailes no krieviem tik lielā mērā, ka jebkurš

latviešu patstāvīgāks solis tika noraidīts - ir nožēlojama. Latvijas valdības nostāja bija šāda: ja PSRS jau tobrīd būtu veikusi agresiju pret Igauniju (par ieganstu izmantojot "Orzel" lietu), Latvija igauņiem palīgā neietu. To arī varēja gaidīt, ņemot vērā abu valstu attiecību raksturu³⁷². 2) Latvijas un Igaunijas militārā savienība faktiski bija beigusī jau pastāvēt 1937. gadā (kad igauņi veica savu mobilizācijas plānu pārstrādāšanu), nevis tikai 1939. gada septembrī, pēc nenotikušās tikšanās Valkā. Igaunijai militārās vadības lomā Latvijas un Igaunijas aizsardzības savienības faktiskā likvidēšanā 1937. - 1930. gadā, jau pirms Pasaules kara, bija ļoti liela un pārmetumi tikai latviešiem - pārspilēti un vienpusēji. 1939. gada 27. maijā Rīgā V. Munters teica K. Selteram: "...1923. gada līgums stāv pāri visiem pārējiem..." K. Selters tā nedomāja³⁷³. Igaunijai sarosījās tikai tad, kad krievi jau bija sākuši faktisku agresiju pret Igauniju un kad bija izkūpejušas pavisam nesenās ilūzijas par Vācijas palīdzību.

Igaunijai vēsturnieks I. Magnuss izvirzīja jaunu versiju: J. Laidoners ir tikai vēlējis radīt iespaidu, ka grib braukt uz Valku, lai maldinātu tos igauņu virsniekus, kuri patiešām bija vēlējušies pretoties krieviem un iestājušies par sadarbību ar latviešiem 1939. gada septembrī. I. Magnuss uzskata, ka J. Laidoners un K. Selters nav vēlējušies nekādus kontaktus ar Latviju un Igauniju un bijuši gatavi krievu protektorātam, bāzu līgumam un nav domājuši par pretošanās³⁷⁴. Tas ir interesants secinājums, kurš liecina, ka abas valstis - Latvija un Igaunija - vienādi baidījās no krieviem un bija gatavas kapitulācijai. Literatūrā ir minēta vēl kāda igauņu - J. Laidonera - iniciatīva, kura it kā bijusi jau pēc 28. septembra Igaunijas - PSRS līguma, kad igauņi ierosinājuši sanākumi Valkā. Ģenerālis M. Hartmanis šo piedāvājumu noraidījis, un atkal izšķirīga ir bijusi V. Muntera nostāja³⁷⁵. Iespējams, ka pulkvedis V. Sārsens, kurš bija šīs informācijas avots, ir sajaucis laiku un domājis 19. - 20. septembra priekšlikumu vai kārtējo reizi ir vēlējis demonstrēt savu naidu pret V. Munteru un pierakstīt viņam arī kādu nebijušu grēku. Pēc 28. septembra igauņu priekšlikums par kopīgu mobilizāciju bija neglābjami novēlots. 1939. gada septembra otrā pusē Igaunijas aizsardzības spējas bija uz brīdi nonākušas arī britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta vadītāja L. Koljē uzmanības lokā. Viņš bija vairāk norūpējies par PSRS ārējo politiku un bija mazāk dedzīgs nekā britu kabinets un personiski E. Halifakss - samierināšanās ar Krieviju piekritējs. Nedēļu pirms Igaunijas-PSRS 28. septembra līguma viņš uzskatīja, ka Igaunija un Somija jānudina uz sadarbību militārajā jomā. Tas bija tikai L. Koljē viedoklis, kurš neatbilda kopējai britu Ārlietu ministrijas mazieinteresētajai nostājai pret Baltijas valstīm. Somija pilnīgi nevēlējās saistīties ar Igauniju, uzskatot sevi par mazāk apdraudētu. L. Koljē iedoma bija novēlota un nerealizējama³⁷⁶.

Igaunijai bija nolēmuši arī nemobilizēt savus bruņotos spēkus un atsaukāties uz Latviju kā piemēru; latvieši to pašu varēja noskatīt no igauņiem. Visenerģiskāk vēlējās rīkoties Lietuvas armijas komandieris S. Raščiķis. 11. septembrī Lietuvas aizsardzības padomē viņš ierosināja izsludināt mobilizāciju. A. Smetona šo priekšlikumu noraidīja: 1939. gada vasarā A. Smetonas un S. Raščiķa attiecības bija saasinājušās; 1939. gada martā bija beigusies tautinīku valdīšana un viņi, L. Sējas vārdiem runājot, "... aizgāja no Ministru kabineta ar stipri lielu negodu .. viņi nekā nebija paredzējuši un iedzīvotāju sašutums vērsās pret viņiem un pret valsts prezidentu...". Lietuvā tobrīd daudzi gaidīja, kā vērtēja L. Sēja, "... puslīdz diktatorisku kabinetu",

kuru vadītu S. Raštīkis. Ģenerālis tomēr formāli palika ārpus politikas un visu uzmanību veltīja armijai. L. Sēja uzskatīja, ka pēc 1939. gada marta S. Raštīkis būtu varējis padzīt A. Smetonu, kura autoritātes nelielās paliekas katastrofāli kritās. S. Raštīkis tomēr, kā bija pārliecināts L. Sēja, neloloja apvērsuma plānus, jo bija "karsts patriots un ideālists"³⁷⁷. A. Smetona tomēr nevarēja piedot S. Raštīkim tautininku varas iedragāšanu.³⁷⁸ 1939. gada septembra sākumā prezidentam bija arī aizdomas, vai S. Raštīkis nevēlas izmantot mobilizāciju, lai dotos karagājienā uz Viļņu. Pats A. Smetona iestājās par neitralitātes saglabāšanu. 5. septembrī Lietuvā tomēr iesauca vairākas rezervistu grupas, vēlāk - veica arī neoficiālu daļēju mobilizāciju. 11. septembrī Latvijas sūtis P. Dailide sarunā ar V. Munteru bija pārsteigts, ka Latvija nav spērusi nekādus piesardzības soļus. Lietuva par to esot nobažījusies, bet S. Raštīkis pat neesot gribējis tam ticēt³⁷⁹. 17. martā Latvijas ārlietu ministra vietas izpildītājs K. Bizausks paziņoja, ka Lietuva sāk legālu daļēju mobilizāciju. 17. - 18. septembris bija pēdējais laiks, kad Latvijā varēja veikt mobilizāciju. Majors K. Augstkalns 1960. gadā liecināja, ka K. Ulmanis ir pārdomājis mobilizācijas vajadzību, bet J. Balodis viņu atrunāja. K. Ulmaņa nostāja tātad nebija stingra. E. Andersons atzīmēja: "Izšķirīgs brīžos viņš bieži nespēja pieņemt lēmumus, sevišķi ārpolitiskos jautājumos."³⁸⁰ Izšķirošais apstāklis, kurš ietekmēja J. Balodi un K. Berķi nostājā pret mobilizāciju, bija pakļaušanās PSRS sūtniecības ietekmei un bailes no krieviem. Armija mobilizācijai 1939. gada septembrī arī nebija gatava; mobilizācija izmaksātu ļoti dārgi un to nevarētu uzturēt ilgi. Valdības atteikšanās no mobilizācijas izraisīja vairāku vecāko virsnieku (A. Krūpens, K. Bojārs u.c.) nepatiku.

Ļoti maz ziņu ir par S. Raštīka iniciatīvu veidot Baltijas valstu militāro savienību, kuru viņš it kā esot izteicis 1939. gada septembra sākumā. Pats ģenerālis par to liecināja intervijā E. Andersonam 1959. gada 12. aprīlī. E. Andersons uzsvēra, ka militārās savienības ideju dedzīgi atbalstīja Kauņā V. Deglavs, bet pret šo ideju iestājušies Latvijas - un īpaši Igaunijas - vadītāji³⁸¹. Par S. Raštīka iniciatīvu, ko bija dzirdējis arī Somijas maršals G. Mannerheims, kurš savās atmiņās atzīmēja, ka visu Baltijas valstu valdības, arī Latvijas prezidents A. Smetona personiski - S. Raštīka piedāvājumu noraidījis, baidoties no PSRS reakcijas³⁸². G. Mannerheimam šī ideja gan likusies vērtīga, bet S. Raštīka priekšlikums būtu vēl jāpētī un jāvērtē. Ja Baltijas valstis nespēja izveidot reālu militāro aliansi iepriekšējo gadu laikā, tad grūti iedomāties, kā to varēja izdarīt dažu dienu laikā, neskaidrā, draudošā starptautiskā situācijā. Neatrisinātās problēmas (jebkādas kopīgas militārās apmācības trūkums, neatrisinātie kopējo pavēļu, paroju, valodas jautājumi, personiskās antipātijas utt.) nevarēja pēkšņi izzest. S. Raštīka ideja, ja tāda ir pastāvējusi, var izraisīt simpātijas enerģiskā ģenerāļa vēlmei ko darīt, bet, reāli spriežot, tā bija lemta neveiksmei.

Viļņas jautājums 1939. gada septembrī. Latviju un Igauniju nodarbināja Lietuvas nostāja Viļņas jautājumā. Jau 1939. gada augustā Vācija un tās ietekmē esošie Lietuvas politiķi sāka mudināt valdību uz neitralitātes deklarācijas pārkāpšanu un gaidāmā Vācijas un Polijas kara izmantošanu Viļņas atgūšanai. 23. augustā Kauņā ieradās fanātiskais Viļņas atkarošanas piekritējs sūtis Berlīnē K. Šķirpa un atstāja, E. Turauska vārdiem runājot, neparastu aktivitāti³⁸³. K. Šķirpa mudināja premjerministru ģenerāli J. Čerņu veidot slepenu komisiju Viļņas atgūšanas sagatavošanai³⁸⁴. Baltiešu diplomāti, kuriem ir bijusi saskare ar K. Šķirpu, bija ievērojuši viņa nonāk-

šanu Vācijas iespaidā. L. Ēķis 1939. gada 1. jūlijā vēstulē V. Munteram raksturoja K. Šķirpu kā "Istu leišu patriotu", kurš tomēr par daudz uzticoties vācu piegādātajai informācijai. L. Ēķis tomēr nav nodarbinājis jautājumus, kā "leišu patriotisms" būtu savienojams ar atrašanos Vācijas iespaidā³⁸⁵. L. Sēja 1939. gada 27. jūnijā ziņoja uz Rīgu, ka Igaunijas sūtis Kauņā A. Varma un citi diplomāti (viņu vārdi gan netika minēti) uzskatīja: "Šķirpa runājot kā vācu ģenerālštāba pulkvedis, nevis kā Lietuvas sūtis."³⁸⁶ Tas bija precīzs vērtējums; nav šaubu, ka rietumnieciski orientētajam A. Varmam K. Šķirpas provāciskums nepatika. No svara bija arī K. Šķirpas rakstura īpašības. Dr. E. Krieviņš viņu vērtēja kā ļoti kustīgu un nervozu³⁸⁷. K. Šķirpa personiski bija drosmīgs cilvēks un droši vien - ne slikts karavīrs³⁸⁸, bet galīgi nederīgs diplomāta darbam.

K. Šķirpas aktivitātes acīmredzami interesēja Latvijas Ārlietu ministriju. Par to liecina Dr. E. Krieviņa 31. augusta ziņojums V. Munteram, kurā viņš rakstīja, ka ik dienas tiekoties ar K. Šķirpu un ir saņēmis no viņa informāciju par to, ka vēl nav bijušas sarunas ar Vāciju par Viļņu³⁸⁹. Šāda informācija varēja tikai maldināt Ārlietu ministriju. Kā tas bija raksturīgi E. Krieviņam, viņš centās radīt par sevi zinīgāka cilvēka priekšstatu nekā bija īstenībā. Ik dienas ar K. Šķirpu viņi netikās, kaut vai tāpēc, ka Lietuvas sūtis bijis uz pāris dienām izbraucis uz Kauņu; par saviem kontaktiem ar vāciešiem K. Šķirpa E. Krieviņu neinformēja, un no K. Šķirpas viedokļa tas bija pareizi.

Protams, K. Šķirpas aktivitātes nevar izskaidrot tikai ar viņa personisko karēvīgumu un pretpoliskumu vien. Lietuvā līdzīgi noskaņojumi bija spēcīgi. Kara priekšvakarā aktivizējās ekstrēmistiskie jaunie tautininki, kuru uzskatus puda Tautininku savienības ģenerālsekretārs J. Statkus. Tautininku izdevumā "Vairas" viņš rakstīja, ka Lietuvas neitralitāte nav dogma un ir jāizmanto starptautiskais stāvoklis, lai atgūtu Viļņu³⁹⁰. J. Statkus aktivitātes ievēroja arī krievi, un padomju pilnvarotais lietvedis N. Pozdņakovs vēstulē V. Molotovam 1939. gada 13. septembrī atzīmēja, ka šīs ekstrēmistiskās tendences Lietuvā nemaz nav tik vājas³⁹¹. Lietuvā aktivizējās arī voldemārieši. L. Sēja jau 1938. gada 7. decembrī bija rakstījis: "Tiešām jābrīnās, ka pa 10 gadiem Voldemāra prestižs vēl nav izgājis. Daudzi lietuvieši vēl ilgojas pēc vadoņa ar stipru roku, ar lielāku dinamismu."³⁹² Šīs ilgas veicināja A. Smetonas režīma degradācija, kā arī masu apziņas neattīstība un atpalcība, kuras izpausme bija vēlmē pēc "laba vadoņa". 27. augustā A. Voldemārs nelegāli ieradās Lietuvā, bet tūlīt pat tika arestēts un aizvests uz Zarasiem, no kurienes viņš vairākkārt mēģināja nesekmīgi bēgt. PSRS kara atašējs Lietuvā I. Korotkins 13. septembrī pareizi atzīmēja, ka Lietuvā pastāv bažas par Vācijas vēlēšanos ar voldemāriešu palīdzību izprovocēt iekšpolitiskā stāvokļa saasināšanos³⁹³. A. Voldemāra ierašanās Lietuvā piesaistīja arī Lielbritānijas uzmanību. Septembra sākumā K. Zariņš ziņoja britu Ārlietu ministrijā pastāv viedoklis, ka Lietuva Vācijas spiediena dēļ pati ielaidusi A. Voldemāru³⁹⁴. Tas bija kļūdaini secinājums, bet liecināja, ka briti ir nobažījušies, vai Lietuvas valdība spēs saglabāt neitralitāti un nesākt karadarbību - Viļņas dēļ - pret Lielbritānijas sabiedroto Poliju. (A. Voldemāra atgriešanos atzīmēja arī L. Sēja, piebilstot, ka Kauņā "kafejnīcās notikušas demonstrācijas par Viļņas atdbūšanu"³⁹⁵.)

Ļoti aktīva kļuva Vācija. 25. augustā Vācijas konsuls Maskavā K. Tipelskirhs sarunā ar L. Natkus-Natkeviču lika manīt, ka atmācis laiks lietuviešiem atgūt Viļņu.

Kauņā aktīvi kļuva Vācijas sūtnis E. Cehlins un kara atašejs pulkvedis E. Justs. 27. augustā E. Cehlins paziņoja K. Bizauskam, ka Vācija gaidāmajā karā ar Poliju ievēros Lietuvas neitralitāti, tomēr piesolīja atbalstu Viļņas atgūšanā. Vācijas nostāja nepavisam nebija neitrāla. (Dr. E. Cehlins bija ļoti pieredzējis diplomāts, kurš labi pazina Lietuvu. Viņš šeit bija darbojies jau kopš vācu okupācijas laika 1917. - 1918. gadā kā redzams vācu pārvaldes "Ober-Ost" ierēdnis, 5. politiskās nodaļas referents. Kopš 1933. gada E. Cehlins bija sūtnis Kauņā, viņam bija labi sakari ar voldemāriešiem. L. Sēja 1939. gada 24. marta ziņojumā raksturoja E. Cehlinu kā ļoti veiklu diplomātu ar plašiem sakariem Berlīnē un spēju, kur nepieciešams, spēlēt samierinošu lomu starp Lietuvu un Vāciju jeb, kā rakstīja L. Sēja, "smērēt vazelīnu"³⁹⁶.) Vācija pašā kara priekšvakarā centās uzkurināt gan Lietuvas, gan Latvijas aizdomīgumu pret Poliju. 1. septembrī Dr. E. Krieviņš sarunā ar Dr. V. Grundheru atzīmēja, ka 31. augustā vācu laikraksti apgalvoja, it kā Latvija jūtosies apdraudēta no Polijas. E. Krieviņš šos apgalvojumus nosauca par nepamatotiem un nevajadzīgiem ("unbegründet und unnütz")³⁹⁷.

Vācijas aktivitātes uztrauca Poliju. 21. augustā F. Harvats rakstīja uz Varšavu, ka Lietuvas nostāja ir absolūti neitrāla, bet Polijas un Vācijas karā neitralitāte tomēr var kļūt par fikciju. 26. augustā T. Kobiļanskis ziņojumā viceministram J. Žembekam atzīmēja vācu propagandas pieaugumu Lietuvā un izteica vēlējumu, vai nevajadzētu vēlreiz piedāvāt Lietuvai neuzbrukšanas paktu. Tas bija neglābjami novēlojies priekšlikums. 26. augustā T. Kobiļanskis izsauca Lietuvas sūtni J. Šauli un paziņoja, ka Polijai nav naidīgu mērķu pret Lietuvu, kā to izplata vācu aģentūra³⁹⁸. 2. septembrī F. Harvats Kauņā paziņoja, ka Polija ievēros Lietuvas neitralitāti³⁹⁹. Septembra pašā sākumā britu Ārlietu ministrijā K. Zariņam nācās dzirdēt pat domu, vai poļi nemusinās lietuviešus iesaistīties karā savā pusē un atgūt Klaipēdu (*sic!*)⁴⁰⁰. Domājams, ka te briti ar novēlošanas atkārtāja kādreizējo V. Deglava plānu, kuru viņš izteica L. Mitkevičam un kurš bija nonācis pie angļiem un varbūt pat guvis kādu atspoguļojumu britu apakšpulkveža E. R. Svorda 1939. gada 22. marta apsvērumos⁴⁰¹.

Lai ietekmētu Lietuvu atturēties no Viļņas atgūšanas, Polija centās izmantot arī Latviju un Igauniju. 29. augustā T. Kobiļanskis sarunā ar L. Ēķi izteica bažas par lietuviešu lojalitāti un informēja sūtni, ka poļi spers piesardzības soļus pierobežā ar Lietuvu. T. Kobiļanskis neslēpa uztraukumu par A. Voldemāra atgriešanos. L. Ēķis paziņoja, ka, viņaprāt, lietuvieši nedarīs muļķības. Svarīgi, ka T. Kobiļanskis vēlējās zināt, kāda būs Latvijas nostāja gadījumā, ja Lietuva - Baltijas Antantes locekle - pārkāps neitralitāti⁴⁰².

Dīvaina bija Latvijas Ārlietu ministrijas stāja. Tā nesniedza sūtņiem nekādas direktīvas Viļņas jautājumā, izvairījās to apspriest ar B. Dailīdi Rīgā. Bailes no Krievijas un Vācijas bija tik lielas, ka V. Munters izlikās neredzām jautājumus, no kuriem nevarēja izvairīties. Igaunju nostāja bija skaidrāka un stingrāka. Igaunijā Polijas traģiskais liktenis bija uztverts nedaudz jutīgāk. Ilgus gadus igauņu vadība bija cerējusi uz Polijas un Vācijas izlīgumu un kultivējusi draudzību ar abām valstīm. Poļiem draudzīgais igauņu sūtnis Varšavā Markuss 3. septembrī vaicāja PSRS pilnvarotajam lietvedim N. Šaronovam, vai tiešām Padomju Savienība nepalīdzēs Polijai⁴⁰³ (*sic!*). 5. septembrī K. Selters bija nobažījies, vai Lietuva nepaklausīs Vācijas spiedienam un neķersies pie Viļņas. Viņš ieteica V. Šūmanim lūgt Latvijas

Ārlietu ministriju pilnvarot L. Sēju atturēt lietuviešus no "avantūrām". 7. septembrī K. Selters kategoriski ieteica B. Dailīdem nekādi neiet uz Viļņas iekarošanu⁴⁰⁴. V. Munters savukārt, cik šobrīd var spriest, nav devis nekādas direktīvas L. Sējam. Ministrs bija pilnīgā neziņā, bailu no krieviem un vāciešiem paralizēts un nespējīgs formulēt nostāju šajā svarīgajā jautājumā. No tik oportunistiska un neizlēmīga ministra bija grūti gaidīt ne tikai izšķirīgākus lēmumus, bet pat ētiskāku stāju valsts bojā ejas priekšvakarā.

Latvijas sūtniecība Kauņā gan rūpīgi ievāca informāciju par noskaņojumiem Lietuvā. 10. septembrī V. Deglavs tikās ar pulkvedi E. Justu, kurš bija neapmierināts ar lietuviešu atturību Viļņas atkarosānā. 11. septembrī L. Sēja ziņoja, ka septembra sākumā Kauņā ieradusies vairāki lietuviešu sabiedriskie darbinieki no Viļņas un mudinājuši uz karadarbību. "Viņu musināšanai neesot bijis panākumu," secināja L. Sēja. 12. septembrī L. Sēja ziņoja par sarunu ar S. Rašīki, kurš apstiprinājis, ka lietuvieši uz musināšanām neuzķēršoties, valdība šādus jautājumus pat neapspriedīs⁴⁰⁵. Tas, protams, nebija tā - Viļņas jautājums tika karsti pārspriests Lietuvas valdībā, taču S. Rašīkis droši vien nav vēlējies uztraukt L. Sēju (t. i., Latviju, un - arī Igauniju) un informēt viņu par domstarpībām valdībā. (Latvijā tomēr pienāca neliela informācija par to, ka Lietuvas valdībā ir dažādi uzskati. 4. septembrī K. Zariņš ziņoja, ka Londonā tikko no Kauņas atgriezies sūtnis B. Balutis, kurš esot Lietuvā brīdinājis valdības aprindās netaisīt "bezprātīgus izlēcienus"⁴⁰⁶. Tāpat acimredzot Rietumu lielvalstīm labvēlīgais B. Balutis ir rēķinājies ar to, ka var arī rasties vēlēšanās šādus "izlēcienus" veikt.) 13. septembrī rietumnieciskais, konsekventais neitralitātes aizstāvis K. Bizausks vēstulē Lietuvai sūtņiem rakstīja: "Ja Lietuva, izmantojot Polijas traģisko stāvokli, drāztos uz Viļņu, tas radītu lielu sajukumu Baltijas valstu vidū. K. Bizauska vēstule apliecināja lietuviešu uzticību Baltijas Antantei un nevēlēšanos pakļauties nedz vācu, nedz krievu musinājumiem⁴⁰⁷. Tā bija patiesi cildena nostāja. Latvijas valdību interesēja arī stāvoklis pašā Viļņā. 14. septembrī Ārlietu ministrija deleģēja diplomātisko kurjeru G. Martinsonu, kuram bija jāsaņem no konsula F. Donasa plašāks ziņojums par stāvokli pilsētā⁴⁰⁸.

16. septembrī Maskavā notika kārtējā Baltijas valstu sūtņu apspriede, kurā arī pārrunāja Viļņas jautājumu. L. Natkus-Natkevičs informēja savus kolēģus, ka Vācija kūda Lietuvu uz Viļņu. F. Kociņa un A. Reija nostāja bija abu godavīru cienīga: "... pilnīgi privāti viņam ieteicām nedarīt muļķības."⁴⁰⁹. Izteiciens "pilnīgi privāti" atkal liecina, ka Latvijas un Igaunijas valdība nebija devusi nekādu informāciju vai instrukcijas sūtņiem Maskavā Viļņas jautājuma sakarā.

Nav īsti skaidra PSRS nostāja septembra sākumā. Literatūrā minēta padomju sūtņa A. Škvarceva tikšanās Berlīnē ar K. Šķirpu 6. septembrī⁴¹⁰. A. Škvarcevs it kā esot bijis izbrīnīts, kāpēc lietuvieši kavējas Viļņas atgūšanai, un ieteicis neieļaut Viļņā vāciešus pa priekšu. E. Andersons uzskatīja, ka šī ziņa varēja būt "... pašu lietuviešu nacionālistu fabrikācija"⁴¹¹. Liekas, ka būtu jāprecizē - tā varēja būt K. Šķirpas fabrikācija. Taču, 10. septembrī E. Krieviņš ziņoja no Berlīnes, ka K. Šķirpa viņam paziņojis: lietuviešiem gandrīz jau rokā Vācijas un varbūt pat Krievijas piekrišana ieņemt Viļņu⁴¹². Nevar tomēr izslēgt varbūtību, ka K. Šķirpa, vēloties iegūt kādu papildu argumentu saviem mudinājumiem uz Viļņas atgūšanu, sarunu ar A. Škvarcevu atreferēja tendenciozi. Lietuvas Ārlietu ministrijā intervences pret Poliju pretinie-

ki K. Bizausks un E. Turausks rūpīgi izvērtēja K. Šķirpas paziņojumu par sarunu ar A. Škvarcevu un secināja, ka vai nu K. Šķirpa ir pats centies izprovocēt A. Škvarcevu uz kādu neuzmanīgu izteicienu, vai nu PSRS sūtnis ir izteicis savu privātu secinājumu, vai nu Maskava cenšas sēt nesaskaņas Baltijas valstu vidū, provocēt Lietuvu uz avantūrām, darbojoties pēc principa - "jo sliktāk, jo labāk"⁴¹³. Lietuvieši stingri ievēroja neitralitāti, bet no PSRS nekādi mudinājumi uz Viļņu nenāca, jo ap 8. septembri Padomju Savienība sāka tiešu gatavošanos Polijas okupācijai.

17. septembrī PSRS iebruka Polijā. Acīmredzot Latvijas Ārlietu ministrijā viedoklis Viļņas jautājumā sāka mainīties jau 16. - 17. septembrī, kad padomju tanku kolonnas tuvojās Latvijas un Latvijas-Polijas robežām. Radās bažas, ka, iebrūkot Polijā (t. sk. Viļņas koridorā), krievu rokās nonāks dzelzceļa Viļņa-Daugavpils daļa un krievi būs ieinteresēti iegūt arī Daugavpili un varbūt pat visu Latgali. Lietuvas sūtnis P. Dailide 23. septembra ziņojumā J. Urbšim rakstīja, ka pēc 17. septembra Latvijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors A. Stegmanis ne vienu reizi vien (*sic!*) paziņojis, ka Latvijai tagad būtu no svara, lai Viļņa nonāktu lietuviešu rokās. A. Stegmanis izteicies, ka gadījumā, ja krievu rokās nonāks Viļņa un dzelzceļš, tad viņi sāks interesēties par tā turpinājumu - tas ir - arī par Latgali⁴¹⁵. A. Stegmanis to bija teicis arī pašā 19. septembrī, kad krievi jau bija Viļņā, bet Rīgā par to vēl nebija ziņu. Tas ir interesants paziņojums, kas liecina, ka Latvijas valdība bija pamanījusi PSRS izversto propagandu par minoritāšu tiesību aizstāvēšanu kā ieganstu agresijai pret Poliju un pieļāva, ka kaut kas līdzīgs var tikt vērstas pret Latviju (Latgali)⁴¹⁶. Tas bija precīzs vērojums, par ko sīkāk runāsim, aplūkojot PSRS nostāju pret Latviju 1939. gada septembrī.

19. septembrī padomju karaspēks ieņēma Viļņu, kas tikai pastiprināja Latvijas bažas par iespējamu tālāko notikumu attīstību. Pēc krievu ienākšanas Viļņā smagas dienas pardzīvoja Latvijas konsuls F. Donass. Jau pirmajās dienās Viļņā sākās terors. Krievi vērsās ne tikai pret poļu, bet arī pret ebreju, lietuviešu sabiedriskiem darbiniekiem, politiķiem, uzņēmējiem, vienkāršiem pilsoņiem, apcietinot tos uz iepriekš sastādīto sarakstu pamata. Ņujorkas izdevums "Forrest" 1940. gada 27. maijā, sniedzot pārskatu par krievu okupācijas laiku Viļņā, atzīmēja, ka tika apcietināti daudzi žīdu demokrāti, kreisie advokāti un citi žīdu aktivisti un deportēti uz Sibīriju⁴¹⁷. Krievu terora briesmās daži Viļņas iedzīvotāji mēģināja rast patvērumu Latvijas konsulātā, lai arī patvēruma tiesības varēja dot tikai sūtniecība⁴¹⁸. F. Donass pat baidījās atstāt konsulātu. Jau pēc dažām dienām, izmantojot latviešu studentu P. Brunovski, kurš devās uz Rīgu, F. Donass sūtīja lūgumu piegādāt viņam pārtiku. Bija pagājušas tikai dažas dienas pēc krievu iebrukuma, bet F. Donass jau informēja, ka cenas Viļņā kāpušas 5 reizes un saimniecībā valda pilnīgs sabrukums⁴¹⁹. Lai arī F. Donass bija ļoti draudzīgs poļiem, viņš bija ļoti sadzīvojis arī ar Viļņas lietuviešiem. Krievu okupācijas laikā pie viņa konsulātā slēpās pazīstamais lietuviešu sabiedriskais darbinieks un diplomāts Dr. A. Trumaks (kopš 1938. gada marta - Lietuvas konsuls Varšavā)⁴²⁰. Terors Viļņā smagi ietekmēja F. Donasu. Tikai 1940. gada 2. februārī viņš ieradās ar ziņojumu pie L. Sējas Kauņā un atzinās, ka pēc krievu okupācijas ilgi nav varējis atgūties no pārdzīvotā un sākt strādāt. L. Sēja, kurš 1940. gada 25. janvāra ziņojumā V. Māsēnam jau bija neapmierināts ar F. Donasa bezdarbību, uzklaušījis konsulu, atzina viņa attaisnošanos par pamatotu⁴²¹.

Viļņā krievi izvērta neredzētu pilsētas un novada izlaupīšanu⁴²². 1940. gada 16. martā, Baltijas valstu sūtņu apspriedē Maskavā, L. Natkus-Natkevičs informēja par sarunu ar V. Molotovu par no Viļņas aizvesto vērtību atdošanu. Saskaņā ar Lietuvas sūtņa ziņām krievi bija nolauņījuši maksas priekšmetus, dokumentus, banku noguldījumus, vekselus utt. 72 miljonu litu vērtībā. V. Molotovs atbildējis, ka "... viņiem ne mazāk izmaksājusi Viļņas apgabalā atbrīvošana no poļiem ...", un nedeva nekādus solījumus par aizvesto vērtību atdošanu. L. Natkus-Natkevičs nepanāca no V. Molotova arī solījumu atbrīvot apcietinātos un deportētos Viļņas iedzīvotājus. L. Natkus-Natkevičs informēja F. Kociņu un A. Reiju, ka deportācijas bija smagi skārušas Viļņas turīgos pilsoņus un inteliģenci⁴²³. Sākotnēji PSRS bija sākusī arī plānot Viļņas iekļaušanu Rietumbaltkrievijas sastāvā un pat veidoja "vēlēšanu" iecirkņus, lai varētu inscenēt apvienošanos ar Baltkrieviju. Interesants ir sūtņa Briseļē Dr. M. Valtera 1940. gada 12. februāra ziņojums. M. Valters rakstīja, ka viņš ir saņēmis ziņas (avots netika norādīts) par 1939. gada rudeni: "... kad krievi iegājuši Viļņā, tie gribējuši to paturēt, bet tad vāci uzstājušies, teikdami krieviem, ka tās neesot nolīgtas..."⁴²⁴ Te vēl ir vieta PSRS politikas Viļņas jautājumā izpētei.

Pretrunīgi lietuviešu pieeju Viļņas jautājumam 1939. gada septembrī vērtēja E. Andersons. No vienas puses, viņš uzsvēra, ka Lietuva palika uzticīga Baltijas Antantei, nevēlējās zaudēt saites ar Angliju un Franciju, neizmantoja Polijas traģēdiju seno vēsturisko rēķinu kārtošānai. "Šajā brīdī lietuvieši pasaulei parādīja savu morālo lielumu," secināja E. Andersons⁴²⁵. Šim vērtējumam grūti nepiekrīst. Protams, lietuviešu izjūtas bija dažādas un pretrunīgas. Arī revanša tieksmes nav bijušas svešas, taču, kā 1939. gada 20. oktobra pārskatā rakstīja bijušais Polijas sūtnis Kauņā F. Harvats, kara sākumā poļu karavīru varonība izraisīja lietuviešos lielas simpātijas un viņi sirsnīgi vēlējuši uzvaru Polijai. Pretintervences nostāju Lietuvā visstingrāk iemiesoja kristīgie demokrāti (K. Bizausks), viņu kontrolē tobrīd atradās Ārlietu ministrija, un Polijas, Francijas un Anglijas diplomātiskie pārstāvji septembrī saņēma solījumus, ka "dāvanu" - Viļņu - lietuvieši nepieņems nedz no vāciešiem, nedz no krieviem⁴²⁶. Pilnīgi pretēju lietuviešu nostājas vērtējumu mēs atrodam PSRS pārstāvniecības Lietuvā plašajā politiskajā pārskatā par savu darbību 1940. gada 30. martā. Tajā teikts, ka Polijas bojā eja izsaukusi visos Lietuvas iedzīvotāju slāņos patiesu prieku⁴²⁷. Nav šaubu, bija arī prieks, bet krievi tomēr ir pārspilējuši tā apjomu, raksturojot pilnīgi viennozīmīgi visas Lietuvas nostāju. Šajā raksturojumā vairāk jūtams pašas krievu sūtniecības gandarījums par Polijas iznīcināšanu. 1939. gada 8. septembrī sarunā ar Kominternes vadītāju G. Dimitrovu J. Staļins paziņoja: Polijas "... fašistiskā valsts" ir pilnīgi jāiznīcina. Tā bija J. Staļina politikas konsekvence, kura iemiesoja arī kaunpilnās atmiņas par 1920. gadu sakāvi, riebumu pret luksemburgiānismu u. tml.⁴²⁸ Patoloģiskais naids pret Poliju patiešām radīja padomju valdības nedalītu prieku par Polijas bojā eju. Poļi to zināja un 1939. gada septembrī pat mēģināja risināt jautājumu par Viļņas kapitulāciju lietuviešiem. Jau esošajām ziņām par to jāpievieno K. Zariņa 1939. gada 26. septembra informācija V. Munteram. K. Zariņš bija saņēmis no Lietuvas sūtņa B. Baluša ziņas, ka bijušais Polijas premjers ministrs un vēlākais Saeima maršals A. Pristora bija ieradies Kauņā un iesācis sarunas par Viļņas nodošanu lietuviešiem, sarunas esot izjukušas pēc tam, kad septembra vidū Polijas valdība atstājusi Polijas teritoriju un A. Pristoram nav bijis

iespējams uzturēt sakarus ar Rumāniju⁴²⁹. Šī informācija prasa vēl papildu izpēti. A. Pristoris patiešām 1939. gada septembrī bija Kauņā, bet F. Harvata ziņojumā par viņa sarunām nekas nav minēts.

Daudz pretrunīgāk jāvērtē E. Andersona secinājumi, ka Lietuvai būtu bijis vērtīgāk 1939. gada septembrī iet kopā ar Vāciju, "... ja Lietuva būtu vienojusies ar Vāciju, tā varbūt būtu palikusi vismaz formāli neatkarīga valsts līdz pat 1945. gadam"⁴³⁰. Savu domu E. Andersons centās pastiprināt ar šaubām, vai Rietumu valstis būtu pieteikušas karu Viļņas dēļ. Vai Anglija un Francija būtu pieteikušas Lietuvai karu, patiešām ir diskutabls, taču, manuprāt, ne tik svarīgs jautājums. Lietuvas autors V. Kančevičs rakstīja, ka britu lietveža Kauņā T. Prestona 11. septembra sarunas ar K. Bizausku laikā T. Prestona rīcībā bijusi nota par kara pieteikšanu un diplomātisko attiecību saraušanu, ja britu diplomāts būtu saņēmis informāciju, ka Lietuva ir gatava pārkāpt neitralitāti un doties uz Viļņu⁴³¹. V. Kančeviča apgalvojums pagaidām nav apstiprināts ar britu arhīvu ziņām un citu lietuviešu autoru darbos nav guvis atsaucību. Taču tā ir Lielbritānijas nostājas vērtējuma problēma⁴³². Lielbritānija rūpējās par savām stratēģiskajām interesēm: tā nepieteica karu Padomju Savienībai 17. septembrī⁴³³ un pat neierosināja PSRS izslēgšanu no Tautu Savienības. Lielbritānijai bija vajadzīgs PSRS atbalsts pret Vāciju. Taču tas, ko briti nevarēja atļauties pret PSRS, nenozīmēja, ka viņi to nevar darīt pret mazo Lietuvu.

Ja Lietuva būtu sekojusi Vācijas mudinājumiem un pārkāpusi savu neitralitāti, tā būtu sevi *de facto* pasludinājusi par fašistiskās Vācijas sabiedroto un apkaunojusi pasaules priekšā. Lietuviešu **cildenums** izpaudās tieši tajā apstākļi, ka viņi nepieņēma tik barbarisku un noziedzīgu lēmumu. Grūti pievienoties E. Andersona secinājumam, ka "... pieņemot vēlāk Viļņu no Padomju Savienības, Lietuva bija spiesta savā teritorijā ielaist padomju karaspēku..."⁴³⁴. Tas nav korekts spriedums. Padomju karaspēku Lietuvai būtu spiesta ielaist arī bez Viļņas - kā to darīja Latvija un Igaunija, kurām "Viļņas" nebija. Spaidu kārtā pieņemtais lēmums - Viļņa no krievu rokas - bija patiešām pretdabisks un sāpināja daudzus lietuviešus. Lai arī cīk liels bija A. Smetonas pretpoliskums, tādā veidā atgūta Viļņa darīja viņu nelaimīgu. Viņš tā arī nevienu reizi līdz Lietuvas okupācijai 1940. gada jūnijā neapmeklēja Viļņu. Kamēr padomju bandas okupē Lietuvu, viņš nespēs redzēt Viļņu, izteicās A. Smetona pēc padomju bāzu ierīkošanas Lietuvā 1939. gada rudenī⁴³⁵.

Baltijas Antantes pilnīga bezspēcība 1939. gada septembrī apliecina starptautisko attiecību teorijā pausto uzskatu⁴³⁶, ka mazas valsts (Latvija) savienība ar vēl mazākām un vājākām valstīm (Lietuva, Igaunija) ir neizdevīgākais savienības veids mazai valstij.

LATVIJAS MINISTRU KABINETA 1939. GADA 29. SEPTEMBRA LĒMUMS

Šajā dienā tika pieņemti grozījumi un papildinājumi Sodu likumā par kārtību un sabiedrisko drošību valstī, likums tika papildināts ar 913. pantu - par spiegošanu un tās mēģinājumu⁴³⁷. Tomēr praksē mēs sastopamies ar retiem gadījumiem, kad Latvijā 1939. gada septembrī - 1940. gada jūnijā būtu aizturēti ārzemju spiegi vai to atbalstītāji. Jāatzīmē divi apsvērumi, kuri apgrūtina izpēti: * korektu avotu trūkums; lielā

neatbilstība starp baumu un faktu apjomu. Kā zināms, gan Latvijas armijas drošības dienesti, gan politiskā policija naktī uz 17. jūniju un arī vēlāk iznīcināja vērtīgākos materiālus. 30. gadu beigu posmu slepeno dienestu arhīvi pārstāv ļoti trūcīgi. Autentisku informāciju bieži aizstāj fantāzija; *"spiega" definīcija. Te bieži vien likti kopā spiegi, informatori, aģenti utt. Padomju laika brošūrās tie bija vienlaikus "... profesionāli spiegi, diversanti, fašisma prettautisko ideju sludinātāji"⁴³⁸. Mēģināsim apskatīt esošās nepilnīgās liecības par spiegošanu - slepenas informācijas ievākšanu.

SABIEDROTO VALSTU IZLŪKDIENESTI

Angļu izlūkdienestu⁴³⁹ darbību kopš 1934. gada vadīja Leslijs Arturs Nikolsons ("Džons Vitvels")⁴⁴⁰, viņa palīgs - latvietis "Aleksis Nr. 2." 1938. gadā iekārtoja raidītāju Rīgas jūrmalā, kurš darbojās pat padomju okupācijas gadā, līdz pat vācu iebrukumam 1941. gada jūlija sākumā. Pēc Latvijas okupācijas angļu "spiegu" meklējumi ieguva plašu vērienu. 1940. gada 15. augusta LKP CK sedē A. Ņurža minēja Liepājas ostas strādnieku grupu Isačenko vadībā. Tie bija laikam kādi neizglītotie un tumšie. Latgales krievu strādnieki. A. Ņuržam likās, ka viņi ir saistīti ar "angļu slepeno dienestu ...", bet viņu skaits esot līdz .. 2000"⁴⁴¹ (*sic!*). Šie A. Ņuržas vārdi liecina, kādā sirrealitātē sāka attīstīties dzīve Latvijā pēc okupācijas.

Franču izlūkdienestu Baltijas valstis vadīja, pēc dažām ziņām, pulkvežleitnants Žaks Hopeno un kara flotes kapteinis Ž. Grijo⁴⁴². Uz šo brīdi vienīgais zināmais gadījums, kad Latvijas drošības iestādes ir spērušas soļus pret franču izlūkdienesta pārstāvjiem, ir slavenā **Raimona Šmitleina** lieta. 1939. gada 9. decembrī uz kuģa "Sierra Cordova", ar kuru no Latvijas izbrauca 1666 vācbaltu un valsts vāciešu izceļošanas dalībnieki, pārsvarā vācu darba dienesta locekļi un arī vietējie nacisti, atrada degbumbu. Šajā pašā dienā tika ievādīta izmeklēšana pret Franču liceja mācību spēku R. Šmitleinu. Politiskā policija uzskatīja, ka R. Šmitleins bija spiegojis Francijas labā, kā arī vācis ziņas par vāciešu izceļošanu. R. Šmitleinam bija likts Latviju atstāt līdz 1939. gada 31. decembrim, viņš vilcinājās un Latvijas Ārlietu ministrijai nācās skaidroties ar Francijas vēstniecību. Lai arī politiskās policijas vecākais uzraugs H. Teidemanis 1940. gada 9. janvārī atzīmēja, ka R. Šmitleins "... vaļširdīgi atzinās visā savā darbībā", pierādījumi, ka tieši R. Šmitleins sagādājis bumbu, netika iegūti. Tā vārēja būt arī vācu provokācija⁴⁴³. R. Šmitleina lieta tika īpaši izmeklēta visupirms tāpēc, ka tā skāra Vāciju un notikums bija diezgan uzkrītošs. Citādi rodas iespaids, ka Latvijas drošības iestādes nav vēlējušās meklēt konfliktus ar lielvalstīm to slepenās darbības dēļ.

Trūkst pilnīgāku ziņu par angļu un franču izlūkdienestu lomu PSRS kara atāseja pulkveža K. Vasiļjeva atsaukšanā no Rīgas 1939. gada decembrī⁴⁴⁴. Mums pieejami K. Vasiļjeva ziņojumi K. Voroišovam ir ļoti naidīgi Latvijai un aicina piekopt pret to atklātu spiedienu un draudus⁴⁴⁵. J. Fridrihsone personiskā aģenta "Mihailova" 1940. gada 10. janvāra ziņojumā atzīmēts, ka K. Vasiļjevs piekopis Rīgā plašas orgijas, viņa draudzeņu vidū minētas gleznotāja A. Beļcova un dzejniece L. Zamaiča. A. Beļcovas dzīvokli, kur viesojies K. Vasiļjevs, sākuši uzmanīt angļu un franču slepenā dienesta darbinieki, mēģinot izzagt no K. Vasiļjeva krievu sūtniecības slepenos šifrus. Aģenta "Mihailova" ziņojumā citēti jaunā padomju kara atāse-

ja A. Zavjalova vārdi, ka K. Vasiljevs esot bijis ļoti plāpīgs. A. Zavjalovs pieminēja arī R. Šmitleinu, kuru viņš raksturojis kā franču ģenerālštāba virsnieku ar plašu aģentu tīklu un kura aģenti bijuši piezagušies K. Vasiljevam. A. Zavjalovs sevi vērtēja kā labu pretizlūkošanas speciālistu, kurš "...spēšot sekmīgi cīnīties pret agresīvo valstu spiegiem, kuri Rīgu izraudzījuši par darbības centru"⁴⁴⁶. Kā redzams, R. Šmitleins bija nepatīkams arī krieviem un tāpēc viņš, protams, tika izraidīts. Saskaņā ar V. Muntera 1940. gada 17. jūlija piezīmēm pēc padomju bāzu izvietojuma Latvijā informāciju par to skaitu un sastāvu no viņa centās iegūt pats angļu sūtnis Č. Orde⁴⁴⁷.

1940. gada 10. martā krievu sūtnis I. Zotovs rakstīja uz Maskavu, ka Latvijā pastiprinās Anglijas sūtniecības graužošā darbība un neesot izslēgta iespēja, ka varētu tikt organizētas provokācijas pret padomju garnizoniem⁴⁴⁸. Tā bija I. Zotova iedoma un "provokācijas" pret padomju karaspēku Latvijā (pat Somijas kara laikā) diez vai ietilpa angļu plānos un nevarēja viņiem dot nekādus praktiskus militāri politiskus ieguvumus.

Daudzi Lietuvas valdošo aprindu pārstāvji nekādi nevarēja atbrīvoties no gadu desmitiem ilgušajām ilūzijām par draudzību ar PSRS un konfidenciālas informācijas sniegšanas krieviem. Nelaiķa J. Tūbeļa bijušais sekretārs Einoris 1940. gada 21. aprīlī, pat krievu nelūgts, izklāstīja PSRS sūtnim N. Pozdnakovam ziņas par Lietuvas iekšpolitisko stāvokli un angļu-franču aģentūras darbību. Einorim likās, ka informāciju Rīgā atrodas 40 - 50 izlūkdienestu aģentu, kuri "...dulgo ūdeni Baltijā un vēlas graut PSRS-Lietuvas 1939. gada 10. oktobra un PSRS-Vācijas līgumu autoritāti"^{448a} (sic!).

Angļu un franču reālo vai iedomāto aģentu apkarošana bija zināmā mērā lojalitātes apliecinājums krieviem. 1940. gada 26. februārī Maskavā Baltijas sūtņu apspriedē A. Reijs informēja, ka Igaunijā vērojama "...franču un angļu aktivitāte", lai radītu neuzticību pret PSRS. A. Reijs atzīmēja, ka krievu nomierināšanas labad J. Laidoners divus ārzemniekus izraidīja⁴⁴⁹. Līdz 1939. gada septembrim J. Laidoners bija saņojis par Vācijas palīdzību, pēc 28. septembra J. Laidoners vēl cītīgāk slavēja PSRS. 1939. gada 7. decembrī, vizītes laikā Maskavā, viņš paziņoja, ka Igaunijas armija kopā ar PSRS dos pretsparu jebkuram miera apdraudētajam⁴⁵⁰ (sic!). Šīs pielāgošanās ietvaros tika apkarotas arī angļu "aktivitātes".

Vācijas spēcienesti. Fašistiskā Vācija intensīvi izspiegoja Baltijas valstis, Vācijas sūtniecībai Rīgā bija ļoti labi informatori un plaši sakari⁴⁵¹. Līdz 1939. gada martam uzmanības degpunktā bija Klaipēda un Lietuva kopumā. 1938. gada 3. jūnijā Latvijas ģenerālkonsuls Dancigā A. Birznieks slepenajā ziņojumā J. Fridrihsonam par vācu kuģa "Tannenberg" braucienu uz Baltijas valstīm bija pievienojis sarakstu ar 48 personu vārdiem, kuras brauca spiegošanas nolūkos, īpaši - uz Klaipēdu⁴⁵². Pēc Klaipēdas aneksijas pieauga aktivitātes pret Latviju. Ģenerālais konsuls Klaipēdā J. Seskis 1939. gada 29. aprīlī rakstīja Ārlietu ministrijai: "Gestapo ļoti interesējas par stāvokli Latvijā."⁴⁵³ Vācijas spiegošana ir speciāla un ļoti darbietilpīga pētījuma uzdevums. Vācu spiegi, protams, bija īpaši izcelti padomju laika čekas beletristikā. J. Vēvers spiegu (aģentu u. tml. terminoloģija bija visai neprecīza) vidū minēja (par 1939. gadu) - V. Holveisu, Z. Buhardu, M. Prokopu, I. Kupneru, A. Komsāru, pulkvežleitnantu E. Grupmani⁴⁵⁴. M. Birznieks (tas ir pseidonīms) minēja Latvijā diplomātiskajā dienestā bijušo kapteinleitnantu Šillingu, praktiski visu a/s "Utag" vadību un - vienlaikus - naci laika "pašpārvaldes" un leģiona vadību, nenorādot, vai

viņu sadarbšanās ar Vācijas spēcienestiem sākusies jau Latvijā 1939. gadā⁴⁵⁵. M. Birznieks, kura pamfletam trūkst atsauču, protams, nacistu spiegiem pieskaitīja "Pērkonkrustu" kā tādu. J. Silabrieža un B. Arklāna (pseidonīmi) grāmata "Politiskie bēgļi bez maskas", kuras iznāca 1963. gadā, bija vēluta latviešu trimdas apmelošanai un kompromitēšanai; nacistu aģentu sarakstā minēja H. Džengelu, A. Šildi, Mazsalacas tekstilfabrikas īpašnieku Raisku, A. Skrodeli, E. Renci, E. Bērziņu un vēl dažus. Šiem apgalvojumiem trūka *veres*. Personu skaits, kuras tika nosauktas, neatbilda autoru vēlmei ierindot vācu spiegu skaitā ne tikai visu "Pērkonkrustu", bet arī "...augstākos valsts darbiniekus, militāristus un saimniecisko aprindu pārstāvjus, žurnālistus, pat mācītājus..."⁴⁵⁶.

Vislielāko vērienu Vācijas spiegu meklējumi ieguva J. Dzintara darbos, kurus mums grūti konfrontēt ar patiesību. Te vēl nepieciešami ilgstoši meklējumi arhīvos. J. Dzintara pieceja bija ļoti zināma: piederība "Pērkonkrustam" vai "budžiem nacionālistiem" jau nozīmēja būt par reihu spiegu (piemēram, J. Dzintars uzskatīja, ka par Vācijas aģentiem pēc 1940. gada jūnija kļuva 4000(!) pērkonkrustieši). Vai puse Latvijas spiegoja vācu labā. No J. Dzintara t. s. piektās kolonnas (kura sadarbojās ar vācu spēcienestiem jau pirms 1940. gada jūnija) ticama varētu būt informācija par M. Moricu un E. Šincu Liepājā, kuri pēc 1939. gada 5. oktobra nodarbojās ar padomju garnizonu novērošanu; par krievu profašistiskās organizācijas НТСНП (Национально-трудовой союз нового поколения) dalībnieku V. Jelistratovu⁴⁵⁷, par R. Štiglicu, Politiskās pārvaldes aģentūras vadītāju; arī par spiegošanas darbu a/s "Utag" piesegā⁴⁵⁸.

Pulkvedis A. Plensners vēstulē E. Andersonam 1961. gada janvārī liecināja, ka Vācijā pēc 1937. gada viņam nācās uzklaut neoficiālu jautājumu: kāpēc G. Ķikula vadītais armijas izlūkdienests neapmainās ar informāciju ar Vāciju, bet dara to ar angļiem un frančiem, igaunī gan sniedzot informāciju Vācijas slepenajiem dienestiem (jau 1936. gada jūnijā igaunī bija atļāvuši abvēram izmantot Igaunijas teritoriju pretpadomju izlūkošanai)⁴⁵⁹. Tā ir kārtējā liecība par Igaunijas ģenerālštāba sakariem ar Vāciju, vienlaikus arī par G. Ķikula proanglisko orientāciju.

Latvijā saglabājušajos arhīvu materiālos galvenokārt ir liecības par otršķirīgiem personāžiem: Ķemeru viesnīcas galveno pavāru L. Brehtu, kādu Kārli Ernestu Beķeru, kurš uzturēja sakarus ar Ārlietu ministrijas ierēdni A. Krūsbergu⁴⁶⁰. Vislielāko interesi turpmāk var izraisīt Vācijas kara flotes atašeja palīgs A. Cellariuss, kurš akreditējās Latvijā 1939. gadā novembrī⁴⁶¹. Kara gados viņš vadīja ievērojamo t. s. A. Cellariusa biroju Helsinkos. Pulkvedis P. Kaņeps rakstīja, ka pēc 1939. gada septembra Latvijā pieauga Vācijas militāro izlūku aktivitāte⁴⁶². 1962. gada 31. decembrī rakstītajās atmiņās V. Munters arī minēja A. Krūsbergu, raksturojot viņu kā vācu izlūkdienesta aģentu 30. gados (1931. gadā īsu brīdi A. Krūsbergs bija Rietumu nodaļas vadītājs, pēc tam - nenozīmīgā darbā šajā nodaļā). Interesi var izraisīt A. Kamps draudzība ar Dr. B.P. Kleistu. Tomēr pagaidām nav zināms par kādām sadursmēm ar Latvijas slepenajiem dienestiem.

Vācijas speciālo dienestu darbība bija ļoti profesionāla un rezultatīva. L. Sēja, balstoties uz informāciju, kas iegūta no Vācijas sūtņa Kauņā Dr. E. Cehlina, 1940. gada 18. aprīlī ziņoja, ka vācu rokās bija nonākuši visi poļu sūtņa Lietuvā F. Harvata ziņojumi uz Varšavu, arī J. Klopotovska ziņojumi no Rīgas (varbūt ne tik lielā

daudzumā) bijuši pieejami Vācijai⁴⁶³. E. Andersons, vērtējot Latvijasvaldības dienestu nostāju pret Vācijas spiegošanu 1939. gada beigās - 1940. gadā, secināja, ka bija vērojama "... manāma .. apātija pret viņu darbību. .. Galu galā Vācija bija palikusi vienīgā Baltijas valstu efektīvā saite ar rietumu pasauli, un dažādu apsvērumu dēļ bija svarīgi nepārraut šo saiti"⁴⁶⁴. Te jāpiebilst, ka Latvijas valdība vienkārši nevarēja atļauties kaitināt Vāciju, visupirms - ļoti svarīgo saimniecisko apsvērumu dēļ.

PSRS. Par PSRS graujošo darbību Latvijā 20. gados ir saglabājis daudz liecību Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Toreiz politiskajā policijā bija speciāls ierēdnis, kas nodarbojās tikai ar padomju sūtniecību, plašas ziņas bija augsti profesionālās armijas pretizlūkošanas rīcībā. Par 30. gadiem materiālu ir maz⁴⁶⁵, droši, ka lielākā daļa tika iznīcināta 1940. gada jūnijā. Par 30. gadiem bieži jāsastopas ar ziņām, kurām ir pat nenopietna pieskaņa. 1935. gada 25. aprīlī uz robežām ar PSRS, Pasienas pagastā, tika aizturēts 12 gadus vecais (!) spiegs Aleksandrs Kirilovičs. Uz robežas aizturētie parasti bija visai sīka mērōga spiegi (1936. gadā - J. Butāns, N. Krastiņš, N. Mihailovskis, A. Onskuls, A. Vorslovs, J. Vorslova, V. Kirsanovs u.c. 1939. gadā, īsi pirms kara, naktī uz 26. jūliju Kacēnu pagastā tika aizturēts Kārlis Nikolajs Freimanis (Ādolfs Egle), kurš bija iesūtīts spiegošanai⁴⁶⁶).

Pulkveža G. Ķikula vadītais armijas slepenais dienests uzskatīja (1935. gada 12. aprīļa ziņas), ka Kominternes rezidents Latvijā ir PSRS Tirdzniecības pārstāvniecības otrais sekretārs Lapiņš, ka ar padomju orgāniem sadarbojas latviešu gleznotājs Rūdolfs Pinnis⁴⁶⁷. To grūti pārbaudīt pašlaik ar citiem avotiem. Vērtīgas ir abvēra rezidentūras ziņas, kuras vērmahta pavēlniecība 1938. gada 31. maijā piegādāja gestapo šefam H. Milleram - "*Sovjetvertretungen in Riga - GPU Residenten*".

A. PSRS sūtniecība Rīgā.

1. Mihails Vetrovs, sūtniecības padomnieks, pirmais sekretārs Latvijā kopš 1937. gada 16. februāra. Īpaši atzīmēts: "... meklē privātus sakarus ar latviešiem." M. Vetrovs - viena no nozīmīgākajām personām PSRS sūtniecībā Latvijā okupācijas sāgātavošanā⁴⁶⁸.

2. Pulkvedis Mihails Glinskis, kara atašejs.

3. Aleksejs Močalovs, sūtniecības šoferis.

4. Viktors Kočetkovs, arī šoferis. 5. Mihails Voljins, vicekonsuls, par kuru atzīmēts, ka viņš sevišķi cieši sadarbojies ar M. Vetrovu. 6. Boriss Krasikovs, šoferis.

Visus šos cilvēkus abvēra rezidentūra uzskatīja par G.P.U. aģentiem (laikam domāts vispārināts padomju specdienestu apzīmējums; kāds varēja būt arī no armijas izlūdienersta), tomēr A. Močalovs, V. Kočetkovs, B. Krasikovs vēl atsevišķi apzīmēti ar abreviatūru G.P.U. M. Glinskis un B. Krasikovs, kā var spriest no H. Millera 1938. gada 16. jūnija atzīmes, jau bija agrāk zināmi gestapo⁴⁶⁹. Jāatzīmē, ka šajā sarakstā nav sūtņa I. Zotova.

B. PSRS Tirdzniecības pārstāvniecība.

1. Josifs Smoļakovs, nodaļas vadītājs (dzīves vieta - Rīgā, Brīvības ielā 33 - 2).

2. Estere Hilmāne, no 1937. gadā - pārstāvniecības sekretāre, atzīme - G.P.U. (Valdemāra ielā 33).

3. Pēteris Gorelovskis, šoferis (Elizabetes ielā 14 - 12), atzīme G.P.U.

4. Pēteris Vintiņš, telegrāfa aģentūras TASS pārstāvis Latvijā, kura uzdevumos ietilpst sakari ar nelegālo LKP⁴⁷⁰. Nav īsti skaidrs, kāpēc P. Vintiņš pierakstīts pie

Tirdzniecības pārstāvniecības. Patiesībai atbilst informācija, ka TASS pārstāvja funkcijās ietilpa instrukciju, naudas nodošana komunistiem. Tā tas bija jau kopš 20. gadiem, kad īpašu ievēribu izpelnījās TASS pārstāvis A. Emoliņš⁴⁷¹. Interesi pelna tas, ka šajā sarakstā nav A. Berēzina, tirdzniecības pārstāvja. Parasti tieši viņi izvērša aktīvu subversīvo darbību.

1939. - 1940. gadā bija notikušas pārmaiņas. Slepēnās darbības (ne tikai spiegošana) vadībā nonāca sūtniecības padomnieka, palaikam - arī pagaidu pilnvarotā lietveža I. Čičajeva rokās⁴⁷². Okupācijas priekšvakarā - 1939. - 1940. gadā - TASS korespondents Latvijā bija N. Jemeljanovs. Visās trijās Baltijas valstīs TASS korespondentiem⁴⁷³ bija nozīmīga loma konfidencialas informācijas vākšanā un nākamo marionešu valdību kadru meklēšanā. Igaunijā tāds bija P. Izmeštjevs, kurš ar 1939. gada rudenī uzturēja sakarus ar N. Andrezenu (pēc Igaunijas okupācijas - ārlietu ministrs) un N. Pūnu (pēc okupācijas - sociālo lietu ministrs), Lietuvā - P. Lunjakovs.

Visās Baltijas valstīs sūtniecību padomniekiem bija daudz lielāka nozīme slepenās darbības organizēšanā nekā sūtņiem. Tās funkcijas, kuras Latvijā veica I. Čičajevs un M. Vetrovs, Igaunijā istenoja padomnieks V. Bočkarevs, kurš uzturēja sakarus ar M. Untu, N. Pūnu, N. Andrezenu (visi trīs marionešu valdībā 1940. gada jūnijā)⁴⁷⁴. Lietuvā šādu uzdevumu veica sūtniecības darbinieks F. Moļockovs.

Ļoti nozīmīga persona 1939. - 1940. gadā bija jaunais padomju tirdzniecības pārstāvis V. Terentjevs, kurš ieradās Latvijā no Somijas (kur bija pazīstams kā slepeno dienestu darbinieks) un kuru sūtņi I. Zotovs 1939. gada 3. septembrī stādīja priekšā V. Munteram⁴⁷⁵. V. Terentjevam būs sava vieta V. Muntera dzīvē līdz 1940. gada jūlijam. Pagaidām trūkst ziņu par 2. sekretāra J. Kovaļova darbību.

Sprīžot pēc mūsu rīcībā pašlaik vēl trūcīgām ziņām, kara atašejs A. Zavjalovs ir tieši nodarbojies arī ar atsevišķiem nelegālistiem komunistiem, acīmredzot izmantojot viņu informāciju, kādus sakarus u. tml. Pagaidām mums zināmi divi vārdi - Marks Saltups un Georgs Špakovskis, kuri pēc Latvijas okupācijas, sniedzot LKP CK ziņas par savu pagrīdes darbību, norādīja uz sakariem ar A. Zavjalovu. G. Špakovskis pat rakstīja LKP Centrālajai Komitejai: "Par manu pagrīdes darbību man noliegts sniegt jebkādas ziņas."⁴⁷⁶

Spiegošanai pret Latviju PSRS izmantoja arī Viļņas sagrābšanu. 19. septembrī padomju karaspēks okupēja Viļņu. Latvijas konsuls F. Donass 1940. gada 20. martā ziņoja Ārlietu ministrijai, ka visus Latvijas pilsoņus, kuri padomju okupācijas laikā (19. septembris - 28. oktobris) vēlējušies atgriezties Latvijā, pratinājuši G.P.U. ierēdņi un piedāvājuši sadarboties spiegošanas jomā. Īpaša uzmanība pievērsta Latvijas pavalstniekiem krieviem un ebrejiem; spiegošanas uzdevumos visupirms ietilpusi Latvijas armija, virsnieku privātā dzīve u. tml. F. Donass uzskatīja, ka visi Latvijas pilsoņi, kuri izbraukuši šajā laikā no Viļņas, saņēmuši "apstrādi" G.P.U. F. Donass bija arī informēts, ka sākotnēji vēloties Viļņu paturēt sev, krievi bija ieecerējuši tur izveidot speciālu spiegu skolu.⁴⁷⁷ PSRS sūtniecības savu darbību Baltijas valstīs aktivizēja, sākot ar 1940. gada februāri, kad tās pēkšņi inspicēja Ārlietu tautas komisariāta ģenerālsēkretārs A. Soboļevs. J. Urbšis sarunā ar L. Sēju 1940. gada 13. februārī A. Soboļevu raksturoja kā "... čekas pārstāvi."⁴⁷⁸

Japāna. E. Andersons, izmantojot par avotu ASV sūtņa Dž. Vailija materiālus (*Wiley Papers*), rakstīja, ka Baltijas valstīs spraugu darbību attīstīja arī japāņu spie-

gi⁴⁷⁹. Tas atbilst patiesībai. Japāna ļoti nopietni interesējās par iespējām izmantot Baltijas valstis sev nepieciešamās informācijas - īpaši par PSRS - iegūšanai. Japāna uzturēja Latvijā lielu sūtniecību ar plašu personālu, 1937. gada jūnijā tika atvērta arī atsevišķa sūtniecība Lietuvā. Saasinoties Japānas attiecībām ar PSRS, pieauga japāņu aktivitātes Baltijā, tika nodibināts patstāvīga kara atašeja postenis⁴⁸⁰. 1939. gada pavasarī japāņi pievērsa uzmanību Igaunijai. Kara ministrs ģenerālleitnants P. Lills informēja Valsts aizsardzības padomi 1939. gada 25. maijā, ka igauņi irasignējuši 1 miljonu 250 tūkstošus kronu, lai nostiprinātu pierobežas rajonus ar PSRS. Narvas rajonā igauņi sāka būvēt nocietinājumus, rudenī bija paredzēts to sākt arī Izborskā⁴⁸¹. Tas izraisīja japāņu interesi un nepalika nepamanīts krieviem. 1939. gada 21. martā PSRS pilnvarotais pārstāvis K. Nikitiņs ziņoja uz Maskavu, ka japāņu pārstāvis no sūtniecības Rīgā apmeklējis Narvu un apskatījis pierobežas joslu⁴⁸². Pēc Polijas sakāves 1939. gada septembrī japāņi pārcēla uz Rīgu visu savu plašo izlūkdienestu Austrumeiropā. PSRS kara atašejs Latvijā pulkvedis K. Vasiljevs 1939. gada 23. novembrī ziņoja maršalam K. Vorošilovam, ka Liepājā, tuklklīdz tur ieradusies padomju kara kuģi, parādījusies japāņu sūtniecības kara flotes atašejs. Japāna sāka izrādīt interesi arī par Igauniju pēc padomju bāzu ierīkošanas; Igaunijā tika iecelts pilnvarotais lietvedis - Š. Šigera, kurš 1939. gada 27. novembrī iepazīšanās vizītē ieradās arī pie PSRS sūtņa K. Nikitiņa⁴⁸³. Līdz 1939. gada novembrim japāņu intereses Igaunijā istenoja sūtniecība Rīgā, bet pilnvarotā lietveža nebija. Lai arī japāņi neiecēla Tallinā sūtni (tas palika tikai Rīgā), tomēr pilnvarotā lietveža akreditācija bija zīmīga.

I. Ķezbera liecības. I. Ķezbera atmiņās "Durvis. Tā tas bija", par avotu izmantojot PSRS (Krievijas) Podoļskas arhīvu (NKVD materiālus), daudzi Latvijas politiķi un armijas augstākā komandējošā sastāva pārstāvji tika minēti sakarā ar viņu sadarbošanos ar ārvalstu speciālajiem dienestiem. Ar PSRS. I. Ķezbera interpretācijā V. Munters bija "... PSRS NKVD (Iekšlietu tautas komisariāta) analītiķis ...", kuram NKVD bija devusi uzdevumu - "informēt, kas patiesībā notiek Eiropā un kā jāuzvedas PSRS attiecībā pret Eiropas valstīm ...".⁴⁸⁴ Te rodas vairāki jautājumi, jo īpaši tāpēc, ka nekādas dokumentāras liecības par V. Muntera "pamācībām", kā uzvesties PSRS, netika publicētas:

* nav pilnīgi skaidrs, ko nozīmēja būt par NKVD analītiķi - **kādos jautājumos?** Vai V. Munters apzināti pildīja krievu pasūtījumu un sniedza ekspertīzes par viņus interesējošiem jautājumiem? I. Ķezbera liecībai ir sensacionāla pieskaņa, bet tā rada vairāk jautājumu nekā sniedz atbildes;

* vai V. Munters apzināti sniedza "analīzes", vai krievu rokās nonāca kāds viņa sastādītais slepenais "Pro memoria" vai citi Ārlietu ministrijas iekšējam vajadzībām paredzēti materiāli?

* kad sākas šī "analītiskā" sadarbība?

Stipri jāšaubās, vai V. Munters "mācīja", kā "uzvesties" Eiropā. V. Munters kā V. Molotova skolotājs - tas būtu pārāk oriģināli. Krievi rīkojās, kā viņi to vēlējas, nevis sekojot V. Muntera "pamācībām". Protams, ja V. Munters patiešām sniedza krieviem ziņas par stāvokli Tautu Savienībā (lai arī krievu pārstāvis Ženēvā Sokolins bija izveicis slepeno dienestu darbinieks, vadot pat subversīvo darbību arī tuvajā Francijā⁴⁸⁵), informācija, kuru viņš ieguva, tiekoties ar ārvalstu pārstāvjiem vai ar saviem brīvumnieku brāļiem Eiropā, būs bijusi krieviem ļoti noderīga.

I. Ķezbers uzskatīja, ka V. Munters visu zinājis par 23. augusta līgumu un tā slepenajiem protokoliem. Taču - te atkal jautājumi. Ko nozīmē - "visu zināja"? Ja zināja par ietekmes sfēru sadalīšanu, tad - kā viņš to interpretēja? Kad "uzzināja visu"? Vai tiešām V. Munters būs bijis tik tuva V. Molotova uzticamības persona?

Nav šaubu, V. Munters bija radījis Latvijā daudz ļaunu baumu par sevi - gan kā par vācu, gan - kā krievu aģentu⁴⁸⁶. Īpašu baumu avots bija viņa sieva⁴⁸⁷. Tomēr nopietnu liecību par viņa sakariem ar krieviem Latvijā vai ārpus tās līdz 1939. gada septembrim mūsu rīcībā nav. Padomju sūtniecība Rīgā vienmēr ir raksturojusi V. Munteru ļoti negatīvi. Drīz pēc viņa stāšanās ministra amatā 1936. gada sūtniecības slepenā ziņojumā viņš vērtēts kā "cilvēks, kurš ir naidīgi noskaņots pret PSRS. Tiesa gan, šo naidīgumu ārēji piesedz diplomātiska pieklājība un korekta attieksme. Munters darbojas pēc Ulmaņa rīkojumiem, ir viens no nelojālo aktu pret mums iniciatoriem Ārlietu ministrijā".⁴⁸⁸ Padomju kara atašejs pulkvedis K. Vasiljevs 1939. gada 7. maija ziņojumā uz Maskavu V. Munteru nosaucis par tādu, kurš lielos Hitlera apkaņienos⁴⁸⁹. Bet, kad 1939. gada septembrī Rīgā ieradās padomju tirdzniecības pārstāvis V. Terentjevs, V. Munters un viņa sieva nonāca ciešos kontaktos ar viņu. ASV sūtnis Dž. Vailijs 1940. gada 16. jūlijā rakstīja valsts sekretāram K. Hellam: "Kopš kāda laika es biju visai ieinteresēts par Muntera attieksmēm ar padomju sūtniecību. Vienmēr bija runa, ka viņš ir ļoti liels anglofils un tāpēc vācu sūtniecība raudzījās uz viņu ar lielu neuzticību... Kopš pagājušā gada septembra Muntera kundze, kura pēc izcelsmes ir krieviete, bija izteikti draudzīga pret Padomju Savienību un uzturēja ciešas personiskas attiecības ar padomju sūtniecību, sevišķi ar tirdzniecības pārstāvi Terentjevu un viņa sievu. Muntera kundze saņēma lielisku sabulģādas apmetni kā dāvanu no Staļina..." Tālāk Dž. Vailijs raksta, ka V. Munters vairākkārt "... atklāti izteica savu personisko apbrīnu par Staļinu, kurš, kā viņš reiz man stāstīja, uz viņu atstājis daudz lielāku ietekmi personiskā saskarē nekā Hitlers un Musolīni..."⁴⁹⁰. Šī Muntera apbrīna par Staļinu bija nožēlojama (pavisam nelāgu to padara arī tas, ka V. Muntera rīcībā, pateicoties F. Kociņa ziņojumiem, bija plašas ziņas par asiņaino teroru PSRS) un ir jāskata bēdīgās pielāgošanās krieviem (pēc 1939. gada 5. oktobra) kontekstā, taču tā nav pietiekama, lai pastiprinātu aizdomas par V. Muntera sakariem ar krievu spēcieniem. J. Staļinam bija daudz apbrīnotāju, gan Eiropas intelektuāļu salonos, gan diplomātiskajā korpusā Maskavā (30. gadu otrā pusē te īpaši izcēlās ASV sūtnis Dž. Deiviss un Norvēģijas sūtnis Masengs, kurš slavēja gan Hitleru, gan Staļinu⁴⁹¹), nemaz nerunājot par Lietuvas ilggadējo sūtni Dr. J. Baltušaiti. Domājams tomēr, ka PSRS sūtniecības Rīgā galvenie noteicēji V. Munteram neuzticējās, bet tikai izmantoja viņa oportūnismu, rakstura stingrības trūkumu, paļāvību glaimiem. V. Muntera rakstura īpašības patiešām bija labvēlīgas nodevībai. Literatūrā jau sen atzīmēti vērtējumi, kuri bija izplatīti par V. Munteru 30. gados: oportūnists, uz kuru nekādi nevar paļauties un kas ir ārkārtīgi iedomīgs⁴⁹². Taču tā vēl nav pietiekami, lai noteikti apsūdzētu V. Munteru sakaros ar krieviem (vai kādu citu valsti). V. Muntera pielāgošanās: kaite tomēr bija pāri mēram: 1938. gada 10. novembrī, būdams Stokholmā, viņš pats pieteicās vizītē pie krievu sūtnes A. Kolontajas, stāstīja viņai par provācisko noslieci Somijā un Latvijas noslieci uz PSRS. Tas bija diezgan nožēlojami. Bet PSRS sūtniecības Rīgā visietekmīgākā persona - I. Čičajevs - 1940. gada aprīļa beigās privāti izteicās, ka krievi neticot nedz K. Ul-

manim, nedz V. Munteram. No informācijas, ko par I. Čičajeva izteicieniem saņēma tieši J. Fridrihsons, bija jūtams, ka krievi bija labvēlīgāk noskaņoti pret J. Balodi⁴⁹³. Tomēr vēl ir kāda nepatīkama liecība par V. Munteru. E. Dunsdorfs rakstīja, ka 1940. gada 17. maija t. s. ārkārtējo pilnvaru tekstu 18. maija valsts kanceleja nosūtīja V. Munteram, bet "... V. Munteru pilnvaras Zariņam (sūtnim Londonā - A. S.) nekad nenosūtīja". Tas ir būtiski. Taču godīgs bija Ārlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktors T. Anševics, kurš šīs pilnvaras bez V. Muntera ziņas izsūtīja uz Londonu. 1941. gada 12. jūnijā Rīgā E. Dunsdorfs satika T. Anševicu - savu jaunības draugu - un uzzināja, ka viņš ir pratināts čekā un apsūdzēts, ka bez V. Muntera ziņas nosūtījis pilnvaras K. Zariņam.⁴⁹⁴ T. Anševics tika deportēts un aizgāja bojā.

I. Ķezbers ir minējis arī ģenerāļu J. Baloža, R. Dambiša, R. Kļaviņa, pulkvežu A. Lejas-Sausa un O. Ūdentīņa vārdus kā personas, kas uzturējušas sakarus ar krieviem. Te zināms jaunums varētu būt tikai R. Kļaviņš un O. Ūdentīņš; J. Baloža un R. Dambiša attiecību raksturu ar krieviem vēl aplūkosim otrajā sējumā⁴⁹⁵. Savukārt kā saistīti ar angļu spēcīgākajiem I. Ķezbera publikācijā minēti ģenerālis H. Rozenšteins⁴⁹⁶, pulkvedis G. Ķikuls, J. Fridrihsons. Informācija par G. Ķikulu apstiprina jau agrāk zināmo⁴⁹⁷, par H. Rozenšteinu un J. Fridrihsonu - ir jauna. Pievērsīsim uzmanību J. Fridrihsonam. I. Ķezbera informāciju par viņa sakariem ar angļiem nevaram nēdz apstiprināt, nedz noliegt - avotu trūkuma dēļ. Latvijā gan jau 20. gados sāk izplatīties runas par viņa darbību citā - austrumu - virzienā. J. Fridrihsonam īpašu uzmanību pievērsa slavenais sarkano kolaborantu, čekistu un komunistu mednieks O. Vicups. 1939. gada jūnijā, apmeklējot Liepāju, O. Vicups kārtējo reizi izklāstīja savu versiju par J. Fridrihsona 1919. gada darbību: J. Fridrihsons tolaik ir darbojies P. Stučkas režīma Politiskajā nodaļā (faktiski čekā) Rīgā, Elizabetes ielā 17, kur ir pratinājis arī pašu O. Vicupu⁴⁹⁸. J. Fridrihsons, kā uzskatīja O. Vicups, uzturēja labas attiecības ar Valsts prezidentu (arī K. Ulmaņa) sekretāru J. Grandusu, kurš arī 1919. gadā bijis komunistu pusē. J. Fridrihsona oficiozajā biogrāfijā⁴⁹⁹ patiešām par 1919. gadu ir rakstīts diezgan neskaidri: jūlijā brīvprātīgi iestājies Latvijas armijā. Bet līdz tam? Paša J. Fridrihsona versija bija šāda: kopš 1917. gada oktobra dzīvojis Maskavā, strādājis Tautas bankā; 1919. gada februāra sākumā atgriezies Latvijā, dzīvojis pie vecākiem Ļaudonas pagastā "... strādājis kā darbvedis Ļaudonas padomju bodē līdz lielnieku iziešanai, t. i. jūnijā sākumam 1919. gadā ..."; 8. jūlijā iestājies dienestā iecirkņa komandantūrā (nevis karojošās armijas daļās), bet jau no 1920. gada 26. februāra - darbvedis Armijas virspavēlnieku štāba iekšējās izlūkošanas nodaļā: Sieva - Valentīna Baranova⁵⁰⁰. Tātad laika posmā no 1917. gada oktobra līdz 1919. gada jūnijam J. Fridrihsona biogrāfijā ir daudz neskaidra. 1939. gada rudenī J. Fridrihsona dienests saņēma jaunas subsīdijas. 19. oktobrī Ministru kabinets piešķīra drošības policijas nolūkiem līdz 1940. gada 1. aprīlim papildus 225 tūkstošus latu "... darbinieku skaita pavairošanai un apbruņojuma pastiprināšanai ..." (summa bija jāsedz no paredzamā papildu budžeta). 7. decembrī kabinetam vēl personiski J. Fridrihsonam un politiskās policijas ārējā dienesta darbiniekiem ševišķu uzdevumu veikšanai piešķīra piemaksas 20 procentu apmērā no pamatalgas: 28 000 latu no 1939. gada novembra līdz 1940. gada 31. martam⁵⁰¹. Mūsu rīcībā ir pietiekami daudz ziņu, ka politiskā policija pastiprināja kreisās, antinacionālās pagrīdes (komunisti, daļa no nelegāliem sociālistiem) vajāšanu, izsekoja pilsoniski demokrātisk-

ko un labējo opozīciju, pastiprināja privātās korespondences perlustrāciju, telefona sarunu noklausīšanos, īpašu uzmanību pievērsa padomju garnizoniem Latvijā. Trūkst plašākas, korektas informācijas par spiegošanas apkarošānu, kā arī par to, vai J. Fridrihsons izmantoja valsts līdzekļus personiskām vajadzībām⁵⁰².

Šī saistošā temata izpēte tomēr nav nopietni domājama bez daudz plašākām un dziļākām arhīvu studijām. Kā jau minēju, vācu izlūkdienests neuzskatīja PSRS sūtni I. Zotovu par G. P. U. vīru. Savukārt viņa pēctecis - Vladimirs Derevjanskis, kurš Latvijā ieradās 1940. gada aprīlī un pirms tam bija strādājis par padomju sūtni Somijā, Helsinkos tika vērtēts kā G. P. U. aģents.⁵⁰³ Tādā pašā kvalitātē viņš darbojās arī Latvijā. Cerams, ka jaunas liecības būs iegūstamas agrāk slēgtajos Krievijas arhīvos⁵⁰⁴, kuri - vismaz daļēji - kļūs pieejami pētniekiem.

NEITRALITĀTE UN KULMAŅA REŽĪMA IEKŠPOLITISKĀS INTERESEŠ

Pasaules kara sākumu un izsludināto neitralitāti valdība izmantoja, lai vēl vairāk ierobežotu pilsoņu brīvības. Tas tika motivēts ar vēlēšanās saglabāt Latvijas neitralitāti. Valdība pastiprināja pilsoņu vajāšanas par katru brīvāku vārdu, vienkārši ārējo un iekšpolitisko notikumu pieminēšanu. A. Kroders sludināja, ka nedrīkst daudz runāt - tas var radīt nelabojamus zaudējumus valstij⁵⁰⁵. Vārda brīvības ierobežošana neko nevarēja dot neitralitātes nosargāšanai. Igaunī pēc incidenta ar "Orzel" sāka ieslodzīt uz diviem mēnešiem cietumā par "baumu" izplatīšanu⁵⁰⁶, bet tas neglāba viņus no PSRS šantāžas un uzspiestā t. s. bāzu līguma.

Latvijā īstenotos pilsoņu brīvības ierobežošanas tālākos pasākumus izraisīja nevis karš un neitralitāte, bet tie bija režīma iekšpolitiskās attīstības neizbēgamās loģikas rezultāts, un karš bija tikai stimulējošs iegansts. Dr. M. Valters 1951. gadā atzīmēja: "Kād 1939. gadā Padomju Krievija noslēdza līgumu ar Vāciju, mēs stāvējām tai pašā valstu pretdemokrātiju virzienā. Pret demokrātiju fronti gāja tiklab nacionāl-sociālistiskā Vācija, kā lielnieciskā Krievija tais pašās pēdās. Bet mēs stāvējām tām blakus tādos pašos pretdemokrātiskos uzskatos."⁵⁰⁷ Personas brīvību iznīcināšana un brīvas informācijas apmaiņas ierobežošana bija neatņemama režīma īpašība kopš tā izveides sākuma. E. Virza jau 1935. gadā bija precīzi formulējis K. Ulmaņa režīma ideoloģiskos mērķus: "... jaunais režīms ceļ godā .. subjektīvisku, kas nozīmē stingru vienpusību, vienu uzskatu izvešanu aizvien un visur .. šī subjektīvisma priekšā viss ir kaitīgs, kam pat vismazākā pretruna ar režīma vajadzībām."⁵⁰⁸ Ne Latvijas, bet - "režīma vajadzības"! E. Virza rakstīja, ka latvieši, K. Ulmaņa vadīti, "... ceļ garīgās aizsardzības cietoksni", pa kura vārtiem varēs ieiet tikai režīmam pieņemamas idejas. 1939. gada septembra ierobežojumi nebija jauni, tie tikai atšķīrās ar lielāku enerģiju un neitralitātes "nosargāšanas" motivāciju.

7. septembrī Rīgas prefekts P. Pommers sodīja pilsoni Antoniju Zaķi ar Ls 1000 vai nesamaksāšanas gadījumā - ar 3 mēnešiem arestā. "Noziedzīgā" sieviete bija gaļas tirgotavā, Brīvības ielā 98, "stāstījusi nepatiesības un izplatījusi baumas", proti, - pārspriedusi Pasaules kara gaitu un tā iespējamās sekas Latvijā. Paziņojums par sodu tika publicēts avīzē citu iebiedēšanai. Nekādu ļaunumu Latvijas papīra neitralitātei A. Zaķe nenodarīja; sodi savukārt Latvijas neitralitāti nekādi nevarēja stiprināt. Atbilstoši 15. maija režīma nelāgajai praksei kāds tūlīt pat bija denuncējis

šo A. Zaķi. Valdības īstenotais faktiskais informācijas monopols un kroņa optimisms tikai veicināja baumu izplatību, neoficiālas informācijas pēdējās sīkās paliekas tika likvidētas septembra sākumā, kad B. Einbergs anulēja visas līdz šim izsniegtās atļaujas radioamatieriem un privātajām radiostacijām⁵⁰⁹.

1939. gada 14. septembrī A. Ausmanis rīkojumā priekšniekiem un dzelzceļa policijas priekšniekiem norādīja: "... policijas darbiniekiem pilsoņiem jānoskaidro neitralitātes likuma nozīme un ka viņu uzdevums ir mierīgi un cerīgi, neaizraujoties no jūtām, atturēties no starptautisko notikumu iztirzājumiem, izceļot vai nopeļot vienas vai otras karojošās puses rīcību." Bet, ja iedzīvotāji pārrunā kara izcelšanās cēloņus, policijai "aizrādīt uz šādu pārrunu nevēlāmību un vajadzības gadījumā tās pārtraukt, bet nepaklausīgos saukt pie atbildības"⁵¹⁰. Valdības oficiālo optimisms krasi atšķīrās no iedzīvotāju augošajām bažām un uztraukuma⁵¹¹. Valdība uz to reaģēja ar policejiskuma pieaugumu. A. Kampē aicināja izvērst denunciacijas, ziņot drošības iestādēm par katru, kurš ieņem "... naidīgu vai atbalstošu rīcību pret kādu karojošo pusi"⁵¹². Tas neko nedeva neitralitātes nosargāšanai un bija domāts iekšpolitiskiem mērķiem.

19. septembrī Ministru kabineta pieņēma lēmumu par sevišķu nometņu izveidošanu, kurās būtu jāinternē personas, kas apdraud sabiedrisko mieru. Acimredzot valdība uzskatīja, ka tādu būs samērā daudz, šī personu kontingenta noteikšana nedemokrātiska režīma apstākļos varētu būt visai patvaļīga. Taču, ja ārkārtējos, pasaules kara apstākļos arī varētu rast attaisnojumu stingrāku soļu pielietošanai, tad nākamais Ministru kabineta lēmums - piekrist iekšlietu ministram saziņā ar satiksmes ministru tiesības pasta un telegrāfa sūtījumu caurskatīšanai un aizturēšanai, telefona satiksmes kontrolei vai pārtraukšanai - liecināja vispirms jau par pastāvošās antidemokrātiskās prakses eskalāciju. (Privātās korespondences perlustrācija plaši tika piekopta jau kopš 1934. gada 15. maija.) J. Lejiņš pamatoti atzīmēja: "Tas gan akceptē tikai to, kas jau pastāvēja .. pirms tam rīcība bija nelikumīga, nevajadzīga un notika aiz nesaprotamām bailēm."⁵¹³ Rutīnas veidā politiskā policija noklausījās pat ministru telefona sarunas un izsekoja viņu un viņu ģimenes locekļu gaitas, nemaz nerunājot par ierindas pilsoņu korespondences perlustrāciju. 19. septembrī Ministru kabinets atļāva sabiedrisko lietu ministram A. Bērziņam ieviest preses un radio informācijas cenzēšanu. Faktiski tā bija notikusi visos K. Ulmaņa režīma gados, bet 1940. gada marta sākumā priekšcenzūra tika iecelta pat grāmatu tulkojumiem⁵¹⁴. Neitralitātei tas neko nelīdzēja.

Slēdzot Polijas vēstniecību, Latvija pati no tās atteicās brīvprātīgi, pat pirms kāda Vācijas un PSRS spiediena. A. Kampes mudinājumi bija saistīti tikai ar režīma iekšējo antidemokrātisko dabu, kuru precīzi raksturoja Ā. Šilde: 15. maija iekārta jutās nedroši un bija spiesta "... meklēt izeju policijas valsts sistēmā"⁵¹⁵. Augošais policejiskums, kurš iezīmēja valsts pastiprinātu kursu uz totalitāru režīmu, atspoguļoja arī valdības uztraukumu par iespējamu iekšpolitisku krīzi. 1939. gada oktobrī politiskās policijas ziņojumos jau dažbrīd ieskanējās manāma nervozitāte: "Fabrikās ļoti aktīvi pēdējā laikā kļuvuši kreisie elementi .. Katrā ziņā vēlams stiprināt patriotisko noskaņojumu rūpniecības strādniekos, ko vajadzētu veikt nekavējot un aktīvi.. Pie pašreizējiem apstākļiem kreiso aktivitāte tieši apdraud valstisko noskaņojumu strādniecībā."⁵¹⁶

Oficiāli propagandētais, ka visas lielvalstis pasludinājušas Latvijas neitralitātes ievērošanu⁵¹⁷, ne tikai neatbilda īstenībai, bet tam Latvijā arī neticēja. Patiesas informācijas monopols vairoja baumas, bet iedzīvotāju reālais noskaņojums pilnīgi neatbilda režīma propagandā teiktajam. Jau 4. septembrī Jelgavā uz namu sienām parādījās uzraksti "Nāvi vāciešiem". 12. septembrī Liepājas rajonā politiskās policijas priekšnieks atzīmēja, ka pilsoņos "... jūtams naidīgs noskaņojums pret Vāciju un vāciešiem.."; 18. septembra ziņojums atspoguļoja uztraukumu sakarā ar PSRS iebrukumiem Polijā; 20. septembrī, pēc TASS paziņojuma par "ienaidnieka zemūdeņu" slēpšanos Baltijas valstū ūdeņos, politiskā policija konstatēja, ka iedzīvotāji izsaka domu, ka "šīs ziņas izplatītas provokācijas nolūkā, lai pie gadījuma rakstu attaisnojumu varbūtējiem naidīgiem soļiem pret Baltijas valstīm"⁵¹⁸. Kopumā Latvijas iedzīvotāju vairākumā dominēja negatīva nostāja pret valstīm agresoriem - Vāciju un PSRS. Valdības rīcība, slēdzot Polijas vēstniecību un apkarojot katru brīvu vārdu un simpātijas agresora upuriem, bija pretuņā ar pilsoņu patieso valstisko stāju.

Sākot ar 1939. gada septembri, kā atzīmēja ASV sūtņis Dž. Vailijs 1940. gada 20. janvārī, vēl vairāk ir padziļinājies valdības slepenības komplekss (*secrecy complex*). Sūtņis secināja, ka informācija, ko viņš saņem no oficiālām aprindām, bieži vien ir neadekvāta vai maldinoša. Igaunī, kā likās Dž. Vailijam, ir saglabājuši lielākas brīvības paliekas informācijas jomā⁵¹⁹. Slepenības komplekss, kā redzam, bija radies jau pirms 1939. gada un bija režīma produkts. Brīvas informācijas trūkums nevarēja nosargāt neitralitāti, bet maldināja gan tautu, gan sekmēja iluzoru priekšstatu rašanos pašā valdībā.

Jāpiezīmē tomēr, ka arī Igaunijā bija vērojami nopietni pilsoņu brīvību ierobežojumi. Ar 5. septembri stājās spēkā premjerministra K. Ēnpalu lēmums par preses un sabiedriskās dzīves kopumā kontroli un cenzūru, lai "... mūsu neitrālajam iekšējam un ārējam stāvoklim nenodarītu ļaunumu pati mūsu sabiedrība". Pati igauņu sabiedrība bija pakļauta cenzūrai jau kopš 1935. gada, kad K. Petss nodibināja Valsts propagandas departamentu un kad Igaunija vēl nemaz nebija neitrāla, bet jau sākās, R. Liepiņa vārdiem runājot, "... nolīdzināšana presē..". 1939. gada 16. septembrī K. Selters paziņoja, ka ārpolitiskās interesēs prasa no preses pilnīgi bezkaislīgu nostāju pret karojošām valstīm. Tiesa gan, to pieprasīja Vācijas sūtņiecība, kurai likās, ka igauņu prese ir tai nēdraudzīga. Vācijas sūtņiecības mudināti, K. Ēnpalu un K. Selters pastiprināja spiedienu uz presi, diktējot pat virsrakstu nosaukumus⁵²⁰. Tas nebija nekas principiāli jauns K. Pētsa režīma politikā. Visās valstīs valdošie režīmi visupirms rūpējās par pašsaglabāšanu. 1939. gads uzskatāmi pierādīja to, ko bijušie Igaunijas valsts vecākie - A. Pīps, J. Tenisons un ministru prezidenti J. Kuks un J. Tēmans rakstīja K. Pētsam jau 1936. gada oktobrī: "Visu valsts spēku koncentrēšana .. iekšējās iekārtas uzturēšanai ir novērsusi nepieciešamo uzmanību no mūsu ārpolitiskiem jautājumiem, paralizējot mūsu aktivitāti šīnī kritiskā laikmetā."⁵²¹

Latvijas pasludinātā neitralitāte bija pilnīgi nevērtīga. Pat uz papīra nebija daudz maz skaidras neitralitātes koncepcijas. Nebija tāpēc, ka V. Munteram nepatika "... noslēgtās politiskās doktrīnas ..", kuras varot novest strupceļā. Priekšroka tika

dota "nemaldīgam instinktam."⁵²². Nebija tāpēc, ka nevarēja būt - tam nebija priekšnoteikumu realitāte.

Paslušinot neitralitāti 1938. gada beigās, Latvijas valdība nopietni neapsvēra tās realizācijas iespējas un pienākumus, ko neitralitāte uzliek. V. Muntera prognozes 1939. gadam bija netālredzīgas un nepamatoti optimistiskas. 1938. gada 5. decembrī Londonā, runājot Angļu-baltiešu biedrībā, viņš raudzījās nākotnē ar optimismu, atzīmēja stabilitātes iezīmes dažos Eiropas reģionos un pēc Minhenes vienošanās saskatīja Centrāleiropā tikai vienu vai divas neatrisinātas problēmas. Šādi vērtējumi protams nerādīja pamatu reālistiskai pieejai neitralitātei. V. Munters pasludināja, ka ārpolitikā ir nederīgs princips: sludināt to, ko nevar realizēt⁵²³. Tieši to arī Latvija piekopa.

Lai izvērtētu Latvijas neitralitāti, var uzdot trīs jautājumus⁵²⁴:

1. Vai neitralitātei bija atbilstoši starptautiski apstākļi, vai Latvijas vieta starptautiskajās attiecībās deva pamatu neitralitātei. Atbilde ir negatīva.

2. Vai Latvija bija patiesi neitrāla un spēja pierādīt savu uzticamību neitralitāti, neieinteresētas valsts nostāju pret karojošām valstīm? Jau 7. jūnija līgums iezīmēja novirzi no patiesas neitrālas nostājas. Polijas vēstniecības slēgšana skaidri pierādīja, ka neitralitāte bija tikai vārds.

3. Vai neitralitāte bija saskaņojama, samērojama (un - cik lielā mērā) ar Latvijas ārpolitikas citiem mērķiem? Neitralitātes uzturēšana nebija Latvijas ārpolitikas galvenais mērķis, proklamētā neitralitāte nevarēja atrisināt nevienu no valsts starptautiskā stāvokļa radītajām problēmām.

Neviena valsts Latvijas neitralitāti neņēma nopietni. Papīra neitralitāte nevarēja mainīt Krievijas nostāju. Lai arī V. Munters 1938. gada 10. decembrī Stokholmā sarunā ar A. Kolontaju bez jebkādas vajadzības kritizēja Skandināvijas valstu neitralitāti (no kuras pats bija ietekmējies) kā pārāk šauru un apgalvoja, ka Latvija piekops tādu, kura stabilizēs (*sic!*) stāvokli Eiropā un mazinās agresīvo valstu ietekmi (*sic!*)⁵²⁵. Krievi šiem apgalvojumiem, kuri bija vienkārša plātīšanās, protams, neticēja. Vācijai savukārt Latvijas neitralitāte bija izdevīga, Vācija to izmantoja līdz pēdējai iespējai, bet Latvijas prese propagandēja Vācijas "draudzību" pret Latviju⁵²⁶, 7. jūnija līgums garantēja Latvijas neitralitāti gaidāmajā Vācijas karā pret Poliju (tās ārpolitiskā izolācija bija Ā. Hitlera mērķis kopš 1939. gada aprīļa⁵²⁷), bet neatkarīgās Polijas pastāvēšana bija viens no objektīvajiem faktoriem, kas nodrošināja Latvijas neatkarības pastāvēšanu. Vācijas-Polijas-PSRS konstelācijas sabrukums grāvē Latvijas neatkarības objektīvos priekšnoteikumus. Vācijai 7. jūnija līgums bija vērtīgs tikai līdz augustam - līdz vienošanās ar PSRS. Latvija uz 7. jūnija līgumu cerēja vēl visu septembri. 13. septembrī U. Koce ziņoja uz Berlīni, ka viņš mierinājis V. Munteru: "Vācija pilnā apjomā atzīst neuzbrukšanas līgumā paredzētās saistības."⁵²⁸ Vācija neko 7. jūnijā nebija solījusi, bet V. Munters vēlējās cerēt, ka tā neatdos Latviju krieviem. Tam vēlējās ticēt pat K. Ulmanis, līdz pat 3. oktobra sarunai ar U. Koci⁵²⁹. Bet PSRS jau septembrī sāka risināt Baltijas jautājumu, saziņā ar Vāciju...

1 Skat. "Новый путь". - 1921. - 9 - 10 apr.

2 LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. l. - 181. lp.

3 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 98. lp.; 1933. gada 3. jūlija konvencijas 3. panta pielikuma punkts A/ konstatēja, ka agresiju nevar attaisnot valsts iekšējais stāvoklis; pants B - valsts starptautiskā uzvedība. V. Muntera priekšlikumu mērķis bija apgrūtināt PSRS iespējamās rīcības attaisnojumu. Agresija definīciju skat. - Док. внешней политики СССР. - т. 16. (1 - 31. XII 1933.) М., 1970. - с. 390.

4 СССР - Германия. Документы и материалы о советско - германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. - Вильнюс, 1989. - с. 54, 57.

5 Dr. Valters M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru Latvijas traģiskajos gados.. - 76. lpp. V. Munters saskaņoja savu rīcību tikai ar K. Ulmani.

Unāms Ž. Neatkarības saulrietā. Latvija pēc 17. jūnija. - Oldenburga, 1950. - 38. lpp.; Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā. - Grāmatu Draugs., 1976. - 286. lpp. Būtiška ir Dr. M. Valtera informācija, ka V. Munters "...pats cenēja "Brīvās Zemes" un "Jaunāko Ziņu" rakstus par ārpolitiku, deva savus norādījumus, un tā nolika latvju presi zem šava personīgā iespaida". - Dr. M. Valters. Mana sarakste.. - 106. lpp.; Ž. Unāma liecību par K. Karuli apstiprina arhīva materiāli - K. Karulis baudīja Ārlietu ministrijas uzticību un bija tās informators. Skat., piemēram, viņa informāciju ministrijas departamenta direktoram A. Stegmanim 1939. gada 14. aprīlī par viņa privāto sarunu ar Lietuvas vicepremieru K. Bizausku Kauņā 12. aprīlī. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 73. lp.

6 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika II. - 123. lpp.

7 Kas bija Munters. - Latvija. - 1953. - 11. jūl. Anonīmais raksta autors uzskatīja, ka V. Munters esot bijis labs analītiķis, bet viņam esot sagādājuši grūtības sintēze. Rodas iespaids, ka vismaz 1939. gadā grūtības sagādāja gan analīze, gan sintēze.

8 Dr. Valters M. Mana sarakste.. - 102. lpp.

9 Варес П, Осипова О. Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. - Таллинн, 1992. - с. 114 - 115.

10 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 163. lp.

11 Krieviņš E. Viņās dienās. - Melburnā, 1966. - 210. lpp.; E. Treigūts-Tāle. - Latvieši, karš ir sācies! - Gauja, 1990. - 371. lpp.

12 Krieviņš E. Viņās dienās.. - 212. lpp.; Arī E. Treigūts-Tāle savā dienasgrāmatā 1939. gada 13. septembrī atzīmējis: E. Krieviņam esot drūms noskaņojums - nevarot tikt skaidrībā, ko nozīmē "ietekmes sfēras". - Latvieši, karš ir sācies.. - 390. lpp.

13 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 438. - 440. lpp.

14 LLVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6976. l. - 64. lp.

15 Turpat. - 3. apr. - 3238. l. - 97. lp.

16 Turpat. - 1313. f. - 1. apr. - 143. l. - 50 lp.

17 Poļi tomēr bija relatīvi labāk informētāki par pašu PSRS sūtni N. Šaraonovu, kuram 23. augusta līgums bija pilnīgi negaidīts. - Парсаданова В. Трагедия. Польша в 1939 г. - Новая и новейшая история, 1989. - ном. 5. - с. 22.

18 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3260. l. - 3. lp.; 4. apr. - 7441. l. - 102. lp.

19 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 423. lpp.; Munters V. Meierovica

ārpolitikas orientācija. - "Sējējs". - 1937. - Nr. 1. - 236. lpp.

20 Dietrich A. Loeber. Diktierte Option.. - S. 22.

21 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 89. lp.; Nowakowski J. M. Józef Bek.. - S. 198.

22 Kritiskajās dienās. - "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 25. aug.

23 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 141. l. - 39. - 40. lp.

24 Turpat. - 3235. - f. 1/8 apr. - 343. l. - 91. lp.

25 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 87. lp.

26 Diedrich A. Loeber. Diktierte Option.. - S. 23.

27 Strods H. Vācija. Pilnīgi slepeni par Latviju 1938. - 1941. g. - "Lauku Avīze". - 1989. - 21. jūn.; Strods H. Berlīne - Maskava - Rīga: 1939. - 1940. - "Lauku Avīze". - 1990. - 14. sept.; "Latvijas Vēsture". - 1991. - Nr. 1. - 44. lpp.

28 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7452. l. - 141. lp.; Arumē H. Vēlreiz par padomju un vācu neuzbrukšanas paktu. - "Padomju Jaunatne". - 1988. - 23. aug.; От пакта Молотова-Риббентропа до договора о базисах.. - с. 102; Toivo U. Raun. Estonia and the Estonians.. - p. 140.

29 Klīve A. Latvijas neatkarības gadi. - Grāmatu Draugs. - 1976. - 483. lpp.; Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 441 lpp.

30 Arī pats E. Andersons 1974. gadā vēl ticēja Dr. E. Krieviņa atmiņās rakstītajam. - skat. Anderson E. The pacts of mutual assistance between the U.S.S.R. and the Baltic States. - Baltic History. Columbus, Ohio, 1974. - p. 249. Turpmākās arhīvu studijas lika viņam pamatoti norādīt Dr. E. Krieviņa apgalvojumus. - Andersons E. Ārpolitika II. - 122. - 123. lpp.; LETAS korespondents E. Treiģūts-Tāle rakstīja, ka arī viņš esot saņēmis informāciju par slepeno protokolu un informējis par to Rīgā R. Bērziņu (Valdesu). - Latvieši, karš ir sācies.. - 371. lpp. Šo informāciju grūti pārbaudīt.

31 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7468. l. - 121. lp.

32 Turpat. - 2574. f. - 2. apr. - 6976. l. - 46. lp.; Savās atmiņās D. Dejs attēloja notikušo nedaudz citādāk: viņš Karalaučos izvaicājis pašu J. Ribentropu, kurš atbildējis: nekas nav mainījies Baltijas valstu stāvoklī. D. Deja vēlēšanās "paaugstināt" savu īso sarunu partneru rangu - līdz pat reihministram - ir saprotama memuāru rakstītāju vājība; svarīgi, ka 1939. gada autentiskās ziņas un vēlākās D. Deja atmiņas sakrīt vienā ziņā - informācijas par slepenajiem dokumentiem viņam nebija. - Dejs D. Tā tas bija. - 1989. - A. Plauža izdevums. - 69. lpp.

33 Turpat. - 2574. f. - 2. apr. - 6976. l. - 20. lp.

34 Dr. E. Krieviņš bija kļuvis tikai nedaudz informētāks pat 1940. gada februārī. 12. februāra ziņojumā V. Munteram viņš rakstīja, ka esot saņēmis (februārī - !) dažas ziņas par 1939. gada augusta sarunām: vācieši esot bijuši gatavi piekāpties krieviem Baltijas valstu lietās: "... krievi pateikuši vāciešiem, ka tie ierīkošot protektorātu Igaunijā un Latvijā .. " Šāda ziņa 1940. gada februārī jāuzskata par triviālu un pilnīgi bezvērtīgu. Tomēr pat 12. februārī E. Krieviņš ne ar vārdu neminēja slepeno protokolu. 16. februārī E. Krieviņš rakstīja V. Munteram, ka viņš 1939. gada augustā esot atkārtoti uzsvēris: Maskavā ir runāts par Baltijas valstīm; 1940. gada februārī šādam atgādinājumam bija nulles vērtība, un tas liecina tikai par sūtņa vēlēšanos radīt par sevi priekšstatu kā par ļoti labi informētu diplomātu. Kā mēs redzējam no E. Krieviņa augusta ziņojumiem, viņš neko daudz nezināja. Lai iedomātos, ka krievi un

vācieši pārrunāja Baltijas valstu jautājumu, nebija jābūt apveltītam ar īpašām intelekta spējām, 1940. gada februārī atgādinājums par 1939. gada augusta paredzējumiem bija pat ar nenopietnu patmīlības pieskaņu; krievu bāzes jau bija Latvijā, un katrs varēja par pārliecināties, kas ir bijis nospriests vācu-krievu vienošanās gaitā. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 102., 127. lp.

35 Ulmanis K. Manas piezīmes. - "Zvaigzne". - 1992. - Nr. 19/20. - 21. - 22. lpp. Kā redzams, te K. Ulmanis liecināja par vācbaltiešu reakciju uz ziņām par Hitlera piedāvājumiem sadalīt Baltijas valstis pa Daugavu.

36 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 164. lp.

37 Варес П., Осипова О. Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. - Издание Эстонской энциклопедии. Таллинн, 1992. - с. 144.; Наджаров Д. Т. Дипломатия США и Советско-германские переговоры. 1939 г. Новая и новейшая история. 1992. - ном. 1. - с. 56 - 57; Zīmīgi, ka savās atmiņās A. Reijs nav pieminējis informāciju, kuru viņš bija saņēmis no ASV vēstniecības. Liekas, ka tas atspoguļoja būtisku 1939. gada augusta notikumu uztveres īpašību: lai arī kādas ziņas būtu pienākušas, baltieši neko mainīt nespēja un ļāvās notikumam gaitai. Atmiņā nogulsņējās 23. augusta nenovēršamie rezultāti - t. s. bāzu lūgumi, okupācija, nevis augustā pienākusi pretrunīgā informācija. - Rei A. The Drama of the Baltic peoples. - Abo, 1972. - p. 253.

38 Tas pirmoreiz, šķiet, tika izteikts A. Švābes rediģētās "Latvju enciklopēdijas" plašajā rakstā "Ārpolitika". - Stokholma. - 1950. - 2. grāmata. - 128. lpp. Domājams, ka 1939. gada notikumus šajā rakstā ir atspoguļojis E. Andersons.

39 Lejiņš J. Mana Dzimtenē. - Ziemeļblāzma. - 1971. - 154. lpp.; "Neatkarīgā Cīņa". - 1992. - 14. aug.

40 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 166. lp.; Фляйшхауер И. Пакт, Гитлер, Сталин.. - с. 139.

41 Эдмондс Р. Начало войны. 1939 год. - Вопросы истории. - 1989. - ном. 19. - с. 34.

42 K. Karulis rakstīja, ka 1939. gada septembra pirmajās dienās uzzinājis par slepenajiem protokoliem un telefoniski informējis "Brīvās Zemes" redakciju. - "Neatkarīgā Cīņa". - 1992. - 14. aug. - Šo informāciju grūti pārbaudīt. Tas pats sakāms par pulkveža A. Lasmaņa rakstīto, ka augusta beigās P. Blaus jau esot zinājis par slepenajiem protokoliem un izstāstījis to arī A. Lasmanim. P. Blaus it kā esot ieguvis šo informāciju no kādiem krievu žurnālistiem (? - Vai tie būtu bijuši padomju žurnālisti? Tie neko nevarēja zināt. Vai t. s. baltie krievi?) - Lasmanis A. Cerības un vilšanās. - Stokholma. - 1963. - 147. lpp. - Varētu pieļaut, ka P. Blaus kādu informāciju būtu guvis krievu sūtniecībā, bet maz ticams, ka augusta beigās sūtniecība Rīgā būtu informēta par slepeno protokolu. Liekas, ir pilnīgi neliēderīgi un spekulatīvi mēģināt noskaidrot, vai K. Karulis, P. Blaus un citi ir ko zinājuši, vai ne; Nekādu ietekmi uz Latvijas oficiālajām aprindām viņu zināšanas nav atstājušas.

43 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 746. l. - 72. lp.; Dīvaini, ka Dr. A. Bīlmanis savā ziņojumā nav atzīmējis informāciju par slepenajiem protokoliem, kura bija sastopama ASV presē jau vismaz no 28. augusta.

44 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7461. l. - 23. lp.

45 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 441. lpp.

- 46 Arī ASV autoru R. Misjūna un R. Tāgeperes darbos atzīmēts, ka Baltijas valstu rīcībā nebija precīzas informācijas. Jāpiebilst gan, ka minēto autoru darbiem ir visai šaura avotu bāze. - Misiunas R. Taagepere R. Baltic History. 1940. - 1945. - Irvine, California, 1980 - p. 2.; The Baltic states. Years of dependence. 1940. - 1980. - Berkley, Los Angeles, 1983. - p. 16.
- 47 Арьякас К. Внешняя политика Эстонской Республики в 1939 году. - Радуга. - 1988. - ном. 12. - с. 88; 1989. - ном. 1. - с. 50.
- 48 Донгаров А., Пескова Г. - СССР и страны Прибалтики (август 1939 - август 1940). - Вопросы истории, 1991. - ном. 1. - с. 33; Полпреды сообщают.. - с. 16, 30 - 40.
- 49 Полпреды сообщают.. - с. 16., 25.
- 50 "Neatkarīgā Cīņa". - 1992. - 13. jūn.; J. Lejiņš rakstīja: "Laikrakstam, kas arvien saņēma tiešu informāciju no K. Ulmaņa un V. Muntera, tas bija rūgts malks." - Lejiņš J. Mana Dzimtene.. - 154. lpp.
- 51 Pulkvedis Aleksandrs Plensners.. - 302. lpp.
- 52 "Brīvā Zeme". - 1939. - 31. aug.
- 53 Tepfers J. Mani liktenīgie gadi Somijā. - Latviešu pensionāru aprūpes biedrības sveiciens. - Stokholmā, 1980. - Nr. 35, IV/VII.
- 54 Klīve A. Latvijas neatkarības gadi.. - 467. - 468. lpp.; Klīve A. 17. jūnijs Rīgas pili. - "Laiks". - 1980. - 4. jūn.; Bērziņš A. Piezīmes pie A. Klīves grāmatas "Latvijas neatkarības gadi". - "Treji Vārti". - 1977. - Nr. 57. - 16. lpp.
- 55 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7081. l. - 280. lp.
- 56 Полпреды сообщают.. - с. 25; "Aizsargs". - 1939. - Nr. 11. (15. nov.). - 775. lpp.; "Jaunākās Ziņas". 1939. - 4., 5. sept.
- 57 Klīve A. Latvijas neatkarības gadi.. - 483. lpp.
- 58 "Brīvā Zeme". - 1939. - 1. sept.
- 59 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 150. l. - 466. lp.
- 60 Turpat. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 101. lp.
- 61 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 449. lpp.
- 62 To ir atzinis intervijā E. Andersonam 1973. gadā 10. novembrī Alfrēds Bērziņš - tobrīd Ulmanim vistuvākais cilvēks. - Andersons E. Ārpolitika II. - 163. lpp.
- 63 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 442. lpp.
- 64 Dišlers K. Tautas valsts. - "Brīvā Zeme". - 1939. - 13. maijā.; R. Sandlera vizītes laikā Latvijā 1937. gadā V. Munteris raksturoja Latvijas politisko iekārtu kā "nedoktrinisko fašismu". - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 78. l. - 41. lp.
- 65 A. Krōders rakstīja: uz šī likuma pamata "… varēs iesākt valsts Satversmes būvi.." - "Aizsargs". - 1939. - Nr. 7/8. - 557. lpp.
- 66 Likums oficiāli vēl vairāk sašaurināja pilsētu pašvaldību tiesības un pilnīgi iekļāva tās valsts administratīvajā sistēmā. Pilsētas valde nevarēja pieņemt nevienu lēmumu ar tādu balsu vairākumu, kurā neietilpa pilsētas vecākā balss. Visas agrākās valdes funkcijas piesavināja iekšlietu ministra ieceltais pilsētas vecākais. Likums paplašināja iekšlietu ministra tiesības: viņš apstiprināja pilsētas budžetu, valdes lēmumus, iecēla un atlaida augstākos darbiniekus; ministrs bija "augstākais pašvaldību dzīves vadītājs". Jau ieviestais institūts - pilsētu padome un goda amats - padomnieki - bija pilnīgi dekoratīvs, bez kādas varas. Pašvaldību reforma tika

pasludināta par autoritārā principa iemiestošanu pašvaldības, tādu pašvaldību radīšanu, kuras atbilst autoritātās valsts pamatprincipiem. Faktiski no pašpārvaldes nekas nebija palicis pāri. - LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 154. - 159. lp.

67 Skat. Stranga A. K. Ulmaņa politiskās ieceres. 1939. gads. - "Diena", 1993. 26. aug.

68 "Brīvā Zeme". - 1939. - 4. sept.

69 Skat. ļoti būtisku A. Baumaņa rakstu "Tautas vadonis Kārlis Ulmanis" žurnālā "Sējējs" 1938. gada novembrī. A. Baumanis, norādot, ka nepieciešams uz mazpulku bāzes izveidot vienotu jaunatnes organizāciju, zīmīgi secināja: "Īstenībā jau visam, kas jaunatnes ārpuskolas organizēšanā norisinās ārpus mazpulkiem, piemīt paralēlisma piegārša, ko ilgi nevarēs paciest." (Pasvītr. - A. S.). - "Sējējs". - 1938. - Nr. 11. - 1128. lpp.

70 1938. gada janvārī, uzrunājot Rīgas mazpulkus, K. Ulmanis pasludināja, ka jaunatnei jādod viena organizācija. Šī iecere bija visupirms vērsta pret skautiem, gaidām; ģenerāli K. Goperu režīms neuzskatīja sev par pietiekami lojālu. - Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 408. lpp.

71 Visplašāko starptautisko notikumu informāciju sniedza lielais krievu laikraksts "Сегодня", gan, protams, atturoties no komentāriem.

72 K. Ulmaņa "dievišķo īpašību" plašāko aprakstu skat. - Auškāps J. 15. maija Latvijas idejiskais saturs. - "Sējējs". - 1939. - Nr. 5. - 460. - 462. lpp.; 1939. gadā J. Auškāps bija izvirzījies par režīma galveno ideologu.

73 "Brīvā Zeme". - 1939. - 15. sept.; "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 9. sept.

74 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 402. l. - 38. lpp.; E. Blese labi zināja K. Ulmaņa lieluma mānijas apsēstos sapņus par Kurzemes hercogistes "varenības" atjaunošanu. Lai arī režīma saimnieciskās politikas dēļ kapitāls bēga no Latvijas, K. Ulmanis 1937. gada 4. augustā runāja par Trinidades "bagātību izmantošanu". Romantiskā jūsmā un iedomas aizēnoja realitāti. - Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. - 779. lpp.

75 "Treji Vārti". - 1983. - Nr. 95. - 6. lpp.; Bērziņš A. Atmiņas par Kārli Ulmani. - Eslingena, 1947. - 40. lpp.

76 Kalniņš B. Sūtņa E. Krieviņa sensācija. - "Brīvība". - 1966. - Nr. 8.; skat. arī: Kalniņš B. 1934. gada apvērsums neatkarīgajā Latvijā. - "Jaunā Gaita". - 1974. - Nr. 100. - 7. lpp.

77 Arbetarrōrelsens Ārkiv, Stockholm Arkiv. - Nr. 298. - Vol. 4:2. To pašu B. Kalniņš atzina 1974. gadā: "Arī tad, kad Latvijas valsts bija smagi apdraudēta un krievu karaspēks jau atradās bāzēs Latvijā, Ulmanis negrozīja savu režīmu un nemeclēja izlīgumu ar demokrātiskajām partijām. Savas personīgās un sava režīma intereses viņš tolaik stādīja augstāk par Latvijas valsts interesēm." - Kalniņš B. 1934. gada apvērsums.. - 7. lpp. Režīma demokratizācija būtu apgrūtinājusi krievu plānu īstenošanu 1940. gadā, bet tomēr nebūtu glābusi Latviju no okupācijas.

78 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 442. lpp.

79 Turpat. - 312. - 313. lpp.; LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. - 112. lp.

80 R. S. (E. Andersons.). Latvijas nesenās vēstures drumsļas. - "Brīvība", 1967. - Nr. 2.

81 Andersons E. Ārpolitika I. - 640., 642. lpp.

82 Andersons E. Ārpolitika. I. - 83. lpp.; skat. analogu Lielbritānijas konsula Tallinā V. H. Galliēna vērtējumu: 7. jūniju nevarot nošaukt par patiesu neitralitāti. -

Арьякас К. - Внешняя политика Эстонской Республики в 1939 году. - "Радуга". - 1988. - ном. II. - с. 65; Dr. A. Bilmanis jau 1939. gada 5. maijā ziņoja uz Rīgu, ka, tiklīdz ASV pienākušas ziņas par gaidāmo neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju parakstīšanu, tā amerikāņu prese to kopumā novērtēja negatīvi, uzsverot, ka līgums mēģināšot izolēt Poliju un mazināt PSRS iespaidu Baltijas valstīs. ASV pastāvošās simpātijas pret Padomju Savienību ignorēja to apstākli, ka Latvijā 1939. gada pavasarī auga pamatotas bažas par padomju noslēgto protekcionisma pieteikumu. - LVVA. - 2574. f. - 15. apr. - 112. l. - 29. lp.

83 Dr. Valters M. Mana sarakste.. - 122. lpp.

84 K. Ulmaņa režīma pārstāvis J. Labsvīrs atzina, ka Ulmaņa brīdinājums 1937. gada 4. februārī - "Ko, kas un kā ražos, to noteiks politiskā autoritāte" - bija domāts visupirms minoritātēm. Valsts intervence saimnieciskajā dzīvē visupirms vērsās pret ebrejiem un baltvāciešiem, bet ne tikai - arī pret latviešu **privāto** kapitālismu. J. Labsvīrs to nav atzīmējis. - Labsvīrs J. Kārlis Ulmanis. - Toronto, 1988. - 166. lpp.

85 Latvijas Ārlietu ministrijas židu preses referents I. Moreins 1937. gada 14. decembrī pamatoti atzīmēja, ka šim izdevumam, ņemot vērā tā ietekmi, ir vērts uzmanīgi sekot. - LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 296. l. - 54. lp.

86 LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 329. l. - 2. lp.; zināmu iezīmi par Dr. M. Nuroka popularitāti ASV sniedz arī tas fakts, ka pēc tam, kad viņu 1941. gada 14. jūnijā deportēja uz Sibīriju, prezidents F. Rūzvelts personīgi 1943. gadā lūdza J. Staļinu atbrīvot Dr. M. Nuroku un ļaut viņam aizceļot uz Palestīnu. - H. Bregmans. Ebreji Latvijā. - Latvijas likteņgadi, IV sēj., R., 1990. - 136. lpp.

87 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 794. l. - 21. - 24. lp.; The Yews in Latvia. - Tel-Aviv, 1971. - p. 15, 16, 58; M. Lāzersons, starptautiski atzītais ebreju zinātnieks un politiskais darbinieks, kurš pēc 1934. gada 15. maija bija pārdzīvojis ieslodzīšanu Liepājas koncentrācijas nometnē, 1941. gadā ASV žurnālā "*Jewish Social Studies*" rakstīja, ka K. Ulmaņa režīms, neapelējot tieši pie rakstiskās ideoloģijas un neķeroties pie skaidri izteiktiem pretžidu likumiem, praksē realizēja židu izspiešanu no saimnieciskajām pozīcijām un kulturāli nacionālās autonomijas ierobežošanu. M. Lāzersona vārdiem, īpaši - kreiso cionistu aprindās bija savs svars. - Laserson Max M. - The Jewish minorities in the Baltic Countries. - Jewish Social Studies. - New York, 1941. - p. 282; M. Lāzersona raksts liecināja arī par to, ka bažas par židu stāvokli K. Ulmaņa režīma gados bija parādījušās arī 1938. gadā Londonā izdotajā pārskatā "The Baltic States. A survey of the political and economic structure and the foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania".

88 Žagars Ē. Ceļā uz revolūciju. - "Dzimtenes Balss". - 1972. - 8. martā; Šis likums, kurš faktiski legalizēja valsts patvaļu saimniecībā un privāto uzņēmumu likvidāciju, ļoti īsi bija pieminēts kādā senā M. Šmuldera publikācijā. Autors pareizi uzsvēra, ka likums bija visupirms vērstis pret minoritātēm (izceļojošiem vāciešiem, kā arī židiem), bet tā plašie formulējumi ļāva izmantot likumu arī pret latviešu privātajiem uzņēmumiem. - Šmulders V. Valsts kapitālisma pastiprināšanās fašistiskajā Latvijā. - "ZA Vēstis". - 1958. - Nr. 8. - 7. lpp.

89 LVVA. - 2574. f. - 6. apr. - 329. l. - 26. lp.; 257. f. - 2. apr. - 7058. l. - 26. lp.; 3235. f. - 6. apr. - 371. l. - 19. lp.; "Rīts". - 1939. - 20. okt. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. gada 21. februārī ministrijas vadošo ierēdņu sanāksmē paziņoja

vācbaltiešu īpašumi "... tikšot pārdoti vienīgi latviešiem ...". Tā bija minoritāšu diskriminācija. "*Daily Forward*" īpaši izcēla ierobežojumus ebrejiem iegādāties un nomāt vācbaltu atstātos namus un dzīvokļus. Sākot ar 1939. gada 16. oktobri, atbrīvoto dzīvokļu izīrēšana notika tikai ar Rīgas prefektūras (vēlāk tas pats tika attiecināts arī uz provinci) atļauju, 19. oktobrī tika pieņemts likums par vācu tautības pilsoņu dzīvokļu izīrēšanu. Iespējams, ka šis administrēšanas gaitā židu pilsoņi saskārās ar diskrimināciju. Jāpiezīmē gan, ka ASV tika publicētas arī tādas ziņas par Latviju, kurās bija nopietni pārspilējumi. 1943. gadā iznāca redzamā Latvijas bundista G. Meiksina grāmata "*The Baltic Riddle*", kurā K. Ulmaņa režīma nostāja pret ebrejiem bija apgaismota tendenciozi. G. Meiksina intpretējumā Latvijā skolotāji, mācītāji un ierēdņi iedvesa iedzīvotājiem naidu pret židiem; amatniekiem nebija iespējams nodarboties ar savu arodu, ja viņi nenokārtoja latviešu valodas gramatikas eksāmenu augstskolas (!) apjomā (G. Meiksins lieto vārdus "*college grade*", ko ASV jāuzskata par augstskolas līmeni); židi Latvijā ar bažām gaidījuši pogromus utt. - Meiksins G. The Baltic Riddle. Finland, Estonia, Latvia, Lithuania - key points of European peace. - New York. L. B. Fischer, 1943. - p. 100, 106; Šos pārspilējumus jau sen ir atzīmējis E. Dunsdorfs. - Devīņviru spēks. - "Daugava". - 1956. - 256. lpp.

90 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7461. l. - 48. lpp.; skat. arī - par antisemitismu ASV 30. gadu beigās. - Deak I. Strategies of Hell. - The New York Review of Books. - 1992. - October 8.

91 LVVA. - 2574. f. - 15. apr. - 112. l. - 20., 24., 38. lp.

92 Turpat. - 2574. f. - 4. apr. - 7461. l. - 2. lp.; 2. apr. - 7058. l. - 1. lp.

93 Hofstadter R. The american political tradition and the men who made it. - New York, 1974. - p. 406 - 407.

94 Dunsdorfs. E. K. Ulmaņa dzīve... - 388. lpp. Tas, ka šis vērtējums bijis nācis no nacistu lapas, nemaina tā būtību, kura bija tuvu patiesībai.

95. Žagars Ē. Ceļā uz revolūciju. - "Dzimtenes Balss". - 1970. - 4. sept.; Latvju enciklopēdija. 2. grāmata. - Stokholma, 1950. - 129. lp.; K. Ulmanis. Manas piezīmes. - "Zvaigzne". - 1992. - Nr. 19/20. - 21. lp.

96 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 112. l. - 15. lpp.; Dictionary of American diplomatic history. - Greenwood Press. New York. Westport. Connecticut. - London, 1989. - p. 234. L. Hendersons bija agrāk strādājis ASV sūtniecībā Rīgā, bet viņa sieva Eliza bija latviete.

97 1939. gada 27. martā, atbildot bijušajam Čehoslovākijas prezidentam Dr. E. Benešam (tobrīd uzturējās Čikāgā), F. D. Rūzvelts rakstīja, ka pilnīgo Čehoslovākijas okupāciju neatzīs. Tas bija viss, ko to brīd saņēma Čehoslovākija. (Hough W. I. H., III. - The annexation of the Baltic States and its effect on the development of law prohibiting forcible seizure of territory. - New York Law School Journal of International and Comparative Law. - 1985. Volume 6. No 2. p. 341.) Tomēr te bija ne tik daudz jautājums par to, ko ASV varētu darīt, bet jautājums par pašas Latvijas stāju draudošo briesmu apstākļos.

98 Karski J. The Great Powers and Poland. 1919. - 1945.. - p. 39; Baltiešiem laikam būtu bijis grūti cerēt uzatsaucību laikrakstā "The Washington Herald", kuras ievadnieki uzturēja draudzību ar PSRS sūtniecību. - A. Bilmaņa 1938. gada 18. aprīļa ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 74. l. - 718. lpp.; Taču baltieši vispār

- nemeklēja atbalstu ASV sabiedrībā, presē.
- 99 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 442. lpp.
- 100 Labsvirs J. Atmiņas un pārdomas. - Sauleskalns. - 1988. - 152. lpp.
- 101 Andersons E. Ārpolitika II. - 220. lpp.
- 102 Turpat. - 165. lpp.
- 103 Dr. Valters M. Mana sarakste. - 16. lpp.
- 104 Bērziņš V., Bambals A. Latvijas armija. - R.: Zinātne, 1991. - 86. lpp.
- 105 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 276. l. - 113. lp.; 1939. gada augustā pēdējā karavīru atvaļināšana tika izdarīta pirms termiņa, lai sekmētu lauku novākšanas darbus. Līdz ar to armijā bija nekomplekts, īpaši - tehniskajās karaspēka daļās. To J. Balodis atzina 12. septembrī - "Komplektēts armijas sastāvs". - "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 12. sept.
- 106 Miedzunarodowe tlo agresji Rzeczni Niemieckej na Polsce w 1939 roku. Wybor dokumentow. - Warszawa, 1986. - 177. lpp.
- 107 ABIP. - ф. 38-п - оп. 1. - д. 182. - с. 13, 93.
- 108 LVVA. - 2577. f. - 3. apr. - 3305. l. - 182. lp.
- 109 Hiden J. On the edge of diplomacy. Britain, the Baltic and East-West relations between the wars. - Contact or isolation? Soviet-Western relations in the interwar period. - Acta Universitatis Stockholmiensis. - Uppsala, 1991. - p. 318.
- Jau 1988. gadā Dž. Haidens lika saprast, ka var apšaubīt viedokli par Lielbritānijas iesaistīšanos karā tikai Polijas krīzes dēļ. Dž. Haidenam likās, ka ir jārunā par plašākām britu interesēm Baltijā un ka tradicionālais viedoklis par Lielbritānijas nevēlēšanos uzņemties saistības Baltijā ir novecojis. - Hiden J. From war to peace: Britain, Germany and the Baltic States 1918 - 1921. - Journal of Baltic studies, 1988. - Vol. XIX. - Number 4. - p. 346.
- 110 Hinkkanen M. - L. Bridges and Barriers. Pawns and Actors. The Baltic States in East-West relations in the 1920. - Contact or isolation? - p. 424.
- 111 Salmon P. British security interests in Scandinavia and the Baltic. 1918 - 1939. The Baltic in international relations between the two world wars. - Acta Universitatis Stockholmiensis. - Uppsala, 1988. - p. 114, 125, 135.
- Admiralitātes izvērtējumi (*appreciation*) nebija tieši saistīti ar kādu Lielbritānijas ieinteresētību karot Baltijas valstu neatkarības dēļ, bet - kā sastāvdaļa - tādai militārai sadursmei ar PSRS, kuru radītu stratēģiskas nesaskaņas Āzijā (Afganistānā). - Salmon P. Perceptions and allisperceptions: Great Britain and the Soviet Union in Scandinavia and the Baltic region 1918 - 1939. - Contact or isolation? - Uppsala, 1991. - p. 424.
- 112 Salmon P. British security interests.. - p. 135.
- 113 Nurek M. Great Britain and the Baltic in the last months of peace, March - August, 1939. The Baltic and the outbreak of the Second World War. Cambridge University Press. - Cambridge, 1992. p. - 43 - 48.
- 114 The Baltic and the outbreak of the Second World War. - p. 19.
- 115 Anderson E. British policy toward the Baltic States, 1940 - 41. Journal of Baltic studies, 1980. - Vol. XI. - Number 4. - p. 326.
- 116 Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937 - 1939, - т. 2. - М.: 1981. - с. 241.
- 117 Hiden J., Salmon P. The Baltic nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth century. - Longman, London and New York, 1991. - p. 105.
- 118 ABIP. - ф. 38-п. - оп. 1. - д. 107. - с. 30.
- Francijas nostāja bija līdzīga. Ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis M. Gamelēns instrukcijā franču delegācijai gaidāmajās militāro misiju sarunās 27. jūlijā vienīgi interesējās par padomju **zemūdeņu** iespējamo darbību. - Политические переговоры СССР, Великобритани и Франции 1929 г. в свете французских дипломатических документов. - Новая и новейшая история, 1989. - ном. 6. - с. 114.
- 119 Zalcmanis J. Vācijas sarunas ar Latviju un Igauniju 1939. gadā. - "Daugavas Vanagu Mēnešraksts". - 1969. - Nr. 4. - 21. - 23. lpp.; LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 35. lp.
- 120 DBFP. - Third series. - Vol. VII - 1954 - p. 65 - 66; Colvin I. The Chamberlain cabinet. - New York, 1971. - p. 238.
- 121 Documents concerning German-Polish relations and the outbreak of hostilities between Great Britain and Germany on september 3, 1939. - London. 1939. - p. 37; DBFP. - Vol VII. - p. 66.
- 122 DBFP. - Vol. VII - p. 70, 134 - 135; Taylor A. I. P. The origins of the second world War. - Penguin Books. - England, 1973. - p. 327.
- 123 Karski J. The great powers and Poland - 1919 - 1945. - p. 368 - 369; Taylor A. I. P. The origins of the second world War.. - p. 263 - 264; DBFP. - Vol. VII - p. 70, 249; Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937 - 1939. - т. 2. - с. 317.
- LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. l. - 16. lp.; Linovski J. - U žroden sojuszu polsko-brytyskiego (marzec 1938 - kwiecień 1939). - Acta Universitatis Lodzianis Politologia. 13 - Lodz, 1985. - S. 83., 84.
- 124 1939. gada maijā Bukarestē L. Ēķis saņēma no poļu sūtņa Orlovska informāciju, ka Vācija iepriekšējos gados bija piedāvājusi poļiem "kompensēties Dancigās un koridora vietā ar Lietuvu, Liepāju un Rīgu..". 1939. gada 23. augustā T. Kobiļānskis informēja L. Ēķi, ka Vācija 3 reizes pusoficiāli, pusprivāti piedāvājusi Polijai šādu apmaiņu. T. Kobiļānskis uzskatīja, ka ideju par poļu kompensēšanu uz Baltijas valstu rēķina esot bijusi "sevišķi aktīva Himlera un Ribentropa smadzenēs..". - L. Ēķa 1939. gada 24. augusta ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3280. l. - 3. lp. Vācu avīze "National Zeitung" (Esenē) savukārt 1939. gada 8. maijā rakstīja, ka poļi bija piedāvājuši Vācijai vienoties par Dancigu uz Baltijas valstu rēķina. Tas ir maz ticams. - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 10. lp.
- 125 Latvijas ārpolitikā 1939. gada pavasarī-vasarā galvenais notikums bija 7. jūnija neuzbrukšanas līgums ar Vāciju un izvairīšanās no piesaistīšanās jebkādiem blokiem. Polijas vēlēšanās tuvināties Latvijai dažbrīd izraisīja pat pārspīlētas aizdomas: kad franču presē parādījās raksts par nepieciešamību Baltijas valstīm sadarboties ar Poliju, Dr. O. Grosvalds 1939. gada 20. maijā ar nepatiku rakstīja par iespējamu Polijas hegemoniju (*sic!*) pie Baltijas jūras. - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 25. - 26. lp.
- 126 Miedzunarodowe tlo agresji Rzeczy Niemieckiej na Polsce.. - 158. lpp.; Год кризиса. - т. 2. - с. 323 - 326.
- 127 Andersons E. Ārpolitika II. - 105. - 107. lpp.; LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7499. l. - 120. lp.

Iespējams, ka zināmas cerības angļi varēja saistīt arī ar padomju pārstāvju paziņojumiem pēc PSRS un Vācijas līguma parakstīšanas. Francijas vēstnieks Maskavā P. Nadžiars 23. augustā informēja ASV vēstnieku I. Šteinhardu, ka V. Molotovs sarunās ar viņu izteicies: "Neuzbrukšanas līgums ar Vāciju nav nesavienojams ar Lielbritānijas, Francijas un Padomju Savienības savstarpējās palīdzības savienību." Anglijas Ārlietu ministrija 24. augustā informēja savu vēstniecību Vašingtonā par V. Molotova paziņojumu, ka "... pēc kāda laika, piemēram, pēc nedēļas, sarunas ar Franciju un Angliju varētu turpināt..." - Sīpols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā 1933. - 1939. - R., 1977. - 301. - 302. lpp.

128 Zunda A. Baltijas Liebritānijas stratēģija 1940. gadā. - "Izglītība". - 1990. - 4. apr.

129 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 169. lp.

130 Andersons E. Lielbritānijas attieksme pret Baltijas valstīm. - "Daugavas Vanagu Mēnešraksts". - 1975. - Nr. 2. - 17. lpp.

131 Hiden J., P. Salmon P. The Baltic nations and Europe.. - p. 104; Lautenschlager K. Plan "Catherine". The British Baltic Operation, 1940. - Journal of Baltic studies, 1974. - Vol. V. - Number 3. - p. 213. - 214.; Kā kuriōzs jāatzīmē padomju autora Ļ. Bezimenska apgalvojums, ka "Katerina" bija plānota .. karam pret PSRS (!) - Безыменский Д. Великая Отечественная в ... 1940 году? - "Международная жизнь". - 1990 август. - с. 105.

132 I. Maiska telegramma uz PSRS Ārlietu tautas komisariātu 1939. g. 7. oktobrī. - Полпреды сообщают.. - с. 88 - 89.; V. Čerčilam bija ne mazums domubiedru, kuri varbūt savus uzskatus vienkārši nav izteikuši tik atklāti un ciniski. Tuvu viņa nostājai bija liekulīgais lords E. Halifakss vai, piemēram, britu sūtnis Maskavā (1940. g. maijā - 1942. g. jaunavārī) S. Kripss, kurš atbalstīja PSRS veikto Polijas daļas un Baltijas valstu okupāciju. - skat. - Из дневника и писем посла Великобритании в СССР в 1941 - 1942 гг. С. Криппса. - Новая и новейшая история, 1991. - ном. 3. - с. 118.

133 LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1923. l. - 4. lp.; Miedzynarodowe tlo agresji Rzeczy Niemieckiej na Polsce w 1939 roku. - 187. lpp.

134 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 109. lp.; "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 2. sept.

135 Lossowski P. Dyplomacija drygiej Rzeczypospolitej. - Wydawnictwo Sejmowe Warszawa, 1992. - 2. - 175. lpp.; E. Andersons kļūdījās, norādot, ka līdz ar L. Ēķi no Varšavas aizbrauca arī militārais atašejs pulkvedis G. Ķikuls. Skat. - Andersons E. Ārpolitika II. - 158. lpp. Pēdējais atstāja Varšavu tikai 21. septembrī. - LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6969. l. - 18. lp.

136 L. Ēķis bija kalpakietis, par 1919. gada 10. marta kaujām Kurzemē bija saņēmis Lāčplēša kara ordeni.

137 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 41. - 44. lp. Šobrīd man grūti apstiprināt Ē. Žagara viedokli, ka L. Ēķis bijis personiski ārkārtīgi naidīgi noskaņots pret poļu tautu un dievinājis vāciešus (resp. - hitlerisko Vāciju) - Žagars Ē. Ceļā uz revolūciju. - "Dzimtenes Balss". - 1970. - 10. jūl., L. Ēķim tomēr nav bijušas svešas antisemitisma iezīmes, kuras izpaudās gan viņa iepriekšējā - finansu ministra - darbībā, gan arī sūtņa ziņojumos (skat., piemēram, 1939. gada 16. maija ziņojumu par iespaidiem Ungārijā, kur L. Ēķis arī pārstāvēja Latviju. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 281. l. - 224. lp.

138 LVVA. - 2570. f. - 14. apr. - 375. l. - 258. lp. 1939. gada 10. oktobrī K. Ulmanis iecēla L. Ēķi par ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Rumānijā. Viņa darbības lauks bija arī Ungārijā, Turcijā. 1939. gada oktobrī Latvijas Ārlietu ministrija bija nolēmusi, ka sūtņa pastāvīgās uzturēšanās vieta būs Budapešta. L. Ēķis 9. un 26. oktobra vēstulē V. Munteram uzsvēra, ka vēlāmāk tomēr būtu uzturēt sūtniecību Bukarestē. L. Ēķis to motivēja galvenokārt ar to, ka "... Bukarestē ir daudz un dažādu informācijas avotu un tur daudz kas "notiek", kas var Jums noderēt...". L. Ēķis atgādināja arī, ka būtu jāievēro zināma reciprocitāte: Rumānija ilgus gadus bija uzturējusi Rīgā pilnu sūtniecību, bet Ungārijas sūtniecība atradās Helsinkos un sūtnis Somijā pārstāvēja valsts intereses arī Latvijā. Latvijas ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs M. Nukša 24. oktobrī secināja, ka L. Ēķa viedoklis ir pamatots: "Bukarestē ir plašāka iespaidīgāka darbība un sakari politiskā ziņā; arī saimnieciskā plāksnē te varētu būt drusku vairāk izredžu nekā Budapeštā." L. Ēķis pastāvīgi uzturējās Bukarestē, izbraucot dažreiz arī uz Budapeštu. Karš bija ietekmējis arī sūtņa veselību. 1939. gada 20. decembrī viņš rakstīja uz Ārlietu ministriju Rīgā: "Nervi arī ir sabeigti ar to Polijas karu..." - LVVA. - 2570. f. - 14. apr. - 375. l. - 249., 232., 251., 279. lp.

139 Precīzākas ziņas par Latvijas pilsoņiem Polijā skat. sūtniecības pasu grāmatā. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 119. l.

140 Turpat. - 2574. f. - 2. apr. - 6969. l. - 14. - 36. lp.

141 J. Šneersons bija Ļubaviču rebe kopš 1920. gada, 1927. gadā komunisti Krievijā viņu notiesāja uz nāvi. Starptautiskā spiediena rezultātā Ļubaviču rebi atbrīvoja un viņš emigrēja uz Latviju, kur ieguva mūsu valsts pilsonību. J. Šneersons organizēja Latvijā Habada centrus; kopš 1934. gada, saglabājot Latvijas pilsonību, viņš dzīvoja Polijā. 1939. gadā viņš tur izveidoja "Vispasaules Ļubaviču brālību arvienību". - skat. sīkāk Краткая еврейская энциклопедия. Иерусалим, 1988, т. 4. - с. 995; - Junior Judaica. - Encyclopaedia Judaica for Youth. - Vol 5. - Jerusalem. - 1982. - p. 143 - 144.; Лехайм, 1992. - январь. - с. 19 - 20, июль-август. 1992. - с. 2 - 4; A. Stranga. 1939. gadā Varšavā. - "Latvijas Jaunatne". - 1992. - 16. dec.

142 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6969. l. - 6. lp.

143 Turpat. - 3. apr. - 3239. l. - 26. lp.

144 Literatūrā atzīmēts, ka Ļubaviču rabīna izglābšana notikusi "neiedomājamā veidā". - Лехайм /еврейский ежемесячный иллюстрированный журнал. Москва, 1992. - июль-август. - с. 4. - Šo neiedomājamo veidu bija nodrošinājis A. Langins. Šobrīd mums vēl trūkst sīkāku ziņu par J. Šneersona bibliotēkas (tā atradās Polijā, Otvodskā, Boļeslava Prusa ielā 6) likteni; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2810. l. - 18. lp.

145 Andersons E. Ārpolitika II. - 1962. - 40. lpp.; Andersons E. Liktenīgās dienas. - "Kara Invalids". - 1966. - Nr. 11. - 42. lpp.

146 Pētersone V. Kāds latvietis gadsimta pārvērtībās. - "Diena". - 1992. - 16. maijā; Pulkvedis Aleksandrs Plensners. Tautai un tēvzemei veltīts mūžs. - Linkolna, 1987. - 301. - 302. lpp. A. Plensnera informāciju nav apstiprinājis kāds autentisks dokumentārs avots. Zīmīgi, ka LETAS korespondents E. Treigūts-Tāle, kurš tobrīd bija Berlīnē un kuram bijušas ļoti labas attiecības ar Dr. E. Krieviņu, neko nav liecinājis, ka sūtnis būtu ko zinājis par 23. augusta līguma slepenajiem protokoliem

- un pārspriedis eventuālo darbību trimdā. - Pulkv. Aleksandrs Plensners.. - 94. lpp.
- 147 Bērziņš A. Labie gadi. - Grāmatu Draugs. - 1963. - 282. lpp.
- 148 Andersons E. Ārpolitika II. - 125. lpp.; - LVVA. - 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 357. lp.
- 149 Acīmredzot šie līdzekļi tika izmantoti, lai iegūtu agrāk Dž. Veinmanei piederošo māju. Pēckara gadā notika pazīstamā un hrestomātiskā prāva - Veinmane pret Latvijas Republiku. - Skat. sīkāk Hough W. J. H. III. The annexation of the Baltic States.. - p. 424 - 425.
- 150 Skat. vācu dokumentu publikāciju E. Andersona (R. S.) rakstā "Aklas fantāzijas drumsklas". - "Brīvība". - 1967. - Nr. 5. - 2. lpp.
- 151 Новый взгляд на историю Литвы. - Каунас Швиеса, 1991. - с. 105-106; Par Lietuvas sūtņa konferenci sīkāk skat. grām. E. Turauskas. Lietuvas nepriklausomybes neteikant. - Kaunas, Šviesa. - 1990. - 9. - 10. lpp.
- 152 Kreicbergs V. Vēstule 1992. gada 12. decembrī.
- 153 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 38. - 40. lp.
- 154 Turpat. - 2570. f. - 1. apr. - 463. l. - 24. lp.
- 155 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 116., 135., 142. lp.; Полпреды сообщают.. - с. 20.
- 156 Skat. "Valdības Vēstnesis". - 1938. - 21. dec.
- 157 Formāla pieturēšanās pie somu nostājas bija praktiski lieka un naīva. Somijā kopš 1935. gada neatgriezeniski dominēja t. s. Skandināvijas orientācija. Igaunija Somijas ārpolitikā ieņēma aizvien mazāku vietu. 1938. gada septembrī Ženēvā K. Selters bija paziņojis, ka ar neitralitātes deklarāciju Igaunija iegūs "Somiju par nerakstītu sabiedroto.." un pat cerēja, ka briesmu gadījumā "varot rēķināties ar Skandināvijas valstu palīdzību" (sic!) A. Stegmaņa 1938. gada 8. oktobra informācija sūtņiecībai Tallinā par K. Seltera nostāju Ženēvā. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 75. l. - 513. lp.
- 158 Albats H. Ievērojamākie momenti neitralitātes tiesību izveidošanās gaitā. - "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis". - 1939. - Nr. 6. - 1342. lpp.
- 159 Skat. igauņu preses pārskatu. - "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 5. sept. Visnepamatotākās prognozes tika izteiktas "Paevaleht" redaktora H. Tammera rakstā ar pretenciozo nosaukumu "Neitrālā Balto - Skandināvija". H. Tammerš paredzēja augošo saskaņu "Balto - Skandināvijā", pat neitrālo valstu kongresu sasaukšanu! Skandināvijas valstis patiesībā jau sen bija novērsušās no Baltijas. Nekādas kopējas neitrālo valstu "miera frontes" nevarēja būt. Groteski bija arī tas, kā formāli neitrāla bija arī PSRS. (H. Tammera raksta plašāko atreferējumu Latvijas presē skat. "Сегодня" . - 1939. - 7 сент.). Skandināvijas - Baltijas bloka ideja tradicionāli bija populāra igauņu domās (J. Tenisons par to bija runājis jau 1917. gadā. - skat. Hiden H., Salmon P. The Baltic nations.. - p. 63), bet tā nebalstījās uz realitāti.
- 160 "Brīvā Zeme". - 1939. - 2. sept.
- 161 Albats H. Ievērojamākie momenti neitralitātes tiesību izveidošanās gaitā. - 1342. lpp.
- 162 "Valdības Vēstnesis". - 1938. - 21. dec.
- 163 "Brīvā Zeme". - 1939. - 2. sept.; Полпреды сообщают.. - с. 21, 25.
- 164 1939. gada 11. decembrī F. Kociņš Maskāvā tikās ar padomju Ārlietu komi-

sariāta Baltijas valstu nodaļas vadītāju A. Vasjukovu, kurš, atsaucoties uz Tartu mieru ar Igauniju, secināja, ka Baltijas jūrā teritoriālo ūdeņu platums ir 4 jūdzes. Līdz ar to Latvija uzskatīja, ka PSRS ir pieņēmusi 4 jūdzes. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3304. l. - 43., 69. lp.

- 165 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3304. l. - 3. - 73. lp.
- 166 Полпреды сообщают.. - с. 39.
- 167 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 32. lp.
- 168 "Valdības Vēstnesis". - 1938. - 21. dec.
- 169 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 27. - 28. lp.
- 170 1939. gada 14. septembrī Jūrmieciņas departaments ieteica izsludināt dažas Latvijas ostas par kara ostām, 25. septembrī Iekšlietu ministrija ierosināja aizliegt Latvijas karavīriem iestāties karotāju valstu armijās, dibināt Latvijā vervēšanas birojus, aizliegt karotāju valstu karaspēka un municijas tranzītu un citus papildinājumus. Senatora O. Ozoliņa komisija ieteica negrozīt Neitralitātes likumu. Vēl 1939. gada 5. decembrī (sic !), kad Latvijā jau vairāk nekā mēnesi bija PSRS karaspēks, komisija turējās pie viedokļa, ka Latvija ir neitrāla valsts! - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 17. - 18. lp.
- 171 LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1241. l. - 239. lp.
- 172 Turpat. - 1. apr. - 463. l. - 42. lp.
- 173 Turpat.
- 174 Turpat. - 46. lp.
- 175 Andersons E. Ārpolitika II. - 539. lpp. ; Lejiņš J. Mana Dzimtene. - "Ziemeļblāzma". 1971. - 160. lpp.
- 176 Nav precīzs populārais uzskats, kuru it kā apstiprinātu arī mīnētais V. Muntera priekšlikums, ka valdība visādi ierobežoja pilsoņu izceļošanu tikai pēc Pasaules kara sākuma. Spaidi bija sākušies jau agrāk. Zīmīgs ir piemērs ar avīzes "Сегодня" redaktoru J. Brāmsu. Viņš izbrauca no Latvijas uz ASV 1939. gada augustā. Ārzemju valūtas un pasēs iegūšanai bija jālūdz paša K. Ulmaņa atļauja, kurš bridināja J. Brāmsu: ja viņš neatgriezīsies Latvijā, "Сегодня" tiks nacionalizēta. - Liepiņš O. Tālos atspulgos. Mana mūža atmiņas. - DV Kanādas valdes izdevums. - 1982. - 137. lpp.
- 177 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 470. lpp.
- 178 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 463. l. - 46. lp.
- 179 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3263. l. - 119. lp. - Lielbritānija vairākkārt atgādināja Latvijai, ka tās Neitralitātes likums nav starptautiski atzīts. Anglija pamatoti uzskatīja, ka Baltijas valstu neitralitātes likumi nav ņemami nopietni, jo tās nav spējīgas savu neitralitāti nosargāt. - Zunda A. Anglija un Baltijas valstis 1939. gada samezgløjumos. - "Izglītība". - 1990. - 28. febr.; angļu spiediena rezultātā Baltijas valstu neitralitātes likumi bija papildināti ar aizliegumiem karojošo valstu lidmašīnām pārlidot baltiešu teritoriju. Nodrošināt to nebija nekādu iespēju. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. - 79. l. - 51. lp.
- 180 1939. gada 9. septembrī Lielbritānija iesniedza Latvijai un Igaunijai (Lietuvai bija tikai viena neliela Šventojas osta, kurā nevarēja ieiet lieli kuģi) identiskus memorandus, kuros, atsaucoties uz 1907. gada Hāgas konvenciju, vaicāja: ko abas valstis darīs, ja Vācija sāks piekopt tirdzniecības kuģu pārvēršanu par kara kuģiem. Memorandā Latvijai tika ieteikts pārmeklēt un internēt aizdomīgos kuģus, "kas

- izskatās derīgi pārvēršanai kara kuģi..” (britu interpretējumā tas bija tirdzniecības kuģis, kuram būs vairāk par četriem lielgabaliem ar kalibru - lielāku par 6,1 collām). Lielbritānija solīja, ka tā necels iebildumus, ja tiks pārmeklēti tās kuģi. Latvijas valdība uzskatīja, ka britu memorands skar neaktuālu jautājumu: Latvija nebija Spānija vai Dienvidamerikas valstis, kuru lielajās ostās un teritoriālajos ūdeņos notika intensīva kuģošana. Latvijai, protams, būtu pavisam niecīgas iespējas internēt šādas bruņotus tirdzniecības kuģus. Praksē tomēr, cik mums šobrīd zināms, incidentu nav bijis. Arī britu iespējas ietekmēt kuģniecību Baltijas jūrā bija niecīgas. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2654. l. - 17. - 18. lp.
- 181 Turpat. - 3262. l. - 9., 19., 47., 63., 75., 107., 118. lp.; - 3. apr. - 3263. l. - 2., 13., 25., 69., 90., 119., 126. u. c. lp.
- 182 Kroders A. Latvietis lielajos notikumos. - “Aizsargs”. - 1939. - Nr. 10. - 673. lpp.
- 183 “Jauno likumu nozīme”. - “Brīvā Zeme”. - 1939. - 3. sept.
- 184 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 9. sept.
- 185 Jābrīnās, ka valdības aprindu pārstāvji pat pēc 1939. - 1940. gada katastrofas ir dzīvojuši ilūziju pasaulē. K. Ulmaņa privātsēkretārs J. Rudums pat cietuma ieslodzījumā 1941. gadā par neitralitāti rakstīja tā, it kā viņš pats nebūtu pārdzīvojis valsts bojāeju. Ar neitralitāti bijis domāts “.. atvairīt kara draudus un postu no Latvijas valsts”, “.. valsts patstāvība un suverenitāte bija saglabājama vienīgi tad, ja Latvija .. uztur stingru, absolūtu neitralitāti..”. - “Neatkarīgā Cīņa”. - 1992. - 28. jūl., 7. aug.
- 186 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 15. sept.
- Zīmīgs ir arī K. Ulmaņa privātsēkretāra J. Ruduma secinājums, ka Latvijas valdība gaidījusi “.. uzticību un valsts suverenitātes respektēšanu no pārējām valstīm”. - “Vienīgi patiesība, kāda man zināma”. - “Neatkarīgā Cīņa”. - 1992. - 5. aug. Uz cerībām tomēr nevar balstīt valsts politiku.
- 187 “Līgums, kas stiprina mieru un drošību”. - “Jaunākās Ziņas”. - 1939. - 9. okt.
- Literatūrā pilnīgi pamatoti atzīmēts, ka Eiropas mazo valstu t. s. neitralitātei 30. gadu nogalē nebija nekas cits kā “.. bezcerīgs mēģinājums izvairīties no kara”. - skat. Rothstein Robert L. Alliances and Small Powers. - New York and London, 1968. - p. 233. Patiešām, bezcerīgs!
- 188 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 15. sept.
- 189 Šis “formulas” autors bija Ž. Unāms, kurš 1939. gada 16. decembrī titulēja K. Ulmani par “titānu” un skandēja: “Kārlis Ulmanis un Latvija ir viens jēdziens.” - “Brīvā Zeme”. - 1939. - 16. dec.; Šilde Ā. Pirmā republika. Esejas par Latvijas valsti. - Grāmatu Draugs. - 1989. - 318. lpp.
- 190 Auškaps J. Latviskās Latvijas pilsoņu garīgā stāja. - “Aizsargs”. - 1939. - Nr. 9. - 667. lpp.; Nr. 11. - 765. lpp.
- 191 “Kas bija Munters?” - “Latvija”. - 1953. - 29. aug.; LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 36. lp.
- 192 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 15. sept.
- 193 Andersons E. Ārpolitika. I. - 424. lpp.
- 194 Zalcmanis J. Vācijas sarunas ar Latviju un Igauniju 1939. gadā. - DVM. - 1969. - Nr. 5. - 29. lpp.

- 195 Turpat. - 30. lpp.
- 196 Фашистская агрессия: о чем сообщают дипломаты. - “Военно-исторический журнал”. - 1991. - ном. 6. - с. 13.
- 197 Известия. - 1939. - 1 сент.; LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6976. l. - 11. lp.
- 198 Полпреды сообщают.. - с. 21. - Trūkst informācijas par to, ko isti PSRS diplomāti zināja par 23. augusta līguma slepeno protokolu. Literatūrā var sastapt viedokli, ka padomju vēstnieks Polijā N. Šaronovs it kā kaut ko zinājis. Pirms Polijas atstāšanas 12. septembrī viņš esot izteicies, ka Līvova var arī netikt no vāciešiem okupēta. Tas ir ticis iztulkots kā zīme, ka vārbūt N. Šaronovs zinājis par ietekmes sfēru sadali. - В. Budorowycz. Polish-Soviet relations 1932. - 1939.. - p. 175. ; Bez plašākas pieejas Krievijas arhīviem šis jautājums paliks tikai minējumu līmenī.
- 199 Полпреды сообщают.. - с. 22.
- 200 Turpat. - с. 23.
- 201 LVVA. - 5969. f. - 12. apr. - 132. l. - 170. lp.
- 202 Полпреды сообщают.. - с. 43.
- 203 АВПР. - ф. 38. - оп. 2. - д. 95. - л. 2.
- 204 Варес П., Осипова О. Похищение Европы.. - с. 122 - 123.
- 205 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 178. lp.
- 206 F. Kociņa ziņojuma fragmentus skat. J. Zalcmaņa recenzijā par J. Jūrmalnieka brošūru “Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā. Tās priekš un pēcspēle”. Мemento, 1973. - “Brīvība”. - 1974. - Nr. 2; Andersons E. Ārpolitika II. - 164. lpp.
- 207 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 178. lp.
- 208 Варес П., Осипова О. Похищение Европы.. - с. 123.
- 209 Tulk.: nepiedienīgi, nēviētā.
- 210 АВП СССР. - ф. 06. - оп. 1. - п. 12. - д. 118. - л. 90.
- 211 Полпреды сообщают.. - с. 38.
- 212 АВП России. - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 95. - л. 2.
- 213 Арьякас К. Внешняя политика Эстонской Республики в 1939 году. - “Радуга”. - 1989. - ном. 1. - с. 51.
- 214 Andersons E. Ārpolitika II. - 166. lpp.
- 215 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 163. lp.
- 216 АВПР. - ф. 38-л. - оп. 1 - д. 105. - л. 49
- 217 Петерсон А. Вместо послесловия. - Таллин. - 1991. - ном. 6. - с. 118.
- 218 Zalcmanis J. Vācijas sarunas.. - 30. lpp.
- 219 Skat. Latvijas sūtniecības Vatikāna lietas. - LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1226. l. (1939. gads). - 3. apr. - 1242. l. (1940. gads).
- 220 A. Stegmaņa atmiņas. - “Neatkarīgā” Latvija - kāda tā bija. - R.: Avots. - 1987. - 180. lpp.
- 221 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 82. lp.
- 222 Sūtņi zināja ārlietu ministra viedokli un nēreti viņu ziņojumi tika sastādīti tādā redakcijā un interpretējumā, lai tie apstiprinātu V. Muntera nostāju un viedokli. Tas gan neattiecās uz Dr. M. Valtera, L. Sējas un F. Kociņa ziņojumiem, bet samērā precīzs piemērs ir sūtņa V. Šūmaņa ziņojumi no Igaunijas. R. Valdēss-Bērziņš liecināja: V. Munters un Alfrēds Bērziņš informējuši K. Ulmani, ka Igaunijā “tādēļ, ka tur dota satversme - tautas pārstāvniecība, resp. parlaments, .. visas lietas neiet tā,

kā vajadzētu..". R. Bērziņa-Valdesa rakstītā apliecinājumam skat. V. Šumaņa 1938. gada 11. novembrī rakstīto uz Rīgu: Igaunijā "... cieņu un pat apbrīnu, sevišķi attiecībā uz mūsu Prezidenta personu, man nākas noklausīties bieži." V. Šumanis zināja, ka V. Munterš šo ziņojumu noteikti parādīs pašam K. Ulmanim, kuram tas patiks. Taču istenībā notāja pret K. Ulmani Igaunijā bija pilnīgi pretēja. K. Selters apzīmēja K. Ulmani par lieluma mānijas apsēstu "pusdievu", nekādu cieņu viņš nebaudīja arī pie igauņu ārpolitikas faktiskā noteicēja J. Laidonera. Tātad V. Šumanis ziņoja nevis par reālo, bet - K. Ulmanim vēlamo. Arī 1940. gada 23. aprīļa ziņojums V. Munteram bija acīm redzami tendenciozs: "No dažām personām izskan it kā draudzīgi brīdinājumi, lai Latvija nekādā ziņā neietu uz kādiem parlamentāriem eksperimentiem.." - R. Bērziņš-Valdess. Latvijas Republikas pēdējie mēneši. No dienasgrāmatas piezīmēm. - "Karogs". - 1990. - Nr. 6. - 166. lpp.; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3289. l. - 27. lp.; - 3266. l. - 143. lp.; Andersons E. Ārpolitika II. - 37. lpp.

223 Dr. Valters M. Mana sarakste.. - 113. - 117. lpp.

224 LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 10. l. - 50. lp. Šis K. Ulmaņa zīmīgais izteiciens ir pilnīgā pretrunā ar A. Bērziņa rakstīto, ka K. Ulmanis cienījis "...stiprus un izdarīgus raksturus". - Bērziņš A. Kārlis Ulmanis. - 329. lpp.

225 K. Ulmaņa un V. Muntera attiecības tomēr nav jāsašaurina līdz "kungakalpa" kompleksam. Šī darba uzdevumā neietilpst K. Ulmaņa - V. Muntera privāto attiecību izpēte. No K. Ulmaņa puses bija nenoliedzamas simpātijas un draudzība pret V. Munteru. Skat., piemēram, pietiekami intīmi iekrāsotu piebildi vēstulē V. Munteram 1933. gada 11. oktobrī no Nebeslingenas: "Man vēlreiz gribas izteikt manas skumjas par izjukušo satikšanos... es dzīvoju viens pats, daudz staigāju.." (V. Munterš atceļā no Ženēvas nebija varējis satikties ar K. Ulmani Vācijā. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 13. l. - 2. lp.) Iespējams, ka attiecībās pret V. Munteru bija pārvarēts K. Ulmaņa komplekss, proti, neuzticēšanās pat vistuvākiem galminiekiem, kā arī izteikta distances izjūta. (Par to skat. Alfrēda Bērziņa liecības. - Atmiņas par Kārlī Ulmani. Eslingena, 1947., 40. lpp.)

226 Andersons E. Ārpolitika II. - 166. lpp.; LVVA. - 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 313. lp.

227 Andersons E. Lielbritānijas attieksme pret Baltijas valstīm. - DVM. - 1975. - Nr. 2. - 18. - 19. lpp.

228 1938. gada 15. oktobrī Rīgā, eksportostā, ieradās vācu tvaikonis "Regīna", uz kura bija 77 Vīnes žīdi. Vācija bija viņus izraidījusi, un viņi bija spiesti kļīst pa jūru. Ostā ieradās Rīgas žīdu kopienas vadītājs M. Dubins, bet bēgļus Latvijā tomēr neuzņēma.. - LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 278. l. - 230. lpp.; 8. apr. - 79. l. - 29. lp. Aizliedzot ebrejiem iebrukt Latvijā un izņemt tranzītvīzas, Latvija pārkāpa sevī pašas noslēgtos līgumus par **bevizu** satiksmi ar Vāciju, Čehoslovākiju, Austriju.

1939. gada 8. aprīlī iekšlietu ministrs K. Veitmanis izdeva speciālu rīkojumu neieļaut Latvijā žīdus no Lietuvas, kas radīja kaimiņzemē lielu nemieru ebreju aprindās, kuras baidījās, ka netiks ielaisti arī bēgļi no vācu okupētās Klaipēdas. K. Veitmanis motivēja savu lēmumu tieši ar to, ka Latvijā ieplūst bēgļi no Lietuvas un Klaipēdas. Tobrīd, 8. aprīlī, netika ielaisti 8 ebreju bēgļi. Speciāli jāpēti, cik lielam bēgļu skaitam 1939. gadā bija liegts iekļūst Latvijā. Neviens negribēja uzņemt nelaimīgos bēgļus. Kad Lietuvā 1939. gada janvārī parādījās informācija, ka ASV

ebreju delegācija rabīna Kona vadībā vēlētos apmeklēt Lietuvu un pārrunāt jautājumu par Vācijas žīdu bēgļu uzņemšanu, J. Urbšis izstāstīja L. Sējam, ka Lietuva noraidīs delegācijas ierašanos. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2743. l. - 6., 23. lp.

229 1939. g. maijā Iekšlietu ministrija bija izskatījusi 284, bet jūnijā - 222 lūgumus par ieceļošanu, atļaujot ieceļot (uz laiku) maijā-jūnijā 214 ģimenēm. - LVVA. - 1268. f. - 3. apr. - 1344. l. - 1. - 8. lp.

230 LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 683. l. - 124. lp.

231 Nav isti tomēr skaidrs, cik liels bija žīdu bēgļu skaits Latvijā 1939. gadā. 1939. gada 1. maijā Vācijas sūtis U. Koce ziņoja uz Berlīni par sarunu ar V. Munteru, kurā ārlietu ministrs izteicis bažas par ārzemju žīdu skaita pieaugumu Latvijā.

V. Munterš bija minējis skaitli - 15 000 ārzemju žīdu - un paziņojis, ka viņi tiks pakāpeniski izspiesti no Latvijas. Skaitlis - 15 000 - liekas tomēr stipri par lielu. - U. Koces 1939. g. 1. maija ziņojums. - BAAA. Abt. Potsdam. Film Nr. 40116.

232 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 372. l. - 6. - 7. lp; 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 4. - 5. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 90. lp.

233 Iekšlietu ministra K. Veidnieka ziņas. 1940. gada 29. maijs. - LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 5. - 6. lp.

234 "Brīvā Zeme". - 1939. - 12. sept.; LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 6. l. - 25. lp.; 1940. gada 28. maijā tika pieņemts Saimnieciskā dienesta likums un paredzēti 4 nometņu tipi tiem, kuri šo likumu pārkāpa. 4. tips bija domāts bezpavalstniekiem, kļaidoņiem. - LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 2. lp.

235 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 372. l. - 7. lp.

236 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 127. lp.

237 Turpat. - 5969. g. - 1. apr. - 372. l. - 7. lp.

238 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 127. lp.;

239 Andersons E. Ārpolitika II. - 161. lpp. - V. Svorakovskis bija "Vispasaules poļu savienības" darbinieks; sūtņa F. Harvata laikā viņš uzturējās Rīgā, nodibināja sakarus ar vietējiem poļiem, vāca arī ziņas par Lietuvu, ar kuru tobrīd nebija diplomātisku sakaru. Pēc 1938. gada 17. marta ultimāta uzspiestās diplomātisko attiecību atjaunošanas ar Lietuvu un F. Harvata pārcelšanas uz Kauņu V. Svorakovskis brauca viņam līdzī. Rīgā V. Svorakovski nomainīja cits "Vispasaules poļu savienības" darbinieks. - F. Kapelinskis. - LVVA. - 3235. f. - 1/22 apr. - 922. l. - 227. lp.

240 Jēkabsons E. Polijas militārie un civilie bēgļi. - 32. lpp.

241 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 152. l. - 9. lp.

242 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 129. lp.; 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 55. lp.; 3235. f. - 1/22. apr. - 770. l. - 10. lp

243 Turpat. - 5969. f. - 1. apr. - 276. l. - 113. lp.; 1474. f. - 3. apr. - 10. l. - 230. lp.

244 Andersons E. Ārpolitika II. - 262. lpp.

245 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 38. lp.; Полпреды сообщают.. - c. 219.

246 Turpat. - 3310. l. - 293. - 294. lp.

247 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 450. lpp.; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 18. lp.

248 LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1239. l. - 3. lp.

249 LVVA. - 3235. f. - 1/1. apr. - 347. l. - 447. lp.

250 1939. gada 23. augustā Gracā notika NSDSP ārzemju nodaļu vadītāju sanāksme, kurā Latviju pārstāvēja valstsvāciešu nacistis gauleiters H. Espis. Tikā nolemts palikt uz vietām un bez Hitlera pavēles neko neko neuzsākt. Nav šaubu, ka šī nostāja Latvijā tika darīta zināma arī vācbaltiešu nacistu vadītājam E. Krēgeram. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 132. l. - 152. lp.

251 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1789. l. - 3. lp.; 1737. - l. - 14. lp.; "Laiks". - 1970. - 18. jūl.

252 LVVA. - 3235. f. - 1/1. apr. - 347. l. - 483., 513. lp.

253 Turpat. - 2574. f. - 2. apr. - 6965. l. - 1. lp.

254 Арьякас К. Внешняя политика Эстонской республики в 1939 году. - Радуга. - 1989. - ном. 1. - с. 151.

255 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 276. l. - 113. lp.

256 8. novembrī netālu no Liepājas avarēja vēl viena vācu lidmašīna un tika internēti 4 lidotāji. Kopā tātad Liepājā tika internēti tikai 8 Vācijas kareivji. Zīmīga ir Liepājas garnizona komandiera ģenerāļa O. Dankera "īpašā uzmanība", kā tas atzīmēts SD ziņojumā 1942. gada 29. maijā: "... lai pret šiem vācu lidotājiem izturētos ar cieņu ... Vācu lidotāju dzīves apstākļi bija nevainojami." Politiskie bēgļi bez maskas. - R.: LVI, 1963. - 69. lpp.; LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 152. l. - 1. - 4. lp.; Ē. Žagars. Ceļā uz revolūciju. - "Dzimtenes Balss". - 1970. - 10. jūl.; Latviešu karavīrs 2. pasaules kara laikā. - I sēj. - 1970. - 43. lpp.

257 "Brīvā Zeme". - 1939. - 16. sept.

258 Robeža ar Poliju uz 1939. gada septembra sākumu praktiski bija neaizsargāta. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. gada 29. maijā, referējot Rīgas garnizona vecāko virsnieku sanāksmē, 1939. gada septembrī radušos stāvokli raksturoja šādi: robežapsardze esot bijusi ļoti izretināta, uz robežas ar Poliju (tāpat kā ar Igauniju un Lietuvu) nav bijis sardžu sistēmas, bet tikai atsevišķi robežsargi instruktori, caurmērā viens uz 10 km. (Istenībā viņu bija vēl mazāk - saskaņā ar Robežsargu brigādes štatu sarakstu uz visas Latvijas-Lietuvas un Latvijas-Polijas robežas bija tikai 217 robežsargi.) Iekšlietu ministrija lūdza Kara ministriju uz laiku uzņemties robežas ar Poliju (vēlāk - bijušās ar Poliju) apsargāšanu. Uz turieni nosūtīja 1. jātnieku divīziju, abus riteņbraucēju eskadronus, arī aizsargus. 11. septembrī finanšu ministrs A. Valdmanis lūdza piešķirt Robežsargu brigādei papildus Ls 10 000, lai segtu izdevumus, kuri nepieciešami aizsargu pārvietošanai uz Ilūkstes apriņķi. Īpaši nobažījies bija kara ministrs J. Balodis, kurš pieprasīja no K. Veidnieka pastiprināt robežapsardzību un formēt jaunu bataljonu. Ministru kabinets to akceptēja 16. septembrī. Pēc Polijas bojāejas un sadalīšanas starp Vāciju un PSRS tika nodibināts jauns, V (Krāslavas) robežapsardzes bataljons (uz robežas ar PSRS atradās 3 bataljoni un sardžu rinda, uz Igaunijas, Lietuvas un Polijas robežas bija atradušās vairākas atsevišķas rotas, kas kopā sastādīja IV bataljonu). - LVVA. - 1386. f. - 3. apr. - 1307. l. - 1. - 9. lp.; 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 315., 344. lp.; "Latviešu Strēlnieks". - 1991. - okt. - 6. lpp.

259 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 180. lp.

260 Plašākais pētījums par poļu bēgļiem Latvijā ir E. Jēkabsona darbs "Polijas militārie un civilie bēgļi Latvijā 1939. - 1940. gadā". - "Latvijas Vēsture". - 1993. - Nr. 2. - 3.

261 Jēkabsons E. Polijas militārie un civilie bēgļi.. - 7. lpp.; "Brīvā Zeme". - 1939. - 21., 23. sept.; LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 180. lp.

262 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 52. lp.

263 Bērziņš A. Atmiņas par Kārli Ulmani. - Eslingena, 1947. - 43. lpp.

264 Sikākas ziņas skat. - LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1241. l.; Poļu autors P. Losovskis internēto militārpersonu skaitu ir sniedzis lielāku, nekā faktiski bija, - 3 - 4 tūkstošus. - Lossowski P. Lotwa nasz sasiad. Stosunskipolsko-lotewskie w latach 1918. - 1939. - Warszawa, 1990. - S. 61. Vēl lielāks pārspilējums - 15 000 militāro un civilo bēgļu minēts darbā - Polish resistance movement in Poland and abroad. 1919. - 1945. - Warszawa, 1987. - p. 327.

265 Jēkabsons E. Polijas militārie un civilie bēgļi.. - 26. - 27. lpp.; LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1241. l. - 2., 4., 30., 39. lp.

266 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2668. l. - 76. - 77. lp.; Valmieras bēgļi uzturējās mednieku biedrības un tūristu nometnē, cietumā un darba nama fermā. - LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1241. l. - 68. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 239. lp.; E. Jēkabsons uzskata, ka civilo bēgļu skaits bija ne mazāks par 500. - Jēkabsons E. Polijas militārie un civilie bēgļi.. - 31. lpp.

267 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 249. lp.; 2688. l. - 76. lp.

268 Turpat. - 2668. l. - 77. lp.; Iekšlietu ministrija iecēla P. Kūlu un R. Vanušku par speciāliem pilnvarotiem revidentiem poļu bēgļu lietās. - LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1241. l. - 58. lp.

269 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 337. lp.

270 L. Sējas ziņas 1939. gada 11. novembrī. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 132. l. - 46. lp.

271 LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1288. l. - 6. lp.

272 Turpat. - 10. lp.

273 Jēkabsons E. Polijas militārie un civilie bēgļi.. - 17. lpp.

274 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 145. l. - 108. lp.

275 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 306. lp.

276 Turpat. - 123. lp.

277 L. Ēķis 22. septembrī ziņoja no Rumānijas V. Munteram, ka vietējās varas iestādes aizliegušas no poļu bēgļiem pirkt dārglietas, vērtīgas mantas. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3239. l. - 40. lp.

278 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7058. l. - 24. lp.; Lielbritānijas Ārlietu ministrijas arhīvi tomēr liecina, ka lietuvieši bija atļāvuši poļu trimdas valdības pārstāvim profesoram Zoltovskim nodarboties ar daudzskaitlīgo poļu bēgļu jautājumu kārtošanu. Latvijā, noraidot M. Arcičevska braucienu, varēja atcerēties arī viņa ilgstošo (1924 - 1933) uzturēšanos mūsu valstī kā Polijas sūtnim, kad viņš atklāti atbalstīja vietējo poļu nacionalistiskās pretenzijas. - Andersons E. Ārpolitika I. - 170. lpp.; II. - 161. lpp.

279 "Rīts". - 1939. - 18. okt.

280 Dr. A. Bilmaņa 1940. g. 20. marta ziņojums. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 67. lp.

281 LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1242. l. - 18. lp.; par internēto poļu sadzīves apstākļiem skat. seržanta M. Zavilo dienasgrāmatu. - "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls", 1992., Nr. 2, 176. - 187. lpp.; internētajiem poļiem palīdzību sniedza arī

vietējā poļu kopiena. Politiskā policija, pievēršot tai lielāku uzmanību, 1939. gada novembrī atzīmēja: "... vietējie poļi cenšas izrādīt savu nacionālo vienību, kas izpaužas ziedojumu vākšanā par labu Polijas bēgļiem un Latvijā internētiem poļu karavīriem, kurus pēc iespējas apgādā ar nepieciešamām mantām - veļu, pārtiku, tabaku..." - LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 426. lp.

282 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2668. l. - 76. lp.; L. Berija 1940. gada 2. novembrī rakstīja, ka uz to brīdi PSRS NKVD nometnēs esot 3303 karavīri, kuri internēti Latvijā un Lietuvā. Liekas, ka šis skaitlis ir samazināts. - Сталин, Берия и судьба армии Андерса в 1941 - 1942 гг. (Из рассекретенных архивов.) - Новая и новейшая история. - 1993. - ном. 2. - с. 60.

283 Lane T. The Soviet occupation of Poland through british eyes.. - p. 156.

284 Strods H. Melni brūnā bruņinieka varā (Austrumu ģenerālplāns un Latvija 1940. - 1945.). - Rokkraksts, 1993., 24. lpp.

285 Подпреды сообщают.. - с. 49.

286 Donass F. Politiskos krustceļos. - Čikāga, 1969. - 116. lpp.; LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1288. l. - 1. - 51. lp.; "Brīvā Zeme" - 1939. - 22., 23. sept.

287 "Brīvā Zeme", 1939. - 20. sept.

288 Turpat. - 19. sept.

289 Bērziņš A. Kad priekšgars aizveras. - "Laiks". - 1959. - 22. aug.

290 Дневник И. С. Зотова. - АВП СССР. - ф. 06. - оп. 1. - л. 12 - д. 118. - с. 94 - 95.

291 Turpat. - 95. lpp

292 Bērziņš A. Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs. - Grāmatu Draugs. - 1974. - 322. lpp.

293 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3217. l. - 82. lp.

294 Krajevskā B, Lasmanis U. "Vojska Polska" Latvijā. Vai izglābām poļu virsniekus? - "Cīņa". - 1990. - 7. jūn.

295 Publiski uzbrukumi Polijai Padomju Savienībā sākās jau 14. septembrī, kad Правда publicēja rakstu "Par Polijas militārās sakāves iekšējiem cēloņiem", kurā jau bija V. Molotova runas pirmsmeti. Nešaubos, ka V. Munters šo padomju nōstāju pamanīja.

296 1933.. gada 3. jūlija konvencija par agresora noteikšanu, kuru parakstīja gan PSRS, gan Latvija, atzina, ka nekādi valsts iekšēji stāvokļa jautājumi neattiecināto ārējo agresiju. - Док. внешней политики СССР. - т. 16. (Л. 1 - 31. XII 1933.) - М., 1970. - с. 390.

297 Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā.. - 298. lpp.

298 Karuļa K. informācija A. Strangam 1990. gada oktobrī.

299 21. septembrī PSRS oficiozs "Известия" publicēja rakstu ar nosaukumu "Polijas armijas demoralizācija", kurā pieminēja arī poļu internēšanos Latvijā. Domāju, ka arī šis raksts Latvijā tika uztverts kā zīme, ka PSRS uzmanīgi seko latviešu nōstājai pret poļiem.

300 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 52. lp.

301 Acimredzot Polijas sūtniecība - vismaz Tallinā - ir bijusi mazāk aktīva. 19. septembrī V. Šūmanis pa tālruni ziņoja no Tallinas: "... puslīdz ticamas ziņas, ka poļu sūtniecība taisoties aizbraukt pati uz savu iniciatīvu..." - LVVA. - 2574. f. - 3.

412

apr. - 2681. l. - 5. lp. Domājams, ka te bija no svara ne tik daudz atšķirības sūtņu temperamentā, cik poļu nevēlēšanās saglabāt sūtniecību tieši Latvijā - atšķirībā no Igaunijas te bija internētas daudzas militārpersonas (īpaši - lidotāji), civilie bēgļi. Acimredzami, arī igauņu nōstāja ir bijusi korektāka.

302 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 52. lp.; АВП. - ф. 38-н, оп. 1. - д. 104. - с. 80.

303 АВП. - ф. 38-п. - оп. 1. - д. 104. - с. 84; "Laiks". - 1959. - 22. aug.

304 Charwat F. Do Pana Ministra Spaw Zagranicznuch, w Paryżu. Przebieg wypadkow w Litwie od poczatku wojny. Protest. Likwidacja Poselstwa Polskiego. - Hoover institution of war, revolution an peace. PMSZ box 5; - АВП. - ф. 38-п - оп. -1. - д. 104 - с. 84.; Žepkaite R. Vilniaus Istorijos atkarpa. 1939. - 1940. - Vilnius: "Mokslas", 1990. - 40. lp.

305 1939. gada 4. decembrī O. Grosvalds ziņoja uz Rīgu: "Angars'ā jau atrodies daudzu vālstu vēstnieki un sūtņi, kuri akreditēti pie poļu valdības. Tur apmēties vesels diplomātisks korpuss. Drīzumā ieradīšoties, starp citu, arī Zviedrijas sūtņi." - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l. - 124. lp.; Angarā ieradās Lielbritānijas vēstnieks Polijā H. Kenhards, ASV vēstnieks - A. D. Biddls. - J. Karski. The Great Powers and Poland. 1919. - 1945. - p. 389, 393.

306 1939. gada 27. oktobrī tvaikonī "Rīga", kurš veda Polijas sūtniecības mantas, aizturēja vācu patruļkuģi un aizveda uz Svinemundi. - Žagars Ē. Ceļā uz revolūciju. - "Dzimtenes Balss". - 1971. - 8. apr.

307 LVVA. - 1474. f. - 2. apr. - 81. l. - 12. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 70. lp.

308 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l. - 77., 117. lp.

309 Turpat. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 53. lp.

310 1939. gada 31. oktobrī Parīzē Lietuvas sūtņis P. Klims tikās ar poļu trimdās valdības ārlietu ministru A. Zaleski un izteicās, ka Lietuva gribētu uzturēt kontaktus ar Polijas valdību. P. Klims arī izteica lielu uztraukumu par iespējamo Lietuvas bojševizāciju. Ko tādu būtu grūti sagaidīt no Latvijas sūtņiem, varbūt izņemot Dr. M. Valteru. Nav liecību, ka Dr. O. Grosvalds būtu stājies kaut vai fragmentāros sakaros ar poļu trimdās valdību. P. Klims acimredzot juta neērtību, pārspriežot ar A. Zaleski F. Harvata aizbraukšanu un atsaucās uz Latvijas piemēru. Lietuvai esot bijis jāreķinās ar Latvijas piemēru. Tās bija tāds piemērs, kādu no V. Muntera varēja gaidīt. P. Klims atzīmēja, ka Lietuva vēlētos uzturēt kontaktus ar Polijas valdību. Tomēr lietuvieši neuzdrošinājās pieņemt poļu stingrō prasību par jauna sūtņa un konsula iecelšanu Lietuvā. Lietuviešu nōstājā; īpaši - P. Klima personībā - bija tomēr kādi ētiski momenti, kuri Latvijā pilnīgi izpalika. - Rozmowa pana ministra Zaleskiego z poslem litevskim Klimasem, w dnin 31 pazd ziemika 1939. - Hoover institution of War, revolution and peace. PMSZ lox 5. ;Dok. fotokopiju manā rīcībā nodeva Dr. V. Žālis.

311 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 146. l. - 199. lp.

312 Turpat. - 2570. f. - 3. apr. - 1256. l. - 97. lp.

313 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 38. - 39. lp.

314 M. Nukšas 1940. gada 26. janvāra pārskats. - LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 53. lp.

315 M. Nukšas 1940. gada 26. janvāra pārskats. - LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 53. lp.

413

- 316 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 10. lp.
- 317 Jans Žembeks kļuva arī par ģenerāļa V. Sikorska valdības slepenās diplomātijas izcilu pārstāvi. - Skat. Miedzu Lizbona a Londynem. - Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego. - London, 1979.
- 318 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 146. l. - 199. lp.
- 319 ABIP. - ф. 39-п. - оп. 1. - д. 104. - с. 80 - 94ж Andersons E. Ārpolitika II. - 239. lpp.
- 320 LVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 466. l. - 53. lp.
- 321 1939. gada 8. septembrī no Stokholmas uz Rīgu atlidoja poļu aviosabiedrības "Lot" lidmašīna Douglas DC2 SP-ASK, kura tika internēta. 9. oktobrī Lielbritānijas sūtniecība lūdza Latvijās Ārlietu ministriju atbrīvot poļu lidmašīnu. 24. oktobrī Č. Orde apmeklēja M. Nukšu un izteica vēlēšanos, lai lidmašīna pārietu angļu īpašumā. Latvijas valdība nodeva lidmašīnu Kara ministrijas pārziņā. Pjatkovskis mēģināja panākt lidmašīnas nodošanu angļiem. - LVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1256. l. - 10. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 10., 11., 19. lp.
- 322 Dr. Valters M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru.. - 124. lpp.
- 323 Andersons E. Ārpolitika II. - 160. lpp.
- 324 Dundsorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve.. - 452. lpp.
- 325 Siljakovs K. Mana atbilde. Kāda laikmeta memuāri. I d. - ASV.: Gauja. - 1982. - 138. lpp.
- 326 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6983. l. - 5. lp.; 2575. f. - 8. apr. - 40. l. - 45. lp.
- 327 "Sejējs". - 1939. - Nr. 10. - 1103. lpp.
- 328 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 13. - 14. lp. - Tas, ko A. Pristors teica 1940. gadā, sakrīt ar E. Krēgera 1967. gadā publicētajās atmiņās rakstīto. - Kroeger E. Der Aauszung aus der alten Heimat. Die Umsiedling der Baltien deutschen. - Verlag der deutschen Hochshallehrez-Zeitung, Tübingen, 1967; S. 25. - 30.
- 329 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7058. l. - 54. lp.
- 330 V. Munters 1940. gada 17. jūlijā rakstīja, ka Lietuvā "... pievienoto poļu (domāta Viļņa - A. S.) un poļu bēgļu problēmas nomāca visu pārējo..". - "Piezīmes. Paredzētas PSRS Iekšlietu Tautas Komisāram. No V. N. Muntera." - LVIZ-1992. - Nr. 1. - 182. lpp.
- 331 Polish Resistance Movement in Poland and Abroad 1939 - 1945. Edited by S. Okecki. - Warszawa: Polish Scientific publishers, 1957. - p. 24 - 25, 29, 337.
- 332 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 250. - 252. lp. - F. Donasa 1940. gada 29. janvāra ziņojums. - "Poļu-lietuviešu attiecības".
- 333 Skat. sikāk - Žepkaite R. Vilniaus istorijos atkarpa. 1939. - 1940. - 74. - 79. R. Žepkaite nav sniegusi ziņas, vai šīs organizācijas ir izplatījušas kādu darbību arī Latvijā; F. Harwat. Do Pana Ministra Spraw Zagranicznych. - S. 14.
- 334 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 770. l. - 1. - 10. lp.
- 335 LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1288. l. - 51. lp.
- 336 Рудус Г. Имело ли место похищение красноармейцев в Литве в 1940 году. - Новый взгляд на историю Литвы. Каунас: Швиеса, 1991. - с. 127; 1940. gada maijā, kad PSRS sāka Lietuvas šantāžu t. s. sarkanarmiešu nolaupīšanas lietā, lietuviešiem bija nepārbaudītas ziņas, ka viens no "nolaupītajiem" - Butajevs - uzturēja sakarus ar poļu armijas Armija Krajova aģentūru. - B. Aušrotas. Sunkiu

spredimu metas. - Lietuviškos knygos klubas. Vilnius, 1990. - 143. - 144. lpp.; 1940. gada 12. jūnijā Rīgas lidostā premjerministrs A. Merķis sarunā ar V. Munteru raksturoja Butajevu kā "... GPU vīru, kas uzturēja (pilnīgi oficiāli) sakarus ar Lietuvas aģentiem un ar tiem vairākkārt satikās. Beidzot gribējās mukt vai kritis nežēlastībā. Krievi prasījuši arestu..". - LVVA. - 2575. f. - 14. apr. - 5. l. - 566. lp.

- 337 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 34. lp.
- 338 Turpat. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 55. lp.
- 339 "Neatkarīgā Latvija" - kāda tā bija. - R.: Avots. - 1987. - 182. lpp.
- 340 Harvat F. Do Pana Ministra Spraw Zagranicznych.. - S. 14.
- 341 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 38. lp.
- 342 Turpat; Полпреды сообщают.. - с. 218.
- 343 Полпреды сообщают.. - с. 218; F. Kociņš minēja uz Zviedriju izbraukušo poļu skaitu nedaudz lielāku - 48. Droši vien te bija pieskaitītas arī izbraukušās civilpersonas.
- 344 Drīzulis A. Latvija fašisma jūgā. - R.: 1959. - 241. lpp.
- 345 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 32. - 35. lp.
- 346 Turpat - 3291. l. - 199. lp.
- 347 Turpat. 2574. f. - 3. apr. - 3284. f. - 6. lp.
- 348 Полпреды сообщают.. - с. 342, 351.; М. Семиряга. Советский Союз и предвоенный политический кризис. - Политика (Таллинн). - 1991. - ном. 6. - с. 30; см.; СССР - Германия 1939. - т. 1. - Вильюс: 1989. - с. 110.
- 349 "Brīvā Zeme". - 1939. - 28. aug.
- 350 LVVA. - 2570. - 14. apr. - 1043. l. - 13. lp.
- 351 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 165. lp.
- 352 Skat. Lietuvas vicepremjera, ārlietu ministra v.i. K. Bizauska un Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktora, arī kristīgā demokrāta E. Turauska bažas par PSRS nostāju, kā arī par Vācijas un PSRS vienošanos par ietekmes sfēru sadali 1939. gada 13. septembra vēstulē Lietuvas sūtniem. - Turauskas E. Lietuvas nepriklausomybes netenkant.. - 65. - 67. lpp.
- 353 ABIP. - ф. 38-п., - оп. 1. - д. 105. - с. 51 - 52; От пакта Молотова-Риббентропа до договоров о базис.. - с. 125; Andersons E. Ārpolitika II. - 168. lpp.
- 354 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 26. lp.
- 355 Turpat. - 165. lp.
- 356 От пакта Молотова-Риббентропа до договоров о базис.. - с. 126; V. Šūmanis 1939. gada 1. maijā atzīmēja, ka K. Selters vēlētos Polijas piekāpšanos Vācijai Dancigas jautājumā un netic, ka Anglija attiecinās savas garantijas uz Dancīgu. Igaunijas ārpolitika bija kļuvusi konsekventi provāciska. - LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 4. lp.
- 357 Sūtnis Stokholmā V. Salnais 8. un 13. septembrī vērtīgi mēģināja iegūt kādu informāciju no Rīgas par Latvijas nostāju esošajā starptautiskajā stāvoklī. Ārlietu ministrija jau agrāk samērā skopi informēja sūtņus par valdības ārpolitisko nostāju, pēc 1939. gada septembra šī informācija kļuva trūcīga vēl neattaisnojāmāk. - Andersons E. Ārpolitika II. - 165. lpp.
- 358 Dr. Valters M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru.. - 124. lpp.
- 359 Turpat, 112. lpp.

- 360 "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 5. sept., "Сегодня". - 1939. - 7. sept.
- 361 Latvijas ĀM konfidenciāls pārskats. 1939. gada 22. septembris. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 177. lp.
- 362 От пакта Молотова-Риббентропа до договорах о баззах.. - с. 125.
- 363 Andersons E. Ārpolitika II. - 191. lpp.
- 364 От пакта Молотова-Риббентропа до договорах о баззах.. - с. 129.
- 365 V. Šūmaņa informācija Latvijas Ārlietu ministrijai 1939. gada 20. septembrī. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2681. l. - 5. lp.
- 366 Петерсон А. Вместо послесловия. - Таллинн: 1991. - ном. 6. - с. 118.
- 367 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2681. l. - 6. lp.
- 368 Andersons E. Ārpolitika II. - 101. lpp.; От пакта Молотова-Риббентропа до договорах о баззах.. - с. 129.
- 369 От пакта Молотова-Риббентропа до договорах о баззах.. - с. 130.
- 370 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2681. l. - 7. lp.
- 371 От пакта Молотова-Риббентропа до договорах о баззах.. - с. 130.
- 372 Andersons E. Ārpolitika II. - 191. lp.
- 373 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7483. l. - 204. lp.
- 374 Magnuss I. The Baltic States and Finland. 1934 - 1940. Rokraksts. Tallina.
- 375 Zalcmanis J. Vācijas sarunas ar Latviju un Igauniju 1939. gadā. - Daugavas Vanagu Mēnešraksts. - 1969. - Nr. 5. - 30. lp.
- 376 Salmon P. Great Britain, The Soviet Union and Finland at the beginning of the Second World War. - The Baltic and the outbreak of the Second World War. - p. 108 - 109.
- 377 L. Sējas 1939. gada 23. marta ziņojums un 1940. gada 30. janvāra pārskats par Lietuvas iekšpolitiku 1939. gadā. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 242. lp.; 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 5. lp.
- 378 Skat. R. Liepiņa jau 1935. gada 8. janvārā patieso secinājumu: "Pils Kauņā nemil savā tuvumā stipras personības, bet tai imponē vāji un padevīgi raksturi." - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 88. l. - 147. lp.
- 379 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 25. lp.
- 380 Andersons E. Ārpolitika II. - 183., 185. lpp.
- 381 Andersons E. The pact of mutual assistance between the U.S.S.R. and the Baltic States.. - p. 240, 249; E. Andersons. Ārpolitika II. - 172. lpp.
- 382 Zalcmanis J. Vācijas sarunas ar Latviju un Igauniju 1939. gadā. - "Daugavas Vanagu Mēnešraksts". - 1969. - Nr. 5. - 30. - 31. lpp.
- 383 Turauskas E. Lietuvas nepriklausomybis netenkant.. - 62. - 63. lpp.; Lossowski P. Litwa asprawy polskie 1939. - 1940. - I. 20.; Kad 29. septembrī J. Ribentrops atlidoja no otrās vizītes Maskavā, Berlīnes lidostā viņu sagaidīja arī K. Šķirpa. Uzzinājis par šo divaino soli, pārsteigts bija Dr. E. Krieviņš un vaicāja K. Šķirpam, kāpēc viņam bija jāsagaida Vācijās (nevis Lietuvās) ārlietu ministrs. K. Šķirpa atbildēja, ka šī "... uzmanības izrādīšana" esot bijusi vajadzīga tāpēc, ka Lietuva pēc 23. augusta atradusies Vācijas ietekmes sfērā. - Dr. E. Krieviņa 1940. gada 16. februāra ziņojums V. Munteram. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 102. lp.; 29. septembrī K. Šķirpa vēl nezināja, ka Lietuva jau atdota krieviem. K. Šķirpas uzmanība J. Ribentropam bija pilnīgi lieka, protokolā neparedzēta, ar Kauņu nesankcionēta un kārtējo reizi liecināja par sūtņa neapbrēķināmo ticību.

- 384 Канцьявичюс В. Как это было (Послесловие историка). - Литва литературная, 1987. - ном. 4. - с. 89.
- 385 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 102. l. - 18. lp.
- 386 Turpat. - 21. lp.
- 387 Krieviņš E. Vizīte pie Hitlera, kas nenotika. - "Austrālijas Latvietis". - 1967. - 5. maijā. - 11. lpp.
- 388 K. Šķirpa bija ieguvis A. Smetonas uzticību 1934. gada 7. jūnijā, kad aktīvi piedalījās pret valdību vērstā puča apspiešanā. 1934. gada 15. decembrī Lietuvas sūtnis Latvijā V. Vileišis raksturoja V. Munteram K. Šķirpu kā drosmīgu karavīru. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 8. l. - 19. lp.; 1938. gada martā K. Šķirpa bija iestājies pret Polijas ultimāta pieņemšanu. - Lietuvas enciklopedija. - Chicago, 1964. - 30. sēj. - 32. - 33. lpp. - Pat pēc tam, kad 1939. gada augustā un septembrī Lietuvas valdība noraidīja K. Šķirpas saskaņā ar Vāciju radušos mudinājumus pārkāpt neitralitāti un atgūt Viļņu, viņš baudīja īpašu vācu uzmanību. Lietuvas židu avīze "Haintike Najs" 1940. gada februārī rakstīja, ka H. Gērings ielūdzis K. Šķirpu medībās, kas esot rets gadījums. - LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7058. l. - 38. lp.
- 389 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3245. l. - 8. lp.
- 390 Žepkaite R. Vilniaus istorijos atkarpa 1939. - 1940. - Vilnius: "Mokslas", 1990. - 21. - 22. lpp.; Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939. - 1940., 5. 18. - 19.
- 391 Полпреды сообщают.. - с. 29.
- 392 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 102. l. - 192. lp.
- 393 Полпреды сообщают.. - с. 31; Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939. - 1940. - 17. lp.; Vaičikonis K. Augustinas Voldemaras. - Lituanus. The Lithuanian Quarterly 1984. - vol. 30, No. 3. - p. 77.
- 394 LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 3305. l. - 165. lp.
- 395 Turpat.
- 396 Turpat. - 3257. l. - 130. lp.; Lietuvas valstybes tarybos protokoli 1917. - 1918. - Vilnius: "Mokslas", 1991. - 5. - 532. lp.; Žiugzda R. Lithuania and Western Powers 1917. - 1940. - p. 218. - 219.
- 397 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 182. lp.
- 398 Lossowski P. Litwa a sprawy polskie 1939. - 1940. - S.13. - 14. lpp.
- 399 "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 2. sept.
- 400 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 165. lp.
- 401 Documents on British Foreign policy. Third series. vol. IV. - p. 479.
- 402 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3238. l. - 74. , 79. lp.
- 403 Год крѣзьса.. - т. 2. - с. 363.
- 404 Andersons E. Ārpolitika II. - 168. lpp.; Žalys V. Lietuva diplomatiija istorija. - Rokraksts (Viļņa).
- 405 Latvijas Ārlietu ministrijas 1939. gada 22. septembra konfidenciālais pārskats par Viļņas jautājumu. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 177. lp.
- 406 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7452. l. - 142. lp.
- 407 Turauskas E. Lietuvas nepriklausomybes netenkant.. - 67. lpp.
- 408 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3239. l. - 2. lp.
- 409 ABIP. - ф. 38-д. - оп. 2 - д. 95. - с. 2.

- 410 Tarulis A. Soviet policy toward the Baltic states. 1918. - 1940. - p. 132.
- 411 Andersons E. Ārpolitika II. - 173. lpp.
- 412 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 178. lp.
- 413 Turauskas E. Lietuvos nepriklausomybes netenkant.. - 67. lp.
- 414 Turpat.
- 415 Žalys V. Lietuva diplomacija istorija. Rokraksts. (Viļņa)
- 416 Zīmīgi tomēr, ka šis A. Stegmaņa sarunas ar P. Dailidi un mudinājumi ieņemt Viļņu nav atspoguļoti Latvijas Ārlietu ministrijas 1939. gada 22. septembra konfidencialajā pārskatā. Tas liecina, ka šī Latvijas nostāja tika uzskatīta par īpaši slepenu, par to netika informēti sūtņi un domājams tāpēc, ka 22. septembrī Viļņā jau bija krievi, no Latvijas mudinājumiem lietuviešiem nekas nebija iznācis, bet Ārlietu ministrija baidījās, lai informācija nenonāk pie PSRS.
- 417 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7058. l. - 48., 71. lp.
- 418 Donass F. Politikas krustceļos. - Čikāga, 1969. - 124. lpp.
- 419 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l. - 163. lp.
- 420 F. Donasa 1940. gada 29. janvāra ziņojums L. Sējam. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 219. lp.
- 421 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 219., 233. lp.
- 422 Skat. sikāk. Žepkaite R. Vilniaus istorijōs atkarpa.. - 24. - 25. lpp.
- 423 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3284. l. - 6. lp.
- 424 Turpat. - 3295. - 126. lp.
- 425 Andersons E. Ārpolitika II. - 176, 187. - 188. lpp.; A. Tarulis atzīmēja, ka Lietuva nostājā pret Poliju 1939. gada septembrī ievēroja Briāna-Kellogu. *De facto* jā, taču jāsaubās, vai tobrīd kāda valsts pasaulē, arī Lietuva, domāja par šo sen novecojušo paktu. - Tarulis A. N. Soviet policy toward the Baltic states. 1918. - 1940.. - p. 133.
- 426 Charwat Fr. Do Pana Ministra Spraw Zagranicznych.. -S. 2. -3.; skat. arī J. Urbša liecību, ka lietuviešu simpātijas ir bijušas Polijas pusē. - Урбшис Ю. Литва в годы суровых испытаний.. - с. 24.
- 427 Полпреды сообщают.. - с. 284.
- 428 Фирсов Ф. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939 - 1941 гг. - Новая и новейшая история. - 1992. - ном. 6. - с. 19; Jivonen Jurki. Independence or incorporation? The idea of Poland's National Self - Determination and Independence within the Russian and Soviet Socialism from the 1870's to the 1920's. - Helsinki, 1990. - p. 217. - 218.
- 429 LVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7452. l. - 194. lp.
- 430 Andersons E. Ārpolitika II. - 174. - 176. lpp.
- 431 Канцьявичюс В. Как это было. (Послесловие историка).. - с. 93.
- 432 Padomju sūtniecība Kauņā, kura bija labi informēta, secināja, ka T. Prestona nostāja esot bijusi uzmanīga un viņš nav nedz atklāti draudējis un izteicis lietuviešiem demaršus Viļņas jautājuma sakarā. - Skat. padomju pagaidu lietveža V. Semjonova 1940. gada 3. jūnija pārskatu. - Полпреды сообщают.. - с. 342.
- 433 PSRS vēsturnieks L. Bezimenskis rakstīja, ka britu vēstnieks Maskavā V. Sidss gan izteicās, ka kara pietiekšana Padomju Savienībai būtu sagādājusi viņam gandarījumu (Безименский Л. Великая Отечественная в .. 1940 году? -

"Международная жизнь". - 1990. - ном. 8. - с. 105); Šādu informāciju neapstiprina britu profesora T. Leina pētījums, kurā viņš atzīmēja, ka V. Sidss ne tikai uzskatīja, ka Anglijai jāuztur ar PSRS pilnīgas diplomātiskas attiecības, jāslēdz tirdznieciskā vienošanās, bet pat ierosināja Polijas austrumu rajonu okupēšanas atzīšanu. Tas bija pat vairāk, nekā bija gatava britu Ārlietu ministrija. - Lane T. The Soviet occupation of Poland through british eyes. - The Baltic and the outbreak of the Second World War.. - p. 148.

- 434 Andersons E. Ārpolitika II. - 176. lpp.
- 435 Eidintas A. Antanas Smetona.. - 171. lpp.
- 436 Rothstein Robert L. Aliances and Small powers.. - p. 43.
- 437 "Brīvā Zeme". - 1939. - 30. sept.
- 438 Birznieks M. No SS un SD līdz.. - R., 1979. - 15. lpp.
- 439 Plaša informācija gan par sabiedroto, gan citu - īpaši PSRS - spiegošanu sastopama labi informētā A. Kundrāta beletristikajā stāstā "Neredzamā divīzija", Toronto, 1964. Šis darbs ir pelnījis lielāku uzmanību, nekā tā pievērsta līdz šim. Tomēr ir ļoti grūti identificēt A. Kundrāta personāžus, kuri apzīmēti ar segvārdu, piemēram, -kas tad īsti ir bijis angļu izlūks "Kenets Sautvūds", kurš bijis angļu izlūks. A. Kundrāta darbu mēs izmantojam tur, kur patiešām ir ar citiem avotiem apstiprinātas ziņas (piemēram, par pulkveža G. Ķikula atcelšanas iemesliem 1939. gada jūnijā).
- 440 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 688. lpp.
- 441 LVA, - soc.-polit. dok. nod. - 101. f. - 1. apr. - 6. l. - 27. lp.; Niedre O. 1940. gada jūnija pirmās divdesmit dienas Latvijā. - krāj. Pretstatu ciņa.. - 252. lpp.
- 442 Andersons E. Ārpolitika II. - 242. lpp.; Ž. Grijo darbības vieta līdz 1939. gada septembrim bija Varšava, par viņa sakariem ar Latviju ziņu trūkst.
- 443 LVVA. - 3225. f. - 2. apr. - 7426. l. - 13. lp.; 2570. f. - 3. apr. - 1250. l. - 10., 13., 21. lp.
- 444 1939. gada 14. decembrī Latvijas kara ministrija rīkoja pusdienas sakarā ar viņa aizbraukšanu. - LVVA. - 1474. f. - 1. apr. - 1675. l. - 152. lp.
- 445 Skat. - Советские архивы, 1990. - ном. 2. - с. 24 - 26; Полпреды сообщают.. - с. 170 - 172.
- 446 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 7. lp.; 1938. - 1939. gadā A. Zavjaloys strādāja padomju vēstniecībā Varšavā. - Документы и материалы по истории советско-польских отношений. - т. 7. - 1939 - 1940 гг. - М., 1973. - с. 85.
- 447 "Piezīmes. Paredzētas: PSRS iekšlietu tautas komisāram no V. N. Muntera". - Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 1992. - Nr. 1. - 182. lpp.
- 448 Полпреды сообщают.. - с. 245 ; V. Sīpols, atzīmējot, ka angļi un franči bija organizējuši plašu spiegu tīklu, tomēr nav sniedzis nekādas konkrētas ziņas. - Sīpols V. Dzimtenes nodevība. - R., 1963. - 229. lpp.
- 448a Полпреды сообщают.. - с. 302.
- 449 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 2. lp.
- 450 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 7. lp. - F. Kociņa 1939. gada 14. decembra ziņojums V. Munteram.
- 451 Tikai viena zīmīga detaļa. 1937. gada oktobrī Rīgas apgabaltiesa iztiesāja

komunistu A. Zelikmanu un 9 viņu līdzgaitniekus. LKP darbība interesēja Vācijas sūtni E. Šaku, un no "uzticamas personās" viņš ieguva apsūdzības norakstu. - Bundesarchiv - Abteilung Potsdam. Film Nr. 40117.

452 LVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 42. l. - 5. lp.; A. Birznieks jau iepriekšējos gados bija rūpīgi vācis ziņas par gestapo aģentūru Latvijā. 1934. gada 1. decembrī viņš rakstīja uz Rīgu, ka gestapo aģentu tikšanās vietās ir viesnīcas "Komerc" un "Bellevue"; konkrēti A. Birznieks minēja kādu Dmitriju Smirnovu kā gestapo aģentu Rīgā. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 741. l. - 1. - 3. lp.

453 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3257. l. - 13. lp.

454 Vēvers I. Indīgās saknes. Čekistu dokumentālais apraksts. - R., 1970. - 10. lpp.

455 Birznieks M. No SS un SD līdz.. - R., 1979. - 15. - 16. lpp.

456 Silabriedis J., Arklāns B. Politiskie bēgļi bez maskas. - R., 1963. - 12. - 14. lpp.

457 Krievu profašistišķi noskaņotas nelegālas grupas, īpaši "Братство русской правды" гт НТЧП jau 30. gadu sākumā uzturēja sakarus ar fašistiem Vācijā. 30. gadu nogalē БПИ vadītājs Baltijā V. Vrēde bija nacistu uzticamības persona; iespējams - ar Vācijas spēcīgiem bija sakari arī bijušajam cara pulkvedim Daņilovam Rēzeknē. - LVVA. - 3235. f. - 1/1. apr. - 411. l. - 2. - 25. lp.; 3. apr. - 172. l. - 29. - 30. lp.; Tieši НТЧП un БПИ darbība Latvijā tika apkarota, jo tā ļoti nepatika Krievijai. Kad 1939. gada augustā Latviju vēlējās apmeklēt A. Stolipins - aktīvis no Parīzes, Dr. O. Grosvalds neizdeva viņam vīzu. НТЧП aktivisti Latvijā - A. Pīrāngs, V. Popovs, H. Detmerings u.c. - bija neapšaubāmi pronacistiski noskaņoti. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 687./2. l. - 19., 23., 48. lp.; Ar Vāciju

uzturēja sakarus arī neliela, slepena monarhistu pulciņa vadītājs, bijušais prap-orščiks V. Veilands. - Politiskās policijas ziņas uz 1939. gada 26. septembri. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1943. l. - 10. lp

458 Dzintars J. Ar kāškrusta zīmi. Fašistiskās Vācijas "Piektā kolonna" padomju Latvijā kara priekšvakarā un darbaļaužu triecienu tai. - "Literatūra un Māksla". - 1986. - 4., 11., 18. jūl.

459 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 699., 707. lpp.

460 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 168. l. - 7. lp.; 141. l. - 9. lp.; 3235. f. - 3. apr. - 283. l. - 60. lp.

461 Turpat. - 1474. f. - 1. apr. - 1675. l. - 105. lp.; Ar A. Cellariusu sadarbojās igauņu pulkveži R. Māsings un V. Sārsens. - Isberg A. Zu den Bedingungen des Befreiens. Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944. - Stockholm, 1992. - S. 27.

462 Andersons E. Ārpolitika II. - 348. lpp.

463 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 118. lp.; V. Muntera piezīmes. - Dr. Sūnas N. arhīvs; E. Krieviņš. Viņās dienās. - 221. lpp.

464 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.. - 707. lpp.

465 ASV autore S. Forgusa publicēja speciālu darbu, veltītu padomju graujošajai darbībai Igaunijā 1918. - 1940. Atzīmējusi, ka spiegošana ir visintriģējošākais padomju graujošās darbības komponents, viņa sadūrās ar avotu trūkumu, par 30. gadu otro pusi pētījumā faktiski nav nekādu liecību. - Forgas S. P. Soviet subsersive actionities in indepedent Estonia (1918 - 1940) - Journal of baltic studies, 1992. - Vol. XXII. - Number 1. - p. 37 - 40.

466 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 921. l. - 228., 578. lp.; - 1/1. apr. - 347. l. - 377. lp.

467 Turpat. - 1/22. apr. - 684. l. - 75. lp.

468 Jāņa Gustsona - LKP Rīgas komitejas locekļa un LKP pagaidu valdības locekļa 1940. gada maijā-jūnijā - liecība: Vili Lāci "... 1938. gadā savā aizbildniecībā paņēma Vetrovs". - "Lauku Avīze" - 1988. - 3. sept.; 1939. - 1940. gadā M. Vetrovs V. Lāča Vecmilgrāvja dzīvoklī vairākkārt tikās ar Elmāru Briedi. Pēc Latvijas okupācijas E. Briedis kļuva par VDK sevišķās daļas darbinieku, vēlāk - par 24. korpusa specnodalās priekšnieku. - Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mīktrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris - 1940. gada jūlijs. - R., 1992., 174. lpp.; - Stranga A. 1940. gada 4. jūlija atcere. - "Izglītība". - 1992. - 2. jūl.

469 LVVA. - 1019. f. - 1. apr. - 1. l. - 301. lp.

470 Turpat. - 302. lp.

471 1940. gada 15. jūlijā, lūgumā uzņemt sevi LKP, dzejnieks A. Kurcijs rakstīja, ka 20. gadu beigās sakarus ar Kominterni uzturējis caur A. Emoliņu. - LVVA. - 101. f. - 2. apr. - 17. l. - 46. lp.; LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 940. l. - 158. lp.

472 Alfona Novika liecība: A. Kirhenšteina t.s. valdības "... kandidātu izraudzīšanā daudz palīdzēja Čičajevs, PSRS vēstniecības darbinieks, izlūks ..." - "Lauku Avīze". - 1989. - 6. janv.; par I. Čičajevu sīkāk: skat. "Ejiet, Josifs Visarionovičs jūs gaida" - "Literatūra un Māksla". - 1989. - 8. aug.; V. Latkovskis, I. Čičajeva aģents, ir minējis krievu sūtniecības konspiratīvo tikšanās vietu - Ģertrūdes ielā 43, gan nenosaucot dzīvokļa numuru. - LVA. - 240. f. - 2. apr. - 931. l. - 40. - 41. lp. Par I. Čičajevu skat. arī - V. Latkovska atmiņas. - LVA. - 200. f. - 9. apr. - 703. lieta.; I. Čičajevam ērogu labi izceļ ziņa, ka 1941.-1943. gadā viņš bija DK rezidents Londonā - Эндриу К., Гордиевский О.-КГБ. История внешне политических операций от Ленина до Горбачева.-М., с.662.

473 TASS korespondenti, tradicionāti, bija Kominternes emisāri daudzās valstīs. 1939. gadā okupētajā Čehoslovākijā tāds bija K. Bers. - Шелленберг. В. Мемуары. - М., - 1991. - с. 329.

474 Куулли О. Эстонские социалисты и коммунисты летом 1940-го. - "Политика". - 1991. - ном. 8. - с. 60 - 63; Nav zināms, vai caur N. Andrezeņu 1939. gada beigās sakari veda uz Latviju. 1939. gada janvārī viņš bija apcietināts par krieisu Latvijas pagrīdnieku pārgādāšanu uz Somiju. - "Rīts". - 1939. - 14. janv.

475 Полпреды сообщают.. - с. 28.

476 LVA. Soc.-polit. dok. nod. - 101. f. - 2. apr. - 15. l. - 45. - 46., 166. - 167. lp.

477 LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 133. lp.

478 Turpat. - 198. lp.

479 Andersons E. Ārpolitika II. - 242. lpp.

480 Andersons E. Ārpolitika I. - 662. lpp.

481 От пакта Рибентропа-Молотова до договора о базисах. - с. 37.

482 Год кризиса. 1938 - 1939. Док. и материалы. - т. 1 - М., 1990. - с. 313.

483 Полпреды сообщают.. - с. 172, 197.

484 Ķezbers I. Durvīs. Tā tas bija. - "Neatkarīgā Čiņa". - 1992. - 8. dec.

485 Latvijas sūtņa Tautu Savienībā J. Feldmaņa ziņojums V. Munteram 1940. gada 21. februārī. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 98. lp.

486 Skat. sīkāk Stranga A. Brīvmūmieki un "Jāņuguns" loža Rīgā. - "Latvijas

Vēsture”..-1991.- Nr. 3. Baumu rašanās tehnoloģija ir samērā iracionāla, un tās izpēte liktu meklēt kādu netradicionālu metodi. Liekas, ka vismaz dažreiz baumas ap V. Munteru radīja arī kuriozi gadījumi Ārlietu ministrijas sadzīvē. Rīgā 1930. gadu vidū un otrajā pusē skandalozu uzmanību piesaistīja Ārlietu ministrijas sētnieks Teodors Zolotovs. 1935. gada 22. martā viņš (dzērumā) publiski slavēja padomju armiju un PSRS sūtni S. Brodovski, kurš dodot lielas dzeramnaudas. Kad T. Zolotovs kails peldējās tuvējā kanālā, Rīgā bija ko runāt. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 18. l. - 55. lp.

487 Plaši izplatīta ir brīvmūnieka Ādolfā Kaktiņa liecība, ka V. Munterš it kā licis viņam saprast, ka N. Munteres klātbūtnē labāk klusēt. - Kaktiņš Ā. Dzīves opera. R., 1992. - 216. lpp. Šādām liecībām var brīvi piešķirt jebkuru nokrāsu. Grūti pārbaudīt poļu profesora un izlūka V. Svorakovska liecību profesoram N. V. Balabkinam, ka poļu izlūki Berlīnē (pirms 1940. gada) konstatējuši: V. Muntera sieva maksājusi savus izdevumus ar tādiem dolāriem, ar kuriem Maskava atalgojusi savus aģentus. - Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914. - 1940. - 681. - 682. lpp.

488 LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 169. l. - 214. lp.

489 Советские архивы. - 1990. - ном. 2. - с. 50.

490 Skultāns V. Kas isti bija Vilhelms Munterš. - Universitāte. - 1972. - Nr. 30. - 85. - 86. lpp.

491 F. Kociņa 1940. gada 2. janvāra ziņojums. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 142. lp.

492 Dunsdorfs E. Deviņviru spēks. - “Daugava”. - 1956 - 267. lpp.

493 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 41. lp.; Док. внешней политики СССР. - т. 21. - М., 1977. - с. 678.

494 Dunsdorfs E. Fragmentāras autobiogrāfiskas piezīmes par Latvijas Centrālās Padomi un agresijas upuriem. - Arhīvs, 27. sēj. Melburnā, 1987. - 41. - 42. lpp.

495 K. Ulmanim opozicionāri noskaņotajās pilsoniskajās aprindās par sakariem ar krievu sūtniecību tika turēts aizdomās arī a/s “Rīgas vilnas rūpnieks” direktors A. Lukševics. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 22. lp. Mums šobrīd nav ziņu, kas apstiprinātu šīs aizdomas.

496 Latvijā 30. gados gan bija izplatītas citādas runas. 1934. gada 29. jūnijā V. Munterš savā dienasgrāmatā atzīmēja, ka Andrejs Bērziņš (nākotnē - Kredītbankas direktors) izsakās par H. Rozenšteina sakariem ar Vāciju. A. Bērziņam likās, ka H. Rozenšteins ziņas nodod caur Vācijas sūtniecības padomnieku Dr. V. Veirahu. - LVVA. - 2630. f. - 1. apr. - 6. l. - 28. lp.

497 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. - 73. lpp.

498 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 500. l. - 28. lp.

499 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 7. jūn.

500 Turpat. - 5601. f. - 1. apr. - 1790. l. - 2. - 6. lp. Īsas biogrāfiskas ziņas par J. Fridrihsonu skat. arī - Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. - 1940. gada 16. jūnijs - 19. jūlijs. - R.: Zinātne, 1991. - 34. lp.

501 LVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 315. l. - 232., 277. lp.

502 A. Valdmanis liecināja, ka J. Fridrihsons ir pieņēmis dāvinājumus no Andreja Bērziņa Kredītbankas. - Zemgals B. Dienas baltās - nebaltais. - Ženēva, 1949. - 41. lpp.; V. Latkovskis rakstīja, ka tad, kad viņš un J. Trukšāns 1940. gada 22. jūnijā

pārņēma politisko policiju, J. Fridrihsons izteicies, ka viņam nav personisko ietaupījumu un ka viņš labprāt sadarbotos ar jauno režīmu. Drūma liecība par K. Ulmaņa režīma politiskās izspiedzes vadītāja stāju. - LVA. - 240. f. - 2. apr. - 391. l. - 41. lp.

503 Somijas slepenā policija - Valpo I - uzskatīja par G.P.U. aģentiem sūtni V. Derevjanski (iebrauca Somijā 1938. gada 3. martā), sūtniecības otro sekretāru Borisu Jarcevu (istā vārdā - Boriss Ribkins) - Somijā no 1935. gada 25. septembra līdz 1939. gada 9. janvārim; tirdzniecības pārstāvniecības darbinieku Eižēnu Bernu (1938. gads). - Ziņas no Somijas valsts arhīva, slepenās policijas arhīva (EK Valpo I XXVI AI - XXVIA2C; XV - AI360) man sniedza Baiba Vitoliņa (Stokholma, Strādnieku kustības arhīvs).

504 Visplašāk padomju drošības iestāžu arhīvus pētījis I. Ronis, kurš ir sēcinājis, ka V. Muntera sakari ar padomju speciālajiem dienestiem ir sākusies pēc 1940. gada 17. jūnija. Zīmīgi tomēr ir tas, ka V. Munterš bijušo Latvijas ministru raksturojumu ir sniedzis tieši PSRS tirdzniecības pārstāvim V. Terentjevam, ar kuru viņam, kā jau iepriekš atzīmējām, cieši sakari izveidojās jau 1939. gada rudenī. - Skat. Ronis I. Latvijas valsts iznīcināšana. - krāj. Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. R., 1992. - 41. lpp. un citas I. Roņa publikācijas.

505 “Aizsargs”. - 1939. - Nr. 9 (15. IX). - 672. lpp.

506 “Rīts”. - 1939. - 21. sept.

507 Valters M. 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras. - Stokholma, 1951. - 24. - 25. lpp.

508 Virza E. Kārlis Ulmanis. - R., 1935. - 229. lpp.

509 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 8. sept.

510 LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 683. l. - 131. lp.

511 1939. g. 28. septembrī Politiskās pārvaldes uzraugs I. Māže atzīmēja: “.. strādnieku prāti stipri satraukti.” To varēja teikt par visu Latviju. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 884. l. - 15. lp.

512 “Brīvā Zeme”. - 1939. - 15. sept.

513 Turpat. - 20. sept.; Lejiņš J. Mana Dzimtene. - Ziemeļblāzma, 1971. - 146. lpp.

514 “Brīvā Zeme”. - 1940. - 3. marts; Karš radīja cenzūru pat demokrātiskās zemēs, kur tā kropļoja iedzīvotāju priekšstatus par realitāti (skat. Thompson L. 1940. Year of legend. Year of history. - Collins. Fontāna book 1968. - p. 11 - 12). Latvijā vārda brīvības ierobežojumus noteica, visupirms, režīma intereses.

515 Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914. - 1940. - Stokholma, 1976. - 676. lpp.

516 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 523. l. - 2. lp.

517 Kroders A. Latvietis lielajos notikumos. - “Aizsargs”. - 1939.. - Nr. 9 (15. IX) 674. lpp.

518 LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 192., 198., 202. lp.; Žagars Ē. Ceļā uz revolūciju. - “Dzimtenes Balss”. - 1970. - Nr. 27.

519 Taremae H. Baltic materials among the John C Wiley Papers. - Journal of Baltic studies, 1978. - Vol. IX. - Number 3. - p. 210.

520 Раясалу И. Как в Эстонской Республике надевали узду на печать. - Политика (Таллинн), 1991. - ном. 1. - с. 60; Liepiņa R. 1935. gada 14. maija ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 15. apr. - 83. l. - 32. lp.

521 E. Krieviņa 1936. gada 2. novembra ziņojums. - LVVA. - 2575. f. - 8. apr. -

40. l. - 47. lp.

522 Munters V. Meierovica ārpolitikas orientācija. - "Sejējs". - 1937. - Nr. 1. - 230. - 232. lpp.; Raksts puda daudz vairāk paša V. Muntera priekšstatus par ārējo politiku, nevis Z. Meierovica darbības vērtējumu.

523 "Mr. Munters visits England." - "Latvian economic review". - 1993. - Nr. 1(13). - Januāry. - p. 17 - 18.

524 Pielietojam Šveices autora D. Freija pieeju. - Skat. Amstrup N. The perennial problem of small states: survey of research efforts. - Cooperation and conflict, XI, 1976. - p. 171

525 Документы внешней политики СССР. - т. 21. (1 янв. - 31. дек. 1938 г.). - М., 1977. - с. 678.

526 "Vācija izturas pret Baltijas valstīm draudzīgi un tas nav citu politisku mērķu, kā sadzīvot ar viņām labās kaimiņattiecībās." - "Jaunākās Ziņas". - 1939. - 1. jūl.

527 Mau H., Krausnick H. German History. 1933 - 45. An assessment by german historians. - London, 1963. - p. 96.; Borejsza J.W. Antyslawizm Adolfa Hitlera. - Warszawa, 1988, S.80 - 81.

528 PAAA. - R 104 628. - 411 589.

529 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 10. lp.

SUMMARY

The peace treaties which were signed after World War I left several international problems unresolved and failed to provide for a stable political situation in Europe. Under these circumstances several countries, especially the newly developed ones, faced difficulties in forming a successful foreign policy. Over time, the situation grew ever more complex, because in the early 1930s two factors which had been pre-requisites for and had supported the peace achieved at Versailles no longer were in existence: first, a weakened Germany; and second, the exclusion of Russia from European politics. The weaknesses of the post-war order or the post-war order of peace were now fully revealed. Germany and Russia were insufficiently intergrated into the system of international relations. In Eastern and Central Europe, meanwhile power vacuums were in place.

Latvia belonged to those small and newly formed nations which created no notable international complications through their activities in the inter-war period. Latvia's foreign policy was not oriented against the interests of other nations. The policy had its goals and specifics as dictated by the peculiarities of the nation's geographic location, as well as the country's national and economic interests. At the same time Latvia's foreign policy was dependent on changes in the international situation, on the balance of power among the major powers, and alterations in the foreign policies of these other powers. Latvia's foreign policy leadership had to take into account the ideas dominating the international arena, as well as the moods of European society. A subjective factor also played a major role in adopting decisions which influenced international relations: the persons in whose hands lay the leadership of Latvia's national and foreign policy instruments at any given time. After 15 May 1934, application of foreign policy was also influenced by the anti-democratic regime of Kārlis Ulmanis.

Latvia's foreign policy strategy was aimed at three goals: first, to ensure stable pre-requisites for the state's independence; second, to ensure the nation's security in the international arena; and third, to achieve greater integration into the system of sovereign nations which developed in Europe after World War I. Various international undertakings and acts which corresponded to these three goals formed the basic underpinnings of Riga's practical foreign policy. A characteristic component of Latvian foreign policy was to avoid conflicts between other nations, as well as to show restraint in forming particularly close contact with any of the major powers (Germany, Russia, Poland) whose spheres of interest collided in the Baltic region.

General security guarantees which had been achieved notwithstanding (the League of Nations and the Bryan-Kellogg pacts), the Latvian foreign policy leadership did not achieve any spectacular successes in the 1920s in securing the nation's independence. Riga's diplomats failed to reach multilateral cooperation agreements (neither the "small" nor the "large" Baltic union ever saw the light of day), nor did they find any agreement on guarantees from the major powers (the various Eastern Locar-

no projects stayed on paper). Latvia's independence was never sufficiently re-insured, and during this time it was guaranteed mostly by the relative balance of power among the Baltic Sea region powers - the USSR, Germany and Poland. The interest of Great Britain and France in securing the independence of the Baltic states was not nearly as large as had been imagined by the foreign policy leaders of Latvia.

Securing Latvian independence became a vital issue again in the first half of the 1930s. When Hitler came to power in Germany, diplomats in Riga were concerned by the openly stated Nazi intentions of expansionism in Eastern Europe. Russia (the USSR) also began to demonstrate dangerous activity in the Baltic at this time. Many Latvian politicians were convinced that the aggressiveness of these two nations would, sooner or later, threaten Latvian independence. Several of them, however, believed only Russia was a true enemy of Latvia.

The general situation in the Baltic was altered by the end of German-Russian cooperation in 1933, as well as Hitler's understanding with J. Pilsudski. The Polish-German non-aggression pact of 26 January 1934 heightened distrust in Warsaw's relations with Paris and also led to a lessening of France's interest in Eastern Europe as a "buffer zone", since Poland was the only reasonably important power in the area. Warsaw's understanding with Berlin (along with other processes) also had a fundamental effect on Soviet foreign policy. Moscow stopped implementing the course of action which was oriented towards Versailles and formally became a defender of the status quo, officially demanding a policy of collective security. Still, the political interests of the Soviet Union (world revolution facilitated through war, acquirement of new territory, etc.) remained unchanged.

The relative decline in Latvia's security, as well as Lithuania's and Estonia's, was facilitated by the formation of the Baltic Entente, the three-nation consultative pact which was agreed to on 12 September 1934. The entente had the potential of significant importance, but only if it could become a factor in the security and stability of the region. In practice, however, the value of the entente was minimal, because it was not developed further and turned into a defense union. The Baltic nations proved unable to create a "buffer zone" which the major powers respected because in many instances the interests and foreign policy objectives of the three nations did not correspond. Lithuania's "specific problems" (the matter of Vilnius and Klaipeda) hampered further development of cooperation, as did the differing views of each Baltic nation with regard to potential enemies.

Besides the Baltic Entente, Latvian foreign policy leaders thought that a second potential source of support to strengthen security might be the proposal for an Eastern pact which was jointly proposed by France and Russia in June of 1934. It envisioned participation by the USSR, France, Germany, Poland, Czechoslovakia, Finland and the three Baltic nations. They believed that in the event of a breakdown in relations between Germany and the USSR, this mutual assistance and guarantee agreement could have a certain positive role to play in the maintenance of peace in Eastern Europe. But as late as the summer of 1939, Latvia was categorically rejecting any participation in the Eastern pact without the participation of Germany and Poland, because that would have meant taking sides with one of the major powers. Only after Germany and Great Britain reached an agreement on maritime matters on

18 June 1935, an event which raised fears of a shift in the balance of power in the Baltic Sea, did diplomats in Riga begin to consider the cited possibility.

In the mid and later years of the 1930s, when the Eastern pact fell into obscurity, the political crisis of the League of Nations increased, and the confrontation between the USSR and Germany was heightened. Latvia, intuitively seeking possibilities to maintain its political independence, tried generally to maintain its traditional policy of neutrality between Moscow and Berlin. But this neutrality was not equally measured to both sides. Riga's foreign policy leadership was palpably more afraid of German than Russian political influence in the summer of 1935, it gave priority to the Soviet Union and used friendly diplomatic gestures to signal this forthcoming attitude. This did not, however, mean any clear unequivocal move by Latvia to stand on Moscow's side and accept its protection. Latvia still wished to avoid any overly close association with the Soviet Union.

Latvia's shift toward Moscow during a period of the politics of neutrality continued roughly until the development of Greater Germany in the beginning of 1938. After the Munich conference Latvian foreign policy gradually grew more "pro-German" than "pro-Soviet". In the view of German diplomats Latvia was now observing German interests almost as scrupulously as was Estonia.

Other fundamental changes entered Latvia's international standing and foreign policy in 1938 as well. Latvia gradually drew away from the League of Nations, refused to accept the principles of collective security, and proclaimed a course of absolute neutrality. Latvia could not, however, get other countries to respect this neutrality, as it could not assure favorable circumstances for the maintenance of national independence.

In the spring of 1939 the international situation for Latvia, as well as Lithuania and Estonia, became ever more perilous. Tendencies could be found in major power politics which were clearly dangerous to the Baltic nations. Hitler's decision to resolve the "Polish problem" with military might, Stalin's lack of interest in defending Poland, Great Britain's inability to offer effective help to Poland and the Baltic states - all these factors helped facilitate a situation where the aggressive intentions of Germany and of the USSR in the Baltic region could be implemented. Regardless of what policies Latvia, Lithuania and Estonia chose now, it was difficult for them to hope for full maintenance of independence.

Latvia, which stood for a maintenance of the policies of neutrality, signed a non-aggression pact with Germany on 7 June 1939. This document permitted German diplomacy to use Latvian efforts for its own interests. Germany wanted to see to it that Latvia and Estonia refused British, French and Russian guarantees, invested in the policies of Poland's isolation, and concentrated all attention on organizing defenses against the possible aggression of Russia.

The matter of guaranteeing the Baltic states was considered in negotiations between the USSR, Great Britain, and France which began in the spring of 1939. Latvia took a negative view of the possible guarantees of three major powers as proposed by Moscow. It believed that these guarantees would form an excuse for a planned Soviet occupation of the Baltic states. The Latvian government believed that in the event of war with Germany, Britain and France could offer no assistance to the

Baltic countries. That would leave the Soviet Union as the sole guarantor, deciding when it felt Latvia and Estonia to be threatened.

To accept the guarantees offered by Britain, France and Russia also would have meant that Latvia must declare itself an open enemy of Germany. Under such circumstances, Latvia's leaders felt that they could accept guarantees of Latvian neutrality only if they were jointly offered by the USSR, Great Britain, France and also Germany. In a discussion with the German ambassador to Riga, U. von Kotze on 3 July 1939, foreign minister V. Munters sought to determine Germany's view of a collective guarantee of Latvian neutrality, as had already been done in the case of Belgium. Berlin's reply was negative.

The fate of Latvia was determined in German-Soviet negotiations which concluded in the signing of a non-aggression pact on 23 August 1939. Along with Finland and Estonia, Latvia was "turned over" to the Soviet Union. In this nearly hopeless situation Latvia's diplomats were unequal to their task. Latvian foreign policy began to be dominated by the "element of fate" and a slide along the "horizontal line" toward the East.

Nobeigumā atzīmēsim dažus jautājumus, kuru izpētei jāpievērš turpmāka uzmanība.

I. Autoritāro režīmu Baltijā ietekme uz ārējo politiku: ārpolitisko lēmumu pieņemšanas veids, valdību (valdošās elites) vērtību sistēma un tās ietekme uz ārējo politiku, domstarpības valdošās elites vidū ārpolitikas jomā⁵³⁰, starptautiskā stāvokļa uztvere un interpretācija, iekšpolitiskās iekārtas ietekme uz spēju pieņemt adekvātus lēmumus ārējā politikā un tml.⁵³¹

Nopietna uzmanība jāpievērš arī jautājumam par to, kādu ietekmi uz Latvijas valdības ārpolitisko lēmumu pieņemšanu (to skaitā – nepretoties PSRS ultimativajām prasībām, vēlāk – agresijai) atstāja priekšstati par iekšpolitisko stāvokli, pilsoņu lojalitātes pakāpi, minoritāšu nostāju un tml.⁵³² Režīma bažas par iekšpolitisko stāvokli⁵³³ tieši atsaucas uz tādu svarīgu, mazai valstij nepieciešamu parādību, kā spēju mobilizēt iedzīvotāju gribu un noskaņojumu par labu valsts drošības interešu realizācijai. Antidemokrātiskais režīms radīja interešu intensitātes izkliedi, novirzi uz režīma pašsaglabāšanu, novirzi no paša galvenā uzdevuma pēc 1939. gada septembra — Latvijas valsts tiesiskās kontinuitātes saglabāšanas un nodrošināšanas, no tādās politikas, kuras galvenajam uzdevumam bija jābūt — maksimāli apgrūtināt okupācijas gatavošanu, norisi un leģimitāciju.

II. Lai arī PSRS politika pret Baltijas valstīm pēc Molotova–Ribentropa pakta ir plaši aprakstīta, tomēr turpmākajā izpētē jāpievēršas daudziem līdz šim neskartiem vai neskaidriem jautājumiem, īpaši — padomju politikas taktikas jomā, stratēģisko mērķu realizācijas dažādiem variantiem. Atzīmēsim tikai divus jautājumus.

a) PSRS sūtnis Latvijā I. Zotovs jau 1939. gada 14. septembrī ieteica izvērst pret Latviju politisko spiedienu un uzspiest tai ekonomiskus un militārus līgumus. Ja Latvijas valdība tam pretotos, nomainīt (sic!) to ar jaunu, "... kura spēj pieņemt mūsu viedokli..."⁵³⁴. Tātad jau 1939. gada septembrī, vismaz melnrakstā, Latvijā bija jābūt gatavai jaunai valdībai, pieņemamai PSRS. Te ir gan jautājums par šīs valdības iespējamo personālo veidolu tobrīd salīdzinājumā ar 1940. gada jūniju, gan plašāk — PSRS taktikas modeļi, to varianti 1939. gada rudenī, to pielietošanas sakarība ar Baltijas valstu nostāju, izvēles motivācija un daudzi citi jautājumi, kuru nopietna izpēte nav iespējama bez pieejas Krievijas arhīviem.

b) Minoritāšu problēmas izmantošana PSRS interesēs: ieceres, plāni, kuri pastāvēja jau 1939. gada septembrī. Zīmīgs ir Padomju sūtņa Tallinā K. Ņikitina 15. septembra ziņojums. Aprakstot pierobežas krievu Igaunijā stāvokli, kuru viņš vērtēja kā pīrgāšanos par viņiem no Igaunijas puses, sūtnis, it kā nejausi, piebilda: igauņi esot uztraukušies, vai tik PSRS neaktēs visu Igauniju vai, vismaz, krievu apdzīvotās pierobežas rajonus⁵³⁵. Šī piezīme bija ļoti būtiska un atspoguļoja ne tik daudz igauņu uzskatus, cik padomju ieceres un alternatīvos variantus. Itālijas

sūtnis Tallinā V. Čikonardi 23. septembrī rakstīja, ka krievu minoritātes stāvoklis var kļūt par pamatu jebkurām padomju pretenzijām⁵³⁶. Šeit bija vismaz divi problēmas aspekti: 1) Baltijas valstis nespēja novērst to, ka vismaz daļa no minoritātēm, etnisko un citu jūtu vadīta, gaidīja PSRS agresiju. Pilnīgi iespējams, ka gadījumā, ja Baltijas valstis izrādītu lielāku pretošanos PSRS ultimativajām prasībām, tiktu izspēlēta minoritāšu kārts. Tas ir PSRS politikas izpētes jautājums. 2) Tomēr jāatzīst, ka arī paši autoritārie režīmi Baltijā ar savu antidemokrātisko un krasu nacionālistisko politiku vairoja neloyalitātes pieaugumu minoritātēs, šādā veidā vājinot nacionālo drošību. Autoritārie režīmi atvieglāja padomju okupācijas politikas realizāciju un izšķirīgi ietekmēja Baltijas zemju pārvēršanos par iekšēji vājām un pret ārējiem draudiem vairāk uzņēmīgām valstīm.

530. Skat., piem., Vācijas sūtņa U. Koces 1939. gada 22. septembra ziņojumu par kara ministra ģenerāļa J. Baloža prokrieviskajām simpātijām un to ietekmi uz Latvijas valdības darbību. — Dietrich A. Loeber. Diktierie Option, S. 25; skat. arī ierakstu PSRS sūtņa I. Zotova dienasgrāmatā 1939. gada 20. septembrī par sarunu ar J. Balodi, kurš izteicies par labu Latvijas un PSRS politiskai tuvināšanās. — АБП СССР. — Ф. 06. — Оп. 1. — П. 12. — Л. 118. — Л. 90–91.

531. Pēc Polijas ārlietu ministra J. Beka vizītes Latvijā 1938. gada jūlijā poļu laikraksts "Polonia" 1938. gada 17. jūlijā rakstā "Rīgas uzrunas" secināja, ka valdības sistēma Latvijā sākot iespaidot valsts ārējo politiku. — LVVA. — 2575. f. — 15. apr. — 96. l. — 41. lp. Turpmākajos petījumos jāprecizē šī iespaids saturs, apjoms, realizācijas veids. Literatūrā ir mēģinājumi veikt apkopojosi analītisku A. Smetonas režimā ietekmes uz ārējo politiku izvērtējumu. — Skat. T. Remeikis. The impact of internal politics on response capabilities of the Lithuanian regime to international challenge, 1938–1940. — Second conference on Baltic studies. Summary of proceedings. Norman, Oklahoma, 1971.

532. Ir pamats uzskatīt, ka valdība bija ļoti norūpējusies par iekšpolitisko stāvokli un pat pārspilēja briesmas režīmam. Jau uz 1939. gada septembri pastāvēja izstrādāts plāns iekšējās sacelšanās (sic!) apspiešanai. Armijas komandiera K. Berķa un štāba priekšnieka H. Rozenšteina 1939. gada 14. oktobra pavēle liecina par lēmumu izstrādāt "... jaunus plānus sacelšanās apspiešanai..." Pilnīgi jauna parādība šajā pavēle ir tā, ka agrākajos plānos nebija paredzēta armijas piedalīšanās iedomātas sacelšanās apspiešanā (tas bija jāveic policijai un aizsargiem), tagad — arī ar armijas līdzdalību. Turpmāk jāpētī, cik liela bija valdības spēja pieņemt adekvātus ārpolitikas lēmumus apstākļos, kad tā bija nodarbināta ar domām par iekšējās sacelšanās iespējamību. —

K. Berķa un H. Rozenšteina 1939. gada 14. oktobra pavēli un "... plānu sacelšanās apspiešanai..." skat. — LVVA. — 3235. f. — 1/8. apr. — 500. l. — 57. — 58. lpp.

533. Turpmākai izpētei skat. zīmīgu generāļa N. Dūzes 1940. gada 12. martā Armijas virsnieku klubā nolasītā referāta tematiku — "Kara vešanas īpatnības, ja karam piemīt šķiru cīņas raksturs". — LVVA. — 1474. f. — 1. apr. — 3301. l. — 75. lpp.

534. Полпреды сообщают..., с. 37.

535. Полпреды сообщают..., с. 46.

536. П. Варес, О. Осипова. Похищение Европы..., с. 127.

537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Satura radītājs

IEVADS (I. Feldmanis)	3
1. nodaļa. LATVIJAS ĀRPOLITISKĀ STRATĒGIJA 30. GADOS (I. Feldmanis)	
Versajas sistēma: būtība un īpatnības	6
Latvijas iekļaušanās Eiropas suverēno valstu sistēmā	9
Latvijas ārpolitikas pamatlinijas 30. gadu pirmajā pusē	13
Latvijas sūtņu 2. konference	26
Vācu un krievu faktors Latvijā	33
Kurss uz absolūto neitralitāti	43
2. nodaļa. BALTIJAS VALSTIS LIKTENĀ IZAICINĀJUMA PRIEKŠĀ (A. Stranga)	
Baltijas Antantes noriets	78
Igaunijas savrupā gaita	82
Personību loma. V. Munters un J. Laidoners	100
1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas līgums ar Vāciju un Latvijas - Igaunijas militārās alianses liktenis	101
Lietuvas neatrisinātās problēmas. Liefuvas - Polijas attiecības un V. Muntera starpniecības mēģinājumi (1934. - 1938. g.)	104
Polija un Baltijas valstis 1939. gada pavasarī - vasarā	124
Vilņas jautājums un Latvija	129
Latvija un Lietuvas - Vācijas attiecības	133
Latvija un Lietuvas - PSRS attiecības	140
Latvijas - Lietuvas militāro sakaru problēmas	148
Latvijas neitralitāte: ideoloģija un prakse	157
PSRS un Latvijas - Vācijas neuzbrukšanas līgums	176
Polijas - Lielbritānijas savienība un Latvija	188
3. nodaļa. VĀCIJAS UN LATVIJAS 1939. GADA 7. JŪNIJA NEUZBRUKŠANAS LĪGUMA NOSLĒGŠANA (M. Virsis)	
Vācijas un Latvijas attiecības 1939. gada sākumā	230
Sarunas par Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma noslēgšanu un tā starptautiskā rezonanse	245
4. nodaļa. BALTIJAS JAUTĀJUMS PADOMJU-ANĢĻU-FRANČU ŠARUNĀS 1939. GADA PAVASARĪ UN VASARĀ (I. Feldmanis)	
Anglijas garantiju politikas būtība un sekas	254
Baltijas jautājums trīspusēgo sarunu sākuma fāzē	257

Latvijas attieksme pret lielvalstu garantijām	260
Baltijas jautājums tiešajās politiskajās sarunās Maskavā	265
5. nodaļa. PADOMJU UN VĀCU 1939. GADA 23. AUGUSTA NEUZBRUKŠANAS LĪGUMS UN LATVIJA (I. Feldmanis)	
PSRS un Vācijas attiecības 1939. gada pavasarī	281
PSRS un Vācijas attiecības 1939. gada vasarā un Baltijas jautājums	288
Vācija "atdod" Baltijas valstis Padomju Savienībai (J. Ribentropa "zvaigžņu stunda")	296
23. augusta līgums: kara, dalīšanas un iznīcības pakts	299
6. nodaļa. PASAULES KARA SĀKUMS UN LATVIJA (A. Stranga)	
23. augusta PSRS-Vācijas līgums un Latvijas valdības rīcība Polijas - Anglijas 1939. gada 25. augusta līgums un Baltijas valstis	317
Vācijas agresija pret Poliju. Latvijas sūtniecības un Latvijas pilsoņu liktenis Polijā	333
Latvijas neitralitāte Otrā pasaules kara sākumā	338
Polemika ar Lielbritāniju	341
Neitralitātes istenošana 1939. gada septembrī	345
Ārvalstu pilsoņu un bezpavalstnieku problēmas	346
Karojošo valstu militāro personu internēšana. Civilie bēgļi Latvijā	353
Polijas bēgļu problēma Latvijas neitralitātes kontekstā un attiecībās ar PSRS un Vāciju.	356
Polijas sūtniecības slēgšana	359
"Poļu sekcija" Lielbritānijas vēstniecībā	365
Poļu pagrīdes darbība	366
Baltijas valstu diplomātisko un militāro sakaru jautājumi 1939. gada septembrī	370
Latvijas Ministru kabineta 1939. gada 29. septembra lēmums	380
Neitralitāte un K. Ulmaņa režīma iekšpolitiskās intereses	389
Kopsavilkums angļu valodā	425

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION (I. Feldmanis)	3		
CHAPTER I: LATVIAN FOREIGN POLICY STRATEGY IN THE 1930S (I. Feldmanis)			
The Versailles system: its essence and its unique factors	6		
Latvia's inclusion in the system of European sovereign states	9		
The basic principles of Latvian foreign policy in the first half of the 1930s.	13		
The second conference of Latvian ambassadors	26		
The impact of Germans and Russians in Latvia	33		
The course toward absolute neutrality	43		
CHAPTER II: THE BALTIC NATIONS IN THE FACE OF DESTINY'S CHALLENGE (A. Stranga)			
The fading of the Baltic Entente	78		
Estonia's course apart	82		
The role of personalities: V. Munters and J. Laidoners	100		
The 7 June 1939 non-aggression pact with Germany and the fate of the Latvian-Estonian military alliance	101		
Lithuania's unresolved problems; Lithuanian-Polish relations and mediation attempts by V. Munters (1934-1938)	104		
Poland and the Baltic nations in the spring and summer of 1939	124		
Latvia and the Vilnius question	129		
Latvian and Lithuanian relations with Germany	133		
Latvian and Lithuanian relations with the USSR	140		
Problems with Latvian-Lithuanian military contacts	148		
Latvian neutrality: Ideology and practice	157		
The Soviet and Latvian non-aggression pact with Germany	176		
Latvia and the British-Polish alliance	188		
CHAPTER III: THE GERMAN-LATVIAN NON-AGGRESSION PACT OF 7 JUNE 1939 (M. Virsis)			
German-Latvian relations at the beginning of 1939	230		
Negotiations on the German-Latvian non-aggression pact and its international repercussions	245		
CHAPTER IV: THE BALTIC QUESTION IN SOVIET-BRITISH-FRENCH TALKS IN THE SPRING AND SUMMER OF 1939 (I. Feldmanis)			
The political essence and consequences of British guarantees	254		
		The Baltic question in the opening phase of the trilateral talks	257
		Latvia's attitude toward guarantees by the major powers	260
		The Baltic question in direct political talks in Moscow	265
CHAPTER V: LATVIA AND THE SOVIET-GERMAN NON-AGGRESSION PACT OF 23 AUGUST 1939 (I. Feldmanis)			
		Soviet-German relations in the spring of 1939	281
		Soviet-German relations in the summer of 1939 and their relation to the Baltic question	288
		Germany "gives" the Baltic nations to the Soviet Union (the "high point" for J. von Ribbentrop)	296
		The 23 August agreement: A pact on war, division and destruction	299
CHAPTER VI: LATVIA AND THE BEGINNING OF THE WORLD WAR (A. Stranga)			
		The Soviet-German agreement of 23 August and the activities of the Latvian government	317
		The Polish-British agreement of 25 August 1939 and the Baltic nations	333
		German aggression against Poland; the fate of the Latvian embassy and Latvian citizens in Poland	338
		Latvian neutrality at the outset of World War II	341
		Polemics with Great Britain	345
		The implementation of neutrality in September 1939.	346
		The problems of foreign citizens and stateless persons	353
		The interning of military persons from warring nations; civil refugees in Latvia	356
		The Polish refugee problem in the context of Latvian neutrality and as regards relations with the Soviet Union and Germany; the closing of the Polish embassy	359
		The "Polish section" in the British embassy	365
		Polish underground activity	366
		Baltic diplomatic and military contacts in September 1939	370
		The decision of the Cabinet of Ministers on 29 September 1939	380
		Neutrality and the domestic policy interests of the Ulmanis regime	389
		SUMMARY IN ENGLISH	425